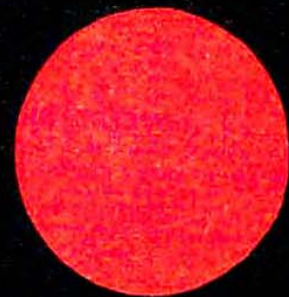

МОСКОВСЬКІ

ВБИВЦІ

БАНДЕРИ

ПЕРЕД СУДОМ

ВБИВЦІ БАНДЕРИ
перед судом

Московські вбивці Бандери перед судом

Збірка матеріалів за редакцією
Данила Чайковського

У К Р А І Н С Ь К Е В И Д А В Н И Ц Т В О В М Ю Н Х Е Н І

1 9 6 5

Редакційна Колегія:

Ярослав Бенцаль †, Григорій Васькович, Іван Кашуба,
Петро Кізко, Степан Ленкавський, Степан Мудрик,
Ярослав Стецько, Данило Чайковський (Головний
редактор), Дмитро Штикало †.
Роман Домбровський, Степан Костюк, Михайло Орест †
— перекладачі з чужих мов.

Друковано в кооперативній друкарні «ЦІЦЕРО» Мюнхен, Цеппелінштрассе 67.

Herstellung: Druckgenossenschaft «CICERO» e.G.m.b.H., 8 München 8, Zeppelinstraße 67.

ПЕРЕДМОВА

Процес у Карльсруге перейшов до історії, як політичний процес першої рани, як подія міжнародного значення, що черговий раз у наявній формі розкрила перед світом злочинні методи большевицької Москви, стосовані супроти України і супроти борців за її визволення поза її межами. Німецький Найвищий Суд на підставі дуже дбайливо перевірених доказових матеріалів, що підтвердили складені в час слідства признання вбивника Л. Ребета і Ст. Бандери, вияснив далекосяглі в своїх політичних наслідках факти. З цілої низки устійнених судом фактів основне значення мають три наступні ствердження:

1. Наказодавцями політичних мордів в чужій державі не були якісь автономно діючі органи для політичних диверсій, але ними були найвище поставлені особи в большевицькому державному і партійному апараті: тодішній шеф КГБ Александр Шелепін, який авансував до секретаріату ЦК КПСС, тодішній зверхник Шелепіна Микита Хрущов, що був у той час 1-им секретарем ЦК КПСС та головою Ради Міністрів ССРСР, якому Шелепін був підзвітний по партійній і державній лінії, та ряд старшин різного ступня і спеціалістів КГБ;

2. в нагороду за виконання політичного морду на Ст. Бандері вбивник був відзначений високим державним орденом Бойового Червоного Прапора з рук Шелепіна, на основі грамоти, що її підписав тодішній голова Президії Верховної Ради ССРСР Клим Ворошилов;

3. московсько-большевицька політична поліція послуговується для переведення політичних душоубств на невігідних їй людях невідомим у західній криміналістиці скритовбивчим винаходом, — отруйним пістолем, — що не залишає на вбитій жертві видимих слідів насилля.

На основі ствердження таких сенсаційних для світу фактів Німецький Найвищий Суд засудив вбивника лише за співучасть у виконанні двох політичних душеубств на 8 років тяжкого ув'язнення. Така кваліфікація злочину залишила відкритим питання вини і карі для фактичних організаторів політичних мордів.

Вислід судового процесу в Карльсруге був скандальною політичною поразкою Москви і її політичних верховодів перед світом і власним громадянством. Кремлівське партійне і державне керівництво якраз за режиму Хрущова відрікалося сталінських методів терористичного насилля і сповидно засуджувало їх, галасуючи про «відновлення засад соціалістичного правосуддя». Одночасно з тим те керівництво потайки організувало політичні морди за кордоном, воно озброїло ліквідаційні відділи КГБ отруйними пістолями, щоб потайки, без ніяких судів, винищувати в чужих державах — і очевидно всередині ССРСР — людей небезпечних для московсько-большевицького режиму. Понятливі учні Сталіна, які про людське око відреклися його і стосованих ним методів насильства, заступили відкритий терор рафінованим утаєним терором з допомогою винайденої ними скритовбивчої зброї, що за-

грібає за собою криваві сліди злочинності, і цю систему скритого терору ре-клямували як «лібералізацію» і прикривали маскою «соціалістичного правосуддя». Ствердження процесу в Карльсруте здерло цю маску. Компетентний знавець советських диверсій фон Бутляр однозначно ствердив наступне:

«„Відновлення засад соціалістичної справедливості” не є занеханням за-собів терору. Це лише умовна лібералізація, яка стосується компетенції за-стосування терористичних засобів. Про ліквідаційні акції не вирішують уже тепер самовільно окремі поліційні органи. Після смерти Сталіна накази про фізичну ліквідацію можуть видавати тільки найвищі органи. Право вирі-шувати про акти терору належить тепер до найвищого колективного керів-ництва на засаді колегіального співвирішування.» (Стор. 261).

Простішими словами кажучи, суд став на становищі, що вбивник є лише «нелегальним катом», отже співучасником у двох скритовбивствах, а фак-тичними вбивниками є його зверхники. З формально-юридичних, як теж з політичних міркувань, суд не вважав себе компетентним домагатися видачі організаторів скритовбивств, ані карати їх позаочним вироком.

Заходи добитися справедливого покарання справжніх винувників злочи-ну з Кремля і їхніх спільників були з українського боку роблені перед кіль-кома вищими міжнародними установами. Скарги проти високопоставлених вбивників, одначе, в існуючій кон'юнктурі політики співіснування з режи-мом московсько-большевицьких злочинців не були ними розглянені. Для майбутніх поколінь це залишиться ілюстрацією, як то у другій половині ХХ. сторіччя органи міжнародної справедливості не нашли мужности при-тягати злочинців до відповідальності тому головно, що вони сповняли високі державні функції і не були в положенні переможених, як наприкінці війни опинилися нацистські державні керівники, що відповідали перед Нюрн-берзьким трибуналом.

Смерть Бандери серед загадкових і нев'яснених західньою криміналісти-кою обставин викликала з одного боку зацікавлення світової преси його осо-бою і проблематикою української визвольної боротьби проти московського окупанта. З другого боку дворічна неможливість викрити конкретні сліди ви-конавців політичного скритовбивства створили для большевиків сприятливі обставини поширювати найрізномодніші версії, щоб відсунути від себе пі-дозру про злочин і перекидати обвинувачення на інших. Стан дворічної не-ясности був періодом проби політичної зрілості, стійкості політичного ви-чуття і відпорности на ворожі підшепти найширших кіл українського гро-мадянства. Не зважаючи на партійне зрізничкування і нагоду займати не-втрально-вичікувальне становище до удару, що його ворог завдав націо-налістичному рухові очоленому Бандерою, українське громадянство як цілість солідарно і без хитань з місця засудило злочинну практику московських КГБістів, не чекаючи на нагромадження окремих доказів про вину Кремля. Логіка політичних фактів, знання злочинних практик ворога, смерть Голо-вного Отамана Симона Петлюри і полк. Євгена Коновальця з рук московсь-ких агентів вистачали, щоб українці непомильно пізнали, чия злочинна рука завдала потайки нового удару самостійницькому таборові.

Оприлюднення перших зізнань Сташинського в листопаді 1961 року про виконання ним двох скритовбивств з наказу Москви було сенсаційною бом-бою для світової opinii, — для українців воно було лише підтвердженням того, що вони і без цього признання знали. Але оголошення зізнань вбив-

ника розбудило з співіснувальних мрій світову пресу. Наче на алярмовий сигнал різномовна преса в різні закутини світу понесла знову вістки про вбивство Бандери, але на цей раз уже з додатками про злочинні методи керівної большевицької верхівки та про визвольну боротьбу українського народу. Широка інформація про правдиве обличчя володарів московської імперії і поширення правди в усьому світі про воюючу Україну — була найбільшою політичною поразкою большевицької пропаганди в повоєнних десятиріччях.

Кремлівське керівництво усунуло і покарало десятки КГБістів, що недопильнували Сташинського і допустили виявлення державної таємниці про злочинства правлячої кліки. Але це ані положення, ні зіпсованої opinio в світі «відсталізованого» уряду ні в чому не направило. Політичний морд отруйним пістолем потряс світовою opinio і зацікавлення цим злочином проходило по світі кількакратними поворотними хвилями. Вперше рознеслася по найдаальших країнах вістка в жовтні 1959 року про таємниче замордування провідника українського визвольно-революційного руху; вдруге — в листопаді 1961 року про сенсаційне арештування вбивника Бандери і про зміст його зізнань; втретє — в жовтні 1962 року про перебіг судової розправи. Морд спричинився до того, що світова преса спопуляризувала якраз те, що большевики весь час намагалися замовчати і заперечувати — їхню політику поневолювання України. Внаслідок морду Бандери світ довідався неприємну для Москви правду, що визвольна боротьба українського народу не лише триває, але що вона становить для московсько-большевицької імперії небезпеку такого ступня, що керівники цієї імперії особисто ангажуються в організуванні кримінальних ліквідаційних акцій, які з погляду їх урядового становища дискваліфікують їх як партнерів у міждержавних взаєминах і які є потоптанням норм міжнароднього права.

Що могли большевики зробити, щоб перешкодити такому провалові? Ув'язненого Сташинського не могли ані замордувати, ані викрасти в час слідства, бо він був пильно бережений. Треба було його свідчення зробити якимсь чином невірогідними. В придуманій наоспіх афері Ліппольца московські большевики висунули східнонімецький пропагандивний апарат і заставили його спрепарувати версію про викриття «справжнього» вбивника Бандери. Ним мав би бути найближчий співробітник Бандери, померлий член Проводу ЗЧ ОУН Дмитро Миськів, який за дорученням західнонімецької розвідувальної служби мав би всипати Бандері отрути до їжі. Ця версія завалилася в найближчих днях після вияснення Проводу ЗЧ ОУН, що Миськів у час замордування Бандери перебував в іншій країні. Коли наближався процес, большевики придумали нову версію, нібито Сташинський є членом ОУН, якого Організація підслала удавати вбивника Бандери, щоб цими свідченнями компромітувати Москву, і другу версію, що Сташинський під терором слідчих органів був примушений розказувати вигадані речі. На ці версії світова преса не звернула ніякої уваги. Перебіг судового процесу мав завелику переконливу силу, щоб була потреба або охота займатися очевидними вигадками, які тільки осмішували примітивізм їх аранжерів.

Книжка про процес в Карльсруте побудована на українських і чужинецьких матеріялах вибраних із цілої ляміни вісток, коментарів і статей,

що появлялися в світовій пресі у зв'язку з убивством Ст. Бандери та процесом у Карльсруте в роках 1959 до 1963. Завданням книжки є звести в суцільний образ документацію і розсіпані в світовій пресі матеріяли про большевицький атентат на Провідника ОУН Степана Бандеру, про його підготову, про большевицькі невдачі замаскувати свій злочин, та про широкий відгомін атентату серед українців і чужинців. Основною частиною книжки є вперше оприлюднена повна стенограма судового процесу над вбивником та стосовні судові документи. Ця документація улегшить у відповідний момент покористуватися ними в міжнародній судовій акції проти московсько-большевицького уряду.

Тематика зібраних матеріялів включає також перегляд подій, що в минулих роках попередили атентат, подробиці звідомлення про незвичайно велике обурення українського громадянства цим большевицьким злочином і масові вияви симпатій до революційного руху, що виявилися в формі політичних демонстрацій, спонтанних пожертв на кошти судової розправи і широких протестаційних акцій проти большевицького терору.

Мотивом видання цієї книжки було не лише бажання закріпити для історії і для майбутніх поколінь пам'ять про цю трагічну подію, але виготовити підставові документи про черговий московський злочин, довершений на чужій землі, для вірної інформації українського народу в Батьківщині.

Степан Ленкавський

ЗАГАЛЬНИЙ ПЕРЕГЛЯД ЗМІСТУ

ПЕРЕДМОВА	III
I. ЧАСТИНА: МОТИВИ І ПІДГОТОВА ЗАМОРДУВАННЯ . . .	1-116
Організування замахів на Бандеру на тлі внутрішньої ситуації в СРСР (1-22) — Смерть Бандери, слідство, коментарі, здогади і версії (22-54) — Оголошення зізнань Сташинського, реакція світової opinio і большевицькі крутіства (55-104)	
II. ЧАСТИНА: ПРОЦЕС В КАРЛЬСРУТЕ	117-352
<i>Перший день</i> : життєпис підсудного, його праця в НКВД проти підпілля в Україні, вишколи в КГБ і перші агентурні поїздки в Західню Німеччину	120-152
<i>Другий день</i> : Замордування Л. Ребета	153-179
<i>Третій день</i> : Замордування Ст. Бандери	181-218
<i>Четвертий день</i> : Перебування в Москві, внутрішні сумніви, втеча на Захід	219-250
<i>П'ятий день</i> : Зізнання поліцейських службовців і знавців	252-269
<i>Шостий день</i> : Промови прокурорів і адвокатів	270-325
<i>Сьомий день</i> : Вирок і його обґрунтування	326-340
<i>Після процесу</i> : Інтерпеляції німецьких послів і заходи поставити Москву під міжнародній суд	343-352
III. ЧАСТИНА: ГОЛОСИ СВІТОВОЇ ПРЕСИ	353-435
Голоси чужомовної і української преси, уривки з книжки про советське шпигунство в Німеччині, московські спроби викрутів	353-435
IV. ЧАСТИНА: МАТЕРІЯЛИ І ДОКУМЕНТИ	436-682
Життєпис і діяльність Бандери, протиросійські акції української еміграції, повстання в советських концтаборах; комунікати ПЗЧ ОУН; похорони і промови над могилою, списки осіб і установ, що надіслали співчуття, списки поминальних Богослужень, академій, демонстрацій; вірші; відгомін у світовій пресі; большевицька агентура і пропагандивна робота; судові і слідчі акти.	
ЗМІСТ РОЗДІЛІВ КНИЖКИ	683

МОТИВИ І ПІДГОТОВА ЗАМОРДУВАННЯ

«Советсько-російський уряд, очолений Хрущовом, постановив замордувати Степана Бандеру тому, що він був провідником широко розгалуженого руху спротиву проти російсько-комуністичної окупації України. Бандера був символом боротьби за вільну і незалежну Україну 45-мільйонової неросійської нації з власною традицією, культурою, мовою і цивілізацією».

*Чарльз Дж. Керстен,
кол. конгресмен США*

ЗАМАХИ

Реалізуючи пляни морального знищення того, хто на протязі останніх десятиріч став символом визвольно-революційної боротьби українського народу — Степана Бандери, Москва рівночасно намагалася ліквідувати його фізично, як найгрізнішого свого ворога.

Постатю Степана Бандери большевики почали цікавитися ще тоді, коли в 1935 році під час Варшавського процесу виявилось, що він є Крайовим провідником ОУН на західноукраїнських землях. Не даром же тодішній польський журнал у статті «За п'ять хвилин дванадцята» писав про ОУН:

«Таємнича ОУН — Організація Українських Націоналістів — є сьогодні сильнішою за всі українські легальні партії разом. Вона панує над молоддю, вона творить загальну опінію, вона працює із страшним темпом, щоб втягнути маси в крутіж революції... Сьогодні вже цілком ясне, що час працює проти нас. Кожний староста в Малопольщі (українських землях під польською окупацією — ред.), а навіть на Волині може вирахувати низку сіл, які ще недавно були цілком пасивні, а сьогодні прагнуть боротьби, зревольтовані протидержавною акцією. А це значить, що противник зріс на силах, а польська держава втратила».*

В той час крайові кадри ОУН, очолені молодим, енергійним і бойовим Степаном Бандерою, швидко розгорнули теж широкий фронт проти московсько-большевицької агентури на ЗУЗ — т. зв. КПЗУ — і почали завдавати їй ударів, паралізуючи її впливи й очищуючи від неї український терен. Одночасно Провід ОУН за кордоном, а передусім сам основоположник Організації, полк. Євген Коновалець, звернув усі свої сили на розбудову й поглиблення організаційної мережі на східноукраїнських землях та на поширення зв'язкових пунктів. Як стверджує один із колишніх близьких співробітників полк. Є. Коновальця:

«Зв'язкові пункти УВО, а пізніше ОУН охоплювали майже всю границю Советського Союзу. Хоч та границя була, як писалось, «на замке», вона була приступна для зв'язків, які втримував полк. Є. Коновалець. Від Гельсінків до Шангаю сягали зв'язкові пункти через Прибалтику, Білорусь, Полісся, Збруч, Дністер, Варну, Істамбул, Тегеран, Кабуль і часом Китай. Всюди були свої люди, з яких тепер деякі є в Америці і по інших континентах світу.**

Отож, погрозливі слова московських скритовбивців з ГПУ: «Хай ваш хазяїн уважає, бо буде зле», кинені членам ОУН під адресою полк. Коновальця, не були порожні. І характеристично, що якраз у той сам час, коли — 24 червня 1936 року — швайцарська поліція в Женеві арештувала Жана Ернста Плянка та двох його помічників, які з наказу Москви та за її гроші слідкували за полк. Є. Коновальцем і підготовляли

* «Bunt Młodych», Варшава, 20. 12. 1933 р.

** М. Селешко: «Брехня має короткі ноги» («Вільне слово», Торонто, Канада, ч. 30-31 з 27 липня — 3 серпня 1963 р.).

на нього замах, — в той час інший висланник Москви прислухався до слів Степана Бандери під час його зізнань на суді польського окупанта у Львові.

У середу 24 червня 1936 року під час судової розправи у Львові проти групи членів ОУН, коли зізнавав Степан Бандера, був «між публікою большевицький консул Петро Светняла. І, мабуть, тому на залі між публікою видно багато поліційних агентів», — як стверджував український щоденник в Америці.* Дипломатичний агент Москви Светняла дуже цікавився тими зізнаннями, бо ж вони вияснювали йому ціль, стратегію й тактику боротьби українських націоналістів проти комунізму. Про це цитована газета так подавала за Львівським часописом «Новий Час»:

«По 5-хвилинній перерві предсідник (суду — ред.) ставить Бандері запит у справі атентату на советського консуля у Львові.

«Підс(удний): На терені, на якому я проводив, ОУН вела теж загально протибольшевицьку акцію.

«ОУН виступає проти большевизму тому, що большевизм — це система, якою Москва поневолила українську націю, знищивши українську державність. Виступає теж ОУН проти комунізму, бо комунізм — це рух світоглядно протилежний націоналізмові.

«Головним тереном боротьби з большевизмом є східньоукраїнські землі, там боротьба йде на життя і смерть. Очевидно, годі шукати того вияву і віддзеркалення тієї боротьби в большевицькій пресі. Частинним віддзеркаленням тієї боротьби, що її ведуть українські націоналісти на східньоукраїнських землях, є саботажі по різних колгоспах і фабриках та різні політичні замаху.

«На цьому терені (західньоукраїнських землях — ред.) ми теж боремося з комунізмом, бо він намагається послабити вороже протимосковське наставлення українського громадянства та прищепити йому доктрину з розкладовими елементами. Очевидно, ведемо на цьому терені боротьбу з комуністичним рухом перш усього засобами пропаганди. Але крім того, поборюємо комуністичний рух і фізичними методами.

«Комуністичний рух на цьому терені є експозитурою московського комунізму. А большевизм засобами фізичного винищування бореться на східньоукраїнських землях з українським народом, а саме — масовими розстрілами в підземеллях ГПУ, виголоджуванням мільйонів людей і постійними засланнями на Сибір та Соловки. Большевики виселяють з широкої прикордонної смуги українців, а на їх місце поселюють самих москалів — червоноармійців і чекістів.

«Предс.: Не відбігайте від теми.

«Підс.: Тому, що большевики примінюють фізичні методи, тому й ми вживаємо в боротьбі з ними фізичних метод. З цих причин у 1933 році я видав наказ Лемикові виконати атентат на большевицького консуля у Львові.**

* «Свобода», Джерзі Сіті, США, ч. 162 з 14 липня 1936 р.

** Микола Лемик, виконуючи наказ ОУН, 21 жовтня 1933 р. увійшов до московського консуляту у Львові й зажадав побачення з консулем. Коли його приведено до канцелярії, пострілами з револьвера вбив присутнього там Алексея Майлова, думаючи, що це консул. Як пізніше виявилось, це був спеціальний уповноважений ГПУ, високий його функціонер, замаскований під звичайного «урядовця». Польський негайний суд у Львові засудив Лемика на кару досмертної тюрми, а не на смерть, бо в той час він мав тільки 18 літ життя, за польським законом був, отже, неповнолітній. М. Лемик після розвалу Польщі вийшов з тюрми, загинув з рук Гештапо в Україні під час другої світової війни.

«Предс.: Чи був суд (організаційний — ред.)?»

«Підс.: Відносно ворогів ми не робимо судів, але кермуємося тільки моментами доцільності. Цей атентат — це був демонстративний акт проти представника большевицької влади. Та водночас мушу підкреслити, що українські націоналісти борються з своїми ворогами на всіх українських землях.

«Я особисто дав Лемикові наказ і подав йому мотиви та інструкції. Ми знали, що большевики будуть у фальшивому світлі представляти те вбивство й тому ми вирішили, що Лемик має віддатися в руки поліції, не стріляти до неї і таким чином дати спроможність зробити судову розправу...»

Вияснення Степана Бандери в кінцевій його мові перед закінченням судової розправи ще детальніше прецизували завдання і боротьбу ОУН, з якою незабаром мусіла змагатися Москва. Після промови польського прокурора, Крайовий провідник ОУН у своєму слові заявив:

«Прокуратор сказав, що на лаві підсудних засідає гурт українських терористів і штаб. Хочу сказати, що ми, члени ОУН, не є терористами. ОУН огортає своєю акцією всі ділянки національного життя. Про ці акції мені не дали змоги говорити, навіть про мою власну діяльність. Тому я мусів обмежитися тільки на тих окремих фактах, які є предметом цієї розправи. Спершу дам вияснення деяких справ, яких прокуратор торкнувся...»*

Вияснивши справи плянованих замахів на комісаря польської поліції Кособудзкого й волинського воєводу Юзефського, та становище ОУН, що за національну зраду належить кара смерті, Степан Бандера торкнувся питання: українська проблема й взаємини між Польщею і СРСР, кажучи:

«Третя справа — це справа протибольшевицької акції. Прокуратор сказав, що бодай побічним мотивом при вирішуванні атентату на советського консула у Львові було те, що Організація хотіла зареагувати теж на налаштованні польсько-большевицьких взаємин, що хотіла їх поспувати. Я сам про цей атентат вирішив. Я дав наказ його виконати і заявляю, що абсолютно ми того моменту не брали під увагу. Не тільки з практичних, але в першу чергу з засадничих мотивів. ОУН у своїй політичній програмі відкидає орієнтацію на когонебудь. ОУН відкидає концепцію відбудови української держави при нагоді польсько-большевицького конфлікту.

«Взаємини польсько-большевицькі не можуть рішати про наші політичні розрахунки. Зрештою, з історії знаємо, що всякі такі концепції діставали в лоб і що коли йде про Україну, то Польща з Москвою завжди погодиться...»

Твердження Степана Бандери, що їх пильно слухав московський виставленець в ранзі консула, Петро Светняла, зміцнив і повторив у своїй промові оборонець Бандери — д-р Володимир Горбовий. Він

«пригадав, що під час не одного політичного процесу УВО чи ОУН прокуратор висував закид, що провідники висилають бойовиків, а самі ховаються за їхніми плечима. Тепер став комендант українського революційного підпілля (Степан Бандера — ред.), відкрив шолом та признався, що прийняв на себе обов'язок реалізувати ідею своєї нації шляхом революції...»**

Обговорюючи в дальшому справу мотивів протибольшевицької акції ОУН, оборонець ствердив:

«Протибольшевицьку акцію Бандера казав вести з двох засадничих мотивів. Поперше тому, що націоналізм засадничо бореться з большевизмом, по-

* «Діло», Львів, 25. 6. 1936.

** «Свобода» ч. 164 з 16. 7. 1936.

друге, що найбільша частина українських земель знаходиться під пануванням большевицької Росії. Історія людства знає різні події, знає різні потрясення, які потрясають цілим світом. Але досі ці нещастя були короткі й осталися чорною плямою в історії народів. Історія знає випадки, що винищено масово людей тільки тому, що вони не хотіли асимілюватися, що не хотіли прийняти догм віри свого наїзника. Такі моменти були короткими епізодами і ті відрухи ніколи не переходили в систему.

«А сьогодні, в 20-ому віці весь культурний світ бачить країну, яка колись була шпихліром Європи, а нині стала вимирати з голоду. Бачить трагедію народу, який повірив у «народолюбство» і впав жертвою свого північного сусіда. Сама большевицька преса подала всьому світові до відома, що її влада переселює масово населення своїх нових «республік» на північ. Цілі райони, цілі села, почавши від найменшої дитини до старих, завантажуються у вагони та перевозяться в Сибір і тундри соловецьких островів. Це викликало протест цілого культурного світу. Ще більше це потрясло українцями поза межами советської Росії. Тут протестували всі. ОУН пристосувала такі методи, якими большевики винищують там українське населення...»*

У дальші роки виявилось, що Москва пильно слідкувала за зростанням і діяльністю ОУН та її провідника. Наприкінці червня 1941 року до рук членів революційної ОУН потрапив архів обласного управління НКВД в місті Луцьк на Волині, серед якого був еляборат з детально описаною діяльністю Степана Бандери в ОУН під час польської окупації західньоукраїнських земель. Член ОУН Ст. Мудрик - «Мечник», який мав змогу читати той еляборат, призначений для внутрішнього вжитку НКВД, стверджує, що згаданий документ просторо і назагал речево та об'єктивно насвітлював пляни і діяльність ОУН та її провідника Степана Бандеру.

В елябораті було сказано, що в Кракові Степан Бандера створив Революційний Провід ОУН, який почав дуже активно діяти; підкреслено теж великі здібності Бандери, вказуючи на те, що навколо нього згуртувався молодий, активний український елемент, який посилив революційну роботу ОУН на українських землях. До документу були додлені схеми структури ОУН, здобуті НКВД-істами інструкції та звіт домлення про підпільну діяльність українських націоналістів-революціонерів.

Протягом своєї майже дворічної окупації (вересень 1939 р. по червень 1941 р.) західньоукраїнських земель большевики здобули чимало доказів про дію ОУН; було арештовано багато членів, відбуто кілька судових процесів проти них і це дало апаратові НКВД інформації про їхнього ворога, яким була для Москви революційна ОУН під проводом Степана Бандери. ОУН завдала теж великих ударів большевицьким окупантам у перші дні німецько-московської війни, про що засвідчують самі большевицькі джерела.** Дальші події під час тієї війни і після неї — розгорнення діяльності і визвольно-революційної боротьби ОУН-

* «Свобода», ч. 164 з 16. 7. 1936.

** И. И. Федюнинский, ген. армии: «Подняты по тревоге». Военное Издательство Министерства Обороны СССР, Москва. Сторінки 7, 17.

УПА та значення в ній Степана Бандери, ім'я якого мобілізувало весь український народ, розкрили перед більшовиками глибіню небезпеки для них, що її являв собою український націоналістичний рух.

Затривожена Москва вирішила, крім брутально-жорстокого фізичного знищення, також обманом та лестощами зламати силу цього руху, обіцяючи через Хрущова «амністію» для тих членів ОУН-УПА, які складуть зброю:

«В цей самий час, навесні 1944 року (точніше: 1 березня 1944 р. — ред.), виступаючи на черговій VI-ій сесії Верховної Ради УРСР, тов. М. С. Хрущов заявив:

«... Ідучи назустріч тим особам, які випадково попали, були втягнуті обманним шляхом, або насильно мобілізовані в ряди націоналістичних банд, Президія Верховної Ради і Рада Народних Комісарів УРСР звернулися до учасників так званих УПА і УНРА. В цьому зверненні від імені уряду України тим учасникам УПА і УНРА, які чесно розірвуть всякі зв'язки з гітлерівцями-оунівцями, було гарантовано повне прощення їх помилок...»*

Щождо Провідника ОУН Степана Бандери Москва в той час повела ліквідаційну кампанію двома шляхами: неймовірно брудним очорнюванням і наклепами, щоб підорвати його моральний авторитет в Україні і за кордоном; вимогою до західних альянтів видати його, як нібито «воєнного злочинця». 6 лютого 1946 року, на засіданні першої сесії Генеральної Асамблеї ООН в Лондоні, Микола Бажан, який виступав від імені УССР, настирливо домагався від західних потуг видачі українських політичних діячів, що перебували на Заході, а насамперед видачі Степана Бандери. Мабуть, у висліді цих московських домагань, у 1946-47 рр. станиці американської військової поліції МП в окупованій американцями зоні Західньої Німеччини одержали наказ «за всяку ціну» спіймати Степана Бандеру. Важко сказати, з яких кіл походив цей наказ, однак фактом залишається те, що одного разу тільки випадок вирятував Провідника з опресії.

У 1947 році Степан Бандера, їдучи в Мюнхені автом, несподівано на вулиці Унгерера опинився в оточенні МП-істів, які зупинили його, жадаючи документів. Бандера холонокровно витягнув з кишені червону журналістичну виказку часопису «Української Трибуни», на якій великими білими літерами було написано: «Press». МП-істи, не розглядаючи ближче виказки, віддали військову почесність і пропустили Ст. Бандеру, сміючись з того, що його стареньке, постійно ремонтване авто не хотіло зразу рушити з місця.

Рівночасно з «дипломатичними» заходами дістати в свої руки Провідника ОУН, московське НКВД опрацьовувало пляни його фізичного знищення. Реалізацію цих плянів, що тривала протягом довгих п'ятнадцяти років, перебрали на себе керовані з Москви три енкаведівські головні станиці: в Києві, Варшаві й Празі, висилаючи для виконання за-

* В. Беляев—М. Рудницький: «Під чужими прапорами». В-во «Радянський письменник», Київ 1956. Сторінка 194.

маху на Степана Бандеру цілий ряд своїх вишколених агентів. Одначе, в багатьох випадках ОУН ударемнила заплановані атентати, паралізуючи цим самим виконання вбивства. Тому централія НКВД, а пізніше МГБ-КГБ була примушена завчасу відкликати своїх агентів та змінювати тактику й пляни.

Якщо зважити той факт, що проти всієї потуги московського КГБ з його велетенським апаратом для знищування людей, його просто невичерпними технічними засобами й фінансовими ресурсами ОУН могла ставити відносно невеликі сили й засоби своєї Служби Безпеки, то протяг 15 років яскраво підкреслює той надлюдський змаг, що його великадри революційно-визвольного руху на чужині, захищаючи Степана Бандеру. При цьому треба підкреслити, що тодішні закони Союзної Німецької Республіки, на терені якої перебував Провідник ОУН, не давали змоги запобігти підготові таких політичних мордів, яка є організована на підставі слідкування і вивчення життєвих звичок та місця замешкання пізніших жертв.

Злочинні пляни московсько-большевицького уряду, партії і їх виконавця — НКВД-МГБ-КГБ супроти Степана Бандери викриває така низка фактів.

У 1947 р. атентат на Провідника Степана Бандеру підготовляв агент Ярослав Мороз з доручення Київського МГБ. Завербувавши Мороза, МГБ вислало його до Німеччини, даючи наказ замордувати Степана Бандеру способом, щоб підозріння убивства впало на противників революційної ОУН і створило враження, що атентат — це внутрішньо-українські порухунки. МГБ сподівалося, що таким способом зможе досягти подвійної мети: знищить Бандеру й спровокує з боку ОУН відплатну акцію у відношенні до її противників, себто викличе серед українців міжусобицю. На щастя, злочинний плян був завчасу розкритий членами ОУН.

На початку 1948 року до Західної Німеччини прибув нелегальним шляхом із Польщі інший агент МГБ, Володимир Стельмащук. Він користувався прізвищами-псевдами «Жабські», і «Ковальчук». Стельмащук був щільно пов'язаний з польською підпільною організацією «Армія Крайова» (АК), в якій мав рангу капітана. Справжнім, одначе, завданням Стельмащука в АК була провокаційна робота з спільного доручення МГБ і УБ. На терені Західної Німеччини Стельмащук одержав від МГБ зв'язки до цілого ряду інших агентів і створив боївку, яка мала до свого розпорядження авто й мотоциклі. Стельмащук мав теж контакти до різних національних еміграційних груп, серед яких почав збирати інформації про антикомуністичну діяльність різних політичних середовищ. Але головним завданням Стельмащука було виконати замах на Провідника Бандеру. З допомогою емгебівського резидента у Франції Стельмащуківі пощастило устійнити місце замешкання Провідника в одній лісовій хаті села Söcking біля Starnberg-у (28 кілометрів від Мюн-

хену). Одначе, зорієнтувавшись, що його агентурну дію розконспірували чинники ОУН, Володимир Стельмащук поспішно зник із Західньої Німеччини.

Невдачі висланців Київської і Варшавської станиць НКВД примусили Москву передати виконання вбивства Степана Бандери третій своїй централі — Празі. Для проведення цього наказу був уже підготований відповідний психологічний ґрунт. Реалізуючи вказівки своїх зверхників із Москви, польські і чеські станиці НКВД протягом довгого часу вели наклепницьку пропаганду проти Степана Бандери і цілого українського визвольного-революційного руху ОУН-УПА, змальовуючи його у зфальшованому світлі.* У 1950 р. організаційним чинникам стало відомо, що база КГБ у столиці Чехії Празі підготовляє черговий замах на Провідника Степана Бандеру.

Два роки пізніше, восени 1952 р. база МГБ в Карльсгорсті (Східній Берлін) вислала до Мюнхену двох своїх агентів із завданням зробити замах на Ст. Бандеру. Один із цих агентів, родом із Чехо-Словацьчини, був відомий під прізвищем Горст Легуда; він замешкав у мюнхенському готелі «Кройцгоф» біля лісового цвинтаря («Вальдфрідгоф»); другий агент, німецького походження, звався Леман і замешкав у Мюнхені в «Фремденгайм Ерліхе» при вулиці Шелінгера 9, другий поверх.

Західні розвідкові чинники, які мали в згаданому відділі МГБ свого агента, довідалися про пляни Легуди і Лемана, тому арештували їх у Мюнхені. Обидва агенти сиділи в тюрмі у Франкфурті над Майном, а згодом були суджені за свою шпигунську роботу, що її вони перед тим провадили протягом довшого часу.

У 1953 році з завданням замордувати Степана Бандеру московське МГБ прислало до Мюнхену старого свого агента, німця з Волині — Степана Лібгольца. Видаючи себе за прихильника українських визвольних змагань, Лібголец намагався пролізти в українське середовище, щоб у ньому зібрати потрібні інформації про особу й спосіб життя Провідника ОУН. Одначе організаційні чинники безпеки швидко розкрили агентурну роллю московського висланця і застосували відповідні протизаходи, не насторожуючи при тому Лібгольца. Щойно в 1957 році, коли вже довше не можна було зволікати, московському агентові дано до пізнання, що його здемасковано. Того ж року Лібголец зник, як зникали до того часу інші розкриті агенти МГБ. Щойно після чотирьох років він виринув у східній зоні Німеччини, де КГБ використало його до провокації у зв'язку з втечею на Захід Богдана Сташинського.

Наступні роки були релятивно «спокійніші», одначе це не означало, що Москва закинула свої злочинні задуми вбити Степана Бандеру. Піз-

* А. Свобода, А. Тучкова, В. Свободова: «Змова Ватикану проти Чехо-Словацької Республіки». Цю книжку видало теж В-во Иностранной литературы, Москва 1950 р.

ніше виявилось, що в той час московський КГБ інтенсивно школив свого агента Сташинського, підготовляючи його до «досконалого морду». Крім того, КГБ сподівався, що створена з його допомогою т. зв. «двійка» все таки доведе бодай до морального знищення Провідника ОУН і паралізує його дію. «Двійка» стала інструментом боротьби проти Степана Бандери й проти тих членів ОУН, які сумнівалися у «волю краю» і не одобрявали двійкарської диверсії.

Зазнавши невдачі, «двійкарі» дійшли до такої ненависти, що не бачили ворога, ні його диявольських махінацій і провокацій, а всю свою, викликану злобою, енергію скерували на очорнювання Степана Бандери. Дійшло до того, що вони добровільно, хоч може несвідомо, ішли на руку ворогові. В своїй газеті, яку вони з допомогою німецьких судових чинників забрали від ЗЧ ОУН, «двійкарі» навмисне оприлюднили фотосвітлину Степана Бандери*, хоч добре знали, що йому загрожує КГБ. Крім того, в обіжнику до своїх прихильників вони подали число авта та адресу дому, в якому мешкав Провідник.

Під час Різдвяних Свят 1956 року з Мюнхену зник «зв'язковий» з України, який хвилево замешкав в одного з «двійкарів», Богдана Підгайного. Підгайний мав усі підстави підозрівати, що згаданий зв'язковий, який мав псевдо «Скоб», міг бути агентом КГБ і повернувся до своїх наказодавців. Однак Підгайний пішов до німецької поліції і висловив припущення, що «Скоба» могли вбити, а про це все повинен знати «Степан Попель», замешкалий в Мюнхені при вулиці Розенбуш число 6.** Тільки небагатьом членам ОУН було відомо, що під тією адресою жив Степан Бандера.

Мюнхенська поліція забрала Провідника до своєї президії, де протягом цілого дня допитувала про його життя і працю. Таким чином справжнє прізвище Степана Бандери, його фотосвітлини, життєпис і праця стали відомими поліційним німецьким колам, а списані протоколи могли легко стати добиччю большевицьких агентів.

Наприкінці 1957 і початку 1958 років організаційні чинники ствердили, що особою Провідника і його родиною цікавиться Никифор Романович Горбанюк, старий емігрант з Поділля, який жив на чужині (останньо в Мюнхені) з 1923 року. Горбанюк був відомий з того, що належав до різних авантюристських компаній, як Остряниці, Гулая і до «Вільного Козацтва». Під час урядування чеської комуністичної місії в Мюнхені він утримував з нею деякі контакти. У 1956 і 1957 рр. Горбанюк підтримував зв'язки з своїм старим приятелем, колишнім підполковником Сухоручком, який жив у Чехії. Він навіть їздив до Відня на зустрічі з ним.

* «Український Самостійник», ч. 3 (261) з 16 січня 1955 р.

** Під цією адресою шукав Ст. Бандеру теж Б. Сташинський. (Див. стор. 183).

У жовтні 1958 року Горбанюк зник з Мюнхену в дуже таємничий спосіб. Вийшовши вранці на пошту, Горбанюк не повернувся вже до свого мешкання. Треба припускати, що він опинився поза залізною заклоною і ті інформації, що їх він збирав, знайшлися в руках КГБ.

На початку 1959 року в Мюнхені кілька разів появлявся чоловік, на прізвище Вінцік, який цікавився дітьми Провідника. Організаційні чинники ствердили, що Вінцік довідався про адресу школи, в якій учився 13-річний син Степана Бандери Андрій.* До Мюнхену Вінцік приїжджав з Відня автом, позначеним «W 418651». Вдалося теж ствердити, що Вінцік був нібито працівником однієї чеської фірми, яка належить чеському комуністичному урядові. Останній раз Вінцік приїхав до Мюнхену 26 березня 1959 року й того ж дня його арештувала німецька кримінальна поліція.

Того ж самого року Провід ЗЧ ОУН одержав інформації, що КГБ підготовляв вбивство Степана Бандери подібним способом, як убито Головного Отамана Симона Петлюру. Кагебісти вишколювали молодого поляка, який народився на західноукраїнських землях, і плянували вислати його до Німеччини, щоб він убив Степана Бандеру з пімсти за те, що нібито «бандерівці знищили його родину». Убивши Симона Петлюру, московський наемник Шварцбарт теж говорив, що він «мстився за жидів».

Одначе кагебісти пізніше зрезигнували з свого пляну й вирішили не розголошувати справи, а діяти приховано. Для цього вони підготували Богдана Сташинського, молодого студента зі Львова, завербованого на службу московського КГБ ще пізнім літом 1950 року.

Після дбайливого кількарічного вишколу на агента й вбивцю, Сташинського передано в 1954 році до безпосередньої розпорядимости старшого лейтенанта КГБ у Карльсгорсті (Східній Берлін), Сергея Александровича Демона. Протягом трьох дальших років Сташинський служняно сповняв усі накази свого кагебівського зверхника, з'єднуючи собі його дбайливим виконанням різних шпигунсько-розвідкових і кур'єрських завдань на території Західної Німеччини. В 1957 році одержав від «чоловіка з Москви» пістоль-шприцу, що стріляв набоями з отруєю синильної кислоти, і наказ убити в Мюнхені українського професора д-ра Льва Ребета. Сташинський наказ виконав і дістав від КГБ за своє скрито-вбивство похвалу й фотоапарат.

У січні 1959 року Сташинський одержав від Сергея завдання поїхати до Мюнхену, довідатися про місце замешкання Провідника ОУН Степана Бандери, чи радше Степана Попеля, й ознайомитися із способом його життя. Сташинський прибув до Мюнхену під фальшивим прізвищем Ганс Будаїт і після розшуків знайшов адресу Провідника. Після того він повернувся до Карльсгорсту й склав звіт Сергєєві.

* Wittelsbachergymnasium при Marsplatz 4.

У квітні 1959 року Сергій повідомив Сташинського, що його викликає Москва. В Москві Сташинським зацікавився високий старшина КГБ, Георгій Аксент'єв'їч, який передав йому доручення найвищих чинників партії й уряду — вбити Степана Бандеру. Аксент'єв'їч озброїв Сташинського прецизнішим, уже двоцілковим пістолем-шприцюю, і скритовбивник 3-го чи 4-го травня відлетів літаком до Східнього Берліну.

Приблизно 10 травня 1959 року Богдан Сташинський відлетів до Мюнхену, де зупинився в готелі «Шоттенгамель» під прізвищем Ганс Будайт. Другого або третього дня свого перебування в Мюнхені московський агент вистежив Провідника Степана Бандеру, коли цей о годині 16,30 після обіду в'їхав автом «Опель-Капітен» на подвір'я кам'яниці при вулиці Крайтмайра число 7. Сташинський покинув місце своєї заїдки при вулиці Занд, де він ждав на прибуття Провідника ОУН, і подався на вулицю Крайтмайра. Ідучи, він відбезпечив свою отруйну зброю.

Перед в'їздом на подвір'я кам'яниці число 7 Сташинський побачив, що Степан Бандера стоїть біля авта у відчиненому гаражі сам, без охоронців. Використовуючи сприятливу нагоду, московський злочинець попростував до своєї жертви в напрямі гаражу. В правій руці він тримав зброю, загорнену в папір.

Несподівано, одначе, Сташинський злякався свого задуму, зупинився, опісля швидко вийшов на вулицю і втік. По дорозі кагебівський найманець вистрілив у землю з обидвох цівок пістоля, опісля знову подався до потічка в «Гофгартен»-і, кинув у нього зброю, повернувся до готелю, де забрав речі, й пішов на залізничну станцію, щоб від'їхати до Франкфурту.

Повернувшись до Східнього Берліну, Сташинський заявив Сергєєві, що на подвір'ї дому Бандери його завважила стороння особа, а тому він не міг виконати замаху. Сергєй передав йому підроблені ключі до брами кам'яниці, в якій мешкав Степан Бандера, й Сташинський ще раз поїхав до Мюнхену, щоб їх випробувати. Після того він повернувся до Карльсгорсту, а згодом виїхав до ССРСР, де довший час перебував на відпустці в своєму родинному селі Борщовичах біля Львова.

На початку жовтня 1959 року Сташинський повернувся до Карльсгорсту й тут довідався від Сергєя про те, що має поновити атентат на Провідника ОУН Степана Бандеру. Під час поліційного слідства в 1961 році Сташинський зізнав про це перед німецькою поліцією так:

«...Сергєй поінформував мене, що знову момент настав. Він одержав з Москви вказівку, згідно з якою я тепер повинен виконати атентат у Мюнхені. Пізніше один генерал у Кальсгорсті, якому мене зарекомендовано, окреслив виконану мною працю, як «урядові завдання» або «урядові доручення». Отже, про смерть... Бандери мусіло вирішити якесь вище середовище, найвище державне бюро в Москві...»*

* Karl Anders: «Mord auf Befehl», Verlag F. Schlichtenmayer, Tübingen 1963, сторінка 39.

ВОРОЖИЙ НАСТУП І ПРОТИУДАРИ

Короткий перегляд найпомітніших фактів посилення ворожого наступу й протиударів з боку українського визвольно-революційного фронту, які відбулися протягом літніх місяців 1959 р. (липень-серпень-вересень), дасть змогу збагнути, чому Москва поновила спробу забити Провідника після того, як у травні того ж (1959) року її кагебівський висланець не зважився виконати замаху. Доцільно розглядати ті факти за такою черговістю, як вони відбувалися в Україні, згідно, в бльоці большевицьких держав т. зв. ССРСР і сателітів, і в країнах вільного світу, де є великі скупчення української еміграції та де діють Закордонні Частини ОУН.

Московський журнал «Юность» ч. 6 за червень 1959 р., в статті Аксельрада під заголовком «З хрестом і кастетом», повідомив про розкриття бандерівського підпілля в Казахстані, зв'язки якого сягали аж на західноукраїнські землі (Станиславівщина), а з другого боку — залучували в лави підпільних борців самих казахів, не рідко з провідних прошарків місцевої адміністрації.

В статті говориться про суд над отцем Зиновієм, що, живучи в Кустанаї*, організував там підпільні клітини бандерівців, які вели серед українського й казахського населення антибольшевицьку акцію. Отця Зиновія і його співробітника в революційно-підпільній роботі, казахського інженера Дучер Дея засуджено на кару довгорічної тюрми. Як виходить із статті, отець Зиновій — це Зиновій Карась, старий революційний діяч ОУН зі Станиславівщини, який приблизно в 50-ті роки — коли розбито його підпільно-революційну клітину — виїхав до Кустанаю і там, ставши православним священиком, продовжував працю революціонера.

Ось як виглядає історія революційної діяльності борців з ОУН у викривленому дзеркалі большевицького журналу «Юность»:

«Тоді, коли московсько-большевицькі «війська визволяли Станиславівську** область і назустріч бійцям виходили з підвалів і погребів люди та радісно зустрічали їх, обіймаючи з сльозами в очах, — в лісовій гущавині, серед болот притаїлися ті, в кого советський лад визвав люту злобу. Це були об'єднані авантюристом Степаном Бандерою мерзенні жовтоблакітники — петлюрівські відпадки», які, мовляв, «чого то ще надіялись, ждали нових часів та вели боротьбу проти советської влади».

Звичайно, що боротьбу ОУН-УПА стаття в цитованому журналі намагається змалювати, як бандитські акції, підтримувані американцями, тому в ній знаходимо і таке місце:

«З літаків, що... по-зłodійськи пересікали повітряні кордони Советського Союзу, спускались на парашутах емісари Аллена Даллеса та Степана Бандери... Забезпечені американською зброєю, бандерівці бушували по всій Станиславівщині, появляючись там, де їх менш усього ждали».

* Кустанай — обласне місто в Казахстані.

** Станиславів — місто на західноукраїнських землях. 9. 11. 1962 р. большевицька влада перейменувала його на Івано-Франківськ, а цілу Станиславівську область на Івано-Франківську.

Далі в статті говориться, що в бандерівців була організована підпільна мережа та всюди були свої організовані люди. Мережу очолював Гаєвий, в списках якого був і Зиновій Карась, тоді «студент Рогатинського педагогічного училища». В організацію Карася втягнув Володимир Пизь, за твердженням журналу, «один із керівників ОУН», який часто заходив до нього і запрошував до себе та «вів розмови про історію України... Якщо вірити Пизеві, — читаємо в журналі «Юність», — виходило, що Україна все стогнала під ярмом Москви, що Богдан Хмельницький зрадив у Переяславі і за це його «щирі» українці проклинають.

Ставши членом ОУН, Карась почав жваву діяльність. «...Зажив він подвійним життям, — як твердить журнал. — Закінчив педучилище, став учителем у селі Васютин. Рано вчив у школі, ходив у сільраду, вступив у комсомол, став активістом... А вночі починалося друге життя Карася. Під покровом темряви він зустрічався з кур'єрами Гаєвого...»

Після того, як большевикам пощастило викрити і ліквідувати частину підпільної мережі, Карась виїхав до Кустанаю, де жили члени його сім'ї, вивезені москалями. Тут він познайомився з священником, почав вести діловодство церкви, а опісля сам висвятився у священники й здобув собі велику популярність серед вірних. Проте Карась, як пише журнал, «часто думав про Гаєвого та ОУН». Тому:

«Восени 1956 р., коли над Порт-Саїдом рвалися стрільна англо-французького десанту, а на вулицях Будапешту фашистське вороння роздирало тіла замучених комуністів, «отцю» Зиновію здавалось, — насміхається автор статті, — що для нього настав бажаний час. Він виїхав у Станіславівську область, намагаючись відновити старі зв'язки з бандитським підпіллям. Там він знову стрінувся з Володимиром Пизем.

— Вертайся назад, — наказав Карасеві його наставник. — Шукай надійних людей. Забезпечуйся зброєю. Жди сигналу. Наш час прийде!»

Отець Карась виконав наказ, повернувся, знайшов надійних людей навіть серед казахів. Але емведисти попали на слід підпілля. Уліті 1959 року отця Карася і його співробітників засуджено на кару довічного ув'язнення.

В країнах вільного світу, наприкінці червня того ж року, розпочалася хвиля могутніх національних маніфестацій, влаштовуваних українцями з нагоди 300-річчя перемоги над Московою під Конотопом та 250-річчя збройного виступу гетьмана Івана Мазепи. Під час цих маніфестацій виступали численні послы, сенатори й інші державні мужі дотичної країни, а преса інформувала широкі кола чужинецького громадянства описами й політичним значенням згаданих роковин. Тисячні маси маніфестантів (28. 6. 1959 р. три тисячі українців з штатів Нью-Йорк і Нью-Джерзі, 5. 7. десять тисяч маніфестантів на здвизі в Торонто (Канада), 18. 7. 3.300 української молоді й старших у Брадфордї (Великобританія), понад 3.000 у Бофало (США), як писав 7. 8. «Boffalo Courier Express» і т. д.) робили імпазантне враження, а схвалені резолюції*, переслані урядам США, Канади й ін. актуалізували українську проблему.

* Дивись розділ «Матеріяли і документи» ч. 1.

Ухвала Собору Єпископів української греко-православної Церкви в Канаді* (6. липня 1959 р., м. Едмонтон), що «анатему, кинуту року 1706-го на Гетьмана Івана Мазепу вважаємо недійсною та неіснуючою, а самого Гетьмана Івана Мазепу визнаємо за одного з найбільших церковно-державних мужів...» — кидала виклик Москві, яка від часів Петра I. заприсягла пімсту всім духовим нащадкам великого Гетьмана.

В парі з тими маніфестаціями по західньому боці залізної заслони, західня преса принесла хвилюючу вістку про бої українських повстанців з большевицькими військами.

Часопис «Salzburger Nachrichten» (Австрія), ч. 155 з 8. липня 1959 р. писав, що большевицькі військові з'єднання в Східній Словаччині й Карпатській Україні почали широко заплановані маневри, які повинні служити — як твердять добре поінформовані кола — прихованням війни з антикомуністичним українським підпільним рухом у цьому районі. Всупереч ранішим звичаям, увесь простір Словаччини на схід від ріки Вааг замкнено для чужинців та заборонено теж чужинецьким дипломатам в'їздити в ці райони. А далі:

«До Відня прийшли інформації, що большевицькі війська, до яких належить піхота й відділи спадунів, прочісують непрохідні карпатські райони, щоб разом з поліційними відділами викрити криївки українських повстанців та знищити антикомуністичний рух. Якраз кілька тижнів тому появились серед дипломатичних кіл вістки, що в окупованих советами районах Карпатської України мали відбутися з приводу 20-річчя створення короткотривалої Української Карпатської Республіки, демонстрації. В містах і селах країни начебто розкинено летючки й розліплено плякати, які пригадували й вшановували річницю заснування Республіки».

Швайцарський щоденник «Neue Zürcher Zeitung» ч. 186 з 9. липня 1959 р. приніс інформацію під заголовком «Советські карні акції в Східній Європі» такого змісту:

«Відень, 8. липня (ЮПІ). Як поінформували у вівторок компетентні кола, під сучасну пору в районі Карпат і східньої Чехо-Словаччини відбуваються великі советські «військові маневри». «Маневри» мали початися 29-го червня, як привід для широкої поліційної акції проти українського антикомуністичного руху. Советські військові відділи, до яких належать піхота й спадуні, прочісують тепер «райони маневрів», щоб знищити антикомуністичних повстанців, які в останні місяці проявили дуже жваву діяльність... Як заявили добре поінформовані західні дипломати, в Україні відбулися весною цього року численні протикомуністичні демонстрації. Пізніше урядово повідомлено, що покарано смертю п'ять осіб під закидом змови проти советської держави. Вліті минулого року відбулася — як твердять згадані дипломатичні кола — в тому самому районі подібна советська поліційна акція проти антикомуністичних повстанців».

У вівторок 7. липня 1959 р. увечорі американська радіовисильня, а в середу 8. 7. велика частина американської преси, включно з нью-йоркським щоденником «New York Herald Tribune», принесли інформації про закроену на широку скалю боротьбу українських повстанців у Карпатах (райони міст Лавочне—Хуст).

* Дивись розділ «Матеріяли і документи» ч. 2.

Заголовки статей деяких газет з 8. 7. 1959 р. говорять про повагу подій: «Червоні війська полюють на українських повстанців» («Buffalo Courier Express»); «Борці за визволення нападають на червоних. — Советські парашутисти обшукують гори» («Scottish Daily Express», Англія); «Совети воюють з античервоною революцією в Україні» («Newark Star-Ledger»); «Советські війська таємно ведуть бої з українськими антикомуністами» («Boston Daily Record»); «Наступ червоних маскується «маневрами»» («New York Mirror»); Москва воює з повстанцями України в „маневрах”» («The Philadelphia Inquirer») і т. п. Про події в Карпатській Україні писали теж паризький щоденник «Le Figaro» з 8. 7., німецький «Frankfurter Allgemeine» та шведський часопис «Östgöta Correspondenten» з 8. 7. 1959 р.

Десять днів пізніше, 17. липня 1959 р. президент США Двайт Д. Айзенгауер проголосив «Тиждень Поневолених Націй», підписавши перед тим, схвалену одностайно американським Конгресом — Сенатом і Палатою Репрезентантів — спільну резолюцію, якою президент «запрошує народ Сполучених Штатів відзначити цей тиждень відповідними церемоніями і діями».* З боку Конгресу президента теж «уповажнюється і прохається видавати подібні проклямації кожного року аж до часу, коли воля і незалежність будуть досягнені для всіх поневолених націй світу».

Проголошення «Тижня Поневолених Націй» знайшло теж відповідний відгомін в уявленій Москвою Україні. Київський часопис «Радянська Україна», ч. 174 (11.528) з 29 липня 1959**, подавши перелік названих у конгресовій резолюції поневолених країн-сателітів та «союзних республік», в тому й України, назвав проголошення «Тижня Поневолених Націй» актом підбурювання та провокацій і згадав, що від цього акту, немов від «національної ганьби» відвернулося все чесне, що є в Америці. Згадана газета твердить, що «реакційні кола» в США занепокоєні можливостями покращання взаємин між СРСР і США, тому подбали про «отруєння міжнародної атмосфери».

24. 7. 1959 р. пресова агенція Асошіейтід Прес повідомила з Вашингтону, що проклямація американським Конгресом і президентом «Тижня Поневолених Націй» викликала справжню бурю гніву серед кремлівських вождів, очолених Хрущовом, і в партійній верхівці т. зв. сателітів Москви. Американські політичні чинники переконані, що вони вдарили Москву в найслабше місце, як на це вказує її незвичайна реакція.

У четвер 30. липня 1959 р. заступник чеського міністра закордонних справ, Гаек, вручив протест американському послові в Празі, Кровфордові, з проханням нагадати през. Айзенгауерові, що Чехо-Словаччина є «незалежною країною і про неї вирішує тільки чехо-словацький народ».

Тим часом за залізною заслоною посилюється наступ московського окупанта на український визвольно-революційний рух, позначаючись низкою голосних процесів проти членів ОУН.

* Дивись розділ «Матеріали і документи» ч. 3.

** А. Кисіль: «Чергова провокація ворогів міжнародного співробітництва».

Львівський часопис «Вільна Україна» приніс у своїх числах за 21. і 23. липня 1959 р. просторий опис процесу проти членів ОУН, який відбувся в залі Ясенівського «будинку культури», в Олеському районі на західньоукраїнських землях. Під час процесу розглядано справу: Олега Медієвського, Володимира Придиби й Юліяна Чорнобая. Ці члени ОУН належали до відділу «Підкови», який оперував у районах Заболітці й Олесько.

Як пише згадана газета, большевики знищили в боях районного провідника ОУН «Підкову», районного Служби Безпеки Кота (псевдо «Василько»), Долинюка (псевдо «Роман») та багато інших. Частина членів району врятувалася і діяла аж до 1959 р. в різних місцевостях. Головний бій відбувся в травні 1950 р. в лісі біля села Підліски.

«В матеріялах судового слідства, — читаємо у львівській газеті, — є два потріпані, замоклі, з'їджені часом товсті зошити, списані англійською вперемішку з українською мовою і цифрами. На першому листку — напис: «В ім'я Боже». Це старанно зашифрований щоденник «районного СБ» Василя Кота («Василька»). Спеціалістам (большевицьким — ред.) вдалося проникнути в таємницю цих зошитів...»

Згаданих членів ОУН: Олега Медієвського, Володимира Придибу і Юліяна Чорнобая большевики спіймали щойно в 1958 р. Олег Медієвський, відбувши службу в червоній армії, не повернувся додому, але «завів сім'ю десь далеко від рідного села». Його односельчан Придиба працював машиністом у Заболітцях, Юліян Чорнобай був робітником Львівського шкіряного заводу число 3. Раніше він працював деякий час у селищі Козаках. У Львові Чорнобай учився теж у музичнім училищі й закінчив його з нагородою. Тут у Львові й арештували його восени 1958 року.

За твердженням цитованої большевицької газети, Чорнобай ще в 1948 році нав'язав контакт з бандерівцями й займався розповсюдженням «бефонів» (себто, збирав гроші на Бойовий Фонд ОУН). Того ж року він вступив до школи фабрично-заводського навчання, але пізніше покинув її і провадив підпільну працю разом з Придибою і Медієвським, який тоді — як пише «Вільна Україна», — «проліз був на посаду секретаря Дуб'ївської сільської ради».

Спершу Чорнобай був у криївці Долинюка, а опісля його призначено до районного провідника «Підкови». Тут йому дали псевдо «Олег». Після бою в лісі біля села Підліски, Чорнобай пішов до селища Козаки, а згодом до Львова. Придиба влаштувався на працю в машино-тракторній станції (МТС), а Медієвського забрано до війська.

Видала друзів в руки чекістів Марія Гнатюк з села Дуб'є.

Як описує большевицька газета, одного літнього дня на подвір'я старого Петра Гнатюка в Дуб'ю зайшло троє людей. В той час на подвір'ї був «дільничий уповноважений міліції» Петренко. Захожі, з якими був секретар сільради Медієвський, сказали міліціонераві, що вони «прийшли з повинною», себто, що хочуть віддатися в руки НКВД. Опісля вони

застрілили міліціонера, обманувши його сторожкість, і втекли. Господар хати Гнатюк, його донька Марія і Ярослав Кацалай, що були свідками вбивства, під час слідства нічого й нікого не зрадили і їх, як виразно признається «Вільна Україна», — репресовано, себто, вивезено на Сибір. За кілька років вони повернулися до рідного села й тоді Ярослав Калацай і Марія Гнатюк (якій батько перед своєю смертю сказав, що міліціонера та його дружину, що жили в хаті Гнатюків, забили Медієвський, Чорнобай і Придиба) пішли до НКВД і зрадили всіх трьох бойовиків.

Одначе, большевики судили тільки двох: Чорнобая, якого опісля розстріляли, і Медієвського — на десять років позбавлення волі. Третій з них, Придиба, не міг витримати нелюдських катувань і збожеволів ще під час допитів. «... Щоб не запитав його лікар, — цинічно признається кореспондент львівської газети, — він, дивлячись поперед себе розширеними від жаху очима, ствердно киває головою і повторює: «Так, так, так...»

Наприкінці липня (30. 7. 1959 р.) Станиславівська радіостанція передала інформацію про суд над членами ОУН-УПА — Михайлом Розгуком, Іваном Гаврищуком і ін. Зміст радіопередачі такий:

«У підприємствах Богородчанського району відбулися масові мітинги робітників, колгоспників і службовців. Працюючий народ з ганьбою затаврував негідні вчинки українських буржуазних націоналістів та вимагав судового покарання на горло бандерівців Розгука, Гаврищука і їхніх підручних.

«У зв'язку з цим зібрання членів колгоспу «Радянська Україна» звернулося з закликом, що його підписали 230 присутніх, в якому читаємо: «Ми, колгоспники артiлі «Радянська Україна», продискутували статтю під заголовком «Покарання бандитів», поміщену в газеті «Прикарпатська Правда» за 24. липня 1959 р., вимагаємо кари для бандитів Розгука і Гаврищука, які по-диявольськи розправлялися з нашими советськими людьми, і вимагаємо, щоб це покарання було застосоване до них з усією суворістю советського права. З великим негодуванням і ненавистю ми проклинаємо українських буржуазних націоналістів... Кара смерти для вбивників — це невідкличне домагання працюючого люду».

Михайла Розгука і Івана Гаврищука розстріляно, інших підсудних заслано в концентраційні табори Сибіру. Характеристичне при цьому явище, що московські окупанти України, влаштовуючи прилюдні процеси проти українських борців-революціонерів, членів ОУН-УПА, почали «відкликатися до народу», себто, намагаються створити враження, що український народ відрікається своїх борців-націоналістів. У пляні психологічної підготовки українського населення до вбивства Провідника цих націоналістів, Степана Бандери, це дальший ворожий крок.

У той сам майже час (від 26. 7. до 4. 8. 1959 р.) Москва зазнала дошкульної поразки на своїй імпрезі «VII. всесвітний фестиваль молоді й студентів для миру і дружби», влаштованій у Відні, де представники молоді вільного світу наочно переконалися про жорстокий тоталітаризм та поліційні методи, які панують у т. зв. ССРСР. Удари, що їх зазнали московські аранжери «фестивалю», ішли по двох лініях: з боку міжна-

родніх організацій молоді вільного світу, й з боку українського, головно кадрів ЗЧ ОУН. Після деяких успіхів, що їх принесли попередніх 6 фестивалів, влаштовуваних у межах большевицької імперії, Москва зважилася на влаштування VII. фестивалю в нейтральній Австрії. І це принесло їй невдачу.

Слідкуючи за підготовкою большевиків до їхньої імпрези у Відні, деякі австрійські спілки молоді вже заздалегідь розпочали були протиакцію, щоб виявити московські брехні й фальші. Найрухливіша з цих спілок — Діловий Комітет молодечих організацій «Молоде Життя» звернувся листами до окремих осіб та організацій, що їх вихвалювала большевицька «Постійна комісія міжнароднього підготовчого комітету для фестивалю», як тих, що з захопленням обіцяли взяти участь у віденському «фестивалі». Запитна акція австрійського Ділового Комітету виявила, що «погодження» на участь і «схвильовані листи до комітету фестивалю» — це дбайливо збудований дімок з карт брехні, вигадок, пропаганди й фальшу московсько-большевицьких аранжерів віденської імпрези. Діловий комітет оголосив вислід свого листування та відповідей на нього і тоді виявилось, що:

Міжнародне об'єднання студентів Ісландії схвалило резолюції проти VII-го фестивалю; резолюції Національної Спілки мадярських студентів у США були проти фестивалю; Міжнародня Спілка студентів при університеті в м. Сальоніки (Греція) заявила: «Наша організація уникає участі у фестивалі. Ми відкидаємо кожне запрошення на цей фестиваль»; голландська Спілка молоді не бажала мати нічого спільного з фестивалем, який «є інструментом комуністичної пропаганди»; шведська організація скавтів повідомила Діловий Комітет (лист з 5. 2. 1959), що жадний шведський скавт не візьме участі у віденському фестивалі; швайцарська крайова спілка для фізичних вправ відкинула запрошення на фестиваль «через його комуністичний характер». Подібне становище зайняли десятки інших товариств молоді, студентів університету і т. п. Ректорати університету в Кельні та високих технічних шкіл у Цюріху погодилися з постановою австрійської молоді, щоб студенти не брали участі в большевицькій імпрезі, і заповіли подати на «чорній таблиці» прізвища тих, хто зламав би постанову.

Молодь з країн Південної Америки, на масову участь якої розраховували московські ініціатори фестивалю, молодь Японії та інших держав в більшості відмовилася від віденської імпрези.

Під час самого фестивалю теж виявилися неправда й фальш комуністичних аранжерів імпрези, що призвело до голосних протестів. Наприклад, представник уряду африканської республіки Гани, Ні Бой Доку, який перебував у Відні, запротестував проти участі т. зв. «делегатії Гани» у фестивалі, якої його країна не вислала до Відня. Ні Бой Доку, міністер пропаганди і голова пропагандивного відділу партії конвенту Гани, заявив, що використання прапора його держави на ко-

муністичному фестивалю є «образою народу й уряду Республіки Гани». Насправді «делегатами Гани» були висланці з Нігерії. Виявилось теж, що членами «корейської» й «індонезійської» делегацій, які виступали в барвистих одягах тих азійських країн, були чеські студенти з Праги. У наслідок суворого нагляду большевиків над учасниками фестивалю, побиття учасників-антикомуністів, контролі та обмеження особистої свободи, серед членів деяких делегацій молоді з вільного світу прийшло до бурхливих зіткнень та розколів: 27. 7. італійська делегація розкололася і 20 її членів вийшли з неї, протестуючи проти методів керівництва фестивалем, яке вони окреслили, як «постійне слідкування-шпигування і пропаганда»; розкололася аж на три частини індійська делегація; виникли заколоти серед членів бразилійської делегації; серед американської делегації, яка складалася з 300 осіб, прийшло до розламу — частина делегатів не хотіла визнати накиненого їм керівництва.

Дуже важливу роз'яснювальну акцію як і серед учасників з країн вільного світу, так і серед делегатів з блоку большевицьких держав, провела група членів ОУН, яку вислав до Відня Провід Закордонних Частин. Українські націоналісти, які перебували у Відні протягом десяти днів, повели усвідомлюючу і протестну акцію синхронізовано до такої ж акції австрійської антикомуністичної молоді. Вони масово розкинули відповідні летючки*, видані заходом ЗЧ ОУН і АБН, між найбільші скупчення учасників фестивалю, роздавали їх по автобусах, під час імпрез і т. п. Жваві дискусії між учасниками фестивалю, бажання великої кількості делегатів підписати антикомуністичну резолюцію були доказом, що праця антикомуністів дала бажані висліді. Вислані до Відня члени ОУН нав'язували розмови з делегатами з УССР і ССРР та сателітних країн та дискутували з ними про увесь жах московсько-большевицького панування в Україні. В тих розмовах партійні наглядачі, приставлені до української молоді, висланої до Відня, часто не могли знайти відповіді на запитання українських націоналістів, наприклад, чому в Україні посилено русифікаційний курс, чому «суверенна УССР» не має підставових елементів не лише самостійности, а й автономії, чому не має дипломатичних взаємин з вільними державами, власної армії, грошей, поштових марок і т. п. В останні дні фестивалю група членів ОУН виявила особливу активність.** Хоч большевики оберігали будівлі амбасади со-

* Дивись розділ «Матеріяли і документи» ч. 4.

** Про «VII. фестиваль молоді...» у Відні вичерпно писав тижневик «Шлях Перемоги», Мюнхен, у таких числах: 30 (283) з 26. 7. 1959 р., статті — «За справжній мир, за справжню дружбу», «Фестиваль брехні і вигадок»; ч. 31 (284) з 2. 8. 1959 р., статті — «Віденські ігрища московських імперіялістів», «Віденський «фестиваль», дрони, собаки...», ч.32 (285) з 9. 8. 1959 р., статті — «На віденському „фестивалю”», ч. 33 (286) з 16. 8. 1959 р., статті — «По фестивалю у Відні», «Великий цирк закінчив свою Віденську програму» і «Грандіозний обман».

баками, українці продісталися і туди: вранці 4. серпня 1959 р. всі входи, парки та вікна московської амбасадки були обмаєні протикомуністичними зверненнями

Треба підкреслити характеристичний момент, що віденському фестивалеві патронував, між іншими, А. Шелепін, шеф КГБ у Москві.

Продовжуючи інформації про бої українського підпілля, американський часопис «The Sunday Star-Ledger» з 9. серпня 1959 р. надрукував у своєму політичному огляді поновну вістку, що Хрущов спеціально їздив в Україну, щоб особисто переконатися, чи військо й відділи КГБ «дали собі раду з українськими повстанцями і народом».

«Війська червоної армії — писав цей часопис — знову завели лад в області Карпатської України, після того, як там вибухли свіжі партизанські бої. Заки Хрущов привітав Ніксона в Москві, він особисто об'їхав Україну, щоб запевнитися, що антикомуністичне повстання придушене... У проміжному часі військові гарнізони в усіх українських містах і містечках посилені; начальники таємної поліції одержали доручення найняти більше сексотів; додаткові збройні відділи були вислані в Карпатські гори, на західній кордон советської держави...»

«Тепер комісари турбуються про те, як захопити душі українських дітей. Міністром освіти в голодній на свободу Україні призначено спеціаліста від політичної інфільтрації та переполіскування мозків, Андрія Даниловича Кабу. Його завданням буде подбати, щоб українська молодь була насамперед комуністами і аж потім студентами».

Коли зважити, що 23. 7. 1959 р. заступник президента США, Р. Ніксон прибув у гостину до Москви, а Н. Хрущов плянував свою поїздку до США на 16. 9. 1959 р., то в світлі цих фактів цитоване повідомлення американського часопису набирає більшої ваги.

Ця сама газета в своєму числі з 27. вересня 1959 р. надрукувала інформацію про судові процеси в Києві проти спійманих українських повстанців такого змісту:

«Київ. — Тут почалися показові процеси проти сотень українських повстанців, схоплених у недавніх боях у районах Карпатської України. Перша розправа закінчилася три тижні тому проголошенням смертного вироку для 30 повстанців. Того ж самого дня їх розстріляно. Тисячі українців зібрались у своїх церквах у мовчазному протесті...»

Отож, у час, коли Хрущов, не зважаючи на бурхливі протести й демонстрації не лише українців, поселених в США й Канаді, а й родовитих американців, роз'їжджав по містах і штатах США в столиці України відбувалися розстріли українських борців, а в Москві голова КГБ, А. Шелепін плянував поновити спроби замордування Провідника ОУН, Степана Бандери.

Ситуація для Москви ставала нестерпною. Важкі потрясення, що їх зазнала большевицька імперія після смерти Сталіна: внутрішні міжусобиці серед кремлівської верхівки, а вслід за цим послаблення апарату терору, повстання і бунти в концентраційних таборах*, хвиля повстань і заколотів, яка пройшла через Східню Німеччину, Україну, Поль-

* Див. список в розділі «Матеріяли і документи» ч. 5.

щучу й Мадярщину, постійний розклад у сільському господарстві і т. п. — все це спричинилося до того, що партія вирішила вжити найдрастичніших методів. А тому, що найзагрозливішим для імперії був український відтинок, московські верховоди звернули на нього найпильнішу увагу.

15 ЖОВТНЯ 1959

2-го жовтня 1959 р. керівним чинникам ОУН за кордонами України стало відомим, що ухвала вбити Провідника Степана Бандеру і цим, на думку московського колективного керівництва, завдати найважчого, якщо не остаточного, удару українським визвольно-революційним силам, вийшла від Центрального Комітету комуністичної партії в Москві. Вістку про це Провід ЗЧ ОУН одержав від організаційних чинників Служби Безпеки. Ось як описував у своєму звіті один із членів СБ, який був присутній під час розмови з інформатором:

«Наша розмова відбулася в ресторані, вранці 2. жовтня 1959 року. Інформатор помітно нервувався, часто кидаючи поглядом мутних очей в бік столика, при якому сидів друг Володко. Рухи в нього різкі, обличчя бліде. Він дуже часто прикурює цигарку й глибоко затягається димом... Нахилившись над столом, говорить притишеним голосом: «У Карльсгорсті* я бачив знимки... вашу й ваших... Заплянований великий наступ, уважайте, ... хочуть усунути з дороги Бандеру, а далі інших... Ленкавського, Стецька, Кашубу, Мудрика... В рахунок входять такі технічні засоби, що ви не встоїтеся проти них. Декого хочуть схопити... Все це вирішив ЦК партії, там... на самій горі...»

Одержавши додаткові інформації, які потверджували подану вістку, Провід ЗЧ ОУН на своєму засіданні 5. жовтня 1959 р. постановив збільшити особисту охорону біля Провідника. З того дня Ст. Бандеру супроводили в його дорозі вранці з дому при вулиці Крайтмайра ч. 7 до бюро при вул. Цеппеліна 67 і назад додому о 5-ій годині після полудня призначені для охорони члени ОУН, працівники установ Визвольного Руху. Однак, деколи Провідник виїжджав автом сам, головню вполудне, не бажаючи, щоб друзі втрачали свій обідній відпочинок.

До того ж бадьорий настрій, який не покидав Провідника протягом кількох днів до його смерті, теж був немалою причиною того, щоб почуватися свобідніше. Вістки з Батьківщини, які прийшли були в той час добре налагодним зв'язком, підготовка до плянованої конференції ОУН, далекосягле політичне потягнення, що його завершено в перший тиждень жовтня 1959 р. (на жаль, про суть цього політичного кроку ще не слід публічно говорити), перспектива розмови про поширення нашої дії на Близький Схід, пожвавлення праці серед патріотичного українського загалу на чужині — все це були фактори, які всім членам Проводу ЗЧ

* Карльсгорст — частина Берліну-Ліхтенбергу, відома з біжні для кінських перегонів. З 1945 р. осідок большевицької контрольної комісії і КГБ.

ОУН давали стимул до ще більшого посилення праці і казали забувати про особисту небезпеку. Провідник Степан Бандера використовував, отже, кожну хвилину для праці, послаблюючи при тому чуйність і обережність.

У четвер 15. жовтня 1959 року він, як щодня, виїхав автом з дому після 7-ої години ранку, маючи з собою охорону, яка, перевіривши вулицю Крайтмайра ч. 7, ждала на нього біля дому. В своєму бюро при вулиці Цеппеліна 67 він працював до обіду й біля 12-ої години від'їхав додому. Плянуючи перед тим купити на Великому критому ринкові овочі та городину, Провідник забрав зі собою одну з працівниць в домі Визвольного Руху, паню Євгенію Мак. Після орудок на базарі Провідник повернувся на вулицю Цеппеліна, де пані Мак висіла з авта. Не затримуючись довше, Степан Бандера від'їхав додому на обід.

Після 13-ої години дружина Провідника, пані Ярослава, зателефонувала до канцелярії Проводу ЗЧ ОУН, кажучи, що з її чоловіком трапилось нещастя: облитий кров'ю, він упав на сходах будинку, в якому жив. Пані Ярослава просила негайно дати лікарську допомогу. Зараз на місце випадку виїхали члени Проводу Степан Ленкавський, Ярослав Бенцаль і Іван Кашуба.

Одначе, на сходах і в коридорах будинку вже не було нікого, бо викликана вміжчасі сусідами швидка допомога, забрала Провідника до лікарні. З ним поїхала і його дружина. Про це прибулі члени Проводу ЗЧ ОУН довідалися від найстаршої доньки Провідника, Наталі, коли зайшли до його помешкання на третьому поверсі. Про самий випадок і його причини Наталя не могла нічого сказати, але припускала можливість, що в батька міг статися вибух крові.

Прибулі друзі зійшли на перший поверх, на те місце, де трапився трагічний випадок. Тут з помешкання число 3 вийшло подружжя М. Гамзе й оповіло про те, що сталося. В хвилину трагедії вони якраз обідали й несподівано почули важкий стукіт кроків на сходах і приглушений, схожий на хрипіння, стогін чи крик. Вибігши зараз з помешкання, вони побачили, як на долівці сходової клітки, якраз перед дверима вінди, лежав у крові обличчям до землі, Провідник Бандера, якого вони знали під прізвищем Степан Попель. Гамзе викликали першу медичну допомогу.

На долівці, недалеко сходів, стояв кошик з помідорами*, які — на диво — не розсипалися під час упадку тіла Провідника, а близько дверей вінди — в'язка ключів, прикріплених до шкуряного футералу. Створювалось враження, що ключі випали з лівої руки Провідника в ту хвилину, коли він падав на землю, і закотились під двері. Враження тим правдоподібніше, що Ст. Бандера був ліваком (навіть стріляв з револьвера лівою рукою).

* Цей кошик пані Гамзе забрала була до свого помешкання, опісля передала поліції.

Тим часом з протилежного помешкання на тому самому поверсі збігла інша сусідка, няня дітей панства Вайнерів і, побачивши впалого, намагалася допомогти йому холодними обкладами.

Дружина Ст. Бандери, яка почула була гудіння авта перед ґаражем, схвильована гамором на першому поверсі, збігла вниз сходами й побачила жажливий образ. Сусіди-рятівники обернули тіло її чоловіка навзаки і пані Ярослава побачила, що Провідник ще живе — він кілька разів відкрив і заплющив вії. В його уст, носа і вух спливалася кров.

Приблизно о год. 13.10 приїхало авто швидкої допомоги і відвезло Провідника під опікою його дружини до лікарні «Червоного Хреста» на вулиці Льота ч. 2, що віддалена від вулиці Крайтмайра на 5 хвилин ходу.

Одержавши такі інформації, Ст. Ленкавський, Яр. Бенцаль і І. Кашуба поїхали до названої лікарні, де їх заведено до окремої кімнати, в якій лежало тіло Провідника, накрите білим полотном. Пані Ярослава повідомила прибулих, що Провідник уже не живе. Лікар, який був у кімнаті, відкрив полотно й прибулі побачили струмки крові біля уст, носа і вух покійного. Жадних слідів побиття чи потовчення на обличчі і голові Провідника не було видно, однак, при ближчому розгляді прибулі друзі завважили довкола уст покійного дрібненькі, ніби уколи цяточки. На краватці, сорочці й вилогах блюзи ясніли якісь біляві крапки. Ярослав Бенцаль у пізнішому переслуханні поліційними чинниками звернув був їм увагу на ті дивовижні осколки та цяточки довкола уст, пригадав теж, що після свого приїзду на вулицю Крайтмайра, у сходовій клітці будинку він почув якийсь дивний запах, а на східцях нижче платформи, на якій упав Провідник, бачив краплини крові і навіть калюжку, — поліція не прикладала ваги до цих його слів і в перші дні слідства пішла цілком фальшивим слідом.

У лікарні Ст. Ленкавський запитав лікаря, чи не можна б ще повернути життя Провідникові ін'єкціями або з допомогою операції чи штучного кисневого дихання, але одержав відповідь, що всякі заходи даремні, бо смерть настала в дорозі до лікарні. Лікар пояснив теж, що на підставі дотеперішніх симптомів причиною смерті могло б бути зламання підстави черепа, характеристичним знаком чого є вплив крові з вух. На запитання, чи не вважає він, що причиною смерті був атентат, лікар дав виминаючу відповідь. На його думку, навіть звичайний упадок на сходах теж може спричинити смерть.

Коли ж о год. 16-ій після обіду пані Ярослава Бандера ще раз зайшла до лікарні з редактором «Шляху Перемоги» Данилом Чайковським, з кімнати, в якій лежало тіло Провідника, вийшов якраз гурт шпитальних лікарів з головним лікарем на чолі. В розмові з Д. Чайковським головний лікар поставив запитання, чи не міг хто «вкласти в уста Ст. Бандери дуло револьвера й вистрілити в саму горлянку». Отже, перші лікарські оглядини не могли ще устійнити причини смерті, а це позначи-

лося на пізніших суперечних і просто недоречних описах місцевої німецької преси, звідомлення якої поквапно підхопили большевики.

Провідника зголошено адміністрації лікарні під його прибраним прізвищем «Степан Попель». Лікар під час оглядин тіла знайшов під його правою пахвою прив'язану кобуру з револьвером, тож шпитальна управа повідомила про випадок кримінальну поліцію. З доручення відповідних німецьких чинників тіло Провідника перевезено з лікарні до Медично-судового Інституту на вулиці Лібфравен, де в п'ятницю 16-го жовтня 1959 року, в післяобідні години зроблено медичну експертизу. На домагання представників Проводу ЗЧ ОУН, при медичному огляді й розтині тіла був присутній теж український лікар, проф. д-р Ярослав Гинилевич, голова Української Санітарно-Харитативної Служби і декан фармацевтичного факультету при УТГІ в Мюнхені.

Німецька слідча комісія заявила в пресі, що вислід медичної експертизи буде опублікований в п'ятницю 16 жовтня, о годині 17-ій після полудня. Одначе того ж дня керівник слідчої комісії, повернувшись з Медично-судового Інституту, негайно скликав усіх своїх урядовців та пов'язався з таємною поліцією. Представникам преси, які ждали на повідомлення про вислід експертизи, він заявив, що вислуду покищо подати не може, бо мусять ще бути зроблені хемічні аналізи. Ця заява навела німецьких журналістів на думку, що причиною смерти Провідника є отрута. Вони й почали схилитись до переконання, що Степана Бандеру замордовано, як про це зразу твердили Провід і члени ЗЧ ОУН.

Повернувшись у четвер 15 жовтня з лікарні на вулицю Цеппеліна, члени Проводу ЗЧ ОУН Ст. Ленкавський, Яр. Бенцаль та І. Кашуба повідомили інших друзів про жахливу трагедію. Телеграмами та листами повідомлено теж керівні організаційні чинники: Англії, Бельгії, Німеччини, Франції, Голляндії, Еспанії, Австрії, Канади, США, Аргентини, Венесуелі, Бразилії, Австралії, окремих провідних членів ОУН у найдальших країнах, редакції українських і чужинецьких часописів, управи товариств та інституцій і загал українського громадянства. Пішла вістка і на Батьківщину. Зміст цієї вістки і телеграм стверджував болочу дійсність: Провідник загинув від ворожої руки.*

Рівночасно з висилкою телеграм і повідомлень про смерть Провідника до керівних чинників і всього членства ЗЧ ОУН, Провід ЗЧ ОУН почав підготовку надзвичайного числа свого офіціозу «Шлях Перемоги», щоб поінформувати про болочу втрату всю українську спільноту на чужині. Це надзвичайне двосторінкове видання (з неділі 18 жовтня 1959 року) появилося вже в суботу 17. 10., заявою Проводу ЗЧ ОУН виразно підкреслюючи той факт, що Степан Бандера загинув з ворожої руки.

Звертаючись до друзів націоналістів, Провід ЗЧ ОУН писав:

«В трагічну хвилину смерті нашого довголітнього Провідника, Великого Сина Українського Народу, славної пам'яті Степана Бандери, закликаємо Вас

* Дивись розділ «Матеріяли і документи» ч. 6.

зберегти у Ваших, скованих болем, серцях тверду віру в перемогу нашої святої справи і непохитно стояти в лавах Організації Українських Націоналістів та ще міцніше і завзятіше згуртувати всі свої сили до дальшої боротьби.

Париж, Роттердам, Білогорща, Мюнхен — криваві етапи на шляху до визволення України, на яких поклали свої голови найкращі борці — є доказом великої жорстокості відвічного ворога України, Москви, що фізичним нищенням провідників намагається обезголовити організовану бойову силу українського народу.

На крові поляглих героїв української визвольної боротьби завжди виростав героїчний міт, який святим вогнем запалював нових борців до продовження боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. Довголітній досвід, набутий кадрами ОУН під проводом Степана Бандери, і визначені ним політичні напрямні є те, чого ворог вбити не може. Вони визначають на майбутнє незмінність нашого дотеперішнього шляху.

Наша непохитність, єдність, активність і витривалість — це єдина відповідь ворогові на його підступні і скритовбивчі удари, якими він хоче застрашувати і терором послабити провідну силу найбільшої поневоленої ним країни.

Героям слава!

Постій, 15. 10. 1959.

Провід Закордонних Частин
Організації Українських Націоналістів».

Підкреслення дії московських злочинців було тим конечніше, бо ворожа пропаганда й підшепти почали діяти вже в перші дні після смерти Провідника й, використовуючи свої впливи та зв'язки й людей на Заході, головно в пресі й радіо, почали спрямовувати публічну опінію, а разом з тим і слідство німецьких поліційних чинників на фальшиві рейки.*

ПОСМЕРТНА ПЕРЕМОГА

У понеділок 19 жовтня 1959 року мюнхенська комісія для справ убивств подала до публічного відома заяву такого змісту: «Проведені в суботу 17 жовтня в Судово-медичнім Інституті розслідування для встановлення причини смерти виявили, що Бандера помер на затруєння ціанкалієм. Тепер комісія для справ убивств перевіряє, чи наявним є самоубивство чи злочин».**

Після лікарської обдукції тіло Покійного перевезено з Судово-медичного Інституту при вулиці Лібфравен до похоронної крипти на «Вальд-фрідгоф»-і, де почалися приготування до похоронів.***

Глибину й суть настроїв, які панували у вівторок 20 жовтня 1959 року, коли на великому мюнхенському кладовищі хоронено сл. пам. Степана Бандеру, найкраще, мабуть, збагнув співробітник німецького часопису «Frankfurter Allgemeine Zeitung» (ч. 245 з 22. 10. 1959), пишучи в своїй політичній статті п. н. «Один розділ східньої еміграції. — Смерть українського націоналіста Степана Бандери»:

* Дивись розділ «Матеріяли і документи» ч. 7.

** «Münchener Merkur» з 20. 10. 1959.

*** Дивись розділ «Матеріяли і документи» ч. 8.

«Лише рідко великий мюнхенський Лісовий цвинтар бачив такий похоронний похід: Труна одного з провідних мужів українського визвольного руху, Степана Бандери, покрита блакитно-жовтими українськими барвами. За нею ідуть більше, ніж тисяча людей. Кавказці, грузини і білоруси, румуни, мадяри і литовці. Переріз через усю східню еміграцію. Українці з усіх екзильних груп прийшли разом з усіма майже греко-католицькими священиками, які є в Західній Німеччині, і представниками православної Церкви... У жалобному поході є прапор руху Бандери, чорний з червоним хрестом. Несена урна ховає в собі рідну землю з України і землю з Парижу й Роттердаму, де перед Бандерою замордовано українських провідників. Є відомим, що Бандера згинув від синильної кислоти. Останню таємницю про свою смерть він забрав із собою. Але для тих, що залишилися, він не згинув інакше, ніж його попередники. Над відкритою могилою вперто лунає: «Хай ніхто не думає, що тим способом зламано українське прагнення до свободи!..»

І немає сумніву, що нікчемне своїми диявольськими засобами, а в той трагічний жовтень 1959 року повне таємниць і незбагненности, скривавство над сл. пам. Ст. Бандерою не принесло Москві сподіваних нею користей. Московський першочерговий плян: знищенням живого символу боротьби завдати вирішний удар визвольно-революційним силам в Україні, а далі — зневірою і роздорами та страхом послабити закордонні кадри ОУН і ряди організованої української політичної спільноти на чужині — не повівся. Пізніші роки виявили, що визвольно-революційний фронт у нашій Батьківщині і поза її межами (Сибір) ще більш посилювався, а спротив окупантові охопив усі ділянки життя. Бандера відійшов, але залишилися бандерівці.

Знову ж на чужині українська спільнота, а насамперед тисячні кадри членства ОУН, під проводом наступника замордованого Провідника — Степана Ленкавського, встоялися перед усіма ворожими наступами. Силу для цієї спаяности і витривалости дало глибоке зрозуміння того, про що яскраво висловився навіть чужинець, німецький студент Дітер Рауг, кажучи в своєму поетичному творі:*

«...Ти не можеш умерти; смерть не має вже сил над Тобою.
Ти живеш серед нас поза смертю:
Ти — наша справа.
Твоя смерть не може бути без значень.
Ні біль, ні смуток, ні спогад, ані тінь Твоя навіть не
сміють тепер нас знесилить, сліпими зробити, слабими...»

Віддзеркаленням глибоких почувань і душевної настанови широких кіл українського громадянства на чужині була в той час теж українська преса, яка на своїх сторінках просторо звітувала про обставини, зв'язані з смертю і похоронами Провідника ОУН. Коментарі цієї преси, не зважаючи на її політично-партійні напрямки, були на височині хвилини.

* Дивись розділ «Матеріяли і документи» чч. 9-10.

Здається, що за одним-єдиним вийнятком (журнал «Самостійна Україна», Чікаго, США), вся тодішня українська преса у вільному світі віддала гідну пошану борцеві за волю рідного краю. Критичні завваження чи вислови деяких часописів і журналиків окремих політичних груп і дрібних середовищ стосувалися радше людей і пресових органів визвольно-революційного руху, ніж світлої постаті Покійного. Навіть т. зв. двійкарі, які на вістку про смерть Степана Бандери видали були комунікат-пасквіль, стрималися від його публічного поширення.

У загальному, одначе, українська преса різних напрямків виявила в той скорботний час достойну, повну поваги поставу.*

Підступне, скрите замордування Провідника сл. пам. Степана Бандери викликало широкий відгомін також і в чужинецькій пресі вільного світу. Одначе, з прикрістю доводиться ствердити, що в своїй більшості ця преса розглядала смерть українського борця за волю як сенсацію у сучасній криміналістиці, його ж самого, його життя і боротьбу, як матеріял для фантастичних — при тому деколи злобних і брехливих — описів і припущень. Від цих гріхів не були вільними навіть найвпливовіші й найпочитніші часописи й журнали, які формують світову опінію. В цьому відношенні досадну, але влучну, характеристику постави західнонімецької преси дав орган кол. німецьких фронтовиків «Der Stahlhelm» (ч. 11, листопад 1959 р.), який у статті п. з. «Степан Бандера — український лицарський епос» писав:

«Реакція західнонімецької преси на комуністичні акти терору відповідас, на жаль, широко діянням Москви. Бульварна преса поміж своїми рядками обвинувачує не вбивців, а замордованих, бо вони своєю активністю розбуджують в Кремля жадобу мордування. Вину за небезпеку для західнонімецького населення приписується не московським бандам убійників, але тим ближнім, які живуть серед західнонімецької свободи, а які випадково вродилися в одній із східніх держав, і які на вільному Заході використовують демократичні права, щоб свобідно поширювати свою думку і творити вільні демократичні організації. Ця поведінка (німецької преси — ред.) є надто очевидною, щоб не викликати підозріння. Навіть ДПА** не може стриматися, щоб у своєму повідомленні про смерть Бандери не говорити про «так званий український визвольний рух». Але «вільна преса» в Західній Німеччині мусить собі усвідомити одне: якщо Москва знищить антикомуністичних екзильних політиків східнього бльоку, на чергу прийдуть антикомуністи вільного світу. Коли б, наприклад, федеральний канцлер Аденауер або міністер оборони Штраус впали колинебудь жертвою комуністичної бомби з Панкова, — то чи тоді вони обидва також будуть «самі винні»? Проблема є точнісінько та сама (у випадку замордування Ст. Бандери — ред.)...»

На нашу думку, необ'єктивні, надумані й просто фантастичні описи та інформації преси західного світу в зв'язку з московським замордуванням сл. пам. Ст. Бандери були наслідком трьох засадничих причин. Перша з них — це конспіративний стиль праці ОУН і життя Провідника Степана Бандери, зумовлений обставинами визвольно-революційної боротьби. За весь час свого перебування на чужині, провідник українсь-

* Дивись розділ «Матеріяли і документи» чч. 11 і 12.

** DPA — Deutsche Presse Agentur — Німецька пресова агенція.

кого революційного руху мав змогу лише кілька разів виступати перед ширшим чужинецьким форумом, і то в дуже важливих випадках, щоб своїм авторитетним словом ствердити цілі і завдання боротьби українського народу. Цими виступами були: зустріч Степана Бандери з 5 чужинецькими журналістами в одному західнонімецькому місті 31. 3. 1950 року*; його інтерв'ю для Північнозахідної німецької радіостанції в Кельні (Nordwestdeutscher Rundfunk Köln, Abteilung Politik), передане в четвер 9 грудня 1954 р., о год. 19,45 до 20,15 (інтерв'ю робив Август Гоппе); промова над могилою сл. пам. полк. Євгена Коновальця в Роттердамі, 25 травня 1958 р., та пізніше інтерв'ю для журналістів голландської преси. Очевидно, що цих кілька зустрічей не могли повністю виявити чужинцям суті української визвольної-революційної боротьби. До того ж західній людині з її ментальністю зматеріалізованого обивателя, у вічній погоні за сенсаціями, матеріальним добробутом і життєвими розвагами, ще й досі важко збагнути ідеалістичну настанову й навіть жертву життя борців за волю і незалежність уярмлених Москвою країн.

Другою причиною баламутних повідомлень західної преси про сл. пам. Степана Бандеру було те, що мюнхенська кримінальна поліція в перші дні після замордування Провідника допустилася кількох недоречностей, що їх підхопили коментатори різних західних радіостанцій, і пресові звітодавці, наприклад, необґрунтоване твердження про смерть в наслідок упадку на сходах, самогубство і т. п.

Третя причина — це те, що Москва з першого дня пустила в рух свою пропагандивну машину, змальовуючи Провідника як агента Гітлера, співпрацівника мін. Оберлендера, жорстокого «партизана», який «внищував тисячі мирного населення» тощо, щоб таким чином дискредитувати особу сл. пам. Ст. Бандери й керований ним визвольної-революційний рух в очах наших земляків і чужинців. Деякі «арґументи» тієї московської брехні, підсилені наклепами московських білих емігрантів, знайшли резонанс серед мало поінформованих західних кореспондентів.**

ЦИНІЗМ МОСКОВСЬКИХ СКРИТОВБИВЦІВ

Для «трусливого західного світу», як писав в той час еспанський журналіст, редактор щоденника «Арріба», Хозе Телльо, трагічна подія — скритовбивство в Мюнхені — була «звичайною короткою вісткою». Але для Москви вона була подією величезної ваги, гідною найвищої

* Друкуючи текст інтерв'ю п. з. «Що сказав провідник ОУН Степан Бандера представникам світової преси?», мюнхенський тижневик «Український Самостійник», ч. 15 з 23. квітня 1950 р., писав: «Ця пресова конференція відбулася дуже широким відгомном у всій світовій пресі Європи, Північної Америки й Аргентини й була — за нашими дотеперішніми відомостями — передана радіовисильнями в США і в Канаді наступного дня... Інтерв'ю Ст. Бандери знайшло широкий відгомін у передових щоденниках 72 країн...»

** Дивись розділ «Матеріяли і документи» ч. 13.

нагороди для вбивці. Упевнившись, що Степан Бандера справді не живе, московські душогуби з садистичною насолодою почали знуцатися з мертвого.*

«Задоволення між комуністами є дуже велике, з огляду на те, що їм вдалося усунути з дороги небезпечного противника, — писав шведський часопис із Стокгольму.** — Навіть у Москві ликують у таких масштабах, які в своєму цинізмі не мають рівних собі...»

«Коли сьогодні відомо, з якою безсоромністю КГБ у Москві наказав був замордувати Ребета і Бандеру, — писав у 1963 році німецький журналіст,*** — можна собі усвідомити весь розмір лукавства й цинізму, з якими комуністичні пропагандисти перекинули були підозріння на інших, до цих злочинів цілком непричетних людей... Три дні після смерті Бандери преса советського бльоку почала повідомляти про його смерть і коментувати. Коментарі мали два аспекти:

- о «зрадник» Бандера знайшов врешті свій «заслужений кінець»,
- о федеральний міністер Оберлендер убив або наказав убити Бандеру, як невігідного свідка, який обтяжував його минувшину...»

При цьому московські злочинці пішли двома шляхами: у перші дні після мюнхенського вбивства вони запрягли до воза своєї наклепницької пропаганди радіостанції і пресові агенції в східній зоні Німеччини, Польщі і Чехо-Словаччині, намагаючись а) поширити й підґрунтувати баламутні твердження та інформації західньої преси й радіостанцій, б) переконати населення уярмлених країн, у яких Степан Бандера був добре відомий, про його смерть.

«Смерть Бандери й намагання (Москви — ред.) перекинути вину за його смерть на плечі Заходу, знайшли в пресі країн советського бльоку різні прийоми. В той час, коли в Советському Союзі, Польщі й Чехо-Словаччині ця тема була відповідно увиуклювана й широко коментована, то в Угорщині, Румунії і Болгарії вона була згадана лише на маргінесі. Це означає, що при цій першій акції в справі Бандери комуністичній пропаганді йшло головню про те, щоб населенню країн, які знали Бандеру і належали до обширу його діяння, передати вістку: «страшний Бандера не живе». Хто його забув, грало при тому лише підрядну ролю. Цю, пропагандивно широко розгорнену, проблему висунути на перше місце — було спеціальним завданням советськозональної преси»****

Одначе і цими провокативними засобами Москва не змогла кинути тінь на світлу постать Степана Бандери й переконати український народ, що вона, мовляв, непричетна до злочину скритовбивства в Мюнхені. При цьому вона зазнала навіть поразки на відтинку своєї постійної боротьби проти України.

Ствердженням тієї поразки був ряд знаменних фактів, які вказували, що з смертю сл. пам. Степана Бандери московські окупанти України не досягли головної мети — знищення українського націоналізму. Провідник упав, але на фронті залишилася його підпільна армія. Про це

* Дивись розділ «Матеріяли і документи» ч. 14.

** «Fria Ord», ч. 44 з 1. 11. 1959.

*** Karl Anders: «Mord auf Befell. — Der Fall Staschynskij» (Морд з наказу. — Справа Сташинського), В-во Fritz Schlichtenmayer, Tübingen am Neckar, 1963. Сторінка 77.

**** Op. cit. стор. 78-79.

переконався сам Хрущов, який, повертаючись у грудні 1959 року з відвідин у Будапешті, зробив поїздку по західніх землях України.

«... Хрущов, вибираючись до Мадярщини, мав особливі труднощі в організуванні для себе безпеки, — писав паризький тижневик «Українець» в своєму 52 ч. з 20 грудня 1959 р. — Московський ватажок оточується великою охороною, яка має завдання забезпечити його перед карою за вчинені злочини. Але всі ті охоронні заходи, які він доручив поробити в зв'язку з його виїздом до Будапешту переходять досі відомі міри.

«Коротко перед виїздом до Мадярщини, — твердить далі «Українець», — на доручення Хрущова п'ять большевицьких дивізій зробили масові облави в Західній Україні, зокрема в прикарпатських районах. Ті самі акції провели большевики на Закарпатті, «прочісуючи» ліси в пошукуванні за українськими націоналістами-революціонерами. Теж польські та мадярські війська в кількості 4 дивізій були в поготівлі і робили облави в розшуках за бандерівцями, щоб перешкодити можливому наскокові українських революціонерів...»

З Будапешту Хрущов виїхав до Ужгороду, Мукачева та на села Карпатської України. Опісля він приїхав до Львова, побував у Тернополі й подався до Києва. І якраз у той час, коли Хрущов робив свою поїздку, на початку грудня 1959 р. (3. 12.) у Вашингтоні записано передану Львівською радіостанцією вістку про те, що в грудні того ж року «почнеться плянове переселення родин Львівської області до колгоспів і радгоспів Кримської області. В січні 1960 року почнеться подібне переселення до колгоспів і радгоспів Миколаївської і Херсонської областей та до колгоспів і радгоспів Казахської ССР».*

Можна бути певним, що причиною цих вивозів українського населення були не потреби господарського характеру, а політичного.

Залякавши широкі маси українського народу новою хвилею вивозів та пожвавленням катєбівського терору під час поїздки Хрущова, московські окупанти вирішили відвернути теж увагу вільного світу від свого злочину скритовбивства. При цьому вони покористувалися випробуваною методою, застосованою раніше, у серпні 1959 року, після збройних сутичок большевицьких військ з українськими повстанцями на Закарпатті. В той час большевики зорганізували були жидівські погроми, як про це писала американська преса:

«Щоб відвернути увагу населення Карпатської України від останніх сутичок між вільними партизанами та советськими військами, комуністичні агітатори зорганізували новий вибух протижидівського терору... Організований червоними погром був найгіршим вибухом антисемітизму від часів Гітлерівського панування».**

Для того, щоб одвернути увагу й думки населення Карпатської України від боїв відділів КГБ з українськими повстанцями та дати нову тему до розмов і розмишлянь, большевикам вистачило зробити один протижидівський кривавий виступ. Щоб одвернути увагу світу від скритовбивства в Мюнхені й полонити пресу новою «сенсацією», яка б радикально усунула з її сторінок усяку згадку про катєбівський жаж-

* «Гомін України», Торонто, ч. 51 (552) з 12. 12. 1959.

** «Sunday Star-Ledger» з 16. 8. 1959.

ливий морд, Москві треба було провести акцію світового масштабу. Перші реалізатори цієї акції вийшли, отже, з того гадючого кубла, з якою виїжджав і скритовбивця, — з Карльсгорсту.

Несподівано перша декада січня 1960 року позначилася великою хвилею протижидівських виступів, яка перекотилася по всьому світі, від Німеччини по Південну Америку й Австралію включно. Не минула вона і московської імперії з її сателітами, в яких — головно в Румунії — КГБ перевів великі арештування жидівського населення під закидом сповідного шпигунства.

Злочинці, перші сліди яких (як виявило пізніше слідство) ішли до східної зони Німеччини, провели плянову акцію протижидівських виступів у країнах вільного світу з допомогою місцевих комуністичних вислужників. Вони розліплювали листівки з закликами прогнати жидів, малювали на стінах жидівських будинків, синагог, публічних і державних інституцій гітлерівські «гакенкройци», залякували жидів телефонічними й анонімними письмовими погрозами і т. п. З Німеччини акція цих виступів поширилася на Голляндію, Норвегію, Англію, Францію, Швейцарію, Італію та інші країни Європи, перейшла теж до США, Південної Америки, Австралії, Південної Африки й до Азії, навіть до жидівської держави Ізраїлю. Від Берліну по Торонто в Канаді, від Осльо по Рим, Парму, Медіолян в Італії, від Нью-Йорку до Буенос-Айресу в Аргентині, від Капштадту в Південній Африці по Мельбурн в Австралії, від Гайфи до Будапешту, від Парижу по Боготу в Колумбії, від Мехіко до Монтевідео в Уругваї — всюди злочинна рука московських статистів залишила на видних місцях гасло: «Геть з жидами!»*

Не зважаючи на енергійні заходи урядів дотичних держав, спричинники виступів у більшості випадків залишилися невідомі, а Жидівський Світовий Конгрес, який втрутився в справу цієї протижидівської акції, тільки допоміг Москві. Директор європейського відділу цього конгресу, Александер Леві Істерман, який переговорював з західнонімецьким міністром фон Brentано, шукаючи протизаходів для припинення антижидівських виступів у Німеччині, заявив перед журналістами, що Західня Німеччина повинна «дуже суворо наглядати над чужинецькими антисемітськими групами утікачів у Німеччині, як мадяри й українці, і на випадок їх антисемітської дії депортувати тих утікачів до їхніх батьківщин».

Серед галасу, що його вчинила з приводу протижидівської акції світова преса, загубилися ті нечисленні голоси, які виступали проти злочину Москви — замордування борця за волю України.

* Паризький часопис «Фігаро» з 6. 1. 1960 року писав про ці протижидівські виступи так:

«Факт, що ці маніфестації відбуваються в тому самому дусі в різних країнах, до того ж таких віддалених, як Фінляндія і Австралія, дозволяє думати, що накази виходять не з Західньої Німеччини, а з іншого центру, який краще надається до такої синхронізованої пропаганди».

СЛІДСТВО

Про раптову, таємничу смерть сл. пам. Степана Бандери німецька політична й кримінальна поліція в Мюнхені була повідомлена зараз після того, коли його тіло привезено до лікарні Червоного Хреста на вул. Льота ч. 2. Затривожений дивним запахом, що його він почув у сходовій клітці будинку, в якому мешкав Провідник, калюшкою крови на сходах і дивними цятками докола уст покійного, секретар Проводу ЗЧ ОУН, Ярослав Бенцаль, ще з лікарні зателефонував до відповідних поліційних чинників і просив звернути пильну увагу на ці обставини та негайно забезпечити евентуальні сліди на сходах будинку при вулиці Крайтмайра ч. 7. В той час черговий лікар, який ствердив смерть сл. пам. Степана Бандери й, оглядаючи тіло, завважив під правою пахвою кобуру з револьвером, повідомив кримінальну поліцію.

Випадком зайнялися керівник мюнхенської комісії для справ мордів, старшина Герман Шмідт і старший кримінальний майстер Фукс, які наступного дня пов'язалися з урядом для охорони конституції і прокуратурою. Далше слідство розпочато з доручення надпрокурора фон Льосова і прокурора Крігера. Одначе, вже перші хибні лікарські твердження скерували поліційну працю на невластиві рейки.

Лікар, який робив перший огляд тіла, ствердив, що характеристичні симптоми — вплив крови з вух, носа й уст — вказують на зламання підстави черепа. Це, на його думку, могло статися під час падіння на сходах. У висліді такого ствердження, поліція не поспішила з своїм слідством, а спокійно пішла втертим шляхом рутини, наказуючи перевезти тіло покійного до Медично-судового Інституту й чекала на вислід експертизи лікарів. Не дивно, отже, що ще в 22-гій годині четверга, 15 жовтня 1959 року, Баварське радіо передало таку баламутну вістку:

«Один із провідників українських емігрантів, 50-річний Степан Бандера, втратив сьогодні в Мюнхені життя. Кажуть, що він так нещасливо впав на сходах дому свого замешкання, що помер під час перевозування його до лікарні. Про ближчі обставини його смерті поліція і досі нічого не знає».

Мюнхенська поліція нічого не знала не лише протягом дня, в якому вчинено злочин, але навіть у п'ятницю в полудне, себто 24 години після замордування Провідника ОУН, комісія для справ мордів була переконана про «нешасний випадок» і в такому сенсі видала коротке повідомлення. В цьому повідомленні стверджувалось, між іншим, «смерть після нещасного випадку... Слідство в тій справі, як відбувся нещасний випадок, розпочато».

Щойно в п'ятницю 16 жовтня 1959 р., по обіді, коли в час лікарського розтину тіла сл. пам. Степана Бандери стверджено смерть в наслідок отрути синильної кислоти, мюнхенські слідчі чинники змінили свою думку про «нешасний випадок». Все таки загадка, яким чином отрута

дісталася до організму померлого, не була ще в'ясна. Виринали дві можливості: злочин убивства невідомими людьми, і самогубство.

Тому, що лікарська комісія не знайшла на тілі жадних слідів насилля — побиття, поранень чи примусового введення отрути до організму, мюнхенські слідчі чинники були схильні радше розглядати другу гіпотезу — самовбивство. При цьому слід підкреслити дивну безпорадність і просто деяку байдужість німецької поліції, яка, попавши на випадок, що не згоджувався з дотеперішньою їхньою рутинною, не зважувалася на жадні рішучі кроки. Старшина Герман Шмідт виразно нервувався, відмовляючи якихнебудь пояснень на запитання членів ОУН чи представників преси, а президент мюнхенської поліції Антон Гайгль грубо заявив, що «справа абсолютно його не цікавить». Натомість старший кримінальний майстер Фукс зразу відкинув безпідставну теорію самовбивства, дарма, що її обстоював керівник Судово-медичного Інституту, проф. д-р В. Лявес. Отож, думки слідчих з мюнхенської комісії для справ мордів поділилися, а це безперечно впливало на хід самого слідства.

СУДОВО-МЕДИЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Судово-медичний огляд та розтин тіла сл. пам. Степана Бандери проведено в п'ятницю, 16 жовтня 1959 року, о годині 14,15 в Судово-медичному Інституті мюнхенського університету. Обдукцію робив керівник інституту, проф. д-р В. Лявес з двома німецькими лікарями, присутнім був українець проф. д-р Ярослав Гинилевич. У висліді секції, яка тривала дві години і під час якої оглянено тіло зовнішньо, головно голову, уста й усну яму, ніс, вуха й очі, та внутрішньо — шлунок, кишки, а теж відкритий череп, комісія склала того ж дня тимчасовий протокол.* У цьому протоколі комісія стверджувала наявність в організмі отрути синильної кислоти.

Щойно 9. 12. 1959 року, після хемічного розслідування інститутом останків їжі в шлунку, стверджено:

«У висліді хемічного огляду змісту шлунку в тілі Степана Попеля нема сумніву, що смерть прийшла в наслідок насильного способу через затруєння ціянкалієм... У змісті шлунку Попеля виявлено, на підставі барвної реакції з допомогою матеомогльобіни, більші кількості ціянистих сполучень».

У своєму «Додатку до зовнішнього огляду» тіла судово-медична комісія подала деякі завваги, але послабила їх рівночасно твердженням, що поранення на устах покійного могли постати через «падіння Попеля обличчям до землі».

«В засязі горішньої і долішньої губи, а також в околиці бороди е

* Текст оригін. протоколу дивись розділ «Матеріяли і документи» ч. 15.

численні, зарисовані у формі пунктів, темносиньо-червоні зміни шкіри. На внутрішній правій стороні горішньої губи є помітна під слизовою оболонкою темносиньо-червона кровотеча проміром якихось 2 міліметри, в обширі якої з допомогою люпи виразно можна бачити щілиноподібне пошкодження...» — читаємо в протоколі лікарської комісії. А в висновках цієї комісії з 9 грудня 1959 року сказано: «Під час мікроскопного розгляду місця вирізу з внутрішньої сторони горішньої губи знайдено дуже поверхове пошкодження м'якої частини, в околиці якого була видна свіжа кровотеча. Ці дані вказують, що поранення могло наступити в дуже короткий час перед смертю. Це поранення могло бути спричинене предметом з гострими краями. Однак в наявному випадку не можна також виключити (можливості), що це поранення слизової оболонки постало тоді, коли Попель, падаючи обличчям до землі, вдарився в горішню губу».

Висліди судово-медичної експертизи переконали спершу німецьких лікарів, а відтак і поліцію, що Провідник ОУН згинув від отрути, але цю отруту він міг прийняти сам, без постороннього впливу чи примусу. Отже, теорія самогубства перемагала і прихильником цієї теорії був проф. д-р В. Лявес. В розмові з панею Ярославою Бандерою і Ярославом Стецьком д-р Лявес категорично ствердив, що сл. пам. Степан Бандера згинув від отрути, але зразу висловив підозріння самогубства. Маючи деякий досвід, як висловився проф. д-р Лявес, бо робив розтин тіл 7-8 «борців за волю», що померли подібною смертю, він намагався обґрунтувати свій погляд аналізою душевного стану такого борця, який добровільно вибирає смерть.

На думку проф. Лявеса, кожний ідейний борець за свободу може добровільно відійти з життя в таких випадках: коли він стоїть під тиском ворога і не хоче заламатися; коли ворог шантажує його, погрожуючи знищенням родини або друзів. Один із цих випадків, а навіть обидва разом, могли вплинути на те, що Степан Бандера добровільно проковтнув отруту. Тим більше, що лікарська комісія не знайшла на тілі померлого жадних, як їй здавалося, знаків насильницької смерті, а в шлунку жадних евентуальних залишків капсулі, в якій можна було подати отруту. Коли ж співрозмовці рішуче відкинули можливість самогубства, д-р Лявес, який створив свою теорію на підставі об'єктивних фізичних знаків, а не на підставі аналізу характеру сл. пам. Степана Бандери, знетерпеливився, кажучи: «А хто ж його забив? Дух?»

На запитання, чи Провідник ОУН міг одержати отруту 24 години раніше, себто під час обіду попереднього дня, коли він їв у товаристві, в ресторані, д-р Лявес заперечив цю можливість з таких причин: а) не було останків капсулі з отрутою, б) отрута була в шлунку, не в кишках. Все таки він не відкидав можливості, що Москва знає засоби знищення людини отрутою, які на Заході невідомі. Він був переконаний, що в остаточному випадку Степан Бандера міг одержати отруту найдалі 3-2

години перед смертю і то в капсулі з желатини, яка розпускається без сліду. Допускав теж теоретичну можливість, що злочинці обезвладнили свою жертву й підступом примусили проковтнути отруту. Він підкреслив, що бачив різного роду рисунки майстерного обезвладнювання людей агентами МГБ.

В загальному підсумки міркувань проф. В. Лявеса зводилися до таких точок: причиною смерти була отрута ціянкалій, введена до організму (найдалі 3 години перед смертю) без ужиття насильства; отрута дісталася до тіла через стравохід, а не з допомогою уколу; спосіб отруєння (якщо виключати самогубство) — підступ.

ШУКАННЯ В ТЕМРЯВІ

Спираючись на авторитетні твердження керівника Судово-медичного Інституту, проф. д-ра В. Лявеса та протокол комісії, мюнхенська кримінальна поліція в своєму слідстві відкинула дві можливості: 1) отруєння Провідника на сходах його помешкання і 2) вбивство через підсунення йому отрути в капсулі під час обіду попереднього дня. В дальшому ході слідства поліція намагалася простежити можливості: а) самовбивства, б) злочину з рук людини, яка могла б бути в найближчому оточенні Провідника, чи знайома з ним.

Однак, навіть таке звужене завдання було не легке, бо до поліцейських чинників, які вели слідство, почали напливати листи, переважно аноніми, з найнесамовитішими припущеннями, наклепами й провокаціями. Листи походили з кіл московсько-більшевицької агентури за кордоном та політичних противників ОУН. Але в той час, коли, наприклад, «двійкарі» підсували поліції думку лише про самогубство, большевицькі агенти писали про самогубство і про вбивство, подаючи найрізноманітніші причини. Про ці большевицькі провокації буде мова далі.

В процесі свого слідства німецька поліція з найбільшою докладністю та питомою їй дбайливістю простежила за найменшими дрібницями, які здавалися їй важливими. Наприклад, на підставі характеристичних знаків у в'язці пучечків городини, вона знайшла того продавця, в якого Степан Бандера купив в'язку кропу. В дальшому поліція докладно встановила час і дорогу, якою Провідник їхав додому, коли відвіз п. Є. Мак з базару на вулицю Цеппеліна, а самий подався додому на обід. Але це були, мабуть, усі успіхи.

Допитуючи кільканадцятьох працівників з дому установ визвольного руху при вулиці Цеппеліна, поліція після деякого часу прийшла до переконання, що злочинець, який міг убити сл. пам. Степана Бандеру, не походив із кіл ОУН. Залишалася ще теорія самогубства, але — крім провокативних, анонімних доносів — не було й тіні для зачіпного пункту, щоб якнебудь бодай обґрунтувати цю теорію. Зрештою, пан Фукс та

його помічник Фальтер з комісії для справ мордів не вірили в те, щоб така людина, як Провідник ОУН, могла накласти на себе руку.

Врешті 8 вересня 1960 року Провід ЗЧ ОУН одержав від державної прокуратури документ, у якому стверджується, що розпочате нею, у зв'язку з смертю Степана Бандери, слідче поступування проти невідомої людини закрито тому, бо «не знайдено жадного підозріння спрямованого проти якоїнебудь означеної людини».

СЛІДСТВО КОМІСІЇ, ПОКЛИКАНОЇ ПРОВОДОМ ЗЧ ОУН

Не зважаючи на слідство урядових німецьких чинників у справі смерті сл. пам. Степана Бандери, досліджуванням обставин злочину й викриттям слідів злочинця зайнялася також Організація Українських Націоналістів, згл. її Закордонні Частини. З тією метою, зараз після похорону Провідника ОУН, створилася спеціальна комісія, складена з провідних членів ОУН європейських і заокеанських теренів, яка провела слідство, чи і наскільки завинив Провід ЗЧ ОУН у занедбанні своїх обов'язків охорони життя Провідника.

Докладне розглянення умов життя і побуту сл. пам. Степана Бандери, можливостей і засобів охорони його і його родини виявило, що як Провід ЗЧ ОУН, так і організаційні чинники безпеки виконали все, що було в їхніх спроможностях, щоб оберекти сл. пам. Провідника від ворожих замахів. Одначе, успішність довгорічної охорони була утруднена, бо ворог розпоряджав необмеженими технічними, людськими й матеріальними засобами, діяв з різних своїх баз та при цьому використовував усі слабкі сторінки демократичної системи вільного світу.

Після того, як перша комісія закінчила свою працю, Провід ЗЧ ОУН видав у жовтні 1959 року комунікат, повідомляючи членів ОУН та українське громадянство на чужині про низку своїх ухвал. У 5-ій точці комунікату сказано, що Провід ЗЧ вирішив «створити Комісію для дослідження вбивства сл. пам. Степана Бандери».* Комісія складалася з 5 членів ОУН різних теренів (Австрія, Англія, Голляндія, Канада, Німеччина) і діяла на протязі двох років до часу втечі Сташинського на Захід.

У травні 1960 року Комісія звела підсумки своєї початкової праці й зробила відповідні висновки. На протязі згаданого часу члени Комісії ознайомилися з матеріалами початкового слідства, провели допити 23 свідків і докладно перевірили місця, в яких Провідник бував чи міг бути впродовж останніх місяців свого життя. Це були: крамниці з харчовими продуктами, базари, аптеки, гаражі, і т. п. Крім того, Комісія дуже прецизно уточнила обставини й працю Провідника протягом трьох останніх днів його життя — 13-го, 14-го і 15-го жовтня, досліджуючи, де він

* «Шлях Перемоги», Мюнхен, ч. 46 (299), 15. 11. 1959.

був, з ким зустрічався, що їв і т. п. На підставі зібраних матеріалів Комісія проаналізувала існуючі тоді версії і теоретичні припущення про можливі причини смерті, беручи до уваги:

1. замах з ворожої руки в будинку при вулиці Крайтмайра 7;
2. замах через підсунення Провідникові ворогом отрути в ранішні години;
3. затруєння харчів на обіді попереднього дня, 24 години перед смертю;
4. можливість співучасті в атентаті особи з близького оточення або знайомих Провідника;
5. самовбивство;
6. можливість виконання замаху якоюсь жінкою.

Розглядаючи першу можливість, Комісія прийшла до твердого переконання, що сл. пам. Степан Бандера згинув з ворожої руки і що замах виконала большевицька Москва. В час підготовки замаху Москва могла користуватися допомогою людей з ворожих нам народів, одначе суті справи не міняв факт, якої національності були виконавці замаху. Як провідник ОУН і цілого визвольно-революційного руху українського народу, Степан Бандера був найпопулярніший не лише в Україні та інших поневоленних большевизмом країнах, а й у вільному західньому світі. Тому Москва весь час переслідувала Провідника ОУН і змагала до його фізичного знищення. Спроби замахів і погрози Москви в бік Степана Бандери тривали від закінчення другої світової війни. Багато з цих спроб ударемнили організаційні чинники безпеки й американська та німецька поліція. Українська революційна діяльність в Краю і за кордоном під проводом Степана Бандери створила для Москви найбільшу загрозу.

Тому, що трагічного дня — 15. 10. 1959 — Провідник перебував у товаристві своїх, довірених людей, за виїмком поворотної їзди з вулиці Цеппеліна додому, а ця їзда могла тривати 16 до 20 хвилин, Комісія була переконана, що замах виконано в будинку при вул. Крайтмайра, біля першої години.

Комісія відкинула можливість виконання замаху особами з антагоністичних до ОУН українських партійних середовищ з уваги на їхню психічну й технічну неспроможність виконати такий злочин, і ствердила, що як українці, так і більшість чужинців є переконані, що Провідника вбила Москва.

Аналіза другої можливості також виявила її нереальність. Судово-медична експертиза тіла Провідника довела, що Степан Бандера помер від отрути ціянкалія. Ця отрута діє дуже швидко і знавці підкреслюють, що Провідник міг її дістати найдалі 10 чи 7 хвилин, а найближче — безпосередньо перед смертю.

Третю можливість — затруєння харчів на обіді попереднього дня — заперечувала аналіза 2-ої точки та факт, що західня медицина не знає

випадку, щоб людина після спожиття синильної кислоти жила ще 24 години. Отож Комісія прийшла до переконання, що можливість подану під точкою 3 треба трактувати як нереальну.

Комісія виключила також можливість участі в атентаті особи з близького оточення Провідника. Підставу для виключення такої версії дали: докладне простудіювання наявних документів, зізнання свідків та відповіді на письмові запитання, що їх спеціально виготовили члени Комісії. Комісія взяла теж до уваги позитивну й щирі настанову всіх працівників і найближчих до Провідника осіб. Серед усіх членів ОУН, а передусім серед найближчих своїх співробітників, сл. пам. Степан Бандера втішався дуже великим авторитетом і відданістю йому. В цих людей ніхто й ніщо не могло тієї відданості й гарячої прихильності до Провідника зменшити чи відібрати.

Поширювану ворожою пропагандою версію про самогубство Провідника Комісія опрокинула аналізою фактів. Сл. пам. Степан Бандера був глибоко віруючою людиною та практикуючим християнином. Він був зрівноважений, ніколи нічим надмірно не захоплювався, а в випадках невдач не попадав у депресію. В день своєї смерті він їздив у товаристві пані Мак на базар і щойно на сходах завважив, що забув у бюрі шапку-берет, але не вертався по неї, кажучи, що візьме її після обіду. Коли повернувся із базару і пані Мак хотіла забрати з авта куплені горіхи, Степан Бандера відповів, що привезе їх після обіду, бо вони є в багажнику прикладені іншими закупками. Ці, хоч дрібні, але характеристичні факти свідчили, що Провідник плянував повернутися до бюро зараз після обіду. Все, що він робив, виконував для родини, плянував, вказувало, що людина, яка так поводиться, не думає вчинити самогубство.

З розмови, яку Провідник 14-го жовтня відбув у певному колі людей і з якими з'їв обід, він був дуже задоволений, бо за його твердженням, та розмова дала кращі вигляди, ніж він сподівався. Його тодішнє вдоволення і погідний настрій завважили всі, хто з ним тоді зустрічався. Провідник Степан Бандера — стверджували в своїх висновках члени Комісії — завжди був свідомий своєї історичної ролі і відповідальності перед українською нацією та визвольно-революційними кадрами, які в нього беззастережно вірили. Він завжди підпорядковував особисті і родинні почуття вищим обов'язкам і завжди був готовий жертвувати собою і родиною в ім'я цих обов'язків. Доказом цього були його постава перед польським судом, спротив гітлерівському натискові, постанова вертатися в Україну після смерті сл. пам. Тараса Чупринки—Романа Шухевича.

У висліді цих стверджень Комісія прийшла до висновку, що думка про самовбивство Провідника Степана Бандери не має жадного обґрунтування і не залишає навіть тіні такого підозріння.

Щодо останнього закиду, члени Комісії стали на становищі, що його треба відкинути, як абсурдний, з таких мотивів: Провідник Степан Бандера був людиною високо моральною, провадив зразкове родинне життя і любив свою дружину та своїх дітей. Припущення, що якась чужа жінка мала б можливість підступно й притаєно виконати атентат на Провідника, не має найменших підстав.

Вислід підсумків початкової праці Комісії для дослідження вбивства сл. пам. Степана Бандери довів, що слідство треба скерувати виключно на першу і єдину можливість — замах з ворожої руки в будинку при вулиці Крайтмайра 7, в якому мешкав сл. пам. Степан Бандера і на сходах якого постигла його смерть.

СЛІДСТВО АНГЛІЙСЬКИХ ДЕТЕКТИВІВ

В дальшому ході слідства Провід ЗЧ ОУН, за порозумінням з Комісією для дослідження вбивства сл. пам. Степана Бандери, попросив до співпраці англійських фахівців з фірми «Йоркшаер Бюро Детективів» у Брандфордї, щоб вони з свого боку перевели дослідження в Мюнхені. Після закінчення їхньої праці, згадане Бюро прислало до Комісії листа з такими висновками:

«В досліджуванні такого роду справи можна б на перший погляд прийняти випадок самовбивства. Поліція (німецька) є дуже схильна до цієї можливості, але, застановляючись над справою, самогубство можна виключити. На підставі моєї практики, в якій було чимало подібних випадків, ця справа (смерть сл. пам. Степана Бандери — ред.) має багато точок, що не вказують на самовбивство, а саме:

1. Посмертне дослідження тіла встановило, що отрута була введена до уст силою.

2. У випадках самогубства звичайно залишаються листи для дружини і т. п.

3. Пан Бандера домовився був з своїм охоронцем на полудень. Він не зробив би цього, якщо б мав намір вчинити самовбивство.

4. Коли якась особа чинить самогубство, це стається звичайно у вигідному місці, як наприклад бюро, далеко від родини.

5. Годиться взяти до уваги духовий погляд пана Бандери на життя. Він не мав жадної журби вдома і був щасливий у своїй праці, хоч вона була небезпечна.

6. Життю Бандери загрожувала небезпека, але погрози він одержував раніше і не непокоївся. Якщо б він був занепокоєний, то не залишав би своєї охорони.

Отже очевидним є морд. Хоч переведено дбайливі дослідження та опитано багато людей, включно з поліцією і людьми з-поза Організації,

не виявлено жадного сліду, як у дійсності замордовано пана Бандеру. Посмертний огляд тіла, який очевидно є дуже важливий у цій справі, виявив, що причиною смерті була введена насильно отрута ціянкалій; дуже важливим пунктом є знайдення в змісті шлунку відрізаного, але не пожованого кавальчика помідора. Зміст шлунку включав теж сливки і виноград, які легко приховують смак отрути і в яких отрута може бути вміщена. Тому, що ціянкалій діє дуже швидко, він мусів бути спожитий всередині будинку, а з цієї причини можна виключити можливість, що пан Бандера спожив отруту на базарі чи в дорозі до свого мешкання. Єдиний інший предмет, знайдений в змісті шлунку, був помідор. Інші овочі — сливки й виноград — були куплені на базарі, їх їла також пані Мак, отже, я переконаний, що ціянкалій був уміщений в шматку помідора.

Дальше питання: як отрута була подана? Було відомо, що пан Бандера був дуже сильною людиною і тому міг боронитися. Він завжди був озброєний, і якщо б побачив щось підозріле, негайно сягнув би рукою до кишені по свій пістоль. Він носив пістоль у кобурі. Кобура була зужита і вказувала на те, що пан Бандера регулярно вправлявся добувати пістоль. Отож, це вказує, що в нормальних обставинах було неможливо зненацька заскочити п. Бандеру. Але чи всередині будинку п. Бандера був настільки обережний? Його особиста охорона завжди залишала його при вході до помешкання і пан Бандера завжди ішов додому щодня приблизно в той самий час. Тому, що він ніс великий кошик з помідорами, він міг з уваги на тягар покористуватися ліфтом. Він залишив сливки і виноград в авті й це вказує, що йому вистачало (сили) нести самі помідори. Увійшовши до будинку, він міг підійти до ліфту, відчинити двері й покласти кошик на долівці. Його вбивники могли чекати в пивниці і бачити п. Бандеру, хоч він не міг їх бачити.

Коли п. Бандера увійшов до ліфту, вбивці могли були тихенько вийти з пивниці. Це вимагало б лише кілька секунд і якщо б п. Бандера був звернений плечима до сходів, убійці легко б його перемогли, бо фактично він не мав би змоги їх бачити й був би заскочений. Із-за обмеженого простору в ліфті боротьба практично була б неможливою, пана Бандеру могли б притримати міцним схопленням або приглушити ударом кулака по голові, чого однак не виявлено під час посмертного огляду тіла. Вбивники могли, отже, силою запхати в уста п. Бандери шматок помідора, з уміщеною в ньому отрутою, і він міг проковтнути його.

Ціянкалій діє впродовж секунд і в той час, коли його дано жертві й він ефективно діяв, вбивці могли тримати п. Бандеру схопом «джію-джітсу». Опісля вони могли під'їхати ліфтом до першого поверху. В той час п. Бандера міг бути непритомний, а не мертвий. Його тіло могло бути забране з ліфту й покладене на долівці сходів першого поверху близько помешкання Вайнерів. Біля тіла поставлено кошик з помідорами. На

це вказував би той факт, що помідори не були розсіпані, як можна б було сподіватися, якщо б п. Бандеру заатаковано або він упав із зне-силення.

На нещастя, немає доказів для підтримки цього погляду тому, що прибиральниця п. Вайнера після забрання тіла до амбулянсу замела всі сліди. Вона очевидно вимила коридор, отже знищила істотні знаки.

Посмертне дослідження тіла підтримує мою теорію, — закінчував свої висновки англійський детектив, — а саме: отрута була силою введена до організму через уста. Не було жадних інших слідів насилля чи боротьби, крім синяка понад устами. Цей синяк міг бути спричинений в наслідок насильного вкладення в уста шматка помідора.

Ціянкалій був вкладений у харч; в тілі не знайдено жадного сліду капсулі й отрути не дано самої, бо ціянкалій виявлено лише в жолудку. Запах (отрути) в черепі був наслідком кружіння ціянкалію в крові. Кровотеча з носа могла бути спричинена тим, що вбивник або вдарив п. Бандеру в горішню щоку, або вдарив його обличчям об землю, коли після фатальної їзди ліфтом його тіло покладено на першому поверсі.

Мені здається, — твердив детектив, — що цей нещасний випадок не був би трапився, якщо б пан Бандера міняв час свого приїзду додому на обід і якщо б охорона не залишала його на вулиці, як це звичайно практикувано, бо видно, що напад був заздалегідь плянований».

Як видно зі звідомлення фахівців англійського бюро детективів, вони в своєму слідстві прийшли до таких висновків:

а) самогубство є виключене, вчинено морд з допомогою насильного введення отрути через уста до шлунку;

б) тому, що ціянкалій діє дуже швидко, Степан Бандера мусів спожити отруту всередині будинку, а не на базарі чи в дорозі до свого мешкання;

в) найправдоподібніше, морд вчинено в ліфті на партері, після чого вбивники винесли півживого Провідника на плятформу першого повер-ху, де поклали його й поставили біля тіла кошик з помідорами;

г) отрута була подана в відрізаному шматку помідора.

Як і Комісія для дослідження смерти сл. пам. Степана Бандери, так і англійські детективи не помилялися в одному, а саме: що Провідника ОУН замордувала Москва з допомогою отрути синильної кислоти. Жадні слідчі комісії і кримінальні спеціалісти не могли й припускати, що в кагебівській кузні злочину створено такий диявольський інструмент, який вбиває отрутою з віддалі. Цю таємницю Москви виявив пізніше її слуга й виконавець морду Сташинський.

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ВИСЛІДИ ПРАЦІ КОМІСІЇ

У вересні 1960 року Секретаріят Проводу Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів опублікував* повідомлення Комісії для дослідження обставин смерти Провідника ОУН сл. пам. Степана Бандери з інформацією про дальші висліди її праці. Зміст цього повідомлення такий:

а) переслухавши ряд осіб з ближчого оточення сл. пам. Провідника і осіб, що могли дати інформації до обставин смерти,

б) перевіривши всі обставини життя й побуту сл. пам. Провідника, а зокрема в останній час перед Його смертю,

в) взявши до уваги інформації про перебіг слідства німецьких слідчих органів,

г) проаналізувавши різноманітні припущення і версії про причини смерти, що виникали з українських, чужинецьких або ворожих середовищ, та

ґ) розглянувши вислід слідства заангажованих Організацією до тої справи англійських фахівців-детективів,

Комісія прийшла до таких висновків:

1) виключається можливість, щоб до справи атентату був вмішаний будь-хто із вужчого оточення сл. пам. Провідника чи українських політичних середовищ взагалі;

2) відкидається ширену, особливо в Україні, московсько-більшевицькою пропагандою вигадку про виконання атентату «співробітниками Оберлендера», а на еміграції ширені большевицькою агентурою версії про причасність до атентату американських чинників;

3) відкидається нелогічні припущення про самогубство. Такі припущення були впливом чи то незнання, а то й злоби, чи були спеціально вигадувані ворогом і його прислужниками для закриття політичного характеру атентату;

4) стверджується, що атентат був від років плянований і, по кількратних невдалих намаганнях, остаточно виконаний 15. 10. 1959 р. в Мюнхені агентами большевицької Москви.

Це ствердження спирається, зокрема, на такі дані:

а) Від часу закінчення другої світової війни роблені були видні спроби виконання атентату в таких роках: 1946 з київської бази МГБ, 1948 МГБ за посередництвом варшавської бази, 1952 і 1958 КГБ через східний Берлін, весною 1959 через празьку КГБ, і вліті 1959 з східньо-берлінської бази КГБ.

б) Большевицька пропаганда проти українського націоналізму мала в останніх двох роках виразну тенденцію приготувати громадську опінію

* «Вісник», в-во ООЧСУ, Нью-Йорк, ч. 10 (144), жовтень 1960.

в Україні до того, щоб виправдати вбивство Провідника націоналістичного руху.

в) Не зважаючи на дбайливе маскування, що атентат виконали большевицькі агенти, занотовано факт признання високопоставлених КГБ-івських функціонерів у виконанні ними вбивства.

5) Розглянення умовин життя і побуту сл. пам. Провідника Степана Бандери виявило, що успішність довогорічної охорони Його особи збоку Організації була утруднена тим, що ворог розпоряджав необмеженими технічними засобами, діяв з різних баз і використовував слабкі сторони демократичної системи вільного світу.

6) Не зважаючи на інтенсивні заходи організаційних чинників, німецьких державних слідчих органів і інших фахівців, не вдалося до цього часу устійнити персонально виконавців атентату, ані остаточно реконструювати спосіб його виконання.

Вересень, 1960 р.

Секретаріят Проводу ЗЧ ОУН

КГБ ПРИЗНАЄТЬСЯ ДО ЗЛОЧИНУ

Несподівано в травні 1960 року виникла світова афера, на тлі якої віджилився краєць таємниці довкола замордування Провідника ОУН, сл. пам. Степана Бандери. Московський Комітет Государственной Безопасности — КГБ признався до свого злочину вбивства.

Початком голосної тоді афери було те, що 1 травня 1960 року большевицька оборона зістрілила над м. Свердловск американський розвідувальний літак «У-2», який з височини 20.000 метрів фотографував важливі большевицькі об'єкти. У висліді цього прийшло до гострого напруження між ССРСР і США та до відновлення т. зв. холодної війни. Хрущов, серед погроз і брутальної лайки, зірвав у Парижі конференцію «на вершинах» і розпочав пропагандивну кампанію проти західнього світу, висуваючи низку вимог. Разом із тим, московсько-большевицька преса й прихильна Москві «прогресивна» преса Заходу розгорнули несамовиту нагінку на «імперіялістичних шпигунів».

Обороняючись перед большевицькими закидами про західню шпигунську дію, держави вільного світу також висунули ряд обвинувачень, доводячи, що західні розвідувальні сили, в порівнянні до армій московсько-большевицьких шпигунів на Заході, є майже непомітні. Тодішній міністер закордонних справ США Гертер подав у своєму звіті для американського сенату дані про те, що ССРСР і його сателіти мають у вільному світі 300 тисяч вишколених шпигунів, а крім цього 4 мільйони членів компартій, які працюють на користь Москви. 16 травня 1960 року міністерство внутрішніх справ Союзної Німецької Республіки заявило, що в Західній Німеччині і Західньому Берліні працює кругло 16.000 боль-

шевицьких шпигунів. 80% цих шкідників працює з доручення Панкова, а 20% — з доручення Москви, Праги, Варшави, Софії, Будапешту і Букарешту. Протягом 1959 року західнонімецька протишпигунська служба викрила й ударила 9.989 шпигунських афер. Від 1951 до 1959 р. в Західній Німеччині зловлено або виявлено 18.299 большевицьких шпигунів.

Врешті 28 травня 1960 року західнонімецькі чинники поінформували публічну опінію про аферу полковника московського КГБ, Антона Федоровіча Червоного-«Петренка» та большевицького аташе в Бонні, Н. Є. Левінова, в зв'язку з якими виявилось, хто замордував Степана Бандеру.

В той час західнонімецька преса надрукувала ряд просторих статей, інформуючи про несподіваний «таємний» від'їзд із Бонну московського аташе Левінова та шпигунську діяльність Червоного. В своїх звітках німецька преса поверталася до подій з-перед 8 місяців, себто до жовтня 1959 року, коли в Західній Німеччині гостював київський хор Вірьовки. Концерти цього хору, який виступав у таких містах, як Берлін, Мюнхен, Фрайбург, Карльсруге, Штуттгарт, Вісбаден, Дюссельдорф, Бонн, Ессен, Кельн, Ганновер, Гамбург і Кіль, проходили в пляні «культурної виміни» поміж СРСР і Західною Німеччиною. Але, крім концертних виступів, хор Вірьовки (бодай деякі його члени) займалися шпигунською діяльністю. Аферу, пов'язану з цією шпигунською діяльністю в Німеччині, викликав агент КГБ Костянтин Капустинський, з яким зустрівся А. Червоний.

Костянтин Капустинський, який співпрацював з КГБ, був висланий до Західної Німеччини ще в 1951 році, де він «працював» з довгими перервами аж до 1957 року. У 1957 році Капустинського арештовано в Західній Німеччині й засуджено в Мюнхені за шпигунство в користь СРСР на кару 15 місяців тюрми. Відсидівши кару, Капустинський попросив у німецького уряду про політичний захист і після цього поселився в Штуттгарті. Восени 1959 року до Штуттгарту приїхав на «мистецькі виступи» хор бандуристів із Києва і тоді Капустинського зустрів якийсь незнайомий йому чоловік та порадив зайти до «мистецького керівника» хору «Петренка», що мешкав у штуттгартському готелі «Ганза».

Капустинський погодився на це й перед готелем зустрівся віч-на-віч з своїм колишнім кагебівським наставником — Червоним. Бо «мистецький керівник» київського хору, на прізвище «Петренко» виявився тотожним з полковником московського КГБ Червоним Антоном Федоровичем.

Антон Червоний пригадав Капустинському його «обов'язки» і наказав йому втримувати контакт з аташе большевицького посольства в Бонні Н. Є. Левіновом та передавати йому звіти з своєї шпигунської діяльності. Капустинський під тиском подався і знову почав працювати для КГБ, однак, в травні 1960 року він нервово не витримав і визнав усю правду перед західнонімецькими чинниками «уряду охорони конституції». Урядовці цієї установи ствердили, що Н. Є. Левінов з московського посоль-

ства в Бонні два рази відвідував Капустинського в його штуттгартському помешканні. Німецький уряд зробив демарш і Левінов негайно покинув Західню Німеччину та виїхав до Східнього Берліну. В своїх зізнаннях Капустинський докладно оповів про свою агентурну працю та про останню розмову з полк. Червоним, який для підкреслення сили КГБ і його висланців на Заході заявив, що Провідника ОУН Степана Бандеру замордували агенти Москви.*

ПРОВОКАЦІЇ БОЛЬШЕВИЦЬКОЇ АГЕНТУРИ

Свідомі того, що заплянований «досконалий морд» після його виконання все таки викликав підозріння, московські вбивці з КГБ дали наказ своїй закордонній агентурі розпочати широку провокативну акцію, щоб навколо смерти сл. пам. Степана Бандери створити якнайбільше замішання, викликати якнайбільше здогадів та відхилити підозру від Москви. Тому, майже рівночасно з повідомленням Проводу ЗЧ ОУН про ненадійну смерть Провідника, московсько-большевицька агентура розпочала поширювати різні теорії про цю смерть, підсуваючи найрізномодніші причини й можливості. Найголовнішими провокативними версіями в той час були такі твердження: а) Степана Бандеру вбили німці з наказу міністра Оберлендера; б) отруїли агенти німецької розвідки, очоленої ген. Геленом; в) він учинив самогубство; г) забили самі члени ОУН; г) ліквідували американці.

Ці провокації поширювала большевицька агентура в різні часи, різними шляхами й з допомогою різних людей, не рідко українського походження. Для поширювання своїх вигадок большевицькі агенти користувалися шептаною пропагандою, провокативними листівками, писаними нібито від членів Проводу ЗЧ ОУН, приватними листами та анонімними виданнями, а теж статтями в комуністичній пресі і зручно просуненими до деяких українських газет на чужині, врешті спеціальними брошурами й через радіо.

Версію про сповидний злочин мін. Оберлендера большевицька пропаганда пустила в світ зараз у перші дні після замаху на Провідника ОУН. Коли ж під час розтину тіла Степана Бандери німецька комісія лікарів ствердила, що причиною смерти Провідника була отрута синильної кислоти, большевицькі провокатори висунули теорію самовбивства. Основний варіант цієї кагебівської вигадки, що його на жаль засвоїли собі деякі люди з українського середовища на чужині, головню «двійкарі», був такий: Степан Бандера отримав відомості, що ціла мережа ОУН в Україні, яку він змонтував з допомогою свого висланця Мирона Матвієйка та інших зв'язкових, від довшого часу знаходиться в руках КГБ, а через те й всі інформації і звіти з краю — це тільки зручно спрепаро-

* Дивись розділ «Матеріяли і документи» ч. 16.

ваний ворожий матеріал. КГБ вислав за кордон свого відпоручника, колись видатного члена ОУН, а тепер кагебівського співробітника, і він, зустрівшись із Степаном Бандерою, з'ясував йому фактичний стан українського підпілля в Краю. Цей стан — за версією большевицької провокації — був просто жахливий. Від 1953 року в Україні нібито немає жадного організованого підпілля, Мирон Матвієйко та групи членів ОУН, вислані Проводом ЗЧ ОУН для підсилення визвольно-революційної боротьби в Україні, попали до рук КГБ, всі матеріали з Краю, звіти й інформації зв'язкових — це еляборати ворога, фальшивки КГБ. Висланий до Мюнхену кагебівський співробітник, під час таємної зустрічі з Степаном Бандерою, загрозив йому компромітуючим виявленням правди перед українською суспільністю і чужинецьким світом, у висліді чого Бандера, використовуючи відсутність своєї охорони, зажив ціянкалій, що його він нібито завжди носив при собі.

Такий був перший варіант большевицької провокативної версії про самогубство Провідника ОУН. Завданням цієї версії була подвійна мета: усунути підозріння, що Степана Бандеру вбила Москва, і разом — знищити серед українців на чужині віру в дальше існування визвольно-революційного підпілля в Україні.

Інший варіант тієї ж самої московської провокації був коротший і простіший: Степан Бандера одержав з України вістку, що КГБ ліквідував увесь підпільний рух. Всі члени ЗЧ ОУН, які пішли для підсилення визвольно-революційних кадрів в Україні, частково згинули в боях, частково перейшли на бік ворога. Як амбітна людина, Степан Бандера попав у духову депресію і вирішив покінчити з собою. Інформацію цього змісту надрукував був, між іншим, швейцарський французькомовний журнал.* З'ясовуючи становище на українських землях вліті 1959 року, цей журнал твердив, що большевики в той час перевели в Україні велетенські очищувальні акції, скеровані проти українського підпілля. У висліді цих акцій були нібито знищені всякі зв'язки поміж ОУН на Україні і її Закордонними Частинами, бо як інформував швейцарський журнал, КГБ арештував понад 300 членів Організації. Статтею поцікавилася мюнхенська кримінальна поліція, яка вела слідство в справі замордування сл. пам. Степана Бандери, і покористувалася нею, як одним із аргументів для підмуровування своєї теорії про самогубство Провідника ОУН.

Ще інший варіант большевицької провокації підсував думку про самобивство Ст. Бандери через «родинні непорозуміння». Не зважаючи на абсурдальність такого твердження, серед української спільноти на чужині знайшлися прислужливі люди, які цю вигадку Москви повторили в своїх друкованих виданнях.

Мюнхенський журналик «двійкарів»,** повідомляючи своїх читачів

* «L'Illustré», Lausanne, чч. 2-6, 7 січня до 4 лютого 1960 р.

** «Український Самостійник», Мюнхен, листопад 1959.

про смерть Провідника ОУН, писав: «Серед нез'ясованих обставин помер 15 жовтня ц. р. Степан Бандера, голова проводу Закордонних Частин ОУН. Хоч від його несподіваної смерті проминув уже один місяць, проте обставини довкола цієї події залишаються все ще невиясненими. Відомо тільки, що безпосередньою причиною смерти було затруєння ціянкалієм. Стоїть відкритим питання, чи було це самогубство, чи морд...»

А мельниківське середовище через свого співробітника Володимира Шемердяка погрозово заявило: «Ануж комусь захочеться, помимо крику «Шляху Перемоги» про «взірцевого батька і голову родини», «прикладного мужа і християнина» — розглянути родинне життя скажім С. Бандери. Що тоді буде? Чи будуть бандерівська партія і преса радіти з того роду спроб? Здається, ні. «Родинний» терор — це діжка з чорними котами, і невідомо, що з тієї діжки може вискочити».*

Все таки вигадка про самовбивство сл. пам. Ст. Бандери була для широких українських мас такою непереконливою і неправдоподібною, що навіть її винахідники, кагебівські мистці брехні, не зважувалися продовжувати її. Замість неї, вони висунули іншу теорію — братовбивство. Ця огидна вигадка давала большевикам можливість розпрацьовувати наклеп у найрізноманітніших відмінах та висувати підозріння супроти цілого ряду провідних членів ЗЧ ОУН. Продовжуючи «справу Краю», большевицькі провокатори насамперед створили версію братовбивства такого змісту: Провідника ОУН Степана Бандеру вбив з допомогою ціянкалія його найближчий співробітник і висланець з України, Мирон Матвієйко, який прибув закордон з доручення КГБ.

Поширенням цієї провокації зайнявся цитований уже нами В. Шемердяк, який з легкої руки, не подаючи жадних джерел, ані переконливих даних чи свідків, затруював читачів редагованого ним журналу такими несамовитими інформаціями:

«... Одначе, помимо самозрозумілої спокуси, було б зайво займатися на сторінках журналу («Самостійна Україна» — ред.) справою смерти С. Бандери. Це повинна зробити комісія, що створилася зараз після смерти С. Бандери. Ця комісія навіть приобіцяла випустити комунікат з усіма подробицями смерти свого Провідника. Та минає 8 місяців і цього комунікату нема і, здається, ніколи не буде. Один з членів комісії, Д. Миськів, також «вмер», в досить оригінальний спосіб.

«Є два моменти в зв'язку з смертю Бандери, — пише далі прихильник кагебівських провокацій, Шемердяк, — які нас цікавлять. Перший — це факт, що Іван Матвієйко (справжнє ім'я Матвієйка є Мирон — ред.) був у Західній Німеччині і в Мюнхені на три місяці перед смертю С. Бандери. Він приїхав, як ворог, як відкритий большевицький агент. Члени Закордонних Частин перестерігали Бандеру, щоб він не зустрічався і не контактувався з Матвієйком. Одначе Бандера не послухав...»**

* «Самостійна Україна», Чикаго, ч. 2 (144), лютий 1962, стор. 22.

** «Самостійна Україна», Чикаго, ч. 8 (139), серпень 1960, стор. 26.

У своїх провокативних наклепах, підсуваних йому большевицькою агентурою, Шемердяк пішов ще далі, пишучи в цитованій нами статті таке:

«Німецька державна прокуратура в Мюнхені подала офіційно до відома, що приготує обвинувачення проти пані Матвієйко за її участь у смерті С. Бандери».

Використовуючи факт, що сл. пам. Ст. Бандера в день своєї смерти їздив у її товаристві на закупи, большевицький провокатор намагається несамовитою вигадкою посіяти підозріння, начебто в оточенні Провідника були непевні люди. Коли ж на бажання Проводу ЗЧ ОУН державна прокуратура при Крайовому суді Мюнхен I листом з 16. 9. 1960 р., до справи: 3 b Js U 36 59,* заперечила будь-який намір обвинувачувати когонебудь з українців, ані Шемердяк, ані його партійний провід не відкликали нікчемного наклепу.

Використавши для своїх провокацій «дарових» помічників, большевики через своїх найманців у Канаді поширили інший наклеп у стилі братовбивства. Згідно з цим наклепом, Степан Бандера згинув у наслідок постанови Проводу ЗЧ ОУН. При цьому московські наклепники не назвали властивого вбивника, а залишили читачам свого пасквілю шукати його серед ряду перелічених осіб. Нова версія кагебівського формулювання наклепу зводилася до того, що нібито «Бандера був у постійному нервовому розстроєнні», а тому «найбільш довірені йому особи з бандерівського проводу (Ленкавський, Бенцаль, Кашуба, Миськів), побачивши, що провідник божеволіє, — рішили «спрятати його з цього світу», бо з божевільного «провідника» — ніяка користь, а з мертвого — ще можна скористати».**

Крім згаданих нами наклепів і провокацій, большевицькі агенти за кордоном поширювали теж інформації, що ССРСР ані всередині своєї імперії, ані поза її кордонами не пристосовує загального чи індивідуального терору, як це було за життя Сталіна. За їхнім твердженням, Советський Союз, засудивши всякий терор, «прямує до соціалістичного правопорядку», тому й смерть Бандери — це або «самогубство, або братовбивство, чи вислід німецького реваншизму». Ця нова своєю формою брехня також знайшла своїх прихильників на еміграції. Одним із них був журналіст Борис Левицький, який у своїй німецькомовній книжці намагався переконати західнього читача про наявність «соціалістичного правопорядку» в ССРСР та про те, що Провідник ОУН Степан Бандера згинув з рук свого колишнього співробітника Мирона Матвієйка.

Справа з Матвієйком є ще цікава з другої точки зору, — пише Левицький. — Взявши до уваги містерійну смерть Степана Бандери, провідника радикальних націоналістичних кіл, і перехід на бік большевиків

* Дивись фотокопію листа.

** «Правда про те, хто справді вбив Степана Бандеру», Торонто, Канада. Накл. Канадського Слов'янського Комітету, 1961, стор. 23.

інших членів організації Бандери, висланих до Советського Союзу, не можна позбутися враження, що керівникам большевицької розвідки вдалося зробити нечувано відважний вчинок. «Гузаренштїк». Вони вжили до ліквідації Бандери якраз тих самих осіб, що їх він вислав був у Советський Союз для ведення «підпільної боротьби» (лапки при слові підпільна боротьба дані Левицьким — ред.).*

Яку вартість має ціла книжка Левицького в світлі пізніших зізнань Б. Сташинського, можна собі уявити. Але її поява зробила послугу Москві.

На допомогу московсько-большевицьким наклепникам-провокаторам стала також московська еміграційна преса (за винятком «Посеву»), підтримуючи їхні версії («Наше общее дело», Мюнхен, ч. 21 з 1959 р., «Русская жизнь», з 2 січня 1960 р. та ін.).

Наклеп-провокацію про те, що сл. пам. Степана Бандеру нібито вбили американці, большевицькі агенти поширили шептаною пропагандою на початку 1960 року. Вони намагалися переконати своїх слухачів, що большевики ніколи не виконували б атентату в той час, коли їхній ансамбль гостював у Західній Німеччині, при цьому ще раз підкреслювали, що Москва вже не стосує терору. Натомість відомим є — твердили большевицькі агенти, — що американці хотіли позбутися Бандери, щоб перебрати ЗЧ ОУН під свої впливи. За твердженням московських провокаторів, американці, вбиваючи Ст. Бандеру в той час, коли в Мюнхені перебував хор Вірьовки, хотіли досягнути подвійну мету: а) позбутися Бандери; б) перекинути вину за вбивство на большевицький ансамбль, щоб викликати до нього вороже наставлення української еміграції.

Одначе, процес проти Сташинського виявив, що большевики можуть в один і той сам час і на одному місці виконати скритовбивство і захоплювати публіку мистецьким виступом свого ансамблю.

ПРОВАЛ БОЛЬШЕВИЦЬКОЇ ПРОВОКАЦІЇ

Протягом двох років большевики і їхні платні та «почесні» помічники на чужині лягсували різні несамовиті версії про причини смерті Провідника ОУН, сл. пам. Степана Бандери, однак не находили ні в кого віри. Населення України знало, хто замордував Провідника, знали про це теж тисячні маси в'язнів-українців у сибірських концентраційних таборах, і загальна реакція на московський злочин була така:

«... Нам відомо, що С. замордований, тут пояснюють інакше, але ми знаємо, хто фахівець від мордів. Ми поклялись мститися так довго, поки ці злочинці по нашій землі ходити будуть... Довідуємося також, що не все гаразд там (серед українців на еміграції — ред.), наплодилося партіїв, як у нашого Іцка

* Borys Lewytzkyj: «Vom roten Terror zur sozialistischen Gesetzlichkeit. Der sowjetische Sicherheitsdienst». München, Nymphenburger Verlagsbuchhandlung, 1961, стор. 245.

кіз. Це дуже зле, однак ми віримо, що ви там доказуєте вільному світові про злочини... Нас дивує, що там маєте всяку змогу і вигоду, своїх єпископів, своє священство, вчених, політиків, а до того розбрату дійшло. Як це так, чи не роздемократизувалися занадто і намножили того барахла?..»*

Українці на чужині теж не вірили наклепам шептаної й письмової пропаганди кагебівських вислужників, хоч кожного українського патріота мучила нерозгадана таємничість способів замордування сл. пам. Степана Бандери.

Несподівано, майже напередодні другої річниці з дня смерти Провідника, 13 жовтня 1961 року, КГБ у великому поспіху висунув нову сенсаційну теорію, яка одним помахом перекреслювала всі дотеперішні версії. Того ж дня пресове бюро при канцелярії прем'єра т. зв. Німецької Демократичної Республіки запрезентувало на пресовій конференції в Східньому Берліні відкликаного весною 1957 року кагебівського агента з Західньої Німеччини, Стефана Лібгольца, який заявив, що сл. пам. Степана Бандеру отруїв член Проводу ЗЧ ОУН Дмитро Миськів.

Стефан Лібголец, що виступив на згаданій конференції як Ліппольц, був уже відомий на терені Мюнхену й Австрії. Влітку 1953 року в адміністрації тижневика «Український Самостійник» у Мюнхені появився був він, як «утікач з східньої зони». Хоч німець, походження з Волині, Лібголец заявляв, що він хоче познайомитися в Мюнхені з українським політичним життям та з деякими українськими політиками, щоб, мовляв, «допомогти українській визвольній справі». Коли ж організаційні чинники безпеки поцікавились його дотогочасним життям, він охоче розповів свою біографію.**

Вже самі біографічні розповіді Лібгольца — переплітування правди з спрепарованою легендою КГБ, були доказом, що новий «утікач» є підозрілою особою. Дальші факти й «діяльність» Стефана Лібгольца на відтинку нав'язування контактів з українськими політичними середовищами потвердили ці підозріння. Справжнє обличчя Лібгольца, як московського агента, допоміг розкрити теж бл. пам. Дмитро Миськів. Кагебівський висланець Лібголец намагався зібрати інформації про спосіб

* Лист з Львівської області, висланий 22. 3. 1961 р. окружною дорогою, до Німеччини прийшов 1. 12. 1961.

** Стефан Лібголец подав, що він народився 1907 року в Старій Олександрівці на Волині, в домі німецьких колоністів. Під час першої світової війни був з родиною вивезений в глибину московської імперії, а з 1917 р. жив у Ромні на Полтавщині. Змалювавши своє життя під большевицьким пануванням, Лібголец оповів про свою «втечу» на Волинь, де він прожив аж до війни 1939 року. Як німець, він у 1940 р. переселився з Волині до Польщі, а згодом пішов у німецьку армію. Під час військової служби Лібголец одержав спеціальний агентурний вишкіл і швидко дістався до вищої розвідувальної школи, якою керував ген. Гелен. За дальшими твердженнями Лібгольца, він у квітні 1945 р. попав у большевицький полон, а після звільнення переїхав до Східньої Німеччини. Очевидно, що Лібголец не признався до своєї служби в той час для КГБ. Літом 1953 р. він, як уже сказано, «щасливо втік» до Західньої Німеччини.

життя Провідника Ст. Бандери, про розміщення кімнат і працівників у бюрох дому Визвольного Руху в Мюнхені тощо і на цьому часто про-зраджувався.

Брудне, гуляще життя, яке Стефан Лібгольц вів у Мюнхені, постійний страх перед кагебівськими хлібодавцями, а згодом і перед українською суспільністю швидко розладнали нерви агента, тож наказодавці з Кремля доручили йому переїхати на деякий час до Італії. Повернувшись у серпні 1956 року до Мюнхену, Лібгольц, скоро збагнув, що його таємниця як большевицького агента вже розкрита, тому втік з Німеччини до Відня. Тут весною 1957 року його сліди зникають поза залізною за-слоною.* Не маючи запланованої користи, КГБ відкликав свого агента, щоб покористуватися ним при іншій нагоді.

Така, пекуча на думку московських душолюбів, нагода й потреба ви-явилася чотири роки пізніше, 13 жовтня 1961 р. В той час большевики витягли невдачу-агента Лібгольца на денне світло й заставили його «свідчити» на пресовій конференції в Східньому Берліні. В своєму по-спіху, причини якого стали зрозумілі для широкого загалу щойно мі-сяць пізніше — 17 листопада 1961 р., большевики мимоволі здемаскува-ли свою брехливість.

«Цей Ліппольц — писав західнонімецький журнал** — твердив (під час пресової конференції в Східньому Берліні — ред.), що один співробітник ге-нерала Гелена намовляв його «силою усунути Бандеру. При цьому він пере-дав мені білий порошок, яким треба було отруїти Бандеру». Звичайно: «Я, однак, не був спроможний виконати це завдання».

«Але під час Різдва 1959 року — пише далі згаданий журнал — йому (Ліб-гольцові — ред.) признався українець Дмитро Миськів, який мав доступ до їдальні для людей Бандери, «що він за спонукою таємної служби Гелена за-мордував Степана Бандеру». Цей Миськів тимчасом теж помер. Мотив для сповидного бажання Гелена замордувати Бандеру: «Не зважаючи на всі на-магання, Бандера відкидав будь-яку співпрацю з таємною службою Гелена, бо він працював для англійської розвідувальної служби».

Цю большевицьку провокацію розкрило перед українською суспіль-ністю на чужині пресове повідомлення Секретаріату Проводу ЗЧ ОУН:

«Два роки тому, одночасно з повідомленням про смерть Провідника сл. пам. Степана Бандери, большевицька пропаганда поспішила пустити в обіг фаль-шиву вістку, що нібито організаторами вбивства Провідника були німецькі кола з середовища тодішнього міністра Оберлендера. Ця большевицька ви-гадка була спрепарована з тією метою, щоб відвернути від Москви підозріння за злочини скритовбивства і приглушити обурення мас проти неї. Багато-кратно повторювана в різних відмінах голослива брехня большевицької про-паганди не викликала, однак, серед мас бажаної большевиками дезорієнтації. Не лише політичний змисл атентату свідчив однозначно про злочинну руку Москви, але й довгорічні, все ударемнювані і наново організовані большевиць-кою агентурою, підготовки атентату на Провідника Бандеру стали настільки широко відомими, що всякі казки про участь чи зацікавленість «німецьких кіл» в атентаті не могли бути для широких мас імовірними.

* «Шлях Перемоги, ч. 50 (407) з 10. 12. 1961 р. «Большевицький агент Ліб-гольц».

** «Der Spiegel», ч. 49 з 29. 11. 1961 р.

Після дворічних безуспішних інсинуацій більшовики останнього місяця затіяли нову, сенсаційного посмаку, провокацію, якою вони врешті самі мимоволі здемаскували свою брехливість.

Напередодні другої річниці з дня смерти Провідника Ст. Бандери більшовики зааранжували 13 жовтня ц. р. у Східньому Берліні пресову конференцію, на якій заставили свого агента Стефана Ліпгольца, що під час свого перебування в Мюнхені виступав під прізвиськом Лібгольц, скласти фальшиве свідчення, що нібито вбивником Провідника Степана Бандери був колишній член Проводу Дмитро Миськів, померлий 27 березня 1960 р.

Відносне місце з «свідчень» більшовицького агента Ст. Лібгольца дослівно звучало так:

«...На Різдво 1959 р. я вернувся до НФР, де відразу відвідав Дмитра Миськова в Мюнхені. Миськів зробив на мене жалюгідне враження. На запит про причини його пригнобленого настрою, він відповів, що він з доручення (німецької) федеральної розвідки замордував Степана Бандеру. Коли він розказав мені, що в день наглої смерті Бандери він кормив обідом голову емігрантів, я зрозумів, що він діяв таким самим способом, яким повинен був діяти свого часу я сам з доручення д-ра Вебера».

Монтуючи цю нахабну провокацію і кидаючи злочинне обвинувачення на пам'ять Дмитра Миськова, більшовики розраховували на те, що померлий не зможе боронитися, і при цьому зробили легковажну помилку. Вони перерочили деякі факти, забрехалися і самі попалися в пастку власної брехні. Цим способом вони остаточно здемаскували себе і дали ще один доказ свого злочину.

Переочені більшовиками факти в монтуванні їхньої останньої провокації є наступні:

1. В день смерті Провідника Ст. Бандери покійний Дмитро Миськів взагалі не був присутній у Мюнхені. Він був висланий Проводом ЗЧ ОУН 12 жовтня 1959 р. до Риму і виїхав туди з Мюнхену того ж дня поспішним поїздом, щоб прийняти участь в українсько-католицьких святкуваннях, які мали місце в Римі між 12-15 жовтня того року.* З Риму Дмитро Миськів був відкликаний телефонічно в день смерті С. Бандери, 15 жовтня 1959 р. п'ять годин після доконаного атентату. До Мюнхену Дмитро Миськів повернувся назад день після атентату, 16 жовтня 1959 р. після полудня.

2. Провідник Степан Бандера в день своєї смерті не їв ніякого обіду в бюро і ніхто його не «кормив обідом». Він поїхав біля 12-ої години за орудкою до міста, а звідти до свого приватного мешкання і, ідучи додому, загинув на сходах о год. 13,10.

Таким чином, більшовики самі розкрили свою брехню про їхню непричасність до вбивства сл. пам. Степана Бандери, вбивства, що його вони хотіли заховати, покликаючись на покійного нині Дмитра Миськіва.

Жовтень, 1961.

Секретаріят
Проводу Закордонних Частин
Організації Українських Націоналістів.»

Чужинецькі кола скептично поставилися до зізнань кагебівського агента Стефана Лібгольца, доказом чого є тогочасна західня преса. Крім комуністичних та прокомуністичних часописів, ніякий впливовий пресовий орган Заходу не потрактував поважно східньо-берлінської пресової конференції. Коли ж за місяць стало відомо, хто і з чийого наказу замордував сл. пам. Степана Бандеру, західні часописи пригадали сві-

* Перебування в Римі Дмитра Миськіва якраз у той критичний час підтверджує теж кол. генеральний вікарій в Лондоні, о. Павло Малюга в своєму репортажі «Рим очима паломника» («Українська Думка», Лондон, ч. 46 (659) з 12. 11. 1961 р.).

тові кагебівську історійку з Лібгольцом, виявляючи забріханість Москви. Наприклад, швайцарський щоденник «Neue Zürcher Zeitung» у своєму 319 числі з 20. 11. 1961 р. ствердив:

«Советська пропаганда намагалася відсунути від себе відповідальність за ці афери вбивства й твердила, що Бандеру замордовано, правдоподібно, з наказу колишнього міністра Оберлендера...» А далі: «...совети винайшли нову версію. Вони покликали до Берліну іншого агента, Стефана Ліппольца, і цей 13 жовтня 1961 р. заявив на пресовій конференції, що Бандеру вбила «таємна служба Гелена» в Союзній Німеччині. При цьому совети зробили конструкційну помилку, бо здогадний убійник Миськів, який пізніше помер природною смертю, був у день замаху на Бандеру в Римі, що було, як ми довідуємося, беззаперечно стверджено західнонімецькою кримінальною поліцією».

Не дуже певні свого успіху з виступом Стефана Лібгольца, большевицькі майстри провокацій звернулися 20 і 27 жовтня 1961 року закодованими радіограмами до свого агента в рядах західнонімецької розвідувальної служби Гелена, Гайнца Фельфе, з домаганням негайного звітування, чи продовжувати провокацію.* Крім того, вони дали доручення своїм дрібнішим агентам устійнити, яке враження викликала пресова конференція з Лібгольцом не лише серед західнонімецького населення, а й серед українського громадянства на чужині. І, мабуть, звіти цих агентів не було надто корисні для КГБ, бо, як пізніше виявилось, треба було підшукувати нових свідків, придумувати нові версії та препарувати нові «докази» для підтримання вигаданої теорії.

В розпачливому намаганні втримати, зглядно поширити й підмурувати новими даними вигадку про те, що Провідника ОУН нібито замордувала організація Гелена, большевики зважилися відкликати з Мюнхену іншого свого агента, вищої ранги. Цим агентом був шеф німецької секції IV-го Інтернаціоналу й член його ексекутиви — Оттон Фрайтаг. Відомий серед міжнародних кіл троцькістів та особистий приятель мюнхенського журналіста українського походження, Бориса Левицького, Оттон Фрайтаг мав авторитетно потвердити, що розвідувальна організація ген. Гелена зліквідувала не лише сл. пам. Степана Бандеру, а й цілий ряд невігідних для неї людей німецької й української національності.

Подібно, як у випадку з Стефаном Лібгольцом, КГБ, разом із східнозональним міністерством безпеки, влаштував 10 листопада 1961 року нову пресову конференцію для міжнародних журналістів, під час якої презентував їм Оттона Фрайтага.** Покликаючись на свої розгалужені зв'язки з різними політичними організаціями й партіями Західної Німеччини, як, наприклад з Соціал-Демократичною Партією, Союзом Професійних Спілок, з науковцями і журналістами, а навіть з українськими еміграційними колами, Оттон Фрайтаг сміливо виступив перед учасниками пресової конференції, як знавець західнонімецьких обставин. Він само-

* Процес Г. Фельфе в Карльсруге в липні 1963 р.

** „Berliner Zeitung“ з 11. 11. 1961, стаття „Folterkammer in Berchtesgaden“; „Neues Deutschland“ з 11. 11. 1961, стаття „Gehlens grausige Blutspuren“.

впевнено заявив, що в 1946-1950 роках розвідувальна організація Гелена замордувала в Авґсбурзі, Штуттґарті, Корнберзі, Берхтесгадені та в інших місцевостях приблизно 20 невігідних для неї людей. Для більшої правдоподібності свого твердження Оттон Фрайтаґ покликався на «чужинецького журналіста, спеціаліста від советських справ» у Мюнхені, який має докази на те, коли й кого замордувала Геленова організація. Він нібито показував Фрайтаґові не лише фотографії тих помордованих, а й інші важливі дані про них.

«Занепокоений рівночасним наглядом над його листами й телефоном, як теж таємним обшуком помешкання, Фрайтаґ удався на пораду до знайомого йому чужинецького журналіста й письменника, який уважався одним із найвидатніших так званих сходознавців і в цьому відношенні часто з ним консультувався керівник східного бюро СПД, Гречковяк, та інші. Від цього знайомого, що регулярно підтримує зв'язки з федеральною розвідувальною службою, Фрайтаґ довідався подробиці про вбивства, що їх, за СС-манським зразком, поповнила таємна служба Гелена на невігідних для неї особах, включно з її службовцями.

«З звіту (знайомого — ред.) виявилось, що на доручення розвідувальної служби Гелена катовано, а врешті розстріляно приблизно 20 осіб. Я бачив фотознімки 16 з цих людей і читав цілий ряд інших, пов'язаних з тим, документів. Такі політичні вбивства виконано в Авґсбурзі й Штуттґарті. У льохах старих піонерських касарень у Берхтесгадені служба Гелена влаштувала катівні, і там теж знищено людей. У Корнберзі біля Касселю стоять на околиці міста, недалеко лісової просіки, два невеликі домики. В пивниці одного з цих домів, приблизно на півториметровій глибині, лежать трупи трьох осіб. Люди, які тепер живуть в тих домах, нічогосінько про це не знають, що є в тих пивницях...»*

Як признався пізніше большевицький часопис «Голос Родини» ч. 80 (677) з жовтня 1962, цим «чужинецьким журналістом», до якого Оттон Фрайтаґ ходив за порадою, був Борис Левицький.

«ЧОРНА П'ЯТНИЦЯ» КГБ

Одначе, всі «докази» й твердження кагебівських висуванців, Стефана Лібгольца й Оттона Фрайтаґа, знівечила п'ятниця 17 листопада 1961 року.

«П'ятниця 17 листопада повинна б властиво ввійти в післявоєнну історію большевиків, як «чорна п'ятниця», — писав мюнхенський політичний журнал.** — Їхне, досі найуспішніше потьомкінське село, зване відсталізацією, перестало існувати. Блеф з відсталізацією, що на нього далися спіймати так багато супердемократичних приятелів миру й коекзистенціалістів вільного світу, лопнув як дитячий бальон з повітрям. І знову вільний світ став сконфронтований з обнаженою потворною пикою большевицького молоха. Що це могло статися, це виключна «заслуга» того, хто замордував Бандеру, 30-річного росіянина Богдана Сташинського, декорованого агента й спеціаліста від мордів московського Комісаріяту служби державної безпеки (КГБ)...»

Як же це сталося?

«Канцлер сам повзяв вирішення. Два дні перед тим, поки Конрад Аденауер відлетів до Америки до Джона Ф. Кеннеді, його запитали, чи можна

* „Neues Deutschland“, Схід. Берлін, 11. листопада 1961.

** „Aktuell“, deutsches Wochen-Magazin, Мюнхен, ч. 22/61 з 9. грудня 1961 р. стаття «Політики терору».

б тепер запрезентувати вбивцю українського екзильного політика Степана Бандери, щоб доказати всьому світові, «що для усунення своїх політичних противників совети не гребують жадними засобами».

«Канцлер не мав застережень і тому наприкінці передостаннього тижня в західнонімецькій пресі опубліковано уривки подій того 15 жовтня 1959 року, коли Бандера впав у сходовій клітці мюнхенського будинку при вулиці Крайтмайра 7 і після кількох хвилин помер. Уся правда була аж досі за-тримана в таємниці...»*

Таємницею для широкого загалу було в той час також те, що вбив-ця сл. пам. Степана Бандери втік до Західного Берліну ще 12 серпня 1961 року, а з 1 вересня сидить у німецькій слідчій в'язниці. Не знала про це й мюнхенська німецька преса. Тому Провід Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, одержавши інформації про вте-чу й зізнання московського убійника, влаштував у п'ятницю 17 листо-пада 1961 року, о годині 17,30 вечора пресову конференцію для пред-ставників таких пресових агенцій і часописів: «Дойче Прессе-Агентур», ЮП, РФЕ, «дпа-Більд», «Вестдойче Альгемайне», «Фольксботе», «Абенд-Цайтунг», «Більд-Цайтунг» та ін. На конференції член Проводу ЗЧ ОУН мгр. Ярослав Бенцаль подав заяву цього змісту:

«Вістка про викриття убійника Степана Бандери, Провідника ОУН, здерла маску з організаторів атентату. Большевицький агент КГБ, Богдан Сташин-ський дістав доручення виконати атентат прямо від централі КГБ у Москві. Головою Комітету державної безпеки при Раді міністрів ССРСР був у той час Александер Шелепін. Немає сумніву, що плани скритовбивства були відомі й апробовані головою Ради міністрів ССРСР Нікітою Хрущовом, якому під-лягає шеф КГБ. Особисте вручення Сташинському ордена «Червоного пра-пора» А. Шелепіном у нагороду за виконання атентату є доказом, що со-ветські офіційні чинники кваліфікують виконання політичного вбивства Провідника Українського Визвольного Руху, як заслугу й приділяють за те нагороду.

«Перед світом большевики намагаються виступати, як захисники визво-лення азійських і африканських народів від колоніалізму. Серед окупованих російськими колоністами народів большевики придушують найжорстокіши-ми і найпідступнішими методами всякі змагання тих народів до визволення. За прискісування русифікаційних процесів і заслання мільйонів неросійської молоді на цілинні землі Казахстану, Алтаю і Далекого Сходу партія наго-родила А. Шелепіна підвищенням з першого секретаря Комсомолу Советсь-кого Союзу на головного шефа КГБ. За ламання національно-визвольних рухів народів поневолених червоною Москвою, а в тому за організування скритовбивства на Провідника визвольного руху Степана Бандеру, цьогоріч-ний XXII-й З'їзд КПСС підвищив А. Шелепіна, вибираючи його членом се-кретаріату ЦК КПСС, тобто одним із дев'яти найвищих диктаторів Совет-ського Союзу.

«Викриття винувників убивства Степана Бандери підтверджує, що:

— Хрущовська політика у відношенні до поневолених народів є продов-женням Сталінської політики національного винищування;

— ідеї національного визволення України та інших поневолених Росією народів є для Москви настільки грізною небезпекою, що вона продовжує вести терористичні акції також на землях вільних держав;

— не лише цьогорічні большевицькі провокації з метою загарбання Бер-ліну, але й заангажованість офіційних советських чинників в організуванні

* „Der Spiegel“, ч. 49 з 29. 11. 1961 р.

політичних убивств є сигналом перестороги для наївних людей західного світу, що більшовизм під керівництвом Хрущова не змінився і не перестав бути імперіялістичним рухом, який намагається методами насильства, терору й підступу підкорити під свою владу народи вільного світу».*

ВБИВНИК БАНДЕРИ ВИКРИТИЙ

В той час, коли в Східньому Берліні йшли останні приготування, щоб наступного дня, 13 серпня 1961 року, розпочати будову «муру ганьби», в західноберлінській станиці американських поліційних чинників появилася молода пара втікачів із східньої зони. Високий, 30-річний утікач спокійно заявив, що він називається Богдан Миколайович Сташинський, є советським громадянином і співробітником КГБ, з доручення якого він 15 жовтня 1959 року вбив Степана Бандеру, а два роки раніше, 12 жовтня 1957, українського журналіста в Мюнхені Льва Ребета.

Уліті 1959 р. Сташинський був покликаний до централі КГБ у Москві, де він одержав доручення вбити Степана Бандеру. Як знаряддя вбивства, Сташинському передано спеціально для того сконструйований пістоль-шприцу для отрути. Це був, властиво двоцілковий циліндер, що мав забезпечник і спусковий язичок, яким з допомогою невеликої кількості стрільного пороху можна було вистрілити дві ампулки отрути — синильної кислоти. Зачаївшись на сходах мюнхенського будинку, в якому жив Степан Бандера, Сташинський в пригожий момент вистрілив в обличчя своєї жертви отруту, яка спаралізувала її віддихові органи й спричинила швидко смерть.

«Американці поставилися до такого самообвинувачення (Сташинського) недовірливо. — підкреслив журнал «Дер Шпігел».** — Вони передали цього втікача, що так охоче признавався до вини, німецьким чинникам; відтоді прокуратура й федеральний уряд для карних справ, на спілку з мюнхенською поліцією, перевіряли, наскільки це було можливе, всі зізнання втікача. Після кількох тижнів вони впевнилися, що людина зі Сходу не наповідала їм небелиць...»

Щойно після перевірки зізнань Сташинського німецька прокуратура в Бонні, яка спершу обвинувачувала кагебівського злочинця лише за «зрадницькі стосунки», видала наказ арештувати його за два скрито-вбивства.

Рятуючи свою голову, кагебівський помічник добре знав, що йому нічого боятися у демократичній державі, а тому відверто й цинічно признався до своїх злочинів. Він зізнав, наприклад, що він мешкав у двох мюнхенських готелях, прибувши туди в жовтні 1957 року, як «Дрегер з Ессену», з метою забити Льва Ребета, а в жовтні 1959 р., як «Будайт з Дортмунду», щоб замордувати сл. пам. Степана Бандеру. Західно-

* «Гомін України», Торонто, ч. 48 (654) з 25. 11. 1961; «Українська Думка», Лондон, ч. 47 (764) з 23. 11. 1961; «Шлях Перемоги», Мюнхен, ч. 48 (405) з 26. 11. 1961.

** «Der Spiegel», ч. 49 з 29. 11. 1961.

німецька поліція справді знайшла в заподаних готелях мельдункові формуляри з згаданими прізвищами.

Далі Сташинський зізнав до протоколу, що в 1959 році він тричі пробував відчинити браму будинку при вулиці Крайтмайра число 7, щоб дістатися туди, де мешкав Провідник ОУН. При цьому йому двічі зламалися борідки ключів і залишилися в замку. Тепер, два роки пізніше, поліція віднайшла ті зламані борідки, які лежали серед порошу на дні замкового механізму. Крім цих даних, Сташинський признався перед німецькими урядовцями, що його завважено під час виконання замаху. Коли сл. пам. Ст. Бандера, обвантажений пакетами з закупками, намагався витягнути ключ із замка дверей, Сташинський зійшов сходами вниз і запитав його, чи повинен йому допомогти.

Степан Бандера обернувся напів до Сташинського і в цей момент московський злочинець стрілив йому в обличчя з пістоля-шприци, що його він тримав схованого під газетою в правій руці. Лівою рукою Сташинський роздушив у носовій хусточці ампулку з протиотрутою і, тримаючи її собі під носом, спокійно відійшов, не чекаючи на реакцію нападеного. Кілька хвилин перед тим сходами вниз зійшла якась жінка, яка мусіла, отже, завважити убійника, хоч тільки з плечей, бо злочинець відвернувся був обличчям до дверей ліфту.

Тепер, через два роки після замаху, згадана жінка підтвердила, що в жовтні 1959 року вона зустріла була молодого, «простодушного вигляду» чоловіка, одначе про нього цілком не згадала тоді, коли поліція допитувала її щодо «підозрілих осіб».

Висланець КГБ Сташинський не приховав перед німецьким слідчим і свого вишколу на вбивцю. Як завчену напам'ять лекцію, він оповів докладно про свій нікчемний шлях зради й злочинів. Сташинського, що походить з українського села Борщовичі біля Львова, заарештувала большевицька міліція наприкінці 1950 року за недозволену їзду «зайцем» у залізниці. В бюрі КГБ Сташинському дано до вибору: або бути покараним за подорожування залізницею без квитка, при чому потерплять теж його батьки й сестри, які сприяли українському підпільно-революційному рухові (про що знав КГБ), — або погодитися на співпрацю з КГБ і зрадити український народ.

Заражена московсько-большевицькою отрутою душа молодого студента Сташинського була податлива на злочини. Тож, не вагаючись, він погодився на ганебну службу в лавах московських душоубів з КГБ.

«У 1949 році замордовано українського советського письменника Ярослава Галана,* — писав цитований уже західнонімецький журнал, — що під прибраним іменем «Володимир Росович» став відомий як протицерковний пропагандист. Перше завдання Сташинського (одержане від КГБ — ред.): викрити виконавця атентату і віддати його советській владі. Сташинський, «чорний пасажир», справився з цим завданням...»

* Петро Терещук: «Історія одного зрадника», (Ярослав Галан). Ліга Визволення України, Торонто, 1962.

Так, він не завагався навіть надужити довір'я рідної сестри, яка працювала для українського підпілля. Обманюючи її брехнею, що нібито його розшукує КГБ, Сташинський з допомогою сестри продістався до повстанського відділу УПА й там розвідав де перебуває той хто покарав Я. Галана. Опісля він потайки втік до своїх нових панів і видав їм українських борців-революціонерів: Романа Щепанського, Михайла Стахура й Ілярія Лукашевича.

Стахура і Лукашевича спіймано й вони свідчили під час большевицького суду, що одержали наказ убити Галана, бо «він виступав проти Ватикану, а на Нюрнберзькому процесі, як кореспондент радянської преси, домагався видачі Степана Бандери...»*

На суді допитувано теж, як свідка, батька Ілярія, отця Дениса Лукашевича. Що могло пізніше з цим свідком статися, показують його відповіді на запитання «прокурора УРСР» Р. Руденка:

«... Прокурор: Як ви зустріли воз'єднання українського народу в 1939 році?

Свідок: Вороже...

Прокурор: Ви були зв'язані з оунівськими терористичними організаціями і ваші дії вели до вбивства радянських людей?

Свідок: Могли вести.

Прокурор: Ви послали свого сина і Стахура вбити письменника Ярослава Галана і вони його вбили?

Свідок: Можливо, і так...**

Кров Михайла Стахура, Ілярія Лукашевича й, можливо, його батька, отця Дениса, була ціною, якою Богдан Сташинський купив собі ласку з КГБ. Незабаром після того він почав працювати в кафебівських «спецвідділах», які провокацією і підступами виловлювали членів українського підпілля.

Після «цієї успішної проби», — як з гіркою іронією завважає журнал «Дер Шпігель», — Сташинський був від 1952 до 1954 року вишколюваний у Києві, щоб відтак виконувати службу розвідки й контррозвідки (та скритовбивств) на Заході. Він вивчив німецьку мову і від липня до жовтня 1954 р. перебував в окупованому поляками місті Старогард...»

Наприкінці 1954 року з міста Старогард до Берліну-Карльсгорсту прибув молодий «утікач з Помор'я», на прізвище Йозеф Леман, доля якого, за його власною розповіддю, була дуже важка: його батьки нібито загинули під час війни, а малий тоді сирота мусів прожити дев'ять років серед ненімецького оточення, між поляками. Не дивно, отже, що його знання німецької мови не мало досконалости.

«Незабаром утікач Леман знайшов працю штампувальника в одному удержавленому заводі в Хемніц і до кінця 1955 року він майже цілковито позбувся свого слов'янського акценту. На початку 1956 р. він переселився до Східнього Берліну, і тоді нарешті закінчився вишкіл Сташинського. Забезпечений різними документами, він подорожував по Західній Німеччині та Західній

* С. Даниленко: «Дорогою ганьби і зради», («Літературна Україна», ч. 56 з 13. 7. 1962 р., Київ).

** «Радянська Волинь», ч. 219 з 3 листопада 1951 р.

Європі, перевозив агентів, забирав листи з «мертвих поштових скриньок», навчився в Шорфгайде біля Берліну послуговуватися новим пістолем-шприцюю і з допомогою цієї зброї...»* — замордував Степана Бандеру.

«Треба вірити в безпосереднє встрявання Божої справедливості, щоб повністю зрозуміти все значення теперішнього розкриття ганебного морду славної пам'яті Степана Бандери. Є земні гріхи, що великим голосом кричать за помстою до неба, щоб стерти на землі до кінця зло. Ми знали, з чієї підлої руки він згинув, але яка існує сьогодні на землі потуга, щоб за невинну кров жертв московського більшовизму дати заплату й запобігти дальшим злочинам? І в ту пресмутну для нас годину ми вірили в вищу справедливість...»**

Шляхи цієї вищої справедливості, цього Божого встрявання, були насправду незбагненні. Адже ж, живучи протягом років серед кривавого бруду кагебівських злочинців у Карльсгорсті, вишколюючись на безсердечного вбивцю, Сташинський несвідомо й мимовільно зробив крок, що став початком його другої зради. Зради наказодавців з Москви й початком підготовки втечі на Захід, де він признався до свого катівського ремесла.

«Ще в 1957 році Сташинський, як Йозеф Леман, познайомився в Східньому Берліні з німецькою дівчиною і в ній залюбився. Коли ж він, після замордування Бандери, прибув у 1959 році, з советським паспортом у кишені на ім'я Крилова, до Москви для складення звіту, то Богдан Миколайович Сташинський приголомшив своїх зверхників цілковито незвичайною проською: він хоче одружитися з німкою, — писав на підставі зізнань московського агента цитований німецький журнал. — Шеф служби державної безпеки наказав молодому «героеві» розповісти про те, як відбувся акт замордування Бандери, і виявився великодушним. Утікач із Помор'я Йозеф Леман одержав дозвіл одружитися в березні 1960 року зі своєю нареченою у Східньому Берліні, при чому шлюб відбувся за католицьким обрядом.

«Два місяці пізніше молода пара, як Крилов і Крилова, переселилися до Москви. Тоді Богдан Миколайович Сташинський почув від своїх наставників, що для нього тепер уже скінчилися відрядження на Захід, та що він, як утаємничений, мусить тепер залишитися п'ять до сім років у Москві...»

Московський найманець, декорований з рук Шелепіна орденом «Червоного прапора» за замордування сл. пам. Степана Бандери, збагнув, що й ласка кремлівських панів «на бистрому коні їздить», себто, що може прийти час, коли йому пустять кулю в потилицю десь у застінках понурих кагебівських льохів. А тому він став думати про втечу. З ходом часу Сташинський все більш розповідав своїй дружині про свої колишні подорожі по Західній Німеччині, про вишкіл у школах КГБ, врешті про свої обидва злочини. Коли ж він, шукаючи в своєму готелевому помешканні за блощицями, знайшов захований мікрофон, йому стало ясно, що його підслухують і не довіряють. Наприкінці 1960 р. обое Сташинські вирішили тікати на Захід.

Дружина Сташинського, яка сподівалася своєї першої дитини, одержала дозвіл від КГБ виїхати до батьків у Східньому Берліні, її чоловік, однак, мусів залишитися в Москві. В березні 1961 року Сташинська привела на світ хлопчика Петра, який несподівано помер у серпні того

* „Der Spiegel“, ч. 49, 1961.

** Ростислав Єндик: «Відкликаємося до народів вільного світу», («ШП», ч. 49 (406) з 3. 12. 1961).

ж року. Всупереч усяким сподіванням, Сташинському дозволено поїхати під сильною охороною до Східнього Берліну на похорон своєї дитини. Використовуючи нагоду, подружжя Сташинські не чекали дня похорону, а втекли до Західнього Берліну, де зголосилися в американців.

«Наприкінці вересня (коли Сташинський вже був ув'язнений — ред.) прокуратура, федеральний уряд для карних справ і мюнхенська поліція перевірили, мірою можливости, розповідь Сташинського і визнали її правдоподібною.*

Тоді американці негайно почали тиснути, щоб усю цю справу якнайкраще використати пропагандивно.

«А тим часом ніхто з німецьких урядових чинників не хотів спершу взятися за цю справу. Федеральна прокуратура мала юридичні застереження щодо оприлюднення — ще перед виготовленням акту обвинувачення — справи під слідством. В той час не було теж федерального міністра справедливости (бо в Бонні якраз тоді тількищо йшли переговори про створення уряду), а бюрократи з федерального міністерства внутрішніх справ так само не хотіли експонувати себе в цій делікатній справі під час «інтеррегнум». Тоді запропоновано компетентним американським чинникам: хай американська преса якнайкраще використовує всю цю справу.

«Заки ще прийнято будь-яке вирішення, почали діяти совети, які добре передчували, що може виникнути, якщо перебіжчик Сташинський до всього признається...»**

Справу перерішив сам канцлер Аденауер, який наказав оприлюднити інформації про втечу московського агента і його зізнання.

ОРГАНІЗАТОР ВБИВСТВА — МОСКВА

Інформація про те, що вбивця Провідника ОУН Степана Бандери перебуває в руках західнонімецької поліції та що він признався до злочину, виконаного з наказу Москви, прийшла до Мюнхену в передобідні години п'ятниці 17 листопада 1961 року й була надто хвилюючою, щоб зразу можна було збагнути глибину її суті. Тому й не дивно, що деякі журналісти, приявні на пресовій конференції, що її влаштував Провід ЗЧ ОУН, спершу не довіряли. Щойно, коли в п'ятницю вечором федеральна прокуратура потвердила арештування і свідчення: «Советський громадянин Богдан Сташинський, народжений 4. 11. 1931 р. у Борщовичах біля Львова, є поважно підозрілий в тому, що він утримував протидержавні зв'язки»,*** — тоді сумніви зникли.

Того ж самого дня радіостанції вільного світу та вечірні видання преси оголосили інформації про кагєбівського найманця-скритовбивцю. Наступних днів справа втечі й зізнань Сташинського стала широко відомою. При цьому знаменним є факт, що серед коментарів різномовної преси (виключаючи комуністичну) Заходу, яка в той час була для нас доступна, майже не існувало тенденційно злобних чи наклепницьких.

* „Der Spiegel“, ч. 49, 1961.

** dtto.

*** «Abendpost», ч. 268 з 18/19 листопада 1961, Франкфурт над Майном.

Навіть ті часописи чи журнали, які в жовтні 1959 року друкували неприхильні до сл. пам. Степана Бандери й української визвольно-революційної боротьби статті, тепер широко й об'єктивно насвітлили справу, підкреслюючи злочинність Москви. (Яскравим прикладом цього є західнонімецький тижневий журнал «Дер Шпігель», ч. 44 з 28. 10. 1959, а ч. 49 з 29. 11. 1961). Зізнання Сташинського про те, що наказ замордувати провідника українського визвольно-революційного руху вийшов від найвищих партійних і державних чинників з Кремля, кинули світло правди на постать сл. пам. Степана Бандери й заставили західних журналістів глибше проаналізувати українську проблему. Невідомий досі в історії культурного світу факт, щоб уряд якоїсь держави наказував потайки мордувати своїх політичних ворогів на території іншої держави, ще й нагороджував убійника, схвилював навіть найбільших вільнодумців і скептиків західного світу. Тож речник публічної думки цього світу — преса виразно підкреслювала своє обурення з приводу московських скритовбивств.

«...Значення його (Сташинського) зізнань, — писав часопис «Abendpost», — в правдивість яких не можна сумніватися, лежить у факті, що морд (і ще другий в Мюнхені) наказав Шелепін, права рука й довірена особа Хрущова. Шелепін особисто нагородив убійника після вбивства Степана Бандери. Цим самим знищено німб Хрущова, нібито він закінчив період убивств Сталіна. Хрущов наказує, як колись Сталін у справі Троцького, вбивати за кордоном своїх нелюбих йому противників. Цим способом вияснення вбивства Бандери має політичне значення надзвичайної далекосягlosti...»

«Справа підсоветського росіянина Богдана Сташинського, який від двох місяців сидить у слідчій в'язниці і про якого щойно тепер прокурор у Карльсруге подав до широкого публічного відома, — ця справа кидає яскраве світло на советську політику терору останніх років... За свої вчинки він був нагороджений керівником советської служби державної безпеки, Шелепіном, його наказодавцем, — на відповідальність якого пройшов теж його вишкіл — тим самим Шелепіном, який під час московського партійного з'їзду, кілька тижнів тому, виступав як обвинувач проти сталінського терористичного правосуддя і жадоби вбивств, але який теж веде, з допомогою убивств, ту сталінську традицію знищування нелюбих екзильних політиків за кордоном», — влучно завважив швайцарський щоденник «Neue Zürcher-Zeitung», ч. 319 з 20 листопада 1961 року.

Співробітник часопису в Кельні «Deutsche Zeitung», Олександр Пекер підкреслив блеф хрущовської «десталінізації», пишучи в 268 числі своєї газети з 18-19 листопада:

«...Признання Сташинського має ширше значення і з великою яскравістю насвітлює терористичні методи, що їх ще сьогодні застосовує советський КГБ, під час чого советський уряд облудно обвинувачує в цих методах Сталіна, Молотова і Берію та заявляє, що відсахується від них. Не так давно Хрущов виголосив свою промову на 20-му з'їзді партії (1956), в якій затаврував убивства Сталіна, в той час, як тодішній шеф КГБ, Александр Н. Шелепін, дав доручення українцеві Сташинському замордувати Бандеру... Шелепіна, донедавна шефа КГБ, на 22-му з'їзді КПСС підвищено до ранги секретаря в дев'ятичленному секретаріаті Центрального Комітету, яким керує Хрущов і який (секретаріят) є найвищим керівним чинником в ССРСР. Отже Шелепін, який провинився тими самими терористичними методами, що їх за-

кидувано антипартійній групі, грає тепер провідну роль у «відсталінізованні», що було головним козирем Хрущова на партійному з'їзді. Отож воно виявилося чистим блефом».

Якою мірою Хрущов несе відповідальність за замордування Степана Бандери? Це питання між іншим поставив собі кол. професор військової історії в Оксфордському університеті, Сіріл Фоллс, і дав на нього відповідь у статті п. з. «Маленький голос України», друкований в лондонському журналі «The Illustrated London News» з 9. 12. 1961 року:

«... Ми знаємо, що в дечому він (Хрущов) зм'як. Але залишається факт, що Шелепін авансував до секретаріату ЦК КПСС, а це — якщо я не помиляюся — означає, що він діяв за вказівками і його вчинки були схвалені. Ми знаємо також, що після другої світової війни тисячі тисяч українців були розстріляні або заслані до концентраційних таборів на певну смерть, і що дуже велика кількість з них, фізично незламних, перебуває в тих таборах ще й досі. Попри Шелепіна, такі імена, як Берія, мусить бути чорними в очах багатьох українців на різних землях і на вигнанні... В мене залишилося переконання, що всі сьогоднішні советські лідери несуть відповідальність за жахливі вчинки минулого і що це вони наказали вбити Степана Бандеру».

Сталін живе далі — ствердив Рудольф Гайцлер у своєму політичному коментарі («Kölnische Rundschau», ч. 269 з 18. 11. 1961):

«Зізнання советоросійського агента, який з наказу московського КГБ у самому серці баварської столиці, Мюнхені, замордував отруйним пістолем двох українських екзильних політиків, потрясуть світом. Навіть той, хто не багато доброго жде від московських можновладців, буде вражений, коли ознайомиться з подробицями їх метод — на підставі зізнань агента-втікача... Ми у вільному світі довідуємося з наших газет — і через радіо, якими методами працює советська розвідка. Очевидно, що в СРСР і в сателітних країнах виявлення будуть промовчані, а в найкращому випадку будуть окреслені як західня брехня. Але з допомогою радіопередач бойдай частина людей довідається про правду.

«Те, що пересилають радіостанції, є прикрим і для нас. Але це правда, яка розбиває всякий сумнів щодо того, що нові можновладці не визбулися методів Сталіна. Як і раніше, морд за часів Хрущова є засобом російської таємної служби і заразом російської політики. Можливо, що ці морди стали менше численними з того часу, як Сталін помер і його політично засуджено. Але все ще ліквідується політичних противників, всеодно, чи найвищий вождар зветься Сталін чи Хрущов.

«Бандеру вбито 1959 року з доручення московської безпеки в серці миролюбного і «затишного» мільйонного міста вільного Заходу. Замордовано з допомогою газового пістоля так рафіновано, що мюнхенська кримінальна поліція довго вірила в самогубство. Але в 1959 році Сталін уже давно був мертвий і Хрущов сидів у Кремлі, як наймогутніша людина. Цей Хрущов, який кілька днів тому, на 22-му з'їзді російської комуністичної партії затаврував Сталіна, як убійника і прогнав його з ленінського мавзолею під кремлівські мури, цей самий Хрущов стосує ті самі методи, як його попередник Сталін.

«Добре, що перебіжчики «сиплять». Тепер знаємо, що значить засудження мертвого Сталіна. Це ніщо інше, як зовнішній знак внутрішньополітичної і внутрішньопартійної боротьби за владу. Імена змінилися. Старий дух продовжує жити. Дух Сталіна».

Старий дух злочинів і вбивств, яким постійно жила Москва, перетривав і кривавого деспота Сталіна, наснажував його наслідників і послідовників, дарма, що вони відцуралися його. «Немає найменшого сумніву, що пляни підступного замордування Степана Бандери були відомі теж Хрущову й ним схвалені», — запевняв часопис «Hamburger Anzeiger

und Nachrichten», ч. 42 з 18. 11. 1961 р. і це потверджувала преса всіх вільних країн Заходу, яка писала про зізнання Сташинського. Степана Бандеру замордовано з наказу Москви — in Auftrag Moskaus, on orders from Moscow, sur l'ordre de Moscou, han efter ordre fra Moscov, op het hoofdbureau te Moskou, per ordine di Mosca, por orden del Kremlin, — так однозгідно стверджували: «Saarbrücker Zeitung», і австрійська «Die Presse», англійський «Daily Telegraph and Morning Post» і «Daily Express», американський «New York Herald Tribune» і канадійська «The Gazette», французька «Paris-presse l'intransigeant», і бельгійська «Vers l'Avenir», норвезький «Aftenposten», і голландський «Algemeen Dagblad», італійський «Corriere della Sera», й еспанський «Arriba», та аргентинський «Correo de la Tarde», і сотні інших газет та журналів.

«Розкрито один із найчорніших мордів нашої епохи, — писав Х. Г. Гомез Телльо.* — Ідеться про замордування провідника українських Націоналістів, героя антикомуністичної боротьби, Степана Бандери... Невигідним для Хрущова є те, що тепер не можна перекинути цих мордів на сталінський терор, як це сталося із убивством славного Отамана Петлюри, Президента Української Республіки, застріленого в Парижі в 1926 році, або з полковником Євгеном Коновальцем, Головою Організації Українських Націоналістів, замордованого в Роттердамі в 1938 році без будь-якого протесту з боку Заходу. Замордування Степана Бандери довершено в 1959 році, коли Хрущов був при владі. А той, хто дав наказ, — не був невідомою особою, лише сам міністер поліції Александер Шелепін. Цей самий Шелепін нагородив убивцю за його «заслуги» орденом «Червоного прапора», і за цей морд, як також за інші йому подібні, Хрущов нагородив Шелепіна орденом Леніна. Важливі деталі: трохи пізніше Шелепін був призначений, таки Хрущовом, членом Центрального Комітету. Все це з вдячності «за виконання доручень»...

«Отже, чи можна вірити, що советські звичаї змінюються лише після відкинення деяких злочинів Сталіна, коли Хрущов, як Пилат, умиває свої руки? Комедія має надто трагічне забарвлення, щоб вірити в неї. Але, на нещастя, є ще такі, що вірять, ніби все змінилось і що теперішній верховод є «товаришем» — добрягою, з яким можна «співіснувати». Залишаючи на боці те, що Хрущов був уповноважений Сталіном провести «чистку» в Україні після закінчення другої світової війни: чотириста тисяч замордованих, не рахуючи вивезених, ув'язнених і втікачів, — зізнання Сташинського доводять, що Кремль продовжує цей самий шлях тероризму, яким ішли Ленін і Сталін. Цей тероризм називається: атомові бомба проти народів, «берлінський мур» проти свободи, замордування Бандери проти людей, що хочуть бути вільними.

«Як ще довго триватимуть діалоги з політичною системою, яка базується на вбивствах? Однаково — учора і сьогодні».

Турбота еспанського журналіста про те, як довго Захід вестиме переговори на базі мирної «коекзистенції» з найбільшим злочинцем людства, Москвою, не була відірваним явищем. Чимало було тоді розважливих голосів, які перестерігали політиків вільного світу не прогайнувати нагоди, а рішучим наступом примусити большевицьких скритовбивців до оборони. В цьому відношенні характеристичними були виступи деяких німців. Наприклад, неназваний автор статті п. з. «Смерть і перемога Степана Бандери», друкованої в 12. числі «Saarländische Stimme der Freiheit» з грудня 1961 року дав вислів свого глибокого жалю до за-

* «Arriba», Мадрид, 2. 12. 1961.

хідніх кіл, які байдуже ставляться до визвольної боротьби поневолених народів. Пригадуючи події кінця другої світової війни, автор звертався до вбитого Провідника ОУН, як до живої особи, вбачаючи в ньому оборонця всіх уярмлених:

«... Пригадуєш собі Степане Бандеро, як це було 14 років тому? Тоді був кінець війни, але твоя боротьба щойно добре розпочалася. Боротьба проти червоної зарази тих, що їх усі опустили і прокляли. Ми заховалися були, як кроти, в руїнах домів Праги, Києва, Варшави, Букарешту, Будапешту і Відня, а опісля ввечері ми всі сиділи разом, десь біля пошкодженого радіоапарату й наслухували. За нами шукали, проклята червона радіостанція Раваґ у Відні шукала нас, і шукала нас напоєна кров'ю радіостанція у Празі: розшуковуються, розшуковуються...

«Вони видавали нас советським вбивцям, оті пани Робертси, як вони називалися (натяк на різних урядовців англійських і американських установ в Європі — ред.), їхні посіпаки полювали на нас, як на зайців, і діставали за голову виданого антикомуніста пачечку цигарок «Камель» або сніданок, при якому був теж сувій туалетного паперу. Стільки тоді коштувало життя антикомуніста, мертвий Степане Бандеро! Але ти жив — десь, усюди, і ми про це знали. Червона радіостанція Праги наклала на твою голову казкову ціну і кожний день зростала твоя вартість. Польовано за тобою і твоїми бандерівцями, як називано твоїх співборців і як їх досі називають. Ніхто не знав, як ти виглядаєш, Степане Бандеро... Але ти заховав мене, ти врятував...

«А тепер тебе замордовано, Степане Бандеро. Я ще бачу рану на твоїх устах, бо я добре приглянувся до твого обличчя в домовині. Одначе, президент поліції сказав, що «ця справа його взагалі не цікавить». Вбивство великого українського провідника пан президент поліції назвав, отже, «справою»...

А тим часом — «справа замордованого Степана Бандери і його співборців, яких ще не замордовано, є цілком ясна. Вона називається антикомуністична, вільна Україна і завжди буде називатися Україною Степана Бандери. Бандера є мертвий, але живе далі. За це ми боремося, за це вмираємо. Навіть і тоді, коли ніхто нам не допомагає».

Мур байдужости в політиці вільного Заходу був міцніший і щільніший, ніж «мур ганьби» в Берліні. Це відчув коментатор Баварського радіо, Гельмут Фішер, який у своїй авдиції з 20 листопада 1961 року сказав між іншим:

«Від цієї суботи (18. 11. 61 — ред.) докладно знаємо те, що ми вже здавна підозрівали, а саме: український екзильний політик Степан Попель, чие справжнє прізвище Бандера, що його два роки тому найдено мертвим на сходах будинку при вулиці Крайтмайра число 7, був замордований. Замордований з наказу советської таємної служби безпеки. Вбивник, советський росіянин Богдан Сташинський, повністю признався до цього злочину. Він признався теж, що крім цього в 1957 році замордував письменника Льва Ребета.

«Обидва морди були виконані на нашій (німецькій) території. Яка ж була реакція на ці злочини? Про це газети надрукували повідомлення в суботу, без коментарів. І сьогодні так само я не знайшов у часописах їхнього ставлення до згаданих злочинів. Отже, що є? Нічого немає. Знизування плечима, промовчування... Або, може, хтось так собі розумує: зрештою, забито чейже лише двох емігрантів, а не німців?

«А що сказали в Бонні? Чи хтось чув про пресову конференцію міністерства внутрішніх справ, або про намір дати докторові Кроллеві* на поворотну дорогу до Москви гостру протестаційну ноту? Про такий намір ми нічого не чули?»

* Тогочасний посол боннського уряду в Москві.

Нічого не сказали в Бонні, не запротестувала проти московських скритовбивств і федеральна країна Німецької Союзної Республіки, Баварія, на терені якої вчинено злочини, хоч у баварському парламенті інтерпелювали в справі політичних скритовбивств два послы. Посол від Загальнонімецької Партії* Герберт Прохазка звернувся 28 листопада 1961 року до баварського прем'єра Егарда з письмовою інтерпеляцією в «справі: заходів для оборони населення перед досконалими скритовбивствами з боку комуністичних агентів» такого змісту:

«В останні роки баварська суспільність була кілька разів затривожена атентатами, а саме: були це досконалі замахы на словацького екзильного політика Матуса Чернака, і на українського речника антибольшевізму Степана Бандеру, що викликали тривале затривоження. При замаху на Чернака потерпіли ще й інші громадяни Мюнхену.

«Тим часом агент советської служби державної безпеки признався до замордування в Мюнхені Степана Бандери і д-ра Ребета. Всупереч усім сподіванням, міністерство закордонних справ у Бонні не зробило досі жадних заходів у цій справі. А чейже йдеться про два несамовиті скритовбивства, що були заплановані советськими чинниками в столиці краю, з потоптанням німецької суверенности, права азилю для переслідуваних чужинців у Баварії, безпеки й публічного ладу.

«Тому я запитую пана баварського президента міністрів: чи він звернеться з приводу цих випадків до міністерства закордонних справ?

«Далі я запитую, чи пан президент міністрів вважає, що конечним є вивести рішучий німецький протест з домаганням покарати намовників до цього злочину?

«Шеф советської служби державної безпеки Шелепін, що особисто дав доручення виконати ті скритовбивства, в міжчасі був знятий з його посади і підвищений в ієрархії червоних функціонерів. Під цю пору сидить він, наказодавець і намовник до морду, в секретаріаті Центрального Комітету КПСС, себто, в найвужчому колі кремлівської еліти.

«Яких заходів думає вжити пан президент міністрів з метою перешкодити в майбутньому таким досконалим скритовбивствам?»

Два дні пізніше, 30 листопада 1961 року, на засіданні баварського парламенту, під час якого обговорювано бюджет уряду, посол від Християнсько-Соціальної Унії (CSU) Гакш знову заторкнув справу скритовбивств у Мюнхені, кажучи між іншим:**

«Тут у Мюнхені, — я беру до уваги тільки одну групу, — живе одна з найбільш загрожених чужинецьких груп; вона бореться за своє життя. Я маю на думці українців. Ці «східні унтерменші» — це вчені, професори, викладачі у високих школах, філософи, вчені-гуманісти, які живуть тут у найзлиденніших умовах, лише з соціальної допомоги, одержують щонайбільше 20-50 німецьких марок на покриття власних витрат за окремо замовлену працю. Український Вільний Університет перестав бути навчальним закладом, а став дослідним інститутом. Його праця дуже видатна. Українці мають свої власні доповняючі школи, щоб діти могли добре вивчати рідну мову. Серед них майже немає кримінальних проступників, це зразкова національна група. Вона провадить сьогодні боротьбу на життя і смерть.

«У тих скритовбивствах, що про них я згадую, є система. Я можу подати цілий ряд імен: провідник українських націоналістів полковник Коновалець, гетьман Скоропадський, Лев Ребет і Степан Бандера. Всі вони вмерли таємничою смертю, або начебто від розриву серця. Щойно обдукція тіла Бандери

* Gesamtdeutsche Partei.

** За офіційним стенографічним записом.

виявила отруєння ціанкалієм. Дружина Бандери мусіла тікати з дітьми до Канади, тому що в Німеччині вона не могла бути безпечною, бо її діти мали бути схоплені. Пан Вінціг,* який плянував їх схопити, був щоправда вчасно заарештований і признався до вини, але пізніше його випущено на волю. Це є особливі умови, коли жінка з дітьми мусить утікати, щоб не бути схопленою чи замордованою. Як намагаються з'ясувати справу Бандери на Сході, то це можна побачити на прикладі пресової конференції в Східньому Берліні, в дні 13 жовтня 1961 року, де за це обвинувачено цілком інших осіб. Сьогодні я можу сказати лиш одне: якщо на Заході вмирає хтось із видатних українців, то спершу треба думати про скритовбивство. Будуть ще й інші скритовбивства. Спритовбивці є між нами. Це є заголовок одного розділу української мартирології».

«Гердер** каже, що українці — це греки між слов'янами. На наших очах винищують провідних мужів із цієї групи, як за часів гавляйтера Коха, який сказав був, що всіх інтелігентних українців треба б винищити. Проте ж якраз українці живуть у таких добрих взаємнинах з баварським народом... Ми постійно говоримо про контакти з Сходом і при цьому занедбуємо контакти з тими людьми зі Сходу, які живуть у нас. Треба більше сходознавства в школах, більше сходознавства в пресі, більше сходознавства для освічених людей, які й сьогодні не знають, яка є різниця між українцями і рускими, між словінцями і словаками, між сербами і хорватами. Треба провести денацифікацію нашого думання щодо наших «східніх унтерменшів», наших приятелів, потрібно більш політичної спостережливості. Ми потребуємо більше допомоги для наших приятелів з-поміж усіх народів Сходу. Це було б справжньою перемогою над минулим, а не насильством над історією і сучасністю».

Урядовий запис баварського парламенту занотував, що промова посла Гакша була прийнята схвальними окликами та оплесками всіх присутніх. Але це було все, що парламент і уряд Баварії зробили в справі нікчемного московського скритовбивства в Мюнхені.*** Федеральні урядові чинники Німецької Союзної Республіки також не проявили жодних заходів, щоб негайно запротестувати в Москві проти кагебівських злочинців на німецькій території, хоч федеральна прокуратура в Карльсруге ствердила безсумнівну правдивість зізнань московського агента-вбивці.

В той час до Німеччини прибув посол до канадійського парламенту, адвокат Артур Мальоні, який 7 грудня 1961 року мав розмову в справі замордування Степана Бандери з федеральним прокурором у Карльсруге.**** Прокурор ствердив, що зізнання Сташинського правдиві — він убив Провідника ОУН пострілом з пістоля-шприци. Механізм пістоля діяв так, що під час вистрілу отруйна рідина перетворилася в малесенькі краплинки пари, вдихнення яких спричинило негайну смерть. Інформації про убійника і виконання вбивства, що їх досі подала преса — за винятком кількох маловажних недокладностей — були правдиві.

* Большевицький агент, який намагався схопити сина Ст. Бандери. До Мюнхену він приїжджав з Відня. 26. 3. 1959 р. його арештувала німецька кримінальна поліція, але швидко звільнила.

** Гердер Йоган Готфрід — один із провідних голів німецької класики часів Гете; його видатний твір «Ідеї до філософії історії людства».

*** Відповідь баварського прем'єра див. у розділі «Матеріяли і документи» ч. 17.

**** «Гомін України», Торонто, ч. 52 (658) з 23. 12. 1961.

Прокурор заявив теж, що суд над Сташинським відбудеться в квітні 1962 року, однак, ще не вирішено чи в Мюнхені, чи в Карльсруге. Місце ув'язнення злочинця не може бути подане нікому до відома. В дальшій розмові посол Мальоні довідався, що Сташинський виконав вбивство з наказу КГБ. Версію Лібгольца, який утік із Західньої Німеччини до Східнього Берліну і там на пресовій конференції в жовтні заявив, що нібито Степана Бандеру вбила німецька розвідка, треба, на думку прокурора, вважати знаком, що Москва зрезигнувала з своєї попередньої версії про самовбивство.

Посол Артур Мальоні мав у пляні виступити на процесі як адвокат пані Ярослави Бандери, але довідався, що приписи дотичного німецького закону дозволяють лише на те, що адвокати з інших держав можуть бути прирівняними на процесі з уповноваження родини пошкодованого, як консультанти німецького адвоката-заступника родини.

Політичну боязливість державних кіл Західньої Німеччини суворо засудив у своїй статті «Провина німців»* колишній довгорічний в'язень сибірських концентраційних таборів, член редакції мюнхенського часопису «Фольксботе», Вольфганг Штраус:

«... Після 15 жовтня 1959 р. ані західньонімецький уряд, ані парламент (у якому сидить більше ніж 50 послів, які серед подібних обставин, як Степан Бандера і його друзі, були примушені жорстоким режимом піти на гірке вигнання) не вважали потрібним офіційно запротестувати в Москві проти зармодування Бандери і зажадати видачі його убійника. Вони мовчали. Із страху? З політичної короткозорості? А, може, так їм наказувала «вища» дипломатія? Чи тому, що твердо вірили в «самогубство», а не в скритовбивство?

«Цю помилку урядових чинників не так легко направити. Навіть дуже гострим покаранням Сташинського, якщо суд таку кару ухвалить. Факт, що вбивця Бандери сидить за ґратами й склав широкі зізнання, не можна приписати в заслугу західньонімецьким чинникам. Німці у вільній частині своєї батьківщини нічого, таки нічогісенько не зробили, щоб спіймати злочинця. Можна крутити на всі лади, але факт залишається фактом, що убійник сам утік до Західньої Німеччини, отже, за німцями залишається моральна і політична провина в тому, що вони занехали зробити те, що дало б можливість затрюмфувати справедливості.

«Якщо розсудливо думати, треба ствердити, що замордування Бандери не було лише злочинним замахом на визвольний рух українців по цей і по той бік залізної заслони. Підступний атентат був такою самою мірою звернений проти свободи й безпеки німців. Чи це кому подобається, чи ні, чи видається смішним, чи ні, залишається факт, що визвольно-революційна боротьба 40-мільйонного українського народу є нерозривно пов'язана з найглибшими, найсвятішими прагненнями всіх німецьких патріотів: визволення советської зони й об'єднання. Поразка українців є поразкою німців із Сходу й Заходу. А перемога, яку здобудуть українці, є перемогою німців — тих із Сходу, і тих, що на Заході...»

ДНІ ГНІВУ І ПРОТЕСТІВ

Вістка про те, що вбивником сл. пам. Степана Бандери є большевицький агент Б. Сташинський, викликала глибоке обурення і гнів серед українців у вільному світі. В різних країнах відбулися численні збори,

* «Шлях Перемоги», ч. 51 (408) з 17. 12. 1961.

протестаційні віча, демонстрації та пікетування московських амбасад. У більших українських скупченнях участь у протестаційних маніфестаціях брали теж представники заприязнених з Україною народів і видатні чужинці. На вічах ухвалювано протести проти московсько-большевицьких терористичних методів, засуджувано організаторів морду, Хрущова і Шелепіна, висувано домагання гостро покарати винувників морду та звернено заклики до державних чинників країн вільного світу застосувати відповідні заходи для більшого забезпечення українських політичних і культурних діячів перед прихованим терором большевицької агентури. Декуди були висунені домагання заборони комуністичних організацій в дотичній країні. Зокрема в Канаді були ухвалені домагання до уряду про заборону комуністичних організацій. Ухвали протестаційних зборів були розслані до відповідних міністерств, до амбасад Німецької Союзної Республіки, до представників деяких інших вільних держав і до преси.

Хвиля протестів розпочалася вже в суботу 18 листопада 1961 року. Того ж дня 1500 колишніх українських вояків, зібраних на своєму з'їзді в англійському місті Брадфорд, гостро запротестували проти ганебного скритовбивства в Мюнхені, стверджуючи в своїх резолюціях, що:

«Організатором убивства був Александер Шелепін, голова Комітету Державної Безпеки при Раді міністрів ССРСР, що підлягає голові Ради міністрів Нікіті Хрущову. Тому за цей черговий ганебний злочин відповідає московський уряд і ЦК КПСС і вони повинні бути засуджені Трибуналом вільного світу та загальною публічною опінією».*

Голосний протест проти злочинців з уряду й комуністичної партії т. зв. ССРСР висловили українці з Лондону й його околиць, які демонстрували протягом двох днів: у суботу 25-го й у неділю 26-го листопада 1961 року. Після енергійної підготовки, в суботу почалася акція пікетування московської амбасад в столиці Великобританії. Пікетування тривало три години. З написів на транспарентах і з летючок різнонаціональна публіка Лондону довідалася про фактичні причини московських скритовбивств, про суть московського імперіялізму та про змагання українського народу до незалежності. Чужинці виявили велике зацікавлення і висловлювали свою солідарність з демонстрантами.

«Про цю справу (зізнання Сташинського — ред.) заговорили навіть звичайні британські громадяни, — писав учасник лондонської демонстрації,** — особливо при зустрічах з українцями, чи то на праці, чи в товаристві, одночасно висловлюючи здивування та обурення, що такі речі діються ще й тепер, і при тому висловлювали свої симпатії для нас, українців. Нема де правди діти, більшість з них навіть не знали про морд, виконаний на Ст. Бандері московськими посіпаками два роки тому, завдяки тенденційній настанові британської преси, яка замовчувала про таке нечуване в світі вбивство, або невірною і дуже скупо подавала вістки про той злочин Москви, мабуть тому, щоб не образити Нікіту, який в той час приобіцяв мир і спокій світові...

* Зразки протестаційних резолюцій див. у розділі «Матеріяли і документи» ч. 18.

** «На суд Хрущова і Шелепіна», («Шлях Перемоги», ч. 50 (407) з 10. 12. 1961).

«Та найбільше заворушилися українці, — ствердив далі учасник протестаційної акції в Лондоні. — На місце мовчазного пригноблення та туги за Провідником, яке тривало два роки з часу злочину, прийшли явне обурення і гнів проти московських хижаків-опричників. Своє обурення виявили навіть і ті, які були ні в сих, ні в тих, а також і ті, які поділяли, чи й поширювали, може й несвідомо, лише з партійної наївності, большевицьку пропаганду про самовбивство, мовляв, політика «бандерівців» ні до чого не довела, хіба до пролиття крові і то намарне, та що з цього всього іншого виходу не було, як вчинити самогубство. Але ці інсинуації з хвилиною виявлення вбивника лопнули, як миляна банька...»

Тому українці з Лондону з тим більшим запалом виявили свій протест проти злочинів Москви, організуючи пікетування московської амбасади. Про успішність цієї акції її учасник пише так:

«Ми вже не раз роздавали летючки на вулицях Лондону, але ніколи ще перед тим чужинці не виявляли такого зацікавлення та не висловлювали такої солідарності, як це було цим разом. Для прикладу наведу кілька висловів англійців: «Я повинен зняти капелюха перед вами за вашу ідею», «Якщо б ви збиралися висаджувати в повітря ту ділянку, то я буду перший, що вам допоможу», «Душіть тих байстрюків» і т. п. Не обійшлося без зустрічі з працівниками московської амбасади. Варто зазначити, що в той час вони не виходили поодиноко, а лише групами, щонайменше по двоє... Знову ж інший узяв летючку, прочитав заголовок, а після прочитання його обличчя залилося кров'ю і він почав репетувати: «На что это, на что это?», а з його уст бризкала піна, мов у скаженої собаки... Це лише кілька прикладів, а їм подібних багато...»

Наступного дня, в неділю, відбулося протестаційне віче в Гайд Парку, де схвалено відповідні резолюції і роздано чужинцям летючки. Після того зформовано похід головною вулицею Лондону попри московську амбасаду, під якою продовжувалося пікетування до пізньої ночі, й роздано понад 10.000 летючок. Під час походу несено 20 транспарентів.*

Бурхливу протестаційну демонстрацію-пікетування будинку, в якому приміщувалася делегація ССРСР до Об'єднаних Націй, влаштували 400 членів організації Визвольного Фронту в Нью-Йорку, в суботу 2 грудня 1961 року. Пікетуючі з транспарентами вияснявали перехожим ціль демонстрації і роздавали їм летючки. На чолі демонстративного походу несе український та американський прапори, а далі кілька великих карикатур із зображенням Хрущова. Будинок большевицької делегації охороняла понад сотня поліцаїв, а на поготівлі поблизу стояли відділи кінної поліції та поліційні авта.

На місце демонстрації прибуло багато кореспондентів і телевізійних та радієвих звітодавців, яким подано відповідні інформації. Українсько- й англійськомовні летючки та окреме пресове повідомлення про вбивство Провідника Степана Бандери розіслано ще напередодні демонстрації до всіх міст і делегацій в ООН, до пресових агенцій, часописів і їх редакторів, до телевізій й радіостанцій, чужинецьких амбасад, американських конгресменів і сенаторів та до місцевих організацій поневолених Москвою народів.

* Список гасел на транспарентах див. розділ «Матеріяли і документи» ч. 19.

З ходом часу демонстрація почала прибирати на гостроті. З лав демонстрантів витягнуто червоний прапор, проламано поліцейний кордон і перед вікнами амбасад спалено та розкинено попіл з того знамени московського большевизму. Роз'юшені демонстранти з великою лютістю кинулися до дверей і вікон большевицької амбасад так, що поліція з трудом могла опанувати ситуацію щойно о годині 5-ій вечора.

Тієї ж суботи вечером всі нью-йоркські радіовисильні та найбільша телевізійна станція, канал 4, подали звіт про демонстрації, а телевізійна станція НЗЦ подала інтерв'ю з учасником демонстрації, в якій на закінчення він заявив: «Американці, уважайте! Сьогодні вбивають наших провідників, завтра можуть вбивати ваших!»*

Спалення большевицького прапора перед московською делегацією до ООН, таке ж знищення символу червоного імперіялізму в іншому місті — Міннеаполіс викликали реакцію Москви. Правда, вона промовчала причини українських демонстрацій і спалення червоних прапорів на знак протесту проти замордування Провідника ОУН, але підкреслила в безсилій люті, нібито «серія фашистських вихваток» намагається «зірвати культурні зв'язки між СРСР і США», а «спалення советських прапорів — це безпрецедентна антисоветська вихватка ворожих елементів, які влаштовують фашистське пікетування советських установ у США, вдираються до них, як банди хуліганів.»** 7. 12. 1961 року проти цих «фашистських вихваток» запротестував перед урядом США, через американського амбасадора в Москві Томпсона, голова Комітету культурних зв'язків при Советі міністрів СРСР, Г. А. Жуков.

Протимосковська демонстрація відбулася теж 5 грудня 1961 року в канадському місті Гвельф, провінції Онтаріо, де гостював большевицький амбасадор Арутунян, якого місцевий «Канадійський Клуб» запросив був із доповіддю для студентів. Українські й естонські демонстранти появилися з відповідними плякатами перед будинком, де мала відбутися доповідь, тому «гостя» мусіла поліція завести до залі «чорним входом». В суботу 9. 12. 1961 р. відбулася демонстрація під советською амбасадю у Вашингтоні,*** однак, навчена досвідом у Нью-Йорку, поліція не допустила демонстрантів, членів ООЧСУ, СУМ і ТУСМ з Філадельфії, Балтімор і Алентавну, близько до будинку амбасад. Демонстранти пікетували з транспарентами, роздавали перехожим летючки та пресові звіт про демонстрації для кореспондентів місцевих газет, радіо і телевізії. Подібні протимосковські демонстрації відбулися в днях 25. 11. і 22. 12. 1961 року під большевицькою амбасадю в столиці Канади — Оттаві.

В загальному всіх протестаційних віч, зборів, демонстрацій і т. п. відбулося 132. З цього числа на окремих континентах вільного світу:

* «Гомін України», ч. 51 (657) з 16. 12. 1961.

** «Ізвестія» з 8. 12. 1961.

*** «Washington Post», з 10. 12. 1961, «Українці пікетують перед советською амбасадю».

Європа — 76, Північна Америка (Канада і США) — 50, Південна Америка (Аргентина й Бразилія) — 3, Австралія — 3. Цифра 76 протестаційних акцій в Європі розподіляється так: Великобританія — 48 (в тому 2 демонстрації), Німеччина — 15, Франція — 7, Бельгія — 4, Австрія — 1, Голляндія — 1.* Ці цифри характеризують самі — без додаткових коментувань — дійову справність організаторів протестаційних акцій і ступінь політичної активності українських громадян в окремих країнах (якщо врахувати неоднаковий відсоток поселених там українців). Глибоке зрушення опінії української громади у вільних країнах світу викриттям злочину большевицької Москви і її підступних метод рафінованого скритовбивства принесло, крім зовнішньо-політичних, також виявлення внутрішніх позитивів нашої національної спільноти. Широко переведені протестаційні акції проти вбивників Бандери, в яких то акціях приймали участь громадяни різних партійних переконань, черговий раз свідчать про те, що на фронті боротьби проти большевицької Москви поміж українцями у вільному світі, не дивлячись на політичне зріжничкування, є єдність думки. В протестаційних акціях здебільша приймали участь у президіях зборів представники місцевих українських національних організацій, священство, діячі з українських установ старої еміграції та багатьох політичних угруповань, представники поневоленних народів, а подекуди місцеві діячі-чужинці, навіть державні мужі.

Крім суто українських протестів, до спільного виступу проти московських ганебних скритовбивців з найвищих партійних і державних кіл Москви приєдналися теж представники й антикомуністи інших народів. Наприкінці грудня 1961 року Центральний Комітет Антибольшевицького Бльоку Народів — АБН в Мюнхені видав друком німецькою мовою протестаційну резолюцію,** звернену проти скритовбивств, виконуваних з наказу московського уряду. Поінформувавши в своєму виданні про московські злочини — замордування Провідника ОУН Степана Бандери і д-ра Л. Ребета, і про плянований замах на голову ЦК АБН Ярослава Стецька, автори резолюцій виразно вказали на зверхників Сташинського з московського уряду та навели ряд прикладів злочинності Хрущова, підкреслюючи, що ті злочини загрожують теж вільному світові.

Резолюцію надруковано теж англійською, французькою та еспанською мовами й розіслано до відповідних урядових чинників, інституцій та організацій вільного світу. Незалежний австрійський часопис з Відня «Die Presse» з 19 січня 1962 року подав за агенцією ДПА інформацію про видання ЦК АБН такого змісту:

«Антибольшевицький Блок Народів — АБН, до якого належать 17 еміграційних організацій, вимагає притягти до судової відповідальности москов-

* Список усіх місцевостей, в яких відбулися протестаційні віча й демонстрації, див. у розділі «Матеріяли і документи» ч. 20.

** Protestresolution des Antibolschewistischen Blocks der Nationen (ABN) gegen die Mordtaten der Moskauer Regierung, München 1961.

ський уряд за його злочинні вбивства. Центральний Комітет АБН в гострій резолюції домагається між іншим створити міжнародній трибунал, який «зайнявся б справою большевицьких масових вбивств після смерти Сталіна, виконаних на некомуністах, та який покликав би до відповідальності сьогоднішніх володарів Кремля за їхні злочини супроти людства».

Резолюцію АБН використав голова Місії АБН у вільному Китаї, проф. д-р Л. Катона, який 17 січня 1962 року влаштував у Тайпеї на Формозі пресову конференцію, запрошуючи на неї численних китайських та інших азійських журналістів. Темою конференції, на якій був теж присутній директор департаменту в міністерстві внутрішніх справ і відповідальний за пресу при уряді Китайської Республіки, Гванг Ю, був зміст протестаційної резолюції ЦК АБН.

«Обвинувачуємо! Совети і їх сателіти як скритовбивники та людолови»* — під таким заголовком мюнхенський Союз вільної преси, що склався з товариств журналістів 16 національностей, видав німецькомовну 4-сторінкову брошуру з актом обвинувачення проти Москви. Цей акт обвинувачення підписали голова Спілки д-р Франц Тісо (словак), кол. посол і уповноважений міністер Словацької Республіки в Москві, і генеральний секретар — д-р Зельтан Макра (мадяр).

Союз вільної преси обвинуватив уряд ССРСР і уряди його сателітних країн, як співвинних, у таких злочинах: а) зумисні скритовбивства у 5-х випадках; б) намаганні вбивства в 3-х випадках; в) співдіяння в трьох скритовбивствах; г) зорганізоване людоловство в 7-х випадках; ґ) планування і спроби людоловства в 7-х випадках; д) терористичні замаху в 7-х випадках; е) систематичне вишколювання скритовбивців і терористів. До кожної точки обвинувачення подано конкретні дані: ім'я і прізвище жертв, дата їхнього замордування чи схоплення або поранення, і т. п.

З українських жертв московсько-большевицького терору, чи ним загрожених осіб, в акті обвинувачення Спілки вільної преси названо таких: Степан Бандера і його родина, Лев Ребет, Іван Кашуба і Данило Чайковський. Івана Кашубу мав схопити в жовтні 1959 року агент КГБ, Станіслав Заржецькі, згідно з зізнанням цього агента 2 жовтня 1959 р., Данилові Чайковському вислано з Франкфурту над Майном пакет-книжку з вибуховим матеріалом. Крім цього, у виданні Спілки вільної преси згадано теж про бомбовий захмах на друкарню «Ціцера», де друкується, між іншим, «Шлях Перемоги».

У згаданому документі підкреслено, що терористична діяльність Москви сягає вже не лише на європейській та американській континенти, а й на всі інші частини світу. Нікіта Хрущов, Шелепін і всі їхні помічники, як теж виконавці їхніх злочинних наказів, особисто відповідальні за всі ті названі й неназвані, відомі і невідомі злочини, що з їхнього наказу були виконані не лише на підлеглих Москві територіях, а й на

* „Wir klagen an! Die Sowjets und ihre Satelliten als Mörder und Menschenräuber“. Anklageschrift des Verbandes der Freien Presse e. V., München 23, Herausgegeben am 2. Dezember 1961.

території країн вільного світу. Висилаючи своє обвинувачення до урядів країн вільного світу, Союз вільної преси в Мюнхені закликав їх засудити злочинну Москву на міжнародньому форумі та провести з рамени ОН ґрунтовне слідство в справі терористичної роботи московського і сателітських режимів. У меморандумі Спілки висунено теж домагання, щоб вільний світ покористувався усім своїм впливом і натиском на Москву для якнайшвидшого звільнення тих, що їх схопили були большевицькі людолови, та щоб домігся на Москві і її сателітах припинення терористичних дій проти політичних емігрантів.

Протестаційну заяву «проти замордування російськими таємними агентами Степана Бандери, українського антикомуністичного провідника на чужині» склала теж Антикомуністична Ліга Народів Азії — АПАКЛ, що її прислав до голови ЦК АБН-у Ку Ченг-канг, президент Ліги з супровідним листом такого змісту: «Ми якнайглибше обурені ганебним вчинком російських комуністів, а саме замордуванням Степана Бандери, українського антикомуністичного провідника на чужині...» У цій заяві азійські антикомуністи стверджували:

«Замордування Степана Бандери, українського антикомуністичного провідника на чужині, що позбавило український нарід його геройського борця в змаганні за свою національну свободу і незалежність, вразило нас свого часу найглибше; ми хотіли б оцим висловити наше обурення з приводу скрито-вбивства, виконаного таємним агентом на безсоромний наказ советсько-російських комуністичних імперіялістів.

«Поперше, ми одностайно засуджуємо мерзотний злочин советсько-російських комуністичних імперіялістів, які висилають у вільний світ своїх таємних агентів для виконання навмисних і запланованих мордів.

«Подруге, ми хотіли б підкреслити той факт, що советсько-російські комуністичні імперіялісти посилають у всі частини вільного світу численних тайних агентів для проведення своїх інтриг інфільтраційної, розкладової і підривної роботи. Тому ми у вільному світі повинні підвищити нашу сторожкість, впроваджуючи можливі запобіжні протизаходи.

«Потрете, ми закликаємо всі демократичні нації поставитися з повним зрозумінням до поневолених комуністами народів у їхній боротьбі за свободу та подати їм активну допомогу, щоб ці народи могли повалити комуністичні насильницькі режими та відзискати свою національну свободу і незалежність».

Редакція «Шляху Перемоги» в Мюнхені одержала була в той час низку листів від представників заприязнених з Україною народів, які стоять у спільному з українцями визвольно-революційному фронті боротьби. В цих листах приятелі українського народу виявили своє обурення у зв'язку з ганебними московськими методами політичних скрито-вбивств, і підкреслили свою солідарність з революційно-визвольною боротьбою українського народу. Листи* прислали: генеральний секретар Болгарського Національного Фронту д-р Олександр Любенофф, голландський журналіст Енс Нільсен, речник Мадярського Визвольного Руху ген. Фаркаш Ференц де Кісбарнак, представник Румунського Визвольного Фронту Базіль Майлят, віцепрезидент Виконної Ради Словацького Визвольного Комітету д-р Чтібор Покорни, президент Цен-

* Тексти листів див. у розділі «Матеріяли і документи» ч. 21.

трального Комітету Хорватських Об'єднань в Європі д-р Андрія Іліч, представник хорватів у Німеччині Грватін, видавець часопису «Ческе Лісти» Мілош Свобода.

Обурення і гнів української спільноти на чужині проти московських скритовбивців виявилися не тільки в загальних протестаційних акціях, листах до редакцій українських часописів, але теж у спонтанному бажанні чинно причинитися до того, щоб кагебівський висланець Москви був заслужено покараний. З власної ініціативи, без жадної спонуки чи заклику з боку ЗЧ ОУН, українські патріоти на чужині почали складати грошеві пожертви на покриття витрат під час майбутнього судового процесу проти Б. Сташинського. Акцію складання пожертв започаткували українські громадяни міста Гартфорду у США, пересилаючи до адміністрації «Шляху Перемоги» в Мюнхені суму 89 доларів з супровідним листом, за підписом Петра Шагая, в якому вияснено ціль збірки, що її ініціатором був Орест Щудлюк:

«... Щоб уже з недалекої судової розправи винести найбільш далекосяглі висновки — засудити облудну Москву з її кровожадними неронами, її перфідною політикою супроти поневолених народів, мордування в найрафінованіший спосіб великих синів України, — ми, зібрані в обороні чести й справедливості, складаємо свою лепту та звертаємось до загалу українського громадянства підтримувати в матеріальній і моральній площині нашу акцію для Проводу ЗЧ ОУН, щоб у відповідний час Провід мав можливість вислати на розправу своїх представників та мав на оплату судових коштів...»*

Акцію підхопили інші й незабаром на сторінках часописів «Гомін України» в Торонті, «Шлях Перемоги» в Мюнхені й журналу ООЧСУ «Вісник» у Нью-Йорку почали появлятися цілі колонки з прізвищами жертводавців і сумою їхніх пожертв, що йшли в сотні доларів. Навіть ті українці, матеріальні відносини яких не були добрі, які часто жили лише з підтримки німецької Суспільної опіки, склали свою багату лепту. В цьому відношенні взірцем є пожертва Петра Блацака з міста Інгольштадт, у Західній Німеччині, який писав:

«На протестаційних зборах, які кілька днів тому відбулися в нашій оселі в Інгольштадті, я уважно вислухав доповідь, що в ній достойний прелегент пригадав каригідні московські злочини, які Москва поповнює вже від століть і останньо у варшавський спосіб замордувала нашого сл. пам. Провідника Степана Бандеру. І я вирішив скласти маленький даток у сумі 50 нім. марок на покриття коштів, зв'язаних з процесом проти вбивника сл. пам. Степана Бандери. Рівночасно закликаю українців у вільному світі скласти на ту ціль пожертви, щоб Провід ЗЧ ОУН під час процесу мав змогу показати вільному світові справжню Москву такою, якою вона була, є і не зміниться, аж доки не буде цілковито знищена.

Українське громадянство на чужині ще добре пам'ятало той час, коли в Парижі суджено вбивника сл. пам. Симона Петлюри, московського висланця Шварцбарда, і коли українці не були достатньо підготовані до того процесу. Вороги української самостійності, маючи до диспозиції великі фонди, змобілізували були світову опінію і нечесними засобами

* «Шлях Перемоги», ч. 50 (407) з 10. 12. 1961.

та оклеветуванням добилися були того, що жертва московсько-більшевицького терору, сл. пам. Головний Отаман Симон Петлюра, став підсудним, а з вбивника зроблено героя і звільнено від вини й карі. Виправдання большевицького агента, а тим самим і злочинної Москви, та знеславлення символу визвольної боротьби українського народу, що ним став погіблій Симон Петлюра, було великим ударом для всіх українців. Отож тепер, коли вбивник Провідника ОУН, сл. пам. Степана Бандери, мав стати перед німецьким судом, ніяк не можна було допустити до того, щоб через непідготованість до процесу повторився тріумф ворога.

Українське громадянство збагнуло це і, тому, масово включаючись у збіркову акцію, виявило свою велику політичну зрілість. Тисячні маси українців, які радо склали свої пожертви на витрати, пов'язані з процесом, засвідчили довір'я до ОУН та виявили свою державницьку настанову. Бо жертводавцями були не тільки члени й симпатички революційного націоналістичного табору, а в більшості люди з інших середовищ. В ту хвилину, коли йшло про протинаступ на Москву, всі вони стали в одному фронті, не звертаючи уваги на протиакцію ворога. Розуміючи, яке значення має розпочата акція складання фондів, большевицька аген тура зразу почала поширювати провокативні вістки, щоб цим способом підірвати довір'я української спільноти до ОУН та внеможливити підготовку до процесу. Відповідь на большевицьку провокацію була ясна: для підготовки процесу українці на чужині склали в переліченні на німецьку валюту 198.000 нім. марок, або приблизно 50.000 американських доларів.*

Маючи відповідні фонди, Провід ЗЧ ОУН був спроможний видати ряд документальних творів англійською, французькою, німецькою та еспанською мовами, інформуючи світ про злочини Москви. В опублікованих творах: «Російський колоніалізм в Україні», «Петлюра, Коновалець, Бандера — замордовані Москвою», «Злочини Хрущова в Україні», «Концентраційні табори в СРСР», «Ганьба ХХ-го сторіччя» українці пригадали вільному світові ті злочини, що їх допустилася Москва супроти українського народу: організування штучного голоду, жертвою якого впали мільйони людей, депортації, нищення українських Церков, насильна колективізація, вигублення української інтелігенції і молоді й т. п.

Складені українською спільнотою на чужині фонди допомогли теж видавати під час процесу щоденний інформативний бюлетень німецькою, англійською та українською мовами п. з. «Українська Кореспонденція», призначений для преси. Завдяки цій пресово-інформативній службі, чужинецькі журналісти, які спершу мали тенденції давати невірне наświetлення ходові судової розправи, почали об'єктивно й поважно інформувати своїх читачів.

* Звідомлення Фінансової Референтури Проводу ЗЧ ОУН про збірку та витрати пов'язані з процесом у Карльсруге див. у розділі «Матеріяли і документи» ч. 22.

УКРАЇНСЬКА ПРЕСА ПРО ВИКРИТТЯ ВБИВНИКА

«Вістка про заарештування в Західній Німеччині Богдана Сташинського, який признався до скритовбивства,.. виконаного з доручення шефа советського Комітету Державної Безпеки (КГБ) А. Шелепіна, викликала найширший відгомін не тільки серед української суспільности, але й в цілому світі... «Свобода» передала цю вістку негайно, як її одержала в п'ятницю в пополудневих годинах...» — так писав український щоденник «Свобода» з Нью Джерзі Ситі, ч. 222 з 21 листопада 1961 року. Інші українські часописи на чужині, головно заокеанські, подали інформації про московського агента, що вбив Провідника ОУН Степана Бандеру, з найрізномродніших джерел: за повідомленнями радіостанцій і західніх пресових агенцій, на підставі описів німецької преси тощо.

При цьому треба відмітити факт, що в загальному українська преса не націоналістичного напрямку якось замало коментувала ту надзвичайної ваги подію, обмежуючись на звичайних інформаціях, не рідко з сумнівних джерел (напр., мюнхенська бульварна «Абендцайтунг»). Крім того, деякі часописи надто разуче підкреслювали свою недовірливість до зізнань вбивника. Очевидно, що втеча Сташинського з московського лігва злочинців на Захід і його відкрите признание до скритовбивств вимагали, щоб холодно й розважливо поставитися до всіх можливих «затемнень», які насувалися при аналізі мотивів діяння агента, одначе, неприпустимими з українського боку були ті сумніви й погляди, що їх висловила редакція українського католицького щоденника «Америка». У 222 і 223 числах свого часопису з 21-го і 22-го листопада 1961 року редакція «Америки» надрукувала статтю під заг. «Куліси атентату на Ст. Бандеру в советській і німецькій версіях».

Покликаючись на большевицьку провокативну газетку «Голос родіни» (ч. 77 за жовтень 1961 р.), яка писала про пресову конференцію в Східньому Берліні з виступом відкликаного агента Лібгольца, та на «німецьку версію» (зі Сташинським) мюнхенської газети «Абендцайтунг» з 17. 11. 1961, редакція «Америки» прийшла до дивного висновку, мовляв:

«Обидві ці версії є у взаємозалежності одна від одної, при чому советська таємна поліція випередила німецьке свідчення в справі атентату більше як на місяць». — А далі: «Німецька заява є реакцією на згадану советську пресову конференцію у Сх. Берліні і проголошене так Советами обвинувачення західніх Німців як спричинників атентату».

Отже, для редакції «Америки» ціла справа з Сташинським була лише «реакцією німців» на московсько-большевицьку версію з Лібгольцом! Немає потреби доводити, що такої інтерпретації на сторінках української преси тільки й треба було для Москви. Рішуча реакція на статті «Америки» з боку українського Визвольного Фронту не могла, одначе, направити заподіяного лиха, посіяного на сторінках католицького щоденника.

Слідом за «Америкою» пішли деякі інші часописи, для яких підкреслення власного скептицизму було важливішим, чим вияснення поразки

Москви. Наприклад, часопис «Українські Вісті» з Нового Ульму ще 10 грудня 1961 року в своєму 50 (1476) числі сумнівався в зізнання Сташинського, який «нібито, дістав „Орден червоного прапора” з рук самого Шелепіна, шефа КГБ. Але потім перейшов на захід і добровільно заявив німецькій поліції про доконання ним двох атентатів — на Ребета й Бандеру».

Цілком інакше поставився до справи інший український щоденник у США — «Свобода». Широко інформуючи читачів у дев'ятох числах свого часопису, редакція «Свободи» дала власний коментар п. з. «В довгій черзі скритовбивств» (ч. 224 з 24. 11. 1961), в якому виразно стверджує:

«... Уже перші висліди слідства в справі ув'язненого ще 1-го вересня ц. р. советського душогуба встановили цілий ряд важливих фактів. Найперше треба ствердити, що розкриття вчинених Сташинським убивств підтвердило з усією рішучістю участь Москви в замордуванні Степана Бандери і покляло край усім, поширюваним у великій мірі советськими чинниками, спекуляціям про те, що вбивник чи вбивники були людьми з українського середовища, чи й навіть близькими співробітниками вбитого провідника ЗЧ ОУН. Трагічна смерть д-ра Лева Ребета з рук того самого агента КГБ усуває всі можливі здогади про якісь внутрішньоукраїнські політичні розігри, що могло б бути причиною убивства... Третім важливим висновком з устійненого розкриття є те, що довершив Сташинський своїх скритовбивств на спеціальне доручення КГБ, що до своїх ганебних завдань він, агент КГБ, був підготовлюваний понад десять років, ще з молодих літ, і що за свій злочин він одержав одно з найвищих советських відзначень з рук офіційної особи в советському уряді — голови Комітету Державної Безпеки при Раді міністрів СРСР, Александра Шелепіна. Факт, що Сташинський діяв, як агент КГБ, і виконував доручені йому керівниками КГБ злочини, підтверджують не тільки його зізнання, але й та метушня, яка настала в колах КГБ-істів після ув'язнення Сташинського західнонімецькою поліцією. Щоб випередити можливі розкриття Сташинського, КГБ дня 13-го жовтня ц. р. влаштував у Східньому Берліні пресову конференцію, виводячи під час неї нібито західнонімецького агента Стефана Ліппольца, який «признався», що доручення вбити Бандеру одержав був він від західнонімецької розвідки, але виконав це «завдання» член ОУН Дмитро Миськів. Перфідна спроба КГБ скинути відповідальність за вбивство Бандери на українців, скінчилася, як відомо, невдачею, бо стверджено, що Дм. Миськова в той час не було взагалі в Західній Німеччині».

В подібному тоні писав офіційний орган ОУН під керівництвом полк. А. Мельника «Українське Слово» в Парижі з 20. 11. 1961 року:

«Для української еміграції признання Сташинського є щасливою подією. Нарешті бо розвіються всякі сумніви, відпадають підозріння. Якщо мало хто сумнівався, що Бандеру вбили москалі, то все ж залишалося питання: чіми руками? А, може, руками найближчих співробітників? Хто є в рядах еміграції на службі Москви? Зізнання Сташинського прочищують атмосферу, вказуючи на вбивника, доводячи, що діяв він при допомозі інших агентів, але без спілника в безпосередньому оточенні С. Бандери чи Л. Ребета...»

Пресовий орган українських соціалістів, радикалів «Народня Воля» в США (Скрентон, ч. 47 з 7. 12. 1961 р.) підійшов до справи глибше, аналізуючи її політичну сторінку.

«Важливе в свідченнях Сташинського — читаємо в коментарі цього часопису п. з. «Москва признається до убивства Степана Бандери» — є ось що: «Душогубець Сташинський сам признався до злочину убивства... Зло-

чинець визнав свою вину добровільно. Злочинець подав усі подробиці про підготову злочину. Наказ виконати ці злочини душогубства на чужій території дав сам шеф КГБ, Шелепін. Цей шеф КГБ має становище міністра в уряді ССРСР, яким проводить Хрущов, як прем'єр. Не можна припустити, щоб Шелепін у відомих нам советських обставинах у такій справі убивства на чужій території діяв самовільно, без порозуміння і згоди прем'єра».

Згадуючи про нагородження злочинця орденом «Червоного прапора», згаданий часопис твердить:

«...Такий орден знову ж таки міг бути уділений Сташинському тільки при згоді Хрущова. В такій ситуації, коли член найвищої влади в ССРСР, Шелепін, і з ним разом прем'єр Хрущов, є важко скомпромітовані, які винні злочину на чужій території, то мусіла б бути формальна заява уряду ССРСР про своє становище до зізнань Сташинського. Такої заяви дотепер нема.

«Панує стара засада в того роду справах, що хто мовчить, той погоджується. Москва своєю мовчанкою признала, що Сташинський в основі говорить правду і проти неї вона не має що сказати. Москва, очевидно, ще чекає, який буде хід сподіваного процесу проти Сташинського перед німецьким публічним судом. Вона боїться передчасними заявами ще погіршити своє положення в цій справі.

«Те, що пишуть різні комуністичні Терлиці, не варте уваги. Це пишуть службові лакеї Москви, а при тому дуже гупо. Тут не допоможуть Терлиці. Тут мусить говорити сама Москва. Її мовчанка в даних обставинах рівняється фактичному признанню, що вона є вбивником».

Орган Союзу Українців у Великій Британії «Українська Думка» у своєму 47 (764) числі з 23. 11. 1961 р. гостро осудив тих слабодухів серед української спільноти на чужині, які піддавалися підшептам большевицької пропаганди:

«...Серед членів Проводу ЗЧ ОУН, серед членства організації та серед приятелів Покійного не було найменших сумнівів про те, що цього чергового, брудного й нікчемного морду з засідки доконав московський агент КГБ, присланий ad hoc з Москви до Мюнхену. Знала також про те і німецька поліція, а якщо слідства не повела дальше, то лише тому, щоб не наражувати собі червоного сатрапа. Бо і пощо, це ж згинув чужинець, а не німець... Не без того, щоб і серед деяких українських еміграційних кіл не було різних спекулятивних інсинуацій у зв'язку з таємничою смертю Провідника. У спрещованих статтях недвозначно оперувалося різними натяками, що вбивник сл. п. С. Бандери вийшов з кругів ОУН. Після останньої події хай ці панове червоніють, якщо ще не позбулись сорому...»

«Хто забив Степана Бандеру? — запитував у своїй інформації-коментарі п. з. «Дії гадючого гнізда» часопис «Хлібороб» (ч. 48 (1506) з 10. 12. 1961 р., Курітіба, Бразилія). — На це питання досі точно й докладно дуже тяжко було відповісти. Ми лише здогадувались, що це ганебна справа брудних рук червоної Москви, але підтвердити свої міркування конкретними фактами не мали можливості...»

Заторкуючи в дальшому справу пресової конференції у Східньому Берліні, на якій московський агент Лібгольц, виступив з новими брехнями, згаданий часопис пише:

«Ця московська стряпанина відразу у вільному світі, а насамперед у нас, українців, викликала до себе велику підозру і повне недовір'я. Істотно виникли такі застереження:

«Чому то москалі, на правду, як Пилип з конопель, по довгому часі, зовсім несподівано і так голосно вискочили зі справою вбивства Степана Бандери? Для чого, власне, це підступне вбивство було потрібне розвідці Західньої Німеччини? Чому, описані Ліппольцем, дії нібито німецької розвідки, як дві

краплі води нагадують собою методи душоубства завжди стосовані саме советською таємною поліцією — отією ЧК-ГПУ-НКВД-КГБ?

Причина московської поквалливости та брехні тепер уже цілком з'ясувалася».

До цієї поквалливости й нової брехні примусив Москву Сташинський, її слуга й вірний донедавна виконавець наказаних нею злочинів.

«Признання й арешт Богдана Сташинського не були по суті для нас великою несподіванкою, — читаємо в передовій тижневика «Вільна Думка» (ч. 50 (645) з 10. 12. 1961 р., Сідней, Австралія). — Вони тільки potwierдили те, що ми писали в наших двох коментарях після смерті сл. п. Степана Бандери. Провідника нашої найміцнішої націоналістичної організації вбила Москва, пристосувавши тут, як і в інших «виняткових» випадках, ... методу індивідуального терору. Що Бандера впав жертвою цього терору — це був своєрідний московський «комплімент» для нього і його організації. Їх визнано, очевидно, небезпечними...

«Те признання Сташинського поклато, мабуть, врешті край усяким «поінформованим» шептаним коментарям, які по смерті Бандери поширювали таки наші власні земляки, навіть самі націоналісти, колишні організаційні товариші. Мовляв — знаємо, за цим вбивством криються якісь темні внутрішньо-організаційні махінації...

«Ці здогади, особливо прикрі над ще свіжою могилою всіма партіями вшанованого революційного героя, дістали переконливу відповідь із уст самого скритовбивника...»

МОСКВА ВИКРУЧУЄТЬСЯ

Висуваючи свого агента Лібгольца, як головного «свідка», який мав доказати, що, мовляв, член Проводу ЗЧ ОУН Дмитро Миськів отруїв Провідника Степана Бандеру з доручення розвідки Гелена, КГБ в поспіху зробив кардинальну помилку, не перевіривши, де був Дмитро Миськів під час замаху в Мюнхені. Тепер, після опублікування на Заході справи Сташинського і його зізнань, для КГБ теж не було ні змоги, ні часу виправити цю помилку чи створити нову, правдоподібнішу версію. Доводилося, отже, вперто триматися Лібгольцової вигадки, скільки вона вже була подана західнім журналістам. Іншого виходу не було й КГБ наказав своєму агентові дати «інтерв'ю» для східнонімецьких газет.

Два дні після проголошення західнонімецькими чинниками зізнань Сташинського, орган СЕД у Східньому Берліні «Neues Deutschland» з 19 листопада, а за ним і «Berliner Zeitung» (теж з 19. 11.) надрукували це інтерв'ю. Відповідаючи на запитання кореспондента «Ноес Дойчлянд», що він думає про зізнання Сташинського, Лібгольц відповів:

«Я прочитав повідомлення про це в західній пресі. В їх твердженнях нема ні слова правди. Я вже говорив у своїй заяві 13 жовтня, що вбивцею Бандери є агент геленівської розвідки Миськів, який мав тісні зв'язки з Бандерою. Миськів розказував мені, що геленівська розвідка доручила йому вбити Бандеру з допомогою отрути, яка діє лише через довший час. Я не маю ніяких підстав сумніватися в словах Миськіва, тим більше, що він довершив убивство тим способом, яким геленівська розвідка вимагала, щоб я зробив».

В дальшому Лібгольц підкреслив, що мовляв, він «глибоко переконаний в тому, що Сташинський є підкупленою особою, виставленою як

вигаданий вбивник Бандери для того, щоб відвести підозріння від справжніх ініціаторів — від геленівської розвідки». На запитання, чому Лібгольц не вважає Сташинського вбивником Степана Бандери, він відповів:

«Поперше, західня преса пише про так званий пістоль з отрутою. Справді, було встановлено, що Бандеру отруєно, проте не з'ясовано, яким чином через такий інструмент отрута попала до шлунка Бандери, як це точно констатувала судово-медична експертиза.

«Крім того, нерозумним є вірити, що цей Сташинський, який не жив у Мюнхені і, до того, ніколи не був членом організації Бандери, міг вбити його, до того ж у його власному домі. Мені самому були потрібні роки, поки я познайомився з Бандерою до такої міри, щоб мати можливість зробити на нього замах...»

Це інтерв'ю з Лібгольцом пройшло майже непомітно й західня преса не згадувала про нього. Тільки такі большевицькі вислужники, як редактори «Українського життя» в Торонті й «Українське слово» у Вінніпезі та «Українські вісті» в Нью-Йорку, покvapно передрукували вигадки кагебівського агента. Комуністичний часопис з Парижу «Liberation» з 6. 12. 1961 р. надрукував статтейку п. з. «Містерійна смерть Бандери. — Чи розвідка Гелена хоче відбитися?», повторюючи большевицьку версію про Оберлендера й Гелена, які, нібито, вбили Степана Бандеру. При цьому часопис накинувся з лайкою на весь український визвольно-революційний рух.

Газета «Українські вісті» з Нью-Йорку повністю виконала накинений їй Москвою плян, бо в кількох своїх числах на всі лади повторювала провокативні вигадки Лібгольца. В числі з 30. 11. 1961 року вона надрукувала статтю якогось Хоми Валігури п. з. «Брежнею замітають сліди», 7. 12. 1961 р. передрукувала з «Берлінер Цайтунг» інтерв'ю з Ст. Лібгольцом, в числі з 28 грудня нову статтю Валігури «Таємниці боннського двора», а 31 грудня статтю п. з. «Німецькі газети опрокинули нову версію про вбивство Бандери». В цій останній статті «Українські вісті» намагаються насмішкою підважити правдивість зізнань Сташинського.

«Цілих п'ять тижнів треба було в Бонні (від виступу Лібгольца 13. 10. 1961 — ред.) для того, щоб справитися з розкритими фактами, — читаємо в згаданій газеті. — Незаперечність фактів, що Бонн є ініціатором і виконавцем вбивства, завдала клопоту навіть такій звичайно непосидючій пресі. Але в п'ятницю (17 листопада — ред.) нарешті створили, вимучивши з своєї хворобливої фантазії, офіційну версію боннських кіл. Згідно з газетою «Телеграф», ця версія має такий вигляд:

«Співучасник Оберлендера і Глобке* Бандера був убитий не Бонном, не Миськовом, не Ліппольцом, а лише одним (яке багатство думок!) «радянським громадянином 30-річним Сташинським». «Сташинський сказав у своїх зізнаннях, що московський центр КГБ дав йому в літі 1959 року завдання убити і вручив як зброю пістолет-шприц, що стріляє отрутою».

«Але це ще нічого, — пишуть «Українські вісті». — «Колишній радянський агент розповів, як він зустрів Бандеру на сходах його мюнхенської

* Д-р Ганс Глобке, державний секретар, шеф кабінету канцлера Аденауера. У липні 1963 р. східнозоняльний суд під час показового процесу засудив Глобке на кару до смертної тюрми «за участь у вимордовуванні жидів».

квартири і вистрілив йому в лице». А оскільки «постріл отрутою в обличчя» медичні халтурники з мюнхенських лікарів не могли встановити, то «спочатку причиною смерти вважали розрив серця. Після розтину тіла посилюлося (!) підозріння, що він отруєний ціянистим калієм». Хто думає, що на більше борзописці з «Телеграф» неспроможні, той помиляється...»

Наприкінці своєї статті борзописці з комуністичних «Українських вістей» цитують ще раз слова часопису «Ноес Дойчлянд», який «подав звіт про заходьонімецького агенства ДПА, що «представники емігрантської організації в Мюнхені (мається на увазі УНРаду — ред.) вважають зізнання вигаданого вбивника Бандери Сташинського загадковими». Зокрема подано, що емігрантські організації до п'ятниці (17 листопада) не знали нічого про те, що Сташинський знаходиться в руках властей Західньої Німеччини».

Себто, що справа Сташинського — це виключна вигадка німецьких чинників. В іншому своєму виданні з 1961 року* большевицькі майстри вигадок писали щось протилежне:

«В кожному разі, після викриття, яке Стефан Ліппольц зробив 13 жовтня ц. р., аж 17 листопада (зверніть увагу на дату!) геленівська розвідка — за згодою бандерівського «проводу», об'явила, що «знайшовся» — більше того — сам «зголосився» — український „Ван дер Люббе”...»

Отож, виходить, що українці не лише наперед знали про те, що Сташинський є в руках західньонімецьких властей, а й «погодилися» на його виявлення. Заплутавшись у першу брехню з Лібгольцом, большевики втратили нерви й почали допускатись дальших помилок, що остаточно призвело до повнішого розкриття їхньої провокації.

ЧЕРГОВИЙ УДАР ПО МОСКВІ

Рівночасно з провалом провокаційного виступу агента Ст. Лібгольца Москва зазнала в той час іншого удару: з домаганням розвалу її імперії виступили на Заході різні державні мужі й політичні діячі. Тодішній прем'єр канадійського уряду Джон Діфенбейкер, який виступав в обороні поневолених московським імперіялізмом і колоніялізмом народів на Генеральній Асамблеї Об'єднаних Націй у вересні 1960 року, 22 листопада 1961 року поновно заатакував московсько-большевицьку тюрму народів під час зібрання (8 тисяч) представників 29 етнічних груп в Торонті, що було скликане окремим комітетом з ініціативи посла Артура Мальоні.

Джон Діфенбейкер виразно заявив, що т. зв. ССРСР — це колоніяльна імперія, і тому московські большевики не мають жадного морального права виступати проти колоніялізму інших держав, приховуючи одночасно свій власний. Як писав французькомовний журнал з Монреалю «Le nouveau Journal» з 23. 11. 1961 р., прем'єр Діфенбейкер гостро натаврував московських колоніялістів, які нахабно видають себе за оборонців «поневолених західнім колоніялізмом народів». Канадійський прем'єр сказав дослівно таке:

* Брошура «Правда про те, хто справді вбив Степана Бандеру», вид. «Канадського Слов'янського Комітету», Торонто, Канада, 1961. Сторінка 27.

«СССР заявив в ООН, що на 1 січня наступного року все ще перебуватимуть у колоніальному ярмі 88 територій із 71 мільйоном населення. Але совети ні словом не згадали про те, що з 1945 року 37 країн із 850 мільйонами населення одержали політичну самостійність від некомуністичних держав. Совети соромливо мовчать про 96 мільйонів неросійського населення, що живе під советським пануванням і ніколи не мало можливості вирішити, чи воно хоче і надалі бути в складі советської імперії. Невже ж СССР буде єдиною колоніальною імперією в світі, що існуватиме і надалі, і чому советська імперія мала б бути кращою ніж усі інші?»

В дальшому Джон Діфенбейкер заявив, що на наступній Генеральній Асамблеї ООН він виступить із відповідною резолюцією проти советської колоніальної імперії, а перед тим порозуміється в цій справі з урядами вільних держав, переконаний в тому, що вони солідарно підтримають його резолюцію і звернуть увагу на советський колоніалізм.

Стан у московській тюрмі народів прем'єр Діфенбейкер схарактеризував цими словами:

«В країнах під советським пануванням немає ані свободи слова, ані вільної преси, а є тільки преса, контрольована урядом, немає там теж і політичних партій, крім одної панівної, ані професійних спілок, що могли б ставити всупереч вирішенням керівництва підприємств. Оті права й інституції є складовою частиною демократичного способу життя. В СССР їх систематично заперечують і вони будуть знищені теж в усіх вільних країнах, якщо б переміг комунізм»...

Три дні пізніше, 25. 11. 1961 року, посол канадійської ліберальної партії і референт закордонних справ, Поль Мартін, виголосив через радіостанцію Віндзор промову на тему московсько-большевицького колоніалізму й конечности активно його поборювати. Нав'язуючи до промови прем'єра Діфенбейкера, посол Мартін висунув домагання негайно розпочати практичні заходи для визволення уярмлених Москвою народів. На думку посла Мартіна, справи засудження на форумі ООН московського колоніалізму та практичних дій для його ліквідації не треба відкладати на пізніше, а треба зробити це якнайшвидше. Ця справа повинна бути включена, як одна з перших і найважливіших, у канадійську національну політику.

Незабаром англійська преса* опублікувала листа групи видатних англійських особистостей, очоленої членом британської делегації до ООН, лордом Бирдвудом, які домагалися свободи й миру для поневолених народів на Сході Європи:

«Ми, громадяни З'єданого Королівства (Великобританії — ред.) бажачи висловити свої думки і погляди щодо міжнародньої ситуації, підписали наступну заяву, котра — як віримо — заключає головні засади, що їх вільні народи повинні дотримуватись у своїй майбутній політиці шукання справжнього і тривкого миру.

«Домагаємося привернення основного права для кожного чоловіка й жінки — свобідно вибирати форму свого уряду з допомогою вільних виборів... Ми не згідні з тим, що теперішні уряди в країнах Середньої і Східної Європи та в Східній Німеччині виявляють волю тих, якими вони правлять. Ви-

* «Daily Telegraph», London, 11. 12. 1961.

магаємо, щоб мільйонам цих людей дати ті самі права на самовизначення, що їх так часто домагається советський бльок у зв'язку з численними колоніальними територіями в Азії і Африці...»

Заяву підписали: Едвард Беддінгтон-Беренс, Фред Белінджер, лорд Бирдвуд, Крістофер Чатавай, Роджер Гресгам Кук, Клемент Дейвіс, Річард Гулд-Адамс, Джон Гинд, Людвіг Кеннеді, Вільям Ловтер, Лонгфорд, Томас Мур, Пі, Сем Вотсон, Джордж Вілсден.

В той час голова Українського Конгресового Комітету Америки (УККА) і голова Національного Комітету для поневолених Москвою народів, проф. Лев Добрянський, подав конгресменам і сенаторам США листа такого змісту:

«Я переконаний, що ви покористуетеся кожною нагодою, щоб висловити своє зрозуміння для визвольних змагань кожної поневоленої нації. Для найбільшої з поневолених немосковських націй у Східній Європі така нагода приходить з приводу відзначування 44-х роковин незалежності України...»

«Як колонізаторська Москва реагує на правду про поневолену Україну, на це є наочні докази: коли на 86-ому Конгресі (США — ред.) в резолюції Конгресу про поневолені нації вчислено Україну, то Хрущов відразу гостро заатакував цю резолюцію, а на 22-у з'їзді компартії СРСР у Москві цю атаку повторив. Коли в 1960 році (Діфенбейкер) у своїй промові в Об'єднаних Націях згадав про Україну, то Москва лаяла його за це впродовж тижнів. Коли в небувалому меморіалі делегата США до ООН (А. Стівенсона — ред.) з 26 листопада 1961 року підкреслено було національне панування Москви над Україною, то росіяни були цим немов приголомшені.

«Недавні зізнання московського агента Богдана Сташинського, що він з наказу Москви замордував патріотичних українських лідерів на вигнанні — д-ра Льва Ребета в 1957 році і Степана Бандеру в 1959 році — дають черговий доказ хрущовського тероризму та його страху перед українським націоналізмом...»

Зрушення публічної opinio Заходу заявами й домаганнями чільних політиків ліквідувати московську колоніальну імперію примусило Москву оборонятися. Подібно, як у вересні 1960 року, коли прем'єр Канади виступив на засіданні ООН у справі московських колоній, більшовики тепер розпочали проти нього словесну кампанію в своїй пресі. Київська газета «Радянська Україна», ч. 10 з 12. січня 1962 року гостро напала на прем'єра канадського уряду статтею п. з. «„Визвольні" манячення пана Діфенбейкера», підкреслюючи, що він у своїх протибільшевицьких виступах не є осамітнений.* Йому допомагають такі особистості, як «один з лідерів антикомунізму» Вільям Рендольф Герст, Генрі Лодж та інші. Герст написав статтю в «Нью-Йорк Джорнел-Амеріка», в якій закликав негайно розпочати психологічний і пропагандивний наступ на комунізм, а секретар Атлантийського Інституту Г. Лодж домагався рішуче поліпшити ідеологічну активізацію вільного світу проти більшовизму. «Трохи згодом — жалілася «Радянська Україна» — в Римі від-

* Кампанія проти Діфенбейкера продовжувалася протягом цілого місяця. 24. 1. 1962 р. «Радянська Україна» надрукувала ще одну статтю «Не вийде, панове» за підписами поетів і прозаїків: Платона Воронька, Любомира Дмитерка, Андрія Малишка.

булася „міжнародня конференція”,.. яка „закликала боротися проти комунізму для захисту свободи й цивілізації”.»

«А по всьому тому вибухнув промовою Дж. Діфенбейкер», — перелякано ствердив большевицький часопис. Цей переляк і затривоження Москви виступами західніх державних мужів і політиків проти московського колоніалізму стають вимовнішими, коли зважити, що в той час большевицька й світова преса заговорила про збільшення спротиву України московсько-большевицьким окупантам. Виступи західніх особистостей в обороні поневолених Москвою народів дали велику моральну підтримку визвольно-революційним силам у нашій батьківщині.

Газета «Львовская Правда» ч. 18 з 1961 року інформувала про судовий процес проти «антидержавних злочинців» — членів Організації Українських Націоналістів. Одного з підсудних заарештовано в хвилину, коли він малював у парку українські національно-революційні кличі, звернені проти московського окупанта. Два інші підсудні в той час стояли поблизу на варті. Трибунал Карпатської військової округи, під головуванням генерал-поручника Мельниченка, засудив першого обвинуваченого на кару смерти, двох інших — на 15 років ув'язнення.

Московський часопис «Ізвестія», ч. 9 з 1961 р., писав про те, що в шахті Максимівка-Полога на Донбасі робітники рішуче відмовилися виконувати понаднормову працю, а «Комсомольская Правда» з 18. 8. 1961 року обурювалася на українських студентів за «збезчещення червоного прапора». 5 студентів Харківського політехнічного інституту, вислані комсомольським осередком на село, щоб «допомагати під час жнив», на знак протесту проти цієї висилки викинули червоний прапор бригади, а на його місце вивісили темносиній прапор, кажучи, що це справжній прапор робітників.

«Робітнича газета», ч. 198 з 1961 року інформувала про те, що на березі Дніпра біля Нової Кахівки в Херсонській області невідомі «терористи» вбили начальника транспортної міліції; два робітники смертельно побили начальника комсомольської «дружини» в Чернігові тому, що він викинув їх з робітничого клубу й тероризував револьвером. Як писала «Радянська Україна» з 12. 7. 1961 р., робітників засуджено на кару смерти.

Збройний спротив вчинили три шахтарі в Лисичанському (Донецький басейн), коли комсомольські «дружинники» намагалися їх, з невідомої причини, арештувати. В перестрілці поранено начальника «дружинників». За цей спротив, — як інформувала газета «Молодь України» з 2. 7. 1961 року, — засуджено двох робітників на кару смерти, а одного на 15 років тюрми. Московські «Ізвестія» повідомили про нагородження медалею «За відвагу» начальника «дружин» в колгоспі «Россія», Тепляківського району на Вінниччині, за «зловлення небезпечного протидержавного злочинця», при якому знайдено зброю. Його уже давно розшукували агенти московського КГБ.

Газета «Колгоспне село» з 8 жовтня 1961 року писала про те, що в селі Комарівка, Колківського району, Волинської області, засуджено чотири особи з родини Ярошинів — батьків і сина з дружиною — на 5 років каторжної праці за агітацію проти колгоспів і за рішучу відмову працювати в колгоспі. Газета підкреслила, що таких випадків у Комарівці було більше; засуд родини Ярошинів має бути пересторогою для тих, хто не хоче працювати в колгоспі.

Московська газета «Труд» з 2. 12. 1961 року надрукувала репортаж В. Короткова і К. Юрьєва з Станиславова п. з. «Кінець старого Лиса» про суд над кол. заступником командира відділу УПА, опісля спеціального референта пропаганди ОУН, Петра Маланюка, псевдо «Лис». Маланюк до 1961 року переховувався в домі своєї матері. Станиславівський суд засудив його на підставі «зізнань свідків» на кару «довгих років позбавлення волі».

Посилений спротив окупантові України — це були ті «слабі пункти» Москви, про які в той час писав французький мислитель і публіцист, член Академії Наук, Андре Франсуа Понсе.* Пригадавши читачам загарбання Москвою України й інших держав, що в 1918 році проголосили свою незалежність, Франсуа Понсе писав про них:

«Вони є уярмлені, поневолені, правду сказати, колонізовані, як і поневолені народи Центральної Європи. Але помилково думати, що через те вони є зліквідовані. Цей Союз ССР, що його Хрущов намагається зобразити, як одноцілий блок, складається з різних елементів, ліпше чи гірше спаяних поліцією, натиском і страхом, які одначе не зрезигнували з надії на визволення. Деякі з тих т. зв. держав навіть мають окреме місце в ОН. Але їхній голос, як і сателітів, автоматично приєднується до голосу Москви. Це між ін. випадок з Україною. Московський комунізм — імперіялістичний назовні, русифікаторський всередині, — є спадкоємцем і продовжувачем колишнього режиму. Залізним кулаком здушує, притискує неросійські націоналізми, щоб їх злити в одну націю під центральними і всемогутніми «великоросами» з Москви, щоб, як колись мовилося, «всі слов'янські ріки пливли до російського моря», а як нині кажуть, зливалися в «советській нації». Україна більше, ніж будь-яка інша країна, є об'єктом того драстичного поступування. Це вона найбільш бунтівнича, найвідпорніша, це її особовість найсильніша, на додаток — вона має великі багатства...

«Ми не хочемо твердити, — писав далі Франсуа Понсе, — що ССР є кольосом на глиняних ногах, але він має слабі пункти, яких не заховати в фанфаронадах. Найменший натяк на поневолені народи, на гноблення, що вони переживають, на їхні аспірації до самостійності, і на право самим вирішувати свою долю, — викликають в нього (Хрущова — ред.) кризи божевілля.

«Вже самі несамовиті його реакції свідчать, що якраз тут він чується пораненим...»

Стаття Франсуа Понсе була ударом по московських окупантах України, тому на їхню реакцію не довелося довго ждати. Вже 8 лютого 1962 р. радіо Москва І надало о годині 7-ій ранку авдицію з виступом письменника Миколи Бажана, в якій лайка чергувалася з брехнею. Перед промовою Бажана спікер «пояснив» слухачам так:

* «Figaro», Париж, 5. 2. 1962 р.

«Французька газета „Фігаро”, добре відома з своїх наклепницьких виступів проти Советського Союзу і з симпатій до махрової реакції, опублікувала чергову злобну антисоветську статтю. На сторінках газети виступив Андре Франсуа Понсе. Що схвилювало цього вислуженого політиканта, який на протязі семи років плазував перед Гітлером у ролі французького посла в нацистській Німеччині? У своїй статті Франсуа Понсе мерзенно наклепує на советську Україну...»

Після цього вступу говорив М. Бажан, з наказу Москви обороняючи московську окупацію України такими словами:

«...Ви говорите про Москву, яка нібито диктує свою волю всім республікам. Не розумієте того, що при свобідному розвитку народів їм необхідно мати свій загальний центр, який забезпечує їм ту систему демократичного централізму, без якої нашу батьківщину вже давно розтягнули б по шматках французькі й німецькі імперіялісти...»

Паралельно до зростання спротиву в Україні посилилася теж праця Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, головно на зовнішньо-політичному відтинку. В той час на міжнародньому форумі, насамперед в Об'єднаних Націях, ішла підготовка до розглядання проблеми колоніялізму в світі. Провід ЗЧ ОУН видав у лютому 1962 року звернення до української спільноти на чужині в справі акцій проти російського колоніялізму, закликаючи провести відповідну дію, щоб питання колоніялізму Москви теж було обговорюване на світовій арені. Текст цього звернення звучав:

«Російсько-большевицький імперіялізм і його уперта політика агресії є причиною постійно зростаючого напруження в світі. Питання колоніялізму знову ставитиметься на міжнародньому форумі, в тому і в Об'єднаних Націях, і від постановки і розв'язки цього питання великою мірою залежатиме, чи буде знайдений правильний вихід з напруженого світового становища, як теж чи буде заактуалізована проблема визволення України, поневоленої російським колоніялізмом.

Висунена розвитком історичних подій справа ліквідації колоніялізму і побудови на місці колоніяльних імперій незалежних національних держав у світі та встановлення вільних взаємин між ними, — є суперечною російській концепції світової колоніяльної імперії. Москва прагне звузити проблему колоніялізму тільки до народів Азії і Африки. В цьому вона знаходить помагачів між некоммуністами, з числа послідовників тих західних політиків, які тактикою поступок, концесії і компромісів віддали половину Європи і дві третини Азії під комуністичне володіння, і такою тактикою дали большевицькій Росії можливості сміливіше чинити чергові агресії. Широке поставлення питання колоніялізму і повна та справедлива його розв'язка для Москви небезпечна. Це було б засудженням її колоніяльного панування і кінцем її політики замаскованого імперіялізму.

Росія — найбільша колоніяльна держава світу — не прагне до остаточної ліквідації колоніялізму. Вона такої ліквідації боїться. Якщо було б інакше, вона перша, для прикладу перед світом, ліквідувала б колоніялізм у Советському Союзі і в т. зв. сателітних країнах, як це зробили західні імперії з своїми колоніями, — і задовольнилися б російською етнографічною територією. Проблемою колоніялізму Росія спекулює. Вона хоче показувати себе в ролі захисника азійських і африканських народів і племен, щоб цим обманом приєднати їхню прихильність і довір'я до себе. Як їхній нібито захисник, вона прагне протиставити західним державам народи принаймні двох континентів і підривати їхні сили, щоб потім випробуваними методами облуди і внутрішньої диверсії ступнево підкорювати їх собі і тим поповнювати блок залежних від неї нових комуністичних сателітів. В такому «визволенні» народів від чужого колоніялізму і від їхньої власної національної влади та

в перетворюванні їх у систему нових російських колоній, — Москва бачить свій шлях до влади над світом у період тимчасової коекзистенції з західними «буржуазією» і «капіталізмом».

Висунення проблеми колоніялізму на міжнародному форумі, не в російському зруженні, але в повній ширині, поставило б у центр світової уваги бездержавне положення України та інших поневолених большевицькою Росією народів і вперше за довгі роки національно-визвольна боротьба тих народів набула б теж на інтернаціональній арені світово-історичного значення. Між національно-визвольною боротьбою поневолених і залежних народів за створення власних самостійних держав — з одного боку, і прагненням Москви до світової російської комуністичної імперії — з другого, — між цими двома протилежними прагненнями компромісу нема. В усьому світі і зокрема в російській колоніальній імперії або переможе національно-визвольна ідея, або на деякий час переможцем вийде російський колоніялізм під комуністичною маскою. Середньої розв'язки для долі світу нема.

В політиці західних держав є міцні течії, які прагнуть відсувати на пізніший час ясну розв'язку принципового і чіткого поділу фронтів. Вони спекулюють, що через промовчування фактів російського колоніялізму уявлені ними скрайньо агресивні течії в КПСС не будуть штовхати до ще більшої агресивності і впертості, і забувають, що це є незмінна тенденція всієї большевицької політики. За це платять вони втратою довір'я до себе з боку тих протиколоніальних сил в російській тюрмі народів, які його не втратили навіть після віддання Заходом на поталу мадярської визвольної революції, і посередньо сприяють дальшому зміцнюванню російських позицій.

В західньому таборі вільних народів є також мужні сили, які готові здерти маску облуди з останньої колоніальної імперії і виявити перед світом, що колоніялізм для російської імперії є лише тоді лихом, коли колонії належать кому іншому, а не підлягають її деспотичній владі.

Прихильники толерування російського колоніялізму перебувають ще на впливових становищах в урядах деяких західних держав, громадянами яких є велика кількість українців. Наше завдання — дати широку політичну підтримку тим політичним силам у різних країнах, які цьому толеруванню російського колоніялізму протиставляться, розуміючи, що таке толерування є небезпечним для власної держави, що воно принижує її політично-моральний престиж в світі і зокрема між поневоленими Росією народами. Заява державного секретаря США, Діна Раска, про те, що справа незалежності України, Вірменії чи Грузії, як «традиційних частин ССРСР...» «ставить уряд США в небажане положення, начебто він підтримує розчленування історичної держави» — не знайшла схвалення з боку тих американських політиків, які розуміють, що російські колонії не є ані традиційними, ані історичними частинами Росії, і що занадто довге промовчування факту поневолення неросійських народів не спричиняється до збільшення авторитету США серед народів, лише підриває його. Висування і захист т. зв. історичних і традиційних прав на поневолення чужих народів є суперечним з Хартією Об'єднаних Націй, як теж з резолюцією Конгресу США про Тиждень Поневолених Націй та з історичними традиціями американського народу.

З українського боку в США, Канаді, Великобританії та інших країнах велася корисна робота по лінії демаскування російського колоніялізму в Україні. Ми здобули прихильників і приятелів визвольної справи серед впливових політичних діячів західного світу. Але з уваги на міжнародню актуальність проблеми колоніялізму, необхідно ще більше скріпити український фронт проти толерування російської колоніальної імперії і спільно з нашими союзниками з Антибольшевицького Б'юро Народів (АБН) та з чужоземними противниками російського колоніялізму ще могутніше розгорнути цю акцію різними методами і формами. Пригожа пора для цього надходить тепер. Це зобов'язує всіх українців у країнах їхнього поселення не лише всебічно підтримати акцію проти російського колоніялізму, але й залучити до неї найширші кола своїх і чужих громадян. Докладім з нашого боку всіх зусиль, щоб ця проблема не сходила з порядку дня міжнародньої політики,

доки не буде проламаний у світовій opinio мур ігнорантства і промовчування української справи, і доки не будуть в міжнародній політиці поставлені вимоги і прийняті практичні заходи в напрямі засудження і ліквідації російського колоніалізму.

Боротьба проти російського колоніалізму — це спільна справа всіх українців.

Провід Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів:

— закликає всіх українців, без уваги на партійно-політичну приналежність, всі українські установи і організації в вільних країнах світу активними діями повести боротьбу проти російського колоніалізму;

— вважає за корисну і доцільну протестаційну акцію проти російського колоніалізму, що її ведуть інші політичні середовища;

— закликає ввімкнутися в спільну антиколоніальну акцію народів АБН і спільними акціями підкреслити, що концепція розподілу російської імперії на національні держави за етнографічним принципом — це наша політична концепція;

— підтримати політичних діячів західних народів у їхніх виступах різних форм проти російського колоніалізму.

Українці! Ставайте всі на спільний фронт боротьби проти поневолення України московським колоніалізмом!

Лютий 1962.

Провід Закордонних Частин
Організації Українських Націоналістів».

До масової акції протестів закликали українське громадянство на чужині теж центральні суспільно-громадські установи. На європейському терені цю акцію започаткувало Центральне Представництво Української Еміграції в Німеччині — ЦПУЕН, очолене мгром Ярославом Бенцалем. Мавши згоду політичних середовищ, ЦПУЕН широко розгорнуло працю, залучаючи до неї маси українського громадянства. Протестаційні зібрання почалися великою маніфестацією українців у Дюссельдорфі, влаштованою 3 березня 1962 року, на якій схвалено відповідні резолюції.*

Центрاليا Комітету Українців Канади — КУК внесла в листопаді 1961 р. меморандум до Об'єднаних Націй в Нью-Йорку, домагаючись від пів мільйона українців у Канаді «розглянути на теперішній сесії Генеральної Асамблеї ОН проблему поневолення України большевицькою Москвою та прийняти постанову про проведення під наглядом ОН вільних виборів в Україні й інших поневолених Москвою країнах; схвалити декларацію про універсальне застосування принципу самовизначення для всіх народів, без огляду на їхнє географічне розташування». Крім того, меморандум КУК звертав увагу Об'єднаних Націй на факт, що миру в світі не можна буде досягти так довго, поки не буде ліквідована московсько-большевицька колоніальна імперія.**

Український Конгресовий Комітет Америки — УККА виготовив меморіал у справі московського колоніалізму трьома мовами: англійською, французькою і німецькою та переслав його всім делегатам сесії Генеральної Асамблеї ОН. В своєму меморіалі УККА розглянув колоніальне

* Див. розділ «Матеріяли і документи» ч. 23.

** «Гомін України», Торонто, 11. 11. 1961.

становище України й обвинуватив Москву в таких конкретних випадках: у русифікації України, в її економічній експлуатації, в переслідуванні релігії, а зокрема в поновному засудженні митрополита української католицької Церкви Йосифа Сліпого, в національному й політичному переслідуванні українців на їхній власній землі.

У пов'язанні з всеукраїнською протестаційною акцією проти московського колоніалізму Українсько-Бразилійський Клуб вислав державній бразилійській делегації до ООН також відповідний меморіал. В ньому розглянено генезу московського панування, а зокрема большевицького режиму, силою накиненого Москвою проти волі українського народу, колоніальне поневолення України, зокрема в культурній та економічній ділянках, підкреслюючи необхідність дати українському народові змогу відновити в себе демократичні свободи.*

Протестаційні акції проти московського колоніального панування розпочалися 25 лютого 1962 року великим політичним вічем у канадському місті Торонті, де промовляв посол до федерального парламенту Канади Іван Кучерепа, ширше почали розгортатися в липні і вересні й дійшли до свого насилення в жовтні 1962 року, коли-то відбувся процес проти московського висланця Сташинського. 8 липня в Клівленді відбулася велика політична маніфестація 5.000 українців з США і Канади, що проходила під гаслом ліквідації московсько-большевицького колоніалізму й розподілу московської імперії на самостійні держави поневолених народів; у днях 8-9 вересня 1.800 українців з Західної Німеччини на скликаному управою ЦПУЕН вічу в Штуттгарті протестували проти колоніального поневолення України; 16 вересня тринадцять українських громад у Великобританії відбули протестаційні зібрання, домагаючись знищення останньої в наші часи колоніальної імперії — Москви. З ініціативи Делегатури АБН на Великобританію 19 вересня 1962 року в Лондоні відбулося протестаційне віче 400 представників різних національностей. Учасники віча звернулися до сумління вільного світу, домагаючись у своїх резолюціях ліквідації московського колоніалізму й імперіялізму.** «На суд Москву!» — під таким гаслом відбулися напередодні процесу проти Сташинського, в днях 6 і 7 жовтня 1962 року, протестаційні віча українців у 26 містах США. Метою віч було засудити Москву за злочинні вбивства українських провідників, її імперіялістичну політику фізичного і духового винищування українського народу та за колоніальний визиск України й інших поневолених народів.

В загальному, протягом десяти місяців 1962 року відбулося 60 протестаційних зібрань, маніфестацій і віч, учасники яких гостро натаврували московський колоніалізм та імперіялізм, вимагаючи його ліквідації.

* «Хлібороб», Курітіба, ч. 49 (1507) з 17. грудня 1961 р.

** Текст резолюцій див. у розділі «Матеріяли і документи» ч. 24.

ДАЛЬШІ ПРОВОКАЦІЇ КГБ

Можна було сподіватися, що під тиском конкретних доказів, які у зв'язку з появою Сташинського подала німецька федеральна прокуратура, московський КГБ підготує поважнішу протиакцію, щоб рятувати свій престиж. Але КГБ цього не зробив, бо — не міг зробити. Зізнання Сташинського були переконливі, сперті на факти й точні дані, описи мордів відповідали дійсності, тому на швидку руч не можна було знайти протиаргументів, в які повірила б західня людина. До того ж шпигунська мережа КГБ у Західній Німеччині була з арештуванням Сташинського й Гайнца Фельфе поважно загрожена, може, навіть розбита. Вимовним симптомом цього було в той час поважне, якщо не повне, послаблення підривно-провокативної праці менших большевицьких «щурів». Протягом довшого часу в Західній Німеччині не появлялися наклепницькі летючки й листи таких «фірм», як «ОЛУС», «Дніпро» і т. п. КГБ мусів, отже, задовольнитися лише тим, що в Канаді появилася брошурка* з повторенням наївних тверджень Стефана Лібгольца. На зміст цієї брошурки склалися: Вступне слово Курта Блеха, керівника «відомства НДР при голові Ради міністрів НДР», який на пресовій конференції в Східньому Берліні представив журналістам Стефана Лібгольца, заява Ст. Лібгольца, виступ представника міністерства державної безпеки НДР, інтерв'ю газети «Берлінер Цайтунг» з Лібгольцом, стаття Микити Вішти на тему «Неправда про те, хто «вбив» Степана Бандеру». Ця стаття мала обґрунтувати все, що сказав Лібгольц.

Одначе, Микита Вішта надто примітивно й надто пристрасно підійшов до завданої йому теми, тому його міркування, «аргументи» й «логічні висновки», вичислені за точками, не переконують, навпаки, викликають огиду й відштовхують від читання брошури. Бо кого ж може, наприклад, переконати таке, ніякими фактами не підперте, твердження Вішти: «Пропаганда бандерівської шайки українських націоналістів завжди була дурна (в оригіналі це слово надруковане товстим шрифтом — ред). — неймовірна, нахабна, нелюдська, наскрізь фальшива».** Примітивізм аргументації Вішти виявляють ці його міркування:

«1. Навіть якщо «версія» (твердження західнонімецької прокуратури про арештування Сташинського і його зізнання — ред.) — правдива, то вона тільки свідчить, що бандерівські «провідники» — це не якісь «керівники», які «борються» за якусь «вільну», «незалежну», «самостійну» Україну, але найпідліші агенти чужоземних розвідок, в чорних тенетах яких важко розібратися. Одним словом — всі вони шпигуни на службі чужих розвідок і всроги українського народу»***

Чому арештування Сташинського і його признання до злочину мають бути доказом, що бандерівські провідники є «ворогами українського на-

* «Правда про те, хто справді вбив Степана Бандеру. — Чорні діла геленівської розвідки». Накладом Канадського Слов'янського Комітету, Торонто, Канада, 1961. Сторін 32.

** Ор. cit. сторінка 28.

*** Ор. cit. стор. 29.

роду», — це таємниця КГБ і його вислужника Вішти. Розраховуючи на те, що більшість людей не знає, як діє отрута синильної кислоти, Микита Вішта в 6-ій точці своїх міркувань філософує:

«Експертизою німецької лікарні встановлено, що у шлунку Степана Бандери знаходився ціянистий калій — отрута, яка його вбила. Він прийняв цю отруту, очевидно, з якоюсь поживою — щось з'їв (наприклад виноград). Яким чином Сташинський, який «причаївся на сходах будинку його помешкання в Мюнхені», що був замкнутий, міг навіть «удосконаленим пістолем з подвійною цівкою» (!) «прошити» м'язи живота і «зарядити» шлунок Бандери „ціянистим калієм”?»*

Так само можна б запитати Микиту Вішту: якщо Степан Бандера «прийняв отруту з якоюсь поживою», чому при розтині його тіла, коли зняли череп голови, лікарі почули сильний запах гірких мигдалів, що є ознакою ціянкалія? Просто тому, що отрута діє на цілий людський організм, незалежно від того, чи її людина проковтнула, чи вдихнула її, як у випадку злочинів Сташинського. А тому, що кількість отрути, яку московський агент вистрілив в обличчя Степана Бандери, була подвійна, ніж у випадку Ребета, її краплини могли потрапити в уста й дістатися до шлунка. Сліди цієї отрути — запах гіркого мигдалю — з кровообігом продісталися теж до мізку. Та ці факти були не вигідні для московських злочинців.

Чим ближче було до речення процесу проти Сташинського, тим більш непокоївся КГБ, не маючи потрібних аргументів, щоб опрокинути твердження свого колишнього агента Сташинського. Отже, за старою звичкою, КГБ відкликав із Західної Німеччини ще одного свого слугу, цим разом української національності, відомого на терені Мюнхену ошуканця і зазнайка — Осипа Вергуна.**

Цей агент поінформував своїх кагебівських зверхників, що їхня версія про вбивство Степана Бандери, яку висунув Лібгольц, цілковито провалена й немає змісту продовжати її в первісному стані. Тому КГБ став на становищі, що версію треба поширити, внести до неї нові елементи, які не виключали б участі Сташинського в замордуванні Провідника ОУН, але не як московського висланця, а як провокатора ЗЧ ОУН й агента розвідувальної служби ген. Гелена. Виконати це завдання КГБ доручив Осипові Вергунові, влаштовуючи чергову пресову конференцію в Східньому Берліні, яка відбулася 2 квітня 1962 року з рамени большевицького «Комітету за повернення на батьківщину і розвиток культурних зв'язків з співвітчизниками».

Конференції надано відповідного розголосу через східнонімецькі радіостанції і пресу. Згаданого дня польська радіостанція Варшава II, о годині 21,38 теж надала інформацію свого співробітника Александра Войдта під заголовком: «Говорить з Берліну ваш кореспондент»:

* Ор. cit. стор. 31.

** «Большевицький попис ще з одним брехуном» — «Шлях Перемоги» ч. 26 (435) з 1 липня 1962.

«Сьогодні на пресовій конференції — звітував А. Войдт — склав заяву якийсь Осип Вергун, що, зриваючи з своєю довгорічною діяльністю, скерованою проти Советського Союзу, прибув з Мюнхену до демократичного Берліну, щоб повернутися до своєї батьківщини. На сьогоднішній пресовій конференції Вергун широко змалював відомі йому факти з засягу діяльності організації Гелена, направленої проти соціалістичних держав, як теж діяльності українських націоналістів, що перебувають на її послугах. Докладні висноження дав він у справі вбивства ославленого Бандери. В Західній Німеччині в цю пору пригтовляється процес проти якогось Сташинського, як сповидного виконавця того вбивства. Тим часом Сташинський, — заявив сьогодні Вергун, — цілком не є радянським громадянином, як твердила західньонімецька преса, а просто є членом Організації Українських Націоналістів ОУН і колишнім учасником банд УПА. Підготовлюваний процес змагає до подвійної мети. Передусім він має затушкувати ролю, що її відіграла організація Гелена в замаху на Бандеру, а далі — започаткувати антирадянську нагінку».

Захоплені новою вигадкою, кагебівські майстри провокацій знову допустилися згубної для них помилки. Вони забули про те, що їхні газети* в Східньому Берліні, публікуючи текст інтерв'ю з Стефаном Лібгольцом, виразно надрукували таке ствердження московського агента: «... Крім того, нерозумно є вірити, що цей Сташинський, який не жив у Мюнхені і, до того, ніколи не був членом організації Бандери, міг убити його...» Тепер, висуваючи Вергуна, вони заставили його казати, що Богдан Сташинський — це не «неіснуюча людина», а таки жива, член ОУН, «відомий українцям із своїх організаційних псевд». Дослівно Вергун сказав таке:

«Через місяць після прес-конференції Ліппольца з'явився якийсь Сташинський... Проте невдовзі виявилось, що Сташинський зовсім не поляк і зовсім не радянський громадянин, як про це писали західньонімецькі газети. Багатьом українцям він відомий як член ОУН (організаційні псевда «Олег», «Тарас» та «Ігор»). В минулому він знаходився на Україні і був у загонах т. зв. УПА, а попросту кажучи, в бандерівських бандах, котрі перебували на службі у фашистів і чинили жорстокі злочини проти своїх же братів по крові».

А далі: «Членом ОУН, спеціально підготовленим бандерівцями для участі в провокаціях проти Радянського Союзу, вважають Сташинського такі відомі в еміграції люди, як редактор часопису «Сучасність» (Мюнхен, Карлспляц, 8 ц) Кошелівець, агент БНД журналіст Которович, один з керівників ЗП УГВР редактор Володимир Стахів та інші... А Стахів, як мені відомо від його однопартійців, просто вважає, що бандерівці підготували у Франції або Бельгії відданого члена своєї організації і, створивши легенду, яку не можна перевірити, послали його в Західній Берлін».

«Розрахунок бандерівців на те, що БНД кляне на їх провокацію, ґрунтувався на тому, що західньонімецька розвідка, викрита як організатор вбивства Бандери, постарается підхопити Сташинського з метою використання його проти СРСР...»**

Підсуваючи Вергунові псевда Сташинського: «Олег» і «Тарас», КГБ добре знав, що це псевда його агента з часів служби у Львові («Олег») у спецвідділах для боротьби з УПА, і з часів його діяльності на За-

* „Neues Deutschland“ і „Berliner Zeitung“ з 19. 11. 1961 р.

** «Осип Вергун розповідає», Видання Т-ва культурних зв'язків з українцями за кордоном, УРСР, Київ 1962 р. Сторінки 20-21.

ході («Тарас»).* Ці псевда виявив Сташинський під час процесу проти нього і про них Осип Вергун не міг знати, бо до процесу західня й еміграційна українська преса про це не писала.

Доповнену і поправлену версію КГБ продовжував поширювати протягом дальших місяців. У жовтні 1962 року, коли розпочався процес проти московського агента — вбивника Сташинського, КГБ ще раз покликав згадуваного вже агента Оттона Фрайтаґа і Михайла Давидяка. Оттон Фрайтаґ мав потвердити кагебівську версію про те, що мовляв, Степана Бандеру вбила західнонімецька розвідка Гелена, а Давидяк повинен був новими деталями підмурувати твердження Вергуна, нібито Сташинський таки справді є членом ЗЧ ОУН та вишколений для провокативної роботи проти СРСР.

Четвертого дня судової розправи в Карльсруге, 11 жовтня 1962 року, після того, як попереднього дня московський скритовбивник Сташинський докладно описав, яким способом він замордував Степана Бандеру, в комуністичній газеті Східного Берліну «Берлінер Цайтунг» надруковано статтю кагебівського агента з Мюнхену Оттона Фрайтаґа під заголовком «Гелена на лаву підсудних. — Боннська розвідка знає вбивника Бандери». В цій статті Оттон Фрайтаґ назвав Карльсрузький суд «гротеском», повторюючи ту саму брехню яку він розповів був 10 листопада 1961 року. Тепер він виразно покликався на «мюнхенського журналіста і письменника Бориса Левицького», який «збирав фактичний матеріал про вбивства доконані таємною службою Гелена». Але цей матеріал нібито забрали в Левицького люди Гелена.

«Б ту хвилину — пише Фрайтаґ — до Левицького прийшов співробітник Гелена «доктор Вебер» і зажадав віддачі матеріалів. В ході тієї розмови «доктор Вебер» дав зрозуміти, що федеральна розвідка має намір ужити твердих засобів супроти неслухняних і невігідних свідків, і в тому зв'язку пригадав про радника у карних справах Людвіга Альберта, котрий, будиши відповідальним співробітником федеральної розвідки, в слідчій тюрмі несподівано вчинив «самовбивство». В дальшому він звернув увагу на співробітника Гелена — Гергарда Цінікера з Мюнхену, який у 1957 році «випадково» випав із швидкобіжного поїзду, у висліді чого згинув. Наприкінці «доктор Вебер» назвав випадок з Бандерою, якого постигла така ж доля, і оповів, що Бандеру вбили члени його організації з доручення федеральної розвідки в його квартирі в Мюнхені, вулиця Крайтмайра 7. Левицький розповідав мені, що цей факт потвердили йому деякі члени організації Бандери, які є агентами геленівської таємної служби.

«Одначе, не лише Левицький міг би роз'яснити справу вбивства Бандери, — пише далі Фрайтаґ, — а й присутні в судовій залі в Карльсруге члени організації Бандери, які є заразом довіреними Гелена, знають, хто є справжнім убивником. Вони знають теж, що Бандера був невігідним для таємної служби Гелена, бо він завжди супротивлявся намаганням федеральної розвідки впливати на його організацію, а замість того таємно співпрацював з іншою розвідкою — НАТО. Бандера хотів іти своїм шляхом, а тому його позбулися».**

* Karl Anders: «Mord auf Befehl», Verlag F. Schlichtenmayer, Tübingen 1963. Сторінка 108.

** «Berliner Zeitung», Ost-Berlin, 11 жовтня 1962 р. і «Голос Родини» ч. 80 (677), жовтень 1962 р.

З другого боку, КГБ в справі Сташинського придумав нову провокацію, покликаючися на заяву, що її нібито склав колишній член ОУН Михайло Давидяк. Згідно з твердженням Давидяка, Провід ЗЧ ОУН нібито вислав його в 1959 році на Україну для підпільної праці й дав йому різні доручення.

«Перед самим відходом (на українські землі — ред.) — твердив Михайло Давидяк* — Бандера мав зі мною ще одну розмову віч-на-віч. Почав він її з того, що я, як справжній есбіст,** тішуся особливим його та проводу ЗЧ ОУН довір'ям, тому він доручає мені особисто виконати друге, як він сказав, делікатне завдання, а саме — в'яснити опінію, що склалася коло родини бывшего підпільника, члена організації Закордонних Частин Богдана Сташинського, яка проживає у Львові. Бандера стисло довірочно сказав, що провід ЗЧ ОУН і деякі впливові кола на Заході зацікавлені в перекиненні Сташинського на Україну в околиці Львова...»

Одначе, ні виступи кагебівських наймитів і агентів, ні наклепи, поширювані різними большевицькими виданнями й летючками, ні шептана ворожа пропаганда не змогли послабити чи заперечити тієї жахливої правди, про яку московський висланець Богдан Сташинський, орденосний вбивця, розповів під час судового процесу в західнонімецькому місті Карльсруге, правди про те, що він замордував Провідника ОУН Степана Бандеру з наказу уряду і партії ССРСР.

ПЕРЕД ПРОЦЕСОМ

Після хвилювання публічної опінії світу в осінньо-зимові місяці 1961 року, коли стало відомим, що висланець Москви Сташинський замордував сл. пам. Степана Бандеру, прийшов напружений час очікування на процес проти вбивника. Цей процес, що його відбуття деякі західні часописи заповідали ще перед Великоднем 1962 р., мав роз'яснити закуліси махінацій і злочинности московських скритовбивників із Кремля. Тож світова преса майже постійно тримала в напруженні своїх читачів, друкуючи щораз нові подробиці про Сташинського і його інструмент для вбивання.

Наприклад, 27 лютого 1962 року в паризькому щоденнику «Le Figaro» появилася стаття співробітниці цього часопису Домінік Оклер п. з. «Процес у Карльсруге: подвійний злочин без слідів», в якій авторка ознайомлювала французьке громадянство з злочинною діяльністю Москви та її агентів і посередньо інформувала про українську визвольну боротьбу. Стаття була ілюстрована рисунком пістоля-шприци, з допомогою якого московський агент чинив злочини. Рисунок зроблено західнонімецькою поліцією на підставі опису вбивника.

Католицький щоденник «La Croix» у Парижі надрукував 28. 2. 1962 року статтю п. з. «Суд у Карльсруге судитиме советського агента, що

* «Вісті з України» ч. 73, жовтень 1962 р.

** Член СБ — Служби Безпеки ОУН.

втік на Захід», стверджуючи: «Процес у Карльсруге має підстави бути хвилюючим». Знову ж часопис «The Herald Statesman» з 28. 2. 1962 року підкреслив у статті Дейвіда М. Ніколя п. з. «Отруйний пістоль замордував двох, — каже підозрілий», що зізнання Сташинського є правдиві.

Орган Голляндського Об'єднання колишніх політичних в'язнів, місячник «Aantreden», що появляється в Роттердамі, у своїх трьох числах: за лютий, березень і травень 1962 року надрукував три статті про Степана Бандеру, як провідника спротиву в Україні, вичерпно і з великим знанням теми з'ясовуючи три важливі моменти — події і голоси «довкола смерти Бандери», «принциповість Бандери, яка зробила його великим», та «ідея, за яку боровся і загинув Бандера». Короткі інформації друкувала в той час інша преса вільного світу.

Очевидно, що розголос на Заході, викликаний втечею і зізнаннями большевицького агента-вбивника, був некорисний для Москви, тому вона намагалася відвернути увагу від своїх злочинів перфідним засобом: проголошенням низки публічних процесів і засудів над «шпигунами імперіялістів» в ССРСР. А рівночасною публікацією на внутрішньому відтинку пасквілів і наклепів на сл. пам. Степана Бандеру й бандерівців хотіла придушити кожную вістку про свого агента Сташинського, яка б продісталася до її імперії.

Найхарактеристичніші факти, які виявляють намагання Москви «власними кривдами» відвернути увагу Заходу від справи Сташинського, такі:

4-го вересня 1961 року — в той час, коли КГБ уже знав про втечу й зізнання свого агента — Москва раптом офіційно повідомила, що її органи державної безпеки заарештували на західньоукраїнських землях американського туриста Марвіна Мекінена, а 5-го вересня Київський військовий трибунал засудив його на 8 років ув'язнення, як закордонного «шпигуна». Суд відбувся без участі публіки. Знаменним є те, що Мекінен був арештований ще 27-го липня, але Москва про це мовчала.

22-го вересня московська газета «Правда» надрукувала заяву міністерства закордонних справ ССРСР про те, що в Закарпатській області КГБ арештував двох голляндських туристів — Р. Еверста та Я. Лов, обвинувачуючи їх у «шпигунстві на користь НАТО». І знову суд Київської військової округи засудив кожного з них на 13 років тюрми.

28-го вересня — як писала московська газета «Труд» з 29. 9. 1961 р. — військовий трибунал Північно-Кавказької військової округи засудив на кару смерти шість осіб, між ними чотирьох українців, обвинувачуючи їх у «зраді батьківщини».

13-го жовтня, як читаємо в газеті «Советская Белоруссия» з 14. 10. 1961, верховний суд БССР засудив на кару смерти 11 осіб, теж як «зрадників батьківщини». Того ж дня відділ преси при раді міністрів Схід-

ньої Німеччини влаштував пресову конференцію з виступом кагебівського агента Лібгольца, який в убивстві Провідника ОУН звинувачував покійного члена Проводу ЗЧ ОУН Дмитра Миськіва. 13-го жовтня Москва теж зажадала від уряду США видати їй на суд «воєнного злочинця» К. Ліннаса, а від уряду Австралії — естонця Е. Вікса.

15-го листопада міністерство закордонних справ СРСР офіційно повідомило уряд Західньої Німеччини про те, що КГБ заарештував у Закарпатській області двоє німецьких туристів — мешканців Карльсруге — А. Вернера та його дружину. Обоїх обвинувачено в «шпигунстві» й засуджено на 15-річне, згл. 7-річне (жінку) ув'язнення.

22-ге число київського журналу «Україна» за листопад 1961 р. опублікувало наклеп на українських націоналістів, які нібито діють на теренах СРСР, як «терористи, отруйники та шпигуни».

26-го листопада київська «Радянська Україна» надрукувала передову статтю, гостро спрямовану проти «недобитків українських буржуазних націоналістів за кордоном».

8-го грудня московський часопис «Известия» надрукував статтю п. з. «Серія фашистських вихваток», у якій підкреслено вимогу Москви до уряду США притягти до відповідальности українських націоналістів за те, що вони в Америці спалили большевицький державний прапор.

12-го грудня та ж сама газета «Известия» з 14. 12. 1961 р. розпочала пропагандивну атаку, спрямовану на ген. Гойзінгера, з вимогою видати його, як «воєнного злочинця».

21-го грудня на сільськогосподарській нараді в Києві Подгорний у своїй промові накинувся з лайкою на українських націоналістів — «найманців США, Канади і Західньої Німеччини». Про це писала «Радянська Україна» з 22. 12. 1961 року.

20-го січня 1962 р. газета «Комсомольская правда» виступила проти колишніх членів «бандерівських банд», які відбули вже кару ув'язнення в концентраційних таборах, а опісля заслані на поселення до Караганди, не «покаялися» і продовжують боротьбу проти советської влади.

14-го лютого газета «Колгоспне село» (Київ) повідомила, що в Полтаві трибунал Київської військової округи засудив двох українців: уродженця Гадяцького району, Хейло — на кару смерти, а уродженця Козельщинського району, І. Байка — на 10 років ув'язнення в концтаборах посиленого режиму. Обоє обвинувачено за «зраду батьківщини».

21-го і 23-го лютого Москва знову висунула домагання до урядів США й Австралії видати їй, заочно засуджених на кару смерти в Естонії, Е. Вікса і К. Ліннаса.

27-го лютого міністерство закордонних справ СРСР запротестувало перед урядом Західньої Німеччини проти «незаконних дій західнонімецької влади» супроти московського шпигуна В. А. Пріпольцева, спійманого на гарячому вчинку в Західній Німеччині 25. 8. 1961 року.

Рівночасно з «відвертанням уваги» західніх урядових і суспільних кіл демонстрацією «шпигунів і диверсантів» всередині ССРСР, що їх нібито заслали західні розвідки, Москва вела наклепницьку кампанію проти українських націоналістів на внутрішньополітичному відтинку. З цією метою київський журнал «Україна», ч. 1 за січень 1962 р., дав гасло до рецензування і поширювання свіжовиданої збірки памфлетів Юрія Мельничука п. з. «До раю навпростець», пишучи між іншим: «До кращих творів збірки належить гумореска «Під чужим порогом», в якій показано логічний кінець кривавого Степана Бандери».

За кордоном московські агенти одержали наказ посилити шептану пропаганду проти українських націоналістів та намагалися відповідно впливати на західню пресу. Одним із таких заходів можна вважати сугестію деяких західнонімецьких часописів (напр., «Augsburger Allgemeine» з 17-18. 2. 1962), що, мовляв, німецький уряд повинен виміняти Сташинського за подружжя Вернерів з Карльсруге, засуджене в Києві на 15 років, згл. на 7 років (дружина Вернера) позбавлення волі. Дуже корисною для московських убивців з Кремля були теж такі голоси західнонімецької преси, як стаття Венгера п. з. «Що є з Оберлендером», несподівано надрукована в наближеному до кіл канцлера Аденауера тижневику «Rheinischer Merkur», ч. 13 з 30 березня 1962 року. Повторюючи вже опрокинені закиди і наклепи, скеровані проти сл. пам. Степана Бандери й Легіону «Нахтігаль», Венгер з цинізмом і впертістю злобної людини ще раз заявив, що кол. міністер Оберлендер несе морально-політичну відповідальність за вбивства у Львові, бо він, мовляв, не тільки керував Легіоном, але й організував його до спілки з «антижидівсько, антипольсько й антиросійсько настроєним і нацизмом зафарбованим провідником націоналістів Степаном Бандерою» і що «погром, вчинений Легіоном, є історичною правдою».

Одначе, спроби Москви вибілити себе в очах Заходу залишилися справжнім большевицьким «окозамилуванням», як це між іншим ствердив західнонімецький часопис з Штуттгарту*, пишучи:

«...Що майбутній процес проти Сташинського нервує советів, вказує те, що вони хотіли зробити з свого зразкового шпигуна — як це сталося на пресових конференціях у Східньому Берліні — людину західнонімецької розвідки. Крім того, як і раніше, поширюється поголоска, що Бандеру замордували люди Гелена, бо він став небажаним для Бонну. Одначе, не можна заперечити одного: втеча Сташинського була найбільшою невдачею московської шпигунської служби».

Цю невдачу й крутість Москви до дна розкривала перед вільним світом й українською спільнотою на чужині стаття наслідника сл. пам. Степана Бандери на пості голови Проводу ЗЧ ОУН, Степана Ленкавського, під заголовком «Советсько-московські морди за кордоном і спроби їх маскування. — Три провідники українського визвольного руху за-

* «Christ und Welt» з 27 квітня 1962 р., стаття «Як постає шпигун і вбивник».

мордовані Москвою». Стаття була друкована німецькою, англійською, французькою та еспанською мовами в окремих книжкових виданнях Проводу ЗЧ ОУН* і українською в органі ЗЧ ОУН «Шлях Перемоги».**

Автор у висновках своїх глибоких міркувань стверджував:

«У 1962 р. большевиків вдруге буде судити суд вільної західної держави за черговий zorganizований політичний морд за кордоном. Сам факт такого суду на очах світу є для них невивідним політичним скандалом.

«Як думають російські скритовбивці вийти з цієї халепи?

«Брехнею. За старим шабльоном «Москва ніколи ні в чому не винна. Винні інші». Хто? Як звичайно, вишня замордована ними жертва і її однопумці, або також ті, в чий країні відбуватиметься суд над російсько-большевицькими скритовбивцями. Цей останній маневр — це маневр шантажистів, задуманий з метою, щоб онесмілити винесення об'єктивного присуду.

«Велика пропагандивна кампанія в 1961-62, спрямована на оклеветування Бандери і його Організації в т. зв. кривавих ділах в Україні і за кордоном вказує на те, що большевикам і на цей раз хотілося б повторити свій Паризький стратегічний плян з-перед 35 літ (під час процесу проти вбивника Симона Петлюри, московського агента Шварцбарта — ред.): відвертати увагу суду від доконаного ними морду і затруднити співобвинувачів Сташинського відбиванням прерізних вигадок та спростовуванням большевицьких клевет, а якщо цей плян не вдасться, принаймні на якийсь час дозорієтувати західню пресу підсовуванням брехень типу Лібгольца, Вергуна та всяких інших інтриг, монтованих заставленими до цього большевицькими агентами».

«Стратегічний плян» Москви з-перед 35 років — використати також суд над Сташинським для своєї користи, виявився нереальним ще далеко до процесу в Карльсруге. До цього процесу була як слід підготована не лише Організація Українських Націоналістів, але теж уся українська спільнота на чужині. Підготовку вели як кадри націоналістів, так і широкі кола громадянства.

Екзекутива Українського Конгресового Комітету Америки (УККА) на своєму засіданні 13 квітня 1962 року розглянула теж справу процесу проти Б. Сташинського й стала на становищі, що той процес матиме політичний характер виняткового значення. На лаві обвинувачених буде засідати не лише Б. Сташинський, а й ціла страхітлива система московсько-большевицького терору, стосованого до протикомуністичних діячів на чужині. Тому Екзекутива УККА видала окреме звернення до українського громадянства в якому, між іншим, закликала:

«У процесі виступатимуть родини названих жертв терору, як пошкодвані, репрезентовані своїми адвокатами. Це вимагає поважних коштів. Тому Екзекутива УККА вважає за вказане й доцільне в цій загальнонаціональ-

* «Russischer Kolonialismus in der Ukraine». Berichte und Dokumente. Ukrainischer Verlag in München 1962. Стр. 343-360; «Petlura, Konowalez, Bandera von Moskau ermordet». Ukr. Verlag in München 1962, стр. 7-24. «Russian Oppression in Ukraine. Reports and Documents». Ukrainian Publishers LTD, London 1962, стр. 451-466. «Petlura, Konovalets, Bandera Murdered by Moscow». Published by the Ukrainian Publishers Limited, London 1962, стр. 5-20; «Assassinés par Moscou: Petlura, Konovaletz, Bandera». Editions Ukrainiennes à Munich 1962, стр. 7-24; «Petlura-Konovalets-Bandera Asesinados por Moscu». Organizacion de les Nacionalistas Ucrucianos en el Extranjero (ZCH OUN), Madrid 1962, стр. 9-24.

** «Шлях Перемоги» чч. 17-18 (426-427) з 20. 4. 1962 до ч. 21 (430) з 27. 5. 1962 р. Повний текст статті див. розділ «Матеріяли і документи» ч. 25.

ній справі звернутися до всіх американських українців із закликом, щоб вони своїми пожертвами спричинилися до покриття коштів процесу й оплати адвокатів, що репрезентуватимуть пошкодовані родини».

Подібне становище зайняла і найбільша українська установа в Канаді — Комітет Українців Канади (КУК), який за підписами свого президента о. д-ра В. Кушніра й ген. секретаря В. І. Сарчука видав заяву п. з. «Напередодні процесу проти Б. Сташинського» такого змісту:

«У недалекому часі в Західній Німеччині відбудеться судовий процес над названим у наголовку вбивцею двох чільних українських діячів сл. пам. Степана Бандери і Лева Ребета. Родини названих діячів будуть виступати на тому процесі, як пошкодована сторона, захищаючи добру пам'ять своїх мужів і батьків. Але той процес фактично виходить далеко поза границю особистої трагедії обидвох родин. Всі познаки говорять за те, що це буде один із тих міжнародних процесів, які мають далекосяглі політичні наслідки. На всякий випадок, українці у вільних країнах світу повинні допильнувати, щоб цей процес виявив усю правду про довершені злочини. Не можна ані на хвилину забувати, що за кулісами тих злочинів є Москва і з її боку можна сподіватися, під час процесу, різного роду провокацій».

«Маючи це на увазі і кваліфікуючи той процес, як проблему особливого значення для всього українського народу, Збори Президії (КУК — ред.) дня 4 травня ц. р. покликали до ближчого розгляду справи спеціальну комісію правників і доручили їй опрацювати в майбутньому часі плян акції».

У червні 1962 р. відбулося поширене засідання управи Союзу Українських Організацій Австралії (СУОА) з представниками суспільно-громадських та політичних організацій, на якому обговорено питання майбутнього процесу проти московського агента Сташинського. У висліді нарад створено «Всеавстралійський Комітет допомоги для проведення процесу проти вбивника Б. Сташинського». Ділову екзекутиву цього комітету створила президія СУОА, поширена запрошеними представниками інших організацій.

Під час першого засідання президії згаданого комітету обговорено ряд питань практичної фінансової допомоги та морально-політичної постановки процесу. Українські громадяни в Австралії почали проводити грошеві збірки на кошти процесу та на пропагування української визвольної справи.

До організованої акції для підготовки до процесу в Карльсруге приєдналися також українці з Південної Америки. 15 липня 1962 р. члени Головної Ради Української Центральної Репрезентації (УЦР) в Буенос-Айресі (Аргентина) на своєму засіданні прийняли постанову:

«Заслухавши звернення Комітету Українців Канади (КУК) та Українського Конгресового Комітету Америки (УККА) в справі близького процесу Б. Сташинського, вбивці д-ра Л. Ребета та Ст. Бандери, Головна Рада УЦР, переконана, що Сташинський це лише один із цілої низки московських агентів, що полюють за визначнішими українськими (та інших народів) протикомуністичними діячами, як то вказують попередні вбивства Головного Отамана С. Петлюри та полк. Є. Коновальця, — доручає Управі УЦР опрацювати відповідний меморандум для поширення у відповідальних колах вільного світу та скликати представників національних організацій для створення Міжорганізаційного Комітету Оборони Жертв Московського терору... Людоловство і політичні вбивства за кордоном практикувала свого часу і

царська Росія, почавши з Петра І. (пригадуємо Войнаровського). Комуністична Москва додала до того ще й систему по-мистецьки сплетених наклепів та провокацій, щоб замести власні сліди та звернути вину на інших, викликаючи тим у ворожому їй суспільстві взаємні обвинувачення та неоправдані підозріння. Саме тому необхідна постійна організована акція, що виявляла б справжніх убивць та їхні провокативні методи».

МОСКВА ЗНОВУ В ДЕФЕНЗИВІ

В той час, коли українці в країнах вільного світу розгорнули широку працю, щоб на процесі в Карльсруге ударемнити провокаційні задуми скритовбивців із Кремля, Москва не мала змоги сильніше протиставитися їм, бо вона мала куди більші клопоти на внутрішньому своєму відтинку, що теж завдало їй ударів і на зовнішньо-політичному форумі. Цими турботами були страйки, заколоти та чинні виступи населення міст України й інших поневолених Москвою країн, що викликало збоку окупанта збройну поліційно-військову реакцію, у висліді якої згинуло сотні людей — чоловіків, жінок, молоді й навіть дітей.

Тереном кривавих заворушень були головно міста Донецького басейну, місто Новочеркаськ Ростовської області, Одеса й м. Кемерово, одно із економічних та культурних осередків південносибірського Кузнецького залізного і сталевого басейну; причиною розрухів — невдоволення широких мас робітництва й міського населення підвишкою цін на продукти першої потреби, як м'ясо, масло і т. п. Рятуючи катастрофальний стан своєї господарки, Москва 1-го червня 1962 року несподівано підвищила ціни на харчеві продукти у висоті 25 до 30 відсотків, облудно виправдуючись, що, мовляв, «підвищення закупочних цін на масло і м'ясо урядом Радянського Союзу було викликане тим, що дотеперішні ціни приносили колгоспам і радгоспам поважні збитки».

Очевидно, що разом із підвишкою цін на м'ясо і масло зросли ціни на інші сільськогосподарські продукти, тому голодному й ожебраченому населенню урвався терпець. Коли, отже, в п'ятницю 1-го червня 1962 року оголошено підвищення цін, то вже в суботу 2-го червня робітники в Україні, головно шахтарі, збунтувалися і заявили, що не будуть працювати.

Наступних днів, у неділю 3-го і в понеділок 4-го червня хвиля страйків охопила дальші маси гірників. Не зважаючи на зусилля большевицької міліції і т. зв. «народних дружин» опанувати ситуацію та примусити робітників повернутися до праці, страйкуючі вчинили рішучий спротив. Коли ж міліція вжила зброю, вбиваючи та ранивши старших і дітей (Новочеркаськ), це прискіпило розрухи. У деяких місцях, — як писала бельгійська газета «Ля Нувель Газет» з 30. 10. 1962 р., — товпа відповіла пострілами й покотилися трупи поліціантів.

Перелякана Москва поспішно вислала озброєні до зубів «спецвідділи» КГБ, які криваво здушили робітничі виступи. В одному тільки місті

Новочеркаськ згинуло, за твердженням західньої преси*, 500 людей. Крім того, з Москви приїхав до Ростова секретар ЦК КПСС Фрол Козлов, щоб навести лад, у висліді чого серед партійних кіл Ростовської області настала «чистка» й переміщення на керівних посадах. 15-го серпня 1962 року в Ростові відбувся другий великий мітинг партійного активу області, на якому був присутній член президії ЦК КПСС Кириленко. Ухвалою зборів знову проведено усунення партійних керівників області. Терени, де відбувалися страйки, замкнено для чужинецьких туристів і відвідувачів та дипломатів західніх країн.

Якими глибокими були червнені потрясення всередині СРСР, вказує такий факт, що сам Хрущов, промовляючи 27 червня 1962 року перед працівниками виробничих керівництв центру РСФСР, мусів ще раз оправдуватися, чому підвищено ціни на харчові продукти:

«... Хотілося б затримати вашу увагу і на такій думці: чи вигідне споживачеві підвищення цін? При такій постановці питання інша людина може сказати: що це мені хочуть довести? Підвищили роздрібні ціни на м'ясо та ще кажуть, що це мені вигідно!.. Нам відомо, що навіть деякі комуністи говорять іноді так: ось ми на XXII з'їзді партії прийняли програму будівництва комунізму, а після цього ціни на м'ясо підвищили. То куди ж ми йдемо — вперед чи назад?..»**

Куди йде московський «комунізм», показали криваві страйки й демонстрації.

Про заворушення в СРСР західні часописи одержали чимало цінних інформацій від учасників т. зв. Міжнародного Фестивалю Молоді, що його Москва влаштувала наприкінці липня (початок фестивалю — 29. 7.) 1962 року в столиці Фінляндії Гельсінкі і на якому вона теж зазнала великої поразки. Примусивши фінський уряд погодитися на те, що большевики влаштують на його території фестиваль, Москва сподівалася досягти великих успіхів. Але в той час, коли уряд Фінляндії мусів мовчати, заговорила фінська молодь і громадянство. В днях 28 і 29 липня 1962 року західні радіостанції широко інформували про великі демонстрації у Гельсінкі звернені проти московського фестивалю, в яких було чимало поранених у сутичках демонстрантів з комуністичними учасниками свята молоді, під час яких мусіла інтервенювати фінська поліція.

В дальші дні фестивалю різні делегації (Цейлону, Уганди, Сенегалу, Дагомею, Нігерії) покинули Гельсінкі на знак протесту проти большевицьких методів, не зважаючи на те, що в справу втрутилися своїми зверненнями Хрущов і Брежнев.

* Про страйки, заколоти й поліційні акції проти населення в Україні й інших місцевостях див.: «Paris-Presse», Париж з 25. 7. 1962; «Daily Telegraph», Лондон з 7. 8. 1962; «Kleine Zeitung» з 8. 8. 1962, Клягенфурт; «New York Herald Tribune», Париж (европ. вид.) 1. 11. 1962 р.; «La Nouvelle Gazette», Шарлеруа (Бельгія) 30. 10. 1962 та ін.

** «Колгоспне село», Київ 1. 7. 1962 р.

Роз'яснювальну акцію серед делегацій з ССРСР, які теж виявляли невдоволення з фестивалю, провела група членів ОУН, що їх на той час вислав до Гельсінкі Провід ЗЧ ОУН.

Одначе, було б, здається, помилковим думати, що тривога Москви, викликана кривавими розрухами населення в ССРСР, мала тільки соціяльний аспект. Дарма, що безпосередньою причиною страйків і заколотів було обурення широких мас робітництва проти підвишки цін на харчеві продукти, коріння цих виступів сягало куди глибше. Бо ж несподівано партійні чинники в Україні розпочали широку пропагандивно-наклепницьку кампанію проти українського «буржуазного» націоналізму, сягаючи аж до часів визвольних змагань у 1918-ті роки.

І так київська «Літературна Україна» в своєму 56 числі з 13 липня 1962 року почала друкувати розділи з 20-аркушевої книжки С. Даниленка п. з. «Дорогою ганьби і зради», в якій автор намагається псевдо-документальними даними зобразити «злочини, вчинені проти українського народу українськими буржуазними націоналістами, в спілці з реакційним католицько-уніятським духовенством». При цьому С. Даниленко розгорнув дуже широкий образ, бо призбирав ті «злочини», почавши від Центральної Ради, М. Грушевського, С. Петлюри, потім митр. А. Шептицького, аж до бандерівців і ... канадійського прем'єра Діфенбейкера.

Рівночасно майже пленум ЦК в Києві, — як писала «Радянська Україна» з 15 серпня 1962 року, — у своїх постановах дав наказ, що «партійні організації повинні рішуче виступати проти тенденцій до національної обмежености і винятковости, ... проти будь-яких пережитків українського буржуазного націоналізму». В той же час розпочався теж відкритий наступ Москви на українську художню літературу і її провідних діячів за «істотні недоліки» та «перекручення справжнього стану сучасної української літератури» і «політично-хибні твердження», як це стверджувала в «Літературній Україні» з 29 червня 1962 року президія Спілки письменників України. Можна, отже, припускати, що поштовх до спротиву режимові дали сили, яких Москва найбільше лякається, — сили українського націоналізму. Нагінка ж на українських літераторів і працівників друкованого слова пішла за те, що вони своїми творами з свіжою тематикою і новим напрямком сприяли зростанню національних почуттів серед населення.

Серед таких політичних обставин Провід ЗЧ ОУН, у вересні 1962 р. в своєму офіціозі* повідомив українську спільноту на чужині про те, що головна розправа проти московського агента Б. Сташинського, який з наказу уряду, партії і КГБ в Москві замордував Провідника ОУН Степана Бандеру, відбудеться в другому тижні жовтня 1962 року. Кілька днів пізніше цю інформацію принесли західнонімецькі часописи,

* «Шлях Перемоги», Мюнхен, ч. 38 (447) з 23. 9. 1962.

стверджуючи, що процес проти Сташинського відбудеться 8 жовтня перед карним сенатом федерального суду в Карльсруге. Не маючи змоги на більшу реакцію, большевицькі агенти за кордоном в останні дні перед процесом намагалися провести ще одну провокацію. На відомі їм адреси українців і українських установ у вільному світі, а навіть німців вони розіслали брошуру п. з. «Кров на руках Бандери». На обкладинці цієї брудної публікації зазначено, нібито це видання ОУН під проводом полк. А. Мельника. Видаючи брошуру, Москва мала на меті розбурхати пристрасті в політичному житті українців на чужині, збудити ресантименти й нацькувати одних націоналістів на других, а тим самим відвернути їхню увагу від головного завдання — спільного наступу на ворога.

Одначе провокацію кагебівських слуг зразу розкрито, а організація полк. А. Мельника видала у вересні 1962 року заяву такого змісту:

«В Німеччині розсилається анонімово невідомими особами брошура «Кров на руках Бандери» з зазначенням на обкладинці «Видання Організації Українських Націоналістів» 1962 та з віньєткою тризуба з мечем. Провід Українських Націоналістів оцим заявляє, що ОУН не має ніякого відношення до того видання. Перестерігаємо українське громадянство перед цією черговою провокацією ворога».

Допомогу провокаторам, які поширювали згадану брошуру, намагався подати україномовний комуністичний часопис з Нью-Йорку* наклепницькою статтею «В кігтях націоналістичного терору...», користуючися статтями Джона Л. Стілла п. з. «Замаховець, роззброєний коханням» («Life», 7. 9. 1962, Чикаго, США) і провокаціями статті Володимира Шемередяка з журналу «Самостійна Україна» (ч. 5 [151], вересень 1961 р., Чикаго, США). Одначе ці ворожі виступи не мали жадного відгуку.

ВБИВНИК БАНДЕРИ СТАЄ ПЕРЕД СУДОМ

У перші дні жовтня 1962 року Провід Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів окремим повідомленням поінформував своє членство й все українське громадянство на чужині про остаточний реченець процесу проти Сташинського та безпосередній предмет судового розгляду, підкреслюючи злочинну роль найвищих московських верховодів, причетних до замордування Степана Бандери. Текст цього повідомлення такий:

«Судовий процес проти Б. Сташинського, вбивника сл. пам. Провідника ОУН Степана Бандери, призначений на час 8 до 13 жовтня ц. р. — це, після паризького суду над большевицьким агентом Шварцбартом за замордування Голови Української Держави Симона Петлюри, другий політичний процес історичного значення для українців, що відбудеться на чужій землі.

На суді над большевицьким агентом і подвійним вбивником Б. Сташинським будуть виявлені злочинні методи большевицької Москви, якими вона

* «Українські вісті», Нью-Йорк, ч. 39 (14.267) з 27 вересня 1962 р.

придушує боротьбу нашого народу та жорстоко і рафіновано винищує в Україні і поза нею борців за його визволення. На суді будуть виявлені московські організатори мордів, диверсій, шпигунства — зверхники і наказодавці Сташинського.

Безпосереднім предметом розгляду Найвищого Суду будуть злочинні дії висланого агента на території Союзної Республіки Німеччини. Його злочинна діяльність, доконана на українській території в 1951-52 рр. полягала в тому, що він у співпраці з ворогом видавав на смерть і допомагав у винищуванні українських громадян, покликаних до оборони українських державних інтересів — членів ОУН і УПА — що співпрацював з ворогом у прямому і підступному переслідуванні українського цивільного населення, що, підтримуючи визвольну боротьбу, сповняло свій громадський обов'язок. Ці акти національної зради Сташинського теж не зможуть бути повністю затаєні в час судової розправи.

Акт обвинувачення буде оголошений на судовій розправі. З інформацій, які до цього часу є відомі, найважливішими є ствердження наступних фактів:

Указом Верховного совета з листопада 1959 р., підписаним головою Президії Верховного совета Климентієм Єфремовичем Ворошиловом та секретарем тієї Президії Георгіадзе, вбивник Степана Бандери, Сташинський, був нагороджений за переведення «одного важливого державного завдання» бойовим орденом «Червоного прапора». Через місяць пізніше тодішній голова Комітету Державної Безпеки (КГБ) Александер Шелепін покликав вбивника до свого уряду в Москву і вручив йому цю грамоту про нагородження його одним із найвищих орденів за виконання морду на Бандері, в приявності його супровідника і тодішнього зверхника з Карльсгорсту Сергея Александровича та, мабуть, інших осіб.

Цей факт розкриває перед світом усю безсоромну злочинність найвищих урядових і партійних чинників ССРСР, які організують скритовбивчий морд на людині і кваліфікують його, як «важливе державне завдання», та за виконання морду нагороджують вбивцю високим відзначенням.

Кожному, хто знає «демократично-централістичну» структуру найвищого партійного і державного керівництва Советського Союзу, без окремих доказів є samozрозумілим, що Шелепін, як шеф КГБ, підлягав і по державній, і по партійній лінії Никіті Сергєевичу Хрущову, як першому секретареві КПСС і як голові Ради Міністрів ССРСР, і що плянування дій КГБ вимагали схвалення якщо не цілого «колективного керівництва», то принаймні самого Хрущова. Остаточну відповідальність за морд Бандери несуть Никіта Хрущов і особи з колективного керівництва, які були ним допущені до розгляду терористичних плянів КГБ.

Наказ замордувати проф. Л. Ребета одержав Сташинський з початком жовтня 1957 р. від Сергея Александровича, морд виконав 12 жовтня 1957 р. Через один або два тижні в Карльсгорсті влаштовано на честь вбивника бенкет, на якому кагебісти йому ґратулювали, а один большевицький генерал похвалив його. В дарунок за забиття людини подаровано Сташинському фотоапарат марки «Контакт».

Доручення стежити за Ст. Бандерою одержав Сташинський від Сергея Александровича в січні 1959 р. Наприкінці квітня 1959 р. звіт про свої спостереження склав він у Москві вищому урядникові КГБ Георгієві Аксентєвичу і від нього одержав тоді наказ забити Ст. Бандеру. Успішне переведення пляну запили в Георгія Аксентєвича шампанським. Щоб виконати морд, Сташинський приїхав в травні 1959 р. до Мюнхену і на другий або третій день після того мав нагоду виконати морд біля гаражу, але не стало йому сміливості. Після того він ще раз приїздив до Мюнхену допасувати подроблені ключі до входових дверей будинку. На початку жовтня 1959 р. Сергєй Александрович передав йому друге доручення з Москви забити Бандеру. До Мюнхену Сташинський прибув 14 жовтня, морд виконав 15 жовтня 1959 р.

В грудні 1959 р. відбувся в честь вбивці бенкет у Карльсгорсті, на якому советський генерал повідомив вбивника про нагородження його бойовим орденом «Червоного прапора». Церемонію вручення ордена за виконання морду перевів у Москві тодішній шеф КГБ Шелепін 4-го або 5-го грудня 1959 р.

Наведених фактів досить, щоб на тлі процесу вийшла на яву перед світом злочинна роля московських верховодів напередодні осінньої дебати на форумі Об'єднаних Націй про російський колоніалізм і дала свідоцтво правди про криваві діла Кремля.

Проголошення присуду припадає майже точно в третю річницю смерти Провідника Степана Бандери. Сподіваємося, що третя річниця буде відмічена справедливим покаранням виконавця і належним натавруванням кремлівських організаторів злочину».

«Справу Сташинського» мав розглядати Третій Карний Сенат Федеральної Судової Палати для кримінальних справ, до компетенцій якого належать випадки державної на національній зради, шпигунської і протидержавної підривної діяльності та протиконституційні проступки, скеровані на повалення демократичного ладу в Німецькій Союзній Республіці. Цей Сенат поточною мовою називають «червоним сенатом» з огляду на темновишневої барви тоги й берети суддів і прокураторів. Популярним є також окреслення — «політичний сенат».

Акт оскарження проти Богдана Сташинського за два вбивства і за зрадницькі зв'язки (розвідувальну діяльність) на терені Західньої Німеччини був виготовлений ще в половині квітня 1962 року та переданий Третьому Сенатові на судове розглянення. В половині травня того року цей акт із слідчими документами повернено федеральній прокуратурі для проведення доповнювального слідства. Наприкінці вересня федеральний суд повідомив, що публічний процес проти Сташинського відбудеться від 8 до 13 жовтня 1962 року.

«ПРОЦЕС ПРОЦЕСІВ»

«Процес процесів», «найсенсаційніший процес німецької післявоєнної історії», «найсенсаційніша шпигунська справа, про яку ми будь-коли чули» — такими словами німецькі часописи характеризували процес проти московського агента Богдана Сташинського, що відбувся в днях 8-го до 15-го жовтня (присуд застав 19 жовтня) 1962 року в західнонімецькому місті Карльсруге перед найвищим судом Німецької Союзної Республіки — так званою Федеральною Судовою Палатою. Німецький часопис у Карльсруге «Badische Neueste Nachrichten» писав 9 жовтня 1962 року:

«Вчорашній день виглядав зовнішньо, як кожний інший — гарний осінній день, пригожий для відпочинку, споглядань і безтурботности. Для тих, хто одержав пізню відпустку, це, може, й мало місце, але не для карльсрузької охоронної та кримінальної поліції. Від учора її підсилено введено в службу на терені в один кілометр навколо Федеральної Судової Палати, перед Третім Карним Сенатом якої, як відомо, розпочався «процес процесів» — судовий розгляд справи Богдана Сташинського обвинуваченого у вчиненні двох убивств і в зрадницьких зв'язках з советською розвідувальною службою.

«Хоча вчора все виглядало так, як кожного іншого дня, атмосфера навколо Федеральної Судової палати була надзвичайно напружена. Поліцаї раптово ніби виростили з-під землі перед перехожими, які їм здавалися підозрілими, з розташованих у різних місцях авт скеровувалися недовірливі очі на кожного, хто проходив повз них, і ми б не здивувалися, коли б довідалися,

що протягом усього процесу в усіх помешканнях, по сусідстві з Федеральною Судовою Палатою, наприклад, на вулиці Геррен, сховано урядовців кримінальної служби, щоб контролювати все, що діється навколо.

«Стільки клопоту з-за одного советського агента, що втік на Захід? Таке питання, мабуть, дехто поставить із здивуванням. Не підлягає сумніву, що Сташинському справді загрожує небезпека».

Але впродовж процесу проти Сташинського не лише вулиці навколо будинку найвищого суду Німеччини були переповнені поліцаями та неуніформованими таємними співробітниками кримінальної поліції. В середині цього будинку також ужито небувалих у німецькій історії заходів безпеки. Часопис в Еслінгені «Esslinger Zeitung» писав про це 9 жовтня 1962 року:

«Для процесу проти Сташинського було вжито найобширніших заходів безпеки за весь час існування Федеральної Судової Палати. Досі під час процесів проти агентів судову залю охороняли лише два поліцаї, які, трохи нудьгуючи, стояли біля входу; тепер їх було 50. У самій судовій залі, що має кліматичне устаткування та освітлюється лише штучним світлом, була розташована велика кількість співробітників кримінальної поліції в цивільному убранні, завдання яких, очевидно, насамперед полягало на тому, щоб захистити підсудного від можливих замахів з боку його колишніх колег з таємної служби».

Вже за кілька днів перед початком процесу урядовці німецької охоронної служби почали слідкувати за тим, щоб жадна стороння людина не ввійшла до судової залі, бо боялися, що «хтось міг би внести до залі бомбу з годинниковим механізмом».

Часопис у Бонні «Bonner Rundschau» з 8. 10. 1962 року писав:

«За ніяку ціну не можна допустити, щоб совети ліквідували обвинуваченого агента советського Комітета Государственной Безопасности (КГБ) таким способом, як вони замордували кілька місяців тому в тюремній камері у Відні старшину мадярської таємної служби, що перебів на Захід».

Про цей випадок писала 29-го червня 1962 року німецька газета «Deutsche Soldaten-Zeitung» у великій передовій статті:

«В половині червня 1962 р. у Відні помер загадковою смертю офіцер мадярської таємної поліції, ославленої АВО, Беля Лапушник, який за місяць перед тим утік з Мадярщини. Він приніс із собою великий таємний матеріал АВО. Щоб захистити Лапушника, його приміщено в поліційній в'язниці при вулиці Россавер Ленде у Відні, але пізніше, із-за запалення мигдаликів, його переведено до загального шпиталю. У хвилину своєї смерті Лапушник останніми силами написав на шматку паперу: «Прополощіть мені шлунок». Не зважаючи на це, австрійське міністерство внутрішніх справ уважає, що цей визначний втікач помер природньою смертю. Так само думала б, мабуть, ще й сьогодні мюнхенська поліція про смерть д-ра Ребета і Бандери, якщо б перед західньо-берлінською поліцією не з'явився несподівано Сташинський».

Отже не дивно, що німецькі чинники застосували надзвичайні заходи безпеки для охорони Сташинського ще під час його ув'язнення. Гельга Цоллер у своєму звіті для газети «Das Neue Blatt», Ганновер, 29 вересня 1962 р. писала між ін.:

«Для уникнення того, щоб советські агенти примусили вбивника Бандери замовкнути раз назавжди, ще перед процесом у Карльсруге, союзна прокуратура застосувала велетенські засоби обережності. До камери у карльсрузькій в'язниці (в якій сидів Сташинський — ред.) можуть заходити кожного разу тільки два урядовці (в'язничні — ред.) одночасно. Харчі для нього готуються у в'язничній кухні під доглядом урядовця кримінальної поліції».

«Камера є розташована до внутрішнього подвір'я в'язниці, щоб зовні ніхто не міг зробити замаху на цінного в'язня. Під час процесу Сташинського обєригатимуть чотири вибрані кримінальні урядовці».

В день, коли розпочався процес, 8-го жовтня 1962 року, як писали «Stuttgarter Nachrichten» з 9. 10. 1962 р.,

«Фоторепортери, які вже від 8-ої години ранку в понеділок ждали перед Союзною Судовою Палатою з готовими до фотографування апаратами, були гірко розчаровані. Надзвичайно сильний поліцейний відділ привіз Сташинського до судового будинку ще перед світанком. Сташинський з'їв сніданок у камері, розташованій у пивницях».

«Зроблено все, щоб усунути ризик, — як ствердила «Hannoversche Presse» з 9. 10. 1962 р. — У спостерігачів процесу докладно контролюють документи, щоб до залі не зміг проникнути хтось із наміром учинити замах. Бо зізнання цього підсудного в страшний спосіб компромітують советську таємну службу і взагалі Советський Союз... Місця в залі суду були вперше нумеровані. Причина: таким способом можна було осягнути якнайкращий розподіл у залі співробітників кримінальної поліції, які повинні були змішатися з спостерігачами».

Сташинський не лише скомпромітував Москву, він завдав їй великих шкід у багатьох відношеннях. Александер Пельцер, співробітник часопису в Кельні «Deutsche Zeitung» так писав у числі цієї газети з 5 жовтня 1962 року:

«Крім зізнань (Сташинського — ред.), під час процесу за вбивство гра-тимоуть певну ролю документальні прилоги. Цілком певним є те, що КГБ, не зважаючи на всі напади на Сталіна, Берію і сталінські методи, також у добі Хрущова продовжує свою «працю» таким самим способом, як за Сталіна. Зрозуміло, отже, що советська пропаганда намагається обезцінити справу Сташинського. Але Москва сама підтвердила велике значення справи, коли вона безпосередньо після втечі Сташинського пристосувала кару до 17 високих урядовців КГБ, проганяючи їх з посад».*

В таким аспекті розцінювали карльсрузький процес інші німецькі часописи. Ерік Ферґ у своїй статті, друкованій 5 жовтня 1962 року в «Hamburger Abendblatt» стверджував:

«Цей процес буде політикум першого ступеня. З одного боку, він безпри-страсною мовою правосуддя виявить методи, з допомогою яких советська таємна служба ліквідує своїх противників за кордоном. З другого боку, ко-муністична пропаганда витягне важкі гармати, щоб знеславлювати Союзну Судову Палату як знаряддя західньої пропаганди».

Зрозумілим, отже, стає зацікавлення, що його викликав у той час політичний процес у Карльсруге.

За словами «Bonner Rundschau» з 8. 10. 1962 р., — «Кількість замовлень на місця в судовій залі на час головного процесу осягнула небувалих розмірів. Особливо сильно репрезентована закордонна преса західніх країн».

Численна німецька преса зазначила, що вже за кілька днів перед початком процесу всі місця в залі суду були зарезервовані. Больше-вицькі чинники чи газети не вислали своїх спостерігачів або кореспон-

* «Колишній майор КГБ Анатоль Голіцин зізнав, що справа Сташинського викликала в КГБ велику сенсацію. Серед розшуків за винуватцем zdeґрадо-вано або усунено з посад 17 старшин КГБ, що ім доручено було керівництво над Сташинським. Єдиним виїнятком є справжній винуватець і відповідаль-ний (за Сташинського): Александер Шелєпін. Його не покарано. Його підви-щено на посаді...» (Karl Anders: „Mord auf Befehl“. Verlag F. Schlichten- mayer, Tübingen 1963, стор. 98).

дентів на процес, хоч здавалося б, вони мусіли бути в тому дуже зацікавлені. Проте, якраз відсутністю своїх представників вони даремно пробували створити на Заході враження, ніби ціла справа їх не стосується. Часописи підкреслювали теж наявність у судовій залі великої кількості українських журналістів і представників ОУН з Німеччини, Великобританії, Франції, Голляндії, США та Канади. На жаль, ми мусимо сказати, що чимало українців, які приїхали до Карльсруге навіть з далеких районів свого поселення, не змогли бути під час процесу, бо для них не вистачило місць. Із-за нестачі місця до залі не могли ввійти також деякі західні журналісти.

У КАРЛЬСРУГЕ

Голоси західнонімецької преси про велику відносно кількість українських спостерігачів на процесі, що їх вислав до Карльсруге Провід ЗЧ ОУН, були в загальному прихильні, з висловами подиву й признання для їхньої інформаційної праці серед кіл чужинецьких журналістів. Характеристичним у цьому відношенні було ствердження часопису «Badische Neueste Nachrichten» з Карльсруге, який писав у 236 числі з 9 жовтня 1962 року:

«Процес знаходить найбільше, безпосереднє зацікавлення у членів родин замордованих... З ними разом з найнапруженішою увагою слідкують (за ходом процесу — ред.) представники українського руху спротиву, серед яких є професор Степан Ленкавський, що перейняв наслідство Бандери. Але тут не йде про обвинуваченого Богдана Сташинського. Найбільшим обвинуваченим є Советський Союз. Та він не має тут своїх заступників. Не репрезентують його навіть журналісти (з Москви — ред.), хоч найвидатніші часописи Європи й Америки вислали своїх представників».

Не бракувало, одначе, й деяких неприхильних вигуків. Зразковим прикладом такого західного журналіста, який нестачу відповідного знання надолужує злобними «реторичними» запитаннями, і який не вміє розрізнити однієї мови від іншої, є репортер часопису «Frankfurter Rundschau» з Франкфурту над Майном, Петер Міска. 13 жовтня 1962 р. він писав у цьому часописі між іншим таке:

«В'язнична камера є єдине місце, де він (Сташинський — ред.) певною мірою відчувається безпечно перед пімстою советської таємної служби. До людей, які так мислять, належать передусім численні в судовій залі українські екзильні політики. Кожного дня вони займають більшу частину з сотні місць, призначених для слухачів. Група їхніх спостерігачів (до речі, хто платить їм і панові вислуженому міністрові Оберлендерові, який день у день є на процесі, витрати на прожиток?), є така велика, що під час перерв у процесі чується майже так часто російську мову, як німецьку».

Для широкої інформації чужинецького світу про рафіновані методи московських скритовбивників і про безприкладну в історії народів колоніальну експлуатацію та біологічне нищення українського народу, Провід ЗЧ ОУН, у ході підготовки до процесу на протязі 1962 року, видав друком: 4 книжкові публікації німецькою мовою у кількості 7.600 примірників, 6 публікацій (в тому один журнал. Одна книжка розісла-

на після процесу) англійською мовою (22.000 прим.), 2 французькою (в тому один журнал) тиражем 3.800 прим., 1 публікацію еспанською мовою (3.000 прим.). Загальна кількість тиражу цих видань — 36.400 примірників. Більшу частину цих публікацій розіслано до і під час процесу в усі країни вільного світу на різні адреси наукових, політичних і громадських установ, церковних і судових чинників, редакцій усіх більших газет і журналів та видатних особистостей.

Крім того, під час самого процесу в Карльсруге, Провід ЗЧ ОУН поставив чотири редакції і технічну службу для щоденної інформації української спільноти та світової преси. Склад працівників, що їх Провід вислав до Карльсруге, нараховував 39 осіб, у тому 9 співробітників неукраїнської національності. На протязі часу від 5-го до 15-го жовтня 1962 р. видано, циклостилєвим способом, 8 випусків німецькою мовою «Ukrainische Korrespondenz», 4 випуски англійською мовою «Ukrainian Correspondence» (обидва видання за редакцією м-гра Ярослава Бенцаля) та 7 випусків українською мовою «Українська Кореспонденція» (за редакцією д-ра Григорія Васьковича), разом приблизно 10.000 примірників з 75.000 сторінок. В той час надруковано 5 чисел часопису «Шлях Перемоги» (в тому три надзвичайні видання з датами 12-го, 14-го і 16-го жовтня 1962 р.), загальною кількістю 50.000 примірників. Витрати на всі видання та кошти перебування в Карльсруге покрито з добровільних пожертв українського громадянства на чужині, яке склало кругло 198.000 німецьких марок (50.000 американських доларів).*

Працю друзів у Карльсруге найкраще характеризує цей уривок із спогаду Т. Зарицького п. з. «Він вів і веде до бою».**

«15 жовтня 1962 р. — Сьогодні судять Москву, вбивника Провідника, катів України. Саме сьогодні минає три роки з дня смерти Провідника. У бюрі, яке ми влаштували у Карльсруге, тут на чужині, щоб словом правди бити ворога України й світу, — кипить праця. Стукають машинки, голос людини монотонно диктує слова, які завтра в тисячах і мільйонах примірників вільної преси понесуться в світ. Це голос тої самої людини, яка диктувала машиністці 22 роки тому у Львові. Тут нас більше — тих самих. Ні, цим разом це не похідна група. З колишніх друзів мало хто залишився в живих. Впали в боях, як і той, хто їх вів.

«Але й тепер у просторій кімнаті гамірно. Наше волосся стало срібне й зморшки вкрили чоло. Тільки той самий вогонь горить у грудях. Відчуваємо, що він не може згоріти ніколи.

«Ми знову не чуємо ні голоду, ні спраги, ні втоми. Демаскуємо злочини Москви. Б'ємо ворога. Єдине, чого нам бракує, — це подостатку часу. День короткий і ми працюємо ночами.

«З нами чужинці. Молода німецька дівчина без відпочинку сидить за машинкою до писання вже десять годин. Вона йде на відпочинок щойно після півночі, встає вдосвіта.

— Вас ще так, хіба, ніхто не експлуатував, як ми, українці? Будете зле думати про бандерівців? — кажу.

«Дівчина сміється.

* Див. розділ «Матеріяли і документи» ч. 22. — звіт Фінансової Референтури Проводу ЗЧ ОУН.

** «Шлях Перемоги», Мюнхен, ч. 1-2 (464-465) з 7. 1. 1963 р.

— Мене ніхто не експлуатує. Я це роблю, бо вірю в ту саму справу, що й ви. За гроші я не сиділа б ночами і не вставала б після тригодинного сну...

«Збоку працює над німецькомовним бюлетенем кол. в'язень Воркути.

«Я бандерівець», — каже він гордо. Це німець, який зріс в атмосфері боротьби з Москвою, боротьби, яка ведеться навіть у московських концтаборах.

«На краю стола, між цикльостилем і горою паперів, пише статтю про Україну й московських злочинців інший ентузіяст української визвольної боротьби. Це англієць, редактор «Українсько-Англійських Новин», п. Джон Грегем.

«Хтось кличе вечеряти, але майже ніхто не перериває праці. Немає часу...»

Одначе праця, що її з рамени Проводу ЗЧ ОУН провів у Карльсруге гурт ентузіястів, дала великі висліди. «У Карльсруге ми дістали бодай частину сатисфакції, — стверджував суспільно-громадський діяч на терені Австралії, п. В. Литвин*, — ми досягнули найважливіше — перед суд публічної opinio поставлено архибандита Хрущова, Шелепіна і їх злочинну банду, як справжніх спричинників обох мордів. І в тім саме незаперечна заслуга Проводу ЗЧ ОУН».

У рамцях дальшої праці членів ОУН у Карльсруге були: інтерв'ю для німецького радіо та пресові конференції з участю представників західної преси. В четвер 4 жовтня 1962 р. секретар Проводу Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, Ярослав Бенцаль дав інтерв'ю для кореспондента радіостанції Німецьке Радіо в Кельні, Рудольфа Грюнтера, в рамках авдиції «Німецьке ехо».

Авдиція почалася поясненням кореспондента про місце, де відбувається інтерв'ю, а саме про дім, в якому згинув сл. пам. Провідник Степан Бандера. Рудольф Грюнтер пояснив слухачам, що йдеться тут про звичайний дім, тисячі яких є в Мюнхені, і що три роки тому ніхто з його мешканців не сподівався, що на його сходах буде поповнений один із найбільш загадкових, рафінованих політичних мордів.

Після цього пояснення кореспондент німецького радіо поставив Я. Бенцалеві низку запитань, що з них найважливішими треба вважати такі:

Як саме, приблизно, відбулося виконання цього морду?

Я. Бенцаль пояснив на підставі відомих йому вислідів поліційного слідства, подаючи цілий ряд цінних деталей.

Які наслідки мав цей морд на дальшу діяльність Організації, очолюваної сл. пам. Степаном Бандерою?

Це був дуже тяжкий удар для ОУН, — пояснив Я. Бенцаль, — однак, він не мав таких наслідків, яких сподівалася Москва, даючи наказ замордувати Провідника. Сила ОУН і спаяність її членських лав у жадному разі не послабилася, навпаки, не тільки сама Організація, але й вся українська суспільність на чужині, обурена цим нечуваним злочином, скріпили свою політичну діяльність і виявили подивугідну єдиність та стійкість, відповідаючи цим способом на злочинну дію Москви.

Чим Бандера був такий небезпечний для Москви, що вона вирішила вбити його?

Степан Бандера був натхненником всієї революційно-визвольної боротьби на Україні, а також символом руху спротиву поневолених Москвою народів.

* «На австралійському континенті» («Шлях Перемоги», Мюнхен, ч. 1-2 з 1962 року).

Під час другої світової війни й після неї, протягом довгих років, Українська Повстанська Армія і все українське підпілля на рідних землях боролися проти московського окупанта України під прапорами з його ім'ям. Примушений силою обставин перебувати за кордоном України, Провідник Степан Бандера докладав усіх зусиль, щоб втримувати постійний зв'язок між двома частинами ОУН — в Краю і на чужині — з наміром координувати революційні зусилля для визволення України.

У зв'язку з поширеними большевицькими агентами на Заході вістками про те, що, мовляв, Сташинський не є справжнім вбивцею, та у зв'язку з такими ж брехливими пропагандивними твердженнями советських і східно-берлінських радіостанцій, яка є думка про цю справу керівних чинників вашої Організації?

Відповідаючи на це питання, Я. Бенцаль звернув увагу п. Грюнтера на те, що ці большевицькі брехні «шиті дуже грубими нитками» і їхню нестійкість можна довести рядом фактів, провірених, зрештою, теж німецькими слідчими органами. Іншими словами, Організація переконана, що вбивником Степана Бандери і Лева Ребета є таки Сташинський. Це зрештою, буде остаточно устійнено на судовій розправі в Карльсруге.

Радіоавдіція з інтерв'ю була пересилана в п'ятницю 5. жовтня 1962 року, о годині 19,20 до 20-ої.

«Певною мірою для введення поза куліси судового процесу, але з виразним застереженням ніяк не заторкувати самого процесу, Організація Українських Націоналістів влаштувала вчора (в неділю 7 жовтня 1962 року — ред.), в готелі «Кайзергоф» у Карльсруге, прийняття для місцевої і чужоземної преси, даючи їй змогу вияснити деякі питання — писав часопис «Badische Neueste Nachrichten» з Карльсруге, згадуючи про першу пресову конференцію. — У приявності видатних представників української еміграції з Союзної Німецької Республіки, США, Великобританії, Канади, Франції, Голляндії, як теж у приявності доньки Бандери, панни Наталі Бандери, з'ясовано на підставі дотичних запитань, що процес із-за обставин вчинку та своїх політичних закуліс знаходить світове зацікавлення...»

Пресову конференцію влаштувало «Українське Видавництво» з Мюнхену, запрошуючи до елегантної залі найкращого готелю в Карльсруге вибраних і впливових журналістів, представників преси, ілюстрованих журналів, пресових агенцій і радіо. О годині 4-ій після обіду прибули між ін.: від «Юнайтід Пресс» — В. Рінг; «Ассошіейтід Пресс» — Бухеллер; «Дойче Прессе Агентур» — Фюссель; «АГЦ Прессе Агентур» — Гюнтер Цойчель; «Штуттгартер Цайтунг» — д-р Ференбах; «Абендпост Зюдкурір» — Герберт Буц; «Франкфуртер Альгемайне Цайтунг» — Г. В. Шмідт; «Бадіше Ноесте Нахріхтен» — д-р Фріц Ляус; «Зюддойче Цайтунг» (Мюнхен) — Ватьтер Шаліес; ілюстрованого журналу «Рев'ю» — Горст Петерс; радіовисильні «Вільна Европа» — В. Банайтіс; ілюстрованого журналу з мільйоновим накладом «Штерн» — Герт Гайдемманн; «Англо-Українських Вістей» (Тотморден, Англія) — Джон Грегем.

З українського боку були (за азбукою): Бандера Наталя, Башук Петро, член президії Комітету Українців Канади (КУК), мгр. Бенцаль Ярослав, член Проводу ЗЧ ОУН, д-р Васькович Григорій, член Проводу ЗЧ ОУН, Вітошинський Борис, член редакції «Шляху Перемоги» з Парижу, Керстен Чарльз, адвокат, кол. конгресмен США з Мільвокі, д-р Кушпета Омелян з Голляндії, Ленкавський Степан, голова Проводу ЗЧ

ОУН, д-р Малащук Роман, голова Головної Управи Ліги Визволення України (ЛВУ) з Торонта (Канада), д-р Нойвірт Ганс, адвокат, Мюнхен, інж. Олеськів Василь, член Ради СУБ-у в Лондоні (Великобританія), проф. д-р Падох Ярослав, адвокат з США, Чайковський Данило, головний редактор «Шляху Перемоги» з Мюнхену, інж. Шевчук Павло, член Головної Управи СУМ-у в Канаді, Штикало Дмитро, член редакції «Шлях Перемоги».

При вході до залі гості з зацікавленням оглядали приготовану на окремому столику літературу, видану німецькою, французькою та англійською мовами, і спеціальне ілюстроване видання з фотосвітлинами різних історичних українських постатей, фрагментів визвольної боротьби, як теж образи штучно організованого Москвою голоду в Україні, вбивства С. Петлюри, С. Коновальця, Ст. Бандери і т. п.

Конференцією керував Ярослав Бенцаль який коротко з'ясував мету зустрічі та познайомив журналістів з видатнішими особами з-поміж запрошених німецьких, англійських і заокеанських гостей. В ході свободної дискусії чужинецькі журналісти ставили запитання, що стосувалися до самого процесу й до української визвольної політики взагалі. На запитання відповідав Я. Бенцаль, двічі був запрошений взяти слово голова Проводу ЗЧ ОУН, Ст. Ленкавський, який насвітлював моменти визвольно-революційної боротьби, пояснення давали теж конгр. Чарльз Керстен та адв. д-р Нойвірт з Мюнхену. Дискусія виявила велике зацікавлення журналістів українською тематикою та в загальному поважний їх підхід до справ. У висліді конференції, яка тривала дві години, в наступні дні чужинецькі журналісти-звітодавці оминали в своїх описах з процесу тенденційних чи фальшиво інтерпретованих інформацій про українську справу.

Часопис «Allgemeine Zeitung» з Карльсруге писав 8 жовтня 1962 р.:

«Цього тижня в Карльсруге перебувають з нагоди процесу чоловік представники українського національного руху з усього світу. Під час пресової конференції, що відбулася вчора після обіду в «Кайзергофі», вони накреслили свою мету. В західньому світі живе два мільйони екзильних українців. Більшість із них підтримують погляд про незалежну українську державу, яка існувала впродовж деякого часу після першої світової війни. Наступник Бандери, професор Ленкавський висунув думку, що в наслідок численних національностей в Советському Союзі, які різняться поміж собою, вибухне одного дня загальне повстання...»

Після цієї першої зустрічі з чужинецькими журналістами, пресова агенція «Асошіейтід Пресс» запросила того ж самого дня (7 жовтня 1962 р.) на спеціальне інтерв'ю: голову Проводу ОУН Степана Ленкавського, кол. конгресмена Чарльза Керстена, адвоката д-ра Ганса Нойвірта, адвоката д-ра Ярослава Падоха та секретаря Проводу ЗЧ ОУН Ярослава Бенцалю.

У розмові кореспондент АП Ганс Шмідт поставив запитання, як українські націоналісти уявляють собі концепцію визволення України, і Ст. Ленкавський дав йому відповідь такого змісту:

«Концепцію визволення України маємо таку: через координацію дії руху спротиву поодиноких націй, які є поневолені в ССРСР, довести до всенародньої революції». На доказ, що така революція можлива і що народ справді її підтримує, Ст. Ленкавський навів факт: від 1944 до 1947 року в Україні були цілі області, в яких суверенну владу виконували українські повстанські чинники, підтримувані широкими народними масами. Другим прикладом може бути малярська революція. Вона переконливо довела, що всенародне повстання є можливе і буде переможне, якщо всі поневолені народи повстануть в один час.

«При цьому хочемо підкреслити, — говорив голова Проводу ЗЧ ОУН, — що не лише українці борються за свою незалежність, це роблять інші поневолені народи: білоруси, кавказці, народи Ісламу й ін.

«Американські політики можуть не розуміти справи, що самостійність України автоматично розв'язала б проблему втручання Советського Союзу в справи Середземного моря, Близького Сходу, — продовжував Ст. Ленкавський, — але я ніяк не можу зрозуміти, чому цього не бачать європейські політики? Тому я уважаю, що західня преса, яка має висловити вільну й незалежну думку, стоїть перед великим завданням використати всяку нагоду в цьому процесі (проти Сташинського — ред.), щоб поінформувати публічну опінію вільного світу про його політичне тло».

Відповідаючи на запитання щодо української політики відносно німців, голова Проводу ЗЧ ОУН покористувався маркантним прикладом:

«Як колишній в'язень концентраційного табору в Авшвіці, — говорив він, — я мав би всі підстави ненавидіти німців, але як людина і політик, беручи до уваги справи зовнішньої політики, керуюся добром справи визволення України і забуваю про заподіяні мені особисті кривди. Одначе, хочу підкреслити, що німці своєю політикою після нападу на ССРСР, підтвердили пересадно брехливі твердження большевиків про жорстокість і безоглядність капіталістичного світу у відношенні до народу. Подібну пропаганду провадять сьогодні большевики у відношенні до Америки. Тому, щоб протидіяти цьому, політики і дипломати західнього світу повинні вже набрати відваги і повторити наші домагання, що ми, нація з тисячолітньою культурою, не домагаємося нічого більше, як того, що одержують африканські і південноазійські народи, не кажучи вже про папуасів Нової Гвінеї.

«Нас огортає жах, коли ми застановляємося над цими речами. У висліді обсервації вашої політики супроти ССРСР приходимо до переконання, що в західньому політичному світі політичним мужам бракує відваги».

Представники АП цікавилися також питанням, чи ОУН співпрацює з іншими політичними організаціями на чужині в справі звільнення народів з-під комуністичного ярма, наприклад, з біломосковською організацією НТС (Народно-Трудовий Союз). На це запитання Ст. Ленкавський відповів:

«Розв'язка комуністичного поневолення не прийде для нас з розв'язкою зміни режиму Росії. Ми є за розчленування російської імперії на суверенні держави, а не за зміну режиму. З практики знаємо, що в Росії не міняється режим, міняються люди».

В дальшому відповіді давали адв. Керстен, д-р Падох та мгр. Бенцаль. Розмову утривалено на магнітофонній стрічці.

ЗАСУДЖУЮТЬ МОСКВУ

В той саме час, коли група членів ОУН проводила вияснювальну-пропагандивну акцію серед представників світової преси, які з'їхалися до Карльсруге на процес проти московського скритовбивства, українці

у вільному світі влаштовували масові протестаційні віча, на яких засуджували Москву за злочинні вбивства українських націоналістичних провідників, її імперіялістичну політику й духового винищення українського народу та за колоніальний визиск України й інших поневолених країн.

Хвиля цих демонстраційних віч, що їх влаштовували головно в Америці організації Українського Визвольного Фронту, перейшла в суботу і неділю 6-го і 7-го жовтня 1962 року, під кличем «На суд Москву!» Зібрані на вічах громадяни схвалювали відповідні резолюції з домаганням, щоб вільний світ засудив злочинні дії Москви.* В згадані два дні протестаційні віча відбули в таких місцевостях США:

Чикаго-Південь (доповідав ред. Ігнат Білинський), Нью-Йорк (доп. д-р Петро Мірчук), Бофало (доп. проф. Зенон Саган), Рочестер (доп. інж. Юрій Бурлака), Сиракюз (доп. проф. Борис Губка), Обурн (доп. проф. Гр. Василишин), Амстердам-Скенетелі (доп. інж. Мирон Свідерський), Коговс (доп. Ярослав Білас), Ютика (доп. Я. Білас), Бінггемптон (доп. Євген Курило), Пассейк (доп. Ярослав Петеш), Нью-Бронсвік (доп. Микола Кармелюк і проф. Симон Вожаківський), Джерзі Ситі (доп. проф. Павло Савчук), Трентон (доп. Зенон Федорович), Картерет (доп. мгр. Євген Гановський), Байон (доп. проф. Симон Вожаківський), Філядельфія (доп. д-р Степан Галамай), Міннеаполіс (доп. інж. Ярослав Карпак), Пітсбург (доп. Лев Футала), Чикаго (доп. Ігнат Білинський), Дітройт (доп. д-р М. Дужий і В. Щербій), Куртіс Бей (доп. мгр. Теодор Царик), Балтімор (доп. мгр. Теодор Царик).

ДЕНЬ 8 ЖОВТНЯ 1962 РОКУ

Серед таких обставин і загального зацікавлення публічної opinio прийшов 8 жовтень, день початку процесу проти Богдана Сташинського. Процес відбувся в наймодернішій судовій залі Німеччини. Щождо підсудного то німецька преса майже однодушно ствердила, що Сташинський своєю поставою і поведінкою робить «добре враження». Часопис з Франкфурту над Майном «Frankfurter Rundschau» дав 12. 10. 1962 р. таку характеристику підсудного:

«Богдан Сташинський ростом приблизно 1 м. 70 см, стрункий, має чорне, зачесане назад волосся, гарне, інтелігентне обличчя, дуже гарні руки; він виглядає дещо блідим і носить темне, модерне вбрання, та синю шовкову краватку з білими крапками. На запитання він відповідає до ладу, розумно і майже завжди обмірковано. Він говорить прекрасно німецькою мовою з слов'янським акцентом і має здібність розповідати без переборщення. Його поведінка витончено ввічлива. Коротко кажучи, він робить враження великого, розумного хлопця з блискучими манерами».

Подібно характеризувала Сташинського газета «Frankfurter Allge-

* Зразок резолюцій див. у розділі «Матеріяли і документи» ч. 26.

meine Zeitung» з 18. 10. 1962 р. Пояснюючи, чому КГБ надзвичайно високо цинив свого агента, вона писала:

«Ця людина має якості, що їх такою мірою і в такій комбінації не часто можна зустріти. Сташинський надзвичайно інтелігентний, швидко реагує, має майже неймовірне самоопанування, бистрий і здається здібним повністю віддатися справі, яку він вважає слушною».

Цілком протилежне враження робив Сташинський на українців, які прислухалися до його зізнань під час процесу. Хоч заторкнені в своїх найглибших почуттях, вони холоднокровніше й критичніше обсервували поведінку й манери злочинця, свідомі того, що він перейшов усебічний вишкіл КГБ, вивчаючи навіть мистецтво маскування своїх справжніх почуттів. Цих усебічних методів перетворювання людської психіки очевидно не знає і не може з'ясувати собі західній світ. Характеристичною реакцією на «акторську гру» Сташинського були ствердження присутнього в судовій залі під час процесу молодого студента медицини Богдана Чепака з Ворен (Огайо), США. Четвертого дня розправи цей студент висловився так:

«Присутні на процесі проти вбивника Сташинського, а зокрема ті, хто, спостерігаючи його велику чемність та скромність у відповідях голові суду, почали уважати його симпатичним, сьогодні після обіду мали нагоду переконатися, як він уміє міняти свої барви. На всі запитання голови суду він відповідає лагідно й чемно, розраховуючи на те, що своєю поведінкою osiąгне співчуття під час вимірювання кари. Але його обличчя і тон уже не ті самі, коли йому ставлять запитання адвокати родин пошкодованих.

«На запитання, які користі зв'язані з орденом, що його він одержав, Сташинський грубо й з насмішкою відповідає: «Я не говорив про американський орден!» Його очі червоніють, мускули щок виявляють потрібну силу натиску і публіка бачить перед собою і ласицю, і гада. Тут Сташинський уже нікого не переконає, що він симпатичний. Кожен пізнає на ньому знак холодного душогуба, знак Каїна...»

Вишколений московський вислужник мусів зважувати кожний свій рух, кожне слово, якщо хотів зробити враження на свого блискучого противника — голову суду. Німецькі газети підкреслювали велику майстерність, з якою цей голова, д-р Ягуш вів процес. Часопис з Дортмунду «Ruhr-Nachrichten» писав 10. 10. 1962:

«Доктор Ягуш запитує завжди дуже прецизно й коротко та хоче знати кожну найменшу дрібницю. При цьому він чарує підсудного й публіку своєю вишуканою манерою поведінки. Це діловий діалог поміж суддею і підсудним, до якого д-р Ягуш звертається завжди зі словами «пане Сташинський». Цей діалог увічливий і він опановує всю сцену суду».

Німецька преса стверджувала також надзвичайний характер процесу. Дюссельдорфський часопис «Rheinische Post» з 10. 10. 1962 р. писав, що Сташинський є «першим підсудним, який стоїть перед Федеральною Судовою Палатою і бореться за визнання своєї вини». На цю тему висловилося теж газета «Die Zeit» з Гамбургу, пишучи 19. 10. 1962 р.:

«Процес перед Федеральною Судовою Палатою є незвичайний. Тут іде не про те, щоб на підставі доказів знайти підсудного, бо ж Сташинський зголосився добровільно і склав просторе зізнання. Завдання суддів полягає не в тому, щоб довести йому його провину, а в тому, щоб перевірити, чи його зізнання відповідають правді... Феноменальний процес. Суд і підсудний помінялися ролями».

ПРОЦЕС У КАРЛЬСРУГЕ

Справа Сташинського — це:

- o політична сенсація,*
- o страхіття,*
- o неймовірність,*
- o політичний приклад першої ранги,*
- o одна з найтяжчих поразок Советського Союзу в холодній війні.*

Справа Сташинського — це:

- o злочин проти людства,*
- o очевидне порушення міжнародного права,*
- o замах на права людини.*

Справа Сташинського — це:

- o одно з найтяжчих обвинувачень проти Советського Союзу,*
- o часткове повторення народовбивства брунатного фашизму червоним фашизмом,*
- o нагадування, сигнал, знак тривоги для всіх людей і народів вільного світу.*

Karl Anders

СУДОВИЙ ПРОЦЕС ПРОТИ БОГДАНА СТАШИНСЬКОГО
ПЕРЕД ФЕДЕРАЛЬНОЮ СУДОВОЮ ПАЛАТОЮ В КАРЛЬСРУГЕ
в днях 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15 та 19. жовтня 1962
(На підставі стенографічних записок і нотаток)

СУДДІ ТРЕТЬОГО КАРНОГО СЕНАТУ ФЕДЕРАЛЬНОЇ
СУДОВОЇ ПАЛАТИ:

Президент Сенату д-р Гайнріх ЯГУШ — голова,
Федеральний Суддя д-р Курт ВЕБЕР — член Трибуналу,
Федеральний Суддя д-р Гайнц ВІФЕЛЬС — член Трибуналу,
Федеральний Суддя д-р Герман ГЕНСБЕРГЕР — член Трибуналу,
Федеральний СУДДЯ д-р Альберт ШУМАХЕР — член Трибуналу,
ФЕДЕРАЛЬНІ ПРОКУРОРИ:

Федеральний Прокурор д-р Альбін КУН, представник Федеральної
Прокуратури,
Радник Крайового Суду Норберт ОБЕРЛЄ — представник Федеральної
Прокуратури,

та

Надсекретар Юстиції Гайнріх ГАЦ — урядник судового діловодства.

ПІДСУДНИЙ: Богдан СТАШИНСЬКИЙ
ОБОРОНЕЦЬ: д-р Гельмут ЗАЙДЕЛЬ з Карльсруге

СПИВОВИНУВАЧІ:

д-р Ганс НОЙВІРТ з Мюнхену — адвокат вдови Ярослави Бандери,
Чарльз Дж. КЕРСТЕН з Мілвокі, США — адвокат вдови Ярослави
Бандери,
д-р Ярослав ПАДОХ з Нью-Йорку, США — адвокат Ярослави Бандери,
д-р Адольф МІР з Мюнхену — адвокат вдови Дарії Ребет.

ЕКСПЕРТИ:

Герберт Йоганнес БАЛЬДЕРМАН — знавець російської мови,
Державний Радник: Вальраб фон БУТЛЯР,
Проф. д-р Йоахім РАУХ — старший лікар психіатричної університет-
ської клініки в Гайдельбергу,
Проф. д-р Бертгольд МЮЛЛЕР — проф. хемії з Гайдельбергу.

ПРИЯВНІ ЧЛЕНИ РОДИН ЗАМОРДОВАНИХ:

Наталія БАНДЕРА — донька,
Дарія РЕБЕТ — вдова,
Андрій РЕБЕТ — син.

ПЕРШИЙ ДЕНЬ ПРОЦЕСУ

Понеділок, 8. жовтня 1962, 9 година ранку.

О годині 8,45 до судової залі число 232 входять представники преси, пресових агенцій, радіо і телевізії та особи, які одержали дозвіл прислухатися до процесу. Перед тим відбулася двократна перевірка особистих документів та квитків вступу згаданих осіб; перевірку робили цивільні урядовці німецької кримінальної поліції при входових дверях судового будинку та два умундировані поліціянти й два цивільні урядовці при дверях судової залі. Публіка в залі різноманітна, переважають чоловіки, є кільканадцять жінок. Між глядачами є теж один священник. Чуються мови: німецька, англійська, французька та українська.

Лише половина просторої, з кліматичним обладнанням та молодшим освітленням, залі призначена для слухачів, друга половина — для судових чинників та безпосередніх учасників процесу. Стеля залі складається з скляних матових чотирикутників — касетонів, стіни є зеленкової барви, чолова стіна напроти входових дверей розписана у великі трикутники сірих і жовтих плит, що дають незвичайне тло для темно-вишневих тог суддів. Долівку залі покриває сивий плюшовий килим. Стільці для публіки уставлені в 6 рядах, м'які, в синьо-зелених барвах; на спинках причеплені жовті картки з числами. Всіх місць для глядачів — 96.

Під чоловою стіною, на підвищенні, столи для головних суддів, а поруч них, у двох кутах залі, відсунені децю назад два столи для резервових суддів. Під правою (від глядачів) стіною, на підвищенні, місця призначені для федерального прокурора і його помічника, нижче від них місця для судових експертів. Під лівою стіною — окрема лавка з високими стінками для підсудного та його охоронця-поліціянта; перед лавою місце для оборонця підсудного; біля лавки двері, над якими висить модерний годинник. Напроти президіяльного стола — місця для адвокатів і родин пошкодованих сторін (див. фото шкіца залі).

О годині 8,50 урядовець судового діловодства, надсекретар юстиції Гайнріх Гац приносить судові акти (їхня вага — 37 фунтів) і кладе їх на столі суддів. В той час, майже непомітно для глядачів, крізь двері, над якими висить годинник, входить Сташинський і його охоронець, мундирований та озброєний поліціянт. Обличчя Сташинського приблизно-жовтаве, він децю нервується. До нього підходить його оборонець д-р Зайдель і тихо розмовляє з ним. Сташинський кілька разів киває головою на знак погодження. Опісля він дивиться на публіку, серед

якої є багато українських націоналістів, очоленх головою Проводу ЗЧ ОУН, Степаном Ленкавським.

О години 9,05 в залю входять старший лікар психіатричної університетської клініки в Гайдельберзі, проф. д-р Йоахім Раух, та представник розвідувальної служби, державний радник Вальраб фон Бутляр, які займають місця за столом експертів. За ними сідають на прокураторських стільцях федеральний прокурор д-р Альбін Кун і радник Крайового суду Норберт Оберле.

О години 9,12 входять судді, очолені президентом суду д-ром Ягушом. В залі затихає легкий гамір притишеної розмови, всі встають, чекаючи, поки сядуть судді. Спокійно, без будь-якого вступу, звичайним, може, децю навіть притишеним, голосом президент 3-го Карного Сенату, д-р Гайнріх Ягуш* починає розправу, звертаючись до Сташинського. В залі панує абсолютна тиша. Очі всіх звернені на Сташинського, який стоїть у своїй лавці в позі слухняного рядовика перед найвищим начальником. Глядачі аналізують кожну рису його обличчя, кожний рух.

ПРЕЗИДЕНТ д-р Ягуш запитує підсудного: Чи ви добре розумієте німецьку мову? Якщо ні, прошу сказати.

ПІДСУДНИЙ: Так, я добре розумію німецьку мову і вільно нею говорю.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви здорові?

ПІДСУДНИЙ: Я почуваю себе здоровим.

ОБОРОНЕЦЬ д-р Зайдель просить Суд бути поблажливим у перші дні.

ПРЕЗИДЕНТ повідомляє, що процес триватиме щоденно від 9 до 12 і від 15 до 18 години. Допитувані будуть 5-6 свідків, їх викличуть на середу. В четвер відбудеться допит експертів. Дальший перебіг виявиться згодом.

Він повчає Сташинського, представляє адвокатів. Сташинський, постійно звернений в бік президіяльного стола, уважливо слухає, вдивляючись в обличчя голови суду, трохи більше приблід.

Перед початком процесу президент складає таку заяву.

* Д-р Гайнріх Ягуш — це високо інтелігентна, понадп'ятдесятирічна людина, надзвичайно здібний правник, який здобув собі великий подив і признання. Він родом із Шлезька. Під час другої світової війни д-р Ягуш командував німецьким панцерним відділом, був поранений і втратив ліве око. Він вийшов з робітничих кіл і як самоук склав матуральні іспити щойно в 30-му році життя, але наполегливою працею закінчив студії і став прикрасою німецького судівництва. Під час процесу проти Сташинського сильна індивідуальність д-ра Ягуша весь час клала свою печать на хід розправи. Під впливом большевицької нагінки та контрверсій з своїми таки друзями з уряду й кіл судівництва д-р Ягуш наприкінці 1962 року покинув головство в 3-му Карному Сенаті й очолив 4-ий Сенат.

ЗАЯВА ПРЕЗИДЕНТА Д-ра ЯГУША

Незабаром після виготовлення обвинувачення в цій справі один поважний і поширений тижневик наприкінці квітня 1962 р. визнав уже підсудного в багатосторінкових висновках вбивцею, надрукував його знімок і змалював вчинки, стверджені обвинуваченням, в такий спосіб, який може ґрунтуватися тільки на балакучості однієї державної установи. В останні дні численні щоденники опублікували подібні коментарі, показали теж знімки підсудного і ще перед закінченням судового слідства визнали його вбивцею або політичним скритовбивцею. З'ясування в цих часописах містять у собі частково подробиці, які мусять походити навіть із слідчих актів. Здебільшого читаються вони так, немаче б судова розправа вже відбулася і підсудний вже засуджений.

Як голова цього судового процесу, я зобов'язаний взяти підсудного під захист від таких неприступних заздальгідних засуджень в громадській opinii. Стаття 1 Європейської Конвенції для захисту прав людини і основних свобод гарантує за статтею 6 розділ 2* порядний державний процес і поведінку з людиною, що оберігає її гідність аж до доведення її дійсної вини.

Такого законного доказу вини до цього часу немає. Здається, що ці принципи, важливі для кожної демократичної держави, яка шанує право, ще недостатньо проникли в загальну свідомість.

Німецька Союзна Республіка ратифікувала Конвенцію про права людини Федеральним Законом від 7. 8. 1952 р. і, поскільки я бачу, перетворила її у внутрішньо-німецький закон. Федеральний Конституційний Суд у своєму вироку від 10. 5. 1957 визнав це виразно. Також Федеральна Судова Палата в останні роки 1956, 1957 і 1958 виносила такі самі присуди, так само вирішували й інші німецькі суди. Тому підсудний має законне право на те, щоб про його процес аж до його правосильного закінчення було звітовано не інакше, як лише, що він зробив себе підозрілим у спосіб стверджений обвинуваченням. Звідомлення, зроблені в інший спосіб, крім вище сказаного, можуть викликати замішання в громадській opinii та поставити суди під тиск. Те, що сьогодні сталося з підсудним, могло б завтра статися з кожною іншою людиною, що лише накликала на себе підозру. Також можливе признание підсудного не міняє нічого в цьому правному становищі.

* Ця стаття має такий текст: Всі люди є народжені вільними і рівними в гідності і правах. Вони є обдаровані розумом і сумлінням і повинні зустрічатися в душі братерства. Стаття 6 має такий текст: Кожна людина має всюди право на те, щоб бути визнаною за правну особу. Уступ 2 цієї статті звучить: Кожну особу, обвинувачену в каральній діяльності, слід уважати невинною, доки її вина не буде законно доведена. (Dokumente der Forschungsstelle für Völkerrecht und aus ländisches öffentliches Recht der Universität Hamburg, Heft XV).

Численні подробиці, про які звітувала преса,* не передала їй ані Федеральна Судова Палата, ані Федеральна Прокуратора. Вони також не можуть походити з власних пресових інформацій і мусіли походити від інших чинників. Цього роду передчасні інформації порушують якщо не буквальный текст Конвенції про права людини, то все таки її дух. Я ж додаю ще до того:

Підсудний, скільки б він не накликав на себе підозру, не є лише об'єктом процесу, він також перед судом перебуває в становищі морально відповідальної людини. Якщо виявиться, що він винний, то громадськість має право вимагати, щоб він спокутував свою провину.

Ніхто, ніякий орган влади і ніяка урядова установа, не має права вживати підсудного в своїх інтересах як м'яча або зброї в політичних розграх, навіть у найкращому намірі. Це було б зловживанням карного процесу. Підсудний має право вимагати захисту суду також від цього. Сенат ніколи не допустив сумніву щодо фундаментального значення преси для демократії і правової держави. Але не досить тільки говорити про основні ідеї, як правова держава, пристойність, толерантність і права людини, або їх порушення закидати тільки іншим. Передусім кожний мусить сам дотримуватися цих основних вимог вільної демократії.

СУДДЯ Д-р ШУМАХЕР читає постанову про відкриття.

ПОСТАНОВА ПРО ВІДКРИТТЯ

Третього Карного Сенату Федеральної Судової Палати в карній справі проти советського громадянина Богдана Сташинського, народженого 4. листопада 1931 р. у Борщовичах коло Львова, без постійного місця проживання, тепер у слідчій в'язниці, за морд і зрадницькі зв'язки.

I. Акт обвинувачення Генерального Федерального Прокурора ставить підсудному в провину, що:

Підсудний втримував від 1950 року контакт з тодішнім міністерством Державної Безпеки (КГБ) Советського Союзу. Не пізніше 1954 року він виявив у Києві свою готовість діяти як агент у Німецькій Союзній Республіці. Після вишколу і підготовки він мав від січня 1954 р. діяти на території Союзної Республіки як агент КГБ. Згідно з дорученням, він тут втримував зв'язок з іншим агентом КГБ, старався завербувати одного українського емігранта, постачав «мертві пункти»** грішми і кодами, спостерігав скупчення американських збройних сил та пробував роздо-

* Широкі статті з багатьма подробицями з слідства були поміщені 24. XI. 1961 р. у Гамбурзькому тижневику «Der Spiegel» ч. 49 у статті п. н. «Маску здерто»; дня 27. IX. 1962 р. у Штуттгартському тижневику «Christ und Welt» у статті: «Смерть з пістоля-шприци (як шпигун став вбивником)» і 7. IX. 1962 р. в американському тижневику з Нью-Йорку «Life» в статті Джона Л. Стіля: «Морд роззброєний любов'ю».

** Таємні сховки.

бути інформації про політичну, фінансову та іншу (можливу) співпрацю між ОУН і урядовими чинниками Німецької Союзної Республіки і трьома західними потугами.

Від весни до пізнього літа 1957 року він, згідно з одержаними вказівками, слідкував у Мюнхені за українським екзильним політиком Львом Ребетом. Після передачі зібраних ним під час слідкування спостережень, він одержав доручення від КГБ вбити Ребета з допомогою отрути. Як зброю для цього він одержав від КГБ пістоль-шприцу з синильною кислотою.* Цією зброєю він убив 12 жовтня 1957 р. в Мюнхені Льва Ребета, використовуючи його довірливість і беззахистність.

Виконуючи далі доручення КГБ, він від початку 1959 року стежив у Мюнхені за провідником ОУН Степаном Бандерою і 15 жовтня 1959 року вбив його таким самим способом, як Ребета.

Відтак він чекав у Москві до 1961 р. в готовості одержати дальші відрядження як агент проти Німецької Союзної Республіки.

Підозріння, що підсудний виконав усі ці злочини, є вистачальні.

На пропозицію Генерального Федерального Прокурора, Третій Карний Сенат Федеральної Судової Палати відкриває проти нього головний процес за такими обвинуваченнями:

1. Від 1954 до 1961 р. він діяв в Советському Союзі, у Східньому Берліні, у Мюнхені й інших місцях в тому самому напрямі:

а) підтримував зв'язки з установою, що лежить поза територією, на якій має силу перший закон про зміни в карному праві, з метою передавати їй державні таємниці (Німецької) Союзної Республіки;

б) підтримував зв'язки з установою, що лежить поза Союзною Республікою і Західнім Берліном, з метою передавати їй військовій таємниці розташованих у Союзній Республіці чужинецьких збройних сил;

в) дня 12 жовтня 1957 р. і 15 жовтня 1959 р. двома дальшими самостійно переведеними вчинками він пляново і підступно вбив кожного разу одну людину.

I. Цим він допустився злочинів і провин проти § 100e розділів 1, 53 Карного Кодексу, § 7 розділу 1, додатку А до Військового Договору, §§ 211, 74 Карного Кодексу.

II. За рішенням Сенату від 2 січня 1962 р. слідче ув'язнення триває далі.

Чергова перевірка рішення про ув'язнення має відбутися за два місяці.

Карльсруге, дня 24 вересня 1962 р.

Д-р Ягуш, д-р Вебер, д-р Генгсбергер, д-р Фаллер, д-р Шумахер

ПРЕЗИДЕНТ звертається до підсудного і вимагає від нього подати особисті дані про себе.

* Blausäure, хемічний знак СНА.

Сташинський говорить тихим голосом, як учень завчену лекцію, деколи киває головою; він заклав руки назад і, підкреслюючи деякі слова, похиляється тілом до передньої стінки своєї лавки.

ПІДСУДНИЙ: Я народився 4 листопада 1931 року в Борщовичах, Львівського району. В час мого народження Львів і цей простір були під польським управлінням, отже я був тоді також польський громадянин. Я маю ще двох сестер. Мій батько селянин. Наша садиба величиною $1\frac{1}{2}$ морга поля, приблизно $\frac{3}{4}$ гектара, була досить мала і ми належали до бідняків. Мій батько працював столяром. До 1939 р. батько працював у Львові на будові, а потім удома на господарстві, виконуючи столярські роботи в селі. Борщовичі* мають приблизно 500 хат, з них 250 українських і 250 польських. Всіх мешканців в Борщовичах є около 1000 душ. До школи я почав ходити в 1937 році. Півтора року я вчився в польській школі з українською мовою навчання. Нас (учнів) була половина поляків і половина українців. Ми мали години навчання польською мовою.

ПРЕЗИДЕНТ *розпитує про відносини в родинному селі.*

ПІДСУДНИЙ: Наше село лежить на віддалі 17 кілометрів на схід від Львова. В 1939 році Західня Україна була визволена і об'єднана з Росією. Від 1939 р. до вибуху війни вона була під російським управлінням. В школі було заведено російські порядки, школу було перебудовано за російським зразком.

ПРЕЗИДЕНТ: Як розуміти, що в школі було заведено російські порядки?

ПІДСУДНИЙ: Це стосується предметів навчання. Тепер у нас було заведено російську мову як чужоземну мову. Польську мову було скасовано.

Пізніше, від 1941 до половини 1944 або 1943 року, школа була під німецьким управлінням і пляни навчання були тоді достосовані до німецьких шкіл. Мовою навчання була далі українська мова, але тепер в нас завели іншу чужоземну мову, а саме німецьку, і такий стан тривав два роки до 1943 р. В 1944 році прийшли росіяни, фронт перекотився далі і школа стала тоді знову російською. Навчання відбувалося по-українськи, а чужоземною мовою стала російська. Я ходив до школи до 1945 року і закінчив сім клас.

ПРЕЗИДЕНТ *запитує підсудного про його родину.*

ПІДСУДНИЙ: Мої батьки живуть у Борщовичах, у всякому разі вони були там до 1961 року.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли ви востаннє бачилися з ними?

ПІДСУДНИЙ: Останнім разом я там був кілька днів у січні 1961 р. і я сам з ними розмовляв. Дня 8 серпня 1961 р., заки я поїхав до Німеччи-

* Сташинський увесь час говорить «Борщевіце».

ни, я сповістив моїх батьків коротким листом, що я в Німеччині. Мої батьки і мої дві сестри живуть там; моя старша сестра одружена у Львові.

ПРЕЗИДЕНТ: Де і на які кошти ви продовжували своє навчання?

ПІДСУДНИЙ: Як я в 1945 р. залишив сільську школу, я поїхав до Львова. Мої батьки хотіли, щоб я продовжував навчання, і записали мене до десятирічки. Оплата за навчання в тій школі становила коло 150 рублів річно і це можна було оплатити, а харчові продукти я привозив собі з дому. У Львові я мешкав у моїх родичів.

ПРЕЗИДЕНТ: Яка була мета вашої шкільної освіти?

ПІДСУДНИЙ: Метою моєї шкільної освіти була десятирічка і випускний іспит на атестат зрілості. В 1948 р. я склав іспит зрілості, але точного уявлення про мою професію я не мав. Щодо вибору професії в мене не було особливого бажання. Я властиво не знав, що я далі повинен би робити і розпитував всюди. Випадково сталося так, що я дістався до російського Педінституту. Після закінчення цього Педінституту, я хотів стати учителем в десятирічці. Нормально це не йшло так легко, але саме в той час в тій школі були два вільні місця.

ПРЕЗИДЕНТ: Який це був «випадок», що ви записалися до Педінституту?

ПІДСУДНИЙ: Коли між нашими випускниками велися розмови про те, куди нам записуватися, то всі в класі хотіли стати лікарями. Вісім чи десять юнаків з нашої класи послали свої папери до Медінституту. І я також. Відбулися іспити. Я іспит склав, але цього не вистачило, щоб бути прийнятим, а зголошень було так багато, що на одне місце припадало від 20 до 30 кандидатів. Мені бракувало двох пунктів. Час іспитів (до інших шкіл) минув, бо я був зголошений до Медінституту. За 4 або 5 днів перед початком семестра 1 вересня я почув, що в Педінституті можна ще щось зробити. Я вніс туди мої папери, мусів скласти ще два іспити, і мене прийняли. Від осені 1948 р. я закінчив разом 5 семестрів.

ПРЕЗИДЕНТ *питає про поділ року на семестри.*

ПІДСУДНИЙ: Перший семестр триває від 1 вересня до 31 січня, другий — від 8 лютого до 30 червня. Я мав уже два семестри закінчені і був у цій школі два з половиною роки і тоді, в 1950 р., я в перший раз попав до Служби Державної Безпеки (МГБ). Я мав тоді 19 років.

ПРЕЗИДЕНТ *розпитує, в який спосіб підсудний пов'язався з МГБ.*

Сташинський язиком зволожує уста і, коли він відповідає на запитання голови суду, його вилиці в хвилини мовчанки дуже рухаються, як у людини, яка придушує свої почуття.

ПІДСУДНИЙ: Зі Службою Державної Безпеки я зіткнувся так. Зі Львова я їздив часто додому, приблизно два рази на тиждень. В такому віці людина пробує, очевидно, заощадити гроші за квиток і їздити зай-

цем. Під час однієї такої їзди мене зловила залізнична поліція, завела до вартового будинку і списала там з мене мої персональні дані.

ПРЕЗИДЕНТ: До котрої галузі належить залізнична поліція?

ПІДСУДНИЙ: До Служби Державної Безпеки (МГБ), тобто безпеки і порядку на залізницях. Мене тоді відпустили і я міг їхати далі. Через декілька днів ввечері прийшов по мене в мою хату залізничний поліцай в цивільному одязі і знову забрав мене на станицю. Мене представили там капітанові, який розмовляв зі мною. Цей капітан називається Ситніковський. Він розпитував мене про мої обставини, про моє навчання і моїх батьків. Це була звичайна собі гутірка. Через кілька днів той самий залізничний поліцай викликав мене піти з ним разом до цього капітана на дальшу розмову. В цій розмові виявилася її ближча мета. В той час існував (український) рух спротиву. Капітан розмовляв зі мною про цей підпільний рух і сказав, що він незаконний, безглуздий і недоцільний. В усякому разі він так мені цей рух зобразив.

ПРЕЗИДЕНТ: Яку мету мав за вашими уявленнями цей рух спротиву?

ПІДСУДНИЙ: Він виник у Галичині в 1941 або 1942 році в момент, коли прийшли німці. Мета була проголошена у Львові, а саме там була зроблена спроба збудувати самостійну і незалежну Україну. Перед 1941 р. велася тільки загальна боротьба між поляками і українцями, що корінилася в вузьких національних інтересах обох груп населення. (Український) націоналістичний рух існував. Між українцями були дві групи: одна Бандери, друга Мельника. Поляки хотіли дістати українців під свою контролю, щоб Україна належала до Польщі.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи існував також церковний антагонізм?

ПІДСУДНИЙ: Під тиском (поляків — ред.) деякі українці перехрещувалися на польський обряд. Поляки є римо-католики, українці — греко-католики.* «Це перехрещення» було засобом, щоб бути визнаним за поляка. Релігія грала велику роллю. Мої батьки не бували в ніякій церкві, але належали до грецького католицизму. Коли Польща перестала існувати як державна потуга, українці скористали з нагоди і хотіли утворити власну державу в союзі з Німеччиною... (не записано частину речення — ред.).

Під час німецької окупації українці зайняли покинені (росіянами — ред.) посади. Поляки не мали нічого до говорення. Спроба утворити самостійну Україну в 1941 р. була німцями відхилена. Німці зробили тільки помітну ріжницю на користь українців. Так у нашому селі сільська рада, поліція опинилася в руках українців. Полякам стало гірше.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи пригадуєте собі, в якій порі року був німецький відступ?

* Сташинський має на увазі релігійні відносини в Галичині.

ПІДСУДНИЙ: Це було в 1944 р. Незадовго до того часу націоналісти активізувалися і зачали виступати проти поляків... (не записано — ред.).

... Від цього економічного тиску дійшло до відкриття боротьби між поляками і українцями. Перевагу мали українці. Боротьба проявлялася так, що націоналістичний рух створив був із своїх членів групи. Бандера і Ребет належали до цих груп. Багато з цих груп були виряджені зброєю. Члени (підпільних груп — ред.) походили з різних сіл і околиць. Їх було взято до лісу й об'єднано в військові відділи, щоб розпочати акцію проти польського населення.

ПРЕЗИДЕНТ: Звідки взялася зброя?

ПІДСУДНИЙ: Під час війни не було тяжко дістати ручну зброю, кріси і револьвери. Чоловіки були озброєні.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви знали про такі акції?

ПІДСУДНИЙ: Так, частково з оповідань, частково з власних спостережень. Бувало так, що українці оточували польську оселю, підпалювали будинки, деяких людей розстрілювали. Це було загально практиковано. Таке діялося теж і в моєму родинному селі. Недалеко від нашого села, на віддалі одного чи півтора кілометра, було (польське — ред.) селище, яке ще належало до нашого села. Одної ночі ми почули постріли і було видно, що в тій стороні горить. Коли ми вранці туди прийшли, побачили наслідки такої акції. В тому селищі було спалено приблизно 20-25 польських будинків і всіх чоловіків постріляно.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви собі пояснюєте причину такої акції?

ПІДСУДНИЙ: Це був старий спір між поляками й українцями. Раніше (за Польщі) цих боїв не можна було так відкрито розгортати, тепер за них не карали.

ПРЕЗИДЕНТ: А чому продовжувано акції проти поляків?

ПІДСУДНИЙ: Бо поляки повинні були зникнути з Західньої України і забратися до Польщі. Поляки робили в відплатних акціях те саме. Вони оточували українські села і карали українське населення таким самим способом. Це почалося в 1943 році.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи в той час рахувалися з тим, що може повернутися російська влада?

ПІДСУДНИЙ: Докладніше я про це не знаю, але приготування помічав. Моя родина, особливо мої обидві сестри, були пов'язані тісно з цим підпіллям і з їхніх розмов удома та з поведінки з іншими людьми в нашій хаті я знаю, що підготова в тому напрямі відбувалася. Мої сестри симпатизували з тією організацією.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ці групи були дуже сильні, маєте ви уявлення про це?

ПІДСУДНИЙ: Не всі українці належали до цього руху, але досить багато. Воно було так: коли розпочиналася акція, то участі у ній не

брали мешканці власного села, але приходили люди з інших повітів, щоб ніхто їх не знав. Це було організоване.

ПРЕЗИДЕНТ: Як було далі, коли прийшли росіяни?

ПІДСУДНИЙ: Як прийшли росіяни, боротьба продовжувалася далі, але те, що раніше було до деякої міри легальним, тепер цілком перейшло в підпілля. Раніше ці військові групи, ці озброєні чоловіки були завжди вдома; коли вони були для чогось потрібні, вони відходили на одну ніч, або на кілька днів і, виконавши щось, поверталися назад в село. Коли вмаршували росіяни, було вже неможливо робити так далі, бо негайно прийшли російські адміністраційні органи і вони якоюсь мірою зайнялися цією справою. Хто мав охоту, той ішов з цими людьми в ліс, там були зорганізовані формації і вони діяли як військові частини. Вони таборували в лісах і продовжували свої дії. Ця акція була звернена проти російських збройних частин. Збройні наступи бували теж на поляків. Але головна боротьба велася тепер проти російських військових частин. Це була відкрита боротьба у збройних наскоках; це був справжній військовий стан, у якому брали участь з обох боків досить великі військові з'єднання.

ПРЕЗИДЕНТ: Звідки ви про це знаєте?

ПІДСУДНИЙ: Я про це знав, як був вдома, як знав і про інші речі. Я знав теж, що діялося в околиці та в інших селах. Ці відділи в лісах були досить великі, до них належали тисячі людей. Звідки вони брали зброю — не знаю, але харчами забезпечували їх селяни з довколишніх сіл. Мої сестри клопоталися теж харчовим постачанням, а в селі були також інші помічники, що збирали харчові продукти та одягу і так з цієї діяльності я знаю, як це все відбувалося.

ПРЕЗИДЕНТ *питає, чому в той час були ведені акції проти поляків.*

ПІДСУДНИЙ: Як повернулася російська адміністрація, обставини змінилися й поляки дістали перевагу (над українцями — ред.). Вони теж обсадили більшість службових посад в селі.

ПРЕЗИДЕНТ: Значить, росіяни підтримували тепер поляків.

ПІДСУДНИЙ: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Як російська адміністрація поводитися з українцями?

ПІДСУДНИЙ: Я бачив у селі, як поліція заарештовувала й забирала тих українців, що співпрацювали з німцями між 1941 і 1943 рр. В Борщовичах поляки мали деяку перевагу. Так було в 1944 р. і так діялося в 1945 і 1946 роках.

В 1945 р. російські військові частини частково звільнилися (з фронту — ред.). Коли закінчилася війна, бої були не такі численні і не такі сильні, тому що росіяни могли звернути свою увагу більше на внутрішні справи. Вони мали тепер більше військових частин і організацій, що їх могли спрямувати проти руху спротиву.

ПРЕЗИДЕНТ: *питає, як розвивалася далі боротьба українського руху спротиву проти росіян.*

ПІДСУДНИЙ: Це діялося в 1945 р., тоді боротьба почалася; в 1946 р. вона була ще всюди сильною. Російські гарнізони, військові відділи і слідкування були такі сильні, що такими великими з'єднаннями неможливо було далі проти них воювати. Це було тяжко, і в той час зорганізувався рух спротиву меншими групами, який існував властиво до 1953/54 р. Підпільні організації спротиву були тепер організовані краще і більш дисципліновано; за певними плянами було утворено округи, введено в дію різні бойові з'єднання, які весь час переховувалися в лісах чи по селах, і тільки вночі продовжували свою боротьбу, але не в великих розмірах. Це були окремі акції.

ПРЕЗИДЕНТ: Звідки ви одержували такі відомості?

ПІДСУДНИЙ: Про все це я знаю ще з дому. Я часто бував дома і тому був у курсі цих справ.

ПРЕЗИДЕНТ *питає, що діялося в пізніші роки.*

ПІДСУДНИЙ: До 1958 р. змінилося небагато. Тільки, що боївки, повстанчі відділи стали меншими і не були такі численні, як раніше, бо спротив став тяжчий і через постійну боротьбу були великі втрати. Не так то легко було прихилити населення до участі в підпільному спротиві в лісах, бо це було рівнозначне з смертю. На 90% треба було рахуватися з тим, що зловлять.

ПРЕЗИДЕНТ: Вернімося до розмови з Ситніковським.

ПІДСУДНИЙ: Ми з ним говорили про цей спротив і він сказав мені, що він знає про підпільний рух і про моїх батьків. Він знав майже все.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви зіткнулися з підпільними групами?

ПІДСУДНИЙ: Я був вдома і був членом родини, тому я мав автоматично стосунки з підпільними групами, бо вони часто приходили до нас, також в 1950 році. Всі причасні до цього знають про ці справи і є відповідальні за ці взаємини з рухом спротиву.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи Ситніковський знав про ці взаємини з рухом спротиву?

ПІДСУДНИЙ: Так, з його розмов було видно, що він був докладно поінформований про наше село і наші відносини.

ПРЕЗИДЕНТ: Чого він від вас домагався?

ПІДСУДНИЙ: Він мені тоді змалював безглуздя спротиву і цієї боротьби з російської точки зору, і сказав, що якщо не станеться щось надзвичайне, то нам доведеться нести відповідальність за приналежність до цього руху. Це означало, що я попаду до в'язниці, а мої батьки на Сибір.

ПРЕЗИДЕНТ *зачитує попередні зізнання Сташинського про його розмову з Ситніковським і звертається до нього з проханням зайняти становище до цих зізнань та запитує, чи він погодився на співпрацю з*

КГБ. Сташинський знижує голос майже аж до невловного шепоту: Ja! (так).

ПІДСУДНИЙ підтверджує правдивість прочитаного: ... Так, чистка, це правильно, арештування відбувалися не систематично, але хвилями, може двічі на рік ... , людей висилали в Сибір — це так дійсно було ... мій батько переховував торбу з сушеними хлібом, бо хотів його забрати з собою на випадок вивозу ... правильно, так, це правильно ... (уривок станографісткою докладно не записаний — ред.).

ПРЕЗИДЕНТ: Чого вимагав від вас Ситніковський?

ПІДСУДНИЙ: Насамперед він поставив мене перед фактом, що він майже все знає. Ситніковський знав про співпрацю моєї сестри з підпіллям і орієнтувався в відносинах у нашому селі. Він запропонував мені вибирати: або я сам викручуся з цього положення і допоможу своїм батькам, або мене заарештують і засудять на 25 років в'язниці, а моїх батьків зашлють на Сибір. Він це напевно сказав.

ПРЕЗИДЕНТ: Пане Сташинський, як ви зрозуміли пропозицію Ситніковського «виплутатися з цього положення»?

ПІДСУДНИЙ: «Виплутання» мало полягати в тому, що я повинен був висловити готовість працювати для Служби Державної Безпеки.

ПРЕЗИДЕНТ: Якою мірою?

ПІДСУДНИЙ: Він хотів щось довідатися від мене, хотів одержати інформації про село і підпільний рух. Про це я повинен був у майбутньому давати відомості і звітувати. Хоч він мене вербував, він не запитав мене безпосередньо, але робив це обережно, щоб я у власних очах не виглядав як зрадник. Він сказав, що він майже все знає, але не має достатніх доказів. Мені було в той час 19 років.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви поставилися до пропозиції доносити?

ПІДСУДНИЙ: Я знав, що коли прийму цю пропозицію, то розсварюся з моїми батьками, але я опинився в таких обставинах, що для мене було ясно, що мені краще буде прийняти його пропозицію. Я вірив, що таким чином мені вдасться оберезити моїх батьків від Сибіру, а моїх сестер від тюрми.

ПРЕЗИДЕНТ: Була це справжня причина?

ПІДСУДНИЙ: Я зрозумів, що він вже знає про мене і мої обставини. Інші односельчани, які ще менше знали, ніж я, давно вже були заарештовані, а деяких заслано в Сибір, отже я усвідомив собі, що те, що він сказав про наміри нас заарештувати і батьків заслати на Сибір, відповідає фактам, та що це також трапляється. Я бачив також недоцільність боротьби українського підпілля.

ПРЕЗИДЕНТ: Проти чого була звернена боротьба підпільних груп у 1950 році?

ПІДСУДНИЙ: Боротьба підпілля була скерована проти советського

режиму взагалі, а тепер вони звернули свої удари також проти тих осіб, що були схильні визнати нове розпорядження про колективізацію.

ПРЕЗИДЕНТ: В чому полягала протидія?

ПІДСУДНИЙ: Людям просто було заборонено добровільно зголошуватися до колгоспів, їм загрожували, а коли це не допомагало, їх вбивали.

ПРЕЗИДЕНТ: Яким способом?

ПІДСУДНИЙ: Ну, так як випало, найчастіше людину вішали.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви самі бачили такі випадки?

ПІДСУДНИЙ: Я бачив тільки розстріл одного чоловіка в нашому селі, другого було поранено. З нашого села було вбито також дванадцятирічного хлопця. Його вбив повстанчий відділ.

ПРЕЗИДЕНТ: Який був стан населення?

ПІДСУДНИЙ: Такий самий як у Східній Німеччині, коли там розпочалася «добровільна» колективізація, але впродовж 6 місяців усі були сколективізовані. Справу було представлено так, ніби все відбулося добровільно. В 1946 р. було теж так. Були деякі шари населення, які добровільно висловилися за колгоспи і вважали їх добрими. Це були найбільшні люди і вони вірили, що матимуть від того користь.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви особисто ставилися в цій ситуації до цього?

ПІДСУДНИЙ: Доки я був вдома і вдома про це говорили, для мене було цілком природним і розумним вести такого роду боротьбу. Я перебував разом з юнаками, такими як я, і ми всі однаково про це думали. Звичайно, з того часу, як я був у Львові, — (навчаючись) у десятирічці я ще там не був, — особливо ж тоді, коли я навчався в вищій школі і одержав докладніший політичний вишкіл, мені представляли рух спротиву з російської точки зору як фінансований і підтримуваний американцями рух. Групи спротиву — це були вороги народу. В цьому сенсі це все оцінювалося. Так нас навчали в Педінституті. В кожній вищій школі було заведено такий політичний вишкіл, а в Західній Україні це політичне навчання було особливо зосереджене на націоналістичному русі.

ПРЕЗИДЕНТ *питає про 1950 рік і його дальші зізнання про розмову з Ситніковським.*

ПІДСУДНИЙ: Я одержав політичний вишкіл в Педінституті і там мені інакше оповідали про цей рух. Цього було досить, щоб у мене виникли сумніви щодо цих проблем, а потім в розмовах з Ситніковським дійшло до того, що я з ним погодився, що весь рух був безцільним та що з ним слід якось покінчити.

ПРЕЗИДЕНТ: Яка у вас була внутрішня постава до того, що тепер повинен бути кінець? Безпека родини?

ПІДСУДНИЙ: З одного боку, через це навчання в інституті я став якимсь іншим, я тепер бачив це все іншими очима, а потім прийшло та-

кож це: «або — або». Він мене поставив перед факти: або у в'язницю і батьки на Сибір, або я маю робити відповідні послуги; він тоді турбуватиметься про те, щоб я міг далі відвідувати інститут і спокійно жити.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли я вас слухаю, в мене є враження, що вам не тяжко було прийняти пропозицію Ситніковського, щоб мати спокій.

ПІДСУДНИЙ: Я не цілком був згідний з його методами, як він це все робив.

ПРЕЗИДЕНТ: А не приходила вам в голову думка, що Україна залишиться під російським пануванням?

ПІДСУДНИЙ: Я мушу чесно сказати, що я не займався такими глибокосяглими думками. Таких застанов у мене не було. На жаль, я власне кажучи, не був схильний до таких міркувань.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви одержали якесь окреслене доручення, чи мусіли ви виконати якісь формальності, може, взяти на себе якесь зобов'язання, чи мусіли ви прийняти псевдонім? Як це було, пане Сташинський?

ПІДСУДНИЙ: Під час цієї розмови так далеко не дійшло.

ПРЕЗИДЕНТ: Дали вам час до роздуму?

ПІДСУДНИЙ: Це була напівзгода, я був згідний. Я був заскочений, що щось подібне сталося, і мені самому не було особливо ясно, що я повинен був би сказати. Я був застуканий несподіванкою. Мене було поставлено перед таким вибір і я погодився з тим, що краще було б, коли б я міг продовжувати навчання і коли б моїх батьків пощадили.

ПРЕЗИДЕНТ *питає, чи Ситніковський домовився з підсудним про чергову розмову.*

ПІДСУДНИЙ: Він мене не замовив знову з'явитись, але сказав, що він далі буде зі мною розмовляти. Не було тяжко мене запросити, бо я досить часто мусів їздити додому і згаданий мною залізничний поліцай міг мене кожного часу повідомити і наказати мені з'явитися. Одного дня він мене знову привів туди. Після цієї розмови я вже більше не ходив до будинку бюро залізничної поліції. Він (Ситніковський — ред.) дав мені свою приватну адресу, щоб я у майбутньому ходив до нього додому.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи це правда, що він вас одного дня, незабаром після того, формально зобов'язав до співпраці?

ПІДСУДНИЙ: Зобов'язання прийшло трохи пізніше. Я щось підписав. Поперше якесь більше доручення, подруге записку, яку я написав власноручно. Я отримав псевдонім.

ПРЕЗИДЕНТ: Він вам диктував?

ПІДСУДНИЙ: Так. Це походило від нього. Це був його диктат. Мені було ясно, що це для Служби Державної Безпеки. На мене було покладено безумовний обов'язок мовчати, також про мої зустрічі з Ситніковським. Мій псевдонім був «Олег».

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви мали користуватися цим псевдонімом?

ПІДСУДНИЙ: Це був псевдонім в НКВД. Я підписував потім усе тим

псевдонімом, напр., як прийшло доручення, і пізніше, коли я після виконання цього доручення отримував платню. З того часу я не підписав жадного паперу моїм справжнім прізвищем.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи була мова також про студії?

ПІДСУДНИЙ: Я далі студіював, це тривало приблизно ще 3/4 року. Я повинен був далі студіювати.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи скоро ви одержали доручення?

ПІДСУДНИЙ: Ми розмовляли про обставини в селі. Він розпитував мене про те, що трапилося, і відповідно до мого знання я відповідав йому. Я давав свідчення усно і Ситніковський робив собі записки. Він ставив також певні запитання. Мова була про мою родину і про підпільну групу, що діяла в цьому обширі.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи розпитував він про якихось окремих осіб?

ПІДСУДНИЙ: Так. Я розповідав йому те, що знав, згідно з правдою. Це обмежувалося на підпільній групі.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви самі збирали відомості?

ПІДСУДНИЙ: Ні, я того не робив і навіть не потребував того робити. Я знав не багато, лише те, про що я довідався з розмов і що відбувалося між повстанчою групою і моєю сестрою. Час цього зобов'язання тривав від літа 1950 до початку 1951 р. В січні або в лютому 1951 р. я отримав більше доручення. До того часу я властиво тільки відповідав на питання, що стосувалися зв'язків моєї молодшої сестри з підпільною групою. Вона була в тих колах авторитетною особою. Ми цілком добре розумілися в нашій родині.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи не постали тертя з приводу того, що ваша сестра дуже цікавилася політикою, а ви ні?

ПІДСУДНИЙ: Я трохи стримувався і не вів з сестрою ніяких політичних розмов. Навертати мене вона не потребувала, бо я не виявляв ніякого іншого погляду. Вона саме була такою, що робила все, і ми знали про її діяльність.

Голова суду оголошує перерву від год. 10,45 до 11-ої. Рух у залі й пошвавлений, хоч притишений гомін розмов. Публіка, вийшовши в кулюари, ділиться на гуртки осіб, які обмінюються першими враженнями. Співробітниця паризького щоденника «Фігаро», пані Домінік Оклер, голосно висловлює свої почуття: «Сташинський позує! Він поводиться, як у театрі, а крім того, робить враження слабкої характером людини. Я не дала б йому полегшуючих обставин. Він не лише вбив Бандеру, але перед тим зрадив власну родину, що її нібито хотів боронити...» Зацікавлення і напруження поміж слухачами зростає.

Після перерви Сташинський говорить децю жвавіше, часто з легко-важенням знижує плечима.

ПРЕЗИДЕНТ питає, яке було перше доручення для нього.

ПІДСУДНИЙ: На початку 1951 р., як я вже сказав, прийшло більше

доручення. П'ятий семестр саме кінчався. Ситніковський заговорив про те, що в нашому районі перебуває бойовик руху спротиву, який недавно виконав замах на одного письменника у Львові. Прізвище цього письменника Ярослав Галан.* Я знав про цю подію з газет. Крім того, це була загально відома справа. Ситніковський хотів дізнатися щось ближче про цей замах і як дійшло до нього. Цей замах стався раніше, я гадаю десь у 1949 р. Це був єдиний замах, тут і там траплялися такі речі у Львові. Він хотів також знати, хто плянував цей атентат і хто брав у ньому участь. Я не знав нічого більше, лише те, що знали теж в МГБ. Ситніковський знав тільки те, що атентатник перебуває в нашому районі. Я повинен був, за пляном НКВД, проникнути у рух спротиву, щоб довідатися щось ближче.

ПРЕЗИДЕНТ: Атентат відбувся в 1949 р. Чи не було запізно розвідувати?

ПІДСУДНИЙ: Він цього вимагав. Я повинен був увійти в підпілля і вияснити справу атентату та місце перебування атентатника. Я був свідомий того, що це було для мене небезпечне завдання, але воно, як казав Ситніковський, мало мене очистити з провини і охоронити родину.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи вам порадили, до якої групи ви повинні приєднатися?

ПІДСУДНИЙ: В нашому селі був тільки один відділ і командир цього відділу був заприятельований з моєю сестрою, тож яким було, що я повинен був залишитися в цій самій групі нашого села. Я навіть знав, хто був провідником групи, і Ситніковський знав також. Ситніковський знав також зв'язкових та всі подробиці. Він знав, що ця група діє, але не знав, де вона перебуває. Отже, я повинен був до неї приєднатися, і передбачено, що провідник групи мене залишить при собі, бо ми зналися особисто. Таке то було доручення і я мусів його виконати. Ситніковський сказав мені, що якщо це виконаю, то очищуся від усіх моїх попередніх гріхів та зможу через те врятувати моїх батьків.

ПРЕЗИДЕНТ: Що ви тоді зробили?

ПІДСУДНИЙ: НКВД склав плян і обдумав, як я маю проникнути в підпільну групу. Було зааранжовано так, наче б то я ось-ось стояв перед заарештуванням, і зроблено так, наче мені не залишалося нічого іншого, як тільки піти у це підпілля і там поринути. Я поїхав зі Львова додому і сказав, що за мною шукають. Цей факт був негайно поданий до відома провідникові групи руху спротиву і він прийняв мене до себе. Моя сестра сказала йому, що мене мають заарештувати. А вона сама мала зв'язок з групою. Вона написала йому записку і він прийшов до нас, так що я наступного дня міг з ним в нас говорити. Того самого вечора я від'їхав з ним. Він приніс з собою зброю.

* Точніша характеристика цього большевицького вислужника є подана в брошурі Петра Терещука: «Історія одного зрадника», Торонто 1962. Стор. 144.

ПРЕЗИДЕНТ: Як довго ви діяли в цій групі?

ПІДСУДНИЙ: Я був у цій групі до середини червня (1951 р. — ред.). Я забув сказати, що плян був обговорений у січні, та щойно з кінцем лютого я пішов до цього загону і був там приблизно 3-3½ місяці.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви за той час довідалися про те, чого хотіли довідатися?

ПІДСУДНИЙ: Так, провідник групи розповів мені про цю справу. Він сказав мені, що між його людьми є один, який виконав замах. Він розповів мені усі подробиці. Я хотів би ще сказати, що я навіть мав нагоду яких півтора місяця пізніше бути з цим самим бойовиком приблизно 24 години разом, на нараді 2-3 загонів. Він мені розповів те саме. Прізвище бойовика — Стахур. Стахура я знав уже перед тим, але під псевдонімом «Степан». А втім Ситніковському теж було відоме прізвище бойовика. Головним чином йшлося людям (КГБістам — ред.) про те, щоб дізнатися, як це відбулося і хто ще співдіяв.

Один приятель Стахура, студент у Львові, займався літературною роботою і часто сходився з письменником Галаном у його квартирі, щоб поговорити про написане. Галан був українцем і був прихильником росіян. Він писав проти України і Церкви. Коли було вирішено, що він повинен бути вбитий, — використано обставину, що згаданий студент міг без перешкоди ходити до нього. Всі особи, які займалися суспільною роботою, знаходились під охороною поліції і перед Галановим домом стояв завжди російський поліцай. Стахур одержав доручення вбити Галана і його вислано разом з цим студентом до Галана тому, що поліцаї, які стояли на варті, знали цього студента і дозволяли йому без перешкоди входити в дім. Коли обидва опинилися в мешканні, вони деякий час розмовляли. Замах мав виконати Стахур і для цього йому дали сокиру, яку він тримав під плащем. Під час розмови Галана попросили зачинити вікно, і в момент, як він устав і повернувся до обох спиною, Стахур витягнув сокиру і вдарив Галана. В кухні придушено господиню і тоді обидва відійшли. Про це все я довідався у травні. Я досі не знаю прізвища студента. Тепер я довідався про перебіг подій і при зручній нагоді, як ми в лісі розташувалися табором, я покинув підпільну групу і поїхав до Львова. Я з'явився у Ситніковського і розповів йому все, що чув. В русі спротиву, після того, як я його покинув, стало зараз відомо, з якою метою я втиснувся до групи. Я повинен був виконати тільки це доручення і потім негайно повернутися; я це зробив.

ПРЕЗИДЕНТ *питає, як було з дальшими студіями.*

ПІДСУДНИЙ: Навесні 1951 р. я припинив студії, я розсварився з моєю родиною і не міг уже повернутися в село.

ПРЕЗИДЕНТ: Чому ви далі не продовжували студій?

ПІДСУДНИЙ: Коли б я мав необхідні матеріальні засоби, я міг би продовжувати навчання. Навчання було перервано; перед тим мені, щоправ-

да, обіцяли, що я зможу його продовжувати, та як я повернувся після цього доручення, мені запропоновано далі працювати. Це була пропозиція, але мені не залишалось нічого іншого, як прийняти її і далі працювати для НКВД. Вороття для мене вже не було.

ПРЕЗИДЕНТ: Що сталося зі Стахуром?

ПІДСУДНИЙ: Я довідався потім, що він загинув, але він не був схоплений на підставі моїх інформацій, а загинув в боротьбі проти Служби Державної Безпеки (МГБ — ред.).

ПРЕЗИДЕНТ *питає, чому було зловлено також студента, який ходив з Стахуром до Галана.*

ПІДСУДНИЙ: Я позвітував, хто співдіяв у виконанні доручення; вони самі були в курсі справи, бо поліцай бачив студента і Стахура.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви діставали заробітну платню?

ПІДСУДНИЙ: Після того, як я повернувся і мене було прийнято для дальшої праці в Службі Державної Безпеки, мене вважали вже постійним співробітником, і я діставав платню.

ПРЕЗИДЕНТ: Скільки?

ПІДСУДНИЙ: Яких 800 або 900 рублів.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи це правда, що ви протягом наступних двох років працювали в НКВД?

ПІДСУДНИЙ: Ні, я весь час працював для нього. В червні або в липні, після того, як я повернувся, мене передали з транспортної поліції до властивого НКВД. Транспортна поліція була тільки відділом НКВД. Мене передали Центральному Управлінню. Воно мене зажадало. Там я був від 1951 до 1952 р. далі для боротьби проти руху спротиву, який тривав.

ПРЕЗИДЕНТ: В чому полягала ваша діяльність у той час?

ПІДСУДНИЙ: Я належав до таємної спеціальної групи, яка складалася з цивільних осіб, українців; вона шукала борців руху спротиву по лісах і селах.

ПРЕЗИДЕНТ: Фактично це була зовнішня служба? На селі?

ПІДСУДНИЙ: Ми мешкали, щоправда, всі у Львові, але відбували постійно службові поїздки. Ми перебували 2-3 тижні в лісі або в іншому місці, потім зупинялися на тиждень або кілька днів у Львові, поки не діставали нових доручень. Якщо ставало відомо, що десь знаходяться борці руху спротиву, нас негайно вводили у дію. Це тривало приблизно до літа 1952 р.

ПРЕЗИДЕНТ: А пізніше?

ПІДСУДНИЙ: Одного дня мені сказав наш груповий офіцер, що деякі службовці Безпеки хотіли б зі мною говорити, але не тут, лише в Києві. Я повинен був туди поїхати на розмову. Мене послано до Києва і я мав там розмову з кількома співробітниками НКВД.

ПРЕЗИДЕНТ: Вас відправили туди вліті 1952 р. Одна установа запи-

тувала вас щодо характеру вашого застосування і чи ви зацікавлені в тому, щоб бути потім вирядженим за кордон, на територію Німеччини; ця пропозиція була принадна: чи було подано вам цю пропозицію?

ПІДСУДНИЙ: Це була така собі загальна балачка. Багато службовців були присутні, вони довідувались про мої обставини і сказали мені, що мене мають послати на цю роботу, дещо серйозніше, не в Службі Державної Безпеки у Львові, а в таємній службі. Говорилося про Америку, Советський Союз і про те, що, коли я дам свою згоду, я міг би працювати далі.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи було названо вам якунебудь країну?

ПІДСУДНИЙ: Загально говорилося про Німеччину.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи згадувано у зв'язку з цим про мову?

ПІДСУДНИЙ: Мені сказали, що треба вивчити якусь мову, а скільки я вчився в десятирічці німецької мови, я повинен був продовжувати її вивчення. Це, мовляв, буде добре, бо польська мова, якою я володію, і німецька — це мови сусідніх країн. Мені сказали, що місцем моєї праці буде Німеччина. Після цієї розмови я поїхав ще раз до Львова, а незабаром — до Києва, і 1952 р. почалася підготовка.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви мали ще інші прізвища?

ПІДСУДНИЙ: Відколи я почав працю в таємній службі, я вже ніколи не вживав мого правдивого прізвища.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви називалися?

ПІДСУДНИЙ: Під час підготовки — «Мороз». Я жив у Києві під цим прізвищем.

ПРЕЗИДЕНТ: Як довго тривав ваш вишкіл?

ПІДСУДНИЙ: Приблизно два роки, до липня 1954 р.

ПРЕЗИДЕНТ: Скільки разів на тиждень відбувалося навчання?

ПІДСУДНИЙ: Я мав, власне кажучи, щодня щось.

ПРЕЗИДЕНТ: Основні знання з фотографії?

ПІДСУДНИЙ: Я сам фотографував, пізніше навчився також проявляти (фільми), поводитись як агент, обслуговувати «мертві пункти» і робити знаки. Я вивчав німецьку мову в десятирічці і крім того ще 2 роки. Це тривало довго, поки ми знайшли придатного вчителя німецької мови і поки я вивчив її настільки, що міг вільно рухатися у Німеччині. Я навчився теж керувати автомашиною. Я не вчився орудувати зброєю, тільки стріляти до цілі з ручної зброї не бойовими патронами. Ми вчилися стріляти кілька тижнів.

ПРЕЗИДЕНТ: Від 1952 до 1954 р. ви вчилися і підготовлялися до агентурної діяльності в Союзній Республіці?

ПІДСУДНИЙ: Так, це правда, я вивчав німецьку мову тому, що мав діяти в Німеччині. 1954 р. мене перекинули до Східньої Німеччини.

ПРЕЗИДЕНТ: Як це відбулося? Вас мусіли підготувати, дати вам документи і т. д.?

ПІДСУДНИЙ: Для мене вигадали відповідну легенду.*

ПРЕЗИДЕНТ: Звідки ви знаєте слово «легенда»?

ПІДСУДНИЙ: Це таке позначення. Легенда полягала в тому, що я мав виступати як півнімець і півполяк. Для цього було використано мое знання польської мови. Раніше мені ніколи не натякали на цю легенду, я довідався про неї щойно тоді, коли зі мною почали її докладно обговорювати. Щойно тоді, коли я прибув до Польщі, я поступово, крок за кроком довідувався, ким я маю бути в майбутньому. Раніше мені про це нічого не говорили.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви перейшли через кордон?

ПІДСУДНИЙ: Це було виконано таємно. Кордон був з обох боків протягом однієї години відкритий, точніше, було піднесено заставу, і авта могли безконтрольно їздити сюди і туди.

ПРЕЗИДЕНТ: Де вам дали нові анкетні дані про вас?

ПІДСУДНИЙ: Я прибув до Польщі. Ми поїхали насамперед до Варшави, потім до Старогарду коло Штеттіна; там я мешкав 3-4 тижні в одного польського службовця Державної Безпеки. Я мусів якийсь час, за дла легенди, почекати, щоб дістати польську посвідку. Цю посвідку я отримав через 3-4 тижні. В Польщі я називався Качор.

ПРЕЗИДЕНТ *читає з обвинувального акту:*

Ви мали називатися Йозеф Леман, батьки...

ОБОРОНЕЦЬ ЗАЙДЕЛЬ: Дата народження Лемана пересунена на один рік, але день народження той самий.

ПІДСУДНИЙ: Батько загинув від нещасливого випадку, мати вмерла під час бомбардування (за легендою «Лемана» — ред.). Я повернувся до Борщович, де я раніше проживав і (нібито) мешкав у різних людей та працював, насамперед на цукроварні в Реньовичах до 1947 р. В 1949 році в наслідок різних розходжень я пішов на працю до селянина, а потім переїхав до Люблина. Там я працював у таксомоторовому підприємстві. В 1954 р. я прибув нелегально до Німеччини. (Це все Сташинський мав розповідати про себе — ред.).

Голова суду оголошує перерву на обід, яка триватиме від год. 12 до 15-ої. Журналісти поспішають до телефонів, щоб передати редакціям своїх часописів перші звідомлення. Сташинського відпроваджують до його камери. Поволі будинок суду порожніє, тільки мундировані й цивільні поліціянти далі виконують свою службу на терені, який прилягає до суду.

О годині 15,05 зала число 232 знову заповнена слухачами й представниками преси. Всі чекають на суддів. Повторюється та сама процедура, що перед початком розправи: входять прокурори, підсудний з поліціянтом, згодом судді. Зайнявши своє місце, голова суду ставить дальші запитання. Він говорить спокійним, тихим, майже монотонним

* Легенда — тут уживається в значенні: вигадана історія.

голосом з інтонацією деякої інтимності. Деколи здається, що між ним і підсудним ведеться довірлива розмова, як між людьми, котрі звирюються собі. Сташинський часто зволожує уста, часто усміхається, хоч майже непомітно, самими кутками уст, намагається робити «симпатичне враження». Він говорить так, неначе б це не була судова розправа над ним за два підступні замордування, але немов би оповідав зацікавленій публіці про свої подвиги. На запитання відповідає майже з однаковим рівнодушним спокоєм, не хвилюється, не підносить голосу.

ОБОРОНЕЦЬ ЗАЙДЕЛЬ питає про мотиви, які спонукали Сташинського співпрацювати з Комітетом Государственной Безопасности (КГБ).

ПІДСУДНИЙ каже, що його власні переживання переконали його в тому, яким безглуздим став рух спротиву і якими відстрашуючими стали методи боротьби. Це справило на нього чимале враження: Я вже говорив про спалені доми в нашому селі. Прийшовши з моїми батьками до тієї оселі, я був глибоко потрясений. Я не міг цього забути.

ОБОРОНЕЦЬ ЗАЙДЕЛЬ: Ці події ви взяли собі до серця і ви мали враження, що безглуздо все це продовжувати?

ПІДСУДНИЙ: Одні пробували цими заходами тримати під загрозою інших. Кінця тому не було видно. Це сприяло тому, що я у згаданих розмовах з Ситніковським мусів йому признати рацію. Так же далі не могло бути. Він радив мені своєю поставою допомогти все це припинити.

ПРЕЗИДЕНТ: Глибоке враження від спаленої оселі ви одержали в кінці 1943 року, отже вам було тоді 12 років. Розмову з Ситніковським ви мали на 19-му році життя.

ОБОРОНЕЦЬ ЗАЙДЕЛЬ: Чи обіцянка не карати вас і ваших батьків в разі вашої допомоги стосувалася також вашої сестри, яка підтримувала зв'язки з рухом спротиву?

ПІДСУДНИЙ: Це стосувалося цілої родини.

ПРЕЗИДЕНТ: Що було далі з легендою?

ПІДСУДНИЙ: Польську посвідку дав мені російський зв'язковий офіцер, який займався моєю легендою і мною. Він передав мені її в Старогарді. Зі Львова я виїхав автом і переїхав кордон, що був віддалений від цього міста приблизно на 80 кілометрів. Вищі органи військової влади дали вказівку підняти прикордонний шлагбаум і не контролювати пасажирів. Вперек через Польщу ми поїхали до Старогарду. Під час першої зупинки в цьому місті я мусів чекати 3-4 тижні. Потім з'явився призначений для мене на цей період керівний офіцер. Він передав мені також цю посвідку, виставлену на Броніслава Качора. Ми весь час займалися вивченням легенди про Лемана. Я перед тим не мав жадних потрібних для цієї легенди інформацій. Я мусів оглянути різні райони, де я начебто жив, і це тривало коло 5 місяців. Я мусів познайомитися з людьми, місцями, звичаями і т. д. Коли я засвоїв собі польський розділ моєї легенди, мене перевезли до Східньої Німеччини.

Вночі ми перейшли кордон коло Франкфурту над Одрою. На цей раз ми йшли пішки. Перед тим прийшло кілька службовців з німецького боку, які забрали мене і повели через міст до Німеччини. Мене супроводив мій керівний офіцер з Польщі, один польський представник, а з німецького боку — мій пізніший керівний офіцер Сергей. Я мусів віддати мою дотеперішню посвідку.

Наступного дня ми поїхали просто до Берліну, у заборонений район Карльсгорст, і тут я залишився покищо на один місяць зі співробітниками таємної служби. Тут я мешкав впродовж майже чотирьох тижнів, поки мій керівний офіцер не поробив заходів, щоб добути для мене дальші документи. В той час ми їздили до Штеттіна і оглянули Бауцен, звідки я, за легендою, начебто втік. Потім ми поїхали до Дрездену, на квартиру, де, начебто, мешкала моя тітка. Німецьку довідку я отримав у Дрездені. Все полагодив Сергей сам; я нічого не потребував робити. У Дрездені я дістав також шоферське свідоцтво.

ПРЕЗИДЕНТ: Звідки він дістав цей документ?

ПІДСУДНИЙ: Докладно він цього мені не сказав. Він сказав тільки, що з допомогою зв'язків зі східнонімецькою Службою Безпеки.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви були також в інших місцях?

ПІДСУДНИЙ: Так, в Ерфурті, Ляйпцігу, Цайтені, де я не мав багато роботи. Я повинен був ознайомитися з німецькими обставинами. З німецькою мовою мені йшло спочатку погано, я нічого не розумів, особливо саксонського діалекту. Я вмів читати, але прочитаного не розумів.

ПРЕЗИДЕНТ: Де ви були на Різдво 1954 р.?

ПІДСУДНИЙ: На Різдво 1954 р. я був у Берліні, в одному східноберлінському готелі.

ПРЕЗИДЕНТ: Як довго ви були в забороненій зоні (Берліну — ред.)?

ПІДСУДНИЙ: Мабуть, з місяць. Але пізніше я там також бував. Часом мене посилали на кілька днів до Берліну, щоб я міг там акліматизуватися.

ПРЕЗИДЕНТ: Як довго це тривало?

ПІДСУДНИЙ: Це тривало до квітня 1955 р. У квітні 1955 р. я почав працювати як робітник у Цвікаві, на одній фабриці.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи належало це до легенди про Лемана?

ПІДСУДНИЙ: Так, це мало бути першим справжнім потвердженням (легенди). Дотепер усе було взяте з повітря. Я мусів там працювати, щоб мати щось у моїй робітничій книжці.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи одержали ви також інші робітничі папери?

ПІДСУДНИЙ: Так, книжку соціального забезпечення і трудову книжку. Я працював на цій фабриці у Цвікаві як штампувальник. У моїх робітничих паперах стояла спершу позначка «оформлювач договорів». З мене хотіли зробити бюрового працівника, але завідувач персонального відділу побачив, що з моїм знанням мови це було неможливе. Тому

він запропонував, щоб я працював як робітник. Все це відбувалося за посередництвом мого керівного офіцера. Ця фабрика належала німецько-советському акційному товариству. Його керівником був один російський офіцер. Вони там одержали від вищої установи вказівку влаштувати мене на роботу. В зазначений час я пішов до них і сказав, що хочу працювати. На цій праці я пробув до серпня 1955 р. На короткий час я їздив у відпустку. Один раз я був також хворий, у мене було щось із горлом.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви хворіли ще один раз, раніше?

ПІДСУДНИЙ: Так. Це було тоді, коли мене відрядили в заборонену зону. Я мав болі голови і безсоння. Я сказав про це Сергєєві, і він улаштував мене у військовій лікарні, недалеко від забороненої зони. В лікарні я пробув три тижні під прізвиськом Крилов.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи мали ви для лікарні інші папери?

ПІДСУДНИЙ: Там я не потребував жадних паперів. Досить було історії хвороби. Сергєй потелефонував до лікаря. Йому треба було тільки написати історію хвороби, і після цього я був прийнятий до лікарні. Свою хворобу я пояснив тим, що в 1944 р. я тяжко впав з гойдалки.

ПРЕЗИДЕНТ: З якої гойдалки?

ПІДСУДНИЙ: Коли я впав з гойдалки, мені було 13 років. Такі гойдалки були в кожному селі. Вони виглядають як підвішені з обох кінців дошки.

ПРЕЗИДЕНТ: Як це сталося?

ПІДСУДНИЙ: У мене закрутилася голова, я вилетів з гойдалки і впав на землю. Коли я прийшов до свідомости, я весь був мокрий. Гойдалка мала 3½ до 4 метри височини.

ПРЕЗИДЕНТ: Як вас лікували?

ПІДСУДНИЙ: Це був час, коли дістати лікаря не було змоги. Свою хворобу я приписую цьому випадкові.

ПРЕЗИДЕНТ: Повертаємося до серпня 1955 року.

ПІДСУДНИЙ: Керівний офіцер був тієї думки, що мета досягнена і нема потреби далі тримати мене на роботі. Я мав взятися до свого завдання.

ПРЕЗИДЕНТ: Куди вас послали?

ПІДСУДНИЙ: У вересні я поїхав додому (тобто на Україну — ред.) під прізвиськом Крилов. Для цього я одержав пашпорт, путівку і документ про відпустку.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви поїхали додому чи куди інде?

ПІДСУДНИЙ: Короткий час я був над Чорним морем. Щодо дозволу, то я потребував тільки згоди моїх начальників у Києві, і зі своїми паперами я міг їздити всюди. Але згоду я мусів мати. Начальство мало кожної хвилини знати, де я є, щоб можна було кожного часу викликати мене назад.

ПРЕЗИДЕНТ: Що було після відпустки?

ПІДСУДНИЙ: Наприкінці вересня я повернувся до Берліну. В кінці грудня я знайшов у Берліні кімнату.

ПРЕЗИДЕНТ: Як називалася російська таємна поліція?

ПІДСУДНИЙ: Російська таємна поліція звалася КГБ. Ця назва була прийнята пізніше.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли змінилася назва?

ПІДСУДНИЙ: Я не можу точно про це сказати, мабуть, наприкінці 1956 р. Точно я не знаю коли, для мене це не мало значення.

ПРЕЗИДЕНТ: Вулиця в Карльсгорсті, дім, адреса?

ПІДСУДНИЙ: Це була вулиця, паралельна до міської залізниці; дім стоїть на кінці цієї вулиці, останній дім.

ПРЕЗИДЕНТ: Між вами і членами вашої родини не було ніяких розходжень з приводу підпільного руху?

ПІДСУДНИЙ: Від 1951 до 1954 р. я взагалі не мав жадних зв'язків з моїми батьками. Незадовго перед тим, заки я мав їхати до Польщі, мій керівний офіцер доручив мені помиритися з батьками. Я сам цього напевно не зробив би, бо я не знав, як це може вийти; але він примусив мене помиритися з ними. І це мені вдалося. Ми сприйняли примирення мовчазно. Спершу я попросив, щоб прийшла моя старша сестра Ірина, яка фактично мала менше відношення до цієї справи (підпільної боротьби — ред.), і поговорив насамперед з нею. Вона сказала, що я можу просто прийти додому і що все буде знову добре. Потім я попросив прийти батька, поговорив із ним, і щойно тоді я поїхав додому. Взаємини таки змінилися. Цілком приємно це не було, що я приїхав.

ПРЕЗИДЕНТ: Що ви довідалися про тодішнє підпілля?

ПІДСУДНИЙ: Це був час, коли вартого згадки спротиву вже не було. З озброєних підпільних груп нікого не зосталось.*

ПРЕЗИДЕНТ: Чи можна говорити про примирення (в родині)?

ПІДСУДНИЙ: Ми толерували одне одного.

ПРЕЗИДЕНТ: Де ви жили в той час?

ПІДСУДНИЙ: Я оселився в одній кімнаті у Східньому Берліні в часі між Різдом і Новим Роком. Ця кімната лишилася за мною до останнього часу.

ПРЕЗИДЕНТ: Що ви оповідали вашим батькам?

ПІДСУДНИЙ: Я сказав, що живу в Німеччині і Польщі; мені не вільно було говорити про інше.

ПРЕЗИДЕНТ: Отже, ви не сказали вашим батькам правди?

ПІДСУДНИЙ: Ні.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ваші батьки випитували вас?

* Це твердження Сташинського суперечить іншим його твердженням про дії українського підпілля (див. стор. 130, розділ 6-ий).

ПІДСУДНИЙ: Вони знали, що я був на службі в органах державної безпеки, вони знали, що я далі залишився на цій службі і вони не робили жадних спроб мене в чомусь переконати.

ОБОРОНЕЦЬ МІР: Чи відомо було вам, що сталося з тим керівником підпільної групи на вашій батьківщині, ще перед примиренням з батьками?

ПІДСУДНИЙ: Так, він згодом загинув в бою.

ОБОРОНЕЦЬ МІР: Отже ще перед цим примиренням?

ПІДСУДНИЙ: Так.

ОБОРОНЕЦЬ МІР: Чи чули ви ще щось?

ПІДСУДНИЙ: Ні, тільки те, що він загинув у бою.

ОБОРОНЕЦЬ МІР: Чи це сталося давно перед тим?

ПІДСУДНИЙ: Точно я цього не знаю. Про це я дізнався щойно пізніше, коли я був у Львові.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи оповідала вам ваша молодша сестра щонебудь про долю цієї підпільної групи?

ПІДСУДНИЙ: Ні. Після цього випадку ми з нею вже не говорили про ці справи.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли це було?

ПІДСУДНИЙ: На початку 1956 р.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи одержали ви якесь завдання?

ПІДСУДНИЙ: На початку 1956 р. я дістав від Сергея моє перше завдання, а саме: я мав поїхати до Західньої Німеччини, до Мюнхену, і там зустрітися з одним співробітником, одним агентом, одержати від нього деякі відомості і передати йому гроші. Його прізвище було Надійчин.

ПРЕЗИДЕНТ: Як вам його описали?

ПІДСУДНИЙ: Я бачив його фото, а крім того попередній зв'язковий визначив місце й час, де і коли ми мали зійтися. Мені було також сказано, що він працює в емігрантській газеті «Український Самостійник».

ПРЕЗИДЕНТ: Що ця назва означає?

ПІДСУДНИЙ: Ця назва перекладається: «Незалежна українська газета» або «незалежний українець».*

ПРЕЗИДЕНТ: Чи був це орган якоїсь певної групи?

ПІДСУДНИЙ: Я не був цілком докладно втаємничений; я мав тільки доручення туди поїхати, відбути зустріч і перебрати відомості. Відповідно до цього доручення я поїхав і зустрівся з Надійчином; ми обмінялися кличками, я спитав, як його справи, і передав йому привіти з батьківщини.

ПРЕЗИДЕНТ: Як йому поводилося?

* Німецька мова не має відповідника для слова «самостійник», тому Сташинський пояснив назву газети як «Unabhängige Ukrainische Zeitung» або «Der unabhängige Ukrainer».

ПІДСУДНИЙ: Щодо здоров'я цілком добре. Але в Мюнхені він уже не почував себе дуже певно.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви дали йому гроші?

ПІДСУДНИЙ: Так. Він передав мені нотатки, які він робив. Вони не були зашифровані. Під час таких поїздок я досить часто мав при собі валізку з подвійним дном. Такі речі я перевозив у ній. Також гроші.

ПРЕЗИДЕНТ: З цими нотатками ви поїхали назад?

ПІДСУДНИЙ: Так, це було єдине, що я мав зробити; залагодивши доручення, я повернувся. Але в цей час я повинен був часто кидати в Мюнхені листи в певні поштові скриньки. Сергей дав мені значну кількість таких листів, і я мав їх вкинути в різні поштові скриньки. Марки на них уже були наклеєні й адреси написані. Я їх розглядав — прізвища на адресах були українські.

ПРЕЗИДЕНТ: Хто був поданий на цих листах як відправник?

ПІДСУДНИЙ: На задній стороні конверти щось було написано, але я на це не звернув уваги. Я мав їх вкидати пачками в різні поштові скриньки, щоб це не впадало в очі. Я вкидав в одну скриньку від 5 до 8 листів. Всіх їх разом було від 30 до 40. Я робив таке кілька разів.

ПРЕЗИДЕНТ: Скільки разів ви зустрічалися з Надійчином?

ПІДСУДНИЙ: Я зустрічався з ним частіше, щонайменше чотири рази. Кожного разу я привозив йому гроші, а іноді листи з дому і брав у нього те, що він написав, якщо матеріялу було більше ніж на один незашифрований лист, якого він не міг послати. Я мав кожного разу зміцнювати його морально. Це також належало до моїх завдань; мені говорили, що він знаходиться у ворожому оточенні, і треба його трохи потішити й підтримати. Це я повинен був робити завжди. Я мусів інформувати його про його рідних. Він хотів повернутися до Советського Союзу.

ПРЕЗИДЕНТ: З яких мотивів?

ПІДСУДНИЙ: Насамперед це була непевність, а потім він сказав, що його знову допитували американці, він почував себе в небезпеці й хотів би повернутися в Росію.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи він мав також інше прізвище?

ПІДСУДНИЙ: Пізніше я довідався від мого керівного офіцера, що він зветься інакше і має псевдонім Бисага.

ПРЕЗИДЕНТ: Слідство проти нього за зрадницькі зв'язки було свого часу припинено, бо він уже не жив на території Німецької Союзної Республіки. Чи одержали ви стосовно цього Бисаги якесь дальше доручення?

ПІДСУДНИЙ: Одного разу я мав допомогти йому приїхати до Східнього Берліну. Для цього я мусів привезти йому папери. Там він мав зустрітися з начальником і зі своїм братом. Я привіз йому папери також тоді, коли він поїхав до Східньої Німеччини, щоб бути звідти відвезеним до Росії.

ПРЕЗИДЕНТ: Про що ви говорили з Бисагою?

ПІДСУДНИЙ: Ми говорили з ним про Ребета. Сергій хотів знати, чи Надійчин справді співпрацював раніше для справи викрадення Ребета. Я мав спитати Надійчина, чи може він знайти нагоду для того, щоб всипати Ребетові щось в їжу. Я мав говорити з Надійчином про викрадення (Ребета).

ПРЕЗИДЕНТ: Чи Ребета мали приспати?

ПІДСУДНИЙ: Так, його мали одурманити. Це сказав мені Сергій. Я мав це з'ясувати Надійчинові і спитати, чи він бачить можливість таке зробити. Я йому це розповів і спитав його, а він відповів, що це було б досить тяжко, бо він особисто з Ребетом не сходиться. Так приблизно він висловився. Справа зависла в повітрі. В засаді він не відхилив пропозиції, але дуже посилався на труднощі.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи й ви мали враження, що це було б важко?

ПІДСУДНИЙ: Я мав враження, що зробити таке справді досить важко. Я оповів Сергєєві все згідно з правдою. З цього потім взагалі нічого не вийшло. Моєю відповіддю він, оскільки я знаю, задовольнився. Про це я з ним більше не говорив.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи відповідає правді, що ви бачили ці цілі і цей спосіб викрадення так, як представив їх вам Сергій?

ПІДСУДНИЙ: Коли він у розмові зі мною висловлював якусь думку, я завжди приставав до його погляду і тримався його. Не замислюючись над тим, я вважав, що це правильно.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи було це в перший раз, що ви мали справу з такими плянами?

ПІДСУДНИЙ: З таким пляном я зіткнувся вперше. За весь час моєї діяльності це була перша справа, де йшлося про викрадення.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи можна з цього зробити висновок, що ви тоді трималися погляду, що все це правильно?

ПІДСУДНИЙ: Я був співпрацівником КГБ і мусів виконувати те, що мені давали як завдання.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи вважали ви, що це правильно?

ПІДСУДНИЙ: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Є різні люди, які йдуть на співпрацю з КГБ, дехто з них навіть радо це робить. Ви, пане Сташинський, належите до цієї категорії.

ПІДСУДНИЙ *розгублений мовчить.*

ОБОРОНЕЦЬ ЗАЙДЕЛЬ: Чи ви мали поняття, що то були за відомості, які ви передавали далі?

ПІДСУДНИЙ: Точно цього я не знаю.

ПРЕЗИДЕНТ: Передо мною акт обвинувачення, сторінка 13, рядок

третій згори — тут стоїть прізвище того, про кого ми тепер говоримо.* Чи відповідає правді, що ви дістали стосовно цієї людини певне завдання? Яке саме і коли?

ПІДСУДНИЙ: Це було навесні 1957 року, приблизно тоді, коли скінчилася справа з Надійчином.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли вас допитували, ви говорили про квітень 1956 р. Властиво, це мала б бути весна 1957 р.; чи можете собі пригадати?

ПІДСУДНИЙ: Це мусіло б бути в той час, коли я працював з Надійчином.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли ви бачили його в Мюнхені востаннє?

ПІДСУДНИЙ: Точно цього сказати не можу. Це було, мабуть, наприкінці 1956 або на початку 1957 року.

ПРЕЗИДЕНТ *читає вголос уривок стенограми одного з останніх допитів.*

ПІДСУДНИЙ: Я не можу точно визначити часу.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви знали цю людину вже під час останньої зустрічі з Надійчином?

ПІДСУДНИЙ: На це питання я не можу відповісти зі стовідсотковою певністю. Я був тієї думки, що перебрав цю людину щойно після Надійчина.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви одержали завдання і воно стосувалося того, щоб її (цю людину — ред.) відшукати?

ПІДСУДНИЙ: Про зустріч домовився попередній зв'язковий. Ми зустрілись у Мюнхені. Все було вже узгоджене; та людина вже знала, що до неї приходить новий кур'єр.

ПРЕЗИДЕНТ: Під яким прізвищем ви поїхали?

ПІДСУДНИЙ: Припускаю, що я поїхав на цю зустріч як Леман.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви знаєте, в якому ви були готелі?

ПІДСУДНИЙ: Я вже точно не пригадую, що це був за готель. Раніше я його був назвав.

ПРЕЗИДЕНТ: Раніше ви назвали готель «Гельвеція». Днем від'їзду був день 9 квітня 1956 р.

ПІДСУДНИЙ: Зустріч була вже домовлена. Я зустрів його коло одного театру, на автобусній зупинці, від якої можна їхати до летовища Рім. Я мав перебрати його від іншого колеги і спробувати завербувати його у співробітники КГБ. Під час цієї зустрічі я дав йому грошей, також папери й документи. Згоди він не дав, але й не відмовився. Він узяв свою співпрацю від деяких умов. Перше ніж вирішити справу остаточно, він хотів поговорити сам-на-сам з одним своїм колишнім другом або зі своєю дружиною. Я доповів про це в Берліні, і була зроблена

* Прізвище особи, яку Сергій доручив Сташинському перебрати від іншого большевицького агента та намовити до співпраці з КГБ, не було судом подане до прилюдного відома. В дальших актах ця особа фігурує як «свідок Х».

спроба звести його з його дружиною. Ми показували йому фота його дружини з попереднім зв'язковим. Йому хотіли довести, що його жінка живе на волі (в ССРСР — ред.) і саме там, де вони жили раніше. Крім цього, він одержав від мене фото своєї дружини. Йому пішли назустріч і згодилися, що він може зустрітися зі своєю жінкою в Західньому Берліні. Про це я його повідомив. Він просив дати йому час подумати і сказав, що повідомить письмово, чи зможе поїхати, чи ні.

ПРЕЗИДЕНТ: Дав він також інші інформації?

ПІДСУДНИЙ: З допомогою певних поставлених йому питань хотіли спробувати здобути його довір'я. Це були питання про деяких осіб і про одну конкретну людину.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ця людина називалася Бендер?*

ПІДСУДНИЙ: Так. Це було під час урядової візити до Англії Хрущова та Булганіна. Я мав спитати, чи не знає він чогонебудь про заплановані демонстрації або ворожі дії. Ми розмовляли на різні теми приблизно одну годину.

ПРЕЗИДЕНТ: Де жив Бендер? Також у Лондоні? Чи виникло також у розмові питання про те, чи мають емігранти зв'язки зі спеціальними установами?

ПІДСУДНИЙ: Припускалося, що серед емігрантських кіл вербують людей для розвідувальної служби, щоб посилати їх у Росію. Про таку можливість треба було питати.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви принесли йому також гроші?

ПІДСУДНИЙ: З певністю можу сказати, що першого разу я йому приніс гроші. Це було в Мюнхені, в одному трактирі.

ПРЕЗИДЕНТ: В серпні 1956 і навесні 1957 року?

ПІДСУДНИЙ: Раз я зустрівся з ним в Ульмі, іншим разом в Авґсбурзі. В Авґсбурзі я його зфотографував. Я повинен був мати фота з нього. Сергей вручив мені запальничку, в яку був вправлений фотоапарат. З тих знімків нічого не вийшло.

ПРЕЗИДЕНТ: Якби він не схотів співпрацювати, ви мали йому зробити іншу пропозицію?

ПІДСУДНИЙ: Я йому сказав, що йому вільно повернутися назад, коли він тільки схоче.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви домовилися з ним про сховища, з яких він міг би брати те чи інше?

ПІДСУДНИЙ: Про це я з ним домовився; але я сам, мабуть, двічі клав дещо в Мюнхені і одного дня випадково дізнався, що одне з цих сховищ було призначене для нього.

* Віталій Бендер — український фейлетоніст і журналіст, співробітник тижневика «Українські Вісті» в Новому Ульмі, органу Української Револьюційно-Демократичної Партії (УРДП).

ПРЕЗИДЕНТ: Чи обговорювалося згодом питання, які методи можна було б застосувати, щоб зробити його слухняним?

ПІДСУДНИЙ: На нього взагалі хотіли натиснути, однак точніше мені це невідомо. Говорилося про те, що його треба поставити перед вирішення: або він буде співпрацювати, або має вимандрувати за океан — тому, що він уже знає двох співробітників, яким він міг би пошкодити.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи мали ви справу з кимось на прізвище Борис?

ПІДСУДНИЙ: Так, я дістав завдання вяснити, де живе ця людина. Я мав піти вслід за ним, коли він ітиме з місця своєї праці, і встановити, де він мешкає.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи знаєте ви, коли приблизно це було?

ПІДСУДНИЙ: Мабуть влітку 1957 р.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи говорили вам, де він працює?

ПІДСУДНИЙ: Так, в редакції газети «Український Самостійник». Я почекав на нього коло місця його праці, потім подався за ним і так дізнався, де знаходиться його мешкання. На цьому справа була для мене закінчена.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи посилали вас до Роттердаму?

ПІДСУДНИЙ: В 1958 р. у Роттердамі мало відбутися вшанування пам'яті Коновальця, який загинув у цьому місті. Я мав поїхати туди й усе спостерігати. Я одержав новий персональний документ на ім'я Зігфріда Дрегера. Спершу я поїхав (літаком—ред.) до Кельну, а звідти поїздом до Роттердаму. При собі я мав фотоапарат і зробив на кладовищі знімок. Крім цього, я кілька разів зфотографував людей в той момент, коли духовенство вийшло з цвинтарної каплиці і формувався похід. Серед зібраних були такі, що стежили, і я сам бачив, як один чоловік зажадав посвідки від іншого, який хотів був фотографувати. Мої знімки вийшли добрими, але на них не було жадної особи, яку знав би мій керівний офіцер або я. Потім я підійшов ближче до могили, слухав промови і слідкував за ходом церемонії. При цій нагоді я виявив людину, яка їздила в синьому «Опель-капітані». Це авто я знав ще з Мюнхену.

ПРЕЗИДЕНТ: При якій нагоді?

ПІДСУДНИЙ: Це було в той час, коли я збирав відомості про Ребета. В 1957 р. я поїхав одного разу до церкви, де українські емігранти мали недільні Богослуження, і тоді мені впало в очі це авто. Тільки воно одно стояло там, і я припустив, що воно належить емігрантам. Це авто я бачив також одного разу або й частіше на вулиці Цеппеліна в Мюнхені. Потім я побачив його в Роттердамі. Я запам'ятав його число. Про все це я звітував Сергєєві.

ПРЕЗИДЕНТ: Що він сказав на те?

ПІДСУДНИЙ: Він спитав мене, де знаходиться могила, і я мусів зробити малий шкіц, як вона виглядає. Далі він спитав мене, чи є можливість закопати там дещо. Я сказав, що на перший погляд є можливість

щось закопати, але він мав на увазі вибухову речовину. Тоді я сказав, що це неможливо, бо там мало місця і довкола стоять люди, зовсім близько. Я не хотів, щоб при такому замаху потерпіли невинні, непричетні. А потерпіло б забагато людей. І взагалі, закладення такого підривного ладунку пов'язане з великими труднощами; робити щось таке — це варварство.

ПРЕЗИДЕНТ: Що ви ще сказали?

ПІДСУДНИЙ: В той час я усвідомив собі, що це неправильно і сказав, що цього не можна зробити з тієї причини, що там стоять жінки, діти і взагалі люди.

Голова суду оголошує перерву від год. 16,30 до 16,55, після якої продовжує розправу.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи мали ви в 1959 р. доручення щодо однієї особи в Мюнхені, яка пов'язана з українським рухом?

ПІДСУДНИЙ: Так, я мав таке доручення.

ПРЕЗИДЕНТ: Що ви встановили?

ПІДСУДНИЙ: Сергей назвав мені одне прізвище і адресу. Я мав піти на цю адресу, оглянути дім та околицю і доповісти про замок у дверях дому. Прізвище цієї особи було Данків. Коло дзвінка я прочитав, що там справді мешкає особа з цим прізвищем. Встановивши це, я оглянув замок і побачив, що це французький замок. Про це я повідомив Сергея.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи говорив вам Сергей, що прізвище Данків є псевдонімом?

ПІДСУДНИЙ: Так, він сказав мені, що це псевдонім, і назвав мені також справжнє прізвище. Я хотів би ще сказати, що я тим часом мав виконати ще інше завдання. Сергей доручив мені «загубити» поблизу редакції української газети «Український Самостійник» кілька печаток. Напроти бюро цієї газети була каварня. До неї часто приходили співробітники газети. Я мав при нагоді «загубити» в цій каварні кілька печаток цієї організації. Це мало викликати між ними недовір'я.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи була колинебудь між вами і Сергеем мова про те, що багато ваших земляків має зв'язки з американськими й іншими установами, також зв'язки розвідувального характеру, і що від цих установ також надходять гроші?

ПІДСУДНИЙ: В КГБ було загально поширене твердження, що всі емігранти втримують такі зв'язки і одержують також грошову допомогу.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви мали звертати увагу на такі речі?

ПІДСУДНИЙ: Так, бо вони думали, що в цей спосіб можна буде потім натрапити на слід того чи іншого агента.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви мали колинебудь справу з автострадами?

ПІДСУДНИЙ: Восени 1956 р. я одержав завдання поїхати до Франкфурту над Майном і обслужити там один «мертвий пункт».*

ПРЕЗИДЕНТ: Де знаходиться цей «мертвий пункт»?

ПІДСУДНИЙ: На автостраді коло Франкфурт-Кройц, на 495,5 кілометрі, на зеленій смужці між обома брукками. Я мав покласти там пакуночок. Було надто помітно і небезпечно там зупинятися; але це було завдання і його треба було виконати. Я зробив це ввечорі. Сергій сказав мені, що в пакунку є гроші і ключ. Ця справа була для КГБ надзвичайно важлива. Але це не була моя ділянка; я тільки мав тимчасом замінити на роботі іншого чоловіка.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви мали якесь завдання щодо американських військових частин?

Сташинський опер руки об верхняк лавки, поблискуючи шлюбним перснем, і робить гримасу, немов хотів би пригадати забуте.

ПІДСУДНИЙ: Це було на початку моєї діяльності, коли я був Леманом. Назви міста я вже не пам'ятаю. Воно приблизно такої величини, як Карльсруге. Не дуже далеко від Мюнхену. Я мав устійнити, чи відбулося підсилення американських військових частин. Я переважно нотував числа американських авт.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви мали завдання щодо Оберамергав?

ПІДСУДНИЙ: Я повинен був поїхати до Оберамергав, спинитися там на декілька днів, оглянути один ресторан і обсервувати його. Там мала приміщуватися американська школа для шпигунів. Але до виконання цього завдання не дійшло.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли ви познайомилися зі своєю майбутньою дружиною?

ПІДСУДНИЙ: В 1957 році.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви відразу сказали їй, хто ви такий?

ПІДСУДНИЙ: Протягом усього часу, коли я жив у Німеччині, я весь час тримався легенди, тобто був Леманом, перекладачем.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви одружились у квітні 1960 р.?

ПІДСУДНИЙ: Так, у Східньому Берліні. Я взяв церковний і цивільний шлюби. Вінчання в церкві було моїм начальникам нелюбе, воно було мені заборонене. Проте я таки повінчався в церкві. З цього приводу я не мав жадних неприємностей. Незабаром після цього я виїхав з моєю дружиною до Москви.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли ви одержали синю посвідку?

ПІДСУДНИЙ: Наприкінці березня 1960 р., перед моїм одруженням.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви домоглися тієї посвідки?

ПІДСУДНИЙ: Я повинен був кожного року приходити до президії поліції з посвідкою бездержавного, щоб її продовжити. По трьох роках

* Сховок на домовленому місці, до якого один шпигун складає для другого посилки для непомітного відібрання.

мені сказали, що я повинен впорядкувати справу моєї державної приналежності. Вона мала бути або німецька, або польська. Я сказав про це Сергєєві, і він порадив мені подбати про німецьку державну приналежність. Сергєй роздобув мені метрику народження з Польщі. Після цього я подав прохання. Через те, що мої папери не були в порядку, прохання не було відхилене, але прихильне залагодження раз-у-раз відкладалося. Про мене збирали інформації. В 1960 р., коли я повернувся з Москви до Берліну, я схотів конче мати правильну посвідку. Я сказав своїм начальникам, що не маючи правильної посвідки, а не зможу одружитися, хоч це правді не відповідало. Після цього я дістав посвідку, згідно з якою я був советським громадянином.

ПРЕЗИДЕНТ *показує підсудному фота з весілля: Хто робив ці фотографії?*

ПІДСУДНИЙ: *Ці фотографії ми робили самі моїм фотоапаратом.*

О год. 17,20 голова суду перериває розправу до наступного дня. Він заповідає, що в середу (третього дня процесу) відбудеться допитування свідків та що, мабуть, частина розправи вестиметься при зачинених дверях, з виключенням публіки.

ДРУГИЙ ДЕНЬ ПРОЦЕСУ

Вівторок, 9 жовтня 1962, 9 година ранку.

О годині 8,45 двері судової залі ч. 232 відкриваються і після поновної контролю документів та квитків вступу публіка займає свої місця. Поліціант впроваджує Сташинського, до якого зразу підходить його оборонець, адв. Зайдель. О год. 9,05 входять судді. Нав'язуючи до вчорашніх зізнань Сташинського про його таємну подорож до невідомого міста чи містечка в Західній Німеччині, назву якого підсудний «забув», голова суду показує йому документи. Адже ж Сташинський має феноменальну пам'ять, у в'язниці він нарисовав мапу-шкіц розташування рідного села Борщович, а тепер раптом забув назву міста, до якого їздив?

ПРЕЗИДЕНТ: Чи пригадуєте, що у в'язниці ви зробили плян вашого рідного села?

ПІДСУДНИЙ: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи це той плян?

Президент передає Сташинському плян через оборонця Зайделя.

ПІДСУДНИЙ: Так, це той плян.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви мали під рукою якісь допоміжні дані?

ПІДСУДНИЙ: Ні.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви зробили цей плян виключно напам'ять?

ПІДСУДНИЙ: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Скільки часу вам потрібно було для цього?

ПІДСУДНИЙ: Може, годину. Але це була неспішна справа. Я мав у своєму розпорядженні для цього цілу неділю.

Голова суду каже Сташинському підійти до стола й приглянутися шкіцові. Зацікавлені судді й адвокати теж розглядають мапу, наблизившись до стола. Після того Сташинський повертається на своє місце гострим, поспішним кроком, як добре вимуштрований вояк.

Від Сташинського вимагають показати на мапі місце його народження. Він показує.

ПРЕЗИДЕНТ: Повертаємось до баварського міста, розташованого недалеко від Мюнхену. Ви робите враження людини, що має добру пам'ять. Я не можу собі пояснити, чому ви забули назву цього міста.

ПІДСУДНИЙ: На жаль, я про це більше нічого не можу сказати. Одного дня я виїхав туди з Мюнхену рано й повернувся ввечері.

ПРЕЗИДЕНТ: В яку пору дня ви прибули до того міста?

ПІДСУДНИЙ: Я виїхав з Мюнхену, мабуть, між 8 і 9 годинаю. До того міста я прибув, без сумніву, ще перед обідом.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви повинні б властиво знати, чи ви в тому місті ще зробили щось перед обідом?

Сташинський помітно ніяковіє.

ПІДСУДНИЙ: Я туди прибув, трохи помандрував по місті, пішов після обіду до кіна і повернувся ввечорі назад до Мюнхену. Як я повернувся до Мюнхену, було вже темно.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи пригадуєте ви, яка це була пора року? Чи лежав сніг, чи може було тепло?

ПІДСУДНИЙ: Було ще тепло. Я не мав пальта.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви мусите визнати: це не пасує до цілої картини, що ви не можете пригадати назви цього міста.

ПІДСУДНИЙ: Це не було спеціальне доручення, лише так між іншим, щось не дуже важливе.

СУДДЯ ВЕБЕР: Ви виїхали з Мюнхену з головної станції? Ви знаєте, що в Мюнхені три станції знаходяться одна коло одної.

ПІДСУДНИЙ: Я знаю лише одну — Штарнберзьку станцію.

СУДДЯ: З якої ж станції ви виїхали?

ПІДСУДНИЙ: Я завжди виїздив зі станції, що знаходиться посередині.

Сташинського знову запитують про місто, до якого він їздив.

ПІДСУДНИЙ: Я лише знаю, що те місто було горбкувате. Так, навіть дуже горбкувате. Крім того, воно мало вузькі вулиці.

СУДДЯ: Чи вам впало у вічі щось надзвичайне в цьому місті? Це було старе, чи нове? Бачили ви якісь особливі будови?

ПІДСУДНИЙ: На жаль, я нічого не помітив. Я був лише в районі залізничної станції.

Через адвоката Зайделя голова суду передає Сташинському надрукований в книзі д-ра Григорія Прокопчука п. н. «Українці в Мюнхені і в Німецькій Союзній Республіці» портрет і запитує, чи він ту особу пізнає.

ПІДСУДНИЙ: Так, це Ребет.

ПРЕЗИДЕНТ каже Сташинському, щоб він сів, і читає з книги життєпис Ребета. Тоді запитує: Що ви можете сказати відносно Ребета?

ПІДСУДНИЙ встає: З моєї праці з Надійчином я знав, що Ребет працює в українському часописі «Український Самостійник». Сергій сказав мені, що в КГБ адреса Ребета невідома. Отже я мусів знайти його помешкання. У квітні 1957 року я одержав доручення поїхати до Мюнхену й зібрати інформації про Ребета. Перед тим Сергій показав мені фотографію Ребета і дав мені докладний опис його особи, а також його імовірну адресу, де він, за припущенням, мав мешкати. Ця адреса була: Швабінг, Франц-Йозефштрассе 47.*

* В журналі «Сучасність» ч. 11. за 1962 р. подано число будинку 45, незгідно з стенограмою.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи вам сказали ще щось про те, хто такий Ребет?

ПІДСУДНИЙ: З розмов з Сергеем я знав, що Ребет діє головним чином на ідеологічному відтинку. Про нього завжди говорили лише в зв'язку з газетами.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви одного разу висловились так, що, мовляв, він є теоретичним головою українців в екзилі.

ПІДСУДНИЙ: Так. Він не опрацював для своєї газети хроніки подій дня, а в першу чергу ідеологічні питання. Так описав мені його Сергей. Я не читав писань Ребета і для мене було міродайне те, що мені сказав про нього Сергей.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи робив вам Сергей якісь натяки щодо своїх цілей у відношенні до емігрантів?

Сташинський замислюється і шукає слів для в'яснення, опісля відповідає:

ПІДСУДНИЙ: Ми говорили про це загально. Їх називали ворожими групами, ворогами Советського Союзу, які ведуть ворожу Советському Союзіві пропаганду й, отже, поширюють фальшиві інформації про життя і події в ССРСР. Рядових емігрантів стримують від повороту на батьківщину. При цьому застосовують пропаганду або загрози й насильство.

ПРЕЗИДЕНТ: Вам відомо, що в советській зоні існує установа, яка займається поворотом емігрантів?

ПІДСУДНИЙ: Так, від Сергея я знаю, що така установа існує у східньому Берліні.

ПРЕЗИДЕНТ *питає, чи Сергей в розмовах про емігрантів дійсно говорив про застосування проти них насильства і загроз.*

ПІДСУДНИЙ: Так, про це говорено часто. За словами Сергея, пропаганді, розгорненій в цілях повороту на батьківщину, протидіяли певні емігранти. Еміграційні провідники, а також французи й американці вербували рядових емігрантів, з тим, щоб їх пізніше вислати до Росії як агентів. Коли пропаганда проти емігрантів не помагає, то треба застосувати проти їхніх провідників насильницькі методи включно до ліквідації. Так говорив Сергей.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи дав він вам якийсь плян, за яким ви мали б діяти, щоб виконати доручення і встановити докладну адресу Ребета?

ПІДСУДНИЙ: Ні, я одержав лише деякі вказівки. В першу чергу я мав звернути увагу на місце праці на вулиці Дахауер, а пізніше на місце праці на площі Карла; далі, устійнити його дійсну адресу і в'яснити, якою дорогою Ребет їздить до праці. Від Надійчина я знав, що він працює в «Українському Самостійнику».

ПРЕЗИДЕНТ: Під яким ім'ям ви мали діяти?

ПІДСУДНИЙ: Під ім'ям Зігфрід Дрегер, народжений 28. 9. або 29. 8.

ПРЕЗИДЕНТ *звертається до залі:* Прошу не подавати до публічного відома прізвища пана Дрегера, бо він дійсно не має нічого спільного з цією справою. *(Звертається до Сташинського):* Який рік народження?

ПІДСУДНИЙ *відповідає непевно*: 1928.

Президент *запитує його ще раз*. Тоді він подає як дату народження: 29 серпня 1930 року.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи пам'ятаєте ви ще місце народження?

ПІДСУДНИЙ: Ребрюке.*

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви одержали цей документ?

ПІДСУДНИЙ: Я одержав його від Сергея. Він дістав його для мене. Я побачив його вперше, як він ще був цілком новий і нескладений. Він дав його мені для підпису. Документ мав уже моє фото і всі дані. Бракував лише мій підпис. Він, звичайно, визнав, що це фальшивий документ. Але він сказав, що фальшування виконано блискуче. Я підписав і взяв документ з собою.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви не повинні були познайомитись з умовами життя власника цього документу?

ПІДСУДНИЙ: Так, це було перед моєю акцією в квітні. Я поїхав до Дюссельдорфу, а звідти на один день до місця народження пана Дрегера.

ПРЕЗИДЕНТ: Навряд чи ви поїхали до місця його народження!

ПІДСУДНИЙ: Я поїхав до Ессену. Бо Дрегер живе в Ессені.

ПРЕЗИДЕНТ: Де він живе в Ессені?

ПІДСУДНИЙ: Поза містом — у районі Гаарцопф.

ПРЕЗИДЕНТ: Це місто чи передмістя?

ПІДСУДНИЙ: Місто.

ПРЕЗИДЕНТ: Справді? Назва вулиці? Число будинку?

ПІДСУДНИЙ: Вулиця називається «ам Ромбах». Число будинку я не пам'ятаю.

ПРЕЗИДЕНТ: Двоцифрове?

ПІДСУДНИЙ: Число має дві цифри. Я мушу сказати на моє виправдання, що я ніколи не старався запам'ятати назви вулиць і числа будинків, коли в цьому не було потреби. Але я міг би сьогодні туди піти і знайти вулицю і будинок. Я був там і оглянув будинок. Пана Дрегера я не бачив. Я хотів лише знати, де він живе, і трохи оглянути Ессен.

ПРЕЗИДЕНТ *читає на стор. 576*. Після цього показує Сташинському правдивий підпис Зігфріда Дрегера у списку поліційної президії Ессену, де зазначено виставлені документи, і питає, чи це його підпис.

ПІДСУДНИЙ *тихішим голосом*: Ні, це не мій підпис.

ПРЕЗИДЕНТ *вимагає від Сташинського написати на аркуші паперу «Зігфрід Дрегер», після чого запитує*: Чи ви вимагали колись від поліційної президії Ессену виставити вам документ на це прізвище, мотивуючи це тим, що ви, мовляв, ваш дотеперішній документ загубили?

ПІДСУДНИЙ: Ні, в Ессені я проживав під прізвищем Леман. Під прізвищем Дрегер я поїхав до Мюнхену. Я зупинився в одному готелі коло

* Місцевість біля Потсдаму в советській зоні Німеччини.

головної залізничної станції. Коли я не помиляюсь, це був готель «Грюнгоф» чи «Грюнвальд». Коли дивитись з головної станції, він знаходиться з лівої сторони. Там я був двічі. Вдруге я там був через тиждень після першого відвідування.

ПРЕЗИДЕНТ: Яка була мета вашої поїздки?

ПІДСУДНИЙ: Я розпочав розвідувальну акцію. Я виходив з готелю щодня вранці. Це був квітень 1957 року.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви зареєструвались у готелі під прізвищем Дрегер?

ПІДСУДНИЙ: Так. Вранці я ходив на вулицю Франц-Йозефа; приблизно між годиною 7.30 і 10-тою або до 10.30 я перебував недалеко від цієї вулиці, щоб устійнити, чи Ребет виходить з будинку. Цей будинок я спостерігав протягом кількох днів, в різну пору дня, ранком, в обід і після обіду між 3-ою і 5-ою годиною. Мені ніколи не пощастило побачити Ребета.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи пощастило вам пізніше дійсно його побачити?

ПІДСУДНИЙ: Кілька днів пізніше я побачив його на площі Штахус-Карльспляц коло будинку ч. 8. Там містилося бюро. Мені було відомо ще від Надійчина, що Ребет там перебуває щодня.

ПРЕЗИДЕНТ: Чому ви не пішли туди відразу, а спочатку до його помешкання? Чому вашим зверхникам була потрібна адреса пана Ребета, коли її знав Надійчин?

ПІДСУДНИЙ: Я мусів встановити, чи та імовірна адреса правильна.

ПРЕЗИДЕНТ: Отже ви спостерігали помешкання кілька днів. Тоді вам прийшла в голову ідея піти на площу Карла. Чому ви не пішли раніше на площу Карла?

ПІДСУДНИЙ: Мені дали помешкання, в якому він ніби живе, і я мав встановити, чи він там справді живе.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви не подивились, чи стоїть його прізвище коло входу до будинку?

ПІДСУДНИЙ: Я пішов до будинку й оглянув написи на усіх поверхах. Це був старий будинок без електричного приладу для відчинення дверей, тому я міг без труднощів увійти до нього. Прізвища Ребет я не знайшов.

Щоб побачити Ребета, я перебував довший час на площі Карла. Я бачив, як він залишив будинок ч. 8 і пішов до зупинки трамваю. Я послідував за ним до того самого трамваю і поїхав разом з ним в тому самому напрямі, в одному вагоні, а саме на платформі. Я став безпосередньо за спиною Ребета. При цій нагоді я бачив, що Ребет мав сталу трамвайну картку і не мусів купувати квитка. Я не знав, чи купувати квиток за 25 чи 30 пфенігів, тому я взяв собі на всякий випадок квиток за 30 пфенігів, щоб не впасти в очі, коли б квиток був дешевший, бо я не міг знати, як далеко їхатиме Ребет. Дякуючи моему клясичному вишколові, який я одержав у Києві, я знав, що я не повинен впасти у вічі. Тому я наложив на очі темні соняшні окуляри; це ж була весна, погода була тепла,

соняшна. Але крім мене ніхто не мав соняшних окулярів, крім того мої окуляри були з дзеркального скла і тому трохи впадали в очі. Мені здавалось, що за мною слідкують. Я подумав, що коли буду переслідувати Ребета, то він це помітить і буде теж стежити за мною. Тому я стояв безпосередньо за ним недовго і зняв окуляри. Я став так, що в час їзди я міг його весь час мати в полі зору, і бачив, як він перед самим Швабінгом вийшов з вагону. Я не відважився також вийти і тому поїхав далі. З трамваю я міг бачити, що Ребет повернув праворуч. Це було власне все, що я міг встановити.

Тим часом призначений мені час мого перебування в Мюнхені скінчився і я мусів повернутись до Берліну. Під час усіх моїх поїздок я був кожного разу 7-10 днів у дорозі й мав дотримуватись цього часу. Незалежно від того, чи я виконав своє завдання чи ні, після цього часу я мусів повернутись до Берліну.

Тепер я вже знав приблизно, в якому районі живе Ребет. Два або три тижні пізніше я знову одержав доручення поїхати до Мюнхену (в червні 1957 р. — ред.) і продовжувати мої спостереження.

ПРЕЗИДЕНТ: Де ви зупинилися цим разом у Мюнхені?

ПІДСУДНИЙ: Я знову примістився в готелі «Грюнвальд». Фасада готелю скерована до головної залізничної станції, а бічна сторона знаходиться на вулиці Дахауер. Тротуар перед приміщенням часопису «Український Самостійник» можна було бачити з бічного вікна готелю. Я одержав спочатку кімнату з вікном у бік залізничної станції, але сказав, що там надто великий галас. На моє прохання я тоді одержав кімнату з вікном у бік вулиці Дахауер. Місце зупинки трамваю не можна було бачити, лише будинок.

ПРЕЗИДЕНТ: Яке доручення ви мали виконати?

ПІДСУДНИЙ: Я хотів встановити, коли Ребет з'являється в бюро на вулиці Дахауер. Перед будинком, в якому знаходилось бюро, не було придатного місця для спостережень, тому я робив спостереження з вікна моєї кімнати. Коли трохи висунутись з вікна, можна бачити тротуар перед приміщенням газети. В тому місці вулиця робить невеликий поворот, тому треба висунутись з вікна, щоб побачити те, що мене цікавило.

Сташинський показує рухами рук, у якому напрямі йде описувана ним вулиця.

Я спостеріг потім, що Ребет кілька разів пройшов перед моїм вікном у напрямку до місця праці о 8 год. 30 хв. Я залишався щодня довший час у своїй кімнаті та продовжував спостереження. Одного дня я помітив, що Ребет о 10 год. вийшов з будинку й пішов у напрямку до зупинки трамваю. Я поспішно вийшов з готелю й подався за ним до того самого вагону. Ми поїхали до площі Карла, там Ребет вийшов з трамваю і пішов до будинку ч. 8.

На цьому тижні (я був у Мюнхені приблизно 8 днів) я бачив Ребета кілька разів. Він звичайно приходив на вулицю Дахауер між 8.30 і 9

год., але не щодня. Час обідньої перерви я не міг встановити. Кілька днів пізніше я почав робити спостереження на площі Карла й одного дня побачив, як Ребет вийшов з будинку ч. 8 і поїхав у напрямку Швабінгу. Він поїхав до зупинки Мюнхенер-Фрайгайт і там вийшов з вагону. Я їхав у другому вагоні — на цей раз без сонячних окулярів — і пішов слідом за ним. Ребет повернув до вулиці Окам. У цьому районі було мало людей — був пообідний час між 16 і 17 годиною — і я слідкував за Ребетом на досить великій віддалі. Раптом я зіткнувся з ним. Посередині вулиці знаходиться на правому боці кіно. Щоб потрапити до нього, треба пройти в'їздову браму. У в'їзді були розвішані з правої і з лівої сторони картини з фільмів та реклями. Я ішов слідом за Ребетом на віддалі 30-40 метрів і бачив, що він увійшов до брами. Я пішов далі й увійшов до брами. Я не міг бачити, що він зупинився перед входом до будинку й оглядав картини. Я став також оглядати картини на протилежному боці. Я вирішив, що це була хитрість з боку Ребета, щоб переконатись у тому, що я слідкую за ним, бо коли я прийшов, він негайно залишив будинок і пішов далі. Мені здавалось, що мене викрито і на всякий випадок я вийшов з брами й бачив, як він перейшов на другий бік вулиці. Він пішов, отже, другим боком вулиці та увійшов до наріжного будинку. Я пішов слідом за ним, зупинився на мить перед будинком і пішов далі, на будинку (коло дверей — ред.) я прочитав ім'я Ребет. Після цього я повернувся до центру міста.

Про це все Сташинський оповідає спокійно, без хвилювання, без сліду якогонебудь сорому чи жалю, неначе б описував звичайну пригоду.

Наступного дня я зфотографував прізвища мешканців наріжного будинку, в якому живе Ребет, і оглянув будинок. Я увійшов до будинку. Сергей хотів власне знати, чи є там поштові скриньки. Я їх не знайшов.

ПРЕЗИДЕНТ: Під час допитів ви інакше подали. В протоколі я читаю: «Я добре запам'ятав, де були розміщені поштові скриньки».

ПІДСУДНИЙ: Наскільки я пригадую, там поштових скриньок не було; мене, може, тоді невірною зрозуміли. Я увійшов до будинку з двору, бо передні двері були зачинені. Їх можна відчинити лише з допомогою ключа або електричного гудзика зсередини. До двору можна пройти з вулиці Маршала. Я оглянув будинок знизу, але — як я вже сказав — я не міг побачити поштових скриньок.

Голова суду оголошує перерву від год. 10,20 до 10,45. Під час розмов у кулюарах судового будинку паде влучне запитання: «Цікаво, кого ще з нас тут пізнає Сташинський?» По перерві до голови суду звертається оборонець Сташинського д-р Зайдель:

ОБОРОНЕЦЬ д-р ЗАЙДЕЛЬ: Сташинський хоче зробити малу поправку.

ПРЕЗИДЕНТ до Сташинського: Прошу!

ПІДСУДНИЙ: Це стосується моїх дій наступного дня. Перш ніж фотографувати прізвища мешканців на дверях будинку, я пішов на площу Мюнхнер-Фрайгайт і чекав там так довго, доки не побачив Ребета, він поїхав звідси трамваем в напрямку до центру міста. Щойно тоді я пішов до будинку і зробив ці фотознімки. Я хотів мати певність, що не зустріну там Ребета.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи не впало це в вічі, що ви фотографували перед будинком; як близько ви підійшли до нього?

ПІДСУДНИЙ: Це тривало лише кілька секунд. Я мав камеру західнонімецької марки «Мінокс», з допомогою якої я міг зробити 25 фотографій, потім накрутити і зробити ще 25. Але я зробив лише одну. Незадовго перед тим, як фотографувати, я відкрив камеру і повісив її на ремені на шиї. В цьому районі людей майже не було. Від Сергея я одержав для фотографування фільм. Я взяв середню величину 100², прислону на 4,5. Я стояв на віддалі приблизно пів метра від будинку. Фотографію я зробив вільно, не тримаючи апарату перед очима. Фотографія, виявлена в східньому Берліні, вийшла дуже добре.

Між президентом і підсудним відбувається фахова дискусія про фотографування під час ходу, ширину прислони, віддаль у метрах, ужиття фільтру, яка в стенограмі не записана.

ПІДСУДНИЙ: Я ще хотів би зробити поправку щодо часу, коли я робив спостереження з вікна кімнати в готелі. Я не тверджу, що Ребет приходив о 8 год. 30 хвилин; можливо, він приходив о 9 годині.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви зробили лише ці дві подорожі?

ПІДСУДНИЙ: Третю подорож я зробив у липні (1957 р. — ред.). Отже, після другої подорожі я повернувся до Берліну і склав там письмовий звіт. Там були цим звітом цілком задоволені, особливо тому, що я встановив адресу Ребета.

Але я відвідав не тільки ці місця. Як я вже вчора сказав, я був у неділю біля церкви. Я був присутній під час українського богослуження, щоб установити, чи є там Ребет. Я його не бачив.

ПРЕЗИДЕНТ: Яка була мета цієї подорожі?

ПІДСУДНИЙ: У липні я був втретє у Мюнхені, щоб побачити, чи мої попередні спостереження залишаються без змін. Я мав також слідувати за видавцем часопису «Український Самостійник» Борисом.

Я не можу пригадати готелю, в якому я зупинився під час моєї третьої подорожі. Але я знаю, що це був липень, бо в серпні я завжди мав відпустку.

ПРЕЗИДЕНТ: Це була подорож, під час якої ви мусіли загубити гумові печатки?

ПІДСУДНИЙ: Я вже не пам'ятаю, під час якої поїздки це було.

ПРЕЗИДЕНТ: На цьому ваша розвідувальна діяльність скінчилася?

ПІДСУДНИЙ: Те, що КГБ хотів знати, я з'ясував під час цих трьох поїздок.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви співпрацювали з Сергеем далі?

ПІДСУДНИЙ: Мабуть, у вересні я зустрів Сергея в місті, і він взяв мене з собою автом до забороненої зони. В конспіративному помешканні на мене чекав один чоловік, про якого Сергей сказав, що він приїхав з Москви. Перед тим Сергей ще тримав себе трохи таємничо і сказав, коли ми вже були в помешканні, що тепер прийшов час.

Сташинський заклопотано мовчить. В цю хвилину він схожий на учня, що його вчитель примушує признатися до поганого вчинку.

ПРЕЗИДЕНТ питає Сташинського, чи може він краще пригадати, як Сергей висловився: Він же ж мусів вам щось розповісти або пояснити. Чи, може, вам сказав щось «чоловік з Москви»?

ПІДСУДНИЙ: Мова була лише про те, чому мене привели до цього помешкання. «Чоловік» показав мені тепер зброю.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи була мова про пана Ребета?

ПІДСУДНИЙ: Сергей сказав лише, про що йде мова, не називаючи імені.

ПРЕЗИДЕНТ: Але чи не висловився він, може в такий спосіб, щоб стало зрозумілим, що справа має зв'язок з вашими попередніми спостереженнями? Чи ви зрозуміли, кого він мав на увазі?

ПІДСУДНИЙ: Так, він говорив про «нашого приятеля», за яким я слідкував. Тепер я мусів його ліквідувати з допомогою цього пістоля.

ПРЕЗИДЕНТ: Це був вислід довшої розмови? Чи можете ви розповісти, як дійшло до цього вислуду? Хтось повинен же був в'яснити вам справу. Як це було насправді?

ПІДСУДНИЙ: Гм... М-да. Коли ми говорили з Сергеем про емігрантів, то він завжди висловлював думку, що існує лише одна можливість навчити їх розуму, тобто усунути їх. Коли вони не визнають, що вони винні, то тоді, вважав він, треба ліквідувати кількох людей, що стоять на чолі. Все інше було б розв'язане само собою. Він говорив про керівних осіб. Він завжди говорив, не називаючи імен. Слово «ліквідувати» було часто вживаним виразом Сергея. Цю думку, в розмовах зі мною, висловлював не лише Сергей. При кожній розмові зі мною офіцери КГБ завжди висловлювали цю думку.

ПРЕЗИДЕНТ: Повернемось тепер до ваших поїздок до Мюнхену. Чи робили ви їх у припущенні, що вони мають зв'язок з атентатом?

ПІДСУДНИЙ: Ні! Як я казав, це були лише такі собі щоденні загальні розмови на тему, що коли хтось не відчуває (духу часу — ред.), то його треба усунути.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи здавалось вам, що це лише балачки, чи, може, ви розуміли, що вони справді думають і постараються так зробити, коли вважатимуть це за потрібне?

ПІДСУДНИЙ: Я завжди думав, що це лише балачки. Я не міг собі уявити, що вони щось подібне робитимуть. Я вже звик до таких розмов. Однак, коли Сергей привів мене до цього помешкання, представив мене

цьому чоловікові і сказав мені, що «час прийшов», мені стало ясно, для чого було потрібне все попереднє, тобто, для чого були потрібні мої поїздки до Мюнхену та все інше.

ПРЕЗИДЕНТ: Отже, ви в той момент зрозуміли, що ви повинні не лише слідувати за Ребетом, але також і ліквідувати його.

ПІДСУДНИЙ: Так, я зрозумів, що справа стала серйозною, принаймні в цьому випадку.

ПРЕЗИДЕНТ: Хто пояснив вам спосіб діяння цього апарату?

ПІДСУДНИЙ: Це зробив «чоловік з Москви». Сергій теж зробив деякі пояснення.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи сказав вам Сергій ясно вже в цьому помешканні, що ви повинні застосувати це знаряддя проти пана Ребета?

ПІДСУДНИЙ: Так, мені це було ясно ще перед тим, як той чоловік почав мені пояснювати спосіб дії апарату. Для цього не треба було багато слів. З натяків Сергея можна було зрозуміти, про що йде мова.

ПРЕЗИДЕНТ: Отже ви стояли тепер перед зовсім новою ситуацією. Як ви до цього поставилися?

ПІДСУДНИЙ: Це було для мене дуже несподіване й неприємне. Але в той момент рішення вже було прийняте, я не міг нічого іншого зробити, як прийняти все, що мені сказали Сергій і цей чоловік, бо я був у руках моїх зверхників.

ПРЕЗИДЕНТ: Яке було ваше ставлення до того, що ви мали виконати це доручення? Яка була ваша думка: чи це правильно виконати таке доручення, скероване проти людини, про яку кажуть, що вона перешкоджає здійснити пляни повороту емігрантів? Чи треба виконати доручення, бо воно відповідає інтересам советської політики і служить цілям КГБ?

ПІДСУДНИЙ: Я прийняв це доручення як доручення. Визнав, що необхідно пожертвувати одну людину й таким способом допомогти іншим людям, тобто, спонукати їх припинити ворогування супроти Советського Союзу й повернутись на батьківщину.

ПРЕЗИДЕНТ: Отже, ви були так виховані і вишколені, що на ваш погляд це було правильно?

ПІДСУДНИЙ: З погляду працівника КГБ все це було правильним.

ПРЕЗИДЕНТ: А з точки зору вас самих?

ПІДСУДНИЙ *сухим, притишеним голосом*: Правильно.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи переслідував вас якийсь страх?

ПІДСУДНИЙ: Я мушу сказати, що я над цим не замислювався. Дуже тяжко пояснити все це в кількох коротких реченнях і словах. У той момент, коли я перебував у помешканні, я взагалі ні про що не думав. Несподіванка того, що справа стала серйозною, не дала мені часу для цього. Для цього не було часу, бо офіцер негайно почав пояснювати мені дію зброї. Я почав належно думати щойно тоді, коли залишив помешкання і Сергій привіз мене до міста та лишив на вулиці.

ПРЕЗИДЕНТ показує Сташинському знаряддя, подібне до грубої ручки до писання, довжиною 18 см: Чи ви вже колись бачили це знаряддя?

У залі раптово створюється смертельна тиша. Очі всіх присутніх звертаються на Сташинського. Він вправною рукою бере предмет і починає ним обертати на всі боки, як це робить з даною річчю той, хто звик до неї, наприклад, з ножиком, запальничкою тощо.

ПІДСУДНИЙ: Це знаряддя було зроблене тут відповідними установами на підставі моїх рисунків.

ПРЕЗИДЕНТ: Кому ви пояснили деталі будови цього приладу?

ПІДСУДНИЙ: Поліційному комісареві панові Вангауеру, який мене допитував.

ПРЕЗИДЕНТ показує рисунки: Це ви зробили ці рисунки?

ПІДСУДНИЙ: Так, я зробив обидва. Це зроблено моєю рукою.

ПРЕЗИДЕНТ: Відповідають вони тому, що вам тоді показав «чоловік з Москви»?

ПІДСУДНИЙ бере апарат у руку й важить його на долоні: Так, у принципі. Довжина відповідає оригіналові. Вага більша.

Сташинський вияснює, що йдеться тут про реконструкцію смертоносної зброї, якою він згладив зі світу д-ра Л. Ребета і Провідника Ст. Бандеру. Він перекладає модель цієї зброї з руки до руки, розкручує і закручує його та погоджується, що апарат «у принципі подібний до справжнього», яким він убивав, але все ж таки децю різниться від оригіналу.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви пояснили поліційному урядникові механізм на підставі цих рисунків?

ПІДСУДНИЙ: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Розкажіть, як пояснив вам «чоловік з Москви» дію цього апарату й покажіть, як він діє. Чи можливе це з допомогою цього репродукованого моделю?

ПІДСУДНИЙ: Так. Такий апарат той «чоловік» насамперед вийняв з кишені, показав мені і сказав, що це зброя. Перш ніж продемонструвати апарат, він пояснив мені принцип дії, особливо ампулку, і пояснив, як вона діє на людину. Він сказав, що в передній частині апарату знаходиться ампулка з рідиною. В оригінальній зброї можна було один кінець загнувати. В момент дії механізму ампулка роздавлюється. Рідина виштовхується в формі променя.

ПРЕЗИДЕНТ: На яку віддаль?

ПІДСУДНИЙ: За його словами, на півтора метра. (Звертає апарат у бік суддів).

Тоді він пояснив мені спосіб дії цієї рідини. Коли ампулка відкрита, вона дуже скоро випаровує. В людину треба цілити спереду, треба спробувати влучити в обличчя або в груди. Після того, як ампулка роздавлена, рідина починає випаровувати й людина примушена вдихати пару. При вдиханні цих парів людина негайно втрачає притомність.

В цю хвилину втрутився Сергей і сказав, що приблизно те саме відбувається з людиною, яку схопили за горло і душать.

«Чоловік з Москви» пояснив далі, що людина втрачає притомність негайно і за 2-3 хвилини вмирає від паралічу серця.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи сказав той чоловік, що можна після того щось ствердити?

ПІДСУДНИЙ: Так, сказав. Після випарування рідини не можна встановити ніяких слідів; через одну хвилину після смерті людини кровеносні судини повертаються до попереднього стану, через що неможливо ствердити насильницьку смерть.

Сергей додав, що ця зброя досконала на 100%. Після всього взагалі неможливо довести, що сталося щось подібне.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи висловився він так, що цю зброю вже випробували в формі експериментів, чи, може, її вже випробували на людях?

ПІДСУДНИЙ: Я зрозумів так, що вже передо мною хтось з допомогою цієї зброї успішно виконав замах.

Потім «чоловік з Москви» продемонстрував мені зброю. Він приколов до стіни газету та рушник і тоді натиснув на спусковий механізм. В ампулці була на цей раз вода. Ампулка була зі скла. «Чоловік» мав при собі кілька ампулок, наповнених водою. Він стріляв кілька разів. Він мав при собі скриньку, в якій було все потрібне, також інструменти. Він розбирав зброю кілька разів і чистив її. Щоб її знову зарядити, треба було обов'язково застосувати два гайкові ключі.

ПРЕЗИДЕНТ: Він мав їх при собі?

ПІДСУДНИЙ: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Якого розміру була пляма, спричинена пострілом?

ПІДСУДНИЙ: Може, 20 сантиметрів у діаметрі, коли постріл був з віддалі одного метра. Він повчив мене, що в випадку справжньої ампулки пляма буде значно більша — поперше, через (швидке) випарування і, подруге, тому, що рідина справжньої ампулки значно легша, ніж вода. В цьому приміщенні ми експериментували лише з водою.

ПРЕЗИДЕНТ: На основі чого ви встановили, що ампулки були зі скла?

ПІДСУДНИЙ: Після пострілу ми мусіли збирати скалки. Той «чоловік» змітав їх віником і ручною лопаткою.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви не замислились над тим, куди попадуть скалки, коли комусь вистрілити в обличчя? Чи не можна буде тоді встановити на обличчі поранення скалками?

ПІДСУДНИЙ: Про такі деталі я в тій ситуації не думав.

ПРЕЗИДЕНТ: Але ігнорування таких деталей мусіло б довести до устійнення, що смерть була таки насильницька.

ПІДСУДНИЙ: ... Інша, справжня ампулка була також зі скла.

ПРЕЗИДЕНТ: Зробіть демонстрацію з допомогою цієї копії апарату.

ПІДСУДНИЙ: Той «чоловік» мусів кілька разів заряджати і для цього

розбирати апарат. *(Сташинський розкручує апарат і пояснює):* Він складався з трьох частин. Перша частина мала ударник з пружиною. Щоб ударник можна було вийняти, він був зроблений з внутрішньою нарізкою. З допомогою ключа з зовнішньою нарізкою, загвинченого у внутрішню нарізку ударника, його можна було вийняти.

ПРЕЗИДЕНТ: В який спосіб робиться постріл?

ПІДСУДНИЙ: Натиском на плоску пружину ударник виштовхується наперед. Спереду знаходиться капсуля з зарядом пороху. Капсуля і заряд пороху — це одне суцільне тіло величиною 6-7 міліметрів. В середній частині знаходиться поршень. Вибух пороху виштовхує поршень, який розбиває ампулку й виприскує з неї отруту.

СУДДЯ д-р ШУМАХЕР: Повернімось ще раз до скалок. Їх було багато чи дуже мало? Де лишалась основна маса ампулки?

ПІДСУДНИЙ: Основна маса ампулки лишалась у рушнику. Але це були дуже малі скалки. Окрема скалка мала не більше одного міліметра в діаметрі.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви вже все розказали про діяння тієї зброї?

ПІДСУДНИЙ: Це ще не все. Я мушу розповісти ще про дві подробиці. Після того, коли «чоловік» продемонстрував мені зброю, він сказав, що людина, яка її застосовує, може сама вдихнути трохи парів. Щоб цьому перешкодити й мати певність, що нічого не станеться, слід застосувати два засоби, що гарантують безпеку. В першу чергу є спеціальні таблетки, що їх слід прийняти за одну або півтори години перед виконанням замаху. Їхня дія триває 4-5 годин. Ці таблетки діють так, що звуження кровоносних судин не відбувається. Другий і кращий засіб полягає в застосуванні спеціальної, обгорнутої в марлю, ампулки. Вона містить у собі рідину, що теж скоро випаровує, і при вдиханні її парів ті отруйні пари, що їх людина вдихнула перед тим, неутралізуються. Він сказав навіть, що коли вистрілити в людину й одну хвилину пізніше дати їй вдихнути пари з цієї ампулки, вона знову зможе встати на ноги.

Сташинський оповідає про спосіб мордування людей отруйним пістолем, що його привіз до Карльсгорсту «чоловік з Москви», майже з якимсь захопленням. Упродовж півтори години публіка з напруженням слухає його зізнань, які розкривають жахливі таємниці московських душоубів. Врешті о год. 12-ій голова суду обриває розповідь Сташинського, оголошуючи обідню перерву.

Коли після обіду, о год. 14,55 поліціант знову приводить Сташинського, цей довго розглядає слухачів, які якраз займають свої місця, або розмовляє з своїм оборонцем. На його обличчі помітно самовпевненість. О год. 15,02 входять судді й розправа продовжується.

ПРЕЗИДЕНТ зачитує п'ять запитань і відповіді на них, що їх суд раніше одержав від фахівців (відносно рідини в ампулці, протиотруйної рідини та її хемічного складу) і запитує підсудного:

Ви пояснили нам дію апарату. Чи мали ви також нагоду його випробувати?

ПІДСУДНИЙ: Так, я мав таку нагоду. Ми зробили практичне випробування апарату зі справжньою ампулкою, що містила в собі бойову рідину.

«Чоловік з Москви» був тої думки, що було б добре, коли б я побачив зброю в дії; він зробив пропозицію випробувати її на практиці. Також Сергей вважав, що це можна зробити. Вони вирішили випробувати зброю на собаці. Я мав потелефонувати до Сергея і він мав тоді сказати мені, коли відбудеться випробування. Вони купили на базарі собаку; я весь час підтримував з Сергеем контакт через телефон. Одного дня він сказав мені, що все підготовлено і експеримент може відбутися.

Ми зустрілись у місті і поїхали через Кеменік поза Берлін до лісу коло озера Мюггель; собаку ми взяли з собою в авто. Це був малий нерасовий собака. Ми вивели його з авта і прив'язали до дерева. Незадовго перед тим «чоловік з Москви» дав мені таблетку. Шофер стояв збоку. Він не брав участі в експерименті. Ми були втрьох: «чоловік з Москви», Сергей і я. Незадовго перед тим я прийняв таблетку. Ми чекали недовго.

ПРЕЗИДЕНТ: Як на вас подіяла ця таблетка?

ПІДСУДНИЙ: Я ніколи не відчував якоїсь дії цих таблеток.

ПРЕЗИДЕНТ: Який ви маєте тиск крові?

ПІДСУДНИЙ: Я думаю, що нормальний. В останній раз мені міряли тиск крові в Гайдельбергу. Він був трохи нижчий від нормального.

ПРЕЗИДЕНТ: Що було далі?

ПІДСУДНИЙ: «Чоловік з Москви» дав мені зброю, і я мусів вистрілити в собаку. Це я зробив з віддалі приблизно 20-30 сантиметрів. Я відвернув голову й вистрілив у голову собаки. Після пострілу собака відразу впав, зробив кілька рухів і за кілька хвилин уже більше не рухався.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви мали у руці також ту ампулку, що її слід було роздавити? Ви роздавили таку ампулку в лісі?

ПІДСУДНИЙ: Я не знаю, чи я її роздавив. Я припускаю, що її роздавив «чоловік з Москви». Ми всі втрьох нюхали її.

Свою нетерпеливість чи невдоволення з деяких запитань Сташинський підкреслює, як і в цю хвилину, притаманним йому кивком голови та характеристичним порухом брів.

Цей експеримент був, на мій погляд, успішний. Після того ми поїхали назад до Берліну.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи звук при пострілі має подібність до звуку, який чути при пострілі з цієї копії апарату?

ПІДСУДНИЙ: Звук... Це був наче сплеск долонями і досить глухий.

Що стосувалось підготовки і практичного вжиття зброї, мені було все ясно. Я мав тепер чекати, доки не прийде наказ поїхати до Мюнхену для виконання доручення. Це сталося на початку тижня, в понеділок

або у вівторок п'ятого або шостого жовтня 1957 року. В цей день я зустрівся з Сергеем.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви розповіли, що були непевні, коли слідкували за Ребетом. Ви сказали: «клясична метода». Чи не було цілковитим безглуздом доручати виконання замаху людині, яку розпізнали? Чи обговорили ви це з Сергеем?

Сташинський зніяковіло всміхається і протягом хвилини мовчить. Згодом він пояснює.

ПІДСУДНИЙ: Я розповів Сергееві все так, як воно було в дійсності; він мене, очевидно, заспокоїв і сказав, що мої побоювання безпідставні: коли людина когось переслідує, то їй здається, що також і її переслідують. Але в більшості випадків це не так. Такий був його погляд на справу.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи він розповів про ваші підозріння також своєму начальству?

ПІДСУДНИЙ: Цього я не знаю.

ОБОРОНЕЦЬ д-р ЗАЙДЕЛЬ: Чи ви зробили якісь спостереження відносно скалок?

ПІДСУДНИЙ *мовчить.*

ПРЕЗИДЕНТ: Ви залишили собаку в лісі?

ПІДСУДНИЙ: Ми скалок не досліджували. Собаку ми залишили в лісі.

ПРЕЗИДЕНТ: Які ви одержали доручення після того?

ПІДСУДНИЙ: Отже на початку жовтня (1957), як я вже сказав, я зустрівся з Сергеем і він дав мені доручення своєчасно забезпечитися грішми і документом на ім'я Дрегер; я мав поїхати до Темпельгофу і там купити квиток, щоб поїхати до Мюнхену літаком.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи говорив він з вами про те, що такі замаху вже були заплановані або виконані деінде?

ПІДСУДНИЙ: Ні, він лише сказав, що цю зброю вже застосовували; це він сказав у конспіративному помешканні, більше нічого.

ПРЕЗИДЕНТ: А про пляни вашої акції?

ПІДСУДНИЙ: В наступні дні ми говорили кілька разів про цю заплановану акцію, також про різні пов'язані з нею можливості або випадки. Ми повинні були бути підготовані до всього. Ми говорили також про те, як я мав тримати себе при можливому арешті або в інших випадках. Ми обговорили кілька питань відносно мого перебування в Мюнхені й подорожі туди.

Люди в Карльсгорсті дуже замислювались над тим, як слід перевезти зброю до Мюнхену. Стали на тому, що її треба заховати. Одного разу дискутувалася пропозиція, згідно з якою я мав перевезти зброю не сам, а мав одержати її в Мюнхені від іншої людини. Було передбачено, що якась людина з дипломатичним паспортом, яка ні в якому разі не може бути контрольована, візьме зброю з собою і передасть мені її опісля

в Мюнхені. Ця пропозиція була пізніше відкинута, бо існувала можливість, що якийсь розвідник, слідкуючи за цим чоловіком, спостереже, як той передає мені зброю. Це могло спричинити передчасне викриття. Тоді було вирішено, що я маю перевезти зброю сам і вона має бути добре захована. На час мого полету зброю заховали в консервній бляшанці від франкфуртських ковбасок. Таку бляшанку купили в Західньому Берліні й перебудували: верхню частину обрізали, в середину порожньої бляшанки вмістили внутрішній циліндер, поміж ним і зовнішньою стінкою налили води і бляшанку знову залютували. Зброю заховали у внутрішньому циліндрі і його щільно залютували.

Оскільки зброя не була тяжкою — вона була з алюмінію — вага бляшанки була не більша від звичайної ваги, якби в ній були ковбаски.

ПРЕЗИДЕНТ: Це вам пояснив Сергей чи «чоловік з Москви»?

ПІДСУДНИЙ: Я не знав, де саме буде знаходитися зброя; я її одержав, коли вона вже була захована в бляшанці. Він дав мені дві такі бляшанки: в одній була зброя, а в другій — ковбаски. Друга бляшанка була непошкоджена. Крім зброї, в тому сховку були також заховані таблетки, ампулка, гроші і документ.

ПРЕЗИДЕНТ: Де ви тримали на цей раз ваш справжній документ?

ПІДСУДНИЙ: Я тримав його у записній книжці.

ПРЕЗИДЕНТ: Як мали ви поступати, коли б митна контроля викрила заховану зброю?

ПІДСУДНИЙ: Було заплановано, що в випадку, коли б мене затримали у Темпельгофі,^{*}) я мав би розповісти урядникам байку про те, що ніби в ресторані «Касіно» у Східньому Берліні зі мною познайомився один чужинець; він запропонував мені добрий «гешефт» і дав гроші. Я мав полетіти до Мюнхену й там, у певному місці, о восьмій годині вечора чекати, доки до мене підійде одна особа. Ми погодилися, що це мала б бути жінка. Їй я мав передати обидві бляшанки.

В іншому випадку, коли б мене затримали в Мюнхені, я мав би розповісти точнісінько те саме, але мені було дозволено самому встановити час, в який ніби мала відбутись передача бляшанок. Час я мав відповідно змінити — тому, що коли б мене затримали в Мюнхені й існувала б небезпека, що мене могли б повести до місця побачення, я міг би назвати такий час зустрічі з жінкою, який вже минув. Основна легенда мала залишитися без змін, але час зустрічі я мав установити сам.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи можна було припускати, що ви такими вигадками когось переконаєте?

ПІДСУДНИЙ: Власне кажучи, ні. Я був змушений прийняти легенду в такій формі, в якій її для мене опрацювали; ця байка та інші речі мене не захоплювали стовідсотково. Інші речі мені зовсім не подобалися. Але під час усієї моєї праці траплялось дуже часто так, що для мене вигад-

* Передмістя Берліну, де знаходиться летовище.

дували якісь байки або заходи безпеки, що були слабкі і погано продумані; проте я не міг чинити опору. Досі я завжди мав щастя.

В іншому випадку, коли б мене затримали на місці замаху з цією зброєю або побачили її в мене, я мав сказати, що я її знайшов. Під час виконання замаху я повинен був мати при собі інший документ советської зони (Німеччини), виставлений на ім'я Леман. Я мав їхати до Західньої Німеччини під ім'ям Дрегер, під цим ім'ям жити в готелі, там зареєструватися і мав також як Дрегер, повернутися до Берліну. Але під час виконання замаху я мав заховати документ з прізвищем Дрегер у готелі і тримати при собі документ з прізвищем Леман. Коли б мене затримали з цим документом, я мав би сказати, що роблю подорож через Західню Німеччину з метою її оглянути. Я мав постійно твердити, що я невинний.

Мої начальники вважали, що з виставленим у советській зоні документом я проб'юся краще. Документ мав усі потрібні печатки й мав такі дані, ніби я прибув до Західньої Німеччини з перехідної станції в советській зоні (Німеччини).

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви мали виправдуватися, коли б вас зловили в будинку на площі Карла ч. 8?

ПІДСУДНИЙ: Мені вже давніше було відомо, що в цьому будинку знаходяться різні фірми, а також мають практику лікарі. У випадку викриття я мав сказати, що я хотів піти до лікаря. В тому будинку був зубний лікар і лікар для шкіряних хвороб. Я мав сказати, що хотів піти до зубного лікаря.

ПРЕЗИДЕНТ: А в випадку, коли б вас затримали в будинку коло трупа зараз же після замаху, — що мали б ви тоді сказати на своє виправдання?

ПІДСУДНИЙ: Я мав завжди твердити, що не маю нічого спільного з цією справою, що знайшов апарат на сходах; я мав усе інше заперечувати. Ще і про те була мова, що в випадку, коли б скоро після пострілу хтось з'явився на сходах, я ні в якому разі не повинен був тікати, а, може, навіть мав помагати рятувати жертву.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи не було б це небезпечно для вас через наявність парів?

ПІДСУДНИЙ: Я мав бути обережний і їх не вдихати.

ПРЕЗИДЕНТ: Але, коли б ви почали піклуватися про людину, що лежить на землі, ви були б примушені нахилити до неї власну голову.

ПІДСУДНИЙ: Так, звичайно. Все це були саме вказівки теоретичного характеру.

Зараз же після замаху я мав піти геть і негайно виїхати з Мюнхену та повернутись до Берліну. Зброю я мав розібрати і окремі частини викинути в різних місцях, щоб нікому не пощастило знайти апарат як цілість і встановити, для чого він призначений.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви мали при собі гайковий ключ?

ПІДСУДНИЙ: Ні.

ПРЕЗИДЕНТ *висловлює здивування з приводу цього, оскільки зброю не можна розібрати без гайкового ключа. На це Сташинський не дає ясної відповіді.*

ПІДСУДНИЙ: Я повинен був розібрати зброю і ні в якому разі не брати її з собою назад.

Після виконання замаху я мав спалити документ з прізвищем Леман і їхати далі з другим документом.

Я мав постаратись виконати замах в будинку на площі Карла. Але я мав зрештою вільну руку, тобто Сергей дав мені зрозуміти, що я можу вибрати також інші можливості, напр., на вулиці Дахауер або в помешканні (Ребета) на вулиці Окам. Але свою головну увагу я мав скерувати на площу Карла, будинок ч. 8.

Коли не помиляюсь, в середу 9-го жовтня 1957-го року я вилетів з Берліну. Після обіду я прибув до Мюнхену під прізвищем Дрегера. В Мюнхені я зупинився в одному готелі на площі Штахус.

ПРЕЗИДЕНТ: До якої повітряної компанії належав літак, яким ви летіли?

ПІДСУДНИЙ: Це була або французька, або американська компанія.

ПРЕЗИДЕНТ: Згідно з листом поліційної президії Берліну від 4-го січня 1962 року (483-486), ви вилетіли літаком компанії «Ер Франс»* о 15 год. 30 хв.

ПІДСУДНИЙ: В готелі я зареєструвався під прізвищем пана Дрегера.

ПРЕЗИДЕНТ *показує Сташинському виповнений ним готелевий формуляр, і той підтверджує, що формуляр виповнив він.*

ПРЕЗИДЕНТ: Що ви робили далі?

ПІДСУДНИЙ: Коли я приїхав, минуло вже кілька годин після обіду. В цей день я взагалі нічого не зробив для підготовки замаху.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви робили ще щось з консервними бляшанками?

ПІДСУДНИЙ: Так, треба було вийняти зброю з бляшанки, а бляшанку викинути. Це я зробив. Я не пам'ятаю, чи я викинув бляшанку того самого вечора чи наступного дня. Зброю я носив з собою ввесь час до суботи.

ПРЕЗИДЕНТ: Отже, ви тепер побачили зброю вперше?

ПІДСУДНИЙ: Ні, не вперше. Сергей показав мені, як відкривати бляшанку. При цій нагоді я бачив зброю. Ми запакували зброю в вату, щоб вона не вдарялась об стінки (циліндра). Я тоді не брав зброї до рук.

ПРЕЗИДЕНТ: В якому стані була зброя тоді, коли ви її вийняли з бляшанки?

ПІДСУДНИЙ: Вона була вже заряджена, тобто поршень був витягнутий і запобіжник був включений. Плоска пружина відставала, гвинт не був відкручений, але стояв проти кінця поршня.

* Назва компанії пасажирських літаків («Air France»).

ПРЕЗИДЕНТ: Отже, ви поклали зброю в такому вигляді в кишеню вашого піджака?

ПІДСУДНИЙ: Так, перед тим я, звичайно, загорнув її в газетний папір.

ПРЕЗИДЕНТ дає Сташинському газету і модель зброї й вимагає від нього загорнути її. Протягом майже 30 хвилин Сташинський якнай докладніше продемонструє перед суддями, як треба загортати в папір «апарат», щоб у перехожих не викликати найменшого підозріння. Всі пояснення та демонстрування він проводить дуже фахово, може, аж надто фахово... Таке враження не в одного глядача в залі... Вся його увага пильно зосереджена на смертоносній зброї — він ніби мисливий, що любить вже на сам вигляд своєї мисливської рушниці. Зал з затягненим віддихом слухає його спокійні, холодно-речеві пояснювальні слова.* Біля президіяльного стола стоять теж адвокати й експерти та слідкують за рухами й поясненнями Сташинського.

ПІДСУДНИЙ: Кінці газети були довші за зброю не більше, як на один сантиметр. В газеті я зробив дірку, щоб можна було крутити гвинт, забезпечувати і відбезпечувати зброю.

ПРЕЗИДЕНТ висловлює сумнів у тому, чи оригінальна, загорнута в газетний папір зброя виглядала дійсно так само, як тепер виглядає цей загорнутий в газетний папір модель зброї. Він обґрунтовує свій сумнів тим, що плоскі пружини оригінальної зброї повинні були більше висуватись на боки.

ПІДСУДНИЙ на це відповідає, що плоскі пружини оригінальної зброї не висувались настільки, щоб її не можна було загорнути в папір.

ПРЕЗИДЕНТ: Що ви робили далі?

ПІДСУДНИЙ: Наступного дня, в четвер я розпочав мої спостереження. Кожного ранку я, згідно з даною мені інструкцією, коло восьмої години або трохи пізніше приймав цю таблетку. Приблизно о пів дев'ятої я виходив з готелю і йшов на площу Карла. Недалеко від будинку ч. 8 я чекав приходу Ребета.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли ви щодня приймали таблетку, то ви щодня рахувалися з можливістю вчинити замах ще того самого дня?

ПІДСУДНИЙ: Я одержав рурку з десятьма таблетками і дві ампулки. Моя акція мала тривати не більше десяти днів і я мав на кожний день одну таблетку. Якби протягом цих десятиох днів нічого не сталось, я мав повернутись до Берліну.

В четвер я чекав до пів одинадцятої години, але Ребета не побачив. Я був там також після обіду. Але тепер я не старався зустрітись з ним. Згідно з одержаною інструкцією, я мав сконцентрувати свою увагу на площі Карла, будинок ч. 8. Мої начальники припускали, що замах від-

* В. П. Стахів: «Процес проти Б. Сташинського», журнал «Сучасність», Мюнхен, ч. 11 (23) 1962.

будеться тоді, коли Ребет ранком прийде до бюро, тому я не слідкував за його помешканням і за будинком на вулиці Дахауер. У четвер 10-го жовтня він не прийшов. Наступного дня мені теж не пощастило побачити його. Удалося щойно в суботу. Я пішов у цей день на площу Карла, як звичайно.

ПРЕЗИДЕНТ: Яка була погода тієї суботи?

ПІДСУДНИЙ: Було тепло. Я був без пальта, лише в костюмі. Був ясний, соняшний день.

ПРЕЗИДЕНТ *зачитує довідку мюнхенської метеорологічної служби про погоду в той день. Згідно з цією інформацією, день був справді соняшний.*

ПІДСУДНИЙ: Я чекав не безпосередньо перед будинком. Це наріжний будинок, він має форму півкола. Вхід до нього з вулиці Кауфінгер.

Це тривало досить довго. Я чекав і не міг побачити Ребета — і вже думав, що цієї суботи так само нічого не вийде, як і в попередні дні. Увесь час я дивився на годинник і був дуже схвильований. Пізніше я заспокоївся, бо вирішив, що час уже минув і він уже не прийде. Але після 10 години я його нараз побачив, як він ішов від зупинки трамваю в напрямі до мене. Побачивши його, я повернувся й пішов у напрямі входу до будинку. Насамперед треба було пройти яких 2¹/₂ метри між двома скляними вітринами. Вхідні двері до будинку були звичайно протягом цілого дня відчинені. Я пішов до дверей. По дорозі я вийняв зброю з кишені.

ПРЕЗИДЕНТ: В котрій руці ви тримали зброю?

ПІДСУДНИЙ: У правій. Я піднявся на одні сходи вгору (на один сегмент сходів — ред.).

ПРЕЗИДЕНТ: Якої ширини були сходи?

ПІДСУДНИЙ *показує руками — приблизно 1 метр.*

ПРЕЗИДЕНТ: Отже, двоє людей можуть розминутись вигідно? Як високо ви піднялись?

ПІДСУДНИЙ: До першого поверху.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви тепер тримали зброю?

ПІДСУДНИЙ Я тримав її у правій руці.

На бажання голови суду Сташинський показує, як він тримав зброю.

Вийшовши нагору, я відбезпечив зброю, а тоді трохи почекав у коридорі на першому поверсі і за якийсь час почув, що вхідні двері відчинились.

ПРЕЗИДЕНТ: Двері не були відчинені?

ПІДСУДНИЙ: Двері були завжди зачинені, але не замкнуті. Пізніше я почув, що хтось піднімається по сходах. Я почекав ще хвилину, а тоді вийшов з цього малого коридору і пішов сходами вниз, йому назустріч.

ПРЕЗИДЕНТ: З якого боку ви йшли: попри стіну чи попри поруччя?

ПІДСУДНИЙ: Я йшов коло стіни.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи там також є поруччя?

ПІДСУДНИЙ: Ні.

ПРЕЗИДЕНТ: Там є поруччя. Президент додає, що поруччя могли збудувати пізніше.

ПІДСУДНИЙ: Я побачив, що чоловік, який підіймався по сходах, дійсно був Ребет. Тоді я пішов йому назустріч з лівого боку. Він тримався правого боку сходів, ішов попри поруччя. Десь на останній третині сходів ми мусіли розминутися.

ПРЕЗИДЕНТ: По якому боці ви тримали зброю?

ПІДСУДНИЙ: У правій руці. Проходячи повз нього, я враз підняв руку і помалу... ну, так (*Сташинський вимовляє ці слова ніби зітхає*), натиснув на спусковий гачок і тоді пішов далі.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви підняли зброю вище з наміром поцілити йому в обличчя, чи ціляли в груди?

ПІДСУДНИЙ: Я зробив це, проходячи повз нього. Я не дивився туди. Я просто вистрілив із зброї в його напрямку. Я натиснув на спуск, коли був якраз на одній висоті з ним. Я помітив, що Ребет похитнувся вперед. Я тоді пішов далі й заховав зброю, вийняв з кишени ампулку, роздав її і негайно вдихнув пару з неї.

Обличчя Сташинського дещо почервоніло, але голос залишився спокійний, без хвилювань.

ПРЕЗИДЕНТ: Якщо це було так, як ви розповідаєте, що ви були на один східець вище за нього, то постріл мусів би влучити, мабуть, у його шию або в обличчя. Але тоді ви мусіли б вдихнути ті самі пари. Чи ви щось відчули?

ПІДСУДНИЙ: Ну, так... Але, можливо, це не був наслідок дії парів. Я був дуже схвильований, мені було млясно, голова крутилась. Може бути, що це було від протитруйної ампулки, яку я роздав. Вся марля (в яку була завинена ампулка) відразу стала мокрою.

ПРЕЗИДЕНТ: Ця подія була зреконструйована в час допитів і зфотографована (інспектором) Вангауером?

ПІДСУДНИЙ *притакує головою*: Отож я вийшов з будинку. Покинувши будинок, я повернув негайно ліворуч і тоді ще раз ліворуч у першу поперечну вулицю. Цією вуличкою я дійшов до площі Ленбах. Тоді я перейшов коло готелю «Регіна», також біля кафе «Лютпольд» і вийшов на вулицю Людвіга. Я перейшов цю вулицю впоперек, пройшов попід аркою й опинився в Королівському саді («Гофгартен»). Я хотів позбутися зброї і пригадав, що там є рив з водою; я пішов до нього й кинув зброю в воду (до потоку Кегельмюльбах — ред.). Звідтіля я пішов першою найближчою вулицею, що вела просто до вулиці Максиміліяна. Коли я опинився на цій вулиці, мені спало на думку, що за моїми слідами могли б піти з собакою-шукачем; тому я сів до трамваю і поїхав кілька зупинок в напрямку до площі Ленбах. Там я вийшов з трамваю, пішов пішки повз палату юстиції і прийшов до готелю, де я був зупинився.

ПРЕЗИДЕНТ: То ви переходили дуже близько від площі Карла? Що ви там спостерегли?

ПІДСУДНИЙ: Я бачив натовп людей і поліцію. В готелі я спакував свої речі, спалив документ з прізвищем Леман, взяв з собою документ з прізвищем Дрегера, заплатив, згідно з рахунком, гроші за перебування в готелі і залишив готель. Я пішов до головної станції й поїхав першим поїздом до Франкфурту (над Майном — ред.). До Франкфурту я прибув ще в суботу, в пообідній час; там я зупинився в готелі «Континенталь». Я розпитував про час відлету до Берліну ще в суботу, але в цей день літака вже не було. Наступного дня я вилетів до Берліну* перед обідом.

ПРЕЗИДЕНТ: Згідно зі списком мешканців готелю «Континенталь» у Франкфурті, сторінка 24, ч. 425, там проживав 12 і 13 жовтня 1957 р. Зігфрід Дрегер, народжений 29. 8. 30 у Ребрюке.

ПІДСУДНИЙ: Була неділя, коли я прилетів до Берліну. З Темпельгофу я поїхав до мого помешкання і там чекав до понеділка. В понеділок о 9 годині ранку я потелефонував до Сергея. Він спитав, чи все в порядку і чи мав я успіх. Ми домовились про зустріч у місті.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви зробили також письмовий звіт?

ПІДСУДНИЙ: Так, спочатку усний під час зустрічі з Сергеем, а потім також письмовий. Я мав скласти письмові звіти у двох варіантах. У першому звіті я лише написав, що я прибув до Мюнхену літаком лінії «Ер Франс», зупинився в готелі і пробув там кілька днів. Я зазначив назву готелю, подав дати й повідомив, коли я від'їхав до Франкфурту і коли прибув літаком до Берліну.

Другий звіт був короткий: «В означеному місті я зустрів знану особу й поздоровив її. Я певен, що це привітання було вдалим. Підпис».

Такі інструкції я одержав від Сергея.

ПРЕЗИДЕНТ: Він сказав, для чого йому ці звіти потрібні?

ПІДСУДНИЙ: Ні. Я повинен був не називати жодних прізвищ. Цей замах мав стояти на папері в замаскованій формі. Все треба було тримати в суворій таємниці. Він сказав також, що звіт не буде написаний на машинці, як звичайно, а залишиться тільки цей мій рукопис.

Після 25-хвилинної перерви, що її зарядив голова суду д-р Ягуш, розправа продовжується о год. 16,55.

ПРЕЗИДЕНТ *читає*: Лікарський огляд трупа. 12. 10. 1957 р. в Мюнхені, площа Карла, ч. 8; час: 12 жовтня 1957 р. коло 10.50 год. ранку помер д-р Ребет.

Зворотна сторона: Причина смерти: імовірно параліч серця. Підпис: д-р Фішер Вальдемар.**

ПРЕЗИДЕНТ *до оборонця*: Пане д-ре Зайдель, чи вважаєте ви потрібним на цьому місці ще раз говорити про мотиви?

ОБОРОНЕЦЬ д-р ЗАЙДЕЛЬ: Я вважаю, що потрібно.

* Літаком компанії «РАА» Pan-American-Airways.

** Див. розділ «Матеріяли і документи» ч. 27.

ПРЕЗИДЕНТ звертається до Сташинського: Ми вже говорили про те, що вас стримувало виконати поставлену перед вами вимогу зробити цей замах. Поправляйте мене, коли я висловлюсь неправильно. Звівши все до схеми, ви сказали так:

Ваше виховання в роках від 1950 до 1957 і ваші погляди були такі, що наказ, раз ви його вже одержали, ви повинні були виконати в інтересах Советського Союзу і не брати тоді до уваги будь-які почуття страху за себе особисто, але перемогти їх.

Я визбирав з актів усі ваші вислови на цю тему; загальний висновок з них такий, — а, може, ви це інакше зформулюєте? — що ви під час обох замахів вважали, що наказ є наказ, що коли партія вважає щось за добре, воно є добре. Коли усувається шкідника Советського Союзу, то це, можливо, неприємно робити (я вживаю вашого вислову), але це є власне правильно. Чи це так?

ПІДСУДНИЙ: Так, висловлюючись кількома словами, це так. Це відповідало моему тодішньому наставленню.

ПРЕЗИДЕНТ: Інше питання. Чи ви під час описаного вами вчинку здогадувались або уявляли собі колинебудь, що коли я цього не зроблю, буде шкода мені або моїм батькам. Чи були для вас такі думки вирішальними?

Заскочений цим питанням Сташинський плутано намагається формулювати своє становище в цьому відношенні.

ПІДСУДНИЙ: Само собою зрозуміло, це теж правильно. Але раніше я таких думок не мав, бо не мав підстав думати, що мене стріне якесь лихо. Під час моєї попередньої діяльності мені не приходила в голову думка не виконати той чи інший наказ. Накази були такі, що я навіть на випадок невиконання не міг очікувати більшої шкоди для себе. Я, може, був би дисциплінарним порядком оштрафований, може, покараний арештом. Це не було б так дуже погано.

ПРЕЗИДЕНТ: Ми тепер говоримо про те, яких небезпек для себе особисто ви мали ждати, коли б ви були відмовились виконати доручення зробити цей замах.

ПІДСУДНИЙ: Я не бачив можливості відмовитись від виконання цього доручення.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи мали ви взагалі бажання відмовитись?

ПІДСУДНИЙ: Так, якщо б це було можливо, я б постарався уникнути виконання цього замаху. Це не так просто все пояснити. В той час, коли я знаходився в конспіративному помешканні, і він (Сергей) пояснив мені, про що йде мова, спочатку я взагалі не міг над цим замислитись. Я був вражений, що дійсно сталось так, як Сергей часто перед тим говорив, і я лише прислухався до того, що говорили між собою «чоловік з Москви» і Сергей. Щойно пізніше я почав призадумуватися. Сергей взяв мене з собою, повіз в авті до міста і лишив там. В цей час і протягом поїздки в авті я був досить стриманий і говорив дуже мало. А Сергей пово-

дився так, наче це все давало підставу дуже захоплюватися. Він запитував мене весь час, чи я розумію, яке це велике відзначення, що мені довірили таку важливу справу. Він розглядав це як ознаку довір'я до мене особисто, що нам дали це доручення. Він поведився так, ніби ми стали рятівниками нації. Я сидів у той час в авті досить мовчазно, а він був радісно схвилюваний, посміхався до мене і поздоровляв мене з виявом довір'я до мене і з відзначенням мене. Коли я залишив його авто й міг замислитись над тим, що сталося, я почав насамперед думати про моральний бік справи. Вдома члени моєї родини були в цьому відношенні порядні й релігійні люди, і я був вихований у їхньому дусі.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи мали ви внутрішній зв'язок з Церквою?

ПІДСУДНИЙ: Такий, який буває в людини, що виросла в віруючій в Бога родині. Але я вже сказав, що після того, як я залишив свою родину, я одержав інше виховання. Те, що я дитиною бачив у батьківській хаті, було для мене порядним: іншим людям не слід шкодити, не слід робити їм щось зле. Такі погляди залишилися у мене.

СУДДЯ ВЕБЕР: Ви кажете, що ви були виховані в віруючій родині, що це виховання було порядне й релігійне та що з дому залишилися в вас подібні погляди. Це все сказане загально. Які ж це були ті ваші власні погляди. Вірите ви в Бога?

ПІДСУДНИЙ *довго мовчить.*

ПРЕЗИДЕНТ *перебиває мовчанку:* Пане Сташинський! Я вам цього питання не ставлю. Воно виникло лише тому, що ви перший заторкнули погляди вашої родини, які мали на вас вплив. Може, простіше буде вам пояснити так: до чого ви чулися зобов'язаним через ті погляди, в яких ви були виховані вдома?

ПІДСУДНИЙ: В кожному разі до доручення я ніколи не міг зробити собі закиду, що я якійсь людині зробив щось погане. Звичайно, я працював у КГБ, але я не брав участі в якихось насильницьких актах проти людей.

ПРЕЗИДЕНТ: Це правильно лише частково. Ви ж брали участь у діяльності озброєних груп у лісі. Ви розказували про ваші завдання щодо поборювання підпільних груп. Це могло доводити до розстрілів.

ПІДСУДНИЙ: Це було інакше становище. Обидві сторони були озброєні і знаходилися у відкритій боротьбі. Тут не було безпосередньої (особистої — ред.) вини за чийсь смерть. Те саме стосується й моїх акцій у спецвідділі, що поборював групи спротиву. Я ніколи не був безпосередньо винен у смерті якоїсь людини.

ПРЕЗИДЕНТ: Але якщо дивитися з морального боку?

ПІДСУДНИЙ: Доручення зробити замах (на Ребета — ред.) створило для мене інакшу ситуацію. Цього разу ішлося про смерть означеної людини. Мої перші думки після одержання доручення, коли я був сам з собою, були такі, що воно ніяк не відповідає моїм переконанням, і я не міг собі уявити, як це має статися, що я особисто, власною рукою маю

вбити людину. Це були для мене тяжкі дні, і я не прийшов до жодного результату в цій справі. Тому я власне став думати про політичний бік справи, про все те, що Сергій говорив про організації емігрантів, про боротьбу між окремими групами, про мої власні спостереження, що я їх зробив у моєму рідному селі до 1950 року, про безжалісну боротьбу між населенням, палення будинків, розстріли людей. Я думав також про провідника групи, з яким я був разом у підпіллі і який без вагання просто задушив 12-літнього хлопця. Я відчував відразу до цього.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли ви до цього мали відразу, як ви могли потім робити те саме?

ПІДСУДНИЙ: Я над усім цим замислювався. Я не міг прийти до жодного ясного рішення. Я пробував знайти для себе виправдання в політичних міркуваннях: що це відбувається в інтересі народу, коли ліквідувати цих людей, що це є правильно й оправдано.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви говорили на цю тему з іншими людьми?

ПІДСУДНИЙ: Я говорив сам з собою. З Сергеем я не говорив — було неможливо висловити якісь сумніви щодо цього доручення або показати, що я маю сумніви.

ПРЕЗИДЕНТ: На основі вашого оповідання я не маю враження, що ви мали серйозні сумніви.

ПІДСУДНИЙ: Як я вже сказав, я про це все думав.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи були ви в цей час переконаним комуністом?

ПІДСУДНИЙ: Так. Я був якраз працівником КГБ і був вихований так, що вважав це вчення правильним. Моральний бік справи примушував мене замислитись над тим, а, крім того, існувало ще цілком тверезе міркування: я знав, що не можу повернути назад. Я не міг відкинути цього доручення. Я не міг сказати, що я його не виконаю.

ПРЕЗИДЕНТ: Але все ж існували можливості не виконати цього доручення?

ПІДСУДНИЙ: Такі думки не прийшли мені в голову.

ПРЕЗИДЕНТ: А все ж такі думки вам прийшли.

ПІДСУДНИЙ: Це було пізніше. А тоді я мусів рахуватися з тим, що коли не виконаю доручення, то вони його повторять і примусять мене все зробити. Коли б я відклав виконання доручення або взагалі не стався його виконати, вони б розчовпали, що я це роблю з розмислом. В цьому випадку я мав би заплатити за відмову власним життям.

ПРЕЗИДЕНТ: Довгий час ставили ви перед собою питання, чи слід виконати доручення, чи ні? Чи ви поставили собі таке питання щойно пізніше?

ПІДСУДНИЙ: Я думав над цим весь час, від того моменту, коли я одержав доручення від Сергея, до моменту замаху й пізніше.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви не старались затягнути справу?

ПІДСУДНИЙ: Я пробував затягнути справу, але не дуже старався це робити. Я вже сказав, що коли я був у Мюнхені, то чекав кілька днів,

перш ніж виконати доручення. Коли б я хотів, я міг би виконати це доручення вже в перший день.

ПРЕЗИДЕНТ: На першому поліційному допиті після вашого прибуття з советської зони ви заявили 1 вересня 1961 р. таке (*читає з актів*):

... «Було природним, що людей, які протиставилися Советському Союзові, вважали ворогами, яких треба було знищувати» ... А в іншому місці: ... «Я діяв на наказ і з мого власного переконання» ...

ПІДСУДНИЙ: Бувши захопленим комуністом, належить виконувати, щоправда, кожне військове доручення. Але, звичайно, коли змушують забити людину, тоді, природна річ, треба виходити ще й з зовсім інших міркувань.

ПРЕЗИДЕНТ: Під час вашого другого допиту, 2 вересня 1961 року, ви подали в протоколі, що (*читає з актів*) «відмова з мого боку виконати вчинок викликала б найгостріші заходи проти мене». Далі ви доповнюєте, що «така відмова була б зрадою власного народу, і я став би зрадником».

Чи ці ваші вислови були вірно записані в протоколах? Правильно передавали вони вашу думку?

ПІДСУДНИЙ: Протоколи були оформлювані мною спільно з поліційними службовцями. Записи передають правильно зміст того, що я тоді говорив.

Відмовитись мені від замаху з людських міркувань і через спротив власного сумління — це означало б для мене найсуворішу кару. Оскільки я знав про плянування замаху, мене б ізолювали від усіх людей, що було б рівнозначне з карою смерті.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи не прийшло вам на думку не виконати того вчинку і зостатися на Заході, коли вас уже послали з таким дорученням?

У судовій залі панує моторошна тиша. Не чути навіть людського дихання. Спокійний, монотонний голос голови суду, з відтінком ледве помітного презирства до людського покидька, яким є підсудний, і розповідь злочинця напружують нерви слухачів аж до фізичного болю.

ПІДСУДНИЙ: Думка про те, щоб не виконати доручення й не повернутися до советської зони, не прийшла мені в голову — це слід пояснити моїми переконаннями, що були наслідком мого виховання. В той час я розглядав відмову виконати доручення й відмову повернутися до советської зони як зраду власного народу.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли ви вважаєте, що в такому випадку ви були б зрадником, ви повинні бути переконані, що ваш вчинок був правильний і оправданий. Коли ж ви думаєте протилежно, то вираз «зрадник» був би тут не на місці.

Сташинський ніяково кривить уста. Він підводить очі притаманним йому способом, що аж видно його великі синюваті білка, і намагається затерти погане враження від своїх слів.

ПІДСУДНИЙ: Може, я не цілком добре висловився, вживши слова зрадник.

ПРЕЗИДЕНТ відкриває книгу протоколів попереднього слідства і починає читати спокійним, зрівноваженим голосом, який робить потрясаюче враження на слухачів. Навіть журналісти, які звичайно скептично чи цинічно сприймають різні людські почування, тепер поважують і на їхніх обличчях появляється напруження. Д-р Ягуш читає зізнання Сташинського, що їх він склав під час поліцейного слідства:

«Я поступово переконувався в правильності советського режиму і щораз більше засвоював погляд, що я все це роблю для добра советського народу»... «Я був переконаним комуністом, я все робив з політичного переконання»... «Неповернення (з Заходу — ред.) на батьківщину я вважав за зраду. Це впливало з мого комуністичного виховання. З другого боку, я мав співчуття до родин жертв, але, коли йшлося про ворогів російського народу, мое комуністичне виховання наказувало мати твердість»...

...«Я бачив у Східньому Берліні, в кінохроніці, як Бандера лежав у відкритій труні. Коло нього стояли його рідні. Для мене це було наче удар, бо я вперше побачив, що я якраз зробив. Цей фільм зробив на мене такий шок, що він поклав початок моему людському й політичному зворотові. Я вперше усвідомив, що я мав на своїй совісті. В цей момент для мене почався розвиток, який тривав безперервно до моменту моєї втечі. Коли я тоді й далі ще був переконаний у правильності політичних цілей Советського Союзу, то я все ж мав сумнів щодо засобів, які застосовувались». (Протокол з 14 вересня 1961 р.).

Чи ці вислови в загальному вірні, чи, може, щось тут передано неправильно?

Не чекаючи відповіді Сташинського, д-р Ягуш каже:

Ви маєте час до завтрашнього дня замислитись над цими словами. Ви знаєте, про що йде мова, і ви, без сумніву, вже говорили про це з вашим оборонцем. Я не хочу сказати, що це питання має вирішальне значення.

Нам залишилось ще трохи часу сьогодні. (До адвокатів): Може, будуть якісь питання до цієї теми? Прошу, домоворімося, хто наперед (буде ставити питання)?

АДВОКАТ МІР: Чи ви мали уявлення про те, що після виконання одного замаху з допомогою цієї спеціальної зброї ви одержите кваліфікацію, потрібну для частішого виконання таких доручень, або принаймні, що від вас цього вимагатимуть?

ПІДСУДНИЙ: Ні, тоді я таких гадок не мав.

МІР: Чому власне «ні»? Це спеціальна зброя. Ви її випробували. Коли ви один раз вдало виконали замах з допомогою цієї зброї, ви повинні були власне рахуватися з можливістю, що вам частіше даватимуть такі доручення.

ПІДСУДНИЙ: Я не мав підстав для припущення, що від мене цього вимагатимуть частіше.

МІР: Цього я не можу зрозуміти. Бо, згідно з твердженнями Сергея, існує багато людей між еміграційними політиками, яких слід ліквідувати. Чому ж ви не замислились над тим, що, виконавши один такий замах, ви тим самим приречете себе на виконання таких замахів у майбутньому?

ПІДСУДНИЙ: Я не думав, що мені поставлять ще раз таку вимогу.

МІР: Отже ви ніколи не сказали Сергєєві, що для вас важливо, щоб це був єдиний раз, що вам дають виконати таке доручення?

ПІДСУДНИЙ: Ні. Це було б те саме, коли б я йому сказав, що я відмовляюсь виконувати такі накази.

МІР: Ви нам сьогодні сказали, що Сергєй розглядав як визначення те, що вам дали таке доручення. Довіренням такого вчинку, звичайно, не можна бути дуже захопленим. Але можна бути захопленим нагородою, честю, яку означає таке доручення. Це доручення можна розглядати як відзначення, коли воно приходить від найвищої інстанції; навіть тоді, коли розглядати замах як щось негарне.

Чи поділяли ви ці погляди Сергєя — не щодо виконання замаху, а щодо відзначення, честі, яку ви вбачали в такому дорученні?

Чи були ви також тої думки, що це доручення означає відзначення і чи були ви цим так само захоплені, як Сергєй?

ПІДСУДНИЙ: Ні в якому разі. Я це не розглядав як честь. Вбити людину — цього не можна розглядати як честь. Вирази честь і відзначення слід розуміти так: наказ щодо виконання замаху походив від КГБ, і для КГБ він був законним. Але в західньому світі це не так. Честь стосувалась моєї особи настільки, наскільки мені довіряли й вірили, що від мене суспільство ніколи про це не довідається.

МІР *наводить приклад, з допомогою якого пояснює Сташинському, що ступінь захоплення в різних випадках може бути різний. (Уступ стенограми нечиткий).*

ПІДСУДНИЙ: Звичайно, я не був у такій мірі захоплений і переконаний у честі, як генерал у тому випадку, що ви його навели.

О год. 17,45 голова суду оголошує перерву розправи до наступного дня вранці.

ТРЕТІЙ ДЕНЬ ПРОЦЕСУ
Середа, 10 жовтня 1962, 9 година ранку.

У кулюарах суду та в залі ч. 232 помітний нервовий настрій серед публіки, кількість якої збільшилася. Майже кожний з тих, хто прислухається розправі, швидко гортає листки часописів, шукаючи за звідомленнями з процесу попереднього дня. Сьогодні серед публіки є голова ЦК АБН Ярослав Стецько, який разом зі своєю дружиною повернувся з столиці Японії Токіо, де брав участь у протикомуністичній конференції Азійської Ліги — АПАКЛ. З видатніших німецьких особистостей в залі є кол. міністер д-р Теодор Оберлендер і проф. Рашигофер, один із найкращих знавців міжнародного права.

О годині 9-ій поліціант впроваджує до залі Сташинського. Мабуть, зацікавлений збільшеною кількістю слухачів, Сташинський довго стежить за групою членів ОУН, які сидять переважно біля себе в двох рядах крісел. Можливо, що не один із них йому «знайомий» з часів обсервації дому при вулиці Цепеліна в Мюнхені. Час від часу Сташинський рукою пригладжує волосся на голові або поправляє краватку. Силою волі він примушує себе бути зрівноваженим і спокійним.

О годині 9,07 входять судді і всі присутні підводяться з своїх місць. Голова суду оголошує, що сьогодні зізнаватимуть також свідки, опісля він говорить до Сташинського:

ПРЕЗИДЕНТ: Висловлений мною сумнів щодо віддалі при фотографуванні табличок з прізвищами мешканців у будинку Ребета я хотів би взяти назад. Знавці мене запевнили, що апаратом вашої марки можна зробити фотографію з такої віддалі.

Ми переходимо тепер до дальшого пункту обвинувачення, що має свій початок влітку 1958 року. Ви одержали ще й інше доручення?

АДВОКАТ МІР просить дозволити йому спершу докінчити запитання з вчорашнього дня до справ, які стосуються актів 454-63. Президент погоджується.

МІР до підсудного: Ви мали завжди зацікавлення до Ребета? Мене цікавить таке: чи мова про Ребета була вже тоді, коли ви одержали доручення в справі Надійчина, чи щойно тоді, коли прийшло доручення слідкувати за Ребетом?

ПІДСУДНИЙ: Про Ребета, як особу, була мова, звичайно, вже раніше.

МІР: Чи була також мова про інших політиків? Чи поінформували вас про справи та про них самих, як осіб?

ПІДСУДНИЙ: Про них говорили лише загально, називали кілька прізвищ, але докладні стосунки тих груп і організацій були мені невідомі, і мене про це не інформували.

МІР: Під час слідства вас спитали, яка була за вашим припущенням підстава для акції проти Ребета. Можна було навіть припустити, що підстава полягала в тому, що, можливо, на місце Ребета хотіли поставити іншу людину, яка або стояла б на службі КГБ, або менше заваджала б, ніж Ребет. Чи ця справа, про яку ви розповідали, є лише вашим припущенням, чи, може, з вами говорили на цю тему?

ПІДСУДНИЙ: Це не тільки моє припущення, але це не було також ясно зформульованим твердженням Сергея; це були загальні балачки. У зв'язку з цим я можу вказати на іншого чоловіка, з яким я мав зустріч у Мюнхені і в Авгсбурзі. Сергей висловився приблизно так, що, мовляв, коли він є розумною людиною і прийме наші пропозиції, то йому можна було б допомогти зайняти керівний пост. Як агент КГБ, він міг би багато зробити.

МІР: Коли вас уперше познайомили з цією отруйною зброєю і ви говорили про неї з Сергеем, то чи мали ви враження, що він її знав уже раніше?

ПІДСУДНИЙ: Він тримав цю зброю в руках також вперше і бачив її вперше.

МІР: Чи можете ви пригадати, як був одягнений Ребет у той день, коли ви вчинили замах?

ПІДСУДНИЙ: Може, ви дозволите мені, пане голово, сказати про моє особисте ставлення і про все це пізніше?

МІР: Я ще хотів спитати, чи вам за цей замах пообіцяли спеціальну нагороду?

ПІДСУДНИЙ: Ні.

МІР: Чи були вам відомі вже до того часу імена й функції українських керівних екзильних політиків?

ПІДСУДНИЙ: Так, деякі найважливіші імена були мені вже відомі.

МІР: Чи ознайомили вас з інтелектуальною продукцією Ребета?

ПІДСУДНИЙ: Ні.

МІР: Які функції виконував Ребет у проводі ОУН?

ПІДСУДНИЙ: Він писав статті ідеологічного змісту?

ПРЕЗИДЕНТ: Розкажіть, що було вліті 1958 року?

ПІДСУДНИЙ: Я одержав від Сергея доручення поїхати до міста Роттердаму в Голляндії і там спостерігати святкування пам'яті Коновальця на його могилі. Про це я вже розповів.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви цікавились публікаціями певної особи?

ПІДСУДНИЙ: Це було ще в Берліні. Сергей дав мені доручення поїхати до Західнього Берліну, піти там до одної книгарні й оглянути каталоги книг. Я мав ствердити, чи нема там публікацій Степана Попеля. Згідно з дорученням, я поїхав, ознайомився зі списками книг, але не знайшов письменника з таким іменем. Я не знав, чим цікаві можуть бути така книга й такий автор.

ПРЕЗИДЕНТ: Це було влітку 1958 року?

ПІДСУДНИЙ: Так. Я сказав Сергєєві, що я нічого не знайшов, і він більше не питав.

ПРЕЗИДЕНТ: Які доручення ви отримали потім, у 1959 році?

ПІДСУДНИЙ: Потім, у січні 1959 року я одержав доручення поїхати до Мюнхену і слідкувати за Бандерою. Коли Сергей давав мені доручення, він сказав, що Бандера, мабуть, живе під іменем Степан Попель. Він також спитав мене, чи я не догадався, чому він послав мене до Західнього Берліну. Він дав мені одну адресу, де за припущенням мав жити Попель. Це була невелика поперечна вулиця недалеко від моста Людвиг.

ПРЕЗИДЕНТ: Під яким прізвищем ви поїхали цього разу до Мюнхену?

ПІДСУДНИЙ: Я поїхав під прізвищем Будаїт. У 1958-59 році я одержав інший документ; на цей раз у ньому стояло прізвище Будаїт.

ПРЕЗИДЕНТ: Я повторюю моє прохання до публіки не згадувати прізвища Будаїт, не робити з цього прізвища ніякого вжитку.

ПІДСУДНИЙ: Цей документ був виставлений у такий самий спосіб, як і перший, цим разом це був Ганс Йоахим Будаїт, народжений у Касселі (Гессен), місце проживання — Дортмунд.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви — так само, як у попередньому випадку — поїхали до Касселю, щоб познайомитися з місцевістю?

ПІДСУДНИЙ: З моїм новим документом я поїхав не до Дортмунду, а до Дюссельдорфу. Тут я зупинився в одному готелі і поїхав звідси на один день до Дортмунду, де я оглянув місцевість. Цей документ я мав при собі до кінця 1959 року.

ПРЕЗИДЕНТ: Звідси ви поїхали потім до Мюнхену?

ПІДСУДНИЙ: На початку січня 1959 року я поїхав до Мюнхену і вже наступного дня почав розшукувати Попеля. Я пішов туди, де він ніби мешкав за поданою мені адресою, чекав там майже до обіду, але не побачив ані Бандери-Попеля, ані його автомашини.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи дивилися ви в телефонній книзі Мюнхену?

ПІДСУДНИЙ: Так. Я чекав на мості Людвиг до 10 або 11 години і вже хотів іти геть; але поблизу, на поперечній вулиці я побачив телефон-автомат. На всякий випадок я пішов туди й подивився в телефонній книзі. Це сталося цілком випадково, бо Сергей сказав мені, що Попеля не можна знайти ані в адресовій, ані в телефонній книзі.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви знайшли його в телефонній книзі?

ПІДСУДНИЙ: Я подивився й негайно знайшов письменника Степана Попеля; адреса: Мюнхен, вулиця Крайтмайра, ч. 7. Я зараз же пішов туди й оглянув вулицю та будинок; я також знайшов прізвище Попель коло дзвінка.

ПРЕЗИДЕНТ: Як виглядали вхідні двері?

ПІДСУДНИЙ: Будинок ч. 7 на вулиці Крайтмайра збудований нещодавно; замок затріскується автоматично, вхідні двері мають скляне вікно

і завжди замкнені; щоб їх відчинити, треба мати ключ; або треба когось попросити відчинити зсередини.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви побачили Бандеру?

ПІДСУДНИЙ: Того дня ні, але наступного дня я поїхав вранці коло 9 години до будинку ч. 7 на вулиці Крайтмайра; проходячи приблизно о 9 год. 15 хвилин повз будинок, я побачив, що гараж відчинений; у ньому стояла відома мені машина (марки) «Опель-Капітен», а коло машини порався Бандера.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви його пізнали на основі портретів?

ПІДСУДНИЙ: Не на основі портретів, а завдяки моїм спостереженням у Роттердамі. Там я його побачив вперше.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви тоді вже знали, хто він такий?

ПІДСУДНИЙ: Він зберігся в моїй пам'яті як особа; щойно пізніше в Берліні я зрозумів, що бачив Бандеру. Як я вже вчора сказав, машину я побачив вперше перед церквою в Мюнхені, вона впала мені у вічі, бо стояла там самотно. Мені було ясно, що ця машина належить якомусь емігрантові. Пізніше я бачив її на вулиці Цеппеліна перед будинком бюро, ще пізніше — в Роттердамі. Я бачив промовців під час урочистого святкування на могилі в Роттердамі; один з них виголосив головну промову. Промовців було мало, через це я міг їх добре запам'ятати. Коли я був у Берліні, Сергей показав мені газету, в якій були надруковані ці промови. Промова була довга, і було ясно, що це був головний промовець. В газеті було зазначено, що цю промову виголосив Бандера. На основі всього цього я зрозумів, що я бачив Бандеру особисто і що синій «Опель» належить йому.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи це було все, що ви встановили під час цієї подорожі?

ПІДСУДНИЙ: Я бачив машину також коло 11 години на вулиці Цеппеліна. В цьому власне і полягало доручення, яке я одержав, і я його виконав. Я мав лише встановити адресу Бандери і ствердити, чи він дійсно живе під прізвищем Попель. Такий був результат моїх спостережень, і з цим результатом я повернувся до Берліну і склав звіт Сергєєві.

СУДДЯ: Вам спочатку дали іншу адресу. Яку саме?

ПІДСУДНИЙ: Це була невелика поперечна вулиця поблизу моста Людвіга. Вулиця Крайтмайра знаходилася в напрямку Дахау.

Сергей був дуже задоволений і захоплений: «Нарешті нам пощастило натрапити на слід Бандери». Досі встановити його адресу не вдавалося, все було таємницею; тепер було відомо все, що вони хотіли знати.

Якийсь час я не одержував жодних доручень. Я вже думав, що справа на цьому закінчилася. В кінці квітня 1959 року я одержав наказ приїхати до Москви. Сергей дав мені документи на прізвище Крилов. Я завжди їхав до Росії з тими самими документами.

ПРЕЗИДЕНТ: Які документи були потрібні?

ПІДСУДНИЙ: У 1959 році треба було мати закордонний паспорт,

спеціальну посвідку, дійсну для подорожей між Росією і тими чи іншими соціалістичними країнами, і ще один російський документ.

ПРЕЗИДЕНТ: Що ще дав вам Сергей? Також залізничний квиток?

ПІДСУДНИЙ: Зрозуміла річ. Я мав їхати поїздом, і квиток купив для мене Сергей. До Москви я поїхав сам-один, на станції на мене чекав один співробітник (КГБ — ред.) і забрав мене. Цей чоловік поведився дуже таємничо.

ПРЕЗИДЕНТ: Які інструкції ви одержали, де ви мали зголоситися, що сказали вам стосовно вашої поведінки?

ПІДСУДНИЙ: Інструкцій стосовно моєї поведінки я не одержав. Ще в Берліні мені сказали, що на залізничній станції мене зустрине один чоловік і що в Москві я говоритиму з якимось Георгієм Аксентьевичем. Але мене зустрів інший співробітник*; він виплатив мені гроші і примістив мене в готелі. Я полагодив приватні справи. Він сказав лише, що Георгій прийде до мене, і наступного дня вони обидва прийшли до мене до готелю перед обідом.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи пізнали ви, яку роль виконує цей чоловік?

На це запитання Сташинський гордовито посміхається і говорить таким тоном, немов би ще раз відчував приємність зустрічі з «високими» народовбивниками з КГБ:

ПІДСУДНИЙ: У колах КГБ водиться так, що коли ви говорите з якимсь співробітником, ви не знаєте докладно, який пост він займає. На основі свого досвіду Сергей сказав мені, що зі мною говоритиме сам начальник КГБ. Говорячи з цим чоловіком, я помітив, що він займає високий пост. Ми говорили — як це в таких випадках прийнято — в загальних словах про Москву, про ситуацію в Берліні і також про те, де я живу. Я був у Москві вперше. Він спитав також, що я робив під час моєї останньої подорожі до Західної Німеччини в січні 1959 року. Коли я йому це розповів, він сказав мені, що вирішено зліквідувати Бандеру в такий самий спосіб, як і Ребета. Це — постанова, і я маю її виконати.

ПРЕЗИДЕНТ: Він висловився так, як ви тепер сказали, чи, може, він сказав, який орган виніс цю постанову?

ПІДСУДНИЙ: Він не висловився про це ясно. З його висловів виходило, що цю постанову винесла «найвища інстанція». Наскільки я знав обставини в Росії і в раді міністрів, мені було зрозуміло, що рішення було прийнято не ним особисто, а в ЦК партії або кількома членами уряду. Згідно з практикою новозаведеного колективного керівництва, рішення виносить не одна особа, а більше людей.

ПРЕЗИДЕНТ: Це середовище людей КГБ чи Центрального Комітету (партії)?

ПІДСУДНИЙ: Це певні люди, що підлягають кожночасному міністрові, тоді Шелепінові.

* Сергей Богданович.

ПРЕЗИДЕНТ: На вашу думку, за цією постановою повинні були стояти керівні політики? (З ЦК партії?). З самого уряду?

ПІДСУДНИЙ: Пізніше, коли я був у Шелепіна, я зрозумів, що це було саме так. До того часу це було лише моє власне припущення, якого мені ніхто не вияснив. Ми обидва знали, звідки прийшла постанова.

У цю хвилину з залі один за одним виходять кількох журналістів і поспішають до телефонів, щоб повідомити свої редакції про важливе зізнання Сташинського: московський ЦК партії і уряд дали наказ замордувати Провідника ОУН Степана Бандеру.

З Георгієм Аксентьевичем ми говорили про зброю. На цей раз зброя була подвійною: вона мала дві паралельні рурки, які можна було використовувати одночасно або по черзі. Він сказав мені також, що в цій зброї зроблено деякі поліпшення.

ПРЕЗИДЕНТ: Чому дві рурки?

ПІДСУДНИЙ: Подвійні рурки були задумані тому, що в цьому випадку неуспіх мусів бути виключений: коли б одна цівка відмовила, то тоді друга вже напевно функціонувала б. Він вказав на цю можливість. Було відомо, що Бандера мав при собі зброю і завжди був оточений особистою охороною, що складалася принаймні з одної людини.

ПРЕЗИДЕНТ: Кому це було відомо?

ПІДСУДНИЙ: Це сказав мені Сергій. Коли я в січні одержав від Сергея доручення слідкувати за Бандерою, він сказав мені, щоб я був обережним, бо Бандера має при собі зброю.

Георгій дав мені зрозуміти, що коли Бандера буде в супроводі охоронця, то мені, можливо, доведеться використати обидві цівки й замордувати також охоронця.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи він сказав, де це найкраще зробити?

ПІДСУДНИЙ: Він вважав, що це було б найкраще зробити в помешканні на вулиці Крайтмайра, ч. 7, а коли б це не вдалося, я мав спробувати зробити це коло в'їзду до гаражу. В'їзд до гаражу веде через подвір'я. Коли б машина не стояла в гаражі, я мав би знайти інше місце для замаху. Існувало також припущення, що я це зроблю в коридорі, і для цього випадку я мав одержати патентовий ключ, яким я міг би відчинити двері будинку.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи дав він вам ще якісь вказівки?

ПІДСУДНИЙ: Він сказав, що у зброї зроблено поліпшення: у дуло вбудовано ситко, яке затримує скляні скалки.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви не зробили жодних заперечень?

ПІДСУДНИЙ: Я вказав на труднощі і сказав, що це доручення виконати нелегко, бо Бандеру охороняють. Він сказав, що це мусить удатись; зброя має тепер дві цівки і в разі потреби можна ліквідувати також охоронця. На мої заперечення він взагалі не звертав уваги.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви маєте на увазі труднощі, що впливали з його озброєння?

ПІДСУДНИЙ: На мої заперечення він не звернув уваги, я мав це зробити, як саме — це моя справа; він сказав, що замах мені вдасться.

ПРЕЗИДЕНТ: В чому ж полягали труднощі озброєння?

ПІДСУДНИЙ: Він був завжди в супроводі охоронців.

ПРЕЗИДЕНТ: Як скінчилася ця розмова? Ви прийняли її як наказ до виконання, що так і так має статися, чи зробили заперечення?

ПІДСУДНИЙ: Розмова тривала приблизно пів години або годину, ми сиділи за столом, він сказав мені все це не в гострому тоні, а цілком спокійно, але своє доручення він зформулював твердими словами. Спосіб і манера, як він поводився і як ось тут сидів — це був виняток на ті відносини, які я пізнав у КГБ.

ПРЕЗИДЕНТ: У чому полягав виняток?

ПІДСУДНИЙ: У його висловах і інформаціях. Я дивився на нього весь час як на аристократа, він був такий спокійний, сидів коло мене, висловлював свої думки таким непохитним тоном, що немислимо було заперечувати. Дуже самовпевнено... Можна було легко помітити, що він звик давати накази, що він займав у КГБ одне з перших місць.

ПРЕЗИДЕНТ: Як закінчилась ця розмова?

ПІДСУДНИЙ: Розмова закінчилась тим, що Георгій казав поставити на стіл пляшку шампанського, тобто вони мали її з собою, і склянки, і ми випили за успіх справи.

ПРЕЗИДЕНТ: Це була їхня пропозиція?

ПІДСУДНИЙ: Так, вони принесли все з собою.

ПРЕЗИДЕНТ: На цьому ваша розмова закінчилась?

ПІДСУДНИЙ: Службова частина моїх відвідин у Москві на цьому закінчилась. Я залишився ще на кілька днів у Москві, бо підійшло свято 1-го травня, і я мав оглянути Москву; він сказав, що це було б ганьбою для мене знати трохи Західню Європу і не знати Москви. Мені дали можливість побачити парад на Червоній Площі. Я одержав пропуск, був 1-го травня на трибуні і все бачив.

ПРЕЗИДЕНТ: Яке враження ви винесли?

ПІДСУДНИЙ: Я таке вже бачив у Львові й Києві, всюди те саме, лише не в таких великих розмірах.

ПРЕЗИДЕНТ: Тут розміри були більші?

ПІДСУДНИЙ: Тут розміри були більші, а також я побачив тут нову зброю. Мене насамперед цікавила військова парада, а пізніше, коли обслуговуючий офіцер пішов, я теж пішов.

ПРЕЗИДЕНТ: Яке місце вам призначили?

ПІДСУДНИЙ: Я був на трибуні. Трибуни були з обох боків Червоної Площі і коло мавзолею. Я був на трибуні напроти мавзолею.

ПРЕЗИДЕНТ: А біля мавзолею?

ПІДСУДНИЙ: На мавзолеї стояли члени уряду. Я був навскоси напроти. Ліворуч і праворуч від мавзолею були місця для дипломатів і чужинців.

СУДДЯ ВЕБЕР: Чи сказав вам Георгій щось про те, чому саме Бандера мав бути ліквідований?

ПІДСУДНИЙ: Він не подав причин.

СУДДЯ: Що ви знали тоді про Бандеру?

ПІДСУДНИЙ: Про Бандеру я знав власне досить багато. Я знав його ролю і становище: він був провідником еміграційної організації ОУН.

СУДДЯ: Це було для вас вистачальною підставою для того, щоб пояснити собі, чому він мав бути ліквідований? Ви не спитали, чому він має вмерти?

ПІДСУДНИЙ: Ні.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви одержали зброю в Москві?

ПІДСУДНИЙ: Я одержав зброю в Москві і мав взяти її з собою до Берліну.

ПРЕЗИДЕНТ: В який спосіб?

ПІДСУДНИЙ: Незадовго перед моїм від'їздом зв'язковий офіцер приніс мені зброю, вона вже була запакована й замкнена в алюмінієвому циліндрі. Він передав мені її, і я взяв її з собою.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви цього циліндра раніше не бачили? Він виглядав тепер інакше?

ПІДСУДНИЙ: Я не пам'ятаю.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви взяли зброю з собою?

ПІДСУДНИЙ: Так, одночасно я одержав деякі вказівки щодо моєї подорожі. Вказівки стосувалися прикордонної контролю й виїзду з СРСР, а також випадку, коли б службовець митниці натрапив на циліндер, спитав мене, що в ньому знаходиться і спробував сам установити, що є всередині. Я мав до цього не допустити і поставити вимогу сполучити мене з офіцером КГБ. Офіцер мав потелефонувати за числом, який би я йому дав.

Числа телефонічного апарату Сташинський не подає, дарма, що він такий говіркий і має надзвичайну пам'ять.

ПРЕЗИДЕНТ: Що було далі?

ПІДСУДНИЙ: Я поїхав до Берліну, і там мене зустрів Сергей.

ПРЕЗИДЕНТ: На митниці непорозумінь не було?

ПІДСУДНИЙ: Ні, це трапляється дуже рідко. Службовці на митниці виконують контроль суворо, бо подорожники пробують торгувати різними товарами. В Німеччині товари можна купити досить дешево, напр., каву. За чотири роки мого перебування в Берліні мене ніколи не контролювали під час подорожей, також коли я їхав з циліндром, бо мої папери мали печатку такої військової установи, яка є для контрольних офіцерів і прикордонних службовців табу.

ПРЕЗИДЕНТ: Число польової пошти?

ПІДСУДНИЙ: Так, число польової пошти було завжди те саме, і вони знали, хто за цим числом ховається.

ПРЕЗИДЕНТ: Яке це було число?

ПІДСУДНИЙ: Це було звичайно число 42601. Одна установа з таким числом приміщувалась у (Східньому — ред.) Берліні, друга в Москві.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви прибули до Берліну?

ПІДСУДНИЙ: Мене зустрів Сергей, він знав уже про все, вже був поінформований.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви передали йому циліндер?

ПІДСУДНИЙ: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Він дав вам якісь доручення?

ПІДСУДНИЙ: Він спочатку від мене нічого не вимагав. У Москві мені сказали, що про час моєї акції я довідаюсь у Берліні. Кілька днів пізніше Сергей сказав мені, що час прийшов і я маю їхати до Мюнхену для виконання доручення. На початку травня — це було 6-го або 10-го числа — я одержав документ з прізвиськом Будайт і гроші, поїхав до Темпельгофу в Берліні, купив собі квиток і вилетів літаком до Мюнхену.

ПРЕЗИДЕНТ: Що ви мали з собою?

ПІДСУДНИЙ: Документ, гроші, зброю, дві ампулки. На цей раз зброя не була запакована, її довжина залишилась та сама, тільки цівки були менші в діаметрі, ніж першого разу і міцно злютовані одна з одною. Обидві цівки мали ту саму конструкцію, докладно ту саму величину та були вже заряджені й закручені, ударник — на забезпечнику. Я поклав зброю до лівої внутрішньої кишені піджака.

ПРЕЗИДЕНТ: Це було так обговорено?

ПІДСУДНИЙ: До валізки я не міг покласти зброю, бо треба було рахуватися з можливістю, що службовці оглянуть її без мого відома, тому я мусів тримати зброю при собі.

ПРЕЗИДЕНТ: Які заходи безпеки були зроблені на цей раз?

ПІДСУДНИЙ: На цей раз заходи, щоб рятуватись, не були такі складні; на випадок викриття я мав розповісти ту саму легенду, яку вигадали для мене перед попередньою акцією.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви повинні були виправдуватись?

ПІДСУДНИЙ: Я мав не робити сенсації і йти пробоем.

ПРЕЗИДЕНТ: Яке було ваше ставлення до цього? Чи робили ви заперечення, чи ставили ви якісь питання? Не здавалось вам це примітивним? Чи зробили ви все так, як вам було наказано?

ПІДСУДНИЙ: Я зробив все так, як мені було наказано; мені було ясно, що нема сенсу говорити на цю тему, бо говорення однаково не довело б до кінця. Вони хотіли, щоб доручення було конче виконано в цей час — таке я мав враження. Це був найвищий наказ, і я мав відчуття, що з якихось причин — я не знав, з яких саме — це має статися в цей час і жодне зволікання є недопустиме.

ПРЕЗИДЕНТ: Що ви ще мали при собі?

ПІДСУДНИЙ: Гроші, зброю та патентові ключі. Ключі були заховані в циліндрі з внутрішньою нарізкою і шрубою. Коли розкрутити гвинти, то в циліндрі був отвір для вимінних зубців ключа. Зубець треба було

лише вкласти або виміняти. Я мав з собою 4 або 5 таких зубців. Я мусів постаратися за допомогою цих ключів увійти до середини будинку.

ПРЕЗИДЕНТ: Для затріскового замка?

ПІДСУДНИЙ: Так! Я повинен був пробувати з допомогою тих ключів дістатися по змозі до середини будинку.

ПРЕЗИДЕНТ: З якого металу були ключі — з твердого чи м'якого?

ПІДСУДНИЙ: З твердого. Сергей навіть сказав, що вони виготовлені і куплені в Західній Німеччині.

ПРЕЗИДЕНТ: Що ви, крім цього, ще мали при собі? Такі самі речі?

Сташинський довго думає, поки дає відповідь:

ПІДСУДНИЙ: 10 таблеток, 2 ампулки. Я все це взяв з собою і полетів до Мюнхену. Я зупинився в готелі «Шоттенгамель»* і почав...

ПРЕЗИДЕНТ *перебиває*: Ви сказали, що це був, можливо, інший готель.

ПІДСУДНИЙ: Тоді я був у готелі «Шоттенгамель». В іншому готелі я був кілька днів пізніше, коли я знову прибув до Мюнхену. Наступного дня я негайно розпочав своє стеження; кожного ранку я приймав протиотруйну таблетку і потім, зараз же після 9 години їздив на вулицю Крайтмайра.

ПРЕЗИДЕНТ: В який бік виходили вікна вашої кімнати в готелі «Шоттенгамель»?

ПІДСУДНИЙ: У бік подвір'я. Воно було зовсім мале. Я жив у партері і міг бачити, що подвір'я мало дах.

Кожного ранку я їздив приблизно о 9 год. на вулицю Крайтмайра і проходив повз будинок, щоб побачити, чи не знайду я Бандеру коло гаражу. Пізніше, приблизно в 11 годині, я їздив до Німецького Музею біля моста Людвіга, щоб ствердити, чи немає його в бюро. Звідси я міг бачити, чи стоїть автомашина перед будинком. Інколи я бачив машину, але спочатку мені не вдавалось побачити самого Бандеру. В той час, тобто у травні (1959 р.), я пробув у Мюнхені приблизно один тиждень. Кілька разів я бачив Бандеру, бачив його самого, але частіше в супроводі охоронців. У машині завжди сидів коло нього один чоловік. На третій день мого перебування в Мюнхені я поїхав на вулицю Крайтмайра після обіду; я трохи почекав і тоді побачив, як Бандера приїхав машиною з міста і завернув до будинку. Я також бачив, що він був у машині сам-один. Тепер ситуація і нагода виглядали так, як мені їх намалював Георгій.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви стояли близько до будинку?

ПІДСУДНИЙ: Я стояв у вході до одного будинку на вулиці Занд проти вулиці Крайтмайра. Я міг звідти бачити вхід до будинку Бандери, а також бачив, з якого напрямку він приїхав. Я бачив, що він приїхав з сторони вулиці Дахауер, він проїхав повз мене. Він мене, звичайно, не

* При вулиці Прільмайр, напроти великого магазину «Герті».

бачив, я заховався у входову браму так, що мене не можна було побачити. Коли Бандера в'їхав на вулицю Крайтмайра, я пішов вслід за ним.

ПРЕЗИДЕНТ: Як далеко було від вас до входу до будинку?

ПІДСУДНИЙ: Приблизно 100 метрів. Будинок, в якому я стояв тоді, а також пізніше, тепер уже не існує.*

Я бачив, як Бандера зник у гаражі. Тоді я вийшов для виконання замаху, по дорозі вийняв зброю з кишені, зброя була також і цього разу загорнута в газету, але тепер все було трохи більших розмірів, зброя не була цілком кругла, мала овальну форму. Тоді я пішов до в'їзду до будинку ч. 7 на вулиці Крайтмайра і думав, що я це зроблю зараз. Я мав пройти 80-100 метрів, але все ж мав досить часу, щоб замислитись.

Сташинський говорить помалу, слово за словом, посилюючи цим напруження, яке панує в залі. Він децю приблід, очі звернув у бік голови суду д-ра Ягуша і на тлі сіраво-зеленкуватої стіни чітко вирисовується профіль його голови. Присутні в залі, включно з суддями, прокурорами й поліціантами біля дверей, безперервно вдивляються в Сташинського. Навіть стенографістки перестали працювати і слідкують за розповіддю злочинця.

Я тримав зброю у правій руці, в лівій ампулку, почав іти і був переконаний, що я повинен тепер вчинити замах. Коли я вже був перед самою брамою, я хвилинку подумав, що ось він тепер тут стоїть і щось робить коло машини, він не знає, що я вже в дорозі, що тим самим його смерть зовсім близько, що зараз він не буде жити.

Я ввійшов до в'їздової брами, зробив кілька кроків, гараж був відчинений, машина стояла в гаражі, він стояв з лівого боку і порався коло шоферського сидження. Він тількищо вийшов з авта, авто стояло в гаражі. Я вже зробив два кроки в напрямку до нього, але тоді мені майнула думка і я сказав собі, що цього не зроблю. Я повернувся й пішов геть. Зброю я ще тримав у руці. Тоді я її забезпечив і заховав у кишеню. З рішенням, що він має жити, я пішов геть. Під враженням цього рішення я пішов знову в напрямі Гофгартен і вже скоро був там, бо я дуже поспішав. Щоб пізніше не жаліти, що я виніс таке рішення, я вистрілив з обох цівок у землю і кинув зброю у рів, в якому була вода.

ПРЕЗИДЕНТ: Міст був з каменю чи з дерева?

ПІДСУДНИЙ: З каменю, це був той самий рів, але другий міст.

ПРЕЗИДЕНТ (*показує знімку моста*): Що ви тоді зробили, пане Сташинський?

ПІДСУДНИЙ: Я викинув зброю і пішов до міста.

ПРЕЗИДЕНТ: Це було на третій чи на четвертий день вашого перебування в Мюнхені. Ви після того залишились у Мюнхені?

ПІДСУДНИЙ: Я ще залишився. Я вже сказав, що я вирішив не виконати замаху. Коли минуло кілька годин, я спокійніше замислився над

* Будинку напроти вул. Крайтмайра справді вже немає, його зруйновано і на тому місці закладено міський городець з водограєм.

усім і зрозумів, що мушу про те подумати, що тепер я буду на черзі. Я мусів вигадати якесь виправдання, щоб мені повірили, я мусів довести, що я справді старався виконати доручення. Тому я спробував відчинити вхідні двері будинку Бандери з допомогою патентового ключа. Я випробував яких три ключові зубці. Я приходив туди в різну пору. Я мав у своєму розпорядженні принаймні три дні і я кожного дня ходив туди ввечері, перед обідом або після обіду і пробував відчинити двері патентовим ключем. Під час цих експериментів я зламав один зубець ключа. Я старався не застосовувати сили, щоб не зламати ключа, і все ж таки одна борідка ключа зламалася.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви робили ще якісь маніпуляції з замком?

ПІДСУДНИЙ: Так, Сергей міг вірити і не вірити. Решта зламаною ключа залишилась у мене.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви замислились над тим, що це може мати для вас погані наслідки?

ПІДСУДНИЙ: Я про це думав. Я пішов ще далі і з власної ініціативи спробував з ключа від мого берлінського помешкання випилати новий ключ і відчинити ним двері. Серед цих ключів був також один ключ з алюмінію. На основі моїх попередніх експериментів з ключовими борідками я приблизно знав, як ключ має виглядати. Я випиляв кілька рівців у борідках.

ПРЕЗИДЕНТ: Ваша мета полягала в тому, щоб зробити підхожий ключ, чи лише в тому, щоб зробити принаймні спробу виготовити такий ключ?

ПІДСУДНИЙ: Я не мав великої надії, що мені пощастить відімкнути двері одним із ключів. Я лише хотів примусити Сергея повірити мені, що я дуже старався виконати доручення і навіть зіпсував свій власний ключ від свого помешкання, аби тільки відімкнути двері.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи це був єдиний мотив?

ПІДСУДНИЙ: Була ще і друга причина. Я не міг сказати Сергєєві, що я вирішив не виконати замаху і зараз же викинув зброю. Тому я зробив ці ключі. Я плянував сказати йому, що я не міг виконати замаху в гаражі, бо я побачив когось на подвір'ї. Я не міг приховати, що я справді бачив Бандеру. Я мусів рахуватися з можливістю, що десь поблизу стоїть спостерігач, який слідкує за мною. Незалежно від того, чи за мною стежили, чи ні, я мусів правдиво розповісти про всі мої спостереження, також точно подати час, коли і де я перебував, я мусів про це доповідати. Про цю зустріч з Бандерою я мусів розповісти також правдиво. Я не міг виконати доручення, бо хтось був на подвір'ї. Я думав, що спостерігач, який, можливо, слідкував за мною, цього перевірити не міг.

ПРЕЗИДЕНТ: Що ви хотіли сказати стосовно зброї?

ПІДСУДНИЙ: З допомогою цього ключа я хотів переконати Сергея в тому, що в гаражі замах не міг удатися, тому я старався пробратись до середини будинку. Під час моїх спроб відчинити двері з допомогою ключа

ча з алюмінію, який я випиляв, шматочок ключа відламався і лишився в замку.

ПРЕЗИДЕНТ показує дві зламані борідки від ключів, приклеєні до паперу.

ПІДСУДНИЙ: Так, це ті ключі.

Голова суду перериває розправу на протяз 25 хвилин. Майже всі присутні журналісти, зокрема французькі, англійські й американські, біжать до телефонів, щоб передати до редакції ревелюційні зізнання Сташинського. Перед будинком суду є багато інших журналістів і гостей, які бажають одержати квитки вступу до залі, побачити вбивника й послухати його зізнань. О годині 10,50, коли скінчилася перерва, голова суду д-р Ягуш запитує Сташинського:

ПРЕЗИДЕНТ: Ви досі твердили, що ви повернулись назад до Берліну і поінформували Сергея про те, що ви не могли виконати замаху, бо вам хтось перешкодив це зробити. Це є підставою для виправдання. Ви викинули потім зброю, бо і так з того нічого не вийшло б, і спробували відімкнути двері, при цьому вам поламалися ключі. Після того ви одержали чотири нові ключі, які були зроблені за вашими вказівками. Тепер ви ще раз поїхали до Мюнхену під прізвищем Будайт, щоб переконатися, чи можна відчинити двері цими ключами. Ви поїхали і на цей раз таки відімкнули двері. Ви не рахувалися з можливістю, що один з ключів підійде, правда?

ПІДСУДНИЙ: Так, це слушно, все було так.

ПРЕЗИДЕНТ: Після того ви в серпні одержали відпустку. На початку жовтня ви знову одержали те саме доручення. Будь ласка, розповідайте.

ПІДСУДНИЙ: На початку жовтня я мав зустріч з Сергеем, і він сказав мені, що з Москви прийшов наказ, згідно з яким я маю цими днями знову поїхати до Мюнхену і виконати доручення, яке я одержав перед тим. Події розгорталися так само, як у травні: він дав мені документ, я купив собі квиток у Темпельгофі, один-два дні перед тим я був там, щоб зареєструватися для виїзду літаком. За порадою Сергея я вилетів цього разу не до Мюнхену, а до Франкфурту (над Майном — ред.). Я дуже часто літав по трасі Берлін-Мюнхен. У Франкфурті я мав пересісти. 14-го жовтня перед обідом я вилетів з Берліну і ввечері був у Мюнхені.

ПРЕЗИДЕНТ: Що мали ви з собою?

ПІДСУДНИЙ: Я знову мав при собі ту саму зброю з двома цівками, 2 ампулки, 10 таблеток і патентові ключі.

ПРЕЗИДЕНТ: Вам сказали, що прийшов новий наказ, чи, може, Сергій сказав, що все ж таки треба спробувати виконати доручення? Чи сказав він, звідки прийшло доручення?

ПІДСУДНИЙ: Я вже раніше сказав, що доручення залишилося без змін. З Москви знову прийшов наказ, за яким я мав тепер поїхати до Мюнхену і виконати доручення, яке я одержав раніше. В Берліні чекали, доки прийде цей новий наказ з Москви.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви знову виїхали під прізвисьом Будаїт?

ПІДСУДНИЙ: Так, — і я зупинився в готелі «Зальцбург».

ПРЕЗИДЕНТ *читає з актів*: Число 32, зареєстровано: Ганс Йоахім Будаїт, технічний кресляр, народжений 12. 4. 1927 в Касселі, німець, Дортмунд, вулиця Гольштайна, прибув 14. 10., вибув 16. 10. 1959.

Чим ви вилетіли до Франкфурту?

ПІДСУДНИЙ: Перед обідом літаком лінії «ПАА»*, пізніше літаком «Люфтганзи».

ПРЕЗИДЕНТ: Ви зробили 14-го жовтня ще щось?

ПІДСУДНИЙ: Ні, було вже запізно. Тоді прийшов 15-тий день жовтня. Перед обідом я залишив свій готель з наміром зробити в цей день лише кілька спостережень, піти на вулицю Цеппеліна і подивитися, чи стоїть там відома мені машина — синій «Опель-Капітен».

ПРЕЗИДЕНТ: Ви прийняли таблетку?

ПІДСУДНИЙ: Я прийняв таблетку не відразу після того, як встав з ліжка, а пізніше, коли я йшов пішки до моста Людвіга. З боку Німецького Музею можна бачити будинок на вулиці Цеппеліна та автомашину. До моста Людвіга я прийшов коло 11 години. Звідси я побачив, що коло будинку стоїть синій «Опель-Капітен»; але з цієї віддалі я не міг добре побачити, чи це та сама машина. Я пішов трохи далі вулицею Цеппеліна й побачив число машини. Тоді я пішов назад до моста Людвіга й почав стежити за будинком. Я помітив, що коло 12 години двоє людей сіли в авто, один чоловік і одна жінка. Вони сіли в авто і поїхали далі в тому самому напрямку, куди авто було спрямоване. Коли дивитися з моста Людвіга, вони поїхали по вулиці Цеппеліна, віддаляючись від мене. Мені було ясно, що він не один, тому з замахом нічого не вийде. Я хотів переконатися, чи вони поїхали до якогось іншого місця, чи, може, додому. Тому я сів до трамваю й поїхав прямо до вулиці Крайтмайра.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви це собі уявляли? Ви могли собі сказати: тепер він виїхав, на сьогодні досить. Замість цього ви спитали себе, куди він їде.

ПІДСУДНИЙ: Я хотів поїхати і переконатися, чи він у своєму помешканні. Я одержав таке доручення й хотів більш-менш дотримуватися наказу. Я мусів зробити якісь кроки, з яких було б ясно, що я старався виконати доручення, тим більше, що я знав, що від КГБ тепер прийшов наказ виконати замах у вестибюлі будинку. Я мусів принаймні залишатися поблизу його помешкання.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви замислились над тим, що станеться, коли ви будете коло помешкання, а він приїде?

ПІДСУДНИЙ: Я вважав, що коли я там буду, а він приїде, то мені, мабуть, доведеться виконати доручення. Приблизно 10-15 хвилин по дванадцятій годині я був поблизу вулиці Крайтмайра, пройшов один раз

* Pan American Airways.

повз будинок і побачив, що гараж був замкнений: авта я не міг побачити. Я став на розі вулиць Занд і Дахауер і якийсь час чекав; потім я змінив своє становище. Я сказав собі, що чекатиму тут до 13 години.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви хотіли випробувати стару ворожбу, правда?

ПІДСУДНИЙ: Так. Я собі уявив, що коли він не приїде до 13 години, то тоді він перебуває десь у місті або вже в помешканні, і я його вже більше не побачу. Це обідній час, у цей час я вже одного разу бачив, як Бандера приїхав додому. Незадовго перед 13 годиною — точніше, о 12 годині 45 хвилин — я пішов з вулиці Занда до вулиці Крайтмайра і пройшов повз будинок. Я хотів чекати по другому боці вулиці, щоб не впасти в вічі, коли б він приїхав з вулиці Дахауер. Я вже збирався йти геть. Я пам'ятаю час дуже добре, бо я безперервно дивився на годинник.

Рівно о 13 годині я хотів піти й сьогодні вже більше не займатися цією справою. Ще не було 13 години, і я ще чекав кілька хвилин. Раптом я побачив машину «Опель-Капітен», що їхала з сторони вулиці Занда; я також розпізнав число машини і помітив, що в машині сидить лише шофер; це міг бути тільки Бандера. Я не міг далі чекати, я ще не відійшов, він якраз приїхав і був сам. Я стояв біля будинків чч. 13-15, на невеликій віддалі.

Сташинський дивиться в землю і говорить дуже тихим голосом, при цьому підсвідомим нервовим рухом киває головою.

ПРЕЗИДЕНТ: Що ви зробили?

ПІДСУДНИЙ: Я зрозумів, що не можу відмовитися від виконання замаху. Я мусів це зробити! Я пішов у напрямку до вулиці Крайтмайра, ч. 7. По дорозі я вийняв зброю з кишені і зняв ударник з забезпечника (зброя була знову загорнута в газету). Проходячи повз браму, я, скосивши погляд побачив, що гараж відчинений, перед ним стоїть авто, Бандера стоїть там же і шукає за чимось в авті. Я думав, що авто вже знаходиться в гаражі. Двері гаражу були в кожному разі відчинені.

Напруження і тиша в судовій залі доходять до своїх вершин. Дослівно нема нікого з присутніх, не виключаючи навіть поліціанта, який звичайно з поважною, навіть суворою міною сидить біля Сташинського, — хто б не затримував віддиху. Деякі слухачі похилилися наперед, немов причаїлися перед небезпекою, що надходить. Ніхто не ворухиться, не чути шепотіння, ані покашлювань. П'ять суддів у вишневої барви тогах, з широкими білими передами і краватками «метеликами», сидять безрушно, немов якісь різьби на тлі чолової стіни, і не зводять очей з Сташинського. А він понурив голову й майже шепотом, уривано продовжує свою жахливу розповідь. Але в його голосі не чути такого хвилювання, яке має людина, що справді жалкує свого ганебного вчинку. Гладко обголене, повне обличчя злочинця відбиває жовтавою блідиною від темних плям, що отінюють його холодні, безсердечні очі. Сташинський говорить:

Я не відважився піти до гаражу і швидко пройшов мимо. Потім я пі-

шов до дверей будинку і відчинив їх ключем, який я тримав у правій руці; зброю я в цей час тримав у лівій руці. Я увійшов до середини і замкнув за собою двері. З плятформи я пішов наліво. Я піднявся на кілька східців нагору і хотів на першому повороті сходів чекати, щоб мене не можна було побачити від входу. Я хотів піти йому назустріч. Коли я почекав кілька секунд, раптом почув голоси, насамперед голос жінки, що сказала: «До побачення». Я почув, що хтось спускається по сходах. Це була для мене непередбачена ситуація. Спочатку я не знав, що робити. Коли б я вирішив вийти з будинку, я мусів би рахуватися з можливістю, що зустрінуся з Бандерою і що тоді він мене побачить.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи справді в цей час хтось спускався по сходах?

ПІДСУДНИЙ: Так, кроки наближались до мене. Я зійшов на кілька східців униз, зупинився перед ліфтом, натиснув на гудзик і чекав на ліфт. Я стояв обличчям просто до ліфту. І коли я так стояв, а ліфт ще не над'їхав, в той час за моєю спиною хтось пройшов по сходах вниз. Я пізнав по кроках, що це жінка, бо на камінних сходах я докладно чув стукіт високих закаблуків. В цей момент вона пройшла коло мене за моєю спиною.

ПРЕЗИДЕНТ: Вона пройшла повз вас?

ПІДСУДНИЙ: Вона пройшла повз мене і вийшла через двері з будинку.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви тим часом увійшли до ліфту?

ПІДСУДНИЙ: Я відчинив двері ліфту, але не пам'ятаю, чи я увійшов до середини, і замкнув за собою двері.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи жінка пройшла повз вас у ту хвилину, коли ви відчиняли двері ліфту?

ПІДСУДНИЙ: Може, кілька секунд перед тим. Я її не бачив, і вона теж не бачила мого обличчя.

ПРЕЗИДЕНТ: Інцидент на цьому скінчився?

ПІДСУДНИЙ: Так, але тепер ситуація була знову така, як перед тим. Я знову замкнув двері ліфту і піднявся по сходах угору. В цей час я почув, що двері будинку відчинились і хтось увійшов. Я здогадався, що це Бандера. Коли я почув, що двері хтось відчинив, я пішов попри поруччя по сходах вниз назустріч Бандері.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви побачили його коло дверей будинку?

ПІДСУДНИЙ: Я побачив його, двері були ще відчинені. Він у ту хвилину намагався вийняти свій ключ із дверей.

ПРЕЗИДЕНТ: Якою рукою?

ПІДСУДНИЙ: Лівою рукою. Він тримав під (правою) пахвою пакунки.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви, мабуть, пригадуєте, що тоді виникли сумніви стосовно того, що він мав у правій руці. Чи ви замислювалися над тим, як це можна пояснити?

ПІДСУДНИЙ: Я багато над цим думав, бо мене про це з усіх боків питали, спочатку Шелепін у Москві, а пізніше тут, під час допиту. Я

тепер знаю, що він ніс у руках. Проте я мушу повторити мої попередні зізнання, що в моїх очах це були пакунки або торбинки. Я хотів вказати на колір. Мені здавалося, що це пакунки або торбинки, вони були ясно-брунатного кольору.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи пригадуєте: були в них червоні чи зелені помідори?

ПІДСУДНИЙ: Я бачив овочі, коли проходив повз нього. Мені здавалося, що це були червоні помідори. Він тримав ногою двері, щоб вони не замкнулися. Це не була ситуація, яка повинна бути, щоб виконати замах. Він мусів би був замкнути за собою двері. В цю хвилину він побачив мене і подивився на мене; я подивився на нього. Щоб виграти час, я нагнувся і почав поправляти свій черевик. Але цим я нічого не досягнув.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви лівак?

(У той час Сташинський, за його пізнішим виясненням, мав тоді на ногах черевики без шнурівок).

ПІДСУДНИЙ: Ні. Я тримав зброю у правій руці і правою ж рукою поправляв свій черевик. Воно виглядало з мого боку по-дурному, але я хотів виграти час. Я не міг зупинитися без причини. Я знав, що мушу виграти час. Тоді я пішов далі. Я не знав, чи маю зробити замах, чи ні. Я спускався по сходах і вже думав, що зараз пройду повз нього, і, мабуть, з того всього нічого не вийде. З другого боку, я знав, що мушу це зробити. Це не легка справа розповісти, які думки я мав у ту хвилину.

Це вже друга спроба, і я не повинен її прогавити — думав я. Він все ще стояв на місці. Коли про це розповідаєш, воно триває довго, але все це відбулося в дуже короткий час.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли він стояв в середині будинку і лівою рукою вийняв із дверей ключ, то до вас був скерований правий бік його обличчя?

ПІДСУДНИЙ: Коли я ще був угорі, він був звернений до мене правим боком свого обличчя; щоб вийти з будинку, я мусів пройти за його спиною. Коли я проходив повз нього через вихідні двері, він подивився на мене, і в цю хвилину я почув, що я говорю, що «щось не функціонує», і ще якісь слова, яких я сам не розумів. Він відповів мені щось ніби: «вже в порядку».

Тиша в залі, здається, голосно дзвонить, не чути людського дихання, немов би не було живої душі, тільки годинник на стіні нечутно відмірює тяжку й пекучу, як біль, хвилину... В цю тишу каменем падають дальші слова Сташинського:

Я повернувся праворуч і взяв лівою рукою клямку. Він стояв коло мене, в цю хвилину він уже вийняв ключ із дверей. Але він ще тримав його в руці, а торбинки — в правій руці. Так я там стояв і хотів закрити двері за собою, а зброю я тримав у правій руці; раптом я зробив рукою рух угору і вистрілив з обох цівок, негайно повернувся, закрив за собою двері і пішов геть.

Ці слова московський найманець говорить точно о годині 11,30 рано в середу 10 жовтня 1962 року.

— *Ja!* — повторює мимоволі голова суду в Карльсруге, д-р Ягуш, і на одну коротеньку мить його голова опирається підборіддям об груди...

ПРЕЗИДЕНТ: Ви вистрілили, ще будучи в будинку?

ПІДСУДНИЙ: Одною ногою я вже стояв на порозі.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви бачили, що сталося після того?

ПІДСУДНИЙ: Ні, негайно після того, як я вистрілив, я повернувся і пішов геть.

Голос Сташинського знову спокійний, сухий, без жадних хвилювань.

ПРЕЗИДЕНТ *читає з актів*: Слідство проти невідомої особи. 16. 10. 1959 р. Стосується смерти Степана Бандери. (*Читає місце, в якому між іншим сказано, що в одязі померлого був знайдений пістоль у кобурі під правою пахвою*). Ця обставина, можливо, свідчить про те, що Бандера був лівак. Що ви робили далі?

Сташинський попадає в свій одноманітний, розповідний тон.

ПІДСУДНИЙ: Після того, як я вийшов з будинку, я негайно повернув ліворуч. Опинившись на вулиці Крайдінга, я одночасно заховав зброю і вийняв з лівої кишені ампулку, роздавив її та вдихнув пари з неї. Поперечною вулицею я пішов до вулиці Німфенбург. По дорозі я викинув на ходу дверний ключ до каналізаційного отвору.

Зброї я ще не міг викинути, бо для цього ще не було нагоди. Я пішов пішки вулицею, що веде просто до Гофгартен. Там я знову пішов до рова і знову кинув з моста зброю в потік. Тоді я далі пішов вулицею Максиміліяна до площі Ленбах і до свого готелю. Там я вимельдувався. Було по 14 годині. Швидким поїздом я виїхав до Франкфурту (над Майном — ред.). Я це зробив згідно з одержаними мною вказівками. Після замаху я хотів якнайшвидше виїхати з Мюнхену. Я виїхав першим поїздом, що їхав до Франкфурту. В цьому напрямку їхали один чи два поїзди щогодини. Коли я прибув на станцію, я переглянув розклад їзди і встановив, що мені доведеться чекати на поїзд недовго. Я чекав, може, 15-20 хвилин.

Отже я поїхав до Франкфурту і прибув туди після обіду. Мою валізку я залишив на станції і пішов розвідувати по різних летунських компаніях, коли я можу вилетіти до Берліну. Але в цей вечір було вже за пізно, і я мусів переночувати у Франкфурті. Я переночував у готелі «Вісбаден», і саме — лише цю одну ніч.

ПРЕЗИДЕНТ *читає*: Реєстрація 15. 10. 1959. Готель «Вісбаден»: Ганс Будаїт, кімната 53, день виїзду 16. 10. Підтверджено федеральним кримінальним управлінням.

ПРЕЗИДЕНТ: Під яким прізвищем ви вилетіли?

ПІДСУДНИЙ: Я ще в той самий вечір замовив для себе місце в літаку під фальшивим прізвищем — не під прізвищем Будаїт, а, здається мені, під прізвищем Ковальський. Я вибрав собі польське прізвище, бо

видно було, що я чужинець. Я знав, що пасажир, які летять до Берліну з Західньої Німеччини, не мусять пред'являти документи.

ПРЕЗИДЕНТ: Це було передбачено чи, може, з вами обговорено, що ви, повертаючись назад, візьмете собі інше прізвище?

ПІДСУДНИЙ: Ні, це була моя ідея, вона спричинила мені пізніше деякі неприємності. Я не повинен був цього робити, бо це не було підготоване. На випадок якоїнебудь контролі можна було встановити, що я подав неправильне прізвище.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи пригадуєте ви, якій фірмі належав літак?

ПІДСУДНИЙ: «БЕА».

ПРЕЗИДЕНТ *зачитує у пасажирському списку цієї фірми від 16 жовтня 1959 р.: ч. 12 — пасажир Ковальський. Отже, ви знову прибули до Берліну. Ви склали звіт Сергееві?*

ПІДСУДНИЙ: Я негайно потелефонував до нього. Він уже знав про все і тут же телефонічно погратулював мені. Ми домовилися про зустріч у місті, і я поїхав до нього. Він знав про все з преси.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви знову склали тепер звіти за тим самим зразком, як у випадку пана Ребета?

ПІДСУДНИЙ: Так, у двох варіантах, за тим самим зразком, як у випадку Ребета, два звіти. В першому звіті я лише зазначив шлях моєї подорожі і час, в який я відвідав різні місця, у другому звіті я написав лише, що я особу привітав і що привітання було вдалим.

Після короткої перерви, яка тривала до год. 11,50, адвокат Нойвірт, за згодою президента Ягуша, ставить Сташинському знаменне запитання:

НОЙВІРТ: Що ви думали, коли ви вбили пана Степана Бандеру? Чи ви мали якунебудь особисту причину для такого вбивства?

Сташинський на хвилину ніяковіє, мнеться нервово, згодом каже:

ПІДСУДНИЙ: Я не мав жадної особистої причини вбити його. Я лише виконав наказ.

До президіяльного стола підходить експерт, який показує суддям мапу «замкненої зони» — Карльсгорст у Східньому Берліні. Всі адвокати й обидва прокурори теж підходять до стола й розглядають мапу, після чого голова суду оголошує перерву до год. 15-ої. Після перерви д-р Ягуш звертається до Сташинського з запитанням:

ПРЕЗИДЕНТ: Чи хтось тут, у Німецькій Союзній Республіці, на вас колись впливав (поминаючи слідчі органи), що саме ви маєте сказати на цьому процесі до того чи іншого пункту? Ви маєте тепер можливість тут, перед усіма слухачами, прилюдно про це заявити. З цього приводу для вас не може постати жодна шкода. Ви повинні тепер відважитися сказати, чи впливав хтось на вас, щоб спонукати вас не говорити тут правди?

ПІДСУДНИЙ: Цього ніколи не було.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи була колись раніше роблена спроба, щоб спонукати

вас з тих, чи інших мотивів розказувати нам тут байки і обтяжити себе самого?

ПІДСУДНИЙ: Ніколи!

ПРЕЗИДЕНТ: Може, хтось це робив з-поза Німецької Союзної Республіки?

ПІДСУДНИЙ: Ні!

ПРЕЗИДЕНТ: Напевно?

ПІДСУДНИЙ: Так!

ПРЕЗИДЕНТ: Шляхом таких маніпуляцій ви накликаєте нещастя на себе самого. Ви тепер маєте нагоду тут розповісти публічно про такі речі. Може, з вами погано поводитись, бо від вас хотіли одержати якоесь зізнання?

ПІДСУДНИЙ: Ні.

Суд викликає свідку Кресценцію Губер, зізнання якої спричинюють деколи легкий сміх серед слухачів. Пані Губер — це зразок німецької домашньої господині, яка говорить резолютно, сміливо, деколи голосно зітхає тощо. Д-р Ягуш повчає її, що вона буде присягати, і запитує:

ПРЕЗИДЕНТ: Чи знаєте ви пана Сташинського?

Голова вказує рукою на Сташинського, свідка заперечливо хитає головою.

СВІДКА: Ні, я його ніколи не бачила.

ПРЕЗИДЕНТ: Подайте персональні дані про себе.

СВІДКА: Кресценція Губер, одружена, без професії, домашня господиня, 48 років, живу в Мюнхені, вулиця Талькірхнер число 67; пан Сташинський не є моїм родичем.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви мали колись якунебудь справу на вулиці Крайтмайра, у будинку ч. 7?

СВІДКА: Так, я там прибирала помешкання родини Вайнер на першому поверсі.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви пригадуєте, що в цьому будинку в середині жовтня 1959 року був знайдений мертвим пан Бандера, що називав себе Попель?

СВІДКА: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви про це довідалися?

СВІДКА: Через радіо. Про це я читала також у газеті. Я ходила туди двічі на тиждень — у вівторок і в четвер. Прізвище (Бандери) було мені невідоме, я звернула увагу лише на будинок ч. 7 на вулиці Крайтмайра, бо я там прибирала.

Коли я туди прийшла наступного разу, мені про це розповіла жінка, яка в цій родині доглядала за дітьми.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли ви звичайно залишали помешкання, що його ви прибирали?

СВІДКА: Я завжди кінчала працю о першій годині. Я працювала від 8 до 1 години.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи можете пригадати: ви в цей день теж пішли о першій годині?

СВІДКА: Так, це було незадовго перед першою годиною або скоро після першої. Я спускалася по сходах вниз. Мені заплатили за мою працю. Коли я зійшла вниз, коло ліфту стояв якийсь чоловік.

ПРЕЗИДЕНТ: Як він там стояв?

СВІДКА: Цього я точно не пам'ятаю. Можливо, що я сказала йому «Грюс Готт»*. Я лише пригадую, що його волосся було не таке темне.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви випадково бачили або чули, чи рухався ліфт?

СВІДКА: На це я не звернула уваги.

ПРЕЗИДЕНТ: Цей чоловік стояв коло дверей ліфту чи в зовсім іншому місці?

СВІДКА: Я не знаю, я вже ламала собі над цим голову. Я лише знаю, що його волосся не було таким темним.

ПРЕЗИДЕНТ *прохає Сташинського повернутись і стати перед дверима, щоб свідка могла подивитись на нього ззаду. Сташинський покидає лаву обвинувачених і стає перед дверима, обернувшись до свідки спиною.*

СВІДКА *не може пригадати. Вона каже, що той чоловік не мав такого темного волосся.*

ПРЕЗИДЕНТ: Може, пригадуєте, чи міг він так стояти?

СВІДКА *невпевнено хитає головою.*

ПРЕЗИДЕНТ: Але ви пригадуєте, що в цих малих сінях стояв чоловік?

СВІДКА: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи не здається вам, що ви бачили його в обличчя або що він стояв спиною до вас?

СВІДКА: Я пішла до дверей. Я пішла до свого вельосипеда на подвір'ї, що стояв у глибині подвір'я, і поїхала додому.

ПРЕЗИДЕНТ: Щоб дійти до вашого вельосипеда на подвір'ї, ви потребували не більше двох хвилин?

СВІДКА: Так, приблизно.

СУДДЯ: Чи знали ви пана Попеля?

СВІДКА: Ні, його особисто я не знала.

ПРЕЗИДЕНТ: У той час, як ви забирали з подвір'я свій вельосипед, чи ви помітили, що хтось приїхав автом?

СВІДКА: Там в'їздили часом машини, але я нічого не помітила.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви бачили пана Попеля перед тим? Знали ви його з обличчя?

СВІДКА: Можливо, що я його вже бачила, але не знала, хто він такий.

* Баварське поздоровлення «Grüß Gott» («Здоровлю з Богом!») уживається в значенні щоденного привітання: «Добрідень!», «Здорові були!»

ПРЕЗИДЕНТ: В той час, як ви забирали з подвір'я свій вельосипед, чи бачили ви якогось чоловіка коло гаражу?

СВІДКА: Ні, там я нікого не бачила. Я була сама.

Судді встають, одягають на голови берети, всі в залі теж підводять-ся зі своїх місць і свідка, піднісши вгору пальці правої руки, повторює за головою суду слова присяги на те, що вона сказала правду.

ПРЕЗИДЕНТ: Ми тепер підходимо до того, що містить обвинувачення стосовно дальшого часу, після тих подій, про які ви нам розповіли. В листопаді 1959 року ви одержали запрошення від одного генерала. Розкажіть про це.

ПІДСУДНИЙ: На початку листопада 1959 року Сергій повіз мене з міста автом до забороненої зони і представив мене там одному генералові, що був, як він сказав, нашим начальником. Він був шефом відділу КГБ у Карльсгорсті. В конспіративному помешканні ми говорили, може, з 15 хвилин — на загальні теми. Потім генерал, як господар, попрохав нас піти до іншої кімнати, в якій стояв стіл, накритий для трьох осіб. Ми сіли. Тоді генерал подав мені, як він сказав, приемне повідомлення. Він сказав мені, що згідно з постановою уряду, мене нагороджено бойовим орденом Червоного прапора за успішну роботу і за виконання доручень.

ПРЕЗИДЕНТ: Отже, існують два роди ордена Червоного прапора.

ПІДСУДНИЙ: Так, перший називається просто орден Червоного прапора, другий — бойовий орден Червоного прапора. Бойовий орден можна одержати також у мирний час, але для цього повинні існувати особливі підстави більш або менш військового характеру.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви прийняли це відзначення?

ПІДСУДНИЙ: Хоч я раніше не думав над тим, що одержу таке відзначення, але не був також дуже здивований, бо це був практикований звичай, що за виконання важливих доручень нагороджувано. На ордени Советський Союз не скупий. Генерал пробував з'ясувати мені, яке високе відзначення це означає. Він сказав, що це є незвичайна річ і що трапляється дуже рідко, щоб хтось у мирний час одержав такий орден. Вже з цього я міг бачити, наскільки важливою була виконана мною робота.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи сказав він вам, в який спосіб ви одержите орден?

ПІДСУДНИЙ: Так, він сказав, що для цього я поїду до Москви.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи сказав він щось про те, які пляни стосовно вас мають на майбутнє?

ПІДСУДНИЙ: Про це ми говорили лише загально. Він сказав, що, наскільки він знає, я тепер маю поїхати на якийсь час до Москви, щоб там одержати додатковий вишкіл як агент. Міркування для цього були такі:

Оскільки замах не пройшов без сенсації, потрібно, щоб проминув якийсь час, і щойно тоді знову зможу показатись на Заході, бо громад-

ськість схвилювалася. Він вважав, що я не повинен провести цей час у Берліні без користи для себе. Тому буде підходящим і так вирішено, що я на якийсь час, приблизно на рік, поїду до Москви, щоб одержати там додатковий спеціальний вишкіл. З його слів можна було зрозуміти, що виконане мною доручення і одержання ордена закінчили один етап моєї діяльності для КГБ. Це мав би бути ніби поворотний пункт у моєму житті, щоб дістатися на вищий щабель.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви вже раніше згадували один вислів Сергея у зв'язку з цим.

ПІДСУДНИЙ: Сергей натякнув мені, що мене тепер, мабуть, вишколюватимуть у Москві кілька років і тоді мене застосують протягом якогось часу в Західній Німеччині або в Західній Європі. Сергей також сказав напівсерйозно, напівжартома, що я, може, стану за кілька років на його місці тут, у Карльсгорсті.

ПРЕЗИДЕНТ: Як поставились ви до цих перспектив?

ПІДСУДНИЙ: Ці перспективи були для мене цілком новими і чогось такого я собі раніше не уявляв. Дотепер для мене не було нічого занепокоюючого в тому, що було пляноване про моє майбутнє. Про мою дальшу діяльність у Західній Німеччині була вже раніше мова при різних нагодах, при інших нагодах уже говорено про те, і в цьому не було нічого надзвичайного.

ПРЕЗИДЕНТ: А все ж сталося щось таке, з чим ви раніше не рахувалися. Вас мали нагородити орденом і вручити цей орден у Москві, далі вишколити, і це повинно було показати вам, що ви будете в майбутньому працювати в усякому разі в подібний спосіб, як було і досі.

ПІДСУДНИЙ: Так, мені було ясно, що я залишуся при КГБ і працюватиму для нього.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви до цього поставились?

ПІДСУДНИЙ: Про припинення роботи я досі не думав, скласти заяву про небажання далі працювати не можна було. В моєму випадку це було неможливо. Та обставина, що мене хотіли вишколити і застосувати в Західній Європі, була для мене, властиво, не такою вже неприємною.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви собі це уявляли?

ПІДСУДНИЙ: Це пов'язане з багатьма моїми переживаннями, з обома цими замахами і з тим, що впливало з цього.

ПРЕЗИДЕНТ: Тоді ви поїхали до Москви?

ПІДСУДНИЙ: Так, я поїхав 21-го чи 22-го листопада. Я весь час чекав. Воно не було так, що мое (берлінське — ред.) начальство пристосувалось до мене, а до начальства в Москві і з Москви прийшов для мене наказ 22-го листопада приїхати до Москви і одержати орден. Орден я мав одержати 25-го листопада. Мені порадили запакувати всі свої речі і взагалі зникнути з Берліну.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви поїхали?

ПІДСУДНИЙ: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли?

ПІДСУДНИЙ: Це було 21-22 листопада. У Москві зустрів мене один співробітник КГБ, якого я знав з моїх берлінських часів; він примістив мене в готелі, і там я чекав дальших вказівок і отримання ордена.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи сказав він вам щонебудь про виконане вами доручення і про те, які наслідки з цього будуть?

ПІДСУДНИЙ: Чоловік, що зустрів мене на станції, мав мене лише обслуговувати.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи знав він, що ви маєте одержати орден?

ПІДСУДНИЙ: Це було пізніше; мені було сказано, що вручення ордену 25-го листопада не відбудеться і що я мушу чекати. Тим часом начальство хотіло довідатися про мої пляни та поінформувати мене про пляни КГБ. Для цієї мети до мене прийшов інший співробітник КГБ, Ніколаєвич; він говорив зі мною про це. Він був також лише зв'язковим між мною і своїм начальником.

ПРЕЗИДЕНТ *читає місце із слідчих актів*: ...«коли я був у грудні в Москві»... «Він сказав мені при цій нагоді, що дальші заплановані замах на еміграційних провідників покищо не будуть здійснювані, доки не затихне схвильовання серед суспільности і серед емігрантів».

ПІДСУДНИЙ: Так, це правильно.

ПРЕЗИДЕНТ: Хто це був?

ПІДСУДНИЙ: Жодний з тих, кого я досі називав.

ПРЕЗИДЕНТ: Ваш начальник?

ПІДСУДНИЙ: Алексей Алексеевич. Він був керівником відділу і говорив зі мною в загальних рисах про мое дальше майбутнє.

ПРЕЗИДЕНТ: Як представив він вам ваше майбутнє?

ПІДСУДНИЙ: Ми зустрілись у готелі, і після звичайної розмови він також сказав, що ми якийсь час мусимо почекати, а в цей час я одержу дальший вишкіл, спеціальний вишкіл, удосконалю мою німецьку мову; я мав також вивчити англійську мову. Пізніше, тобто по якомусь часі мене мали застосувати як агента в Західній Європі. Він не говорив весь час про Німецьку Союзну Республіку, він не хотів назвати ту чи іншу країну, він завжди говорив лише про Західню Європу. Мої завдання, які я мав виконувати на Заході, полягали б у тому, що я працював би далі в той самий спосіб, як протягом останніх двох років. Він сказав мені відкрито, що я маю виконувати дальші замах.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи сталося щось протягом наступних днів?

ПІДСУДНИЙ: 8 або 10 днів пізніше, 5-го або 6-го грудня, мене покликали до головного будинку КГБ для одержання ордена.

ПРЕЗИДЕНТ *показує портрет і питає*: Чи знали ви цього пана?

ПІДСУДНИЙ: Так, це Шелепін. У 1959 році він був головою «Комітета Государственной Безопасности».

ПРЕЗИДЕНТ: Ви бачили його в Москві?

ПІДСУДНИЙ: Так, 5-го або 6-го грудня мене привели до будинку КГБ, а ввечорі — до Шелепіна. У Шелепіна були також Георгій Аксентьевич і керівник відділу Алексей Алексеевич. Коли ми ввійшли до кімнати, Шелепін зробив кілька кроків мені назустріч, взяв з столу грамоту в червоній обгортці і прочитав мені її. В ній було написано, що постановою Верховного Совету від 6-го листопада 1959 року мене нагороджено бойовим орденом Червоного прапора за виконання важливого доручення уряду.

ПРЕЗИДЕНТ *тримає перед собою текст з обґрунтуванням підстав, чому Сташинському дали орден. Цього тексту він не зачитує, а каже до Сташинського: Ви це знаєте?*

ПІДСУДНИЙ *притакує.*

ПРЕЗИДЕНТ *читає: Підпис: голова Ворошилов і секретар Георгадзе. Дивиться на підсудного і питає: Він вам не передав грамоти, не дав вам її?*

ПІДСУДНИЙ: Грамота є таємною і мала лишатися при моїх персональних паперах у КГБ.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи повідомлення про такі нагороди публікуються в пресі?

ПІДСУДНИЙ: Нормально так.

ПРЕЗИДЕНТ: В якій газеті?

ПІДСУДНИЙ: У «Правді». Повідомлення про мою нагороду не було опубліковане. Про це ми також говорили з Шелепіном. Він звернув мою увагу на те, що це самозрозуміло, і сказав: «Ви знаєте, що про такі речі не пишуть». Нормально такий орден мав би вручити не стосовний міністер, а голова Ворошилов. Але він передає ордени не індивідуально, а групово. Я не міг одержати ордену у складі якоїсь групи, бо все мало лишитися суворою таємницею.

Сташинський увесь час дивиться на д-ра Ягуша, немов би на свого приятеля, якому він розповідає про «пригоди» і хвалиться перед ним успіхами та нагородами. Його голос вирівнявся, набрав майже веселого тону. Здається, що Сташинський ще раз переживає радість тих «урочистих» хвилин, коли він з рук московських начальників приймав нагороду за злочин скритовбивства. Він говорить:

Після того, як Шелепін прочитав текст грамоти, він взяв з столу коробку з орденом, поклав орден у ліву руку, а правою рукою потиснув мені руку. При цьому всі встали; це було урочисто.

ПРЕЗИДЕНТ: Скільки осіб було при цьому?

ПІДСУДНИЙ: Я, Шелепін, Георгій Аксентьевич і Алексей Алексеевич, отже чотири особи.

ПРЕЗИДЕНТ: На цьому прийняття закінчилося?

ПІДСУДНИЙ: Це була строго офіційна частина: вручення ордена. Потім він запропонував мені сісти і розпочав розмову про виконане мною останнє доручення, про справу Бандери. Він хотів почути від мене про всі подробиці.

ПРЕЗИДЕНТ: Що ви йому розказали?

ПІДСУДНИЙ: Я мусів йому розповісти, як усе відбулося, від самого початку, починаючи від моїх спостережень у Мюнхені біля церкви, на вулиці Цеппеліна, в Роттердамі, про те, як я стежив за Бандерою у Мюнхені, і про останнє доручення. Після того, як я все розповів, він почав ставити питання виключно щодо замаху. Він спитав мене, де відбувся замах. Я мусів йому розповісти, як я стояв, де стояв Бандера, як виглядав будинок всередині. Я мусів зробити ескіз і точно показати, де стояв кожний з нас. Тоді він спитав мене, що Бандера в той момент ніс у правій руці; ще спитав мене, що я бачив. Я сказав: червоні помідори. Він спитав, чи це дійсно було так. Я властиво не знав, чому він про це питає, і не міг зрозуміти задньої думки цього питання. Тоді він мене знову спитав, в якому місці я вистрілив із зброї, чи не сталось це, може, на один поверх вище або, може, десь на сходах, а не коло дверей будинку. Він питав мене так само докладно, як тут мене питали під час поліційного допиту.

Суд викликає фахівця російської мови, який зачитує вголос переклад на німецьку мову різних советських документів. З його пояснень скорочено записано дані про такі документи:

Пашпорт Російської Советської Федеративної Соціалістичної Республіки, VII-СА, ч. 501 142 на прізвище Сташинський Богдан Миколаєвич, народжений 4. 11. 1931 в Борщовичах Львівського району.

Студентська посвідка ч. 70 004, виставлена I-им Московським державним педагогічним інститутом для чужих мов на прізвище Сташинський Богдан, факультет — німецька мова, рік впису — 1961.

Советська посвідка для виїзду за кордон, АБ ч. 071 031, виставлена на прізвище Крилов Александр Антонович, народ. 1930 року, з печатками прикордонної контролі і наказом від військової команди про службову поїздку з Москви до Східньої Німеччини.

Службове свідоцтво Сташинського, виставлене 28 грудня 1960 р. директором Науково-дослідного інституту, поштова скринька ч. 946.

Це «службове свідоцтво» стверджує:

«Товариш Сташинський Богдан Миколаєвич, народжений 1931 р., був затруднений у цьому інституті від березня 1951 до грудня 1960 р., показав себе чесним і солідним співробітником... покладену на нього роботу він виконував своєчасно і успішно... За успішну діяльність в опрацюванні одної важливої проблеми був відзначений, згідно з указом Президії Верховного Совета ССРСР від 6 листопада 1959 р., орденом Червоного Прапора». Підпис: директор Макар.

Під час читання цього кошмарного «документу» Сташинський помітно блідне.

Між президентом, який порівнює переклад фахівця з текстами інших перекладів в актах, і фахівцем відбувається дискусія щодо правильно-

сти перекладу деяких російських слів на німецьку мову. Після закінчення зізнань перекладача продовжується допит Сташинського.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви вже скінчили розповідати про вашу розмову з Шелєпіном? Почнемо іншу тему?

ПІДСУДНИЙ: Ні, ще не скінчив. Після того, як я закінчив розповідати про справу Бандери, він спитав мене, чи я вже знаю про мою дальшу працю в КГБ. Я сказав, що так. Шелєпін сказав мені, що я на якийсь час залишусь тут (у Москві — ред.), доки хвилі не заспокояться, а тоді мене будуть застосовувати, щоб я далі виконував такі самі доручення, які я виконував раніше, як мені про це вже перед тим сказав Алексей Алексеевич.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви не вказували йому на те, що Советському Союзові вийшло б на користь, коли б дещо в цих задумах змінилося?

ПІДСУДНИЙ: За звичаями так не водиться говорити. Я був співробітником (КГБ) і мені було недоречно і неможливо таке говорити.

ПРЕЗИДЕНТ: Бувають також хворі співробітники, для такої роботи треба мати добрі нерви, існують завдання, що повинні бути полагоджені дискретно, а це також лежить в інтересах органів, що дають накази. Можна було, наприклад, сказати: я це зробив один раз і другий, але почуваю себе не досить сильним, щоб так працювати далі; не зважаючи на всі почесті, я вже маю того досить, одного дня може статися провал. Чи сказали ви щось у цьому дусі?

ПІДСУДНИЙ: Ні, я не висловився в такий спосіб.

ПРЕЗИДЕНТ: Може, ви могли б сказати: «Я боюся, що не можу», це можна було б легше зрозуміти. Принаймні ви могли так сказати, щоб почути, що він на це скаже. Ви про це не подумали?

ПІДСУДНИЙ: Мені не прийшло в голову висловитись у такий спосіб. Мені здавалося, що вислови такого роду недопустимі і, наскільки мені була відома ситуація, також безцільні.

ПРЕЗИДЕНТ: Мені прийшла тепер така думка. Ви раніше мали справу з тим агентом*, який завжди хотів їхати з Мюнхену додому, бо йому здавалося, що його вже розпізнали і що американці слідкують за ним. Ви спитали його, чи взяв би він участь у викраденні Ребета.

ПІДСУДНИЙ: Він звернув увагу на труднощі.

ПРЕЗИДЕНТ: І, не зважаючи на це, ви таки натискали на нього, щоб він щось зробив.

ПІДСУДНИЙ: Ми пізніше ніколи не говорили на цю тему.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи не могло це бути для вас вказівкою, щоб і собі сказати щось подібне.

ПІДСУДНИЙ: Моє становище було інше. Він не зробив того, що зро-

* Большевицький агент Бисага-Надійчин, боячися заарештування, домагався, щоб КГБ дозволив йому покинути Мюнхен і щоб він одержав дозвіл покинути свою роботу та вернутися до ССРСР. Див. розділ «Матеріяли і документи» ч. 28.

бив я, а я був уже так заплутаний у справу, що для мене не було іншого виходу. Я був у військовій організації, де наказ є все.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи говорили ви ще на якусь іншу тему?

ПІДСУДНИЙ: Так, ми ще говорили про мої особисті справи.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви хотіли одружитись?

ПІДСУДНИЙ: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви були заручені?

ПІДСУДНИЙ: Так, я був заручений, але мої начальники про це досі нічого не знали.

ПРЕЗИДЕНТ: Але ж ви вже говорили про це в Москві.

ПІДСУДНИЙ: Я говорив про це з Алексеем Алексеевичем. Коли я говорив про це з Алексеем, він спочатку намагався відмовити мене від цього і сказав, що це був би фальшивий крок. Він вказав на труднощі і старався всякими способами переконати мене, що я мушу зректися свого пляну.

ПРЕЗИДЕНТ: Як це скінчилось? Вам відмовили, чи справа була відкладена?

ПІДСУДНИЙ: Сталося так, як це звичайно буває в таких установах: він висловив думку, що це неможливо і що я повинен одружитися з російською дівчиною, яка є співробітницею КГБ. Тоді нас обох вишлють за кордон, це буде добре для праці і поведе до дальших успіхів, бо не треба буде боятись. Пізніше він сперечався зі мною і сказав, що він не відмовляє мені, але я маю подумати над його словами. «За кілька днів, — сказав він, — коли ви вже над цією справою подумаете, дайте мені знати, я охоче прийду до вас, і ми поговоримо про це ще раз». Це означало, що я мав за кілька днів зголоситись у нього і прийняти його пропозиції. Я сказав йому, що виконаю його вказівки щодо розмови.

Після цієї відповіді Сташинського д-р Ягуш оголошує перерву судової розправи. Перерва триває від год. 17,37 до 17,50, після чого голова суду запитує Сташинського:

ПРЕЗИДЕНТ: Коли б ви схотіли одружитися з росіянкою, то чи й тоді ви мусіли б прохати дозволу?

ПІДСУДНИЙ: Обов'язково. Її благонадійність мала бути перевірена.

ПРЕЗИДЕНТ: Отже, ви одержали замасковану відмову. Чи ви самі розпочали розмову на цю тему?

ПІДСУДНИЙ: Так, після обговорення мого майбутнього ми почали говорити про мої особисті справи. Він (Шелепін) знав уже про все. Алексей Алексеевич сказав йому про це. Він сказав, що він чув, що я бажаю одружитись. «Чи це не трошки зарано», — сказав він. — «Ви знаєте, це не прийнято, щоб співробітник КГБ одружився з чужинкою».

Я сказав, що мені це відомо. Я сказав, що я знаю цю жінку вже три роки. Я переконався в тому, що вона порядна і розумна дівчина і не ставиться до Росії негативно. Хоч я це і сказав, але правдою було б протилежне твердження.

Я мав 10 днів часу подумати над цією справою, перш ніж піти до Шелепіна. Я думав так: коли я тепер залишусь у Москві, одержу додатковий вишкіл і одружуся з росіяною, то тоді мої сумніви знову цілком зникнуть і я знову стану «стовідсотковим».

ПРЕЗИДЕНТ: Чи могли ви собі уявити, що на випадок, коли б ви одержали дозвіл одружитися з Інгою Поль, ви одержали б можливість вийти з цього оточення?

Чи слід вас розуміти, що коли б ви одружилися з вашою нареченою, ви одержали б від неї внутрішню підтримку, — тоді як одружившись з жінкою, вірною генеральній лінії, ви самі стали б таким, як вона? Чи був це мотив, чому ви так уперто хотіли добитися цього одруження?

ПІДСУДНИЙ: Так. Звичайно, Шелепін міг зробити, як хотів: відмовити мені або дозволити. Але оскільки це була моя приватна справа, я старався це здійснити. Шелепін пробував обережними словами переконати мене відмовитися від цього. Він сказав: «Ви зробили на цей час великі успіхи. У нас теж є гарні жінки. Ось погляньте на цю».

Я відповів йому, що справа не в красі. Коли знаєш людину довгий час і знаєш, що також і далі співжиття з нею буде гарне, то це саме те, що в даному випадку потрібне.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи він виніс рішення негайно?

ПІДСУДНИЙ: Так. Він сказав, що в моєму випадку зроблять виняток. Але він поставив одну умову: коли я одружуся з моєю нареченою, вона має стати советською громадянкою, допомагати мені в моїй далійшій діяльності і стати співробітником КГБ.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи вимагали вони, що їм насамперед треба вивчити її?

ПІДСУДНИЙ: Так. Шелепін вважав, що перш ніж говорити про це з моєю нареченою, я мусів би привезти її до Москви, щоб вона одержала власне уявлення про життя в Москві і взагалі в Советському Союзі. По-друге, було передбачено, що коли дійде до порозуміння, я мав би їй ще перед одруженням в якийсь спосіб розповісти, якою була моя діяльність. Це розкриття мало статись у Москві.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи було щось сказане про обсяг вашого розкриття?

ПІДСУДНИЙ: Я мусів сказати, властиво, все: хто я такий, що я насправді не німець, що я працюю для КГБ, що я далі працюватиму для нього і пізніше буду висланий за кордон. Спочатку я мав би лише сказати, хто я такий і де працюю, і спитати її, чи погоджується вона підтримувати мене в моїй праці.

ПРЕЗИДЕНТ: Ваша дотеперішня діяльність, особливо обидва замаху, могли б бути обтяженням цього подружжя.

ПІДСУДНИЙ: Було само собою зрозуміло, що вона нічого не повинна була довідатися про мою діяльність до 1959 року.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи було про це говорено як про самозрозумілу справу?

ПІДСУДНИЙ: Поперше, це було само собою зрозуміле і, по-друге, про це також була мова. Пізніше мені дуже часто звертали увагу на те, що

я ніколи не повинен розповісти їй подробиці про мою діяльність. Мені також сказали, що коли я далі виконуватиму замах, то моя дружина не повинна про це щось довідатися.

ПРЕЗИДЕНТ: Які були взаємини між вами і вашою нареченою? Я припускаю, що ви її любили. Це не був такий собі тимчасовий зв'язок, бо ви хотіли одружитися з нею. Чи не замислювались ви над тим, чи можливо взагалі вести при одруженні таке, так би мовити, подвійне життя, — я тепер маю на увазі лише ваше минуле. Коли б шлюб був дозволений, ви мусіли б зобов'язатися нічого про це не говорити.

ПІДСУДНИЙ: Про це я думав багато і довго. І я прийшов до переконання, що не можна їй це сказати. Не тому, що я боявся, що вона могла б мене видати, тобто через необережність комусь про це розповісти. Не можна було сказати їй про це з моральних причин.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи не говорять моральні підстави також за те, що ви не мали права вводити її в блуд в цій справі?

ПІДСУДНИЙ: Не так легко розповісти про такі речі людині, з якою хочеш жити. Я думав також про те, що для неї було б досить небезпечно щось про це знати; отже, в усіх випадках було б найкраще, коли б вона нічого про це не знала.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи не мали ви враження, що це ваше минуле є частиною цілого, що ваша дружина була б обманена, коли б вона довідалася про свого чоловіка лише половину правди і була б увесь час у небезпеці або довідатися про все, або взагалі вже нічого більше не довідатися, — ви розумієте, що я цим хочу сказати?

ПІДСУДНИЙ: В той короткий час я не бачив іншого виходу.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ця розмова (з Шелепіном — ред.) закінчилася так, як ви нам оце розповіли? З нею познайомляться, вона приїде до Москви, огляне Москву, і тоді буде вирішене питання щодо дозволу одружитись?

ПІДСУДНИЙ: Це так. Але я мушу розповісти ще про деякі дальші подробиці щодо цього.

Дозвіл у справі одруження залежав — як я вже сказав — від згоди моєї дружини співпрацювати (з КГБ — ред). Мої начальники вважали, що перш ніж запрошувати її до Москви, слід з'ясувати, як вона до цього поставиться. Вони хотіли знати наперед, чи дає вона згоду співпрацювати, чи ні. Щоб це з'ясувати, було передбачене наступне:

У Берліні я мав у розмовах зі своєю нареченою далі залишатись Йозефом Леманом і розповісти їй одну історію, придуману для неї. Я повинен був лише «признатися», що я працюю в ССД*. Я мав спробувати пропагандивно обробити її під цим поглядом, тобто трохи їй розповісти, про що йдеться в такій роботі, подати кілька прикладів, як треба боронитись від ворогів. Як приклад, я мав розповісти про терор у Дюссельдорфі.

* ССД — Державна служба безпеки у советській зоні Німеччини, Staatssicherheitsdienst.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи знаєте ви щось про цей терор?

ПІДСУДНИЙ: Я чув, що кілька німців із Східньої Німеччини були засуджені за боротьбу в ім'я своїх ідей. Я мав розповісти їй про це і сказати, що моєю працею задоволені і заплановано далі мене вишколювати, що пізніше я маю поїхати на Захід і там працювати для справи миру. Я мав спитати її, чи згоджується вона пройти вишкіл разом зі мною, поїхати зі мною до Західньої Німеччини і там працювати для ССД. Від висліду цієї розмови залежало б рішення, чи зможе вона поїхати зі мною до Москви, чи ні. Коли б вона відмовилась, було б ясно, що вона також відмовиться працювати і для КГБ. Така була мета розмови; на цьому вона мала закінчитися.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви тоді в скорому часі поїхали назад до (східньої) Німеччини?

ПІДСУДНИЙ: Ні, між мною і Алексеем було ще мале розходження. Він не погодився на те, щоб я їхав негайно. Він хотів тримати мене в Москві і почекати. З моєю нареченою я мав би якийсь час лише листуватися і щойно за 5-6 місяців я міг би привезти її до Москви. Я з цим не погодився. Мені було ясно, що він хоче використати цей час, щоб перешкодити моїм плянам. Але я був певен, що Шелепін стоїть по моему боці, тому я хотів поладнати все негайно. Мені було б дуже тяжко і мене хвилював би внутрішній неспокій, коли б такий довгий час я жив у непевності. Перш ніж перебрати нові завдання я хотів поладити свої приватні справи.

Шелепін визнав, що я маю рацію, і сказав, що так буде розумно і що «ми з нашими друзями з (Німецької) Демократичної Республіки маємо добрі взаємини. Коли вона є така (тобто відповідає зробленому описові), тоді, — сказав він, — ми не маємо нічого проти». Цим він дав мені офіційний дозвіл поїхати до Берліну. Я мав ще трохи почекати і приїхати на Різдво, щоб причина мого приїзду здавалась вірогідною. Для моєї нареченої, її батьків і моїх знайомих я був перекладачем і працював при ДІА* у Варшаві.

Спершу я поїхав на десять днів до моїх батьків, потім повернувся назад до Москви, одержав ще багато різного роду вказівок від Ніколаєвича і тоді поїхав 22-го грудня до Берліну. Варшаву я вже знав, я там був у 1954 році. З Москви я написав перед тим два листи до моєї нареченої, але передав їх офіцерові, що мене обслуговував, і вони були відіслані з Варшави. Моя наречена одержала лише один з цих листів, той, який я написав після розмови, а попередній лист пропав. Його просто не відіслали. Коли я писав другий лист, я вже мав дозвіл від Шелепіна. Коли найвищий шеф щось каже, того вже не можна переінакшити. На Святий Вечір я приїхав до (східнього) Берліну.

* Скорочена німецька назва советської установи в окупованій більшовиками зоні Німеччини: «Deutscher Innen- und Außenhandel», «бюро внутрішньої і зовнішньої торгівлі».

ПРЕЗИДЕНТ: Чи були ви офіційно заручені?

ПІДСУДНИЙ: Так, ми заручились у квітні 1959 року.

Мене зустрів Сергій, і ми говорили про це. Він уже знав про розмову у Москві і зробив мені таку пропозицію:

Він сказав, що він уже оглянув місцевість, де живе моя наречена, і хотів би знати, чи не міг би я взяти з собою до неї один пакет. Я повинен його взяти. В ньому міститься невелика радіовисильня, з допомогою якої він, Сергій, міг би підслухувати розмову між моєю нареченою і мною. Він хотів поставити поблизу технічну автомашину, з допомогою якої можна було б підслухувати розмову на віддалі до 200 метрів. Але місцевість для реалізації такого задуму не підходила. Це був самотній будинок, і коли б поставити машину, це негайно впало б в очі. Він з'ясував також причину, чому він хотів це зробити: не тому, що мені не довіряють, але тому, що я є зацікавленою стороною і бажаю доброго висліді розмови, я перебуваю у дружніх взаєминах з моєю нареченою і тому міг би часом неправильно зрозуміти її відповіді; однак він міг би її відповіді зрозуміти добре.

Я, звичайно, сказав, що я дуже захоплений його ідеєю і що було б добре, коли б він це зробив; але, на жаль, неможливо поставити технічну автомашину з приймальними апаратами (поблизу будинку — ред.), бо це відразу впаде у вічі. Він це визнав і з жалем відмовився від свого задуму.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви цього хотіли?

ПІДСУДНИЙ: Так, найкращий спосіб відмовити в чомусь полягає в тому, що ви принципово завжди погоджуєтесь, але вказуєте на причини неможливості виконання.

В той самий вечір я забрав мою наречену з місця її праці. Ми провели Святий Вечір у її батьків, і коли вечеря скінчилась, я пішов з нею до її помешкання. Вона жила окремо, бо мала непорозуміння зі своїми батьками. Перш ніж розпочати з нею ділову розмову, я спитав її, чи вона мала останнім часом контакт з якиминбудь людьми і чи одержувала якісь пакети на переховання. Я не пояснив їй, чому мене це цікавить, але хотів знати, чи нема чогось такого в її помешканні. Тоді я обговорив з нею цю справу. Я сказав їй, хто я такий і де я працюю.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви мусіли тоді сказати, як ви працювали.

ПІДСУДНИЙ: Я тепер, мабуть, не зможу передати в усіх деталях нашої розмови. В загальному я сказав, що я не є Йозеф Леман і не німець, а що я українець і громадянин Советського Союзу, співробітник КГБ і вишколений агент, якого вислали до Німеччини, щоб звідси вести діяльність проти Заходу.

ПРЕЗИДЕНТ: Було це для неї дуже приголомшуючою новиною?

ПІДСУДНИЙ: Вона, — уживймо німецького вислову, — «впала з хмар». Ми говорили про це довго й обмірковували. Я розповів їй досить багато, також сказав, що я був не у Варшаві, а в Москві, що я приїхав з Москви і маю тепер туди повернутись; там мене далі вишколюватимуть, щоб

знову використати як агента. Також я сказав, що був у найвищого шефа і він дав мені дозвіл одружитися (з нею) при умові, що вона погодиться працювати для КГБ. Я їй сказав, що те, що я розповідаю, не є моїм бажанням, це виключно слова й умови мого начальства.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли б вона погодилась, вона мусіла б обманювати ваше начальство?

ПІДСУДНИЙ: Вона відразу ж сказала, що я, мабуть, трохи збожеволів, коли я пропоную їй такі речі. Бо ж я добре знав, як вона ставилася до цієї системи!

«Це все в порядку, — сказав я їй, — але, якщо ми будь-що-будь хочемо жити разом, ти мусиш це зробити. Ти мусиш тримати себе так, ніби ти пристаєш на їхні пропозиції і згоджуєшся співпрацювати».

Я сказав їй, що до того не дійде, щоб вона брала на себе якісь доручення, що я постараюся запобігти цьому.

ПРЕЗИДЕНТ: В який спосіб ви могли цьому запобігти? Ви ж самі мусіли завжди виконувати всі накази!

ПІДСУДНИЙ: Так було кілька років раніше. Але тепер ситуація була інша. Мені здавалося, що можна буде зробити так, щоб не втягати її в такі історії.

ПРЕЗИДЕНТ: Отже ви вірили, що все буде гаразд.

ПІДСУДНИЙ: Ми були переконані, що вона ніколи не буде співробітницею КГБ. Відтепер вона мала просто грати театральну роль.

Вона сказала, що я мушу тепер, негайно податися разом з нею на Захід. Я їй сказав, що я цього тепер не можу зробити, але ця можливість залишається для нас у майбутньому. Ми повинні виграти час. Я знав, що після нового вишколу мене знову вишлють до Західної Німеччини або до іншої західно-європейської країни. Це питання, як я сказав, було вже обговорене.

ПРЕЗИДЕНТ: Чому ви не хотіли податися на Захід уже тоді?

ПІДСУДНИЙ: Ситуація була для мене ще не цілком ясною, я не міг так скоро прийняти таке рішення, треба також взяти до уваги, що я маю там (у Советському Союзі — ред.) батьків і родичів.*

ПРЕЗИДЕНТ: Треба було зважити, що батьки і потім залишаться там.

ПІДСУДНИЙ: Я хотів виграти час і бачити, як справа розгортатиметься далі.

ПРЕЗИДЕНТ: Але раніше ви висловились на цю тему в інший спосіб. Ви сказали, що ваш політичний розвиток ще не досягнув такого стану, щоб ви могли податися до цього зовсім чужого і незвичного вам Заходу. Цього ви ще не могли погодити з вашою (політичною) поставою. Мені здається, що для вас було тоді легко піти з дружиною на Захід і там одружитися, щоб принаймні зовнішньо позбутися всього того, що гнітило вас.

* Про справжні причини втечі див. розділ «Матеріяли і документи» ч. 29.

ПІДСУДНИЙ: Така можливість існувала. Мені тоді здавалося, що не буде правильно, якщо я рішуся на такий крок. Я зробив би остаточний кінець щойно тоді, коли б усе було ясно, щоб уже ніколи не жалкувати. Перш ніж іти на Захід, я хотів бути в усіх пунктах цілком переконаним, що це буде правильний крок, і не мати ніяких сумнівів.

ПРЕЗИДЕНТ: Може, ви собі це уявляли трохи інакше, а саме:

Я зробив ці вчинки, і це обтяжує мене; одного дня все це може стати загальновідомим. З другого боку, для інших людей (з Заходу — ред.) може бути корисним довідатися про всі ці справи. Я хочу піти до міродаїних людей на Заході і розповісти їм про ці справи, щоб вони використали мої інформації проти Советського Союзу. Тоді я знайду у них для себе сприятливий ґрунт.

ПІДСУДНИЙ: Це слушно, такі думки я мав також. Але страх перед наслідками був сильніший від будь-яких інших міркувань.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи замислювались ви тоді над тим, як одного дня може закінчитися ваша діяльність? Саме — коли б ви залишились у Росії?

ПІДСУДНИЙ: Так, тоді я був би далі залишався співробітником КГБ.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви знали певні таємні справи. З бігом часу кількість таких таємниць могла б збільшитися, і одного дня це могло б мати для вас негативні наслідки.

ПІДСУДНИЙ: Такого враження я не мав ні в якому разі. Було навпаки. В Росії для мене були відчинені двері, були вигляди піднятися по щаблях до вищих посад.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи не було це пов'язане з певними небезпеками?

ПІДСУДНИЙ: Ні.

ПРЕЗИДЕНТ: Мені здається, що в актах є місце, коли ви висловились інакше. Ви боялися, що з вас зроблять «фахівця для мордів» і одного дня зліквідують вас самого.

ПІДСУДНИЙ: Це залежало б від того, які були б мої взаємини з КГБ. Коли б я далі лишався вірним генеральній лінії і виконував беззастережно всі доручення, так, як досі, то я не мав би підстав для побоювань.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи могли ви гарантувати, що ви зможете завжди виконувати успішні замаху і не втратите одного дня нерви?

ПІДСУДНИЙ: Ви маєте на увазі, що я повинен був рахуватися з тим, що одного дня стану підозрілим на Заході?

ПРЕЗИДЕНТ: Так, на Заході або на Сході.

ПІДСУДНИЙ: В цей час я мав уже інші міркування на цю тему.

СУДДЯ: Під час цієї розмови з вашою нареченою ви їй ще нічого не сказали про обидва замаху?

ПІДСУДНИЙ: Ні.

ПРЕЗИДЕНТ: Як скінчилася ваша розмова з нею?

ПІДСУДНИЙ: Я мусів в'яснити їй тоді всі подробиці. Я мусів їй розповісти також те, що я їй власне мав сказати за плянами моїх начальників: що я працюю для ССД і т. д. Я їй також сказав, яку відповідь на

це вона мала б дати. Тоді я сказав, що ми незабаром поїдемо до Москви і там пробудемо приблизно півтора місяця.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи вагалась вона дати згоду?

ПІДСУДНИЙ: Вона не заперечувала, але не була захоплена такою перспективою. Вона визнала, що краще прийняти пропозицію. А втім вона погодилася з тим, щоб усі справи вирішував я, бо була переконана, що я бажаю і їй, і собі лише добра. Я сказав їй, що вона не повинна нікому щось розповідати про нашу розмову і що вона не повинна натякати, що ми поїдемо до Москви, але має казати, що ми поїдемо до Варшави, бо мене ДІА нібито перенесла до Варшави.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи сталося щонебудь важливе до моменту вашого виїзду до Москви?

ПІДСУДНИЙ: Ні. Ми поїхали 8-го або 9-го січня 1960 р. під прізвиськом Крилов.

ПРЕЗИДЕНТ: А ваша наречена?

ПІДСУДНИЙ: Теж під прізвиськом Крилов. Сергій одержав для нас два пашпорти. Моя наречена мусіла дати йому лише фотографію, і він дав їй синій пашпорт.

Ми поїхали до Москви. На станції нас зустрів один чоловік, що мав нас обслуговувати. Він умів говорити по-німецьки. Моїй нареченій я мав сказати, що ця подорож до Москви є свого роду нагородою. Ми зупинились у готелі «Україна» і весь час нічого іншого не робили, як тільки оглядали Москву.

ПРЕЗИДЕНТ: В який спосіб ваше начальство взяло вашу наречену під обсервацію?

ПІДСУДНИЙ: В дослівному значенні воно не брало її під обсервацію. Можливо, що за нами слідкували, хоч я нічого такого не міг помітити.

ПРЕЗИДЕНТ: Москву ви з нею оглядали удвоє?

ПІДСУДНИЙ: Не завжди. Інколи з нами ходив чоловік, що нас обслуговував. Згідно з вигаданою моїм начальством байкою, я теж був у Москві нібито вперше. Ми говорили з цим супровідником про Москву і про відносини в Росії. Він хотів чути думку моєї дружини про все.

ПРЕЗИДЕНТ: Отже вас водили по Москві, вам звичайно товаришив цей супровідник. Що ж під час цієї відпустки, цього іспиту сталось нового у ваших службових стосунках з КГБ?

ПІДСУДНИЙ: Наші пашпорти були дійсні півтора місяця. Час нашого від'їзду наближався. Але моє начальство все ще не прийняло рішення, що я маю розповісти своїй нареченій про все. Нарешті, в кінці лютого нас перевели до готелю «Москва». Для нас була зарезервована кімната.

(Далі Сташинський розповідає про те, що йому впало у вічі, що зарезервована кімната мала окреслене число. Нормально цього не роблять, а замовляють просто кімнату).

ПІДСУДНИЙ: Незадовго перед тим я мав зустріч з Георгієм Аксентьєвичем у готелі «Москва». Він знову говорив зі мною про мою нарече-

ну і питав мене, чи я все ще настоюю на моєму намірі одружитися з нею. Я сказав, що я цей намір маю далі. Тоді він сказав: «Дивіться, щоб ви в майбутньому не жалували, що так вирішили». Я на це не реагував. Тоді він дав мені дозвіл сказати моїй нареченій, що я агент КГБ. Він висловив бажання, щоб ця розмова з моєю нареченою відбулася все ж таки в цій кімнаті. Він сказав, що там такий затишок і ніхто не підслухає.

Я завжди старався не вести небезпечних розмов (зі своєю нареченою) в закритих помешканнях. Вона інколи мене питала, чи вона вже має право «це» знати. Я прохав її нічого про це не говорити, доки не прийде для цього час. Я також помітив, що деякі речі були не в порядку. Наприклад, у готелі «Україна», коли моя дружина була відсутня, я зняв телефонічну слухавку; але я не почув жодного сигналу. Я зробив те саме з іншими телефонами в сусідстві і завжди чув сигнал.*

Я приніс наші речі до готелю «Москва», і тоді ми пішли з готелю. Я сказав їй: «Тепер ти „це” знаєш». Не було потреби їй ще щось сказати.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли ви одержали дозвіл одружитися?

ПІДСУДНИЙ: Це сталось автоматично.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви одержали дозвіл у кінці лютого?

ПІДСУДНИЙ: У той момент, коли я сказав Сергєєві Ніколаєвичу, що моя наречена не відмовляється співпрацювати з КГБ і, що більше, заявила свою готовість щодо цього, я автоматично одержав дозвіл одружитися з нею.

Це було в кінці лютого. Віза вже скінчилась, але нам все ще не дозволяли виїхати (щоб одружитися в Східній Німеччині — ред.). Ми вже побоювалися, що щось не в порядку. Я взагалі не знав, чому нас так довго затримують. Наші документи були продовжені, їх час скінчився і вони були продовжені ще раз. Ще перед тим мені вже раз сказали, щоб я купив квитки для поїздки до Берліну. Пізніше до мене потелефонували і сказали, що я маю квитки віддати.

Я остаточно вирішив полетіти до Берліну без дозволу. Ми якраз одержали нове продовження паспортів, і я сказав: «Тепер ми полетимо до Берліну». Потрібні для цього папери я мав на руках. Це були такі самі документи, що їх ми вживали, їдучи з Берліну до Москви. Мені бракувало лише дозволу. Але його все ще не було.

Через дві години після того, як я в одному подорожньому бюро одержав інформації щодо полету до Берліну, до мене потелефонували і сказали, що я можу їхати при першій нагоді.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи відбулися ще якінебудь події до вашого одруження у Східньому Берліні? Коли ви одружились?

ПІДСУДНИЙ: У квітні 1960 року. Це було проти бажання мого начальства; воно заборонило нам церковний шлюб.

* В його апарат був вбудований підслуховий мікрофон.

ПРЕЗИДЕНТ *показує фотознімки. Сташинський підтверджує, що це фотознімки з весілля, які він приніс з собою.*

ПІДСУДНИЙ: Скоро після того — це було 9-го травня — ми поїхали до Москви. Оскільки моя дружина Варшави не знала, вона мало розповідала своїм родичам про нашу подорож, більше розповідав я, але її брат хотів мати картки з видами Варшави і поштові марки. Я сказав йому, що він це одержить. Мое начальство у Берліні потелефонувало до відділу КГБ у Варшаві, і справа була полагоджена. Пізніше, коли ми по дорозі до Москви зупинились у Варшаві, я зустрівся там з одним співробітником КГБ, і він передав мені поштові марки, картки з видами, а також список цін на продукти, індустриальні вироби тощо. В такий спосіб ми були поінформовані про життя у Варшаві.

По шлюбі прийшла вказівка, що ми обоє маємо їхати до Москви.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ваша дружина знала про це?

ПІДСУДНИЙ: Так, це було обговорене. Все було зроблене так само, як перед тим, ми поїхали з тими самими документами. Батькам, родичам і знайомим ми розповіли, що мене перенесли тепер на один рік до Варшави і моя дружина їде туди зі мною.

ПРЕЗИДЕНТ: Це означало, що всі ознаки вашого життя мусіли іти з Варшави.

ПІДСУДНИЙ: Ми обговорили це питання з моїм начальством, і нам сказали, що для цього нам дадуть адресу у Варшаві; батьки можуть писати на цю адресу, а листи нам перешлють.

ПРЕЗИДЕНТ: Як вас вишколювали в Москві? Де ви жили?

ПІДСУДНИЙ: Нас зустрів на станції один офіцер, який назвав себе Сергеем Богдановичем; я його не знав. Він мав мене обслуговувати під час мого вишколу і бути моїм керівним офіцером. Ми жили в Москві в конспіративному помешканні, на вулиці 2-Ново-Останкінская ч. 18, квартира 9.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи була це кімната, якимось відокремлена в помешканні?

ПІДСУДНИЙ: Це було окреме однокімнатне помешкання з кухнею.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи оглянули ви уважно це помешкання? Чи воно чимось відрізнялося від інших однокімнатних помешкань?

ПІДСУДНИЙ: Це було робітниче селище. Ні, помешкання не відрізнялося від інших.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи могли ви там вільно говорити?

ПІДСУДНИЙ: Я не міг знайти нічого підозрілого, і ми говорили вільно.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви так добре розумілися на цих справах, що обов'язково знайшли б те, що могло бути в помешканні захованим?

ПІДСУДНИЙ: Ні, я в цьому добре не розбираюсь. Це був би випадок, колиб я щось знайшов. Я оглянув усі кутки, особливо кімнатну лампу. Я тоді нічого не знайшов, — але пізніше . . .

ПРЕЗИДЕНТ: Які предмети ви вивчали під час вашого вишколу?

ПІДСУДНИЙ: Два дні пізніше Сергей Богданович познайомив мене з програмою, за якою мене мали вишколювати. В першу чергу я мав удосконалювати мою німецьку мову. Для цієї мети мені приділили одну викладачку німецької мови, співробітницю КГБ. Навчання відбувалось 2-3 рази на тиждень. Я одержав відповідний матеріал, стрічки магнетофону, книжки та інше.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи викладання німецької мови було добре, з достатньою літературою, чи, може, воно мало недотягнення?

ПІДСУДНИЙ: Викладання було прекрасне. Магнетофон був, звичайно, західної конструкції, щоб мати певність, що він працюватиме бездоганно; тексти були з Західної Німеччини; диктори були з західнонімецьких і північнонімецьких радіостанцій.

Крім того, я мав повторити курс середньої школи; ніби у віці 7 років я поступаю до школи і маю по закінченні її скласти іспит. Я мав учитися найрізноманітніших речей. Вчителька негайно почала викладати матеріал, кожні 2-3 дні вона викладала щось нове.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви вивчали також англійську мову?

ПІДСУДНИЙ: Як я вже казав, моя німецька мова була дуже погана, і я мав спочатку більш-менш опанувати німецьку мову, а тоді вчителька мала вирішити, чи можу я розпочати вивчення англійської мови.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи одержали ви також вишкіл у галузі радіонадавання?

ПІДСУДНИЙ: До цього ще не дійшло, але це було передбачене. Так само з фотографуванням. Я повинен був також вивчити якесь ремесло, щоб пізніше я міг на Заході заснувати майстерню для маскуванню моєї агентурної діяльності.

ПРЕЗИДЕНТ дає Сташинському оглянути фотознімки: Звідки походять ці фотознімки?

ПІДСУДНИЙ: Ці чотири фотознімки були зроблені на Різдво 1961 року, тобто 7 січня 1961 року. (Показує на фото). Це мої обидві сестри, моя дружина також є тут.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли на Різдво, то чи не помиляєтеся ви щодо року? Чи не було це, може, в грудні?

На це запитання Сташинський по-зазнайськи усміхається і самовпевнено говорить:

ПІДСУДНИЙ: Ні, не помиляюся. Ми святкуємо Різдво в січні. Це був рік 1961-ий.

СУДДЯ: О, так! Це святкування за православним звичаєм.

ПРЕЗИДЕНТ до Сташинського: Те, як розгорталися дальші події, і ваші мотиви, ми обговоримо завтра рано; до цього належатиме також опис вашої дальшої діяльності до вересня 1961 року.

Д-р Ягуш закінчує сьогоднішню розправу, пригадуючи, що завтра вона продовжуватиметься, як звичайно, від години 9-ої ранку.

ЧЕТВЕРТИЙ ДЕНЬ ПРОЦЕСУ
Четвер 11 жовтня 1962, 9 година ранку.

Чекаючи на прибуття суддів, публіка в залі розправ гомонить свобідніше, ніж попереднього дня. Напруження зникло, бож московський агент оповів уже про всі найтрагічніші моменти з своєї злочинної діяльності. Сьогодні він продовжуватиме розповідь про власні турботи.

О год. 9-ій входять судді. Зайнявши місце президента суду, д-р Ягуш зразу звертається до Сташинського:

ПРЕЗИДЕНТ: Отже, ви розповіли нам учора про ваше перебування разом із дружиною в Москві, про одержані вами вказівки, про договорорення з вашою дружиною і зупинились на тому, що ваша дружина спитала: «Чи знаю я вже „це“?» Дайте нам тепер по змозі стисліший опис дальших подій до того дня, коли ви опинилися тут, у Німецькій Союзній Республіці. Обмежтеся лише тим, що є істотним, але не пропустіть нічого, що мало б суттєве значення.

Сташинський починає з'ясовувати своє становище до атентатів і намагається умотивувати свої злочини. Він знову говорить спокійним, монотонним голосом. Мається враження, що в своїй в'язничній камері він серед тиші добре обдумав усе, як виступити перед суддями в ролі людини, що її мучить совість. А тому його розповідь не переконує, слова залишаються порожнім звуком.

ПІДСУДНИЙ: Може, буде найкраще, коли я розпочну з того, про що тут уже часто була мова, а саме — про моє ставлення до замахів і про мотиви. Щоб з'ясувати це, я мушу трохи повернутися назад. Ці питання ставили мені дуже часто під час допитів, і я старався відповісти на них. При цьому кожного разу виявлялося, що мої відповіді, мабуть, ніколи не давали належного й повного з'ясування ситуації. Це пояснюється тим, що я досі завжди намагався описати факти, не говорячи при цьому докладніше про мої почування та міркування, що я їх мав під час цих замахів. Не знаю, чи висловився я досить зрозуміло.

Я про це думав дуже часто й багато. Коли я над цим думаю, я знаю, як це треба висловити, але, коли я починаю говорити, я не можу так добре висловитися. Я хочу спробувати з'ясувати мій тодішній стан.

Насамперед я мушу почати з того, що протягом усього часу моєї діяльності, як співробітника КГБ, я не мав застережень до моєї праці. Я її виконував так, як слід було робити. Я був так вихований, був власне переконаним комуністом, хоч і не був членом партії. Все було в порядку до того моменту, коли Сергій на початку жовтня 1957 року привів мене до конспіративного помешкання і сказав мені, що я маю виконати замах на одну людину. Це був поворотний пункт.

Я стояв перед цілковито новою ситуацією. Коли я її вірно зрозумів, я відчув частково страх, неправдоподібність і пригніченість; мені тяжко було повірити, що справа дійсно виглядає так, як мені на це завжди натякали, але що мені здавалось неможливим. Я був досить стурбований і переляканий тим, що я мусів зробити. В той час, коли я був у кімнаті разом з «чоловіком з Москви» я не міг думати. Я не розпитував багато, а лише слухав, що мені говорили. Я навіть хотів уникнути того, щоб брати зброю у руки. Мені було моторошно взяти у руки цей апарат. Я був здивований, як холоднокровно заплянували мої начальники замордувати людину. Протягом усього того часу, коли я перебував разом з Сергеем і тим чоловіком (інструктором з Москви — ред.), я мав лише бажання можливо швидше піти звідти геть і залишитись насамоті.

В автомашині Сергій говорив з вогнем і запалом про цю справу. Я говорив досить короткими реченнями і лишився спокійним. Цю мою поведінку він, мабуть, зрозумів зовсім інакше. Він весь час плескав мене по-дружньому по плечу і говорив: «Ну, це хороше діло!»

Нарешті я лишився на самоті і міг замислитись над тим усім. Але, власне кажучи, добре думати я не міг. Весь час, від того моменту, коли мені це сказали і до самого замаху, а також пізніше мене давив наче якийсь кошмарний тягар, що я це мав зробити. Я не міг зловити ясної думки. Це був стан, в якому перебуває сп'яніла людина, хоч і нічого не випивши. Я не помічав свого оточення, мав у голові лише те, що сталося і що я маю щось такого зробити.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи не постав у вас при цьому свого роду спротив, коли це вас так мучило?

ПІДСУДНИЙ: Гм, з власного бажання я того зробити не хотів і ніколи не зробив би, але, як я вже сказав, я одержав такий наказ. Мені лишалось також не багато часу. Першого дня я взагалі не міг прийти до якогось рішення і не міг ясно думати, я стояв під цим кошмарним тягарем, і так минав день за днем. Зовнішньо я виконував свої обов'язки, але мусів невпинно про це думати. Протягом цього часу я часто стрічався з Сергеем, щоб обговорити з ним подробиці. Технічні вказівки, які він мені давав, я, звичайно, добре зрозумів; ці справи не були тяжкі.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви зробили цей експеримент з собакою.

ПІДСУДНИЙ: Так. Ми зустрілись у місті і поїхали туди. Собака був уже в авті. Я не бажав би викликати враження, що я хочу тут розповідати якісь зворушливі історії. Але це було дійсно так: я взагалі не хотів доторкнутися рукою до того собаки. Я мав лише одне бажання, щоб усе це якнайшвидше скінчилося. Той «чоловік з Москви» прив'язав собаку, дав мені зброю у руки і я мав вистрілити. Я підійшов до нього, він хотів полизати мене в руку. Це був, щоправда, лише собака, але в ту хвилину я собі уявив, що колись пізніше прийде така ситуація, коли мені доведеться так стріляти у людину. Я не міг дивитися на собаку.

Під час допитів мене завжди питали, як собака виглядав, як він упав. Я не міг так холоднокровно на все це дивитися. Ми нюхали ту ампулку. Я лише знаю, що ми її нюхали, але хто її роздавив, не знаю. Це був лише собака, але цей собака вже символізував для мене інший випадок.

Пізніше прийшли інші міркування. Не можна весь час думати про таку справу й не спробувати якось виправдатися. Я говорив собі: одна партія бореться проти другої тими самими методами. Я відновив у своїй пам'яті все, що я вдома пережив і бачив. Я хотів мати якусь підставу для виправдання цього вчинку; я говорив собі, що цей вчинок служить для добра народу, що емігрантів стримують від повороту, що звідти приходять агенти. Все це я пробував собі сказати на своє виправдання.

Згодом ця система аргументів раптом завалилася, і залишився лише той факт, що я маю вбити людину, і виправдання здавалися мені знову невірними. Ви бачите перед собою якесь подружжя, може з дитиною, і в ту хвилину ви собі уявляєте, що ви маєте вбити чоловіка, який, може, теж одружений, має дружину і дітей. Усі виправдання, які я для себе збудував, раптом зникли, і залишився лише голий факт, що я маю вбити людину.

Що я мав робити? Я знав, що вбивати не можна, і знав, що заперечення проти цього наказу були не можливі, що такий наказ має бути будь-що-будь виконаний, без огляду на небезпеку, в якій перебуває виконавець сам.

Хоч раз уже один співробітник німецької контррозвідки звернув на мене увагу і я про це розповів своєму начальству, мене, не зважаючи на цю обставину, кілька тижнів пізніше знову вислали. Наказ прийшов згори, я його одержав і мусів виконати.

День виконання доручення все наближався. Я одержав документ, для мене купили квиток. Я знову приїхав до Мюнхену. Від того часу я не мав спокійної хвилини, це був наче якийсь кошмар. У розмовах з самим собою я ніколи не вживав слова «вбити», я лише говорив завжди «натиснути на зброю».

Спати я все одно не міг як слід. Після прийняття таблетки я ходив тамтуди й назад і чекав. Це було між $1/2$ 9 і $1/2$ 11 годиною, я уявляв собі, він (Ребет — ред.) приїде кожную секунду або не приїде. Я бажав, щоб він не прийшов. З другого боку, це ж було неминуче, тому краще нехай приїде тепер, тоді справа буде закінчена. Може тоді я матиму спокій, а, може, ще менше. Протягом цих двох годин чекання я думав про це все. Особливо тяжкі були останні хвилини перед $10^{1/2}$ годиною; до цього часу нічого не сталося, мені здавалось, що час зупинився, я стояв ніби на розпеченому вугіллі.

Я обов'язково хотів чекати до 11 години. В моєму оточенні я нічого не бачив виразно. О третій годині я пішов на площу Карла, щоб поди-

витися, чи він прийшов, блукав туди й назад, не чекаючи відповідної нагоди, і тоді пішов геть. З власної ініціативи я не хотів робити більше ніж те, що я зобов'язаний був робити.

Сергей дав мені доручення виконати замах на площі Карла, але мені було дозволено зробити це також у помешканні, я мав ствердити, де це можна найкраще зробити. В цьому питанні я не одержав точних наказів, я хотів дотримуватися лише службових вказівок.

Коли б я конче бажав цю людину негайно вбити, я міг би це зробити негайно. Так минав день за днем, минули четвер, п'ятниця. Настала субота.

Я чекав і сподівався, що він напевно не прийде, бо це кінець тижня, але я мушу там бути і простояти мої години. Час минав, скоро була 10 година, нічого не сталось, я знову майже спокійний, бо мені здавалось, що нічого не станеться, але тоді прийшов трамвай, і я побачив Ребета. В той момент, коли я його побачив, я відчув щось подібне до удару електричного струму. Невпевнено пішов я до цього будинку. Між хвилиною, коли я його побачив, і хвилиною замаху я перебував ніби у півсні. Я не хочу сказати, що я був непритомний, але це був наче сон. Я не бачив людей, моє серце билось ніби до самої шиї, мої руки тремтіли.

ПРЕЗИДЕНТ: Але ви влучили в нього спокійно.

Сташинський подає опис своїх переживань під час замаху. Стенографістка, вважаючи, що це повторення опису виконання замаху, записала: далі слідує опис замаху, як під час другого дня процесу.

ПІДСУДНИЙ: Лише тоді, коли я вже трохи віддалився від місця замаху, цей стан оп'яніння дещо ослаб. Я мав лише одну думку: можливо швидше виїхати з Мюнхену.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи пізніше, коли минув якийсь час, ви склали перед самим собою якийсь обрахунок про свій вчинок, чи винесли ви якісь рішення, чи може залишили, щоб справи в дальшому розвивалися своїм порядком, а вам самому не було ясно, яким має бути ваше дальше поступування?

ПІДСУДНИЙ: Коли замах минув, і я вже трохи заспокоївся і передумував, я весь час наново відчував тягар — це був вчинок, що я убив людину проти власного переконання.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи шукали ви далі виправдуючих аргументів?

ПІДСУДНИЙ: Після замаху я пробував, сто, тисячу разів пробував знайти такі аргументи, але мені це не пощастило. Я хотів знайти виправдання перед самим собою.

ПРЕЗИДЕНТ: Минув якийсь час, і перед вами поставили нові вимоги?

ПІДСУДНИЙ Тепер, після того, що сталось, мені здавалося, що я під кожним оглядом пропаций. Пізніше, коли багато часу проминуло, я пробував собі сказати — це сталось раз, це не повториться, може були ще інші причини для цього доручення, яких я не знаю.

ПРЕЗИДЕНТ: Які переконливі аргументи можна було б знайти, щоб виправдати вбивство людини?

ПІДСУДНИЙ: Цього я не знаю. Я думав, може вони там вгорі вивели постанову, може вони мали з цим чоловіком вирівняти якісь рахунки, про які я нічого не знаю. Коли застрягнеш у таку ситуацію, в голову приходять найрізноманітніші думки, які, можливо, сторонній людині здаються смішними. Хочеться вигадати якусь байку, щоб звільнити себе від себе самого. Але залишився факт, що я вбив людину, і те, що вони мені розповідали, для мене вже не мало значення. Коли я побачив цю людину, від їх оповідань не залишилось нічого, все зникло, залишилась лише людина і я мав цю людину вбити.

ПРЕЗИДЕНТ: Як вас розуміти? Ці почуття ненависти і політична засліпленість зникли. Перед вами стояла лише людина, яку ви мали вбити, але вам було огидно це зробити. В такій ситуації мусіло б у вас зродитися почуття: я не можу цього зробити, я лишу. Ви говорите про жаль, але не про висновки. Чи не зробили ви висновку: «я мушу відмовитися від цього»?

ПІДСУДНИЙ: Я не міг цього зробити. Коли б це залежало від мене, я б відмовився від цього. Але я мав наказ і мусів цей наказ виконати. Мені було ясно, що коли я цього не зроблю, то моє життя буде в небезпеці.

ПРЕЗИДЕНТ: Це ви вперше сказали виразними словами.

ПІДСУДНИЙ: Мені здається, що я це сказав з самого початку. Ну так, мені було ясно, що наказ мусить бути виконаний без уваги на все інше. Тут хотів би я також сказати, що я не мав вибору, бо розумів, які наслідки матиме для мене відмова виконати наказ. Це ганьба*, що Советський Союз застосовує такі методи. Коли я не бажаю цього зробити, то моя відмова не матиме значення для наслідків: коли замах заплановано, то він буде виконаний, незалежно від того, чи я це зроблю чи ні. Я є в однаковій мірі втаємничений, навіть якщо я його не виконаю, я знаю забагато. Своєю відмовою виконати замах я показав би, що я його не схвалюю. Це була причина, я не мав іншого вибору.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви прийшли до таких міркувань пізніше, чи думали так уже тоді? Під час багатьох допитів ви мали час з'ясувати це питання.

ПІДСУДНИЙ: Я вважаю, що я від самого початку завжди говорив про ці міркування. Мені було ясно, що коли б я цього відкрито не говорив, то я поставив би себе самого в положення людини, яка щось затаює.

ПРЕЗИДЕНТ: Це важливо, щоб ви сказали все, що треба сказати в цій справі. Я можу лише турбуватися про те, щоб усе було сказано, бо лише тоді ми зможемо вірно судити.

* Blamage — компромітація.

Тепер ми переходимо до другого наказу, виконаного вами у 1959 році.

ПІДСУДНИЙ: У той час я вважав, що для мене вже все пропало. З бігом часу я, щоправда, намагався не так то примиритися з цим, але похоронити ці справи. В міжчасі я одержав доручення іншого роду і думав, що справа піде так далі (і не треба буде виконувати замахів — ред.).

ПРЕЗИДЕНТ *нагадує Сташинському розмову про бомбу, яку він мав покласти на могилу в Роттердамі.*

ПІДСУДНИЙ: Я знав, що я не смію висловлювати якихось застережень стосовно такого вчинку, але все ж таки я не міг не висловити зауваження, що жертвами такого замаху стали б невинні жінки і діти. Цей аргумент був пізніше визнаний.

Пізніше прийшла знову ця нова ситуація в Москві. Тепер справа виглядала ще гірше. Було відомо, що Бандера завжди перебуває в супроводі охоронців і має при собі зброю, тому замах на нього був річчю небезпечною. Але для начальства це не мало значення, воно дало мені наказ. Я був тепер у ще гіршому стані, ніж раніше. Мені не лишалось нічого іншого, як дотримуватися одержаних мною вказівок. Час мук і роздумувань почався для мене знову. Знову пробував я знайти якісь аргументи для виправдання. Ця внутрішня боротьба і все, що я вже пережив після замаху на Ребета, не проминули, очевидно, так безслідно. Кілька годин після того, як я в Мюнхені викинув зброю і вирішив не виконувати замаху, я почував себе доброю і чесною людиною, але пізніше прийшов страх, що тепер, може, я буду на черзі, що, може, хтось бачив, що я свідомо не виконав замаху.

ПРЕЗИДЕНТ: Вам не прийшла тоді в голову думка вже не повернутися до Советського Союзу?

ПІДСУДНИЙ: Звичайно, я обмірковував різні можливості. Але тут, у Німецькій Союзній Республіці, я уважав себе так само винним, як і в Росії. Треба також узяти до уваги, що в той час мої погляди про взаємовідносини між Заходом і Сходом ще не розвинулися були так далеко. Правда, мені було вже 28 років, але через моє виховання я мав мало контакту і мало можливостей для порівняння.

Моя дружина мені якось сказала: Як це можливо, що ти сам собою ніби розумна людина, і все ж таки такий дурний? Цими словами вона влучно схарактеризувала мій тодішній стан.

Все наново я пробував міцно обстоювати правильність комуністичних поглядів, і через це між мною і моєю дружиною доходило до гострих суперечок. Людина, що зробила щось подібне як я, намагається звичайно дотримуватись якихось засад, у щось вірити, також тоді, коли вона внутрішньо відчуває, що це неправильно.

Тепер, після невиконаного мною замаху, я був знову в Берліні. Прийшов жовтень, і одного дня я знову одержав той самий наказ. Мені дали зброю. Тоді я поїхав до Мюнхену. Я побачив, що неможливо ще раз не

виконати замаху. Вдруге я не міг ризикувати в такий спосіб. Випадок із фотографією Бандери примусив мене замислитися.* Я зрозумів, що я не мав жодного іншого вибору.

Про мої почуття я не хотів би говорити ще раз. Вони були приблизно такі ж, як під час першого замаху.

Коли я повернувся, мене, звичайно, зустріли як героя. Я впав у своїх очах уже так низько, що я на ці слова зовсім не звертав уваги. Це був кінець і властиво початок.

Тепер я зрозумів, що справа не може йти так далі.

Я вже почав слідкувати за Данковом і мені було ясно, що після тих двох вдалих замахів, це буде мій третій захват. Все станеться докладно так само, як перед тим. Спочатку я мав слідкувати, а пізніше виконати захват.

ПРЕЗИДЕНТ: Ми могли б тепер перейти до часу вашого перебування в Москві, якщо перед тим не відбулося нічого, що якось відбилося на вашому внутрішньому розвитку.

ПІДСУДНИЙ: Це сталося після останнього замаху. Я був у кіні у (Східному — ред.) Берліні. Цілковито випадково я побачив у кінохроніці картини з похоронів Бандери. Тобто, я властиво бачив лише одну картину: Бандера у відкритій труні і навколо нього люди. Коли я це побачив — я про це завжди розповідав на моїх поліційних допитах — мені здається, що хтось ударив мене молотком по голові. Це, може, не зовсім точно — я був страшенно переляканий. Це було вперше, що я так безпосередньо побачив наслідки свого вчинку. Я хотів би сказати, що про наслідки я власне знав і раніше, я знав, що люди помруть. Але це не те саме: знати про щось і щось дійсно бачити. Я був цілком приголомшений, коли вийшов з кіна.

Хоч протягом останніх двох років я звик цілком приховувати від сторонніх свої думки, я все ж не міг стриматися від того, щоб не сказати Сергєєві щось про це, бо він був єдиною людиною, яка про це щось знала і з якою я міг про це говорити. Я не сподівався, що він буде мене потішати, але все ж думав, що почую від нього щось, що було б заспокоєнням для мене. Він усе ж таки був також людиною.

Ми зустрілись випадково у місті і я сказав йому, що я був у кіні і бачив там ту кінохроніку і в ній Бандеру. Я сказав: «Він мав дружину і дітей». Тоді Сергєй посміхнувся з почуттям переваги і цілком цинічно відповів: «Отже, це вас не повинно ніяк турбувати. Коли його діти виростуть і зрозуміють, яку роль відігравав їхній батько, тоді вони будуть вам вдячні за те, що ви зробили».

Коли одержуєш таку відповідь, то не хочеться ставити дальших питань, людина замикається в собі і не відважується далі говорити на цю

* Сташинський має на увазі фотографію іншої людини, яку показав йому Сергєй ніби як фотографію Бандери, щоб випробувати його правдомовність.

тему. Я побачив, що це було необережно і небезпечно з мого боку робити таке зауваження.

Я сказав собі: Тепер кінець. Ти мусиш зробити все, щоб це більше не повторилося. Я твердо вирішив не виконувати більше таких доручень. Я ще не знав, як я це здійсно, але я сказав собі, що я такого більше ніколи не зроблю. Це було моє рішення. Після того я весь час тільки й думав про те, як здійснити цю мою внутрішню постанову.

ПРЕЗИДЕНТ: Розкажіть, як ви працювали над здійсненням цього рішення.

ПІДСУДНИЙ: Буває, мабуть, так, що людина протягом років має якісь переконання, яким вона сліпо довіряє і які вона вважає правильними, через що вона лише крок за кроком може прийти до інших поглядів; трапляється також, що якісь зовнішні впливи спричинюють зміну поглядів.

Я не хочу твердити, що я негайно став таким, яким я є тепер, але був момент, коли я на 50% або більше втратив віру в комунізм. Часами я також не вірив цьому, але цю невіру я глибоко затаював.

Тепер існував зовнішній привід, який довів до заламання моїх поглядів, і цим власне пояснюється моя пізніша поведінка в Москві і також в Берліні.

Як я розповів уже вчора, я без застережень обдурював і ошукував Шелепіна та інших офіцерів, думав лише про свою мету і хотів здійснити лише свою затаєну мету.

Коли я лише прибув до Москви, я мусів знову витримати внутрішню боротьбу; моїй нареченій я нічого про це не сказав. У Москві я говорив з шефом відділу Алексєєвичем. Він відхилив цей шлюб, я знову не міг вночі спати, знову було необхідно прийняти ясне рішення, що могло б мати тяжкі наслідки. Я був уже довший час разом з моєю нареченою, ми розумілися і любили себе, взаємини між нами змінилися, і тепер я мусів у тяжкій ситуації рішати.

Я розумів, що коли я наполягатиму на цьому шлюбі, то втягну свою дружину в ситуацію, яка не буде для неї ні легкою, ані приємною, але з другого боку, для мене існували лише дві можливості: або одружитися з моєю нареченою, або відмовитися від неї. Відмовитися від неї, це означало — щоб не сказати більше — залишити її саму і піти від неї. Цього я не хотів і не міг зробити. Мені було ясно, що я мушу дещо приховувати від неї, а це було для мене також тяжко. Вона не повинна була довідатися про всю правду — хоч ми хотіли жити разом, — вона не повинна була довідатися щось про обидва замаху. Я не був високої думки про себе самого, я знаю, я мусів це зробити, але я не міг виправдати себе у своїх очах. Я вірив у те, що коли я все це розповім моїй нареченій, то вона мене зрозуміє і спробує мені допомогти. Вона мені завжди пророкувала: Ти ще прийдеш до себе. Все це є зовсім інакше, ніж ти собі вбив у голову.

Потім ми прийшли до Шелепіна. Я застосував такі самі методи, які застосовують вони: я розповів їм байки. Негайно після прибуття до Москви моя наречена хотіла піти зі мною на Захід. Вона хотіла вже пакувати валізки та йти на Захід; я не можу пояснити, чому я цього тоді не міг зробити.

У Москві я хотів тепер вивчати німецьку й англійську мови, це було б у кожному випадку корисне в майбутньому. Мені залежало на тому, щоб виграти час. Доки я не мусів виконувати доручення, я не мав застережень щодо мого перебування в Москві і воно не суперечило моему рішенню, яке я прийняв під час огляду кінохроніки. Цей час у Москві був власне часом мого протверезіння. Я вперше одержав можливість — мені було тоді вже 29 років — познайомитися зі станом у Росії, з життям і з властивою політикою. Перед тим я сприймав усе як дане, не думаючи, я не робив порівнянь; лише в Москві, де я для цього мав час і перебував під впливом моєї дружини, я почав думати, чому сприяло також читання книжок, які я одержував.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи пригадуєте ви якісь із цих книжок?

ПІДСУДНИЙ: Так, я зараз розповім про це. З мене хотіли зробити людину західного типу, тому я мусів читати поширену на Заході літературу. Спочатку мені дали легкі книжки, такі як «08/15», пізніше я одержав інші твори. Мене хотіли познайомити з минулим Німеччини, я прочитав «Канаріс», і я мушу сказати, це не було помилкою читати такі книжки, це було цікаво, я аналізував і робив порівняння.

У розмовах з моєю дружиною ми прийшли до переконання, що в загальному немає різниці між гестапо і тим, що діється тут. Гестапо можна порівняти з Комітетом Государственной Безопасності. Мое начальство сподівалося, звичайно, що ця література вплине на мене в інший спосіб.

Але книжки власне не зробили впливу на мене, бо в той час я вже думав інакше. Пізніше мені дали читати книжки, частково робити для КГБ переклади двох книжок, і я мушу сказати, що ці переклади допомогли мені, особливо один із них. Це була книга призначена для німецьких переселенців, — її назви я тепер не пригадую, — що містила зведення інформацій про умови життя в Південній і Північній Америці, Африці, а також в Європі. Я зробив переклад і при цьому вперше досить докладно познайомився з умовами життя в інших країнах; з другого боку я знав умови життя в Москві, робив порівняння і завжди підраховував, скільки заробляють робітники там і тут. В першу чергу я звертав увагу не на гроші, а на політичну і господарську структуру. Я бачив перед собою соціалістичну і капіталістичну системи, але про злидні і страждання людей, які я в Москві з досвіду знаю, я нічого почути не міг. Я купував досить багато газет і журналів — самим російським я не міг довіряти і тому я купував газети та журнали інших держав східного блоку, насамперед польські, також австрійські газети,

щоправда комуністичні, але, коли читати уважно, можна побачити різниці. Я не хотів довго про це говорити, я хотів лише вчитися; це був час, коли я побачив, що мої уявлення про світ не відповідали дійсності.

ПРЕЗИДЕНТ: Може ви нам тепер у загальному розкажете, як ви готувалися до втечі? Ваші дії були скеровані лише на те, щоб досягнути вашу мету.

ПІДСУДНИЙ: Говорячи про мету, я мав на увазі, що я не виконуватиму більше замахів. Перший час у Москві не був часом мого політичного переродження. Досі я думав лише про себе. Тобто я не хотів більше виконувати замахів, я хотів лише думати про свою дружину і про себе, але при цьому не питати порад в інших людей, лише дивитися, що було б важливим для нас. Цього не треба так розуміти, що мої політичні погляди в той час уже змінилися повністю. Зроблені мною карні вчинки мали вирішальне значення. Все ж мені був ще потрібний дальший розвиток, щоб я визнав необхідність змінити свої дотеперішні погляди. Лише тоді я міг винести остаточне рішення. В той час сталося ще багато інших випадків, що довели мене до такого рішення.

Поперше, це було наслідком того, що я почав дуже інтенсивно цікавитися політикою. Пізніше стався інцидент, який мав безпосереднє відношення до КГБ: в липні ми знайшли в нашому помешканні вбудовані мікрофони. Ця обставина показала нам, що нас підслухують; я зрозумів, що тепер ситуація зміниться зі шкодою для мене. В нашій кімнаті ми мали багато розмов, хоч і не дуже небезпечних. Небезпечні розмови ми вели надворі, я маю на увазі розмови, що ні в якому разі не були похвальними для Росії, для цілої системи і для політики. Ми зрозуміли, що розмови в кімнаті можуть мати для нас дуже погані наслідки. Наші розмови підслухували — це нам показало, що КГБ не брідиться ніяких засобів, що вони поводяться в брутальний спосіб не лише зі здогадними ворогами, але також з власними людьми і співробітниками.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли ваше внутрішнє переродження відбулося так, як ви це тепер розповіли, то невже ж ви не обговорили всього того докладно з вашою дружиною? Коли серце переповнене, людина має потребу з кимось поділитися своїми думками. Чи підслухування ваших розмов з допомогою мікрофону не повинно було б мати для вас дуже погані наслідки? Ви ж були в службовій залежності від установи, в якій обов'язували особливо суворі приписи. Мені здається, що тут щось не цілком ясно.

Або ви трималися цілком конспіративно, що було для вас з огляду на довгий час вашого перебування в Москві дуже тяжко, або ви вели такі розмови лише надворі. Бо коли ваші розмови підслухували і, не зважаючи на те, вас обох залишили у спокої, чи не говорить це про цілком зрозумілу великодушність?

ПІДСУДНИЙ: Ну, так. Тут треба взяти до уваги дальші події. Ми говорили у своєму помешканні, але ми говорили не про все. Особливо

неприємні або критичні зауваження ми робили здебільшого зовні, про господарські справи, ситуацію в Росії і наші спостереження ми говорили трохи недвозначно в кімнаті. Не можна ж стриматися від вислову думки, коли у продажу нема картоплі, дружина мусить щось варити — це були розмови, які не означали для нас безпосередньої небезпеки. Правда, мої начальники сказали мені, після підслухування наших розмов (що ми пізніше помітили), що я підпав під впливи моєї дружини. Замість того, щоб я її виховував у советському дусі, вона старається відштовхнути мене від нього.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви знайшли у себе мікрофон, в який спосіб?

ПІДСУДНИЙ: Я його не бачив. Ми знайшли в нашому помешканні блощиць — в цьому нема нічого надзвичайного. Цих насікомців ми знаходили всюди. Спершу все було в порядку. Моя дружина прибрала кімнату і попрохала мене зняти зі стіни картину та подивитися, чи там чого нема. Я її зняв, там була головна квартира тих насікомців. Перш ніж мені пощастило всіх їх знищити, одна з них полізла скоро вниз, я мусів відсунути листву і там я побачив кабель. Я негайно розпочав досліди. Каблі приходили з двох боків і йшли до сусіднього помешкання. Поскільки мої технічні знання вистачали, я міг встановити, що це спеціальні каблі від мікрофону. Це тим більше, що я мав удома магнетофон і побачив, що це такі самі каблі. Це відкриття мене, звичайно, цілком приголомшило, але я не міг нічого змінити. Моя дружина лише співчутливо дивилася на мене. Я мовчав і взагалі нічого не сказав. Найкраще було б поїхати назад до Берліну, — подумав я, — але це була думка без слів.

Тепер я цілком добре зрозумів, з ким я співпрацюю. Я відкрив кабель, сказав я собі, може тут нема мікрофону, може це лише побоювання? Я не бажаю, щоб це було так!

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви це питання вияснили?

ПІДСУДНИЙ: Щойно пізніше. До нас прийшов Сергій і ми спитали його, що це має означати. Спитала моя дружина — у нас було домовлено, що всі питання такого роду має ставити моя дружина, бо мое службове становище, моя ранга і дисципліна не дозволяли мені так розпитувати.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви мали якусь означену рангу?

ПІДСУДНИЙ: Безумовно, лише вона була мені невідома. У таємних співробітників це так прийнято, що зовнішній світ нічого не помічає, доки не приходить наказ, згідно з яким співробітник одержує рангу офіцера.

ПРЕЗИДЕНТ *питає, який був зміст розмов з Сергеем.*

ПІДСУДНИЙ: Моя дружина спитала його, що це має означати. Він зробив великі очі і сказав: Я не знаю, може це телефонний дріт. Він пообіцяв, що запитає когось і тоді повідомить нас.

Але він сам ніколи не розпочав розмови на цю тему і тому трохи пізніше моя дружина знову спитала його. Тоді він відповів, що він не

міг знайти чоловіка, якого він хотів спитати, бо той у відпустці. Ми повинні почекати, поки він не повернеться.

У цей час у нашому будинку працювали електротехніки. Вони ставили лічильник. Ми спитали їх, що це означає. Вони не могли нам сказати.

Я розпочав усувати також інші листви. При цьому я знайшов у каблі залатане місце, тобто два сполучені між собою кінці (дротів — ред.). Це було те, що я шукав. Я негайно взяв свій магнетофон і сполучив його з кінцями кабля. Я включив магнетофон і голосно рахував та говорив, щоб встановити, де приблизно повинен знаходитися мікрофон. Тоді я включив магнетофон на передачу (щоб відтворити звук — ред.). Я почув те, що я говорив, правда досить слабо, мабуть через поганий контакт, але можна було почути те, що я говорив. Я всюди шукав, але не міг знайти ніяких мікрофонів.

Пізніше прийшли, удар за ударом, інші випадки.

Листи (до родини жінки — ред.) йшли двічі на місяць до Варшави і двічі назад. Це сталося вперше, що моя дружина одержала пошту з Німеччини. Коли нам принесли листи, вони були розпечатані. Зв'язковий, що приніс нам листи, хотів, за прийнятим звичаєм, пожартувати. В Росії прийнято, що коли хтось одержує листа, він мусить танцювати. Але я спинив його від того. Він вийняв листи, вони були дуже зім'яті, всі були розпечатані і частково знаходились у невідповідних конвертах.

Зв'язковий сказав з радістю, ніби це було щось само собою зрозуміле: «Читайте скоро і перекладіть мені, я тепер не маю часу читати ці листи».

Це було вже забагато. Ми з дружиною були обурені. Я не міг стриматися і різко спитав його, що це має означати. Це ж наші листи. Він сказав, що він листів не відкривав, вони вже в такому вигляді прийшли з Польщі. Я сказав, що коли справа піде так далі, я буду примушений вжити якихось заходів. Війна скінчилася 17 років тому, і я не можу допустити, щоб мої листи хтось відкривав. Коли справа піде так далі, я цілком припиню листування або поскаржусь. Я був дуже розгніваний.

Він був дуже здивований, що я це сказав. Тоді він пішов. Пізніше, коли Сергей (Богданович — ред.) повернувся з відпустки, він попросив вибачення за цей інцидент. Він сказав, що листи були відкриті не тут. До нас вони, зрозуміла річ, мають довір'я. Кілька днів пізніше ми знову говорили на цю тему. Він власне деколи суперечив сам собі. Він сказав, що він дав вказівку, щоб поляки відкривали листи. При іншій нагоді він сказав, що ми не повинні дивуватися, що таке сталося. Людей, які ведуть таке листування, завжди контролюють. Ми не про все добре поінформовані і т. д. Контролюють не лише наші листи, але листування всіх. Якщо б він був на нашому місці, його листи контролювали б точнісінько так само. Але він нам все ж пообіцяв, що ми в майбутньому одержуватимемо закриті листи.

Від того часу ми одержували, щоправда, всі листи запечатані. Не можна було щось помітити. Але конверти інколи були переплутані. Мабуть тому, що перекладач не дуже добре знав німецьку мову. Я це сказав Сергєєві. Але він відповів, що це сталось, мабуть, у Польщі або в Німеччині.

У кінці серпня (1960 р. — ред.) я поїхав разом з моєю дружиною вперше до моїх батьків і ми пробули в них до кінця вересня. Моє начальство не бажало, щоб вона туди їздила. Воно мені весь час забороняло сказати їй моє справжнє прізвище.

Коли ми у вересні знову повернулися до Москви, між Сергєєм і моєю дружиною стався знову інцидент. Причиною була дитина. Моя дружина була вагітна. Ми говорили про це в нашому помешканні. Коли Сергєй був у нас, він заговорив на цю тему і сказав, що люди, які мають такі посади як ми, не повинні мати жодних таємниць супроти своїх начальників. На першому місці стоять інтереси держави, приватні справи лише на другому місці. Він повторював увесь час, що не можна нічого приховувати і що навіть про приватні та подружні справи слід розповідати.

Мені здавалося, що моєму начальству було відомо, що моя дружина вагітна. Тому я сказав, що моя дружина очікує дитини. Він здавався не дуже здивованим. Він сказав, що це, мабуть, стоятиме не мало на перешкоді для здійснення початкових плянів. Він спитав, чи бажано залишити дитину в себе, чи може ми хочемо зробити аборт. Ми відмовилися робити аборт. (В ССРСР аборт не є протизаконний — ред.). Пізніше він висловився ясніше. Хоч не в формі наказу, але все ж досить ясно він сказав, що було б краще, коли б моя дружина погодилася зробити аборт.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи час на це ще дозволяв?

ПІДСУДНИЙ: Ну так, вона була у третьому місяці. Ми категорично відхилили його пропозицію. Звичайно, я мусів це зробити у м'який спосіб. Я сказав, що ми цього не можемо зробити, бо моя дружина вже раз була хвора і лікар сказав їй, що вона зможе мати дітей лише тоді, коли зробить одну операцію. Ми радіємо, коли це тепер вдалося все ж без тієї операції. Але аборт був би небезпечний. На цьому справа закінчилася.

Починаючи з того часу, здійснення початкових плянів мого вишколу затрималося. Мені сказали, що викладачка німецької мови хвилево не може працювати зі мною, бо вона ніби виконує доручення на Заході. Я повинен був тепер вивчати фах перукаря, бо це був фах моєї дружини.

Ми плянували провести Різдво 1960 року в батьків моєї дружини. Ми говорили з Сергєєм про службові справи і про те, як він собі уявляє нашу роботу. Ми говорили лише про вигадану історію нашої родини і про те, під яким прізвищем ми пізніше працюватимемо на Заході; про це ми говорили весь час.

Сергєй і начальство вважали, що ми повинні працювати на Заході не під нашим прізвищем Леман, а повинні там розпочати зовсім інше життя. Моя дружина повинна була б цілковито відмежуватися від своїх

батьків, родичів і знайомих, і ми мали б зникнути для всіх. Моя дружина з цим не погоджувалася, хоча це від неї не залежало. Вона хотіла зберегти дотеперішню байку (досл. легенду — ред.). Так ми дискутували про це і те, але ці розмови не мали великого значення.

Я мав деякі пляни і хотів зберегти дотеперішню байку на пізніший час. Коли не буде кращої можливості, я плянував піти з цією байкою на Захід, але — це я мушу визнати — я не плянував розповісти на Заході правду про себе і про свою діяльність. Я збирався піти на Захід як утікач зі Сходу і зберегти прізвище Леман.

Я сказав тепер також моїй дружині, щоб вона наполягала на збереженні прізвища Леман. Вона сама хотіла цього, але не знала, наскільки я пов'язаний з цією справою. Вона уявляла собі, що я можу відмовитися працювати в КГБ. Згідно з її уявленням, ми мусіли використати ситуацію, я мав вивчити німецьку мову, щоб могли пізніше працювати як викладач російської мови. Я залишив їй ці надії, бо інакше я мусів би пояснити їй причини, чому це було неможливо.

Прийшов час підготовки нашої подорожі до Берліну для святкування там Різдва в 1960 р. Деякі підготовчі заходи ми з Сергеем вже частково зробили раніше. Ми купили подарунки, все відбувалося за пляном. Сергій вже одержав деякі документи, розвідав про транспортні сполучення і потелефонував до Варшави, бо було домовлено, що перш ніж ми приїдемо до Берліну, моя дружина познайомиться з Варшавою, щоб вона могла вдома згідно з правдою розповідати про свій побут там.

ПРЕЗИДЕНТ: Раніше було якраз навпаки: ви сказали, що розмови про ваш «побут» (у Варшаві) вели ви.

ПІДСУДНИЙ: Раніше наш тамтешній побут (нібито — ред.) тривав лише два місяці, а тепер ми вдавали, що жили там постійно. Вона мусіла щось (тепер про Варшаву — ред.) знати. Дозвіл для моєї подорожі залежав, звичайно, не від Сергея. Дозвіл мали дати мої начальники.

Дня 3-го грудня Сергій прийшов до мене і ми пішли до одного конспіративного помешкання в Москві. По дорозі він сказав мені, що він представить мене керівникові нашого відділу. Він повинен дати мені дозвіл. Я прийшов і там відбулася розмова. Негайно після початку розмови я відчув, що щось не в порядку. Він спитав, як нам живеться, насамперед моїй дружині, як їй подобаються умови життя, чи не тяжко їй, коли бракує родини, і чи вона може звикнути до нових умов життя. Я сказав, що нам живеться чудово, замість речей, до яких ми звикли у Німеччині, ми тут маємо інші. Він сказав, що дещо мусить бути змінено, вони прийшли до переконання, що дещо треба зробити інакше. «Ви довгий час вели життя волоцюги і не мали ніколи постійного осідку. Тепер ви одружилися, матимете дитину і, зрозуміла річ, коли вже буде дитина, ви повинні мати стале помешкання, де ви могли б постійно жити».

ПРЕЗИДЕНТ: Що він хотів цим сказати?

ПІДСУДНИЙ: Він цим хотів сказати, що вирішено, що ми мали жити в Москві постійно, ми повинні були тепер цілком залишитися в Москві. Плян нашого застосування на Заході був ліквідований. Ми повинні були розглядати Москву як місце нашого осідку і діяти звідси.

Це було б ще не так погано і я ще не дуже злякався, але далі я почув більш неприємні речі. Тепер стало все ясно. Розмова перейшла на тему про нашу подорож до Берліну на Різдво і він сказав: «Ми пообіцяли вашій дружині, що вона може без труднощів їхати і може затриматися також у Варшаві. Але вас ми не можемо пустити до Берліну».

Повертаючись назад до часу перед цією розмовою, я мушу сказати, що мені було ясно, що вони довідалися про дещо, і я відчув, що вони навряд чи дозволять нам обом їхати до Берліну. Я нічого не сказав своїй дружині, але я здогадувався, що буде щось недобре. Тепер мої припущення підтвердилися, це було досить велике потрясення для мене, бо я зрозумів, чого вони хочуть.

ПРЕЗИДЕНТ: Вона мусіла їхати сама?

ПІДСУДНИЙ: Так, вона мусіла їхати сама.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви нічого не забули, можемо ми тепер продовжати далі?

ПІДСУДНИЙ: Залежно від того, як дивитися на справу.

Перед тим, як вона поїхала до Берліну, ситуація змінилася. Він пояснив мотиви, чому вони не пускають мене до Берліну. Могло б статися, що за мною питали б, тому буде краще, коли я залишуся тут (у Москві — ред.). Пізніше він висловив суперечну версію, він сказав, що коли я поїду сам з якоюсь роботою, тоді я не мушу їхати через Берлін, тоді ніхто б не довідався, що це я. Сам я, міг би виїхати на Захід безпечніше, ніж з дружиною.

Він хотів нас розлучити, вся ситуація змінилася. Я зрозумів, що не можу далі хитатись у своїх намірах. Я мушу ясно вирішити, що я маю робити. Іншого виходу для мене нема.

Я виніс таке рішення і відповідно до цього діяв. Я довірився своїй дружині. Вона не могла зрозуміти, чому саме вони не пускають мене разом з нею, і тоді я розповів їй про мою діяльність у Західній Німеччині. Я маю на увазі ті обидва замаху. Я розповів їй про це, перед її відїздом. Вона не хотіла їхати до Берліну сама, ми думали, що ми в такий спосіб зможемо вплинути на них і вони дозволять мені також їхати. Ми звернули їхню увагу на труднощі, що могли виникнути.

Про ці справи ми завжди говорили поза нашим помешканням. У своїй кімнаті ми брали в руки бльокноти і висловлювали свої думки у письмовій формі. Ми ставили собі питання, чи не могли б ми одержати дозвіл для нас обох через посольство східньої зони Німеччини. Але це були лише думки, що ні до чого не вели. Ми обмірковували наші пляни на майбутнє.

Мені здавалося, що коли б мені пощастило обговорити справу з Шелпіном, то він, можливо, з огляду на стару приязнь дав би мені дозвіл.

Але ми з дружиною розуміли, що нам доведеться його дурити. Моя дружина вважала, що це непорядно. Вона сказала: ми підемо до нього, він дасть нам дозвіл, і тоді ми зникнемо. Він матиме неприємності. Я її заспокоїв і сказав, що з ними треба боротися зброєю, яку вони застосовують.

Нічого не кажучи Сергєєві, ми пішли одного ранку до бюро Комітету Государственной Безопасности. Там були кімнати прийому голови. Але вони так лише називалися. Там знаходилась лише скринька для листів, призначених особисто для Шелєпіна. Я говорив з одним урядовцем у цивільному убранні, розповів йому про свою справу і спитав, чи не міг би я одержати дозвіл обговорити своє прохання з Шелєпіном. Я не одержав дозволу. Все залишилося без змін: моя дружина могла їхати, я мусів залишитися.

Моя дружина полетіла 31 січня (1961 р.). Ми домовилися, що вона не повернеться назад. Ми мусіли тепер рахуватися з різними можливими наслідками.

ПІДСУДНИЙ розповідає, що він з дружиною договорився вживати свого роду таємного коду.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви домовилися з вашою дружиною, що деякі вирази матимуть цілком окреслене значення?

ПІДСУДНИЙ: Оскільки ми знали, що листи проходять цензуру, але хотіли одне одного непомітно про все поінформувати, ми домовилися, що деякі вирази матимуть окреслене значення, напр., коли б я змінив помешкання, коли б на мене натискали і т. д. Ми встановили приблизно 20 таких виразів. Напр., Шелєпіна ми називали «дорогий бог».*

Моя дружина написала листа Шелєпінові і попрохала його дозволити мені поїхати до неї під час породу.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви домовилися, що порід має відбутись у Східньому Берліні?

ПІДСУДНИЙ: Нам допомогла та обставина, що за кілька днів перед від'їздом моя дружина була в Москві в лікарні (під час прання білизни вона підняла надто великий тягар). Ми тепер сказали, що подорож назад до Москви буде для неї небезпечною.

Приблизно в кінці березня Сергєй сказав мені, що моя дружина написала листа до голови і він дав на нього негативну відповідь. Я мав написати моїй дружині, щоб вона в майбутньому занехала щось подібне робити і зверталася не до голови, а до зв'язкового.

ПРЕЗИДЕНТ: Отже, згідно з вашим домовленням, ваша дружина залишилася тепер у Берліні, а ви лишилися у Москві?

ПІДСУДНИЙ: Я мусів залишитись у Москві і бути далі таємним співробітником КГБ. Виклади припинилися. Мені було запропоновано

* Інші умовлені слова: «Я врізалася в палець», себто, я вислала листа до Шелєпіна через східньо-берлінське советське посольство; «підди до кравчині» — знайди зв'язок до американців.

студіювати, поперше, щоб поліпшити мою німецьку мову і до того вивчити також англійську мову, що так чи інакше було передбачено, і по-друге, я мусів одержати диплом вищої школи.

ПРЕЗИДЕНТ: Як розгорталися події далі, що сталося з вашою дружиною, з вами і з вашими плянами?

ПІДСУДНИЙ: Реалізація цих плянів була тепер, звичайно, утруднена тою обставиною, що одно з нас було в Москві, а друге в Берліні. Але це не змінило мого рішення. Лише його здійснення було тепер тяжчим, бо мені не дозволяли поїхати під час породу.

Тоді сталася зміна начальства. Приблизно 28-го березня (1961 р.) Сергій представив мені нового офіцера Юрія Николаєвіча.* Він був до кінця зі мною і також супроводжував мене пізніше до Берліну. Николаєвіч мав значно більші уповноваження. Він мені також сказав, що він довідався про виникнення напружених відносин і непорозуміння та що його уповноважили ці непорозуміння усунути, щоб забезпечити в майбутньому добру співпрацю. Він сказав: Ви знаєте так само як і я, що ми тепер назавжди зв'язані один з одним, так як «нитка з голкою», як каже російська приповідка.

Я сказав йому всю правду, тобто, що наші розмови підслухували, що нас контролювали і т. д. Це було правильно з мого боку в такій ситуації йому все це сказати, і він визнав, що я маю рацію. Взаємини між нами були після того цілком добрі. Він з усією енергією старався все це виправити, як він сам висловився. Він подбав про документи для моєї дружини, з якими вона могла б цілком офіційно, а не нелегально повернутися до Москви. Він увесь час натискав на мене, щоб я написав моїй дружині, щоб вона скоро повернулася, бо ми мусимо сісти разом і обговорити далші завдання.

Тепер прийшов день 8 серпня (1961 р. — ред.). Ввечері прийшов Николаєвіч і сказав, щоб я о 19-ій годині середньо-європейського часу викликав телефонічно мою дружину. Я це зробив, і вона сказала мені, що наша дитина померла.

ПРЕЗИДЕНТ (*читає дві телеграми з актів*):

Наступного дня, 9. 8. 1961, прийшла телеграма: «Петро помер, прошу приїхати».

Попередня телеграма звучала так: «31. 3. народився Петро, обоє здорові. Інґе».

ПІДСУДНИЙ: Наступного дня я потелефонував до Юрія Николаєвіча і сказав йому, що сталося. Він відповів мені, що він про це вже знав, але не хотів мені сказати, він хотів, щоб я сам про це довідався. Він спитав, що тут можна зробити. Я сказав: «Я не можу зробити нічого іншого, як поїхати до Берліну і допомогти моїй дружині». Щоб

* Юрій Николаєвіч — новий зв'язковий у ролі приятеля.

мою вимогу зробити переконливою, я сказав, що вони повинні визнати, що вона в такому стані може зробити дурницю.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи пояснили ви, що ви маєте на увазі, говорячи про дурницю?

ПІДСУДНИЙ: Про персональний бік справи я не говорив, я сказав, що вона може звернутися до німецьких установ, щоб домогтися для мене дозволу приїхати до Берліну. Це може довести до викриття моєї особи. Він сказав, що він поділяє мою думку. Але вона сама винна в цьому; коли б вона не відклала повороту (до Москви — ред.), все було б гаразд. Він пообіцяв спитати начальника.

ПРЕЗИДЕНТ: Ми б хотіли це коротко з'ясувати. Ви поїхали?

ПІДСУДНИЙ: Кілька годин пізніше я одержав дозвіл і вилетів до Берліну військовим літаком.

ПРЕЗИДЕНТ: Літак був призначений спеціально для вас?

ПІДСУДНИЙ: Не спеціально для мене. Це була службова подорож. Я їхав разом з Юрієм Ніколаєвічем. Він був уже готовий до подорожі, коли він приїхав до мене о 5 годині ранку. Він сказав: «Мені дозволили вас супроводити».

Після 3-годинної перерви на обід, судова розправа продовжується о 15-ій годині. Д-р Ягуш, як завжди, зразу звертається до Сташинського, не чекаючи, поки в залі замовкнуть голоси публіки.

ПРЕЗИДЕНТ: На цьому практично кінчається етап. Тепер починається етап між 10 серпнем і 1 вересня (1961 р. — ред.). Які події відбулись у цей час?

ПІДСУДНИЙ: Ще коли ми були на летовищі, Сергій сказав, що на його думку і на думку начальників існують дві можливості: або американські агенти вбили мою дитину, або можливо моя дружина стоїть у якомусь зв'язку зі смертю дитини. Він насамперед хотів цим сказати, що існує можливість, що моя дружина винна у смерті дитини, щоб заманити мене до Берліну.

Я сказав: «Ви ж не твердите, що моя дружина замордувала дитину?» Він відповів лише, що ми мусимо бути обережні. З уваги на такі дві можливості я мусів відповідно поводитись у Берліні. Я мав бути обережним і вважати, щоб нічого не сталося. Він сказав мені, що з уваги на обидві можливості необхідно, щоб мене весь час охороняли і для цієї мети він вислав автомашину зі співробітниками КГБ. Вночі я прибув у заборонену зону (Східнього Берліну — ред.), а наступного дня вранці він повіз мене до села Дальгов і назад.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви могли з собою порозуміватися без підслухування обсерваторів?

ПІДСУДНИЙ: Так. Ми були вдома, ми були самі, так що ми мали можливість все обговорити. Зовні за нами слідкували.

ПРЕЗИДЕНТ: З метою вас охороняти чи за вами стежити?

ПІДСУДНИЙ: Звичайно, з метою стежити за мною, але він сказав: «щоб вас охороняти». Він мені також сказав, що я мушу бути принаймні перші 24 години дуже обережний, доки з допомогою німецької інформативної служби буде певно з'ясована причина смерти дитини, щоб точно знати, що сталося.

Дня 11-го серпня причина смерти дитини була виявлена. Я сам розпитувався про те в лікарні, а він також з допомогою відповідних установ; також і йому було тепер ясно, що смерть не була спричинена насильством. Не зважаючи на те, що це було виявлено, їхні заходи, призначені для мого «захисту», не були припинені, а тривали в дотеперішніх розмірах далі.

Я домовився зі своєю дружиною, що ми шукатимемо можливості продертися на Захід. Вона була з цим згідна.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви прийшли 10-го чи 11-го?

ПІДСУДНИЙ: Я прибув 10-го, і ми негайно обговорили цю справу. Моя дружина віддала вирішення в мої руки, вона сказала, що всюди піде слідом за мною.

ПРЕЗИДЕНТ: 12-го серпня була субота. Чи був уже встановлений день похорону?

ПІДСУДНИЙ: Так, він мав відбутись у неділю, 13-го серпня.

Після того, як ми довідалися, що їхні припущення, на які він натякав, були безпідставні, ми сподівалися, що вони перестануть стежити за нами. Але вони стежили далі, і я зрозумів, що коли ми чекатимемо до похорону, то пізніше, після похорону, вже буде неможливо втекти. Слідкування було зорганізоване дбайливо.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви вирішили спробувати 12-го серпня піти до Берліну?

ПІДСУДНИЙ: Не зважаючи на слідкування, ми непомітно вийшли з дому після обіду.

ПРЕЗИДЕНТ: Може ви нам опишете, як це сталося?

ПІДСУДНИЙ: 12-го серпня ми були в Дальгові. Ми перебували здебільша в помешканні батьків дружини. Дружина не хотіла йти до своєї кімнати через пов'язані з нею тяжкі спогади. В цей час ми помітили, що за нами слідкують. Ми вирішили піти з помешкання батьків дружини до помешкання її господині і зробити так, ніби ми готуємося до повернення до Москви. Коли ми були вже там, ми встановили, що вона забула ключі. Ми повернулися назад.

ПРЕЗИДЕНТ: Наскільки довгий цей шлях?

ПІДСУДНИЙ: Треба пересікти дві вулиці, всього приблизно 400 метрів. У той час, як ми йшли від батьків до господині, ми помітили, що за нами слідкують.

ПРЕЗИДЕНТ: У чому полягало слідкування?

ПІДСУДНИЙ: На цей раз це була автомашина «фольксваген», перед тим я встановив слідкування на залізничній станції. Всього їм стояли

до диспозиції три автомашини марок «фольксваген» і «мерседес». Протягом цих двох днів вони весь час міняли машини.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви помітили ці машини ще день раніше?

ПІДСУДНИЙ: Так, раніше. Може мене неправильно зрозуміли. Юрій сказав, що коли виявиться, що дитина померла природною смертю, тоді охорона буде непотрібна, але він її не відкликав, вона залишилася. Коли ми встановили, що вона далі існує, ми прийшли до переконання, що ми повинні втекти ще перед похороном.

Отже ми пішли назад за ключами, при цьому ми взяли з собою деякі речі, які дружина тримала в помешканні батьків, і тоді ми пішли назад до її кімнати. Там дружина переодягнулася, взяла з собою деякі речі, документи та гроші, і ми покинули будинок. Будинок стоїть трохи відокремлено від інших; ми не вийшли на головну вулицю, а обійшли будинок і пішли городами. Ми йшли городами поміж кущами і дійшли до озера Фалькен. За селом Дальговым простягаються поля і дорога проходить уздовж полів до озера Фалькен.

ПРЕЗИДЕНТ: З вулиці вас не можна було побачити?

ПІДСУДНИЙ: Нас можна було бачити, будинок стоїть досить відокремлено від інших, але в цьому районі знаходяться запусені городи, і ми старалися йти непомітно між кущами.

Я забув сказати, що коли ми вдруге залишили будинок батьків, маючи вже при собі ключі, ми пішли не по шосе, а ровом, так що спостерігач, який стояв трохи далі, не міг нас бачити, бо там є дерева та куці. Але ми бачили його.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи супроводив вас ще хтось крім вашої дружини?

ПІДСУДНИЙ: Так, ще не зовсім дорослий брат дружини.

ПРЕЗИДЕНТ: Як довго треба йти до озера Фалькен?

ПІДСУДНИЙ: Ми йшли, може, 45 хвилин, це була найкоротша дорога.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви пішли просто до залізничної станції?

ПІДСУДНИЙ: Ми пройшли повз станцію в бічну вулицю і хотіли знайти таксі, але не знайшли. Моя дружина знає цей район і вона знала, де там поблизу є гараж. Вона пішла туди, там стояла у дворі автомашини, і вона спитала шофера, чи не міг би він нас повезти до (Східнього — ред.) Берліну. Він повіз нас до Берліну, на станцію Фрідріхштрассе.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви могли там пройти без труднощів?

ПІДСУДНИЙ: Ми мусіли пройти контролю.

ПРЕЗИДЕНТ: І як ви її пройшли?

ПІДСУДНИЙ: Нас контролювали, ми мусіли лише показати документи. На щастя, я мав свій документ при собі.

ПРЕЗИДЕНТ: Який документ ви мали при собі?

ПІДСУДНИЙ: На ім'я Леман.

ПРЕЗИДЕНТ: Вас не затримали?

ПІДСУДНИЙ: Згідно з моїм документом, я ще проживав у Берліні. Я сказав поліцаєві, що ми їдемо до Берліну, і на цьому контроля скінчилася.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи не треба було мати при собі якусь посвідку? Це було 12-го серпня 1961 року, ви знаєте, це був критичний час.

ПІДСУДНИЙ: Ми навіть дивувалися, бо бачили на вулицях досить часто солдатів.

ПРЕЗИДЕНТ: Отже ви проїхали без затримки, вас лише контролювали? Як далеко ви заїхали?

ПІДСУДНИЙ: Ми заїхали не до самої станції Фрідріхштрассе, лише до рогу вулиці Райнгарда, тоді ми пішли пішки до місця постою таксі на вулиці Фрідріха.

ПРЕЗИДЕНТ: Вулиця Райнгарда — це та, що знаходиться між вулицею Фрідріха і мостом?

ПІДСУДНИЙ: Біля моста Вайн... Ми вийшли з авта, пішли до моста, тоді до місця постою таксі на вулиці Фрідріха, попрощалися з братом дружини і поїхали на станцію Шенгавзер Алее у Східньому Берліні. Звідти ми поїхали міським поїздом до Західнього Берліну. Тоді ми пішли пішки до тітки моєї дружини. Але її не було вдома. Ми взяли таксі і поїхали до іншої тітки. Ми сказали, що ми втекли на Захід. У неї ми пробули приблизно пів години.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви курите?

ПІДСУДНИЙ: В той час я курив.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли ви почали курити?

ПІДСУДНИЙ: Коли я був у Москві. Пів години пізніше ми поїхали до президії поліції.

ОБОРОНЕЦЬ ЗАЙДЕЛЬ: Вчора вас спитав пан колега, чи ви звернули увагу на одяг пана Ребета.

ПІДСУДНИЙ: Я прохав повернутися до цього питання пізніше і я думаю, що мій сьогоднішній опис мого хвилювання пояснює, чому я на це не звернув уваги.

ОБОРОНЕЦЬ ЗАЙДЕЛЬ: Чи вам відомі були приклади, що стається, або що сталося з такими агентами, які пішли на Захід?

ПІДСУДНИЙ: Кілька років тому стався такий випадок. Я не можу пригадати прізвища. Я довідався з західньої преси, що російський агент втік на Захід. На цю тему я говорив також з Сергеем і спитав його, чи він його знає. Сергій дав низьку оцінку моральних якостей цього чоловіка і опісля сказав, що раніше чи пізніше його все одно спіймають. Його життя в небезпеці.

ОБОРОНЕЦЬ ЗАЙДЕЛЬ: Чому ви призналися в усьому, як прибули на Захід, оскільки про це не можна було б довідатися, коли б ви до цього не призналися?

ПІДСУДНИЙ: Спочатку я лише вирішив ніколи більше не робити замахів. Під час мого перебування в Москві відбулася моя політична й

ідеологічна переміна. Все те, що я пережив у Москві, сприяло тому, що я прийняв таке рішення. Я визнав, що це мій обов'язок якось загладити свою провину і спробувати остерегти людей перед чимось подібним.

ОБОРОНЕЦЬ ЗАЙДЕЛЬ: Ви хотіли звільнити себе від тягару і оборонити інших?

ПІДСУДНИЙ: Так.

Д-р НОЙВІРТ: У той час, як ви півтора року були при спеціальних відділах, ви носили військову форму?

ПІДСУДНИЙ: Я носив цивільний одяг.

Д-р НОЙВІРТ: Чи ви часто брали участь у відкритих акціях?

ПІДСУДНИЙ: Так часто, як часто нам наказували брати участь в акціях.

Д-р НОЙВІРТ: Чи були серед тих акцій успішні?

ПІДСУДНИЙ: Так, серед них були успішні.

Д-р НОЙВІРТ: Що ви, як інтелігентна людина, думали тоді, коли вбивали панів Ребета і Бандеру?

ПІДСУДНИЙ: Про це я з'ясував сьогодні вранці. Я особистих причин не мав ніяких, я виконував наказ.

Д-р НОЙВІРТ: Чи ви з наказу вбили б також рідну сестру Марію?

ПІДСУДНИЙ мовчить.

Груба поведінка Сташинського супроти адвокатів, які ставлять йому запитання, його розгубленість і нечемний тон відповідей повністю перетворюють його. Тепер щойно видно, який він в дійсності є: покірний і слухняний супроти тих, від кого він залежний, презирливий до людей, яких він не боїться. З цих людей він навіть насміхається. Виходить, що душею він залишився катебістом, «советською» людиною.

Д-р НОЙВІРТ: Чи було вам відомо, що Тарас Чупринка два місяці перед тим, заки ви з доручення КГБ дісталися до підпільної групи, загинув у бою?

ПІДСУДНИЙ: Про це я не знаю.

Д-р НОЙВІРТ: Коли ви описували ваші переживання в час виконання замахів, ви практично говорили про «примусове положення під наказом» («бефельснотштанд»).

ПІДСУДНИЙ: Цього слова я не знаю.

ПРЕЗИДЕНТ: Це я вжив цього виразу.

Д-р НОЙВІРТ: В розмовах з дружиною, як зізнали ви в час допитів, ви говорили про пляни втекти на Захід, щоб не виконувати наказів мордувати. Ви ж були на Заході перед самим виконанням замахів і ви могли тоді зголоситися, щоб вас закони взяли під охорону перед виконанням таких наказів. А того ви не зробили. Як ви те пояснюєте, що ви скористали з західнього законодавства аж по виконанні замахів?

ПІДСУДНИЙ: Чи маю сказати про моє тодішнє наставлення, чи про те, як я тепер це розумію?

Д-р НОЙВІРТ: Про те, як ви тоді думали.

ПІДСУДНИЙ: Що я маю відповісти на це питання? Я ніколи не мав нагоди ознайомитися з законами. Я не знав, що такі параграфи взагалі існують.

Д-р НОЙВІРТ: Чи такі прізвища, як Галичин, Добрянський, Смаль-Стоцький, для вас відомі поняття? В якому зв'язку ви про них довідалися, або як було говорено?

ПІДСУДНИЙ: Я таких людей не знаю.

Д-р НОЙВІРТ: Чи виступи, як ви називаєте, «груп спротиву» були скеровані виключно проти поляків, чи також проти росіян і німців?

ПІДСУДНИЙ: Акції проти поляків велися до 1947 р., бо потім поляків виселили до Польщі, а тоді групи спротиву виступали головно проти росіян.

Д-р НОЙВІРТ: Український визвольний рух змагає до відділення України від Росії. Чи навіть на підставі советської конституції Україна не має права на вільне і самостійне існування?

ПІДСУДНИЙ: Це є правниче питання. Я не є правник, щоб на нього відповісти.

Д-р НОЙВІРТ: Чи ви знаєте, що сталося з вашим дядьком Петром?

ПІДСУДНИЙ: Ні.

Д-р НОЙВІРТ: Його забили большевики в 1941 р.

ПІДСУДНИЙ: Я знаю, що він був заарештований в 1939 році.

Д-р НОЙВІРТ: Ви називали себе росіянином, хоч ви з походження українець. Як це розуміти?

ПІДСУДНИЙ: Коли я вживаю окреслення «росіянин», то роблю це в розумінні державної приналежності.

Д-р НОЙВІРТ: Ви згадували, що зброю, якою мав бути забитий Бандера, мав перевезти через кордон один советський дипломат. Чи відомі вам випадки такого використання дипломатичної пошти?

ПІДСУДНИЙ: Таких прикладів я не можу подати, але я знаю, що советських дипломатів уживається для розвідувальної служби.

Д-р НОЙВІРТ: Роповідаючи нам легенду про Лемана, ви розповідали про «тітку» Шікеданц з Дрездену. Чи ви бачили її будинок?

ПІДСУДНИЙ: Так.

Д-р НОЙВІРТ: Пані Шікеданц — це вдова відомого німецького адвоката з Судетського Краю. Вона прибула до Німецької Союзної Республіки 12-го серпня і розповіла, що серед її родичів нема Лемана.

До ставлення запитів зголошується Адольф Мір, адвокат пані Дарії Ребет.

Д-р МІР: Я це питання вже один раз поставив. Розкажіть нам чесно і відкрито: яку винагороду за вашу працю ви одержували?

ПРЕЗИДЕНТ *зачитує відповідне місце з актів, що подає висоту його місячного заробітку:*

	в роках 1951-52	одержував	800	рублів
"	"	1953-54	"	1500 "
"	"	1955-58	"	800 німецьких марок
"	"	1959	"	900 " "
"	"	1960	"	2500 рублів

Після відчитання цих цифр президент запитує підсудного: Чи ці інформації вірні?

ПІДСУДНИЙ: Я підтверджую вірність того, що записано з цього приводу в актах.

Д-р МІР: Чи одержували ви крім того окремі гроші на покриття ваших добових видатків і скільки? Скільки ви одержували для покриття видатків під час подорожей до Мюнхену?

ПІДСУДНИЙ: Так. Пересічно від 30 до 50 німецьких марок на день.

Д-р МІР: З розрахунку, що подорож триває 10 днів?

ПІДСУДНИЙ: Так.

Д-р МІР: Чи одержання вами ордена було пов'язане з грошевою винагородою?

ПІДСУДНИЙ: Ні.

Д-р МІР: Чи видача ордена не була як правило пов'язана з грошевою винагородою?

ПІДСУДНИЙ: Досі я не чув, щоб нагородження орденом було пов'язане з грошевою винагородою. Так було раніше, під час війни або короткий час після війни.

Д-р МІР: Але ж відомо, що з орденами є часто пов'язана місячна платня.

ПІДСУДНИЙ: Я не дістав ордена в Америці.

Д-р МІР: Чи одержали ви ще якісь винагороди?

ПІДСУДНИЙ: Подарунок у день народження. Я одержував ще деякі дотації, напр., коли я одержав паспорт Німецької Союзної Республіки, я мусів одягтися в німецький одяг і мені його купили. За виконані доручення винагороди не дають.

Д-р МІР: Сьогодні ранком ви нам розповіли про ваші настрої і міркування, що ви їх мали, коли зрозуміли, які вимоги перед вами ставлять. Коли це було так, як ви розповіли, то я не можу собі уявити, що Сергій, з яким ви часто бували разом, міг не помітити тих ваших настроїв.

ПІДСУДНИЙ: Не кожна людина є настільки добрим спостерігачем, щоб це помітити.

Д-р МІР: Чи Сергій щось помітив, чи сказав він щось, з чого б випливало, що він щось помітив?

ПІДСУДНИЙ: Ні. Ви не повинні думати, що коли я зустрівся з Сергеем, то я сидів і не говорив ані слова. Може він щось помітив і поставив це у зв'язок з іншими обставинами. Протягом років я був вишколюваний і навчився тримати при собі свої власні почуття.

Д-р МІР: Ще одне питання. Вияснюючи причину, чому деякі керівні політики мали бути зліквідовані і в чому була конечність їх ліквідації, ви сказали, що це була єдина можливість покликати деяких людей до розуму.

ПІДСУДНИЙ: Це були слова Сергея.

Д-р МІР: Чи ви знали взагалі щось про українську визвольну боротьбу, її історію і розвиток? Докладно? В головних зарисах? Загально історичний розвиток і перебіг?

ПІДСУДНИЙ: Ні, я не був про це поінформований.

Д-р МІР: Чи було вам відомо, — я питаю вас як українця — що Петлюра у 1926-му році був замордований і що Коновалець та багато інших були зліквідовані советами, вже багато років раніше, починаючи від 1917 року?

ПІДСУДНИЙ: Що Петлюра був забитий, я чую вперше сьогодні від вас. Ім'я Петлюри мені відоме.

Д-р МІР: Вам також не відомо, що в Парижі був процес?

ПІДСУДНИЙ: Ні.

Д-р МІР: Чи вам відомо, що взагалі борців за свободу ліквідували?

ПІДСУДНИЙ: Ні. Я займався цією справою лише у зв'язку з тим, що я сам бачив і пережив.

Д-р МІР: Вам не відомо, що Ленін у грудні 1917 р. в цілком офіційній заяві сам встановив, що Україну визнається як суверенну і самостійну державу?

ПІДСУДНИЙ: Ні.

Д-р МІР: Ви вжили слова «зрадник». Чи відома вам, як українцеві, хоч та обставина з української визвольної боротьби і з історії, що ця визвольна боротьба ще з часів початку цього сторіччя і ще раніше була скерована не проти якогось означеного режиму, не проти якоїсь означеної державної форми, але що вона була скерована проти будь-якого чужонаціонального панування в Україні і проти будь-якої окупації?

ПІДСУДНИЙ: На це питання я не можу відповісти. Ви виходите з припущення, що я є майже історик і що моя сестра, яка вміла писати, має історичні знання, як професор історії.

Д-р МІР: Чи чули ви від вашої сестри, чого вона прагнула? Чи прагнула вона якоїсь означеної політичної системи чи державної самостійності України? За що вона боролася?

ПІДСУДНИЙ: Вона боролася за незалежну Україну.

Д-р МІР: Чи знали ви село Білогорщу? *(На запит Сташинського, про яку назву йдеться, д-р Мір виразно вимовляє: Білогорща).*

ПІДСУДНИЙ: Ні.

Д-р НОЙВІРТ: Мале доповнення. Коли ви почули ім'я Данків, мали ви уяву, хто це такий?

ПІДСУДНИЙ: Коли я почув це ім'я, я не міг уявити собі, хто це такий. Відоме було його ім'я Стецько. Стецько був прем'єром чи міністром в уряді, який постав за німців.

ГОЛОВНИЙ ПРОКУРОР: З якої нагоди ви одержали службову посвідку від 28. 12. 1960? Це питання було заторкнuto дуже коротко.

ПІДСУДНИЙ: Після тієї розмови з генералом дня 3 грудня 1960 року я мусів відвідувати вищу школу чужих мов і мав до неї записатися. Щоб бути там прийнятим, треба мати також посвідку від установи, в якій людина працювала. Цю посвідку дав мені ще мій тодішній офіцер Сергій. Установа, що зазначена в посвідці, це замаскована назва КГБ для таких цілей; цієї назви вживали в тих випадках, коли було небажано, щоб громадськість довідалася про справжню назву.

ПРЕЗИДЕНТ *зачитує з актів державної прокуратури Мюнхен 1 4 ЙС 448-56: протокол допиту Бандери в лютому 1956 р. Суд викликає експерта Рольфа Венцеля.*

ПРЕЗИДЕНТ: Пан Сташинський поставив тут швидким почерком підпис як «Зіґфрід Дреґер».

Для порівняння експертові дають два виповнені Сташинським готеліві формуляри і зроблений Сташинським під час судової розправи підпис на аркуші паперу.

Будь ласка скажіть, чи це все написано його рукою.

ВЕНЦЕЛЬ: Я одержав доручення в'яснити, чи обидва ці формуляри були виповнені тою самою особою. Вони виповнені латинськими літерами. Загальний характер одного з них цілком відповідає загальному характерові другого. Вони відповідають один одному також у характеристичних істотних рисах окремих ознак почерку, через що слід зробити висновок, що виповнені рукою тексти на обох формулярах ідентичні та зроблені тою самою особою. При порівнянні цих підписів із зробленим підсудним дня 9 жовтня 1962 року під час розправи підписом не вдається встановити ніяких різниць, через що слід з усією імовірністю ствердити ідентичність цього підпису з підписами на обох формулярах.

ПРЕЗИДЕНТ *питає, чи підпис «Зіґфрід Дреґер», що стоїть у списку виданих поліцією паспортів, ідентичний з попередніми підписами. Венцель у категоричній формі дає заперечливу відповідь.*

Суд викликає свідка Гайнца Фільвока, народженого 13. X. 1910, який мешкає у Берліні, вулиця Остзее 31, і є службовцем місцевого управління. Президент звертає його увагу на те, що перед судом слід говорити правду.

Гайнц Фільвок, дядько Інґе Поль, говорить швидко, розводячи руками тоді, коли не знає, як відповісти на запитання. Він схожий на звичайного робітника, повновидий, з невеликою лисиною.

ПРЕЗИДЕНТ: Звідки ви знаєте Сташинського?

ФІЛЬВОК: Через мою племінницю — дружину пана Сташинського.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли ви з ним познайомилися? Було це вже давно?

ФІЛЬВОК: Я не можу точно сказати.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли вони одружилися?

ФІЛЬВОК: Це було десь у квітні 1959 або 1960 року.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи пригадуєте ви, що ви одного дня — це було у 1961 році — перебували в колі своєї родини і несподівано у вас з'явилися Сташинський з дружиною і ще з одною особою.

ФІЛЬВОК: Це було 12-го серпня 1961 року ввечері, між 8 і 9 годиною, у мого зятя.

ПРЕЗИДЕНТ: Вас було кілька осіб? Ви були там у гостях?

ФІЛЬВОК: Ми зробили відвідини і вже збирались їхати додому. Я випадково стояв коло вікна і раптом побачив, як зупинилося таксі, тоді я побачив пана Лемана. Я сказав: «Ось іде Йоші». Я пішов униз. Він сказав: «Дядьку Гайнц, заплати за таксі. Ми мусимо можливо швидше поїхати до поліції, до американської таємної поліції».

ПРЕЗИДЕНТ: Кому він це сказав?

ФІЛЬВОК: Нам у помешканні. Він був дуже схвилюваний, так само як і моя племінниця, вони виглядали дуже погано і були зморені. Тоді ми сіли в авто і я поїхав з ними. До будинку увійшов я, авто ми залишили в іншому місці.

ПРЕЗИДЕНТ: Чия це була ідея?

ФІЛЬВОК: Моя.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви рахувалися з можливістю, що за вами слідкують?

ФІЛЬВОК: Він хотів можливо швидше вибратися звідти. Я був вгорі приблизно 20 хвилин, доки один із панів зійшов униз.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви увійшли до будинку самі?

ФІЛЬВОК: Я увійшов сам. Пізніше я мусів піти нагору вдруге. Тоді зі мною пішла також пані Леман, службовець сказав нам, що він спробує знайти когось із панів. Це було вже близько 21 год. *(Далі свідок оповідає незрозуміло про те, як викликано службовців американської поліції, які перебрали Сташинських).*

ПРЕЗИДЕНТ: Після того ви пішли додому?

ФІЛЬВОК: Так, я пішов додому.

ПРЕЗИДЕНТ *(показує фото)*: Чи знаєте ви цих осіб? Чи можете ви їх назвати?

ФІЛЬВОК: Так, я їх знаю *(він невизначено називає імена тих, яких знає)*.

Після складення присяги свідок відходить.

Суд викликає знавця хемії проф. д-ра Мюллера з Гайдельбергу, який складає свідчення про вислід проробленої в Гайдельберзькому університеті хемічної експертизи отруйних речовин.

СВІДЧЕННЯ ПРОФЕСОРА ДОКТОРА МЮЛЛЕРА

Ми виходили з założення, що треба розв'язати питання, чи це можливо, щоб з допомогою якогось інструменту можна було випорскнути в повітря і перетворити в пару якусь таку отруйну речовину, що могла б викликати смерть на невеликій віддалі. Яка це може бути речовина? Чи існує якась така речовина, що її можна вжити під час замаху і вдихнути, від чого виконавець стає імунним до отрути, як це твердить підсудний?

Згідно зі словами Сташинського, ця отрута має діяти на кровоносні судини, вони звужуються, людина падає і вмирає, а причини смерті не можна встановити. Ампулка з отрутою має бути розтовчена, вона вставляється до апарату в такий спосіб, щоб залютована сторона була скерована до цівки і щоб поршень вдаряв у її дно. Ми перевели з реконструйованою зброєю експерименти і ствердили, що при виприскуванні рідина досягає віддалі до півтора метра. Ми вживали забарвленої неотруйної рідини.

(Професор Мюллер показує на картках паперу розміром 80 × 80 см сліди червоних і синіх розприсків з реконструйованої зброї).

Ми насамперед обміркували питання, чи існує отрута для кровоносних судин. Такі отрути є.

Отже існує *адреналін*, що спричинює негайне звуження судин і застосовується як місцева наркоза. Коли адреналін потрапляє до обігу крові, траплялися випадки раптової смерті, але адреналін діє лише тоді, коли впадає в кровообіг. Слизова оболонка його не всмоктує і при діянні на слизову оболонку негайна смерть не настає.

Нікотин є також отрутою для судин і діє сильно, коли є у великій концентрації. Одна крапля в найбільшій концентрації діє негайно смертельно. Це майже хемічно чистий нікотин. Він мусить бути спеціально виготовлений у лабораторії. Одна крапля, що потрапляє на слизову оболонку, потрапляє також у кровообіг, і в такий спосіб траплялись нещасливі випадки, тому нікотин застосовується для знищення шкідників. Ми в такий спосіб стріляли з апарату у кролів; один з них одержав параліч задніх ніг і шок, він тремтів, але залишився живий, другий згинув через години. Ми могли встановити нікотин.

Коли одна крапля нікотину потрапляє дійсно до крові, до слизової оболонки або в очі, людина вмирає. Існує все таки можливість, що ця отрута була застосована. Але протиотрута не згоджується з нею. Нікотинна отрута не випаровує, нею треба крапати. Її розчин має брунатний колір, в той час як розчин, що його застосовував Сташинський, був безбарвний.

Кокаїн веде в усіх випадках до смерті, але він не переходить у пару.

E 605 брунатного кольору, виглядає як олія і не пасує до опису. Це

був би випадок, коли б одна крапля потрапила в рот. Це не пасує, це наймовірно, що була застосована ця речовина.

Синильна кислота спричинює внутрішнє задушення, люди падають непритомними, дістають корчі, схлипають за повітрям і вмирають за кілька хвилин через брак кисню. Кровообіг припиняється. Протиотрута для синильної кислоти існує — це натрійний сульфат. Коли це дати звірятам у достатній кількості, вони гинуть негайно або пізніше, і протиотрута полягає лише в тому, що уможливорюється збільшене вживання кисню.

Анилінквіт ми давали нюхати підсудному. Він ствердив, що приблизно так пахнула рідина, яку він пізніше мусів вдихати. Виявилось, що це придатна протиотрута. З допомогою протиотрути не можна з певністю врятувати життя, але вона допомагає, хоч і не завжди, проти синильної кислоти. Вигляди на рятунок є в усякому разі кращі.

Протиотрутні таблетки були брунатні і протиотрутна рідина пахнула так само. Приймати спочатку таблетки, а пізніше вдихати пари з ампулки — це специфічні засоби в тому самому напрямку. З медичної точки зору це правильно продумано.

Ми робили експерименти з синильною кислотою і при цьому теоретично виявилось, що коли людина зробить один глибокий вдих, то вона вдихає десятикратну смертельну дозу. Можна вважати, що люди поцілені синильною кислотою мусять умерти. Один вдих спричинює десятикратну смерть.

Ми стріляли у тварин: щурів і кролів. Щур не здох, бо він відвернув морду, кролі здохли за 2 хвилини. У крові та в печінці ми знайшли синильну кислоту, але не у шлунку. Експериментальні розтини ми зробили негайно після пострілу. У трупі синильна кислота скоро зникає. Інколи помітно гіркий запах мигдалю, частини тканин руйнуються, крізь них проходять пари.

На підставі вислідів цього експерименту і обчислень слід сказати, що коли пістоль наповнений синильною кислотою, тоді жертва вмирає в короткому часі, інколи падає негайно, але, коли обличчя скероване в інший бік і рот закритий, це триває також довший час. Отрута мусить поширитись у крові. Коли людина хвора, напр., має хворе серце, смерть може настати скоро. Іншого висновку я не можу зробити. Це найімовірніший.

ПРЕЗИДЕНТ: Отже можна сказати, що в випадку синильної кислоти все дуже добре пасує?

Д-р МЮЛЛЕР: Так. Дія суміші соляної і синильної кислоти теж спричинює смерть, але вона наступає пізніше, бо для сполучення потрібний час. Коли у шлунку знаходять синильну кислоту, тоді загально встановляють випадок отруєння ціянистим калієм.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи знаєте ви якусь таку речовину, що коли б людина прийняла одну таблетку з неї, вона усунула б стримуючі сили, які

стоять на перешкоді для виконання якогось вчинку? Чи може дія такої таблетки тривати кілька годин?

Д-р МЮЛЛЕР: Треба думати, що так.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли він приймав таку таблетку, він уводив в оману самого себе?

Д-р МЮЛЛЕР: Такі медикаменти існують. Їх приймають люди, що готуються до іспитів. Інколи їхні успіхи від таких медикаментів кращають, але бувають здебільшого поверхові... Їх можна також більше сконцентрувати.

ПРЕЗИДЕНТ: Уявіть себе в ролі людини, що повинна виконати замах. Цій людині дали пілюлі, і, щоб збільшити її самопевність, сказали, що вони роблять її імунною проти цих парів. У дійсності пілюлі мали інакше завдання. Діяння первентину є таке, що він має усунути хитання її рішень, викликати в людини піднесений стан, щоб примусити її довести до кінця роботу, яку вона за інших умов може б не виконала. Я маю на увазі моральні стримуючі сили, спричинені міркуваннями загальнолюдського характеру. Не боязливість, але іншого роду стримуючі сили, після усунення яких людина почуває себе активною і вільною від моральних гальм.

Д-р МЮЛЛЕР: Такі наслідки — це ділянка дослідів психології.

ПРЕЗИДЕНТ: Як довго може діяти доза, що міститься в одній таблетці?

Д-р МЮЛЛЕР: Я сказав би дві години, може півтори.

ПРЕЗИДЕНТ: Не чверть години?

Д-р МЮЛЛЕР: Ні, вона діє кілька годин.

Суд викликає свідка д-ра Вольфганга Шпанна, доцента Інституту судової медицини в Мюнхені.

Д-р ШПАНН подає, що він мешкає в Мюнхені, йому 41 рік, він одружений.

ПРЕЗИДЕНТ просить скласти звіт про розтин тіла Ребета.

Д-р ШПАНН: Розтин трупа пана Ребета я виконав 14-го жовтня 1957 року разом з доктором... (прізвище не записано — ред.). В ідентичності сумніву не було. З попередньої історії нам було відомо, що Ребета знайшли мертвим два дні перед тим на площі Карла в Мюнхені коло 10 год. 20 хв. Лікар не міг вже нічого осягнути. При огляді трупа було встановлено параліч серця.

З зачитаного протоколу експертизи записано в дальшому лише окремі уривки.

Високого ступня розм'якшення середини... коронарних судин серця... Розширення серця... Накопичення води в легенях, запалення дишниці... Причина смерті: припинення діяльності серця. Жадних підстав для припущення, що смерть відбулася в наслідок отруєння... Відсутність впливу алкоголю... Скалок не знайдено...

Згідно з обставинами у заключному висновку було сказано, що смерть Ребета слід вважати природною.

Цифра 30 протоколу...

ПРЕЗИДЕНТ: Мене цікавить таке:

Припустимо, що смерть була природною. В наслідок чого це могло б так раптово статися?

Д-р ШПАНН: Коли б це сталося, лікар, що робив розтин трупа, мусів би відрізнити ще такі дві можливості: запір через наліт в наслідок тромбози або емболія, скипіння крові у кровообігу. При емболії вкидаються краплі крові. У цьому випадку виникає запір, його не можна не помітити.

ПРЕЗИДЕНТ: Я прошу вас уявити собі таке:

Людина, стан тіла якої ви щойно описали, зі свіжими силами підіймається по сходах вгору, раптом їй бризкають в обличчя отруту, вона хитається вперед і скоро після цього її знаходять мертвою у стані, який ви описали. Чи можете ви як біолог сказати, що при такому розвитку подій з такою реакцією — піднімання по сходах, хитання, смерть — можлива лише природна причина хвороби і що людина спроможна витримати таке переживання і таке стріляння?

Д-р ШПАНН: Ні.

Суд викликає експерта д-ра Йоахіма Рауха. Д-р Вольфганг Шпанн продовжує далі свідчити.

ПРОКУРОР: Чи знайшли ви в обличчі Ребета скляні скалки, коли робили розтин трупа?

Д-р ШПАНН: Ні, скалок не було, не було також ніяких поранень в обличчі.

ПРЕЗИДЕНТ *просить скласти звіт про розтин тіла Бандери.*

Д-р ШПАНН: *(записано уривки).* Розтин трупа Степана Попеля почався 16-го жовтня 1959 року, о 14 год. 15 хв.

Нам було відомо таке: Його знайшли 15-го жовтня 1959 року приблизно в 13-ій годині на сходах його будинку в лежачому стані. З носа і з рота трохи текла кров. Діагноза була: пролом підстави черепа. Він помер по дорозі до лікарні...

Експерт розповідає про стан різних органів під час розтину трупа... Скалки скла у Попеля не були знайдені...

Д-р ШПАНН: Було встановлено наявність синильної кислоти. Синильна кислота у мозку не була знайдена. Причина смерті: пан Попель безсумнівно помер через отруєння синильною кислотою.

Під час розтину трупа ми, зрозуміла річ, не могли дати відповіді на питання, чи пан Попель сам прийняв синильну кислоту з метою вчинити самогубство, чи йому її дала чужа рука. Що стосується поранення на верхній губі праворуч, спричиненого розрізом, то ми думали про поранення скляною ампулкою, яку пан Попель або сам взяв до рота

або хтось інший йому встромив до рота насильно. Про можливість, що ампулку в нього вистрілили, як це пізніше виявилось, ми не думали.

ПРЕЗИДЕНТ *запитує експерта Рауха*: Чи існують такі таблетки або чи існування таких таблеток можливе, які б усували протягом якогось часу моральні стримуючі сили людини, в наслідок чого вона легше може виконати якийсь вчинок? В який спосіб такі таблетки могли б діяти? Чи той, хто їх приймає, відчуває їхню дію і т. д.

ПРОФ. РАУХ *не виключає можливості існування таких таблеток.*

ОБОРОНЕЦЬ ЗАЙДЕЛЬ *до проф. Рауха*: Я хотів би вам, пане професоре, подати, що підсудний так схарактеризував деякі симптоми: «Серце стало йому в горлі», «руки тремтіли»... Не могли це бути наслідки таблеток?

ПРОФ. РАУХ *в довшій незаписаній стенографісткою мотивації заперече це припущення.*

СУДДЯ ВЕБЕР *звертається до Сташинського*: У травні 1959 року, тоді, коли ви вирішили не виконувати замаху, ви також прийняли таку таблетку?

ПІДСУДНИЙ: Так.

Голова суду оголошує перерву розправи до наступного дня. Початок п'ятницевої розправи відбуватиметься при закритих дверях, себто за відсутності представників преси та всіх слухачів, за винятком правних заступників — адвокатів обидвох співобвинувачуючих сторін. Публічне засідання суду продовжуватиметься щойно о год. 9,30.

П'ЯТИЙ ДЕНЬ ПРОЦЕСУ

П'ятниця, дня 12 жовтня 1962, 9.20 година ранку.

Судове засідання розпочинається о год. 9,50. Перед тим допитувано, мабуть, свідків,* безпека яких могла бути загрожена, якщо б вони зізнавали прилюдно.

Суд викликає кримінального інспектора при федеральному кримінальному управлінні Вангауера.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи знаєте ви осіб, що знаходяться на цій знімці, я не питаю про їхні прізвища. (Показує фотографію з актів).

ВАНГАУЕР: Так, я знаю цих осіб.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи є тут підсудний?

ВАНГАУЕР: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи вам відомо, в який спосіб було зроблене це фото?

ВАНГАУЕР: Це мені також відомо.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи могли б ви дати інформації про дату, коли було зроблене це фото, і місце його постановня?

ВАНГАУЕР: Цього не знаю.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли ви бачили його вперше?

ВАНГАУЕР: Під час допиту підсудного в вересні 1961 року.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи вам було вірогідно сказано, що фото було зроблене перед арештом Сташинського, цілком певно перед арештом?

ВАНГАУЕР: Я думаю, що це було у 1956 році, але я цього не знаю точно.

ПРЕЗИДЕНТ: Я хотів би тепер показати вам деякі результати слідства і знати, чи ви їх як свідок можете підтвердити чи ні. Ось сторінка

* У цій справі В. Стахів писав у своєму звітненні («Процес проти Б. Сташинського», журнал «Сучасність», Мюнхен ч. 12 (24) 1962 р.) так: «Після відкритого засідання першої половини дня в кулюарах міжнародної преси ставлено щодо прізвищ цих свідків такі припущення: а) колишній радник німецької федеральної розвідчої служби Гайнц Фельфе, якого арештовано на початку листопада 1961 року за агентурну співпрацю з КГБ; б) людина, з якою Сташинський зустрівся в Мюнхені, Авґзбурзі та Ной-Ульмі впродовж 1956 року, щоб завербувати її на службу КГБ, і прізвище якої за згодою оборонця було виєліміноване головою сенату з ходу обговорення та фігурувало «на 13 стор. акту оскарження» (до речі, журналісти цитували це прізвище на підставі передпроцесової статті в тижневику «Кріст унд Вельт» від 27 квітня 1962); в) Інґе Сташинська (див. «Матеріяли і документи» чч. 30 і 31); г) Євґенія Мак, яка трагічного 15. 10. 1959 о год. 12 виїхала автомашиною разом з С. Бандерою з-під будинку на Цеппелінштрассе 67. (Твердження В. Стахіва не відповідає правді, бо ніхто з середовища ЗЧ ОУН, тим більше пані Мак, не виступав як свідок на процесі в Карльсруге — ред.). Ці журналісти також довідалися з кіл присутніх у залі членів ЗЧ ОУН, — пише далі В. Стахів, — що до федеральної прокуратури ніби зголосився брат Б. Сташинського, який живе на півдні Франції; вони подали також прізвище та ім'я нешлюбного сина батька Сташинського і назву міста його перебування.

актів 328. Список пасажирів, що летіли літаком, мені здається, лінією ПАА. Це ви дістали цей список?

ВАНГАУЕР: Я дав розпорядження, щоб один із службовців поліції безпеки дістав цей список. Під числом 24 стоїть прізвище Дреґера. Підсудний заявив мені під час допиту, що він одержав це прізвище і папери в жовтні 1957 року, коли він одержав доручення виконати замах на Ребета.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви бачили дату списку?

ВАНГАУЕР: 13. 10. 1957.

ПРЕЗИДЕНТ *показує з актів стор. 330 фотокопію*: Це ви дістали цю фотокопію?

ВАНГАУЕР: Я її дістав через посередництво інших, це знову лінія БЕА, а саме 16. 10. 1957 р. У цей день він вилетів під прізвищем Ковальський з Франкфурту назад до Берліну. Він це мені сказав.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи знаєте ви готель Грюнвальд у Мюнхені? Чи бачили ви кімнату, в якій мешкав Сташинський?

ВАНГАУЕР: Вона виходила на вулицю Дахауер і з цієї кімнати було можливо добре спостерігати бюро на вулиці Дахауер ч. 9. Там підсудний встановив...

ПРЕЗИДЕНТ: Як це ви зробили?

ВАНГАУЕР: Я не був у кімнаті, я стояв перед будинком.

ПРЕЗИДЕНТ: Під час вашого розслідування ви не були в кімнаті? А якщо так, ви робили спостереження з вікна?

ВАНГАУЕР: Ні, я не був у кімнаті. Ми не могли піти до кімнати, бо ми тоді не знайшли відповідної документації. Нам було сказано, що даних нема. Тому було неясне число кімнати, і ми не могли піти до неї.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи йде вулиця прямо, коли стояти перед готелем, чи треба дивитися ліворуч? Чи є там поворот?

ВАНГАУЕР: Вулиця має кривину праворуч, через що можна краще бачити, також весь тротуар, згори ще краще.

ПРЕЗИДЕНТ *показує плян міста Мюнхену*: Було зроблено фота. Чи відомо вам, як постали ці фота?

ВАНГАУЕР: Так, їх зробили службовці поліційної президії Мюнхену.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви були при цьому? Як потрапили ці фота до ваших рук?

ВАНГАУЕР: Дня 22-го вересня 1961 року. В цей день Сташинського вивели, щоб реконструювати обидва замаху. Фота з цих оглядин знаходяться в актах.

Сташинський заявив, що він 12-го жовтня 1957 року, в день замаху, чекав на Ребета, якого він знав завдяки попереднім спостереженням, і про якого йому було відомо, що він майже щоденно ходить до будинку ч. 8 на площі Карла біля 10.30 год., бо він там має своє бюро.

ПРЕЗИДЕНТ: Дальші фота ви зробили на основі інформацій Сташинського?

ВАНГАУЕР: Так.

ПРЕЗИДЕНТ *показує на фотографію*: Чи це мікрофон?

ВАНГАУЕР: Це вимірник освітлення. Ним вимірювався ступінь сили світла.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи він не давав якихось інформацій перед мікрофоном?

ВАНГАУЕР: Це було пізніше.

ПРЕЗИДЕНТ: Він каже, що один пункт не відповідає дійсності.

ВАНГАУЕР: Це фото не відповідає дійсності, він має рацію.

ПРЕЗИДЕНТ: Що він вам тоді сказав?

ВАНГАУЕР: Після замаху на Ребета він не обернувся, а поспішно спускаючись по сходах, поклав зброю до кишені, роздавив ампулку і вдихнув пари з неї. Він не оглянувся назад.

ПРЕЗИДЕНТ: Чому ж він тут на фото озирається назад?

ВАНГАУЕР: Я не знаю, це ще зробив фотограф.

ПРЕЗИДЕНТ: Отже ці інформації відповідають дійсності?

ВАНГАУЕР: Так.

ПРЕЗИДЕНТ *звертається до Сташинського*: Пане Сташинський, як це було з мікрофоном?

Сташинський усміхається задоволено й каже:

СТАШИНСЬКИЙ: Я маю рацію. Це був запис з допомогою магнетофону. При цьому було приблизно 6-8 службовців. В обох випадках я розповідав про перебіг замаху перед магнетофоном у будинку.

ВАНГАУЕР: Я цього не пригадую. Я завжди був присутній.

ПРЕЗИДЕНТ: Хто керував слідством?

ВАНГАУЕР: Я. Я також ніколи не чув запису на стрічці. Ми ж ніколи не працювали зі стрічкою.

ПРЕЗИДЕНТ *дивиться на Сташинського і на Вангауера та питає*: Хто ж з вас тут помиляється?

ПІДСУДНИЙ: Я напевно ні. Я маю рацію. Може пан Вангауер цього не помітив, мікрофон мав малі розміри. Пан Фукс був при цьому, він здебільшого тримав мікрофон і повчав мене не називати прізвищ.

ВАНГАУЕР: Тепер я це пригадую.

ПРЕЗИДЕНТ: Тепер ми потребуємо плян 117.

ВАНГАУЕР: Він зроблений чорнильним олівцем. Підсудний зробив плян згідно з моїм бажанням.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви були при цьому?

ВАНГАУЕР: Ні, він його зробив сам у камері після допиту. Він його пізніше дав мені і я поклав його до актів.

ПРЕЗИДЕНТ: Тепер знову питання щодо знімків. Я питаю насамперед, чи це було так також тут під час допиту? Це стосується пана Бандери. Тут слідує знову опис подій під час замаху згідно з інформаціями Сташинського.

ВАНГАУЕР: Ці знімки були зроблені на основі інформацій Сташинського.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи може за вказівками когось іншого?

ВАНГАУЕР: Ні, за вказівками Сташинського. Тут зображений Бандера. Вони стоять не зовні, а всередині будинку і намагаються вийняти ключ з замка. Двері відчинені.

ПРЕЗИДЕНТ: У дверях автоматичний замок чи замок для звичайного ключа?

ВАНГАУЕР: Автоматичний замок.

ПРЕЗИДЕНТ: Той, хто входить до будинку, потребує ключа також, щоб замкнути двері?

ВАНГАУЕР: Це є так званий затрісковий замок. Зсередини двері можна відчинити без ключа, але не знадвору.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи підсудний розповів, що Бандера це так зробив?

ВАНГАУЕР: Сташинський дав такий опис. Коли він побачив Бандеру, Бандера тримав у правій руці торбинки, лівою ногою тримав двері відчиненими і намагався лівою рукою вийняти ключ. На фото ключ стирчить всередині.

ПРЕЗИДЕНТ: Він стирчить зовні.

Між президентом і Вангауером виникає невелика суперечка з приводу того, з якого боку стирчить ключ на основі фото. Президент пропонує Вангауерові оглянути акти.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви були тою особою, що одержала від Сташинського всі документи? *Показує квитки.*

ВАНГАУЕР: Це обидва квитки, які Сташинський передав після своєї втечі зі Східнього Берліну — в одному футлярі були його документи, в другому документи його дружини. Я одержав їх від однієї іншої установи, від американців.

ПРЕЗИДЕНТ: Серед документів були квитки?

ВАНГАУЕР: Цього я не пам'ятаю докладно.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи пригадуєте ви зовсім інший випадок: ви були разом зі Сташинським на автостраді, де саме? Коло якого міста?

ВАНГАУЕР: Підсудний показав нам там сховище, що знаходилося біля кілометрового каменя. Там підсудний щось поклав на доручення советської інформативної служби.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи пригадуєте де?

ВАНГАУЕР: Це зазначено в актах. Я тепер цього не пригадую.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли ви були там разом з підсудним, я не можу собі уявити, що це може зникнути з пам'яті?

ВАНГАУЕР: Мені здається, що це було у Франкфурті над Майном.

ПРЕЗИДЕНТ: Мене цікавить, в якому місці.

ВАНГАУЕР: На середній смузі коло кілометрового каменя. Число я забув.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви цікавилися анкетними даними двох дійсно існуючих громадян Німецької Союзної Республіки?

ВАНГАУЕР: Так, це були в одному випадку Дрегер, в другому Будайт.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви переконалися, що такі громадяни дійсно існують?

ВАНГАУЕР: Ці особи дійсно жили в тих місцях, на які Сташинський мав виписані документи.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви самі робили розшуки в тих місцях?

ВАНГАУЕР: Ні, інші урядовці.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви керували розшуками?

ВАНГАУЕР: Так.

СУДДЯ: Ми ствердили, що Дрегер і Будайт дійсно існують. Ваші урядовці також вияснили, чи були вони обидва там у момент (замаху) чи ні?

ВАНГАУЕР: Ні, це не було стверджено.

СУДДЯ: Було вияснено, чи ці обидва панове колись були у советській зоні Німеччини?

ВАНГАУЕР: Що Дрегер там був, мені це докладно відомо, мені здається також і Будайт.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи відомо вам, як відбувається прикордонна контроля? Ви маєте службові відомості про це?

ВАНГАУЕР: Я маю службові відомості про це. Документи передають через отвір і їх контролює росіянин.

ПРЕЗИДЕНТ: Це триває довго?

ВАНГАУЕР: Інколи довго, інколи швидше.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи вони (документи — ред.) там перебувають досить довго, щоб був час їх зфотографувати?

ВАНГАУЕР: Так.

ПРОФ. РАУХ: Ви були першим, хто допитував Сташинського?

ВАНГАУЕР: Так. Яких 17 днів по втечі Сташинського до Західнього Берліну я був першим німецьким слідчим урядником.

ПРОФ. РАУХ: Як він тримався на допитах, чи він розповідав свободно?

ВАНГАУЕР: Він старався з власної волі віддати все, що він дійсно пережив. Спочатку я поставився до справи скептично, бо ми насамперед почули про обидва замаху. Після допиту ми обговорювали цю справу до пізньої ночі і зважували «за» та «проти». Пізніше ми все більше приходили до переконання, що розповідь Сташинського відповідає дійсності.

ПРОФ. РАУХ: Чи він розповідав про свої вчинки (замаху) так само відверто, як і про інші справи, чи стримано?

ВАНГАУЕР: Було видно по ньому, що він хотів розповісти про все, що лежало в нього на серці, і подати з усіма подробицями до протоколу. Я був переконаний, що він хотів подати до протоколу все, що він зробив.

ПРОФ. РАУХ: Як довго тривали допити?

ВАНГАУЕР: Від кінця серпня або початку вересня до листопада з малими перервами.

ПРОФ. РАУХ: Чи спостерігали ви під час допитів зміни настрою?

ВАНГАУЕР: У деякі дні він був дуже пригноблений і було видно, що він серйозно розкаюється, що зробив замах.

ПРОФ. РАУХ: Чи скаржився він на якісь тілесні болі?

ВАНГАУЕР: Ні. Я пригадую, що він під час допиту сказав, що він у 1955 році кілька тижнів страждав від нервової хвороби і безсоння.

ПРОФ. РАУХ: Чи зробили ви щодо цього якісь спостереження?

ВАНГАУЕР: Ні.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви знаєте, ви мусите присягнути, що все вами сказане відповідає правді. Я вважаю відповідним ще раз ясно спитати, чи вам у цій справі хтось дав якісь директиви щодо Сташинського? Помітили ви якусь сугестію? Чи він завжди говорив свobodно?

ВАНГАУЕР: Я маю враження, що з жадного боку його ніхто не намовляв щось внести до актів і, на мою думку, не існувало підстав, чому б він мав сприймати якісь сугестії з будь-якого боку.

ПРЕЗИДЕНТ: Є люди, які твердять, що все це театр. Сташинський ніби є жертвою якихось сил, що зловживають ним для показового процесу. Коли б це було так, то цей театр мусів би мати свій початок у вашому розслідуванні. Звідси і моє запитання, чи хтонебудь давав вам доручення впливати якимось на підсудного, вмовляти в нього щось, що не відповідало б дійсності? Вашу відповідь у цій справі ви мусите дати під присягою.

ВАНГАУЕР: Я не мав жадних інструкцій і діяв чисто службово, як у кожному іншому випадку, виходячи з чисто кримінально-поліційних міркувань.

ПРОФ. РАУХ: Чи мали ви у своєму розпорядженні під час ваших перших допитів також протоколи слідства американців?

ВАНГАУЕР: Ні, я їх одержав учора.

ПРОФ. РАУХ: Чи видно з цих протоколів, як Сташинський розповідав свою історію?

ВАНГАУЕР: Ні, вони були побудовані криміналістично і в них у першу чергу була мова про обидва замах.

СУДДЯ: Згідно з протоколами підсудний розпочав свій виклад також в американців з замахів.

ОБОРОНЕЦЬ ЗАЙДЕЛЬ: Чи розповів вам підсудний про якісь факти, які могли б вам дати підставу його у чомусь обвинуватити? Чи розповів він вам щось таке, що ви б ніколи не змогли перевірити?

ВАНГАУЕР: Так, напр., нагородження його орденом я не міг перевірити; те, що можливо було перевірити на основі доказів, я перевіряв і все відповідало правді.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи існували, за вашими відомостями, якісь підстави запідозрювати когось у вбивстві Ребета?

ВАНГАУЕР: Ні, раніше таких підстав не було.

ПРЕЗИДЕНТ: Звідки з'явилася підозра, що це міг би бути Сташинський?

ВАНГАУЕР: Тільки від нього самого.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви перевірили його зізнання?

ВАНГАУЕР: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Також його присутність у Мюнхені в готелі на «Шта-хусі» в день замаху на Ребета?

ВАНГАУЕР: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви не мали недовір'я до його зізнань у справі Ребета?

ВАНГАУЕР: Ні.

Після цього суд запрягає свідка. Д-р Ягуш оголошує перерву від год. 10,30 до 10,50. Повернувшись з перерви, голова суду покликає чергового свідка — кримінального надмайстра Фукса («Кримінальбермайстер» — відповідає ранзі старшого сержанта). Д-р Ягуш вимагає від Фукса, щоб він подав свої персональні дані.

Фукс подає, що він мешканець Мюнхену, йому 41 рік, він одружений.

ПРЕЗИДЕНТ: Я не буду вас питати про хід вашого розслідування справи. Я лише поставлю вам кілька не пов'язаних між собою запитань.

Президент показує Фуксові фото і питає його, чи він його знає.

ФУКС: Це вирізка з газети і показує...

ПРЕЗИДЕНТ: Ви її дістали після того, як Сташинський говорив про цього пана?

ФУКС: Ні, я її мав уже раніше

Сташинський говорив про Надійчина. Я хотів в'яснити, хто такий цей Надійчин, і я прийшов до висновку, що це може бути советський агент, який у 1956 році повернувся на Схід.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви показали це Сташинському?

ФУКС: Так, я спитав його і він сказав, що це Надійчин. В ході дальшого допиту я його спитав, чи він знає цього чоловіка також під іншим прізвищем. На це Сташинський відповів, що це «Бисага». Він сказав, що він довідався про це там на Сході, після того як пан «Бисага» повернувся.

На доручення президента Фукс показує Сташинському інші фото-знімки і питає його, що на них видно.

ПІДСУДНИЙ: Це будинок на вулиці Ома. Там мешкав Данків.

ПРЕЗИДЕНТ звертається до Фукса: Чи пригадуєте ви, що ви допитували Сташинського про замах у жовтні 1957 року? Про замах на Ребета. І що при цьому була мова про погоду в день замаху. Хто говорив про погоду?

ФУКС: Пан Сташинський.

ПРЕЗИДЕНТ: Як він висловився?

ФУКС: Його спитали (це було під час реконструкції замаху), яка була погода в день замаху. Він сказав, що погода була така сама, як у день реконструкції. Це був теплий, ясний, соняшний день.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви зробили якесь розслідування, щоб в'яяснити, чи це відповідає правді?

ФУКС: Так. Все було згідне з інформаціями підсудного.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви ствердили в ході розслідування, чи зупинилася після замаху, по десятій годині перед будинком ч. 8 на площі Карла поліційна машина і чи зібралися там люди?

ФУКС: На основі поліційних записів було стверджено, що поліційна машина дійсно була викликана в цей час на місце замаху. Це було десь коло 11 години.

ПРЕЗИДЕНТ: Яку ролю відіграє струмок Кегльмюль у вашому розслідуванні?

ФУКС: Підсудний на першому допиті твердив, що він після замахів на Ребета й Бандеру кидав зброю у струмок в королівському садку Гофгартен. Ми це розслідували і прийшли до переконання, що це може бути лише струмок Кегльмюль.

У день реконструкції ми доручили йому докладно показати шлях, яким він ішов від місця замаху.

Струмок Кегльмюль належить до міста й тече під містом. У деяких місцях він є незакритий зверху. Він регульований і має тверде русло.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи має він сильну течію?

Сташинський нахилється до свого оборонця, який стоїть опертий плечима об лавку підсудних, і щось шепоче йому до вуха.

ФУКС: Він має сильну течію. Заповнення мулом відбувається лише на поворотах. Він має глибину від 80 см до одного метра. У місцях обох мостів, звідки він кинув зброю, його ширина досягає приблизно 5 метрів.

ПРЕЗИДЕНТ: Як виглядає справа з очищенням русла? Ви бачили реконструкцію зброї, яку пан Сташинський туди кинув. Виникає питання, чому там не знайдено цих трьох речей?

ФУКС: Міські струмки очищають двічі на рік: весною і восени. Оскільки це відбулося вже кілька років тому, нема нічого дивного в тому, що тепер нічого вже не знайшли. Все, що в них знаходять, з них вигрібають. Навіть тоді, коли б струмків не очищали, я мав би сумнів у тому, що можна було б щось знайти. На дні струмка завжди знаходиться така велика кількість металевих частин, що навіть спеціальний прилад для розшуків мав би мало успіху. Крім того дно в деяких місцях обшито дошками, в яких знаходяться товсті залізні цвяхи.

Не зважаючи на це, ми все ж старалися знайти ці речі, але без успіху.

ПРЕЗИДЕНТ *прохає п. Фукса показати на мапі готель «Грюнвальд»,*

у якому Сташинський мешкав під час замаху на Ребета, і запитує: Чи знаєте ви кімнату, в якій ніби жив пан Сташинський?

ФУКС: Я не був у цій кімнаті. Я лише стояв перед будинком.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви пробували самі ствердити, що звідти можна бачити?

ФУКС: Так. Тоді можна було звідти бачити головну залізничну станцію. Тепер це неможливо через нові будівлі.

ПРЕЗИДЕНТ запитує Фукса щодо зламаних борідок ключів.

ФУКС: Дня 11-го (місяць у стенограмі не чітко записаний — ред.) мене викликали до федеральної судової палати в Карльсруге і там я почув про ці зламані борідки ключів. Після мого повернення до Мюнхену, інформації пана Сташинського про зламані борідки ключів були негайно перевірені. Він твердив, що він одержав ключі для відчинення дверей будинку на вулиці Крайтмайра ч. 7. При випробуванні цих ключів він двічі відламав борідки.

З допомогою сина доглядача будинку ми вийняли замок. У долішній частині замкової скриньки ми знайшли під брудом дві борідки ключів. Одна борідка була з алюмінію, а друга з заліза. Замкова скринька досить велика, щоб дати місце цим борідкам ключів, тому замок можна було далі без перешкод відмикати і замикати.

ПРЕЗИДЕНТ прохає Фукса ще раз виразно підтвердити, чи борідки ключів були вкриті брудом і чи не могли там бути покладені щойно в останній час.

ФУКС пояснює, що по витягненні замка в отворі було багато бруду й пилу, а під ним відламані борідки були обліплені старою олією й тому не могли бути недавно там покладені.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви в ході ваших допитів допитували також паню Мак?*

ФУКС: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Про день 15-го жовтня 1959 року?

ФУКС: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви пригадуєте, що сказала вам пані Мак на цьому допиті про час від дванадцятої години полудня?

ФУКС: Незадовго перед полуднем вона поїхала з Бандерою на базар, щоб там дещо купити. Вони виїхали з вулиці Цеппеліна. Там є місце для постою автомашин.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи можна з моста Людвіга спостерігати за цим місцем постою автомашини?

ФУКС: Так, це можливо. Пан Бандера зробив на базарі деякі закупи: помідори, сливи, яблука. Тоді вони поїхали назад до вулиці Цеппеліна. Пані Мак залишила авто на мості, бо це вулиця з одnobічним напрямом руху.

* Секретарка, яка працювала в бюро на вулиці Цеппеліна. Сташинський бачив, що вона з Бандерою від'їхала автом до міста.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви були колись на сходах будинку ч. 7 на вулиці Крайтмайра (де жив Бандера — ред.)?

ФУКС: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви робили якісь спроби з метою пояснити, чи можна з помешкання Гамзе* почути, що хтось іде по сходах?

ФУКС: Ні, таких експериментів ми не робили.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи мали ви колись підозру, що пан Бандера міг покінчити життя самогубством?

ФУКС: У ході наших розслідувань ми повинні були рахуватися також з цією можливістю. Існували три можливості: нещасливий випадок, самогубство або морд. Нещасливий випадок був скоро виключений. Ми тоді розглядали самогубство, але пізніше виключили також і цю можливість.

СУДДЯ: Пане Фукс, чи не могли ви помилитися в одному незначному пункті? Це стосується шляхів, зазначених на цьому малому пляні. (Показує рисунок вулиць у Мюнхені). Пан Сташинський каже, що це він їх нарисував, в той час, як ви кажете, що ви їх самі нарисували.

ФУКС: Гадаю, що це мій рисунок.

ПІДСУДНИЙ: Ні! Я це сам нарисував.

ФУКС: Не виключена можливість, що цей плян міг нарисувати пан Сташинський у моїй присутності.

СУДДЯ: Коли пані Мак сказала, що вона залишила бюро (в день замаху на Бандеру — ред.) незадовго перед полуднем?

ФУКС: Це було на початку нашого розслідування в 1959 році проти невідомого злочинця.

СУДДЯ: Чи сказала вона вам, куди поїхав пан Бандера після того, як вона на мості вийшла з авта?

ФУКС: Так, мені здається, вона сказала, що він поїхав додому.

Фукс складає присягу і відходить.

*Суд викликає експерта Федеральної Інформативної Служби (БНД)** Вальраба фон Бутляра і вимагає подати персональні дані про себе. Свідок подає їх.*

ПРЕЗИДЕНТ: Можете ви, на підставі фахових знань вашої Служби, сказати, що, може, советський паспорт пана Сташинського, посвідка з місця праці та інші його советські документи не є справжніми документами?

Фон БУТЛЯР: Ми перевірили докладно всі п'ять документів, що були знайдені в Сташинського після його переходу до Західнього Берліну. Я не маю підстав твердити, що вони не є справжні. Вони всі походять безсумнівно від російських установ, все це оригінали, як паспортні документи, посвідки, так папір і печатки, що на них поставлені. На підставі

* Помешкання на I поверсі, на якому було знайдено Бандеру після замаху.

** Bundesnachrichtendienst.

досвіду, який ми маємо з російськими оригінальними документами, не існує ніяких підстав для припущення, що ці папери могли бути фальшиві.

ПРЕЗИДЕНТ: Як був побудований Комітет Государственной Безопасности в рамках советської інформативної служби в роках 1954-1960? Чи це правда, що пан Шелепін у зазначений час був керівником цієї установи і яке становище займає цей пан тепер?

Фон БУТЛЯР подає загальний опис структури советської служби безпеки, зміни в ній та прізвиська керівника КГБ у різні часи. (Це в стенограмі не записане — ред.): Після смерти Сталіна, а зокрема після 20 з'їзду партії, наступили деякі зміни, які позначилися також на структурі і компетенціях апарату КГБ. Але новозаведене т. зв. «відновлення засад соціалістичної справедливості» не є занеханням засобів терору, це лише умовна лібералізація, яка стосується компетенції застосування терористичних засобів. Про ліквідаційні акції не вирішують уже тепер самовільно окремі поліційні органи. Після смерти Сталіна накази про фізичну ліквідацію можуть видавати тільки найвищі органи. Право вирішувати про акти терору належить тепер до найвищого колективного керівництва на засаді колегіального співвирішування. Накази агентам про політичні замахы виходять від найвищих партійних і урядових чинників. Також маршал Климентій Ворошилов, урядуючий голова Советського Союзу в 1959 р., мусів знати про замах на Бандеру, бо сам підписав грамоту про надачу ордена Червоного прапору для нього... (Знавець подає короткий життєпис Ворошилова — ред.).

Пан Шелепін одержав у грудні 1958 р. пост голови Комітету Государственной Безопасности та очолював КГБ до листопада 1961 р. Александр Шелепін є відносно молодий чоловік. Він народився в 1918 р. в Воронежі. Він не має за собою довгого стажу поліційного службовця, який знав би в усіх подробицях роботу служби безпеки. Він був першим секретарем всесоюзного комсомолу, а в час другої світової війни був політруком-офіцером советської армії. Через такі свої функції він є особою з політичним профілем. Шелепін належить до вузького кола прихильників Хрущова. Він є довіреною особою Хрущова, і Хрущов міг на нього покладатися. Тепер Шелепін є одним із секретарів ЦК партії і членом Верховного Совета.

У листопаді 1961 р. советська преса повідомила, що його місце, як голови КГБ, зайняв Семічастний.

ПРЕЗИДЕНТ: Що робить Шелепін тепер?

Фон БУТЛЯР: Він одержав підвищення і його слід розглядати в Раді міністрів як начальника голови КГБ. Йому, як секретареві Центрального Комітету КПСС підлягають усі справи безпеки, а в тому числі також і контролю над КГБ.

ПРЕЗИДЕНТ питає про діяльність КГБ за кордонами ССРСР.

Фон БУТЛЯР: КГБ має офензивну та дефензивну частини і не обме-

жується лише шпигунством і терористичними акціями. Ця установа є взагалі знаряддям советської політики. Вона займається також диверсійною роботою за кордоном і застосовує там методи насильства. На відтинку емігрантів із Советського Союзу вона намагається, крім того, поширювати агітацію для розкладу й дезорієнтації. Це стосується української, російської та інших еміграцій, що живуть на Заході.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи має Федеральна Інформативна Служба відомості про устанovu, що називає себе «Науково-дослідним Інститутом»?

Фон БУТЛЯР: Ще раніше з інших розвідувальних випадків, було відомо, що «Науково-дослідний Інститут» — це замаскована організація КГБ. Назву цього «інституту» КГБ застосовує тоді, коли треба ладнати офіційні справи (як, напр., виставлення службових посвідок працівникам) в такий спосіб, щоб не кидалося в вічі, що це є справи таємної служби. Це є причина того, чому за змістом посвідка про службову діяльність, що її приніс підсудний, змальовує його працю в дуже розпливчастому вигляді.

ПРЕЗИДЕНТ: Як розглядає Федеральне Кримінальне Управління* різні групи української еміграції, становище пана Ребета, Бандери і заторкнені тут організації? Ми залишимо тут на боці розглядання тем про програмові цілі, політичну доцільність їхньої діяльності та оцінку метод. Ми повинні тут зберігати пошану до мертвих.

Фон БУТЛЯР: (початку не записано — ред.) ... ОУН в Німецькій Союзній Республіці була в час замаху розколена на кілька частин. Пан Бандера керував найсильнішою частиною з тих груп під назвою ОУН-б, також ОУН-р (революціонери). Іншою групою керував пан Мельник, це була ОУН-м. В останній час постала ще ОУН-з. Найсильніша дія походила, на думку советів, від групи Бандери. Група, до якої належав Ребет, виявила завдяки публіцистичній діяльності пана Ребета дію, яку теж слід було (на думку советів) поборювати.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви розцінюєте розповідь пана Сташинського про його завербування і про придумані для нього легенди?

Фон БУТЛЯР: Метода, з допомогою якої було завербовано Сташинського на службу КГБ, цілком відповідає методам, які звичайно для цього застосовуються.

Щодо легенд різного змісту, які для підсудного вигадав КГБ, то оповідання та викрути, які він мав би розповідати в випадку заарештування перед одним з замахів або після нього, є досить незграбні й уже при поверховому розгляді повинні були б виявитися неправдивими, проте це звичайні методи і способи, які в таких випадках застосовує КГБ.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи вірогідність зізнань пана Сташинського про те, що він дійсно походить з тих околиць, які він подав, була перевірена лише на основі того, що ним принесені документи були автентичні, чи може існують ще й якісь інші підтвердження?

* Bundeskriminalamt.

Фон БУТЛЯР: Достовірність заяви Сташинського, що він походить з Західньої України, ствердили також дві цілком надійні особи, які добре знають околиці Львова, а також місцеву говірку, якою там говорять українці. Також на підставі їхніх стверджень Сташинський без сумніву походить з названого ним рідного села. Про це свідчить його говірка і вимова слів, а також та обставина, що він знає деяких мешканців того села.

ПРЕЗИДЕНТ каже фон Бутляреві, що він має до нього ще два питання, але поставить їх на закритому засіданні.

ОБОРОНЕЦЬ ЗАЙДЕЛЬ: Чи можна назвати КГБ військовою установою?

Фон БУТЛЯР: Тяжке питання. Офіцери мають офіцерські ранги: генерал, підполковник і т. д., це організація, побудована за військовим зразком. Сташинський не був офіцером, він був таємним співробітником. Відповідальні співробітники мають сталу платню, згідно з бюджетом, в той час, як таємні співробітники є оплачувані з т. зв. «засобів 300». Певна річ, таємні співробітники зобов'язуються виконувати доручення, які вони одержують і мусять бути слухняними.

ПРЕЗИДЕНТ: Айхман* також не був військовиком, але давав накази.

ОБОРОНЕЦЬ: Сташинський сказав, що він мав означений чин, але не знав, який саме. Чи можете ви це пояснити?

Фон БУТЛЯР: Ні. В таких випадках про співробітника кажуть, що «він має якийсь чин», і коли час випробування скінчиться, він може одного дня стати офіцером.

Сташинського не можна вважати лише за кур'єра КГБ. Він сам назвав себе «таємним працівником КГБ» і це відповідає дійсності. Діяльність цього роду працівників полягає у виконанні доручень оперативного характеру. Доручення, що він їх одержував, були колегіально пляновані і вирішувані високою установою советського апарату безпеки і тоді передавалися йому.

ОБОРОНЕЦЬ: Це годиться з тим, що каже Сташинський. А чи з платні не можна встановити його рангу?

Фон БУТЛЯР: З височини платні тут не можна зробити ніяких висновків.

ОБОРОНЕЦЬ: Можете ви сказати, на основі вашого досвіду, — про це говорять слідчі акти, — чи в випадку ігнорування наказу загрожувала небезпека йому або його родичам? Це людина, що втаємничена в аферу морду.

Фон БУТЛЯР: З того часу, який має значення в цьому випадку, ми не маємо інформацій на цю тему й не можна з певністю сказати, чи від-

* Адольф Айхман, кол. СС-оберштурмбаннфюрер, який під час другої світової війни спричинився до винищення кількох мільйонів жидів, був схоплений жидівською розвідкою в Аргентині, 15 грудня 1961 року засуджений в Ізраїлі на смерть і згодом повішений.

мова виконати наказ з якихось причин обов'язково повинна була йому пошкодити.

На основі загального досвіду можна сказати, що в той момент, коли людина відмовляється виконати доручення, вона повинна рахуватися з найтяжчими наслідками. В випадках відмови в якийсь інший, посередній спосіб (напр., через стан здоров'я чи з інших мотивів), тяжко сказати, які драстичні заходи застосував би КГБ; чи була б людина ізольована, чи заслана на Сибір, чи ліквідована — цього не можна сказати наперед.

Беззастережний послух наказам дійсно вимагається. Невиконання доручень і втеча агентів є пов'язані з небезпеками для них, в таких випадках треба рахуватися з советською помстою. Є відомі випадки викрадання людей і агентів-перебіжчиків. Але обережність та передання себе під опіку західних органів безпеки зменшує небезпеку советської помсти для таких людей до мінімуму.

ОБОРОНЕЦЬ: Чи міг він рахуватися з можливістю таких наслідків, як арешт його родини в інтересах безпеки?

Фон БУТЛЯР: Так, але я не думаю, що совети застосовують такі заходи проти родини тривало й на довший час.

ОБОРОНЕЦЬ: Чи відомий вам досвід у випадку агентів-перебіжчиків?

Фон БУТЛЯР: У таких випадках члени родини були заарештовані, але — наскільки мені відомо — вони перебували в ув'язненні недовго.

ОБОРОНЕЦЬ: Чи можна сказати, що Ребет був керівною духовою головою своєї групи?

Фон БУТЛЯР: Так, своєї групи.

ОБОРОНЕЦЬ: ОУН-революціонери?.. Чи можна це розуміти як підпільний рух?

Фон БУТЛЯР: В Україні це не є офіційно зареєстроване об'єднання. Це підпільний рух.

ОБОРОНЕЦЬ: ОУН Бандери називають також ОУН-революціонерів. Що треба розуміти під «революційністю» тієї організації? Бо я в слідчих актах читав опінію одного відомого знавця східньо-європейських проблем і цей професор окреслює революційність ОУН-б як нахил застосовувати засоби насильства і бомби. Кажуть, що улюбленою зброєю Бандери були «револьвер і кинджал»...

Фон БУТЛЯР: На цю тему тяжко висловитися. Не можна сказати, що боротьба велася лише такими засобами. Зрештою відомо, що революції не робляться в м'яких рукавичках.

ПРЕЗИДЕНТ: Інакше й бути не може.

Д-р НОЙВІРТ звертається до президента: Не зважаючи на те, що ви прохали зберігати пошану до мертвого, цей вислів було зроблено. Тому я хотів би долучити до актів становище проф. Штадтмюлера; воно походить з іншого процесу.

ОБОРОНЕЦЬ: Я вважаю доцільним, щоб ми на цьому закінчили і

того становища не долучати до актів, бо ми тоді повинні були б також долучити до актів відгомін на смерть Бандери.

ПРЕЗИДЕНТ: Боротьба двох народів — це не є предмет для судової розправи, це є справа історії.

Д-р НОЙВІРТ звертається до президента: Мене задовольняє відповідь (президента — ред.).

ПРЕЗИДЕНТ: Оборона повинна слідкувати за тим, щоб усі пункти були обговорені. Ми не маємо наміру обмежувати оборону. Але питання поставлено і на нього дано достатню відповідь.

Голова суду оголошує перерву розправи від год. 13,10 до 15-ої. Після обідня розправа почалася, однак, при закритих дверях, без участі публіки й журналістів. Щойно о год. 15,25 публіці дозволяється увійти до залі і, коли прийшли судді, оборонець Сташинського звертається до фон Бутляра:

ОБОРОНЕЦЬ до фон Бутляра: Я не пригадую, щоб я одержав відповідь на моє питання, що відбувається з такими агентами, які одержують доручення й перебігають на Захід. Чому совети називають таких людей зрадниками, схоплюють або карають їх? Чи відомі такі випадки та чи були спроби викрасти таких людей?

Фон БУТЛЯР: Всі агенти висувають твердження, що всіх агентів, які не виконують доручення, (КГБісти — ред.) притягають до відповідальності. Ми маємо також досвід, що в деяких випадках особи, які не бажали підкоритися (КГБівським наказам — ред.) і пішли на Захід, були викрадені. Мені відомий один випадок, коли одну таку людину викрали. У цьому випадку цей чоловік не був невинним, що його спіткала така доля, бо він не вжив потрібних заходів безпеки. В таких випадках існує небезпека викрадення або якихось інших насильних заходів з боку советів.

ПРЕЗИДЕНТ звертає увагу свідка на його обов'язок розповісти все, що він знає.

Фон БУТЛЯР: З нинішнього (закритого — ред.) переслухання відомо, що Фельфе* був заарештований (західнонімецькими органами — ред.) у листопаді 1961 р., совети самі ствердили втечу Сташинського та одержали відомість про це. Відомості про втечу й зізнання Сташинського передав їм Фельфе, який поінформував про те, що Сташинський розповів (західнонімецьким органам — ред.) не лише про свою приналежність до КГБ, але також і про виконані ним замаху. Було зловлено (західнонімецькими органами — ред.) радіотелеграми, які одержав Фельфе. Фельфе був на службі КГБ, його завдання полягало у праці для советської інформативної служби.

Совети й інші інформативні служби східного блоку застосовують

* Гайнц Фельфе, 44-річний керівний співробітник протисовєтського відділу Федеральної інформативної служби, був викритий як большевицький агент і заарештований 8 листопада 1961 року.

для керування своїми агентами, між іншим, радіолінії, тобто односторонні радієві сполучення: вони на сліпо транслюють зашифровані радіотелеграми. У домовлений час і на домовлених хвилях у сфері коротких хвиль транслюється певна мелодія, що говорить: «Тепер я тут!» Транслюються літери Морзе, які означають, що зараз буде повідомлення, і коли мелодія кінчається, передається зашифрований текст.

Фельфе був також прилучений до такої лінії, але (західнонімецькі органи — ред.) зловили і розшифрували цілий ряд таких радіотелеграм. Було зловлено радіотелеграми, які без жодних сумнівів займалися Сташинським і транслювалися на означеній хвилі разом з домовленою мелодією. Одна з цих радіотелеграм від 20. 10. 1961 мала такий текст:

«Негайно повідомити, чи доцільно спитати Буша про реакцію на пресову конференцію Ліппольца* 13. 10.»

Дня 13-го жовтня (у Східньому — ред.) Берліні відбулася пресова конференція з чоловіком під прізвищем Ліппольц. Повідомлення про неї з'явилося у пресі, як, напр., у (східньо-берлінській газеті) «Ноес Дойчлянд» і було передане через радіо. На цій пресовій конференції було тверджено, ніби Бандеру вбив агент (західнонімецької — ред.) Федеральної служби безпеки. Було сказано, що (західнонімецька) інформативна служба звернулася до Ліппольца з вимогою замордувати Бандеру. Ліппольц відмовився виконати таке доручення і йому докладно відомо, що його виконав інший чоловік під прізвищем Миськів.

ПРЕЗИДЕНТ: Хто такий Буш?

Фон БУТЛЯР: Чоловік пов'язаний з Фельфе, який про це міг дещо сказати.

Дня 27-го жовтня на тій самій лінії прийшла радіотелеграма:

«Негайно повідомити, чи доцільно продовжувати роз'яснювальну акцію. Ваша думка щодо поставленого Бушові запиту в справі пресової конференції 20. 10.»

З тої обставини, що Фельфе поінформував свого советського замовника про інформації і свідчення Сташинського і з обох радіотелеграм виходить, — на думку (західнонімецької — ред.) інформативної служби, — що тут справа не у пляново розробленій акції Сходу, а без сумніву у спробі можливо швидше створити протидію, пізнавши зізнання Сташинського. При цьому (поспіхові — ред.) східня пропаганда допустила ряд помилок, напр., за твердженням Ліппольца замах виконав Миськів, але він був у той час за кордоном (тобто поза Німеччиною — ред.).

Після цієї розповіді фон Бутляра деякі кореспонденти з поспіхом

* Ліппольц — большевицький агент, який діяв у Західній Німеччині і був відкликаний органами КГБ та якому КГБ доручив виступити у Східньому Берліні на пресовій конференції дня 13. 10. 1961 р. з заявою, ніби Бандеру вбила західнонімецька розвідка з допомогою провідного члена ОУН Д. Миськіва. Брехливість цієї вигадки виявилася негайно, бо Д. Миськів у день замаху був в Італії, чого КГБ видимо не знав. Миськів помер природною смертю ще 27 березня 1960 р.

виходять з судової зали, щоб поінформувати свої редакції про сенсацію з агентом КГБ — Фельфе. В той час судді встають й одягають берети. Д-р Ягуш запрошує фон Бутляра до «пульту свідчень», щоб він склав присягу. При цьому голова суду пояснює:

ПРЕЗИДЕНТ: Ваша присяга стосується фактів, а не ваших висновків.

З черги д-р Ягуш просить іншого знавця, професора з університетської психіатричної клініки в Гайдельберзі, д-ра Йоахіма Рауха, щоб він дав свої в'яснення до справи. Промовляючи, д-р Раух підкреслює деякі слова характеристичним помахом правої руки. Голос у нього тонкий, повільний.

Проф. РАУХ: Я обсервував підсудного Сташинського в часі між 12. 2 і 5. 3 у психіатричній клініці у Гайдельбергу і для опрацювання моєї експертизи мені стояли до диспозиції протоколи слідчого судді.

Поштовх для психіатричного обслідування Сташинського дали його свідчення про те, що він, ще як дитина, одного разу у 1944 році впав з високої гойдалки, був довший час непритомним і частково страждав від стану, який він описує раз як завороти голови, то знову як почуття одубіння. Він каже, що він дуже погано засинав і, лежачи на спині, не міг рухатися.

На основі цих даних і в зв'язку з пережитою травмою виникає питання, чи не може тут мати місце пошкодження мозку?

Докладне неврологічне обслідування не виявило жадного пошкодження центральної нервової системи. Також мозкові струї не свідчили про наявність корчевих спазм або пошкодження мозку.

(Проф. Раух говорить далі в загальних рисах про симптоми пошкодження мозку).

Все це у Сташинського слід виключити. Мені вистачає вказати хоч би на його поведінку на процесі. Ви могли самі ствердити, що Сташинський скоро сприймає сказане, що він також добре слідкує за зміною ситуації, що він має здібність комбінувати, що його мислення є добре вишколене: він уміє добре мислити абстракціями й поняттями. В ньому нема змін ані напливів забуреної чуттєвості чи внутрішніх переживань. Він володіє над імпульсами, є вирівняний і ми не могли спостерегти ніяких невідповідних ситуацій, ані ніяких недоречних чи аномальних виявів почуттів. В нього нема подратувань ані запальності. Сташинський — це ми бачили — вмів опановувати афекти, він тримає в руках вияви своїх почуттів.

Огляд не дав підстав припустити наявність якогось іншого психічного забурення, чи якоїсь психічної хвороби.

Також попередня історія Сташинського, наскільки вона нам відома, — а при цьому ми мусимо дотримуватися його власних інформацій — не дає ніякої вказівки на те, щоб якінебудь пережиття в його житті викликали якусь душевну зміну. Сташинський має добру інтелігентність, будь-яка форма духової слабості в нього цілком відсутня.

З погляду психіатрії слід підкреслити, що Сташинський є людиною зі здоровим духом і тілом, і тому нема жадних сумнівів у тому, щоб у його пересічному стані могла постати якась нездібність до дії або зменшена спромога відповідальности (за вчинки). Слід сумніватись у тому, що Сташинський під час виконання вчинків, в яких його обвинувачують, перебував у такому надзвичайному психічному стані, який слід було б через його розмір розглядати як хворобливий...

В цьому питанні ми повинні в першу чергу дотримуватись опису Сташинського. Він розповідав раніше і тепер, що він при обох замахах, вже в час перед виконанням, почував себе в надзвичайному душевному стані, ще це був для нього свого роду жах, почуття часу змінилося, хвилини тривали довго, сильний розлад привів до того, що він не сприймав докладно і не був здібний описати всіх деталей подій. Він сказав, що за деякий час після виконання замахів цей стан знову зникав у нього, він тоді мав почуття, що він вільно віддихає і повертається до нормального стану.

У такий спосіб суб'єктивно пережита зміна свідомости, як це описав Сташинський, напевно не є хворобливим явищем. Треба признати Сташинському, що він під час підготовки і виконання цих замахів перебував у внутрішньо напруженому стані, був схвильований, не виконував їх холоднокровно. Він боровся з собою. Один раз він стримався від спроби виконати замах, бо не міг собі уявити, як можна зробити такий вчинок. Все це показує внутрішній стан і гальмування...

Це є внутрішні стрими. З такими хвилюваннями в'яжеться того роду стан афектів.

Коли я попаду в афект, тоді видовжується поле свідомости. Свідомість концентрується на предмет мого хвилювання; оточення, тобто все те, що не належить безпосередньо до об'єкту, не усвідомлюється вже (більше) так добре, як предмет мого хвилювання й моєї уваги. Це кожна людина може також спостерігати на собі. Цей стан не має нічого спільного з забуренням свідомости. Свідомість не є перервана. Воно є так, що на той час, коли постало чуттєве хвилювання, нема зв'язку між «раніше» і «після», але це не є після забурення свідомости. Фактом є та обставина, що схвильована людина не забула важливих подій. Я, отже, вважаю, що в цьому стані пана Сташинського нема забурень свідомости, що свідомість не мала прогалин і тому для спромоги відповідальности це є без значення. Я вважаю, що нема підстав робити висновки про наявність зменшеної спроможности відповідати за свої вчинки.

Крім питання щодо здібности відповідати за свої вчинки, мені поставили також друге питання стосовно правдоподібности (зізнань Сташинського), і я мусів дослідити, чи не враховувати тут самообвинувачення.

На це друге питання слід відповісти за іншою методою, ніж на перше. Коли людина має пошкоджену свідомість, це можна наочно представити як забурення мислення і пошкоджену інтелігентність. (Оскільки ж мис-

лення й інтелігентність Сташинського не пошкоджені, він не має пошкодженої свідомості, отже й нема підстав сумніватись у правдоподібності його зізнань — ред.).

Щодо питання самообвинувачення я можу лише сказати, що в підсудного відсутні такі риси особовості, які — як це відомо на основі досвіду — ведуть до того роду фальшивих (обвинувальних) тверджень (про себе).

Коли я повинен відповісти на це питання, то я мушу дати опис особовості пана Сташинського. Коли говориться, що в випадку підсудного маємо до діла з натурою упертою, але вольово м'якою, з особовістю, за нашими устійненнями, (легко) податливою на впливи, то це свідчить лише про означений нахил його натури, а на ділі він може повестися також зовсім інакше. Людей без внутрішніх суперечностей нема.

Під вольовим оглядом пан Сташинський справляє враження м'якої людини. На перший погляд здається, що це суперечить його поведінці, але тут треба взяти до уваги впливи зовнішнього світу й багаторічний вишкіл, що створив у ньому певну манеру тримати себе. Сташинський сказав сам: «Візьміть до уваги, що мене протягом років вишколювали і я вмію добре відрізнити ділові справи від особистих». Він може контролювати свої вислови і під час процесу протягом останніх днів він говорив значно вільніше, ніж під час моїх спостережень у клініці.

З паном Сташинським можна добре порозумітись . . . Що він силоміць стримує свої почуття — це видно також з тестів, які свідчать про спроби придавити вияви своєї чуттєвості.

Треба відрізнити природжені риси від виховання. Особливе значення має та обставина, що Сташинського не можна зарахувати до числа ненормальних особистостей. Насамперед до таких ненормальних особистостей, що прагнуть вивищити світ власних уявлень. Він є тверезою людиною, не має ніякого фантазування, має добру здібність до спостережень і добру пам'ять. Не має нахилу до яскравих формулювань, ані дару до творення уявлень. Тому можна з усією обережністю сказати, що він не намагається робити вірогідними довгі історії, ані не вигадує їх. З другого боку, Сташинський на основі своєї інтелігентности спроможний збагнути розвиток подій, зберегти їх у пам'яті та в незфальшованій формі репродукувати.

Стосовно питання, чи те, що Сташинський сказав, є правдою, чи воно відповідає дійсності, я висловитись не можу. Це з'ясувати є завданням суду. Я лише хотів би на підставі пізнання його особовості висловити мою думку, що коли Сташинський цим описом подій сказав неправду, то не ненормальні риси особистості є винні в цьому. Себто, що з погляду психіатрії щодо питання самообвинувачення слід зробити висновки, які я вже подав раніше. Якщо Сташинський себе несправедливо обвинувачує в якихось тяжких провинах, поскільки він таке годен робити, то він це робить — і це без сумніву можна сказати з певністю — з якихось інших причин, але не з-за манії ставити себе в центрі зацікавлення, не

тому, щоб підкреслити свою власну вартість у зустрічі з іншим оточенням.

Тут, на цьому процесі, були зроблені спроби всіляко пояснити мотиви, що спонукали пана Сташинського стати до послуг КГБ, виконувати доручення і т. ін. Не зважаючи на всю свою інтелігентність, пан Сташинський — і це є, мабуть, також наслідком його виховання — у своєму мисленні не є самостійний. Я цим не хочу сказати, що він не здібний повністю виконати якісь конкретні завдання, але у принципових рішеннях він у всякому разі охоче почував би себе як авторитет; пізніше на місце його авторитету став авторитет його дружини. Він сам, мабуть, не був би спроможний відмежуватися від попереднього часу. Він же сам сказав, що був прихильником советської ідеології, за його словами, «наказ є наказ», а потім, коли боровся за дозвіл на одруження з своєю дружиною, то він сам окреслив, що тут ішлося про його душу. Він має нахил обминати неприємні проблеми, не розв'язувати їх самостійно, він хоче відсувати їх набік.

Цим слід пояснити, що він, хоч і є м'якою людиною, проте, не зважаючи на це, міг виконати замах. Аджеж він сказав: «Я зовсім не мав почуття, що активно вбивав людину, я не бачив успіху, я не потребував ціляти, я це зрозумів щойно тоді, коли я в кінохроніці побачив Бандеру в труні». Така поведінка загально розглядається як ознака незрілості особистості, що прагне ухилятися і не бажає дивитися сама собі в очі.

ОБОРОНЕЦЬ: Ви говорили про хворобливе забурення. Він мав у 1951 році забурення свідомості. Чи забурення свідомості не є спричинене якоюсь хворобою?

Проф. РАУХ: Забурення означає «зміну нормального розвитку». Цього не можна погодити з нормальним випадком. Але про хворобливе забурення свідомості у стані афекту можна говорити лише тоді, коли має місце напад великого ступеня в стані афекту, через що людина не бачить наслідків і втрачає спогади про те, що вона пережила під час нападу афекту.

ОБОРОНЕЦЬ: Сташинського сім років психічно обробляли в певному напрямку. Чи може така довготривала обробка, з метою зменшити здібність до власних рішень і до вияву власної волі, таке, так би мовити, «вбирання в шори», спричинити певне помутіння або пошкодження свідомості?

Проф. РАУХ: Треба визнати, що в такому випадку звужуються можливості приймати власні рішення — це досягнути є завданням тих, хто обробляє, — але ми не можемо тут говорити про пошкодження свідомості. Це лише певна манера людини тримати себе.

Професора Рауха не записують. Д-р Ягуш повідомляє, що процес продовжуватиметься аж у понеділок, 15 жовтня, о годині 9-й ранку. На цьому сьогоднішня розправа кінчається.

ШОСТИЙ ДЕНЬ ПРОЦЕСУ

Понеділок, 15 жовтня 1962, 9 година ранку.

О годині 8,45 слухачі займають місця в судовій залі ч. 232. Серед них група членів ОУН з головою Проводу ЗЧ ОУН, Степаном Ленкавським, у чорних одягах та чорних краватках, привертає до себе увагу не лише журналістів й інших гостей, а й самого Сташинського. Можливо, що він з'ясовує собі причину цієї жалоби — якраз три роки тому, в день цієї самої дати, 15 жовтня 1959 року, він з наказу Москви замордував Провідника ОУН, сл. пам. Степана Бандеру.

О год. 9-ій входять д-р Ягуш та інші судді й процес продовжується.

ОБОРОНЕЦЬ ЗАЙДЕЛЬ звертається до президента: Може було б доцільно перед закінченням дати можливість обвинуваченому висловитися також про його теперішнє ставлення до його вчинків?

ПРЕЗИДЕНТ: Так, зрозуміла річ! Я досі про це умисно ще не питав. (До Сташинського): Коли ви бажаєте про це висловитися, я не маю нічого проти.

СТАШИНСЬКИЙ: На питання щодо мого теперішнього становища можна власне відповісти досить коротко.

Раніше, до моїх вчинків, скажімо, в усякому разі до жовтня 1957 року, я, так само як усі мої керівні офіцери й начальники, бачив у жертвах Ребеті й Бандері, як і в інших противниках Советського Союзу, лише противників і ворогів народу. Українські емігранти та інші — це все були вороги, що працювали проти Росії. Коли ж я одержав доручення й коли я мав перед очима, що я маю зробити, ці міркування щодо ворогів народу вже не були вирішальними. Мотивом для моїх вчинків у цих випадках був власне примус одержаного мною наказу.

У голосі Сташинського відчувається ніби заклопотання, ніби на-смішка.

Після того я пробував все таки якось виправдатися перед самим собою і якось ввести самого себе в обману, що мені часом щастило. Пізніше, коли я в ідеологічному й політичному сенсі змінився, я визнав, що ці вчинки, які я зробив, ані з будь-якого політичного, ані з ідеологічного погляду не мали виправдання. Це були просто злочинні вчинки.

Про те, що я жалію і що мені прикро, що я зробив ці вчинки, я не потребую говорити. Коли б це було не так, то я не був би сьогодні тут.

Це моя відповідь. Це моє теперішнє ставлення й моє становище.

З обвинувальною промовою виступає заступник прокурора, радник Крайового суду, Норберт Оберле — молодий, високий, чорноволосий, з приемним голосом чоловік; він говорить ясно, спокійно, деколи відчитуючи з записок. Під час його промови Сташинський понурих голову, судді роблять для себе записки, д-р Ягуш уважно прислухається.

ОБВИНУВАЛЬНА ПРОМОВА д-ра ОБЕРЛЄ

радника крайового суду, представника Федеральної Прокуратури

Обвинувачений походить з української селянської родини, з села Борщовичі недалеко від Львова, з краю, який після останньої світової війни був відданий у склад Советського Союзу.

Після народньої і середньої школи обвинувачений учився в педагогічному інституті у Львові. Бувши студентом цього інституту, що готував учителів середньої школи, він пізнього літа 1950 року поїхав додому поїздом, не маючи належного залізничного квитка.

Відкриття советською транспортною поліцією цієї їзди без квитка поклато початок розвитку, який безперервним переплітанням частково невідхильних подій, частково злочинних способів поведінки мав визначити ціле дальше життя підсудного і також вдертися в долю двох інших людей.

Але я хотів би повернутися до вихідного пункту.

Після того, як було викрито, що обвинувачений їде без квитка, його приведено до бюро советських органів державної безпеки, які звалися тоді МГБ, а тепер мають назву КГБ. Але капітан Ситніковський, який був у бюрі, не допитував його відповідно до суті речі — всупереч тим засадам, які існують усюди там, де слідство і переслідування карних вчинків служать виключно охороні права.

Допит служив фактично зовсім іншій меті, а саме — тому, щоб завербувати обвинуваченого до співпраці проти українського руху спротиву, який у той час іще провадив партизанську боротьбу проти советського панування, а особливо проти колективізації сільського господарства.

Ситніковський показався поінформованим про те, що родина обвинуваченого також симпатизує цьому рухові спротиву, і поставив його перед вибором: або бути позбавленим свободи разом з усією своєю родиною на довгий ряд років чи то бути вивезеним на Сибір, або взяти активну участь у боротьбі з рухом спротиву. Обвинувачений вирішив обрати друге — почасти тому, що він і без того вважав цей рух за безсенсовий, а почасти тому, що він думав, що в своїх власних інтересах і інтересах своєї родини він має діяти саме так. Першим завданням, яке дало йому МГБ, була співпраця у розкритті атентатника Стахура, який приблизно два роки перед тим убив у Львові на доручення руху спротиву вірного большевикам письменника Галана.

З цією метою обвинуваченого перепачковано в одну з груп спротиву, де він, виконуючи доручення, здобув потрібні відомості.

Але, оскільки виконання цього доручення зробило його співпрацю з органом МГБ явною, він уже не міг повернутися в дім своїх батьків і продовжувати своє навчання з їх допомогою.

Отже в нього не було іншого вибору, як лишитися на службі в МГБ і працювати в складі таємної оперативної групи, що діяла проти підпіль-

ного руху. Влітку 1952 року він висловив свою готовість працювати в розвідці. Після цього його піддано в Києві ґрунтовній підготові, в якій головна вага була покладена на вивчення ним німецької мови.

Протягом цього вишколу, який тривав понад два роки, йому стало ясно, що його майбутньою оперативною зоною має бути Німецька Союзна Республіка.

Готуючися до цієї оперативної діяльності, він вивчив подану йому легенду про життя фольксдойча Йозефа Лемана й об'їхав Польщу, щоб познайомитися з деталями цієї легенди.

В жовтні 1954 року він подався нарешті в східню зону, у Франкфурт над Одрою, де його взяв під свою руку його майбутній керівник, офіцер КҐБ Сергій.

Його розвідувальна робота в Німецькій Союзній Республіці почалася в січні 1956 року.

В цей час обвинувачений, маючи при собі східньо-зональний проїздний документ на ім'я Йозефа Лемана, поїхав до Мюнхену, де він, як інструктор, мав пов'язатися з проживаючим там емігрантом Іваном Бисагою, який, будучи агентом КҐБ, працював під псевдонімом Надійчин.

До листопада 1956 року він мав з Бисагою щонайменше чотири зустрічі, під час яких він вручав йому гроші, передавав доручення КҐБ і приймав від нього його нотатки; одночасно він підбадьорював Бисагу витримати на своєму посту і нарешті передав йому документ на повернення до ССРСР. На пізніше використання обвинуваченого вже виразно вказує виконання ним дальшого доручення, яке полягало в тому, щоб вияснити можливість співпраці Бисаги при півранні українського емігрантського політика Льва Ребета.

Далі, від квітня 1956 до лютого 1957 року обвинувачений продовжував спроби завербувати одного українського емігранта в Мюнхені, які до того часу були для КҐБ безуспішними. Для цього він відбув з цим емігрантом три зустрічі, обіцяв йому в разі згоди на співпрацю побачення з його родичами, які залишилися в ССРСР, і вимагав різного роду інформацій. Зокрема він пробував дізнатися, який існує стосунок між ОУН, з одного боку, і американською та німецькою розвідкою, з другого.

При цій, достатньо успішній, а проте ще до літа 1959 року продовжуваній розвідувальній роботі проти ОУН обвинуваченому стало ясно, що його наказодавцям, крім внутрішніх обставин у цій організації, ідеться ще більше про те, які зв'язки фінансової, політичної, а особливо розвідкової натури існують між ОУН, з одного боку, і органами влади НФР та трьох союзних держав, з другого.

Його оперативна діяльність, як розвідника, була принагідно скеровувана також на інші об'єкти. Наприклад, восени 1956 року, на доручення іншого відділу КҐБ він поклав уночі гроші і ключ у так званий мертвий пункт, що знаходився на проміжній смузі автостради коло Франкфурту над Майном. В тому самому році він з доручення Сергея спостерігав

скупчення американських військ і при цьому записував числа американських військових авт; цим займався він і потім.

Вирішальний і вагітний на тяжкі наслідки оборот в оперативній роботі обвинуваченого позначився на весні 1957 року, коли він одержав завдання вивчити, де мешкає згаданий уже Лев Ребет, де він працює і який у нього лад життя. Для підготовки до цього завдання, про значення якого обвинувачений спершу не догадався, він одержав фальшивий паспорт Німецької Союзної Республіки на ім'я Зігфріда Дрегера і був посланий в Ессен, місце проживання справжнього Зігфріда Дрегера, щоб він міг там зорієнтуватися. Після цього він, приїхавши в Мюнхен три рази (у квітні, в травні і червні 1957 року), з успіхом виконав завдання вистежити Ребета.

Мета цього стеження стала йому ясною у вересні, коли надісланий з Москви працівник КГБ познайомив його з смертельною зброєю — з апаратом, який містив у собі синильну кислоту. Говорячи власними словами обвинуваченого, він відчув пригнічення і страх і не міг повірити, що від нього вимагають тепер такого завдання.

Все ж він з причин, які ще потребують ближчого з'ясування, не ухилився від цієї вимоги ні тоді, ні пізніше. Він випробував зброю в лісі на собаці, при чому символічна сила цієї спроби збереглася в його пам'яті дуже свіжо. 9 жовтня 1957 року він поїхав літаком у Мюнхен і спинився там у готелі «Штахус».

Він мав при собі папери на ім'я Лемана і Дрегера, зброю, заховану в консервній пушці для ковбасок, і середник проти діяння отрути.

Обидва наступні дні він, не побачивши Ребета, провів бездіяльно, в що можна йому охоче повірити.

Побачивши Ребета 12 жовтня, коли той коло 10-ої години виходив з трамваю, він ввійшов у будинок число 8 на площі Карла, де знаходилося місце праці Ребета.

Почувши незабаром, що Ребет увійшов у будинок, він відбезпечив досі заховану в кишені піджака зброю і поволі пішов по сходах назустріч Ребетові. Безпосередньо перед зустріччю він раптом скерував загорнену в газету зброю в обличчя жертви, яка проходила повз нього, нічого не підозріваючи, і натиснув на спускову пружину, що — як він і знав — в найкоротший час спричинило смерть Ребета.

Безпосередньо після цього обвинувачений скористався з ампулки з протиотрутою, позбувся зброї свого злочину і ще того самого дня поїхав у Франкфурт над Майном, звідки він наступного дня подався літаком назад до Берліну.

Органи КГБ, яким обвинувачений негайно доповів про успішне виконання справи, не обмежилися цим дорученням.

В очач КГБ обвинувачений скваліфікував себе тепер також як атенатник, якого і в дальшому можна було використати для усунення політичних ворогів.

Другий акт цього потворного підприємства почався в січні 1959 року, коли обвинуваченому було доручено вистежити Степана Бандеру, провідника ОУН.

Також і цього разу йому скоро вдалося установити особу Бандери і з'ясувати його мешканеві умови.

Для виконання цього завдання він користався пашпортом, виданим на ім'я Ганса Будаїта з Дортмунду.

Доручення виконати замах він одержав безпосередньо у Москві, з уст високопоставленого, як належить думати, працівника КГБ, Георгія Аксентьєвича, який, випивши після цього з обвинуваченим шампанського за успішне виконання атентату, дав цим красномовний вираз своєму безприкладному презирству до людського життя.

Десь 10 травня 1959 року обвинувачений подався до Мюнхену, маючи при собі одержану вже в Москві зброю, цього разу кращу, з двома цівками.

За кілька днів йому випала сприятлива нагода виконати замах, але цього разу в ньому перемогло, як я припустив би, вже заіснувале, але приховане і в різні способи придушене співчуття до долі жертви. Він спонтанно дистансується від переведення замаху і негайно звільняється також від зброї.

Щоб не лишатися цілком бездіяльним, він у наступні дні пробував відчинити привезеними з собою патентованими ключами вхідні двері будинку, де жив Бандера; але успіху він не мав, і навіть зламав при цьому борідки двох ключів.

Але для Степана Бандери все це означає тільки відрочення. Бо, як і можна було передбачати, КГБ не відмовився від наміру усунути в його особі значного політичного ворога.

На початку жовтня обвинуваченому було заявлено, що, згідно з вказівкою найвищих інстанцій у Москві, замах має бути виконаний негайно.

Обвинувачений підкорився цьому розпорядженню і виїхав 14 жовтня 1959 року до Мюнхену, де він ополудні наступного дня побачив, що Бандера вийшов з місця своєї праці; після цього він зайняв обсерваційний пост на вулиці Крайтмайра, перед домом, де живе Бандера.

Коли він побачив коло 13-ої години, що Бандера наближається, він увійшов у будинок і — після непередбаченої зустрічі з свідкою Губер — пішов по сходах назустріч надходячому.

Він навіть перекинувся ще коло квартирних дверей кількома словами з Бандерою і відразу ж по тому пустив у рух обидві цівки своєї зброї, що і цього разу спричинило негайну смерть жертви.

Того самого дня він знову спинився на короткий час у Франкфурті і повернувся другого дня летунською дорогою до Берліну.

Приблизно через місяць його викликали до Москви, де скоро після цього його прийняв особисто, у присутності Аксентьєвича, тодішній голова КГБ Шелєпін; він був нагороджений бойовим оденом Червоного

прапора, і нагородна грамота була підписана власноручно тодішнім головою советської держави.

Згідно з вказівкою органів КГБ, він жив потім у Москві, готовий виконати дальші розвідувальні завдання, принайменше частину яких було явно передбачено провести на території Німецької Союзної Республіки. Для цієї мети він, між іншим, далі вчився німецької мови.

Дня 10 серпня 1961 р. йому вдалося поїхати вслід за своєю дружиною в Східній Берлін, звідки він через два дні втік пригодницьким способом до Західнього Берліну і зголосився до західніх органів.

Які б великі вимоги до доказової аргументації не були поставлені, я вбачаю в висліді головного процесу достовірні докази цього стану речей, які я відтворив в основних рисах.

Згідно з процесуальним правом, мета переведення доказу полягає в тому, щоб подати вам, як єдино покликаним вирішувати суддям, тверде, виключаючи всякий розумний сумнів, переконання у провинності оскарженого і в оправданості обвинувачення.

Ця мета, на мою думку, досягнена повністю.

Але мета переведення доказу була б досягнена і тоді, якби — з огляду на особливе політичне та історичне значення, яке напевно припадає цьому процесові — вважалось за побажане або навіть конечне, щоб ваше рішення характеризувала найвища міра переконливості для громадськості в усьому світі.

В кожному разі одна річ не може бути завданням цього процесу, а саме — вступати в дискусію з пропагандою (інше означення було б тут не на місці), яку аранжують і якою керують ті, на яких спадає головна відповідальність за вчинки, які мають бути тут суджені.

Якщо взагалі є допущеним огляд на громадськість, то він може бути скерований тільки на тих, які сприймають цей процес і ваше рішення критично, але неупереджено і об'єктивно.

Але дозвольте мені звернутися до підстав переведення доказу. Тут насамперед треба заакцентувати той факт, що обвинувачений признався в повному обсязі.

Хоч яким великим є привід сконтролювати його зізнання з усією старанністю, проте насувається передусім питання: чи можна собі уявити, щоб цей інтелігентний і тверезо думачий обвинувачений взяв на себе всупереч правді такий тяжкий вчинок з такими тяжкими наслідками для своєї дальшої долі, а тимбільше у процесі першої й останньої інстанції, рішення якої є остаточним?

Я вважаю, що для встановлення істини вже ця думка закликає оцінити вагу признання підсудного.

До цього треба додати наступне:

З самого початку, в усіх стадіях слідства і під час процесу обвинувачений незмінно тримався свого признання, — без того, що у ньому зайшло будь-яке серйозне протиріччя.

Що стосується змісту, зроблений ним опис справи є послідовним, без прогалин і, образно висловлюючись, цілком відлитим з одного металу, яким би сензаційним і страхітливим описаний перебіг подій не здавався.

Також коли взяти на увагу розкритий під час процесу образ особистості підсудного, його зізнання і його описи вкладаються в кожну судову практику і відповідають, як нам показав експерт проф. Раух, психіатричній і психологічній оцінці.

Нарешті і той факт, що признання було зроблене після втечі цілком добровільно, не є в жодному разі невмотивованим і незрозумілим, як це могло б здаватися на перший погляд.

Беручи справу об'єктивно, добровільне признання є, навпаки, дуже послідовним, якщо пам'ятати, що обвинуваченому у великій мірі загрожувало схоплення його органами КГБ.

Щоб уникнути цієї загрози, було не досить, відповідно до стану речей, утекти з території безпосереднього засягу влади КГБ. Як показав саме досвід з цього процесу, для підсудного було конечно потрібним негайно піддати себе ефективній охороні з боку органів західньої влади. Але таку охорону можна було дістати лише тоді, коли стала б явною особлива потреба в ній, тобто тоді, коли стали б відомими факти, які схарактеризували б обвинуваченого як небезпечного для Сходу співучасника, на якого варто зробити замах. З огляду на ці обставини є цілком ясным, що обвинувачений сказав у своїй тодішній ситуації всю правду.

Після всього наведеного я є тієї думки, що його зізнання заслуговують на повну довіру вже за своєю внутрішньою аналізою.

Все ж мені було б замало у цьому процесі тільки признання обвинуваченого, щоб узяти його за єдину підставу для внеску визнати оскарженого за винного в сенсі обвинувачення. Про таку доказову ситуацію тут не може бути жадної мови. Але, відповідно до результатів процесу, до розпорядження стоять такі різноманітні додаткові доказові факти та середники, що кожен сумнів у правдивості зізнань мусить з огляду логіки замовкнути.

Ці додаткові дані були виявлені під час слідства, яке робилося зовсім не з бажанням забезпечити докази, а навпаки, стояло під знаком початкових сумнівів щодо вірності зізнань підсудного. Проте ж їх результат був такий виразний, що для органів прокуратури жодного сумніву щодо вчинків підсудного немає вже від довшого часу. Ці доказові факти, разом узяті, мають виразний характер суцільного ланцюга індичій, достатнього для доведення провини. Якщо виходити з фікції, що вчинки, якими обтяжено обвинуваченого, розкрив не він сам, а вони стали відомими в інший спосіб, то тоді треба було б сконстатувати, що виявлені індичії дають достатню доказову підставу для засудження обвинуваченого і без його признання.

І якщо я тепер звернуся до цих доказових фактів, то зроблю це тому, що з мотивів систематики вважаю за правильне розподілити їх по тих

відтинках дії обвинуваченого, до яких вони мають безпосередній стосунок. Проте це не означає, що їх доказова сила обмежується тільки даним відтинком дії.

Варто ще підкреслити, що кожне підтвердження зізнань в одному пункті надає їм більшої вірогідности в інших пунктах, як взагалі найбільше значення розглянутих доказів полягає в їхній співдії, їхньому переплетенні.

Коли розглядати дані обвинуваченого про його особу, його походження, родинний стан і проживання поза межами Німецької Союзної Республіки, то є наявною цілковита згідність їх із змістом оголошених тут особистих документів та інших паперів, що їх мав при собі обвинувачений, коли зголосився в Західньому Берліні, і автентичність яких і на перший погляд, і згідно з опінією експерта фон Бутляра не може бути піддана поважному сумніву.

А щодо розвідувальної роботи обвинуваченого в 1956 і 1957-му роках, то і тут, незалежно від його признання, слідство здобуло твердий доказ з інших джерел. Це стосується особливо спроби завербування, зробленої у квітні й серпні 1956-го і в лютому 1957-го року; вона доведена свідками, а, крім того, частково зафіксована на фотознімкові, що його виникнення процес з'ясував достатньо. Те, що обвинувачений справді був у Мюнхені 4 квітня 1956 року для відбуття першої зустрічі, впливає додатково з того, що в книзі гостей у готелі «Гельвеція» він стоїть записаний, як Йозеф Леман, саме під цією датою. Описані обвинуваченим контакти його з агентом Бисагою збігаються з устійненнями, до яких прийшло слідство проти Бисаги, яке генеральна прокуратура при найвищому баварському краєвому суді провела вже в 1957 році, тобто в той час, коли про обвинуваченого нічого не було відомо.

Щодо технічної підготовки і виконання замахів на Льва Ребета та Степана Бандеру, то зізнання обвинуваченого в усіх своїх подробицях відповідають даним наукової перевірки. З опінії експерта проф. Мюллера впливає, що описана обвинуваченим зброя здатна функціонувати і що вона може вчинити з'ясоване обвинуваченим діяння. З опінії, крім цього, впливає, що описаний підсудним середник проти отрути справді дав би охорону в разі загрози для нього самого. Дані експерта д-ра Шпана, який брав участь у розтині тіл Ребета і Бандери, також відповідають описові, що його зробив підсудний.

Щодо вбивства Ребета підсудний зізнає, що він для проведення цієї дії полетів 9 жовтня 1957 року літаком до Мюнхену як Д. Прізвище Д. справді стоїть у списку пасажирів компанії «Air France» від 9 жовтня 1957 року. Далі — обвинувачений зізнає, що ввечері того самого дня він опинився в мюнхенському готелі «Штахус», подавши документ на ім'я Зігфріда Дрегера. І справді — при перевірці в готелі «Штахус» була виявлена картка зголошення, заповнена 9. X. 1957 цими персональними даними. Крім цього, експерт Венцель з науковою точністю установив, що

вигляд цих записів у картці зголошення ідентичний з почерком обвинуваченого, тобто вони походять від обвинуваченого. З цього випливає не тільки єдино можливий висновок, що обвинувачений справді був у Мюнхені 9. X. 1957, а і той єдино можливий факт, що він при цьому зловжив персональні дані Зігфріда Дрегера. Та обставина, що справжній Зігфрід Дрегер не був переслуханий, не являє собою в цих умовах жадної поважної прогалини в доказах. Далі—обвинувачений зізнає, що він, виконавши атентат на Льва Ребета, поїхав 12. X. 1957 до Франкфурту, переночував там у готелі «Континенталь» і наступного дня полетів літаком назад до Берліну. І справді — як серед прізвищ гостей, що ночували в готелі «Континенталь» з 12 на 13 жовтня, так і в списку пасажирів компанії «Pan American Airways» з 13 жовтня стоїть прізвище Дрегера. Нарешті, підсудний подав також дані, яка погода була в Мюнхені 12. X. 1957 року, тобто в день смерти Ребета. Прочитана тут довідка метеорологічної служби в Мюнхені збігається з цими даними цілковито. Цей збіг являє собою не тільки додаткове потвердження іншим способом вияшеного місця перебування обвинуваченого в день смерти Ребета, але також яскраво свідчить, що в цей день обвинувачений пережив дуже багато. Бо тільки сильне переживання може створити спромогу зберегти в пам'яті стан погоди стосовного дня ще ряд років.

Щодо смерти Бандери, то обвинувачений при першому переслуханні його свідком Фуксом сказав, що при невдалій спробі відімкнути двері дому число 7 на вулиці Крайтмайра він зламав борідки двох ключів. Справді, при перевірці цих даних у замку дверей згаданого будинку були знайдені дві борідки від ключів, положення і стан яких підказували висновок, що вони пролежали в цьому місці роки. Перед тим, як зробити атентат на Бандеру, підсудний, згідно з його зізнаннями, спинився, як Ганс Будаїт, у мюнхенському готелі «Зальцбург». В книзі гостей готелю «Зальцбург», під датою 14. X. 1959 справді знаходиться відповідна вписка. Наступного дня обвинувачений, за його словами, спостеріг десь перед 12 годиною, що Степан Бандера в супроводі якоїсь жінки поїхав з вулиці Цепелін в напрямі вулиці Ольмюллера. Як виходить з висловлювань свідка Фукса, секретарка Бандери негайно по вбивстві вірогідно заявила, що 15. X. 1959, перед самим полуднем вона поїхала з Бандерою до Великого критого ринку, тобто в напрямку, який також відповідає зізнанням обвинуваченого. Звідси випливає з достатньою, на мою думку, ясністю, що обвинувачений справді обсервував Бандеру за годину перед його смертю. Далі обвинувачений зізнає, що безпосередньо перед виконанням атентату він попав у замішання через появу якоїсь жінки. І є фактом, що безпосередньо перед смертю Бандери одна жінка покинула перший поверх будинку число 7 на вулиці Крайтмайра; цією жінкою була свідка Губер. Це твердо підмуровує висновок, що в час виконання вчинку підсудний справді був у місці виконання вчинку. Якщо свідка Губер заявляє, що, хоч вона і помітила мужчину, який відвернувся від

неї, але в її пам'яті зберігся ясніший колір волосся, ніж в обвинуваченого, то це, на моє переконання, нічого не говорить. Адже свідка сама сказала, що вона не придивлялася до чоловіка. Тому її сумнів щодо ідентичності добре пояснюється відомим у судовій практиці феноменом зсування в пам'яті зорового образу, до якого спричиняються часова відстань і фантазія. Після замаху на Бандеру обвинувачений поїхав, за його словами, до Франкфурту, спинився в тамошньому готелі «Вісбаден» під ім'ям Будаїта, а другого дня відлетів назад до Берліну під ім'ям Ковальський. У свою чергу і ці прізвища справді внесено в книгу гостей готелю «Вісбаден» під датою 15. X. 1959 і в список пасажирів компанії «British European Airways» під датою 16. X. 1959.

Нарешті, щодо подій, які безпосередньо попереджували зголошення обвинуваченого в Західньому Берліні і його саморозкриття, то з позначки про виїзд на советському паспорті, що його мав обвинувачений, однозначно випливає, що він справді покинув СРСР 10 серпня 1961 року. Далі — з квитка міської залізниці, що знаходився в посіданні обвинуваченого, ясно виходить, що він покинув Східній Берлін разом з своєю дружиною 12 серпня 1961 року.

Зізнання обвинуваченого про мотив його подорожі з Москви до Східнього Берліну знаходять підтвердження в телеграмі (про смерть сина — ред.), яку він також мав при собі після своєї втечі.

Нарешті, той факт, що безпосередньо перед своїм зголошенням обвинувачений був в одній західній установі на території засягу советської влади, випливає з тієї події, якою суд зайнявся минулої п'ятниці під час закритого засідання і яку я тому не можу тут з'ясувати ближче.

Але в тому самому напрямку ідуть також зізнання свідка Фільвока і на те саме вказують радієві зашифровані фрази, скеровані до обвинуваченого в зраді батьківщини, колишнього урядовця федеральної розвідувальної служби Гайнца Фельфе, — фрази, які скоментував тут ближче свідок фон Бутляр.

Всім цим доказові факти, здобуті з інших джерел слідства, не вичерпуються. Ще лишилося б згадати про зроблені свідками Вангауером та Фуксом устійнення щодо місця вчинку, дороги втечі та інших обставин, відтак про наявні при справі фотознімки і про багато чого іншого. Ще лишилося б згадати, що названі обвинуваченим криптоніми не є фантастичними прізвищами, — ці прізвища і стосовні до них дані існують і в дійсності. Вони могли без труднощів стати відомими советським органам через обізнання з судовими справами. Але я думаю, що можна обмежитися вже наведеним. Перераховані доказові факти говорять такою виразною мовою, що при вникливішому й узгодженому з живим життям розгляді їх кожний сумнів щодо признання обвинуваченого мусить замовкнути. За закономірністю життєвого досвіду випадковий збіг цих фактів виключається безумовно. Також не було б можливим ні обвинуваченому, як окремій особі, ні якійнебудь організації, яка стояла б за ним, подати

фальшиву картину справи з такою точністю щодо фактів, доказових матеріалів і документів — між іншим, документів, частина яких походить з Німецької Союзної Республіки, а частина — з советської зони Німеччини або з території советської влади.

Тому я думаю, що моя оцінка доказів зроблена з усією мислимою старанністю — і прошу Високий Сенат покласти в основу свого рішення і вироку викладений тут мною зміст справи.

Промовляє федеральний прокурор д-р Альбін Кун. Це літній уже, лисий, в окулярах мужчина, який говорить спокійним голосом. Під час його промови голова суду д-р Ягуш і суддя д-р Шумахер постійно роблять записки, три інші судді уважно прислухаються. Обличчя Сташинського похмура.

ОБВИНУВАЛЬНА ПРОМОВА головного прокурора д-ра Куна

Цей процес виразно випадає з загальних рам процесів, які досі відбулися в федеральному суді в першій інстанції. Уже зовнішній образ дуже змінився. До процесу приєдналися дві жінки, обидві вдови, що їх мужі вмерли насильницькою смертю. Їх інтереси представляють тут адвокати. Медичні експерти подали тут дані обдукції і фахово висловилися про причини смерті. В залю засідань проникла атмосфера суду присяжних, — і все це перед тим сенатом федерального суду, до якого належить розгляд справ, пов'язаних з охороною держави. Це насправду незвичайна картина і справді небуденний процес, процес, що знайшов відгомін у широкому світі. Я думаю, що це можна сказати без перебільшення. В залі засідань незвичайно сильно заступлена міжнародня і німецька преса, а також радіовисильні; про все, що можна було тут почути протягом останніх днів, вони повідомляли особливо докладно, почасті під великими заголовками.

Випадки шпигунства, які тут регулярно розглядаються, завжди знаходять серед громадськості певний резонанс, бо вони дають змогу заглянути на мить у щільно заслонену від зовнішнього світу діяльність розвідок, діяльність, щодо якої ще часто існують цілковито фальшиві уявлення. Якраз цей процес виразно показує, що робота агентів не має з романтикою абсолютно нічого спільного і ніяк не є «джабом» (працею), яким можна без труднощів заробляти гроші. Доля обвинуваченого є насправду остерігаючим прикладом! Хоча в цьому процесі цілком не йдеться — в кожному разі щодо суті справи — про зрадницьку діяльність у класичному розумінні, про вивідування і зраду державних таємниць, однак на задньому плані всього, що сталося, стоїть, як наказодавець, таємна служба — і погляд за куліси цієї таємної служби заслуговує на те, щоб громадськість цим зацікавилась.

В центрі обвинувачення стоїть убивство в двох випадках, убивство Ребета і Бандери, двох українських емігрантських провідників, які до самої своєї смерті жили в Мюнхені. Передчасний кінець їхньому життю поклав їх земляк Сташинський.

Обвинувачений не знав своїх жертв особисто; до самого свого вчинку він не обмінявся з ними жадним словом. Обидва померлі ніколи нічим його не скривдили. Тому він не мав для своїх вчинків жадного персонального мотиву. Стимул до вбивств походив з іншого боку — від організації, яка була зацікавлена в смерті Ребета і Бандери. Тут ідеться не про вбивство з особистих мотивів, а про вбивство політичне, про замах.

Обвинувачений був при цьому тільки знаряддям організації, яка хотіла усунути, убити обох провідних українських політиків в екзилі. Люди тієї організації, на службі в якій був обвинувачений, окреслювали обох убитих як ворогів Советського Союзу, які завдали важкої шкоди комуністичному режимові на їх батьківщині і російському народові — завдали насамперед неправдивою пропагандою про стан речей у Советському Союзі і співпрацею з західними розвідками, яким вони допомагали у вербуванні своїх земляків для шпигунства за залізною заслоною; крім цього, вони перешкодили багатьом своїм землякам повернутися в СРСР і осягли вони це не тільки пропагандою, а й погрозами та насильством. Керівні особи в цій організації вже давно дали відчуті обвинуваченому в загальній формі, що усунення непоправних ворогів держави, до яких вони виразно зараховували і провідників української еміграції, лежить в інтересах російського народу. Нарешті обвинуваченому було заявлено *expressis verbis*, що Ребет і Бандера — з причини їх шкідливого впливу в колах української еміграції — мають бути усунені. Підготові до систематично запланованих атентатів служило вже вивчення будинків, де мешкали вбиті, і їх життєвих звичок. Після того, як обвинуваченого ознайомили з спеціальною зброєю для виконання атентатів, він був кінець-кінцем скерований до Мюнхену з наказом підприйняти убійницькі дії.

Організація, на службі в якій перебував обвинувачений, була не дивовижною групою політичних екстремістів, а Комітетом державної безпеки при Раді міністрів СРСР — КГБ. І це є хвилюючим і застрашливим вислідом даного процесу. Це і ніщо інше робить даний процес сенсаційним. В обличчі того потрясаючого факту, що ініціатива і всі вирішальні кроки щодо цих атентатів вийшли від найвищої державної установи, обвинувачений, його вчинки і його провина відступають повністю на задній план. Цим самим обвинувачений автоматично деградується до малого виконавця наказу, так би мовити, до нелегального офіційного ката, яким він у дійсності і був. Цим нічого не говорить про розмір його провини, лише його роля в атентатах об'єктивно ставиться в належне світло.

Я мушу сказати, що вже сама думка, що найвища державна уста-

нова попросту наказує вбити людей, до того в чужій країні, є такою незвичною, такою монструозною, що її хотілось би вважати за неможливу, просто за абсурдну. Адже в усіх державах убивство карається найвищими карами. До цього треба додати, що в обох випадках сталося також явне порушення загально визнаних норм міжнародного права. Ні одна держава, при всій повноті своєї влади, не сміє вбивати людину в чужій країні, навіть якби ця людина була громадянином даної держави. Це є кричуще втручання у верховні права країни і в її суверенність. І це треба заакцентувати з усім притиском.

Коли рік тому федеральну прокуратуру було вперше повідомлено, що оскаржений обвинувачується в убивстві з наказу КГБ, то спочатку не хотілося в це вірити; подібне почував і слідчий суддя. Спершу обвинуваченого арештовано й допитувано за його зрадницькі стосунки. Щойно після обширного слідства щодо особи обвинуваченого та його попереднього життя, і після старанної перевірки його зв'язків, оскільки це взагалі було можливе, наказ про арешт був кінець-кінцем поширений і на вбивство.

Не є можливим говорити про вчинки обвинуваченого і його провини без того, щоб не в'яснити весь історичний підклад атентатів. Це робить необхідним точно вивчити участь в цих атентатах органів КГБ. Тому згромадження і переведення доказу з усією конечністю мусять бути поширені і на це. Повторні питання пана президента суду і однозначні відповіді на них обвинуваченого і свідків уже усунули підставу до закиду, що тут ідеться про показовий процес. Хто стежив за висловами обвинуваченого, той знає, що він своїх описів не вигадав, що він не оповідає казок, а говорить про власні переживання. Якщо ці речі жахливі й алярмуючі, то робити відповідальною за них німецьку юстицію не можна. Ці наслідки ідуть на конто відповідальних наказодавців.

Як уже було сказано, обвинувачений не мав для вбивства Ребета і Бандери жадних власних мотивів. Як одинець, не мавши підтримки збоку, він ніяк не був би спроможен здійснити персональний намір убити. Пан Сташинський є советським громадянином і тим самим на своїй батьківщині і на всім обширі комуністичної влади, де він жив, він був підданий значному і загально відомому обмеженню щодо права вільно пересуватися. Крім цього, треба пам'ятати про залізну заслону, через яку він за всіма відомостями міг пройти щонайменше десять разів, а при цьому ні разу не привернув на себе уваги контролі. А він віз із собою знаряддя, яке мало б кинутися в очі. Поза цим його численні, виразно устійнені подорожі і перебування на Заході коштували багато грошей, західніх грошей, що на них по тому боці напевно дуже тяжко спромогтися, навіть якщо дана особа фінансово стоїть добре. Без сторонньої допомоги обвинувачений ніяк не міг би дістати потрібні вказівки, де перебувають його жертви, тим більше, що вони жили під криптонімами і зі зрозумілого страху перед насильницькими актами уважали на своє

маскування. Уже ці міркування примушують сказати, що обвинувачений мусів знайти для свого підприйняття тривалу підтримку. А насамперед треба тут додати таке: смертельна зброя являла собою рафіноване, в кожному разі лише обмеженому колу осіб відоме знаряддя вбивства, що на нього одинець ледве чи міг би здобутися. Все говорить за те, що обвинувачений перебував у зв'язку з організацією, яка мала широкі можливості і досвід у переведенні насильницьких актів. Крім цього, обвинуваченому було виразно заявлено, що зброя вже добре випробувана, і щодо цього знаряддя вбивства стояв у Москві до розпорядимості спеціаліст, який прибув у Берлін саме у справі Ребета. Не про що інше говорять і численні, видані на різні імена документи внутрішнього і закордонного вжитку, які, як це достатньо відомо з процесів проти зрадників батьківщини, відповідають усім вимогам розвідувальної конспірації. Ці документи — не тільки ці, а й дозволи на проїзд та застосування чисел військової пошти — грають ролю доказового матеріалу щонайменше частково. Зрештою з поліційних замельдувань та інших доказових засобів виходить, що зізнання обвинуваченого також і в цьому напрямі відповідають правді цілком і повністю. Насамперед беззакидно доведено, що обвинувачений протягом десятки років стояв у зв'язку з органами КГБ і з 1956 року діяв як агент КГБ на території Німецької Союзної Республіки. Це вияснено вже в деталях. Мені досить згадати тільки про фотосвітлину, на якій зафіксовано обвинуваченого з однією особою, яку він мав відвідати з доручення органів КГБ сім років тому. Зрештою є оригінал свідоцтва, виданого обвинуваченому 28. 12. 1960 для відзначення його службових заслуг; це свідоцтво є особливо важливим доказовим матеріалом. В ньому свідчиться, що пан Сташинський працював з березня 1951 року до грудня 1960 для «Науково-дослідного інституту, поштова скринька ч. 964». Означення дивне. Хоч у свідоцтві не говориться, якого роду була його наукова діяльність, але виявлені зустрічі його в НФР з агентами КГБ і вчинені ним убивства в Мюнхені не залишають жадного сумніву, що слова «науковий» тут зловжито. Експерт фон Бутляр переконливо з'ясував, що, за всіма даними, у випадку сповідного наукового інституту йдеться про замасковану установу КГБ. Ситуація стає цілком однозначною, коли взяти до уваги останній розділ цієї службової оцінки. «За успішну діяльність при опрацюванні однієї проблеми його (обвинуваченого) нагороджено, згідно з указом президії Верховного совета ССРСР від 6. 11. 1959 — я прошу звернути увагу на дату — орденом Червоного прапора». За всіма даними, важливою проблемою, якою зайнявся обвинувачений, було вбивство Бандери, яке часом було віддалене від дня нагородження орденом рівно на три тижні. Що було б краще, якби не було цього нагородження орденом, виходить уже з тієї обставини, що воно являє собою в цьому процесі цінний доказовий матеріал. Показалися пізніше бумерангом не тільки відзначення убивці, але й самі атентати. А ті в Карльсгорсті і в Москві, що вшанову-

вали пана Сташинського шампанським, також могли б його заощадити. Це вшанування було передчасним, і воно, крім того, не кидає доброго світла на тих, які служать благу держави саме в такий спосіб. Також і генерал у Карльсгорсті краще б не окреслював вдалі атентати як основу для великої майбутности обвинуваченого. Ці речі також належать до заднього пляну, що його належить узгляднити при розгляді справи обвинуваченого.

Інші докази на те, що відповідальним за атентати належить зробити КГБ, здобуто під час закритого засідання, і я не хочу тут займатися ними ближче. В кожному разі поведінка органів КГБ після втечі обвинуваченого також промовляє за тим, що він був їхньою людиною. Пресова конференція, zorganizована минулого року в Східньому Берліні з метою зробити відповідальними за замахы органи Німецької Союзної Республіки, а саме — службу федеральної розвідки, ніяк не була вдалою. Так звана викривна акція жалюгідно скрахувала, бо гаданий убивця Бандери під час атентату перебував, згідно з певними даними, за кордоном. Запит КГБ до свого, в міжчасі виявленого агента Фельфе, чи є викривна акція успішною і чи треба її продовжати, як це виходить із перехоплених і пояснених тут радіозвернень органів КГБ, — цей запит мав виправдану підставу. В кожному разі з цих звернень через радіо стає ясно, що ця пресова конференція була влаштована не з ініціювати східньо-зональної влади, а з намови органів КГБ.

Було б нерозумним твердити, що політичні насильницькі акти, включно з ліквідацією політичних противників, є винаходом комуністів. Це було, на жаль, в усі часи, і якраз новітня історія явно не принесла поступу в цьому напрямі. Ми, німці, не маємо жадної причини показувати пальцем тільки на інших! Ми ще не впоралися з нашим власним минулим. Але насильницькі акти не стають кращими від того, що їх виконують інші. Також не хочу я і не можу зробити з вислідів цього процесу узагальнюючого висновку, що атентати є чимось буденним. Але КГБ і його попередники з так часто змінюваними назвами не допустили, щоб явно не райські насильницькі методи були усунені суспільним поступом. Мені досить нагадати тільки про численні процеси повоєнного часу, пов'язані з пориванням людей. Цей процес є також не першим, де показується участь органів державної безпеки ССР у запланованих на німецькій території вбивствах. У так званому «процесі ЧеКа», який відбувся в Ляйпцігу 1. II.—22. IV. 1925 в державному суді для охорони республіки, було встановлено, що надісланий до Берліну органами ЧеКа генерал Скоблевський розбудував там таємний апарат, який займався зокрема атентатами на тодішнього генерала райхсвери фон Зекта. Крім цього, на наказ Скоблевського убито одного члена цього таємного апарату, який співпрацював з німецькою поліцією. Скоблевського засуджено було на кару смерті, а згодом — порядком обміну — вислано в Советський Союз. Я наводжу цей випадок тільки як історичну ремінісценцію.

Я знаю, що і в Советському Союзі від 1925 року дещо змінилося. А все ж численні керівні особи ССРСР ще після падіння Берії офіційно заявляли, що до самої смерти Сталіна органи державної безпеки своєвільно ліквідували дуже багатьох людей. На XXI-му з'їзді КП ССРСР, що тривав від 21 січня до 5 лютого 1959 року, Шелепін, тодішній начальник КГБ (його промова під час цього процесу вже була цитована) сказав таке: «Під безпосереднім керівництвом ЦК КПСС революційну законність відновлено цілком і повністю, і винних у її порушенні покарано», — додавши до цього, що свавілля з боку органів державної безпеки тепер уже неможливе. Не зважаючи на цю заяву, устійнення, зроблені на цьому процесі, промовляють за тим, що Шелепін брав участь у плянуванні мюнхенських атентатів.

Це все, що стосується заднього пляну. Тепер я переходжу до питання, як розглядати дії обвинуваченого, вправлені в цю раму, з погляду права.

Юридична оцінка

Обвинувачений убив двоє людей. Коли він скерував на них свою спеціальну зброю для вбивання, йому було ясно, що отрута випорскнена випробуваною перед тим зброєю, спаралізує дихальні органи жертви і спричинить негайну смерть. Не без того, щоб перед вчинком довго подумати про «за» і «проти» свого способу діяння, як це докладно під час процесу в'яснено, він підприймав акти вбивства, свідомо спричинив смерть своїх жертв і вважав, що так і слід. Тим самим він убив двоє людей намірено.

Крім цього, обвинувачення говорить про морд підступного типу. Підступно діє той, хто уникає відкритої боротьби, хто хитрим, перфідним способом унеможливорює або утруднює нападеному оборону. Застосоване обвинуваченим знаряддя вбивства є підступне всіма своїми властивостями, способом застосування його і своїм діянням. Використання його не впадає в око, точного прицілювання воно не вимагає, його можна тримати прихованим, не оголювати його. Не створюється жадний гук, і, на решті, цей циліндричний апарат має такий вигляд, що його призначення відразу не можна розгадати і думка про його смертельне діяння не приходить. Нападений лишається цілком довірливим. Від нападеного не треба ждати жадної оборони і жадної перешкоди в перебігу дії: жертва відразу втрачає притомність. А після цього — в кожному разі з правила — не можна встановити жадного сліду смертельної отрути. Обвинувачений був цілком свідомий того, що цей спеціальний апарат якнайкраще підходить для боягузливих, перфідних замахів на життя інших. Насамперед він був певний, що Ребет і Бандера не відчують страху перед загорненим у газетний папір знаряддям убивства і що тому йому буде легко відібрати їм життя — він не потребував боятися якоїнебудь оборони. І справді — при блискавичному діянні отрути обидві жертви не були

спроможні видати бодай один крик, покликати на допомогу. Хто при звичайній зустрічі на сходах заселеного людьми будинку раптом, цілком незауважено випорскує з загорненого в газету циліндричного предмету смертельно діючу отруту, яка відразу ж відбирає жертві свідомість і не лишає по собі будь-яких слідів, — той у розумінні § 211 кодексу карних законів діє підступно. Тому підсудний обвинувачується в морді у двох випадках.

Питання, чи винен підсудний, згідно з § 220а кодексу карних законів, також у геноциді, було вистудіюване вже під час передсудового слідства. Такого роду дії — а їх передбачено в кодексі карних законів на підставі приступлення НФР до конвенції про запобігання геноцидові і покарання його — в акті обвинувачення не фігурують. Також і сам процес не дав жадних нових вихідних пунктів щодо того, що вбивства служили меті повністю або частково вигубити групу певної національної приналежності.

Щодо карної відповідальності обвинуваченого нема жадного сумніву. Він є інтелігентною людиною і цілком усвідомлював вагу і обсяг своїх дій. Він був також здатний відповідно скерувати свою волю. Я дозволю собі послатися тут на міркування експерта, проф. д-ра Рауха, згідно з якими хворобливих психічних явищ і порушень свідомості не можна було установити. А насамперед шановний експерт з'ясував, що, за всіма даними, не можна також брати до уваги непогамованість у наслідок ужиття таблеток.

Пан Сташинський не може послатися для свого виправдання на те, що він діяв на зобов'язуючий наказ органів КГБ, що його він окреслив як військову організацію. КГБ є не військовою організацією, а цивільною установою з розвідувальними і державно-політичними завданнями. Якщо від співробітників КГБ вимагають абсолютного послуху і якщо там є наявною дисципліна, подібна до військової, то все ж це не змінє того факту, що ми маємо перед собою установу поза засягом військового командування.

Навіть у тому разі, коли розглядати доручення вбивств як накази, вони не були б для обвинуваченого обов'язковими, бо вони не були б правомірними. Цілком абстрагуючи від того, що не тільки в Німецькій Союзній Республіці, а і в усіх культурних державах морд карається найтяжчою карою, накази вбити Ребета і Бандеру порушують загальновизнані принципи міжнародного права.

Я вже сказав в іншому зв'язку, що ніяка держава не має права вбити людини в чужій країні, бо це означає тяжке порушення чужої суверенності. Наказодавці обвинуваченого були свідомі того, що вони переступають свої компетенції; адже тут ідеться про абеткову істину! Вся ця конспірація, доведена аж до надміру — виникла підозра, що заіснувала епідемія легенд — і таємність способу діяння були б зайвими, якби не було причини боятися публічного світла.

Також і через заблуд не вважав обвинувачений дані йому накази вбити за правомірні й обов'язкові. Хоча в час убивств він був переконаним комуністом і через довголітнє та інтенсивне школення з боку своїх наказодавців звик до думки, що усунення державних ворогів є правильним і служить добру російського народу, — однак не має сумніву, що при виконанні мюнхенських замахів йому було ясно, що міжнародне право і німецький правовий порядок стоять на іншій концепції. Одержавши завдання вбити Ребета, він у тому, що якраз йому доручають проведення вбивства, побачив вияв великого довір'я, — бо «престиж» Советського Союзу значною мірою залежав від його мовчання, від його надійності. Він сам ясно сказав про це під час процесу, зазначивши, що західній світ — а місце вчинків знаходиться в ньому — розглядає атентати інакше, ніж КГБ, а саме як те, чим вони і є справді — як злочини. З цієї причини і з страху бути притягненим до відповідальності за свої замаху він був надзвичайно обережний — при початковому слідкуванні за своїми жертвами, при виконанні замахів і після них, коли він якнайшвидше позбувся знаряддя вбивства. Він знав також, з якими небезпеками пов'язане уже саме знання про такі речі, і не сумнівався в тому, що його особисте заламання або тільки вагання при виконанні доручень викличе підозріння щодо його надійності, яке могло б мати своїм наслідком його ізоляцію, а згодом, після вбивства Ребета, його беззаконне усунення. В наслідок виховання в домі своїх батьків і, не на останньому місці згадавши, виховання християнського він був свідомий також того, що його вчинки неморальні. Якщо він шукав виправдання і снував міркування, що Ребет і Бандера, керівники руху спротиву, самі винні — в кожному разі на його думку — в масових убивствах, то це мало служити тільки заспокоєнню його поганого сумління. Що дані йому доручення і їх виконання є неправні, ідуть проти права, — в цьому не було для нього жадного поважного сумніву.

Поважно належить взяти до уваги застереження обвинуваченого, що він ніяк не міг ухилитися від доручень виконати вбивства, бо він боявся найтяжчих репресій проти нього і його родичів у Советському Союзі. Щодо цього обвинувачений детально пояснив, що, якби він повернувся з Німеччини з порожніми руками, не виконавши вбивств, то він, як ненадійний співучасник атентатів, був би цілковито ізольований, що дорівнювало б смертній карі. Його беззаконне усунення сталось би після смерті Ребета і прийняття доручення вбити Бандеру. Його родичів в Україні мало б спіткати щонайменше заслання в Сибір. І я справді вірю обвинуваченому, що в період його участі в обох атентатах його становище раз-у-раз гіршало і зірвати з усім цим ставало йому дедалі тяжче і небезпечніше.

Звичайно, КГБ ждав від нього безумовного послуху і не залишав йому жадної свободи рішати. Але ніхто не може звільнитися від своєї каригідної провини, посилаючися тільки на сліпий послух, бо визнання

подібного принципу касувало б відповідальність одиниці. Хто добровільно працює для організації, яка не шанує його думки і його волі, той має нести і наслідки. І він також не зробив ніколи навіть найменшої спроби ухилитися від співпраці, хоч методи роботи були йому відомі.

Винуватець може бути виправданий тільки тоді, коли є наявним стан принуки в розумінні § 52-го кодексу карних законів, тобто коли винуватець був примушений до своєї дії. Але тільки в тому разі, коли його власна воля зламана погрозами або насильством з наявною небезпекою для тіла або життя. Згромадження доказу показало брак цієї передумови. Бо тоді обвинувачений ще вважав свої дії за політично доцільні і корисні — хоча в нього вже виринали сумніви — і кінець-кінцем став винуватцем, бо підкорився режимові сліпо і безкритично, — а не тому, що боявся за своє життя і свою свободу. В цьому зв'язку він раз сказав, що тоді він ще не хотів стати зрадником (КГБ-ких таємниць — ред.).

До цього треба додати, що наявне насильство наказу існувало для нього тільки на території засягу советської влади, але в жаднім разі не на території НФР, де він виконав убивства. В НФР він опинився поза безпосередньою досяжністю своїх наказодавців, і для нього заіснувала можливість діяти тепер згідно з своєю власною волею і своїм власним уявленням. Він мав би безперечну можливість ухилитися від доручень у той спосіб, що залишився б на території НФР і скрився. Якби він відчув для себе загрозу з того боку, він міг би звіритися органам НФР і претендувати на їхню охорону. З огляду на той факт, що йдеться про людське життя, це, безперечно, було б потрібним і конечним. Якби обвинувачений тоді не схотів іти так далеко, він міг би, принаймні без зайвого ризику, обманути своїх наказодавців, кажучи, що вчинків не можна було виконати. Він міг би допуститися якоїнебудь незграбності, яка б могла призвести до втручання поліції, а цю подію він міг би був так змалювати, що його звільнено б від виконання його завдань. В кожному разі, якщо б він зараз напочатку був з тим «не справився», тоді для нього виникли б не надто великі шкоди. Тому обвинувачений не був з самого початку у безвихідній ситуації, у якій він був би примушений рятувати своє життя і життя та свободу своїх найближчих родичів не інакше, як виконанням атентатів. Як інтелігентна людина, він міг був дуже легко знайти якийсь вихід, якусь розв'язку, без морду. Отож, стан примушення так само відпадає.

Крім морду, обвинувачений провинився теж щодо зрадницьких стосунків (§ 100e кодексу карних законів і § 7, додаток А до договору щодо військових з'єднань). З 1954 року він підготовлявся до розвідувальної дії у Союзній Республіці, а з 1956 року він підприняв зустрічі з іншими агентами, чинив службу кур'єра й робив власні спостереження у тій свідомості, що тим самим він у висліді своїх зусиль, скерованих на вивідвання державних таємниць Союзної Республіки й військових таємниць, служив своїм наказодавцям.

Вимір кар

Обвинувачений, що його судить Високий сенат, склав привселюдно свого роду генеральну сповідь, яку в такій вражаючій і щирій формі лише рідко можна почути в залі засідань (суду). Він відкрито й безпощадно розкрив свій внутрішній розвиток, не намагаючись тим виправдати себе й свої вчинки. Він видимо приклав зусиль, щоб дати вірний образ свого душевного стану протягом 10 останніх років, коли то він, як агент чужої таємної служби, вчинив гідні зневаги злочини. Не зважаючи на тяжкі провини мордів, у яких його викрито, не можна за його поведінку, що її він виявив під час процесу, відмовити йому певного признання, і на думку про його долю мимоволі відчувається хвилювання і стає жалко, що ця інтелегентна людина, завдяки супротивним обставинам і помилковому політичному керуванню, заплуталася в цю справу. На його дитинство випадає друга світова війна, в якій його батьківщину окупували навперемінку німці, росіяни і врешті знову німці, а відтак остаточно росіяни. В той час людське життя не мало великої вартости. В його батьківщині велася війна майже всіх проти всіх. Українці боролися проти поляків, поляки проти українців, обидві ж сторони боролися проти комунізму й німців. Тоді він теж пізнав передусім український рух спротиву, який в боротьбі проти поляків, частково теж проти німців і проти росіян, був безпощадний. Відбувалися напади на місцевості, які спалювано, а людей вирізувано в пень. Ця війна сягнула аж до малого села, в якому обвинувачений виріс. Він бачив лише безглузді наслідки цих політичних змагань, не усвідомлюючи їхньої мети. Він засуджував усі ці дії, а все таки його, як 19-річного юнака, втягнуто в ті міжусобиці, втягнув КГБ, в лапи якого він несподівано попався. Його зобов'язано до співпраці над розбиттям українського руху спротиву. На це він погодився, бо він хотів бачити швидкий кінець різні. Коли ж він виконав своє завдання, для нього не було вже жадного вороття, бо в його рідному селі стало відомим, що він був співробітником КГБ. Завдяки своїй дотеперішній праці він попав теж у конфлікт з батьківським домом, який підтримував український рух спротиву. Його розвиток майже примусово довів до того, що він остаточно став співробітником КГБ. Після інтенсивного школення він уважав слухним усе те, що робив КГБ. Коли йому дано завдання замордувати Ребета і Бандеру, то на підставі свого дотогочасного розвитку він ані духово, ані морально не доріс до цієї поважної ситуації. Хоч його тоді якраз мучила совість, в ньому переміг апаратник. Але зараз після убивства Бандери в нього почалося внутрішнє перетворення. Під впливом своєї дружини він досить швидко звільнився від дотеперішніх своїх поглядів і пізнав нелюдськість методів своїх наказодавців, методів, що їх він незабаром відчув на власній шкірі. За ним стежили в його помешканні й недовіряли йому. Він був примушений

боятися за своє життя. І тепер, на жаль, щойно тепер, він знайшов відрив (від КГБ) і подався з своєю дружиною на Захід.

Манера й спосіб, якими він тут був готовий нести відповідальність за свою незаконність, його намір розкрити тут свої морди і, не щадячи своєї особи, виявленням методів своїх наказодавців дати вияснення і пересторогу, не залишають жадних сумнівів щодо щирости зміни його переконань. Він є в широкому значенні жертвою своїх наказодавців, які не знали жадного милосердя супроти вбитих, що були інших політичних переконань. Його вчинки є, одначе, самі собою жахливі.

Закон припускає за морд абсолютне покарання, а злагіднюючі обставини, які є в особі обвинуваченого, не можуть бути узгляднені.

Пропозиція

Я пропоную засудити обвинуваченого за два злочини морду на до смертну каторжну тюрму за кожний злочин, і за зрадницькі стосунки, на підставі параграфу 100е кодексу карних законів, параграф 7 додаток А до договору про військові з'єднання, на кару трирічної в'язниці, і на покриття коштів процесу.

Крім того я пропоную:

- а) позбавлення почесних громадянських прав на протяг цілого життя,
- б) продовження ув'язнення,
- в) конфіскацію забезпечених (поліційно) фальшивих документів.

Після короткої перерви, о годині 11-ій промовляє співобвинувач, д-р Ганс Нойвїрт з Мюнхену, адвокат пані Ярослави Бандери. Через хвилювання він говорить не дуже зрозумілим для слухачів голосом, деколи лише підвищуючи його тон. Стиль промови барвистий, але важкий, а тому стенотипїстки не встигають і не можуть записати всього. Сташинський уважно слухає слів промовця, в залі панує велика тиша.

ПРОМОВА АДВОКАТА Д-РА НОЙВІРТА

Високий суде!

Від позивачки пані Бандери, репрезентованої тут уповноваженою нею дочкою Наталею й обома колегами-адвокатами Керстеном і Падохом, я одержав доручення в рамках процесуальних можливостей діяти в такий спосіб:

1. Подбати про те, щоб було збережено авторитет Степана Бандери на випадок, коли б обвинувачений побачив для себе шанси в тому, щоб на фоні українського визвольного руху виправдатись і висунути певні твердження.

2. В цьому процесі є неповторна нагода вияснити ті обставини, які створили передумови для злочинних вчинків, з'ясувати причинову за-

лежність і остаточну відповідальність за виконані вчинки та висунути легітимні домагання на відшкодування за спричинені шкоди.

Цілком особисте доручення, яке я одержав, говорить: без помсти.

Щодо цього останнього доручення я мушу особливо підкреслити, що це не жест, це доручення випливає з духу дому Бандери — родини священика, яка віддала трьох синів у жертву за українську свободу.

Високий суде! Хай це доручення, ця вказівка дасть причину до дуже принципових стверджень. Пан прокурор говорив про політичний морд. І треба ствердити, що хоч процес був чисто кримінальний, його підстава й тло є суто політичні, бо йдеться про визвольну боротьбу цілого народу. В ході історії людства не раз була нагода переконатися, що є такі змагання, така боротьба, яка виникає лише під час зударів людей з чужим насильством і там, де людська свобода та найістотніші демократичні права є zagrożені смертельною небезпекою. А за засадами нашої західньої традиції, така боротьба є освячена. І якраз українці, впродовж свого важкого історичного процесу, показали нам, що вони готові йти за покликом цієї традиції. Виходячи з цього становища, я можу й хочу зробити певні висновки, щоб, з одного боку, в'яснити, де є основні мотиви, а з другого, щоб показати, які причини треба розглядати з процесуальної точки зору і що означає поведінка підсудного, до яких вислідів вона довела, врешті, що нам треба ствердити з правничої точки зору.

Мій високий суде! Для мене, — хоч я народився поза межами... (Німеччини — ред.), особисто доля моєї батьківщини є дуже близька, — цей процес був суто кримінальним процесом і мені здається, що з огляду на правово-політичний бік справи нам треба бути особливо вдячними за те, що високий суд остаточно зміг зберегти в силі цей характер процесу і при цьому справді довів усьому світові, що властиво означає правовість у Німецькій Союзній Республіці в дусі традиції німецького права.

З свого боку я міг би піти страшенно легким шляхом, обмежуючися лише подякою, бо достойні представники (суду — ред.) з'ясували все дуже вичерпно.

Попри цю урядову документацію можна далі пройти тільки обхідним шляхом помірною узгляднення. 211 параграф карного кодексу, якщо його докладно пристосувати до підсудного, каже, що вбивцею є той, хто підступно вбиває людину, а тут було убито двоє людей і з точки зору кримінального права доведено, що спричинник убивства в хвилину виконання свого вчинку хотів забити людину, він усвідомляв собі, що вбиває людину, і з цієї причини він повинен відповідати за всі наслідки свого вчинку та понести кару. Але цей процес проходив у дусі неймовірної людяности, зродженої з безприкладного суверенного самоопанування, і певною мірою дав підсудному змогу повністю виявити свою особовість. При цьому ми пізнали, що й для нього (Сташинсь-

кого — ред.) досвід з процесу є також якоюсь мірою небуденний. На мою думку, тут немає нікого, кому б не заімпонували безприкладна концентрація (думок) та запас слів підсудного, який говорив не рідною мовою, і нема нікого, кому б ці речі не промовили до серця, хоч у залі панував настрій «лави присяглих».

Признаюся, що були хвилини, коли хотілося крикнути: Бога ради, що ж властиво сталося? Хто колинебудь займався російською літературою, — а я під час мого довгорічного ув'язнення докладно її простудіював, — той майже схильний бачити в цьому випадку примітивний причиновий зв'язок з нею. Але, як юрист, я мушу так ставити питання: що властиво є? Примус наказу? Відсутність свободної волі? Це дуже важкі й скомпліковані питання. До того ж треба мати на увазі пересторогу пана президента суду, що підсудний ще не засуджений, а також треба пам'ятати про засаду, що процес у правовій державі мусить проходити без жадної упереджености, і що збирання доказів мусить бути доведене до найможливіших меж...

В дальшому д-р Нойвірт перейшов до характеристики злочинної суті большевизму і большевицької системи, яка ламає людські душі. Продуктом цієї системи є якраз Сташинський, слухняний виконавець усіх наказів КГБ. Заторкуючи справу висилки Сташинського до Роттердаму, щоб там, під час відзначування річниці смерті полк. Євгена Коновальця, він спостерігав за Провідником ОУН Степаном Бандерою, д-р Нойвірт цитує слова підсудного:

«Я мав змогу докладно спостерігати, що Бандера був одним і з головних промовців». Він змальовує перед нами також окремі фази своєї настанови до релігії, — говорить далі д-р Нойвірт про Сташинського, — а в одному місці, на запитання пана президента про його відношення до релігії, він каже: «Ну так, про це властиво не можна розповісти кількома словами, але все таки я вийшов з християнської родини». Остаточо він збагнув основні засади віруючої в Бога людини: не вільно робити жадного зла, себто, не вбий! Це є найвирішніше ствердження з огляду на вимірення кари.

Ми бачимо, як Сташинський змагається сам із собою: по одному боці стоїть наказ (а я переконаний, що це не вигадка, бо він вживається в справу), а по другому боці — його переконання. Коли він був ще юнаком, капітан транспортної міліції (Ситніковський — ред.) натякнув йому на ті події, які відбувалися в його батьківщині, і вказав, що треба покласти край витівкам тих людей (українських повстанців — ред.), під претекстом, що цього вимагає справа миру! Є вимоги куди більших жертв, ніж служба в спецвідділах. В рамках цих наказів КГБ вміщається остання консеквенція його настанови.

Врешті підсудний з'ясовує нам, як він зустрівся з Ребетом і Бандерою, як при цьому він непевно почувався — «я поведився, як дурень». В крайньому зніяковінню він ніби зашнуровує свій черевик,

опісля підносить смертоносну зброю до обличчя іншого (Бандери — ред.) і натискає язичок. Він знає, що це спричиняє смерть, але він переконаний, що цього не можна оминати, що він мусить це зробити. Це означає втрату життя...

Практично, я міг би на цьому закінчити, — каже д-р Нойвірт, однак продовжує свою промову:

Якщо Сташинський твердить, що він одержав наказ і мусів його виконати, то він викручується і цим ми повинні зайнятися. Щодо одного нема жадного сумніву, а саме, що советський наказ — це поганий наказ! Зрештою, советських наказів не можна розуміти, якщо не зглибимо світоглядних (большевицьких) підстав, з яких ці накази зродилися, і як їх немов муштру, набито в голови людей, що повинні їх виконати.

Д-р Нойвірт говорить далі про московсько-большевицькі нелюдські методи, якими Москва поборює український визвольно-революційний рух, про народовбивство в Україні, підкреслюючи при тому політичне підґрунтя скритовбивства в Мюнхені. Вказавши на наказодавців у Москві, він, правда, назвав Сташинського «бідолохою», жертвою большевицької системи, але в дальшому гостро засудив убивника. Сташинський став об'єктом диявольських методів большевицького режиму, але він перебрав на себе ролю ренегата, модерного яничара (при цих словах Сташинський неспокійно рухається у своїй лавці і на його обличчі видно легку рум'яність), який найпідлішим способом використовує свою сестру, щоб вкрастися в довір'я націоналістичного підпілля. Він свідомий того, що — «цього ти не повинен робити», але він таки зробив це. Він свідомий наказу «не вбий», але він убив. Спершу д-ра Ребета, опісля Степана Бандеру, організатора й керівника українського визвольного руху. «Знищенням Ребета й Бандери ми послабимо визвольні позиції українців!» — ось диявольська логіка наказодавців у Москві. При цьому д-р Нойвірт зображує розмову цих наказодавців (далі цитуємо дослівний текст промови):

Накажім нашим винахідникам зробити якийсь винахід, яким можна б звести зі світу наших противників, а саме — винайти пістолі. В минулому ці пістолі вже виявили свою знищувальну силу, а цього разу і також в інших випадках їх ужито в чужій суверенній державі, а саме в Німецькій Союзній Республіці. Цього не можна промовчати.

Мої достойні панове! Тут ми знову повертаємося до проблеми вирішення кари. Якимсь жахом віє від цього советського суспільства, від його внутрішнього ладу, який створив большевицьку поліційну систему. Цікаво було прислухатися, як у Сташинським завжди гавкають собаки Павлова...

Адвокат Нойвірт докладніше в'яснює проблему «умовних рефлексів», що її досліджував московський учений, проф. Іван Павлов (жив у 1849 — 1936 рр.). Павлов дресував собак таким способом, що, наприк-

лад, кожного разу, коли давав їм їсти, дзвонив. Пізніше пси реагували на звук дзвінка — з допомогою так званих ниток смаку — так само, як під час одержування їжі. Большевики пристосували ці досліди Павлова до виховання людей. Люди ставали живими автоматами, які безвільно реагували на дані їм знаки. Таким «дресованим собакою Павлова» зробив КГБ Сташинського. Після цих пояснень д-р Нойвїрт говорить:

Яких слів, яких пояснень ми не привели б на те, щоб дати змогу збагнути цю людину (Сташинського — ред.), — а тут можна б про це говорити впродовж цілих годин, — все це не зможе заперечити того основного факту, що Сташинський знав, що вбиває д-ра Ребета і Бандеру. Він докладно знав: ось я переступаю границі суверенності, я є тепер у Мюнхені, на чужій суверенній території, де її громадяни мають свій суспільний устрій, що його я повинен респектувати, і що зрештою знання законів не є міродайне, але і незнання цих законів не може обернути мене перед карою.

У головних засадах не може бути помилок. Якщо правдою є, що в Советському Союзі досліджування фізичного життя відіграє, з причин державної рації, якусь спеціальну роль, то це в засязі нашої правоти не може створювати якихось виправдуючих консеквенцій.

Високий суде! Отож треба врешті ствердити, що, як з одного боку, неможливим є охопити уявою все те, що я роблю і за що на випадок потреби я мав би відповідати, так, з другого боку, не можна цього застосовувати щодо підсудного. А відносно 52 параграфу, то я дозволю собі ще пригадати, що якась чинність не є каральна тоді, коли виконавець є примушений до неї непереможним гвалтом чи загрозою своєї смерті. А він (Сташинський) не може переконати нас у тому, що він був під абсолютним тиском, бо ж пізніше, у зв'язку з цілком іншими обставинами, він погодився з нами, яку він мав змогу суб'єктивно оцінювати речі.

Тут ми приходимо до нового елемента, а саме до справи пані Інґе Сташинської. Ми не бачили її, але це не перешкоджує ствердити той нечувано драматичний елемент. Слухаючи слів підсудного, ми були по-людському зворушені, при цьому нам пригадалася друга частина Фавста... Одначе, в цьому домі не водиться занадто філософувати. Також те, що Сташинський оповів нам та як змалював свої відносини з Інґе Поль, якоюсь мірою є по-людськи хвилюючим. А все це сталося з тієї причини, що таємну поліцію (КГБ у Москві — ред.) очолив керівник молоді (Шелепін — ред.), який не має поняття про головні принципи, і виявив до Сташинського ласку (дозволив йому одружитися — ред.). В протилежному випадку ніколи не було б згоди, щоб він одружився з Інґе Поль, у висліді не було б виникло нещастя (для КГБ — ред.) і сьогодні добряга Сташинський сидів би собі десь дуже далеко

в Росії, не маючи такого вигідного життя, що його має засланий у вільний світ агент, з добрими дієтами й постійною платнею.

Але несподівано в його житті появляється жінка. І це якраз надає цілій справі смаку схвильованости і парадоксальности. Чоловік є продуктом такої методи виховання, якою видресовано собак Павлова, але ось приходить ця жінка і якраз вона є тою, що, апелюючи до його сумління, виправдує остаточно нашу (західню — ред.) систему. Одначе, як би ми не крутили з цією справою, ми не маємо можливости дати розгрішення, немов у сповідальниці. Ми сидимо в судовій залі. Хоча б ми як дошукувалися чогось людського, завжди залишається морд і знищення двоє людей.

Я не бачу тут жадної можливости, бо істоту вчинку нормує підступ, і якщо цей підступ є так доведений, як тут, немає жадного прощення. Я не завидую панові оборонцеві розв'язки цього питання.

Про найсуттєвіші справи тут говорив уже пан федеральний прокурор, я хотів би ще дати лише деякі підкреслення.

Те, що діється там, в Україні — це без сумніву за своєю суттю є народовбивство. Народовбивство для політичної мети, яка розглядає народи лише як ступень переходу до остаточного урегулювання світу.

Насвітлюючи своєрідну ролю Сташинського в цьому народовбивстві, д-р Нойвірт підкреслив, що Сташинський душею не є українець. Він дослівно сказав:

Душа цього чоловіка не є вже душею українця. Вона була знищена вже тоді, коли він нам сказав: «я є росіянин». Але ми бачили, що і в пізнішому пізнанні він не віднайшов її, хоч у нього є деякий поворот. Він виявляє, що в нього є бажання покаятися. Я не зважуюся окреслювати, як далеко він у цьому бажанні зайшов. Це видно буде тоді, як виникне питання про уласкавлення.

Про всі ці справи ми не хочемо тут більше говорити. Але тому, що очевидним є те, що там (в СССР — ред.) діється і що Ребет і Бандера втратили життя так, як це наказали режисери, то наше вирішення помітно потрясе тамошнім життям. Наші правні розпорядження виникають з нашого теперішнього розвитку. Хід цього розвитку намагаються співформувати, визначувати та на нього впливати наказодавці в Москві, які вже раніше добре пізнали, якою дійною коровою є пропаганда. А це є характеристичне...

Закінчуючи свою промову, д-р Нойвірт покористувався цитатами з твору Мілована Джіляса п. н. «Розмови з Сталіном», стверджуючи, що в Росії нічого не змінилося навіть після смерти диктатора:

«У всякому разі Сталін був потворою, яка на практиці... не могла визнавати нічого іншого, як лише успіх, насильство, фізичне й духове знищення... Сьогодні його значення принижується, а його «помилки» натавровується. А все таки детронізація Сталіна доводить, що правда завжди перемагає, навіть і тоді, коли ті, що боролися за правду, заги-

нули. Людське сумління є невмолиме і незнищенне. На жаль, і сьогодні також, після так званої відсталінізації, можна прийти до такого самого висновку, як раніше: світ Сталіна не загинув... Його суть і його сила залишилися незламані...»

Злочин Сташинського і процес — це пересторога для вільного світу.

Голова суду перериває розправу до год. 15-ої після обіду. В коридорах суду помітне пожвавлення розмов між українцями, слухачами процесу. Якраз прийшла вістка, що Український Конгресовий Комітет Америки — УККА 12 жовтня вислав телеграму до канцлера німецького уряду Аденауера з проханням поробити заходи, щоб вислід процесу був переданий до ОН і щоб німецькі чинники запропонували Об'єднаним Націям взяти обговорення цієї справи на порядок своїх нарад. УККА вислав теж домагання до німецького уряду, щоб цей збільшив охорону для українців, які живуть в Німеччині.

О год. 15,02 голова суду надає право голосу співобвинувачеві, д-рові Мірові з Мюнхену, адвокатові пані Дарії Ребет. У своїй, майже 50-хвилинній, промові д-р Мір шукає, як здається слухачам, пом'ягшуючих обставин для Сташинського, а це викликає помітне здивування серед різнонаціональної публіки.

ПРОМОВА Д-ра МІРА,
адвоката пані Дарії Ребет

Пане Президенте! Високий Сенате!

В кінці цього процесу приємно ствердити, що він не став показовим процесом. Слава Богу, що нам не можуть зробити такого закиду і що тверезий та діловий розгляд справи сполучився з тверезим і діловим зізнанням підсудного, яке дало надійну і підбудовану міцними доказами підставу для вашого рішення.

Цей процес однак дав нам можливість придивитися до реторти практичної роботи таємної служби Советського Союзу, тої таємної служби, всесвітня діяльність якої нам відома і про яку ми знаємо, що вона утримує цілу армію агентів, щоб проникнути всюди і підкопати увесь світ.

Нема сумніву в тому, що комунізм протягом свого 45-річного існування досягнув дуже помітних успіхів, і вже керівник американської контррозвідки Даллес якось сказав, що ми не повинні недооцінювати цих успіхів і мусимо виявити досить самокритики, щоб їм відкрито дивитися в очі і обміркувати собі, як ми маємо протиставитися цій зростаючій силі. Лише зрозуміння комунізму дає нам в руки засоби для його побороювання.

Трагізм цього процесу полягає в тому, що некуплений залізничний квиток став для двох чесних людей квитком для подорожі на той світ. Нема потреби малювати перед вами ще раз картину української виз-

вольної боротьби. Але на цьому місці слід зазначити: ядро і рушійні сили цього спротиву, цього визвольного руху, знаходяться не за кордоном. Вони містяться в Україні і сили, що діють в ній, є динамічними організаторами цієї боротьби за свободу. Закордонна організація ОУН сприяє лише підтримкою, інформацією і з'ясовуванням.

Що стосується вчинку підсудного, то мені здається, я якось чув сумнів у тому, що він спричинив смерть п. Ребета. Це не випадково, що висловлювалися такого роду міркування, бо експертиза без сумніву виявила в п. Ребета в високій мірі

У свій час також і його смерть була приписана відмові серця працювати. При цьому слід звернути увагу на одну обставину, яка ще не була згадана.

У своєму ясному зізнанні підсудний ствердив, що замах відбувся поміж партером і першим поверхом. Підсудний тут на процесі повторив, що він піднявся на перший поверх і скоро після того почув, що хтось відчинив двері будинку. Тоді він відпечив зброю і почав повільно спускатися по сходах, назустріч Ребетові, який піднімався по сходах нагору. Безпосередньо перед зустрічю на другій третині сходів відбувся замах. Пана Ребета знайшли мертвим на другому поверсі будинку на площі Карла ч. 8. Мені здається, що ця обставина не є цілком не істотною, бо я вважаю, що у випадку раптового припинення діяльності серця пан Ребет не був би спроможний піднятися на другий поверх. Але це сталося. Знайдення пана Ребета на другому поверсі свідчить про те, що в нього не потрапив концентрований заряд отруйного струменя, бо він піднявся по сходах ще трохи вгору. Це було б несполучно з раптовою серцевою смертю в наслідок відмови . . . (медичні фахові вислови).

Крім того, ствердження експерта не примушує пророкувати швидку або близьку смерть в наслідок припинення діяльності серця. Та обставина, що пана Ребета знайшли на другому поверсі, є для мене доказом того, що смерть справді була спричинена отруйним струменем і що цей струмінь є первопричиною його смерті саме в цей час.

Деяко надзвичайною є та обставина, що протягом цілого процесу до пані Ребет ні разу не звернулися з проханням, з огляду на твердження експерта подати інформації про стан здоров'я її чоловіка, і що вона також ніколи з офіційного боку не довідалася, що її чоловік помер неприродною смертю.

Другою проблемою, яку ми маємо дослідити, є правнича оцінка вчинку підсудного. Сьогодні в судовій залі вже багато разів можна було почути слово «вбивство». Я мушу насамперед ствердити, що я не міг прийти до правничого переконання, що ми тут маємо справу з підступним вбивством. Я вбачаю у підступності, яка одержала в численних судових вироках відповідне тлумачення, а яке врешті завершується висновком, що вбивство є тоді підступне, коли його dokonано більше ніж лукаво, використовуючи довірливість жертви.

Те, що нас у цьому випадку спокушує вірити у підступність, є в дійсності помилковим висновком: підступною є зброя, примітивна, непоказна, що в жадному разі не виглядає як зброя, якою можна заподіяти смерть. Саме тут знаходиться дуже спокушаючий і для наших міркувань, на мій погляд, дуже небезпечний аргумент. Зброя сама з себе є дійсно підступною, але ми повинні звернути увагу насамперед не на зброю, а на спосіб виконання вбивства підсудним.

Беззахисність жертви і її довірливість — суд має про це таку саму думку — не мусять бути створені виконавцем замаху, вони можуть існувати незалежно від нього. В порівнянні з тим, жертва, яка спить, і яку хтось вбиває, є дійсно беззахисною і довірливою — таке вбивство є підступним.

Чи був Ребет беззахисним, чи був він довірливим?

У тому стані, в якому Ребет піднімався по сходах, він без сумніву не був беззахисним. Також поняття довірливості тут не на місці. Про довірливість можна було б говорити, коли б ворожі наміри підсудного були наочними. Суб'єктивно намір виконавця мусів би містити в собі особливу негідність.

Підсумовуючи, я мушу сказати, що вчинок підсудного не можна назвати підступним. Він був хитрим. Сташинський використав момент несподіваності. Несподівана зустріч, яка веде до того, що жертві бракує можливості оборонятися, ще не є підступністю. Тут не можна просто вжити поняття скритовбивства (*Meuchelmord*), як його звичайно вживають нефахівці. Сташинський вийшов назустріч своїй жертві. Уявм собі, що він мав у руках пістоль; він підняв перед своєю жертвою цей пістоль і натиснув на курок — чи можна було б в такому випадку говорити про підступність?

Моя правнича совість не дозволяє мені зробити інакше, як сказати, що Сташинський вийшов назустріч своїй жертві, віч-на-віч, і подивився на неї; звичайно, це був дуже неприємний вчинок, в якому його обвинувачують і який його примусили зробити, але Сташинський лише заскочив свою жертву. Те, що зброя була захищена і її не можна було розпізнати, є на мій погляд неважливою деталлю при оцінці суб'єктивної обставини підступності. Мені, однак, здається, що цей випадок не можна порівняти з таким, в якому створено відносини довір'я, напр., чоловік іде зі своєю дружиною гуляти, спочатку створює відносини довір'я, викликає стан довірливості, а пізніше вбиває її. В нашому випадку справа виглядає інакше. Стан довірливості може постати щойно тоді, коли виконавець замаху щось зробив для його створення. Мені здається, що в нашому випадку цілковитої відсутності будь-яких взаємин поміж виконавцем замаху та жертвою про це не може бути мови, бо ж контакт поміж ними полягав лише у стеженні за життєвими звичками Ребета. Стеження відбувалося без відома Ребета і без якихось взаємовідносин

з ним. Тому я вважаю, що ми — як я вже сказав — не в стані об'єктивно ствердити наявність підступності.

Мені здається, Високий Сенате, що клеймлення підсудного, який тут перед вами відверто визнав свою вину, як примітивного вбивці, було б власне необоснованим звільненням від відповідальності тих осіб, які несуть головну відповідальність. В такий спосіб я переходжу до другої проблеми.

Не так давно ми спостерігали за процесом проти проф. Ляйбранда і також за цілим рядом інших процесів, свідками яких ми були, і ми так часто чули посилення на створений наказом примус, яке практикувалося часом з успіхом, часом без успіху.

Коли розглянути ситуацію підсудного дуже тверезо і без упередження, то я хотів би сказати словами вдови пані Ребет, яка могла б бути, на мою думку, найкращим оборонцем для Сташинського:

«Хто знає тамтешній стан речей, і хто знає, які методи там застосовують супроти людей, що потрапили до лабет таємної служби, той знайде велику міру пробачення для вчинених такими людьми вбивств».

Це не випадково, що такі слова походять з уст пані Ребет. Вона далека від того, щоб Сташинського засуджувати, вона йому давно простила, можливо, що вона бачить цей процес зі значно вищої сторожової башти і замах на її чоловіка здається їй етапом у маршруті українців. Вона стає на вищій п'єдесталь і дивиться на речі з іншої вежі.

Вона вірить у створений наказом примус для людей, які вже раз заплуталися, виконуючи доручення таємної служби. Сташинський дав для КГБ письмове зобов'язання виконувати його доручення, що йому навряд чи можна поставити в вину. КГБ обробляв Сташинського ще тоді, як він був 19—20-літнім юнаком. Сташинський був вбудований в цю систему і йому надзвичайно тяжко було сказати: «ні».

Наявності факту примусового стану в розумінні § 52, на мій погляд, не можна прийняти з таких причин: (не можна було добре зрозуміти. — Прим. стенографістки).

Я аж ніяк не вважаю, що у випадку Сташинського ми маємо елементи підступного вбивства. Я стою на становищі, що підсудного не можна ані розглядати, ані карати як скритовбивника (Mörder).

Що стосується довірливості Ребета — я вже згадав — це дивно і було для з'ясування стану речей не цілком добре, що пані Ребет ніколи не вислухано.

Напередодні своєї смерти Ребет виявив незвичайну поведінку, коли його син хотів піти до кіна...

ПРЕЗИДЕНТ перебиває і питає, чи д-р Мір бажає внести пропозицію.

Д-р МІР продовжує: Я вважав би потрібним вислухати пані Ребет.

Пані Ребет сказала мені, що її чоловік напередодні досить енергійно виступив проти бажання її сина (піти до кіна), без пояснення, він лише сказав: «Мені здається, що для тебе буде краще, коли ти залишишся тут».

Вона пізніше не раз замислювалася над цією поведінкою свого чоловіка, яка їй впала в очі, і їй здавалося, що Ребет мав певне передчуття або принаймні почуття, що за ним слідкують, він відчував на собі чиясь тінь. Він сам дав перед своєю смертю підставу для таких міркувань. Але це лише думки і роздумування, про які пані Ребет мені особисто розповіла і які я не хотів би ховати від суду. На всякий випадок я вношу пропозицію вислухати про це пані Ребет. Тему допиту я назвав.

Сташинський розповів нам про вбивства в його селі, про вбивство одного 12-літнього хлопця і тому подібне. Це все переживання у віці в 12-13 років, які міцно збереглися в його пам'яті. Він одержував вишкіл, згідно з яким вороги Советського Союзу є людьми найгіршого ґатунку. Можливо існувала безліч аргументів, які сприяли внутрішньому перетворенню підсудного в комуніста. Доведено, що це виховання є беззастережним і безкомпромісовим і що його вислід є також безкомпромісовим.

Я також розумію, чому він виконував доручення. Доки доручення не загрожує життю іншої людини, його виконання можна зрозуміти. Але в ту хвилину, коли підсудний одержав ясне і недвозначне доручення вчинити морд, він не мав права посилатися на «стан примусу». Цей підсудний виявив інтелігентність і у своїй пізнішій поведінці дав докази того, що він вміє здійснювати свої власні бажання і цілі і вміє знаходити дуже дотепні і розумні шляхи для цього.

Існує дуже простий спосіб уникнути такого стану примусу. Жадна людина у світі не може зробити закиду іншій людині — також російська таємна служба не може цього зробити, — коли агент виправдується і твердить: Я просто не можу вбивати, я нездібний вбити іншу людину. Я готовий виконувати інші доручення, але я не можу вбити людину.

Така заява про нездібність вбити людину, на мій погляд, знайшла б також доступ до сердець комуністичних начальників. Мені здається, що вже саме лише твердження про власну нездібність викликало б стільки сумнівів щодо успішного виконання доручення, що було б знайдено інший об'єкт для цього. Нам ясно, і ми не робимо собі з приводу цього жадних фальшивих ілюзій, що доручення було б будь-що здійснене. Підсудний міг залишитися співробітником таємної служби і запропонувати: Я готовий виконати інше доручення. Він міг знайти шлях, який би відвернув його від вбивства, від здійснення такого кривавого доручення.

Це слід поставити підсудному в вину. Ці міркування повинні унеможливити застосування для підсудного § 52 про стан примусу. Проте слід ствердити, що він знаходився під певним примусом наказу і йому без сумніву було не легко ухилитися від цієї системи.

Я не хотів би також вимагати від підсудного використати нагоду свого перебування на території Союзної Республіки для того, щоб залишитися тут. Не можна вимагати від людини, духове формування якої ще не досягло зрілості, щоб вона раптом стала зрадником, яким би під-

судний, відповідно до його тодішнього світогляду, в цьому випадку став. Йому слід поставити в вину, що він тоді ще діяв як виконавець доручення з переконання, що однак виключає стан створеного наказом примушення.

Стереотипні вислови пана Сергея, що, мовляв, вороги Советського Союзу мають бути усунені, могли зламати спротив підсудного — це я готовий зрозуміти і цю обставину слід зарахувати йому на користь. Отже я вважаю, що стан підсудного не був «спричиненим примушенням лихом» (німецький правничий термін: „Nötigungsnotstand” — ред.), але існувало певне примушення, створене наказом. Тому я вважаю, що підсудний вчинив вбивство — «тотшляг». (Німецький правничий термін „Totschlag“ означає в українській мові вбивство і є меншою провиною ніж морд — скритовбивство — ред.).

Більша частина зізнань підсудного переконує нас в тому, що він каже правду. Однак я хотів би зазначити деякі сумніви, які виникли в мене, і мені здається не без підстав.

Я не можу повірити підсудному, що його стеження за Степаном Стахуром, який вбив письменника Галана, було таким невинним, як він його змалював. Він твердить, що його шеф лише хотів довідатися, як стався цей вчинок. Однак все було досить ясно. Крім цього, напевно було відоме також прізвище, бо прибічна охорона Галана знала студента, який у нього мешкав. Мені здається провдоподібним, що про прізвище студента... (На цьому місці стенографістці не пощастило записати кілька речень, — ред.).

Таємна служба хотіла насамперед довідатися про місце перебування пана Стахура, а не про обставини вчинку. Про місце його перебування Сташинський поінформував своє начальство. Я маю великий сумнів щодо правдивості його відповіді на відповідне питання, що, мовляв, Стахура зловили, але це не мало нічого спільного з виконаним ним дорученням. Я вважаю це непереконливим, але не можу цього довести. Я лише хотів вказати на мої сумніви.

В заключенні я ще хочу вказати на те, що кілька разів створювалося враження, ніби така метода застосування отрути, про яку була мова на цьому процесі, як засіб для ліквідації незручного учасника руху спротиву або особи, що поборювала комунізм, тут була доведена вперше. Однак я знайшов в одній книзі численні докази того, що вже раніше застосовувалися подібні методи і засоби при вчиненні замахів.

Ця книга має назву «Право на совість», вона була написана Ніколаєм Хохловим, капітаном КГБ до його переходу на Захід. Йому відомі численні приклади такого роду і він розповідає про них у своїй книзі. Я згадую про це, бо це має відношення до питання про походження зброї. Хохлов розповідає про дві Московські установи, лябораторію ч. 12 і лябораторію ч. 13, їхня спеціальність: «безшумні пістолі».

Я хотів би підкреслити, що отрута, яка вбиває людину, відома не лише від часу появи Сташинського, а вже давно. Мені здається, що найважливішим висновком із цього процесу є ствердження, що найвищі органи советської таємної служби спільно з Центральним Комітетом партії дають агентам такі доручення виконувати скритовбивства.

Що стосується особи Ребета, то слід сказати, що на цьому процесі не виявилось нічого такого, що могло б дати советам підставу поставитися до нього поблажливо. Він був теоретиком, політичним письменником, написав деякі книги, також філософського характеру — все це для советів є підставою для того, щоб його як небажаного теоретика зліквідувати.

Високий Сенате! Від імени пані Ребет я мушу ще раз запевнити, що вона не відчуває до Сташинського навіть найменшої ненависти, але вона співчуває йому, і вона має рацію. Жаден винуватець не знаходить перед судом свого власного сумління... (далі не записано, — прим. ред.).

Пані Ребет набрала переконання, що Сташинський від усього серця і зі щирої душі шкодує, і лише ця обставина є для неї заспокоєнням і виправданням, хоч вона через вчинок Сташинського втратила свого чоловіка. Вона говорить словами Ніцше, що кров є поганим свідком правди і кров отрує найчистішу душу.

Мені здається, що процес дає нам переконання, що пані Ребет, як жертва і вдова жертви має право висловити свою думку і з'ясувати своє становище до справи.

Лагідний вирок був би також вистачальним, бо вчинок Сташинського означає для нього обтяження його совісти, якого він, як відповідальний за смерть двох людей, ніколи не позбудеться.

Після виступу д-ра Міра промовляє пані м-р. Дарія Ребет, підкреслюючи, що вона не має ненависти до Сташинського і не кладе ваги на його покарання.

СЛОВО ПАНІ ДАРІЇ РЕБЕТ

Високий Сенате!

З причин (труднощів) мови, а також, щоб ясно висловити думки та докладно їх зформулювати для того, щоб між іншим не виникли які-небудь непорозуміння, я коротко з'ясувала на папері те, що я хотіла б сказати.*

* Текст промови пані м-р. Дарії Ребет був друкований у спеціальному випуску місячника «Український Самостійник», Мюнхен, 1962 р., але в ньому є деякі розбіжності поміж стенограмою записок під час процесу. Наприклад, пропущено перший розділ про те, чому п. Ребет відчитує своє слово, а не говорить. Далі, в тексті є деякі окремі слова, чого не знаходимо в стенограмі: висновок — або стенотипістка не записала (що не є дуже можливим, бо пані Ребет читала виразно й помалу), або під час друкування тексту в «УС» пізніше ці слова додано.

Насамперед я маю сказати, що мені дуже важко бути в ролі співобвинувача в цьому процесі. Бо природним порядком для мене виникає питання: кого я обвинувачую? І якщо я маю відповісти на це запитання точно й правдиво, то відповідь звучатиме так: обвинувачення стосується наказодавців, російсько-більшевицького режиму, советської системи, в яку людину вбудовано безоглядно і майже фаталістично і в якій вона стає механічним складником. Все те, що тут цими днями виявлено, я сприймаю як глибоку і жорстоку трагедію. Я не маю супроти обвинуваченого почуття злоби й ненависти. Це я можу сказати і твердити також від імени мого майже дорослого сина, точніше — обох моїх дітей. З чисто людського становища обвинуваченого можна жалувати, і я не кладу жадної ваги на те, щоб він був гостро покараний. Справу Сташинського я бачу саме як справу, як явище, що є рівночасно віддзеркаленням трагічної долі нашого народу. Це явище не є відірване від усього іншого, замкнене само в собі. Воно є тільки одним фрагментом у всьому історично-політичному комплексі змагань українського народу до своєї незалежності. Обвинувачений став об'єктом і жертвою прецизної і принципово антигуманної машинерії. І можна б висловити думку, що не випадково якраз українець мав виконати відомі нам доручення.

Щодо зізнань обвинуваченого про українську еміграцію, про її керівних осіб, які нібито стримують емігрантів від репатріації, то годиться ствердити таке: тут ми маємо до діла з умисним звуженням і сплосщенням справи, маємо ще одну свідомо вмовлювану легенду. Бо, поза окремими вийнятками, еміграція у своїй масі вже давно знає, чому вона опинилася на Заході та чому не хоче повертатися назад. Далекосягла роля російських можновладців і наказодавців у розгляданих на цьому суді речах ясно доводить, що проблема України для московської метрополії є якраз проблемою, питома вага якої зростає дедалі більше.

З особистого становища деяких речей не можна направити. Але я хотіла б вказати на деякі моменти іншої натури. Якщо відомості про те, що тут діється, пробиваються крізь залізну заслону, то вони, можливо, дадуть обманеним людям причину призадуматися. З другого боку, і західній світ міг би повчитися дечого з таких випадків і зробити для себе розумні практичні висновки.

В такому аспекті — хочеться думати — все те, що сталося, не залишиться без значення.

Коли встає, щоб сказати своє слово, 20-річна донька сл. пам. Степана Бандери, панна Наталя, в залі помітне хвилювання. Постає молодої дівчини в чорній сукні, її слова характеристики свого незабутнього батька, який загинув з руки катєбівського найманця на наказ Москви, зворушує багатьох слухачів до сліз. Сташинський поблід ще більше й не дивиться ні на кого, вп'явши погляд у землю. На обличчях суддів видно глибоке зворушення і прихильність до тієї, яка промовляє.

СЛОВО НАТАЛКИ БАНДЕРИ

Високий Суде!

Дозвольте мені, як членові родини мого замордованого батька, Степана Бандери, в заступстві моєї мами Ярослави Бандери, висловити Високому Сенатові подяку за уділення мені слова. З уваги на твердження обвинуваченого в його зізнаннях, що він під час своєї діяльності в КГБ був переконаний, начебто мій батько був зрадником України, я хотіла б представити мого батька таким, яким я його ношу в глибині мого серця.

Якраз сьогодні минає три роки, коли мій батько помер в дорозі до лікарні. За свідченням підсудного, мій покійний батько був підступно замордований з допомогою отруйної зброї.

Це не перший і не єдиний морд у нашій родині. Майже вся родина мого покійного батька і моєї матері загинула з рук ворогів. Мої батьки походять з української греко-католицької священничої родини. Саме в той час головно священники та учителі розбуджували національну свідомість українського народу, передусім же селянства. Батько моєї мами, о. Василь Опарівський, був польовим священником української армії під час першої світової війни і загинув в бою проти поляків. Моя бабуся, тоді ледве 20-річна, залишилася сама з двома дітьми — моєю мамою Ярославою і її братом Левом — та мусіла як учителька пробиватися крізь життя. Як учителька вона також причинилася до повного національного усвідомлення українського селянства.

І моя бабуся і мій дядько Лев загинули під час другої світової війни. У зв'язку з викриттям одного атентату, поляки після довшого ув'язнення розстріляли мого невинного дядька. Ми ніколи не довідалися, серед яких обставин загинула моя бабуся; ми знаємо тільки те, що її замордовано, коли вона повернулася з Польщі до свого рідного села.

Мій покійний батько так само походив із священничої родини. Він мав трьох братів і три сестри. Його мама, а моя бабуся, померла молодою на чахотку і залишила свого чоловіка, а мого дідуся, о. Андрія Бандеру, з сімома дітьми. Мій дідусь о. Андрій Бандера виховав своїх дітей в релігійному і національному дусі, так що вони вже як студенти включилися в боротьбу за визволення України.

Двох братів мого батька (Василя і Олексу Бандерів) закатовано під час другої світової війни в концтаборі Авшвіц, а мого дідуся з його найстаршою донькою вивезли большевики на Сибір.

Після ув'язнення мого батька в концентраційному таборі Заксенгавзен, моя мама восени 1941 р. приїхала зі мною (тримісячною дитиною) до Берліну, щоб бути недалеко свого мужа. Наша родина жила в дуже важких обставинах, що сильно послабило нерви моєї мами. Від часу, коли мого батька німці випустили з кацету і він почав організувати Закардонні Частини ОУН, ми мусіли постійно ховатися, щоб не викрито

місця нашого замешкання. Місцями нашого перебування в Німеччині й Австрії до 1948 р. були Берлін, Іннсбрук, Зеефельд, потім Мюнхен, Гільдесгайм, врешті самотня хата в лісі поблизу Штарнбергу.

В самотній хаті в лісі наша родина (в 1947 р. нас було вже троє дітей) жила стиснена в одній кімнаті, де не було навіть електрики. В той час ми, діти, довго хворіли на коклюш і кір та були недоживлені. Я ходила тоді до сільської школи в Зекінг і, маючи лише шість років, мусіла щоденно відбувати шість кілометрів дороги через ліс.

В 1948-1950 роках ми жили, без нашого батька, під прибраним прізвищем у таборі для українських утікачів біля Міттенвальду. Батько відвідував нас кілька разів на рік. Я пригадую собі, що одного разу, важко хворіючи на запалення середини вуха, я запитала маму, хто є цей чужий пан, який схилився над моїм ліжком і гладить мене. Я цілковито забула свого батька.

В 1950-1954 роках ми жили в малому селі Брайтбрун над Аммерзее, і мій батько відвідував нас уже частіше, а згодом бував удома майже кожного дня. Проте моя мати постійно побоювалася за життя нашого батька, на яке чигали большевики; так само переслідувала її думка, що він може загинути в нещасливому випадку під час їзди додому. Все ж таки ці чотири роки були найспокійніші та найщасливіші в житті моєї матері, яка добре почувалася між мешканцями села і зжилася з ними. Щойно пізніше я зрозуміла, що на нас полювали советсько-московські репатріаційні комісії та агенти.

Рік 1952 був особливо небезпечний для нас, і ми з батьком переховувалися впродовж кількох місяців у маленькому селі Оберав біля Гарміш-Партенкірхен. Нещастя хотіло, що всі троє дітей захворіли на запалення залоз і мусіли впродовж двох місяців лежати в ліжку.

Під час чотирьох років ми були цілковито відірвані від українців, а це загрожувало нам, дітям, повним відчуженням від українства. Але мій батько, не зважаючи на свою відповідальну і виснажливу працю, знаходив ще досить часу для того, щоб мене вчити української історії, географії та літератури, як теж спонукував мене до читання українських книжок. Мій брат і сестра, ще заки пішли до німецької народної школи, маючи 5 чи 4 років, уже навчилися читати і писати по-українськи.

В той час я ще не знала, ким був мій батько, хоч і не могла собі пояснити, чому ми змінили наше прізвище; але я не відважилася запитати про це батька.

В 1954 р. ми переїхали до Мюнхену, головню тому, щоб заощадити батькові щоденної небезпечної їзди (80 км.), як теж тому, що тут були для дітей кращі можливості вчитися.

Маючи тринадцять років, я почала читати українські газети і читала багато про Степана Бандеру. З бігом часу, на підставі різних обсервацій,

постійної зміни прізвища, як теж через факт, що навколо мого батька завжди було багато людей, в мене виникли певні здогади. Коли раз один знайомий проговорився, то я вже була певна, що Бандера — це мій батько. Вже тоді я собі усвідомила, що я не смію прозрадити цього моїм молодшим сестрі та братові; було б дуже небезпечно, якщо б малі діти через свою наївність у чомусь проговорилися.

Від 1954 до 1960 р., ще рік по смерті мого батька, жили ми в Мюнхені.

Мій покійний батько був утомлений постійною охороною і деколи був необережний. Він твердо вірив, що стоїть під особливою Божою охороною, і говорив: якщо мене хочуть спрятати зі світу, то знайдуть спосіб зліквідувати мене разом з охороною. Він їздив своїм автом до української католицької церкви, де підсудний вперше його побачив.

Підсудний твердить, що через вагання і докори совісти він не виконав скритовбивства в травні 1959 р. В той час було відомо, що мій батько особливо zagrożений, і тому зміцнено його охорону.

Сьогодні, в три роки по смерті мого батька, я говорю в першу чергу від імени моєї мами, яка віддала свою молодість моему батькові та своїм дітям.

Я хочу ще повернутися до зізнань підсудного, де він говорить, яким цинічним способом Сергій його заспокоював, кажучи, що діти Бандери будуть йому ще «вдячні» за цей вчинок. Ця цинічна заввага вказує на те, що КГБ плянував схопити нас дітей, вивезти нас до Советського Союзу, зламати наш опір жахливими засобами, що там сьогодні практикуються, і зробити з нас комуністів, щоб ми засуджували нашого рідного батька. Саме таким способом пробувано виховати на комуніста сина генерала Тараса Чупринки, Головного Командира УПА, який загинув у 1950 р. в Білогорщі, в Західній Україні. Сергєєві мусіло бути ясно, що це єдиний спосіб допровадити нас дітей до такого ставлення.

Мій незабутній батько виховав нас в любові до Бога і України. Він був глибоко віруючим християнином і загинув за Бога та незалежну вільну Україну — за свободу всього світу.

Мій блаженної пам'яті батько, який уосіблював цей великий ідеал, залишиться провідною зіркою всього мого життя, так само життя мого брата і моєї сестри та української молоді.

Після того, як панна Наталя Бандера закінчила свою промову, д-р Ягуш просить її передати текст цієї промови до судових актів.

З черги голова суду надає слово співобвинувачеві Чарльзові Дж. Керстенові з Мілвокі, адвокатові пані Ярослави Бандери. Колишній американський конгресмен Ч. Керстен говорить англійською мовою, німецькою мовою перекладає Степан Костюк з Мюнхену. Керстен говорить ясним, повним голосом, немов виступає на трибуні.

ПРОМОВА ЧАРЛЬЗА ДЖ. КЕРСТЕНА,
колишнього члена Конгресу США (5 дистрикт стејту Вісканзін),
уповноваженого вдови пані Ярославі Бандери

Хай Високий Суд зволить прийняти до відома:

Як член американської адвокатської палати я маю честь тут виступати і говорити, разом із моїми колегами панамі д-ром Нойвіртом і д-ром Падохом, з доручення пані Бандери, вдови одної з жертв обвинуваченого.

Високий Суд провів процес, який має найбільше значення для всього світу. Згідно з демократичними традиціями західньої цивілізації, він у справі Сташинського зокрема розглянув і ствердив усі суттєві факти найоб'єктивнішим способом.

Процес виразно показав, що практично кожна нація вільного світу і її провідні мужі могли б стати кружком для прицілу з боку советського КГБ.

Тепер уже розкрито таємницю зарядженого ціянкалієм пістоля, коли то замордований здавався бути жертвою серцевого удару. Підступні дії російсько-комуністичної поліції на чужині вже не можуть бути так успішно повторені.

Можна прийняти за доказане, що засяг діяння обвинуваченого у замордуванні панів Бандери і д-ра Ребета мав бути в майбутньому ще більше поширений. Сташинський був вишколений для того, щоб упродовж цілого свого життя бути вживаним як висококваліфікований вбивник проти «ворогів Советського Союзу». Він є знаменитим продуктом російсько-комуністичного вишколу. Він мав навчитися англійської мови. Треба прийняти, що полем його діяльності мали стати правдоподібно також Англія і США.

Якщо б Сташинський не був зголосився, то було б цілком можливим, що одного дня в Нью-Йорку якийсь послідовний противник советської політики і її метод з кіл делегатів ОН, наприклад, теж став би жертвою «серцевого припадку» завдяки цьому майстерному винаході советської науки.

Високий Суд питав обвинуваченого про мотиви його скритовбивства.

Замордування Бандери керівники КГБ узасаднювали обвинуваченому Сташинському тим, що Бандера терором перешкодив поверненню емігрантів з Німеччини до Советського Союзу.

А втім, очорнювальні наклепи на замордованого Бандеру є неправдиві та цілковито безпідставні. Вдова Бандери бажає, маючи на це законне право, щоб для збереження доброї слави померлого оті очорнювальні наклепи були опрокинені.

Замордування мужа пані Бандери не було звичайним мордом, виконаним будь-якою особою. Тут ідеться не про якийнебудь гангстерський вчинок.

Докази виявили, що замордування Бандери було поставлене урядом Советського Союзу. Советська наука була заставлена до сконструювання нової зброї, супроти якої Захід не знав жадних протизасобів. Советський уряд доручив вишколювати впродовж довгого часу виконавця. При його старанних приготуваннях до морду він був підтримуваний керівними чинниками КГБ.

Президія Верховного Совета надала виконавцеві орден Червоного прапора.

Советсько-російський уряд, очолений Хрущовом, постановив замордувати Степана Бандеру тому, що він був провідником широко розгалуженого руху спротиву проти російсько-комуністичної окупації України. Бандера був символом боротьби за вільну і незалежну Україну 45-мільйонової неросійської нації з власною традицією, культурою, мовою і цивілізацією.

Боротьба українського національного руху спротиву проти кожної чужої окупації, — особливо проти російсько-комуністичної, — була завжди наново документована.

Російсько-комуністичні методи для знищення постійної визвольної боротьби українців є такі безмилосердні, що їх в історії тиранії ніде знайти не можна. В 1932-33 рр. російські комуністи вивезли з України всі запаси поживи і збіжжя для засіву та через те зорганізували голод, що коштував життя п'ятьом мільйонам осіб. У 1938-40 роках НКВД замордувало в місті Вінниці коло десять тисяч українських політичних в'язнів, і то саме в той час, коли Хрущов був першим секретарем комуністичної партії в Україні, себто російським губернатором України.

Приблизно в той час, коли Хрущов у 1956 році зустрівся в Женеві з президентом Айзенгауером, хрущовські танки розчавили в концентраційному таборі Кінгірі 500 українських жінок — політичних в'язнів, які створили були навколо своїх співв'язнів, українських чоловіків, охоронний перстень проти НКВД.

Це советсько-російська таємна служба замордувала в 1959 р. Бандеру, а в 1957 р. Ребета. Ця ж сама російська таємна служба замордувала також у Парижі в 1926 р. Симона Петлюру і в 1938 р. у Роттердамі полковника Євгена Коновальця. Після них мав бути, згідно з планом, замордований пан Стецько, президент Антибольшевицького Бльоку Народів (АБН) і колишній прем'єр незалежного українського уряду в 1941 р.

При цій нагоді дозволю собі зазначити, що американський Конгрес займався ґрунтовно подіями в Україні та видав звіт п. н. «Комуністична агресія в Україні». Цей звіт предложив американській Палаті Репрезентантів* дня 31 грудня 1954 року «Комітет для справ комуністичної агресії», головою якого я мав честь бути. Закорінений у широких масах на-

* Назва американського парламенту.

ціональний спротив України проти російсько-комуністичної окупації, як про це зізнав також сам обвинувачений, стверджено в згаданому звіті на сторінці 31-ій та на інших місцях. У 1953-54 рр. наш Комітет провів і зареєстрував обширні зізнання сотень заприсяжених свідків-очевидців в Америці та Європі, з Німеччиною включно, щодо всіх поневолених народів. На цій підставі Комітет видав опісля 26 звітів про поневолені народи. З цього ми зробили висновок, що збройний спротив поневолених націй проти російсько-комуністичної окупації перешкоджає вибухові нової світової війни.

Доки вповні не зліквідовано спротиву проти комуністичної окупації, доти советсько-російські імперіялісти не є в силі розпочати без ризику військові дії для підбою світу.

Втеча Сташинського викликала найбільше затривоження серед найвищих російських чинників. Сташинський знав про державні таємниці найвищих советських урядових органів, включно з їх кримінальними діями у вільному світі.

Советсько-російська пропаганда свідомо поширила фальшиву погоску, що Бандеру отруїв українець Миськів за вказівкою федерального міністра Оберлендера і з наказу генерала Гелена.

Також з нагоди цього процесу пресова служба сателітних держав висунула ті фальшиві обвинувачення і доповнила їх твердженням, що при організуванні тих мордів співдіяла федеральна розвідочна служба, знавець якої тут зізнавав. Проте найосоружнішими були твердження, що найвищий суд Німецької Союзної Республіки згідно з дорученням вдався до судової комедії. Щодо цього, я, як американець, можу лише заявити, що цей процес був проваджений згідно з найвищими традиціями демократії та справедливості, і що я був глибоко вражений об'єктивним і передусім людяним способом надання обвинуваченому всіх можливостей.

Ті, які намагалися очорнити федерального міністра Оберлендера, генерала Гелена і німецький уряд, гадали, що вони можуть зовсім безпечно послуговуватися іменем Миськіва, тому що Миськів у міжчасі помер. Але ця брехня лопнула, коли виявилось, що в день замордування Бандери Миськів перебував у Римі, де його бачило багато осіб.

Розкриті Сташинським голі факти були вповні підтверджені незбитими документами та іншими доказами під час процесу перед цим судом. Особливе значення має той доказ, що безпосередньо по втечі Сташинського советське таємне радіо намагалось встановити місце його перебування, чим водночас підтвердило, що Сташинський є советським агентом.

Втеча Сташинського була дуже неприємною справою для комуністів, для Шелепіна та багатьох інших.

Це треба Сташинському признати.

Від молодих років він був формований у нелюдських шаблонах

комуністичного виховання, що їх так влучно описав комуністичний теоретик Луначарський: «Ми ненавидимо християнство і християн. Навіть найкращих з-поміж них ми мусимо вважати нашими найгіршими ворогами. Вони навчають любови ближнього і милосердя, що суперечить нашим засадам. Християнська любов є перешкодою для поширення нашої революції. Геть із любов'ю ближнього! Те, чого ми потребуємо — це ненависть. Ми мусимо навчитися ненавидіти, бо тільки тоді ми можемо здобути світ!»

В такому то середовищі вишколювано Сташинського. А все ж таки він перебіг на цей бік і приніс на Захід інформації про факти, які розкривають кримінальні дії советсько-російського уряду, що є смертоносніші ніж напад змії-тарахкавця, який принаймні подає знак перед нападом.

Сташинський, як член КГБ, свідомо виконав наказ ради міністрів советського уряду. Пані Бандера вимагає не помсти, а справедливого присуду для Сташинського, бо вона свідома того, що його не заарештовано під час виконання злочинів, а що тільки він сам утік на Захід і там добровільно склав зізнання про злочини советського уряду і про свою в них участь. Вона вказує на підпис Ворошилова під грамотою про надання ордена Червоного прапора, що його сам виконавець одержав від советського уряду, як формальне і офіційне признание за морд першого ступеня.

Пані Бандера домагається справедливого присуду для всіх причасних до замордування її мужа. Очевидно, тут не є форум, перед яким пані Бандера могла б внести скаргу за відшкодування проти ради міністрів Советського Союзу. Але ми маємо намір притягнути советський уряд до відповідальности за фактично заподіяну ним шкоду перед трибуналом, що його вважаємо компетентним для цього. Цей суд не може також накласти жадної кари на властивих злочинців.

Рада міністрів ССРСР, Хрущов і Шелепін ще будуть притягнені до відповідальности перед міжнароднім трибуналом за тут розглядані та за багато інших злочинів. Советський уряд безпощадно знищив життя мужа вдови Бандери, а тим самим її родинне життя, і тому його треба примусити дати за це відшкодування. Якщо б у світі були якісь гроші або майно советського уряду, то пані Бандера бажає одержати з цього відшкодування, але водночас зрікається його в користь Українського Червоного Хреста. Зате ж у Високого Суду пані Бандера просить ствердження в присуді, що советський уряд винен у замордуванні її мужа.

Я вже раніше сказав, що тут не йдеться про жаден гангстерський морд, хоч за своїм характером цей морд є гангстерського роду. Рада міністрів Советського Союзу вдалася до кримінальної змови, щоб позбавити Степана Бандеру життя на чужій території, і наказала Сташинському виконати це доручення.

Це є, зрештою, таки змова банди гангстерів для виконання злочину.

Можна сказати, що справа, яку має вирішити Високий Федеральний Суд і за яку відповідає советський уряд, а саме за доконаний 15. X. 1959 року морд на Степані Бандері, не має в світі прецеденсу. Але так само без прецеденсу є зброя, що її вжито для виконання морду, так щоб це виглядало на серцевий удар, і врешті є також без прецеденсу, що за вдалий морд надано одно з найвищих державних відзначень.

Але так само без прецеденсу є вишкіл агента для виконання підступного морду на чужині в час миру. Так само без прецеденсу є те, що якийсь уряд вживає мордів як інструменту політики.

Але саме з уваги на ці факти я є переконаний, що не зважаючи на формальні компетенції процедури, Високий Федеральний Суд знайде шлях до задоволення німецької суверенности, порушеної таким нечуванним способом, як це доказано фактами на цьому процесі. Справою вільного світу буде усунути безприкладні небезпеки безприкладними засобами.

В цьому випадку визнано раду міністрів Советського Союзу винною за морд першого ступеня. Хоч цей суд не може ухвалити кари, що повинна б бути накладена на справжніх злочинців, то проте він може винести історичний присуд, оголошуючи советський уряд винним морду; і такий присуд підбадьорить велику частину людства, що страждає від російсько-комуністичної змови.

Ствердження цього суду, що большевицький уряд є конспіративним організатором отих мордів, проникне у свідомість усього світу.

Таке ствердження, як меч архангела Михаїла, зірве маску з советсько-російських вождів і покаже людству їх справжню істоту.

Це зменшить їх потугу, що її вони вживають для втримування націй у невольництві та для загрожування світові війною.

Якщо такий буде наслідок процесу Сташинського, то справа свободи і миру поступить уперед; таким чином смерть Бандери не була даремною.

Д-р Ягуш стверджує деяку свобідність німецького перекладу промови й цим прораджує своє знання англійської мови.

Після того німецькою мовою говорить д-р Ярослав Падох з Нью-Йорку, третій адвокат пані Я. Бандери.

ПРОМОВА Д-РА ЯРОСЛАВА ПАДОХА

адвоката з Нью-Йорку, уповноваженого вдови пані Я. Бандери

Високий Федеральний Суде!

Вдова і сироти по сл. пам. Степанові Бандері, які даремно шукають спокою по втраті мужа і батька в далеких, заморських краях, — уповноважили адвоката Керстена і мене заступати їх у цім процесі, де на лаві обвинувачених сидить не сам Богдан Сташинський, але сидять і ті, які його вишколили на злочинця й доручили цей злочин доконати.

Пані Ярослава Бандера уповноважила нас заступати не стільки «інтерес» її і її осиротілих дітей, — бо й яка є реальна можливість дати їм належну сатисфакцію! — як радше заступитися перед судом і перед світом за добре ім'я її поляглого чоловіка, а ще більше за історичну місію, яку він оплатив своїм життям, та за слухну справу його і його покривдженої історією батьківщини — України.

Це велика честь, а ще більше зобов'язання для нас, хоч пан Керстен і я виступаємо тільки побіч, можна сказати, в тіні, головного заступника і побічного обвинувача д-ра Нойвірта. Ми свідомі того, що наша офіційна позиція перед цим найвищим Судом спирається не тільки на постанови і дух карної процедури, але також на міжнародню взаємність та зичливість країн Заходу, які і поза межами судів набувають щораз виразніших форм тривалої, довго очікуваної й дуже потрібної щільної співпраці. Ми не менш свідомі того, що нашу участь у цьому процесі завдячуємо також ввічливості цього Високого Суду, за яку ми обидва йому глибоко вдячні.

Це також висока честь — виступати перед Високим Судом на професійній базі з досвідченими німецькими колегами-адвокатами. Мою приємність тільки зменшує факт, що моє знання мови цього великого і гарного краю є таке недосконале.

В облегшуючій свідомості факту, що головний тягар заступства побічного обвинувача під пані Ярослави Бандери процедурально належить до д-ра Нойвірта, я бажав би, за ввічливим дозволом Високого Суду, доповнити його вчені і досвідчені слова деякими ствердженнями.

Для повної оцінки злочинів і вини обвинуваченого Сташинського потрібне добре знання об'єкту його злочинів і цілі, для якої ці злочини були підготовані і виконані. Щойно тоді знатимемо, чому Бандера і Ребет мусіли вмерти.

П'ять днів Високий Суд провів над тим, щоб це вияснити, і я глибоко переконаний, що розправа понад всякий сумнів довела і встановила, що:

Формально об'єктами злочинів обвинуваченого були сл. пам. д-р Лев Ребет і Степан Бандера, їхнє життя і доля їх дружин та їхніх неповнолітніх та незабезпечених дітей.

На ділі ж ці злочини були націлені на визвольну боротьбу їх народу, на долю того народу в ближчій і дальшій майбутності.

Д-р Лев Ребет, який поліг раніше, був провідним борцем за волю України і одним з її ідеологів.

Степан Бандера був її керівником і символом. Його іменем, далеко до його смерти, по цей і той бік залізної заслони, означували й означають тих, які вели й ведуть цю визвольну боротьбу й їй допомагають та з нею солідаризуються.

Організаційні форми, в яких організовано проходила ця боротьба, замкнені в коротких потрійних буквах УВО-ОУН-УПА: Українська Військова Організація, Організація Українських Націоналістів і Україн-

ська Повстанська Армія. Про їх діяльність багато говорив обвинувачений Сташинський, але — яке це характеристичне для агента чужої, ворожої сили! — він ні разу не згадав їх по імені, немов би їх жахався, як би боявся, щоб вони не попекли йому уст, бо сумління його, як це ми могли ствердити на розправі, вони не печуть, а, може (він же українець родом), ще не печуть.

Такий був об'єкт злочинів Сташинського.

Яка ж була їх ціль?

Розправа ствердила понад усякий сумнів, що нею було:

Знищення визвольної боротьби українського народу, з допомогою плянового й постійного нищення її провідної, керівної верстви, обезголовлення її, за зразками, на жаль, так добре відомими нашому сторіччю, не лише людино- але й народовбивства.

Дальшою ціллю злочинів Сташинського було примусити численну українську еміграцію в вільних країнах світу припинити свої змагання за привернення країні їх походження державної незалежності, для чого дають їй змогу демократичні умови життя в країнах волелюбного Заходу, а чого позбавлені українці на своїй окупованій землі.

Вже в цій залі обвинувачений Сташинський використав свій злочин для третьої мети: опоганення перед вільним світом української визвольної боротьби й її носіїв.

Яке це характеристичне, що обвинувачений Сташинський не знав, думаю, не хотів знати, нічого про мету цієї боротьби власного народу. Він зізнав, що ніколи не чув про вбивство головного отамана Симона Петлюри, ані не чув навіть імені Тараса Чупринки, головного командира Української Повстанської Армії від її початків у 1942 р. до його смерті в 1950 р. А поліг він у нерівному бою в сусідстві рідного села Сташинського, який в той час був уже 19-літнім. Натомість із своїх хлоп'ячих спостережень, колись може по-дитячому, а тепер свідомо перебільшених і узагальнених, він зробив засіб обвинувачення найсправедливішої, бо визвольної, бо оборонної, не зачіпної, — війни свого власного народу.

Чи має право цей подвійний вбивник покликуватися на українську боротьбу спротиву проти могутнього окупанта і її сповидними жорстокостями виправдувати свої нелюдські злочини?

Не зробив цього Сташинський випадково. Зробив це свідомо. Ми добре пам'ятаємо, що він затаїв дуже важливий момент, а саме, що большевики в 1941 р. знищили єдиного брата його батька. Щойно на повторні питання він признався, що його стрійка Петра большевики арештували в 1941 р., але й тоді вперто твердив, що не знає, що з ним сталося. Чи советський агент може не знати, що сталося з людиною, яка 21 років не повернулася з советського ув'язнення? Обвинувачений намагався знайти виправдання для своєї нікчемної служби непорозуміннями між українцями і поляками в 40-их роках, які вже належать до минулого. Це непо-

розуміння запам'ятав він, зате не пам'ятає, не хоче пам'ятати того, що в 1944-45 роках на чоло висунулася спільна боротьба проти нового окупанта земель обох народів, яка скоро довела до співпраці і спільних акцій української й польської підпільних армій.

Важко важити на терезах справедливості й незмінної моралі величину і розмір людських, чи радше нелюдських, злочинів. Але здається, що з морального погляду куди більшого злочину, ніж обое трагічні морди, допустився обвинувачений Сташинський тоді, коли, використовуючи довір'я своєї сестри до її єдиного брата, видав на смерть її приятеля, а, може, майбутнього чоловіка, батька її сподіваних дітей. А тоді Сташинський був ще майже хлопцем, ще не перейшов школи советського агента і не був під загрозою смерті, якою він з епічною докладністю виправдував упродовж цілоденного судового засідання вбивство Бандери і Ребета!

Декілька років уже Сташинський має зв'язок із Заходом, з його духовістю й устроєм. Декілька років перед і після свого одруження він втримує зв'язки з жінкою, яка своїм походженням і наставленням належить до того Заходу. Протягом року сам він перебуває по цей бік заслони. Можна було сподіватися, що цей віруючий, демократичний, свободолюбний Захід покладе печать свою на душу Сташинського. Хто з тих, що брали участь, чи прислуховувалися до цієї розправи, вірить, що так сталося?

На це чекали вдови і сироти його жертв. На це чекали його земляки, бо ж страх подумати, що він є тієї самої крові, що вони. І це є те, що з морального боку є найтрагічніше в цих двох убивствах, що ці два мужі полягли з руки не чужинця, але від власного земляка, яким керувала чужа, ворожа сила. Від віків сумління світу обтяжують такі трагедії, незалежно від нації, від ідеї, яку ворожа сила хоче вбити, ані від винагороди для злочинця, яка раз набуває форми тридцяти срібняків, то знову ордену Червоного прапора.

Я вірю, що традиційна, віками гартована духовість українська, сперта на віру в Бога і прив'язаність до своєї батьківщини, застукає колись і до душі обвинуваченого Сташинського і до подібних йому зрадників свого народу. Та вже тепер, з доручення жертв його страшного злочину, вдови Ярослави Бандери і її трьох дітей, найстарша з яких, Наталія, ось тут вдруге переживає трагедію втрати батька, — хочу заявити, що вони не прагнуть для Сташинського відплати, але справедливості.

Обвинувачений Сташинський та його наказодавці цим подвійним убивством не досягнули наміченої цілі. Політичні вбивства мають таку природу, що звичайно звертаються проти вбивників. Вбивство найбільшого по Вашингтоні американця, Лінкольна, може послужити тут клясичним, далеко не відокремленим, прикладом. Бо насильство проти Божих і природніх людських прав і законів тільки на коротку віддаль може мати позірний успіх. В дальшій перспективі переможцем завжди

виходить правда й справедливість. Божі млини, каже німецьке прислів'я, мелють поволі, але певно . . .

Втрата цих двох наших жертв на віковій тернистій дорозі українського народу до свободи у власній суверенній державі, хоч яка болюча, не припинить його визвольного походу, ні в Україні, ні поза її межами. В час сьогоднішнього ренесансу ідеї самовизначення навіть найменших народів немає сили, яка б спинила великий, що численністю рівняється до французького, український народ від здійснення природного права кожної національної спільноти на свободу і незалежність. З цим правом, з волі Бога, одиниці і народи приходять на світ й воно дає їм глибокий сенс існування.

Сподіваймося, що смерть Бандери і Ребета та цей несамовитий процес, переведений перед найвищим судом вільної Німеччини з подивугідною докладністю, допоможе не тільки українському народові, але й всім волелюбним народам здобути перемогу в їхній затяжній боротьбі проти насильства.

Щойно тоді світ зрозуміє глибокий сенс смерти Бандери, Ребета й інших відомих і невідомих борців за волю України, яким же ність числа, а їх вдови і сироти знайдуть потвердження свого глибокого, хоч як печального, переконання, що їх мужі і батьки не померли надаремно, бо діла і приклад поляглих живуть і залишаться живими по їх фізичній смерті.

Після промови голова суду перериває дальший хід процесу до год. 17,25, надаючи згодом право голосу оборонцеві Сташинського, адвокату д-рові Зайделеві з Карльсруге. Д-р Зайдель говорить дуже спокійним голосом, але впевнено й з не абияким знанням справи. Він зручно використовує всі помилки й невідповідні вислови попередніх адвокатів, щоб применшити вину свого манданта.

ПРОМОВА ОБОРОНЦЯ СТАШИНСЬКОГО АДВОКАТА Д-РА ЗАЙДЕЛЯ

Виступаючи останнім в довгому ряді промовців з наміром виголосити промову в оборону підсудного, я хочу насамперед зробити малу передмову.

Нема сумніву в тому, що цей процес має велике історичне і політичне значення. Ніби на фотографічному знімку ми побачили фрагмент з боротьби великого свободолюбного народу проти його теперішніх поневолювачів. Майстерня, в якій готувалися давніші замаху, була досі вкрита глибокою темрявою; але от, завдяки зізнанню підсудного Сташинського, її немов освітила раптова блискавка. Ми бачимо Аксентьевича, як він разом зі своїми співробітниками частує Сташинського шампанським, ми бачимо робочий кабінет Шелепіна. Нема нічого дивного в

тому, що весь вільний світ і українці в усьому схвильовано слідкують за всіма деталями цього процесу. Однак для мене особисто всі ці сцени мають значення насамперед тому, що їх можна обміняти на юридичну монету.

Я бороню Сташинського-людину, таку людину, як ти і я, сина селянина, що його випадок і доля поставили в тяжку ситуацію; людину, з якою я познайомився, початково дещо скриту і стриману, але пізніше з ласкавою і майже веселою відвертістю та феноменальною пам'яттю, так що просто жахаєшся, коли бачиш контраст поміж ним і вчинками, які він зробив.

У цій передмові я хотів би — може буде дивно почути це з уст оборонця — подякувати судові за гуманний спосіб розгляду справи на процесі, який створив майже інтимну атмосферу, що дало можливість підсудному виявити всі фібри своєї душі. Я хотів би висловити особливу подяку побічним позивачам, які мені цілком несподівано дали підтримку для оборони. Я хотів би подякувати пані Ребет за її велику людську поставу, завдяки якій цей процес, що на ньому могли розгорітися пристрасті, відбувся в гуманній атмосфері.

Панове, я не хочу надокучати вам повторенням фактів, про які тут була мова і які добре збереглися в нашій пам'яті. Я хотів би скерувати прожектори на ті пункти, які мені здаються важливими для оцінки справи.

Я хотів би звернути увагу Сенату на те, що підсудний в 1945-50 рр. щоправда жив у родині, яка була дуже тісно пов'язана з українським спротивом — його батьки належали до руху спротиву, його сестра приєднувала з керівником підпільної групи, який приходив з лісів, — але це все відбувалося, не лишаючи на Сташинському майже жадних слідів. Він не звертав уваги на зміни режимів і думав лише про закінчення студій, так, ніби він жив у країні, в якій панує найглибший мир. Я це говорю, щоб пояснити, що хоч Сташинський мав нахил до романтики, однак сферою його зацікавлень були подорожі та інші речі, але не кривава боротьба. Він був молодою людиною, яка повинна була стати лікарем або вчителем і якій ці криваві сутички остогидли.

А тепер «похвала» капітанові Ситніковському. Було це чуття? Був це випадок? Як майстерно він обкрутив підсудного! Під який тиск він зумів поставити людину, що стояла близько до руху спротиву! Як добре він оцінив здібності свого майбутнього агента!

Орден капітанові Ситніковському за те, що він дав підсудному доручення під назвою «Стахур»! КГБ добре знав, хто вчинив замах і до якої групи спротиву належав атентатник, знав також співучасника замаху, студента, і знайти його було не тяжко. Ціле доручення «Стахур» мало єдине завдання — відірвати підсудного від його батьківщини, від його батьківського дому, зробити з нього зрадника і примусити його до співпраці з розвідувальною службою! В той момент, коли підсудний,

виконуючи доручення, проник до групи спротиву з метою зради, і тоді, коли він пізніше залишив цю групу, щоб зрадити її, він відокремився від своєї родини, не міг продовжувати студій, не мав засобів для існування і став легкою жертвою. Лише це було справжньою метою доручення «Стахур».

Дальші роки я не потребую обговорювати. Для оборони немає значення, чи Сташинського застосували проти Союзної Республіки в 1954 чи в 1956 році. Вирішальним є лише те, що він у 1950-57 роках потрапив до млина певної ідеології і в 1957 році, коли Москва втиснула йому в руки зброю, став продуктом цього виховання. Його працедавці потріжно прив'язали його до себе. Одним шнурком була советська ідеологія, другим був КГБ. (Я не маю наміру сперечатися з паном державним прокурором Куном відносно того, чи КГБ є військовою організацією, чи подібною до військової, чи цивільною — мабуть, ні для кого в цій залі нема сумніву в тому, що для членів КГБ діють суворіші закони ніж для вояків у війську). Третім шнурком була та обставина, що наказ замордувати людину він одержав безпосередньо з Москви, від уряду своєї країни.

Панове, я мушу тепер зробити павзу і піти обхідним шляхом, який однак лише на перший погляд здаватиметься обхідним.

Наш карний кодекс виходить з припущення, що підлеглий йому член правового суспільства може вільно приймати згідні з нормами моралі рішення, несучи сам за них відповідальність. Він (карний кодекс — ред.) виходить з założення, що певні загально визнані етично-моральні поняття мають всюди силу, кожній людині відомі і є для неї зобов'язуючі. Закид у вині і кара базуються виключно на передумові нашого карного кодексу, за якою людина, що з'явилася перед суддею, могла вільно, відповідаючи сама за свої вчинки, вирішити, чи має вона зробити злочин, чи ні.

Я прошу вибачення за те, що запропоную Сенатові кілька само собою зрозумілих речень.

Передумовою кари є вина. Вина існує тоді, коли наявна непорядність. Внутрішня підстава закиду вини полягає в тому, що людині властиве вільне, відповідальне моральне самовизначення і тому вона здібна сама вирішити, чи має вона зробити добрий вчинок чи злочин. Вона здібна скерувати свою поведінку відповідно до норм права і уникнути того, що правом заборонене. Передумовою цього є та обставина, що людина має вільне самовизначення і сама схвалює рішення на користь права або злочину.

Хто знає, що його вільно прийняте рішення є злочином, і хто, не зважаючи на це, такий злочин виконує, стає винним. Людина має в кожний час призивання приймати відповідальні рішення і як член правового суспільства добре поводити себе.

Але перед цим судом стоїть чоловік, що прийшов з країни, в якій панують зовсім інші етично-моральні поняття. Йому казали, що свобода індивідууму не існує, що свобода — це вільне і свідоме служіння необхідності. А хто ж може встановити необхідність краще ніж сама рада міністрів Советського Союзу?

У нас вільна, морально відповідальна людина може сама вирішити, яким шляхом вона має іти. У зовсім іншому стані був підсудний. Він їхав вулицею, по якій їзда була дозволена лише в одному напрямку, а при кермі його волі сидів голова (ради міністрів ССРСР — ред.), який накидав йому свою власну волю. Було б помилкою порівнювати підсудного з паном Шульце, який у Ганновері спокійно лежить у своєму ліжку і обмірковує собі, як він замордує свою дружину. Пан Шульце може вільно прийняти згідне з нормами моралі рішення і сказати собі: Я цього не зроблю, я спатиму далі. Однак для підсудного прийняти таку постанову, особливо перебігти на інший бік, означало назавжди покинути свою батьківщину, а вже не кажу про інші наслідки.

Отже, не правильним є вважати, що ми можемо підходити до підсудного з такою самою міркою, як до людини, що спроможна в нашому правовому суспільстві вільно приймати згідні з нормами моралі рішення. Наш карний кодекс придатний і призначений для оцінки карних вчинків, але він має певні недоліки, коли доводиться на його підставі оцінювати організовані державою злочини. Це два «зовсім різні типи злочинів», коли мені дозволено вжити такий вираз.

А тепер, панове, я хочу піти слідом за думками федерального прокурора.

Ми зробимо смертельний гріх у відношенні до принципів нашої конституції і будемо нечесними, коли скажемо, що підсудний міг вільно приймати рішення. Саме цього він не міг робити, а встановлений карним кодексом порядок має на увазі нормальну людину, яка це може робити.

Отже ми приходимо до наступного висновку, який ще не є правовою оцінкою вчинку, а ще належить до обхідного шляху:

Закид у вині є більший у випадку людини, спроможної прийняти вільну моральну постанову і самостійно вибрати добро чи зло, він є менший у випадку людини, яка, покірившись брутальному примусові і чужій волі, діє, як інструмент організованого державою злочину. На цьому я скінчив обхідний шлях.

Я не можу сказати: давайте новий карний кодекс, старий нічого не вартий. Я повинен спробувати, вживаючи засоби нашого карного кодексу, відкрити шлях для справедливості, щоб різниці, які ми без сумніву знаходимо у цих двох особистостях (Сташинський і Шульце — ред.), віддзеркалилися у розмірі кари й у висліді.

Я переходжу тепер до вбивства двох людей.

Д-р Зайдель стверджує, що здається дуже неправдоподібним, щоб д-р Ребет помер у день замаху також і без дії підсудного, і продовжує:

Дія підсудного була першопричиною смерти пана Ребета, також тоді, коли смерть сталася в наслідок переляку. Але тепер я переходжу до питання відносно підступності. Я мушу сказати, що пан колега з Мюнхену (адвокат Мір — ред.) висловив також і мою думку. При цьому я хотів би до певної міри доповнити його міркування.

Не підлягає сумніву, що несподіване вбивство ще не є підступним вбивством. Коли ми візьмемо до уваги, що § 211 кримінального кодексу обмежує свободу судді в його дії, — це взагалі єдиний параграф, який не припускає зменшення кари — тоді ми мусимо ствердити, що до підступності належить більше ніж несподіваний замах, здійснений з допомогою зброї. Виконавець замаху повинен діяти підступно.

Особливість цієї зброї полягає в тому, що вона не впадає в очі і не лишає слідів. До речі немає значення, чи він наставляє перед носом своєї жертви на віддалі одного метра від неї звичайний пістоль, чи пістоль з отрутою.

У випадку замаху з допомогою звичайного пістоля виконавець замаху стає перед жертвою, скеровує на неї пістоль і стріляє. Я не думаю, що це можна було б назвати підступним вбивством. Я читав статтю пана президента (Сенату — ред.) на цю тему і встановив, що мій погляд на цю справу співпадає з його думками.

Коли чоловік плянує вбивство своєї дружини, то це є вбивство, образ якого характеризується фальшивістю і лукавством злочинця. Я вважаю, що тут є нюанс, який збільшує розмір злочину в порівнянні з несподіваним нападом. Це пов'язане з використанням довір'я. Я погоджуюся з тим, що ці речі межують із собою.

Д-р Зайдель зачитує уривок з однієї книги, в якому говориться про випадок, коли жертва не може боронитися, і продовжує:

Також і тут припускається, що жертва знаходиться у безпомічному стані. Цього не можна сказати про пана Ребета. Це могли б бути ті точки зору, що відповідали б обом випадкам. Можливо, що Сенат повинен би перевірити, чи можна знайти різницю в обидвох випадках.

Бандера був борцем за свободу свого народу. Він мав завжди на увазі, що на його життя готуються замаху і він був практично підготовлений до них. Це може є лише трагічною або випадковою різницею, що Бандера в час замаху знаходився не в лісі в Україні, а в Мюнхені. Він був партизаном в екзилі. Він готував легальними і нелегальними засобами відокремлення частини Советського Союзу від Советського Союзу. Я хотів би сказати, що такий чоловік а пріорі не є довірливим і беззахисним, а завжди підготований до всякого роду замахів з ворожих кіл. Він рахувався з можливістю замахів на своє життя: він мав

охоронця, носив при собі пістоль — також і в день замаху. Це все обставини, що виключають підступність.

Далі д-р Зайдель говорить про відношення § 211 карного кодексу до §§ 212 і 213 і стверджує, що виконавець замаху, який є надісланим інструментом своїх зверхників і примушений виконати їхній наказ, не є вбивцею.

Тепер я розгляну підстави для виправдання і для виключення вини, при чому мушу підкреслити, що ці підстави нашого карного кодексу призначені для людини, яка може вільно визначити свою поведінку. Я хотів би заздалегідь дещо очистити поле і усунути речі, які, на мій погляд, тут без сумніву не мають місця.

Я виключаю «помилку хотіння». Він перебував у певному стані правової сліпоти, але був внутрішньо спроможний встановити, що є зле і що є добре.

Я також виключаю можливість виправдання на підставі того, що він мусів виконати наказ. Навіть тоді, коли б я схотів вивести загальне правило з § 5 карного кодексу і § 11 закону про вояків, залишилася б безсумнівною та обставина, що одержаний підсудним наказ був злочинним і підсудний міг встановити, що це ні до чого не зобов'язуючий злочинний наказ.

Я хотів би згадати § 51, розділ 2. Є безсумнівним, і це ми мусимо прийняти на підставі ствердження експерта Рауха, що у підсудного відсутні будь-які хворобливі зміни. Не цілком виключеною є можливість, що таблетки, які він мусів приймати кожного ранку, певною мірою паралізували його здібність відповідати за свої вчинки. Коли експерти не бачили підстави для ствердження наявності такого впливу медикаментів, то це ще не виключає можливості їхнього існування, і інститут, який виготовляє синильну кислоту, може також продукувати таблетки з наркотиками для приспання в людини почуття відповідальності за свої вчинки. Але ми маємо тут надто незнану підставу, щоб прийняти «ін дубіо про рео» (тобто, вважаючи справу сумнівною, вирішити на користь підсудного — ред.).

Хоч це буде соломинка, яку я простягаю Сенатові, проте я не хотів би залишити незгаданим, що на підставі § 51, розділ 2, пошкодження свідомости не повинно бути конче пов'язаним з якимось хворобливим станом і не повинно бути викликане якимись засобами. Для пошкодження свідомости вистачає шок, спричинений страхом або чимось подібним, і мені здається, що це є забуренням почувань. Я прохаю з'ясувати, чи багаторічне впливання і наказ найвищого органу могли спричинити пошкодження свідомости в момент замаху. Я мушу це сказати і попрохати Сенат обміркувати цю справу. Я дозволяю собі вказати на само собою зрозуміле ствердження іншого Сенату Федеральної Судової Палати, в якому сказано, що «коли суд сумнівається, чи взагалі

мало місце пошкодження свідомости, чи це пошкодження було достатньо великим, щоб виключити здібність підсудного розуміти свої вчинки і відповідати за них, то тоді слід виходити з припущення, яке є для підсудного найсприятливішим».

Я мушу також простягнути Сенатові ще одну соломинку і мушу зупинитися на § 52 карної книги законів.

За § 52 вирішальною є та обставина, чи була зламана воля людини, яка прагне добра, чи цю волю зігнули для здійснення якогось вчинку, напр., з допомогою насильства, загрози і т. д. Я згоджуюся, що в нашому випадку ми не можемо говорити про насильство чи загрозу в звичайному розумінні слова — проти підсудного ніхто не скерував пістоля і не сказав йому: «Коли ти не хочеш, тебе розстріляють». Але я вважаю, що вже сам одержаний підсудним наказ містив у собі загрозу, його воля була зігнута багаторічним вихованням, необхідністю виконувати накази. Мені не здається, що я матиму рацію, коли розглядатиму зламання волі людини, що може вільно вирішувати про свої вчинки, інакше ніж стан підсудного, в якому він перебував, коли одержав наказ від найвищого советського державного органу.

Пані Ребет підтримала моє твердження, що ця (тобто большевицька — ред.) система створює безпосередню загрозу для життя кожного, хто дозволяє собі на якийсь спротив. Виникає питання, як мав діяти підсудний? Дуже легко сказати, що він мав зробити так і так. Ми повинні самі себе вдарити у груди і спитати себе: а коли б до нас звернулися так само, як до підсудного, чи ми б тоді відповіли: «Ні, цього я не можу зробити, робіть такі злочини самі»!? Це легко сказати, але в дійсності він не мав іншого виходу.

Не можна було вимагати від Сташинського, щоб він у Мюнхені свідомо звернув на себе увагу з метою, щоб його заарештували. Адже ж це було б для нього зрадою, він таким способом перебіг би до ворога, якого йому малювали як закривавлену капіталістичну свиню, це означало б для нього ніколи не побачити батьківщину, своїх батьків і родичів, він назавжди виїхав би з території, де лунає його рідна мова, був би примушений жити в постійній небезпеці. Для Сташинського не було іншого шляху, для нього не існувало іншої можливости.

Я вже чую, як ви мені кажете: «Але ж пізніше він прийшов на Захід». Це був вислід довгого розвитку. Інге Поль постійно впливала на нього — він сам про це розповів — вона впливала на нього доти, доки він згодився перейти на Захід, і це вирішення вимагало від нього великих зусиль. Це не було легке вирішення для людини, яка постійно змушена була виконувати накази. Може Сенат знайде доцільним це все обміркувати.

Я маю враження, що підсудний у 1957 році ще цілком перебував під впливом советської ідеології і сам себе переконував: «Ти мусиш це зробити, бо це потрібно для добра советської держави». Справжнє пра-

восуддя бере до уваги, що підсудний був змушений діяти, коли існувала загроза для нього самого.

У випадку Ребета можна припустити, що він це зробив, бо як син советської держави вважав, що це буде їй на користь. Інакше у випадку Бандери. У слідчих актах ми знаходимо дуже гарний вираз Сташинського: «Я власне не хотів того, але я згадав про Берлін і натиснув на курок». Він початково вагався, ухилявся від виконання наказу. Він виконав повторне доручення лише тому, що сказав собі: інакше я буду на черзі. У цьому випадку його вчинок мав запобігти загрозі для нього самого.

Тепер я відкладаю соломинку на бік і простягаю судові конопляну линву.

Я оце розглянув різні точки зору, при чому мій погляд на питання підступності я вважаю добре обґрунтованим, інші погляди обґрунтовані слабше. Але те, що я зараз скажу, цілковито відповідає моему глибокому правничому переконанню, а саме: підсудний не є виконавцем злочину, а є лише помічником злочинця.

Щоб це довести, я мушу зупинитися на цьому питанні докладніше. У правничому вченні загально визнано, що виконавцем злочину може бути також і той, хто не здійснює сам жадної ознаки злочину. Я знову маю щасливу нагоду зачитувати слова пана президента:

«Виконавцем злочину може бути лише той, хто не відкидає сам жадної ознаки злочину», (коли не помиляюся, приблизно так).

На диво добре зформулював це пан професор Новаковскі у правничому часописі:

«Людина, свідомо того, що її воля панує над волею виконавця злочину, повинна розглядати себе як пан цього виконавця і тому також як пан вчинку. Ця людина повинна вважати себе тісно пов'язаною із вчинком, бо вона тримає виконавця міцно у своїх руках як інструмент. Навпаки, помічником виконавця може бути також той, хто виконує власноручно всі ознаки злочину».

Ці самі думки були цілком ясно висловлені в одному вироці Першого Сенату. Вони панують у правничому вченні.

Оборонець приводить приклад з випадком застрілення летуна і вирішення в цій справі Першого Сенату.

Я досі сказав лише, що існує правнича можливість розглядати справу в такий спосіб. Тепер виникає питання, які критерії є міродайними, щоб застосувати цю можливість. Щодо цього теоретичного питання існують розбіжності, про які я однак говорити не потребую.

Д-р Зайдель цитує 74-й том урядової збірки колишнього суду німецького «райху», стор. 84.

Правниче вчення робить тепер більше наголос на панування над вчинком і каже, що все залежить від обставин, які суд повинен з'ясувати, і я прошу Сенат оцінити цілу картину під кутом зору «злочинець

і помічник». Я хотів би особливо підкреслити, що як державна прокуратура так і бічні позивачі весь час з наголосом стверджували: головним злочинцем є КГБ, обвинуваченим є керівництво цієї організації у Советському Союзі. До цього твердження я додаю наступне.

Вибір жертви здійснила Москва в момент, коли підсудний, як помічник, взагалі ще нічого не знав, що такий замах заплановано. Навіть тоді, коли головний злочинець розпочав підготовні заходи — розвідка і т. п. — помічник ще нічого не знав про вибір жертви.

Як даліше міркування слід зазначити: жертву обрано виключно відповідно до інтересів і політичних зацікавлень головного злочинця, тобто Советського Союзу, цілковито незалежно від того, якої думки про це міг би бути помічник. Адже ж підсудний особисто ставився до обох жертв цілковито байдуже. Приклад з сестрою Іриною був без сумніву не цілком на місці. Але я хотів би зазначити, що коли б КГБ сказав: «замордує пана Шульце, бо він є ворогом Советського Союзу і це є в інтересі Советського Союзу», він зробив би також і це, бо він не мав жадного відношення до цієї людини. Але такий вчинок є цілковито чужим особистості підсудного.

Знавець професор Раух говорить у своєму становищі, що підсудний має м'який характер, має потребу спиратися на чийсь авторитет, його вчинок суперечить його психічному стану. Отже ми маємо справу з людиною, яка з власної ініціативи і примусу не зробила б нічого злого! Такого роду вчинки були йому цілком чужі. Підсудний сказав сам: «Коли б це залежало від мене, я б цього не зробив, але я був ніби у клітці».

Ми маємо такий образ. Зброю сконструював, випробував, на комусь застосував і нарешті вручив своєму помічникові головний злочинець. Справа не виглядала так: я їду до Мюнхену, вбиваю Ребета і можу це зробити як хочу. Ні, мені дають зброю у руки і наказують все зробити так і так. Підсудний ніколи не зробив би такого вчинку, коли б цього не бажав головний злочинець. Злочин відбувся щойно тоді, коли таку постанову прийняв головний злочинець, він вирішив чи злочин взагалі має відбутися і коли. Замахи на Петлюру і Коновальця відбулися у цілком означений час, бо з їхньою допомогою ради хотіли досягнути цілком певні впливи як в середині Советського Союзу так і поза ним. Я маю враження, що час смерті Бандери пов'язаний з кампанією проти Оберлендера.

Відносно того, в який саме спосіб мав відбутися замах, підсудний висловився цілком ясно і на ці його слова слід звернути особливу увагу, — він зробив докладно те, чого від нього вимагав головний злочинець. Підсудний сказав, що він міг замордувати Ребета вже у перший день свого перебування в Мюнхені. Але він мав доручення чекати на Ребета на площі Карла число 8. Будь-які відхилення від одержавних ним інструкцій начальство засуджувало. Коли він на власну руку вжив прізвище Ковальський, він одержав за це негайно догану, йому сказали,

що він не має права цього робити. Він повинен був докладно дотримуватися вказівок головного злочинця. Адвокат Мір сказав, що коли б він цього не зробив, це зробив би хтось інший. Виконавця замаху можна замінити кимось іншим. Він є замінним інструментом, якому дають у руки пістоль.

Державний прокурор підкреслив, що Сташинський не мав власного зацікавлення і був лише інструментом КГБ — це також підтверджує тезу про те, що він був помічником. Державний прокурор сказав, що провина Сташинського відходить цілком на задній плян, представник побічного позивача, д-р Нойвірт, назвав його «бідолохою». Державний прокурор сказав: головний злочинець добував гроші, давав накази відносно подорожей. Ця обставина також свідчить про те, що підсудний був лише помічником.

Я вважаю, що обхідний шлях, яким я пішов, повинен допомогти знайти вірний шлях для справедливої оцінки підсудного. Ми поставимося до нього справедливо лише тоді, коли по-різному оцінимо вчинок людини, яка може вільно приймати вирішення, і людини, яка є інструментом у чужих руках, якою керує хтось інший і яка є підпорядкована чужій волі.

Я шукав можливостей, як можна було б цю наявну різницю правно віддзеркалити. Я прийшов до переконання, що наш карний кодекс не такий вже поганий і дає можливість знайти відповідне юридичне формулювання.

Я відкрив шлях для міркувань щодо вимірення кари і не витрачати тиму зайвих слів, щоб не зруйнувати тої картини, яку в такий блискучий спосіб намалював підсудний Сташинський. Я хотів би лише сказати таке:

Я вважаю, що Сташинський, — як я його пізнав під час моїх розмов з ним і яким я його побачив під час цього процесу, — є одним з найпорядніших, найчесніших і найчистіших людей, які будь-коли стояли перед судом. Він вчинив проступок, але його найбільша заслуга полягає в тому, що він визнав свою провину і жалує, що це зробив. Не підлягає сумніву, що Сташинський сказав нам усе, що у нього збереглося в пам'яті і що він взагалі міг сказати. Він відкрив усю правду, не шкодуючи себе самого, і таким способом звільнив себе від тягару і захистив інших. На мій погляд, Сташинський, як зловживаний інструмент, який визнає свою провину і жалкує, заслуговує на нашу поблажливість і пощаду.

Зміст мого клопотання стає зрозумілим з моєї промови. Я не вношу якоїсь пропозиції щодо реченця ув'язнення. Я прошу зарахувати ув'язнення під час слідства і не застосовувати кари втрати почесних прав.

Поважно встає федеральний прокурор д-р Кун і короткими словами заявляє, що підтримує своє попереднє домагання — засудити вбивника на досмертну тюрму.

КІНЦЕВЕ СЛОВО ПРОКУРОРА Д-РА КУНА

Я підтримую свою дотеперішню пропозицію. Я вважаю, що дотеперішній спосіб винесення вироків вимагає засудити підсудного як убивцю, бо він власною особою здійснив усі визнані законом ознаки вбивства. Те, що сказав пан оборонець, стосується насамперед до підготовки (вбивства — ред.). Під час підготовки ним справді дуже інтенсивно керували. Але під час виконання вчинку цього керування деякою мірою не було, і в кожному разі підсудний мав більше самоопанування, ніж той чоловік, що в присутності жінки кинувся з сокирою на її чоловіка. Чи в кожному випадку можна сказати, що той, хто зосереджує в собі всі знаки вбивства, має теж бажання вбити, можна сумніватися. Можуть бути такі ситуації, в яких хтось діє згідно з суттю справи, але в яких, є ще зовнішні обставини, котрі вказують, що вчинок не відповідає справжнім намірам та остаточній волі вбивці, і що, можливо, його воля — не кажучи про примус — могла б бути під впливом якоїсь пресії чи тиску, хоч не такої великої, як примушення.

Д-р Ягуш висловлює думку, що коли б у цій справі були якісь розбіжності між Сенатом і прокуратурою, треба б засягти вирішення великого Сенату, а це означало б поновлення процесу. (Великий Сенат складається з представників усіх Сенатів Федерального Трибуналу, його вирішення та інтерпретації є невідкличні). Прокурор підтверджує таку розв'язку.

Голова суду звертається до Сташинського, запитуючи, чи він хоче ще щось сказати на свою оборону. Сташинський просить суддів керуватися ласкавістю, а не приписами законів.

ОСТАННЄ СЛОВО ПІДСУДНОГО СТАШИНСЬКОГО

Я можу лише заявити, що все, що я міг і можу сказати, я вже сказав. Мое зізнання є власне одночасно знаком мого каяття. Я знаю мою вину і можу лише просити Високий Суд більше керуватися міркуваннями поблажливості ніж права.

Процес проти московського найманця і слуги КГБ, Сташинського Богдана, який замордував сл. пам. Степана Бандеру, кінчається. Голова суду, д-р Гайнріх Ягуш, закриває сесію і повідомляє, що вирок буде проголошений у п'ятницю 19 жовтня 1962 року о годині 9-ій ранку.

ВИРОК

У п'ятницю 19 жовтня 1962 року вранці 3-ий Карний Сенат Федерального Суду в Карльсруге, під головуванням д-ра Гайнріха Ягуша, видав вирок у процесі проти московського агента Сташинського, засуджуючи його на 8 років тюрми. Голова Суду д-р Ягуш читає вирок з широкою його мотивацією:

УСНЕ ОБҐРУНТОВАННЯ ВИРОКУ

Найважливіші підстави для вироку такі:

Підсудний походить з родини бідного селянина з одного села в Західній Україні поблизу Львова. На цій території відбувалися сутички різних національних груп з метою встановити своє панування і все це діялося на фоні довгої політичної боротьби українського народу за своє політичне і культурне самовизначення. Як син українських батьків, він з дитинства належав до угруповання, ворожого до численної в його селі польської групи. Його молодість — це він тут змалював правдиво і яскраво — стояла в тіні завзятої політичної, частково кривавої боротьби поміж місцевим населенням, тобто українцями і поляками, які запанували у цій країні після першої світової війни. На прикладі власної родини він побачив, куди веде насильницький тиск і протитиск.

В кінці 1939 року, під час поділу Польщі поміж Гітлером і Сталіном, до країни прийшли совети. Це дало поштовх до підсилення насильницьких актів поміж українцями, росіянами і поляками. У 1941 році, коли Гітлер розпочав війну проти ССРСР, сподівання українців на відновлення державної самостійності і незалежності дуже скоро розвіялися. У цей час — так розповідає підсудний — відбувалися криваві сутички поміж українцями і поляками; скоро після початку війни розпочалися також акції українців проти німецьких окупаційних військ і пізніше проти російських партизанів. У 1943-44 роках, коли німецькі війська відступали на захід, боротьба скерувалася проти советських військ, які знову маршували до цієї країни.

Багато років тривала частково відкрита, частково партизансько-підпільна боротьба проти відновленого советського панування. У 1946 році, по закінченні війни, підсудному було лише 14 років. Яка молодість! Яке зневажання людського життя перед його очима! Яке зневажання людських прав і елементарних вимог людини щодо спокійного існування. Ці права і вимоги були потоптані сутичками між національними групами, війною і націонал-соціалістичною та комуністичною диктатурами. Але цього не досить. Ці, більш місцеві, події відбувалися на фоні вже історичної політичної боротьби українського народу в різних формах за культурну і державну незалежність і за здійснення його власних політичних ідеалів, проти його політичних поневолювачів. Ця боротьба, що й сьогодні ще триває, велася початково проти царської Росії і Австрії, пізніше проти Советського Союзу і Польщі, ще пізніше проти німецьких окупантів і нарешті знову проти советів.

Не зважаючи на всі страхітливі картини, які підсудний бачив у своїй молодості, він довів на головному процесі, що він навчився морально здорово почувати і думати; матеріалізм, який дуже скоро простягнув до нього свою руку, міг його основну моральну структуру лише часами прикрити, але не знищити.

Вже у 1950 році, коли він був 19-тирічним студентом Педагогічного інституту, його схопила державна влада і зробила з недосвіченого і м'якого юнака політичний інструмент. Зовнішньою підставою для цього був незначний проступок. Советська таємна поліція, КГБ, зуміла зробити з нього шпигуна проти українських підпільних груп, використовуючи при цьому те, що він легко підпадав під чужі впливи, був спантеличений переживанням кривавих подій і через свою молодість ще не міг як слід відрізнити добро і зло. Вона загрожувала йому репресіями проти його родини, здобула його таким способом як ренеґата і зробила його чужим для власної родини і для свого народу. Будучи ще наївною людиною, він зустрівся з зухвалими методами таємної поліції, не підозріваючи, чого вона від нього хоче.

За агентурну службу йому пообіцяли пощадити його родину. Яке нахабство вимагати цього від молодого людини! Він «виправдав» довір'я до нього з боку КГБ, з'ясувавши деталі одного політичного замаху, і став співробітником КГБ для поборювання українських підпільних груп. Також і тут він мав, як каже, успіхи. Починаючи з цього часу, він живе виключно у сфері КГБ і його вишколюють як агента в комуністичному дусі. На нього тисне політична система, яку один побічний позивач схаактеризував так: абсолютне заперечення людської вартости, заперечення людини як підлеглої Богові істоти шляхом введення советської сурогатної релігії дегенерованого антигуманного матеріалізму. Цей матеріалізм розглядає людину лише як продукт з білка і води, який можна видресувати так, щоб у ньому автоматично відбувалися відповідні рефлекси; для нього людина є інструментом соціальних утопій, який можна довільно змінювати, вона варта лише стільки, скільки варта сума її корисних для суспільства рефлексів. Які шрами і шкоди завдає таке муштрування людській душі — це ми повинні добре знати, ми, народ Гете і Лессінґа, який у центрі Європи під злочинним впливом Гітлера, Геббельса і товаришів протягом 12 років був заложником цивілізованого людства; ми, народ, 18 мільйонів людей якого ще й сьогодні примушені жити під советським пануванням. Майже так само довго, а саме 11 років, підсудний був інструментом і об'єктом МГБ-КГБ.

Восени 1954 року йому стало ясно, що його вишколюють як агента проти Союзної Республіки. Починаючи з цього часу, він є ніби німцем з походження під ім'ям Йозеф Леман. Йому втовкмачують життєпис Лемана. В кінці 1954 р. він прибуває до Східного Берліну. (Слід зазначити, що співпраця розвідок Советського Союзу, Польщі і советської зони Німеччини є нам давно відомим фактом). Там він повинен був звикнути до німецьких умов життя.

На початку 1956 року він одержав перші агентурні доручення. Він став зв'язковим поміж КГБ і його агентом у Мюнхені Надійчином, він же — Бисага. З Бисагою він обговорив питання щодо можливости викрасти українського екзильного політика і письменника Ребета. Від

лютого до весни 1957 року він мав завдання завербувати для КҐБ одну особу, яку я тут назву «Х», і робив відповідні заходи. В час поміж 1956 і 1958 роками він виконував агентурні доручення проти видавця одного часопису, Бориса, і проти українського політика Стецька, його посилали для спостережень до Роттердаму, він виконував шпигунські доручення проти Союзної Республіки і проти американських збройних сил. Але я тут вже частково забіг наперед.

У квітні 1957 року почалася внутрішня і зовнішня катастрофа для Сташинського. Він одержав доручення стежити за духовим керівником одної групи політично діяльних екзильних українців у Мюнхені, екзильним політиком Ребетом. Влітку 1957 року йому доручили замордувати Ребета. Йому продемонстрували зброю, з допомогою якої він мав приснути в обличчя Ребета синильну кислоту. Один чоловік, який спеціально для цього приїхав з Москви, вияснив йому, як слід користуватися цією зброєю. Його заспокоїли відносно дії та наслідків. Цю зброю — так сказали йому — вже застосовували проти людей з найкращим успіхом. Вона спричинює негайну смерть і не лишає слідів. Йому це довели на прикладі собаки, якого прив'язали до дерева. Собака — він розповідає про це наочно і пригнічено — скерував до нього свою морду з цікавістю і довір'ям, коли він натиснув на курок. Вперше в житті він при цьому забив живу істоту. Прив'язь Сергій дбайливо загорнув і взяв з собою, труп собаки залишився лежати. Який символ для майбутніх подій!

На цьому місці ми мусимо пригадати наступне: вже минули два періоди організованих Сталіном масових вбивств, коли диктатор нищив своїх колишніх співтоваришів і народи Советського Союзу та замордував мільйони людей, минули часи кривавої ежовщини, що панувала до 1938 року, і часи свавільних вбивств поміж 1945 і 1953 роками. Навіть Хрущов боявся тоді за своє життя — за його власними, публічно сказаними ним словами. Лише з членів і кандидатів Центрального Комітету КПСС протягом років до 1953 року замордовано 112 осіб. XX партійний з'їзд поклав відомою промовою Хрущова початок відновлення так званої соціалістичної законності. Що це означало для внутрішньої політики Советського Союзу — це нас на цьому процесі не цікавить. Однак цей процес дав, на жаль, незаперечний доказ того, що т. звана коєкзистенція і так звана соціалістична законність не виключають так званого індивідуального терору — це вислови, запозичені з комуністичного словника. Сталінізм помер. Але індивідуальний терор живе. Зміна, що відбулася, в дійсності не має нічого спільного з законністю: советська таємна служба мордує тепер не за власним свавіллям. Вбивства тепер відбуваються лише з наказу уряду. Політичне вбивство тепер узаконено. Один побічний позивач обґрунтовано зачитував книгу Джіласа «Розмови зі Сталіном»: «Світ Сталіна не зник, його основа залишилася незламною...». Індивідуальний терор загрожує тепер

тим, хто стоїть на дорозі репатріаційних плянів советів. До цих людей належав також Ребет.

Одержаний підсудним з Москви наказ замордувати Ребета створив для нього цілком нову ситуацію. Мабуть, ніхто із спостерігачів цього довгого процесу не вважає, що Сташинський за своєю вдачею ніби створений для мордування політичних противників Советського Союзу. Він є інтелігентною, здібною, скоріше м'якою, з природи миролюбною людиною. Якби не советська система, яка, так само як націонал-соціалістична, організовані державою політичні вбивства вважає допустимими і необхідними, він, мабуть, був би сьогодні вчителем в Україні. Ні, він належить до, на жаль великої, групи людей, які з наказу власної держави, якій вони є підлеглі, чинять злочини. Ми бачимо в ньому людину, яку спочатку відповідно обробили з допомогою пропаганди людоненависництва, а пізніше принизили до виконання свідомих вбивств. Це не звільняє його від вини, за яку він мусить бути покараний. Він знав: ти не повинен вбивати! Вимога вбивати також суперечила його натурі. Він мав співчуття до жертви та її близьких, яких він ніколи не бачив. З другого боку, застосована ним метода вбивств не вимагала особливої енергії або спритности. Його видресували до цілковитого послуху.

Підсудний наочно розповів про свою внутрішню боротьбу. Його викривлена політична освіта наказувала йому бачити в Ребетові зрадника і ворога Советського Союзу. Таким способом він тимчасово заспокоював свою совість.

Він слухняно виконує доручення, їде з захованою зброєю до Мюнхену і 12 жовтня 1957 р. знаходить нагоду здійснити замах, але його внутрішній голос каже йому уникнути цього. Він точно дотримується одержавних ним вказівок, за якими він мав чекати на Ребета в будинку число 8 на площі Карла, де знаходилося його бюро. Хоч він знає, що можливо в іншому місці знайшов би кращу нагоду для замаху, проте каже собі: наказ є наказ, коли він прийде, я мушу це зробити, коли не прийде, то на цьому кінчається моє доручення на цей день і може взагалі.

Але Ребет їде коло 10 години до будинку. Слепо і автоматично виконуючи наказ, підсудний їде йому назустріч на сходах і стріляє в обличчя цієї людини, яка нічого не підозріває, порцію отрути, що багаторазово перевищувала смертельну дозу. Зброю, що є короткою, товщиною в палець цівкою, загорнутою в газету, він при цьому тримає в руках. Його завдання дуже легке. Нема потреби точно ціляти, вести боротьбу, нема криків, крові, лише треба потиснути пальцем, після чого чути тихий звук, схожий на оплеск. Ребет хитається наперед і скоро після цього його знаходять мертвим трохи вище в тому ж будинку. Сташинський лишає будинок, їде до Королівського садка*, кидає зброю

* Hofgarten.

у воду, їде до Східнього Берліну і повідомляє там про свій успіх. На мові КҐБ це називається «успішно привітати знайомого»!

Це перше ствердження процесу має щось пригнічуюче. Політичне керівництво Советського Союзу, керівництво великої держави, яка пишається своєю історією і цивілізацією, яка дала світові Пушкіна, Гоголя, Чехова, Льва Толстого і Федора Достоєвського, а в нові часи Маяковського, Шолохова і Пастернака, це керівництво, яке як член Об'єднаних Націй, підтримує коректні дипломатичні відносини з Німецькою Союзною Республікою, вважає доцільним здійснювати на території Союзної Республіки вбивства з допомогою отрути, виконані як державне доручення з наказу уряду. Будучи переконане, що злочини залишаться прихованими, советське керівництво вдаряє інтернаціональні звичаї, німецькі карні закони і себе самого в обличчя, з метою усунути політичного противника. Однак кожне політичне вбивство в кінцевому висліді б'є його організатора так само, як політична брехня.

З одного процесу, що відбувся раніше, Федеральній Судовій Палаті стало відомо, що Советський Союз зловжив одного співробітника свого посольства в Бонні для шпигунства проти Союзної Республіки. З жалем ми мусимо ствердити, що Советський Союз на німецькій території урядовими наказами організує також убивства.

Але повернемося від високопоставлених організаторів цих злочинів до підсудного. Під час здійснення замаху він був цілком здатний відповідати за свій вчинок. Його хвилювання в цей час є зрозумілим. У день замаху він ранком прийняв таблетку, яка мала захистити його від випарів синильної кислоти. Що ця таблетка в собі не містила б, за переконуючим свідомством експертів проф. Мюллера і проф. Рауха слід визнати, що вона ні в якому разі не могла спричинити в нього передбачений законом стан зменшеної здібності відповідати за свої вчинки. Не зважаючи на пошкоджені серцеві судини Ребета, є незаперечним фактом, що вчинок підсудного спричинив його смерть. Ребет ішов по сходах. Безпосередньо після пострілу він упав і дуже скоро після цього помер. Він вдихнув смертельну дозу синильної кислоти. За тих обставин, за яких відбувся замах, на думку експерта, лише один вдих містить приблизно десятикратну смертельну дозу. Крім того, за причину смерті можна також вважати судорожне закриття серцевої судини з наслідок спричиненого нападом переляку. Але і ця можлива додаткова причина походила від підсудного. Експерт переконливо довів, що вжита таким способом синильна кислота діє на людину смертельно, що вона справді так може бути застосована і що існують захисні протиотруйні засоби, про які розповідав підсудний. Їх вживають сьогодні при нещасних випадках, спричинених синильною кислотою.

Після цього першого вбивства минають місяці іншого застосування підсудного як агента. Його керівник Сергій наказує йому в 1958 році спостерігати за святкуванням пам'яті полковника Коновальця, борця за

самостійну Україну, який вже у 1938 році став жертвою замаху в Роттердамі. Сергій питає Сташинського про можливість пізніше зробити над могилою замах з допомогою бомби. Сташинський має вже на своїй совісті одну криваву справу, він вказує, остерігаючи, на те, що при цьому жертвами стали б також жінки і діти. Що стосується смерти Ребета, то через пошкоджені судини його серця все ще немає підозри замаху.

Восени 1958 р. КГБ на доручення того самого органу — московського уряду скеровує підсудного проти екзильного політика Степана Бандери, керівника великої і активної групи ОУН, який також живе в Мюнхені. Сташинський розвідує про його умови життя і скоро довідується, що повинен замордувати також і Бандеру. У квітні 1959 р. його викликають до Москви. Там йому авторитетно наказують вчинити вбивство. Сташинський вказує на охорону Бандери, яка його звичайно супроводжує. Після цього він одержує для вбивства двоцілкову зброю тої самої конструкції.

Внутрішньо Сташинський відчуває те саме, що він відчував під час першого замаху. Він знає і почуває моральну і правову негідність такого роду вчинків, зухвальство одержаного ним наказу його відштовхує, але він все ще не може звільнитися від муштри і знову тимчасово заспокоює себе міркуваннями про політичну корисність. Але ця внутрішня боротьба тепер вже сильніша і початково навіть приймає добрий поворот.

В середині травня складаються зручні для здійснення замаху обставини. Бандера в'їжджає до свого гаражу сам. Сташинський, який при цьому за ним слідкує і тримає зброю напоготові, відчуває в собі цілу бурю сумнівів, спричинених співчуттям, тиском наказу і заспокоюючими голосами. Політична муштра ще сильно впливає на нього. Західні умови життя, далекі всім дотеперішнім звичкам і протилежні їм, ще чужі йому, хоча його наречена вже наблизила його до них. Щоправда, він короткий час думає про втечу. Але що має він, вбивця Ребета, робити на Заході? КГБ ще панує над ним. Але він не може примусити себе вчинити замах.

«Він не знає, як близько від нього знаходиться смерть. Він має жити!» — каже він самому собі, тікає геть і кидає зброю до струмка Кельмюль.

Початково він почуває полегшення. Але скоро повертається тиск наказу. Він робить спроби маскування. Він досліджує дверний замок будинку Бандери, з метою продемонструвати якийсь вислід своєї діяльності. При цьому в нього відламуються дві борідки ключів, які два з половиною роки пізніше знаходять у засмальцьованому бруді, вишкрябаному з просторої замкової скриньки.

У жовтні 1959 р. знову приходить з Москви наказ вчинити вбивство, і разом з цим наказом нова зброя. Підсудний знову їде до Мюнхену.

Його знову охоплює старе диявольське коло: слідкування, відкладання замаху і передишка до наступного ранку, знову слідкування, чекання до певної години. Він питає себе: прийде Бандера до 13-ї години чи ні, можу я в цей час піти, чи мушу чекати і це зробити? Це стара боротьба поміж муштрою, звичкою автоматично виконувати накази, і розсудливістю. Перемагає старий авторитет, той, що ще панує над підсудним, як це переконливо сказав психіатр. Зародки «нового авторитету», які вимагають повернути зі шляху і відмовитися від вчинення злочинів, ще надто слабкі.

Бандера приходить незадовго перед 1-ою годиною. Сташинський непомітно входить до будинку і відтепер діє як свого роду рафінований автомат. Несподівано він чує, як прибиральниця, пані Губер, вгорі з кимось прощається і сходить сходами вниз, в той час як Бандера може кожної хвилини ввійти до будинку. Він стає перед дверима ліфту так, ніби хоче ним покористуватися, і дає пані Губер можливість зійти сходами вниз. Тим часом Бандера відчиняє двері і з трудом намагається витягнути ключ із дверного замка. Знову несподівана затримка. Сташинський в цей час поправляє свій черевик. Нарешті він іде назустріч довірливому Бандері, проходить повз нього, бере лівою рукою зовнішню ручку дверей, стріляє Бандері, який нічого не підозріває і до якого він каже кілька слів, в обличчя отруту з обох цівок, відвертається від нього, замикає за собою двері і поспішає геть. Дверний ключ він кидає до каналу, зброю знову до струмка Кегельмюль.

Ще того самого дня він їде назад до Східнього Берліну і складає там звіт. Він також і Бандеру, на мові КҐБ, «успішно привітав». Бандера має на обличчі поранення, спричинені осколками скла. При негайному розтині трупа в його шлунку знаходять синильну кислоту. Він вдихнув випари синильної кислоти і крім того проковтнув невиваровані краплі цієї отрути. Негайно виникає підозра насильницької смерті.

На честь Сташинського в забороненій зоні (Східнього Берліну — ред.) Карльсгорст влаштовується святкування. У сфері советського панування є ще люди, для яких зухвале вбивство людини в інтересах Советського Союзу означає почесні і відзначення. Сташинського викликають до Москви. Там тодішній голова КҐБ Шелепін, який не є вишколеним фахівцем-розвідником, вручає йому за успішне виконання важливого доручення уряду орден Червоного прапора. Грамота про це підписана головою держави Ворошиловом. Вручення ордену відбувається таємно і повідомлення про це не публікується, як звичайно, у «Правді». Однак пізніше Сташинський одержує від КҐБ посвідку, яка в завуальованій формі підтверджує одержання Сташинським важливого доручення і відзначення його орденом. Цю посвідку-оригінал Сташинський приніс з собою і вона є без сумніву незфальшована.

Сташинський мусить розповісти Шелепінові про замах. Його дивує те, що Шелепін цікавиться такими подробицями, як, напр., в якому

місці будинку він натиснув на курок і чи Бандера справді тримав у руці червоні помідори. Він не знає, що Шелепінові відомі пресові повідомлення, які в цих питаннях відмінні від його свідчень. Однак пізніше було встановлено, що ці відміни можна легко пояснити. Його охоплює замішання, коли він довідується, що його хочуть у майбутньому використовувати як професійного вбивцю (його власний вислів) — тоді, коли справа Бандери забудеться. Він твердо вирішує не допустити цього.

Він обдурює своїх начальників, коли розповідає їм про свою наречену, яку він знає від 1957 року, і твердить, ніби вона настроєна про-советськи. Він прохає дозволу одружитися з нею. Його ще неясний плян полягає в тому, щоб після майбутньої поїздки на Захід не повернутися звідти. Шелепін робить, як людина КГБ, кардинальну помилку і дає дозвіл на одруження при умові, що його наречена виявиться у Москві благонадійною. Завдяки цьому справа приймає вирішальний поворот.

У підсудного розпочалось повільне перетворення. «Старий авторитет» почав хитатися. Він з огидою згадує про вбивства, які він був примушений зробити, вони сильно обтяжують його совість; його наречена дала йому зрозуміти, що існує зовсім інший світ і зовсім інший спосіб мислення. Для нього постає тепер «новий авторитет». Він розповідає, що його дружина йому якось сказала про його спосіб мислення: «Як можеш ти бути таким дурним, ти ж загально не є дурною людиною!»

У Східньому Берліні він незадовго перед тим бачив у кінохроніці Бандеру в труні на катафальку. Він має бідну фантазію і тепер він вперше побачив наслідки свого вчинку. Він каже, що в цю хвилину розпочалася його остаточна переміна, він побачив, як низько він впав. Ні за яку ціну він не хоче далі вбивати. Для цього він потребує помочі. Він сподівається її одержати і очікує її від тривалого зв'язку зі своєю нареченою. Тому він виявляє хитрість і упертість, коли йдеться про одержання дозволу на шлюб. Цей дозвіл був для нього, як він сам каже, справою його душі. Він почуває, що стоїть на роздоріжжі.

Тепер він починає застосовувати проти КГБ методи, яких він навчився у КГБ. Його начальство вирішило, що він своїй нареченій початково має сказати, що він є агентом розвідки советської зони Німеччини, з метою подивитися, як вона на це реагуватиме. В Москві пізніше мали вирішити, як він має тримати себе надалі. Але він розповідає своїй нареченій правду, каже хто він такий в дійсності, промовчує лише про замах та інформує її про наміри КГБ і свої власні. У квітні 1960 року вони одружуються в церкві у Східньому Берліні і тоді згідно з наказом переїзять до Москви. Родичам вони кажуть, що їдуть у службову подорож до Варшави. В Москві вони починають планоно обдурювати КГБ. Але Сташинський почуває себе також і з інших причин відштовхнутим і ображеним. Не зважаючи на його «заслуги» і орден, він зна-

ходить у своєму помешканні апарат для підслухів. Він також бачить, що за поштою його родичів слідкують. Початковий дозвіл поїхати на Різдво з дружиною до її батьків у Німеччині тепер відкликається. Йому стає очевидним, що одне з них тепер завжди мусить залишатися в Советському Союзі як закладник.

Начальство вимагає, щоб вагітна дружина Сташинського на третьому місяці вагітності зробила аборт, бо дитина перешкоджатиме праці для КГБ. Сташинський відчуває також ряд інших ознак недовір'я. Взаємовідносини поміж ним і його керівником Сергеем псуються. Після довгої тяганини лише його дружина одержує дозвіл поїхати у січні 1961 р. додому (тобто до батьків у Німеччині — ред.). Підсудний дає їй інструкції. Через те, що вона у своєму вагітному стані надірвалася, вона мусить бути дуже обережною. Завдяки цьому їй вдається відкласти повернення (до Москви — ред.) до часу народження дитини у квітні 1961 року. Але Сташинський не одержує дозволу її відвідати. Дитина несподівано вмирає 9 серпня 1961 р. Новий керівник Сташинського підозріває, що в цій справі може бути замішана західня розвідка. Але Сташинський користується нагодою, яку йому дає смерть дитини.

Існує небезпека, що його дружина у своєму схвильованому стані розповість про його агентурну діяльність. Лише він може запобігти цьому. Новий керівник хоче усунути дотеперішнє недовір'я. Сташинський одержує дозвіл поїхати під охороною до Східнього Берліну і там він перебуває під постійним наглядом. Нагляд зберігається також тоді, коли виявляється, що дитина померла природньою смертю. Тепер Сташинський і його дружина вирішують втекти на Захід ще в день похорону дитини, 12 серпня 1961 р., перед похороном, бо інакше буде запізно. Не зважаючи на охорону, що була розташована у трьох автомашинах на сусідніх вулицях, їм пощастило непомітно втеча через садки з Далльгова до Фінкенкругу, звідти до Східнього Берліну, а даліше трамваем до Західнього Берліну. Там вони через посередництво поліційної президії зголосилися в одній американській установі.

Хто лише слухає цю історію, не маючи можливості побачити докази або поговорити з підсудним, мабуть, сумніватиметься в її правдивості. Всі сумніви такого роду головний процес усунув.

Підсудний заслуговує на довір'я. На головному процесі він склав докладне зізнання. Воно в усіх подробицях співпадає з ранішими докладними зізнаннями, які він склав понад рік тому перед поліцією і перед слідчим. Він видимо має блискучу пам'ять, але жадного нахилу або здібности розповідати байки чи прикрашувати події. Він розповів подробиці, які можуть бути відомі лише виконавцеві замахів. Він знає, яка погода була 12 жовтня 1957 р. і порівнює цю погоду з погодою в день допиту, що відбувся приблизно чотири роки пізніше. Його твердження підтверджує бюро погоди. Скоро після замаху на Ребета він

бачить перед будинком ч. 8 на площі Карла поліційну машину і натовп людей. І одне і друге справді мало місце в той час. В день замаху на Бандеру він помітив, що Бандера о 12 год. виїхав разом з одною жінкою з будинку, в якому містилося його бюро. Також і це свідки підтверджують. Він знає точно час замаху, знає слова, якими прощася пані Губер, чує як вона проходить коло нього. Встановлено, що в цей час лише один молодий чоловік стояв у вузькому проході перед дверима ліфту. Також підтверджено чекання перед дверима ліфту. Обидві зламані борідки ключів знайдено у бруді замкової скриньки, з якої вони були вишкрябані і в якій вони повинні були лежати вже кілька років. Сташинський може їх докладно описати. Його зізнання про його полети і кімнати в готелях, які він вживав від двох до чотирьох років тому, всі без винятку правдиві і підтвержені. Формуляр готелю Штахус з датою 9 жовтня 1957 р. виповнений без сумніву його рукою, як це підтвердив експерт. Підтверджено також, що він тоді справді вживав прізвища Дрегера. Він точно описав розташування помешкання пана Дрегера, прізвищем якого він користувався. Це саме стоується також прізвища Будаїт. Документально доведено, що він справді називав себе Йозефом Леманом, під цим прізвищем в зазначений ним час жив у готелі «Гельвеція» і також одружився як Леман.

Знімки з його весілля підтвержені свідком Фільвоком. Бисагу, який називав себе також Надійчином, він пізнав на знімці і назвав, так само Шелепіна. Під час зустрічі з особою, яку ми тут називаємо «Х», він був уже у 1957 році разом з «Х» зфотографований, не знаючи про це. Названі ним сховища були знайдені поліцією. Він докладно описав святкування річниці в Роттердамі, описав авто Бандери, вказав його колір, тип і число. Він пізнав на показаній йому знімці будинок, в якому мешкає пан Стецько.

Його свідчення про советську заборонену зону Карльсгорст є правильні. Також правдими є всі його свідчення про різні місця в Мюнхені. Його інформації про народження і смерть його дитини підтвержені справжніми датованими телеграмами московської пошти, які він приніс із собою. Обидва трамваєві квитки, які він передав американській установі, мають дату дня його втечі. Принесені ним російські документи є всі без винятку справжніми оригіналами і підтверджують його відповідні зізнання. З одної советської нотатки, що міститься в цих документах, виходить, що він дійсно виїхав з Советського Союзу 10 серпня 1961 р. Після його втечі німецька інформативна служба зловила і розшифрувала дві радіотелеграми советської розвідки до колишнього советського агента, який пізніше склав про це зізнання. У цих радіотелеграмах советська розвідка питала, чи пресова конференція з Ліппольцом у Східньому Берліні, на якій німецьку інформативну службу було обвинувачено у вбивстві Бандери, мала успіх (у Західній Німеччині — ред.). Ту обставину, що Сташинський справді одержав до-

ручення від своєї держави і за це був нагороджений орденом, підтверджено посвідкою так званого «Науково-Дослідного Інституту», за яким, як це переконливо ствердив експерт, ховається КГБ.

Докладні зізнання підсудного про конструкцію зброї, її застосування і дію, про застосовані прозорі ампулі підтверджено науковими дослідниками. При застосуванні синильної кислоти зброя справді діє смертельно. Протизасоби проти синильної кислоти відповідають лікарському досвідові. Розтин трупа Бандери виявив наявність синильної кислоти. Всі ці факти є незаперечними доказами.

Можливість провокації з боку Советського Союзу є виключена. В цьому випадку Сташинський мусів би на доручення советів неправдиво обвинуватити себе у вчиненні замахів. Із-за перелічених уже доказів така провокація повинна була б готуватися ще з 1956-57 років; її мету навряд чи можна якось пояснити. Але Сташинському тоді без сумніву не дали б доручення робити зізнання, які особливо компромітують Советський Союз. Йому не було б дозволено сказати, що в КГБ обговорювалося питання про транспортування зброї до Мюнхену в советському дипломатичному багажі, що накази про здійснення замахів походили від найвищого советського органу, що вони були державними дорученнями і що замаху були нагороджені врученням високого ордена.

Також ніхто інший не примусив підсудного спрепарувати фальшиві зізнання і він зовсім не є підходящою для цього людиною. Не підлягає сумніву, що він тепер знає, чого він хоче, говорить правду і нікому не дозволяє себе повчати, що він має робити. Знаменною для правдивості його зізнань є реакція окупованої советами зони Німеччини. Кидається в вічі, що ця реакція відбувається за принципом «Тримайте злодія!».

В той час, коли Советський Союз цілковито мовчав, як після втечі, так і протягом всього цього процесу, Ульбріхт, його найвірніший сатрап, скоро організував пресову конференцію і спробував на ній обвинуватити союзну (тобто західньо-німецьку — ред.) інформативну службу у вчиненні вбивства Бандери. Але всім відомо, що пропаганда советської зони кожному не вигідну для неї і для Сходу подію з твердолобою монотонністю перевертає догори ногами і робить закиди Заходові. Основної психологічної помилки цієї методи зональні пропагандисти ще зовсім не збагнули: обвинувачуючи протилежну сторону якраз у тому, що вони звикли думати і робити самі, вони, не бажаючи того, розкривають власну схему дій. Тому пресову конференцію у Східньому Берліні, на якій ніби було зроблено викриття обставин вбивства Бандери, слід розуміти як викриття КГБ.

Всі документальні докази дуже пасують також до натури підсудного. Він не фантазує, думає тверезо, не має нахилу до театральності, поводить себе стримано. Він не здібний до фантастичних прикрас подій. Він не намагається зробити ефекту, не намагається поставити себе в

центрі уваги, не намагається грати якусь роллю. Хто був свідком того, як він описував події, і хто бачив його поведінку і реакції на головному процесі, той навряд чи сумніватиметься у правдивості його зізнань. Численні докази дали Федеральній Судовій Палаті цілковиту певність.

Я переходжу тепер до правничої оцінки.

Сенат погоджується з прокуратурою в тому, що обидва замаху були вбивствами з допомогою отрути. Вбивцею є між іншим той, хто підступно вбиває людину. У цій справі існує цілковито прямолінійний спосіб винесення вироків Федеральною Судовою Палатою від початку її діяльності. За цим способом підступно вбиває той, хто свідомо використовує під час замаху довірливість і беззахистність жертви. Передумовою не є обставина, що він сам створює довірливість або підсилює її. Довірливим є той, хто принаймні в цей час від цього злочинця не очікує нападу. Це все є також поглядом Великого Сенату для Карних Справ. При цьому з правного боку немає значення, чи хтось, як Бандера, в загальному має підставу для обережності, тому носить при собі зброю і ходить у супроводі охорони. Під час замаху Бандера був у відношенні до підсудного цілковито довірливим, як це показує його поведінка. Сенат не бачить підстави, чому слід було б на підставі цього випадку висловити сумнів щодо слушності дотеперішнього способу винесення вироків. До речі слід сказати, що старанно заплановані замаху були б вбивствами також і за проектом реформи. Той, хто іншій людині несподівано з найближчої віддалі, виконуючи напад, виключаючи будь-яку самооборону, прискає в обличчя смертельну отруту, повинен бути розглянутий як убивця, коли він здійснює замах з власної ініціативи як свій власний злочин.

У дальшому питанні Сенат, на підставі докладної перевірки дотеперішніх вироків і правничого вчення, визнав слушним погляд оборонця: підсудний був в обох випадках не вбивцею, хоча він сам здійснив акти вбивств, а лише інструментом, помічником. Вбивцями є ті особи, які підготували замаху, беручи за них відповідальність, встановлюючи, хто має стати жертвою, в якому місці і в який час має відбутися замах, встановлюючи всі деталі і залишаючи підсудному малі можливості для власної ініціативи, і які дали підсудному в руки зброю. Сташинський не відхилився від їхніх приписів. Тому з правничого боку вони, як справжні вбивці, мають нести відповідальність за всі дії підсудного. Ці високопоставлені особи діяли на території чужої держави. Вони знаходяться поза межами, в яких ми не можемо реалізувати наші вимоги справедливості, хоча в кінці ніхто не мине справедливої карі.

Що стосується підсудного, то багато правників вважає, що той, хто власноручно виконує злочин, мусить в усіх без винятку випадках бути засуджений як злочинець. Це здається на перший погляд логічним, однак виявляється сумнівним при ближчому розгляді справи. Головний аргумент проти цього висловили з рідкою однодушністю всі без винят-

ку учасники цього процесу, включно з побічними позивачами, які власне не є фахівцями в юридичних справах:

Відколи існують модерні держави, що плянують політичні вбивства, наказують їх здійснювати і для їхнього вчинення ідеологічно вишколюють окремих своїх громадян, людина, яка примушена жити в такій тюремній атмосфері, перебуває у надзвичайному і особливому стані, коли її держава вважає заслуженими і потрібними вчинки, які всі цивілізовані країни засуджують і переслідують як злочини. Це твердження має інтернаціональне значення і стосується як до взаємовідносин поміж державами, так і до випадку зміни режиму в якійсь країні. Я нагадую про націонал-соціалістичну Німеччину і таких її людей як Айхманн. Хто морально протиставляється таким негативним потугам, стоїть самотньо в масі. Хто їм підкоряється, той піддається спиритному, надзвичайно сильному, урядово керованому гіпнотизуванню мас; стимули, що спонукають його вчинити злочин, є іншої натури ніж ті, які загально розглядаються кримінологією. Та об'єктивна теорія про злочинців не звертає достатньої уваги на ці обставини. Вона виходить з припущення, ніби ми живемо в морально єдиному стабільному світі. Тому ми не можемо погодитися з нею.

Федеральна Судова Палата також ніколи з нею не погоджувалася. Навпаки: всі Сенати постійно твердили, що також той, хто власноручно виконав злочин, може, не зважаючи на це, бути лише помічником іншої особи. Перший і Четвертий Карні Сенати вирішили так ще в 1961 і 1962 роках. П'ятий Карний Сенат зробив до цього рішення важливе доповнення, яке було схвалене також нами і за яким власноручне вчинення злочину розглядається як важлива ознака головного злочинця. З цим ми погоджуємося, але це не обтяжує далі підсудного. Коротко кажучи, він не є таким типом як Айхманн, який з радістю ішов за своїм вождем; як сказав один побічний позивач, він був бідолохом, що був примушений автоматично виконувати накази і перебував в ідеологічному тумані. Вчинки, які він зробив і які за нього до деталей розплянували інші, він внутрішньо не схвалював, він не утотожнював себе з ними, він не мав у них власного зацікавлення, як найнятий убивця, він лише тимчасово с'як-так заспокоював свою совість, він не був ревним, хоча був на жаль успішним виконавцем. Він був типовим зловжитим інструментом високопоставлених закулісових ватажків, помічником і прислужником у буквальному розумінні цих слів. Тому є справедливим і відповідає обставинам засудити його лише як помічника. В такий спосіб не буде здійснено жадного принципового пом'якшення кари за вбивство.

Ця картина також показує, що для Сташинського посилання на стан примусу не може бути підставою для його правного виправдання. Його життя не загрожувала безпосередня небезпека і він не був примушений під такою загрозою вчинити злочини. Звичайно, суворі накази КҐБ

могли в майбутньому створити для нього також такий примус. Але на таку можливу загрозу треба б ще заждати. Із-за різних обставин її взагалі може не бути. Однак людина не повинна реагувати на свавільні методи диктатур як, скажімо, кролик, який задеревівши дивиться на змію, і на підставі цього вимагати для себе наперед визнання підстав для виправдання. В такий спосіб злочини такого роду стали б ніби автоматично упривілейовані.

Я переходжу до встановлення величини кари.

Підсудний з чужого доручення власноручно замордував двох людей. Але він був при цьому лише інструментом в руках безсовісних людей. Він це нарешті зрозумів і розкався, що вчинив злочини. Він склав зізнання про все від самого початку, нічого не приховуючи і нічого не прикрашуючи. Правні наслідки замаху на Ребета, який не викликав жадної підозри, він добровільно взяв на себе, щоб нічого не залишилося невиясненим. Зі своїм минулим він порвав за надзвичайно тяжких обставин і в небезпечний для нього спосіб. Він сам зголосився у відповідних органах, маючи перед очима можливість, що його з певністю обвинуватять у вчиненні вбивств і йому доведеться за них відповідати. Може він і сподівався, що для нього буде знайдено якийсь вихід з ситуації — сподівання такого роду лежать у людській натурі. За тяжких внутрішніх і зовнішніх обставин, не зважаючи на тяжку вину він нарешті пробив собі дорогу до кращого розуміння і тоді вже тримався цього.

Можна сказати: він в кінці вів добру боротьбу і нарешті виграв її. Надзвичайно огидні методи політичної боротьби, що глузують з будь-якої цивілізації, він під небезпекою для самого себе довів до відома світового суспільства. Хоч він із-за політичного калічення власного морального «я» і під тиском наказів нагромадив на собі тяжку вину, він все ж тепер готовий до спокути. Нема підстави навантажити його ще й виною його закулісових керівників. Вони не минуть кари, як ніхто на довший час не може втекти від своєї вини.

Кара не повинна знищити підсудного. Наскільки це в межах людських можливостей, вона повинна допомогти йому спокутувати. Кара за кожний замах складає по 6 років каторжної тюрми, за зрадницькі зв'язки 1 рік каторжної тюрми. Для спокути вистачає загальна кара 8 років каторжної тюрми з зарахуванням часу слідства.

ПРЕСОВІ КОНФЕРЕНЦІЇ

У зізнаннях, що їх під час перших трьох днів процесу склав Сташинський, заторкнено не лише справи його злочинів, але також різні політичні проблеми, для чужинецьких журналістів мало відомі або й цілком невідомі. Не дивно, отже, що ці журналісти під час судових перерв зверталися до присутніх на процесі українців за поясненнями,

а тому Провід ЗЧ ОУН влаштував другу з черги пресову конференцію, яка відбулася в середу 10 жовтня 1962 року.

Конференцією проводив Я. Бенцаль, а на деякі запитання журналістів відповідав також голова Проводу ЗЧ ОУН Степан Ленкавський. Присутні чужинецькі журналісти цікавилися головню визвольною боротьбою українського народу та Організацією Українських Націоналістів. Я. Бенцаль звернув їхню увагу на фальшиве змальовування Сташинським боротьби українського підпілля проти поляків. В той час, про який говорив Сташинський, гострої боротьби українців проти поляків не було. Зате большевицькі партизани Ковпака підшивалися під відділи УПА, палили польські села та вбивали населення, щоб проковувати відплатні польські акції супроти українців. З другого боку, інші большевицькі банди переодягалися в польські уніформи й нападали, грабили та мордували українське населення. Цим способом створювалося враження, що українці й поляки ведуть між собою боротьбу.

До цієї проблеми забрав голос також голова Проводу ЗЧ ОУН Степан Ленкавський. Він пригадав зокрема той факт, що УПА нав'язала контакти з польськими повстанськими формаціями АК (Армія Крайова) і ВіН (Вольносьць і Неподлеглосьць) та провадила з ними спільні акції проти большевиків; пригадав теж факт узгіднення п'латформи для переговорів Української Головної Визвольної Ради — УГВР з польським урядом у Лондоні.

Представник Радіо Вільна Європа поставив після цього запитання щодо можливости наладати взаємини між українцями й поляками. На це він одержав відповідь, що боротьба українського народу, в цьому й ОУН, ведеться тепер проти Москви. Історична боротьба українського народу проти поляків втратила політичну доцільність, коли поляки перестали бути окупантами західньоукраїнських земель.

В дальших запитаннях чужинецьких журналістів та відповідях на ці запитання заторкнено ще справу членства України в Об'єднаних Націях, Акт 30 червня 1941 року, переслідування ОУН Гештапом, боротьбу ОУН і УПА проти гітлерівської окупації, визволення відділами УПА з большевицького полону німецьких вояків та інше.

Вислід конференції був позитивний та дав змогу представникам чужинецької преси правильно інформувати читачів своїх пресових органів.

Безпосередньо після відчитання президентом 3-го Карного Сенату, д-ром Ягушом, присуду на Сташинського, в п'ятницю 19 жовтня 1962 року, з рамени Проводу ЗЧ ОУН влаштовано третю з черги пресову конференцію для чужинецьких журналістів, щоб поінформувати їх про значення процесу й присуду та про дальші пляни притягнути до відповідальности уряд ССРСР.

На цій конференції відчитано заяву Ч. Керстена, одного з співобвинувачів Сташинського, адвоката пані Я. Бандери. В заяві було сказано дослівно:

«Вирок Найвищого німецького суду є справедливий і він є великою перемогою правди. Він розкриває російсько-комуністичний уряд, як справжнього вбивника. Докази на суді виразно виявляють, що советський уряд обрав Степана Бандеру як жертву тому, що Степан Бандера був символом національної боротьби проти російського панування над неросійською нацією, над Україною. Російська рада міністрів дала наказ убити його. Російська наука випродукувала пістоль з отрутою ціянкалієм. Російська поліція виготовила пляни і примусила Сташинського виконати їх. Російський уряд нагородив злочин Сташинського, відзначивши убивство найвищою державною відзнакою.

«Іменем пані Бандери ми плянуємо оскаржити Хрущова, як голову російського уряду, перед Об'єднаними Націями, а саме перед Комісією прав людини, і простежити можливості скарги за понесені втрати проти російського комуністичного уряду перед Міжнароднім трибуналом у Газі».

Заяву кол. конгресмена Керстена поширив присутній на пресовій конференції Ярослав Стецько, який звернувся до чужинецьких журналістів з закликом підтримати українців на чужині, як вільних борців за весь волелюбний світ. Найвищий німецький суд видав присуд світово-історичного значення, тому мусить знайтися країна вільного світу, яка мала б мужність використати цей присуд і на його підставі з'ясувати терористичні методи уряду ССРСР перед Міжнароднім судом. «Ідеться про те, — говорив Я. Стецько, — щоб виграти битву в психологічній війні...»

Спіраючись на ствердження і морально-правне засудження Федеральним судом московсько-большевицького уряду, керованого Хрущовом, Я. Стецько висунув такі вимоги до вільних держав світу: справу злочинів уряду Хрущова передати на суд у Газі, до Комісії прав людини при ООН, на Європейський суд у Страсбурзі та до Міжнародньої комісії юристів у Швейцарії, щоб виявити справжнє обличчя московських злочинців і їх засудити, як людино- і народовбивців. Промовець апелював до представників преси, щоб їхні країни зірвали всякі взаємини з ССРСР, дипломатичні, культурні, політичні та ін.

Звертаючи увагу на незвичайно коректне та гуманне ведення процесу в Карльсруге проти злочинця Сташинського, якому дано було змогу боронитися і до якого не пристосовувано жадного примусу, Я. Стецько підкреслив, що на процесі унааявнилися дві концепції правосуддя. Одна — це правосуддя вільного світу, де навіть скритовбивника трактують як людину, і друга концепція — «правосуддя» московсько-большевицьке, країни тиранів, де людина і її достоїнство не мають жадного значення.

У своїй короткій промові до чужинецьких журналістів Ярослав Бенцаль, секретар Проводу ЗЧ ОУН, вказав на те, що Федеральний суд своїм присудом розкрив фарсу московської проклямації на 20-му з'їзді КПСС про так звану «соціалістичну справедливість» та фрази про «мирне співіснування». Масові морди на немосковських народах, dokonувані протягом століть, практикуються і за часів панування Хрущова. Це є наявне народовбивство. У світлі цих убивств сповидна «мир-

на коекзистенція» в політиці — це безсумнівний обман. Я. Бенцаль підкреслив, що з уваги на гостинність німецької країни українці, які живуть в ній, респектують присуд Найвищого суду, але з уваги на істотні втрати свого народу мусять уважати цей присуд залагідним.

Наступного дня ряд німецьких газет принесли звідомлення з ходу цієї конференції, цитуючи слова промовців та підкреслюючи їхні завваження.

СУД СТВЕРДЖУЄ: ВБИВЦІ СИДЯТЬ У МОСКВІ

«Стверджено, що уряд ССРСР наказує мордувати...» Ці слова завершили промову президента 3-го Карного Сенату в Карльсруге, д-ра Ягуша, в п'ятницю 19 жовтня 1962 року. Офіційно д-р Ягуш лише прочитав умотивування присуду. Але в тому було багато більше: це була неповторна політична подія, історичний акт політичного судового вироку, єдине свого роду, нечуване досі обвинувачення проти Москви. Сташинський відступив у тінь, а на лаві обвинувачених сиділи Хрущов, Шелепін і їх катівські помічники. Мабуть, перший раз в історії після-воєнної Німеччини, в історії вільного світу взагалі, обвинувачено керівну кліку московського колонізаторського режиму.

Присуд був вибухом бомби, світ дістав свою «сенсацію». Велетенські наголовки преси говорили лише про одну тему — про присуд у Карльсруге. «Присуд року. — Вбивці сидять у Москві!» — писав гамбурзький щоденник «Bild-Zeitung», що з своїми 3,5 мільйонами накладу був у той час найбільшим часописом Західньої Німеччини. А незалежний щоденник «Der Mittag» ставив далекоюсягле питання: «Чи розправа проти вбивника Бандери знайде своє міжнародне продовження в Нью-Йорку?»

Все таки присуд у процесі проти Сташинського викликав цілу бурю почувань не лише серед української спільноти на чужині, а й серед громадянства вільного світу, головнo в Німеччині. Здавалося, що німецьке громадянство почувалося заторкненим у своїх дражливих почуттях і голосно висловлювало негодування з приводу малого покарання безпосереднього вбивника.

«Це звучить як глум, — писав «Frankfurter Rundschau», а за ним і мюнхенська «Süddeutsche Zeitung» з 23. 10. 1962 року, — коли президент сенату Ягуш у своєму умотивуванні присуду каже, начебто німці мають для таких людей, як Сташинський — скритовбивник з наказу? — особливе зрозуміння. Чи третій карний сенат нашого федерального суду, постійно виносячи присуди в політичних справах, а які-то присуди в минулому зрештою цілком не відзначалися особливою лагідністю супроти проступників з переконання, при порівняно незначних проступках, — затратив усяке відчуття міри? Чи не бачить він, як своїм присудом він дуже наблизився до засад того уряду, для якого морд не є злочином?..»

Лагідний присуд — це запрошення для вбивців, — ствердив часопис «Rheinische Post» з 20. 10. 1962 р., пишучи:

«Не вбивник, а замордований винен!» Така була збочена мудрість, що її часом можна було почути в двадцяті роки. Карльсрузькі судді, які судили

советського агента Сташинського, не прийняли, щоправда, цієї мудрости за свою. Але чи не наблизилися вони небезпечно до неї? Певно: Сташинський був «лише знаряддям», він діяв «тільки з доручення». Але чи через те його власний злочин справді став меншим? Він холоднокровно дивився в очі обом своїм жертвам. Він підступно замордував їх... Чи панове судді хотіли «раз нарешті», без уваги на політику і дипломатію, твердо сказати, ким насправді є оті в Москві (а про що ми давно знаємо!)? Або чи справді вони співчували «бідному чортові» Сташинському?

«Можливо, що він бідний, але все ж таки чорт... Але право мусить залишитися правом, так як морд завжди залишається мордом. Бо інакше присуди — такі, як винесений учора в Карльсруге, — скоро можуть перетворитися в запрошення для вбивців».

Часопис «Badische Zeitung» з 20/21. 10. 1962 року твердив, що звичайній людині просто важко зрозуміти, як може бути тільки «помічником» людина, яка виконала два скритовбивства? Коли Сташинський лише «помічник», «знаряддя» і «об'єкт», то властивими спричинниками мордів є КГБ і уряд ССРСР. Важко знайти подібний приклад в історії розвідок усього світу.

Своє досадне негодування з присуду виявили теж німецькі правничі кола. Доктор права Павль Естін Шіллінг з Мюнхену (вулиця Гавсгофера ч. 1) надрукував у «Süddeutsche Zeitung» з 3. 11. 1962 р. листа такого змісту:

«Не допусти (Боже) до того, щоб ми доводили до безладу правосуддя» — молилися соборові отці в Римі. Це прохання насувається під час читання усного обґрунтування присуду 3-го карного сенату Федеральної Судової Палати в карній справі Сташинського. «Лише надужитим знаряддям високих режисерів», а не вбивником є ця людина, як мав сказати президент сенату Ягуш. Советський уряд, який дав Сташинському наказ до морду, вдарив у лице право й самого себе. Якщо советський уряд також і в цьому випадку, як багато разів раніше, потоптав ногами право, то це справа сама для себе, до того ж така серйозна, що очевидно конечним є голосний протест з боку тих, хто до цього покликаний. Але суд мав перед собою не советський уряд, лише обвинуваченого Сташинського, який убив з премедитацією, підступно. Закон приписує, що така настанова є вбивством і мусить бути покарана до смертною тюрмою. Такий вчинок є мордом навіть тоді, коли виконавець пізніше збагнув його потворність...»

Негодування українців на чужині з приводу лагідного покарання Сташинського виявилось в листах, писаних до українських часописів, до Проводу ЗЧ ОУН та в резолюціях. Напр., зібрані 20 жовтня 1962 року в Ноттінггамі (Англія) для вшанування сл. пам. Степана Бандери в третю річницю з дня його смерті і з нагоди відкриття музею його імені, українці схвалили такі резолюції:

«Висловлюємо вдовolenня, що німецький Найвищий Суд головним винником і злочинцем визнав московський уряд з Шелепіном і Хрущовом на чолі; висловлюємо при цьому здивування з низького виміру кари для безпосереднього вбивника Сташинського, який своїми злочинними вчинками завдав стільки шкоди для українського народу; вітаємо ствердження німецького Найвищого Суду, який офіційно визнав законність визвольної боротьби українського народу та ствердив, що вона посьогодні триває; засуджуємо виявлену судом стосовану практику терору, як всередині московської імперії, так і за її межами у відношенні до українського народу; вимагаємо поставити московський уряд перед міжнародній трибунал за вчинені злочини».

Домагання українців поставити Москву перед міжнародній суд підтримали деякі кола англійської молоді. Як писав щоденник «Manchester Evening News» з 18. 10. 1962 р., група англійської молоді в Манчестері написала до редакції цього часопису листа, висловлюючи своє невдоволення з того, що британська преса слабо відгукнулася на процес у Карльсруге. Молодь обурювалася скритовбивством, способом його виконання і висловила погляд, що за свої нелюдські злочини Сташинський заслуговує найвищого покарання. В дальшому англійська молодь Манчестеру висловила бажання, щоб Москву притягли до відповідальності перед міжнародній трибунал ООН за замордування Степана Бандери та інших українських провідників, як теж провідників інших поневолених народів.

Підтримку для домагань українців дала Міжнародня протикомуністична конференція, яка відбулася на острові Мальта від 27 жовтня до 4 листопада 1962 року. Під час цієї конференції в складі делегації від АБН, очоленої Ярославом Стецьком, виступав також адвокат пані Я. Бандери Ч. Керстен, який з'ясував учасникам висновки з процесу в Карльсруге для світової антибольшевицької боротьби. Наприкінці нарад президія конференції внесла на голосування резолюцію про засуд убивства Ст. Бандери. Резолюція, що її учасники конференції прийняли одногосно, засуджувала жорстокі методи московської влади в поборюванні національних визвольних рухів поневолених в СРСР і його сателітах народів, а

«зокрема вбивства за кордоном провідників національно-визвольних рухів, організовані російською таємною поліцією (КГБ) з наказу советського уряду й чинників комуністичної партії, як це сталося з Степаном Бандерою, керівником визвольного руху, що його (Бандеру) замордовано в 1959 році».

Велика частина найповажнішої західнонімецької преси також висунула домагання суворо поставитися до скритовбивців у Москві, які казали Сташинському замордувати в Мюнхені Степана Бандеру й Льва Ребета та притягти цих скритовбивників до відповідальності. При цьому згадані часописи розглядали політичний бік процесу в Карльсруге.

Берлінський щоденник «Der Kurier» з 20. 10. 1962 р. проаналізував присуд у справі Сташинського окремим коментарем і ствердив між ін.:

«Обурюючий вислід цього процесу лежить по той бік правничих міркувань. В той час, коли Советський Союз завзято бореться за право самовизначення для афро-азійських народів, у Карльсруге виявилось криваве, розпачливе змагання українського народу за своє самовизначення. В Советському Союзі переможено сталінізм, набирається вигляду «законности». В ООН борониться (Москвою — ред.) людських прав, та проте самому собі надається «право», згідно зі сталінською практикою, «ліквідувати» своїх «клясових противників» на території тієї держави, з якою втримується коректні взаємини... Це була лекція „коекзистенціальної політики“».

Часопис з Касселю «Hessische Allgemeine» (з 20. 10. 1962) ствердив, що процес дав достатні підстави для обвинувачення СРСР перед Комісією ООН для людських прав і перед Міжнароднім трибуналом у Газі.

Лагідне потрактування Сташинського не повинно стати підставою для лагідного трактування московських намовників до морду, — заявив Фріц Поппенбергер у часописі «Marktreidwitzer Tagblatt» з 23. 10. 1962, кажучи:

«Союзний уряд (Німеччини) не повинен вагатися запитати в ноті пана Хрущова, який з люттю скидає черевика кожному, порівняно нешкідливому інциденті з літаком У-2, як довго ще він думає посилати на німецьку територію скритовбивців і після виконання діла нагороджувати їх орденом».

«Очевидно, що советсько-російський прем'єр (Хрущов — ред.) не з'явиться перед жадним міжнародним судом, — слушно стверджував коментатор часопису «Kölnische Rundschau» з 20. 10. 1962 р. — Це не виключає, однак, того, щоб його принаймні морально посадити на лаву обвинувачених і закликати на суддю світове сумління».

Ще різкіше домагання до німецького уряду висунув Петер Й. Вінтерс, пишучи в штуттгартському тижневику «Christ und Welt» (з 26. 10. 1962). Вінтерс звернувся до уряду з прямим запитанням, чому він мовчить, хоч повинен не лише запротестувати в Москві проти порушення німецької суверенності, але й винести справу злочинних дій московського уряду на форум комісії для справ людини при ООН і перед Міжнародній трибунал у Газі. Крім цього, за твердженням Вінтерса, німецький уряд повинен видати «Білу книгу», в якій документами було б показано всім країнам, зокрема нейтральним, як насправді виглядає хрущовська «десталінізація» і «соціалістична справедливість».

ІНТЕРПЕЛЯЦІЇ НІМЕЦЬКИХ ПАРЛЯМЕНТАРИСТІВ

Справа покликання до відповідальності московських скритовбивців з партії й уряду ССРСР набрала такого розголосу, що вона врешті опинилася в західнонімецькому парламенті.

На 51-му засіданні Бундестагу, 7 грудня 1962 року берлінський посол з ЦДУ (Християнсько-демократичної унії), проф. д-р Фріденсбург поставив таке запитання:

«Які заходи, на підставі вислідів процесу проти Сташинського, поробив федеральний уряд перед відповідальним советським урядом, щоб переконатися, що чужі таємні служби в майбутньому не виконуватимуть на німецькій території жадних запланованих мордів?»

Уряд Союзної Німецької Республіки дав на це запитання таку письмову відповідь:

«Федеральний уряд є однозгідний з усім німецьким народом у засудженні скритовбивств, виконаних на особах українських емігрантських провідників — Бандері і Ребеті, що ствердив федеральний суд. Як виявив судовий процес, властивим винувником є не Сташинський, а советська таємна служба (КГБ — ред.).

«Питання, які дальші кроки в цій справі поробить федеральний уряд, може бути розглянене щойно після одержання письмового узагоднення присуду».

Отже, німецький уряд, обережно стверджуючи, що властивим винником є лише «советська таємна служба», себто КГБ, а не також московський ЦК партії та уряд, викручувався від прямої відповіді до часу одержання ним письмового обґрунтування присуду.

П'ять тижнів пізніше, в середу 16 січня 1963 року, посол від ЦДУ до Гессенського крайового парламенту (Ляндтагу), Ріхард Гаккенберг, вислав до канцлера д-ра К. Аденауера листа з домаганням, щоб уряд Союзної Німецької Республіки запротестував у Москві проти большевицьких скритовбивств, зорганізованих і виконаних на німецькій території з наказу уряду ССРСР. Заторкуючи справу судового умотивування присуду на Сташинського, Р. Гаккенберг писав:

«До мене дійшли численні вислови поглядів і думок у цьому аспекті та настирливі запитання, чи Федеральний уряд відповідь принаймні протестом на порушення чужою потугою нашої суверенності і державного правопорядку. Чи це згідне з засадами міжнародного права, коли чужий уряд наймає убивців і дає їм наказ убивати на суверенній території нашої держави людей, які політично для нього (чужого уряду — ред.) не є сприйнятливими? Широка кола суспільності цілком слушно запитують, до чого це доведе, якщо дотичні випадки сприйматиметься без спротиву. Самопошана й самозабезпечення перед подібного роду кримінальними злочинами наказують вжити принаймні формальних заходів у Москві.

«Ці голоси й погляди — писав посол Гаккенберг — я передаю до Вас, Вельмишановний Пане Федеральний Канцлере, і буду Вам дуже вдячний, якщо зволите дати мені відповідь, чи в зв'язку з стведженням найвищого суду Республіки вислано якраз протест Союзної Республіки до уряду ССРСР, або чи взято такий протест до уваги?»

Під час дискусії в Бундестагу над декларацією уряду, 7 лютого 1963 року, справу протесту заторкнув теж голова франкції ЦДУ/ЦСУ, колишній міністер закордонних справ Німецької Союзної Республіки, д-р фон Brentano, кажучи:

«Недавно оголошено письмове обґрунтування вироку, що його видав 3-й Карний Сенат Федерального суду на советсько-російського громадянина Богдана Сташинського. Обвинуваченого засуджено на вісім років каторжної в'язниці за допомогу в скритовбивстві в двох випадках. З того обґрунтування я наводжу таке ствердження:

«Не вагаючись, советсько-російські наказодавці вважали за відповідне наказати і виконати два політичні морди на території Німецької Союзної Республіки і через те грубо порушили всі міжнародні звичаї та міжнародно-правні зобов'язання, що впливають з коректних дипломатичних зобов'язань двох держав».

«Я запитую Федеральний уряд, — говорив далі д-р фон Brentano, — чи він готовий переслати ці акти урядові Советського Союзу з вимогою притягнути до відповідальности тих, хто винен у тих злочинах? Я запитую далі, чи Федеральний уряд уже розважив, чи він хоче повідомити про цю справу міжнародні чинники й установи, наприклад, Міжнародний Трибунал у Газі або Об'єднані Нації?»

«Нестерпно є читати обґрунтування цього вироку й уявляти собі, що тут, на німецькій землі це могло б статися з доручення чужинецької потуги».

Згаданий уже проф. д-р Фріденсбург, посол від ЦДУ до німецького Бундестагу, 14 лютого 1963 року поставив таке запитання до уряду Німецької Союзної Республіки:

«Після того, як на мою інтерпеляцію з 7 грудня 1962 року, яких заходів ужив Федеральний уряд, на підставі вислідів процесу проти Сташинського,

щоб забезпечитися, що чужі розвідки в майбутньому не виконуватимуть на німецькій території жадних мордів, — уряд відповів, що це питання може бути розглянене щойно після одержання письмового узасаднення, винесеного на тому процесі вироку; і після того як тепер уже унааявлено це письмове узасаднення вироку, я повторюю своє запитання: яких заходів ужив Федеральний уряд у цій справі супроти відповідального советського уряду?»

ПРОТЕСТАЦІЙНА НОТА НІМЕЦЬКОГО УРЯДУ

Не зважаючи на інтерпеляції парламентаристів, німецький уряд довго не зважувався на висилку протестаційної ноти до Москви, тому не дивно, що коли врешті він запротестував, деякі часописи, між ними й австрійський щоденник «Salzburger Nachrichten» (з 26. 4. 1963) насмішливо підмітили: «Бонн протестує в темпі слимака».

Бюлетень Пресової та Інформаційної Служби Федерального уряду в Бонні у своєму виданні з 25 квітня 1963 року, число 73, сторінка 641, подав текст згаданого протесту п. н. «Нота федерального уряду до советського уряду» такого змісту*:

«Міністерство закордонних справ передало советській амбасаді 23 квітня 1963 року наступну вербальну ноту стосовно засудження Сташинського:

«Від імени Федерального Уряду міністерство закордонних справ має честь подати амбасаді Союзу Соціалістичних Советських Республік до відома таке:

«В жовтні 1962 року перед Федеральним судом відбувся карний процес проти советського громадянина Богдана Сташинського. Сташинський убив у Мюнхені в жовтні 1957 року Льва Ребета і в жовтні 1959 року Степана Бандеру з допомогою газових пістолів, що їх для цієї цілі передали йому його замовники. Сташинського засуджено на кару 8 років важкої тюрми.

«Як Федеральний суд ствердив, обидва ці злочини були виконані з доручення советських органів. Це спонукує Союзний Уряд звернути урядові Союзу Соціалістичних Советських Республік увагу на те, що такі дії різко суперечать загальновизнаним засадам права, зокрема ж міжнароднього права. Союзний Уряд закликає уряд Союзу Соціалістичних Советських Республік вжити всіх потрібних заходів для того, щоб запевнити, що того роду дії не повторяться.

«Міністерство закордонних справ користується нагодою, щоб запевнити амбасаду Союзу Соціалістичних Советських Республік про свою високу до неї пошану».

Повідомляючи про цю протестаційну ноту свого уряду, західнонімецька преса підкреслила її лагідний і спокійний тон, дипломатичну чемність та той факт, що вербальна, себто усно передана нота має менше значення, ніж письмова. Все таки навіть на вербальну ноту уряд скритовбивців у Москві не відповів.

ПІЗНІШІ ВИСТУПИ НІМЕЦЬКИХ ПАРЛЯМЕНТАРИСТІВ

Нерішуча постава й незадовільна протестаційна нота уряду Західної Німеччини до уряду ССРСР стали причиною, що й у пізніші роки німецькі державні мужі й посли при відповідних нагодах заторкували справу злочину Сташинського.

Коли в Західній Німеччині великого розголосу набрала справа теле-

* Німецький текст ноти див. розділ «Матеріяли і документи» ч. 32.

фонічних підслухів та цензури листів органами уряду для охорони конституції, у жовтні 1963 року федеральний міністер внутрішніх справ Гехерль згадав під час одного інтерв'ю про замах на Провідника ОУН Степана Бандеру, запитуючи: «Як же можна дати собі раду з цим усім, якщо наша протирозвідка не матиме в своїх руках відповідних засобів?»

А під час 106-го засідання німецького Бундестагу в Бонні, 9 січня 1964 року, посол з ЦДУ/ЦСУ д-р Барцель, в дебаті над бюджетом заторкнув справу ноти московського уряду до Бонну. Ця нота, вислана на самий Новий рік, зміцнювала, на думку д-ра Барцеля, світове напруження. Посол підкреслив, що німецький нарід бажає миру.

«Одначе, в нашій пам'яті — говорив д-р Барцель — ще свіжими є советсько-російська інтервенція в Мадярщині, Берлінська бльокада, трупи з 17 червня 1953 року, замордування Бандери і ціле насильне панування в зоні (Східної Німеччини — ред.), якщо пригадати лише ці речі. Якщо б у цій советській ноті йшло про зміну в настанові (Москви — ред.), то ми б раділи...»*

Справа вбивства сл. пам. Степана Бандери виринула серед західнонімецьких кіл також у березні 1964 року, у зв'язку з інтерпеляцією Гессенського Крайового уряду, скерованою до Федеральної Ради (Бундесрат).

У своїй інтерпеляції Гессенський уряд заторкнув перед урядом у Бонні справу викрадення французького політика Аргу,** вважаючи це викрадення порушенням суверенности Союзної Республіки. Член Гессенського парламенту Ріхард Гаккенберґ звернувся з цієї нагоди до уряду своєї країни з запитанням, чи і в інших подібних випадках порушення суверенітету Німецької Союзної Республіки уряд Гессенії звернувся до федерального уряду в Бонні з інтерпеляціями.

У листі до Гессенського уряду Ріхард Гаккенберґ пригадав, що советський громадянин Б. Сташинський з доручення КГБ убив у 1957 році Льва Ребета, а в 1959 році Степана Бандеру. Процес який відбувся від 8 до 19 жовтня 1962 р. в Карльсруге, виявив, що накази підступних мордів на території Союзної Республіки вийшли від найвищих державних чинників ССРСР. Ці вбивства означають: а) виразне ламання визнаних міжнародних прав, б) наявне порушення суверенности Союзної Республіки, в) кричуще порушення людських прав.

19 жовтня 1962 р. Сташинського засуджено за виконання вбивства у двох випадках і за зрадницьку дію на вісім років в'язниці.

* „Deutscher Bundestag — 106. Sitzung“, Bonn, 9. 1. 1964.

** Аргу, полковник, один із шефів французької ОАС (таємної збройної армії), яка не погоджувалася на самостійність Альжиру й виступала навіть проти ген. де Голя, президента Франції. Полк. Аргу жив у підпіллі й у лютому 1963 року приїхав до Мюнхену. 26 лютого до готелю Еден-Вольф, де мешкав Аргу, зайшли невідомі люди, які німецькою мовою зажадали від полковника документів, опісля силою всадили його до авта й тайкома перевезли його до Парижу, де пізніше його судили за підготування замаху на през. де Голя. Було підозріння, що полк. Аргу викрали з Мюнхену члени французької розвідки.

«Я запитую — пише Гаккенберг, —

1. Чи Крайовий уряд теж і в випадку Ребета-Бандери інтервенював у Бундесраті, щоб висловити своє обурення та щоб заініціювати засоби, які на майбутнє перешкодили б подібним випадкам?

2. Якщо так, то в якому це було часі і в якій формі?

3. Якщо ні, то з яких причин Крайовий уряд занехав ініціативу засудити це ламання права?

4. Чи Крайовий уряд вважає виконання двох підступних мордів з советського наказу на суверенній території Союзної Республіки Німеччини за менший злочин, як піврвання Аргу?

5. Чому самозрозумілий виступ в обороні людських прав демонстративно наступив щойно у випадку Аргу, а не вже у випадках вбивств Ребета і Бандери?

6. Чи Крайовий уряд переконаний, що у випадках вбивства Ребета і Бандери було менше порушене право, ніж у випадку Аргу?

7. Чи не існує небезпека, що як у Союзній Республіці, так і за кордоном постане погляд, що інтервенція Гессенського уряду є однобічним становищем, бо в справі французького громадянина Аргу зроблено кроки, а натомість у випадку советського агента та подвійного вбивства подібної інтервенції не зроблено».

СПРОБИ ПРИТЯГТИ МОСКВУ НА МІЖНАРОДНІЙ СУД

Безпосередньо після присуду в Карльсруге Провід ЗЧ ОУН опрацював плян оскаржити Хрущова, як голову московсько-большевицької імперії, перед Об'єднаними Націями, а саме перед Комісією прав людини, та простежити можливості скарги від імени пані Ярослави Бандери за понесені втрати проти московського комуністичного уряду перед Міжнароднім трибуналом у Газі. Реалізацію цих плянів перейняв член Проводу ЗЧ ОУН, Ярослав Стецько.

Справою замордування сл. пам. Степана Бандери насамперед зацікавилася Міжнародня комісія юристів, недержавна організація з до радчим статусом при Економічній і Соціяльній Раді Об'єднаних Націй. У 15 числі свого журналу за квітень 1963 року ця Міжнародня комісія юристів надрукувала статтю п. з. «Процес проти Богдана Сташинського в Німецькій Союзній Республіці», підкреслюючи, що становище суду, який визнав Сташинського лише за «помічника в убивстві», не знайшло схвалення цілого німецького правничого світу. В статті подано найсуттєвіші місця промови прокурора Куна в Карльсруге та деякі місця з обґрунтування вироку. Крім цього, Міжнародня комісія юристів плянувала опублікувати більше матеріалів про замордування Ст. Бандери, однак цих плянів до березня 1964 року не реалізувала. На повне запитання в цій справі з боку чинників ЗЧ ОУН, Я. Стецько одержав від генерального секретаря комісії, Сін Мекрайда, листа такого змісту:

«... Замордування борців за свободу, Степана Бандери і Льва Ребета, було з погляду карного права важким злочином, до того ж міжнародньо-правним злочином. ССРСР ніколи не намагався з'ясувати ці вчинки, як законні, аргументуючи це якимись спеціальними правовими своїми уявленнями.

«Зрештою, в 15-му числі нашого бюлетеня ми присвятили процесові проти Сташинського статтю. Ми переконані, що завдяки поширенню по всьому світі нашого бюлетеня, який друкується чотирма мовами (англійською, фран-

цузькою, німецькою та еспанською — ред.), стаття є не менш успішною, як докладне звітлення з процесу в книжковій формі. Такі короткі статті мають, крім усього, той додатний бік, що їх читають. Відгомін, що його опублікована в бюлетені стаття викликала, потверджує наш погляд про успішність такої методи публікації...»

Отож Міжнародна комісія юристів, як видно з її листа, зрезигнувала з ширшої публікації матеріалів про скритовбивства в Мюнхені.

6 травня 1963 року Я. Стецько подав до спеціальної комісії 24-х при ООН скаргу на уряд СРСР за його колонізаторсько-імперіялістичне поневолення України та за підступні вбивства провідників українського народу. Скаргу, підписану теж представниками колишніх політичних в'язнів московських концтаборів і колишніх вояків УПА, прийняв індієць Чако, секретар Комісії 24-х, в асисті Й. А. Майлса.

У скарзі висунуто домагання, щоб Комісія 24-х, яка займається протиколоніальними справами, зорганізувала дослідження колоніальних умов, що існують в Україні. Крім цього, в скарзі окремо поставлено вимогу розглянути питання двох убивств, здійснених урядом СРСР, зокрема віцепрем'єром цього уряду А. Шелепіном, на провідникові українського визвольного-революційного руху Степанові Бандері і на українському науковцеві та публіцистові Л. Ребетові.

У скарзі наведено низку доказів про московський колоніалізм в Україні і подано відповідні документи ООН. Згідно з цими документами, ООН повинні допомогти виявити правду про справжнє обличчя московської тиранії. Заразом до скарги долучено велику збірку документації про московський колоніалізм і підступні вбивства в Мюнхені.

У слід за внесенням скарги проти уряду СРСР до Комісії 24-х, вплинула теж скарга проти московського уряду, а зокрема проти Шелепіна, як головного винуватця, організатора і наказодавця морду на Степанові Бандері й Левові Ребетові, до Комісії прав людини при ООН. У відповідь на цю скаргу, в жовтні 1963 року Я. Стецько одержав повідомлення, що Комісія розглядатиме скаргу згідно з параграфами 2б і 2е резолюції 728 ф (XXVIII) Економічної і Соціальної Ради Об'єднаних Націй. Але заразом Дж. Цекатто, уповноважений Комісії, покликаючись на 1-й параграф згаданої резолюції, стверджував у відповіді, що Комісія прав людини не має змоги ні сили заініціювати якунебудь, пов'язану з скаргою, акцією, щодо порушення прав людини.

У висліді, не зважаючи на намагання Я. Стецько, який діяв з доручення Проводу ЗЧ ОУН, добитися успіхів у згаданих міжнародних інституціях, справа засудження світовими чинниками уряду СРСР за його злочини скритовбивства проволікалася і досі ще не була реалізована. Головною причиною цього була тодішня політична ситуація в світі. Продовжуючи «мирне співжиття» з Москвою, вільний Захід ніяк не хотів дражнити її, а тому й справа московського скритовбивства та колоніалізму в Україні не знаходила серед відповідальних міжнародних чинників більшого зацікавлення і відгуку.

В дальші роки не було зацікавлення цими справами і в пресових колах західнього світу. Характеристичним у цьому відношенні є факт, що т. зв. велика преса Заходу майже промовчала хвилю політичних демонстрацій, влаштованих українцями на чужині в п'яту річницю з дня завордування Провідника ОУН, сл. пам. Степана Бандери.

Відзначаючи цю річницю, українські патріоти у вільному світі влаштували демонстрації і пікетування московсько-большевицьких амбасад і посольств, протестуючи проти московських скритовбивств провідників української визвольної-революційної боротьби і проти цілої системи московського колоніального поневолення України та інших уярмлених країн. Демонстрації відбулися в різних столицях західніх держав, де були большевицькі представництва, і пройшли з великим успіхом.

У четвер 15 жовтня 1964 року організації Українського Визвольного Фронту в Сполучених Штатах Америки провели пікетування большевицького представництва до Об'єднаних Націй у Нью-Йорку, два дні пізніше — в суботу 17 жовтня відбулися великі демонстрації в столиці Канади, Оттаві, під будинком московського посольства, в Лондоні під большевицькою амбасадом і в Роляндсеку біля Бонну, столиці Західньої Німеччини, де понад двісті осіб, в тому більшість сумівської молоді, пікетували з транспарентами будинок московської амбасадом. 19 жовтня відбулася велика демонстрація в столиці США, Вашингтоні. Понад 500 українців, в тому числі сотня сумівців у своїх одностроях, з Балтимору, Філадельфії, Нью-Йорку, Брукліну, Асторії, Йонкерсу, Ньюарку і Нью-Бронсвіку та інших міст Америки пікетували московську амбасадом і розкидали листівки. Два представники демонстрантів, пп. Лев Футала й Ігнат Білинський, продісталися до канцелярії амбасадом й вручили збентеженому секретареві меморіал із засудженням Москви за вбивство Провідника ОУН сл. пам. Степана Бандери.

Не зважаючи на те, що деякі західні пресові агенції, як Ройтер та ін., і радіостанції («Дойчляндфунк», БіБіСі) подали інформації про українські демонстрації, світова впливова преса не використала її. Майже повністю промовчала інформаціом західньонімецька преса. Офіціоз Проводу ЗЧ ОУН «Шлях Перемоги» (ч. 559 з 1. 11. 1964), пишучи про цю мовчанку, стверджував: «...досі не маємо жадної німецької ані іншої європейської газети, яка б поширила інформаціом Ройтера про українську демонстраціом. Сказ коекзистенції триває далі».

Так, вільний світ був у той час затурбований іншими справами — дальшою долею своєї «мирної коекзистенції» з московсько-большевицькою імперією, ССРСР. Бо якраз 15 жовтня 1964 року, точно в той день, коли 5 років тому згинув з наказу Москви сл. пам. Степан Бандера, світом потрясла вістка про падіння большевицького диктатора — Нікити Хрущова.

ГОЛОСИ СВІТОВОЇ ПРЕСИ

«Еволюція комунізму від часу великої соціалістичної жовтневої революції полягає лише в невеликій перестановці».

«Чому ж так?»

«Ну, певно. Дивіться: Раніше комуністи — це були люди, які для щастя людства готові були пожертвувати своє життя. А сьогодні комуністи — це люди, які для свого щастя готові пожертвувати життя людства».

(Коментар газети «Bayern-Kurier», München 20. 10. 1962, до справи Хрущова-Шелєпіна-Сташинського)

Чужомовна преса:

КОРІННЯ СПРОТИВУ В УКРАЇНІ

Цей спротив, одначе, має своє коріння в опозиції, яка постала в час примусової колективізації сільського господарства, що її 1930 року почав Сталін, і яка — як відомо — довела до фізичного винищення багато-, середньо- і малоземельних селян, кількість яких становить 12 мільйонів за час між 30-ми і 36-ми роками. Це діялося спеціально в так званих «білих зонах» советської Росії, а саме в Україні і Білорусі.

„Il Popolo“, Roma, 9. 10. 1962

БАНДЕРА — ЛЕГЕНДАРНА ПОСТАТЬ

Одна з його жертв, Бандера, був легендарною постаттю між українськими емігрантами. Кажуть, що він (Бандера — ред.) під час другої світової війни керував 200.000 українських повстанців, які боролися проти червоної армії.

Народжений 1908 року, Бандера приєднався до націоналістичного руху ще учнем і поборював польську владу після прилучення українських земель до Польщі в 1921 році. В 1934 році його ув'язнено в зв'язку з забиттям польського міністра внутрішніх справ у Варшаві та засуджено на смерть. Вирок замінено одначе на досмертне ув'язнення.

„New York Herald Tribune“, New York, USA, 9. 10. 1962

НАЙЗАМІТНІШИЙ ПРОЦЕС

Процес проти Сташинського — це один із найзамітніших, які відбувалися перед судом Західньої Німеччини... Рекляма, що її зроблено з приводу зізнань Сташинського, є очевидно дуже шкідлива його справі, хоч Найвищий суд сьогодні запевнив, що Сташинський буде суджений безсторонньо. За німецьким законом, найвища кара, яку йому можна присудити за подвійне вбивство, є досмертна тюрма...

З уваги на те, що Сташинський признається без жадних застережень, його оборона може йти в тому напрямі, що він не був свобідним, а діяв з наказів советської таємної служби. Українська екзильна націоналістична організація, яка має свою головну квартиру в Мюнхені, сьогодні заявила, що на її думку, досі оприлюднені деталі про справу є правдиві...

Західньонімецька влада стосує спеціальні засоби безпеки, щоб Сташинського не усунено так, як Ребета й Бандеру. Заки будуть заслужані його зізнання, дбайливо перевірено представників преси й публіку, а їхню кількість обмежено. Очікують, що процес значною мірою вияснить методи советської таємної служби.

Теренс Прітті

„The Guardian“, 9. 10. 1962

ЦЕ НЕ ДЕТЕКТИВНИЙ РОМАН

Це не детективний роман. Це подія, що її з докладною точністю, підтвердженою багатьма доказами, розповів перед судом Західньої Німеччини Богдан Сташинський, 30-річний советський громадянин, обвинувачений за вбивство двох українських провідників в Мюнхені та за шпигунство в некористь Західньої Німеччини та західніх союзників,

Розправа в середу займалася замордуванням Степана Бандери, наймогутнішого й найрішучішого провідника українських націоналістів, що його (замордування) вчинив дуже штудерний продукт російської науки.

Займаючись цією дивною та аморальною ділянкою советської політики, суд запізнився дещо з запланованим спершу ходом процесу. Увесь вівторок він провів на прослідженні вбивства д-ра Льва Ребета, українського письменника та редактора, який помер на сходах до свого бюро в жовтні 1957 року.

Здається, що початковий скептицизм суду послаблюється. Доцільні питання президента суду Гайнріха Ягуша вказують на те, що він зацікавлений простежити моральну й правову відповідальність Сташинського і той тиск, під яким він виконував свою незвичайну працю.

„Chicago Daily News“, Chicago, USA, 10. 10. 1962

У бюлетені екзильних українців у Німецькій Союзній Республіці, «Україніше корреспонденц», видавець Ярослав Бенцаль висунув завзяті обвинувачення на адресу методів таємної служби Советського Союзу. У бюлетені Бенцаль пише, що вже перший день процесу виявив ганебні методи, якими послуговується советська шпигунська організація КГБ як для ліквідації борців за свободу, що перебувають на чужині, так і для вербування агентів до власних лав. Крім того, заявив Бенцаль, процес проти Сташинського показав знову, що сателітні держави східнього бльоку постачають агентів Москви, які виконують шпигунські доручення, фальшивими документами і взагалі підтримують злочинну діяльність КГБ.

„Eßlinger Zeitung“, Eßlingen, 10. 10. 1962

«ДРЕСОВАНИЙ СОБАКА ПАВЛОВА»

На запитання судді, про що він в той час думав, коли вбивав двох українських емігрантів, обвинувачений відповів: «Я уважав, що виконати доручення є необхідністю тому, що в попередніх зустрічах (з урядовцями КГБ — ред.) мені кілька разів пригадувано, що кожного того, хто відмовляється від повернення до Росії, треба елімінувати; і в той час я поділяв таку думку...»

„Mattino“, Milano, 10. 10. 1962

Вперше процес у Карльсруге кидає світло на долю цілого народу, над яким вже протягом віків панують чужинці. Обидві жертви советського шпигуна-майстра — Степан Бандера і проф. Лев Ребет були керівними постатями українського самостійницького руху, який в еміграції продовжує боротьбу за свободу.

„Kasseler Post“, Kassel, 11. 10. 1962

Процес Сташинського стає все більшою мірою показовою подією і виявляється скарбницею для авторів романів і політичних публіцистів. Ще ніколи від час советської «відлиги» не виявилось з такою ясністю, як на цьому процесі, що не лише підпорядковані органи, але також сам советський уряд далі застосовує підступні вбивства як засіб політичної боротьби.

„Münchner Merkur“, München 12. 10. 1962

Це історія чудесного вилікування від хвороби, що називається большевизмом. І скільки її розповідає чоловік, який зветься Богдан Сташинський і як колишній советський агент стоїть перед Федеральною Судовою Палатою за подвійне вбивство і за зрадницькі зв'язки, це вилікування здається ще чудеснішим.

„Neue Rhein-Zeitung“, Bonn 12. 10. 1962

Відрадною обставиною цього процесу проти Богдана Сташинського перед Федеральною Судовою Палатою є те, що велика любов до німецької дівчини Інги Поль виявилася сильнішою ніж накази Москви. Любов звільнила молодого українця від кайданів советської таємної служби, від трагічного збігу обставин і поставила його на шлях спокути.

„Rheinische Post“, Düsseldorf 12. 10. 1962

ЗА КУЛІСАМИ ПРОЦЕСУ В КАРЛЬСРУГЕ

Чому Сташинський одержав завдання забити двох українських провідників

... Обидва замордовані Сташинським українці були для советів дуже грубою «дичиною», яку вони хотіли за всяку ціну знищити. Ці два мужі були душею українського націоналістичного руху спротиву. Як відомо, цей рух існує вже століття; впродовж історії українці використовували кожную нагоду, щоб позбутися московського ярма. Вони скористали, особливо, з нагоди останньої війни, щоб визволитися водночас і від Москви і від Гітлера та пробували здобути собі незалежність. Вони зорганізувалися і озброїлися. Вони боролися проти советського режиму аж до 1952 року! Обидва забиті в Мюнхені мужі відігравали особливо важливу роль при організуванні української озброєної міліції.

Вбиваючи цих мужів, Москва сподівалася насамперед здеморалізувати український нарід, який завжди вперто вірить у своє визволення

з-під советської опіки. Москва намагалася знищити його мову, його культуру. Чи відомо, що право України на сецесію загарантоване — принаймні на папері — советською конституцією? Щоб оцінити важливість проблеми України для советського уряду, вистачить читати московську пресу і пресу «української республіки»: немає дня, в якому не атаковано б українського націоналізму. Навіть українські комуністи, які ставлять інтереси України вище ніж інтереси Москви, є часто карані за «тітоїзм».

Советський уряд є дуже стурбований тим фактом, що українці розпоряджаються на чужині багатьма дуже активними протисоветськими організаціями і що українці є насправді найчисленнішою національною групою в Росії. І саме для здеморалізування цих українців зовні совети змонтували ці складні та дорогі скритовбивчі замаху. Таким чином режим повернувся до сталінської розв'язки політичних проблем...

Інші подібні замаху проти українців відбулися 1925 р. в Парижі та 1938 р. в Роттердамі. Симон Петлюра, який по першій світовій війні був упродовж трьох років головою «незалежної» України, був примушений податися на еміграцію до Парижу. Але його вважали таким небезпечним, що його забито на розі вулиці Расіна та бульвару Сен-Мішель. Євген Коновалець, який від 1921 р. керував націоналістичним підпільним рухом в Україні, був замордований у Роттердамі якимось Валюхом, що в нагороду за це одержав рангу генерала советської таємної поліції. Але, всупереч сподіванням, ці скритовбивства не дали бажаних успіхів, і тому, як здавалося, совети перестали вважати морд найефективнішою зброєю в боротьбі проти українських провідників. Коли, однак, тепер під час публічного процесу в Карльсруге виявлено ті доручення, що їх совети дали Сташинському, то це може ще більше поглибити ресантимент серед українців.

„La Libre Belgique“, Bruxelles, 13-24. X. 1962.

БЕЗЧИСЛЕННІ ЖЕРТВИ В БОРОТЬБІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

... Скільки українців уже загинуло в боротьбі за незалежність їхньої батьківщини, скільки було пораниених, скалічених або вбитих агентами московського КГБ. Список їх уже довгий. Видно, що Москва боїться їх впливу, коли докладає стільки зусиль для їх знищення!

Dominique Auclères, „Le Figaro“, 13-14. X. 1962.

Під час XX. партійного з'їзду світ почув з уст найвище поставленої особи, що Сталін замордував мільйони людей, але дехто не знає, що методи Сталіна, методи ліквідації, по суті не змінилися також і за часів Хрущова. Їх тепер застосовують меншою мірою або частково взагалі не застосовують лише у відношенні до партійних товаришів.

„Saarbrücker Zeitung“, Saarbrücken 13. 10. 1962

Процес показав зацікавленій громадськості, яке особливе значення большевизм надає українському народові та його керівникам. Лише незначна кількість німців знає, що цей народ щодо величини майже дорівнює французькому, що він протягом віків вів тяжку боротьбу за свій самостійний національний і соціальний розвиток як проти царських, так і проти большевицьких москалів і по суті є східньою позицією західнього світу.

„Kreiszeitung für die Grafschaft Heya“, Syke 15. 10. 1962

СТАШИНСЬКИЙ — УБИВЦЯ

Сьогодні перед федеральним судом Західньої Німеччини прийшло до напруженого правничого змагання за те, чи колишній російський агент і вбивник, який признався до вини, Богдан Сташинський (30 років) провинився замордуванням, а чи тільки убивством.

Тоді, як прокурор домагався клясифікації вчинку, як морд, та жадав досмертного ув'язнення, найвищої за німецьким законом кари, то оборонець сказав, що підсудний був лише знаряддям російського комуністичного режиму й повинен бути негайно звільнений.

Члени родин обидвох українських націоналістичних провідників, що їх забив Сташинський отруйним пістолем, також зайняли протилежні становища. Пані Ребет, вдова по Льві Ребетові, вбитому 1957 року, сказала, що підсудний був лише агентом вищої російської державної влади, «до якого я не відчуваю ненависти, лише співчуття». Панна Наталка Бандера через своїх правних заступників аргументувала, що Сташинський є особисто відповідальний і винний в убивстві. Наталка Бандера сама пригадала судові, що того ж дня (15. 10. 1962 р. — ред.) була річниця замордування її батька. Вперше за цілий тиждень процесу вона одягла жалобу.

Тихим, дрижачим голосом вона оповіла про численних членів родини, які загинули в Авшвіці та деінде за справу свободи України. Нацисти запроторили її батька до концентраційного табору в Саксенгаузен. Коли вона була ще дитиною, вона не знала, що її батько був українським національним провідником. Аж згадки в часописах про нього спонукали її ставляти йому питання в цьому відношенні.

Прокурор підтримав твердження Сташинського, що він особисто був відповідальний. Він міг був перейти на Захід ще перед виконанням наказу вбивства, якщо б він бажав цього. Те, що він цього не зробив, доводить, що він погодився на вбивство.

Оборонець д-р Зайдель зобразив обвинуваченого, як «найпоряднішого й найсимпатичнішого в'язня, який колинебудь сидів на лаві цього суду». Вирок буде проголошений в п'ятницю.

Реджіналд Пек

„The Daily Telegraph“, 16. 10. 1962

СПРАВЖНІ ВБИВЦІ СИДЯТЬ В КРЕМЛІ

Вродливий, чисто одягнений молодий чоловік, який саме став перед найвищим судом Західньої Німеччини, холоднокровно вбив двоє людей добре націленими пострілами газового пістоля, який вбиває тихо впродовж секунд і не залишає знаків насильницької смерті.

Але Богдан Миколайович Сташинський, що признався до замордування двох українських націоналістичних провідників в Мюнхені в 1957 і 1959 роках, не був вбивником, — сказав голова суду Гайнріх Ягуш.

Справжні вбивці, як ствердив найвищий суд, були в Кремлі, а Сташинський був лише помічником, надужитим зряддям високопоставлених режисерів. Так, отже, драматична розправа, яка минулого тижня закінчилася в Карльсруге, була завершена оскарженням суверенної держави Советського Союзу за політичне замордування Льва Ребета і Степана Бандери...

„Stars & Stripes“, No. 213, 17. 10. 1962

★

Наказодавці агента сиділи в Кремлі на найвищих постах. Наказодавцем був Александер Шелепін, шеф КГБ. А за Шелепіном стояв Хрущов.

„Christ und Welt“, Stuttgart, 19. 10. 1962

НА ЧОРНОМУ СПИСКУ МОСКВИ

Признання Сташинського допомогло західнонімецькій та американській розвідкам вияснити їхню розгубленість у питанні способу смерті Степана Бандери й Льва Ребета. Вони обидва були українськими провідниками за кордоном. Із них Бандера був відоміший, головні советському прем'єрові Хрущову. Після другої світової війни головним завданням Хрущова було накинути Україні «пакс советіка».

Сильні національні почування в Україні з'єднали Бандері великі маси однодумців. Його повстанці боролися проти червоної армії принаймні два роки після закінчення війни. Вони також перемандрували через саме серце Європи, зводячи бої з советською окупаційною владою.

У Мюнхені Бандера та інші націоналісти мали мережу людей, яка часто проникала на зайняті комуністами простори. Він (Бандера — ред.) займав чільне місце на советському чорному списку...

„New York Herald Tribune“, New York, USA, 20. 10. 1962

ПОЛІТИЧНИЙ МОРД

Вибуховий вислід цього процесу лежить поза правничими міркуваннями. В той час як Советський Союз брав виступає в захист самовизначення народів Африки та Азії, в Карльсруге стала видимою кривава, одчайдушна боротьба українського народу за своє самовизначення. В Советському Союзі переможено сталінізм, там твердять, що тепер там панує «законність». Проводирі ССРСР обороняють в Об'єднаних Націях

людські права, але, не зважаючи на це, беруть собі право за сталінським звичаєм «ліквідувати» «клясових противників» на території чужої держави, з якою вони підтримують коректні дипломатичні взаємини.

Пильні учні у Східньому Берліні виявили досить несмаку, представляючи на одній пресовій конференції «справжнього скритовбивцю Бандери». Ввечорі того ж дня їхні коментатори кричали про «підбурювачів до мордів» і «реваншистів» у Союзній Республіці. Однак майже кожного тижня наша державна прокуратура мусить займатися новим випадком «морду біля муру». (Тобто випадками комуністичних вбивств людей, які намагаються втекти з опанованої Москвою частини Берліну до Західнього Берліну через збудований комуністами в Берліні мур — ред.).

Все має свої межі, також дворушництво. Ми, берлінці, давно знаємо, з ким ми маємо справу. Нам лише залишається сподіватися, що процес перед суверенним форумом Федеральної Судової Палати знайде за кордоном увагу, яка йому належить. Він був повчальним прикладом «політики коекзистенції».

„Der Kurier“, Berlin, 20. 10. 1962.

Федеральний уряд розглядає це як страхітливий факт, що чужа держава, порушуючи міжнародне право, виконує на німецькій території підступні вбивства. Таку заяву зробив у п'ятницю шеф преси федерального уряду фон Газе у зв'язку з вироком в Карльсруге у справі колишнього советського агента Сташинського.

„Aalener Volkszeitung“, Aalen/Württbg., 20. 10. 1962

ЧОРТОВЕ КОЛО

Як з правного, так і з політичного погляду федеральні судді в Карльсруге винесли розумний вирок, коли вони советсько-російського агента Богдана Сташинського не послали на довічне ув'язнення до каторжної в'язниці за морд, як того вимагала прокуратура, а засудили його лише за допомогу при вчиненні мордів на вісім років каторжної тюрми. Федеральні судді зірвали в такий спосіб чортове коло, яке досі оточувало помічників дійсних злочинців, які (помічники) з наказу різного роду диктатур ставали скритовбивцями. У Карльсруге сиділи на лаві підсудних поруч зі Сташинським советська таємна служба і керована Хрущовом рада міністрів, яка видала наказ про ліквідацію невігідних для неї емігрантів Ребета і Бандери.

Це не є випадковим, що советське зловживання на німецькій території — обох українців було застрілено в Мюнхені — відбулося після угорської революції. Сьогодні світ надто мало згадує про те, що перші советські війська, яких було вжито для придушення угорського повстання, були українського походження і частково перейшли на бік угор-

ських революціонерів, частково ж пасивно приглядалися до повстання. Щойно після заміни цих військ іншими, було потоплено в крові угорську свободу.

„Schwarzwälder Bote“, Oberndorf, 20. 10. 1962.

★

Лев Ребет і Степан Бандера не живуть. Той, хто їх замордував, знайшов поблажливих суддів. Система ж, яка зробила жертвами як розстріляних, так і того, хто в них стріляв, залишається непокараною. Однак морально вона вже давно сама себе викінчила.

„Aachener Volkszeitung“, Aachen 20. 10. 1962

★

Процес виявив жахливе провалля підступної, підлої боротьби, яку ведуть творці «червоного раю на землі», з метою примусити своїх противників замовкнути.

„Hannoversche Rundschau“, Hannover 20. 10. 1962

★

Процес у Карльсруге знову показав світові справжнє обличчя большевизму в усій його підлоті. Не зважаючи на гарні слова про «коекзистенцію», «народньо-демократичне» право і законність, Комітет Государственной Безопасности советської ради міністрів, як за часів Сталіна і Берії, організує далі вбивства і терор. Це робиться тепер щоправда більш приховано, але зі старою брутальністю і зі старим презирством до людського життя.

„Kieler Nachrichten“, Kiel 20. 10. 1962

★

Сталінізм у Советському Союзі не помер, він лише діє тепер витонченішими методами.

„Deutsche Zeitung“, Köln-Stuttgart, 20. 10. 1962

★

На пресовій конференції виступив прем'єр колишньої автономної Української Республіки Ярослав Стецько і закликав журналістів збудити сумління світової громадськості. Він сказав, що Федеральна Судова Палата винесла вирок світового значення. Світ повинен підтримати два мільйони екзильних українців як борців за свободу всього людства. «Треба виграти бій у психологічній війні».

На тій самій пресовій конференції керівний діяч Організації Українських Націоналістів Ярослав Бенцаль заявив, що Федеральна Судова Палата назвала фарсою проклямації ХХ. партійного з'їзду про так звану соціалістичну законність і гасла коекзистенції.

„Frankfurter Allgemeine Zeitung“, Frankfurt/M., 20. 10. 1962

★

Пресова служба ЦДУ/ЦСУ (урядова партія Аденауера — ред.) заявила, що рідко вдавалося на судовому процесі так ясно виявити і показати методи комуністичної державної служби безпеки. Процес виніс

на денне світло і показав громадськості «брутальність і злочинність советських замовників та їхню підступність».

„General-Anzeiger für Bonn und Umgebung“, Bonn, 20. 10. 1962

★

Не злочини змінилися, а лише методи їхнього здійснення... Американська інформативна служба СІА виявила, що в країнах Атлантийського Пакту і Південної Америки з усією імовірністю принаймні 16 політиків загинули не своєю смертю, а були так само як Ребет і Бандера замордовані з допомогою пістоля з отрутою.

„Sonderdienst“ (Inter Nationes), Bonn, Oktober 1962

«ДЕСТАЛІНІЗАЦІЯ»

Процес проти Сташинського, який, як відомо, добровільно зголосився до німецьких чинників, зробив у Бонні велике враження, бо він був просто шкільним прикладом для методів ментальности урядової советської розвідки. Відкрите зізнання Сташинського звучить як страшна історія з найтемніших сталінських часів; але вона відбулася під знаком «десталінізації» за відповідальністю Хрущова, обвинувача сталінської жорстокости і презирливого ставлення до людей.

„Neue Zürcher Zeitung“, Zürich, 20. 10. 1962 (Швейцарія)

ШЕФ КРЕМЛЯ НА ЛАВІ ПІДСУДНИХ

Судді судять завжди лише згідно з правом і законом відповідно до особистої вини і відповідальности обвинуваченого. Це як правило безумовно добре і є ознакою держави, в якій уряд не має впливу на судові рішення. Але через це вирок суду ще не мусить бути одночасно політично розумним.

Приклад справедливого й одночасно політичного розумного вироку ми маємо тепер у випадку советського агента Богдана Миколаєвича Сташинського, який замордував у Мюнхені двох українських емігрантів. Він прибув до Союзної Республіки з наказом советсько-російської таємної служби ліквідувати двох «зрадників». Але Федеральна Судова Палата засудила його не за морд, а лише за допомогу при вчиненні морду до восьми років каторжної тюрми. Суд оцінив не лише вчинок, але також його позакулісний бік. В очах суду він був лише інструментом в руках головного злочинця.

Хто ж такий цей справжній злочинець? Суд не називає прізвищ. Але процес виявив ясно, хто такі головні злочинці: советський уряд і, отже, прем'єр-міністер Нікіта Хрущов. Московський уряд вибрав еміграційного провідника Бандеру своєю жертвою, він дав наказ його замордувати і він нагородив виконавця наказу орденом.

Тому для федерального уряду (тобто для уряду Західної Німеччини — ред.) існує сьогодні лише одна можливість: він повинен протестувати перед урядом в Москві проти засилання на нашу територію скритовбив-

ців з наказом когось замордувати. Цей протест, звичайно, буде «з обуренням» відхилений. Тому федеральний уряд повинен одночасно звернутися до Об'єднаних Націй і передати акти процесу Комісії Оборони Людських Прав цієї світової організації. Ця Комісія має завдання скласти каталог всього того, що слід розглядати як порушення людських прав в усьому світі. Посилання скритовбивці на територію чужої держави і замордування людини, яка одержала в цій державі політичний притулок, є порушенням людських прав. В цьому ніхто не може серйозно сумніватися. Зрозуміла річ, советсько-російський прем'єр-міністр не стане перед ніяким інтернаціональним судом. Але це не виключає, що його можна принаймні морально посадити на лаву підсудних і зробити совість світу його суддею.

Але вирок суду в Карльсруге показує також щось інше. Кремлівським володарям вдається так формувати мозок людини, що вона вважає морд патріотичним вчинком. Але їм не вдається вбити совість людини: ні з допомогою терору, ані з допомогою спокус і орденів. Ані також з допомогою багаторічного прищеплювання комуністичного світогляду. Маятник совісти б'ється в серці кожної людини далі. Одного дня він заглушує всі інші звуки.

„Bonner Rundschau“, Bonn, 20. 10. 62.
„Kölnische Rundschau“, Köln, 20. 10. 62.

МОСКВА НА ЛАВІ ПІДСУДНИХ

Сенсаційне рішення: Богдан Сташинський, зірка серед агентів советської таємної служби, згідно з вирокком Найвищого Суду не є скритовбивцем українських екзильних політиків Ребета і Бандери. Він, що з допомогою рафіновано-простого пістоля з синильною кислотою — без сумніву «підступно» — виконав советські політичні скритовбивства, вважається за цим вирокком також не як убивця без бажання вбити (тотшлегер), навіть не як співучасник злочину (міттетер), а як «помічник головного злочинця», тобто советської служби державної безпеки. Коротко кажучи, Сташинський мордував «з наказу уряду», він був «інструментом» в руках довгої руки і був — коли уявити собі образно, це здається логічним — «за допомогу при вчиненні морду в двох випадках і за зрадницькі зв'язки» засуджений всього на вісім років каторжної тюрми.

Хто сидів в елегантній судовій залі в Карльсруге, хто день за днем спостерігав підсудного з неймовірною пам'яттю, той, оскільки він шукає в Юстиції* насамперед жінку, привітав присуд з полегшеним зітханням. Навіть вдови замордованих були задоволені, вони навіть прохали

* Юстиція — римська богиня справедливості, звідси походить слово юстиція.

пощади для свого «використаного в злочинних цілях» земляка*. Тим часом слід спитати, — і тисячі юристів поставлять перед собою таке питання, — чи присуд не містить в собі небезпечного гачка. Висновки з нього, також висновки в галузі міжнародного права, сьогодні ще навряд чи можна передбачати.

Ще кілька слів про підсудного. Протягом сьоми днів процесу він продемонстрував самоопанування, каяття, гідність і велику інтелігентність. Він нічого не дарував собі, йому також нічого не було подаровано, і скоро він заслужив собі оцінку: від років найсимпатичніший злочинець з переконання. В вічі впадали плекано напружені відносини поміж ним і його суддею. Президент сенату д-р Ягуш дивиться на справу в перші дні дуже скептично; здавалося, він шукає підготовлену для фільмування фантастичну історію, але пізніше, щогодини все більш приголомшений, він був примушений визнати, що цій людині слід вірити до найменшого деталю. Чим вірогідніше враження справляв підсудний, тим неспокійнішим ставав президент. Він явно бачив трагедію, його мучило падіння цієї людини. Він шукав виходу з дилеми Сташинського, що видимо стала також його дилемою.

Тому нефахівця не дивує, що беззастережно чесний виконавець замахів фігурує в обґрунтуванні вироку як «бідолаха», за спиною якого, загрозливо і могутньо, стоїть тінь держави, що, не зважаючи на всі розмови про коекзистенцію, урядово затвердила політичні морди. В обґрунтуванні вироку написано малими літерами, навіть майже цілком зникли всі зізнання Сташинського, в яких ідеологічно отруений убивця з отрутою, щоправда з трудом, утотожнює себе з тезою: правильне те, що корисне комунізму. Фігура агента-зірки стала малою; як «інструмент» вона представлена ніби фрагментом себе самої. Що робити з «помічником»? Зрозуміла річ: слід судити милостиво.

М'який вирок, політичний вирок. Вирок, що одночасно задовольняє почуття і збуджує розум. І вирок великого політичного значення. В його обґрунтуванні головному і відсутньому злочинцеві читається мораль. Сташинський, «людина цілком відмінна від таких типів, як Айхман», «вкінці вів добру боротьбу і врешті виграв її», підкреслив д-р Ягуш і сконцентрував увагу, подібно до того, як це зробили у випадку Поверса судді Хрущова, на тих, хто користувався «інструментом». Та обставина, що советська таємна служба «тепер мордує лише з виразного наказу уряду», є для сусідніх держав, безумовно, жадною втіхою...

... Справа Сташинського ще не закінчена; можна припустити, як вже сказано, що вона пересунеться з карної площини у площину міжнародного права. Як ми вже інформували читачів в наших звітах про процес, справа мабуть розгорнеться далі: колишній член американсько-

* Помилкове твердження, мовляв, «вдови», отже і пані Бандера, прохали пощади для убійника, не має підстав. Про це можна довідатися з ходу процесу.

го конгресу Чарльз Й. Керстен, адвокат пані Бандери, плянує обвинуватити Хрущова перед Комісією Об'єднаних Націй для Оборони Людських Прав, а адвокат д-р Нойвірт хоче домогтися відшкодування.

Ілюзії? В кожному разі це замах на репутацію держави, що вміє смертоносно регулювати свою відлигу.

Вальтер Біттерманн
„Münchner Merkur“, München, 20. 10. 1962.

ПРОЦЕС З ОБМІНЯНИМИ РОЛЯМИ

Закінчився один з найбільших подивугідних процесів у Західній Німеччині. Сташинський утік до Західнього Берліну 12 серпня 1961 р., один день перед тим, як Ульбріхт цілком опустив залізну заслону вповпереки цілого міста і тим закрити усі дороги до втечі на Захід. Він (Сташинський) віддався під опіку західних окупаційних чинників, де насамперед його допитували американці, опісля передали західнонімецькій службі безпеки. Сташинський признався, що замордував двох українських екзильних політиків в Мюнхені 1957 і 1959 рр. з допомогою отрути ціянкалію, і що він роками працював, як російський шпигун. Його історія виглядала такою фантастичною, що ніхто не хотів йому вірити, бо навіть під час процесу суд постійно підкреслював свій сумнів щодо правдивості зізнань підсудного. Це був процес з обмінними ролями — обвинувачений намагався всіма силами довести судові, що він вчинив злочин, а суд вишукував сумнівні пункти, що можна б було підважити зізнання підсудного. Один експерт з західнонімецької розвідки свідчив на користь Сташинського, а в некористь суду. Російський агент (Сташинський — ред.), за твердженням експерта, є цілком достовірною людиною, а його документ, що його він подав (судові), є цілком правдивий. Зізнання Сташинського перед поліцією відповідали правді...

Недовірливі обсерватори процесу в Карльсруге не вірять тому, що душевне розкаяння Сташинського загнало його в обійми західнонімецького правосуддя. Ці скептики припускають, що Сташинський протягом кількох років студював життя поза мурами німецьких тюрем і свідомо калькулював, що тільки таким способом буде найбезпечніше врятувати своє життя. В советах він жив у великій небезпеці, а як анонімний агент, що втік на Захід, він також був би знищений. А яка небезпека йому загрожувала, про це він знав, мабуть, найкраще.

„Dagens Nyheter“, Stockholm, 20. 10. 1962

ВИРОК У СПРАВІ СТАШИНСЬКОГО

Цим вироком не було започатковано нової ери в судових вироках Федеральної Судової Палати, але він знову виявив щирість нашої найвищої інстанції для карних справ. Правда, не існує двоякого роду права.

Морд є мордом, також тоді, коли йдеться про політичний замах і виконавець замаху розкаюється та йому не можна відмовити в симпатії. Але тут можливі дві обставини справи, які слід насамперед знайти і тоді, застосовуючи однакові юридичні критерії, по-різному оцінити.

Тому Сташинського не можна було засудити як скритовбивцю, а лише як помічника при виконанні двох скритовбивств. Тому кара повинна була бути лагіднішою, ніж того вимагала прокуратура.

Людину, яка, будучи дев'ятнадцятилітнім юнаком, невинно потрапила до «диявольського кола», судили в Карльсруге досвідчені і мудрі судді. Їм придався їхній багаторічний досвід в галузі діяльності таємних служб і особливо советської. Всі зізнання підсудного в цій справі вони могли перевірити на підставі власних знань. Лише справжній агент міг витримати іспит перед цими аргусовими очима.

Судді виявили мудрість. Як багато людей стали винними в гітлерівській Німеччині і все ж їм не можна зарахувати їхні провини в такий самий спосіб, як це слід було б зробити, коли б вони були вчинені в правовій державі. Зрозуміла річ, для злих вчинків немає виправдання. Але при їхній оцінці слід відрізнити людей, що живуть в Союзній Республіці, тобто у вільній країні, і мають на своїй совісті людське життя, від такого агента як Сташинський, якому його власна держава наказує виконувати такі ганебні вчинки і якого для такої діяльності протягом років систематично виховували.

Але агент советської таємної служби КГБ не був би засуджений порівняно так м'яко, коли б він виконав свої вчинки від свого власного імені. Примус і зіпсоване державою оточення не вистачають для м'якішої оцінки злочину. Хто діє як помічник, але виконані накази розглядає як своє підвищення і внутрішньо схвалює злочини, той є також скритовбивцею, коли він під примусом державних інтересів виконав діла Каїна.

Такі люди, як Айхман, не можуть уникнути обвинувачення у скритовбивстві. Але Сташинський не був людиною такого типу. Зовнішні ознаки говорять в його користь. Він не проявляв власної ініціативи, він не виявляв власного зацікавлення. Судові пощастило протягом майстерно керованого процесу заглянути в середину цієї людини. Не лише протягом хвилин, а протягом довгих годин. І який був вислід?

Кожний, хто був свідком цього процесу, переживав те саме, що переживали кримінальні службовці і судді. Спочатку не можна було вірити, таким неймовірним все це здавалося. Ніби це був сценарій готової для фільмування агентурної історії. Але скептичність все більше зникала, зізнання підсудного здавалися чимраз вірогіднішими, і вкінці кожний сумнів було усунено. Щоправда, для цього треба було шости днів. Від дев'ятої години ранку до шостої години вечора з обідньою перервою. Процес розпочався в похмурій, гнітючій атмосфері, кінцева картина бу-

ла приголомшуюча: очищена людина з пекла московської майстерні політичних злочинів!

Сташинський уникнув усіх загрожуючих його існуванню загроз, уникнув навіть довічного ув'язнення. Також його процес обминув загрози підводні камені. Суд не відійшов ані на сантиметр від прямої лінії мислення держави, в якій панує право. Головний процес не став ані процесом українців, хоча їхня справедлива вимога самовизначення викликає в нас, німців, більше ніж тільки співчуття, ані показовим процесом проти позакулісових керівників.

Але відповідальність Москви за ці злочини стала очевидною. Вбивці обох українців Ребета і Бандери сидять в російській столиці. Так, можна висловитись ще точніше: вони знаходяться в теперішньому советському уряді. Нема жадного сумніву в тому, що вони в цих обох випадках забруднили собі руки кров'ю, і, на жаль, ми занадто добре знаємо, що це не єдині випадки.

Хто складе обвинувальний акт проти Москви? Українці сподіваються, що обвинувач знайдеться. Це могло б статися лише в Об'єднаних Націях. Але могутні злочинці, на жаль, частіше вислизують від земних суддів, особливо тоді, коли цими злочинцями являються держави. Однак обвинувачення перед суспільством залишається: советську систему насильств у випадку Сташинського поставлено до ганебного стовпа.

А що зробить Бонн? Доведено безсовісне порушення суверенітету нашої Союзної Республіки. Ребета і Бандеру було замордовано в Мюнхені згідно з советським наказом. Карне і міжнародне право були знехтовані. Перед Москвою ніхто не може почувати себе в безпеці, жадна держава, жадна людина. Також під знаком так званої коекзистенції практикується жорстокість політичних джунглів, коли вона здається доцільною. «Посланці миру» можуть маскуватись назовні як лагідні агнятка, але внутрішньо большевики залишаються хижими вовками.

Один з них відірвався від зграї. Все ж він мусів одержати кару. До права кожної людини, що завинила, належить покута. Один з прокурорів згадав другу частину Фавста Гете.

В долі Сташинського відіграла також роль любов. В ній полягає прояснювальний фінал процесу. Дівчина з невільної частини Берліну спричинила вирішальну перемену. Її ім'я ми тут не назовемо. Нехай вона залишиться безіменною представницею тих наших земляків в советській зоні, які ані під Гітлером, ані під Сталіном, ані під Хрущовом не забули, що справедливість і несправедливість стоять понад державними інтересами.

В цьому процесі переплелися: визвольна боротьба шляхетного народу, зіпсованість політичної системи, об'єктивність найвищого карного суду, провина і покута російського громадянина і свобода совісти одної німкені зі сфери панування Панкова. Але та обставина, що в агента і ката російського терористичного апарату зберігся спогад про християн-

ський батьківський дім і привів його знову на правильну дорогу, є найбільш хвилюючим і одночасно примирюючим вислідом цього процесу. В пам'яті зберіглася заповідь: Не вбивай!

„Badische Neueste Nachrichten“, Karlsruhe, 20. 10. 1962

ЛИШЕ ВІСІМ РОКІВ

Західнонімецький найвищий суд засудив у п'ятницю советського шпигуна Б. Сташинського на вісімрічне покарання важкою тюрмою. Сташинський обвинувачений і засуджений за підступне замордування двох українських екзильних провідників з наказу російської розвідки, а також за шпигунство на рахунок Москви протягом трьох років. Цей релятивно легкий вирок мотивувався судом так, що Сташинський був тільки зручним знаряддям своїх безпощадних хлібодавців. «Наказодавці є в Москві і зараз ми не можемо притягнути їх до відповідальности», — сказав суддя. До кари зараховано слідче ув'язнення протягом понад одного року. З решти сім років кари Сташинський напевно не буде довше сидіти, як, може, п'ять років, опісля він зможе знову з'єднатися з своєю східнонімецькою дружиною.

Після відчитання присуду західнонімецький пресовий референт заявив: уряд Західної Німеччини вважає найбільшою огидою те, що на вільній німецькій території інша держава виконує криваві вбивства своїх політичних противників. Є дуже правдоподібним, що ця справа матиме дипломатичного характеру наслідки.

„Stockholms-Tidningen“, Stockholm, 20. 10. 1962

СОВЕТСЬКИЙ ШПИГУН СТАШИНСЬКИЙ ЗАСУДЖЕНИЙ НА ВІСІМ РОКІВ КАТОРЖНОЇ ТЮРМИ

Тільки вісім років каторжної тюрми для скритовбивці Сташинського. Такий є вирок Найвищого суду в Карльсруге, не зважаючи на вимогу федерального прокурора, який домагався (в Захід. Німеччині немає кари смерті) двічі довічного ув'язнення за подвійний морд. Лагідність трибуналу може заскочити всіх тих, хто не був присутній в останні дні процесу. Цивільна сторона, в особі німецьких адвокатів родин Ребета і Бандери (обидва — жертви Сташинського) абстрагувала, насправді, від усякого бажання помсти. Вони самі, за незначними винятками, говорили про злагіднюючі обставини. Їх американські дорадники, зокрема п. Керстен, конгресмен і знавець проблем советського комунізму, викрили перед судом механізм і психологію політичного злочину в ССРСР, обмежуючи цим самим відповідальність окремої людини. Навіть серед кіл української еміграції, після глибоко зворушливого виступу Наталі Бандери, дочки замордованого провідника вільної України, можна було відчутти бажання, щоб трибунал дав доказ лагідности.

«Все ж таки він (обвинувачений) був українцем, тож не трактуймо його так, як він потрактував нас» — такі слова можна було почути.

Я мала нагоду говорити з п. Керстеном, американським адвокатом, що деякий час був також прокурором у США. Він сказав мені в загальному таке: «Якщо б я був „правовірним” комуністом в ССРСР, я забив би свою рідну маму без протесту проти одержаного наказу. Я знаю занадто добре ментальність тих людей, я студіював її впродовж дванадцяти років мого життя. Крім цього зважте, що цей чоловік не був заарештований як запідозрілий у капітальному злочині, але він сам віддав себе в руки суду. Вплив його жінки, зроджені в його душі сумніви щодо слухності одержаних наказів, врешті докори сумління перемогли безоглядну доктрину, в якій він був видресуваний».

Незвичайна переміна

Це дуже знаменна річ. В своєму останньому слові перед трибуналом він просив, щоб суд не судив його згідно зі законом, а під кутом лагідності. Для комуніста, яким він був, ця переміна є незвичайна. Він не пробував ані виправдати себе, ані обманювати лише через часткові признання. Завдяки йому ми знаємо не лише таємну зброю, що може служити для виконання досконалого злочину, але більше того — ми знаємо також те, що ССРСР далі застосовує політичний морд супроти перебуваючих за кордоном ворогів та що це відбувається з наказу уряду, і що, не зважаючи на запевнення Хрущова, в цій ділянці нічого не змінилося від часів Сталіна.

«Я особисто вважаю, що, виявляючи все це нам, Сташинський зробив вільному світові величезну послугу. Воно ясно, з другого боку, що ця людина вже більше не є небезпечна. Жах перед мордом привів її аж до нас. Цієї людини вже не треба боятися».

На мою думку, одно є певне: Сташинський, вийшовши колинебудь на волю, аж до кінця свого життя мусітиме боятися помсти з боку КГБ. Цей страх, в якому йому доведеться жити, є карою не меншою за інші.

Dominique Auclères, „Le Figaro“, 20. X. 1962.

МОРД Є МОРДОМ

Морд уже не є мордом. Сенсаційним вироком у справі Сташинського Третій Карний Сенат Федеральної Судової Палати перевернув догори поняття морду німецького карного права і цим зробив фатальний внесок до загальної правної непевності. Коли свідоме і підступне вбивство людини більше не є мордом, а лише допомогою при вчиненні морду, бо воно було виконане на підставі наказу, через що виконавець є лише «зловживаним інструментом високопоставлених позакулісових керівників» і «помічником у буквальному розумінні цього слова», тоді в майбутньому кожний може послатися на цей вирок найвищого суду, хто в минулому, тепер або в майбутньому в наслідок «могутнього, керованого державою масового гіпнозу», виконуючи накази якогось політичного керівництва, мордує людей.

Коли численні процеси у справі вчинених за часів нацистівського панування масових мордів, крім спокутування вини за ті злочини, мають ще якийсь сенс для майбутнього, то саме той, щоб вияснити й останньому громадянину, що злочин лишається злочином, також тоді, коли він відбувається з наказу політичного керівництва, і що слід очікувати переслідування за нього, як тільки в державі відновляться правові порядки. Цю повчальну науку Федеральна Судова Палата тепер замазала.

У випадку Сташинського слід ще взяти до уваги, що виконавець злочину не повинен був очікувати злих наслідків для себе, коли б він не виконав вже першого замаху. Ніхто не міг перешкодити йому зголоситися в органів безпеки Союзної Республіки ще перед першим мордом. Але він був у той час ще виконавцем злочину з переконання, який вірив, що існує добра підстава знищити ворогів своєї батьківщини. Так само думав дехто з катів (німецьких — ред.) концентраційних таборів і був все ж таки, і при тому цілком справедливо, засуджений за морд. Коли пізніша переміна, що відбулася в особі вбивці обох екзильних українців Ребета і Бандери, дійсно дає підстави для м'якшої оцінки його вчинків, то можна було спробувати це врахувати при пізнішому акті помилування. Ні в якому разі Третій Карний Сенат не повинен був через це валити обов'язуючі поняття кожної правової держави.

„Frankfurter Rundschau“, Frankfurt/Main, 20. 10. 1962.

ПОМІЧНИК І ЙОГО ПАНИ

Вирок у процесі Сташинського, що його оголосив в п'ятницю Третій Карний Сенат Союзного Найвищого Суду, здається, здивував суспільство. Більшість тих, хто слідкував за процесом, очікувала засудження за подвійний морд, що неминуче означало б для підсудного довічне ув'язнення. Однак, хто уважніше познайомився зі вчинками Сташинського, той мусів замислитись над тим, чи не був підсудний так міцно запряжений в волю і апарат своїх замовників, що вчинки, які він, дивлячись поверхово, ніби виконав сам, в дійсності були справою його начальників в советському Комітеті Государственной Безопасности, для яких він був — звичайно необхідним — інструментом. Найвищий суд визнав це тлумачення правильним і засудив Сташинського не за морд, а лише за допомогу при виконанні мордів. Коли у промовах оборонця та співобвинувачів і їхніх адвокатів знову і знову вказувалося на те, що відповідальні за замордування Ребета і Бандери сидять в Москві, дехто зі спостерігачів, можливо, запитував себе, чи не слід було б в судовій залі стриматися від таких заяв, бо їх можна лише розуміти як політичні деклямації. Вирок Третього Карного Сенату показує, що саме ці твердження були покладені в основу правної оцінки справи Сташинського. Право маніфестується не лише юридичними формулами.

Процес показав, що наші суди вміють розглядати також карні справи з зовнішньо-політичним вибуховим змістом так, як того вимагає прав-

но-державний порядок Союзної Республіки. Третій Карний Сенат від самого початку свідомо усунув все, що могло б створити атмосферу показового процесу. Тут, як і в кожному іншому карному процесі, йшлося тільки про те, щоб знайти правду і відповідно до виявленого стану речей правильно застосувати закон. При цьому, зрозуміла річ, треба було весь час говорити про наказодавців Сташинського, їхні мотиви і методи. Вчинки підсудного в Німецькій Союзній Республіці не можна було розглядати окремо від їхнього плянування, підготовки і початку в Советському Союзі і в Карльсгорсті. Протилежний, фіктивний підхід до справи був би не тільки безглуздим, але і протизаконним. Суд повинен був також розглянути попередню історію справи, що починається з завербування Сташинського як агента; бо для викриття суті справи, як також для її правної оцінки, важливо знати, чому цей молодий чоловік потрапив до лав служби безпеки і як він себе там поводив. Вирок вияснює всі ці пов'язання.

Найвищий суд намагався зробити процес без штучно створених сенсацій; йому при цьому допомогла невмолимість, з якою він завжди, і також на цей раз, не допускав до судової залі фотоапаратів, апаратури для фільмування і магнетофону. Не треба мати великої фантазії, щоб уявити собі, як легко цей процес міг бути представлений у фальшивому світлі, коли б він розпочався перед магічним оком і вухом технічного апарату кінохронік. Ми маємо нагоду з задоволенням ствердити, що ми навіть у випадку таких карних процесів політичного характеру не заповнюємо судових заль делегаціями від підприємств. Хто пропонує «народові» юстицію в такий примітивний спосіб, той підриває її фундамент. Уява про те, що процес Сташинського міг би відбутися перед лицем киплячої народньої душі, є для нас кошмарним сном.

Коли ближче придивитися до того, що процес виявив стосовно методів праці советської таємної служби, то впадає в вічі цілий ряд великих помилок. Хто досі, не зважаючи на повчальні приклади, — ми нагадуємо справу советського шпигуна Пріпольцева, яку розглядав Найвищий суд в минулому місяці лютому — не хотів тому вірити, той може тепер буде примушений визнати, що також советська служба безпеки інколи буває примушена варити на воді. Резервуар людей, придатних для виконання складних доручень, в советських росіян не є необмежений. Коли б це було не так, то служба безпеки не поводитися б зі Сташинським як з незамінним співробітником також тоді, коли його вже не можна було вважати цілком надійним. Керівники советського Комітету Государственной Безопасности роблять помилки. Інакше тодішній шеф Комітету Шелепін не дозволив би Сташинському — всупереч службовим правилам — одружитися з надто непевною під політичним оглядом чужинкою; і він не дозволив би своєму агентові поїхати на похорон до місця, що знаходилося в кількох кілометрах від дірки на Захід, через яку вже досить часто тікали люди з його організації.

Мабуть, у війську агентів, які мають звичайне завдання когось охороняти, також часом бракує людей з відповідними кваліфікаціями. Цій нестачі завдячують Сташинський і його дружина те, що їм пощастило втекти до Західного Берліну. Такий досвід не повинен спонукати нас зробити висновок, що советська таємна служба є заіржавленою зброєю; замордування Бандери доводить протилежне; але досвід повинен до відповідної міри зменшити наше уявлення про те, ніби советська служба безпеки працює без помилок — уявлення, яке Москва свідомо намагається викликати.

Однак важливішою є інша, звичайно також не нова, наука з процесу Сташинського. Советський Союз цілком не поважає суверенності Німецької Союзної Республіки. Нам відомо, що він постійно порушує наші кордони і засилає до нас агентів; і ми маємо підставу припускати, що він не перестане цього робити в майбутньому. Союзна Республіка обороняється, наскільки вільна держава з вільним суспільством може оборонятися від таких нападів. Поліція та суди мають постійно справу з багатьма уповноваженими советського Комітету Государственной Безопасності, які метушаться поміж нами як небажані гості. Протягом років ми звикли до цього вияву холодної війни Советського Союзу проти нашої країни, може навіть надто звикли. Багато мешканців Союзної Республіки, здається, вважають, що не може бути особливо небезпечним те, що діється так одноманітно і такий довгий час.

Але існує щось, до чого ми ніколи не звикнемо, — це скритовбивства на нашій території, що їх організує советський уряд. Советське керівництво, здається, оцінює нас інакше. Воно навіть знехтувало — особливо у випадку замордування Бандери — звичайне правило, згідно з яким уряд офіційно ніколи нічого не знає про злочини, які на його доручення були виконані за кордоном — правило, що має свідчити про визнання міжнародного права і є чимось більшим, ніж нічого не вартою формальністю. Сташинський одержав у нагороду «за свої заслуги» орден Червоного прапора разом з грамотою, яку підписав власноручно тодішній голова советської держави Ворошилов. В Москві знають, що такого роду справи різними шляхами можуть дійти до Заходу. Але знання про таку небезпеку, мабуть, не було для советського уряду підставою для того, щоб, бодай маскуючи своє авторство при вбивстві Ребета і Бандери, виявити більшу обережність. Тому тим більше тепер, коли процес скінчився, Союзна Республіка повинна виправити фальшиву картину. Уряд повинен розглянути, в який найпереконливіший спосіб він може дати зрозуміти Москві, що він оцінює організовані Советським Союзом скритовбивства на особах Ребета і Бандери як брутальне порушення його суверенності і важке обтяження німецько-советських взаємин.

Йоган Георг Райсмюллер
„Frankfurter Allgemeine“, Frankfurt a. Main, 20. 10. 1962.

ЛИШЕ ПОМІЧНИК СКРИТОВБИВЦІ...

Це сталося протягом 24 годин: президент Кеннеді прийняв міністра закордонних справ ССРСР і вів з ним переговори, наслідки яких ще ніхто не може передбачити і зміст яких є державною таємницею, а в Карльсруге найвищий німецький суд назвав скритовбивцем д-ра Ребета і Степана Бандери той самий уряд, репрезентант якого щойно був прийнятий в Білому Домі. Це дві події, які власне не мають між собою нічого спільного, зовсім різної натури і все ж таки, може, долею пов'язані між собою. Тут великодержавна ССРСР виступає в найсильнішому рамповому світлі світової історії як політичний партнер; там малого агента, проти якого висунуто обвинувачення в скритовбивстві, засуджують лише як помічника на порівняно малу кару, бо незалежний суд встановив, що дійсні скритовбивці сидять поза сферою його дії в міністерствах цієї великодержави.

Історія Богдана Сташинського має всі елементи моторошної драми одночасно з елементами великої трагедії. Тут не бракує нічого, що могло б дати Шекспірові матеріял, поруч якого зміст королівських драм є порівняно миролюбним. Але для великої трагедії тут наявний піднесений момент, бо ж цей «нелегальний урядовий кат» сам добровільно зголосився в каральних органів, його судді ствердили, що «він вкінці вів добру боротьбу і зрештою її витримав», і не зважаючи на це, мусіли його послати на багато років до каторжної тюрми. Вони знайшли вихід, якого не хотів бачити прокурор — не зважаючи на всі зменшуючі вину обставини, він бачив у Сташинському лише скритовбивцю, якого слід двічі довічно запроторити до тюрми. Суд бачив скритовбивців там, де були схвалені рішення про морди, де були зформульовані накази про їх здійснення і де були виготовлені засоби для їх виконання. Сташинський є лише інструментом, він не мав жадного власного зацікавлення в тому, щоб морди були здійснені, йому слід зарахувати як злагіднюючу обставину те, що він вів добру боротьбу з самим собою і з організацією, яка тримала його у своїх пазурях.

Лише помічник скритовбивців підлягав юрисдикції суду в Карльсруге. Скритовбивці сидять в іншому місці, і тому тепер чути голоси, що ці скритовбивці повинні стати перед судом. «Повинна знайтися держава, що мала б мужність обвинуватити Москву в цих злочинах» — сказав учора колишній прем'єр України Стецько. Він вказав на те, що існує суд в Газі, який міг би бути компетентним для цієї справи, Комісія Оборони Людських Прав при Об'єднаних Націях і Європейський Найвищий Суд для людських прав.

Шеф пресового відділу федерального уряду (тобто німецького уряду в Бонні — ред.) заявив учора, що Бонн розглядає чи і в якій формі має він висловити протест проти методів советської державної служби без-

пеки в Союзній Республіці. Німецька Союзна Республіка розглядає це як «жахливий факт, що уряд чужої держави, зневажаючи міжнародне право, на німецькій території здійснює політичні скритовбивства».

Факт таких політичних скритовбивств був власне вже давно відомий. Питання комуністичної підривної діяльності протягом десятиріч висвітлювали не лише всякого роду дешеві публікації, в багатьох країнах існують про це недвозначні ясні документи. Однак фактичний матеріал цих справ стосується всюди до часу, який сьогоднішня Росія сама засуджує як безправний час сталінського терору. Але те, що вийшло на денне світло в Карльсруге, відбулося тоді, коли йшла мова про коекзистенцію, коли «соціалістична законність» створила в Советському Союзі більш терпимі умови життя. І в той час, коли на цю тему говорилося багато золотих слів, Богданові Сташинському начепили на груди орден за виконання морду. Президент сенату Ягуш вчора заявив, що в Советському Союзі політичні скритовбивства урядово затверджені. За фасадом коекзистенції, гарних слів про мирне співжиття — це стало ясно в залі суду в Карльсруге — продовжується стара боротьба, для якої всі засоби добрі, включно з холодним, голим мордом і застосуванням «нелегальних урядових катів» на чужій території. Большевизм знову показав у Карльсруге своє обличчя дволикого Януса: тут виступ його дипломатів на паркеті інтернаціональних установ, там співпраця тих самих дипломатів у холодній ліквідації людей, які думають інакше ніж вони.

Чи знайдеться хтось, хто висуне обвинувачення в організації морду проти справжніх скритовбивць д-ра Ребета і Степана Бандери? Чи знайдеться суд, який продовжуватиме справу і обвинувачення там, де припинилася компетенція суду в Карльсруге?

Лише один раз відважився інтернаціональний суд зайнятися подібною справою — підсудними були ті, що програли велику війну. Процес в Карльсруге кидає світло на цілу проблематику процесів в тих випадках, коли підсудними є велика держава.

Нам, німцям, не випадає виступати в ролі офіційних обвинувачів. Але ті, що зобов'язалися допомогти справедливості досягнути перемогу, повинні були б так само старанно вивчити документи процесу в Карльсруге, як вони це зробили з іншими документами. Право не повинно рахуватися з тим, чи злочинець займає великий пост, чи лежить переможений на землі, чи його слід шукати в малій хатині, де він переховується від переслідування після скинення з трону, чи ще сидить в міністерських кріслах. В Карльсруге було засуджено помічника скритовбивців, а де знайдеться суддя скритовбивців?

Друге питання цього процесу стає зрозумілим у зв'язку з учорашніми відвідинами Громика в Кеннеді. Чи допустимо і можливо вести переговори з режимом, який посилає вам до вашої країни скритовбивців? Пере-

говори вести можна, навіть треба, бо нема іншого виходу. Але, йдучи на такі переговори, слід добре знати те, що виявив процес в Карльсруге і що стосується також сьогоднішнього режиму в Советському Союзі. Справу Сташинського не слід приховувати, чи замазувати і її значення не можна применшувати тому, що хтось бажає чи повинен вести переговори. Ведучи такі переговори і розмови, не слід ніколи забувати, що відкритою советською метою є зруйнування наших порядків, що коєкзистенція є лише фасадом боротьби, що партнер у коєкзистенції застосує замість гарячої війни методи підризу з середини, методи громадянської війни. Якими засобами він при цьому користується — це видно з документів процесу в Карльсруге. Лише знаючи це все, можна в розмовах з представниками Кремля прийти до правильних вислідів.

Н. Г. Ліндшау

„Offenburger Tagblatt“, Offenburg, 20. 10. 1962.
„Lahrer Zeitung“, Lahr, 20. 10. 1962.

З БІЛКА І ВОДИ

Це знаменно, що комунізм розглядає людину лише «як продукт з білка і води, який можна дресувати», сказав учора президент сенату д-р Гайнріх Ягуш у своїй промові, якою Третій Карний Сенат Федерального Суду в Карльсруге обґрунтував вирок у справі советського громадянина Богдана Сташинського. Вже розмір кари є ясною відповіддю найвищого німецького суду на багато питань, що виникли у зв'язку з цим гідним уваги процесом.

Не зважаючи на те, що скритовбивства обох екзильних українців були на процесі бездоганно доведені і підсудний склав свої зізнання з майже підозрілою відвертістю, суд засудив його не на подвійне довічне ув'язнення, як того вимагав прокуратор, а на вісім років каторжної тюрми. «Допомога при виконанні скритовбивств» у двох випадках, а не «скритовбивства» — так назвав суд вчинки підсудного і цим заявив, що справжнім убивцею є хтось інший.

«Створіння з білка і води» було інструментом держави, яка зробила скритовбивства складовою частиною своєї системи і при цьому послуговується підступністю, що в багатій на замахі світовій історії не має собі нічого рівного. Президент сенату справедливо назвав процес у Карльсруге доказом того, що так звана коєкзистенція і так звана соціалістична законність цілком не виключають терору і що, не зважаючи на урочисті запевнення 20. з'їзду комуністичної партії, індивідуалістичні скритовбивства і терор в Советському Союзі панують далі.

З диявольською фантазією було сконструйовано інструменти, з допомогою яких можна мордувати нічого не підозріваючих людей, при чому той, хто послуговується цією зброєю з отрути і скляних ампулок, не наражає себе на небезпеку бути викритим і зустріти ефективний спротив. Подобиці одержаного Сташинським доручення і його вчинку, які

він розповів, демонструючи надзвичайну пам'ять, настільки фантастичні і жорстоко примітивні, що обґрунтованою здавалася підозра, що Сташинський одержав доручення поставити перед Союзною Республікою велику пастку і втягнути її в дипломатичні ускладнення.

Цю підозру президент сенату Ягуш на основі свого знання підсудного достатньо розвіяв в обґрунтуванні вироку. Це не була дипломатична акція з метою досягнути якусь певну ціль, а цілком підле скритовбивство і при тому скритовбивство власних земляків на території Союзної Республіки, з якою держава, що не соромиться наймати професійних скритовбивців, втримує дипломатичні взаємини.

Знання, якими нас збагатив вирок Федерального Суду, примушують нас зробити три висновки. Поперше: для Советського Союзу добрі всі засоби, які йому здаються придатними для ведення боротьби за панування в усьому світі. Подруге: ніби мирна советська наука конструює зброю всіх розмірів для скритовбивств. Потрете: вимога українців щодо самовизначення існує далі, не зважаючи на терор.

В особі підсудного і тепер засудженого ми знаходимо віддзеркалення цієї нещасної боротьби України. На його молодості лежить відпечаток сутичок свободолобних українців з поляками, росіянами і націонал-соціалістами Гітлера. Подвійне скритовбивство з доручення держави показує, наскільки великі ще й сьогодні визвольні сили України, що діють частково в підпіллі на батьківщині і частково на чужині, і як фальшиво вони були оцінені у свій час Гітлером, а як їх оцінюють советські можновладці.

Д-р Отто Кілгер
„Hellweger Anzeiger“, Unna, 20. 10. 1962.

ПРИСЛУЖНИК

«Комунізм розглядає людину лише як продукт з білка і води, який можна дресувати».

(З обґрунтування судового вироку в процесі Сташинського, що його зробив президент сенату Ягуш).

Сташинському було 18 років, коли советська таємна служба примусила його зробити болючий вибір: або працювати для тодішнього НКВД і таким способом врятувати своїх батьків від арешту, або відмовитися від співпраці — тоді його батьки були б заслані до сибірського концентраційного табору, бо вони мали зв'язок з українськими партизанами. Сташинський вирішив врятувати батьків. Цим почалося його вплетання в невинність і вину.

Молодий українець у віці, в якому він за законами деяких демократичних країн ще не може цілком відповідати за свої вчинки, був воском в руках цинічних ляборантів людських душ. Вони формували його на свій смак. Він є досить інтелігентним і вони могли послати його до якогось советського посольства з шпигунським дорученням. Вони могли про-

сунути його як шпигуна до центрального комітету якоїсь комуністичної партії. Але вони зробили з нього скритовбивцю. Може тому, що він належав до тих нещасних сотворінь, рисою характеру яких є надмірний послух.

І вони калькулювали правильно: Сташинський замордував, як йому було наказано, антисоветських екзильних українців Ребета і Бандеру. Але тоді відбулося щось, що його змовники не враховували. Десь із підсвідомих сфер його душі, з тої цілком неземної області, яку не може промити жадне миття мозку, навіть советське, постало каяття. Сташинський добровільно зголосився перед своїми судьями. Бо людина є чимось більшим, ніж продукт з білка і води.

В Карльсруге він власне вже від самого початку сидів на лаві підсудних не як скритовбивця, а як прислужник скритовбивць. Сташинський не міг залишитися без кари, бо йому бракувало моральної сили, не зважаючи на все, схаменутися перед лицем своїх жертв. Але справжні вбивці сидять деінде. Суд засудив його лише на всім років каторжної тюрми і не більше, що юридично навряд чи можна заперечити, і показав усьому світові, де цих скритовбивць слід шукати: в безпосередньому оточенні Хрущова.

Сташинський не є тим гомункулюсом, який нас сповнює жахом. Тим гомункулюсом є партія, що в ім'я потворної божевільної ідеї в усьому світі організує скритовбивства.

„Der Abend“, Berlin, 20. 10. 1962.

КЕРІВНІ ДІЯЧІ ЕМІГРАЦІЇ ЗІ СХОДУ ЖИВУТЬ НЕБЕЗПЕЧНО

*В екзильному центрі Мюнхену
було вбито не лише Ребета та Бандеру*

Богдана Сташинського, прислужника советсько-російської служби державної безпеки, що розкався після того, як він в Мюнхені підступно замордував українських еміграційних провідників Льва Ребета і Степана Бандеру, засуджено. До нього поставилися поблажливо, бо він добровільно зголосився в німецьких карних органів і склав обширне зізнання. Справа Сташинського-Ребета-Бандери закінчена. Однак процес перед Федеральним Судом в Карльсруге дав німецькій громадськості і ще більше нашим органам безпеки докладний образ роботи та методів советської служби державної безпеки і обсягу її акцій.

Ту обставину, що докладніших інформацій в цій галузі досі бракувало, підтверджує той факт, що лише зізнання Сташинського викрило початково загадкові випадки смерті Ребета і Бандери як рафіновано виконані політичні скритовбивства.

Що сталося в Мюнхені?

Москва старанно підготовляє своїх агентів для акцій проти керівних діячів яскраво антикомуністичних груп емігрантів зі Сходу. Слід вва-

жати, що не всі скритовбивства і викрадення людей, що сталися після закінчення війни серед емігрантів зі Сходу в баварській столиці, стали відомі державним органам. Маючи свідомість постійної небезпеки, що їм загрожує, деякі з них воліють не лише приймати інші прізвиська, але також приховувати місце свого перебування від німецьких органів. Вже в 1955 році було забито за драматичних обставин невідомими злочинцями словацького екзильного політика і колишнього міністра Чернака з допомогою надісланої поштою бомби. З ним разом загинули два мешканці Мюнхену, які випадково знаходилися в приміщенні пошти, де нічого не підозрюваючи Чернак відкрив згубний пакунок. Кілька місяців пізніше був замордований емігрант зі Сходу Фаталібей, який працював редактором в мюнхенській радіостанції «Радіо Визволення»; було встановлено, що сліди невідомого злочинця вели до східної зони Німеччини. В той час як замах на українського емігранта Чайковського не вдався, екзильний румун Бельдеану потрапив до лабет агентів східної таємної служби і зник безслідно. З великою певністю можна сказати, що він був забитий. 1959 рік приніс цілу серію насильств і злочинів проти керівних діячів емігрантів зі Сходу. Безслідно зник колишній український полковник Никифор Горбанюк, видатний противник комунізму. Його зникненню послідували замах на будинок «Центрального Представництва Політичних Емігрантів з ССРСР» на Лайпцігській вулиці і на будинок видавництва українського еміграційного часопису «Шлях Перемоги» на вулиці Цеппеліна.

Найкраще організована група: українці

З приблизно 55 000 чужинців, що живуть в Мюнхені, емігранти з країн з-поза залізної заслони складають більше половини. Як правило вони фігурують в урядових паперах як «чужинці, що втратили батьківщину». Зареєстровано коло 7500 поляків і українців, 4300 угорців, 4200 югославів, переважно хорватської національності, 2500 чехів і словаків, 2300 росіян, 1500 румунів, 1300 литовців, 800 лотишів, 500 болгарів, 400 естонців і 40 албанців. До цих осіб слід ще додати приблизно 6000 «бездержавних чужинців», які теж здебільшого походять з країн східного блоку і прибули на Захід або в кінці війни, або разом з відступаючими німецькими військами. Багато тих людей зуміли пробитися до Союзної Республіки в більш чи менш пригодницький спосіб вже після закінчення війни через суворо охоронювані кордони. Найсильнішою, внутрішньо найкраще об'єднаною і найкраще зорганізованою є без сумніву українська група. Вона користується ефективною матеріальною підтримкою з боку закордонних організацій і своїх земляків у США, Канаді та Австралії. Її провід завжди дуже добре поінформований про політичний та господарський розвиток у старій батьківщині. Відповідні інформації він одержує з допомогою постійно діючої таємної кур'єрської служби, яка підтримує зв'язок з однодумцями в Україні.

Є також розходження

Як чехи, словаки, поляки та югослави, так і українці принесли всю свою національну проблематику до країни, в якій вони поселилися. Різниці в політичних поглядах, так запевняють їхні керівні діячі, все ж не настільки великі, щоб вони могли спричинити морд, вбивство або викрадення людини. Екзильних українців також не можна привести до одної генеральної лінії, але вони творять все ж найздисциплінованішу групу. Їхня газета в Мюнхені має порівняно великий тираж і поширюється не лише в майже всіх європейських країнах, але також в Північній та Південній Америці, Канаді та Австралії. Політичні протиріччя всередині окремих груп постають особливо в наслідок діяльності радіостанції «Вільна Європа» і тих сил, які її обслуговують. Тенденція радіопередач викликає серед емігрантів зі Сходу дуже багато заперечень і часом висловлюється підозра, що той або інший відповідальний редактор, мабуть, стоїть на службі Москви.

А наші органи безпеки?

Хто одержав право вважати себе за гостя Союзної Республіки, повинен мати також гарантію достатнього захисту з боку наших органів безпеки. Однак серія замахів показує, що цей захист дуже умовний. Вину слід шукати не в недбальстві, а в особливих труднощах, спричинених підступами агентів.

„Mittelbayerische Zeitung“, Regensburg, 20. 10. 1962.

ЗАГАДКОВА СПРАВА — ЗАГАДКОВИЙ ВИРОК*

В основі кожного вчинку — коли він не був зроблений душевно хворою людиною — стоїть мотив. У Богдана Сташинського не можна знайти вірогідного мотиву не лише для обох замахів, але також для всієї його поведінки, як він її описав.

Чи можна вважати правдоподібним, що переконаний український націоналіст з-за незначної провини — якою є їзда залізницею без квитка — робить цілковитий внутрішній поворот і раптом стає активним комуністом? З-за такої дрібниці підпільник обертається у ворога своїх антикомуністичних товаришів? І стає інструментом своїх учорашніх

* *Примітка редакції:* Тенденційність статті, що її тут друкуємо, відразу впаде в вічі читачеві, який докладно ознайомився з матеріалами процесу і має бодай мінімальне уявлення про підсоветську дійсність та методи НКВД-КГБ. Автор явно прагне відвернути увагу читача від головної проблематики: злочинів советського уряду та героїчної визвольної боротьби українського народу, намагаючись викликати сумніви та недовір'я до всього, що було докладно з'ясовано на процесі. Поява цієї статті саме в мюнхенській «Абендцайтунг», не здаватиметься випадковою, коли взяти до уваги, що ця газета (єдина в західнонімецькій пресі) спеціалізувалась на очорнюванні українського визвольного руху та його керівників.

смертельних ворогів? І врешті уповноваженим для скритовбивств советської таємної служби?

Ні, це вже забагато, навіть для наївних людей.

І тоді відбувається перший морд. У скоро зникаючій отруйній парі з пістоля впав мертвим український еміграційний провідник Лев Ребет. Два роки пізніше Сташинський в такий самий спосіб «зліквідував» українського націоналіста Бандеру. Він ніби одержав за обидва морди високу советську нагороду. Питання щодо мотиву цих мордів лишається нез'ясованим.

В той час, коли Сташинський мордував, він перебував на Заході. На вільному Заході. Ніхто не мав і найменшої підозри щодо нього. Він мав досить грошей. Коли він уже не використав можливості залишитись на Заході перед вчиненням першого морду, то все ж немає жадного мотиву для його повернення до сфери панування комуністичної поліції.

Чому люди з російської таємної служби дозволили цьому чоловікові шлюб з німецькою дівчиною у Східньому Берліні? Нормально вони таких дозволів не давали. Але, коли вони дозволили шлюб, то є вже цілком неправдоподібним, що вони дозволили ведення двох окремих господарств, так що чоловік жив у Москві, а дружина у Східньому Берліні. Аджеж ми чули твердження, що замовники Сташинського в той час ставилися до нього з недовір'ям і розглядали його як непевну людину. Не зважаючи на це, вони пустили його до своєї дружини до Східнього Берліну, щоб взяти там участь у похороні своєї дитини!

Чи є хтось готовий серйозно повірити, ніби шефи московських скритовбивців мають стільки сантиментальности, що вони дозволяють непевному найнятому ними подвійному скритовбивці поїхати до бази для втеч Східнього Берліну — саме за два дні перед побудовою там муру? І хто готовий проковтнути версію, ніби найкваліфікованіші таємні агенти Москви були нездібні унеможливити втечу Сташинського та ще й у товаристві його дружини?

І нарешті: чому Сташинський зголосився в німецькій контррозвідці? Чому він признався? Хто хоче повірити плаксивим заклинанням його дружини, яка радше воліє передати свого чоловіка, якого ніхто не підозріває, каторжній в'язниці на довічне ув'язнення, ніж мукам власної совісти?

Щоправда, про довічне ув'язнення, як його вимагав державний прокурор за кожне з обох скритовбивств, вже більше нема мови. З допомогою правничої конструкції, яка викликала значну сенсацію, суд зробив тонке відрізнення поміж скритовбивцею, який вбиває, і скритовбивцею, який вбиває на доручення, бо перебуває під тиском. Замість того, щоб одержати двічі довічне ув'язнення, стрілець з отрутою Сташинський одержав вісім років каторжної тюрми з врахуванням часу слідства. Воістину вирок, який повинні зятимити собі всі скритовбивці і ті, що хочуть ними стати.

Отже, хто під тиском і примусом підступно, свідомо і рафіновано мордує двох людей, — якими несимпатичними вони не були б, — той може відповідно до обставин розраховувати на лагідних суддів. Президент Сенату Ягуш, голова суду в Карльсруге, сказав, за повідомленням німецької пресової агенції, у своєму обґрунтуванні вироку: «саме ми, німці, маємо для таких людей, як Сташинський, особливе зрозуміння».

Знаменне речення! Обґрунтування вироку проти людини, яка двічі вбивала людей з допомогою диявольської зброї, рідко оберталось в такий спосіб у справжню оборону. Найнятому скритовбивцеві — найнятому за гроші, обіцянки і високий орден — було сказано, що мордував не він, а його наказодавці.

Для нормальної людини це лише, може, означати, що в такий спосіб постає нова велична конструкція: скритовбивця, який не є скритовбивцею, а лише помічником скритовбивці. Вигляди для скритовбивць на допущення кращують.

„Abendzeitung“, München, 20. 10. 1962.

З усіх кінців Західньої Європи напливають листи до найвищого німецького суду в Карльсруге з проханнями помилувати підсудного.

«Дайте йому свободу! — пише автор одного листа. — Він зробив своїми зізнаннями для Заходу і для Атлантийського Пакту велику послугу!»

Автор іншого листа пропонує:

«Дайте Сташинському пашпорт на таке ім'я, яке він собі бажає, і дайте йому 50.000 марок, щоб він одержав можливість розпочати нове життя».

„Bildzeitung“, Hamburg, 21. 10. 1962

ВИСТУП НАТАЛІ БАНДЕРИ ПЕРЕД СУДОМ

Яким багатозначним був цей процес не лише в політичному, але також у людському відношенні — це стало виразним в той день, коли виступила дочка Бандери.

«Слово має панна Наталя Бандера».

Коли президент Сенату д-р Ягуш звернувся з цими словами до дочки замордованого в 1959 році провідника українського визвольного руху Степана Бандери, шелестіння записних книжок негайно припинилося.

Погляди німецьких та закордонних журналістів зупинилися, мов зачаровані, на малій, одягненій в чорне постаті молодої українки.

В її манері себе тримати, в усій її поставі не було й натяку на ту визиваючу самовпевненість, якої власне слід було б очікувати від побічного позивача.

І все ж Наталя Бандера не справляє враження безпомічної дівчини, що прохає співчуття. В ту мить, коли вона бере в руки рукопис і піднімається з місця, постають в пам'яті слова експерта федеральної служби

безпеки, який виразно висловився, що Організація Українських Націоналістів, якою раніше керував Бандера, є дійсно революційним рухом.

Те, що каже Наталя Бандера в цей знаменний день 15 жовтня (це третя річниця з дня смерті її батька) не містить в собі власне нічого високополітичного. І все ж її написана рукою промова, яку вона читає без затримки з ледве помітним тремтінням свого дзвінкого голосу, є від початку і до кінця обвинуваченням — не Сташинського, очі якого скеровані додолу, а виключно тих потуг насильства, які протягом останніх десятиріч поневолювали батьківщину цієї дівчини.

Сталін чи Хрущов, Пілсудський чи Перацький, Гітлер чи Гімmlер — всі вони принесли народові, до якого належить Наталя Бандера, лише страхіття: поневолення, заслання, грабунок, поділ.

Навіть на чужині, у вільній частині Німеччини, вони не могли зберегти себе від підступних вбивств з боку їхніх поневолювачів.

Політична промова? Так! Але більше того: вона надає процесові того відтінку, якого йому досі бракувало: людського.

Тендітна молода українка знову сіла на лаві поміж адвокатом д-ром Падохом (Нью-Йорк) і д-ром Нойвіртом (Мюнхен).

Президент Сенату перериває майже задушливу тишу:

«Чи міг би я пізніше, панно Бандера, одержати текст Вашої промови?»

Вона лише киває головою...

Цей історичний процес в Карльсруге колись забудеться, але слова молодій Наталі Бандери, в яких звучало пристрасне бажання індивідуальної і національної свободи, повинні бути збережені в пам'яті.

Вольфганг Штраус
„Der Mittag“, Düsseldorf, 22. 10. 1962.

Вирок у Карльсруге виявив з цілковитою ясністю: головним обвинувачем і головним злочинцем була і залишається большевицька система, до методів якої належить політичне вбивство.

„Augsburger Allgemeine“, Augsburg 22. 10. 1962

СВІЙ ВЛАСНИЙ ПОМІЧНИК

Голова Третього Сенату засудив вже так багато політичних злочинців і мав так часто справу з безсовісними методами советського режиму, що він просто не міг не помітити користи від зробленої Сташинським зміни фронту. Без його втечі з советської цвинтарної камери до німецької в'язниці ще й досі якийсь бравий дурень на Заході вірив би в моральне «перетворення» советського режиму після смерті Сталіна. Однак вже майже десять років минуло від сконання Сталіна, а послідовники Ягоди та Берії й далі застосовують фізичне винищення своїх політичних противників. Не зважаючи на нормальні дипломатичні взаємини з Союзною Республікою, московський урядовий орган не соро-

миться озброїти скритовбивцю для того, щоб він на німецькій території знищив противника советського режиму. Коли йому замах вдався, він одержав як винагороду «за свої заслуги» орден Червоного прапора з грамотою, підписаною власноручно тодішнім головою советської держави, товаришем для мордів Ворошиловим. Зізнання Сташинського викрило советський уряд як банду, яка винесла з Кремля лише прах Сталіна, але не його методи.

Ця обставина відіграла свою ролю в тому, що Третій Карний Сенат в Карльсруге розглядав вчинені Сташинським підступні скритовбивства більше з людського боку, ніж з боку параграфів. Але чи не було б для правосуддя краще засудити виконавця замахів за вчинені скритовбивства на довічну тюрму і рекомендувати його для порівняно швидкого акту помилування, ніж схвалити вирок, в якому скритовбивця вперше фігурує як власний помічник.

Однак лагідність, яку в Карльсруге знайшов Сташинський, аж ніяк не є підставою також лагідно судити про московських організаторів мордів. Федеральний уряд не повинен боятися спитати в ноті пана Хрущова, який при кожному порівняно невинному У-2-інциденті скаженіє і скидає черевики, як довго він ще збирається посилати скритовбивців на німецьку територію і їх після виконаного злочину нагороджувати орденами.

Фріц Попенберген

„Frankenpost“, Hof, 23. 10. 62.

„Marktredwitzer Tagblatt“, 23. 10. 62.

СПРАВА СТАШИНСЬКОГО ТЕПЕР СТАЄ «ПОЛІТИЧНОЮ»?

*Дружина агента відхилила пропозицію дати інтерв'ю
за 20 000 німецьких марок*

Процес проти советського подвійного скритовбивці Богдана Сташинського скінчився; але «політична» справа Сташинського ще не скінчилася. Представник федерального уряду зайняв в понеділок становище до сенсаційного процесу проти скритовбивці українських екзильних політиків д-ра Ребета і Бандери, який скінчився не менш знаменним вирокком — вісім років каторжної тюрми за допомогу при вчиненні двох мордів.

Речник уряду підкреслив з усією ясністю: «Всупереч міжнародньому праву советський уряд організував і здійснив політичні скритовбивства на німецькій території». Він дав зрозуміти, що федеральний уряд напевно не скоро забуде «ці мерзенні, фатальні вчинки».

Щодо особи Сташинського речник уряду заявив: «Перед Карним Сенатом ще ніколи не стояв порядніший і чесніший підсудний». Немає жадного сумніву в тому, що зізнання Сташинського під кожним оглядом

правдиві. Внутрішня переміна шпигуна спричинила в його замовників з советської розвідувальної служби «приголомшення, розгубленість і жах»; про його втечу вони були поінформовані німецьким шпигуном Фельфе.

Ця втеча не може бути фіктивною, бо втікач «в найстрашніший спосіб скомпромітував найвищі інстанції Советського Союзу». Спосіб думання Сташинського до часу його втечі не можна міряти християнськими західними нормами моралі.

На питання, де слід шукати причини замордування обох екзильних політиків, речник уряду відповів, що совети, мабуть, сподівалися з допомогою цих мордів раз на завжди розв'язати прикру для них проблему все ще дуже активних екзильних українців.

Дружина Сташинського, якої на процесі не було видно, живе в Німецькій Союзній Республіці. Вона відхилила пропозицію одного ілюстрованого журналу дати йому за 20 000 німецьких марок коротке інтерв'ю.

„Duisburger General-Anzeiger“, Duisburg, 23. 10. 1962.
„Soester Anzeiger“, Soest, 23. 10. 1962.

МОРД З ДОРУЧЕННЯ

Федеральний суд у Карльсруге проголосив минулої п'ятниці вирок, що заскочить правників, задовольнить політиків і дасть моралістам тему до дискусії. Йдеться про засудження на мінімальну кару одного молодого советського громадянина, який холодно обдумав, довго підготовляв і зручно виконав у Мюнхені, в 1957 і 1959 роках, морд на двох українських політиках. Я вже писав на цьому ж місці про цей подвійний «досконалий злочин», що про нього ніхто ніколи нічого не знав би, якщо б скритовбивця сам добровільно не віддав себе в руки німецького суду і не признався, що це він замордував двох провідників українського протибольшевицького спротиву. Бож справді, урядові лікарі в той час прийшли до висновку, що згадані провідники померли природною смертю. А тому, що в Федеральній Республіці немає кари смерті, то скритовбивця міг бути засуджений на довічне ув'язнення. Проте його засуджено лише на вісім років в'язниці за «співучасть у скритовбивстві»!

Цей вирок можна оцінити як дивний, або, щонайменше, незвичайний. Але він зовсім не є скандальний і, на мою думку, він є навіть відповідний. І ось чому. Це незаперечна правда, що Сташинський забив двох провідників української еміграції не з власного рішення. Він їх не знав, ні не відчував до них найменшої ненависти і їхнє зникнення не приносило йому жадної користі. Він попросту виконав наказ. Він був наче механічним знаряддям подвійної екзекуції. Він діяв не як вільна людина, вповні відповідальна за свої вчинки, але як досконало пристосована машина, пасивна і слухняна. Він убив майже так, як реагують на голос дзвону собаки, дресовані за методом комуніста Павлова.

Оце, може, вперше скритовбивцю засуджено за співучасть у морді, а не за жахливий вчинок, що його він сам виконав, до якого признався і за який зрештою жалує, в цьому я впевнений. Трибунал уважав, що справжніми винуватцями є, насамперед, ті люди, які піддали його впродовж років свого роду психологічній «дресурі», з метою методичної елімінації його моральних рефлексів, для знищення його власної індивідуальності. Відтак винними є ті, які йому наказали, я навіть сказав би — накинули виконання обох мордів, і тих людей названо поіменно на процесі, а саме міністра безпеки СРСР Шелєпіна та Верховний Совет, який знав про подвійний замах і його заздальгедь схвалив. «Досконала зброя», що викидає синильну кислоту в формі пари, яка впродовж кількох хвилин спричиняє смерть через параліч серця і яка не залишає по собі жадного сліду, ця зброя була винайдена і виготовлена службовцями Шелєпіна. Скритовбивця лише натиснув на курок. Він є відповідальний лише за цей незначний жест. Вісім років ув'язнення для цього несвідомого Ляфкадіо.

Щирість і жаль Сташинського не викликають, як здається, жадного сумніву. Проте є один темний пункт у цій трагічній справі: виникає питання, які є справжні причини, що спонукали його вжити хитроців і підступу, щоб покинути Москву, прибути до Західнього Берліну, перейти потаємно демаркаційну лінію два дні перед побудовою муру і зголоситися в американців. Очевидно, його молода жінка, німка, штовхнула його до цього. Але, може, є, напевно є також інша причина.

Молодий комуністичний скритовбивця знав, що він «прогорів» у Москві і він боявся, що його може спіткати те ж саме, що він заподіяв обом своїм жертвам. Знаючи добре, що в Західній Німеччині немає кари смерті, він волів — як я гадаю — радше відсидіти кілька років у в'язниці в Карльсруге, ніж бути зліквідованим в московській камері. За кілька років ця людина, яка поклала край життю двох осіб, зможе наново розпочати своє життя, очевидно під умовою, що якийсь комуністичний убійник його раптово не переверне.

Charles Schneider, „Rivarol“, Paris, 25. X. 1962.

ОБВИНУВАЧЕННЯ ХРУЩОВА У СКРИТОВБИВСТВІ

Чому мовчить уряд?

Коли советам в 1960 році пощастило збити американський шпигунський літак У-2 під час його діяльності над територією Советського Союзу, Хрущов зумів на основі цього — як сказав — кричущого порушення прав, не тільки торпедувати Паризьку конференцію на вершинах, але й представити американців в усьому світі як порушників миру. Він зумів так спритно використати американську невдачу, що світова думка майже одностайно засудила американський вчинок і президент Айзенгавер із зворушливою безпомічністю взяв усю вину на себе і обіцяв ви-

правдатися. Захід — і особливо німецький уряд — з цього спритного пропагандивного кроку Хрущова нічого не навчився.

Найнятий советською таємною службою скритовбивця може спокійно прибути до (Німецької) Союзної Республіки і розповісти спантеличеним німецьким органам, що він на доручення близького співробітника Хрущова замордував на німецькій території двох українських екзильних політиків з допомогою майже досконалої зброї і за це одержав найвищий орден з розпорядження тодішнього президента ССРСР Ворошилова. Єдина реакція: після довгої балаканини йому рблять процес перед Федеральною Судовою Палатою. Але уряд мовчить і навряд чи припинить мовчанку навіть тепер, після затвердження вироку. При цьому ця справа Сташинського як ніяка інша надається для того, щоб господареві Кремля, який видає себе за порядну людину, зірвати маску з обличчя.

Де ж є рішучий протест перед советським урядом, що організує вбивства на території суверенної держави, з якою він підтримує дипломатичні відносини? Де є обвинувачення советського уряду перед Судовою Палатою в Газі? Де є скарга перед Комісією Оборони Людських Прав Об'єднаних Націй з-за порушення хартії ОН, яку підписали також совети? І де є нарешті Біла Книга уряду з документацією, яка б чорним по білому показала всім державам, насамперед нейтральним, як виглядає на практиці хрущовська десталінізація советської таємної служби?

Зрозуміла річ, ніхто не зможе насправді посадити Хрущова на якусь лаву підсудних перед якимись суддями. Але ж зовсім не про це йдеться. Йдеться насамперед про те, щоб перед лицем усього світу обвинуватити советський уряд в організації мордів і звільнити громадську думку в усіх державах від сліпої віри, ніби після смерті Сталіна комунізм став гуманнішим. Так само, як світова думка вчора морально засудила президента Айзенгавера, вона повинна тепер морально засудити Хрущова за ці вчинки.

Але не тільки уряд завинив своїм каригідним недбальством, також німецька преса є у значній мірі винною. Видимо це не пасує до її світогляду, на одній сторінці повідомити про реабілітацію Кремлем знищених Сталіном комуністичних вождів Ніколая Бухаріна, Алексея Рикова і Карла Радека і робити спекуляції про передбачену реабілітацію Троцького, а на другій сторінці засудити індивідуальний терор советської таємної служби, який відрізняється від терору Сталіна тільки тим, що застосовує рафінованіші методи. Більшість газет задовольнялася звідомленнями з процесу.

На XX. партійному з'їзді Хрущов хвалився, що, мовляв, у Советському Союзі відновлено соціалістичну законність. Що це означає, ми знаємо: тепер людей мордують не з допомогою кирки, (як Троцького), а з допомогою пістоля з синильною кислотою. Але державне товариство для організації вбивств існує так само далі, як існувало раніше, і тільки

дурень міг повірити, що така тоталітарна диктатура, як советська, могла б обійтися без нього.

Те, чого не зробили уряд і преса, вважав потрібним зробити, і тим енергійніше, Третій Карний Сенат Федеральної Судової Палати. Президент Сенату Ягуш особливо підкреслив в обґрунтованні вироку, що Сташинський був «зловживаним інструментом в руках високопоставлених позакулісових керівників». «Політичне керівництво Советського Союзу... вважало доцільним і бажаним вчинити на території Союзної Республіки морд з допомогою отрути, здійснення якого було вирішено советським урядом.» Провідна думка обґрунтування вироку: справжні вбивці сидять у Кремлі.

Оце вперше процес перед найвищим німецьким судом викрив советський уряд як скритовбивцю, і при тому цілком справедливо, як показали наведені докази і зізнання Сташинського.

Петер Й. Вінтерс
„Christ und Welt“, Stuttgart, 26. 10. 62

ВБИВАЙ ШВИДШЕ, ТОВАРИШУ!

Це найсенсаційніший випадок вбивства, який будь-коли потрапив з джунглів таємних служб на денне світло судового процесу. Жадний автор кримінальних романів, навіть Гічкок, не вигадав би для своєї публіки таких історій, які розповів Федеральній Судовій Палаті в Карльсруге тридцятирічний Богдан Миколаєвич Сташинський.

Гротескова ситуація: цей колишній советський агент обвинуватив себе самого у двох вбивствах, вчинених з рафінованою підлістю. Ніколи ніхто не мав би підозри супроти нього, і навіть тоді, коли б пізніше така підозра виникла, ніхто не міг би навести якогось натяку на доказ, коли б... так, коли б він самий не зголосився в суді як подвійний вбивця. Добровільно! Майже хотілося б сказати: проти волі юстиції!

Навіть упродовж процесу судді ставилися до зізнань підсудного дуже скептично. Більш ніж один раз голова Сенату д-р Ягуш виявляв сумнів у правдивості всього того, в чому обвинувачений себе обвинувачував.

Бо ж могло статися, що Сташинський одержав доручення скомпромітувати німецьку юстицію, щоб пізніше, коли б відбулося засудження на підставі неправдивого самообвинувачення, Москва одержала можливість тріумфуючи вигукнути:

«Погляньте на цих боннських фашистів! Вони вірять кожній казці, коли вона тільки пасує до їхнього антикомунізму! Тепер кожний знатиме на майбутнє, чого варте німецьке правосуддя!»

Тому й мусів підсудний подолати труднощі, щоб пункт за пунктом і крок за кроком довести судові свою власну вину.

Богдан Миколаєвич Сташинський є українець. До українців у Советському Союзі ставляться з підозрою, бо цей хоробрий свободолоб-

ний народ ніколи не приховував, що він несе ярмо Москви з надзвичайною огидою, що він не має жадних симпатій до марксистсько-ленінського світового руху і готовий докласти всіх зусиль, аби одержати можливість жити у самостійній суверенній державі.

Україна була і є ще й сьогодні твердим горіхом для Москви. Навіть Хрущов зі своєю залізною рукою мав там невдачі — цього він до сьогоднішнього дня не забув. Тому советська таємна служба шукала можливостей просунути своїх агентів до українського визвольного руху.

Лев Ребет був письменником і переконаним антикомуністом, викриття якого про терор Кремля всюди у вільному світі, а також серед тисяч його земляків по цей бік залізної заслони, сприймалися з великою увагою.

Степан Бандера був українським національним героєм. Людина, незламна як Вільгельм Тель, яка присвятила все своє життя боротьбі за свободу свого народу. Спочатку він вів боротьбу проти польських поневолювачів і був за це засуджений ними на довічне ув'язнення. Пізніше він боровся проти німців, коли побачив, що вони після переможного маршу в Україну не мають наміру дати країні сподіваної самостійності. І нарешті він скерував свої партизанські загони проти советів і завдав їм найтяжчих втрат.

Щоб замордувати цих двох людей, потрібні були надзвичайні засоби. КГБ їх роздобув...

Недвозначно звучала скерована до Сташинського загроза КГБ:

«Вбивай швидше, товаришу, або ти сам помреш!»

І Сташинський послухався...

„Bunte Woche“, Wien, 28. 10. 1962 (Австрія)

ІДЕОЛОГІЧНИЙ РАСКОЛЬНИКОВ

Процес Сташинського скінчився. Вирок схвалено. Загадка Сташинського як людини залишилася. Що це за людина, яка з наказу свого уряду хитро вбиває з допомогою підступної зброї двох їй зовсім чужих людей, кілька років пізніше тікає закордон і там складає зізнання про вчинені нею скритовбивства, хоч ніхто її в тому не підозріває? Як у доброму кримінальному романі, в якому розв'язка відбувається щойно на останній сторінці, так у процесі проти советського агента і подвійного політичного скритовбивці Богдана Сташинського справжнє обличчя підсудного виявилось тільки тоді, коли він сказав своє заключне слово: «Моє зізнання є одночасно ознакою мого каяття».

★

Загадка Богдана Сташинського як людини починається з його зізнання. Коли він 12 серпня 1961 року розповів службовцям поліційної президії Західного Берліну про те, що він є подвійним скритовбивцею, то ніхто, крім організаторів цих мордів, не знав, що його жертви Ребет

і Бандера були замордовані з допомогою пістоля з отрутою. І ніхто — крім посвячених в таємницю співробітників советської служби безпеки КГБ — не підозрівав, хто є скритовбивцею обох українських екзильних політиків, і вже цілком нікому не могло спасти на думку, що тим скритовбивцею є Богдан Миколаєвич Сташинський.

Сташинському вистачало лише при переході на Захід мовчати, тоді обидва скритовбивства Ребета і Бандери залишилися б невідкритими, тобто залишилися б «досконалыми мордами».

Відверте зізнання Сташинського є з психологічно-кримінологічного погляду чимось таким феноменальним, що його не можна достатньо високо оцінити. Які величезні невидимі сили «нечистої совісти» муслили були тут діяти! Адже ж природньою реакцією кожного злочинця, спричиненою інстинктом самозбереження, є діаметрально протилежна поведінка, а саме намагання приховати свій вчинок; у випадку Сташинського слід ще взяти до уваги, що співробітники советської розвідувальної служби КГБ стоять під сильним примусом вимоги тримати все, що вони знають, в таємниці.

Існують голоси, які твердять, що Сташинський не втік би на Захід і не розповів би про свої вчинки, коли б він знав або припускав, що його з-за скритовбивства в двох випадках поставлять перед німецький суд. Він уявляв собі, що коли він «продасть американцям історію Сташинського» і принесе на Захід як «щирий дар» таємні ліквідаційні пляни советської таємної служби КГБ, тоді американці дадуть йому відповідну винагороду і можливість розпочати у Сполучених Штатах нове життя.

Не виключено, що Сташинський — сам або разом зі своєю дружиною — мав також думки такого роду. Вони, можливо, підсилили його рішення втекти і зізнатися або полегшили йому зробити одне і друге. Але з великою певністю можна твердити, що такі думки не були мотивом, який спричинив втечу і зізнання, або вони принаймні не були єдиною рушійною силою для цього. Слідство і процес це доказали з великою ясністю. Злочинець, який складає зізнання на підставі невірного припущення, намагається відкликати це зізнання в той момент, коли він побачив, що його сподівання не здійснилися. В кожному разі він як правило не лишається таким послідовним у своїх дальших свідченнях, які його дуже обтяжують, і не робить їх без протиріч, як це зробив Сташинський.

Одним з найбільш хвилюючих переживань цього процесу було те, як підсудний сам себе обтяжував, коли він мав шансу виправдовуватися. Будучи свідками цього, ми весь час чекали, що він нарешті щось скаже для своєї власної безпеки. Але він не думав про це. Так, напр., він не думав про те, що він міг би твердити, ніби таблетки, які він приймав кожного разу перед замахом і які ніби мали протиотрутну дію, насправді були призначені для того, щоб ліквідувати його внутрішні сили спротиву проти dokonання злочину. Таке твердження не можна було пере-

вірити і воно могло принести йому зменшення вини і кари за § 51, II карного кодексу, бо його здібність відповідати за свої вчинки була б в цьому випадку зменшена.

Вдача, характер і особистість підсудного, а також його оцінка знайшли собі у процесі надзвичайне і єдине у своєму роді віддзеркалення. В довгій історії кримінального судівництва рідко бував такий випадок, коли супроти подвійного політичного скритовбивці з боку всіх без винятку присутніх було виявлено стільки особистої і людської симпатії, як супроти цього «малого ката» московського КГБ.

Для цього феномену є багато підстав і причин: чесність підсудного, його відвертість, його скромність, його каяття. Ці риси знайшли свій відбиток також у характеристиці психіатра.

Одна з головних причин для хвилі симпатії супроти подвійного політичного скритовбивці залишилася для більшості спостерігачів або зовсім непоміченою, або була ними зареєстрована лише в підсвідомості: інстинктовне людське співчуття до зловживаної і мученої державою людини.

Ключ до його душі лежить в пізнанні того, якою людиною є цей скритовбивця. Це не людина типу Айхмана, не бюровий організатор масових мордів, а «бідний хлопець в механізмі наказів совєтської диктатури».

Сташинський — це «ідеологічний Раскольников», різновидність того скритовбивці, якого нам показує Федор Достоевський у романі «Злочин і кара», де ми бачимо злочинця з російською душею.

Раскольников має розколену душу. Раскольников-Сташинський має розколений мозок і розколену душу. Раскольников є росіянином, совість якого перебуває в розбраті з його виною. Раскольников-Сташинський є українцем, з якого виховали совєтську людину з подвійною мораллю: Коли капіталіст вбиває — це морд. Але совєтська людина не вбиває, вона лише виконує справедливий вирок проти «ворога народу».

Раскольников перебував у внутрішньому розбраті з самим собою. Раскольников-Сташинський стояв у внутрішньому конфлікті поміж наказом: «Ти повинен вбити» і природженою заповіддю: «Ти не повинен вбивати!»

Раскольнікова відвідували видіння його совісти, що його мучили, Раскольников-Сташинський мусів внутрішньо боротися на два фронти: проти своєї совісти і проти зростаючої свідомости, що він, як таємний співробітник служби державної безпеки, вчинив несправедливість в ім'я держави, яка є державою несправедливостей.

Ми знаємо, який шлях вибрав собі Сташинський. Його життя привело його до трагічного конфлікту поміж політикою і юстицією, державою диктатури і державою права, поміж наказом і совістю. Його доля не буде закінчена вирокіом і його здійсненням.

Не зважаючи на все, що ми могли довідатися про Сташинського як

людину, він залишається для нас загадкою. Він сам якось сказав про себе: «Я сам не знаю, хто я такий».

Завдяки зізнанню Сташинського ми одержали гідну уваги свідомість того, що поради щоправда спроможні з допомогою «досконалої зброї» вчинити «досконалий морд», але їм не вдається вимуштрувати «досконалого скритовбивцю». Душа виявляється сильнішою ніж мозок. Людське в людині є сильнішим ніж ідеологія.

Г. ван Берг
„Kölnische Rundschau“, Köln, 28. 10. 1962.

МАРКСИЗМ-ЛЕНІНІЗМ УЧИТЬ ВБИВАТИ ЛЮДЕЙ, А НЕ СОБАК

Автори кримінальних романів будуть очаровані цією розповіддю, яка розкриває великі перспективи в майбутньому для досконалих мордів, з допомогою цього глухого пістоля, набитого синильною кислотою, яка куди геніальніша ніж гірка отрута. Нас цікавить психологічна сторінка, бо вона вяснює нам погодження поміж ідеологією (большевізму — ред.) та злочином. Як звичайно, хочеться вірити, що при цьому був фанатизм, який інспірував політичний злочин і його виправдав. Але не все так було: справа Сташинського показує, що може бути інакше.

Сташинський був хлопчиною без особливих зобов'язань супроти марксистсько-ленінського вірування, яке лише підганяло його до науки, щоб виробити для себе позицію в суспільстві. Але через малий проступок він попав у поліцейний крутіж, з якого пізніше вирвався і втік на волю.

Це сталося щойно після цієї неслави (двох вбивств — ред.) і, щоб виправдатися перед самим собою та не відчувати на собі плями, він шукав виправдання у вірі (вченні марксизму — ред.), бо в неї хотів вірити й шукав опори. З цього часу й почався отой спіральний спад вниз, який зумів зробити з цього скромного, щирого і наївно зворушливого Сташинського невмолимого месника, знищувача людей, жорстокого виконавця чисток, неблаганного ката.

І ми запитуємо себе самих: чи поміж Робесп'єром, Дзержинським, Ягодою, Гімлером, і Берією та численними Сташинськими не має подібности? Вони діяли, падаючи вниз від злочину до злочину, і при кожному з цих злочинів шукали за виправданням для злочинів, учинених раніше, перетворювалися в те, чим вони стали, — великими тиранами, незламними сторожами (своєї) віри, яка, на їхню думку, могла втілюватися лише в абсолютизмі, людоненависництві й жадобі крові, а яка єдина могла виправдати їх за ганебні їхні вчинки. Не є воно так, що коли чим більше віряться, то тим більше хочеться вбивати; є так, що чим більше вбивається, тим більше відчувається потребу вірити в ідеалістичні мотиви свого вбивання, бо лише вони єдині можуть узаконити морд, а навіть ушляхетнити його.

Сташинський сказав це саме, не уточнюючи цього, але якраз тому

переконав нас в цьому. Під час того, коли він говорив, відчувалося, як глибоко він потерпів у цій душевній драмі, з якої завдяки своїй простоті та невинності він — один із нечисленних — вирвався, хоч заплатив цьому найменшу ціну: 8 років тюрми.

І, може, якраз ще тим, що зберіг його, був собака. Бо, забивши собаку, він побачив, як цей ще корчився з болю, і при цьому Сташинський зазнав докорів сумління. Вбиваючи людей, він — як казав, — не відчував жадних мук сумління, бож тільки чув, як його жертви падали позаду нього на землю, — а все це тому, що марксизм-ленінізм учить вбивати людей, а не собак...

Індро Монтанеллі
„Corriere della Sera“, Milano, Italia, 28. 10. 1962

ХВИЛЮВАННЯ З ПРИВОДУ ВИРОКУ У СПРАВІ СТАШИНСЬКОГО

«Вирок року» — так звучав заголовок нашого повідомлення про вирок Третього Карного Сенату Федеральної Судової Палати в Карльсруге у справі советського агента Сташинського (31).

Л и с т и :

Дивовижний вирок для подвійного скритовбивці! Тепер треба буде переглянути всі вироки у справах мордів, виконаних на доручення Гітлера.

Г. Ререн, Кельн

Браво, д-ре Ягуш! Як голова суду Ви віддали честь правді і зробили велику прислугу для вільного світу.

Е. Бретц, Гамбург

...це жахливо. Чи є ми державою, в якій панує право, чи прислужниками політичних скритовбивців?

Г. Мітчке, Кауфбойрен

...вирок цілковито правильний, бо завдяки зізнанню цього чоловіка, треба сподіватися, в багатьох людей на Заході прояснилися їхні мутні очі при оцінці політики Москви.

О. Геффнер, Еппінген

...Боже, прости суддям, бо вони не знають, що роблять!

Б. Беднарські, Герне

...це характеристика Москви, якої ніколи не слід забувати! Комунізм саме такий! Таким був Сталін і таким є Хрущов і Ульбріхт!

М. В., Кіль

...за таких обставин завжди знаходитимуться люди, які виконуватимуть такі доручення.

І. Брауне, Ерлінггайм

Чи матимуть Об'єднанні Нації мужність виключити зі свого складу державу, яка наказує чинити скритовбивства?

П. Вебер, Декберген
„Bildzeitung“, Hamburg, 29. 10. 1962.

ВІН ЗНАВ ЗАБАГАТО

Радник уряду Гайнц Фельфе, який мав протидіяти східньому шпигунству, зраджував державні таємниці Москві. Але він застряг у сітці своєї подвійної гри.

«Радник на пробу» Гайнц Фельфе (44 роки) дивиться з увагою на скалю свого радіоапарату. З гучномовця чути було веселі мелодії.

В ту саму хвилину — це було 27 жовтня 1961 р. опівночі — ті самі мелодії звучали з іншого гучномовця. Він стояв у бюрі федеральної служби безпеки, централі німецької контррозвідки і наступниці відомої «Організації Гелена».

Співробітники федеральної служби безпеки, які службово слухали цю музику, мали для цього іншу підставу ніж радник уряду Фельфе: вони шукали шпигунів. Гайнц Фельфе був одним з цих шпигунів.

Музика, яку він так уважно слухав, не походила від якоїсь звичайної радіостанції і не була призначена для розваги слухачів:

Вона походила від радіостанції так званої лінії А-3, що знаходиться по той бік залізної заслони і з допомогою якої Москва дає доручення своїм агентам на Заході.

Музика, поширювана цією радіостанцією, була лише «обгорткою» для зашифрованих наказів. Ці накази транслювалися у павзах поміж музикою у формі текстів, які здебільшого не мали жадного змісту.

Гайнц Фельфе знав ключ для розшифрування. Однак він, мабуть, не знав, що співробітники служби безпеки тепер також знайшли цей таємний код. Тому вони могли довідатись, який наказ одержав Гайнц Фельфе з Москви. Десять днів пізніше він був заарештований — цей советський шпигун, який був одним з керівних діячів федеральної служби безпеки!

Тяжко збагнути, як це сталося, що радник уряду Гайнц Фельфе сидів саме в тому відділі федеральної служби безпеки, який займався поборюванням советського шпигунства, тобто поборювання тої таємної служби, для якої Фельфе працював!

Помилка шпигуна привела федеральну службу безпеки на слід його подвійної діяльності. Це сталося у 1961 році, коли німецька розвідка виявила як советського шпигуна вищого радника уряду Петра Фурмана (47 років), який передав советам 400 таємних документів і недавно був засуджений на 10 років каторжної в'язниці. Як спеціаліст для справ Сходу, Гайнц Фельфе мав тоді дати свідчення у цій справі. При цьому урядовці німецької контррозвідки були дуже здивовані, коли виявили,

що Фельфе знав про Фурмана більше того, що він міг знати на основі службових інформацій.

Сьогодні стверджено, що Фельфе протягом років служив своїм московським замовникам таємними інформаціями. Припускають, що Фельфе:

а) докладно поінформував Комітет Государственной Безопасности Шелепіна про організацію і методи праці федеральної служби безпеки,

б) зрадив йому її інформативні зв'язки, наскільки вони були йому відомі, і

в) передав йому важливі, суворо таємні документи про оборону німецької держави.

Тому чутки про те, що після арешту Фельфе довелося реорганізувати всю федеральну службу безпеки, мабуть, не далекі від правди, скільки ще й сьогодні докладно не відомо все, що Фельфе знав і міг зрадити.

Стверджено, що

Фельфе поінформував Москву про втечу на Захід засудженого пізніше на 8 років каторжної в'язниці советського агента Сташинського і про обсяг його зізнання. Завдяки цьому Москва одержала можливість організувати відповідну кампанію і твердити, що ніби федеральна служба безпеки замордувала українського екзильного політика Бандеру (якого в дійсності замордував Сташинський).

Зашифрована радіотелеграма вимагала від Фельфе поінформувати Москву, який успіх мала ця кампанія в Західній Німеччині і чи слід на його думку її продовжати чи припинити. Також останню з цих радіотелеграм, а саме телеграму з 27 жовтня 1961 р., службовці федеральної служби безпеки зловили і розшифрували. Скоро після цього Фельфе був заарештований.

„Bild am Sonntag“, Hamburg, 28. 10. 1962

Москва (дпа). — Німецькі кореспонденти в Москві, яким — випадково або ні — від початку процесу Сташинського не доставляли західньо-німецьких газет, тепер вже протягом кількох днів знову більш-менш нормально одержують потрібні їм для їхньої роботи в Москві часописи. Однак тих часописів, яких їм протягом трьох тижнів не доставляли, вони так і не одержали.

„Cellesche Zeitung“, Celle, 1. 11. 1962

ДРЕСОВАНИЙ ДЛЯ МОРДІВ СОВЕТСЬКИЙ АГЕНТ

Компетентний для справ оборони держави Третій Карний Сенат Федеральної Судової Палати, на основі досвіду з його дотеперішніми вироками, навряд чи можна обвинуватити у великодушності супроти політичних злочинців. Присуджені ним карі часто перевищували вимоги прокуратури. Колишній генеральний прокурор Макс Гюде, гуманний і

ліберальний оборонець державних інтересів, часом навіть скаржився на надмірну суворість і догматизм Сенату.

Причину сповидної переміни в випадку Сташинського можна було б знайти скоріше в промові ооборонця д-ра Зайделя, ніж в усно проголошеному обґрунтуванні вироку. При оцінці вчинку як допомоги при виконанні мордів суд пішов за міркуваннями оборонця. Останній висунув тезу, за якою діюче в Союзній Республіці карне право в основі не може бути застосоване до людини, яка — як Сташинський — «прийшла з іншого світу». Бо це карне право створено для вільних людей, які на власну відповідальність і без зовнішнього примусу можуть винести рішення за або проти злого вчинку. Однак підсудний советський агент, починаючи від своїх юнацьких років, жив під духовим примусом означеної ідеології і під фізичним примусом державної влади, для яких людина є лише об'єктом.

На прикладі відомих павловських собак Зайдель виклав свою думку ясніше: ці скритовбивства, сказав він, були наслідком пляномірної дресури. Павлов назвав це у випадку собак умовним рефлексом. Те, що сталося в Мюнхені з українськими провідниками Ребетом і Бандерою — вбивство з допомогою пістоля з отрутою — було «умовним рефлексом», підготовленим і викликаним позакулісовими керівниками Комітета Государственной Безопасности при президії Верховного Совета. Чи це дійсно так? Чи можна духово і душевно нормальну людину дресувати як собаку проти людини?

Ця проста теза приваблює і одночасно приголомшує. Коли вона чи навіть натяк на неї знайшли собі місце у присуді, — докладніше це покаже письмове обґрунтування присуду, — то справа Сташинського може в майбутньому призвести до того, що наша політична юстиція часом опиняється у скрутній ситуації. Теорія про помічника робить дресувальників акторами; карні органи Союзної Республіки ніколи не зможуть їх схопити, бо вони працюють в Москві.

Їх не можна також засудити заочно. Однак, доки вони чинитимуть найтяжчі кримінальні злочини і доки їх з-за їхнього авторства в цих злочинах розглядатимуть як властивих злочинців, їхні уповноважені майже неминуче матимуть статус помічників. При цьому для правової оцінки справи не може мати значення, чи агент — як Сташинський — після вчиненого злочину виявляє справжнє каяття, чи він не спроможний залишити сфери впливу ідеологічного дресування і схвалює свій вчинок перед суддею.

Людяність, з якою суд в цьому випадку поставився до підсудного, який на цю людяність без сумніву заслужив, загрожує стати судовим прецедентом. Коли це так буде, тоді доведеться ствердити, що діалектичний матеріалізм глибоко проникнув до нашого правосуддя: вироком найвищого суду було визнано, що людина, в кожному разі советська людина, є не більше ніж продукт і об'єкт свого оточення.

Судді в Карльсруге безумовно помітили цю небезпеку і врахували ризик свого співчуття до Сташинського, справа якого, не зважаючи на все, залишається винятком. Можна сподіватися, що вони вживуть заходів, щоб зробити неможливим для якогось есесівського скритовбивці посилення на те, що він, мовляв, був «вихований» за подібних умов як Сташинський і тому має право на лагідний вирок. Схвалений в Карльсруге вирок був попереджений актом помилування, який робить судові честь, коли ним в майбутньому ні для кого не буде створено якихось прав.

„Welt der Arbeit“, Köln, 2. 11. 1962.

З НАЙВИЩОГО НАКАЗУ

Недавно перед найвищим судом у Карльсруге став агент КГБ Богдан Сташинський, щоб відповісти за скритовбивство двох провідників українських націоналістів, які жили в Західній Німеччині. Їхне замордування виконано з наказу теперішнього шефа КГБ, Шелепіна. Принаймні перед тим існувало правило, що ліквідації цього роду мусіли бути санкціоновані найвищими чинниками в Москві...

«Холодна війна» є дуже дорогою війною...

„Svenska Dagbladet“, Stockholm, 14. 12. 1962

НЕ ЗАБУВАЙТЕ ПРО СИНІЛЬНУ КИСЛОТУ!

Це був час, коли творився «дух Кемп-Дейвіда». Нікіта Хрущов посміхався в Америці, як гість в Кемп-Дейвіді, він творив «коекзистенцію», сидячи з Айзенгавером в інтимному сам-на-сам, оглядав в Голівуді «західне декадентство» в формі кан-кану і з захопленням дивився на сильний рід американської кукурудзи. У світі віяли лагідні вітри, і ясніше ніж будь-коли можна було бачити, що Советський Союз бажає миру і дружби з усім світом і, починаючи від смерти Сталіна, ґрунтовно змінився. Щоправда, Хрущов повторив своє кредо: «Ми вас поховасмо», але він не сказав: перед тим ми вас замордуємо.

І в той самий час Богдан Сташинський замордував у Мюнхені українського екзильного політика Бандеру на доручення кремлівських вождів з допомогою пістоля з синільною кислотою, що був сконструйований «червоним ґештапо» спеціально для політичних мордів. Справжнє завдання цієї советської таємної зброї полягає в тому, щоб мордувати непомітно. Жадних слідів. Параліч серця. Кожну підозру спростовано!

Завдяки добровільному зізнанню скритовбивці обох українців Ребета і Бандери ми сьогодні знаємо про два випадки, коли раптовий параліч серця антикомуністів був в дійсності ударом московських коекзистенційних князів; але ми не знаємо, скільки інших ніби нормальних «паралічів серця» були спричинені виготовленою в Советському Союзі синільною кислотою і скільки своїх противників Хрущов і Ко поховали

в такий спосіб. В майбутньому в випадках паралічу серця не можна буде відмежовуватися від такого роду думок.

Ми, лагідні люди Заходу, маємо нахил таким «розбійницьким оповіданням» просто не вірити. Так суд в Карльсруге початково сприймав з усмішкою і недовір'ям зізнання і точні інформації Сташинського і скритовбивця був примушений справді доводити, що він дійсно виконав обидва морди і не вигадав їх. Хоча це аж ніяк не є перші доведені політичні морди або спроби мордів Советського Союзу, — ми нагадуємо про невиконане доручення вчинити морд, одержжане капітаном МВД Хохловом, який щоправда ще не мав пістоля з синильною кислотою, але мав пістоль з отруєними кулями, — проте все ще існують тенденції не вірити в розбійницький і кримінальний характер советської політики і заперечувати такого роду речі як пропагандистські вигадки зловмисних антикомуністичних «екстремістів».

Ці приховані сторони советської політики такі самі реальні, як її зовнішня поверхня, але вони небезпечніші, бо здебільшого залишаються невидимими і тому їх тяжко поборювати.

Загрозу танками і ракетами Захід може до певної міри паралізувати власними танками і ракетами. Господарському викликові «кукурудзяного і сального комунізму» він може протиставити свої переважаючі господарські успіхи. Комуністичній пропаганді він може протиставити комуністичну дійсність: мур у Берліні, події в Угорщині, голод в Китаї, поневолення Тибету і т. д., висуваючи власні аргументи і наводячи власні досягнення.

Але що він має проти синильної кислоти?

Синильною кислотою і прямими скритовбивствами не вичерпуються комуністичні «підводні методи», що лишаються прихованими під деколи рівною, а часом бурхливою поверхнею води «великої політики». Ми маємо справу з цілим арсеналом підривних методів ведення війни. Їхній обсяг: від інфільтрації комітету оборони в Бонні комуністичним агентом до справжньої партизанської війни у в'єтнамських джунглях і болотах, від творення в усьому світі таємних сховищ зі зброєю і вибуховими речовинами до викрадення людей, від політичних страйків і повстань до таємної співпраці з такими правоекстремістськими ворогами демократії як Перон і Трухільйо. Ці підривні методи займають навіть важливе і, так би мовити, офіційне місце в комуністичній теорії як вчення про «революційну війну».

Комунізм завжди застосовував різні бойові методи, часом одночасно, часом поперемінно, і він вибирав ці методи відповідно до наявних умов і можливостей. Коли після російської жовтневої революції очікувана комуністична революція в Німеччині не відбулася або потерпіла невдачу через твердість антикомуністичних соціал-демократів, то Сталін вигадав «соціалізм в одній країні», щоб насамперед створити для комунізму міцну базу. Коли головним ворогом демократії став Гітлер, комуністи

успішно намагалися зламати свою політичну ізоляцію з допомогою «народнього фронту антифашистських лівих» і удавати з себе сальонових демократів. Це не перешкодило Сталінові заключити пакт з Гітлером і заборонити комуністам в окупованих нацистами країнах участь у визвольній боротьбі. Починаючи від німецького нападу на Советський Союз, комунізм діяв одночасно в державній площині як союзник англо-саксів і у «внутрішньо-політичній площині», як найактивніша частина руху спротиву нацистам, що йому не перешкаджало видавати нацистам антикомуністично настроєних антинацистів і, напр., зі зброєю в руках на віддалі в кілька кілометрів спокійно чекати, доки Варшавське повстання проти нацистів буде потоплено в морі крові.

Після війни революційні методи ведення війни комуністів потерпіли майже всюди, крім Чехо-Словаччини, поразку: на Філіппінах і у Франції, на Маляї і в Австрії, в Сирії і навіть в Альжирі, де вони даремно намагалися перебрати у свої руки керівництво ФЛН. Лише в Індокитаї вони мали деякі успіхи і пізніше на Кубі.

Тому тактика все сильніше пересувалася в інші площини, в видиму площину великодержавної советської політики, яка щупала слабі місця фронту противника і намагася його проламати, застосовуючи для цього перемінні купання часом в гарячій, часом в холодній воді, часом залякуючи в вовчій шкурі, часом присипляючи в овечій шкурі, часом вживаючи «духа» Нет і загроз ракетами, часом «духа Женеви» і Кемп-Дейвіду.

Проте вирішальних успіхів не досягнуто. Спроба грати ніби певною картою німецького націоналізму проти французьких і англо-сакських союзників або картою французького націоналізму проти Західньої Німеччини не вдалася. Не вдалася також спроба прибрати до своїх рук антиколоніалізм в Азії та Африці і навіть такі уявні союзники як Насер, Секу Туре і Сукарно виявилися цілковито ненадійними. Одночасно нуклеарна рівновага зробила в великій мірі неможливим застосування для політичних цілей советських військових засобів, а комуністичний господарський наступ наштотнувся на зростаючий розквіт Заходу, Європейське Господарське Об'єднання і на господарські кризи всередині комуністичного блоку.

Але протягом усього цього часу підривна війна залишалася ніколи не занедбаною методою, від якої комуністи ніколи не відмовлялися. Вона застосовувалася у В'єтнамі та Ляосі, шляхом вишколювання відповідних кадрів, вона підготовляється в Латинській Америці і Африці, і відповідно до потреб, її зброєю є ручні гранати, вибухові речовини, кулемети або пістолі з синильною кислотою. Коли з допомогою усмішок і брязкання шаблями, пропаганди спутників і луніків і нового видання «народнього фронту» з антиколоніалістичним націоналізмом в молодих країнах не вдається нічого досягнути, або успіхи виявляються розчаровуюче малими, тоді підривна війна стає тим важливішою.

Від часу, коли Кеннеді став президентом, американці ставляться зі збільшеною увагою до підривної війни, що загрожує підмити всі оборонні вали союзів; це стосується в рівній мірі Південного В'єтнаму, де ця війна ведеться цілком гарячими методами, як також Латинської Америки, де вона загрожує в різних місцях. Але надзвичайно важливим є те, щоб також громадськість — також європейська громадськість — пізнала це підпілля, серйозно поставилася до нього і не забувала про цю війну джунглів, що відбувається також на сходах будинків європейських міст і, можливо, є важливішою, ніж часто смертельно нудна її зовнішня поверхня в формі дипломатичних нот і конференцій.

Пістоль з синильною кислотою є в такій же мірі смертельною зброєю, як атомові бомба. Але на відміну від останньої його можна застосувати.

Льоренц Штуцкі

„Die Weltwoche“, Zürich, 19. 10. 1962, (Швейцарія).

Українська преса на чужині:

ЗАСУДИЛИ МОСКВУ

Суд визнав, що дійсним убійником Бандери і Ребета є Москва — керівництво партії і уряду Советського Союзу.

Процес виявив і доказав, що наказ убити Провідника ОУН Степана Бандеру винесли ЦК КПСС і уряд СРСР під проводом першого секретаря ЦК КПСС і голови ради міністрів СРСР Нікіти Хрущова. Доручення виконати атентат видав тодішній шеф таємної поліції і терористичного апарату Шелепін, який особисто нагородив Сташинського за вбивство Бандери орденом «Червоного прапора».

Тому родини Бандери і Ребета та їхні правні заступники виступали на процесі з слушною і справедливою вимогою засудити керівників партії і уряду СРСР. Колишній конгресмен Чарльз Керстен заявив у своєму слові, що проти Шелепіна й Хрущова буде внесена скарга до Міжнародного трибуналу і до комісії Прав людини при ООН.

Не інакше потрактували процес у Карльсруге вся українська спільнота у вільному світі, розуміючи, що Провідник ОУН Степан Бандера є жертвою московського колоніалізму і народовбивства так само, як Головний Отаман Симон Петлюра і полк. Євген Коновалець, а з ними мільйони синів і дочок українського народу, постріляних, закатованих у тюрмах і померлих на засланні та в час облоги України Москвою. На суд Москву! — така була і є вимога українського народу, висловлена тут — у вільному світі на масових вічах перед і під час процесу, як теж у спонтанній акції збірки фондів на процес, що й проходила під гаслом «На суд Москву!». Вся українська преса у вільному світі, хоч заступає різні політичні й конфесійні погляди серед української спільноти, зайняла під час процесу в Карльсруге однозгідне становище, вимагаючи засудження московських народовбивців...

У Карльсруге на процесі Сташинського запав властиво присуд на Москву, засуджено її потворні злочини народовбивства. Тепер невідкладним завданням української спільноти у вільному світі є негайно поробити всі заходи, розгорнути широку акцію, щоб уряди західніх держав винесли проблему московсько-большевицького колоніялізму і народовбивства на теперішній сесії Генеральної асамблеї Об'єднаних Націй з вимогою волі для України й усіх інших уярмлених Москвою країн. Домагаймося в Оттаві, Вашингтоні й столицях інших країн західнього світу, де лиш живуть українські поселенці, щоб представники вільних країн поставили в ООН і схвалили резолюцію про ліквідацію російського колоніялізму, а кліку міжнародніх злочинців — московських народовбивців з Хрущовом у проводі — поставили перед Міжнароднім трибуналом.

«Гомін України», Торонто, ч. 10, 1962

МОСКВА ВБИЛА ДЛЯ РЯТУВАННЯ СВОЄЇ ІМПЕРІЇ

Треба відмітити той факт, що кремлівські сатрапи за кожним разом стосували для винищення своїх грізних ворогів інші засоби і в відмінних історичних умовах. Симона Петлюру зліквідували вони в той час, коли до влади в Польщі прийшов Пілсудський, який в р. 1920 виступив спільним походом з армією Головного Отамана проти большевиків. Совети боялись, що Петлюра з допомогою Польщі використає тодішню ситуацію в Україні («українізація», помітний зріст патріотизму) і спробує нанести смертельний удар московській тюрмі народів. Атенат на Коновальця був виконаний в час постійного зросту німецької і японської воєнної машини. Було очевидним, що наближається друга світова війна, в якій український визвольний рух Коновальця може відіграти вирішну роль в боротьбі проти московського імперіялізму.

І врешті — атенат у р. 1959. Москва, взявши ініціативу в міжнародній політиці в свої руки і зіпхнувши західні держави на становище дефензиви, не могла стерпіти динамічних протимосковських сил, які росли у вільному світі, м. ін., під впливом еміграцій поневолених у межах СРСР народів. Її полум'яна ненависть була звернена проти українського революційного руху, очоленого Степаном Бандерою . . . Ставало ясным, що добровільна смерть західнього колоніялізму мусить ударити й по московському колоніялізмі. Та, рятуючи свою захитану імперію від неоминної загибелі, советські диктатори індивідуальним терором рішилися припинити теперішній історичний процес. Звідси походить і їх шалена думка позбутися небезпечного Бандери.

Г. Г.,

«Українське Слово», Буенос-Айрес, ч. 36 (1625) з 28. 10. 1962

ТРЕБА СПОДІВАТИСЯ МОСКОВСЬКОЇ ПРОТИАКЦІЇ

У зв'язку з процесом проти Сташинського треба сподіватися також советської протиакції, веденої московськими агентурами й експозитурами на Заході. З одного боку, большевики будуть впливати різними шляхами, зокрема дипломатичними, в тому напрямку, щоб заперечити, пофальшувати або хоч применшити виявлені на процесі факти і представити цілий процес, як імпрезу... західнонімецької розвідки, організуючи для цього також і відповідні показові процеси у Східній Німеччині чи деінде. З другого боку, Москва докладе всіх зусиль, щоб використати цей процес для провокацій, спрямованих на поглиблення внутрішньоукраїнського роздору, доказом чого може бути поширювана напередодні процесу серед українців у Західній Європі большевицька летючка, видана провокаційно під фірмою одної з українських організацій із зачерпнутими з советського арсеналу обвинуваченнями проти сл. п. Ст. Бандери. Маючи на увазі можливість таких провокаційних затій, українська національна спільнота у вільному світі, особливо ж проводи і членство націоналістичних угруповань, трактують цей процес не як суд над Сташинським, убивником провідного діяча тієї чи іншої української організації, але як суд над Москвою — смертельним ворогом українського незалежницького руху, всіх українських організацій, що виписали на своїх прапорах визволення України. Процес у Карльсруге відбувається не тільки проти того, хто вбив Бандеру і з чийх рук згинув Лев Ребет, але також над усіма тими, що були ініціаторами та спричинниками вбивства сл. п. Головного Отамана Симона Петлюри і сл. п. полк. Євгена Коновальця, та що закатували б кожного українця тільки за те, що прагне жити своїм вільним життям на своїй прадідівській землі.

«Свобода», Джерсі Ситі — Нью-Йорк, ч. 193, з 9. 10. 1962

СИСТЕМА МОСКВИ

Вбивство провідних людей, націй, загарбаних большевицькою імперією верховоди Кремля кваліфікують як «важливе державне завдання». Виконання того завдання переводиться в Європі і було посередньою ланкою в стратегічному пляні імперської боротьби проти Європи. З цього погляду суд у Карльсруге виходить за межі української проблеми визволення. Вбивства і людоловства стали системою боротьби Москви проти свободи людської.

«Українське Народне Слово», Пітсбург, ч. 36 з 11. 10. 1962

ТРАГІЧНА ФІГУРА НА ВСЕСВІТНІЙ СЦЕНІ

Два вбивства має цей високодекорований советський герой на своєму сумлінні. З державного боку вони видавались оправданими. Але з свого власного боку він, мабуть, не міг оправдати. Так перейшов Сташинський не тільки границю між Сходом і Заходом. Він хотів також

осягнути засяг вільного особистого рішення, а тим самим і моральної самовідповідальності. Той, хто сумнівається, напевно запитає, чи агент, — який знав і знатні таємниці — не мав нічого до вибору, як між тюрмою на Заході і ліквідацією в державній машинерії Сходу. Людський образ цього вбивника на наказ змушує однак до висновку, що тут іде про вилім людини з тюрми советських маніпуляцій. Не всі дроти були досить сильні, щоб кремлівську маріонетку все і всюди кріпко тримати. Сташинський є прикладом для цього, що навіть і в маніпульованій людині може ще бути сильною свобідна воля. Але саме тому являє собою цей моральний убивник трагічну фігуру на всесвітній сцені нашого часу.

«Християнський Голос», Мюнхен, ч. 44 з 4. 11. 1962

МОСКВА БОРОНИТЬ СТАШИНСЬКОГО

Реальним злочинцем, що сидів на лаві обвинувачення перед судом у Карльсруге, був уряд Советського Союзу. Доказова частина процесу проти Богдана Сташинського підтвердила лише те, що було відоме ще раніше з інформацій про акт обвинувачення, а саме, що Сташинський був тільки знаряддям плянованого і наказаного урядом Советського Союзу злочину убивства в Мюнхені. В карнім праві це окреслюють так, що духовим вчинником були провідні особи советського уряду, а виконавцем злочинного пляну був Сташинський. Всюди, в усіх культурних країнах, духовий вчинник злочину має вищу вину ніж фізичний виконавець плянованого злочину.

Це, самозрозуміло, знала і знає дуже добре Москва. Вона врахувала той момент, що вперше в історії її злочинної діяльності у чужих країнах буде розкрита маска ніби то «гуманної» советської влади перед громадською думкою цілого світу. Отож, Москва зразу постановила випхати на сцену інших своїх агентів, подібних до Сташинського. Їхнім завданням було деклямувати ті вигадки, які вони отримали в готовій формі від поліційної централі в Москві, щоб цими вигадками баламутити світ.

«Народня Воля», Скрентон, ч. 42 з 1. 11. 1962

ВИСЛУЖНИК ВОРОГА

В українській визвольній боротьбі були такі випадки, що один із членів родини приймав активну участь в тій боротьбі, а другий був на службі ворога. Це зрештою трапляється не тільки в українському народі. Буває таке навіть у державних народів! Але ми ніяк не можемо повірити, що Сташинський пішов на службу ворога і доконав таких ганебних злочинів тільки, щоб врятувати свою родину перед депортацією. Тут мусіли бути інші мотиви, що їх Сташинський свідомо затаїв, бо і на суді він грав комедію, яку завчив ще до переходу на Захід.

Це зрештою підтверджує той факт, що від самого початку, від зі-

знань перед німецькою поліцією і аж до кінця процесу, він говорив одне і те ж, нічого не відкликаючи, нічого не додаючи, нічого не міняючи. Його байочка про розкаяння була прийнята за чисту монету. А чи тепер, коли він втік на Захід і признався до своїх злочинів, його родина забезпечена від переслідувань і кари? Чи, може, його дружина стала ціннішою, як вся родина?

Забгато в цій байочці брехні, щоб її прийняти за правду. Правда залишається і надалі засекреченою і щойно далеке майбутнє може дати роз'яснення.

Роман Дідух,
«Українське Слово», Париж, ч. 1095 з 4. 11. 1962

ТИП «СОВЕТСЬКОЇ ЛЮДИНИ»

Криміналістика знає мало подібних випадків, що вбивник у такий спосіб говорить про свої злочини. Сташинський убивав не з помсти, ані не з жадоби мордування. Його жертви не були ані його особистими ворогами, ані ворогами його родини. Національний момент також не грав тут суттєвої ролі. Вбивник не є природно брутальним злочинцем, ані психічно хворою людиною. Тому зізнання Сташинського є грізною пересторогою не лише для української еміграції і всього українського народу, але і для всього людства. Вони викривають жахливу правду. Уряд велетенської держави має досконалий апарат скритовбивців, які з допомогою диявольської зброї, випродукованої технікою атомової доби, вбивають підступно і непомітно противників московсько-більшевицької системи.

Сташинський — це типовий зразок такого скритовбивника. Він сам показав світові правдивий образ большевицьких злочинів і спосіб їх діяння.

...Присутні на процесі мають змогу спостерігати два різні обличчя вбивника Сташинського.

На всі запитання президента сенату д-ра Ягуша обвинувачений відповідає дуже чемно, розраховуючи, очевидно, на те, що таким способом може здобути собі співчуття і виrozumіння в суддів, а через те і меншу кару.

Зате супроти адвокатів, які заступають родини замордованих, Сташинський поводиться визивно і нахабно. Він різко заявляє, що одержав орден у Советському Союзі, а не в Америці. Про розвиток української визвольної-революційної боротьби не знає, бо він не історик. Про Петлюру чув, але оце вперше з уст адвоката довідується, що Петлюра був убитий. Про Чупринку і Білогорщю нічого не знає.

Під маскою ввічливості і лагідності Сташинський приховує своє справжнє обличчя циніка і холоднокривного вбивника.

І так, окупацію Західної України большевиками в 1939 р. Сташинський називає «злукою» і «возз'єднанням з Росією». Націоналісти —

це люди, які мають вузькі національні цілі. Степан Бандера — це «провідник емігрантської ОУН». Сташинський не вжив ані разу назви Українська Повстанська Армія (УПА), хоч сам був у большевицькій спецгрупі, яка боролася проти УПА. Для Сташинського існує лише Советський Союз і Росія, і навіть м. Львів за його висловом є в «Росії». Він приписує українським повстанцям різні насильства, так як це постійно робить большевицька пропаганда. Українські націоналісти у вільному світі — це «агенти американської, англійської, французької та німецької розвідок». Націоналісти «тероризують рядових емігрантів і не допускають до їхнього повернення в Советський Союз».

Сташинський наскрізь просяклий і опанований московсько-большевицькою ментальністю і фразеологією, це — «советський челавек».

«Канадійський Фармер», Вінніпег, ч. 43 з 22. жовтня 1962

ОЧЕВИДЕЦЬ ПРО ПРОЦЕС

Процес у Карльсруге в жовтні 1962 р. був повною протилежністю до процесу в 1927 р. над вбивцем сл. п. С. Петлюри московським агентом Шварцбартом. Поскілки в Парижі московським аранжерам злочину вбивства вдалося розбурхати брехнею публічну опінію проти провідників українського визвольного руху, очорнити їх клеймом погромників і таким чином понизити і знівечити саму ідею визволення українського народу, то в Карльсруге навпаки, викрито і судово доведено й стверджено злочинність московсько-большевицької влади на чолі з Хрущовом і його підвладними шелепінами, «сергеями» і т. д. супроти українського народу. Ввесь час перебігу процесу над Сташинським відчувалося, що на лаві злочинців сидить ЦК КПСС і уряд СРСР з усім її людовбивницьким кагебівським апаратом. Сташинський — це тільки малесенька шрубка у велетенській машині московської тиранії і мордування, вишколений інструмент диявольської системи. Саме тут і криється одна з причин низької, порівнюючи, кари для Сташинського. Зрештою взято до уваги факт, що Сташинський добровільно перейшов до Зах. Німеччини і признався до виконаних ним злочинів, понадто видав цілу сітку знаних йому большевицьких агентів-шпигунів на території Німеччини. Не без впливу була постава п-і Ребет і її адвоката, що просили про лагідний вимір кари для «жертви» советської системи.

«Гомін України», Торонто, ч. 45 з 3. 11. 1962

НАЙБІЛЬША ДЛЯ МОСКВИ НЕБЕЗПЕКА

Світ ще і ще раз переконується, що визвольні ідеї України для Москви є найбільшою небезпекою, і коли ці ідеї ігнорує міністер Дін Раск, — то з цього має користь тільки Москва...

... Не провідники московських білогвардійських партій в Німеччині, не Керенський (він же Аарон Кірбіс), не творці «Нового Русского

Слова», а сини України не дають спокійно спати в Москві тим горло-різам, що тримають свободолюбний український народ у матеріальному зuboжінні і в національному ярмі.

Л. Т. О-ра,
«Українське Життя», Чикаго, ч. 42 з 20. 10. 1962

СИЛА УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

На закінчення слід підкреслити ще деякі моменти з процесу Сташинського, які є мало відомі загальній українській спільноті. Передусім, треба підкреслити поставу німецького суду. Ціле слідство, як теж судова розправа, відбувалися з повною об'єктивністю. Німецькі судові чинники з повним зрозумінням поставилися до української визвольної справи. Президент Найвищого Суду Ягуш та прокуратор Кун у своїх висновках стверджували змагання українського народу до повної свободи і національного самовизначення. Вони не проминули факту, що гітлерівська Німеччина, під час окупації України, переслідувала український народ, який створив могутній визвольний рух проти нацистів, а по розгромі тих останніх звернув вістря боротьби проти комуністичної Москви.

Треба теж зазначити, що поміж процесом проти Сташинського та процесом проти вбивника Отамана Симона Петлюри в Парижі є значна різниця. В Парижі українську визвольну справу легковажено та ігноровано, тоді як у Карльсруге вона була поставлена дуже поважно й солідно. Треба подивляти Німецький Найвищий Суд за його тверду рішучість кинути виклик советському урядові, не зважаючи на те, що навколо Берліну стоїть 20 советських дивізій, а Хрущов безнастанно погрожує підписанням сепаратного миру з Східньою Німеччиною та вживає всіляких заходів для тероризування Західньої Німеччини.

Нарешті, самий факт, що советський уряд дав наказ убити Степана Бандеру, свідчить про силу українського націоналізму, який не дає спокою московським окупантам України. Бо коли справді ССРСР був би такий сильний та непереможний, як про це оголошує світові Хрущов, то для чого вбивати політичних українських діячів у країнах вільного світу?..

...Відносно низький присуд на Сташинського не повинен хвилювати тих українських партіотів, які добачують у цьому присуді брак «справедливости» чи «об'єктивности» німецького суду. З точки зору далекоюсяглих українських політичних інтересів факт осуду цілого советського уряду, як злочинної системи, є важливішим, на думку автора, як, наприклад, 20 літ тюрми, чи навіть досмертної тюрми для Сташинського. Крім того, існують дуже поважні здогади, що Сташинський виявив далеко більше таємниць німецьким і американським слідчим чинникам, як це виявилось на розправі. Але навіть із тим присудом укра-

їнська справа на процесі в Карльсруге виграла багато в очах німецької і світової публічної opinio.

Немає найменшого сумніву, що ідея визволення України має глибокі коріння в Україні й тому діяльність українців у вільному світі має поважний відгук у поневоленій Україні. Націоналістичний український рух, чи будь-які прояви українського націоналізму нещадно поборювала й поборює Москва як за панування російських царів, так за диктатури московських комісарів.

Володимир Душник,

«Клівлендські Вісті», Клівленд, осінь 1962 — весна 1963, ч. 10-12.

ПЕРЕСТОРОГА ДЛЯ ЕМІГРАЦІЇ

Для українського емігранта така м'яка демократична кара проти офіційно стверженого жакливого вбивці є джерелом затурбовання тому, що вона відкриває для большевицької агентури перспективу безкарного, фактично, вимордовування діячів політичної еміграції. Бо що таке з погляду людей за залізною заслоною 8 років тюрми за такі злочини? Це ніщо. В країні, де виносять смертні вироки за т. зв. «тунеядство», тобто за нетрудові прибутки, чи за спекуляцію, або по 15-20 років каторги за сказане слово, як за «агітацію» проти режиму, отака кара, як винесена Сташинському за тяжкі морди, не може жодного кандидата на агента попередити й злякати. Навпаки, вона може тільки заохотити до ще сміливіших пописів у вільному світі. Якщо за двох дано 8 років, то за одного, значить, належить тільки 4, та ще й трактування убивці не як убивці, а лише як виконавця чужої волі! Чому ж не діяти? . .

«Українські Вісті», Ной-Ульм, ч. 44 з 28. 10. 1962

ЧИ ЗАХІД ВИКОНАВ СВІЙ ОBOB'ЯЗОК?

Одначе теперішній процес проти колишнього агента й наймленого російським урядом вбивці показує, з одного боку, що Москва не вагається користуватися насильством навіть поза кордонами своєї імперії, щоб лише знищити тих, хто бореться за свободу, і з другого боку, що ці вбивства організує самий російський уряд. Як це підкреслив німецький Найвищий суд: «сталінізм помер, але індивідуальний терор продовжується».

Маючи в своїх руках вбивника, німецький суд знешкідливив одного з тих, хто виконує накази, але ті, хто ці накази дає, хто організує політичні вбивства, є безпечні, заховавшись поза колючі дроти залізної заслони та понурі і ворожі мури Кремля. Інші агенти займуть місце Сташинського й російські поневолювачі продовжуватимуть свою жакливу роботу.

А одначе є багато засобів, щоб припинити злочини советсько-російських керівників. Процес проти агента Сташинського повинен зааляр-

мувати міжнародню опінію, яка в свою чергу повинна б зробити тиск на політичних керівників вільного світу, щоб вони інтервенювали перед ОН та перед іншими в обороні українців, загрожених знищенням як у власній батьківщині, так і в країнах вільного світу.

Останньо в Парижі відбувся великий мітинг, організований французькими синдикатами у співпраці з Лігою прав людини та організацій еспанських робітників, у Франції, проти «жорстокого гніту в Іспанії» і для того, щоб «врятувати Хорхе Канілля Вальса», засудженого на смерть. А ніхто не організував мітингів проти жорстокого поневолення в Україні і щоб рятувати не одного, а тисячі засуджених на смерть в СРСР. Чому? Чи кров українців є, може, менше цінною, як кров людей інших націй? Чи права людини не стосуються до всіх народів? Чи в цьому відношенні є якась таємна дискримінація?

Очевидно, ми дістанемо відповідь, що, мовляв, ніхто не знає, що діється в Україні. Однак є люди, навіть ті з Ліги для прав людини, які знають, що там діється. Зрештою вбивство Бандери й Ребета відбулося в Мюнхені, віддаленому звідсіля на кількасот кілометрів.

Ми не заперечуємо, що насамперед треба взяти до уваги ролі і спроможності вільної преси. А чи вона виконала свій обов'язок у справі вбивства двох українських політиків? Щоб відповісти на це питання, цікаво буде прослідкувати, скільки великих паризьких часописів в'язалося із свого завдання під час процесу в Карльсруге. Ось щоденники й кількість їх статей, публікованих в справі процесу протягом часу між 6-им а 20-им жовтня: «Фігаро» — 8 статей, «Франс-Суар» — 5 статей, «Ле Монд» — 4 статті, «Ля Круа» — 3 статті, «Ль'Орор» — 1 стаття, «Ле Парізієн» — 1 стаття, «Парі-пресс» — 1 стаття. Два інші щоденники не вважали доцільним присвятити свої колонки для опису такої банальної справи, як процес проти того, хто з наказу Москви, у вільному світі, вбив провідника українських націоналістів С. Бандеру і професора Л. Ребета.

„Les Problèmes Actuels de l'Est Europeen“, Paris, № 11, November 1962

Преса інших еміграцій:

ЯДРО ТЕМРЯВИ І СВІТЛО НАДІЇ

«Останні Відомості» дуже детально — і це слушно — інформували про хід процесу Сташинського в Карльсруге. Я дивуюся, що інші польські часописи обмежилися лише короткими згадками. Адже ж ніщо, мабуть, так не демаскує і не дискредитує большевізму, як системи на холодно організованого злочину, системи позбавленої якихнебудь моральних «пересудів», — як те все, що виявлено на процесі проти Сташинського.

Можете сказати — і слушно — що та система має на сумлінні багато більші злочини, злочини масові, злочини народовбивства, загарбниць-

ких воєн, спілки з Гітлером, різні власних «кулаків», Катинь... Однак таким уже є цей дивний світ, який вважає, немов би то державні системи «мають право» до масових злочинів. Бо такий злочин завжди можна «виправдати» якоюсь так званою «державною рацією», якоюсь «ідеологією». Світ звик до цього.

Незбита правда процесу

Тим часом малі злочини, поодинокі, якщо їх вчинили уряди, державні системи, завжди викликували згіршення й обурення, спричинювали дуже гостру реакцію інших урядів і цивілізованих суспільностей. Бо вони ображали моральне людське відчуття, відривали від фундаментів якийсь, конечний людині для життя, лад, спертій на авторитет державної влади як такої.

Сташинський якнайвиразніше признався, що накази мордувати він одержував від імени кремлівського уряду, що він — за свої злочини — був тим урядом нагороджений державними відзначеннями, що був удостоєний чести взяти участь під час відбирання дефіляди на почесній трибуні над мавзолеєм Леніна, пророка «нової» моралі.

Хтось скрупульозний міг би ще стояти при своєму, що це, мовляв, не були звичайні морди для грабежу, але — «політичні замах» на ідеологічних противників, а такі ж замах подекуди користуються виправданням, подібним до того, як виправдується війни чи революції.

Але засадничо іншою справою є замах, вчинений представником поневоленого народу чи суспільної кляси проти представника тиранії, яка пригнічує, а іншим є «замах», вчинений представником тиранії на її противникові.

Погорда й огида

Державна влада, яка виступає в ролі «атентатника», вбивці окремих людей, це не є те, що приголомшує, обурює, сповняє жахом, але щось, що викликає найвищу погорду, огиду.

І в той час, коли протидержавні атентатники завжди признаються до своїх замахів, навіть — на жаль — чваняться ними, в той час державна влада соромиться своїх «замахів» і відмовляється від участі в них. Навіть большевики не творять виїмків. Комуністична преса, якщо цікавиться процесом Сташинського, то лише в тому сенсі, що назвала його «інтригою зфабрикованою імперіялістами» проти Советського Союзу.

Морди, що їх з наказу Кремля виконав Сташинський, очевидно не є першими цього року звичайними злочинами. Свого часу голосною була — в 1930 році — справа схоплення в Парижі большевицькими агентами генерала Кутепова; у більшому масштабі агенти НКВД мордували антисталінців — з лівиці — під час еспанської війни, чимало вбивств поповнили наймлені за гроші советські вбивники в час другої світової

війни, при чому відомою була справа Кривіцького, автора демаскуючої книжки «Я був агентом Сталіна»... Після війни на німецьких «диких полях» поміж кордонами західної і східної зон большевицькі вбивці гуляли сотнями; недавно потрясаючою була справа замордування одного мадярського втікача в демократичній австрійській в'язниці агентами советської безпеки. Ці речі діються постійно, без перерви. Постійно гинуть люди, мордовані руками опришків, нагороджуваних опісля за свої послуги орденами «червоного прапора».

Безкарність

Але, мабуть, гіршим ще, ніж сам факт людської смерти, ніж сам злочин, є інший бік цього явища — факт випромінювання аморальності, злочинності з урядовим державним штемпем, факт призначування людських умів до того, що існує безкарно держава, державна влада, яка наказує робити такі речі і нагороджує за них, факт укріплювання і зростання «ідеології», в ім'я якої такі речі діються. І факт якоїсь посередньої акцептації цього стану іншими урядами цивілізованого, християнського світу, факт властиво браку реакції з боку тих держав.

Бо що ж з цього, що процес у Карльсруге недвозначно показав на Кремль, як на властивого спричинника убивств, коли представники убивців є далі визнавані дипломатами, вони засідають в ООН, рядять своєю невільничою імперією неподільно і співволодіють світом — а свої звичайні злочини поповнюють і далі поповнюватимуть, підготовляючи при цьому знищення, може, й цілого людства. Безкарно. Завжди безкарно.

Державні повії

В той самий час в Лондоні відбувався процес дуже подібний до процесу проти Сташинського, хоч у своїх подробицях трохи інший. Суджено колишнього урядовця британської амбасаді в Москві, якогось Джона Васалю за шпигунство в користь советської влади. Шпигунство — річ звичайна. Збиранням інформацій займаються всі уряди і це врешті-решт також є виправдане «державною рацією». Самий факт ведення розвідки не є морально обурюючий.

Але процес Васалю виявив, подібно як процес Сташинського, ціле моральне багно, в якому живе і діє советська система. Як Сташинського «прогресивна», «радянська» влада не вагалася озброїти наймодернішим знаряддям мордування, останнім «криком моди» в тій ділянці, так само і в випадку Васалю ця сама влада не завагалася перед застосуванням найвиррафінованиших методів шантажування, щоб завербувати його, як шпигуна.

В той час, коли Васаль був урядовцем англійської амбасаді в Москві, клітина большевицьких катів, спеціально дресована з тією метою,

втягнула його в компромітуючу пригоду з советськими дівками, також дресованими на «ідейних» повій. Коли він знайшовся в якійсь ситуації — зрештою п'яний — в час «прийняття» в одному із закамарків, що служили для таких «ідейно-революційних» цілей, його кілька разів зфотографовано і Васаль після того не мав уже — як йому здавалося — іншої дороги для виходу, як тільки погодитися на пропозицію зраджувати власну батьківщину.

Польський Васаль

В цьому є один сумний «полонік»: одним з драбуг, які втягали Васаль в bagno, був поляк, советський васал з сателітської варшавської амбасаді в Москві, якийсь Маковські...

Януш Ковалевські

„Ostatnie Wiadomości“, Mannheim, Deutschland, No. 120, 28. 10. 1962

НЕПОПРАВНІ ВБИВНИКИ

Говориться про далекойдучу еволюцію в советах від часів Сталіна. Якщо йдеться про ліквідацію політичних противників, то змінилася лише метода: тепер є намагання вбивати їх так, щоб не було сліду вбивства. Про це свідчить процес проти Сташинського в Карльсруге.

Проти провідників вигнанців висилається агентів, озброєних пекельною зброєю, яка не залишає слідів. До тих, хто — головно в Берліні — намагається втекти на свободу, зглядно допомогти своїм ближнім перейти тунелем на західній бік, вистачить стріляти з звичайного автоматичного пістоля.

Вбивники у Берліні не мусять затирати слідів. Навпаки, вони гордяться своїми вбивствами. Кремль не проголосив, що він декорує Сташинського орденом Червоного прапора; Ульбріхт публічно нагороджує своїх посіпак, які замордували того, хто пробував утікати.

Чи супроти тих мордів Захід цілком безсильний? Багато зробити він не може. Але якщо росіяни зупиняють амбулянс, висланий на те, щоб заопікуватися пораненим, Захід міг би відповісти затриманням автобуса, що везе (большевицьких) вартових під пам'ятник у західньому секторі.

Якщо він цього не робить, заохочує вбивників до протизаконности.

„Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza“, London, 15. 10. 1962

УБИВЦІ НАЗВАНІ У ВІЧІ

Характеристично, що ні МВД ССРСР, ні советська преса аж ніяк не реагували на процес. Перед очима всього світу пройшов процес, на якому в аморальних вчинках обвинувачено не якунебудь приватну особу чи урядовця, а самий советський уряд. І що ж? Від останнього (уряду — ред.) — ні слова протесту, ні одного слова спростування.

Зрештою, що ж він може сказати? Убивці названі в вічі.

«Посев», Франкфурт, ч. 43 з 26. 10. 1962

НА ЗАХОДІ — БЕЗ ЗМІН

Кар'єра Шелепіна скінчилася. Його вірний друг, Хрущов, не може вибачити йому того, що Шелепін свого часу не ліквідував Сташинського і не перерізав йому можливостей утечі. Шелепіна знято з відповідальної посади голови КГБ.

Майже в усіх німецьких часописах подаються докладні інформації чергового провалу праці КГБ, фотографії Бандери, Сташинського і Шелепіна.

Під час читання описів про «беззвучну працю» КГБ всіх огортає гнівне обурення, але голови урядів, дипломати й експерти від «русских справ» не виявляють жадної бридливості до кремлівських вождів і з підлесливістю хочуть знову з ними зустрічатися, щоб стиснути їхні «чесні і чисті руки».

І. Б.

«Русская Мысль», Париж, ч. 1.782 з 4. 1. 1962

Інші публікації:

СОВЕТСЬКЕ ШПИГУНСТВО В НІМЕЧЧИНІ

Советський Союз має в своєму розпорядженні, разом зі своїми сателітами, найбільшу шпигунську організацію світу. Він використовує при цьому, як це в багатьох випадках було доведено — в Канаді, Австралії, Франції, Великобританії, США, Німецькій Союзній Республіці і в нейтральних країнах — свої дипломатичні представництва і торговельні місії. З допомогою легальних та нелегальних комуністичних партій просуваються кадри для військового, господарського та політичного шпигунства в усі ділянки життя тих країн, що є об'єктами советського шпигунства. На комуністичні партії припадає подвійне завдання: вони мають, поперше, збирати всякого роду інформаційний матеріал для центральної розвідувальної служби, і подруге — за вказівками московської централі знаходити і творити вогнища соціально-політичних суперечок. Неспокій, повстання і страйки є дуже часто вислідом цієї двоколісної роботи.

Поліп з тисячею щупальців висмоктує вістки з усіх некомуністичних країн; він висмоктує їх також з Союзної Республіки (Західної Німеччини — ред.), яка є головним об'єктом у діяльності східних розвідок. Приблизно 16.000 агентів, що працюють для комуністичних розвідок у Союзній Республіці, годують цього ненаситного поліпа. Німецька Союзна Республіка є одним із головних полів бою шпигунських розвідок, керованих Кремлем, бо вона особливо зручно лежить на лінії фронту холодної війни. Країна, яку советське свавілля тримає поділеною на дві частини, особливо придатна для збору всякого роду інформацій.

Громадян примушують до шпигунської діяльності принадами, шанта-

жем і часто також загрозами їхньому життю. Особливого тиску зазнають мешканці советської зони Німеччини і Східнього Берліну. Агентів вербують тут найпідлішими методами. Тут примушують людей ставити свої підписи під зобов'язаннями співпраці такими методами: шляхом свавільних арештів, звільнення з роботи, закиду зрадницької діяльності, фальшивого приписування наміру втекти за кордон, обіцянок припинити розпочаті карні та дисциплінарні слідства і насамперед з допомогою закиду, ніби вибрані жертви мають «контакт із Заходом». Коли людина протиставиться, їй здебільшого негайно загрожують тяжкими карами. Оскільки за спиною розвідувальної служби советської зони Німеччини ясно видно советський кулак, то жертви бояться депортації на Сибір і можливої розлуки з рідними на все життя. Такий примус і тиск часто поширюють на членів родини та інших родичів, щоб обхідним шляхом нарешті примусити жертву виявити «готовість». Вербувальники «Міністерства Державної Безпеки» (МфС = Міністеріум фюр Штаатсзіхергайт) і «Державної Служби Безпеки» (ССД = Штаатсзіхергайтсдінст) не зупиняються перед жодним засобом, яким би ганебним він не був.*

Після обмеження сполучень між обома частинами Німеччини (введеного органами советської зони Німеччини — ред.), особам у советській зоні, які прохали про дозвіл на подорож до Західньої Німеччини, давали зрозуміти, що їхнє клопотання могло б бути задовільнене, коли б вони погодилися під час свого перебування в Союзній Республіці збирати інформації в інтересі «країни робітників і селян ДДР»**.

Вербування агентів у Західній Німеччині відбувається з допомогою різноманітних методів. Як це в Союзній Республіці (тобто в Західній Німеччині — ред.) відомо, тут працює ціла мережа шпигунів вже для самого збору інформацій про минуле життя і слабкі риси характеру тих осіб, яких східня розвідка бажає використати для себе. Невідома працевдавцеві і суспільству політична діяльність в минулому, при найманні на роботу приховані колишні промахи, невірні інформації даної особи про її службові становища, службові степені та фахові позиції — все це розвідується і старанно реєструється, щоб у відповідний момент використати при вербуванні як засіб примусу. Під особливим обстрілом цієї широкозакроєної вербувальної практики знаходяться ті кола людей, які увійшли в конфлікт з параграфами 175 і 218 наших карних законів. Грачів та людей, що мають пристрасть битися об заклад, осіб, які з власної вини або без вини живуть в нужді, завербовується обіцянками великих гонорарів за «малі послуги». Чоловікам, що мають пристрасть до слабої статі, підсувають гарну, чутливу коханку, а жінці, яку досі не розуміли і яка прагне любови — ідеального партнера. Цими «схильними» особами займаються з особливим завзяттям тоді, коли вони сидять на

* МфС і ССД — органи советської зони Німеччини.

** ДДР = Дойче Демократіше Републік = Німецька Демократична Республіка — офіційна назва окупованої Москвою зони Німеччини.

важливих постах, перебувають у близьких відносинах з цікавими для розвідки особистостями, або завдяки своїй службовій діяльності мають легкий доступ до таких особистостей. Тому особливу увагу звертається на секретарок і приватних секретарів.

Керовані советами східні розвідувальні центральні працюють також з допомогою кримінального примусу. До кількох сотень громадян Німецької Союзної Республіки і Західного Берліну були протягом останніх років вислані листи від співробітників шпигунської служби советської зони Німеччини з погрозами, що на випадок відмови виконувати або далі продовжувати зрадницьку діяльність, якої від них вимагають, до державних карних органів або органів для оборони конституції буде скеровано компромітуючий їх матеріал. Такі листи з погрозами висилається насамперед до тих осіб, які втекли до Союзної Республіки і раніше працювали в «Німецькій Демократичній Республіці» як секоти для служби державної безпеки. Від осіб, яких зобов'язали займатися агентурною діяльністю і які після втечі на Захід охоче хотіли б відмовитися від цього зобов'язання, вимагають розпочати від означеного дня агентурну діяльність; на випадок відмови їм загрожують, що компромітуючий їх матеріал буде пересланий до відповідного генерального прокурора в Союзній Республіці.

Громадян Союзної Республіки, які подорожують до Східного Берліну або советської зони, стараються запроторити до якихось таборів примусової праці. Після короткого або довшого ув'язнення вже багатьом бездоганим відвідувачам зони давали до підпису зобов'язання стати агентом, і дехто підписував його, щоб вийти на волю. З людей, які в 1956 році повернулися з карних заведень зони до Союзної Республіки, 293 особи підтвердили, що їх перед звільненням в такий спосіб зобов'язали займатися шпигунством у Західній Німеччині. З колишніх німецьких полонених в Советському Союзі і заарештованих советами німців, які не були амнестовані і яких совети передали органам советської зони Німеччини, коло 40 відсотків були перед їхнім звільненням з ув'язнення і перед виїздом до Західної Німеччини під відповідним тиском «завербовані» для співпраці з «міністерством державної безпеки». Ці методи вербування агентів збереглися до сьогоднішнього дня.

Розвідувальна служба советської зони послуговується, за советським зразком, також кримінальними елементами, щоб вони виконанням карних вчинків здійснювали шпигунські завдання. Навіть небезпечні професійні злочинці, холодні психопати і нестримні люди з пристрастями одержують, без уваги на їхнє кримінальне минуле, зобов'язання до співпраці, коли відповідальні особи вважають, що знайшли в них придатний інструмент для виконання запланованої насильницької акції. Органам безпеки Союзної Республіки відомі понад 100 доведених випадків, коли кримінальних злочинців з великими ненормальностями характеру, засуджених на великі тюремні кари, шпигунська служба «Німецької Де-

мократичної Республіки» наймала для насильницьких акцій проти Союзної Республіки.

Підсумування всіх досі викритих випадків шпигунства східних служб безпеки в Союзній Республіці дає нам огляд методів праці і знайомить нас з багаторозчленованою системою. У школах агентів вишколюють тих шпигунів, що їх передбачено застосувати як секретарок, служниць, фахових робітників, техніків, інженерів, ляборантів, службовців управління і т. д. Поруч фахового вишколювання відбувається обширний інструктаж в галузі «ремесла» шпигунської діяльності. Агентів учать послуговуватися малими фотоапаратами, апаратами для підслухування, таємними чорнилами і контактним папером. Фахівців навчають користуватися радіоапаратурою, шифрувати та розшифровувати інформації. Одні одержують завдання негайно передавати інформації, інші залишаються покищо в темряві; їхня місія починається щойно тоді, коли на передовій лінії випала людина, або взагалі лише в час кризи. Всіми введеннями в дію агентів керує один центр. Керівні органи всіх контрольованих союзними розвідувальними службами послугуються спеціальним корпусом провідних агентів, які керують цілими групами шпигунів або окремими шпигунами і контролюють їхню діяльність.

Агентів, які втекли на Захід, а особливо тих, які передали свої знання органам безпеки Союзної Республіки і її західним партнерам, вперто переслідують. Для їхньої особистої безпеки доводиться часто протягом багатьох років застосовувати заходи безпеки. Дехто з них був все ж таки з допомогою хитроців або насильства «повернений на рідину».

Важливим засобом для одержання інформативного матеріалу є використання всіх інформацій, що були опубліковані в пресі: в журналах і газетах. Один процес у Карльсруге викрив небезпечну роботу, яка може бути зроблена для шпигунства завдяки бджолино-старанному, майже науковому використанню всіх пресових органів. З мозаїки тисяч газетних вирізків на тему певного комплексу питань постає загальна картина з величезним деталізованим матеріалом.

Від успішної протидії комуністичному шпигунству в Союзній Республіці залежить безпека і свобода кожного з нас. Після того як органи, яким була доручена безпека Союзної Республіки, розбудували свою діяльність, вони в останні роки все успішніше поборювали вороже шпигунство. Східні шпигунські служби мали в кожному новому році більше персональних втрат, ніж у попередньому. Пересічно вони втрачали кожного року від 2.400 до 2.800 агентів. Східні таємні служби гарячково стараються знову заповнити виломи. У сфері свого панування вони мають всі можливості створити нові резерви з тих кіл, що віддані комуністичній ідеології, і крім того використати також інших громадян з допомогою випробуваних методів шантажу. Не зважаючи на мур у Берліні і залізну заслону, їм не тяжко перекинути тих людей до Союзної Республіки; це відбувається тепер переважно через нейтральні країни. Крім

того в західній частині нашої батьківщини (тобто в Західній Німеччині — ред.) вони мають до своєї цілковитої диспозиції нелегальний апарат комуністичної партії. Зі своєї великої картотеки вони вибирають все нові жертви.

Коли хто попаде в небезпеку і стане підвладним ворожій розвідувальній службі, він повинен, перевіряючи свою совість, вибрати між внутрішньою свободою і втратою свободи, тобто в'язницею з втратою своїх громадянських прав. Але тим, хто це робить заради грошей, слід сказати, що агентам лише в надзвичайних випадках повністю виплачують обіцяну наперед платню за зрадництво. Дехто з шпигунів одержував, після того як він уже міцно загруз у шпигунській діяльності, менше ніж найгірше оплачений допоміжний робітник; він був для своїх агентурних начальників лише дешевим кулі*. Таких людей використовують, видушують як цитрину, зневажають і пізніше відкидають, коли вони більше вже не дають користи.

Для керованих советами розвідувальних служб лише ті агенти є цінними і можуть бути певними державного признання, які займаються шпигунством з ідеологічного переконання як «добрі комуністи». Всі інші «співробітники», як їх охоче називають, є лише тваринами, якими користуються, доки вони послужливо виконують все, що їм наказують.

«Міністерство Державної Безпеки» советської зони Німеччини займається широкою шпигунською діяльністю і крім того також пляноюю підривною роботою в Союзній Республіці. Основні директиви для руїницьких акцій походять від політбюра Соціалістичної Об'єднаної Партії Німеччини (Соціалістичне Айнгайтспартай Дойчляндс = СЕД — офіційна назва комуністичної партії в окупованій Москвою зоні Німеччини — ред.). Керівництво цими акціями і їхня контрола лежать частково в руках міністра державної безпеки «генерал-полковника» Еріха Мільке, члена ЦК СЕД, і частково в руках міністра оборони советської зони «генерала армії» Віллі Штофа, який є членом політбюра. Обидва міністри є старими зайцями в галузі конспірації і в великому секторі таємних розвідувальних служб. Обидва вони стали «офіцерами» завдяки своїм комуністичним заслугам. Як політичні вояки марксизму-ленізму вони знають директиву старого майстра Леніна: «Советська таємна служба за кордоном служить меті викликати повстання проти капіталістів і в разі потреби навіть застосовувати насильство; вона є політичним інструментом для викликання світової революції і паралізування її противників». За цим «основним комуністичним принципом» працюють ті всі агентурні служби Москви, Панкова (столиця советської зони Німеччини коло Берліну — ред.) та інших сателітів в некомуністичних країнах, при чому протягом багатьох років Німецька Союзна Республіка стоїть в центрі їхньої уваги.

* Чорнороб у східній Азії, який заробляє менше, ніж потрібно на харчі.

В окупованій советами зоні Німеччини советський генеральний штаб створив для операцій координовану базу, централі якої знаходяться у східньому секторі Берліну. «Комітет Государственной Безопасности» (КГБ) при раді міністрів ССРСР і «Главное Разведочное Управление» (ГРУ) при генеральному штабі советського міністерства оборони мають своє «зовнішнє управління» в «Німецькій Демократичній Республіці». «Комітет Государственной Безопасности» займається шпигунством, контррозвідкою, саботажем, інфільтрацією і підривною діяльністю в «капіталістичних» країнах. Його «німецька» централія знаходиться в советській забороненій зоні Берліну-Карльсгорсту, де вона має у своєму розпорядженні не менше 600 «обслуговуючих пунктів» і «житлових об'єктів»; звідси вона керує різноманітними «оперативними відділами» і широко розгалуженою мережею агентів у Західній Німеччині та Західньому Берліні, як теж контрольне «співробітників» у советській зоні.

Хоча «Главное Разведочное Управление» включене в військовий апарат і одержує від нього накази, то проте ним керує, так само як і «Комітетом Государственной Безопасности», Центральний Комітет КПСС. Це підпорядкування впливає зі своєрідности советської державної машини, яка в своїй стратегічній цілеспрямованості до світової революції централізує всі державні установи. Центральний Комітет партії щоправда допускає переплітання військового, політичного, господарського і науково-технічного шпигунства, але він зберігає за собою центральне керівництво всіма шпигунськими службами.

Всі ці відомі всьому світові факти Москва заперечує з просто нахабною упертістю. Клясичний приклад цього дав советський дипломований інженер Валентин Александрович Пріпольцев, який 10 лютого 1962 року був засуджений союзним Найвищим Судом у Карльсруге на 4 роки в'язниці за спробу розвідування державних таємниць і за зрадницькі зв'язки. У своєму заключному слові він твердив під сміх слухачів, що ніби загально відомо, що «досягнення» Советського Союзу далеко перевершують все те, що мають інші країни світу, і тому він цілком не потребував займатися в чужій країні шпигунством. Але під час допиту свідків виявилось щось інше. Одна з вибраних ним жертв поінформувала уряд для оборони конституції про впадаюче в вічі зацікавлення цього советського торговельного представника — він був службовцем советської торговельної місії в Кельні — питаннями аеронавігації і при тому особливо найновішим реактивним винищувачем німецької повітряної фльоти. Ця людина дала йому, дозволені урядом для оборони конституції, інформації цілком загального характеру. Реакція Пріпольцева на це була така: «Ми читаємо все, ми не потребуємо того, що було надруковане, ми потребуємо того, що не було надруковане».

На Паризькій конференції на найвищому щаблі у травні 1960 року британський прем'єр-міністер Мекміллен дав відповідь Хрущову на його невгамовані напади на Айзенгауера з-за летуна Поверса з літака У-2...

Советський шеф партії та уряду тоді відповів у позі щиросердної советської людини, поклавши руку на серце: «Хай Бог буде моїм свідком — ми не маємо шпигунів — моя совість чиста!» На мові комуністів, лише західні «капіталісти та імперіялісти» займаються ганебним ремеслом шпигунства; відповідно до цього не можуть існувати советські шпигуни і ще менше шпигунські організації.

10 лютого 1962 року совети звільнили летуна Поверса з літака У-2, щоб обміняти за нього советського полковника Івановича Абеля, засудженого на 30 років ув'язнення; в 1949 році він приїхав нелегально до США, там до часу арешту в 1957 році послуговувався чотирьома різними іменами і протягом майже дев'яти років був шефом всієї советської шпигунської організації в США. Советський уряд увесь час відрікався від цього свого шпигуна-майстра, а під час арешту навіть твердив, що він взагалі не є советським громадянином. Ця «порядна угода», як назвав колишній президент Труман обмін Поверса на Абеля, показала всьому світові, що Кремль увесь час брехав.

За твердженням Леніна, таємна розвідувальна служба є легальним інструментом політики, від якого держава не може відмовитися. Припольцев і Хрущов, з якого перший бере приклад, брешуть, коли вони цю обставину заперечують якраз щодо своєї держави.

... Східній сектор Берліну є не лише оперативною базою всякого роду шпигунських служб советів і советської зони Німеччини. Також інші сателіти Москви з Варшавського пакту оперують зі Східнього Берліну проти Союзної Республіки і решти західноєвропейських країн і мають там (тобто в Берліні — ред.) власні керівні центральні й опірні пункти. Кероване зі Східнього Берліну шпигунство держав східнього бльоку — це покликане до життя кремлівською централею «продовження війни іншими засобами», при чому поділ Німеччини на дві частини, який Москва всіма засобами утримує, творить для цього пригожі передумови; загально поширене в західньому світі право вільного пересування давало агентам майже необмежену свободу вільно їздити з советської зони Німеччини до Союзної Республіки і ця свобода лише від 13 серпня 1961 року функціонує не стовідсотково. «Генеральний штаб холодної війни» знайшов в особі Вальтера Ульбріхта не лише дуже люб'язного господаря будинку, але також співучасника і помічника, який застосовує так звану комуністичну мораль на свій лад, по-своєму інтерпретуючи поняття «любов до батьківщини» і «зрада батьківщини».

Таємничі допоміжні засоби і злочинні методи

«Міністерство Державної Безпеки» (советської зони Німеччини — ред.) має в своєму розпорядженні цілий ряд «технічних відділів», що займаються конструюванням і фабрикуванням «оперативних предметів вирядження і допоміжних засобів» для агентів таємної розвідувальної служби.

Головний відділ «К» має в своєму розпорядженні технічне бюро і механічні майстерні, які займаються конструкцією і продукуванням допоміжних засобів для здобування інформації.

У відділі «висока частота» сконструйовано, між іншим, найменші мікрофони з діаметром лише у вісім міліметрів, які можна майже всюди вбудувати; їх можна також прилучити до малих магнетофонів. Особливо пригожим місцем сховку для цих найменших підслухувальних апаратів є внутрішня обшивка автомашини. Виряджені в такий спосіб державні таксі курсують, напр., під час ярмарку в Ляйпцігу. В готелях і приватних помешканнях ці апарати встановлюють у видовблених ніжках меблів або в коробках розподільвачів електричного струму. Також спеціально для того сконструйовані ручні годинники є придатним місцем сховку, так що людина, яка має при собі такий годинник, в кожному нейтральному місці — також надворі — може підслухувати розмови, що ведуться недалеко від неї.

Відділ безпеки Вісбаденського федерального кримінального управління в Бонні (столиця Західньої Німеччини — ред.) має в своїх підвалах почальну колекцію допоміжних шпигунських засобів, що їх виявила протягом останніх років контррозвідка. Огляд цієї «виставки» показує, що, мабуть, немає предмету щоденного вжитку, якого не можна було б використати як сховок для шпигунського матеріалу. Не лише термоси і шахові фігури можна відповідно «препарувати»; також сигарети і навіть олівці можуть дати досить порожнього місця для мікроскопічно малих приладів. В малому шматку мила можна добре заховати мікрофільми. І навіть «бутерброт», що ніби належить до подорожніх харчів, є придатним для транспортування таких предметів. Колишній член бундестагу Френцель (соціал-демократичний посол західньонімецького парламенту, що виявився комуністичним шпигуном — ред.) зберігав таємні нотатки про пляни озброєння ракетами німецької армії в коробці з пудрою, яку йому приніс для цього його чеський посередник і яку він відібрав, щоб передати її одному кур'єрові... Чехи подарували Френцелєві виточену фігуру для його письмового стола — сховок для шпигунських інформацій, в якій була також мала кількість вибухової речовини, достатньої для того, щоб на випадок небезпеки знищити таємний матеріал.

Інформативний матеріал з одного міністерства в Бонні був приміщений у волоських горіхах, що були запаковані та вислані як подарунок до Східнього Берліну, тобто до советської зони Німеччини. Людина, яка одержала цей пакунок, була, звичайно, в курсі справи і не здивувалася з приводу того, що вона в ньому знайшла. Парасолі (марки «Кнірпс»), пензлики для голення і багато інших предметів чоловічого вжитку мають досить порожнього місця, яке можна відповідно замаскувати. Так, наприклад, спеціально виготовлений мікроскоп можна примістити в автоматичній ручці; агент потребує такого мікроскопу, коли він бажає розшифрувати текст зменшеної сторінки машинопису свого

працедавця. Шпигун може теж таким самим способом у ніби невинному тексті передавати інформації своїм зверхникам.

Колекція федерального кримінального управління показує також найрізноманітніші типи фотокамер; особливо цікавим є камери найменшого розміру для фотографування документів, які (камери), напр., можна захопити у плянці нормальної щітки для одягу. Тут можна побачити спеціальні радіоприладдя для слухання таємних передач і таємні радіостанції. Фальшиві документи свідчать про точну роботу фальсифікаторів.

Коли советський дипломований інженер Пріпольцев був заарештований в Кельні, він спробував по дорозі до поліційної президії проковтнути записку. Однак йому не пощастило зробити те, що вдалося декому з його східних колег в подібних випадках. Існує — як це видно з колекції — японський рижовий папір, на якому можна дуже добре писати і який можна на випадок небезпеки без труднощів проковтнути.

Крім цього всього, східні розвідувальні служби мають у своєму розпорядженні ще й цілком інші, явно злочинні «допоміжні засоби», якими вони користуються при викраденнях людей або вбивствах, застосовуючи при цьому хитрість і насильство. Так, напр., хемічні лябораторії «міністерства державної безпеки» (советської зони Німеччини — ред.) мають завдання виготовляти рідинні та газові засоби усипляння, як також відповідні посудини для них. Вони продукують легко-, середньо- і сильно-дозовані отрути, що їх подають жертві в оригінально запакованому шоколяді з начинкою, тобто в начинці шоколядних пляшечок з лікером або шоколядних зернин. Манюсінькі ампулки з газом містять в собі засоби усипляння, які розприскуються в такий спосіб, що усипляюча або отруююча дія відбувається лише в безпосередньому сусідстві з жертвою, тобто перед її носом або ротом. Советські хеміки та майстри сконструювали отруйний пістоль з двома цівками, з допомогою якого можна виконати горезвісний «досконалий морд».

Керівні центральні советських таємних служб

В Советському Союзі існують два центральні органи для збирання інформацій з закордону: «Комітет Государственной Безопасности» при раді міністрів ССРСР (російське скорочення КГБ) і «Главное Разведочное Управление» в генеральному штабі советського міністерства оборони (російське скорочення ГРУ). За советським «державним правом», Комітет Государственной Безопасности є «колегіяльно керованим спеціальним виконним органом державної влади». В такий спосіб Кремль формулює тут обставину, що цей спеціальний орган незалежно від конституції та закону має виконну владу, відповідаючи перед самим собою, тобто в усій своїй практичній діяльності є всесильною державою в державі. Цей «Комітет» є наступником горезвісної ЧеКа, що діяла в перші роки революції, а на зміну якої у двадцяті роки прийшло страшне ГПУ

і пізніше ославлений на увесь світ НКВД. Ці зміни назв нічого не змінювали ані в завданнях, ані у практиці того советського «державного органу безпеки», який контролює всю советську імперію до найвіддаленішого кутка і має у своєму розпорядженні найбільший таємно-поліційний апарат з агентів. Слідкування не виключає ані советської армії разом з її найвищими командними людьми, ані діючих за кордоном дипломатичних представників, ані активістів, які працюють поза державними кордонами СРСР для поширення комунізму.

Характеристичною для советської державної конструкції є та обставина, що Комітет Государственной Безопасності також організує шпигунство в політичній, господарській, технічно-господарській і частково військовій галузі та керує ним. Щоправда, головним носієм військового шпигунства є «Главное Разведочное Управление» (ГРУ), що є одним з головних «відділів» генерального штабу. Але незалежно від підпорядкування ГРУ військовому керівному апаратові, його діяльністю керує ЦК КПСС, що практично означає контролю з боку всесильної партії і слідкування з боку «державних органів безпеки». Отже цивільний «Комітет Государственной Безопасності» (якщо взагалі можна говорити про цивільні установи в цій державі) і військове «Главное Разведочное Управление» є керовані центрально з одного місця; Центральний Комітет комуністичної партії визначає їм головні завдання, допускаючи при цьому співпрацю, збирає всі висліди шпигунства та робить на їх підставі висновки політичного і військово-стратегічного характеру.

КГБ і ГРУ створили собі у Східньому Берліні власні оперативні бази, які мають широко розгалужену мережу місцевих опірних пунктів і зі своїм численним персоналом самовільно господарюють на території «Німецької Демократичної Республіки» (тобто советської зони Німеччини — ред.). Щоб це самовладство трохи замаскувати і таким способом доказати т. зв. суверенність «НДР», совети зробили на межі 1958/59 років деякі маскуючі заходи. Советська заборонена зона була трохи обмежена; советські «дорадчі» інстанції при розвідувальних і військових установах «НДР» були «ліквідовані». Їхній персонал і устаткування обох советських органів КГБ і ГРУ перейшли в юрисдикцію екстериторіяльних «легальних» представництв СРСР при посольстві, при так званих торговельних представництвах, при військовому аташе і при консулятах, а навіть охорона найбільшої забороненої зони в Карльсгорсті була формально доручена міністерству державної безпеки советської зони. Кожній втаємниченій людині не тяжко розпізнати всі ці заходи як звичайне маскування. Советські «дорадники» працюють і далі, так само як перед тим, як справжні начальники; бо вони є незамінним інструментом і елементом координації всіх розвідувальних органів східнього бльоку.

Московський «Комітет» (КГБ) заснував у Східньому Берліні установу під назвою «Уповноважений КГБ в Німеччині»; від років вона відома як резиденція КГБ і приміщується в колишньому шпиталі ім. Свя-

того Антонія в Берліні-Карльсгорсті. Особливо характеристичним для великого значення східноберлінської резиденції КГБ є її устаткування засобами і повноваженнями в такій мірі, в якій не виражене жадне інше таємне закордонне представництво советського шпигунства.

Резиденція КГБ в Карльсгорсті має спеціальний «Закордонний відділ», що також називається «Розвідувальним відділом». Його головна функція полягає у шпигунстві в військовому та політичному секторах; крім того він організує політичний розклад антисоветських організацій, партій та груп на території Європи.

«Відділ контррозвідки» має крім завдання, яке видно з його назви, також доручення «обертати» (перевербовувати) виявлених агентів противника і крім того слідкувати за агентами інших східних розвідок.

«Відділ дорадників» розподілює експертів для керівництва прилученими, тобто підпорядкованими сателітними службами і для координації їхньої праці. За свідченням капітана з советської зони Німеччини Гайма, який сам працював у «Головному розвідувальному управлінні» советської зони і в травні 1959 року перейшов на Захід, советський «штаб дорадників» при «Головному управлінні» зони складається з одного головного дорадника в ранзі генерала і чотирьох полковників, які приміщені у службовому будинку «управління»; вони мають безпосередній інтенсивний вплив на «управління», що є централею шпигунства при міністерстві державної безпеки советської зони, і час від часу дають звітні накази. «Координація» відбувається таким способом, що «резиденція Карльсгорст» отримує копії всіх формулярів і звітів, в наслідок чого їй відомі анкетні дані всіх агентів «управління» і всі звіти можуть бути використані. Типовим для «співробітництва» є порядок, за яким всі «поради» советської резиденції сприймаються як вказівки та виконуються.

У «Відділі еміграції» советські розвідувальні офіцери стежать за політичною активністю організацій всіх російських і неросійських емігрантів з ССРСР у Західній Німеччині і в інших західних країнах, при чому українців, латишів, естонців, вірмен і калмиків досліджують особливо ґрунтовно. Цей відділ препарує «утікачів» та «перебіжчиків», які мають завдання проникнути в ці еміграційні організації з тим, щоб відтак постачати таємні інформації про їхніх членів, насамперед про керівних людей та їхню політичну ролі; вони повинні також вербувати з-поміж емігрантів нових агентів. Все нові акти насильства проти керівників і експонентів великих емігрантських груп підготовлюють якраз агенти цього відділу.

До «резиденції КГБ» належить також спеціальна група політичної таємної поліції Московської централі, яка з допомогою агентів стежить за дипломатичними діячами і консульськими представництвами ССРСР на території «Німецької Демократичної Республіки»; це стало потрібним, бо часто траплялися випадки втечі з НДР на Захід, що можна було по-

рівняно легко зробити. Для контролю і захисту перебуваючих у советській зоні частин советської армії є компетентним «Особое Отделение КГБ» (КГБ-ОО); воно має власну головну квартиру в Потсдамі, в якій діють понад 80 офіцерів розвідувальної служби.

До «резиденції Карльсгорст» КГБ належать ще спеціальні відділи для радіо-зв'язку, для технічно-оперативних завдань і для «нелегальної роботи»; діяльність цього останнього відділу охоплює підтримку для підпільних організацій та їхніх допоміжних груп на Заході, в першу чергу в Німецькій Союзній Республіці, і підготовку цими групами терористичних та саботажних акцій.

Всі ці відділи керують, як так звані «оперативні групи», широкою мережею агентів у Західньому Берліні і Західній Німеччині; крім того вони керують також мережами таємних співробітників (сексотів) у «Німецькій Демократичній Республіці», застосуванням яких займаються уповноважені КГБ при обласних та районних управліннях. Оперативним відділам необмежено стоять до диспозиції всі виконні органи советів і советської зони. Резиденція КГБ у Карльсгорсті має також цілий ряд «адміністративних відділів» для господарських і фінансових справ, що цілковито стоять до послуг «оперативних відділів».

В берлінській «резиденції» та підпорядкованих їй групах працювали у вересні 1961 року проти Німецької Союзної Республіки та її союзників понад 500 советських офіцерів розвідувальної служби. Приблизно половину з них складала, вживаючи советської термінології, офіцери «оперативного персоналу», який організує зв'язки з агентами і керує ними. До послуг цих «оперативників» стоїть апарат з багатьох тисяч осіб, а саме: агенти, шпигуни і таємні донощики, кур'ери, «приховані адреси» і «конспіративні господарі ресторанів» тощо.

В забороненій зоні Карльсгорсту, поблизу «резиденції», знаходяться численні конспіративні помешкання та «будинки зустрічів» для обслуговування агентів, які там мешкають, вишколюються і забезпечуються фінансово і яким там дають нові доручення. Всього там є 500 установ і житлових об'єктів. До цього слід ще додати численні «будинки зустрічів» і помешкання поза забороненою зоною, де обслуговують спеціальних агентів, яких не хочуть пустити до Карльсгорсту; до них належать, напр., агенти, які діють поза Німеччиною в інших країнах Західньої Європи.

Центральне керівництво «Главного Разведочного Управления» (ГРУ) на німецькій території прилучено до головної квартири советських військових сил у Вюнсдорфі; але воно має також у Берліні в забороненій зоні Карльсгорсту цілий ряд відділів для шпигунства з 150 співробітниками. Відділ «дорадників» ГРУ має завдання контролювати роботу військових шпигунських відділів советської зони і координувати її з власною роботою; так само, як у випадку «резиденції КГБ», «співро-

бітництво ГРУ» з органами советської зони також полягає на односторонніх вказівках советських «дорадників».

Центральне керівництво у Вюнсдорфі очолює заступник головнокомандувача советських військових сил у Німеччині для питань військової розвідки, генерал-лейтенант Феденко (стан у вересні 1961 р.). До його спеціальних компетенцій належить насамперед керівництво військовими «розвідувальними частинами» советських збройних сил, розташованих у «Німецькій Демократичній Республіці». Крім того, він керує військовою шпигунською службою «народньої» армії советської зони і контролює її. Його головним завданням є збирати матеріали про військові частини і військове устаткування німецької армії та західних союзників на території Німецької Союзної Республіки. Для здійснення цього обширного доручення йому стоїть до послуг шпигунський апарат з централею в Цоссені і з розгалуженнями у Східньому Берліні, Магдебурзі, Ляйпцігу, Ерфурті і Шверині, звідки висилається величезну армію агентів проти Німецької Союзної Республіки. «Легальними» опірними пунктами в Західній Німеччині служать офіційні місії советської армії в Бюнде (Вестфалія), Франкфурті над Майном і Баден-Бадені.

Які побічні завдання мають ці «військові місії», видно найкраще, коли придивитися до так званого «Малого Кремля» у Франкфурті над Майном, що знаходиться у глухому куті герметично закритий від світу. «Советська військова місія, акредитована при головнокомандувачеві армії США в Європі» — так написано там на великій дошці російською, англійською і німецькою мовами, а під тим написано лише по-англійськи і по-німецьки: «Екстериторіяльне — вступ заборонений без дозволу начальника советської військової місії». У трьох багатопверхових будинках працює приблизно 100 членів місії. Ця надто велика кількість співробітників доказує, що місія є чимось більшим ніж звичайна установа військового аташе. Там додатково працюють збирачі й оцінювачі інформацій, що їх приносять агенти і передають далі кур'ери. Спеціальні інформації передаються централіям розвідувальної служби в Карльсгорсті або Вюнсдорфі з допомогою власних радіостанцій. Багаторазово було встановлено, — і щоденна преса час від часу повідомляє про це, — що советські офіцери цієї місії надто виразно цікавляться маневрами збройних сил Атлантийського пакту, ракетними базами і військовими спорудами. Німецькі контррозвідні і поліційні органи безсильні, бо ця місія і отже також її офіцери акредитовані при союзному верховному командуванні. Це врегулювання справи є залишком з перших повоєнних часів, до усунення якого совети не бажають допустити, бо інакше їхні розвідувальні експерти при місіях не могли б так легко «офіційно» шпигувати.

Керівні органи КГБ і ГРУ у Східньому Берліні і в советській зоні Німеччини займаються виключно справами таємного характеру; подібних установ Советський Союз не має в жадній іншій країні світу. Ця обста-

вина підкреслює величезне значення, яке Кремль надає своїй східно-берлінській оперативній базі.

Як кожна советська місія за кордоном, так і советське посольство у Східньому Берліні і торговельне представництво ССРСР, що сусідують зі собою, переповнені таємними співробітниками розвідувальної служби, які під керівництвом людей КГБ, пляново використовують свої «нормальні» дипломатичні і суспільні, торговельні і культурні контакти, щоб одержати таємні інформації. Багато з цих «тихих» агентів знають Західню Німеччину і Австрію від 1945 року; вони добре ознайомлені з ситуацією і знають людей в їхніх «нормальних» робочих галузях, а це дуже полегшує їм легальне і нелегальне збирання інформацій.

Характеристичним для центру, який суворо керує всіма акціями для збирання інформацій, є майже безперервний обмін інформаціями і персоналом поміж советським посольством і торговельним представництвом у Східньому Берліні з одного боку, і відповідними советськими інституціями в Роляндсеку коло Бонну (советське посольство в Західній Німеччині) і в Кельні (советське торговельне представництво), з другого боку. Цією плинністю (флюктуацією) керує резиденція КГБ у Східньому Берліні, яка висилає своїх активістів легально, але які на місцях свого призначення працюють нелегально.

Як відомо, совети при кожній пригожій нагоді пропагують ідею обміну делегаціями, взаємного відвідування жіночих, робітничих і юнацьких конгресів, як також ідею дружніх контактів в господарській, культурній і технічно-науковій галузях. Вже давно стверджено, що при цьому вони систематично використовують всі можливості для збирання інформацій, матеріалів і навіть для вербування агентів шляхом так званої «розмовної розвідки». Беручи це до уваги, слід прийти до переконання, що культурний і технічно-господарський обмін, який у випадку льояльного партнера був би цілком бажаним, у випадку керованих державою активістів Советського Союзу пов'язаний зі значним ризиком для нашої власної особистої і державної безпеки.

Виступи советського державного цирку весною 1961 року в Німецькій Союзній Республіці показали, як совети намагаються використати для шпигунських цілей так звану «культурну угоду». До керівників цирку належав також «службовець» Александр Зайцев. Під цим ім'ям ховався офіцер-розвідник Ігор Павлов, який вже перед тим відвідав Західню Німеччину разом з советською гокейною командою. Не зважаючи на те, що він багато разів змінював своє ім'я, його пізнали без труднощів. Восени 1959 року у Штутгарті відбулися гостинні виступи одної державної танцювальної групи з України. Як «другий директор» ансамблю діяв ніби українець Анатолій Петренко, який насправді був полковником советської розвідки і його справжнє ім'я було Червенний; у Штутгарті він зустрівся з раніше підлеглим йому агентом Капустинським. Полковник Червенний передав цього агента в розпорядження аташе советського по-

сольства в Бонні-Роляндсеку Ніколая Левінова. Кілька місяців пізніше Левінов раптово зник з Німецької Союзної Республіки; Московська центральна таємної служби відкликала його, бо органи німецької контррозвідки в той час займалися «справою Левінова-Капустинського». Протягом чотирьох років — від лютого 1956 до травня 1960 року — Левінов в ролі аташе консульського відділу советського посольства в Бонні займався розвідною діяльністю, як це виявив суд над його агентами.

Коли 10 лютого 1962 року советський громадянин Пріпольцев, член торговельної місії своєї країни в Кельні, був засуджений за шпигунство в Німеччині на чотири роки каторжної тюрми, голова суду, президент сенату д-р Ягуш, обґрунтовуючи присуд, сказав:

«Процес ясно показав, що советське посольство займається ще й іншою агентурною діяльністю».

Від січня 1956 до листопада 1958 року першим секретарем культурного відділу советського посольства в Бонні був Грігорій Славін. Пізніше він став дорадником советського посольства у Східньому Берліні. Цей «носій культури» комунізму був одночасно полковником советського «Комітета Государственной Безопасности» (КГБ).

Справи Павлова, Червенного, Левінова, Пріпольцева і Славіна не є винятками, вони взяті з величезної кількості прикладів. Посольства і торговельні представництва комуністичних сателітів мають у своєму персоналі також офіцерів таємної служби та інших збирачів інформацій, як показали справи Горобета (румун), Маскова (болгарин), і Цералія (поляк). Всі східні таємні служби безсовісно використовують дипломатичний статус офіційних закордонних представництв своїх країн, щоб з їх допомогою займатися шпигунством; вони не соромляться використовувати спортові і культурні виступи як маскування для просування агентів або навіть активних офіцерів розвідки. Навряд чи існує країна з офіційним советським представництвом, яка б не була примушена або викидати советських дипломатів чи співробітників торговельних місій з-за доведеного шпигунства — коли вони посідають дипломатичний імунітет — або ставити їх перед суд.

Суддя Федерального Найвищого Суду в Карльсруге Вебер мав цілковиту рацію, коли в лютому 1962 року він заявив, що також і справа Пріпольцева знову показала, що німецьких громадян слід остерігати перед діяльністю деяких членів советських посольств у Бонні та Панкові.

Зростаючі успіхи німецької контррозвідки

Зусилля східніх таємних служб організувати тотальне шпигунство в Німецькій Союзній Республіці, величезний обсяг тих зусиль і деталі роботи — все це стало відомим з вироків західнонімецьких судів і з добровільних зізнань багатьох агентів, які завдяки своєчасному зголошенню свого завербування не були покарані; у зв'язку з цим слід в цілком

ясній формі зазначити, що відверте зізнання перед судовими і поліцейськими органами, отже, перед поліцією і державною прокуратурою, в Німецькій Союзній Республіці з різних причин правного характеру гарантує безкарність, і при тому насамперед у тих випадках, коли це самовикриття і відкрите зізнання відбуваються можливо вчасно.

В час між вереснем 1951 і груднем 1961 року в Німецькій Союзній Республіці і в Західньому Берліні засуджено понад 2600 агентів східніх розвідувальних служб. З обґрунтування вироків видно, що 35-40% складають випадки, коли керування агентами відбувалося безпосередньо зі Східнього Берліну, і що в переважаючій більшості решти випадків наказодавцями були східньонімецькі та советські керуючі установи таємних служб, які мають свій осідок у советській зоні Німеччини. Понад 18 000 випадків були в той сам період «закінчені» без суду, бо виявилися: примус, або справжнє каєття, або своєчасне самовикриття; правдиві зізнання виразно ствердили також і в цих випадках, що людей вербували шпигунські установи у східньому секторі Берліну.

В 1959 році стали відомі 2800 спроб вербування агентів для шпигунства проти Німецької Союзної Республіки; в 1251 випадку, тобто в 45% всіх випадків, у вербуванні брали участь східньо-берлінські советські, советсько-зональні, польські і чеські таємні служби, отже без мадярів, румунів і болгарів. В першій чверті 1960 року до органів безпеки Німецької Союзної Республіки зголосилися 588 агентів східнього бльоку, які склали зізнання. З того часу західньо-німецькі оборонні органи приймають щодня пересічно від шости до восьми зізнань. Сьогодні принаймні в 90 відсотках випадків шпигунства східнього бльоку проти Німецької Союзної Республіки керування агентами відбувається зі Східнього Берліну і з установ у советській зоні Німеччини.

Дуже тяжко точно встановити, скільки східніх агентів в різні моменти діють в Німецькій Союзній Республіці і в Західньому Берліні. Розмір цієї армії шпигунів можна встановити лише приблизно. Матеріалом для цього служать свідчення багатьох активістів з советської зони Німеччини і деяких офіцерів інших сателітних держав; ці керівні люди, що перейшли на Захід, знають крім числа агентів своєї сфери дій також середне число втрат агентів і насамперед розмір «поповнень» для шкіл агентів. З допомогою великих «поповнень» робляться спроби давати кількість агентів відновити або збільшити. Всі ці дані дозволяють зробити правдоподібні висновки. Ці відомості доповнюють поточні аналізи тих даних, що їх здобуває західньонімецька контррозвідка. При щорічній квоті втрат розміром принаймні від 2400 до 2800 агентів, розвідувальні служби советського бльоку мають тепер (в 1962 році — ред.) від 16 000 до 17 000 таємних співробітників у самій лише Німецькій Союзній Республіці і в Західньому Берліні. До цього числа належать також і інформатори, які вже зобов'язані і вишколені, але ще не працюють, бо мають стати активними в пізніший час. Кожна таємна служба тримає

таку «резерву» або для заміни агентів, які вибули в мирний час, або для критичного часу; більшість з цих «резервістів» живе нерозпізнаною у країні свого призначення.

Чим більше зростає небезпека зі Сходу, тим кращою повинна бути оборона. Один розвідчий офіцер Московського «Комітета Государственной Безопасности», який на початку 1962 року знайшов собі через Фінляндію шлях до свободи, зробив страхітливі свідчення. За його словами, советська шпигунська мережа в усьому світі тепер реорганізується і підсилюється. Новий хрущовський «шеф безпеки» Семічастний, наступник того Шелепіна, який посилав за кордон убивців, хоче підсилити шпигунську діяльність советських таємних служб, «беручи особливо до уваги Німецьку Союзну Республіку». Нова реорганізована розвідувальна мережа повинна бути побудована на «надійних рекрутах», себто на тих «розвідчих студентах», які до половини 1962 року склали випускні іспити у шпигунських школах з особливим успіхом.

Протягом останнього часу на Заході було заарештовано особливо багато агентів, насамперед кур'єрів. Тому совети прагнуть можливо швидше закрити діри і при цьому одночасно цілу мережу розширити і персонально поліпшити. Посольства і місії, консуляти і торговельні представництва Ульбріхтського режиму (тобто східньо-німецьких коляборантів Москви — ред.) повинні бути включені в цю інтенсифікацію, насамперед для того, щоб вони могли виконувати роль обмінних пунктів і поштових скриньок для агентів і кур'єрів московської розвідувальної служби. Західні контррозвідки встановили, що на початку 1962 року Советський Союз мав за кордоном принаймні 250 000 чоловічих і жіночих агентів. На жаль, нема статистичних даних про те, скільки цих шпигунів перебуває у країнах вільного світу під виглядом невинних туристів, комерсантів, як персонал посольств і консулятів, або як секретарки і шофери.

Щорічні витрати країн східнього бльоку для шпигунства в найширшому розумінні цього слова складають два мільярди доларів, отже кругло вісім мільярдів марок. Лише для шкіл агентів, яких є не менше двадцяти, витрачається 800 мільйонів марок. Асигнування грошми і людьми, які робить східній блок для своїх огидних шпигунських методів, сьогодні значно більші ніж за часів Комінтерну. Протидіяти цим масивним зусиллям комуністичного шпигунського інтернаціоналу, скерованим проти свободи і незалежності всіх народів західного світу й особливо проти Німецької Союзної Республіки, яка як перша перепона все ще протриває «визволенню до комунізму», може лише залізна єдність усіх загрозованих*.

Д-р Й. Г. Едгар, д-р Р. Й. Армін

* Dr. Edgar, Dr. Armin: „Spionage in Deutschland“. Ernest Gerdes Verlag, Pretz 1962.

КГБ — ОРГАНІЗАТОР МОРДІВ

15 жовтня 1961 року українські емігранти стояли в Мюнхені перед могилою керівного борця за свободу їхнього народу, який два роки перед тим помер таємничою смертю. «Агент вчинив морд у Мюнхені», «Екзильного політика замордовано отрутою», «Загадкова смерть провідника емігрантів», «Вчинив Бандера самогубство?», «Українського борця за свободу знайшли мертвим» — так і в такому дусі звучали заголовки газет в 1959 році.

Що тоді сталось? Український екзильний політик Степан Бандера був непримиренним противником большевизму, зневажав і ненавидів свого «співвітчизника» Нікіту Хрущова як «ката України» і тому його всюди переслідували прислужники Хрущова з служби державної безпеки. В той день жовтня 1959 року Степана Бандеру знайшли мертвим на сходах його мюнхенського помешкання. Початково припускали, що причиною смерти був параліч серця, але до цього припущення люди ставилися з недовір'ям; бо два роки перед тим в Мюнхені раптово загинув українець Лев Ребет на сходах будинку, в якому він працював; тоді припускали, що причиною його смерти був інфаркт серця. Тепер зроблено розтин трупа Бандери і вислід говорив: підозра отруєння.

Сьогодні безперечно в'яяснено, що в обох випадках мав місце підлий морд з допомогою отрути. Вільний світ тепер знає, хто схвалив ці обидва смертні вироки і послав до Мюнхену спеціально для цього вишколеного вбивцю. Виконавець мордів добровільно зголосився в західнонімецьких органів юстиції, бо боявся своїх працедавців. Богдан Миколаєвич Сташинський — так називається старанно вишколений советською державною службою безпеки для цих спеціальних доручень советський громадянин української національності, який був 1 вересня 1961 року заарештований і проти якого в цей день розпочалося слідство. Його зізнання показало всьому світові, що советська таємна розвідувальна служба не зупиняється перед жадними засобами для ліквідації політичних противників.

В час його втечі на Захід Сташинському було 30 років; починаючи від 1951 року, він діяв для тої «служби безпеки», яка раніше називалася НКВД і ГПУ. Для дії в Німецькій Союзній Республіці його вишколювали протягом багатьох років. Багато разів його посилали під різними німецькими псевдонімами до Мюнхену для виконання малих розвідувальних завдань, і кожного разу він мусів докладно слідкувати за своїми пізнішими жертвами, щоб добре вивчити їхні звички.

Восени 1957 року шеф кремлівської таємної служби дав перше доручення вчинити морд, і 12 жовтня 1957 року його виконав агент для мордів. З допомогою спеціально для таких цілей сконструйованого пістоля з отрутою він замордував українського письменника Льва Ребета, публікацій якого Кремль «більше не міг терпіти»; це сталося в одному будинку в Мюнхені на площі Карла. Дію своєї зброї, одноцівкового пістоля

з ампулкою, що містила в собі отруту, він перед тим випробував на собаці. При роздавлюванні малої ампулки утворювалися отруйні пари, які спричинювали негайну смерть.

Сталінський шеф НКВД Ягода, який як співучасник жахливих злочинів забагато знав і був страчений на безпосередній наказ свого найвищого партійного і урядового шефа, був за фахом дрогоїст*. Ще з часів, коли він керував НКВД, походять ті хемічні отрути, з допомогою яких можна «блискуче» вбивати. Отрути Ягоди застосовувалися тоді, коли призначена для ліквідації жертва терористичної юстиції повинна була померти без сенсації, тобто «природньою смертю». Ці злочинні методи Сталіна-Ягоди перебрали їхні послідовники, вносячи все більші технічні поліпшення, і сконструювали нарешті беззвучний пістоль з отрутою.

Ліквідація Льва Ребета, керівного члена Організації Українських Націоналістів (ОУН), була лише підготовкою, свого роду генеральною репетицією, для вже тоді постановленої ліквідації еміграційного провідника Степана Бандери. Влітку 1959 року Сташинського викликали до «Комітету Государственной Безопасности» (КГБ) в Москві. Він одержав докладне доручення покарати Степана Бандеру «таким самим способом, як зрадника Ребета». Як зброю йому дали в руки поліпшений двоцілковий пістоль з отрутою, який мав поліпшені приладдя для спуску та забезпечники, і з допомогою якого тепер можна було стріляти двома ампулками з отрутою.

Сташинський поїхав на початку жовтня до Мюнхену і спостерігав свою жертву протягом кількох днів, щоб ствердити, чи її охороняють. Одного дня він зустрів Бандеру самого на сходах його будинку. Проходячи повз нього, він вистрілив з обох цівок. Кілька хвилин пізніше Бандеру знайшли мертвим. Тоді припускали отруєння синильною кислотою або іншою подібно діючою отрутою, але не можна було знайти доказів насильно спричиненої смерті. Величезні заголовки щоденних газет віддзеркалювали такі припущення і протилежні твердження.

Свідчення Сташинського показують, як ґрунтовно советська таємна служба плянує і підготовляє замаху за кордоном. Його послали в 1958 році до Роттердаму для участі у святкуванні українських борців за свободу, які там зібралися з нагоди двадцятої річниці вбивства їхнього першого провідника, полковника Коновальця. При цій нагоді Сташинський мав встановити, хто належить до проводу емігрантів. Крім того, він мав докладно спостерігати Бандеру, який брав участь у святі, щоб він завжди і всюди міг його розпізнати.

Полковник Коновалець був попередником Бандери на пості керівника ОУН; саме тому він був забитий в Роттердамі з допомогою бомби. Дванадцять років перед тим червона ЧК забила в Парижі на вулиці,

* Крамар, що продає аптечний крам.

руками найнятого вбивці, українського гетьмана (читай: отамана — ред.) Симона Петлюру. Отже Кремль в 1926 році все ще боявся політичного впливу тієї людини, яка від 1918 до 1921 року очолювала Першу Українську Республіку (читай: Українську Народню Республіку — ред.), що після жовтневої революції 1917 року відмежувалася від Московської централі. Після того як ту першу коротку мрію українців про свободу червоні «визволителі» потопили в крові цього свободолюбного народу, нові володарі всюди переслідували кожного національно свідомого українця. Від Леніна до Сталіна і Хрущова кожний шеф так званої служби державної безпеки мав завжди те саме доручення: ліквідувати ворогів держави.

Нікіта Хрущов ніколи не простив українцям, що вони восени 1956 року активно допомогли мадярам. Він також не забув, що при всіх повстаннях в його ніби монолітній сфері панування — напр., у Воркуті та інших «робочих таборах» від весни 1953 до літа 1954 року — завжди українці давали керівників і головні кадри активних борців. Тому в Москві смертельно перелякалися, коли виявилось, що з советських дивізій в Угорщині, які здебільшого були рекрутовані з українців, понад 10 000 вояків усіх ранг перейшли на бік мадярських братів. Хрущов був тоді примушений ці «непевні» частини поспішно відтягнути, щоб кілька днів пізніше з допомогою восьми нових «надійних» дивізій потопити в морі крові боротьбу за свободу Угорщини.

Наш огляд був потрібний, щоб могли зрозуміти справжні причини доручень для виконання мордів, які завжди скеровувалися проти екзильних українців. Замовником Сташинського був Александр Шелепін, тоді ще шеф «Комітета Государственной Безопасности» (КГБ). Цей гідний послідовник Ягоди та Берії вручив своєму випробуваному агенту для мордів Сташинському, після другого замаху, як похвальну нагороду орден «Червоного прапора». Це нагородження доказує, що офіційні органи партії та уряду, також під керівництвом «антисталініста» Хрущова, кваліфікують політичні морди як особливі заслуги перед партією та урядом.

«Нема сумніву в тому, що пляни підступного вбивства Степана Бандери були відомі також Хрущову і були ним схвалені» — так сказано у становищі ОУН до зізнання Сташинського. Чи то ГПУ, чи НКВД, чи тепер КГБ — ця централь советської таємної служби має ті самі завдання і ті самі методи праці.

Тим часом Александр Шелепін за свої заслуги як шеф таємної служби піднявся по сходах кар'єри вгору. Його призначення секретарем ЦК КПСС на 22 з'їзді партії доводить, що він посідає особливе довір'я свого партійного шефа, який без сумніву добре знає, що зробила ця людина як керівник КГБ для партії і для нього самого. Наступником Шелепіна призначено також 44-річного Владіміра Єфімовіча Семічастного на тій підставі, що він, так само як його попередник, як представник молодшої

генерації «не обтяжений сталінським минулим». Вже самі лише морди на особах Ребета і Бандери доказують, яким «не обтяженим» є Шелепін, який зрештою, як секретар ЦК, є начальником свого наступника.

Отже Шелепін залишається справжнім «заправилом» хрущовської служби безпеки; це, так би мовити, людина на задньому пляні, яка слідкує за тим, щоб у методах і практиці КГБ нічого не змінилося. Це припущення є особливо правдоподібним ще й тому, що Шелепін і Семічастний — старі приятелі з часів їхньої праці в Центральному Комітеті комсомолу — відповідальні за особливо дражливу діяльність «внутрішньої служби» державної безпеки, а саме за своєчасне і насамперед швидке усунення від справ, а в разі потреби за знищення, тих діячів партії та уряду, які виявилися або нездібними, або спосіб життя яких не відповідає комуністичній моралі. Хто надається для такої діяльності, той тим більше здібний і готовий ліквідувати явних противників партії та цілої системи, тобто знищити їх з допомогою спеціальних агентів-вбивників, що їх централя таємної служби вишколила і зробила з них «досконалих убивць».

При отриманні ордена «Червоного прапора» Сташинський мав нагоду звернутися з проханням. Він попрохав у Шелепіна дозволу одружитися зі своєю німецькою нареченою. Всі присутні, серед них безпосередні начальники Сташинського, були дуже здивовані, коли Шелепін дав на це дозвіл. Весілля відбулося у квітні 1960 року у Східньому Берліні. Чотири тижні пізніше Сташинського викликали з Карльсгорсту до Москви «для продовження вишколу».

Три місяці пізніше вишкіл був раптово припинений; Сташинський був «виключений»; йому було заборонено залишати Москву. Підстава для цього була та, що його начальники мали недовір'я до його дружини. Вони підслухували розмови подружжя з допомогою підслухувальних апаратів і встановили при цьому, що німкеня настроєна до советів неприхильно.

Сташинський негайно помітив, що для нього прийшов критичний час. Тепер він раптом зрозумів, що, оскільки він забагато знав, він міг би стати для своїх начальників невігідним і навіть небезпечним. Тепер він почав боятися за своє життя. Він розповів своїй дружині про свою дотеперішню діяльність, як закордонного агента советської розвідувальної служби і про обидва морди, які він вчинив як переконаний комуніст, вважаючи, що ворогів держави і шкідників за певних умов слід ліквідувати. Його дружина підсилила його сумніви щодо правильності його дотеперішньої поведінки, які тепер в нього виникли. По довгих міркуваннях обоє вирішили при найближчій сприятливій нагоді залишити Советський Союз. Після початково марних старань пані Сташинська раптом одержала дозвіл повернутися до Східнього Берліну.

Коли народжений у Східньому Берліні син Петро влітку 1961 року раптово помер, Сташинський одержав надзвичайний дозвіл поїхати до

Східнього Берліну на похорон своєї дитини. За день перед похороном батькам вдалося непомітно для їхньої постійної сторожі, що стежила за ними, пробратися до Західнього Берліну.

Морди в Мюнхені, викриті завдяки зізнанням Сташинського, є лише двома ланками в дуже довгому ланцюзі політичних мордів, виконаних тою таємною службою, безсовісні методи якої стали відомі всьому світові. Ця таємна служба також і в останній час застосовує за кордоном спеціально вишколених для мордів агентів, коли всі її спроби «викрасти» жертву і привезти її до сфери свого панування виявляються безуспішними.

Методи цієї таємної служби Кремля — і так само її філій в державах східнього бльоку — є безсовісними і нелюдськими також у випадках так званого «повернення на батьківщину» осіб, що живуть за кордоном. Міністерство державної безпеки советської зони Німеччини в Панкові, що персонально і фахово побудоване за советським зразком, як кмітливий учень московського КГБ, створило власні методи таємних і насильницьких викрадень людей з допомогою хитрощів.

На закінчення слід сказати, що всі запевнення Хрущова і Шелєпіна на 22 з'їзді КПСС, ніби вони відмовилися від терористичних методів і гріхів Сталіна, були лицемірством. Зроблені Хрущовом на 20-ім партійнім з'їзді в 1956 році викриття про заслугуючу прокляття еру Сталіна походили з тактичних міркувань: він прагнув у галузі внутрішньої політики завоювати довір'я власного населення, а в галузі зовнішньої політики викликати прихильність вільного світу для його власної ери. Але вже в 1957 році, в сорокову річницю заснування советської таємної служби, Хрущов прославляв старий «дух» таємної поліції. Що під цим «духом» слід розуміти, зформулював Александер Шелєпін на 21-ім партійнім з'їзді в 1958 році з допомогою такого порівняння:

«Вживаючи заходів для поліпшення роботи апарату ЧеКа, ми повинні під керівництвом партії намагатися виховувати наших співробітників відповідно до славної традиції ЧеКа і розбудовувати наші акції у стилі Дзержинського».

Поруч з кривавими придушеннями повстань в червні 1953 року у советській зоні Німеччини і в листопаді 1956 році в Угорщині, за що Хрущов особисто несе відповідальність, убивства Ребета і Бандери є ясними і переконливими доказами проти ери Хрущова, що ніби засуджує сталінські методи. Ці старанно заплановані акції мордів розкрили диявольські методи, застосовувані з наказу найвищих урядових органів. Підступні вбивства людей завжди належали до «нормальних» засобів советської політики, так само як масові вбивства цілих народів.

З того часу, коли було розкрито справу ліквідації Ребета і Бандери, світ знає, що також під керівництвом Хрущова підступне вбивство належить до «звичайних і необхідних» засобів його таємної служби. «Славна традиція ЧеКа у стилі Дзержинського» безсовісно продовжується;

в цій «традиції» було виховано вбивцю Сташинського, так як того вимагає його шеф Шелєпін. Зразковий учень Сталіна Вальтер Ульбріхт бере з того всього приклад. Його служба державної безпеки побудована на традиціях Кремля.*

Д-р Й. Г. Едгар, д-р Р. Й. Армін

МОСКВА ВИПРАВДУЄТЬСЯ

За методою: Тримай злодія!

Советська преса старанно замовчала процес проти Сташинського і всі, пов'язані з ним події. Однак замовчати процес в окупованій більшовиками зоні Німеччини було неможливо, бо надто багато говорилося про нього в передачах західнонімецьких радіостанцій і в західнонімецькій пресі. Тому з наказу Москви німецькі комуністи у Східньому Берліні розгорнули кампанію за методою «тримай злодія!» Говорячи про цю методу більшовиків, голова суду в Карльсруге д-р Ягуш у своєму усному обґрунтуванні вироку сказав: «Обвинувачуючи противну сторону якраз в тому, що вони звикли думати і робити самі, вони, не бажаючи того, розкривають власну схему дій». Тому — сказав д-р Ягуш — більшовицьке «викриття» обставин вбивства Бандери «слід розуміти як викриття КГБ». Для ілюстрації цих методів забріханої більшовицької пропаганди ми публікуємо нижче статтю, що з'явилася 18 жовтня 1962 р. в комуністичній газеті Східнього Берліну «Berliner Zeitung». Стаття обвинувачує у вчинених Москвою злочинах керівника західнонімецької служби безпеки Гелена.

ВИНУ ГЕЛЕНА ДОВЕДЕНО!

У справі процесу проти інструмента Гелена Сташинського

Це старе, отруєне вино у старих, подертих міхах, що його запропонував громадськості найвищий політичний суд Західньої Німеччини, презентуючи показовий процес проти уявного вбивці Бандери і Ребета — Сташинського. Центральне керований і добре продуманий антикомуністичний наклепницький похід боннських екстремістів одягнуто в оболонку судового процесу.

Треба ствердити, що Третій Карний Сенат західнонімецької Федеральної Судової Палати з рідкою недвозначністю сам виявив такий зміст і таку мету процесу Сташинського.

Це почалося вже з повторних запевнень президента суду д-ра Ягуша, що, мовляв, Сенат лише хоче встановити «факти, які мали місце». Але ж у цьому полягає законна мета кожного судового процесу і вдумлива людина здивовано питає себе, чому це найвищий політичний

* Dr. Edgar, Dr. Armin: „Spionage in Deutschland“. Ernest Gerdes Verlag, Pretz 1962.

суддя Західньої Німеччини так настирливо підкреслює само собою зрозумілу річ. Та ще й у цьому процесі, в якому правда аж свистить з усіх дахів і доказів для цієї правди є більше ніж треба.

Наявні точні докази

Ось, наприклад, свідоцтво медичних експертів, за яким український еміграційний вождь Ребет 12 жовтня 1957 року помер природньою смертю в наслідок хвороби серця. Також і для смерти українського коляборанта і приятеля Оберлендера Бандери 15 жовтня 1959 р. є певні докази. Починаючи від 13 жовтня 1961 р., світовій громадськості відомо, що Бандеру замордував з доручення керованої нацистським генералом Геленом «Федеральної служби безпеки» агент Гелена Димітрій Міськів, бо він (тобто Бандера — ред.) не бажав беззастережно підкорити себе і свою організацію інтересам боннських екстремістів. Колишній приятель Міськіва і раніше агент Гелена Стефан Ліппольц довідався про цю правду від убивці і розповів про це на інтернаціональній пресовій конференції. Західньонімецький громадянин Отто Фрайтаг, що переселився до Німецької Демократичної Республіки, (до Східньої Німеччини «переселяються», як відомо, лише викликані з Заходу большевицькі шпигуни і агенти — ред.) і колишній агент Гелена Осип Вергун також підтвердили, незалежно один від одного, ці правдиві факти, і також Бруно Каушен, який ще й сьогодні перебуває на службі Гелена, може їх підтвердити.

Підмовник до вбивства відомий

Відомо також ім'я безпосереднього підмовника до вбивства Бандери. Це агент Гелена Вандель, він же «д-р Вебер». Відомо, що в редакції шпрінгерівської газети «Ді Вельт» знаходяться власноручні листи вбивці, які містять у собі натяки на те, як було організовано вбивство. Нарешті відомо, що співробітник Гелена Вандель, він же «д-р Вебер», признався мюнхенському журналістові і письменникові Борисові Левицькому, який зібрав матеріал про організовані таємною службою Гелена вбивства і запропонував опублікувати його західньонімецькому журналові «Штерн».

Отже: справжніх доказів, відомих також судові, не бракує, і жадний свідомий своїх обов'язків суддя не відмовився б взяти до відома свідчення цих свідків. Але Третьому Карному Сенатові і його президентові Ягушеві йдеться — не зважаючи на його повторні запевнення — зовсім не про виявлення справжніх фактів.

Забріхані «зізнання»

Про це свідчить вже та обставина, що цей процес взагалі було організовано, хоч від самого початку можна було побачити забріханість таємничих «зізнань» Сташинського про те, ніби «вбивства» Ребета і

Бандери вчинив він «на доручення зі Сходу». Не могло бути й мови про «вистачальну підозру щодо вчиненого злочину», яка за законом є необхідною для відкриття судового процесу. Також під час так званого судового розгляду доказів було зроблено все, щоб приховати правду. Жадного вище названого свідка не було допитано, жадного названого вище документу не було розглянуто.

Те, що суд замість переконливих доказів вислухав або оглянув, було наперед підготовлене організацією Гелена. Сташинському дали можливість поширити наперед спрепаровану брехню. Прокурорами були члени організації Гелена і горезвісні нацистські юристи. У ролі «свідків» виступали співробітники поліції або таємної служби Гелена. Організація Гелена виставила навіть офіційно «експерта» в ранзі вищого урядового радника. Ці пани й «підтвердили» всі «зізнання» їхнього інструмента Сташинського.

Невдачі ставали все частішими

І все ж невдачі ставали все частішими. Навіть буржуазна гамбурзька газета «Ді Вельт» назвала казки Сташинського «позбавленим смаку романом». Ревні поліційні свідки не змогли, «не зважаючи на старанні розшуки», знайти жадного «пістоля з синильною кислотою», що їх Сташинський, за його словами, вживав і викидав у певних місцях. Медичні експерти — без них суд не міг обійтися — запевнили, що Ребет був хворим на серце і їм не пощастило знайти й сліду поранень від осколків скла, які за власними твердженнями Сташинського обов'язково повинні були мати місце. Навпаки, в Бандери знайшли у шлунку синильну кислоту, що знову ж таки за «зізнаннями» Сташинського було неможливе.

Нарешті виявилось, що Сташинський у 1955 році лікувався у «шпиталі для нервових хворіб» і експерт-психіатр посвідчив, що в нього є «лябильна вегетативна нервова система». З дня на день ставало яснішим: тут стояв Ван дер Люббе малого формату, який одчайдушно намагався взяти приклад з того, що діялося перед фашистівським імперським судом під час горезвісного процесу проти уявних підпалювачів райхстагу.

Наклепи замість доказів

Державні прокурори виконали одержане ними доручення: вони поставили на місце доказів антикомуністичні тиради найгіршого ґатунку і поставили вимогу засудити Сташинського за подвійне вбивство. Протягом процесу Ягуш і його Сенат достатньо показали, що вони прагнуть підкоритися цим вимогам і їхньому антикомуністичному обґрунтуванню. Яким би не був вирок суду, одне вже можна сказати наперед: у вирок не буде правди.

МАТЕРІЯЛИ І ДОКУМЕНТИ

Степан Бандера

МОЇ ЖИТТЄПИСНІ ДАНІ

Я народився 1. січня 1909 року в селі Угринів Старий, повіт Калущ у Галичині, яка в той час належала до австро-угорської монархії, разом з двома іншими західньоукраїнськими країнами: Буковиною і Закарпаттям.

Мій батько, Андрій Бандера, греко-католицький священник був у той час священником в Угринові Старому (до парафії належало ще сусіднє село Бережниця Шляхетська). Батько походив зі Стрия. Він був сином міщан-рільників Михайла Бандери і Розалії, дівоче прізвище якої було — Білецька. Моя мати, Мирослава Бандера, походила зі старої священничої родини. Вона була донькою греко-католицького священника з Угринова Старого — Володимира Глодзінського і Катерини з дому Кушлик. Я був другою дитиною моїх батьків. Старшою від мене була сестра Марта. Молодші: Олександр, сестра Володимира, брат Василь, сестра Оксана, брат Богдан і наймолодша сестра Мирослава, що померла немовлям.

Дитячі роки я прожив в Угринові Старому, в домі моїх батьків і дідів, виростаючи в атмосфері українського патріотизму та живих національно-культурних, політичних і суспільних зацікавлень. Вдома була велика бібліотека, часто з'їжджалися активні учасники українського національного життя Галичини, крєвні і їхні знайомі, наприклад, мої вуйки: Павло Глодзінський — один з основників «Маслосоюзу» і «Сільського Господаря» (українські господарські установи), Ярослав Весоловський — посол до Віденського парламенту, скульптор М. Гаврилко й інші. Під час першої світової війни я пережив дитиною-юнаком чотирикратне пересування воєнних фронтів через рідне село в 1914-15 і 1917 рр., а в 1917 р. важкі двотижневі бої. Через Угринів переходив австрійсько-російський фронт, і наш дім був частинно знищений гарматними стрільнями. Тоді ж, літом 1917 р., ми спостерігали прояви революції в армії царської Росії, прояви національно-революційних зрушень і велику ріжницю між українськими та московськими військовими частинами.

*

У жовтні-листопаді 1918 р., як несповна десятирічний хлопець, я пережив хвилюючі події відродження і будови української держави. Мій батько належав до організаторів державного перевороту в Калуському повіті (з лікарем д-ром Курівцем) і я був свідком формування ним з селян довколишніх сіл військових відділів, озброєних захованою в 1917 р. зброєю. Від листопада 1918 р. наше родинне життя стояло під знаком подій у будіванні українського державного життя та війни в обороні самостійности. Батько був послом до парламенту Західньо-Української Народньої Республіки — Української Національної Ради в Станиславові і брав активну участь у формуванні державного життя в Калущині. Особливий вплив на кристалізацію моєї національно-політичної свідомости мали величні святкування і загальне одушевлення злуки ЗУНР з Українською Народньою Республікою в одну державу, в січні 1919 р.

У травні 1919 р. Польща вжила у війні проти української держави армію ген. Галлера, яка була зформована й озброєна державами Антанти з призначенням до боротьби з большевицькою Москвою. Під її перевагою фронт почав пересуватися на схід. Разом з відступом Української Галицької Армії подалася на схід ціла наша родина, переїхавши до Ягольниці біля Чорткова, де ми зупинилися. Тут замешкали у дядька (брата матері) о. Антоновича, який був там парохом. У Ягольниці ми пережили тривожні й радісні моменти великої битви т. зв. Чортківської офензиви, що відкинула польські війська на захід. Але через брак військового постачання припинилася офензива україн-

ської армії. Знову мусів початися відступ, цим разом за річку Збруч. Усі чоловіки з моєї родини в тому числі й батько, як військовий капелян у рядах УГА, перейшли за Збруч в половині липня 1919 р. Жінки й діти залишилися в Ягольниці, де пережили прихід польської окупації. У вересні того ж року моя мати, разом з дітьми, повернулася до родинного села — Угринова Старого.

Мій батько перебув всю історію УГА на «Великій Україні» (тобто на Наддніпрянщині) в роках 1919-20, боротьбу з большевиками й біломосковськими військами, тиф. До Галичини він повернувся літом 1920 р. Спершу укривався перед польськими офіційними органами, з огляду на переслідування ними українських політичних діячів. Восени того ж року батько повернувся на попереднє становище пароха в Угринові Старому.

Весною 1922 р. померла моя мати на туберкульозу горла. Батько був на парафії в Угринові Старому до 1933 р. Того року перенесли його на парафію до Волі Задеревецької, повіт Долина, а опісля до села Тростянець, теж у Долинщині (вже після мого арештування).

*

У вересні, або жовтні 1919 року я поїхав до Стрия і тут, після складення вступного іспиту, вступив до української гімназії. До народної школи я не ходив взагалі, бо в моєму селі, як і в багатьох інших селах Галичини, школа була нечинна від 1914 р. з уваги на покликання учителя до війська та інші події воєнного часу. Навчання в обсягу народної школи я дістав у домі батьків, разом з сестрами і братами, користаючи з несистематичної допомоги домашніх учительок.

Українська гімназія в Стрию була організована і втримувана спершу заходами українського громадянства, а згодом дістала право публічної, державної гімназії. Около 1925 р. польська державна влада відібрала їй окремішність, замінивши її на українські відділи при місцевій польській державній гімназії. Українська гімназія в Стрию була класичного типу. У ній я пройшов всі вісім клас у роках 1919-27, виявляючи добрі успіхи в науці. В 1927 р. я склав там матуральний іспит.

Матеріальну спромогу вчитися в гімназії я мав завдяки тому, що мешкання й утримання забезпечили батьки мого батька, які мали своє господарство в тому ж місті. Там ще жили мої сестри і брати під час шкільної науки. Літні й святкові ферії ми проводили в родинному домі, в Угринові Старому, який був віддалений від Стрия около 80 клм. Як у батька під час ферій, так і в діда під час шкільного року я працював у господарстві у вільному від науки часі. Крім того, почавши від четвертої гімназійної класи, я давав лекції іншим учням і таким способом заробляв на власні видатки.

Виховання і навчання в українській гімназії в Стрию відбувалося за пляном і під контролею польських шкільних властей. Проте ж деякі вчителі зуміли вкласти в обов'язуючу систему український патріотичний зміст. Але основне національно-патріотичне виховання молодь набула в шкільних молодіжних організаціях.

Такими явними — легальними організаціями в Стрию були: Пласт — організація українського скавтіngu, і «Сокіл» — спортивно-руханкове товариство. Крім того існували таємні гуртки підпільної Організації середньошкільників, яка стояла в ідейному зв'язку з Українською Військовою Організацією — УВО і мала своїм завданням виховувати дібрані кадри в національно-революційному дусі, впливати в тому напрямі на загальну молоді та залучувати старші річники до допоміжних дій революційного підпілля (наприклад, збірки на втримання українського таємного університету, поширювання підпільних і заборонених польським урядом українських закордонних видань, протидія спробам виломів з Фронту національної солідарності — бойкоту польських товариств, конскрипції, перших виборів тощо).

До Пласту я належав від 3-ої гімназійної класи (від 1922 р.); у Стрию був у 5-му пластовому курені ім. кн. Ярослава Осмомисла, а після матури — в 2-му курені старших пластунів «Загін Червона Калина», аж до заборони Пласту польською державною владою в 1930 р. (Мої попередні старання вступити до

Пласту в 1-ій згл. 2-ій класі були безуспішні через ревматизм суглобів, на який я хворів від раннього дитинства, не раз не міг ходити і в 1922 р. був ок. 2 місяці в лічниці на водну пухлину в коліні). До підпільної Організації середньошкільників я належав від 4-ої класи і був членом провідного звена Стрийської гімназії.

*

Після закінчення гімназії й іспиту зрілости в половині 1927 р. я старався виїхати до Подєбрад у ЧСР на студії в Українській Господарській Академії, але цей плян відпав, бо не міг одержати пашпорту на виїзд закордон. Того ж року я залишився в батьківському домі, займаючись господарством та культурно-освітньою працею в рідному селі (працював в читальні «Просвіти», провадив театральну-аматорський гурток і хор, заснував руханкове товариство «Луг» та належав до основників кооперативи). При цьому провадив організаційно-вишкільну роботу по лінії підпільної УВО в довколишніх селах.

У вересні 1928 року я переїхав до Львова і тут записався на агрономічний відділ Високої Політехнічної Школи. Студії на цьому відділі тривали вісім семестрів; два перші роки у Львові, а в двох останніх роках більшість викладів, семінарійних і лябораторійних праць відбувалися в Дублянах коло Львова, де містилися агрономічні заведення Львівської Політехніки. Абсолютанти складали, крім біжучих іспитів під час студій, дипломний іспит й отримували диплом інженера-агронома. Згідно з пляном студій, я пройшов 8 семестрів у роках 1928/29 — 1931/32, доповнивши два останні семестри в 1932/33 році. Мої студії закінчилися абсолюторією приписаних 8 семестрів, а дипломного іспиту я вже не встиг зробити через політичну діяльність і ув'язнення. Від осені 1928 р. до половини 1930 р. я мешкав у Львові, потім два роки в Дублянах і знов у Львові 1932-34 р. Під час фєрій перебував на селі у батька.

У своїх студентських роках я брав активну участь в організованому українському національному житті. Був членом українського товариства студентів політехніки «Основа» та членом управи Кружка студентів-рільників. Деякий час працював у бюрі товариства Сільський Господар, що займалося піднесенням агрикультури на Західніх Українських Землях. В ділянці культурно-освітньої роботи з рамени товариства «Просвіта» я відбував в неділі і свята поїздки в доколишні села Львівщини з доповіддями та на допомогу в організуванні інших імпрез. У ділянці молодіжних і спортивно-руханкових організацій я був активним передусім у Пласті, як член 2-го куреня старших пластунів «Загін Червона Калина», в Українському Студентському Спортовому Клубі (УССК), а деякий час теж у товариствах «Сокіл-Батько» і «Луг» у Львові. До моїх спортових зайнятть належали біги, плавання, лещатарство, кошиківка і передусім мандрівництво. У вільний час я залюбки грав у шахи, крім того співав у хорі та грав на гітарі і мандоліні. Не курив і не пив алькоголю.

Найбільше часу й енергії я вкладав у своєму студентському періоді в революційну, національно-визвольну діяльність. Вона полонювала мене щораз більше, відсуваючи на другий плян навіть завершення студій. Виростаючи від дитинства в атмосфері українського патріотизму й змагань за державну самостійність України, я вже в гімназійному періоді шукав і знаходив контакт з українським підпільним, національно-визвольним рухом, який у тому часі організувала й очолювала на Західньо-Українських Землях революційна Українська Військова Організація (УВО). З її ідеями й діяльністю я познайомився частково через родинні зв'язки, а ще більше під час праці в підпільній Організації середньошкільників. У вищих гімназійних класах я почав виконувати деякі допоміжні завдання в діяльності УВО: поширювання її кличів, підпільних видань та служба зв'язку. Членом УВО я став формально в 1928 р., діставши призначення до розвідувального, а потім до пропагандивного відділу. Одночасно я належав до студентської групи української націоналістичної молоді, яка була тісно зв'язана з УВО. Коли на початку 1929 р. постала ОУН — Організація Українських Націоналістів я став відразу її членом. Того ж року я був учасником I-ої конференції ОУН Стрийської округи.

Мої завдання в ОУН були загально-організаційні на Калуський повіт і

членська праця в студентських клітинах. Одночасно я виконував різні функції у відділі пропаганди. В 1930 р. я провадив відділ кольпортажу підпільних видань на Західньо-Українських Землях, опісля до цього долучився технічно-видавничий відділ, а з початком 1931 р. ще й відділ доставки підпільних видань з-за кордону. В тому самому році (1931) я обняв керівництво цілою референтурою пропаганди в Крайовій Екзекутиві ОУН, яку в той час очолював Іван Габрусевич (загинув у нім. концтаборі «Заксенгавзен» в Оранієнбургу коло Берліну в 1944 р.). В 1932-33 рр. я виконував теж функцію заступника крайового провідника, а в половині 1933 р. був призначений на становище крайового провідника ОУН і крайового коменданта УВО на ЗУЗ. (Ці обидві функції були злучені від половини 1932 р. коли-то на Конференції в Празі, в місяці липні, завершено процес злиття УВО і ОУН так, що УВО перестала бути самостійною організацією і перетворилася у військову та бойову референтуру, згл. відділ ОУН). Зв'язок з закордонними властями УВО й ОУН я втримував від 1931 р. з рації виконуваних мною організаційних функцій, виїжджаючи кількакратно за кордон різними конспіративними дорогами.

*

В липні 1932 р. я з кількома інш. делегатами від КЕ ОУН на ЗУЗ брав участь у конференції ОУН у Празі (т. зв. Віденська конференція, яка була найважливішим збором ОУН після основуючого конгресу). У 1933 р. відбулися теж ширші конференції в Берліні і в Данцігу, на яких я теж був. Крім того на вужчих конференціях-зустрічах я мав кілька разів змогу говорити про революційно-визвольну діяльність Організації з провідником УВО-ОУН сл. п. полк. Євгеном Коновальцем та з його найближчими співробітниками.

Революційно-визвольна діяльність на ЗУЗ за час мого керівництва продовжувалася в основному за дотогочасними напрямними, а сильніше акцентування одних ділянок і послаблення інших було достосоване до ситуації і до розвитку визвольного руху. Okремо відмітити можна б наступні моменти:

а) Широка розбудова членських кадрів й організаційної мережі по цілому терені ЗУЗ під Польщею. Особливу увагу присвячено охопленню Північно-Західніх Земель і тих теренів, які були пенетровані комуністичною роботою. Теж розгорнено акцію серед українців, які жили на польських землях особливо по більших містах. Поскілки перед тим кадрово-організаційна праця йшла головно по лінії колишніх військовиків і студентської молоді, тепер її поведено серед усіх суспільних шарів, з окремою увагою на село й робітництво;

б) Зорганізовано систематичну кадрово-вишкільну працю на всіх організаційних щаблях. Ставлено три головні роди вишколу: ідеологічно-політичний, військово-бойовий і вишкіл підпільної практики (конспірація, розвідка, зв'язок і т. д.);

в) Крім політичної, пропагандивної і бойової діяльності самої Організації, розгорнено нову форму роботи — масові акції, в яких приймали активну участь широкі кола суспільства, діючи за ініціативою, вказівками та під ідейним керівництвом організаційних кадрів. У такому пляні проведено: проти-монопольну акцію (бойкот продуктів державного тютюнового й алкогольного монополю) з розрахунком на морально-політичний ефект; шкільну акцію проти польської денаціоналізаційної політики на тому відтинку та в обороні українського шкільництва й національного виховання.

г) Побіч революційної діяльності проти Польщі, як окупанта і гнобителя Західньо-Українських Земель, поставлено другий фронт протибольшевицької боротьби як рівнорядний і так само активний теж на ЗУЗ (а не тільки ОСУЗ). Цей фронт був спрямований проти дипломатичних представництв СССР на ЗУЗ (атентат М. Лемика на секретаря і політичного керівника советського консульства у Львові Майлова і політичний процес) проти большевицької агентури, компартії та советофільства. Метою тих акцій було заманіфестувати єдність визвольного фронту, солідарність Західньої України з проти-большевицькою боротьбою Осередніх і Східніх Земель України та викорі-

нити на Західній Україні комуністичну й агентурно-советофільську роботу серед українського населення;

г) В бойових діях занехано експропріаційні акції, які переведжено давніше проти польських державних установ, зате сильніше заакцентовано бойові акції проти національно-політичного утиску й поліційного терору польської влади супроти українців.

Цей період моєї діяльності закінчився моїм ув'язненням у червні 1934 р. Передше я був кількакратно арештований польською поліцією у зв'язку з різними акціями УВО й ОУН, напр., при кінці 1928 р. в Калуші й у Станиславові за організування в Калуші листопадових свят-маніфестацій (в 10-річчя 1-го Листопада і створення ЗУНР у 1918 р.); на початку 1932 р. я був притриманий при нелегальному переході польсько-чеського кордону й того року просидів 3 місяці у слідчій тюрмі у зв'язку з атентатом на польського комісара Чеховського і т. п. Після арештування в червні 1934 р. я перебув слідство у в'язницях Львова, Кракова й Варшави до кінця 1935 р. При кінці того року і на початку 1936 р. відбувся процес перед окружним судом у Варшаві, в якому я, разом з 11 іншими обвинуваченими був суджений за приналежність до ОУН та за зорганізування атентату на міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацкоґо (який відповідально керував польською екстермінаційною політикою супроти українців). У Варшавському процесі мене засудили на кару смерті, яку замінено на досмертну тюрму на підставі амнестійного закону, схваленого польським сеймом під час нашого процесу. В літі 1936 р. відбувся другий великий процес ОУН у Львові. Мене судили як крайового провідника ОУН за цілу діяльність ОУН-УВО того періоду. На лаві підсудних було більше членів очолюваної мною Крайової Екзекутиви. Вирок у Львівському процесі мені злучили з Варшавським — на досмертне ув'язнення. Після того я сидів у в'язницях «Свенти Кшиж», коло Кельц, у Вронках коло Познаня і в Берестю над Бугом до половини вересня 1939 р. П'ять і чверть року я просидів у найтяжчих в'язницях Польщі, з того більшу частину в строгій ізоляції. За той час провів 3 голодівки по 9, 13 і 16 днів, одну з них спільно з іншими українськими політичними в'язнями, а дві — індивідуально, у Львові і в Берестю. Про підготову Організації до моєї втечі, що була предметом судового процесу, я довідався щойно на волі.

Німецько-польська війна у вересні 1939 року застала мене в Берестю над Бугом. З першого дня війни місто було бомблене німецьким летунством. 13 вересня, коли положення польських військ на тому відтинку стало критичне через скривлюючі операції противника, в'язнична адміністрація і сторожа поспішно евакуювалася і я, разом з іншими в'язнями, в тому числі й українськими націоналістами, дістався на волю. (Мене визволили в'язні націоналісти, які якимось довідалися, що я там сиджу в строгій ізоляції).

З гуртом кільканадцятьох звільнених з в'язниці українських націоналістів я подався з Берестя на південній захід у напрямі на Львів. Ми пробиралися бічними дорогами, здалека від головних шляхів, стараючись оминати зустрічі, як з польськими, так і з німецькими військами. Ми користали з допомоги українського населення. На Волині і в Галичині, вже від Ковельщини, ми пов'язалися з діючою організаційною мережею ОУН, яка почала творити партизанські відділи, дбаючи про охорону українського населення та заготовляючи зброю й інші бойові припаси для майбутньої боротьби. В Сокалі я зустрівся з провідними членами ОУН того терену. Одні з них були на волі, другі повернулися з в'язниць.

*

З ними я обговорив ситуацію і напрямні дальшої праці. Це був час, коли розвал Польщі вже був очевидний і стало відомим, що большевики мають зайняти більшу частину ЗУЗ на підставі договору з гітлерівською Німеччиною. Отже ціла діяльність ОУН на ЗУЗ мусіла бути швидко переставлена на один протибольшевицький фронт та достосована до нових умов. З Сокальщини я вирушив до Львова в товаристві пізнішого члена Бюра Проводу ОУН

Дмитра Маївського-Тараса. До Львова ми прибули кілька днів після вмаршу туди большевицького війська й окупаційної влади.

У Львові я був два тижні. Жив конспіративно, але з огляду на початкове неналаднання большевицької поліційної машини, користувався значною свободою рухів і увійшов у контакт не тільки з провідним активом ОУН, але і з деякими провідними діячами українського церковного й національно-культурного життя. Спільно з членами Крайової Екзекутиви й іншими провідними членами, які були в той час у Львові, ми устійнили пляни дальшої діяльності ОУН на українських землях і її протибольшевицької боротьби. На першому місці поставлено: розбудову мережі й дії ОУН на всіх теренах України, що опинилися під большевиками; плян широкої революційної боротьби при поширенню війни на території України і незалежно від розвитку війни; протиакцію на випадок масового знищування большевиками національного активу на ЗУЗ.

Я зразу мав плян залишитися в Україні й працювати в безпосередній визвольно-революційній дії ОУН. Але інші члени Організації настоювали на тому, щоб я вийшов за кордон большевицької окупації і там вів організаційну роботу. Остаточо перерішив цю справу прихід кур'єра від Проводу з-за кордону з такою самою вимогою. У другій половині жовтня 1939 р. я покинув Львів і разом з братом Василем, який повернувся до Львова з польського концтабору в Березі Картузькій, та з 4-ма іншими членами перейшов советсько-німецьку демаркаційну лінію окружними дорогами; частково пішком, частково поїздом прибув до Кракова. Краків став у той час осередком українського політичного, культурно-освітнього й суспільно-громадського життя на західних окраїнах українських земель поза большевицькою, а під німецькою військовою окупацією та серед скупчень української еміграції в Польщі. В Кракові я увійшов у працю тамошнього осередка ОУН, в якому зібралось багато провідного членства з ЗУЗ, з польських в'язниць; було теж декілька провідних членів, які вже давніше жили в Німеччині, Чехо-Словаччині й Австрії. У листопаді 1939 р. я поїхав на 2 тижні до місцевости Піщани (Пешани) у Словаччині на лікування ревматизму, разом з двома-трьома десятками звільнених з польських тюрем українських політичних в'язнів. Серед них було багато визначних провідників націоналістичного руху на ЗУЗ. До Піщан приїхало ще декілька провідних членів ОУН, які були в останньому часі активні в організаційній праці на ЗУЗ, на Закарпатті і на еміграції. Це уможливило відбутися в Піщанах низку нарад провідного активу ОУН, на яких проаналізовано ситуацію, дотогочасний розвиток визвольної боротьби, внутрішньо-організаційні справи в краю і за кордоном. На цих нарадах викристалізувалась низка справ, важливих для дальшої боротьби ОУН, що вимагали розв'язання.

Зі Словаччини я поїхав до Відня, де була теж важлива закордонна станиця ОУН, в якій концентрувалися зв'язки ОУН із ЗУЗ в останніх роках польської окупації, а також з Закарпатською Україною. При кінці 1939 р., або в перших днях 1940 р. до Відня приїхав теж провідник ОУН на українських землях Тимчій-Лопатинський. Тут устійнено, що ми обидва поїдемо до Італії на зустріч з тодішнім головою Проводу Українських Націоналістів полк. А. Мельником. Моя поїздка до нього була проєктована ще в Кракові. У висліді організаційних нарад у Львові, Кракові, Піщанах і Відні мені припало бути речником провідного активу ОУН на УЗ, активу звільненого з тюрем та того закордонного активу, що вийшов з крайової боротьби останніх років і стояв у живому зв'язку з краєм. Я мав представити голові Проводу Організації ряд справ, проєктів і вимог внутрішньо-організаційного і політичного характеру для налагодження здорових відносин між ПУН-ом і крайовим революційним активом. Після смерти основоположника і провідника ОУН полк. Є. Коновальця створилися ненормальні відносини напруження і розходжень між Крайовим Проводом й активом Організації та ПУН-ом. Причиною того було з одного боку недовір'я до деяких осіб, найближчих співробітників полк. А. Мельника, зокрема до Ярослава Барановського. Це недовір'я зростало на підставі різних фактів його роботи й організаційного життя. З другого

боку зростало настороження крайового активу до політики закордонного провodu, зокрема після т. зв. Віденського договору в справі Закарпатської України це перемінилося в опозиційну поставу до орієнтації на гітлерівську Німеччину. Договір Ріббентропа-Молотова й політичне узгодження між Берліном і Москвою на початку війни надало цьому розходженню політичної гостроти. Прибуття крайового провідника ОУН заактуалізувало поїздку до полк. А. Мельника. З Тимчієм-Лопатинським ми мали однозгідне становище в усіх засадничих питаннях революційно-визвольного руху, яке зрештою було так само одностайне серед загалу крайового активу. Ми сподівалися спільно переконати полк. А. Мельника і ліквідувати наростаючі розходження.

До Італії я поїхав перший, в першій половині січня 1940 р. Був у Римі, де станицею ОУН кермував проф. Є. Онацький. Там зустрівся я між іншим із своїм братом Олександром, який жив у Римі від 1933/34 р., студіював там і зробив докторат з політично-економічних наук, одружився і працював у нашій місцевій станиці. З полк. А. Мельником я відбув зустріч і розмову в одному з міст північної Італії, найперше з крайовим провідником Тимчієм-Лопатинським.

Ці розмови закінчилися негативним вислідом. Поскільки раніше розходження стосувалися головню до співробітників А. Мельника, то у висліді його становища вони мусіли звернутися так само проти нього. Полковник Мельник не погодився відсунути Я. Барановського з ключового становища в ПУН-і, що давало йому вирішній вплив і детальний вгляд у найважливіші справи Організації, зокрема в справі крайові та зв'язків між краєм і за кордоном. Так само він відкинув нашу вимогу, щоб плянування революційно-визвольної протибольшевицької боротьби не зв'язувати з Німеччиною, не узалежнювати її від німецьких воєнних плянів. Тимчієм-Лопатинським і я обстоювали становище крайового активу, що боротьба ОУН в Україні мусить бути достосована передусім до внутрішньої ситуації в СРСР, а передусім в Україні, та що не маємо таких союзників, щоб узгоджувати наші пляни з їхніми. Якщо б большевики розпочали масове винищування чи виселювання національного активу на окупованих західніх землях, щоб знищити головню базу організованого руху, тоді ОУН повинна розгорнути широку революційно-партизанську боротьбу, не дивлячись на міжнародню ситуацію.*

*

Тому, що полк. А. Мельник не хотів поступитися в політичній і персональній площинах, в лютому 1940 р. створено Революційний Провід ОУН, очолений Степаном Бандерою. Рік пізніше Революційний Провід скликав II. Великий Збір ОУН, на якому одноголосно вибрано головою Проводу Степана Бандеру. Під його проводом ОУН знову стає кипучою революційною організацією. Вона розбудовує організаційну мережу на Рідних Землях, творить похідні групи ОУН з того членства, що було за кордоном, і в порозумінні з прихильними українській справі німецькими військовими колами творить український легіон та організує визвольну боротьбу спільно з іншими поневоленими Москвою народами. Перед вибухом німецько-російської війни Бандера ініціює створення Українського Національного Комітету для консолідації українських політичних сил до боротьби за державність. Рішенням Проводу Організації 30. червня 1941 р. проголошено відновлення Української Держави у Львові, але тому, що Гітлер доручив своїй поліції негайно зліквідувати цю «змову українських самостійників», німці заарештували Ст. Бандеру вже кілька днів після акту проголошення віднови Української Держави. Німецьким в'язнем був Степан Бандера до грудня 1944 р. Тоді звільнено

* На цьому вривається власноручно написаний сл. пам. Степаном Бандерою його життєпис. Дані про дальші роки його життя і праці аж до дня смерті та про значення цієї праці для української визвольної революції подаємо з статті д-ра Григорія Васьковича «Життя і діяльність Степана Бандери». (Дивись «Українська Кореспонденція» ч. 8. з 1. жовтня 1964, Українське В-во в Мюнхені, стор. 3-7).

його і кількох інших провідних членів ОУН з ув'язнення, пробуючи приєднати собі ОУН і УПА, як союзника проти Москви. Німецьку пропозицію Степан Бандера рішуче відкинув і на співпрацю не пішов.

На Крайовій ширшій нараді Проводу ОУН на УЗ в лютому 1945 р., що була трактована як частина Великого Збору ОУН, вибрано нове Бюро Проводу в такому складі: Бандера, Шухевич, Стецько. Цей вибір підтвердила Конференція ЗЧ ОУН 1947 р. і тоді Степан Бандера став знову Головою Проводу всієї ОУН. Як Провідник ОУН, Ст. Бандера у післявоєнний час вирішує далі продовжувати збройну боротьбу проти Москви. Він інтенсивно організує крайовий зв'язок і бойові групи ОУН, які втримують контакт з Краєм постійно аж до його смерти.

У 1948 р. в Закордонних Частинах ОУН витворилася опозиція, якій Степан Бандера протиставився в площині ідейній, організаційній і політичній. Того ж року за його апробатою представники ЗЧ ОУН входять до Національної Ради, щоб консолідувати політичну діяльність української еміграції. Але два роки пізніше Провід ЗЧ ОУН вирішив вийти з УНРади, бо вона не давала моральної підтримки революційній боротьбі й узурпувала право репрезентувати український нарід від імені фіктивних партій. Щоб справніше поладнати конфлікт з опозицією ЗП УГВР, у квітні 1948 р. Бандера запропонував Лебедєві перебрати головуство Проводу ЗЧ ОУН і зформувати його з участю членів опозиції, з чого Лебідь вже в липні зрезигнував, віддаючи назад керівництво Бандері. Для утихомирення дальшої опозиційної критики Ст. Бандера в грудні 1950 р. уступив з посту Голови Проводу ОУН, підкресливши тим безпідставність закидів про його диктаторські амбіції і плянуючи перейти на Україну. Тимчасово він виконував функції в Проводі ЗЧ ОУН, як член цього Проводу під головуванням спершу Ст. Ленкавського, а згодом, від квітня 1951 р. під головуванням Я. Стецька. Коли опозиція вперто поширювала вістки, що ОУН в Україні перейшла з націоналістичних позицій на соціалістичні і те саме мають зробити ЗЧ ОУН, Ст. Бандера радикальним потягненням вирішив примусити Крайову ОУН виразно визначити ідейно-політичні позиції, щоб унеможливити дальшу спекуляцію «краєвими позиціями» і підшивати під фірму ОУН неокомунізм. 22 серпня 1952 р. він уступив з посту Голови Проводу всієї ОУН. Це його уступлення не було, однак, прийняте ніякою компетентною установою ОУН і Ст. Бандера остався далі Провідником всієї ОУН до своєї смерти в 1959 р.* Четверта Конференція ЗЧ ОУН в травні 1953 вибрала Ст. Бандеру знову на Голову Проводу ЗЧ ОУН. В лютому 1954 р. прийшло до розриву з новою опозицією, що наростала в Закордонних Частинах ОУН з 1953 р., після невдалих спроб договоритися на форумі «Колегії Уповноважених», до якої «з волі Краю» входили Л. Ребет, З. Матла, Ст. Бандера. Рік пізніше, 1955 р., відбулася 5-та Конференція ЗЧ ОУН, яка наново обрала Головою Проводу ЗЧ ОУН Ст. Бандеру і з того часу знову інтенсивно поведено роботу Організації. Тоді присвячено особливу увагу організуванню теренів, крайовим зв'язкам і зовнішній політиці.

15 жовтня 1959 р. Степан Бандера впав жертвою скритовбивства. Медична експертиза виявила, що причиною смерти була отрута. Два роки пізніше, 17 листопада 1961 р. німецькі судові органи проголосили, що вбивником Степана Бандери є Богдан Сташинський з наказу Шелєпіна і Хрущова. Після докладного слідства, проти вбивника Сташинського відбувся процес від 8 до 15 жовтня 1962 р. Присуд проголошено 19 жовтня, в якому Сташинського засуджено на 8 років важкої в'язниці. Німецький Верховний Суд у Карльсруге ствердив, що головним обвинуваченим у вбивстві Бандери є советський уряд в Москві.

*

Головне значення Степана Бандери для українського визвольного руху в тому, що він зумів в різних обставинах знайти спосіб і методи ведення не тільки ідеологічної і політичної діяльності, але також збройної боротьби. Найзамітнішими для характеристики Ст. Бандери є три етапи його дії.

* Див. у цьому розділі ч. 34.

Перший етап — це роки 1933-34 на становищі Крайового Провідника Західних Українських Земель, перервані довгорічним ув'язненням у Польщі. Другий етап — це роки 1940-41 на становищі Голови Проводу ОУН з осідком на еміграції, але в безпосередньому сусідстві до українських земель. Цей період закінчився німецьким концентраційним табором. Третім етапом є роки 1945-59 на становищі Голови Проводу всієї ОУН і — з короткими перервами, що разом тривали 32 місяці — на становищі Голови Проводу Закордонних Частин ОУН з осідком у Німеччині, відгородженої від України західними сателітами Москви.

Всім трьом етапам діяльності Степана Бандери притаманне головне наставлення в тому напрямі, щоб за кожних обставин боротьби організувати збройні кадри Організації, без огляду на те, чи українські революціонери є на власній території, чи є вони в сусідній до наших земель країні, чи врешті віддалені від України на тисячі кілометрів. Революційна організація мусить мати збройні кадри — така була провідна ідея С. Бандери впродовж цілого його життя, не зважаючи на те, що сам він, подібно як Петлюра, ніколи в жодній регулярній армії не служив. Власне, Петлюра, Коновалець, Чупринка і Бандера мали в тому випадку спільне наставлення і, не зважаючи на великі труднощі в поодиноких етапах боротьби, вони завжди знаходили способи для організування збройних кадрів.

Щоб уможливити належний розвиток усіх ділянок праці революційної організації, Степан Бандера старається вплинути на струнку побудову Організації в Краю вже в першому етапі своєї діяльності на становищі Провідника Крайової Екзекутиви на ЗУЗ. На нараді з Головою Проводу ОУН полк. Є. Коновальцем і членами Проводу в половині 1933 р. в Празі, він вносить пропозицію підпорядкувати кадри УВО Проводу Організації ОУН, як бойову референтуру цієї Організації. Його пропозиція була прийнята нарадою Проводу ОУН і згодом існуючий дуалізм революційного руху в Краю, після оснування ОУН, фактично припинився. Це мало великий вплив на розвиток усіх ділянок праці. Він позначився особливо на бойових акціях, які під керівництвом Ст. Бандери проходили справно і прецизно, не зважаючи на те, що збройні акти в той час виконували люди невійськові. На час діяльності Ст. Бандери, як Провідника Крайової Екзекутиви ЗУЗ, припадає зміна організаційної тактики щодо збройних виступів. Перед тим ці виступи в своїй переважаючій більшості мали форму експропріаційних нападів. Ще під рукою сотника Головінського існувала спеціальна «Летюча бригада», що її завданням були протипольські бойові акції, головною «екси». Степан Бандера організує більше число замкнених для себе збройних груп і кладе особливий наголос на політичні бойові виступи і підготовку народу до ширшої збройної боротьби.

У роки війни 1940-41 Степан Бандера ставить максимальні вимоги до вільного руху і відкидає всяку орієнтацію на чужі сили. З уваги на те приходить до конфлікту з полк. А. Мельником. Щоб забезпечити одноцілість руху і надати йому динамічної сили, Ст. Бандера вважає конечно потрібним позбутися з рядів Організації елементів, які у своїй настанові виявилися різними мінімалістами. З найближчими однодумцями він переводить внутрішню перебудову Організації революційним шляхом. Щоправда, частина членства залишилася на позиціях, витворених по смерті полк. Євгена Коновальця, але весь революційний актив став по боці Ст. Бандери і взявся до наполегливої праці підготовляти збройну боротьбу проти Москви, що мала бути ведена в час війни нацистської Німеччини з большевизмом. Лише завдяки тій великій настанові школення кадрів, що відбувалося відносно короткий час (неповних два роки), нова війна не заскочила нас неприємними. Ми мали значні кадри вишколених членів Організації, поділені на три похідні групи з точним призначенням до праці в Краю. Були також визначені керівні центральні органи для праці в столицях України Львові і Києві і врешті зорганізовано Український Легіон («Дружини Українських Націоналістів») — при німецькому війську, що при сприятливих обставинах повинен був стати зав'язком української збройної сили. Фактично він став піз-

ніше разом з організаційними кадрами ОУН зав'язком Української Повстанської Армії.

Таким чином у другому етапі діяльності Ст. Бандери відзначаються особливо виразно два моменти, притаманні його праці з попереднього етапу, а саме: він змагає до правного уконституювання однородного Проводу Організації і наполегливо працює над вишколом збройних кадрів, готових кожночасно до безпосередньої боротьби з ворогом. Всі інші ділянки організаційної роботи, як внутрішня політика, пропаганда, а також і зовнішньо-політична діяльність є допоміжними чинниками в визвольній боротьбі.

Подібну стабілізацію Організації, передусім на відтинку Закордонних Частин ОУН переводить Ст. Бандера в третьому періоді своєї діяльності, зокрема в 1953-1955 роки. За попередніх років цього періоду (1945-1952), коли українська еміграція перейшла два великі зрушення мас (хаос повоєнного впливу на чужину, а потім переселення в різні, передусім у заморські країни), він клав великий натиск на те, щоб у тих схаотизованих відносинах розбудувати і закріпити на соборницьких засадах міцну організаційну мережу в усіх чужих країнах як основу для всякої політичної дії і співпраці з українським підпіллям. Хоч внутрішня опозиція абсорбувала з середини і перешкоджала творчим ініціативам, заслугою Ст. Бандери було втримати в політичній однородності масову Організацію і зберегти її в революційній готовості. Він робив це навіть коштом власного становища, ризикуючи з головства в Проводі ЗЧ ОУН і підпорядковуючи себе йому. Якраз цей легальний Провід Закордонних Частин він старався у кожних умовах утвердити, як авторитетне тіло, що його жодна сила, ні постороння, ні внутрішня не могла б підважити. В наслідок його наполегливої праці він остаточно збудував сильний авторитетний Провід ЗЧ ОУН і узаконив його конференційними постановами. Коли 1953 р. IV-а Конференція вибирає Ст. Бандеру на Голову Проводу ЗЧ ОУН, він з того становища зумів очистити Організацію від деструктивних, опортуністичних і відосередних елементів та з новою силою віддався розбудові організаційного і політичного життя в усіх країнах, а зокрема наполегливою підготовкою збройних кадрів до служби в Краю. Вишколювані Організацією бойові групи були збройним раменем революційної організації, вони справді становили цю основу, яка надавала характер і забезпечувала успіх визвольної боротьби у найтяжчих обставинах.

Практична, революційно-визвольна діяльність Степана Бандери знаходила своє обґрунтування також у його теоретичних працях. Щоправда, ми не маємо друкованих статей, писаних ним у першому етапі його діяльності. З того часу (роки 1933-34) залишився нам лише урядовий опис польської прокуратури, оформлений на основі довготривалого слідства й архіву Сеніка у понад сто сторінковим акті оскарження за вбивство міністра Перацкоґо, а також заяви Степана Бандери, висловлені на судових процесах у Варшаві і Львові 1935-36 рр., які в обкросеному вигляді пропускала польська цензура у наших львівських часописах. Про перший етап праці пише Бандера також у статті «Командир-Провідник», спеціальне видання БУП «За самостійну Україну», 1957 р. Теоретичну підбудову цілої діяльності у роках 1940-41 маємо в постановах II. Великого Збору, зміст яких був виготовлений під безпосереднім керівництвом Степана Бандери, як Голови Революційного Проводу, і в інструкції під назвою «Боротьба і діяльність ОУН під час війни», з того ж 1941 року, що мала характер практичних вказівок для всіх членів Організації, які поверталися на рідні землі до боротьби і заздалегідь їм призначеної праці. В третьому етапі діяльності треба відмітити, крім ряду численних статей на ідеологічні і політичні теми, дві праці Степана Бандери: «Лист до членів ОУН» з 1953 р. і його теоретичну працю «Перспективи української національної революції», що появилася друком 1958 р. При кінці свого листа до членів ОУН Степан Бандера виразніше, як в кожних інших своїх публікаціях говорить про те, що нам треба робити за кордоном для визволення України.

1. РЕЗОЛЮЦІЇ СХВАЛЕНІ НА Х-ІЙ ЗУСТРІЧІ-ЗДВИЗІ УКРАЇНЦІВ КАНАДИ Й США, 5 ЛИПНЯ 1959 РОКУ В ТОРОНТІ

Десять тисяч українців з Канади й США, зібравшись на національній маніфестації 5 липня 1959 року в Торонті для відзначення 300-річчя перемоги України над Москвою під Конотопом і 250-річчя гетьмана Івана Мазепи, однозгідно схвалили такі резолюції:

1. Комуністичний уряд московської імперії розгорнув під проводом Хрущова пляновий наступ на українську націю, стосуючи найперфідніші методи безоглядного терору, включно з фізичним і духовим геноцидом, щоб здушити змагання до свободи і державного усамостійнення України.

2. Проголошені 10 травня ц. р. в Москві офіційні дані про перепис населення в СРСР виявляють наявність постійного геноциду — фізичного винищування українського народу. Україна, яка завжди відзначалася великим відсотком приросту населення, має за останні двадцять років приріст лише 1,424.000 осіб.

Одним із засобів московського винищування українського народу є масові вивози українців і українок, зокрема молоді, на цілині землі Казахстану і на будові заводів у Сибірі. Ці, замасковані ширмою добровільности, заслання української молоді на примусові роботи мають на меті винищення біологічної сили українського народу на Батьківщині та полегшення процесу денационалізації розпорошеної української молоді серед різномірної етнічної маси поза Уралом.

3. Систематичний наступ на діячів української культури під закидом українського «буржуазного» націоналізму, а в тому цьогорічний травневий розстріл українських патріотів у Червоноармійську, свідчать про жорстоку політику плянового геноциду і русифікаційного розгулу московських колонізаторів в Україні.

4. Наймаркантнішим виявом цього є теж схвалений Верховною радою СРСР ганебний русифікаційний шкільний закон, оформлений в Україні постановою Верховної ради УРСР від 17 квітня 1959 року. За 9-ою статтею цього закону обов'язковою мовою навчання в Україні стала фактично лише московська мова.

5. Схваленням такого закону московський окупаційний уряд в Україні узаконив русифікаційний розгул, щоб через ліквідацію української національної культури ліквідувати національну окремішність української нації, яка за т. зв. советською конституцією має свою ніби незалежну державу — УРСР.

6. Перед зовнішнім світом московський уряд імперії, прикриваючи свою імперіялістичну політику гаслами світового комунізму, представляє Україну як незалежну союзну державу в складі СРСР, а у внутрішній політиці в Україні комуністичний уряд Росії провадить найпопліднішу русифікацію, надіючись, через обрусіння національної культури і всього духового укладу України, перетворити націю на «єдиний руский народ».

7. Імперіялістична Росія ніколи не припиняла утисків на українську культуру. Царський міністер Валуєв, указом 1863 року, пробував викреслити українську мову словами указу: «не було, немає і бути не може». Їмський указ імператора Олександра I був ще жорстокіший. Ним заборонялося не тільки друкування книжок українською мовою, а й співів українських народніх пісень на сцені. Подібні заборони царського уряду були повторені в рр. 1881, 1892, 1895 і далі аж до революції 1917 р., в якій поневолені Росією народи повалили імперію і відновили свої незалежні держави.

8. Завоювавши українську державу, відновлену волею нації Актом 22-го січня 1918 року, московський більшевизм на протязі 40 років веде послідовну русифікаційну політику в Україні. Форму і методи її, під тиском національного спротиву і боротьби українського народу, Москва не раз змушена була міняти, залишаючи незмінними її колоніяльні засади.

9. Нинішню посилену русифікацію України започатковано 21-им з'їздом імперської комуністичної партії, де схвалено було теж пляни розгорнутої економічної війни московської імперії проти вільного світу. Узаконюючи ру-

сифікаційний розгул російського шовінізму в Україні, Москва надіється угамувати і придушити сили національного спротиву і боротьбу українського народу за його державну незалежність.

10. Висловлюючи глибокий протест проти стосування Москвою злочинів народовбивства в Україні, ми, громадяни Канади і США українського роду, апелюємо до урядів і державних мужів Канади і США стати в обороні українського народу проти генерального наступу на нього комуністичної Москви, спадкоємця царської Росії. Комуністична партія імперії, що кермує тим наступом, послідовно дотримується в своїй політиці засад московського месіанізму, за яким «великому руському народові» призначено сказати світові нове слово у світовій революції очоленій Росією.

11. Імперіялістична політика комуністичної Росії не випадково знаходить повну духову підтримку усїєї російської еміграції, 23 організації якої на своїй конференції 2 серпня 1958 р. у США висунули ультимативне домагання до президента Айзенгауера не підтримувати природної визвольної боротьби поневолених народів проти московського імперського єдинодержавія, бо в протилежному разі вони разом з «руським» народом будуть змушені обороняти советський уряд.

В лютому цього року ті ж самі організації виступили вдруге з протестом до представників уряду США проти національного змагу українського народу, закликаючи до боротьби тільки із світовим комунізмом в дружбі з «великим руським народом».

12. Ми віримо, що уряди Канади і США, захищаючи свободу всього людства, якому загрожує московсько-большевицький імперіялізм під прикриттям світового комунізму, знайдуть способи остерегти московський уряд проти духово-культурного геноциду української нації, проголошеного квітневим законом 1959 року.

13. Як громадяни Канади і США, ми наважуємося звернути увагу урядам і провідним мужам наших країн на те, що т. зв. міжнародній комунізм, на боротьбу з яким досі мобілізувалися сили світу, є заслоною, прикриваючись якою, московський імперіялізм здійснює свій наступ на вільний світ.

2. ЄПІСКОПАТ УГПЦ В КАНАДІ ПРО АНАТЕМУ НА МАЗЕПУ

Собор Єпископів української греко-православної Церкви в Канаді (УГПЦ) видав послання до духовенства і вірних з нагоди 250-річчя смерти гетьмана Івана Мазепи.

В посланні, яке підписали Митрополит Вінніпеґу і всїєї Канади ВПреосв. Іларіон, Архієпископ Михаїл і Єпископ Андрій, вчислено частинно заслуги гетьмана Мазепи для української Церкви і висловлено погляд Єпископату УГПЦ на анатему, яку на І. Мазепу кинули єпископи під примусом царя Петра I, 9 листопада 1708 року.

Нижче цитуємо те місце послання, що стосується до анатеми:

«У час гетьманування Івана Мазепи Україна була з Росією в умовах Переяславської угоди. Але цар московський Петро I не додержав цих умов і сильно ї шкідливо для України їх ламав. Гетьман, як офіційний і образний оборонець прав України, за ці ламання виступив проти царя Петра I, бажаючи Україні волі. Тоді цар Петро 9-го листопада 1708-го року силою і страхом змусив Єпископів кинути анатему на гетьмана Мазепу. Ця анатема була справою грубо політичною, а тому неканонічною, інші Церкви цієї виключно московської справи ніде й ніколи не прийняли.

«Беручи на увагу все вище подане, ми, Собор Єпископів Святої Української Греко-Православної Церкви в Канаді на своїх зборах, 6-го липня 1959 року, в м. Едмонтоні постановили:

«Анатему, кинуту року 1708-го на Гетьмана Івана Мазепу вважаємо недійсною та неіснуючою, а самого Гетьмана Івана Мазепу визнаємо за одного з найбільших церковно-державних мужів, і тому благословляємо всьому нашому духовенству та всім нашим вірним молитися за бл. пам'яті Гетьмана Мазепу як вірного й благочестивого сина Української Православної Церкви».

До становища Єпископату Української Греко-Православної Церкви в Канаді приєднався також Митрополит Української Автокефальної Православної Церкви — УАПЦ, Ніканор в Карльсруге. Журнал «Відомості Генерального Церковного Управління УАПЦ у Великобританії» (чч. 11-12 з 1959) видав у цій справі комунікат такого змісту:

«З доручення ВПР Владики Ніканора, Митрополита УАПЦеркви, Відділ інформації УАПЦ повідомляє, що Провід Української Автокефальної Православної Церкви поділяє ставлення Української Греко-Православної Церкви в Канаді до св. пам'яті Гетьмана Івана Степановича Мазепи і приєднується до ухвали Собору Єпископів її з 6 липня 1959 року. Анатему кинуту ворогом України на вірного слугу Божого й відданого українського патріота Гетьмана Івана Мазепу вважає за вчинок нехристиянський, за який справці його понесуть перед Богом на Страшному Суді його заслужену кару, бо ж — „прокляття безумця падає на голову його”...

«ВПР Митрополит Ніканор закликає вірних УАПЦ на вічні часи віддавати хвалу Гетьману-Страждальцю і заносити за спокій його душі молитви перед Господом. Рівно ж просить не осуджувати тих Єпископів з Українського Народу, які „страха ради смертного” змушені були царем-безбожником пристати до диявольського злочину — блюзнірської „анатеми”. Господь Праведний нехай буде їм Суддею. (Як. 4, 12)...

3. РЕЗОЛЮЦІЯ КОНГРЕСУ США В СПРАВІ «ТИЖНЯ ПОНЕВОЛЕНИХ НАЦІЙ»

Текст схваленої Сенатом і Палатою Репрезентантів США спільної резолюції в справі проголошення президентом країни третього тижня липня кожного року «Тижнем поневолених націй»:

Тому, що велич Сполучених Штатів великою мірою завдячується їхній спроможності досягнути демократичним процесом гармонійну національну єдність свого народу, хоч він є різних расових, релігійних і етнічних походжень; і

Тому, що це гармонійне об'єднання різних елементів нашої вільної суспільності призвело народ Сполучених Штатів до щирого розуміння і симпатій для аспірацій народів по всіх усюдах і до признання природної взаємозалежності народів і націй; і

Тому, що поневолення основної частини населення світу комуністичним імперіалізмом перетворює на глум ідею мирного співіснування між націями і приносить шкоду природним зв'язкам і взаємопорозумінню між народом Сполучених Штатів та іншими народами; і

Тому, що від 1918 року імперіалістична й агресивна політика російського комунізму принесла у висліді створення величезної імперії, що становить страшну загрозу для безпеки Сполучених Штатів та всіх інших вільних народів світу; і

Тому, що імперіалістична політика комуністичної Росії привела, посередньою чи безпосередньою агресією, до знищення національної незалежності: Польщі, Мадярщини, Литви, України, Чехо-Словаччини, Латвії, Естонії, Білоруси, Румунії, Східньої Німеччини, Болгарії, континентального Китаю, Вірменії, Азербайджану, Грузії, Північної Кореї, Албанії, Ідель-Уралу, Тибету, Козакії, Туркестану, Північного В'єтнаму та інших; і

Тому, що ці поневолені нації вважають Сполучені Штати твердиною людської свободи і шукають у них проводу в здійсненні свого визволення і незалежності та в поверненні їм радості волі їхньої християнської, жидівської, мусулманської, буддистської та іншої релігії і їхніх індивідуальних вольностей; і

Тому, що для національної безпеки Сполучених Штатів є життєвою потребою, щоб прагнення волі і незалежності цих завойованих країн було постійно втримуване живим; і

Тому, що прагнення волі і незалежності величезною більшістю народів цих поневолених країн становить могутню перешкоду для війни і є однією з найліпших надій на справедливість і мир; і

Тому, що годиться, щоб ми урядовим шляхом виразно заманіфестували народам історичний факт, що народ Сполучених Штатів поділяє з ними їхні аспірації щодо відновлення їхньої волі і незалежності,

Отже, тому нехай буде:

Постановлено Сенатом і Палатою Репрезентантів Сполучених Штатів Америки, зібраних у Конгресі, що президент Сполучених Штатів має повноваження і його прохається видати прокламацію, яка визначає 3-ій тиждень липня 1959 року як «Тиждень поневолених націй», і запрошує народ Сполучених Штатів відзначити цей тиждень відповідними церемоніями та діями. В дальшому президента уповноважується і прохається видавати подібні прокламації кожного року аж до того часу, коли воля і незалежність будуть досягнені для всіх поневолених націй світу.

4. ТЕКСТ ЛЕТЮЧКИ ВИДАНОЇ ОРГАНІЗАЦІЄЮ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ З ПРИВОДУ «VII МІЖНАРОДНЬОГО ФЕСТИВАЛЮ МОЛОДІ» У ВІДНІ

За Українську Самостійну Соборну Державу!

До Вас, Дорогі Земляки!

До Тебе, молодь України, присутня на фестивалі у Відні, звертаємось ми!

Хто може заперечити найшляхетніші і найгуманніші прагнення світового людства до вічного миру на земній кулі? Яка людина, незалежно від її світогляду, політичних переконань, національної приналежності, релігійного віровизнання, виступатиме проти світового розвитку культури, проти дружніх міжнародних зв'язків народів світу?

Який народ, яка нація не прагне жити власним незалежним життям у мирі, мати власну самостійну національну державу? Ці шляхетні, ці гуманні прагнення людства, а зокрема прагнення світової молоді ніби й має своєю метою VII Міжнародний фестиваль у Відні, у якому Ви берете участь. «Мир на земній кулі!» «Дружба всіх народів світу!» «Не дозволимо нової світової війни!» — ось такі офіційні гасла VII Міжнародного фестивалю молоді.

Але, дорогі Земляки! Не прикриваймося офіційними гаслами фестивалю. Загляньмо за його лаштунки, подивімся на цю справу об'єктивно.

Комуністична партія ССРСР, що поліційною системою і настирливою пропагандою виставляє себе, як єдиний передовий загін робітничої класи, та її советський уряд, що фальшиво реклямує себе справжнім урядом підсоветських працюючих мас — це вони організували і фінансують фестиваль у Відні, прикриваючись Міжнародним фестивальним комітетом. Це вони, готуючись до наступної світової війни, намагаються обдурити світову молодь своїм неіснуючим «мирним курсом», щоб приспати її чуйність. Це вони наказали Вам, молоді і комсомольцям з України, показати себе на фестивалі в найкращому світлі, щоб переконати молодь «капіталістичного» світу, ніби в країні большевицької диктатури квітне щасливе, радісне життя. Всі гасла фестивалю спрямовані, мовляв, до міжнародного відпруження, до ліквідації холодної війни, до збереження світового миру, до знищення колоніалізму. Гасла нібито шляхетні!

Але ж, хто фактично викликає міжнародне напруження, холодну війну і перегони в озброєнні? Хто, як не Москва, як не її комуністична партія та советський уряд, виступаючи проти колоніалізму, весь час проводять замасковане колоніальне загарбництво.

Це ж з наказу Москви советські молоді вояки змушені були під час страйку і повстання проти комуністичної влади розстрілювати працюючі маси 17-го червня 1953 р. в Східній Німеччині, розстрілювати робітників, робітничу молодь та студентів. І за що? Лише за те, що вони не в силі були далі терпіти

жахливий визиск та нужденне життя в московській колоніальній «соціалістичній» системі.

Хто, як не «передовий загін» робітничої кляси ССРСР, кинув советські танкові дивізії проти молоді і робітничої кляси Мадярщини в 1956 році! І для чого? Лише для того, щоб розстрілювати і катувати мадярських робітників, селян, трудову інтелігенцію та студентів, що забажали звільнитися з московської колоніальної системи, щоб мати власну національну, а до того ще й неутральну самостійну державу.

Сьогодні гостинна і неутральна Австрія дозволила влаштувати в її столиці VII Міжнародний фестиваль. Чи ж не мала права Мадярщина бути також неутральною державою, в столиці якої — Будапешті відбувся б VIII-й Міжнародний фестиваль молоді?

Як тільки на Середньому і Близькому Сході виникла загроза війни через міжнародне ускладнення, що його викликала «миролюбна» Москва, Кремль загрозив Заходові війною і посунув свої війська до Закавказької військової округи, ніби для чергових військових маневрів.

Чи такі кремлівські дії відпружували загрозу війни чи посилювали її?

Чи не з наказу Москви почав червоний Китай бої на Тайванській протоці, щоб загарбати територію вільного національного Китаю! В кожній своїй промові голова Ради міністрів ССРСР М. Хрущов заявляє: «давайте торгувати», «ми не хочемо війни, ми економічно переженемо Захід», «ми проводимо ленінський мирний курс політики», а одночасно Москва збудувала і розбудовує далі власні ракетні бази в Албанії, Болгарії, Румунії, Мадярщині, Східній Німеччині, Польщі та в Калінінградській області і тримає там власні збройні скупаційні сили. Чи ж так мусить виглядати «мирний курс», коли на 21 з'їзді партії Хрущов заявив: «Советський Союз взагалі не має ніяких військових баз на територіях інших держав, бо ми рахуємо, що створення таких баз є не що інше, як підготовка до війни, підготовка до агресії».

Коли ж Захід для власної оборони змушений здійснювати подібні заходи, московська пропаганда кричить про «паліїв війни», про «імперіялізм і колоніалізм» Заходу.

«Передовий загін» робітничої кляси ССРСР — компартія проливає крокодилячі сльози над поневоленими і колоніальними країнами та обстоює для них власне незалежне самостійне державне існування. Вільнолюбне людство також не тільки не виправдує, але навпаки, бореться за знищення колоніалізму, як системи рабства народів.

А що являє собою ССРСР, як не удосконалену, підступно замасковану, за демократичними гаслами облудливо приховану колоніальну систему споконвічного московського імперіялізму, центром якого є Москва?

Україна, Грузія, Білорусь, Вірменія, Узбекистан, Казахстан і т. д., всі інші немосковські, ніби національно-автономні республіки РСФСР не є самостійними державами в системі ССРСР, а справжніми колоніями Московщини.

Згідно з конституцією ССРСР, Україна ніби добровільно належить до складу Союзу Советських Республік і має право завжди вийти з того складу, а одночасно з тим московська пропаганда та комуністична експозитура на Україні весь час настирливо й вперто підкреслює, що Україна є «складовою і невід'ємною частиною ССРСР». Чи ж це не парадокс?

Україна це ніби національно-самостійна держава, але уряд її затверджується Москвою, бюджет для неї призначається Верховною Радою ССРСР, економікою України керує Держплан ССРСР, законів і постанов ЦК КПСС та Ради міністрів ССРСР навіть советський уряд на Україні не має права скасувати або не виконувати їх. Яка ж це самостійність і незалежність? Хто силою накинув советську владу Україні в 1919 році, як не пітерська червона армія! Хто в 1918 році посилав здобувати український хліб для Московщини, як не московська компартія з Леніном у проводі!

Така самостійність і державність України, очевидно, вкладається в облудливу, вигадану Москвою формулу: «національна за формою, соціалістична за змістом»! Бо така формула потрібна московському імперіялізмові, щоб поневолювати Україну, використовувати всі її природні багатства, визискувати

українську молодь, прищеплювати їй «любов до брата москаля», виховувати її в душі советського (а не українського) патріотизму, проповідувати дружбу з москалями та захоплювати молодь поневолених в ССРСР немосковських народів романтикою побудови комунізму.

Але як виглядає ця романтика практично?

На Заході кожна молода людина має повне юридичне і фактичне право вибирати для себе кваліфікацію, місце праці, місце замешкання, набутти ту або іншу освіту, а навіть цілком вільно й спокійно, без дозволу уряду залишити власну країну, виїхати за кордон і повернутися кожночасно назад.

В ССРСР підсоветську молодь, в першу чергу українську, ніби добровільно спрямовують поза межі України для постійного заселення просторів цілини, на новобудови Далекого Сходу, на холодну Північ, в шахти під землю, на промислові підприємства, в чужі радгоспи та в колгоспи. І не тільки запропорюють, але ще й наказують їй, щоб вона дякувала компартії та комсомолові за велике довір'я до них, за те, що вони ущасливили молодь професією шахтаря, кваліфікацією будівельника, спеціальністю доярки або тваринника. Чи ж це не глум над свободою та гідністю людини?

Чи ж так виглядало б щасливе життя української молоді у справжній демократичній, національно незалежній Самостійній Соборній Українській Державі, за яку бореться Організація Українських Націоналістів (ОУН), за яку зводила бої Українська Повстанська Армія (УПА) з німецькими і російськими окупантами України!

Чи ж не глумом і презирством до української молоді є новий закон про високу освіту, згідно з яким не кожному «дано право» набувати таку освіту? Або цьогорічний закон про перебудову шкільної системи на Україні, чи ж не є він спрямований на русифікацію і знищення національного почуття серед української молоді, щоб нарешті перетворити її в загальну «советську»? В школах на Україні російська мова є обов'язковою для вивчення, а чи є обов'язковою для вивчення українська мова в школах РСФСР в тих місцях, куди запропорено українське населення? Ні! Чи є обов'язковим вивчати українську мову в школах на цілині Казахстану? Ні!

Різними шляхами прямує Москва до московщення українського народу. Одним з таких засобів є й навмисне створення Москвою мішаних родин на цілині Казахстану. Большевики не тільки запропорюють українських дівчат на цілину, але й через психологічний тиск московської пропаганди та комсомольських зверхників примушують їх виходити там заміж за чужинців, творити мішані подружжя, виховувати власних дітей московською мовою в душі советського патріотизму, і московської культури.

Це ж є справжня духовна і біологічна асиміляція, проти якої завжди й скрізь захищається кожна нація!

Тепер подумайте самі, дорогі наші Земляки з України: для чого Москва улаштує такі міжнародні фестивалі молоді, яким є, напр., теперішній у Відні? Для того, що такі фестивалі є пропагандивним трюком, за яким приховується московський імперіалізм. Такі фестивалі є московською маскою, за якою, уболіваючи над колоніальним станом деяких народів Африки й Азії, Москва тримає в колоніальній неволі загарбані немосковські народи, обдурює Захід щасливим соціалістичним життям підсоветських народів, приховує національно-визвольні рухи поневолених народів, а одночасно підготовляє загарбання і поневолення всього західного світу.

Подумайте самі над тим, що тут написано! Віримо, що той, у кого б'ється в грудях українське серце, сам зрозуміє, яким «рідним братом» для України є москаль, якого щастя бажає Москва населенню України та іншим поневоленим москалями немосковським народам, що з себе являє «передовий загін» робітничої кляси — комуністична партія ССРСР та Ленінський Комуністичний Союз Молоді!

Хай живе вільний Український Народ!

Хай живе Самостійна Соборна Українська Держава!

Хай живе вільна Українська Молодь!

Організація Українських Націоналістів

В місяці липні, 1959 р.

5. ПОВСТАННЯ І СТРАЙКИ В БОЛЬШЕВИЦЬКИХ КОНЦЕНТРАЦІЙНИХ ТАБОРАХ І НА ЗАСЛАННІ В 1946-1959 РОКАХ

1946 — Повстання у Колимі, в комплексі 20 таборів «Берляг».

1947 — Поновне повстання у Колимі на родовищі ім. Горького; страйк і повстання у таборах Усть-Тім; повстання у Караганді й Джебказгані (район Караганди).

1948 — Повстання 80.000 в'язнів у комплексі 53 концтаборів Воркути; повстання у таборах Колими; в квітні в таборі для будови мосту на «501 строительстві», стратегічно-вузловому пункті дороги через Урал, збройне повстання, здушене наприкінці травня танками і літаками.

1950 — Повстання у таборах Салехард, Тюменської області; зимою страйк у жіночому таборі ч. 015 у Тайшеті, страйк в Інті.

1951 — Страйк у таборах Колими; повстання у Магадані; повстання у таборах Джебказгану; у серпні повстання у Караганді.

1952 — Напровесні повстання у таборах Красноярська; у червні повстання у таборах Молотов і Советская на Уралі; влітку 7-денне повстання у таборах Вожаель (Комі АССР); у серпні повстання у Караганді.

1953 — Страйк і повстання у таборах Колими (у таборі Тіньки висаджено в повітря електрівню. У 1951 р. у концтаборах Колими було 1,8 мільйона в'язнів, у 1954 р. — 240-300 тисяч); у травні 3-денний страйк у Кінгірі; від 7. 5. до 11. 8. повстання 60.000 в'язнів у таборах Норильська: спецтабір ч. 5, табори чч. 2, 3, 4, 6 (жіночий), 10, 21, 25 та інш.; страйк у таборах Інті; страйк у 5 таборах Каіркану і в 2 таборах Дудинки (т. зв. «Єнісей-строй»); 26 травня страйк у таборах Фабричне на Уралі; у червні страйк і повстання у таборах Караганди; 2½-місячне повстання у «таборах мовчання» у Джебказгані; у липні 4-денний страйк у Кінгірі; у липні-жовтні страйки і заколоти в 20 таборах-копальнях Воркути; страйк у Муйці на Сахаліні; страйки у Магадані; у серпні страйк у таборах на Сахаліні; страйки в низці концтаборів Мордовії.

1954 — 6-го січня страйк у таборах В'ятки коло Кірова; у січні кількадечний страйк у Кінгірі; у травні заколоти в таборах Тайшету; від 16-го травня до 27-го червня страйки і повстання у таборах Кінгіру, придушені танками й гарматами (згинуло 500 українських дівчат і жінок); страйк у таборах Ревда біля Свердловська на Уралі (число пошти 5110/24); страйк у Муйці; у липні страйки і повстання у таборах Караганди й Джебказгану; страйки у концтраційних таборах над озером Балхаш; страйки у таборах над рікою Шерубай-Нура (на захід від Караганди); вліті страйки 40.000 в'язнів у таборах Карагаш (Казахстан); страйк у 7 таборах «Мінляг»-у в Інті (пошт. ч. 5110/31); страйки і повстання у Колимі; у серпні повстання у таборах Вожаель; страйки в Тайшеті, страйки і повстання у таборах «Єнісей-строй»; у жовтні-грудні страйки і повстання у таборах району Красноярськ; від грудня 1954 до квітня 1955 р. страйки в таборах Сухобезводное, що належить до системи «Уншляг» (пошт. ч. 5110/55).

1955 — Від 10-го до 13-го січня страйк у таборах Тайшету (пошт. ч. 5110/37): комбінований страйк (голодовий і «італійський») у таборах Воркути; страйк в таборах Інті (січень); у червні страйк і повстання у таборі ч. 3 Воркути; у липні 6-денний страйк у таборах «штрафної області» (табори: Полomb, Красной Берег, Лічовка, Головной, Тімша) Солікамск (Молотовська область); вліті страйки і повстання в низці таборів: Магадан, Муйка, Харбін, Ціцікар (Манджурія); повстання у таборах Потьми (пошт. ч. 5110/33) у комплексі 36 таборів Мордовської АССР; у вересні страйк у Воркуті.

1956 — У березні-квітні страйки і повстання в таборах (де переважали японці і китайці) Тайшету (округа карних таборів пошт. ч. 5110/37 в Іркутській області з двома комплектами концлагерів: Озерляг і Ангарляг); у квітні повстання в таборах Красноярська; у таборах Томська; вліті повстання у таборах Свердловська (табори: Первоуральськ 5110/23, 5110/22, 5110/21, Кам'яні Палатки 5110/28, Тісчерка 5110/25, Первомайка 5110/27 та ін.); повстання в таборах Іркутська і Приморського Краю; повстання у низці таборів над рікою Єнісей: Мірное, Верешагіно, Верхне Імбатское.

1957 — У вересні повстання у таборах районів Владивосток, Челябінськ (режимний табір ч. 29) і Свердловськ.

1959 — Повстання у Темір-Тав (Карагандинська область).

Використані джерела:

Herbert Passin-Fritz van Briessen: «Der Streik von Norilsk». («Aus Politik und Zeitgeschichte», Beilage zur Wochenzeitung «Das Parlament», Bonn, 6. 1. 1956).

Alfred Burmeister: «Der Aufstand von Kingir». («Aus Politik und Zeitgeschichte», Beilage zur Wochenzeitung «Das Parlament», Bonn, 30. 5. 1956).

Dr. N. Warkoni: «Aufstand der Sklaven». Wien, Juni 1956.

Volodymyr Kosyk: «Concentration Camps in the USSR». Published by the Ukrainian Publishers, London, 1962, pp. 108.

А. Фурман: «Від атентатів до громадянської війни» («Шлях Перемоги», Мюнхен, чч. 35-49, серпень-грудень 1959).

Андрій Микулин: «Концентраційні табори в Советському Союзі». Бібліотека Українського Підпільника, серія II, ч. 2. Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, Мюнхен 1958.

Emil Brugger: „Ein Schweizer erlebt die Sowjetunion. — Elf Jahre in Sowjetgefängnissen und Zwangsarbeitslagern“. Veritas-Verlag Solothurn, Schweiz, 1960.

Maximilien de Santerre: „Ihr Name ist Legion. — Zwölf Jahre unter Berufungsverbrechern in der Sowjetunion“. Verlag J. Pfeiffer, München, 1962.

Marie Kerhuel: „Le colosse aux pieds d'argile“. Editions Subervie, Rodez, 1961.

6. ПРОВІДНИК ЗАГИНУВ ВІД ВОРОЖОЇ РУКИ

«У вечірніх годинах 15 жовтня 1959 р. прийшло до нас коротке, телеграфічне повідомлення з Мюнхену, — писала в своєму обіжнику до членства Головна Управа Ліги Визволення України (ЛВУ) в Торонті, Канада, виданому 16. 10. 1959 р. — «Сьогодні, о першій годині дня, впав на сходах дому і по дорозі до шпиталю помер — Провідник Степан Бандера».

«Ця жорстоко болюча вістка потрясла всією українською спільнотою по цьому боці океану. Не стало в живих Степана Бандери, з ім'ям якого зв'язана визвольна боротьба українського народу, ведена й очолена в останні десятиліття революційно-визвольними формаціями — ОУН, УПА, УГВР.

«Наступного дня телефонічна розмова з Мюнхеном потвердила правдивість вістки та кинула жмут світла на цю ненадійну, нерозгадану смерть Провідника Організації Українських Націоналістів сл. пам. Степана Бандери: — «Діяла ворожа рука...»

Повідомлюючи своє членство й ціле українське громадянство в Канаді, Головна Управа ЛВУ запросила його з'єднатися у загальній жалобі з приводу болючої втрати для всього українського народу та у віддані шани Великому Синові України, яким був Степан Бандера. При цьому керівні чинники ЛВУ висловили своє «глибоке переконання, що в цю трагічну для всіх українців хвилину прийде до повного духового об'єднання усієї української спільноти для перемоги тих великих ідей, що їх усе своє життя реалізував у праці і боротьбі Степан Бандера».

Це переконання мало всі реальні підстави. Українське громадянство на чужині об'єдналося в спільній жалобі й спільному гніві проти підступного ворога — Москви. Звідомлення і дописи, які в той час приходили до Проводу ЗЧ ОУН і Редакції «Шляху Перемоги», вказували, що Москва, вбиваючи провідника української національно-визвольної революції, перерахувалася: замість зневіри, розбрату, депресії і послаблення революційного фронту, — чого вона сподівалася, — прийшло спаяння і поширення цього фронту.

«Вістка австрійського радіо про смерть Степана Бандери зразу в четвер, 15 жовтня блискавично рознеслась по Відні і схвилювала до глибини душі

кожного українця, — писав кореспондент «Шляху Перемоги» з Австрії.* — Хоч у радіо було сказано про загадкові обставини смерти і натякалося на евентуальний нещасливий випадок, в українців моментально зродилася думка, що це ворожий атентат. Без огляду на політичне переконання та партійну приналежність, кожний відчував одне і те саме: це згинув великий Син України, борець за її волю... Хай ворог не радіє! Хоч Борець загинув, Його дух живе і буде жити в народі. На крові жертв ростимуть нові месники».

«Жорстоко болюча, до краю проймаюча вістка про смерть Провідника наспіла до Нью-Йорку (США) в пізні вечірні години трагічного 15 жовтня. Раннім ранком наступного дня вирішено тут своїм горем та печаллю поділитися з усім тереном. Спершу через редакції українських газет, а опісля великими жалібними повідомленнями в пресі оповіщено українській спільноті в США про велику втрату, яка нас так несподівано стрінула та в безмежну скорботу оповила. Вістка поширилася з блискавичною швидкістю пожеару. З цього часу телефони до Головної Управи ООЧСУ, навіть з найдальших закутин широкого американського терену, не вмовкали. Кожний, схвилюваний та зрозпачений, хотів почути заперечення. А нас біль давив за горло, коли прийшлося за кожним разом бути посланцем смерти та давати лиховісну відповідь, що Степана Бандери вже між живими немає... Біль розривав серця, а тверді, загартовані в боротьбі друзі заплакали мов діти, заплакала разом з ними і вся українська громада... Як нас звідусіль повідомляють, відбуваються жалібні сходи по всіх громадах та стихійно переводяться зборки на Визвольний Фонд ОУН... По всіх українських, як католицьких, так і православних, церквах у США відправлялися заупокійні Богослуження і Панахиди при велетенському здвизі народу. Лиш хіба на Різдво або на Великдень можна бачити стільки вірних, скільки прийшло до церков помолитися за спокій душі сл. пам. Провідника-Державника... У молитвах об'єдналась уся спільнота, усі прошарки українського громадянства без огляду на свої дотеперішні погляди та симпатії...»**

«Першу вістку про несподівану смерть сл. пам. Степана Бандери подали деякі радіостанції з центральної Бразилії в п'ятницю 16. 10. увечері*** . . . Радіовій вістці ніхто з українців не хотів вірити. Щойно в неділю, 18. 10., подав німецький щоденник із Сан Павльо («Deutsche Nachrichten») за французькою пресовою агенцією (АФП) обширнішу інформацію на першій сторінці під заголовком «Червоний терор у Мюнхені»... Централя Товариства Прихильників Української Культури скликала на вівторок, день похорону, сходи своїх членів і громадян, щоб поінформувати їх про нещастя, яке впало на український народ, та поробити належні заходи для вшановання пам'яті Великого Борця... У неділю ввечері українська католицька церква в Куритибі вже годину перед заповідженою Панахидою була переповнена вірними. Востаннє таку кількість людей ми бачили на Великдень...»

«Подібно, як усі українці у вільному світі, так теж і ті, що живуть в Шотландії і Північ. Англії (коло одної тисячі!) з великим сумом і глибоким душевним болем прийняли несподівану вістку про трагічну смерть сл. пам. Ст. Бандери, зберігаючи належно дні жалоби та вшановуючи в гідний спосіб пам'ять про цього Великого Сина нашої поневоленої, але непереможеної нації...»****

«З великим жалем і болем на серці українці Бедфорду й околиць (Великобританія) сприйняли передану на хвилях етеру, сумну вістку про смерть великого сина України, сл. пам. Ст. Бандери. Переповідаючи цю вістку одні

* «Шлях Перемоги», Мюнхен, ч. 44 (297) з 1. 11. 1959 р., стаття: «Дух Його не вмер, він живе в поколіннях».

** Ibid., стаття «Велика втрата».

*** «Шлях Перемоги» ч. 47 (300) з 22. 11. 1959, «Не тішся, враже...»

**** «Українська Думка», Лондон, ч. 50 (663), 10. 12. 1959, «Шотландська хроніка».

одним, не всі відразу повірили про її правдивість... В неділю 25 жовтня, до української католицької церкви в Бедфорді вже зранку з'їжджалися українці... На Богослуження в цей день прибула надзвичайно велика кількість вірних, що свідчить про те, як болюче відчули всі втрату великого й непохитного бойовика за Українську Державу...»*

«Вінніпег, столиця українців Канади, потрясений до глибини трагічною вісткою, гідно шанував світлу пам'ять Провідника ОУН. В дванадцятьох церквах відслужено Панахиди. З французької радіовисильні передано спеціальну аудіцію... Наступної неділі, 25 жовтня, відбулася величава жалобна Академія... виступили представники всіх українських організацій та різних народів — членів АБН...»**

Нечисленні українці, розкинені долею по країнах Далекого Сходу, довідалися про болючу втрату щойно 20 жовтня 1959 р. В той день у щоденниках Вільного Китаю появилися перші вістки, подані повністю або скорочено за агенцією АП, в яких говорилося, що сл. пам. Ст. Бандера помер у наслідок отрути та що німецька поліція схильна думати, що йде про самовбивство, але друзі «легендарного провідника колись 200-тисячної партизанської армії бандерівців» запевняють, що він згинув у наслідок атентату. Таку ж вістку надрукував японський англомовний щоденник «Джапан Таймс».

Наступного дня, 21 жовтня, центральна пресова агенція Вільного Китаю розповсюдила нову вістку, яка була надрукована в усіх китайських національних щоденниках. В інформації згадано, що провідник українських націоналістів і керівник визвольно-революційної боротьби в поневоленій Україні згинув з рук ворога — комуністичної Московщини та що є підозріння, що вбивство виконано як помсту за українські протиросійські і протикомуністичні демонстрації в США під час візиту Хрущова. Ця сама агенція подала, що президент китайського відділу Протикомуністичної Ліги Азії (АПАКЛ) Ку Ченг-канг вислав Проводові ОУН і родині Провідника телеграму з висловами співчуття.

Прихильну і обширну вістку враз із фотографією сл. пам. Ст. Бандери надрукував у своєму виданні для Пацифіку американський «Time» з 2. 11. 1959 року.

«Вістка про смерть Провідника ОУН, сл. пам. Степана Бандери прибила невимовно кожного з нас та дуже затривожила широку українську громаду Брендфорду й околиці (Канада). Навіть ті, що не признавали його роботи, зрозуміли, що ворог націлюється в наше серце і намагається обезголити наше життя, — писав кореспондент «Шляху Перемоги»*** — Щойно сьогодні видно, як багато люди надіялися від скромної постаті Провідника... Це все зокрема дуже сильно зобов'язує...»

«Вістка про трагічну смерть Провідника Степана Бандери прийшла до Перт Амбою в США 15 жовтня пізно вечером і вся українська громада була до глибини зворушена. В нікого не було сумніву, що кривава Москва знову виконала нікчемний злочин. Усі нові і старі емігранти прийняли цю вістку з глибоким болем у серці, бо добре розуміли, що згинув той, який девізою свого життя ставив волю для свого народу...»****

«Вже в п'ятницю вечером, 16. 10. 1959 р., появилася в місцевій бельгійській пресі вістка про вбивство українського провідника. Прізвища не було подано, але майже всі українці (Льезу) відразу подумали про Степана Бандеру, бо

* «Українська Думка», ч. 46 (659), 12. 11. 1959, «В Бедфорді — сумні обличчя і сльози».

** «Шлях Перемоги», Мюнхен, ч. 46 (299) з 15. 11. 1959, «Не тішся, враже...»

*** «Шлях Перемоги» ч. 48 з 29. 11. 1959.

**** Ця і наступні цитати взяті з часопису «Шлях Перемоги», Мюнхен, чч. 46—50 з 1959 року.

знали, кого ворог найбільше боїться. Не треба було вже довго чекати на потвердження тих здогадів. Наступного дня усім було відомо, кого втратив наш народ...»

«І на Лябрадорі, далекому канадійському зимному, покритому снігом клаптику землі, де живе лише один українець (В. Федько), 31. 10. ц. р. в місцевій каплиці відправив Службу Божу за душу сл. пам. Степана Бандери військовий капелян, падре Єреміяс Ф. Мільнер, ОФМ, в латинському обряді».

«... Ми прийняли удар тяжкий, — писав співробітник «Шляху Перемоги» з Англії п. А. Тисячний, — удар жорстокий і підступний, але ми його видержимо. Хоч рік 1960 зустрінемо в жалобі, хоч біль пектиме наші серця від думки, що немає серед нас Велетня-Героя, ... однак нас огорне радість, що Хрущов і його банда не досягнули мордом найлюбішого нам Провідника своїх цілей: ворог не підірвав духа відвічної стихії, не прорвав наших революційних лав. Табір українського революційного руху зміцнений... Прив'язаність широких мас українського народу до українського визвольного руху — ОУН найяскравіше виявилась на чужині саме з днем смерті славного Провідника. Маємо докази, що ще більшою вона є в краю. Немає українця на чужині, який би до глибини душі не відчув огиди до московського сатрапа, в якого не скріпилася б стократно надія, що день відплати для ката-давуна, який впродовж століть гнітить український народ, мусить прийти.

«Автор цих рядків перевірів настрої української спільноти в північній і середній частині Англії. Реакція українського загалу в згаданих провінціях Англії відчулася після першої вістки про смерть Провідника так сильно, що можна бути з такої постави громадянства лише гордим. Провід ЗЧ ОУН і Організація можуть зробити з такої постави українського загалу добрий висновок.

«Вже третій тиждень безперестанно відбуваються в різних місцевостях і осередках Англії, де скупився український загал, Богослуження, панахиди, академії, зібрання і сходи. Народ масово заповняє церкви, де відправляються Богослуження і панахиди в наміренні Провідника, а на академіях і зібраннях є присутніми навіть такі, що вважались уже для української справи загубленими. Вони пробудились. Вбивством Провідника Москва шарпнула сумління навіть у заблуканих.

«Ось що говорить мені один із представників найбільшої громади в Англії, д. Г., коли я запитав його про відгуки суспільства в Брадфордї на вістку про смерть Провідника: «Москва і кат, які замордували Провідника, не мають підстав для задоволення. Наша громада нараховує біля тисячі українців, серед яких деяка частина заступала ідеї протилежні до тих, що їх заступав сл. пам. Провідник, але смерть Його викликала обурення в кожній людині...»

«До нас наспіла сумна вістка аж у понеділок 19 жовтня 1959 р. — писав п. І. Лисевич з м. Квінбіен в Австралії*. Зразу ж на другий день, якраз у час похоронів сл. пам. Провідника, зібралися наші громадяни до Народнього Дому на жалібну академію... Увечорі того дня (1 листопада) всі українці зібралися ще раз на площі Народнього Дому, щоб бути свідками спалення складених на символічній могилі вінків. В німому болю стояли немов закам'янілі українці з Квінбієну та Канбери. В їхніх серцях палала яскравим полум'ям ненависть до ворога, що підступним злочинним способом забирає від нас найкращих синів України».

«... Питання і відповіді мчать телефонами від міст до міст просторої Америки,** пролітають кордони, океани. В них трагізм: не може бути! Говорять зі собою люди, що ледве колись себе бачили, що один одного не знають, журбою міняються політичні противники.

* «Шлях Перемоги» ч. 50 з 13. 12. 1959 р.

** «Шлях Перемоги» ч. 47 з 22. 11. 1959 р. «Він житиме в мільйонах».

«По потвердженій трагічній відомості збираються в гурти, не кликані. По українських церквах відправляються поминки по Великому Синові України.

«А в дні, коли тіло Його в чужу землю хоронили, відбулись величні національно-релігійні маніфестації. Сотні й сотні вірних усіх українських церков збираються в одній найбільшій церкві. Многотисячна спільнота згубила в той мент усі штучні позначки того, що її роз'єднувало. Громада інтуїтивно, без будь-яких закликів, відчула зов свого серця, створила моноліт. В ній, у громаді: і діти на матусиних руках, і підлітки, доростаюча молодь, і жінки, чоловіки і дідусі сивоволосі... Над тисячами людей, в церкві й (за браком місця) перед церквою, царить маєстатична тиша. І в тій тиші так багато важиться, без слів. Чути лише жіночі зітхання. А на гартованих долею і недолею обличчях чоловіків — смуток, а в очах іскри: помстимось. Переможемо об'єднанні, спаяні...»

«Вістка про несподівану і трагічну смерть Провідника Степана Бандери сколихнула до краю українське місцеве громадянство (в Монреалі, Канада). Від п'ятниці ранку 16. 10. до дня похоронів не вмовкали телефони. Проводи всіх місцевих національних установ і організацій надіслали до Виділу ЛВУ (Ліги Визволення України) листовно чи телефонічно вислови свого великого жалю, співчуття та заяви пошани для Покійного. Не стало різниць чи розходжень групових, партійних, релігійних. Всі українці об'єдналися в одну національну силу, даючи в той спосіб гідну відповідь злочинній Москві...»*

«Ми робітники в бельгійських шахтах, зустріли сумну вістку про смерть Провідника українського визвольного руху, Степана Бандери, як найтяжчий удар в наші серця. Співчуваємо Родині Провідника. Ми всі Його любили і пишалися Ним. Наша пімста за Його смерть прийде! Ворог не буде довго тріюмфувати!

«Хай буде Йому вічна слава, а підступному вбивникові повсякчасна ганьба на землі! — К. Грубий та друзі, Бельгія».**

6а. КОМУНІКАТ І ЗВЕРНЕННЯ ПРОВОДУ ЗАКОРДОННИХ ЧАСТИН ОУН З ПРИВОДУ СМЕРТИ СТЕПАНА БАНДЕРИ

К о м у н і к а т

Після вбивства сл. пам. Провідника Степана Бандери, Провід Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів на своїх нарадах вирішив:

1. Головою Проводу ЗЧ ОУН до часу скликання Конференції ЗЧ ОУН визначити Степана Ленкавського.

2. Послідовно продовжувати політику, стратегію і тактику, що були зформовані й здійснювані сл. пам. Провідником Степаном Бандерою.

3. Окремим зверненням до українських націоналістів і українського народу з'ясувати трагізм події і завдання, які ставить перед нами справа визволення України.

4. Скріпити активізм, зміцнити монолітність і революційну наснагу ОУН в дальшій боротьбі з московсько-більшевицьким окупантом.

5. Створити Комісію дослідження вбивства сл. пам. Провідника Степана Бандери.

6. Для увіковічення славної пам'яті Провідника створити Фонд Визвольної Боротьби ім. Степана Бандери та заініціювати побудову пам'ятника на Його могилі.

Постій, в жовтні 1959 р.

Провід Закордонних Частин
Організації Українських Націоналістів

* «ШП» ч. 46 з 15. 11. 59.

** Лист українських вуглекопів до «ШП» (ч. 46 з 15. 11. 1959 р.).

З в е р н е н н я

Проводу Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів До членів ОУН та до всього українського народу

Друзі Націоналісти!
Український Народє!

Організація Українських Націоналістів (ОУН) і весь український народ зазнали ще одного важкого і болючого удару — жорстока і безоглядна дикунська Москва, найпідступнішим і найнікчемнішим способом, через застосування отрути, вбила довголітнього Провідника ОУН, керівника українського визвольно-революційного руху, невгнутого борця за державну незалежність українського народу Степана Бандеру.

Кривавий акт скритовбивства Провідника був проведений в пляні посилення і загострення боротьби проти українського націоналістичного революційного руху, як найгрізнішої сили проти імперіалістичної Москви, її комуністичної системи поневолення й визиску вже загарбаних народів та жадаючи захопити і перетворити весь світ у велетенську тюрму народів. Убиваючи Провідника, Москва сподівалася завдати смертельного удару українській національно-визвольній революції. Проте і цього разу, як і в 1926, 1938 і 1950 роках, коли тією самою злочинною рукою були вбиті сл. пам. Головний Отаман Симон Петлюра, Полковник Євген Коновалець і Генерал Тарас Чупринка, — ворогові не вдалося і не вдасться осягнути своєї мети. Смерть Провідника Степана Бандери є надзвичайно болючим ударом і важкою втратою не лише для ОУН, але й для всього українського народу і всього волелюбного людства. Проте ні цей, ні всі інші безчисленні злочини і насильства з боку варварської Москви не в силі вбити безсмертного Духа Нації, ані не спроможні зупинити її боротьби за своє велике майбутнє.

В особі Степана Бандери український народ утратив великого сина, який упродовж усього свого життя жертвовно трудився й по-лицарськи боровся за волю, славу і велич України, який Батьківщині своїй був відданий всеціло та без решти й залишився їй незламно вірним аж до останнього свого віддиху.

Степан Бандера — це величний зразок незламного борця-революціонера, ідеолога і стратега, теоретика і практика української національно-визвольної революції; це неперевершений приклад всецілого жертвовного служіння рідному народові; це тип Лицаря, що не знає ні сумнівів, ні вагань, ні компромісів, коли йде про добро нації. Доля не поскупила йому великих дарів, але й так само найбільших випробувань та ударів, які не тільки його не зламали, а навіть і на мент не захитали. Степан Бандера пройшов свій життєвий шлях, трудний і густо устелений терням, — мужньо, непохитно, достойно, з гордим поглядом ясних очей, з суворо затисненими, проте завжди готовими до життєрадісного усміху, устами.

Як людина великого серця, світлого розуму, непохитної віри, твердого характеру, Степан Бандера впродовж довгих років упевнено й несхибно керував Організацією Українських Націоналістів і всією революційною боротьбою за державну самостійність України, пориваючи усіх нас своїм високим прикладом до кінця служити великій національній ідеї, невтомно маршувати до мети.

У своєму «Слові до українських націоналістів» Степан Бандера чітко й категорично з'ясував не лише ті завдання, що стоять перед нашою Організацією, а й зокрема ті обов'язки, що їх кожний член ОУН мусить постійно виконувати, як вояк авангарду української національно-визвольної революції:

«В обов'язках членів, як у накладанні їх Організацією, так і у виконванні кожним членом, мусить діяти та сама засада, що завжди у нас була і яка тепер у найвищій мірі зобов'язує в Краю: з а с а д а н а й в и щ о ї ж е р т в е н н о с т и.

«Організація мусить вимагати від своїх членів того, чого вимагає наша боротьба: Коли треба — віддати все в жертву. Кожний член мусить бути готовий покинути рідню, кинути особисті життєві плани, працю, іти в боротьбу в найтрудніших умовах, бути готовим, — коли прийдеться, — покласти і своє життя. Це основна міра обов'язків члена, чого від кожного, без жадного виїмку, Організація може вимагати й вимагати буде.

«В Організації за кордоном, так само як і в Краю, є місце для тих, хто чує в собі відповідальну моральну силу й ідейну наснагу, хто в такий спосіб віддає цілого себе і все своє на службу визвольній справі. Від тої засадничої мірки виводиться міра теж усіх інших обов'язків, які Організація має накладати на членів, щоб сповнити свої завдання.

«Кожночасна справжня жертвенність, з власного почину й дійсно відчутна жертвенність труду-праці і жертвенність матеріальна мусять бути моральною потребою кожного дійсного члена».

Закликаючи до конечної «основної перевірки цілого стану ЗЧ ОУН і самоперевірки кожного члена», Провідник твердо заявив, що в боротьбі «свідомість труднощів нас не відстрашить, ані не спинить». Своє «Слово» закінчив зверненням-наказом для всіх нас:

«Готуйтесь і беріться за великі діла, бо великий час не за горами!»

Оце велике Діло, до якого готуватися закликав і за яке братися наказав усім нам, членам ОУН, і всьому українському визвольному фронтові Степан Бандера — це українська національна революція. В численних статтях і розвідках, а зокрема в праці під заголовком «Перспективи української національно-визвольної революції», Степан Бандера вичерпно накреслив основні завдання ОУН — організатора, керівника й авангарду цієї революції, виразника волі українського народу, — як теж ясно визначив єдино правильний шлях, що веде до здобуття остаточної перемоги в цьому гігантському змаганні на життя і смерть з найгрізнішим ворогом України і всього велелюбного людства — варварською імперіялістичною Москвою.

Говорячи про діючі сили революції, з'ясовуючи основний і найзагальніший спосіб революційної мобілізації народу, себто мобілізації ідейно-політичної, Степан Бандера найбільший натиск поклав на моральну сторінку: «плекання ідеалістичного волевого наставлення, готовости до боротьби, до жертвування власної безпеки, добра і життя в історичному змаганні нації».

Він ствердив: «Найважливішим чинником у революційному вихованні є боротьба революційної організації, яка найсильніше діє живим прикладом героїчних чинів».

В цьому аспекті героїчне життя і мученицька смерть Степана Бандери є високим, достойним наслідування прикладом для всіх нас, для кожного українського націоналіста-революціонера, для кожного українського патріота і для всього нашого українського народу.

Провідник Степан Бандера якнайсильніше підкреслював, що «головною реальною основою революційної концепції є власні сили і власна боротьба поневолених большевизмом народів». Він підкреслював, що для того, щоб народ підняв боротьбу проти чужоземного поневолення, «потрібно, крім негачії існуючого стану, ще протиставлення йому власних життєвих ідеалів, власних цілей і прагнень, які живуть у народі, та, передусім, відповідної вольової напруги, готовости до боротьби».

Провідною думкою всіх його стверджень і висновків є непохитна віра в невичерпні животворні сили українського народу та в те, що:

«Ідеї українського націоналізму, як продукт духовости і світогляду українського народу, як вислів його життєвих прагнень та дороговказ його прямувань на історичному шляху... є основним, найзагальнішим, найбільше й найвитриваліше діючим рушієм української національно-визвольної проти-большевицької революції».

«Революційна організація, яка ставить собі за мету здійснити постулати революційної ідеї своєю діяльністю і боротьбою, стає основним і керівним, свідомо діючим підметом революційного процесу... В новочасних визвольних змаганнях України зформувалася і виросла така провідна революційна сила — ОУН, яка ініціативно охоплює всі основні ділянки і форми революційної

боротьби. Втримання, дальше скріплення і розбудова ОУН має підставове значення для послідовного й успішного розгортання національної революції... Найважливішим є те, щоб революційна організація послідовно продовжувала свою діяльність, як непохитне змагання за здійснення незмінних ідей, що її оживляють».

Ось це ті основні ідеї та напрямні, в які твердо вірив і згідно з якими послідовно діяв, і той заповіт, що їх для всіх нас залишив Степан Бандера.

Під його проводом стала ОУН потужною ідейною силою, авангардом визвольної-революційної боротьби України, яка смертельно загрожує пануванню Москви.

Друзі націоналісти!

Український народе!

Шлях, що ним ішов сл. пам. Провідник, останеться надалі незмінним шляхом боротьби не тільки Організації Українських Націоналістів-революціонерів, але всього українського народу.

Із цього шляху ні Організація Українських Націоналістів-революціонерів, ні український народ не зійдуть, доки не досягнемо нашої завітної мети, за яку наклав головою сл. пам. Провідник.

Шлях Степана Бандери — це був шлях цілої ОУН і цілої української нації і таким він останеться надалі.

Заповіт Провідника української національно-визвольної революції мусить стати для нас єдиним дороговказом і моральним законом у нашому житті і нашій боротьбі.

Ні на мить не припиняймо тієї велетенської боротьби, яку всі ми разом ведемо довгі десятки років проти лютого окупанта України — московських імперіялістів. У відповідь на черговий кривавий ворожий акт зміцнімо нашу боротьбу за Українську Самостійну Соборну Державу, за визволення нашої Батьківщини, з-під влади терору і грабунку з боку ненажерливої Москви. Ще міцніше згуртуймося під прапором національно-визвольної боротьби, під прапором великого, безсмертного духа Степана Бандери! Зміцнім нашу стійкість супроти всіх ворожих затій, скріпім нашу внутрішню змобілізованість і дисциплінованість! Всі наші сили віддаймо для закріплення могутніх позицій українського національно-визвольного фронту, що їх не змогли б захитати навіть найзапекліші атаки ворога, фронту, який привів би до повного розгрому Москви і до встановлення волі й справедливости на землі.

Вічна слава Лицареві української національної революції, вірному Синові України, Степанові Бандері!

Хай живе українська національно-визвольна революція!

Хай живе ОУН — організатор, керівник, авангард українського національно-визвольного фронту, речник волі українського народу!

Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава!

Постій, у жовтні 1959 року.

*Провід Закордонних Частин
Організації Українських Націоналістів*

Фонд визвольної боротьби ім. С. Бандери

В жертвній службі рідному народові, у завзятій боротьбі з відвічним ворогом України — імперіялістичною Московією, на передовому й найбільш відповідальному пості смертю борця й мученика загинув великий Син нашої Батьківщини, Степан Бандера. Для гідного вшанування й увіковічнення славної пам'яті Провідника української національно-визвольної революції, Провід Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів виніс постанову про створення Фонду визвольної боротьби ім. Степана Бандери.

Ще ширше розгорнення і скріплення українського визвольного фронту, тотальна мобілізація всіх революційних самостійницьких сил України і тотальний наступ на позиції ворога — ось наша єдина відповідь імперіялістичній Москві на її черговий злочин, на її визов нескореній Воюючій Україні.

Мобілізація ця і цей наступ мусять відбуватися як на території України, так і поза її межами, себто всюди там, де українська національна спільнота зударяється з діями ворога. ОУН, як організатор і керівник та авангард української національно-визвольної революції, мусить виконати левину частину цього велетенського завдання, що в цей історичний переломовий час стоїть перед усією українською нацією.

Закордонні Частини ОУН, як невідривна складова частина революційної ОУН, спираючись на жертвовну працю й боротьбу численної української еміграції, мають виконати не тільки окреслені завдання на відтинку зовнішньої політичної діяльності на різних континентах і країнах світу в користь воюючої України, а й спричинитися до скріплення та ще ширшого розгорнення революційно-визвольної акції ОУН на Рідних Землях.

Діяльність революційної ОУН і її Закордонних Частин проводиться виключно власними силами, спираючись на жертвовність широких народніх мас. Одні сплачують податок крові, інші — дають свою працю і жертву зі свого майна в користь великої справи визволення нашої Батьківщини.

Необхідно відповісти на посилений наступ ворога нашою зміцненою акцією на всіх відтинках революційної визвольної боротьби як на Рідних Землях, так і на чужині. Для того, щоб могли продовжувати нашу революційну діяльність і незалежну політику за всяких умов і серед найважчих обставин, згідно і в дусі життєвого заповіту сл. пам. Провідника, мусимо створити постійний Фонд Визвольної Боротьби. Ні на мить не сміємо забути, що кінцевою передумовою нашої, від ніяких посторонніх чинників і сил незалежної політики, є власна міцна матеріальна база, фінансова незалежність, і цю базу мусимо постійно розбудовувати.

Провід ЗЧ ОУН звертається оцим до всього українського громадянства на чужині з закликом: масовими щедрими пожертвами створімо Фонд Визвольної Боротьби імени Степана Бандери.

Метою цього Фонду є:

а) мати залізну резерву на час особливо трудних ситуацій, в яких може опинитися Організація, як теж для виконання особливої ваги акцій;

б) видати монографію про сл. пам. Провідника;

в) створити стипендії для вишколу потрібних у революційній боротьбі фахівців;

г) забезпечити родину сл. пам. Провідника резервовим капіталом.

Незалежно від Фонду визвольної боротьби ім. Степана Бандери, згодом буде створений окремий Громадський Комітет для побудови пам'ятника на могилі сл. пам. Провідника.

Провід ЗЧ ОУН упевнений у тому, що все українське патріотичне громадянство щиро й жертвовно відгукнеться на цей заклик і таким способом уможливить Організації виконати всі ті завдання, що стоять перед нею в цей важкий для нашої Батьківщини момент.

В листопаді 1959 р.

*Провід Закордонних Частин
Організації Українських Націоналістів*

7. ПЕРШІ ВІСТКИ ПРО АТЕНТАТ У ПРЕСІ Й РАДІО

Перші вістки про смерть Провідника Степана Бандери подали пресові агенції західного світу: »Дойче Прессе-Агентур» (ДПА), «Асошіейтід Пресс» (АП), «Юнайтід Пресс Інформейшен» (ЮПІ), Ройтер та ін. вже за кілька годин після ствердження, що він не живе. А тому, що німецькі поліційні кола в своїй безрадності не могли дати якоїсь прецизнішої відповіді про причину смерті Провідника, повідомлення згаданих пресових агенцій мали часто інформаційний характер з різними здогадами. Базуючись на заподаннях цих агенцій, Паризьке радіо в своїй польськокомовній авдиції о 7-ій год. вечора 15 жовтня, а Баварське радіо о 22-ій год. ночі подало таку вістку:

«Один із провідників українських емігрантів, 50-річний Степан Бандера, втратив сьогодні в Мюнхені життя. Кажуть, що він так нещасливо впав на

сходах дому свого замешкання, що помер під час перевозу його до шпиталю. Про ближчі обставини його смерті поліція і досі нічого не знає.

«Як український націоналіст, Бандера перед і під час другої світової війни протягом років сидів у польських і німецьких тюрмах, згідно в концентраційних таборах».

Ця інформація була в основному першою, що її одержала більшість українців у Німеччині. Українська спільнота за океаном була повідомлена про жахливу трагедію в Мюнхені іншою версією, що її передала ЮПІ:

«Степана Бандеру, українського втікача, який був відомим провідником підпільної організації, що проявляє свою діяльність в Росії, побито на смерть у його хаті.

«Поліція ствердила, що Бандеру, якого жорстоко побив невідомий виконавець, знайдено на сходах його дому. Він помер у шпиталі, незабаром, як його туди привезли».

Наступного дня, в п'ятницю 16 жовтня, про смерть Провідника поінформували вже всі газети Мюнхену, а теж інших міст Західної Німеччини і Європи. Мюнхенські газети в більшості подали інформації майже в такому дусі, як Баварське радіо. Вийнятком були «Süddeutsche Zeitung» і бульварна «Abendzeitung» (обидві з одного пресового концерну). «Зюддойче Цайтунг» (щоденний тираж приблизно 250.000)* розпочала свою статтю описом трагедії, псдаючи неправдиве твердження, що, мовляв, Провідник упав зі сходів. Далі в короткому життєписі Провідника згадана газета підкреслила, що Степан Бандера «був співучасником замордування пострілами з револьвера польського міністра внутрішніх справ, Перацкого». А після другої світової війни Степан Бандера «з своїми українськими прихильниками та тодішньою правою польською армією визволення — «Армією Крайовою» — боровся проти комуністичного польського уряду та советів. Восени 1947 р. його з'єднання були розбиті і він виринув на короткий час у південній Німеччині; його бачили в таборах запроторених мадярів».

Свої вигадки репортер «Зюддойче Цайтунг», який заховався за криптонімом «Гр», підпер наприкінці статті ще посиленням на українські джерела, пишучи: «У березні 1950 р. український часопис в Ашаффенбурзі «Неділя» інформував, що Бандера хоче емігрувати до США. З того часу довкола його особи була тиша».

Згадана «Абендцайтунг» у своєму 248 числі з п'ятниці 16 жовтня 1959 р. обмежилася короткою інформацією п. з. «Таємнича смерть у Мюнхені», згадуючи про смерть Провідника з причини упадку на сходах та підкреслюючи, що «досі ще немає жадних підстав для твердження, що Бандера впав жертвою замаху». Але вже в наступному своєму виданні, датованому 17-18 жовтня 1959 р., ця газета (тиражем у 100 до 120 тисяч примірників) надрукувала просто провокативну статтю під заг. «Мюнхен — ареною советських агентів» такого змісту:

«Мюнхен став майданчиком гри для агентів, шпигунів і емігрантів, головно зі Сходу. Невинний обиватель переважно нічого не знає про овіяні таємничістю дії цих людей в темряві. Лише час від часу піднесеться заслону перед тими понурими подіями, а саме тоді, коли вчиниться злочин над одним із людей, яким Союзна Республіка уділяє політичний азиль».

«Останніми роками в Мюнхені сталося чимало того роду злочинів. Цими днями, як ми згадували, помер нагло в Мюнхені український екзильний провідник, Степан Бандера. Тепер є відомо, що він правдоподібно став жертвою отруйного замаху з боку советсько-російського агента. Атенатат мусів бути підготовлюваний дбайливо і на довгу мету. Читайте вичерпний звіт нашого поліційного репортера на 2-ій сторінці».

Підготовивши відповідно своїх читачів товстелезним наголовком наведеної нами інформації, газета «Абендцайтунг» у тому ж самому виданні надрукувала звіт про свого поліційного репортера «рц» про «Атенатат на провідника емігрантів».

* Дані про тиражі цитованих німецьких газет узято з Ульштайна «Гандбух» з 1960 р., Берлін.

«Загадка навколо смерти українського провідника емігрантів, — пише згаданий кореспондент, — Степана Попеля-Бандери (50) ще не в'ясна — але все вказує на те, що він упав жертвою отруйного замаху.

«Керівник мюнхенської комісії справ мордів, старшина (амтманн) Герман Шмідт, в обідню годину п'ятниці негайно залярмував своїх урядовців, коли він повернувся до президії поліції після обдукції тіла Бандери. Крім того, він пов'язався з урядом для охорони конституції. Провідні службовці цього уряду мали з Шмідтом довгу розмову.

«Старшина Шмідт відмовив якихнебудь пояснень про «справу Бандери» — правдоподібно, йому не залежить на співпраці з населенням для в'яснення (причин смерті — ред.). Мюнхенський президент поліції Антон Гайгль теж не дав жадних даних про теперішній стан справи:

«Я не маю ще ніякого звіту, — заявив він, — і також справа мене цілком не цікавить».

В дальшому кореспондент «Абендцайтунг» приводить опис, як помер Степан Бандера:

«Поліційне слідство устійнило, що особиста охорона відпровадила Бандеру аж до брами дому. У сходовій клітці провідник емігрантів нагло з криком звалився з ніг. Зовнішніх поранень не можна було ствердити, лише кілька незначних подряпань. Спершу не було підозріння на злочин, все таки тіло завезено для обслідування в судово-медичний інститут.

«В п'ятницю в полудень комісія для справ убивств видала в справі випадку лише таке коротке повідомлення: «Смерть після нещасного випадку. В обідні години 15 жовтня 1959 р. 50-річний бездержавний журналіст Степан Попель, званий Бандерою, упав у сходовій клітці свого помешкання в західній частині міста. Під час перевозу його до шпиталю, він помер від зазнаних поранень. Слідство в справі перебігу нещасного випадку розпочато».

«Обдукція тіла померлого — пише далі «рц» — почалася в полудень п'ятниці приблизно о 14-ій годині. Дві години пізніше шеф комісії для справ убивств, старшина Герман Шмідт, повернувся блідий до президії.

«Від мене ви нічого не довідаєтеся!» — була його відповідь на всі запитання. Опісля він запросив на розмову всіх урядовців свого відділу й повідомив теж численних співробітників уряду для охорони конституції.

«Він відмовив якихнебудь пояснень на запитання, — підкреслює кореспондент німецької газети, — мабуть, що цим він хотів перешкодити, щоб східні противники Бандери довідалися про його смерть. Правдоподібно, що через цю стриманість поліція знову втратить дорогоцінний час, бо вона є — як у випадку всякого морду — також у «справі Бандери» здана на співдопомогу населення...»

Звідомлення репортера закінчується короткою нотаткою під окремим заголовком «Бандера жив небезпечно», в якій яскраво видно неприхильне наставлення і до замордованого Провідника ОУН, і до цілоти української визвольної-революційної боротьби:

«Так само мрячим, як його смерть, було і життя Степана Бандери. Перший раз він мав виступити в двадцяті роки, як провідник банд під час боїв українців проти поляків і росіян за незалежну Україну. Бандера мав теж брати участь у замордуванні польського міністра внутрішніх справ Перацкого в 1933 році. Певним є, що його витягли з тюрми німецькі війська під час свого вмаршування до Польщі. Після того, як Бандера, всупереч волі німців, проголосив 1941 р. «незалежний український уряд», попав він начебто до концентраційного табору в Ораніенбурзі. Після війни Бандера зі своїми «бандерівцями» мав боротися в Україні проти советів. Під час великих очищувальних акцій советських і польських військ прихильники Бандери були знищені. Окремі групи перейшли в вересні 1947 р. через Словаччину і Моравію до Австрії. Опісля Бандера був головою Організації Українських Націоналістів (ОУН), але 1952 р. склав свій уряд».

Необ'єктивну, подекуди неприхильну до сл. пам. Степана Бандери й очолюваної ним ОУН, інформацію надрукувала теж швайцарська «Neue Zürcher Zeitung» з суботи 17. 10. 1959 р. Захований за криптонімом «ок», кореспондент цієї газети з Берліну твердив, що:

«У четвер після обіду в Мюнхені загинув керівник праворадикальної групи Організації Українських Націоналістів (ОУН), Степан Бандера. Про причину наглої смерти панують різні погляди. Під час коли, з одного боку, мовиться про нещасний упадок на сходах, що ведуть до його помешкання, інші кола висловлюють припущення, що йде про скритовбивство з руки советських агентів...»

В закінченні цієї інформації під заголовком «Смерть одного провідника української еміграції» кореспондент швейцарської газети ще раз підкреслив:

«... Також у післявоєнні роки померлий тепер політик керував з Мюнхену праворадикальною і широко розгалуженою течією в ОУН; він стояв у гострому конфлікті не лише до ліберально-демократичного центру української еміграції, яка гуртується навколо «екзильного уряду», а й посварився теж з двома поміркованішими групами націоналістичного руху ОУН. В советській Україні ведено проти нього і його прихильників бурхливу кампанію, що була пов'язана з численними акціями переслідування. В останні місяці в Україні відбулися численні процеси проти партійних сторонників Бандери. Тому, що він у своїй групі займав панівну позицію, є дуже правдоподібним, що його смерть призведе у висліді до глибокої кризи в Організації».

Дуже характерною в той час і гідною більшої уваги була інша інформація в цитованій уже швейцарській газеті ч. 289 з 21 жовтня 1959 р., яка подала матеріяли, що походять, мабуть, з куди глибшого й таємнішого джерела, ніж його може мати звичайний журналіст. На жаль ні українська преса на чужині, ні тим більш чужинецька не поцікавилися ближче тією інформацією, ані не коментували її. Цитований уже берлінський кореспондент «Ное Цюрхер Цайтунг», під своїм криптонімом «ок», дав згадану інформацію («Смерть Степана Бандери — Морд отрутою?») такого змісту:

«ок. Мюнхенські поліцейні чинники після судово-медичної обдукції тіла померлого в четвер українського провідника емігрантів Степана Бандери повідомили, що смерть наступила не в наслідок упадку в сходовій клітці, а треба її приписати отруєнню ціянкалієм. Ця вістка викликала серед політичного оточення померлого збентеження. Прихильники Бандери рішуче відкинули припущення, що могло б іти про самовбивство, і багато дечого промовляє за тим, що вони мають рацію. Немає саме жадних точок зацепу для твердження, що той, аж до останніх годин свого життя дуже активний, чоловік міг терпіти на якінебудь духові депресії.

«Бандера... вважався переконаним визнавцем греко-католицького (уніятського) віровизнання, що заперечує самовбивство. Якщо ж мова про скритовбивство, то до дискусії стоять дві можливості. Або його забили чинні на Заході агенти советського керівника таємної поліції, Шелепіна, або він став жертвою замаху, що його виконали вороги його політичного напрямку, які живуть в екзилі. Котра з двох версій виявляється правильною, правдоподібно ніколи про це не знатиметься; уся діяльність замордованого і політичного штабу революційної організації велася так законспіровано, що правдоподібно поліційним чинникам не буде можливо прочистити гуцавини таємних пов'язань.

«Бандеру постійно супроводила його особиста охорона; тому треба приймати, що наказодавцям морду повелосся продістатися в його найближче оточення. Коли і яким чином подано йому капсулю з отрутою, не можна устійнити. Чується від втаємничених, що в навечер'я атентату Бандера мав зустріч з численними західними чужинцями, під час якої обильно з'їдено і випито. Здається, що під час розмови особисті охоронці не були присутніми.

«В колах українських емігрантів — пише далі кореспондент «Ное Цюрхер Цайтунг» — пригадують собі, що якраз рік тому інший відомий екзильний політик і теоретик поміркованішого напрямку, д-р Лев Ребет, упав серед подібних обставин у сходовій клітці одного мюнхенського помешкання і за кілька хвилин помер. Тоді прийнято за причину смерти інфаркт серця й оминено обдукцію...»

Баламутні інформації західних пресових агенцій в перші дні після смерти Провідника, суперечні, повні здогадів і неясних натяків, твердження німецьких лікарів і поліційних чинників, врешті коментарі й репортерські

описи різних західнонімецьких газет, які не йняли віри правдивим твердженням членів українського визвольного-революційного фронту, послужили бажаним матеріалом для ворожої пропаганди. Прикладом цього може бути голос німецькомовної газети «Deutsche Nachrichten» (неділя 31 жовтня 1959 р., ч. 3686) з Сан Павльо в Бразилії, яка в статті Карла Майстер-Вальдорфа під заг. «Двояка отрута з східної кухні. — Комуністичні казки навколо смерті Бандери» твердить:

«... Мюнхенська кримінальна поліція висловлюється натомість так: «Важко буде викрити винуватців. Дуже правдоподібно, що їх треба шукати в колах, до яких кримінальна поліція нормально цілком не має доступу».

«З цієї завваги керівного мюнхенського криміналіста комуністичний часопис «Ноес Дойчлянд»* робить висновок, нібито союзний міністер для справ утікачів був ініціатором убивства Степана Бандери. Вже той факт, що відповідний прокурор перевірює закиди проти міністра д-ра Оберлендера, є достатнім доказом на те, що твердження Панкова «ганебні вчинки видатних членів аденауерівського уряду повинні бути затемнені, приховані, а слідство перешкоджене», є нічим іншим, як сучасним варіантом теми „ловіть злодія”».

Московсько-большевицька пропаганда користувалася навіть вирваними зі змісту словами членів ОУН, відповідно вплітаючи їх у текст своїх брехливих повідомлень. І так, східнонімецька пресова агенція — АДН («Allgemeiner Deutscher Nachrichtendienst») подала в п'ятницю 16 жовтня 1959 р. через західнозональну радіостанцію про смерть Провідника ОУН:

«Український емігрант і довірений міністра Оберлендера, Бандера, «сподівався замаху на своє життя», як сказали його прихильники. Бандера вмер від поранень у четвер, зараз після таємничого упадку зі сходів. Бандера, який був шефом української групи фашистських терористів, несе частину відповідальності за жорстокі злочини проти українського і польського населення під час нацистської окупації. Деякі з цих злочинів були поповнені цими відділами під безпосередньою відповідальністю і керівництвом боннського міністра Оберлендера.

Після призначення на міністра, Оберлендер робив усе, щоб звільнитися від компромітуючого зв'язку з Бандерою. Кажуть, що одним із наслідків цих намагань було те, що Бандера одержував з Бонну лише недостатню фінансову допомогу для своєї праці. Тому деякі люди припускали, що Бандера публічно пригадав боннському міністрові Оберлендерові про їх спільне минуле. Прихильники Бандери кажуть, що його смерть «є, можливо, наслідком замаху на його життя». Західні агенції доносять, що Бандеру завжди беріг його чоловік охорони. В «день випадку» цей охоронник, із невияснених ще причин, не був біля Бандери, коли він зійшов на сходову клітку».

Ця, ехидно спрепарована КГБ-івськими майстрами брехні й наклепів, радіопередача АДН стала підставою для авдицій в інших сателітах Москви.**

* «Neues Deutschland» — орган «Центрального Комітету Соціалістичної партії єдності Німеччини» (СЕД) у східній зоні. (Наклад 600.000 прим.).

** Мюнхенський двотижневик «Vertriebenen-Anzeiger» твердить у своєму 28. числі з 1. 11. 1959 р., що перше повідомлення про смерть Степана Бандери подано в східній зоні Німеччини ще в четвер 15 жовтня. Цитуємо це місце:

«Кілька годин після смерті Бандери повідомила, стаціонована в советській зоні, «Радіостанція свободи 904», що Бандеру замордовано, бо він міг би був виступити як свідок під час вимаганого німецькою суспільністю процесу проти міністра Оберлендера. При цьому могли б були виявитися неприємні для міністра факти...» (Стаття Е. Й. Пабеля «Чи вбивники зрадилися?»).

Про «Радіостанцію свободи 904» читаємо таке пояснення в «Wehrpolitische Information» з Кельну, ч. 9 з 28. 2. 1962 р.: «Цікаво, що вояки НФА (східнонімецької армії — ред.) не сміють слухати теж комуністичних радіостанцій — «Німецьке радіо свободи 904» і «Німецьке радіо для вояків 935». Ці радіостанції, призначені для Союзної Республіки, а головно для Бундесвери, заявляють, що вони розташовані як «нелегальні радіостанції» в Союзній Республіці. В дійсності вони висилають передачі з суворо охоронюваної місцевости в околиці Бургу біля Магдебургу».

У п'ятницю 16. 10. 1959 р. польське радіо «Варшава І» передало о год. 20-ій: «Колишній шеф поліції на окупованій гітлерівцями Україні, Степан Бандера, який подрібно знав злочини теперішнього боннського міністра Оберлендера, тогочасного політичного керівника батальйону «Нахтігаль», і який сам брав участь у тих злочинах, уже не зможе скласти зізнань. Бо як інформує з Мюнхену агенція АДН, Бандера впав зі сходів і після перевезення до шпиталю помер у наслідок зазнаних поранень. Західнонімецька преса пише, що поліції досі не є відомі ближчі обставини, які супроводили випадок.

«Варта тут пригадати, — говорив далі спікер варшавської радіостанції, — що ославлений батальйон «Нахтігаль» у значній кількості складався з «бандерівців». Як відомо, недавно до західнонімецької прокуратури прийшло оскарження проти Оберлендера у зв'язку з його діяльністю під час другої світової війни.

«За останніми вістками, Союз жертв фашизму в Західній Німеччині висунув домагання негайної димісії Оберлендера зі становища міністра для справ переселенців».

Чеська радіостанція в Празі обмежилася в своїй авдиції з 16. 10. 1959 р. дуже коротким повідомленням, схожим по суті на польську інформацію:

«Колишній поліційний шеф окупованої гітлерівцями України, Степан Бандера, один із найдокладніше інформованих свідків злочинів боннського міністра Оберлендера, умер учора в Мюнхені серед загадкових обставин. Американська пресова агенція АП в справі про смерть Бандери цитує голоси кількох його приятелів, які заявили, що Бандера був убитий.* У черговій своїй авдиції, з 17 жовтня 1959 року, празьке радіо поширило напади, згадуючи, крім міністра Оберлендера, теж міністра Зебома. При цьому воно повторило наклепи на Провідника ОУН, Степана Бандеру. Цитуємо відповідне місце цієї радіопередачі:

«...Решту (себто, дальші закиди проти д-ра Оберлендера — ред.) доповнила преса. Одну газету, «Ді Тат»*, пан міністер з причин особистої урази зумів сконфіскувати, але інший буржуазний часопис «Рев'ю»** появився з фактами про його злочини. І так суспільність довідалася про те, що на кріслі боннського міністра для справ переселенців сидить комендант карного батальйону, який має на сумлінні смерть стільки людей. Тим цікавішим є факт, що передучора в Мюнхені помер за надзвичайно таємничих умов, під

* Для історичної документації треба при цьому привести твердження редактора голляндського ліберального тижневика «Elseviers Weekblad» з 24. 10. 1959 р., пана М. Г. Г. Постма. У своїй статті під заг. «Атентат у Роттердамі повторився» п. Постма прийшов до висновку, що Провідника ОУН убила Москва, тому між іншим він твердить:

«Дослідження виявили, що 50-річний Бандера отруений ціянкалієм. Морд? У жадному разі, — каже поліція, — жертва мусіла зажити отруту найпізніше 10 секунд перед тим, як висіла з свого авта й увійшла в кам'яницю. Все ж таки приятелі Бандери стоять при тому, що його насильно примушено прийняти отруту. Хто має рацію? Щодо цього не залишає сумніву факт, що радіо Прага повідомило про смерть українця на годину раніше, ніж він згинув у неприродний спосіб. Одна мала помилка в обрахуванні в чеській столиці — все ще вогненному вузлі шпигунства, контршпигунства й інших темних дій — показує виразно напрямом, в якому треба шукати атентатників».

Отож, за твердженням голляндського тижневика, празьке радіо мало б повідомити про смерть Провідника вже в четвер 15 жовтня 1959 р., приблизно о 12-ій год. в обід. Потвердження цього ми не знайшли ні серед кіл працівників радіостанції «Вільна Європа» в Мюнхені, які слідкують за чесько-большевицькими радіоавдиціями, ні в західній пресі. Правдоподібно, що голляндський журналіст помилився в датах празької радіоавдиції, все ж таки його висновки були правильні — скритовбивники сиділи за залізною заслоною.

** «Revue» ілюстрований мюнхенський журнал з 990.000 прим. накладу.

час упадку зі сходів, муж, який міг би бути найкраще поінформований свідком у справі Оберлендера, а який був співучасником його злочинів.

«Тим мужем є Степан Бандера, колишній поліційний шеф окупованої гітлерівцями України, який після війни знайшов азиль у Західній Німеччині. Приятелі Бандери не безпідставно догадуються, що його вбито, тому що його свідчення мусіло б бути в найвищому ступені неприємне для Оберлендера. Нам ціла справа Оберлендера доказує, як щиро канцлер Аденауер писав у своєму листі до тов. Хрущова, в якому заявив, що він, Аденауер, у своїм уряді не має ані одного реваншиста.

«Тяжко вимагати від учорашнього нациста, щоб він сьогодні не був реваншистом. Теодор Оберлендер переконав нас про свій реваншизм численними виступами, в яких він домагався зміни сьогоднішніх кордонів Польщі і ЧСР. Його останні виступи ніяк основно не ріжнилися від виступів такого переконаного реваншиста, яким є інший член уряду Аденауера, міністер комунікації Г. Х. Зебом. Щоб пан міністр справді в нікого не залишав сумніву щодо своїх взаємин до реваншистської програми, він недавно дозволив обрати себе офіційним речником Союзу судетських реваншистів, однієї з найяскравіших реваншистських організацій...»

Проголошення мюнхенськими слідчими чинниками висліду судово-медичної експертизи про те, що Провідник згинув від отрути ціянкалію, більше-вики теж негайно використали для дальшого підмуровання своєї вигадки з Оберлендером. Уже в неділю 18 жовтня 1959 р. польська радіостанція «Варшава 1» у своїй авдиції «Вістки з-за кордону» (год. 7 рано) надала:

«Найбільшою останньо сенсацією в Західній Німеччині є таємнича смерть Степана Бандери, довголітнього провідника українських терористів, відомого передусім у Польщі з незліченних злочинів, що їх виконували його банди бандерівців УПА. Хоч слідство ще не закінчене, все вказує на те, що Бандеру замордовано. Годиться тут згадати, що Бандера, як співорганізатор гітлерівських злочинів, що їх чинили під час окупації на поляках у Львові, був головним свідком злочинних дій свого тодішнього шефа, Оберлендера, який займає тепер у боннському уряді становище міністра для справ переселенців.

«Як відомо, поступова німецька опінія домагається вже віддавна усунення Оберлендера з уряду й поставлення його перед суд за безпосередню участь у гітлерівських злочинах в окупованих країнах. Якщо б дійшло до такого процесу, покликання Бандери на свідка було б неминуче, при чому він був би одним із головних свідків оскарження».

У понеділок 19 жовтня 1959 р. подібні наклепи повторила східньонімецька радіостанція АДН о год. 13,54:

«Степан Бандера, ватажок українського націоналістичного руху і помічник у вбивствах боннського міністра Оберлендера, згинув від ціянкалія. Цей факт подала в понеділок мюнхенська комісія для справ убивств, як вислід дослідів судово-медичного інституту. Бандера помер у загадковий спосіб минулого четверга. Співмешканці його дому знайшли його в агонії у підніжжя сходів. Коли його перевезено до лікарні, він був уже мертвий.

* «Die Tat» — західньонімецький часопис, орган т. зв. «Спілки переслідуваних нацистським режимом» (VVN), опанованої комуністами (друкований в м. Фульда). В своєму виданні з 19 вересня 1959 р. «Ді Тат» заповів, що в наступному числі, з 26. 9. 1959 р., він децю розповість своїм читачам про «одну високопоставлену особистість Союзної Республіки». З тією метою редактори цієї газети наказали навіть видрукувати число з «сенсацією» у кількості 22.000 примірників, замість, як звичайно, 7.000. Коли ж виявилось, що «сенсацією» є наклепи на мін. Оберлендера, друковані під великим заголовком на цілу сторінку «Міністер Оберлендер під важкою підозрою», пошкодований домігся від суду у Фульді заборони поширювати інкриміноване видання «Ді Тат» з 26. 9. 1959 р. і поліція увесь наклад сконфіскувала. Тоді редакція згаданої газети випустила спеціальне видання, обурюючись на «придушення свободи й думки» і загрозила, що, мовляв, «ми не зраджуємо таємниці, коли скажемо, що в справі Оберлендера в нас є ще порох у порохівниці!»

«Як інформують, несподівана смерть Бандери подіяла серед політичних кіл Бонну, «як вибух бомби». Український націоналіст і фашистський проводир банд був під час нацистських часів командиром бойової групи українських екзильних націоналістів, яка належала до батальйону «Соловій». Сам батальйон був під політичним командуванням сьогоденного боннського міністра Оберлендера. Таємнича смерть Бандери прийшла в таку хвилину, коли «справа Оберлендера» в небезпечний для союзного міністра спосіб загострюється. У процесі проти Оберлендера, що його (процесу) чим раз голосніше домагається міжнародня суспільність, мусів би був Бандера виступити, як один із найважливіших свідків».

Випустивши на сцену своїх підручних: Панков, Варшаву й Прагу, головний злочинець — Москва, яка докладно знала, хто й як убив Степана Бандеру, покищо мовчала. Аж до дня похорону своєї жертви. Ця мовчанка найвимовніше свідчила про вину Москви.

8. ПОХОРОНИ ПРОВІДНИКА

У цвинтарній крипті на «Вальдфрідгоф»-і, де почалися приготування до похоронів, з обличчя Покійного знято гіпсову маску, тіло наряджено й вкладено в домовину.

У вівторок 20 жовтня, о годині 9-ій рано в українській церкві св. Івана Хрестителя при вулиці Кірхен 46 отець пралат Петро Голинський відправив у співслуженні 5-х отців і в присутності Апостольського Екзарха для українців-католиків у Німеччині Преосвященного єпископа Кир Платона Корниляка, заупокійну Службу Божу, до якої співав хор під диригентурою д-ра Миколи Філя. Після св. Літургії Кир Платон в асисті всіх приявних священників відправив панахиду за спокій душі сл. пам. Ст. Бандери. Обидві Богослужби фільмував Іван Процик. Хоч був робочий день, а через це труднощі для багатьох українців, щоб звільнитися в чужинців від праці, церква була переповнена вірними (500 осіб). Між ними численні делегації від членства ОУН і громадських організацій з теренів Австрії, Західної Німеччини, Франції, Іспанії, Бельгії, Голляндії, Великобританії, Канади й США.

Не зважаючи на те, що похорон був призначений на год. 15,30 після обіду, незліченна кількість українців, які з'їжджалися і сходилися у той пам'ятний вівторок 20 жовтня до Мюнхену, вже від ранніх годин перебувала на кладовищі, щоб ще останній раз глянути на свого Провідника. Настрій тих хвилин глибоко відчув кореспондент тижневика «Українська Думка», який у 44 (657) числі цього часопису з 29. 10. 1959 писав м. ін.:

«... Над Мюнхеном стояла золотиста осінь, але день 20 жовтня 1959 року був сірим, непривітним. Хотілося, щоб взагалі не було, щоб те, що мало відбутися на протязі його тривання, ніколи не відбувалося... Але закони життя тверді й брутальні, як сила, що вирвала з-поміж наших рядів одного з найкращих.

«В околицю лісового цвинтаря тягнулися різними шляхами й засобами сотні українських людей, щоб відпровадити на останньому відтинку довгого і бурхливого шляху тіло славного українця. Більшість із них може, ніколи в своєму житті не зустрічалися віч-на-віч з Степаном Бандерою, але для кожного з них саме лише Його ім'я було і прапором, і бойовою сурмою, і прикладом невгнутого борця за найвищі ідеали нації. Сьогодні їх, представників старшого і молодшого покоління, висланців українських громад у Німеччині, В. Британії, США, Канаді, Франції, Бельгії, Австрії і ін., в ще міцнішу національну родину єднає спільна скорбота і жалоба.

«Безперервним потоком проходять вони повз крипту з тілом сл. пам. Степана Бандери, щоб востаннє вдивитися в Його образ і затримати його в своїй пам'яті навечно...»

Перед криптою тримали стійку члени ОУН; упорядники робили останні приготування, кінооператори фільмували. А попри вікно крипти пропливали хвили людей.

О годині третій тридцять хвилин заслону перед вікном крипти опущено, цинкову труну закрито віком із скляним віконцем і запаяно та вкладено в другу — дубову. Опісля цю дубову труну оповито синьо-жовтим прапором і перевезено до цвинтарної каплиці, багато прибраної зеленню, де заупокійну панахиду відслужили: отець пралат Петро Голинський з Мюнхену, шамбелян о. Василь Турковид з Нового Ульму, о. канцлер Іван Леськович і о. д-р Іван Гриньох з Мюнхену, о. декан Василь Малкович з Інгольштадту, о. Мирослав Проскурницький з Ляндсгуту, о. Ярослав Полянський з Піннебергу, о. Микола Іванців з Дюссельдорфу, о. д-р Володимир Арвай з Мюнхен-Людвігсфельду, о. Степан Дмитришин з Крайльсгайму, о. Юліан Микитин із Штуттгарту. Поруч них у молитовному єднанні стояли: митрофорний протоєрей Паладій Дубицький, декан УАПЦ на Баварію, і румунський священник о. Василь Запартан.

«Атмосфера сповняється одним збірним і через це невимірним болем жалібної громади, — як писав цитований уже кореспондент «Української Думки». — Сотні очей скеровані в одне місце — на обвиту українським національним прапором домовину. Мимоволі усвідомлюєш собі, що якраз у цю хвилину при цій домовині витають думки і молитви всієї української патріотичної спільноти, яка опинилася на чужині, а, може, і всієї України, якщо вона вже довілася про трагічну смерть свого великого Сина.

«Надворі біля каплиці, яка не могла вмістити більшості жалібної громади, формується похоронний похід. Тисячі людей, сотні вінків від різноманітних українських і чужинецьких організацій, — наявний доказ величчя Покійного і величини втрати, яку поніс український нарід. Та хіба цими наявними величинами можна виміряти дійсне значення втрати!..»

Після панахиди труну підхопили на рамена три пари друзів: Василь Олеськів — Ярослав Бенцаль; Данило Чайковський — Роман Малащук; Петро Цимбалістий — Ярослав Рак. Біля них стали на зміну: Іван Кашуба — Григорій Васькович; Григорій Драбат — Теофіль Кудлик; Осип Тюшка — Дмитро Штикало. Перед каплицею похід зформувався і вирушив у дорогу до могили. За хрестом (що з ним ішов д. Степан Періг з Бельгії) несено частину вінків й ішло одинадцять священників, далі хор під керівництвом д-ра Миколи Філя і чотири прапороносці з оповитими крепом блакитньо-жовтими, чорночервоним і сумівським прапорами. За прапороносцями в невеликій віддалі два друзі (Борис Вітошинський в асисті Володимира Микули й Антона Тисячного, та Павло Шевчук у супроводі Омеляна Коваля і Євгена Гановського) несли на багряних подушечках чаші, в яких була грудка землі з України і вода з Чорного Моря.* За труною, оточеною молоддю СУМ-у і Пласту, ішла родина Провідника — дружина Ярослава й діти: Наталя, Леся та Андрій, у супроводі Осипи Демчук, інж. Михайла Кравціва і Ярослава Стецька. Після того ішли члени Проводу ЗЧ ОУН, очолені Степаном Ленкавським, голови Теренових Проводів і провідні члени ОУН, представники ОУН полковника Андрія Мельника: генерал Микола Капустянський, проф. д-р Юрій Бойко, д-р Євген Мацяк і д-р Яків Маковецький; представники Української Національної Ради і її Виконавчого Органу: ред. Микола Лівіцький, ред. Іван Багрянний, проф. Олександр Юрченко, проф. Євген Гловінський і ін.; члени делегацій від заприязнених з Україною народів; політичних, наукових, суспільно-громадських та інших організацій, середовищ і установ та тисячні маси народу.

По обох боках дороги лежали вінки з квітів. Написи на їхніх лентах висловлювали почування тих, що їх склали на пошану великого Покійника: «Натхненникові молодих поколінь — Центральна Управа СУМ-у», «Незламному Борцеві за волю — ООЧСУ в Америці», «Великому Провідникові Української Національної Революції — Громадські Організації в Бельгії», «Світочеві Духа — ЦЕСУС», «Борцеві за волю України, Голові Проводу ЗЧ ОУН Ст. Бандері — від Верховного Керманича Українського Гетьманського Руху», «Нашому українському приятелеві — Угорський Визвольний Рух», «Спів-

* Цю воду привіз Ярослав Стецько, який у серпні 1956 року їздив до Туреччини.

борцеві за визволення уямлених народів — Словацький Визвольний Комітет», «Незламному Борцеві за волю — ОУЖ у Франції», «Провідникові ОУН — Четвергова Школа в Парижі», «Борцеві за волю — Оселя Швабінг», «Провідникові ОУН — українці з Регенсбургу», «Присягаємо бути вірні ідеї, за яку Ти боровся і згинув — від українців у Мансфільді, Англія», «Борцеві за волю — Конфедерація Українських Вільних Профспілкових Організацій»... Двісті п'ятдесят вінків, двісті п'ятдесят написів на них від земляків і чужинців, друзів і політичних противників...

«...Десятки німецьких фоторепортерів затривають на фільмові плівки фрагменти цього жалобного історичного походу, — твердив співробітник Лондонського тижневика «Українська Думка». — Десятки інших їхніх колеґ, пресових репортерів, стоять, приголомшені небаченим ними досі виявом пошани української спільноти до свого славного сина і провідника...»

Подивляючи невмирущість українського прагнення до волі, німецький часопис «Das Grüne Blatt» (ч. 46 з 13. 11. 1959) писав:

«...Бандеру завжди супроводжувано — але якраз у день своєї смерти він перед хатніми дверми відіслав своїх озброєних співробітників. Хоча під час похорону Бандери знайшлися офіційальні охоронці: урядовців політичної поліції, уряду для охорони конституції і спецвідділу для справ вибухових речовин — через їхню непомітність легко можна було пізнати серед 2.000 жалобних гостей.*

«Атентат дослівно висів у повітрі. Бо ті, що безпосередньо зібралися над могилою Бандери, це була просто політична світова проміненція антикомунізму! 60 провідних бойовиків руху спротиву з США, Канади, Англії, Франції, Голляндії, Бельгії й Італії, зараз після повідомлення про смерть, негайно поспішили до Мюнхену, щоб зустрінутися біля гробу з бойовиками в Німеччині.

«Промови екзильних політиків над могилою заставляли не думати навіть про свари і чвари серед окремих емігрантських груп...»

Біля відкритої, вимощеної бетоном, могили похоронний похід зупинився і домовину опущено вниз, складаючи на ній чаші з землею з України та водою з Чорного моря. Коли ж затихли останні слова панахиди, о. пралат П. Голінський попрощав Покійного від української католицької Церкви, Апостольського Екзарха Кир Платона, Високопреосвященного Архієпископа Кир

* Побоюючись атентату, мюнхенська президія поліції змобілізувала поважні сили для безпеки учасників похорону й дискретно розмістила їх на кладовищі. «Поміж приблизно 2.000 учасників похорону замішалися службовці уряду для охорони конституції, політичної Кріпо (кримінальної поліції), порадкової поліції і — мабуть, теж агенти різних розвідок. Захований на подвір'ї цвинтарної каплиці черговий (дижурний) загін поліції, призначений на випадок атентату, не мав, однак, потреби інтервенювати» — інформував нюрнберзький часопис «8 Uhrblatt» ч. 286, з 21 жовтня 1959 року. День раніше, 20. 10. 1959, цей часопис писав: «Кримінальна поліція, порядкова поліція й Організація українського підпільного руху вжили широко закроених заходів безпеки під час призначених на сьогодні похоронів шефа руху спротиву, Степана Бандери... Можливість замаху не є виключена, бо — як ми довідалися — заплановано цілу низку убивств провідних екзильних політиків, а похорони «шефа» стягають до Мюнхену приблизно 50 провідних борців руху спротиву з усього світу...» Згадуючи про «агентів різних розвідок», німецький часопис не помилився, бо під час похоронів справді були висланці Шелепіна, які навіть фільмували перебіг жалобної церемонії; були теж і члени «управи» Київського ансамблю пісні і танців, які в той час виступали в Мюнхені. Гервіг Вебер з редакції «Франкфуртер Альгемайне Цайтунг» (ч. 245 з 22. 10. 1959) з гіркою іронією підкреслив: «...Під час виступів української групи, яка гостювала в Мюнхені поміж смертю і похоронами Бандери, половину глядачів становили українці. Багато з них не пропустили ні одної вистави...»

Івана Бучка в Римі, врешті від усього українського духовенства на чужині.* Після того промовляв митроф. протоерей о. Паладій Дубицький, парох УАПЦ в Мюнхені, який склав родині замордованого Провідника та Проводові й членам ЗЧ ОУН вислови щирого співчуття від імени Його Високопреосвященства Високопреосвященнішого Митрополита Ніканора, Голови Української Автокефальної Церкви на чужині. З черги виступили світські промовці.

«... Москва, вириваючи з-поміж нас підступом і злочином Степана Бандеру, намагається зламати нас духово, думаючи, що українська нація є слабодухом, що її огорне зневіра, що вона спроневіриться ідеям Покійника і припинить боротьбу. Та даремні її сподівання...» — ці слова з промови члена Проводу ЗЧ ОУН Ярослава Стецька, який прощав Провідника від ОУН, цитувала численна німецька преса.

Від колишніх бойовиків УВО промовляв один із найстарших віком членів УВО-ОУН, інж. Михайло Кравців, за ним виступили представники заприятельних з Україною, і як вона уярмлених Москвою, народів.

Генеральний Секретар Центрального Комітету АБН, князь Ніко Накашідзе (грузин) передав останній привіт від імени ЦК АБН, його споріднених організацій, від організацій Приятелів АБН у США, в Канаді, Австралії, Новій Зеландії і від Делегатур АБН у всіх країнах Європи, Середньої і Південної Америки; болгарський заступник у ЦК АБН, колишній міністер вільної Болгарії, д-р Дмитро Вальчев прощав Покійного від імени національного представництва Болгарії, президент Національного Туркестанського Комітету Єдності і заступник голови ЦК АБН-у, Велі Каюм-хан попрощав від великого туркестанського народу; генерал-полковник Ференц Фаркаш де Кісбарнак, голова Малярського Визвольного Руху, заступник голови Малярської Ради Оборони і віцепрезидент ЦК АБН-у, склав вінок на могилі Провідника й попрощав Покійного від імени Малярської Ради Оборони, її президента архикнязя Йосифа та від Малярського Визвольного Руху; представник Словацького Визвольного Комітету, д-р Чтібор Покорни, склав від своїх земляків глибоке співчуття родині замордованого українського революціонера, його друзям і всьому українському народові; від Спільки Об'єднання Хорватів у Німеччині прощав Степана Бандеру полковник Кольоман Біліч, стверджуючи, що «колись Його ім'я буде записане в історії Його Батьківщини, України, золотими літерами, бо Він був відважний провідник своїх земляків, славних борців за волю, бандерівців, які поширили славу своєї країни в цілому світі»; від румунів прощав великого Покійника д-р Йон Ф. Еміліян, головний редактор часопису «Стіндардуль»; від Англо-Українського Товариства у Великобританії зворушливо попрощала панна Віра Річ, англійка, закінчуючи свою промову по-українськи: «від англійського народу: Слава Степанові Бандері, великому українському патріотові!»

Від багатотисячної української спільноти, розселеної по всіх закутках вільного світу, сл. пам. Степанові Бандері склали останню пошану й привіт: голова Організації Оборони Чотирьох Свобід України проф. Іван Вовчук з Нью-Йорку (США), голова Ліги Визволення України д-р Роман Малащук з Торонта (Канада), секретар Союзу Українців у Великобританії інж. Т. І. Кудлик з Лондону, секретар Українського Допомогового Комітету інж. Омелян Коваль з Брюсселю (Бельгія), голова Об'єднання Українців у Голландії д-р Омелян Кушпета з Амстердаму, голова Об'єднання Українських Робітників у Франції дир. Іван Попович з Парижу, голова Центрального Представництва Української Еміграції в Німеччині проф. д-р Юрій Студинський з Мюнхену.

Від воїнів Української Повстанської Армії останній вояцький салют віддав над могилою Провідника голова Братства колишніх Вояків УПА ім. св. Юрія Переможця, кол. сотенний політвиховник, Микола Фриз-Вернигора з Парижу; від куреня пластунів Загону «Червона Калина», членом якого був Покійний, прощав Провідника м-р. Ярослав Рак з Чикаго (США).

«Без сумніву, ще багато більше людей бажало хоч кілька слів сказати перед відкритою могилою, — стверджував кореспондент Лондонської «Укра-

* Тексти промов над могилою дивись у цьому розділі під ч. 8а.

їнської Думки», — але короткий осінній день уже давно був скінчився і темінь ночі запала над жалобною громадою. Спонтанно з сотень грудей вирвалися слова гімну-приречення «Не пора, не пора, не пора москалеві, ляхові служити» і могутньою хвилею розбурхалися над кладовищем, летіли в простори. Якось незвичайно звучали слова нашого національного гімну. «Ще не вмерла Україна», коли його відспівано на закінчення похорону одного з найважливіших синів нашої Батьківщини.

«І ще хвилину потім стояла громада в цілковитій мовчанці, з похиленими головами і тільки чути було останній трепіт осіннього листя на деревах перед злетом на землю.

«Він також, як останній листок, у пам'ятний день 15 жовтня упав на землю чужого міста, бо життя Йому — повне і бурхливе працею для рідного народу — обірвала скритовбивча рука нашого відвічного ворога. Обірвала так, як Петлюри, Коновальцеві, Чупринці...»

*

Того ж самого вівтірка, 20 жовтня 1959 року, коли в Мюнхені ховано великого Борця за волю України, Степана Бандеру, в українській радіопрограмі Василя Шарвана в Боффало (США) з радіовисильні WHLD передано о год. 14,15, на хвилі 1270, спеціальну авдіцію, яка мала символізувати похоронні обряди для тих, хто не мав змоги прибути з далекої американської землі до Мюнхену й взяти участь у похоронах Провідника.

Радіопрограма розпочалася звуками «Маршу молоді», але її швидко змінили тони похоронного маршу, пронизуваного гарматними пострілами. На тло цих жалібних тонів падають хвилюючі слова керівника програми п. Василя Шарвана:

«У хвилині, коли ми починаємо пересилати нашу щоденну програму, кілька тисяч наших земляків, що прибули з цілого вільного світу, відійшли від свіжої могили сл. пам. Провідника ОУН, надхненника і керівника визвольних змагань України — Степана Бандери.

Тверді закони життя не дали над змоги взяти безпосередньо участі у похоронах Того, хто стався символом найсвятішого змагу, що його веде наш народ!

Хай тоді вільно мені буде з цього місця попрощати сл. пам. Провідника і рівночасно попросити наших Високопреподобних Отців і Достойних представників наших патріотичних організацій висловити теж кілька прощальних слів.

Яка б не була гарна й багата наша мова, вона заслаба для того, щоб повнотою передати те, що відчувають сьогодні сотні тисяч українських патріотів, розкинутих по всьому світі. Наші почуття і наш жаль нагадують почуття дорослих дітей після втрати улюбленого, жертвенного і розумного батька, який турбувався долею цілої родини, який для добра рідної спільноти віддав увесь свій труд, вирікся радощів щоденного життя, а врешті в трагічних умовах віддав і те останнє, що мав, — саме життя. Тому, прощаючи Тебе сьогодні, незабутній символе того всього, що в нас найсвятіше, я прощаю Тебе не тільки як ідеологічного провідника, а перш за все як духового батька, як часточку моєї власної душі, як виразника волі і бажань мільйонів моїх земляків. Прощай, Батьку, і будь упевнений, що ані Твоє ім'я, ані ідея, для якої Ти жив і загинув, не забудуться ніколи! Ми всі не тільки збережемо її в наших серцях, ми спопуляризуємо її в цілому світі, ми передамо її нашим дітям, ми донесемо її і до рідних земель, байдуже, скільки нас по дорозі впаде! Нікому з нас смерть не страшна, — так як не страшна вона була і Тобі самому.

Твоє ім'я, Твоя слава і Твоя ідея житимуть вічно!»

Після короткої перерви, виповненої жалобною музикою, керівник програми просить до мікрофону о. Николая Вояковського, пароха церкви св. Отця Миколая, протопресвітера Бофалівського деканату, колишнього УСС-а і сотника УГА:

«Блажен путь, в онь же ідеши днесь, душе, яко уготовася Тобі місто упокоєнія». (Прокімен на похороні).

«Відійшов від нас великий український патріот — Степан Бандера, вождь українських націоналістів. Скритовбивця перетяв нитку Його — для нації самовідречного — життя. Іскра любови свого рідного народу, що її вклав у його серце Творець всесвіту, розгорілася до палаючого вогню любови так, що вже в молодечих літах покійний совершенно посвятився національній ідеї: добути волю рідній землі. Його не зламали ані тюрми, ані тортури, ані кайдани окупантів нашої землі. Надармо вони висилувалися згасити в Його серці палаючий вогонь любови до рідного краю!...

Він знав, що самостійність для народу здобувається тільки великими жертвами «на полі слави», бо при дипломатичних круглих столах тільки торгують свободою народів. І Він впав на полі слави свого становища від скритовбивчої руки. Через усе Його життя на незримих струнах Його душі відгомонам звеніли слова пісні, що Йому — ще маленькому — до сну співала Його любя ненька:

«Все для тебе, любя Україно, помирає,
Воно тобі і свободу, й славу, гей, гей здобуває!..»

І Ти погіб... Та Твоя кров — скритовбивчо пролита — кличе до Бога про пімсту, яка кликала колись кров Авеля до Бога про пімсту на виродного брата Каїна... І вірте, не проміне багато часу, а світ довідається, хто є тим, що пішов слідами Юди Іскаріота і пролив неповинну кров Того, що Його ім'я ще за Його життя стало синонімом спротиву народу проти наїзників на українську землю, і не тільки на Україні, але і в сумежних їй краях, ба й по всьому світі...

Ідеш, душе блаженної пам'яті Степана Бандери, ідеш «блаженим путем» на приготоване місце упокоєння... І стрінеш там душі тих, що перед Тобою — від найдавніших часів аж по сьогодні — несли високо стяг боротьби за волю й долю рідної землі.

Хай легкою буде Тобі чужа земля, а пам'ять про Тебе хай лунає „от віка і до віка"! Амінь».

З черги забирає слово протоєрей Іван Крестюк, парох Свято-Троїцької православної церкви:

«Во Ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа!

«Коли зерно пшеничне, як у землю впаде, не помре, то одне залишиться, — як умре, то плід рясний принесе».

«Дорогі Брати і Сестри!

У житті духовому так само, як у житті фізичному, матеріальному смерть є передумовою життя. Це загальний закон. Весна приходять і приносить із собою невимовні багатства, але вона приходять після жорстокої зими. Квітка в'яне і вмирає, щоб дати новий плід — життя. Колосся виходить зі зерна, яке вмирає, але оте перше — таємниче приносить сторицею плоди. Так само є в житті одиниці, громади і цілої нації — народу. Українська людина, громада і нація обов'язково мусять мати мету і до неї прямувати. Ми зможемо довершити своє призначення, але лише тоді, як умертвимо — знищимо в собі все те, що стоїть нам на перешкоді, або на дорозі до нашої мети — до відродження духового і державного. Оскільки хочемо дійти до цілі, треба нам вмерти самим для себе, — стати «новим чоловіком», таким, що міг би сказати: «Ой, чи пан, чи пропав, двічі не вмирати!»

Високу мужність черпаймо з історії України, а ті джерела є невичерпні, з яких тече цілюща вода. Хай для нас будуть духовими надхненниками Крутянські герої, які з гордістю вмирали за українську державу! Хай одухотворює нас чин лицарів 2-го Зимового походу, які не зрадили України, а навпаки — воліли краще вмирати, ніж стати Юдами власного народу. 359 з гордістю вмирали з піснею на устах: «Ще не вмерла Україна!» Хай горить в наших серцях огонь любови до України — «Серафимський огонь», яким горів Головний Отаман Симон Петлюра, Євген Коновалець...

«Дорогі брати і сестри!

15 жовтня 1959 року впав жертвою бл. пам. Степан Бандера. Отже число українських мучеників побільшується і напевно буде побільшуватися. В день

похорону бл. пам. Степана Бандери принесімо духовну китицю квітів — без різниці, хто до якого політичного угруповання належить, бо всі ті, що впали жертвою того чи іншого імперіялізму, впали не тому, що мали той чи інший партійний квиток, а тому — і то в першу чергу — що були українцями. В наших народніх піснях закликається до боротьби:

Приходить час, приходить час,
Нехай же кожний скаже з вас,
Чи він народу вірний син,
Чи тільки раб поганий він...»

А про наших національних мучеників нехай буде пам'ять з роду в рід. Амінь».

З представників організацій перший промовляє д-р Нестор Процик, голова Прихильників Антибольшевицького Бльоку Народів:

«Жалібна українська громадо і громади поневолених та незборених Москвою народів!

В дні 15 жовтня не стало в живих провідного Мужа української революції, борця українського народу за безспірне право бути паном на своїй землі, мати свою правду у своїй хаті. Він трагічно перейшов у пантеон слави великих мужів України, які воліли життя своє скласти на жертovníку нації, а не скласти зброї перед ворогом на полі бою.

Степан Бандера впав від зрадливої руки нелюдського ката. І хоч радіє Москва новим успіхом злочину, то радощі її будуть даремні. Бо кожний злочин доливає свіжої оливи до й так ясно палаючого огню визвольної української стихії, а кожна жертва буде об'єднуючим фактором у визвольних стремліннях.

Степан Бандера не живе, та ім'я Його стане вічним символом безнастанного змагу України до волі й суверенности. Ім'я Його, як ім'я Мазепи, Петлюри, Коновальця, Чупринки, служитиме грізним мементом для поневолювачів-окупантів України, для катів волі й справедливости, а рівночасно й величним символом боротьби за визволення людей і народів.

З невимовним болем доводиться мені, як голові Прихильників АБН в Америці, сповняти невимовно прикрий, хоч почесний, обов'язок переслання нашого останнього привіту Степанові Бандері в день похоронів Його тлінних останків. Привіту не лише від мене, як голови Прихильників АБН, але й від усіх представників поневолених Москвою народів, заступлених у нашій організації. Від представників народів, що знають значення особи Степана Бандери і боліють втратою українського народу. Враз із прощальним привітом для впалого борця бажаємо переслати цією дорогою вислови нашого глибокого співчуття Його горем прибитій дружині і дітям.

Українському народові бажаємо ще більшої незламности і дальшої витривалости на його шляху до волі й суверенности.

Слава Великому Революціонерові України — Борцеві за волю свого й других поневолених Москвою народів!»

Диктор передачі заповідає прощальне слово голови Центральної Виховної Ради Спільки Української Молоді, проф. Зенона Сагана:

«Не серед розлогих українських степів, не серед рідних гір, що їх верхи сягають зір, а на чужині виросла могила нашого національного героя, творця історії України останніх десятиріч — могила світлої і невіджалуваної пам'яті Степана Бандери, того, кого за зразок до наслідування брала вся патріотична молодь України, а особливо молодь, організована й виховувана в Спільці Української Молоді. Виросла ще одна могила, до якої українські матері і патріотичні виховники приводитимуть вирощуваних поза Україною наших юнаків і, повторюючи слова нашого національного пророка, скажуть: Молися, сину, за Україну його замучили колись!»

З сьогоднішнім днем прибула ще одна могила на чужині, в якій наш смертельний ворог і окупант України надіявся закопати нашу правду. Колись ворогові здавалося, що коли в Парижі поховано тлінні останки світлої пам'яті Головного Отамана Симона Петлюри, то разом із ним поховано на віки українську проблему і бажання мільйонів українців жити вільним власним державним життям. Коли ж показалося, що під Парижем спочило в могилі

тільки тіло великого провідника народу, а його ідея і його дух осталися живі серед народу і покликали нових борців за волю, — цей самий світовий злочинець вбиває ще одного надхненника визвольних змагань України, сл. пам. Євгена Коновальця. І знову виросла в Роттердамі могила, де спочили тлінні останки ще одного героя-провідника. Згинув провідник — осталася жива ідея, бо вона невмируща, як невмирущий сам народ, що став її спадкоємцем. Тепер виросла на чужині, цим разом на німецькій землі в Мюнхені, третя могила героя провідника — сл. пам. Степана Бандери. Сл. пам. Степан Бандера оставив нам усім написаний заповіт-наказ: продовжувати його святе діло, діло визволення нашого народу. Цей наказ мусить підхопити вся українська патріотична молодь, в тому числі на першому місці сумівська молодь! Вчіться і пізнавайте ідею, за яку згинув Степан Бандера, бо це ідея вільної державної України. Пізнавши ідею, ви полюбите її і почнете трудитися для неї. Трудіться розумно, цілеспрямовано й організовано. Будьте готові боронити чести великого національного героя Степана Бандери, бо вороги України будуть намагатися його пам'ять запламувати. Пам'ятайте, що, боронячи чести сл. пам. Степана Бандери, ви будете рівночасно боронити честь України! Честь нашої Батьківщини — це ж одна з наших найбільших святостей! Слава сл. пам. Степана Бандери вже за його життя була славою велета. Рознесіть її по цілому світі!»

Наступне прощальне слово має голова 22 відділу ООЧСУ в Боффало п. інж. Сергій Квасницький:

«Достойні слухачі! Сумний день сьогодні в історії України. Сьогодні в далекому Мюнхені складають у могилу тлінні останки Провідника Організації Українських Націоналістів сл. пам. Степана Бандери, що впав на фронті визвольної боротьби з рук підлих скритовбивчих агентів Москви. До пантеону наших національних героїв, що життя своє віддали за Батьківщину, прибула ще одна світла постать — постать сл. пам. Степана Бандери. Ворог належно оцінив значення провідника, боявся його. Сл. пам. Степан Бандера згинув, але його ідеї безкомпромісової боротьби за визволення України, освячені пролиттю кров'ю, будуть вічно жити, будуть будити до чину і ми віримо, що в недалекому часі допровадять до визволення України, до здійснення гасла «Свобода народам! — Свобода людині!» Сл. пам. Степан Бандера впав в боротьбі, але живуть бандерівці, живуть члени Організації Українських Націоналістів, живе безсмертний український народ. Прийдуть нові борці, що високо піднесуть український прапор і будуть здійснювати заповіді сл. пам. Степана Бандери.

Членство Організації Оборони Чотирьох Свобід України, відділ у Боффало, глибоко зворушені трагічною смертю провідника, в день його похорону пригадує слова поета:

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте!»

Диктор заповідає виступ голови Спілки Української Молоді, осередок ім. Лесі Українки в Боффало, п. Йосипа Ліщинського:

«Українська патріотична молодь, організована в Спілці Української Молоді, з болем прийняла вістку про трагічну смерть великого бойовика за українську державу, надхненника визвольних змагань нашого народу, провідника ОУН сл. пам. Степана Бандери. Від імени дорослих і юних членів нашого осередку заявляю над ще свіжою, хоч далекою в просторі, могилою провідника, що ми остаємося вірні його ідеї — віддати всі свої сили і труд для виборення нашому народові Богом даних йому прав. Ім'я сл. пам. Степана Бандери ми збережемо у своїх серцях до кінця наших днів, а його ідея буде нашим життєвим і політичним дороговказом. Хай мені буде вільно на закінчення повторити слова найбільшого нашого поета і призначити їх найбільшому бойовикові і провідникові нашого народу — живучого покоління:

Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди,
Поки сонце в небі сяє
Тебе не забудуть!»

Від Боффалівського відділу Українського Конгресового Комітету промовляє д-р Михайло Лоза:

«Сьогодні в Німеччині запечатано могилу з тлінними останками сл. пам. Степана Бандери. Запечатано ще одну могилу ще одного провідника українського визвольного руху. Після трагедії в Парижі, після трагедії в Роттердамі, прийшла ще одна болюча втрата — втрата у Мюнхені, болюча втрата для всього українського народу.

Не маючи змоги послати представника на похорон сл. пам. Степана Бандери, відділ Українського Конгресового Комітету в Боффало цією дорогою віддає свою останню прислугу провідникові Організації Українських Націоналістів, великому синові українського народу, незламному борцеві за волю України. Вічна Йому Пам'ять!»

Від Об'єднання Прихильників Визвольної Боротьби України промовляє п. інж. Василь Потішко:

«Українці! Стоїмо перед свіжою могилою борця і перед фактом чергового підлого політичного вбивства одного з лідерів українського визвольного руху на еміграції, на цей раз — Голови Проводу ЗЧ ОУН Степана Бандери.

Хоч убивники офіційно ще не виявлені, ніхто з нас не має сумніву в тому, що це вбивство доконане тими самими руками, що вбивали сл. пам. Головного Отамана Симона Петлюру і сл. пам. полковника Євгена Коновальця, тобто руками московсько-більшевицьких агентів з доручення большевицько-московського диктатора і ката України — Хрущова.

Як відомо, існували та існують політичні розходження — часами гострі — поміж середовищем, очолюваним покійним Степаном Бандерою, та іншими політичними середовищами на еміграції. Однак розходження ці завжди торкалися лише наших внутрішніх українських політично-організаційних проблем, політичних метод і тактики. Натомість ніколи не було розходжень щодо основної мети нашої боротьби — визволення українського народу з московської неволі і здобуття для нього самостійної соборної ні від кого незалежної української держави.

Поза всіма нашими політичними розходженнями та незгодами, всі українці в цілому світі — як прихильники сл. пам. Степана Бандери, так і його політичні противники, знали й оцінювали його ім'я як ім'я безкомпромісного українського патріота, який усе своє життя всеціло й виключно присвятив українській визвольній боротьбі і який — будучи ініціативним і динамічним провідником великої, добре організованої та дисциплінованої української політичної організації на еміграції, міг, за певних обставин, стати організатором або одним із організаторів нової української збройної боротьби проти московського окупанта України.

Видимо, так само оцінював його і наш ворог, і саме тому впав сл. пам. Степан Бандера першою жертвою підготовчих заходів Москви до третьої світової війни.

Цей удар Москви не є скерований виключно проти особи Степана Бандери, або очолюваної ним політичної групи, а є ударом по цілому українському визвольному рухові на одному з його дійових секторів.

Треба припускати, що Москва не обмежиться цим одним убивством, а намагатиметься різними способами ліквідувати ще й інших провідних діячів українського визвольного руху, які будуть здаватися їй небезпечними у грядучій війні.

В цій війні, коли вона вибухне, всі ми, українці, станемо віч-на-віч із страшним ворогом у вирішальній смертельній боротьбі за існування нашого народу і в цій боротьбі всі наші внутрішні незгоди будуть маловажними і просто нікчемними.

Тому, незалежно від нашого ставлення до покійного, схилимо голови перед свіжою могилою Борця, що впав жертвою боротьби за спільну для всіх нас і святу мету, і в обличчі грядучих великих подій, що їх симптомом є його

смерть, знайдімо шлях до створення одностайного фронту і спільної скоординованої боротьби всіх українських визвольних сил проти нашого смертельного ворога за українську самостійну соборну державу.

Вічна пам'ять і слава впавшому Борцеві!»

Після цього виступає із прощальним словом п. Євген Луковський від кол. політичних в'язнів:

«Ми по таборах і тюрмах
Карались довгі годи
За Тебе, Рідний Краю наш,
За Тебе, мій народе!

Не стало в живих Тебе, Друже Провіднику, не стало Тебе в живих поміж нами на світі. Ти нам залишив по собі ясний шлях у боротьбі за Самостійну Соборну Українську Державу. У сьогоднішньому — тому трагічному дні Твоєї смерті запевняємо Тебе, Провіднику Степане, що Ти вічно будеш жити поміж нами, як вічною є ідея української самостійної соборної держави. Твій дух буде все нам вказувати дорогу в боротьбі за неї — за Українську Самостійну Соборну Державу.

Ти лишивсь серед вічної мли,
Бойовим оповитий екстазом.
Ти лишився, щоб друзі пройшли
І сповнили суворість наказу!»

Від українських комбатантів попрощав Провідника голова ОБВУА, генерального штабу полковник Петро Самутин:

«Дорогий Провіднику! Члени Організації бувших Вояків-Українців в Америці клоняють свої голови перед найбільшою жертвою, яку зложив Ти на вівтар України.

Подяку складають Тобі за те, що ціле своє життя Ти присвятив боротьбі та обороні прав нашого народу.

Пошану віддають Тобі за те, що йшов Ти тернистим шляхом, витримав до кінця та випив гірку чашу до дна.

Ворог вбив тільки тіло, але не вбив великої ідеї, не зламав духа, що залишиться в наших серцях по Тобі аж до остаточної перемоги.

Хай чужа земля буде Тобі легкою!»

Від вояків молодшого покоління, об'єднаних у Братстві бувших Вояків Першої Дивізії Української Народньої Армії, прощальне слово має поручник Тарас Чмола:

«І знову сумна осінь... Далека Україна... Шелест пожовклого листя, а вдалі чути тужливий спів відлітаючих журавлів...

На далекій чужині, вже не від пострілу, не від бомби, а скрито від отрути з рук насланців Москви впала людина — символ боротьби за Україну останніх десятиріч. Людина, яка все, що мала, віддала для одної ідеї, людина, яку оспівав народ у своїх піснях, людина, яку не зламали ні польські тортури, ні німецькі знущання, а яка твердо провадила когорти своїх борців до наміченої мети. Людина, якій ім'я Степан Бандера. І коли сьогодні ряди вояцтва стоять з похиленими головами над свіжою Твоею могилою, то це доказ, що помилився ворог, думаючи, що, знищивши Тебе, знищить ідею. Твоя смерть збільшить лави борців за велику ідею і велика наша втрата в Твоїй особі буде помщена тисячкратно».

Останню квітку до цієї живої китиці докидає дикторка радіопрограми, пані Ірина Лящук-Чмола:

«Закінчуючи нашу жалобну програму, повністю присвячену Провідникові ОУН сл. пам. Степанові Бандері, я дозволю собі від імени тисяч наших слухачів і слухачок, від імени тих, хто телефонічно передав нам вислови співчуття з приводу нашої національної трагедії, що стрінула нас в дні 15 жовтня ц. р., і від мого власного імени — висловити кілька слів, слів жінки-українки. Ми, українські жінки-патріотки, зареагували на вістку про смерть провідника сльозами. Це були сльози жалю і болю, сльози співчуття для Достойної Пані

Ярослави Бандери і її трое діточок, сльози зрозуміння і солідарности з Проводом ЗЧ ОУН.

Та ми, жінки, українські жінки, є виховницями наших дітей, — нового покоління нашого народу! І сьогодні — над свіжою могилою сл. пам. Степана Бандери — я можу передати думку українських жінок: Ми, українські жінки-матері, передамо славу Степана Бандери нашим дітям, ми навчимо їх любити його і після його трагічної смерті, ми будемо перші, хто подбає, щоб слава сл. пам. Степана Бандери жила вічно!»

Звуки похоронного маршу, які заповняли короткі павзи між виступами промовців, замінила на кінець програми молитва «Боже Великий, Єдиний».

8а. ТЕКСТИ ПРОМОВ НАД МОГИЛОЮ В МЮНХЕНІ

Нагробне слово отця пралата П. Голінського

Жалібна українська Громадо! Горем пририта Родино!

Що ж це таке привело нас у холодну осінню днину так громадно на оте селище мерців, де кругом самі тільки могили і хрести? Помер Степан Бандера й ми маємо передати його тлінні останки землі. Його ім'я відоме кожній найменшій українській дитині там на Рідній Землі й у розсіянні по всьому світі, відоме не тільки приятелям, але куди більше ворогам, голосне межі всіми народами.

Зразковий батько родини, вірний син Церкви, один із найвизначніших політичних українських діячів теперішнього часу.

Тернистий був життєвий шлях бл. пам'яті Степана Бандери: мало що не четвертину свого зрілого життя перебував у в'язницях, тюрмах та концентраційних таборах чужинецьких держав, що намагались поневолити нашу Батьківщину. А й ті так звані роки на волі були для нього часто прикріші від тюремного відокремлення, бо завжди і всюди переслідований мусів скриватися, тікати з місця на місце, ба навіть жити під чужим іменем. А все це тільки тому, що усім своїм еством любив свою Батьківщину — Україну і з готовістю на велику жертву бажав вибороти для неї найцінніший скарб: свободу і незалежність.

Прощаю Тебе, Брате, на порозі до щасливої Вічності від імени нашої Церкви, якої Ти був добрим і вірним сином, прощаю від нашого Преосвященного Владики Кир Платона та від Високопреосвященного Архiepіскопа Кир Івана, що Тебе добре знав, цинив і любив, врешті від усіх наших Отців і вірних та дякую Тобі за твоє взірцеве християнське життя, що так гарно виховував своїх діточок і служив добрим прикладом вірности Церкві для всіх тих, що з Тобою спільно боролися і працювали.

Пригадую Тобі, Брате, слова Христа-Спасителя: «Надходить година, коли всі, що в гробах, почують голос Божого Сина . . . і вийдуть ті, що чинили добро, у воскресення життя, а ті, що зло чинили, у воскресення суда . . . Хто вірить в Мене і чинить волю Того, що Мене післав, житиме, хоч би й умер . . .» Ти був віруючим і практикуючим християнином-католиком, Ти вірив у ці слова Божого Сина усією душею і серцем, нехай супроводжають вони Тебе у блаженну вічність до воскресення життя. За це ми молимося. Ми віримо теж, що молитва тих, які удостоїлися стати перед Господом лице у лице, має куди більший успіх, ніж молитва живих на землі. До Тебе, Брате Любий, останнє наше прохання: Як тільки Милосердний Господь вчинить Тебе гідним Своєї слави, не забудь спільно з нами, що тут залишаємося, благати Його: Боже, нам єдність подай!

Амінь.

Слово митрофорного протоєрея Паладія Дубицького

Українська Громадо!

Від імени Його Високопреосвященства Високопреосвященного Митрополита Ніканора, Голови Української Автокефальної Православної Церкви на чужині, з приводу несподіваної смерті Голови Проводу ЗЧ ОУН бл. па-

м'яті Степана Бандери складаю Родині покійного та ЗЧ ОУН вислови щирого співчуття з понесеної втрати.

Свіжа могила... Син України, борець за Її волю впав від ворожої руки. І ось, тут, біля могили, в подихові вітру, наче чуються слова перестороги премудрого Сіраха: «Устами своїми ворог усолоджує тебе, — але в серці своєму мислить вкинути тебе в яму. Очима своїми ворог буде плакати, але коли матиме змогу, то не насититься кров'ю». (Сір. 12,15). Та це «мементо» нас не злякає. Бо наша відповідь підступним ворогам словами Ап. Павла: «Переслідують нас, але ми не полишені, ми повалені, та не погублені». (II Кор. 6,9). Так, ми «повалені», бо Батьківщина наша поневолена, але ми «не погублені», бо наша нація віковою неволею не знищена. І хоч ворог завдає нам ударів, то «ми відваги не тратимо, — бо хоч і нищиться наш зовнішній чоловік, за те день-у-день відновляється внутрішній». (II Кор. 6,15).

Берестечко, Полтава, Крути, Базар, Київ, Львів, Вінниця та безліч інших могил у Рідному Краї, Казахстані, Колими, на Соловках, у Парижі, Роттердамі, Мюнхені на чужині — ось свідоцтва українського «внутрішнього оновлення», ось перехід «від смерти до життя» на історичному шляху, «мавши навколо себе таку велику хмару свідків», а «біжим з терпелістю до боротьби, що ще перед нами». (Ап. Павло, Євр. 12,1). Спільна активізація всіх наших сил на визвольному фронті — це найкраще вшанування пам'яті полеглих, це найкращий вінок на їх могили.

Я не буду змальовувати тут тернистого життєвого шляху Спочилого, лише від імени нашої Церкви, прощаючи Його, уповаю на Господа, щоб Він зустрів душу Спочилого слуги Божого Степана такими словами: «І Я знаю діла твої. Ось Я дверей перед тобою не зачинив, і їх зачинити не може ніхто... бо від імени Моєго ти не відступив». (Апок. 3,8).

Вічна пам'ять і слава невмирущим синам України!

Слово Ярослава Стецька

Горем прибиті: Достойна Пані, Дорогі діти, Націоналісти-революціонери, Українська громадо, Приятелі України!

1926 рік — Париж, і пізніше 1938 рік — Роттердам, і знову 12 років згодом — 1950 рік Білогорща, і ось 9 років опісля — Мюнхен, оця могила, оця домовина перед нами...

Чотири трагічні дати в сучасній історії України, чотири постаті, кожна у своїй величі і неповторності виключна для себе; чотири полум'яні стовпи самопожертви, героїзму і горіння ідеєю визволення України на шляху історичного ставання української нововідродженої нації.

Кожний з них загинув на стійці з руки московського наїзника в підступний, ехидний, варварський спосіб, типовий для московських скритовбивників усіх часів і їх державних систем.

Москва не має відваги стати до відкритого бою з носіями і репрезентантами великої ідеї визволення, ідеї правди і справедливості, універсальної волі, що її захищає Україна, а ступає по шляху підступу і скритовбивства. Але успіх її на дальшу мету не буде тривалим.

Москва, яка є уосібленням сил зла, знищення, руїни, забирає нам найкращих фізично, але їх дух, їхні ідеї живуть далі. Вони, освячені кров'ю, залишають в наших серцях тривале, незатерте знам'я, яке поглиблює наші патріотичні пережиття і нашу загальну самопожертву. Ідея батьківщини є невмируща, де є герої, що за неї віддають життя, творячи і виповнюючи тим зміст ідеї нації. Наступ воюючого зла і злочину з центру всесвітньої змови, столиці Антихриста — Москви оце скріпився, забираючи з-посеред наших воюючих когорт, з-посеред української спільноти — Найкращого з неї, Великого Покійника, що Його сьогодні прощаємо на дорозі до іншого життя, вічного, з якого Його дух супроводжатиме далі нашу боротьбу аж до перемоги і помагатиме нам усім в інший, як смертні люди привикли, спосіб.

Ім'я Бандери — символ сучасної антимосковської боротьби України за її державну незалежність і волю людини. Своєю революційною діяльністю Він упродовж довгих років на провідних постах організованого українського

революційно-визвольного руху з найвищою особистою посвятою, відвагою, ризиком і очайдушністю — найперше в Українській Військовій Організації (УВО), а потім в ОУН, як Крайовий Провідник і Крайовий Комендант, згодом Провідник всієї ОУН чи Голова Бюро Проводу ОУН і ЗЧ ОУН — формував політичне й організаційне обличчя ОУН. Ні присуд смерті, ні німецькі концтабори, ні мученицька смерть Його двох братів у концтаборі Авшвіц і брата Його Достойної Дружини в Бригідках не захитали Його на революційному шляху. Він ішов непохитно до мети, не зважаючи на жадні труднощі, ні хвиливі невдачі.

Він був сильний собою, своїм духом, стояв як скеля серед розбурханого моря, об яку відбиваються хвилі, був прибіжищем для тих, хто сумнівався і вагався, даючи завжди їм щось зі своєї віри в українську Правду. Він виріс поза рамки революційної ОУН, став загальноукраїнською власністю, речником волі всього воюючого народу. Силу Він черпав із глибокої релігійності, що Його ціхувала. Християнство було нерозривною частиною Його духовости, віра в Бога і християнська мораль — критерієм Його поступування. Його глибинний патріотизм, Його націоналізм був інтегрально поєднаний із християнством. Він був свідомий того, що проти Москви, центру воюючого безбожництва і тиранії, можна успішно боротися тоді, коли Україна черговий раз ствердить своє історичне післанництво на Сході Європи — боротьбу за Христа проти Антихриста-Москви.

Його зір завжди був спрямований на Рідні Землі, які є основою нашої сили. Розбудові революційної акції в Україні була присвячена Його головна увага. Він докладав усіх зусиль, щоб там якнайвсесторонніше розбудувати планоно і систематично революційний потенціал. Після смерті сл. пам. Т. Чупринки Він вирішив перейти на Рідні Землі і тільки непоборні в той час технічні труднощі і спротив Проводу внеможливили це.

Він був не лише небуденний революційний організатор, але не менше передбачливий теоретик української національної революції. Українська революція мислилася Йому в широкому фронті всіх уярмлених Москвою і комунізмом народів, тому Він був однаково щирим і гарячим прихильником і пробоевиком ідеї АБН, якому в усій своїй діяльності спішив з поміччю. 1941 року Він був ініціатором першого журналу уярмлених Москвою націй, що поширювався за тодішньою залізною заслоною, підготовляючи тим чином ідейний ґрунт під конференцію поневолених націй 1943 року і створення АБН. Україна була для Нього революційною світовою проблемою. Він однаково бажав волі і незалежності національної як своїй Батьківщині, так і всім іншим поневоленим Москвою і комунізмом народам, уважаючи нашу долю нерозривно пов'язаною з долею усіх інших уярмлених большевизмом країн.

Національна революція була для Нього аксіомою, як шлях до визволення. Ставка на власні сили — не тільки святковою заявою, але всією своєю динамічною натурою, яка ніколи не знала і не любила спокою, Він здійснював цю концепцію.

Коли в 1941 році зустрілися два жорсткі імперіялізми на полях України, Він став мужньо на базі двофронтової боротьби, започаткованої Актом 30 червня 1941 року. Революцію Він розумів, як всеохоплюючий зрив всього народу і всіми ділянками його життя, тому вже в 1932 році Він різко підтримує в ОУН тенденції всебічного поглиблення націоналістичного, революційного руху, переключаючи його з передусім технічно-революційних актів на могутній, всеобіймаючий рух найширших кіл українського народу, на масові акції проти окупантської системи. Націоналістичний рух набирає в той час живого тіла, він пов'язується новою течією з душею і тілом широких мас народу. Однаково сильно акцептує Він теж пряму збройну боротьбу в технічно-революційному аспекті, щоб постійно пригадувати народові про те, що тільки збройна сила остаточно забезпечить нам перемогу. З окупантами, як він сказав на судовому процесі, нас розсудить залізо і кров!

Він плекав культ збройної сили, мілітантний дух народу. Всяка літеплість, м'якість у відношенні до ворога — була Йому чужою.

Київ був для Нього центром в усіх Його плануваннях. Це був соборник

чину, а не фрази. Він, уже як Крайовий Провідник ОУН, ініціює спроби єдності революційної дії ЗУЗ і ОСУЗ.

В усіх переломових рішеннях — Його слово завжди було за революційною, безкомпромісовою течією, за революційним, безкомпромісовим супроти ворога шляхом дії. Він мав мужність рішати і брати відповідальність за рішення і не відпекуватися, ані не складати вини на інших за евентуальні невдачі.

Як був Він безоглядним супроти ворога, так умів Він кожний добрий почин інакше думаючих українців доцінити, бути толерантним для думки інших, усіх, хто зі шляхетних мотивів трудиться для добра української справи, не зважаючи на те, що ті люди виходили з інших, ніж наші, позицій.

Він глибоко вірив, як християнин і український націоналіст, у шляхетні первні української людини і повторяв не раз, що у вирішальні моменти історії справжні патріоти відкладуть свої групові розходження і інтерес нації поставлять понад партикулярне.

Програмові питання української революції лежали Йому не менше на серці й до скарбниці ідей українського націоналізму Він дав поважний вклад. Його думки, висловлені в різних виданнях і в листуванні з різними частинами і клітинами Організації, зібрані колись в одне, дадуть повний образ Його поглядів, що творитимуть політичний заповіт.

Степан Бандера — легендарна постать української революції — не був суворою людиною. Він — це трискаюче життя, завжди повний життєрадості; ніщо благородне людське не було Йому чуже.

Він любив родинне життя, понад усе — діти, з якими радо проводив свій рідко вільний час. Це був Його наймиліший відпочинок — побувати серед своєї рідні, з дітьми і дружиною, яка була Його тихою, але не менше великою підтримкою.

Ворог завдав нам великого удару. Москва, вириваючи з-поміж нас підступом і злочином Степана Бандеру, намагається зламати нас духово, думаючи, що українська нація є слабодухом, що її огорне зневіра, що вона спроневериться ідеям Покійника і припинить боротьбу.

Та даремні її сподівання. Покійний був втіленням ідей цілої української нації, якими вона горить, страждає, за які вже мільйони віддали своє життя. Він був еманациєю найкращих з української нації, символом і прапором носцем її. Духом від її духу, кістю від її кости. Він виріс з лона її героїв.

Прапорonosець упав у бою, але прапор боротьби підхоплює ціла нація і понесе його далі, вірна заповітам свого Великого Сина, вірна тому, що Він проповідував і правду чого освятив власною кров'ю. Немає бо більшої правди за ту, яку людина захищає до свого загину. Москва мусіла б знищити всю 45 мільйонову українську націю, щоб убити ідею Покійника. В епоху коекзистенції, коли могутні цього світу прагнуть порозуміння з Москвою і ніхто не стає на захист тих, що воюють і падають, Москва вбиває Керівника Української Національної Революції, свідомо того, що за умов т. зв. мирного співіснування і капітулянтських настроїв на Заході, ніяких ускладнень не буде.

Але вільний світ мусить тямити, що смерть Бандери — це грізне мemento морі для всіх, хто не підтримає нашої боротьби. Злочин Москви в цей час — доказ, що вона готується до недалекої розправи з Заходом. Чи Захід це зрозуміє?

Над могилою Степана Бандери ми ще раз підносимо голос перестороги для всіх тих, хто відповідає за долю вільного світу, які своєю теперішньою політикою ведуть вільний світ у провалля. Найбільшою пересторогою — оця могила.

Вбиваючи Керівника Української Національної Революції, Москва черговий раз кинула визов Воюючій Україні, всім українським націоналістам-революціонерам, цілому українському народові. І ми цей визов приймаємо!

Ні підступом, ані терором, ані вбивствами, ні іншого роду залякуванням не вдасться Москві послабити нашої визвольної-революційної боротьби, нашої антибольшевицької і антимосковської акції! Ми, як і вся Воююча Україна, як і наші друзі з АБН-у, будемо йти незламно, непохитно нашим шляхом,

будемо безстрашно продовжувати нашу дотеперішню безкомпромісову боротьбу на життя і смерть з Росією.

Ген аж по сибірських концтаборах, по всій тюрмі народів — знане ім'я Бандери, як несплямленого прапора антибольшевицької української революції. І цей прапор тепер ще і Його геройською смертю, кров'ю освячений.

Майбутнє завжди належало тим, хто смертю смерть перемагав. Бандера живе для нас, революціонерів, для Воюючої України, як прапор боротьби, Він живе і для своїх близьких і рідних далі в ідеї і прикладі.

Ми сьогодні розлучаємося з тлінними останками Степана Бандери, але Він житиме далі в наших серцях, в душах українського народу, і цього Степана Бандери ніяка брутальна, фізична, варварська сила Москви вирвати з-поміж нас неспроможна.

Не лише пам'ять про Нього, але дух Його житиме в народі!

Я прощаю Тебе, Друже Провіднику, у Твоєму переході в нове життя Твоє і в дальше життя в українській нації, від усієї Організації Українських Націоналістів революціонерів по той і по цей бік залізної заслони.

Я прощаю Тебе від Воюючої України, і врешті від нас, старої ще живучої гвардії української революції, яка вмирає, але не здається, — яка більше тридцяти років стояла з Тобою плече об плече на фронті боротьби, і від себе особисто.

У стіп тієї могили клянемося — не спочити раніше, поки у нашому святому великому Києві знову не будуть піднесені українськими революціонерами переможні прапори і наш тризуб осяяний хрестом і поки не запанує воля і національна незалежність у всіх країнах — членах АБН, поки не буде знищене царство Сатани — його центр Москва! Поки московська імперія усіх видів і кольорів не буде рознесена і на її руїнах не будуть відновлені самостійні соборні незалежні держави всіх народів.

Заповіт цей ми виконаємо і з шляху боротьби нас ніхто і ніщо не заверне.

Як останній наш салют складаю на Твоїй домовині воду із Чорного моря, бурхливого українського моря, як бурхливим було усе Твоє життя. А поруч неї грудку землі з України. Хай це пригадає Тобі Твою рідну далеку Україну, а чужа земля хай буде Тобі легкою!

*Останній привіт від колишніх бойових друзів з УВО,
що його передав інж. М. Кравців з Канади*

Дорогий Друже Степане! Ти відійшов від нас дорогою Голготи України, лишаючи на ній гарячий крові слід. Та Божі діла незбагненні. Своему Синові Бог дав силу будити до життя мертвих. Тебе ж, Великий Сину України, вибрав Господь, щоб будити до життя сонних, приспаних земляків Твоїх на чужині, і притуплених злиднями земляків в Україні і спонукувати їх до чину. Ти, Дорогий Друже, своєю жертвовною смертю будуєш новий величний храм моральної сили і бойової здатності.

Твоя праця була силою обставин закрита перед людським оком. І тому не одному здавалося, що нічого не діється, що немає ніяких чинів, великих діл для нашої Батьківщини. І шойно — немов на глум! — треба було аж ворога, який показав би: тут є сила України!

Без почестей, без признань, без блиску й похвал, відокремлений разом з Родиною від усього, чим, можна б сказати, живе й радіє земна людина, Ти проводив у муравлиній, мозольній праці свої дні. Ти був втіленням скромности, що є притаманністю лише великих людей. Не лаври стелили Твою, Друже, дорогу, але терни, найколючіші таки від своїх.

Працю Твою бачив Бог і оцінив її. Сатана відчув небезпеку і злякався та вислав у вигляді нашого натяжчого ворога — Москви своїх слуг, щоб знищити Твоє тіло. Одначе вони не змогли вбити Твого духа, який завжди буде з нами, Твоїми старими друзями з УВО, з усіма Твоїми воїнами.

Спи спокійно, Друже, Ти безсмертний в українських серцях. Ціла Україна плаче по Тобі, але не слізьми розпуки, жалю і болю, лише криком нашого Пророка: «Вставайте, кайдани порвіте», бо наближається час великого вирівняння, наближається суд, дні великої помсти.

Промова генерального секретаря ЦК АБН князя Ніко Накашідзе

Вельмишановна ласкава Пані, Дорогі українські Друзі, Приятелі і Співборці!

Від імени Центрального Комітету Антибольшевицького Бльоку Народів і його споріднених організацій, провід яких є за кордоном, та від організацій Приятелів АБН в Сполучених Штатах Америки, Канаді, Австралії, Новій Зеландії і Делегатур АБН у всіх країнах Європи, Середньої і Південної Америки, мені доручено передати Великому Синові Українського Народу, Степанові Бандері, останній привіт і попрощатися з великим Покійником.

Не хочемо тут, перед відкритою могилою, говорити про наш біль, бо ми — борці-войовники, на яких чигає смерть. Кожний з нас мусить це зглибити. І це не було в душі полеглого Друга, щоб ми піддавалися смуткові, але щоб ми завжди стояли в бойовій готовості.

Хто був вояком на війні, той знає біль серця, коли біля нього паде побратим, влучений ворожою кулею. Цей біль є у нас, цей удар у серце ми відчуваємо. Але боротьба йде далі і ми мусимо далі боротися.

Змістом і суттю життя Степана Бандери було добро Його народу й для народу Він з-зарання літ посвятив своє життя. Тепер ми чуємо, що це було «авантюричне життя»! З якого-то часу є авантюрою боротьба за національне і політичне визволення народу й за соціальну справедливість для людей? Чи боротьба за свободу уярмлених і обезправнених людей є авантюрою, чи найвищим сенсом людського існування? Чому ж є «авантюрою» вимога для наших народів тих самих прав, які існують для всіх у цивілізованому світі?

Степан Бандера не жив «авантюричним», пригодницьким життям, але життям національного революціонера і борця за свободу. Змальовуючи в сумнівному світлі нашого Покійника та лаючи нас, ті панове сподіваються, що цим способом вони добавлять дещо до відпруження світової ситуації і здобудуть собі ласку московських верховодів. Побачимо, як далеко зайдуть з цим ті особи, і чи вони чогось досягнуть. Чому не звертається уваги на чужих людей, чому не шанується національних почувань інших? Наш Друг, забитий скритовбивниками, терпів великі знущання в концентраційному таборі, але ми ніколи не чули від Нього ні одного лихого словечка проти цього народу (німецького — ред.), ніколи Він цьому народові не закидав якоїсь провини. Чому відштовхується від себе приятелів, чому є постійне намагання втратити цих приятелів? Нам радять поводитися спокійно, не робити нічого злого поневолювачам наших народів і тоді й нас нічого злого не зустрине. Від нас вимагається повного підкорення. Але їм наперекір ми не будемо мовчати і, як довго наші народи страждають та домагаються національної свободи, так довго ми з непослабною силою будемо боротися. Ми ж є речниками і легітимними заступниками наших народів у вільному світі і ми свідомі своїх обов'язків.

Як далекозорий політик, Степан Бандера збагнув, що боротьбу за національне визволення можна вести лише спільно з іншими, поневоленими Москвою, народами, і з цією метою Його Організація ОУН ще в 1943 році встановила контакти з представниками цих народів, а в 1944 році створено Антибольшевицький Блок Народів.

Після війни до АБН приєдналися теж організації т. зв. сателітних країн так, що постало міжнародне об'єднання народів, яке щільно пов'язане дією з антикомуністичними організаціями Азії, Америки, Європи і яке з ними спільно веде боротьбу.

Заступники народів в АБН стояли під час війни на різних сторонах, але вони віднайшли себе якраз тому, що як націоналісти і національні борці, були свідомими своїх обов'язків перед своїми народами.

Великий Син українського Народу загинув у боротьбі, Він відійшов від нас в інший світ, але назавжди залишиться з нами.

Ми засвідчимо Йому нашу приязнь вірністю до Його Українського Народу.

Прощаємося з Тобою, нашим Великим Другом і Співборцем, але так, як Ти житимеш завжди серед свого Українського Народу, так житимеш теж повіки серед нас!

Промова болгарського представника, в ЦК АБН д-ра Дмитра Вальчева

Від імени центрального представництва Болгарії з пошаною схиляю голову перед жертвовною смертю легендарного українського національного революціонера, Степана Бандери. Ми, болгари, мали честь і змогу протягом десяти років діяти плече об плече й разом боротися з очолюваною Ним Організацією Українських Націоналістів у лавах Антибольшевицького Бльоку Народів.

Ця жертвна смерть є дальшим милевим каменем на шляху українського визвольного руху. І напевно вона не буде останньою. Бож завжди національна визвольна боротьба вимагає жертв життя і крові, а якраз жертвний похід українського народу був особливо важкий і повний страждань.

Однак вороги помиляються, коли думають, що вони зможуть з допомогою цього роду скритовбивства припинити нестримний похід національно-визвольної революції. Не зважаючи на те, якою великою не була б індивідуальність Полеглого, свята боротьба за національне визволення і самостійність українського народу вестиметься тепер з ще більшою рішучістю. Після цього нікчемного скритовбивства ми теж хочемо ще міцніше й наполегливіше стояти в спільних лавах визвольної боротьби. Коли я кажу «ми», то не мислю при тому лише про «гурток емігрантів», як нас звичайно називають на Заході, але думаю про мільйони чоловіків і жінок наших народів, — про двісті мільйонів закріпачених людей поза залізною заслоною, які відчують так само, як і ми, які хочуть і є готові у вирішну годину розплати ступити на великий жертвний шлях проти тиранії — за свободу.

Прапор, що його ніс полеглий Бандера, навіть після Його смерти знаходиться в сильних і вірних руках. Його понесуть далі, поки ідеал визволення не буде одного дня здійснений. Запорукою цього є рішучість Його друзів, які в цю годину зійшлися з усіх країн світу, щоб на могилі свого полеглого Провідника присягнути вірність і готовість до боротьби.

Правда, в українській еміграції теж панують внутрішні непорозуміння і міжусобиці, але якщо досі були сумніви й спори щодо шляхів і методів визвольної боротьби, то якраз це скритовбивство дало, на звичайний людський розум, незбитий доказ, що якраз шлях Бандери і Його руху — правильний! Бо це єдиний шлях для знищення тиранії, це «шлях перемоги», як зветься і пресовий орган Його організації. Це те, за що Бандера мусів заплатити своїм життям.

Спи спокійно, Великий Провіднику української національно-визвольної революції! Діло, за яке Ти загинув, перемаже!

Промова Вели Каюм-Хана, президента Національного Туркестанського Комітету Єдності і заступника голови ЦК АБН

Глибоко зворушений, в невимовному болю, прощаюся з Вами, мій найдорожчий Друже, Степане Бандеро.

В моїх вухах ще дзвенить Ваш голос. Розмовляючи з Вами дві години перед смертю, ми не передбачували, що це була остання наша зустріч. Ще бачу Вас, повного енергії і бойового духа, повного надій, завзяття, що ним горіли Ваші очі. Вбивники знищили Ваше тіло, але Ваш Дух, Ваші ідеї і Ви самі будете завжди поміж нами. Нехай Великий Господь допоможе здійснити якнайшвидше Вашу святу ціль, за яку Ви жертвували своє життя.

Степане Бандеро, дивіться на нас. Ми виправдаємо Ваші сподівання.

Слово генерала-полковника Ф. Фаркаша де Кісбарнака, голови Мадярського Визвольного Руху, заступника голови Мадярської Ради Оборони, віцепрезидента ЦК АБН

Від імени Мадярської Ради Оборони і її Президента, Його Королівської Високости Архикнязя Йосифа, і від імени Мадярського Визвольного Руху складаю оцей вінок і згадую в цій хвилині наші спільні з Українською Повстанською Армією бої, після того, як ми під час другої світової війни уклали

в Карпатах договір. Тоді в боротьбі з московськими імперіялістами і комуністами спільно проливалася українська і мадярська кров.

Я згадую також нашу спільну боротьбу на чужині.

Наш Великий Друг Степан Бандера буде завжди стояти перед нашими очима, як сяючий взірець незламного борця за державну незалежність України і за визволення поневолених народів.

Спочивай у мирі, Степане Бандеро. Твій дух залишається з нами. Твоє мучеництво скріплятиме наші дальші бої.

*Слово представника Словацького Визвольного Комітету
д-ра Чтібора Покорного*

Глибоко вражені стоїмо перед могилою великого Провідника українського визвольного руху, Степана Бандери. Я вважаю великою честю для себе, що мене уповноважено скласти від Словацького Визвольного Комітету і широкої словацької громадськості глибоке співчуття засмученій Родині замордованого українського революціонера і провідника, Його співробітникам і всьому заприязненому українському народові.

Смерть Героя Степана Бандери є великою втратою не лише для української нації, але також для нас усіх; втратою, що наповняє наші серця болем. Але хоч нашим ворогам вдалося вбити тіло Степана Бандери, вони неспроможні знищити Його дух і Його ідею. Ідеї Степана Бандери будуть жити і переможуть. Його дух запалить українську націю в її боротьбі за визволення фанатичною завзятістю і жертвністю.

Ім'я Степана Бандери увійшло не лише в історію української нації. Воно блискучо і переможно записане в історію великої антикомуністичної визвольної боротьби наших поневолених народів. Хай буде вічна слава Його світлій пам'яті! Хай Господь веде Його терплячий народ до перемоги, до свободи і щасливої національної майбутності!

*Слово представника Спілки Об'єднаних Хорватів
полковника. Кольмана Біліча*

У найглибшому смутку стоїмо ми, хорватські емігранти, перед могилою великого і невгнутаго українського Борця за волю та Героя, одного з найвидатніших мужів сучасности, нашого дорогого Друга Степана Бандери, який все своє життя присвятив і жертвував для добра своєї любої Батьківщини, України, і свого хороброго Українського народу.

Колись Його ім'я буде записане в історії Його Батьківщини, України, золотими літерами, бо Він був відважний провідник своїх земляків, славних борців за волю, бандерівців, які поширили славу своєї країни в усьому світі.

Але доля вирішила інакше. Сьогодні ми всі примушені жити на чужині, щільно пов'язані між собою в одних лавах під керівництвом Президії Центрального Комітету АБН.

Відійшов від нас великий Борець за свободу, але Його світлий дух далі вітатиме над нами. Ми будемо наслідувати Його славні чини й боротьбу. Ми не забудемо Його ніколи. Його життя — це була безперервна праця, Він ніколи не думав про себе, задивлений у святий обов'язок помагати іншим. Тож хай спочиває в спокою!

Промова д-ра Йона Ф. Еміліяна, представника румунів

Степан Бандера, хоробрий борець за свободу й захисник вільної, незалежної України, загинув. Але Його ім'я перейде в легенду й перетриває століття, як це сталося з чудовими думами запорожців, з піснями про героїчні постаті — Тараса Бульбу чи Івана Мазепу.

Бандера є для нас усіх дороговказом: Він показав нам, що ніколи, до останнього свого віддиху, не можна припинювати боротьби з московським більшевизмом.

І якщо ми сьогодні стоїмо тут, над могилою Бандери, по боці українців, у такому самому схвилюванні і смутку, як вони, то робимо це не тому, що ми є «емігранти» чи «політичні авантюристи», але тому, що ми є речниками 120 мільйонів проданих і проторгованих людей, для яких Степан Бандера був символом і залишився символом волі і боротьби за волю.

Ми, румуни, зібралися ось тут, щоб виявити Покійному, як останній привіт, наше бажання і тверду постанову спільно з іншими, виданими на поталу большевикам, народами боротися за свободу всіх!

*Слово виголошене секретаркою Англо-Українського Товариства,
Вірою Річ*

Від імени Англо-українського Товариства, в якому з гордістю об'єднуються англійці з свободолюбним українським народом, прибула я сюди, щоб віддати останню пошану полеглому Героеві Степанові Бандері, життя якого було вщерть виповнене любов'ю до свободи, ідеалів української самостійності, безмежною посвятою для країни, з якою ми з'єдналися.

Україна уболіває з приводу смерті Степана Бандери, одного з найхоробріших та найвидатніших. Але й цілий світ повинен уболівати над втратою Того, хто був таким заподадливим в обороні ідеалів волі і свободи, тих дорогих для всього світу вартостей.

Відаючи честь пам'яті Степана Бандери, англійський народ вшановує Його не тільки, як союзника в обороні вільного світу від загрози московського більшевизму. Ми віддаємо честь Тобі, Степане Бандеро, як нашому оборонцеві, бо, захищаючи Твою українську землю, Ти захищав увесь вільний світ.

Хай Твій блискучий приклад захоплює всіх тих, хто, без огляду на те, в якій країні живе, плекає ідеали свободи і незалежності, ідеали такі дорогі для обох наших націй. Хай Господь обдаровує Україну ще іншими такими Героями, поки не закінчиться боротьба. Англійці будуть горді, коли наступить хвилина привітання українських приятелів як рівних партнерів у вільній сім'ї народів.

Степане Бандеро, прийми це останнє привітання і пошану від англійського народу.

Від англійського народу: Слава Степанові Бандері, великому українському Патріоту!*

*Слово голови Організації Оборони Чотирьох Свобід України
проф. Івана Вовчука з США*

Достойна Подруго Великого Мужа та Вельмишановна жалібна Громадо! Підступна рука відібрала від нас того, хто вірив в Україну, боровся все життя за неї, творячи непроминальні діла для того, щоб українська національна ідея знайшла свої завершення в Українській Суверенній Державі.

Глибини втрати, що її зазнала нація й Організація Українських Націоналістів, яку протягом довгих років вів Покійний у битвах за українську ідею, нині зміряти важко. Ця втрата з кожним днем все більше й більше буде показуватися важко заступимою. Український народ говорить: «Горе — море; пий його, не вип'єш». І от це горе Україна п'є вже двісті п'ятдесят років. П'ємо горе, бо віри в себе, в свої сили не маємо, а не завжди і не всі її плекаємо. В двадцятому столітті воно приходиться періодично через дванадцять, одинадцять і дев'ять років. Підступна Москва забирає від нас тих, хто став на чолі нації в змагу проти московської окупації. Нинішня втрата прийшла в час, коли психозу миру по-московському так широко впорскнуто в т. зв. західній світ.

Втрата сталася в центрі Європи. Помиляються ті, хто цю втрату ставить окремо, ізольовано чи випадково від поразки під Полтавою, 250 років тому. А коли так, то т. зв. вільний світ мусить пам'ятати, коли хоче оборонити себе від подібних трагедій, що їх початок лежить під Полтавою.

* Останнє речення відчитала Віра Річ по-українськи.

На такі поширені тепер розмови про мир, ми, стоячи у могили Великого Мужа України, можемо сказати всьому світові слова стародавньої остороги: «Коли говорять про мир — мир, то прийде на них пагуба».

Про Покійного не буду говорити, бо про Нього найкраще говорять діла й то тут і там, в Україні, де армія Його побратимів стоїть у змагу проти сильного підступного ворога, московських большевиків. Скажу лише одно, що Покійний відрізнявся від многих найістотнішим: силою своєї віри в Україну і її ідеї. Ми часто говоримо, що любимо Україну. Але кожний любить Україну по-своєму. І Пушкар любив Україну. По-своєму любить Україну Москва, затискаючи навколо неї окупаційні обручі так, що все духово живе та національно творче ледве дихає. Можна любити і хворого приятеля, не вірячи в його видужання. Покійний вірив в Україну, в її неминуче відродження і державне усамостійнення. І ця-то віра натхнення одухотворяла його, а через нього і цілі когорти українських націоналістів, підривала їх на боротьбу, на чин, на творчі діла.

Втрата велика, а тим більша вона ще й тому, що не маємо свідка, як ворог умертвив дуже досконалим і підступним засобом цього Великого Мужа. Печаль наша велика, але з неї має зродитися ще більша віра, творчі діла, щоб ідея, за яку впав Провідник Степан, найшла своє завершення у маєстаті Української Держави.

Я благаю Вас у смуткові викресати в собі віру, плекати розумну волю. Цим виконаємо наш обов'язок, стоячи в поклоні тлінним останкам Покійного.

Слово голови Ліги Визволення України д-ра Романа Малащука з Канади

Від української громади з далекої Канади приношу і складаю Тобі, наш Батьку Отамане, наш глибокий поклін і останній салют.

Ти впав на передовій стійці боротьби, але ідея, за яку Ти згинув, живе і житиме поки сонце на небі, а Твої воїни на землі. Вони підняли закривавлений прапор, що випав з Твоїх рук, і понесуть його нестримно та донесуть його аж до кінцевої перемоги.

Веди нас, наш Отамане, до дальшої боротьби!

До перемоги ми дійдемо напевно. Бо невмирущий є український непереможний дух і тверді та невгнуті його борці. Ворог, що вбив Тебе, не зламає нас і не зіб'є зі шляху, яким Ти нас провадив.

Слово секретаря Союзу Українців у Великобританії інж. Т. Кудлика

Сумна українська громадо!

Сьогодні випав мені сумний обов'язок прощати на вічний спочинок від української спільноти та всіх українських установ у Великобританії найбільшого сина України, Провідника Організації Українських Націоналістів, Степана Бандеру, який був для нас маяком серед розбурханого моря, що вказував правдивий шлях у нашій повсякденній праці для добра українського народу, в боротьбі за волю і суверенність поневоленої, але нескореної України.

Прощаючи Тебе, наш Провіднику, дозволю собі заявити, що своєї праці не припинемо, а Ти будеш для нас не лише символом боротьби, а й провідною зорею, яка всіх нас вестиме до золотоверхого Києва у вільній, ні від кого незалежній Україні.

Прощай! Хай чужа земля буде Тобі легкою!

Слово голови Об'єднання Українців у Голляндії д-ра Омеляна Кушпету

Жалем прибіта Родино, жалібна Громадо!

Мені доручили українці з Голляндії віддати останній салют Великому Синові українського народу, сл. пам. Степанові Бандері, та попрощати Його на останню дорогу.

Вістка про загин цього Великого Патріота великим болем пройняла нас усіх в Голляндії. Новий удар московського ворога потряс усіма. Їм не хочеться вірити, що Той, хто в травні минулого року виголосив слово на могилі сл. пам. Євгена Коновальця, в Роттердамі, відійшов від нас.

Обурення огортає всіх, що москалі продовжують скритовбивчі методи, хоч українці свідомі того, що це виходить з ментальности імперіялістичних загартників-гнобителів.

Відповіддю українців на цей злочинний акт буде ще завзятіша праця для добра визволення України, за яке згинув сл. пам. Степан Бандера.

Вічна слава Великому Покійникові!

Прощай, Великий Сину України!

*Слово голови Об'єднання Українських Робітників у Франції
Івана Поповича*

Дорогий Провіднику, в безмежному жалю прощаю Вас від українського громадянства у Франції, а зокрема від українського зорганізованого робітництва на чужині та мільйонів українських робітників на Батьківщині, які в історичному «зверненні Воюючої України» доручили нам репрезентувати їх у вільному світі.

Запевняю Вас, що українське робітництво, яким Ви так турбувалися, не перестане й далі діяти, щоб завершити ідею, якій Ви присвятили всі Свої сили і для якої Ви віддали життя.

Нехай чужа земля, з грудкою рідної, буде Вам легкою!

*Слово голови Центрального Представництва Української Еміграції
в Німеччині проф. Юрія Студинського*

Високодостойна Пані і діти Великого Покійника!

Деякі люди, вибранці долі, мають своє велике й окреме призначення. До таких належав Степан Бандера, що був назначений стигмою величини і величності. Він умів поривати за собою українську молодь, Він став символом боротьби за самостійність України. Сьогодні замкнулося коло його життєвої дороги і Він увійшов у Пантеон мучеників за волю України, в ореолі слави, вбитий ворогом. Ми свідомі, що здійснення самостійности України викликало б повний переворот у політичній, господарській, соціальной і культурній констеляції Східньої Європи та надало б цілому континентові іншого ходу подій, тому ворог нищить наших передових людей.

Насамперед впали револьверові постріли, опісля вибухла бомба, а тепер діє отрута.

І хоча стоїмо сумні над відкритою могилою Великого Сина України, то одночасно ми пройняті почуттям гордості й переконані, що ідея самостійности України, за яку віддав своє життя Степан Бандера, та за яку бореться український народ, не вмере, вона принесе справедливий політичний лад для цілої Східньої Європи.

Я маю честь скласти цей останній поклін Степанові Бандері від імени Центрального Представництва Української Еміграції в Німеччині.

*Слово голови Братства колишніх Вояків УПА ім. Св. Юрія Переможця
сотенного Миколи Фриза-Вернигори*

Високодостойна в смутку Родино, Дорогий Друже Провіднику!

Дванадцять років тому, якраз восени, прийшли з Рідних Земель вояки і старшини рейдуючих відділів УПА і принесли першоджерельні вістки про збройну боротьбу, про її розмах. Ми були дуже щасливі, що особисто могли звітувати нашому Провідникові і переконатися про Його великі якості та про Його докладне знання справ, що стосувалися цілоти нашої боротьби на Рідних Землях. Ми бачили, як Ти, Дорогий Друже Провіднику, радів усіма нашими успіхами, боляче переживав наші неуспіхи і втрати.

А тепер, коли жовкне листя, п'ять днів тому дійшла до нас, колишніх вояків УПА, що живуть на чужині, сумна вістка, яка до глибини потрясла нами, що лютий ворог скрито і нікчемно обірвав нитку Твого творчого життя.

Ми свідомі того, що боротьба за державність вимагає жертв, але втрата Тебе, Дорогий Друже Провіднику, є надто болюча, хоч жертва Твого життя є доказом, що Ти був найвірнішим втіленням ідей і боротьби за наше державне визволення.

Я прощаю Тебе, Дорогий Друже Провіднику, від вояків і старшин УПА, що стоять на полі бою, і від колишніх вояків і старшин УПА, що тепер живуть розсіяні на чужині і деякі з них тут прибули. Наші серця стиснені невимовним болем, що не можуть прощати Тебе наші виструнчені бойові сотні, що не чуємо їх прощальних сальв. Та прощаємо Тебе, Дорогий Друже Провіднику, хоч тихим, але вояцько-щирим, глибоко жалісним биттям наших сердець. Ми горді в нашому глибокому смутку, що Ти до останнього свого віддиху був вірний голошенням і здійснюваним Тобою великим ідеям.

У стіп Твоєї дорогої для нас могили ми врочисто прирікаємо, що черпатимемо з криниці Твого духа і твердої віри нашу бойову насагу, посилимо наше завзяття і боротьбу за наше державне визволення продовжуватимемо до успішного завершення.

9. «ТИ — НАША СПРАВА!»

Реакція українців у вільному світі на смерть Степана Бандери була одностайна й неподільна.

«Внутрішньоукраїнський фронт оточує пам'ять Степана Бандери суцільним перснем, готовий відбити всякі спроби знеславити Його та Його спадщину. Українська еміграція теж відчула, свідомо або й несвідомо, чим був для українського народу Степан Бандера; відчували це навіть ті, що з причин ідеологічних чи політичних розходилися з поглядами сл. пам. Степана Бандери. Вістка про його смерть схвилювала всіх, бо кожний зрозумів, що ворог націлюється в наше серце і намагається обезголовити життя тут, на еміграції. Щойно сьогодні, по тій трагічній для нас втраті, добре видно, як багато надіялись ми від скромної в житті, але могутньої силою духу й віри постаті Степана Бандери. А це і є перші знаки Його посмертної перемоги.»*

«Не зважаючи на болючі розходження і поділи, український фронт визвольної боротьби являє собою суцільність і всяка втрата викликає загальний жаль і хвилювання, — твердив у той час пресовий орган ОУН під проводом полк. Андрія Мельника.** Сл. пам. Степан Бандера був постаттю незвичайно оспорюваною, довкола якої концентрувалися різноманітні пристрасті... Та, не зважаючи ні на що, Степан Бандера належав до справжніх революціонерів. Він міг помилятися, але не схибив зі шляху чинної і безкомпромісової боротьби. Тому його смерть викликала біль у співробітників, друзів, послідовників та приятелів, щирий жаль навіть найзавзятіших противників і радість ворогів, бо ж не стало непересічного борця визвольного фронту революційної боротьби.»

Суцільність у поглядах і реакції української спільноти виявилася тоді, між ін., у висловах щирого співчуття, які сотнями наспіли з усіх майже країн вільного світу до родини Провідника, членів Проводу ЗЧ ОУН, редакції «Шляху Перемоги» та редакцій інших часописів, а навіть окремих осіб з рядів Визвольного Руху, численні посмертні згадки в пресі й повідомлення. Висловлювали співчуття люди різних станів і професій, з різних суспільних прошарків без різниці на політичні переконання — від високих церковних достойників, державних мужів, політиків, науковців, мистців, кол. вояків,

* З промови Григорія Драбата, гол. редактора журналу «Визвольний Шлях», Лондон.

** «Українське Слово», Париж, ч. 937 з 25 жовтня 1959 р., стаття «Обставини смерті Степана Бандери».

аж до звичайних робітників і селян включно.* Не рідко це співчуття виливалося у віршованій формі, висловлюючи найкращі людські почування.**

Щирі, дружні слова співчуття висловили теж численні видатні чужинці. Часопис «Шлях Перемоги» в своїх числах 44 (297) до 50 (303) включно, з листопада й грудня 1959 року, надрукував сім цілосторінкових списків надісланих висловів співчуття. Чимало їх друкували в той час інші українські часописи й журнали на чужині. Для повноти образу цитуємо деякі з них, починаючи відгуками з України.

«Люди плачуть!..» — стверджував лист з України, що його одержала була в листопаді 1959 року редакція «Шляху Перемоги», і ці болючі слова були виявом почуттів широких мас закріпачених у колгоспах українських селян: жалю по втраті Провідника і ненависти до московського окупанта.

«Нехай і наші слова-сльози лягають квітами перед тлінними останками одного з найкращих Синів нашої Батьківщини. Це втрата для нас величезна, але ми знаємо, що на це місце прийде друга людина, так як прийшов Він.» (Лист українця з Польщі.)

«Ми в таборі не мали ані радіоапарату, ані часописів, але ми знали про все, що діється в світі, — писав до знайомих в Англії один чужинець, колишній в'язень московських концентраційних таборів, який жив опісля в одній з сателітних держав. — Вістки були часто спізнені, але для нас дуже цінні... Одного ранку, коли ми копали торф, вартовий з собакою щось сказав до нашого бригадира і за кілька хвилин ми всі довідалися про смерть Провідника сл. пам. Степана Бандери. Наша бригада перша, разом з вояком вартовим, вшанувала хвилиною мовчанки пам'ять великого українського героя. А вчором, у бараці, колишній полковник червоної армії, який був на західних землях України (в'язень), оповів нам про життя Провідника і за що його замордували московські кати. Ім'я Степана Бандери було символом для всіх в'язнів українців і чужинців у московському концентраційному таборі, віддаленому 500 кілометрів від Москви...»***

На чужині першими поспішили з словами розради найвищі ієрархи наших двох Церков: Митрополит Української Автокефальної Православної Церкви Ніканор і Архієпископ Української Католицької Церкви Кир Іван Бучко.

Владика Митрополит вислав на руки члена Проводу ЗЧ ОУН, Ярослава Бенцала листа такого змісту:

«Дорогий Друже! Тількищо одержав Ваше смутне повідомлення про несподівану смерть сл. пам. Провідника Степана Бандери. Поділяю Ваш смуток і шлю Вам і Організації Вашій моє найсердечніше співчуття в Вашому горі.

«Покійний все життя своє віддав безкомпромісовій боротьбі за волю нашого Народу і кращу долю нашої дорогої Батьківщини — України. Молю Бога, щоб за незмінним словом — „Немає більшої любови, як хто життя своє положить за друзів своїх” (Іоан, 15, 13) — оселив Він новоспочилого в Оселях Своїх, де вже нема журби, ні зідхання.

Нехай Господь храниць Вас! Ваш з правдивою любов'ю —

† Ніканор, Митрополит»

*

Високопреосвященний Архієпископ Кир Іван Бучко з Риму склав вислови свого співчуття в листі до голови ЦК АВН-у, Ярослава Стецька:

«Зворушений до глибини душі найсумнішою вісткою про несподівану, скоропостижну смерть бл. пам. Степана Бандери, чільного Провідника ОУН, висловлюю оцим письмом на Ваші руки для Хвального Проводу ОУН мої щирі спочування болю і смутку з приводу такої тяжкої втрати.

* Див. сторінки 504 і наступні.

** Див. сторінки 570 і наступні.

*** Автентичний лист є у власника, прізвище й адреса якого нам відомі.

«Рівночасно дуже прошу Вас, Пане Президенте, висловити мої найглибші спочування для Вельмишановної Пані Ярослави Бандери й її добрих діточок і запевнити їх, що в моїх скромних молитвах не перестану благати Милосердного Бога за спокій душі Покійника і за вічну нагороду для нього в небесному царстві за його гарячу любов до Бога й до нашої любої Батьківщини України...

З цілого серця благословлю всім добром —
 відданий у Христі Господі брат і слуга
 † Іван, Архиепископ»

*

Представники українських найвищих наукових установ на чужині також висловили свій жаль з приводу великої втрати українського народу:

«Українська Вільна Академія Наук у Німеччині складає Вам своє найглибше співчуття з приводу смерти незабутнього, славної пам'яті Степана Андрійовича Бандери, Голови Проводу ЗЧ ОУН, що передчасно загинув від руки підступного ворога.

«Разом з Вами переживаємо тяжкий біль невіджалованої втрати.
 Вічная і Славная Пам'ять Великому Борцеві за Україну в поколіннях.
 У найбільшій пошані до Вас перебуваю.

Голова УВАН у Німеччині проф. д-р Петро Курінний»

*

«Іменем Українського Технічно-Господарського Інституту в Мюнхені складаю щирі співчуття Проводові та всьому членству Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів з приводу невіджалованої втрати Основоположника і Голови Організації Українських Націоналістів — ЗЧ ОУН.

Проф. д-р Петро Савицький, ректор»

*

«Від імени Української Наукової Ради, від УВАН і від себе особисто прошу прийняти вислови глибокого співчуття з приводу трагічної смерті сл. пам. Степана Бандери. Це велика втрата для Української Нації й ми певні, що майбутня історія України належно й у цілому виявить заслуги Покійного для української справи.

З глибокою до Вас пошаною
 Д-р Ярослав Рудницький, президент» (Канада)

*

Найвидатніший в той час на чужині український поет і письменник Тодось Осьмачка, який під московським окупантом в Україні зазнав жахливих мук і переслідувань, своїм хвилюючим листом дав свідоцтво великій правді:

«Подія страшна, що зчинилася в Німеччині. Стрясла всю мою істоту. Втрата для нашої нації сподіялася незамінима і невіджалувана! Україну підняли із своїх сердець перед очі Бога і сусідів тільки бандерівці під час останньої війни, щоб вона ожила, щоб вона заграла бажанням жити знов... Бо ж не дурно мені говорили селяни на Україні, коли ще німці перший раз арештували Бандеру: «Мабуть пропала Україна, коли арештували Бандеру!» І ось тепер, хто ще плаче чи зціплює зуби, аби не бризнули сльози із віч, тісніше плечем до плеча почуймо себе знов і штурмуймо ворожі облоги тими силами, які ще маємо! Бо хто ж, як не ми, своїй Батьківщині простягне серце своє з допомогою? І хто, як не ми, відігріє її надію на життя і свободу?!

Письменник Тодось Осьмачка,
 року 1959, жовтень 19.»

*

Сестра творця Спілки Української Молоді в нашій Батьківщині, Миколи Павлушкова, який 1930 року на запитання голови большевицького «суду», яку мету мав СУМ, гордо відповів: «Як і старше громадянство, утворення самостійної Держави Української»*, Наталя писала:

* О. Калиник: «Продовжуємо визвольну справу наших попередників», журнал «Авангард» ч. 1-2 з 1955 р.

«Висловлюю Організації Українських Націоналістів своє глибоке співчуття з приводу трагічної смерті одного з найвидатніших борців сучасності за волю українського народу, Провідника ОУН Степана Бандери.

«В наші катастрофальні часи українська визвольна справа вимагає, як ніколи раніш, національної єдності і спільної визвольної дії. Не згадуймо про те, що нас ділить, але те, що нас об'єднує. Хай єдиний український фронт у боротьбі з спільним московським ворогом буде шляхом перемоги і найкращим вшанування пам'яті Степана Бандери.»

*

Ідеолог українського націоналізму наших часів, на творах якого виховувалося покоління Степана Бандери, д-р Дмитро Донцов висловив упевненість у перемозі української нації, кажучи:

«Прошу прийняти вислови мого глибокого співчуття з приводу нікчемного вбивства Степана Бандери руками агентів нашого одвічного ворога. Я є певний, що скоро всі кати України понесуть заслужену кару від трибуналу нації в нашому Києві.»

*

Вражений до глибини душі історичною трагедією народу, видатний історик О. Оглоблин із США писав:

«З почуттям великого хвилювання і смутку довідався я про несподівану й трагічну смерть сл. пам. Степана Бандери. Низько схилиємо голову перед величчю Його діла і величчю Його жертви.

«Як українець і український історик, відчуваю і розумію все значення і ввесь біль цієї втрати й важкого удару, що його ворог завдав нашій нації. «Будьмо сильні! В ці дні жалоби й суму душею і серцем з Вами».

*

Нащадок стародавнього гетьманського роду в Україні, пані Єлисавета Кужім-Скоропадська, Верховний Керманіч Гетьманського Руху на чужині, відчула біль членів ОУН після великої втрати й поділила його з ними:

«Дійшла до мене сумна вістка про таку несподівану смерть бл. пам. Пана Степана Бандери, Провідника Вашої Організації. Висловлюю Вам і Родині Покійного щире співчуття.»

*

«Прийміть від мене мої найглибші співчуття з приводу трагічної смерті Вашого Друга і Провідника ОУН, бл. пам. Степана Бандери. Цей трагічний момент пригадає мені незабутню зустріч, що її я мав у листопаді 1958 р. в місті Сост* у Німеччині з великим українським патріотом, котрий віддав усе, і вкінці життя, для українського народу.

Д-р Іван Кучерепа, посол.»

*

Скромні, але сповнені бажанням найбільшої жертви, слова одного з українських емігрантів в італійському місті Ріміні були висловом тих почуттів, які нуртували в серцях тисячних мас «рядовиків національно-визвольної революції» — робітників, селян і працюючої інтелігенції:

«З глибоким смутком довідався я про несподівану смерть нашого найдорожчого Провідника. Було б краще, коли б смерть замість нього забрала мене хворого. З великим жалем здоровлю всіх братів націоналістів та прошу, щоб вони не покидали своєї праці для добра й визволення нашої Батьківщини. Михайло Мартинів, Ріміні.»

*

«З великим смутком і потрясенням сприйняв я вістку про трагічну смерть Вашого славного Друга і Провідника Вашої і нашої Організації, Степана Бан-

* Восени 1958 р. члени канадійської парламентарної делегації на конференцію НАТО в Парижі, посол д-р Іван Кучерепа й голова делегації посол Джон Пеллет, зустрілися 27. 11. у північно-західньому німецькому місті Сост з Провідником Степаном Бандерою.

дери, ім'я якого було таким дорогим серцю кожного щирого українця в цілому світі.

«З цього приводу висловлюю Вам найщиріше співчуття і запевнення, що в моїх молитвах прохатиму про спокій для Його благородної душі.

Слава Ісусу Христу!

Іван Ортинський, СДБ.»

Ці слова, що прилинули з монастирської келії українського ченця-селезіянина в Італії (Гроттаферрата), є реальним втіленням величнього гасла «Бог і Україна», глибоко закоріненого в серцях і повсякденно здійснюваного в чинах українського народу. В ім'я цього гасла боролася 200-тисячна Армія Степана Бандери, героїчна УПА, яка — як казав один з її вояків, Богдан Гук-Скала — в гордому смутку прийняла вістку про велику втрату:

«Слава Україні! У глибокому жалю і в гордому смутку висловлюю свої співчуття та клоню голову перед свіжою могилою Великого з Найбільших, славної і геройської пам'яті Провідника Степана Бандери. Героєві слава!»

*

Наймолодше наше покоління на чужині — українські діти-школярі й сумівці теж глибоко відчували втрату, що її поніс український народ. Свої щирі почуття висловлювали вони в листах до дружини сл. пам. Ст. Бандери, намагаючись розрадити її. Зразком цих висловів може бути лист учнів I і II класи української школи в м. Квінбіен (Австралія):

«Ми маленькі діти першої і другої класи української Рідної Школи і новаци Юного СУМ-у в Квінбіені, Н. П. В., в глибокім смутку засилаємо Вам, Дорогенька Пані, зі щирих наших серденьток глибоке співчуття. Ми будемо все за Вашого Мужа молитися, щоб пам'ять про Нього і честь ніколи не загинула і серед нас маленьких.

Остаємось на все з щирою пошаною до Вас, наша Люба Пані Бандера, учні I і II класи української школи в Квінбіені:

С. Лисевич, Н. Михайлюк, В. Овчинник, С. Бейсюк, М. Босак, М. Яремчук, Я. Гладенький, В. Михайлюк, П. Ілик, П. Герак, Б. Литвинський, С. Кусий, Б. Вархоляк, К. Яцишин, Л. Демчишин, О. Луцан, К. Бель, Л. Левчук, А. Левчук, І. Вархоляк, І. Надурак.

*

Біль по втраті Провідника висловлювався серед широких кіл українського громадянства не лише в почуттях. Він поривав їх до праці й великої жертовності, про що засвідчують два тодішні листи-документи:

«Дійшла до нас дуже сумна вістка, — яка сколихнула передовсім увесь український народ, — про смерть Великого Сина Української Землі, Провідника ОУН Степана Бандери — писав О. Андрушко з Англії.* Серце стискається з жалю за Титаном нашої визвольної боротьби й обурення на ворогів, які знищили таке дороге нам життя людини... Тяжко собі уявити, що Той, хто був символом і дороговказом для кожного свідомого українця, вже не живе, але не треба падати духом; — праця мусить іти ще з більшою напругою, з більшим завзяттям на знищення нашого найбільшого ворога: червоної і білої Москви! Одначе, смерть Провідника ОУН не тільки не зневірила мене в доцільності нашої визвольної боротьби, але додала ще більшої віри в недалеку перемогу нашої визвольної справи. Щоб матеріально підсилити наш визвольний фронт, жертвую на Визвольний Фонд ОУН одномісячний заробіток в сумі 260 нім. марок і закликаю всіх українців, в міру їхніх спроможностей, зробити те ж саме...»

Почин п. О. Андрушка підхопила суспільна діячка в Парижі, Франція, пані Анна Пастернак, лист якої надрукований в 49 (701) числі тижневика «Українець» з 29. 11. 1959.:

«Я прочитала в «Шляху Перемоги» й «Українцеві» заяву п. О. Андрушкова, в якій він повідомляє, що жертвує свою місячну платню на підсилення нашої визвольної боротьби. З преси я довідалася теж, що вже створений «Фонд Визвольної Боротьби ім. Степана Бандери», ціллю якого буде скріп-

* Див. «Шлях Перемоги» ч. 45 (298) з 8. 11. 1959.

лення та ще ширше розгорнення революційної акції, як на Рідних Землях, так і на чужині. З цього Фонду буде теж забезпечена резервовим капіталом Родина сл. пам. Провідника.

«Це саме і є те, про що я весь час думала, як на похоронах у Мюнхені, так і після приїзду до Парижу, коли я поділилася зі своїми невеселими враженнями з моїми товаришками праці в «Союзі Українок у Франції». Ще там на вальдфрідгофському цвинтарі, коли я гляділа на мертве обличчя сл. пам. С. Бандери — Провідника визвольної боротьби нашого народу, коли я дивилася на закам'янілі з болю лица Дружини та дітей Покійного, коли спостерігала плач тисяч українських патріотів по втраті безстрашного Борця за нашу державу, я вирішила скласти мою скромну місячну платню, в сумі 50.000 франків, на підсилення визвольної боротьби України. І ось тепер, коли довідаюся, що є створений спеціальний Фонд Визвольної Боротьби ім. Степана Бандери, я скеровую туди і мою пожертву.

«Та щоб якнайскорше здійснилися ідеї, для яких жив, боровся і за які своє життя віддав наш Провідник, мусимо всі масово розбудувати фінансову базу нашої визвольної боротьби. І тому я постановила теж звернутися до всіх працюючих жінок-українок у Франції жертвувати на ту ціль скільки хто може: місяць, тиждень, або хоч день свого заробітку й переслати ці гроші на «Фонд Визвольної Боротьби ім. Степана Бандери.» Хай не забракне ні одного прізвища української патріотки на списках тих благородних жертводавців.

«Зі щирого серця дякую сердечно всім тим українкам у Франції, що відгукнуться на моє прохання.»

*

Українська спільнота поза межами України у вільному світі була в той час багата, навіть дуже багата, на політичні партії і партійки, середовища, відлами, течії і т. п., які часто поборювали себе взаємно дуже пристрасним способом, заповнюючи сторінки своїх пресових органів гостро полемічними статтями. У відношенні до ОУН під проводом Степана Бандери, ці політичні партії й організації деколи виступали «солідарно» одним фронтом, побоюючись за втрату своїх впливів серед української суспільності. Треба, однак, в ім'я історичної правди ствердити, що взаємопоборювання серед українців ніколи майже не доходило до таких меж, як це діялося в ті роки серед чужинецьких суспільств: німців чи французів. Що більше, українські політичні сили не раз спромоглися на те, що забували про свою зрізничкованість і свої окремі інтереси й творили одностайний фронт проти спільного ворога — Москви. Так було, наприклад, у 1952 році, коли всі українські середовища й партії об'єдналися в спільному виступі проти біломосковського наступу, так було і в випадку оборони України, її шкільництва, перед русифікацією в 1959 році, чи у випадку протесту проти московського колоніялізму (1961 р.).* Удар, який постиг український визвольно-революційний рух, — смерть Степана Бандери з руки московського скритовбивника, знову зцементувала роздріблену політично українську спільноту на чужині. В обличчі великої втрати українські політичні партії виявили свою солідарність з ОУН, даючи відсіч ворогові. Виявом цієї солідарності були, між ін., вислови співчуття, що їх різні політичні партії вислали до Проводу ЗЧ ОУН:

«В зв'язку з передчасною смертю Голови Проводу ЗЧ ОУН, сл. пам. Степана Бандери висловлюю Проводові ЗЧ ОУН та всій організації моє найглибше співчуття.

З пошаною Іван Багрянний, голова Української Національної Ради.»

«З нагоди несподіваної і передчасної смерті Голови Проводу ЗЧ ОУН, сл. п. Степана Бандери прошу прийняти вислови нашого глибокого співчуття.

З правдивою пошаною

Микола Ливицький,
голова Виконавчого Органу Української Національної Ради.»

* Текст спільної заяви політичних угруповань проти русифікації див. у цьому розділі ч. 33.

Член Проводу Українських Націоналістів під проводом полк. А. Мельника, генерал Микола Капустянський, який під час похоронів Ст. Бандери очолював делегацію від свого середовища, прислав листа такого змісту:

«Просимо прийняти вислови глибокого співчуття з приводу великої втрати, якої зазнали Закордонні Частини Організації Українських Націоналістів з смертю Голови їх Проводу бл. п. Степана Бандери. Слава Україні!»

*

Центральний Комітет Української Револуційно-Демократичної Партії (УРДП), керованої Іваном Багряним, надрукував у своєму органі «Українські Вісті» (Новий Ульм, ч. 82 (1357) з 22. жовтня 1959 року) заяву глибокого співчуття:

«З приводу передчасної смерті провідника ОУН(р) Степана Бандери висловлюємо глибоке співчуття дружині Небіжчика і його рідним та всім членам Організації Українських Націоналістів (революціонерів).»

*

«Президія Центрального Комітету Українського Національно-Державного Союзу просить Вас прийняти вислови співчуття з приводу передчасної смерті Голови Проводу сл. п. Степана Бандери.

Инж. Є. Гловінський, заст. голови УНДС, підполк. В. Татарський, секретар.»

*

«Висловлюємо найглибше співчуття з приводу смерті Голови Проводу ЗЧ ОУН Степана Бандери. Нехай не радіє ворог — загин окремих навіть найвизначніших українських патріотів не зупинить визволення нашого народу, створенню незалежної і соборної держави, якого присвятив своє життя Провідник Вашої Організації.

Вічна і славна Йому пам'ять!

Центральний Комітет Союзу Земель Соборної України
— Селянської Партії.»

*

«Висловлюємо наше глибоке співчуття з приводу тяжкої та болючої втрати, що її зазнала Організація Українських Націоналістів через несподівану і передчасну смерть свого Провідника.

«З сумом і найбільшим жалем схиляємо наші голови перед труною Великого Борця за волю України.

За Управу Союзу Конструктивно-Творчих Сил України:

Д-р П. Кашинський, голова; д-р П. Прокопчук, секретар.»

*

Серед цих українських партій, які пошанували борця за волю Українського Народу, не було лише Української Соціалістичної Партії, яка, хоч дуже нечисленна кількістю членів, належала, як інші, до Української Національної Ради, що вважала себе передпарламентом вільної України. Навпаки, один з членів УСП, д-р Панас Феденко 2. 11. 1959 року вислав до УНРади листа від «Фракції Української Соціалістичної Партії», протестуючи проти того, що голова УНРади І. Багрянний і голова ВО Микола Лівіцький склали родині сл. пам. Ст. Бандери і Організації Українських Націоналістів вислови співчуття.

У своєму листі П. Феденко накинувся на згаданих політиків за їхній шляхетний вчинок, мотивуючи свій напад позиченими від большевиків вигадками,* мовляв:

1) «Тисячі українських громадян стали жертвами братовбивчого терору в

* Для порівняння варто зачитувати таке місце з статті в московсько-большевицькій пропагандивній газетці «За повернення на батьківщину» ч. 91 (380), грудень 1959 р., яка друкувалася тоді в Східньому Берліні: «... Ватажки бандерівщини — організатори масових вбивств в часи німецької окупації свідомих українських громадян, єдиною виною яких було те, що вони відмовлялися бути їхнім знаряддям або служняними наймитами і горнулися до радянської влади...»

Україні за другої світової війни з наказу організації, яку очолював С. Бандера»; 2) «Діяльність ОУН Бандери, що свій терор направила також на українців на чужині, глибоко компромітує українську визвольну справу у вільному світі, особливо, коли ця партія намагається в своїй пропаганді в різних мовах доказувати, мов би вона і її вождь Бандера „стоять на чолі” української боротьби за державну незалежність»; 3) «Ім'я Бандери в Україні вимовляють з жахом тисячі добрих українських патріотів, які за Другої Світової Війни втратили через терор партії Бандери своїх рідних і приятелів і своє здоров'я тільки тому, що ті жертви терору не були згідні з диктаторськими методами і кривавим безумством цієї організації терористів»...

Кинувши з легкої руки ганебний наклеп на визвольно-революційних рух і Провідника Степана Бандеру, П. Феденко покористувався черговою брехнею, закидаючи голові УНРади І. Багряному й голові ВО УНРади М. Лівичькому, нібито «з ваших листів партія Ст. Бандери уже робить і надалі робитиме вигідну для себе пропаганду, на шкоду державній традиції Української Народньої Республіки, яку заступає Українська Національна Рада.»

Відповідь голови УНРади І. Багряного на нікчемний напад Панаса Феденка виявила всю безпідставність і шкідливість наклепів:* «Я зробив це також — писав п. І. Багрянний — з відома всіх членів президії УНРади й всіх членів ВО, що 17 жовтня на засіданні президії, спільному з ВО, були про це поінформовані й ніхто не запротестував...»

«Висловлюючи співчуття ЗЧ ОУН(р), я керувався тими самими мотивами, якими керувалися основоположники УНРади, в тому і найкращі представники вашої партії (УСП), як от сл. п. Мазепа (Ісаак) або сл. п. президент УНР А. М. Лівичький, коли приймали ОУН(р) на чолі з сл. п. С. Бандерою до складу Української Національної Ради.

«Незалежно від того, хто знищив С. Бандеру, смерть його лежить в прямих інтересах большевиків, і це є безсумнівним. Тому паплюження його після смерті теж не є в українських інтересах, а тим більше приписування йому того, що не відповідає правді.»

На ганебний, провокативний виступ соціалістичного засліпленця відповіли теж наші брати з-поза залізної заслони. У червні 1962 р. тижневик «Шлях Перемоги» (ч. 26 (383) з 25. 6. 1962 р.) писав у цій справі:

«...Приведемо листа, що його нам передано (звідсіля і велике спізнення!) з однієї з країн, які знаходяться під московсько-большевицькою неволею, з проханням надрукувати його в «ШП»... Лист затитулований: «До автора листа з 2. 11. 1959 р. і тих, що з ним солідаризуються, — «свідків Каяфи». Текст листа (уривки):

«Авторе, блудний сину Шевченкової країни, невже ж ти сліпий, жив і живеш на чужині, не бачив, не уявляєш собі терору, страхіть, яких пережила Україна? Ти чув, що дзвонили в костелі, та не знаєш в котрому. Чув, що був терор, та сліпий ти, щоб міг бачити, хто його робив, а хто був захисником покривджених. Ось спитай людей Дібчи, Доброї, з надсянських сіл, де залишилися руїни, вони тобі скажуть, тоді прозрієш, як у казці князь Володимир, коли охрестився.

«Тебе, блудний сину, мусіла б революція охрестити, а тоді з певністю іншої пісні співав би. Ось, поглянь на Волинь, де німці знищили понад 700 сіл, стріляли кого попало. Ти поглянь на дорогу могил в усій Україні, що їх залишили оба окупанти, а зрозумієш мене, бо не можу тобі виложити «як на лопаті».

«Бач, я вісім юних років змагався із хуртовиною, не жалів ні літ юних, ні життя, я пережив тюрми і нині тобі в вічі скажу, що ти, брате, сліпий, по сто разів сліпий. Ти соціяліст, відпекуєшся від «ганчірки», але сам впряжений в ридван, котрому на ім'я...

«Не каляй месників, котрі віддали своє життя і творили сторінки історії... В. Д.»

* Лист П. Феденка і відповідь на нього І. Багряного див. «Українські Вісті», Новий Ульм, число 96 (137) з 17 грудня 1959 р.

Постава українського громадянства на чужині до світлої постаті Степана Бандери й визвольно-революційного руху також була гідною відповіддю на виступ соціалістів. Найповажніші й найміцніші громадсько-суспільні центральні й товариства від імени сотень тисяч своїх членів висловили щирий жаль з приводу великої втрати всього українського народу й заявили солідарність з визвольно-революційним фронтом України. Голоси деяких з них тут приводимо:

«Український Конгресовий Комітет Америки шле вислови глибокого співчуття для вашої Організації, Редакції та Родини з приводу ненадійної і трагічної смерті сл. пам. Степана Бандери.

Дмитро Галичин, президент».

*

«З приводу смерті Великого Українського Патріота Степана Бандери просимо прийняти від Президії Комітету Українців Канади вислови щирого співчуття і передати їх Родині. Ми глибоко вражені цією несподіваною трагічною втратою для української нації.

Комітет Українців Канади».

*

«Зворушені невіджалуваною втратою Провідника ЗЧ ОУН Степана Бандери, пересилаємо на ваші руки від імени українців в Аргентині глибоке співчуття.

Українська Центральна Репрезентація в Аргентині».

*

«Глибоко потрясені трагічною вісткою про несподівану смерть Провідника ОУН і Великого Сина Українського Народу, Степана Бандери, висловлюємо Проводові ЗЧ ОУН наші найглибші співчуття.

За Лігу Визволення України

Роман Малащук, голова» (Канада)

*

«У глибокій печалі схиляємо голови перед Провідником, Великим Мужем України.

За Організацію Оборони Чотирьох Свобід України
Іван Вовчук і Володимир Боровик;

Спілка Української Молоді Америки — М. Фурда;

Український Союз Політичних В'язнів — Є. Лозинський;

Товариство б. Вояків УПА — Е. Несторук;

Українська Репрезентація Американських Приятелів АБН — І. Білинський».

*

«З глибоким сумом довідалися ми про несподівану смерть Голови Проводу ОУН сл. пам. Степана А. Бандери. Відійшов у вічність Великий Син українського народу, незламний борець за незалежність України, який ціле своє життя працював, боровся і терпів за справу української нації, за державне визволення України.

«Не стало між живими великого патріота і надхненника визвольного руху, який своїм чином поривав до боротьби найкращих синів і дочок нашого народу та став символом українського революційного руху на Рідних Землях.

«Іменем усього організованого українського життя в Бельгії просимо прийняти наші найглибші співчуття для Вас та Родини Покійного з приводу невіджалуваної втрати Голови Проводу ОУН Степана Бандери. Його життя і безкомпромісова боротьба з ворогами України будуть служити прикладом для нових поколінь.

За Головну Раду Українських Громадських Організацій
у Бельгії

Митроф. протопресвітер І. Бачинський, президент,
Мгр. Г. Ощипко, секретар».

«Пересилаємо глибоке співчуття Хв. Проводові ЗЧ ОУН та Високодостойній осиротілій Родині полеглого Героя. Схиляємо голови перед Його смертю та віримо, що за Його смерть жде спрчинників її смерть, вона посилить боротьбу за честь, волю і славу України, за яку Він увійшов у Пантеон її борців. Слава Україні і Її Героям!

За Український Осередок в Парагваї:
Іл. Падучак — голова, інж. Ан. Кущинський — член управи».

*

«Повідомлення про передчасну смерть Голови Проводу Закордонних Частин ОУН, Славного Степана Бандери, болуче вразило українське громадянство в Туреччині, від імени якого та й від своєї сім'ї висловлюю глибоке співчуття...

«Низько клонимо голови в молитві за героя Степана.

За Українську Громаду в Туреччині:
сотник Микола Забелло — голова,
підхор. Пилип Яковлевич — за секретаря».

*

«Український Народний Союз (у США) пересилає Вам вислови свого глибокого співчуття з приводу смерти сл. пам. Степана Бандери, Голови ЗЧ ОУН.

За Екзекутиву УНС
Д. Галичин — президент; Я. Падох — секретар».

*

«Вістка про трагічну смерть Голови Проводу ЗЧ ОУН потрясла цілою українською спільнотою в діяспорі, в тому й українською громадою в Америці. Відчуваючи разом з Вами болучу і важку втрату, що її зазнав увесь український народ у наслідок смерти сл. пам. Степана Бандери, незламного українського патріота і борця за волю України, Екзекутива Головної Управи і все членство Союзу Українців Католиків «Провидіння» пересилають Вам свої найглибші співчуття у непохитному переконанні, що хоч ворог убив Провідника Українського Визвольного Руху, однак він ніколи не зможе вбити Великої Ідеї, в ім'я якої боровся та жертвував своє життя один із найкращих синів України — сл. пам. Степан Бандера.

За Екзекутиву Союзу Українців Католиків «Провидіння» — в Америці:
Д-р Роман Сухий — головний предсідник,
Степан Спринський — головний секретар».

10. БОРЕЦЬ ЗА ВОЛЮ ВСІХ УЯРМЛЕНИХ

«В британській молитві за воїна, що загинув у бою, мовиться: «При кожному заході сонця ми згадаємо їх...» Цю молитву ми повинні тепер проказувати. Бо не було більшого воїна, ніж Степан Бандера, що жив і віддав своє життя за свою Батьківщину і свій народ».

Ці слова англійця Джона Р. Бравна з Рочдейлю були немов змістом почувань тих численних чужинців, які своїм співчуттям приєдналися до болю українського народу, глибоко відчуваючи, що смерть великого борця за волю України була теж смертю одного з борців за волю інших поневолених і уярмлених Москвою народів. «Через передчасну смерть Степана Бандери український народ втратив свого кращого сина і визвольного борця, а туркестанський народ свого щирого Приятеля... мені вирвали мого найкращого Друга», — жалівся великий український приятель, Велі Каюм-хан, який склав вислови співчуття від імени Національного Туркестанського Комітету Єдності; а генеральний секретар Канадійської Національної Ради Праці в Оттаві, Томас Клів заявив: «Я впевнений, що його ім'я буде завжди високо шановане серед волелюбних українців та інших народів, які борються за здобуття національної незалежності. Хоч ваша втрата велика, я не сумніваюся, що

Його відважний приклад боротьби надхне багатьох інших іти його слідами до здійснення вашої великої мети».

«... Степан Бандера помер не тільки за свою улюблену Україну, але також за всі поневолені народи», — ствердив проф. д-р Андрія Іліч, що від імени Центрального Комітету Об'єднаних Хорватів у Німеччині й від себе особисто склав вислови щирого співчуття українцям, запевняючи їх: «Він буде нашим найдорожчим ідеалом і додаватиме нам сили для продовження нашої святої війни за свободу і самостійність наших уярмлених батьківщин». Бо ж «з Степаном Бандерою не тільки Україна, але вільний світ втратив взірцевого мужа. Нехай його жертва приблизить час здобуття українським народом свободи» (д-р Вальтер Бехер, генеральний секретар Ради судетських німців).

«Я лише один раз мав щастя бачити Покійного, коли мене порекомендували йому в Роттердамі, під час жалобних урочистостей на могилі героя Євгена Коновальця», — схвилювано писав голляндець з Гааги Й. М. Віссер, — але «відтоді я знав, що як довго ми маємо ще людей, як Він, наш світ не пропаде...»

«Я добре розумію, яку велику втрату понесли українські націоналісти і що означатиме вона в сучасний період процвітання коєкзистенції. Та все ж таки я залишаюся в глибокій вірі в перемогу нашої святої справи!» (чеський вечний Рудольф Вірер).

Справа, за яку боровся і згинув Степан Бандера, була святою для інших шляхетних людей, приятелів і союзників українського народу. То ж вони запевняли, що «в душі ідей свободи Покійного... всі в боротьбі з'єднані союзники, — а ми думаємо, що можемо і себе до них зарахувати, — будемо продовжувати змаг проти советських імперіялістів і колоніялістів» (німецькі видавництва «Марієнферляг» і «Гольцнерферляг» у Вюрцбургу); бо «шлях, що його показав покійний Степан Бандера, є і в майбутньому нашим шляхом, яким ми підемо до повної перемоги...» (представник козаків націоналістів в АБН, Іван Безуглов); «ми залишаємося вірними Його політичним заповітам і будемо слідувати за Його прикладом» (д-р Редер, голова Німецько-Українського Товариства в Мюнхені); «ця велика жертва, що її Він склав, буде для нас — словаків — новим поштовхом до напруження і розгорнення сил у боротьбі проти ворогів людства для досягнення успішного завершення нашої святої війни» (кол міністер вільної Словаччини, Ф. Дюрчанський, від імени Екзекутивної Ради Словацького Визвольного Комітету); «Його заповіт закликає нас далі боротися за свободу Його народу. Ми вмираємо, щоб наші народи жили. На наше місце стануть нові борці і переберуть провід...» (М. Ф. Альшібая, проф. д-р М. Церетелі, Н. Джанелідзе, д-р Г. Кордзахія — представники Грузинської Національної Організації); «Білоруський народ глибоко відчуває втрату, яку поніс братній український народ в особі цього великого сина України. Життєвий шлях С. Бандери буде провідною зорею не тільки для українського народу, але й для всіх інших народів, що змагаються за свою свободу» (М. Ганко, секретар Головної Управи Об'єднання Білорусів у Канаді); «я знаю, що перейшов український народ впродовж століть, і я впевнено вірю, що прийде день, в якому ви побачите Україну вільною від комунізму і всякої іншої чужої тиранії» (Джон Гіллс, президент відділу ч. 598 Юнії гірників у м. Судбури, Канада).

«Степана Бандеру забито, бо він являв собою для Москви подвійну небезпеку: своєю думкою і своєю протибольшевицькою акцією», — ствердив Я. Матей Гойбота, репрезентант Румунського Національного Фронту в Торонті, Канада. Цю правду збагнули і аргентинський політичний діяч Альберто Даніель Фалероні, і кол. амбасадор Японії в Берліні Гіроші Ошіма з м. Шіґасакі, і член турецького парламенту пані Нацлі Тлябар з Анкари, і Каарель Роберт Пуста міністер вільної Естонії, і письменниця та радіокоментаторка з Гемільтону в Канаді пані Едіт Гайдер, і міністер Латвії, посол у столиці Іспанії Мадриді Роберт Кампус, і голова Антикомуністичної Ліги народів Азії Ку Ченґ-канґ, і канцлер Німеччини д-р Конрад Аденауер, і віцепрезидент Міжамериканської Конфедерації для Оборони Континенту, мексиканець Хорхе Прієто Льоренс, і Лео Маніно з генерального секретаріату Міжнарод-

нього Інституту Етнічних Студій у Римі, і десятки інших — приятелів і співборців за визволення уярмлених народів. І всі вони відчували так, як пастор д-р Фрідріх Гайер з Шлезвіг-Гольштайн, який надіслав листа до Митрополита УАПЦ Ніканора такого змісту:

«Вістка про наглу смерть Голови Українського Національного Руху, пана Степана Бандери, зворушила мене до глибини. Як німець, для якого приязнь до українського народу завжди була дуже важлива, я спостерігав діяльність Степана Бандери з особливою увагою і пошаною. А ще більше зворушені ми в хвилину, коли з поля нашої історичної боротьби відкликаний хоробрий муж і складає свою земську відповідальність. Я відчував потребу висловити ці мої почування перед репрезентантом українського народу і тому пишу ці рядки».

«Незламному Борцеві за визволення своєї батьківщини є запевнена вічна пошана», — підкреслив у своїй кондоленції д-р Ріхард Єгер, віцепрезидент німецького «Бундестаг»-у і цю пошану віддали Степанові Бандері його земляки-українці і чужинці.

*

Вшановуючи світлу пам'ять Степана Бандери, Провід Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів зарядив був для членів і симпатиків ОУН двомісячну жалобу, яка тривала від 15 жовтня до 15 грудня 1959 року. Одначе, цьому зарядженню спонтанно й добровільно підпорядкувалася величезна більшість українців на чужині, відкликаючи заплановані на той час різні імпрези, забави, танці тощо, про що свідчать оці зразки:

«На знак жалоби з приводу смерти великого сина українського народу Степана Бандери дитяча вистава Ньюпортської рідної школи в Мельбурні, заповіджена на 8. 11., відкладається. Про день вистави буде своєчасно повідомлено. — Керівниця Ньюпортської Школи М. Дейко».*

«Повідомляємо українське громадянство м. Рочдейль і околиці, що призначена на суботу 7 листопада вистава Українського Театру, при відділі СУБ-у в Брандфордї «Сватання на Гончарівці», в зв'язку з жалобою по сл. пам. С. Бандері не відбудеться. Про реченець вистави буде своєчасно повідомлено. — Управа Театру».**

«Б-во Броди Лев, Інк., Станиця Б-ва 1-ої УД УНА в Нью-Йорку відкликають забаву дивізійників, що мала відбутися в суботу, дня 24-го жовтня ц. р. в УНДомі...»***

Національну жалобу до дня 1 листопада 1959 року проголосила була для всіх українців в Аргентині Головна Рада Української Центральної Репрезентації»****

Протягом того часу, аж до кінця грудня, у всіх майже осередках українського поселення на чужині відбулися жалобні богослуження і панахиди, сходи та академії на пошану загиблого героя, маніфестації і протести проти злочинних скритовбивств Москви. До заупокійних Богослужб часто ставали разом 8-12 священників; проповідники виголошували хвилючі промови, підкреслюючи в них значення великої жертви, що її склав для Батьківщини Степан Бандера. В Україні поминальне богослуження відправив отець Омелян, як згадано в повідомленні загону «Червона Калина» 5-го Куреня УПСеньйорів.

На своїй місячній нараді, 6. 11. 1959 р. Екзекутива УККА розглядала, між іншим, також справу вбивства сл. пам. Провідника. Екзекутива вирішила zorganizувати перед Комісією Конгресу США свідчення в справі вбивства сл. пам. Степана Бандери та проголосити звернення УККА до української спільноти в США, в зв'язку з цією трагічною подією.

Засідання Екзекутиви, що ним проводив у заступництві президента Д. Галичина його 1-ий заступник Т. Миник, започатковано хвилиною мовчанки для вшанування пам'яті убитого ворогом Степана Бандери.

* «Вільна Думка», Сідней, Австралія, ч. 45 (536) з 8. 11. 1959.

** «Українські Вісті», Новий Ульм, Німеччина, ч. 85 (1360) з 1. 11. 1959.

*** «Свобода», Джерзі Сіті, США, ч. 204 з 22. 10. 1959.

**** «Українське Слово», Буенос-Айрес, ч. 33 (1501), з 25. 10. 1959.

*Список осіб та установ, які склали вислови свого співчуття
з приводу смерти Степана Бандери*

- Аденауер Конрад, канцлер Німеччини
Алексевич М., Німеччина
Алексінський Григорій, кол. член Державної Думи в Росії, Франція
Андрієвський Віктор проф., Німеччина
Андрушевський П., Бразилія
Атаманчук В., Бразилія
Бабій Василь, США
Бавман Е., Німеччина
Багрянний Іван, письменник, Німеччина
Бадан Б. д-р, США
Базюк Осип, Франція
Байлюк Д., Бразилія
Бакуменко Галя, Франція
Балицький Федір, Німеччина
Баран Іван, США
Бачара Микола, США
Бачинська Блянка, Німеччина
Бедрій Анатоль, США
Безуглов Іван, США
Березовська Н., Канада
Березовський Михайло, США
Бежер Вальтер д-р, Німеччина
Біда Константин проф., Канада
Білий Н., Англія
Білик М., Бразилія
Білинська М. Л., Бразилія
Білинський Б., Бразилія
Білинський Ігнат, США
Бобеляк Степан проф., Німеччина
Боднар Роман, США
Бойко В., Бразилія
Бойчук Р. д-р, США
Болубаш Н., Англія
Брайтенбергер Ель, Німеччина
Брікнер О., США
Бройтігам Отто, ген. консул Німецької Союзної Республіки в Гонгконгу
Буревій Лев, Франція
Бурка В., Бразилія
Бурштинська Д., США
Бучинський Дмитро д-р, Еспанія
† Бучко Іван Архиепископ, Апостольський Візитатор українців в Європі, Італія
Вайс С. д-р, Німеччина
Вайхельт Герберт, Німеччина
Ван де Мале о. ЧНІ, вікарій для українців у Франції
Вальків Н., Німеччина
Вальчев Дмитро д-р, Німеччина
Вархола Осип, Бельгія
† Василій Архиепископ, США
Василяк Я., США
Вацик Н., Німеччина
Вельш Н., Німеччина
Венгер Теодор, Канада
Вепхадзе Георг д-р, Німеччина
Веселовський Петро інж., Англія
Височанський С., Німеччина
Вігоринський О. Іриней о., кол. старшина австр. армії, УГА й УПА, Бразилія
Вірер Рудольф, Німеччина
Віссер М., Голляндія
Вітошинська Люба, Франція
Вітошинська Ляриса, Франція
Вітчимишин І., Бразилія
Возняк Г., США
Вольф Анна, Німеччина
Вольф Ернст, Німеччина
Воропай О. д-р, Англія
Воскобійник Петро, США
Гаврилів Ярослав інж., Англія
Гайдамака М., Канада
Гайдер Едіт, журналістка й радіокоментаторка, Канада
Гайер Фрідріх д-р, пастор, Німеччина
Галькевичі, Німеччина
Ганківська Ганна, Канада
Ганківська Оксана, Канада
Ганківський Аскольд, Канада
Гарабач Марія, Німеччина
Гарабач Євген, Німеччина
Гец М., Бразилія
Гинилевич Ярослав проф. д-р, Німеччина
Гікавий Михайло, США
Гікава Наталія, США
Гікава Олена, США
Гікава Ірина, США
Гойбота Матей, Канада
Голинський Петро о. пралат, Німеччина
Головатий Михайло, мгр, США
Головчанський Ананій, Швеція
Голуб В., Бельгія
Гомзин Борис д-р, Німеччина
Гоппе Август, радіокоментатор Кельн, Німеччина
Гриневич Ярослав д-р, США
Гриньох Іван о. д-р, Німеччина
Грубий К., Бельгія
Гузар Н., Німеччина
Гук-Скала Богдан д-р, кол. вояк УПА, США
Гусар Н., Німеччина
Гавліч В. о., Австрія
Голяш С., США
Данеловський М., Бразилія
Даниленко К. о., США
Данів Галина, Бельгія
Данів Ольга, Бельгія

- Данів Ірина, Бельгія
 Данів Аркадій, Бельгія
 Даревич П. о., Канада
 Деба В., Англія
 Демидерук Г., Франція
 Демидчук І., Франція
 Демчук І., Бразилія
 Дикий Мирон д-р, США
 Донцов Дмитро д-р, Канада
 Драбик Марія, Канада
 Драбик Дмитро, Канада
 Дронь Г., США
 Дубик Богдан, США
 Дуліба В., Англія
 Дурбак Іван, США
 Дюкіч Светомір С. генерал, Німеччина
 Дюрчанський Ф. проф. д-р, Німеччина
 Дяків М., США
 Егер Ріхард д-р, віцепрезидент Бундестагу, Німеччина
 Жук Сергій проф., Німеччина
 Жук Єлисавета, Німеччина
 Залізник Н., Німеччина
 Заставний В., Аргентина
 Заячківська М., США
 Зелений Б., Канада
 Зеленюк А., Франція
 Зорій Ст., кол. вояк УПА, США
 Зошук Степан д-р, Сирія
 Зубенко Антін, Франція
 Іванович Северин, Австрія
 Іванчук М., Бразилія
 Ільницький Роман, США
 Іжик Семен о., голова відділу АБН у Вінніпегу, Канада
 К. Б., Берлін, Німеччина
 Кабляк Лев, США
 Казанівський Богдан, США
 Казанівська Олена, США
 Калиник Валентина, США
 Калиник Олекса, США
 Кампус Роберт, міністер Латвії, посол у Мадриді, Еспанія
 Капустянський Микола генерал, Німеччина
 Кардиба О., Німеччина
 Карпо Л., Англія
 Катаман Я., Англія
 Качмар Василь, США
 Кашуба Б., США
 Каюм-Хан Велі, Німеччина
 Квічка М., Англія
 Кейс В., США
 Кігічак Юрко, США
 Клим Ярослав, США
 Климишин Микола д-р, США
 Климишин Олена, США
 Климишин Zenko, США
 Клиш Микола, Німеччина
 Ключко М., Бразилія
 Княжинський Антін д-р, США
 Ковалюк Д. о. сотник, Австрія
 Ковальчик М., США
 Ковбаченко В., США
 Коза В., Бразилія
 Коломійчук А., Канада
 Колос М., США
 Кольчинська М., Німеччина
 Кольчинський П., Німеччина
 Кольчинський Д., Німеччина
 Комарницький І. сотник, США
 Конвіцький І., Бразилія
 Кондрин Микола, Англія
 Коновалець М., Канада
 Кононенко Костянтин, США
 Коржан Михайло протоєрей, Німеччина
 Корід Василь, США
 Корнійчук Н., Англія
 Корпан Осип, Німеччина
 Косарчин Марія, США
 Косарчин Микола, США
 Косик Володимир, Формоза,
 Косик Тетяна, Формоза
 Костецький Ігор, Німеччина
 Костецька-Котмаєр Елізабет, письменниця, Німеччина
 Краузе Гельмут, кол. лікар УПА, Німеччина
 Криса Василь, США
 Кріні Берта де, Німеччина
 Кріні Отто де, Німеччина
 Кропива Н., Англія
 Криворучка М., Англія
 Крупа Теодор д-р, США
 Крушельницький Іван, Англія
 Кудлатий Т., Англія
 Кужім-Скоропадська Єлисавета, Німеччина
 Кузів С., Бразилія
 Кузьменко Й., Бразилія
 Кузьменко І., Бразилія
 Кузьменко М., Бразилія
 Курах Іван, Швейцарія
 Курилович Н. інж., Німеччина
 Курінний Петро проф. д-р, Німеччина
 Курінна О., Німеччина
 Кухар І., Бразилія
 Ку Ченґ-Канґ, президент АПАКЛ, Формоза
 Кучерепа Іван д-р, посол, Канада
 Кушлик Магдалина, Німеччина
 Кушлик Стефа, Німеччина
 Кушлик Петро, Німеччина
 Лавришин Ол., Швеція
 Лагошняк Василь інж., США
 Лебедь Микола, США
 Левицька Марта, Канада
 Лепкий І., Бразилія

- Лесів Анна, Німеччина
 Лесів Степан, Німеччина
 Леськів Мирон, США
 Лесняк Володимир, США
 Лещинський М., Канада
 Лисевич Н., Австралія
 Лисенко Л., Англія
 Литвин В., Австралія
 Ліля О., Німеччина
 Логаза Марія, США
 Лоджман фон Ауен Рудольф д-р, Німеччина
 Ложченко Й., Голляндія
 Лозинський Євген мгр, США
 Лосічко Василь, Італія
 Лощенко Семен, підполковник, Німеччина
 Луговий Тарас, Англія
 Луковський Євген, США
 Лунів І., Бразилія
 Лупацій Семен, США
 Львівський Іван, Швеція
 Магац В., Бразилія
 Мазуркевич Д., Бразилія
 Майлят Василь д-р, Німеччина
 Майстренко Іван, Німеччина
 Мак Ольга, письменниця, Бразилія
 Маланяк І. о. ЧСВВ, сотник Армії УНР, Бразилія
 Малащук Роман д-р, Канада
 Малоні Артур, Канада
 Манастирський Юліян, США
 Маніло Лео проф., Італія
 Мариняк Н., Німеччина
 Марітчак Олександр д-р, США
 Мартин І., Франція
 Мартинів Михайло, Італія
 Марченко Іван проф. д-р, Англія
 Матвієйко Василь, США
 Матковський Михайло, Німеччина
 Мельник Д., Англія
 Мельник О., Англія
 Мельник Степан, Франція
 Мельник-Калужинська Галина, Англія
 Мельничин Юрій о. ЧСВВ, Аргентина
 Менде Гергард фон, проф., Німеччина
 Менцінський Євген д-р, Німеччина
 Метун Н., ген. консул США в Мюнхені, Німеччина
 Мироненко М., Англія
 Михаць Євген, Англія
 Михаць Ілля, Англія
 Мірчук Петро д-р, США
 Могилевич Т., Англія
 Молчанівський С. протопресвітер, Англія
 Мудрик Олександра, Німеччина
 Музичка Григорій о., Англія
 Мюлерот Марія, Німеччина
 Мюлерот М., Німеччина
 Навроцький З., Німеччина
 Нагерняк Богдан, Нова Зеландія
 Наливайко Іван, кол. поручник УГА, Німеччина
 Недзельський Н. дипл. інж., Австрія
 † Ніканор, Митрополит УАПЦ, Німеччина
 Нікольський Г., Німеччина
 Н. Н. з-поза залізної заслони
 Новицький Степан, Канада
 Оберлендер Т. проф. д-р, Німеччина
 Оглоблин О. проф., США
 Олійник В., Німеччина
 Омелянович-Павленко генерал, США
 Орел Н., Англія
 Ортинський Іван СДБ, Італія
 Островський Р. президент, Англія
 Осьмачка Тодось, поет, США
 Отт-Скоропадська Олена, Швейцарія
 Ошіма Гіроші, кол. амбасадор в Берліні, Японія
 Павлик Михайло, Німеччина
 Павлучкович В., Бразилія
 Павлушкова Наталя, Канада
 Панченко Г., Німеччина
 Паплик Іван, США
 Пастушок Володимир, Іспанія
 Перебийніс Василь артист-маляр, Англія
 Пестрак М. проф., Німеччина
 Петраш М., США
 Петрович Н., Англія
 Пилипюк П., Німеччина
 Пітерсен Христіян, Голляндія
 Піхлер Макс, Німеччина
 Плюйко О., США
 Плющ Василь проф. д-р, Німеччина
 Побігуций Євген, пполковник, Німеччина
 Поліщак А., Німеччина
 Поліщук Петро д-р, Швейцарія
 Попельський Михайло, США
 Попович В., Бразилія
 Приходько Микола інж., Канада
 Пришляк Ярослав, Канада
 Пріллер Фрідріх, міністер для справ праці й сусп. опіки, Німеччина
 Прокоп Мирослав, США
 Прокопчук Григорій д-р, Німеччина
 Процик Нестор д-р, США
 Прхалія Л. генерал, Англія
 Пук Ярослав о., Англія
 Пуківський Н., Німеччина
 Пуста Каарель Роберт, міністер Естонії, Німеччина
 Пятка І., Франція
 Равлінко Василь, США
 Радченко П., Німеччина
 Рамге В., Німеччина

Редмод Джеймс, керівник радіостанції СНМЛ у Гамільтоні, Канада	Фалероні Альберто Даніель, Аргентина
Рихтицька Дарія, США	Фарима М., Німеччина
Рихтицький Любомир, США	Фаркаш Ференц фон, ген.-полковник, Німеччина
Різун С., Німеччина	Федорович Зенон, США
Рокищук П., Бразилія	Фірман І., Швеція
Рудий Євген інсп., кол. командир УПА, США	Фіссер Я. М., Голляндія
Руковина Люція, Німеччина	Форемський Михайло, США
Русов Юрій д-р, Канада	Франкевич Н., Німеччина
Русов-Геркен Наталія, Канада	Фріде Дітер, Німеччина
Сапіга І., Німеччина	Фулявка М., Англія
Сверида Б., Англія	Фурик М., Німеччина
Семенко І., Німеччина	Фурман Артур, Німеччина
Сендецький Ігор о., Німеччина	Хмільовська Ірина, Німеччина
Сидор-Чарторийський М. д-р, США	Хом'як Т., Англія
Сікора Василь, США	Царик Тереса, США
Сіма Горія, Еспанія	Царик Теодор мгр, США
Сірій Л., Франція	Цебрій Григорій, США
Скоморівська А., Німеччина	Цісик Іванна, США
Скоморівська Є., Німеччина	Ціцішвілі В., Франція
Скоморівський Й., Німеччина	Цюпер М., Бразилія
Скомський Василь, США	Чайківський Михайло, США
Снігурович Марія, США	Чайковський Ілля, США
Снігурович Михайло д-р, США	Чорнопиский Т., США
Сов'як В., Австралія	Чубатий Анна, Англія
Содаль-Зелінський, США	Чуйко Василь, Бразилія
Соловій С., Бразилія	Чуйко В., США
Сопко Й., Бразилія	Чупак Степан, Швеція
Спольська Марія, Канада	Чучман О., Бразилія
Спольський Ярослав, Канада	Шалі Валентина, Франція
Стасюк А., Німеччина	Шандрук Павло генерал, США
Стебельський Н., Німеччина	Шанковський Лев проф., США
Тлябар Нацлі, посолка до парламента Туреччини	Шаран О. Марія, США
Ткачук Т., Німеччина	Шевченко Б., США
Тиніс М., Канада	Шевчук Ярослав, США
Томашівський І. о. декан, Німеччина	Шенк Вальтер, Німеччина
Точило Н., Англія	Шеремета Н., Німеччина
Трусь Г., Бразилія	Шкіра І., США
Трусь К., Бразилія	Шкуть С., США
Турула П. інж., США	Шпехт Н., Німеччина
Тюшка Наталка, Австрія	Штрер Е., Німеччина
Тюшка Оксана, Австрія	Шульц Олена, США
Тюшка Осип, Австрія	Щербаневич Іван, США
Угрин-Безгрішна Н., Німеччина	Яворська Наталія, США
Угрин-Безгрішний М., Німеччина	Ячник М., Англія
	Янів Володимир проф. д-р, Франція
	Ярій Ріко, Австрія
	Яцишин Олена, США

*Учні I, II і III класи «Рідної Школи» та юні сумівці клітини
ім. ген. Т. Чупринки у Квінбієні, Австралія*

Бейсюк С.	Герак П.
Бель К.	Гладенька Оля
Босак М.	Гладенький Я.
Босак С.	Грабовська Галя
Вархоляк Б.	Демчишин Л.
Вархоляк І.	Домітряк Івась

Ілик Надія
Ілик П.
Корейба Галина
Кусий Ірена
Кусий С.
Левчук Л.
Левчук К.
Лисевич С.
Литвинський Б.
Луцан О.
Михайлюк В.

Михайлюк Н.
Михайлюк Стефанія
Надурак І.
Назімик Анна
Овчинник В.
Овчинник С.
Пукальська Маруся
Твердохліб Галя
Яремчук М.
Яцишин Марія
Яцишин К.

Список установ

Айхендорфгільде в Ганновері, Німеччина, за Управу — Йозеф Мослер.
Американські Приятелі АБН — український відділ у Боффало; український відділ у Дітройті, за Управу — Зенон Тарнавський; український відділ у Клівленді, за Управу — А. Блажків; український відділ у Філядельфії, український відділ у Чикаго.
Англо-Українське Товариство — Екзекутивний комітет у Лондоні, Віра Річ — ген. секретар; відділ у Болтоні; Р. В. Ванстон — голова; відділ у Рочдейлі, Джон Р. Бравн — секретар.
Антибольшевицький Блок Народів — відділ у Брізбені, Австралія, за Управу — Т. Зварич, голова, М. Матула — секретар; відділ в Кенбері, Австралія; представництво в Іспанії; представництво в Нью-Йорку — Л. Пришляк; Українська делегатура в Австралії — В. Литвин; Українська репрезентація в Нью-Йорку — І. Білинський.
Антикомуністичний Народний Фронт Мехіко — Хорхе П. Лоренс.
Бандуристски Капелі СУМА в Дітройті, США.
Батьківський Комітет у Дербі, Англія
Батьківський Комітет при осередку СУМА в Клівленді, США — Т. Цішкевич.
Батьківський Комітет ЮСУМ-у у Ванкувері, Канада.
Білоруський Визвольний Фронт — за відділ у Німеччині Д. Касмовіч, начальник.
Білоруський Визвольний Фронт — за відділ у Канаді Г. Березовський, М. Пашкевіч.
Болгарський Національний Фронт, Чикаго, США.
Братство кол. вояків 1. Української Дивізії — УНА — за Головну Управу: д-р Л. Ортинський, за Крайову Управу в США: І. Скіра, голова, В. Лотоцький, секретар, за станицю в Дітройті — О. Луцький, за станицю в Трентоні, США.
Видавництво Гольцнера, Вюрцбург, Німеччина.
Видавництво Марії, Вюрцбург, Німеччина.
Грузинське Земляцтво в Німеччині — кн. Андронікашвілі, голова Проводу.
Грузинська Національна Організація — М. Ф. Альшібая, проф. д-р М. Церетелі, Ніко Джанелідзе, д-р Г. Кордзахія
Головна Рада Українських Громадських Організацій у Бельгії — митроф. прот. І. Бачинський, президент, мгр Г. Ощипко, секр.
Діловий Комітет Східня Европа — Євген Менцінський.
Друзі й чужинецькі приятелі в Англії.
Земляцтво Судетських Німців — Р. Лоджман фон Ауен, почесний голова.
Зюддойчер Вітікобунд — д-р Гайнц Лянге, перший голова.
Ініціативна Група організаторів світової виставки українського мистецтва в США — Едвард Козак.
Інтерамериканська Конференція для оборони континенту — Хорхе Пріето Лоренс, віцепрезидент.
Канадійська Національна Рада Праці в Оттаві — Клів Томас, ген. секретар.
Козаки-націоналісти в США — Іван Безуглов, представник.

«Колиба» висилкова фірма в Лондоні, Англія.

Комітет Оборони пам'яті Симона Петлюри, Париж, Франція — інж. П. Плевако, проф. д-р О. Кульчицький.

Комітет «Реттет ді Фрайгайт», Бад Годесберг, Німеччина.

Комітет Українців Канади — Централя; відділ у Судбури, о. Т. Прийма, голова, Л. Левицький, секретар.

Кооператива «Нова Фортуна» в Лондоні, Англія — за дирекцію: сотн. М. Білий-Карпинець, секретар.

Кружок «Союзу Українок» у Кенбері, Австралія.

Ліга Американців українського походження — за відділ у Чікаго: А. Заб-рський, през., В. Нечай секр.

Ліга Визволення України — Централя в Торонті, Канада: д-р Р. Мала-щук, голова; відділ у Ванкувері; відділ у Монтреалі.

Ліга Українських Жінок Дітройту, США — Іванна Цісик, голова.

Ліга Українських Католицьких Жінок у Канаді — Катря Гарасевич, голова.

Марійська Дружина Пань в Ньюарку, США, — Ірина Гайдучок, голова, Юлія Добош, секретар.

Міжнародний Діловий Комітет Союзу Німецької Католицької Молоді — Ернст Бавманн.

Міжнародний Інститут для студій етнічних проблем — Рим, Італія.

МПУЕН у Бравншвайгу, Німеччина — А. Стасюк, голова.

Національний Туркестанський Комітет Єдності — Велі Каюм-Жан, голова.

Німецько-Українське Товариство, Мюнхен, Німеччина — д-р Редер, пер-ший голова.

ОБУЛІД — за Провід: інж. І. Вінтоняк, голова, П. Ушак, секретар.

Об'єднання Білорусів у Канаді — М. Ганко, секретар.

Об'єднання був. Вояків-Українців в Англії — за Головну Управу: сотн. М. Білий-Карпинець, голова; відділ у Дербі; відділ у Ковентрі.

Об'єднання вояків королівсько-югославської армії «Дража Михайлович», Німеччина.

Об'єднання кол. Вояків УПА в США — д-р М. Ріпецький, голова, Ю. Ло-патинський, секретар.

Об'єднання Жінок ЛВУ, Торонто, Канада — Головна Управа відділ у Ван-кувері, Канада.

Об'єднання Українських Жінок в Німеччині — Б. Бачинська, голова, І. Леник, секретар.

Об'єднання Українських Правників Імігрантів у Торонті, Канада.

Об'єднання Хорватів в Європі — за Центральний Комітет: проф. д-р Андрія Іліч.

ОПВБУ — за Головну Управу: О. Трущ, голова, М. Лабунька, секретар.

ОПУЕН на Північну Німеччину — Є. Менцінський, голова.

Організації Визвольного Фронту в Боффало, США — Сергій Квасниць-кий, Зиновій Саган, Михайло Лоза, Е. Луковський, Т. Михаськів, В. Шарван.

Організація Державного Відродження України ім. І. Мазепи в Пітсбургі, США, — за Управу: проф. д-р Богдан Гнатюк, голова, Павло Кравчук, сек-ретар.

Організація Оборони Чотирьох Свобід України, США — Аллентавн, 20-й відділ, Байоне, Балтімор, Бінггемптон, Боффало, Гартфорд, Джерзі Сіти, Дітройт, Йонкерс, Картарет, 9-й відділ, Клівленд, Лорайн, 29-й відділ, Ньюарк, 1-й відділ, Нью-Йорк, Головна Управа, Нью-Йорк, 2-й відділ, Пасейк, Перт Амбой, 23-й відділ, Пітсбург, 21-й відділ, Рочестер, 25-й відділ, Сиракуз, 22-й відділ, Трентон, Філядельфія, Чікаго, 8-й відділ, Чікаго, 24-й відділ.

Організація Українських Жінок в Англії — Централя, відділ у Дербі, І. Шмондрак, голова.

ОУК у Канаді — Стефанія Савчук, голова.

Організація Українських Націоналістів — Тереновий Провід Австралії, Тереновий Провід Аргентини, Тереновий Провід Великобританії, Тереновий Провід Канади, Тереновий Провід США, Тереновий Провід Франції, Облас-

ний Провід «Степи», Англія, Районовий Провід, Англія, Район IV — Англія, Станичний Провід станиці ч. 23, Станиця в Брадфордї, Англія, Станиця в Лестері, Англія, Станиця ч. 30, Англія, Станиця ч. 34, Англія, Члени куца «Верхи», Австралія; Члени: в Бразилії, Болтоні, Джерзі Сіти, Канаді, Клівленді, США, Ковентрі, Англія, Ланкашірі, Англія, Лорайні, США, Ляндсгуті, Німеччина, Мозельщині, Франція, Ноттінггамі, Англія, Південній Англії, Рагбі, Англія, Торонті, Канада, Шефїлд-Донкастері, Англія, Шотляндії.

Пласт у Німеччині — інж. доц. Дам'ян Пеленський.

Пластовий Осередок у Новому Ульмі, Німеччина — Ю. Вальків, заступник голови, І. Хмільовська, секретар.

Політична Рада ОУНз в США — Р. Ільницький, голова, Микола Галів, секретар.

Пресова Кватира УСС — за Президію: Микола Угрин-Безгрішний, орудник, Северин Борачок, секретар.

Приятелі ОУН у Пітсбургу, США.

Редакція тижневика «Вільна Думка», Сидней, Австралія, «Новий Шлях», Вінніпег, Канада, «Українець», Париж, Франція, «Українська Думка», Лондон, Англія, «Українське Народне Слово», Пітсбург, США, «Українське Слово», Буенос-Айрес, Аргентина.

Світова Федерація Колишніх Політичних В'язнів і Жертв Советської Окупації — за Президію: Семен Підгайний, голова, Вен'ямин Чміленко, секретар.

Словацька Національна Рада в Німеччині — д-р Франц Тісо, Крістоф Грайнер.

Словацький Визвольний Комітет — за Екзекутивну Раду: Ф. Дюрчанський.

Союз Борців КЮАрмії, Німеччина — Д. Касапінович.

Союз Гетьманців-Державників — за Крайову Управу у Великобританії: проф. д-р І. Марченко, крайовий начальник, сотн. Семен Левченко, секретар.

Союз Гетьманців-Державників Канади — д-р М. Кухаришин, голова, М. Королишин, секретар.

Союз Жертв Сталінізму, Бонн, Німеччина.

Союз Земель Соборної України — Центральний комітет.

Союз Конструктивно-Творчих Сил України — за управу: д-р П. Кашинський, голова, д-р Г. Прокопчук, секретар.

Союз Мадярських Фронтовиків — Андреас Апостагі, ген. секретар.

Союз Об'єднаних Хорватів у Німеччині — полк. Коломан Біліч.

Союз Українок Австралії — Головна Управа.

Союз Українок Південної Австралії в Аделяїді.

Союз Українок у Франції.

СУЖЕРО — Семен Підгайний, голова Президії, В. Чміленко, секретар.

Союз Українських Воєнних Інвалідів, Мюнхен, Німеччина — за Головну Управу: М. Стецишин, голова, П. Поліщук, секретар.

Союз Українських Політичних В'язнів, Нью-Йорк, США — мгр Є. Лозинський, філія Нью-Йорк — В. Лавро.

Союз Українських Студентських Товариств Америки — К. Савчук, президент.

Союз Українців у Великій Британії — за Президію Ради: М. Білий-Карпинець, вик. обов. гол.; відділ у Дебрі; відділ у Доннінгтон.

Союз Українців Католиків «Провидіння» в Америці — д-р Роман Сухий, гол. предсідник, Степан Спринський, гол. секретар.

Спілка Визволення України, Німеччина — проф. д-р Василь Плющ, голова, Євген Менцінський, член Президії Світової Ради СВУ та уповноважений СВУ на Німеччину.

Спілка Визволення України, США — В. Кейс, ген. секретар; Крайова Управа СВУ в США: В. Коваль, голова, Т. Тарахівський, секретар.

Спілка Українських Учителів та Виховників, Великобританія — проф. д-р І. Марченко, голова, В. Попадинець, секретар.

Спілка Української Молоді — за Центральну Управу: Омелян Коваль, голова, Євген Гановський, секретар; Крайова Управа у Великобританії; Осередок у Дербі, Англія; Осередок у Ковентрі, Англія.

Спілка Української Молоді Канади — М. Гута, голова; Осередок у Руан-Норанда, Канада: П. Опар, голова, М. Кульчицький, секретар.

Спілка Української Молоді в Австралії — юнацтво Осередку в Квінбієн.

Спілка Української Молоді Америки — Осередок ім. В. Біласа в Бостоні, Боффало, Брукліні (за Осередок: В. Кваслій), Джерзі Сіті, Дітройті (за Осередок «Київ» Іван Терлецький, голова), Янгставні, Йонкерсі, Кентоні, Клівленді, Ньюарку (за Осередок: Михайло Почтар), Нью-Йорку (за Головну Управу СУМА: М. Фурда), Нью-Йорку (за Осередок ім. Чупринки: Гр. Цебрій), Пасейку, Пітсбурзі, Рочестері (за Осередок: Петро Балко, голова, Іван Тороус, секретар), Сиракюзях, Трентоні, Філядельфії, Чікаґу (Осередок ім. Крут), Чікаґу (Осередок ім. Павлушкова).

Спортове Товариство «Україна», Торонто, Канада — С. Врублевський, голова.

Товариство б. Вояків УПА в Клівленді, США; відділ у Дітройті, Лев Футала, голова.

Товариство к. Вояків УПА в Канаді.

Товариство к. Вояків УПА — відділ у Нью-Йорку: Е. Несторук; 12 відділ у Нью-Йорку: І. Білас; відділ у Філядельфії: Бурий-Ковальчин, голова; відділ у Чікаґо, США.

Товариство Прихильників Української Культури — за Центральну Управу в Бразилії: Йосип Ділай.

Товариство Студіючої Молоді ім. Міхновського, Нью-Йорк, США — П. Гой, голова; відділ у Філядельфії.

Туркестанська Організація в ЦК АБН — Гаїт, член.

Українська Вільна Академія Наук у Німеччині — проф. д-р Петро Курінний, голова; у Канаді, проф. Я. Рудницький.

Українська Вільна Громада в Америці — за Президію: В. Довгань, голова, В. Цимбаліст, секретар.

Українська Гетьманська Організація Америки — за Головну Управу: інж. П. Запорожець, голова, інж. М. Гаврилів-Бояр, заступник голови.

Українська Громада в Туреччині — сотн. Микола Забелло, голова, підх. Пилип Яковлевич, за секретаря.

Український Допомоговий Комітет в США — С. Бровик.

Українське Євангельське Об'єднання в Північній Америці — за Головну Управу: пастор Вол. Боровський.

Український Конгресовий Комітет Америки — Д. Галичин, президент — відділ УККА в Гемтремк, за Управу: В. Тустанівський, президент.

Українська Медично-Харитативна Служба в Німеччині — за Головну Управу: проф. д-р Я. Гинилевич, голова — Представництво УМХС в Торонті, Канада, за Управу: д-р Г. Шиманський, Вас. Волицький.

Українська Народна Поміч в Америці — за Головний Уряд: Василь Шабатура, Михайло Дуткевич, В. Мазур; відділ у Трентоні; 143 відділ у Чікаґо.

Українська Наукова Рада в Канаді — д-р Яр. Рудницький, през.

Українське Національне Об'єднання в Канаді — М. Плавюк, гол.

Український Народний Союз в США — за Екзекутиву: Д. Галичин, президент, Я. Падох, секретар; 131 відділ УНС; 221 відділ у Чікаґо.

Українська Національна Рада в Німеччині — за Виконавчий Орган: Микола Лівіцький.

Український Національно-Демократичний Союз у Канаді — за Управу: Євген Пастернак, голова, Петро Федоренко, секретар.

Український Національно-Державний Союз в Німеччині — за Центральний Комітет: інж. Є. Гловінський, заст. голови, підп. В. Татарський, секр.

Український Національний Клуб «Орлик» в Дітройті, США — Володимир Рижий.

Український Національний Союз — Дистриктовий комітет у Чікаґо, США.

Український Осередок у Парагваї — Ом. Іл. Падучак, голова, інж. А. Кушчинський, член управи.

Український Пласт у США — За Головну Булаву: д-р Осип Е. Бойчук, голова, М. Бажанський, ген. секретар.

Український Пласт в Англії — відділ у Дербі, М. Попович

Українська Рада Європейського Руху у Філадельфії, США — за Представництво: о. К. Даниленко, секретар, А. Манойло, голова.

Українська Радіопрограма в США — за Дирекцію: С. Зорій.

Українські Студенти столиці Канади — за Управу: Д. Штогрин, голова, С. Харко, секретар.

Український Технічно-Господарський Інститут в Мюнхені, Німеччина — проф. д-р Петро Савицький, ректор.

Український Християнський Рух — Централя у Франції: проф. д-р В. Янів, президент, інж. О. Мельникович, за секр., проф. д-р Ол. Кульчицький, реф. зовнішн. зв'язків.

Український Християнський Рух у Німеччині — за Управу Крайового Об'єднання: проф. Гнат Мартинець, голова, д-р Маркіян Заяць, секретар.

Українське Християнське Об'єднання Молоді — ІМКА/ІВКА в Німеччині — за головну Управу: Ольга Савицька, голова, Семененко, секретар.

Український Християнський Рух у Великобританії — Управа КО.

Українська Центральна Репрезентація в Аргентині.

Українське Центральне Допомогове Об'єднання в Австрії — за Управу: о. І. Дашковський, голова, П. Русинко, секретар.

Українська Церква в Дербі, Англія — Ф. Гончарук, І. Афтанас, представники.

Українці Бравншвайгу, Німеччина.

Українці міста Віндзор, Канада.

Українці Вальдемарсвіку, Швеція, за групу: А. Гавриленко.

Українці в таборі Доннінгтон, Англія.

Українці в Куритибі, Бразилія.

Українці в Шеффілд, Англія.

Українська Школа в Дербі, Англія — пані А. Горобець, голова.

Центральний Комітет Українських Організацій в Брукліні, США — І. Павчак.

Центральний Комітет УРДП, Німеччина.

Центральний Союз Українського Студентства — за Управу: Євген Гановський, президент, Ляриса Качмар, секретар.

Централя «Просвіти» в Аргентині.

Чеський Національний Комітет в Англії — ген. Л. Прхаля.

Список місцевостей, в яких після смерті сл. пам. Степана Бандери відправлено поминальні Богослуження

16 жовтня 1959

Блякбурн, Великобританія. — На вістку про замордування Провідника ОУН українці цієї місцевості самохіть зібралися в церкві, щоб помолитися за упокій його душі.

17 жовтня 1959

Віндзор, Канада. — Службу Божу й панахиду відправив о. дек. М. Горошко.

18 жовтня 1959

Амберг, Німеччина. — Заупокійні Богослуження відправив о. Матвієнко.

Болтон, Великобританія. — Панахиду відслужив о. Я. Гаврилук.

Боффало, США. — В місцевій церкві відслужено панахиду.

Брентфорд, Канада. — Службу Божу й панахиду відправив, за участю дуже численної громади українців, о. Й. Теліжин, виголошуючи патріотичну проповідь.

Бруклін, США. — Панахида в місцевій церкві.

Буенос-Айрес, Аргентина. — В церкві оо. Василіян поминальну Службу Божу й панахиду відправили о. ректор Лабай, ЧСВВ, і о. В. Зінько, ЧСВВ. Біля символічної могили стояли хорунжі з прапорами СУМ, УНР, Т-ва «Просвіта», Пласту. В своїй проповіді о. рект. Лабай сказав: «Стоїмо перед маєстатом смерті великого сина України, провідника ОУН, революціонера, ідеолога, організатора й бойовика поневоленої України. Місце сл. п. Ст. Бандери

в пантеоні Безсмертних серед найбільших синів України. За що? За те, що він виховував у кожному українському бойовикові сильний характер і сильну волю — дві великі чесноти...»

Ванкувер, Канада. — В українській кат. церкві відправив панахиду о. Жан (француз) в приязності дуже численних українських громадян і членів СУМ та ЮСУМ, що прийшли з прапорами. В церкві на Нью Вестмінстер правив панахиду о. Білик.

Велланд, Канада. — Службу Божу й панахиду відправив о. М. Бутринський.

Віндзор, Канада. — Службу Божу й панахиду відправлено при величезному здвизі народу. Були приязними представники усіх українських організацій та установ, юні сумівці прийшли організовано в одностроях і з своїми прапорами.

Вінніпег, Канада. — Заупокійні панахиди відправлено в 12 церквах міста. На українських установах прапори спущено до половини щогли.

Денвер, США. — В українській кат. церкві панахиду відслужив о. Смаль.

Джерзі Ситі, США. — Першу панахиду відправлено в церкві св. Петра і Павла. На Службі Божій о. Зенон Бачинський сказав зворушливу проповідь, в якій підкреслив великі заслуги покійного Провідника. «Перестало битися серце великого мужа, — говорив провідник, — провідника національного визволення, безкомпромисового борця-революціонера за українські визвольні ідеали, за які впродовж віків веде безперервну боротьбу українська нація на рідній землі з московським наїзником... Його світле ім'я стало символом для українського підпілля та українського народу...» Під час панахиди прапороносці тримали державний прапор України та прапор місцевого відділу ООЧСУ, за ними стояли лавами сумівці, представники відділу УККА й ін. організацій. До панахиди співав церковний хор під управою п. О. Стецури.

Доннінгтон, Великобританія. — За старанням управи відділу СУБ, о. д-р І. Музичка відправив біля символічної могили Службу Божу й панахиду.

Дюссельдорф, Німеччина. — Заупокійну Службу Божу й панахиду відправив о. Микола Іванців, який виголосив теж відповідну проповідь. До Богослужень співав хор під управою д-ра М. Гоція. Зібрані на відправі склали на Визвольний Фонд ОУН 202 нім. марки, замість квітів на могилу Провідника.

Картерет, США. — Відправлено заупокійні Богослуження.

Куртіс Бей, США. — Після Служби Божої о. рад. Василь Соловій відправив панахиду за спокій душі Провідника в церкві св. Петра й Павла. У своїй проповіді о. Соловій оповів про черговий злочин Москви.

Льєж, Бельгія. — Заупокійну Службу Божу й панахиду відправив о. дек. Гр. Фуканчик. Церква була переповнена вірними.

Мюнхен, Німеччина. — Митрофорний протоєрей о. Паладій Дубицький відслужив панахиду в Свято-Покровській церкві.

Норт Баттлфорд, Саскачеван, Канада. — Панахиду за спокій душі Провідника відправив о. Б. Бачинський, виголошуючи при тому відповідну проповідь.

Ноттінгем, Великобританія. — Біля символічної могили, що її зробили в церкві сумівці, о. д-р А. Михальський відправив після Заупокійної Служби Божої панахиду й виголосив зворушливу проповідь.

Нью Торонто, Канада. — В українсько-католицькій церкві св. Михаїла місцевий парох о. В. Фірман відправив панахиду. Вірні створили шпалір, тримаючи в руках запалені свічки. В православній церкві св. Димитрія панахиду відслужив о. Легенюк.

Оборн, США. — В українсько-католицькій церкві о. Василь Остап і о. Петро Огірко відправили панахиду, під час якої були присутніми понад двісті осіб, між ними сумівці в одностроях і з прапорами.

Ошава, Канада. — Панахиду в церкві св. Юрія відправили оо. С. Фіголь і І. Перейма, у православній церкві Пречистої Діви Марії — о. Запаринюк. До панахиди співали церковні хори.

Перт Амбой, США. — За старанням місцевого відділу ООЧСУ відправлено панахиду за спокій душі сл. пам. Степана Бандери.

Пітсбург, США. — В обидвох місцевих церквах відслужено панахиди, під час яких панотці виголосили проповіді, підкреслюючи заслуги покійного для визволення України.

Портедж ля Прері, Канада. — Місцевий парох о. Слабий відправив у церкві Успіння Матері Божої панахиду і виголосив проповідь. До панахиди співав хор під керівництвом п. М. Кіся.

Рочдейль, Великобританія. — У приявності дуже численної кількості українських громадян православного й католицького віровизнання о. рад. А. Бабій відправив молебень і панахиду, до якої співав хор під проводом п. М. Степа.

Рочестер, США. — У церкві св. Йосафата панахиду відслужили о. парох М. Волянський і о. Лонкевич, в церкві Богоявління — о. Ст. Городецький. Участь у Богослуженнях взяли члени організацій Визвольного Фронту, сумівська й пластова молодь, юні сумівці, представники установ і організацій. Співав сумівський хор, що ним керував проф. В. Божик.

Сиракюзи, США. — В церкві св. Івана Хрестителя панахиду відправили о. дек. В. Середович і о. Й. Шалока.

Судбури, Канада. — Панахиду відправив о. Є. Бобовник в асисті двох священників. Церква була переповнена вірними.

Торонто, Канада. — Після св. Літургії настоятель собору митрофорний протоєрей о. П. Самець виголосив хвилюючу проповідь, кажучи: «Московський ворог вбив у Парижі провідника українського народу — Головного Отамана Симона Петлюру, дванадцять років пізніше той сам ворог убив у Роттердамі другого провідника — Євгена Коновальця, а оце тепер убив третього — Степана Бандеру. Стріляючи до наших провідників, ворог стріляє до нас усіх — до народу, до України».

Того ж дня о 12-ій годині, після Служби Божої відбулася панахида в українсько-католицькій церкві Матері Божої Неустаючої Помочі. Служив її о. прелат П. Каменецький в співслуженні отців: Хабурського Ст., Бенеша Я. і Пащака, ЧСВВ. Про заслуги сл. пам. Ст. Бандери для справи визволення України, його характер, посвяту й жертвність говорив під час Служби Божої о. прелат Каменецький, інші отці на читаних Богослужбах. О год. 5,45 соборну панахиду в церкві св. Миколая відправили 8 священників, очолені о. прелатом Філевичом і парохом церкви о. д-ром Липським. Правили: о. проф. П. Хомин, о. Бенеш, о. Цюпка, о. Жолкевич, о. д-р Федорів і о. Байрак. До панахиди співав хор «Прометей» під управою проф. Л. Туркевича, сумівці й пластуни з прапорами тримали почесну стійку. В панахиді взяли участь представники всіх громадських установ та організацій Торонта.

Франкфурт, Німеччина. — Панахида за спокій душі Провідника була відслужена лише в православній церкві, українсько-католицький панотець відмовився правити.

Ютика, США. — Під час Служби Божої в наміренні українського народу з нагоди Мазепинського року, парох о. Б. Смик у своїй проповіді подав вістку про смерть Провідника, підкреслюючи його релігійність, характерність та жертвність для батьківщини. Опісля відправлено панахиду, до якої стали: о. С. Дурбак, о. Б. Смик і о. Й. Лукасевич. Під час співу «Вічная пам'ять» похилилися вниз три прапори: національний, сумівський і дивізійний.

20 жовтня 1959

Балтимор, США. — В церкві св. Михаїла о. П. Мельничук відправив при символічній могилі панахиду, участь у якій взяла дуже велика кількість старшого громадянства й молоді.

Болтон, Великобританія. — Службу Божу й панахиду відправив невтомний о. Я. Гаврилук, виголошуючи при тому глибоку проповідь. На панахиду прибуло багато українських громадян, навіть з місцевості Лій.

Відень, Австрія. — У церкві св. Варвари о. д-р В. Гавліч в співслуженні інших священників відправив панахиду й виголосив довшу проповідь, нагадуючи вірним про посвяту й жертвність великого борця за волю. «Загинув великий син нашого народу, — говорив о. парох, — який бажав кращої долі і свободи для нашої нації...» До панахиди співав чоловічий хор. Церква

була виповнена вірними, багато з них стали на струнко під час співання «Вічна пам'ять».

Дітройт, США. — Панахиди в українській католическій церкві Непорочного Зачаття і в правосл. церкві Св. Покрови, де правили о. Лящук і о. Качмарський. Отець Лящук виголосив проповідь, широко змальовуючи життя, працю і боротьбу великого державного мужа Ст. Бандери.

Едмонтон, Канада. — У всіх церквах цього міста відправлено заупокійні панахиди.

Клівленд, США. — Панахиду за спокій душі Провідника відправлено о годині 7,30 вечора.

Монреаль, Канада. — О год. 7-й вечора в українському греко-православному соборі св. Софії панахиду відправили: о. мітрат Вол. Слюсар, о. Чижів, о. Цитухин, о. Стус. Хвилюючу проповідь виголосив о. мітрат Слюсар. До панахиди співав церковний хор.

О годині 8-й вечора в українсько-католицькій церкві св. Михаїла відправив панахиду о. проф. д-р М. Залеський, якому співслужили: о. Гаврилюк І., о. Гаврилюк Мих., о. Коляківський Ст., о. Марків Микола, о. Сірий Н. і о. Химій, ЧСВВ. Проповідь про значення покійного для українського народу виголосив о. консултор Химій, ЧСВВ. До панахиди співав хор під керівництвом п. Василя Бринявського.

Мюнхен, Німеччина. — Соборну Службу Божу відправив о. прелат Петро Голинський в співслуженні 5 священників та в присутності Апостольського Екзарха для українців католиків у Німеччині Преосвященного Кир Платона Корниляка. Панахиду служив Преосвященний Кир Платон з усіма священниками, співав хор під управою д-ра Миколи Філя. Присутніх на панахиді було вісімсот людей, серед них члени Проводу ЗЧ ОУН, очолені головою Ст. Ленкавським, і делегації від членства ОУН з Австрії, Франції, Бельгії, Голландії, Великобританії, Канади, США та ін. країн.

Нью-Йорк, США. — Старанням організацій Українського Визвольного Фронту, панахиду в церкві св. Юра відслужив о. ігумен Орест Засійбіда в асисті 4 священників. Церкву заповнили великі маси народу, серед них організовані лави членів організацій УВФ з прапорами, сумівська й пластова молодь та юні сумівці в одностроях і теж з прапорами. До панахиди співав хор «Дзвони» під управою п. Богдана Крушельницького.

Оборн, США. — Другу панахиду відправлено о годині 7-й вечора. В ній взяли участь члени організацій УВФ з прапорами.

Рочестер, США. — В церкві Богоявління відправив панахиду о. Ст. Городецький при символічній могилі, біля якої стійку тримала молодь. У православних церквах Всіх Святих і св. Покрови відправили панахиди місцеві парохи.

Сиракюзи, США. — Не зважаючи на те, що був робочий день, церкву св. Івана Хрестителя вщерть виповнили вірні та юнацтво СУМА, щоб вислухати заупокійного Богослуження за спокій душі Провідника.

Судбури, Канада. — У день похоронів сл. пам. Ст. Бандери тут відправлено поновно Службу Божу й панахиду.

Філадельфія, США. — В архикатедральному храмі панахиду відправив о. декан Олександр Трешневський в співслуженні отців: П. Липина, А. Мельника, О. Кобриня, М. Пирога і Й. Мартинюка. Співав чоловічий хор під управою п. Й. Лупаня. Вірних було так багато, що не могли поміститися в церкві, тож стояли при вході й на церковному подвір'ї. Отець декан виголосив коротку проповідь та провів спільні молитви.

Чикаго, США. — До панахиди, в церкві св. Миколая стали о годині 19-й три священники. Співав хор «Сурма». Церква, яка вміщує понад 1500 людей, була вщерть виповнена.

Чикаго-Південь, США. — Службу Божу й панахиду відправив в українсько-католицькій церкві о. І. Когут.

Ютика, США. — Заупокійну Службу Божу відправив о. сен. С. Дурбак.

24 жовтня 1959

Конінгстон, Канада. — У місцевій церкві відправлено Службу Божу й панахиду.

Чикаго, США. — У православній церкві панахиду відслужив о. декан митрофорний протоєрей Ф. Білецький, підкреслюючи в своїй проповіді велику ідейність Провідника ОУН, який «упав жертвою большевицьких агентів, як його попередники, Головний Отаман Симон Петлюра і полк. Євген Коновалець». Співслужили о. деканові о. мітрат М. Козарійчук і протоєрей І. Нагірняк. На панахиді була велика кількість українського громадянства, включено з делегаціями організацій УВФ, які прибули з прапорами.

У православній церкві св. Софії панахиду відправив о. настоятель протоєрей М. Литваківський, який сказав глибоку, патріотичну проповідь, стверджуючи, що Степан Бандера продовжав боротьбу 1917-18 рр. Серед дуже великої кількості вірних були сумівці в одностроях і з прапорами та делегації від організацій УВФ.

25. жовтня 1959

Амберг, Німеччина. — Заупокійну Службу Божу й панахиду відправив о. М. Проскурницький. Юні сумівці з прапорами й свічками тримали почесну стійку біля символічної могили, влаштованої в церкві.

Балтімор, США. — У церкві св. Михаїла о. П. Мельничук відправив другу з черги панахиду, на яку прибуло ще більше українських громадян, ніж попереднього разу.

Бедфорд, Великобританія. — У вцертъ виповненій вірними церкві о. душпастир І. Гасяк відправив св. Літургію і біля символічної труни панахиду, виголошуючи після того глибоку проповідь. Він накреслив життєвий шлях покійного і його працю та кликав в обличчі маєстату смерті об'єднатися і міцніше тримати зброю в руках. Під час панахиди сумівське юнацтво тримало біля труни почесну стійку.

Блекбурн, Великобританія. — Службу Божу й панахиду відслужив о. Я. Гаврилюк.

Бостон, США. — Парох української православної церкви о. прот. Іван Данилевич відправив у церкві св. Андрея молебень за упокій душі великого сина українського народу.

Буенос-Айрес, Аргентина. — У місцевій православній церкві відправлено панахиду.

Відень, Австрія. — Другу панахиду відправив в церкві св. Варвари о. д-р В. Гавліч.

Вольвергамптон, Великобританія. — Біля символічної могили збудованої на церковному подвір'ї о. д-р І. Музичка відправив панахиду й виголосив проповідь, підкреслюючи велику втрату, що її зазнав український народ. До панахиди співав хор під управою п. Е. Пакуляка.

Едмонтон, Канада. — У катедрі св. Йосафата соборну панахиду відправили: о. В. Стефанів, о. Ю. Ковальський, о. В. Тарнавський, о. В. Чопей і о. П. Смик. До панахиди співав чоловічий хор «Народнього Дому» під управою п. М. Свистуна. Отець Ю. Ковальський виголосив глибоку, патріотичну проповідь про світлу постать Провідника ОУН, дуже численна громада вірних вислухала цю проповідь з глибоким хвилюванням. У Богослуженні взяли участь сумівці з прапорами, пластуни, представники Ліги Визволення України та інших організацій. При вході до церкви дівчата пришпилювали прибуваючим чорні стрічки; на майдані національний і організаційний прапори були спущені до половини щогли.

Каракас, Венесуеля. — В українсько-католицькій церкві панахиду відправив о. д-р Павло Хрущ, який особисто знав покійного Провідника. Звертаючись під час своєї проповіді до численно зібраних сумівців — старших і юнаків, які тримали стійку біля символічної могили, о. д-р Хрущ сказав: «Ми вже старі, ми не зможемо забрати тіла Провідника з чужини, щоб завести його в перемозі до звільненої України. Це завдання чекає вас, молоде. Не забудьте побудувати на його гробі в Києві величний пам'ятник».

Клівленд, США. — В церкві св. Петра і Павла панахиду відправив о. Боднар, проповідь виголосив о. монсеньйор Д. Гресько, звертаючись до численних вірних з закликком молитися за упокій душі Провідника, щоб «Бог допоміг українському народові визволитися з неволі та щоб перемогли ті ідеї, за які віддав своє життя сл. пам. Степан Бандера».

Клягенфурт, Австрія. — Панахиду відправив о. сот. Д. Ковалюк, який виголосив зворушливу проповідь про життя покійного. Зібрані на панахиді українці з цілої Каринтії проспівали пісню «Видиш, брате мій».

Куригиба, Бразилія. — Годину перед панахидою до церкви зійшлося людей більш ніж було на Великдень, й оточили символічну могилу з березовим хрестом, яка була просто засипана квітами та прибрана прапорами. До панахиди стали: протоігумен о. Орест Карплюк з Буенос-Айресу, парох о. Методій Ничка, ЧСВВ, та о. посол Володимир Ханейко. Зворушливу проповідь виголосив о. ігумен Карплюк; до панахиди співав мішаний парохіяльний хор.

Лондон, Великобританія. — Св. Літургію і панахиду біля символічної могили відправили генеральний вікарій Апостольського Екзарха о. Павло Малюга і о. Ф. Купранець з Риму. Отець вікарій виголосив глибоко продуману проповідь, що зворушила вірних, серед яких було багато українців православного віровизнання. До Богослужень співав хор під керівництвом п. Є. Гарасимчука.

Манчестер, Великобританія. — В українсько-католицькій церкві відслужено панахиду, в якій взяли організовану участь юні сумівці й пластуни.

Мус Джо, Саскач., Канада. — Панахиду відслужив о. М. Пилипчук.

Ньюарк, США. — Заходами організацій ООЧСУ і СУМА в церкві св. Івана Хрестителя відбулися Служба Божа й панахида, що їх в асисті о. пароха правив о. Д. Виблів. Він виголосив прекрасну проповідь про життя, діяльність та тернистий шлях Степана Бандери, підкреслюючи його глибоку релігійність. До Богослужень співав хор під управою проф. Добоша. Серед дуже великої кількості вірних були люди різних політичних переконань.

Нью-Торонто, Канада. — Увечорі в українсько-католицькій церкві о. Краєвський відправив панахиду, змалювуючи в своїй проповіді силуету покійного, як борця за волю і провідника визвольної боротьби.

Ольдгам, Великобританія. — У церкві св. Патрика о. д-р В. Дзьоба відправив Службу Божу й панахиду.

Париж, Франція. — При здвизі великої кількості вірних панахиду за спокій сл. пам. Степана Бандери відправив о. канцлер М. Левенець. До Богослуження співав хор під управою п. Т. Дратвінського.

Порктон, Саскач., Канада. — У місцевій церкві відправлено панахиду.

Ріджайна, Саскач., Канада. — Панахиду відправили о. декан М. Колодій і о. д-р М. Стасів.

Рочдейль, Великобританія. — Службу Божу відправив православний панотець з Галіфаксу.

31 жовтня 1959

Лябрадор, Канада. — Службу Божу відправив військовий капелян о. Єремїас Ф. Мільнер, ОФМ, латинського віровизнання.

Судбури, Канада. — В українсько-католицькій церкві відслужено св. Літургію і панахиду.

1 листопада 1959

Аштон, Великобританія. — У церкві св. Анни панахиду відправив о. Я. Гаврилюк.

Балтимор, США. — Панахиду відслужив о. прот. Андрій Ілінський.

Бедфорд, Великобританія. — На прохання управи відділу СУБ відправлено другий раз заупокійні Богослуження.

Канберра, Австралія. — Панахиду відслужив о. д-р Дячишин.

Квінбіен, Австралія. — В українсько-католицькій церкві о. д-р Дячишин відправив панахиду над символічною могилою, на яку делегації численних українських установ склали вінки. Після панахиди о. д-р Дячишин виголосив глибоку, зворушливу проповідь.

Квінсленд, Австралія. — У православній церкві панахиду відслужив о. Шумський.

Ковентрі, Великобританія. — У православній церкві панахиду відправив о. Юрій Шклярів, в українсько-католицькій — о. д-р Ст. Вівчарук.

Куртіс Бей, США. — У місцевій церкві відправлено співану заупокійну Службу Божу.

Лінген, Німеччина. — Заупокійну св. Літургію відслужив о. д-р М. Москалик.

Нью-Гейвен, США. — В українсько-католицькій церкві св. Михаїла відправлено панахиду.

Оснабрюк, Німеччина. — Службу Божу й панахиду відправив о. д-р М. Москалик.

Тодморден, Великобританія. — Службу Божу й панахиду біля символічної могили, при якій стійку тримала молодь, відправив о. Я. Гаврилук.

Фрікур, Франція. — У місцевій церкві відправлено панахиду, в якій взяли участь майже всі українські громадяни з Фрікуру й найближчих околиць.

8 листопада 1959

Атікокан, Онт., Канада. — У домівці ім. св. Петра й Павла парох о. Василь Глюте відправив панахиду, виголосивши зворушливу проповідь. До панахиди співав церковний хор.

Блякбурн, Великобританія. — Панахиду відслужив о. Я. Гаврилук.

Віла Бела, Бразилія. — В українсько-католицькій церкві Службу Божу й панахиду відправив о. І. Маланяк, ЧСВВ, після чого виголосив прекрасну проповідь, що її із зворушенням прослухали численні зібрані українці й чужинці. До панахиди, правленої біля символічної могили, співав хор під управою п. Миколи Білика.

Каннок, Великобританія. — Службу Божу й панахиду відправив о. д-р Баран, який виголосив проповідь про життя і боротьбу сл. пам. Степана Бандери.

Лондон, Великобританія. — У церкві УАПЦ о. С. Ярмусь з протодияконом відправив панахиду, після чого виголосив глибокопродуману проповідь про життя і боротьбу покійного Провідника. До панахиди співав хор під управою майора Нагнибіди.

Монтреаль, Канада. — Панахиду з проповіддю відправив о. М. Марків і о. Сірий.

Нью-Гейвен, США. — В українській православної церкві відправлено панахиду.

Престон, Великобританія. — У церкві св. Августина панахиду відслужив о. Я. Гаврилук.

Рубе, Франція. — На панахиду прибули українці з Рубе, Ліль та околиць, між ними теж численні політичні противники ОУН.

11 листопада 1959

Мюнхен, Німеччина. — У німецькій церкві відправив Службу Божу о. Нойгавз, духовний опікун Міжнародного ділового комітету, який організує імпрези для німецької і чужинецької молоді. Присутніми були на Богослуженні німецька молодь, члени Міжнародного ділового комітету й старші. По боках престолу українські юнак і юначка тримали український національний і революційний прапори. Отець Нойгавз сказав коротку проповідь, пояснюючи слухачам про український народ, Церкву й визвольно-революційну боротьбу, в якій згинув сл. пам. Степан Бандера.

Білефельд-Штіггорст, Німеччина. — Панахиду відправив о. Д. Васильчук, котрий виголосив відповідну проповідь. Присутніми на Богослуженні були українці з Білефельду й околиць.

15 листопада 1959

Квінсленд, Австралія. — У переповненій вірними церкві відправив панахиду о. Масло.

Перт, Австралія. — В обидвох церквах — православної і католицькій — відправлено Служби Божі й панахиди, на які дуже численно прибули українські громадяни з західної Австралії. У православної церкві св. Миколая, престіл якої був дуже гарно прибраний завдяки пані Савчинській та ін., служив о. Перелазний, виголошуючи при тому зворушливу проповідь. До панахиди співав хор під керівництвом проф. Шилипаги.

22 листопада 1959

Амберг, Німеччина. — У сороковий день після смерти Провідника о. М. Проскурницький відправив заупокійні Богослуження.

Амстердам, США. — Заходами управи 15-го відділу ООЧСУ, в українсько-католицькій церкві о. Ліщинський відправив молебень, під час якого почесну стійку тримали пластуни. Церква була переповнена вірними.

Бедфорд, Великобританія. — Службу Божу й панахиду відправляли о. І. Гасяк і о. Баран.

Болтон, Великобританія. — У сороковий день смерти сл. пам. Степана Бандери відправлено в Болтоні Службу Божу й панахиду.

Бостон, США. — З ініціативи осередку СУМА і при співпраці станиці Пласту й громадянства Службу Божу й панахиду відправив о. парох Володимир Козоріс.

Веллінгтон, Нова Зеландія. — Не зважаючи на те, що в цій місцевості є дуже мало українців (50 осіб) і немає українського священика, українці Веллінгтону пом'янули світлу пам'ять Провідника, запрошуючи хорватського священика о. Коліча, який відправив заупокійну Службу Божу й виголосив прекрасну проповідь, підкреслюючи визвольну боротьбу українського народу.

Гайденау, Німеччина. — Панахиду за спокій душі Провідника відправив о. д-р М. Москалик, який закінчив свою проповідь зворушливими словами: «Хай кожний з нас запалить своє серце вогнем смолоскипу, що його гідно ніс сл. пам. Провідник Степан Бандера у любові до Бога і рідного народу».

Гренд Рарідс, США. — Панахиду відправив о. Орест Балабан, виголошуючи відповідну проповідь.

Дюссельдорф, Німеччина. — Біля символічної могили, при якій правила-ся панахида, юні сумівці в одностроях тримали почесну стійку.

Льєж, Бельгія. — Поминальні Богослуження відправив о. декан Гр. Фуканчик, який виголосив зворушливу проповідь, кажучи між іншим: «Ми стоїмо сьогодні перед маєстатом смерти великого сина України... Такі великі люди можуть виховатися лише в здоровій християнській родині... Господь вимагає від нас жертв, щоб нас випробувати, і ця наша жертва не піде марне, а принесе благословенні плоди для нашого народу». Під час Богослужень почесну стійку тримали сумівці з прапорами; серед вірних було багато українців православного віровизнання.

Ле Като, Франція. — Відзначаючи річницю Листопадового зриву й Базару, на оселі ім. Митрополита Шептицького відправлено жалобні Богослуження за спокій душі сл. пам. Степана Бандери.

Мец, Франція. — Службу Божу й панахиду відправив православний панотець, протоєрей Т. Гаврик, який опісля виголосив проповідь.

Монреаль, Канада. — Соборну панахиду правили о. декан проф. д-р М. Залеський і всі українські священики Монреалю. Проповідь виголосив о. І. Гаврилюк.

Ньюарк, США. — Як і в інших місцевостях українського поселення, тут відправлено в сороковий день смерти панахиду.

Рочдейль, Великобританія. — Службу Божу й панахиду біля символічної могили відправив о. рад. А. Бабій. Почесну стійку тримали сумівці в одностроях та з прапорами.

Трентон, США. — Панахиду в православній церкві св. Тройці відслужив о. М. Запаранюк, у католицькій о. Й. Атаманюк і о. Т. Атаманюк. У панахиді взяли участь члени організацій УВФ з прапорами.

Філадельфія, США. — Заупокійні Богослуження відправили о. О. Кобрин, о. П. Липин і о. А. Тимків з Клівленду.

Ютика, США. — Після Служби Божої, що її відправив парох о. Богдан Смик, який виголосив проповідь, до панахиди стали о. сен. С. Дурбак, о. Б. Смик і о. Й. Лукашевич. Участь у Богослуженнях взяла велика кількість громадян, серед них представники українських установ та організацій з прапорами.

23 листопада 1959

Іннсбрук, Австрія. — Урочисту заупокійну Службу Божу в церкві Марія-гільфе, в якій колись молився (під час свого перебування в Австрії) покійний Степан Бандера, відправив римо-католицький парох.

Ляндсгут, Німеччина. — Панахиду в православній церкві відслужив о. протоєрей А. Дублянський.

Мюнхен, Німеччина. — Панахиду в Свято-Покровській церкві відслужив митрофорний протоєрей і декан УАПЦ на Баварію о. Паладій Дубицький.

Париж, Франція. — Під час панахиди, що її відправили о. генеральний вікарій Ван де Мале, о. канцлер М. Левенець і о. І. Яцків, були присутніми численні українські громадяни, серед них діячі різних політичних угруповань. До панахиди співав хор під управою п. Томи Дратвінського, о. канцлер Левенець виголосив проповідь, вказуючи на постать сл. пам. Ст. Бандери, як на великого Сина України, що жив і життя своє віддав для українського народу.

Регенсбург, Німеччина. — Панахиду за спокій душі сл. пам. Степана Бандери відправив о. М. Проскурницький, парох з Ляндсгугу.

Ромба, Франція. — Заупокійну Службу Божу й панахиду відправив о. Лужецький, виголошуючи після відправи відповідну проповідь.

24 листопада 1959

Аштон, Великобританія. — Не зважаючи на робітний день, українці в Аштоні численно зійшлися до церкви св. Анни, щоб помолитися на панахиді, що її відправив о. Я. Гаврилук.

Джерзі Ситі, США. — Заходами українських установ, о. парох А. Борса і о. Бачинський відправили парастас, під час якого почесний відділ творили сумівці й пластуни в одностроях.

Едінбург, Великобританія. — У присутності понад ста осіб о. М. Матичак відправив заупокійну Службу Божу й панахиду.

Мюнхен, Німеччина. — У сороковий день смерти Провідника в церкві св. Івана Хрестителя панахиду відправив о. Петро Литвин.

25 листопада 1959

Манчестер, Великобританія. — Відправлено заупокійну Службу Божу, що її спеціально наймили українські пластуни.

28 листопада 1959

Нью-Йорк, США. — У храмі св. Юра поминальну Службу Божу й панахиду відправив о. Любомир Гузар при великому здвизі народу.

29 листопада 1959

Бері, Великобританія. — Під час Служби Божої і панахиди, що їх правив о. рад. О. Бабій, почесну стійку тримали старші й молодші сумівці.

Блякбурн, Великобританія. — У поминальних Богослуженнях, що їх відправляв о. Яр. Гаврилук, взяли участь численні громадяни та члени організацій з прапорами.

Куритиба, Бразилія. — В українсько-католицькій церкві відправили панахиду о. парох М. Ничка, протоігумен П. Бальцар і о. Х. Миськів. До панахиди співав хор.

Монс, Бельгія. — Заупокійну Службу Божу відправили о. д-р Богдан Курилас і о. Бульс в церкві оо. Редемптористів. Під час панахиди, що її згадані отці відслужили разом із бельгійським римо-католицьким священиком, почесну стійку біля символічної могили тримали українські вуглекопи. Церква була виповнена численними українцями й бельгійцями.

Сиракюзи, США. — Заходами управ організацій УВФ, відправлено панахиду за спокій душі Провідника.

Чикаго-Північ, США. — У православному катедральному храмі св. Володимира панахиду відправив парох о. Білецький в співслуженні чотирьох панотців. Співав хор під керівництвом диякона Позняка. Участь у Богослуженні взяли, крім громадянства, делегації відділу ООЧСУ й станиці АБН.

У православній церкві св. Софії панахиду відправив о. парох Личваківський, співав церковний хор. Присутніми були делегати СУМА з прапором.

В українсько-католицькій церкві св. Миколая, під час відправи панахиди співав хор «Сурма» під управою дир. О. Плешкевича. Члени осередків СУМА та організацій УВФ взяли організовану участь з своїми прапорами.

Чикаго-Південь, США. — Заупокійні Богослуження відправлено в церквах Пресвятої Богородиці й св. Петра й Павла; у церкві св. Миколая відправлено Богослуження, замовлене пластунами.

6 грудня 1959

Аштон, Великобританія. — Службу Божу й панахиду відправив о. І. Гасяк.

Льєж, Бельгія. — Після Служби Божої відправлено ще одну панахиду за спокій душі Провідника.

Стокпорт, Великобританія. — Під час заупокійної Служби Божої і панахиди, що їх правив о. Я. Гаврилук, було багато українських громадян, серед них численні українці православного віровизнання.

Шарлеруа, Бельгія. — На заупокійні Богослуження, що їх відправив о. Іван Кіт, прибули українські шахтарі з усіх околиць. Вони творили почесну стійку біля символічної могили, тримаючи прапори. До панахиди співав чоловічий хор.

13 грудня 1959

Сан Павльо, Бразилія. — Урочисту Службу Божу й панахиду відслужив настоятель УАПЦ о. М. Куїданович у присутності дуже великої кількості українських громадян. Співав хор під управою пані Надії Миколайчук-Пашенко. Символічну могилу зробив церковний комітет, а квітами та прапорами прибрали церковні сестриці. Отець настоятель виголосив зворушливу проповідь, підкреслюючи, що сл. пам. Провідник ніколи не бажав особистої слави та почесей. Закінчуючи своє слово, він ствердив, що «доки житимуть українські націоналісти, доти Москва не матиме спокою».

20 грудня 1959

Манчестер, Великобританія. — Панахиду за спокій душі Провідника відслужив о. д-р В. Дзьоба.

Список місцевостей, в яких після смерті Степана Бандери влаштовано жалобні сходини, академії, політичні зібрання чи маніфестації

16 жовтня 1959

Кергонкстон, США. — Під час засідання Головного Екзекутивного Комітету Українського Народного Союзу на т. зв. «Союзівці» прийшла вістка про несподівану смерть Провідника ОУН, сл. пам. Степана Бандери. Головний передсідник УНС Дмитро Галичін перервав хід нарад і поінформував присутніх про трагедію в Мюнхені. Він ствердив, що з смертю сл. пам. Ст. Бандери Україна втратила великого, провідного борця за її волю і незалежність. Присутні: головний передсідник Д. Галичін, його заступники Йосиф Лисогір і Анна Герман, гол. секретар д-р Яр. Падох, гол. касир Роман Слободян і гол. редактор щоденника «Свободи» Антін Драган вшанували пам'ять померлого однохвилинною мовчанкою.

Філадельфія, США. — Осередок СУМА ім. УПА влаштував в Міжнародному Інституті міста український вечір під назвою «Вечір у Києві», щоб поінформувати чужинців про те, що наша столиця не є московським містом. Вечір відкрив представник осередку п. Любомир Пиріг, повідомляючи гостей (переважно чужинців) про скритовбивство над Провідником ОУН та попросив вшанувати його світлу пам'ять однохвилинною мовчанкою. Вістка про смерть сл. пам. Бандери викликала потрясення серед гостей-чужинців і вони домагалися від присутніх українців ближчих вияснень про злочин у Мюнхені.

17 жовтня 1959

Ванкувер, Канада. — Під час відзначування 5-річчя відділів Об'єднання Жінок ЛВУ і ЛВУ, представник головної управи Ліги Визволення України з Торонта, п. Петро Башук виголосив коротке слово, інформуючи зібраних про смерть Провідника. Присутні вставанням з місць та мовчанкою вшанували світлу пам'ять Покійного, а присутні на святкуванні англійці склали свої співчуття; заплановану забаву відкликано.

Відень, Австрія. — Члени Українського культурного товариства «Буковина», які відбували свої річні загальні збори, вшанували пам'ять Провідника ОУН вставанням з місць і хвилиною мовчанки.

Ковентрі, Великобританія. — На концерті влаштованому з метою придбати фонди для допомоги біженцям, голова відділу Англо-Українського Т-ва п. Ц. Г. М. Вуллверк повідомив присутніх про смерть сл. пам. Ст. Бандери і всі присутні вшанували покійного вставанням з місць і хвилиною мовчанки. П. Дюк склав від українців заяву, що боротьба за ідеали, за які загинув Провідник, не припиниться.

Пітсбург, США. — Управа 21-го відділу ООЧСУ скликала жалобні сходи своїх членів. Присутніми були також представники відділу УККА — пп. Мих. Баран і адв. Антін Луцький.

Торонто, Канада. — Під час футбольної зустрічі СТ «Україна» — «Італія» змагуни обидвох клубів на площі Фред Гамільтон вшанували пам'ять українського борця за свободу — Степана Бандери однохвилинною мовчанкою.

Чикаго-Південь, США. — На знак національної жалоби вивішено на домі СУМА-ООЧСУ чорний прапор, увечорі відбулися жалобні сходи, на яких промовляв інж. А. Гайдук.

18 жовтня 1959

Амберг, Німеччина. — Під час відзначування свята Покрови зібрані в домі СУМ молодь і старші, ставши на струнко вшанували світлу пам'ять Провідника, про смерть якого поінформував їх п. Д. Гіча.

Буенос-Айрес, Аргентина. — О годині 6-й вечора відбулося засідання членів Головної Ради Української Центральної Репрезентації, до якої входять представники всіх українських установ та організацій на терені Аргентини. Наряду розпочато вшануванням славної пам'яті Провідника однохвилинною мовчанкою, після чого вирішено проголосити національну жалобу на 15 днів до першого листопада включно. Т-во «Просвіта» продовжило цю жалобу до 15 листопада 1959.

Велланд, Канада. — На жалобних сходинах доповідь виголосив секретар СУМ п. М. Шпурко, коротке слово мав голова УНО п. Петро Курчак.

Віндзор, Канада. — Жалобні сходи членів юного СУМ відкрив голова осередку П. Мицак, після чого промовляли виховник І. Мордованець і інж. Ю. Сумик. Після обіду відбулися в домі «Українська Хата» жалобні сходи членів ЛВУ і СУМ, якими проводив інж. Сумик. Ширшу доповідь про життя і боротьбу Провідника ОУН виголосив інж. П. Штепа, коротке слово-спогад сказав д-р П. Сайкевич. Зібрані на сходинах склали пожертви на Визвольний Фонд ОУН.

Діннінгтон, Великобританія. — Жалобні сходи громадянства в домі СУБ відкрив п. І. Могилевич, опісля помовляв о. д-р І. Музичка, вказуючи на значення покійного для визволення України. Присутні склали пожертви для забезпечення родини Провідника.

Карляйль, Великобританія. — Члени місцевої клітини УХР, зібрані для відзначення 30-річчя єпископства Владики Кир Івана Бучка, однохвилинною мовчанкою вшанували світлу пам'ять Ст. Бандери.

Монтреаль, Канада. — Відкриваючи коротким словом свято зброї, присвячене 300-річчю перемоги під Конотопом, д-р Микола Кухаришин закликав присутніх двоххвилинною мовчанкою вшанувати пам'ять Провідника ОУН. Своє святкове слово д-р Юрій Русов присвятив Степанові Бандері, «який ціле своє життя віддав боротьбі з ворогами України, а зокрема боротьбі проти Москви».

Ноттінгем, Великобританія. — Місцевий відділ ОбВУ до підготованої раніше програми Академії в честь св. Покрови додав доповідь про життя і заслуги Провідника ОУН, що її виголосив п. Р. Найдан.

Нью-Йорк, США. — Зібрані в Українському Народньому Домі українці, які слухали доповіді інж. Осипа Бойдуника, що її влаштувало Об'єднання Державного Відродження України, вшанували світлу пам'ять Степана Бандери однохвилинною мовчанкою.

Того ж дня футбольна дружина Українського Спортивного Клубу, граючи за мистецтво з литовським клубом, виступила до змагань з чорними пов'яз-

ками на рукавах. Вона припинила гру на три хвилини, а всі присутні на грищі, свої і чужі, віддали пошану українському героєві, замордованому Москвою.

Ошава, Канада. — О годині 16,30 в домі «Дніпро» відбулися жалобні сходи, на які прибули представники всіх українських організацій, духовенство й громадяни. Сходи відкрив голова відділу ЛВУ п. М. Масевич, про життя і працю Провідника говорив п. М. Яворівський, ширший реферат виголосив виховник ЮСУМ-у п. С. Тикайло.

Перт Амбой, США. — Жалобні сходи на пошану Провідника відкрив голова відділу ООЧСУ п. Микола Степась, доповідь про життя і працю покійного виголосив п. Микола Кармелюк.

Пітсбург, США. — Жалобні сходи, які відбулися в домі ООЧСУ, відкрив вступним словом голова місцевого відділу ООЧСУ, п. Павло Германський, доповідь про Провідника виголосив п. Євген Білинський.

Радіостанція ВПАТ надала у програмі п. Михайла Камічака просторий комунікат про смерть сл. пам. Ст. Бандери.

Сошо, Франція. — Члени Музично-балетного гуртка вирішили з ініціативи друга Івана Легкого перетворити свій гурток на осередок СУМ-у імени Степана Бандери та вшанували пам'ять свого патрона.

Судбури, Канада. — Жалобні сходи відбулися в домі ЛВУ-СУМ-у, на які прибули члени цих товариств.

Престон, Великобританія. — На жалобних сходах, які відбулися в залі св. Августина, зібрані українці вислухали повідомлення про несподівану смерть Провідника ОУН і склали йому мовчазну пошану, похиляючи вниз прапори.

Ріджайна, Канада. — Під час празничного обіду зібрані, вислухавши доповіді голови місцевого відділу Ліги Визволення України, п. В. Сагаша, вшанували світлу пам'ять Провідника ОУН.

Торонто, Канада. — Під час свята для відзначення 17-их роковин з дня постановня УПА доповідь про смерть, працю і боротьбу сл. пам. Степана Бандери виголосив ред. О. Матла. Голова Екзекутиви АБН у Канаді, литовець д-р Кашкеліс висловив жаль з приводу смерті «одного з найвизначніших провідників протимосковської боротьби, бо в жертвній праці сл. пам. Степана Бандери всі поневолені Москвою народи вбачали запоруку успіху боротьби проти московської тиранії». В дальшій програмі промовляли ще представник УНО п. Ю. Караманін і від Братства УСС інж. Девосир, який ствердив, що «революціонери Степана Бандери з усмішкою ішли на смерть. Виховані ним нові революціонери підуть далі в бій і перемогу здобудуть».

Торонто, Канада. — Об'єднання Українських Правників-Імігрантів влаштувало ширші сходи своїх членів, на яких вшанувало пам'ять Великого Покійника та вислало співчуття для Проводу ЗЧ ОУН.

19 жовтня 1959

Ріджайна, Канада. — Відбулися жалобні сходи членів місцевого відділу Ліги Визволення України.

20 жовтня 1959

Квінб'єн, Австралія. — У Народньому Домі відбулися жалобні сходи громадян, під час яких сумівці тримали почесну стійку біля влаштованої символічної могили. Сходи відкрив п. П. Лисевич, після чого проказано спільну молитву за спокій душі Провідника ОУН. Доповіді виголосили: пп. П. Цюрак, П. Петрівський, інж. Гарасимів (голова української громади в Канбері) і П. Надурак (голова української громади в Квінб'єн). Сходи закінчено відспіванням стрілецьких пісень.

Клівленд, США. — В домі Пласту відбувся святковий апель. В домі СУМА виставлено символічну могилу, біля якої стояла стійка сумівців. Сходи відкрив 1-ою точкою Декалогу українського націоналіста Вол. Хома. Голова осередку СУМА Т. Цішкевич виголосив доповідь про життя і боротьбу сл. пам. Ст. Бандери. Поминки закінчено відспіванням пісні «Не пора» і національного гимну.

Куритиба, Бразилія. — Жалобні сходи скликала Центральна управа

Т-ва Прихильників Української Культури, на які прибули численно члени цього товариства й інші українські громадяни.

Монреаль, Канада. — На жалобні сходи, що їх відкрив проф. М. Андрухів, прибула дуже велика кількість українських громадян. Доповідь проф. О. Кушніра й виступи хору творили дальшу програму сходи.

Чикаго, США. — Після панахиди в церкві св. Миколая, о год. 19-ій відбулися в домі СУМА жалобні сходи дуже великої кількості старших громадян і молоді. У вступному слові інж. Володимир Левицький підкреслив, що лише праця всіх прихильників сл. пам. Ст. Бандери зможе частково заступити його працю. З черги промовляв д-р Мирослав Харкевич, який ствердив, що «смерть сл. пам. Степана Бандери є великою втратою не лише для членства Українського Визвольного Фронту, а й для цілої української нації та вільного світу». Сходи закінчено відспіванням пісні «Не пора». Присутні склали щедрі пожертви на потреби ВФонду.

21 жовтня 1959

Брентфорд, Канада. — Жалобні сходи членів місцевого відділу Ліги Визволення України відбулися в помешканні д. Гр. Піха і під час них доповідь про життя і боротьбу Провідника виголосив мгр. В. Бородач.

24 жовтня 1959

Веллінгтон, Нова Зеландія. — З ініціативи голови місцевого українського клубу п. В. Федорка відбулися жалобні сходи невеликої громади українців у Веллінгтоні, які ніяк не могли повірити в те, що загинув сл. пам. Степан Бандера. На сходинах вирішено вшанувати його світлу пам'ять.

Галашілс, Великобританія. — Поминальні сходи відбулися в належно прибраній українській домівці з символічною могилою, при якій почесну стійку тримали діти в українських народних строях. Доповідь про революційний шлях покійного Провідника виголосив п. проф. д-р І. Марченко, інспектор шкіл українознавства.

Ноттінгем, Великобританія. — Юнацтво СУМ-у, відбуваючи свої іспити, хвилиною мовчанки вшанувало світлу пам'ять героя.

25 жовтня 1959

Балтімор, США. — Під час Академії, влаштованої в честь гетьмана Івана Мазепи, присутні вшанували світлу пам'ять новітнього великого мазепинця, сл. пам. Ст. Бандери.

Болтон, Великобританія. — На жалобних сходинах, скликаних з причини смерті Провідника ОУН, учасник похоронів у Мюнхені поділився своїми враженнями з численно зібраними присутніми.

Вінніпег, Канада. — Жалобна Академія на пошану сл. пам. Степана Бандери відбулася в міській аудиторії Плейгавз-у. На сцені, прибраній прапорами та портретом покійного, виступали з коротким словом представники всіх українських організацій міста й народів-членів АБН. Промови виголосили голова місцевого відділу ЛВУ п. Микола Бартків і мгр. І. Іванчук. Дальшу програму виповнили виступи хору СУМ-у під управою п. В. Кардаша і хор юного СУМ-у, яким керував п. С. Головчинський.

Вольвергамптон, Великобританія. — Заходами місцевих відділів українських організацій та установ влаштовано жалобні сходи, на які зійшлася дуже велика кількість громадян різних політичних переконань. Сходи відкрив голова відділу СУБ-у п. Савчук. Після двохвилинної мовчанки на пошану покійного Провідника п. Малицький прочитав Звернення Проводу ЗЧ ОУН, а п. М. Титко виголосив реферат про життя і діяльність великого борця за волю України. Після сходи присутні склали пожертви для родини покійного.

Даннінгтон-Шеффільд, Великобританія. — Жалобні сходи відкрив голова відділу СУБ п. М. Борисенко, після чого присутні вшанували світлу пам'ять покійного Провідника однохвилинною мовчанкою. Член президії сходи п. І. Стельмах прочитав матеріал про життя і боротьбу героя, ширшу доповідь про ідеологію українського націоналізму й про місце та заслуги Провідника в боротьбі українського народу за свою незалежність дав інший член президії — п. І. Кузьма. Односельчанин Провідника п. В. Рученчин по-

ділився з присутніми своїми спогадами про сл. пам. Ст. Бандеру. Сходини закінчено відспіванням національного гимну.

Едмонтон, Канада. — У залі Українського Народнього Дому відбулася жалобна Академія, на яку прибуло стільки українських громадян, що не всі могли поміститися. Академію розпочато Жалобним маршем Шопена, що його відіграв на фортепіяні посол А. Головач. Присутні вислухали цей марш стоячи. Вступне слово виголосив д-р В. Гирак, після чого в дальшій програмі були виступи декляматорів, чоловічого хору під управою п. М. Свистуна і доповідь. Сцена, на якій виступали виконавці програми, була гарно прибранна, декорації робив проф. Ю. Буцманюк.

Куритиба, Бразилія. — Жалобні збори громадян, які відбулися в залі школи Сестер Служебниць, відкрив короткою промовою голова Т-ва Прихильників Української Культури, д-р Й. Ділай. У президії зборів засіли: протоігумен Карплюк, о. М. Ничка, ЧСВВ, і представник православної громади полк. Андрій Долуд та представник Хліборобсько-Освітнього Союзу інж. С. Волошин. У програмі зборів було: зачитання офіційного повідомлення про смерть сл. пам. Ст. Бандери, доповідь ред. М. Геца про життєвий шлях покійного. Після вшанування героя визвольної боротьби хвилиною мовчанки, присутні вирішили вислати з кондоленціями листа до Проводу ЗЧ ОУН і закінчили збори відспіванням гимну «Ще не вмерла».

Мансфільд, Великобританія. — Під час річних загальних зборів членів відділу СУБ п. М. Гринюк подав коротку інформацію про смерть Провідника і присутні вшанували світлу пам'ять покійного хвилиною мовчанки.

Ньюарк, США. — Жалобні сходини українських громадян відбулися в домі СУМА. Сходини відкрив п. Ю. Кононів, реферат, який зробив на численних присутніх дуже глибоке враження, прочитав проф. Чировський.

Нью-Йорк, США. — На жалобних сходинах, скликаних організаціями Українського Визвольного Фронту, а які відкрив голова осередку СУМА п. Гр. Цебрій, головну доповідь виголосив мгр. Євген Лозинський. Колишній вояк УПА, мистець-різьбар Михайло Черешньовський поділився з слухачами своїми спогадами про Провідника, а п. М. Твердовський відчитав Звернення Проводу ЗЧ ОУН. Сходини закінчено відспіванням «Не пора».

Оборн, США. — Під час жалобних сходин, що їх скликано до залі «Запорізької Січі», доповідь про Провідника виголосив п. Кіналь, організаційний референт місцевого осередку СУМА.

Ольдгам, Великобританія. — До численно зібраних громадян на жалобних сходинах промовляли: о. д-р В. Дзьоба, інж. Т. І. Кудлик, учасник похоронів Провідника в Мюнхені, і п. Скакальський.

Портедж ля Прері, Канада. — На жалобних сходинах членів відділу Ліги Визволення України й інших українських громадян доповідь про постать сл. пам. Степана Бандери виголосив голова відділу ЛВУ п. Л. Якименко.

Престон, Великобританія. — Всі українці, які живуть у цій місцевості, кількістю 60 осіб, зібралися разом, щоб вислухати доповіді п. А. Тисячного про життя і працю Провідника ОУН і довідатися про похорони в Мюнхені, учасником яких був доповідач.

Рочдейль, Великобританія. — Під час жалобних сходин два учасники похоронів у Мюнхені, пп. Г. Папівник і Г. Масний, у подробицях розповіли зібраним слухачам про трагедію в Мюнхені.

Стокпорт, Великобританія. — Під час сходин громадянства доповідав інж. Т. Кудлик з Лондону, який був на похоронах сл. пам. Ст. Бандери в Мюнхені. Зібрані мовчанкою вшанували смерть великого сина України.

Тодморден, Великобританія. — На жалобному засіданні членів відділу СУБ-у голова п. Мельник дав загальну інформацію, після чого п. Гуменний докладно оповів про обставини смерті провідника, а п. Шур подав життєпис покійного. Присутні склали на Фонд Визвольної Боротьби ім. Степана Бандери 112 фунтів стерлінгів.

Янгстаун, США. — Під час Академії, влаштованої в честь гетьмана Івана Мазепи, присутні хвилиною мовчанки віддали пашану сл. пам. Степанові Бандері.

1 листопада 1959

Аштон, Великобританія. — Під час жалобних сходин українських громадян з Аштон, Дукінфільд, Сталибрідж, Гайд і Мослей в Українському Народньому Домі виголошено реферат та подано докладний опис похоронів у Мюнхені.

Бірінггем, Великобританія. — Після Богослуження і панахиди відбулося жалобне зібрання українських громадян, на якому мовчанкою вшановано пам'ять Провідника, а п. М. Симак прочитав «Наказ ОУН».

Каннок, Великобританія. — Жалобні сходи громадян відкрив п. І. Зельо, закликаючи присутніх двохвилинною мовчанкою вшанувати незабутнього Провідника ОУН, після чого п. І. Бутинський виголосив реферат.

Льос Анджелес, США. — З ініціативи місцевого відділу ООЧСУ скликано жалобні сходи 130 громадян різних політичних переконань, які після вичерпання програми сходин склали 108 долярів на Визвольний Фонд ОУН.

Оснабрюк, Німеччина. — У програмі жалобної Академії було: вступне слово о. д-ра М. Москалика, реферат п. П. Фортуні, деклямації і виступи хору під керівництвом о. д-ра Москалика.

Прудентопіль, Бразилія. — Під час листопадових святкувань, на заклик п. Павла Кокодіяка, присутні вшанували пам'ять Степана Бандери хвилиною мовчанки.

Сан Каetano до Сул, Бразилія. — Під час Академії в честь борців за волю України, що її (академію) влаштувало Т-во «Соборність», присутні віддали пошану Провідникові ОУН, сл. пам. Ст. Бандері.

Саскатун, Канада. — Відбулися жалобні сходи громадян для вшанування незламного борця за волю України.

Фрікур, Франція. — У рамках святкувань Першого Листопада відзначено світлу пам'ять Провідника ОУН. Про життєвий шлях і смерть сл. пам. Степана Бандери доповідь виголосив довгорічний голова місцевої філії ОУРФ п. Іван Ванкевич, у дальшій програмі були деклямації і співи.

Чікаго, США. — Заходами управи відділу ООЧСУ, в домівці СУМА відбулися сходи 800 осіб, до яких промовив мгр. Ярослав Рак, описуючи свої враження з похоронів Провідника в Мюнхені.

6 листопада 1959

Нью-Йорк, США. — Під час засідання членів Екзекутиви Українського Конгресового Комітету Америки, що ним проводив у заступництві президента Д. Галичина п. Т. Миник, присутні хвилиною мовчанки віддали пошану сл. пам. Степанові Бандері.

7 листопада 1959

Дітройт, США. — В залі Українського національного клубу «Орлик» відбулася інформативна доповідь голови Головної Управи ООЧСУ проф. І. Вовчука про трагедію в Мюнхені, похорони Провідника й обрання його наступника — Степана Ленкавського.

8 листопада 1959

Атікокан, Канада. — Під час жалобних сходин, що їх підготував п. Осип Вівчарик, присутні склали пожертви на Фонд Визвольної Боротьби ім. Степана Бандери.

Блякбурн, Великобританія. — На жалобну Академію прибуло стільки українських громадян, що не всі могли поміститися в залі. Головний реферат про покійного Провідника виголосив п. П. Пайкуш, учасник похоронів у Мюнхені п. А. Тисячний у короткій розповіді поділився своїми враженнями з Мюнхену.

Верден, Франція. — Під час відзначувань Листопадової річниці українці з м. Верден і околиць вшанували пам'ять Провідника ОУН однохвилинною мовчанкою.

Денвер, США. — Під час святкування на пошану гетьмана Івана Мазепи зібрані громадяни вислухали промову про життя, працю і боротьбу сл. пам. Степана Бандери та віддали йому пошану однохвилинною мовчанкою.

Лестер, Великобританія. — Під час сумівської конференції, в якій взяли участь представники 5 клітин СУМ-у з Лестеру, Ноттінгаму, Ковентрі, Бед-

форду й Канноку, на заклик керівника конференції Я. Деременди, присутні вшанували хвилиною мовчанкою пам'ять великого сина української нації.

Монтреаль, Канада. — Члени юного СУМ-у, Рідної Школи і хору парафії св. Духа влаштували жалобні сходи, що їх відкрив коротким словом член Церковного комітету п. Грицак. У програмі сходин були доповіді о. М. Маркова і п. Льва Гусина, виступи хору та деклямації юних сумівців. Чистий прибуток із сходин передано на Фонд Визвольної Боротьби ім. Степана Бандери.

Нью-Гейвен, США. — Для вшанування світлої пам'яті Провідника ОУН створено спеціальний Громадський комітет, до якого ввійшли представники численних організацій та установ. Комітет очолив чотар М. Панкевич, секретарем стала панна Василька Шраменко. Заходами цього Комітету влаштовано жалобну Академію, що її відкрив чотар Михайло Панкевич. Д-р Константин Матвієнко виголосив коротке слово. Головний реферат про життя і заслуги Провідника відчитав м-р. Євген Лозинський. У багатій програмі були деклямації, музичні точки та спогади колишнього вояка УПА, артиста-різьбара Михайла Черешньовського про сл. пам. Ст. Бандеру. В дальшому п. Мих. Лісевич прочитав Звернення Проводу ЗЧ ОУН, а американський конгресмен з Конектікат, Роберт Джіамо виступив з промовою, кажучи між ін.: «Москва, вбиваючи Степана Бандеру, не може вбити його ідеї та перервати боротьби за визволення України». Прибутки з Академії в сумі 112 доларів призначено на Фонд Визвольної Боротьби ім. Степана Бандери.

Рубе, Франція. — Під час жалобних сходин о. рад. З. Нарожняк поділився з численними присутніми своїми спогадами про сл. пам. Ст. Бандеру, свого шкільного товариша, підкреслюючи його велику шляхетність душі. Секретар філії ОУРФ п. В. Базюк відчитав життєпис покійного, після чого сходи закінчено відспіванням пісні «Не пора».

14 листопада 1959

Ноттінгем, Великобританія. — Зібрані члени відділу СУБ, які відбували свої річні загальні збори, однохвилиною мовчанкою вшанували світлу пам'ять покійного.

15 листопада 1959

Бедфорд, Великобританія. — Під час Листопадової Академії п. В. Гумєнюк виголосив промову про життєвий шлях покійного героя і присутні вшанували пам'ять Провідника вставанням з місць і хвилиною мовчанки.

Квісленд, Австралія. — Жалобні сходи коротким словом відкрив п. І. Панасюк, доповідь про діяльність ОУН та життя і працю сл. пам. Ст. Бандери виголосив п. М. Матула. Дальшими промовцями були о. Масло, інж. Павлишин та д-р Горський, які підкреслювали заслуги Провідника для визволення України.

Кіглей, Великобританія. — Присутні на річних загальних зборах місцевого відділу СУБ громадяни вшанували хвилиною мовчанки світлу пам'ять Степана Бандери.

Торонто, Канада. — На політичному вічу, на якому промовляли: д-р С. Росоха і ред. І. Вараниця, засуджено скритовбивства провідних людей українського народу та віддано пошану сл. пам. Провідникові Бандері.

21 листопада 1959

Чикаго-Південь, США. — Відбулися пластові сходи, присвячені вшануванню пам'яті кол. пластуна Степана Бандери.

22 листопада 1959

Амстердам, США. — Сходи, які відбулися в Українському Клубі, відкрив п. К. Володимир, після чого промовляв о. Ліщинський. Головну доповідь про Провідника виголосив представник головної управи ООЧСУ з Нью-Йорку м-р. В. Боровик, а проф. С. Гнатківський оповів свої спогади про покійного. Присутні на сходинах склали пожертви на Фонд Визвольної Боротьби ім. Степана Бандери.

Болтон, Великобританія. — Жалобну Академію, яка відбулася в Дерби гол, підготував окремих Комітет. Після вступного слова п. В. Головатого представники всіх українських установ склали вінки на символічну могилу Про-

відника, біля якої були прапори. У програмі Академії були промови, розповіді й описи похорону в Мюнхені. На закінчення Академії зібрані вирішили: «Заявляємо і постановляємо, що будемо з ще більшою енергією, посвятою, відданістю і наполегливістю працювати для святої ідеї, для якої ціле своє життя працював і кров'ю своєю освятив незабутній, дорогий, всіма люблений і шанований легендарний Провідник Степан Бандера. Запевняємо Провід ЗЧ ОУН, що наш відгук на його заклик буде ще щедріший і жертівніший, як досі, і це буде відповідь ворогові на його скритовбивчий підступ».

Бостон, США. — Жалобна Академія відбулася в залі парохії св. Юра. Біля влаштованої на сцені символічної могили, накритої прапорами, почесну стійку тримали сумівці і пластуни. Академію відкрив голова осередку СУМА п. Мих. Возьний, доповідав п. Орест Щудлюк. Участь в Академії взяли українські громадяни різних політичних переконань.

Веллінгтон, Нова Зеландія. — У програмі жалобної Академії, що її розпочав коротким словом п. В. Федорко, були: реферат п. Богдана Нагерняка, деклямації і співи.

Ляндсгут, Німеччина. — Жалобні сходи громадянства відкрив п. М. Фарима, реферат виголосив проф. Ф. Балицький, п. Я. Магзір подав опис похорону Провідника в Мюнхені. На закінчення сходин п. Я. Коваль відчитав Звернення Проводу ЗЧ ОУН.

Мец, Франція. — Під час жалобних сходин в домі ОУРФ, на які прибула велика кількість громадян, промовляв парох УАПЦ о. протоєрей Т. Гаврик.

Монреаль, Канада. — Заходами організацій Українського Визвольного Фронту скликано політичні збори, на яких головними промовцями були д-р Богдан Стебельський, а від АБН д-р Дабас.

Нью-Йорк, США. — У 17-ту річницю постанови УПА Т-во бувших Вояків УПА, разом з організаціями Визвольного Фронту, віддало поклін сл. пам. Ст. Бандері. У своєму слові до дуже численних слухачів проф. І. Вовчук накреслив образ революціонера, політика і стратега, який своїми чинами поклав печать на останній період української визвольної боротьби.

Ольдгам, Великобританія. — Під час річних загальних зборів членів відділу СУБ 50 присутніх віддали мовчазну пошану поляглому Провідникові ОУН.

Трентон, США. — Українське громадянство взяло масову участь у жалобних сходинах, на яких реферат відчитав п. Василь Качмар. Вступне слово виголосив голова 18-го відділу ООЧСУ, п. Зенон Федорович.

Філадельфія, США. — Жалобні сходи відбулися з ініціативи місцевого відділу ООЧСУ. Після відкриття сходин головою відділу д-ром Яр. Бернадіном, головну доповідь мав д-р Петро Мірчук.

Ютика, США. — Старанням Ініціативного комітету, створеного організаціями УВФ, відбулися жалобні сходи громадянства, що їх відкрив від імені Комітету учитель Б. Рабій. У програмі сходин були: виступи хору «Сурма» з Сиракуз під управою пані О. Кокодинської, оркестри юного СУМА, декляматорів і спогади п. Л. Кокодинського.

23 листопада 1959

Ромба, Франція. — Жалобні сходи українських громадян провів голова філії ОУРФ п. Іван П'ятка, реферат про загиблого героя виголосив п. Б. Хайневський.

Джерзі Ситі, США. — Жалобні сходи започаткував о. А. Борса, після чого глибокий реферат про Провідника виголосив проф. Іван Вовчук.

24 листопада 1959

Едінбург, Великобританія. — Програму жалобних сходин виповнили реферат голови відділу СУБ п. І. Равлюка, деклямації, співи та прочитання Звернення Проводу ЗЧ ОУН п. Є. Стешином, головою відділу ОбВУ.

Мюнхен, Німеччина. — Під час жалобної Академії, що її влаштував Тереновий Провід ОУН Німеччини, промовляли ред. Дмитро Штикало й д-р Д. Вальчев, кол. міністер вільної Болгарії. Після Академії висвітлено фільм-репортаж з похоронів Провідника.

28 листопада 1959

Нью-Йорк, США. — У залі Народного Дому пластовий Загін Червона Калина влаштував останній пластовий апель, присвячений вшануванню пам'яті колишнього члена Загону, сл. пам. Степана Бандери. В апельі, крім 30 членів Загону Червона Калина, взяли участь сотні пластової молоді й видатні старші пластуни та сеньйори і делегація сумівської молоді з прапорами. Апелем провів ст. пластун Вол. Воловодюк. Мгр. Ярослав Рак виголосив промову про труди й характер Провідника і після відспівання кількох пісень апель закінчив пластовий сеньйор Вол. Стойко.

29 листопада 1959

Бері, Великобританія. — Заходами відділу СУБ відбулася жалобна Академія, яку відкрив вступним словом п. П. Гусак. Реферат про життя і працю Провідника виголосив п. Д. Івантишин.

Дітройт, США. — Громадський комітет, створений з ініціативи організацій Визвольного Фронту, влаштував Академію в залі Народного Дому, на яку прибула понад тисяча українських громадян. Програму започаткувала оркестра «Дніпро» з осередку СУМА «Київ», граючи жалобний марш. Під звуки цього маршу в залю ввійшли 6 прапороносців з прапорами та представники організацій і установ, які склали перед портретом (роботи мистця Едварда Козака — Ека) покійного вінки квітів. Після вступного слова голови Комітету д-ра М. Дужого, промову виголосив Василь Щербій. У дальшій програмі були музичні виступи й рецитації.

Звартберг, Бельгія. — В програму жалобних сходин входили доповідь та виступи дітей.

Ковентрі, Великобританія. — Під час загальних зборів СУМ-у присутні сумівці й гості вшанували, на заклик голови осередку СУМ-у, п. О. Красія, світлу пам'ять Провідника ОУН однохвилинною мовчанкою.

Куритиба, Бразилія. — Жалобна Академія відбулася в залі школи Сестер Службениць. Вона почалася інсценізацією біля символічної могили та складенням вінків і приречень. Вступне слово виголосив парох о. М. Ничка, а головну доповідь — п. П. Колодій. У дальшій програмі були виступи хору, музично-хорового гуртка, мішаного хору під управою п. Петра Степанишина, чоловічого хору трубної оркестри під керівництвом п. Зенона Криля, оркестри й декляматорів. Участь в Академії взяли кілька сотень українських громадян, серед них почесні гості: адміністратор УАПЦ на Бразилію, о. протопресвітер Ф. Кульчицький, українсько-католицьке духовенство, старі члени ОУН, співпрацівники покійного Провідника, учасники визвольних змагань та ін.

Монс, Бельгія. — Жалобні сходи відкрив п. Т. Михайлишин, промову виголосив о. д-р Богдан Курилас, довше слово мав інж. Омелян Коваль, голова ЦУ СУМ-у. Деклямації і співи дітей з Вам, Мураж і Ля Лювієр доповнили програму.

Сиракюзи, США. — Жалобні сходи громадянства відбулися в приміщеннях Українського Народного Дому. Дуже велика кількість присутніх з великою увагою прослухала доповіді д-ра М. Логази, який говорив про заслуги покійного для української визвольної справи.

Тавхендорф, Австрія. — Українці які проживають у Каринтії, з'їхалися для спільного відзначення великої річниці перемоги української зброї над москвинами під Конотопом і рівночасно вшанували пам'ять загинутого героя Степана Бандери. Програму зібрання виконали: пп. І. Умриш, Н. Кіндрат, Ф. Юрченко та Е. Льох.

Туллоза, Франція. — Під час святкової Академії на відзначення Листопадового зриву частину виступів присвячено влаштуванню світлої пам'яті Степана Бандери. Цю частину відкрив голова Українського відділу Громадської Опіки, п. інж. С. Пащенко, промовляв до зібраних п. Микола Горішний, голова відділу УНС в Кармо. Іншими доповідачами були о. Василь Прийма та п. Осип Базюк, колишній співробітник сл. пам. Ст. Бандери. В дальшій програмі були деклямації і співи.

Чикаго-Північ, США. — У жалобній Академії, яка відбулася в домі СУМА, взяли численну участь чужинці, тому головний промовець д-р Ст. Галамай.

закінчивши свою промову українською мовою, подав також короткий її зміст англійською мовою. Від імени 11 національних груп, об'єднаних в товаристві Американські Приятелі АБН, склав вислови співчуття представник білорусів, д-р Латушкін.

5 грудня 1959

Дербі, Великобританія. — У програмі жалобної Академії, яку започаткував вступним словом п. С. Шмондрак, були: доповідь п. Л. В. Новицького, музичні й хорові виступи та деклямації.

Кіддермінстер, Великобританія. — Члени відділу СУБ влаштували жалобні сходи, на яких вшановано пам'ять Провідника доповіддю п. С. Проя та деклямаціями.

Ноттінгем, Великобританія. — Відбуваючи свої 9-ті загальні збори, осередок СУМ-у мовчанкою вшанував пам'ять Провідника ОУН сл. пам. Степана Бандери.

6 грудня 1959

Аштон, Великобританія. — Присутні на жалобних сходинах громадяни, прослухавши доповіді про життя і боротьбу сл. пам. Ст. Бандери, склали пожертви на Визвольний Фонд ОУН.

Льєж, Бельгія. — Жалобна Академія на пошану Провідника відбулася в залі бельгійського Інституту, в якій зібралося понад 250 українських громадян. Програма складалася з реферату, виступів юних сумівців та дитячого хору.

Ноттінгем, Великобританія. — Під час жалобних сходин на символічну могилу Провідника склали вінки представники українського громадянства: найменші діти з садочка, юні і старші сумівці, пластуни та старші громадяни. Сходи відкрив інж. Р. Руденський, який оповів спогад про своє спільне студентське життя з сл. пам. Ст. Бандерою в Дублянах біля Львова, після чого реферат відчитав п. В. Лесюк. Деклямації та виступи хору під управою п. О. Пицка виповнили дальшу програму сходин.

Стокпорт, Великобританія. — Громадяни цієї місцевості вшанували пам'ять Провідника жалобними сходинами, під час яких о. Ярема Гаврилюк виголосив промову. Виступи декламаторів та прочитання описів похорону Провідника з часопису «Шлях Перемоги» були дальшими точками програми сходин. Велику втрату для українського народу символізувала могила, біля якої діти тримали почесну стійку.

Торонто, Канада. — Організації Українського Визвольного Фронту влаштували вечір споминів, на якому після відкриття ред. О. Матлою виступили: д-р Роман Малащук, Василь Безхлібник, Ярослав Спольський. У дальшому передано, записану на платівці, промову покійного Провідника, що її він виголосив з нагоди 25-річчя ОУН, та висвітлено фільм із похорону в Мюнхені.

Шарлеруа, Бельгія. — На програму жалобної Академії, яку відкрив вступним словом секретар філії УДК, п. А. Чепак, склалися: виступи хору, реферат інж. Омеляна Ковалю, деклямації та заключне слово о. І. Кота.

13 грудня 1959

Буенос-Айрес, Аргентина. — Українські національні організації в Аргентині, під протекторатом Української Центральної Репрезентації, влаштували в колегії Сан Хозе Жалібно-святковий акт, що його відкрив вступним словом ред. Юліян Середяк. Реферат еспанською мовою виголосив п. Дмитро Шуплат, українською — п. інж. Юрій Тис-Крохмалюк. У дальшій програмі були: складення вінка, виступи оркестри під диригентурою п. Петра Окопного, злученого мішаного хору т-ва «Просвіта» і т-ва «Відродження» при акомпаньяменті оркестри та під управою п. П. Окопного, виступ тенора Олександра Хлебича. Під час святкового акту представники національних груп в Аргентині склали вислови співчуття. Акт закрив п. Михайло Бурчак. Ініціатори святкового акту видали друковані програмки українською й еспанською мовою з портретом і коротким життєписом Провідника.

Лондон, Великобританія. — Жалобна Академія, яка складалася з двох частин, притягнула до себе дуже велику кількість українських громадян і чужинецьких гостей. Академію відкрив від імени Організаційного комітету мгр.

Петро Цимбалістий, глибокий реферат виголосив головний редактор «Визвольного Шляху» Григорій Драбат. Англійською мовою реферат виголосив мгр. Володимир Микула. Виступи чоловічого хору з Брадфорду під керівництвом п. Я. Гаврилюка і англійки панни Віри Річ, яка продеклямувала свій вірш «Присвята» глибоко зворушили слухачів. Сцену залі мистецько оформив проф. Роберт Лісовський.

Рочдейль, Великобританія. — Жалобна Академія відбулася в Українському Народньому Домі.

15 грудня 1959

Рочдейль, Великобританія. — На закінчення двомісячної жалоби відбуто сходина, на яких виступили: п. П. Джеджора з промовою, хор «Луна» під управою п. М. Стека і декляматори.

20 грудня 1959

Манчестер, Великобританія. — Жалобну Академію відкрив голова відділу СУБ, п. П. Овчарик, після чого виголошено Декалог українського націоналіста. В дальшій програмі були: виступ хору «Гомін» під управою проф. Гордія, реферат п. П. Гайовського і деклямації.

Сан Павльо, Бразилія. — В залі естадуальної гімназії відбулася жалобна Академія, яка складалася з двох частин. У першій частині, після відкриття жалобних святкувань, складено вінки на символічній могилі, та запалено «вічний вогонь». При звуках 12 тривожних ударів об дзвін проказано Молитву українського революціонера та Декалог. З черги слідували доповідь і виступ скрипкової оркестри, яка виконала пісню «Видиш, брате мій». У другій частині були: виступи дітей, чоловічого хору, і деклямації. Академію закінчено відспіванням українського національного гимну. З нагоди Академії видано спеціальні запрошення для громадянства.*

11. ГОЛОСИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ НА ЧУЖИНІ

Крім офіціозу Проводу ЗЧ ОУН, тижневика «Шлях Перемоги», інший мюнхенський часопис — «Християнський Голос» (ч. 44/563) з 1. 11. 1959) приніс просторий опис похоронів сл. пам. Ст. Бандери, закінчуючи його знаменним зауваженням:

«... З признанням треба ствердити, що в похороні Степана Бандери взяли участь представники і поодинокі особи усіх наших політичних осередків і партійних угруповань. Це гарно і правильно. Так було вже не раз. Тому цей факт насуває мимоволі питання: чи тільки відкрита могила і маєстат смерти є в силі наблизити усіх нас взаємно до себе? Це одно, а друге:

«Чи ми, українські скитальці, не відчуваємо того, що всі ми, зокрема тепер, є зв'язані тісно одною, всім нам спільною, долею?

«Відповідь на ці питання повинен дати собі кожний з нас!»

*

Пошанувавши пам'ять Ст. Бандери спеціальною клепсидрою на першій сторінці свого 81 (1356) числа з 18. 10. 1959, та висловами співчуття від Центрального Комітету УРДП (ч. 82 з 22. 10. 1959), орган Української Революційно-Демократичної Партії «Українські Вісті» з Нового Ульму (Німеччина) в дальших своїх числах виявив дивну обережність щодо виразного окреслення, хто забив Провідника. Покликаючись у цій справі на голоси інших («Українське Слово» з Парижу), часопис «УВ», ч. 84 (1359) з 29. 10. 1959 р. закінчив їх передрук своїм міркуванням:

«Ось так висловився на цю тему часопис другої ОУН (під проводом полк. А. Мельника — ред.). Якщо це середовище має якісь сумніви, неприємні для

* Ці два списки місцевостей, в яких відбулися жалобні Богослуження, сходина, Академії і т. п., не є повні, бо вони зладжені лише на підставі звідомлень українських часописів в 1959-1960 рр. Ми переконані, що місцевостей, в яких виявлено пошану до покійного Провідника, було більше, одначе не про всі було публіковано. — Ред.

проводирів ОУН(р), то таке ж право на сумнів і такі самі підстави мають «Українські вісті», не приймати на віру покищо жадної версії».

Ці сумніви органу УРДП не поділяли інші українські часописи в Європі. «Селянин» — неперіодичне видання Селянської Партії, яка теж, як і УРДП, належала до УНРади, в своєму 7-8 (71-72) ч. за жовтень-грудень 1959 р. відверто признав: «...Хоч німецька поліція не змогла ще в подробицях устійнити обставин смерті С. Бандери, все ж є підстави гадати, що він став жертвою хитро запланованого замаху московських агентів, які, як твердять близькі до покійного, протягом минулих років постійно полювали за ним, організували цілий ряд змов...»

Помста Хрущова

Не було теж сумнівів щодо московського скритовбивства і серед провідних членів ОУН під керівництвом полк. А. Мельника. Вони теж були переконані, що всякі сумніви й здогади над тим, чи був морд чи самовбивство — це тільки вода на млин Москви, яка бажала собі, щоб відвернути увагу від своїх злочинів. У 938 ч. паризького «Українського Слова» з 1. 11. 1959 р., офіційному органі ОУН полк. Мельника, член ПУН-у, інж. Дмитро Андрієвський виразно підкреслив це в статті «Морд і коєкзистенція»:

«Так починається мало не кожен новий етап советської, а навіть московської взагалі, історії: політичний морд, кривава жертва, зворот у політиці. Трупи, як тички, значать закрути зигзакуватої стратегії і тактики Кремля. Коли офіційні чинники стверджують, що не викрито ніяких природних причин смерті С. Бандери, якщо не прийшла вона наслідком чистого випадку, то годі не побачити в ній внутрішнього зв'язку з політичними потягненнями Хрущова на внутрішньому й зовнішньому відтинку.

«Переходячи в холодній війні до тактики коєкзистенції, Москва потребує внутрішнього спокою. Для цього вона розвиває широку акцію проти української еміграції і тому вона усуває зі світу покищо С. Бандеру.

«Останніми роками Москва стала присвячувати багато уваги українській еміграції... Рівночасно Москва вживала всіх можливих засобів для дискредитації еміграції в очах українського народу. Терсризуючи його підозрами й закидами щодо «буржуазного націоналізму», цього «найлютішого ворога українського народу», Совети представляли одночасно еміграцію як головне джерело цієї «ворожої ідеології і дії». Далі вони почали організувати в Україні показові судові процеси, як ось у Радивиліві, називаючи підсудних націоналістами. Розкопуючи старі могили й вигрібаючи звідти кістяки, большевики обтяжували всякими злочинами всіх націоналістів без розбору.

«Побувавши ц. р. в ЗДА, Хрущов мусів бачити на мурах американських міст афіші, на яких він був показаний катом України... Річ ясна, що про інформування чужинного світу в справі ролі Хрущова в мартирології подбала українська еміграція і цього він не міг дарувати. І так, на нашу думку, прийшло до вбивства С. Бандери, яким відкривається новий етап у нищенні української еміграції».

В дальшому Д. Андрієвський висловлює думку:

«Шалена кампанія, що її провадять останніми часами большевики з України і поза її межами проти націоналістів, була підготовчим артилерійським вогнем перед наступом. Тепер треба сподіватися, що советська преса шукатиме вбивника С. Бандери між українськими націоналістами, або між іншими українськими угрупованнями на еміграції, як це вони робили після вбивства сл. п. полк. Є. Коновальця. Цим большевики намагатимуться дискредитувати нашу еміграцію в очах чужинців і українського народу. В такому пляні вбивство С. Бандери є ударом проти цілої нашої еміграції».

А тому:

«В цих умовах українська еміграція повинна дати відсіч большевикам і московському імперіялізмові...»

«Віддавши належну пошану Голові ЗЧ ОУНР, що впав на стійці визвольної боротьби, українські патріоти повинні негайно подумати про відсіч на удар ворога. І то тим більше, що в нашій уяві — морд С. Бандери є одним із

моментів нової стратегії і тактики советів, які недавно почалися і розгортатимуться в найближчих місяцях. Ця відсіч повинна стати складником протиакцій, до якої буде приневолений вільний світ, щоб боронитися перед наступом Москви на широкому фронті світової боротьби двох таборів».

На правильному шляху

Так, убиваючи Провідника, Москва розпочала новий наступ. Але не лише на українську еміграцію, а насамперед — на визвольно-революційний рух в Україні, на борців у підпіллі, які діяли по всіх просторах її імперії. Бо ж, як писав у той час інший паризький незалежний тижневик «Українець» (ч. 44/696) з 25. 10. 1959 в статті «Відійшов, щоб вічно жити в історії»:

«... Від нас відійшов на віки Той, хто все своє життя присвятив величній справі визволення Батьківщини, чие ім'я стало символом революційної боротьби Української Нації, чие ім'я з тривогою й страхом вимовляють вороги свободи й державности України й яке гарячою вірою в перемогу наповняє серця всіх українських патріотів. Більше: ім'я Бандери зачіпає до боротьби всіх борців за волю на безкрайній території московсько-большевицької тюрми народів — ген аж по Спокійний океан...»

«... У тюрмах, у концентраційних таборах, на далекому засланні, в пустелях Азії, — всюди, де б'ються серця українців та інших поневолених Москвою народів, ім'я Бандери нерозривно зв'язане з ім'ям Організації Українських Націоналістів, якої Він був центральною постаттю і душею...»

«... Після ненадійної смерті сл. п. полк. Е. Коновальця, Організація Українських Націоналістів не раз уже переживала важкі історичні проби. На небезпечних закрутах історії Він, сл. п. Степан Бандера, вмів і мав відвагу та силу взяти керму української національної революції в свої руки та з погордою смертю відстоювати право українського народу. Це Йому завдячує український визвольний рух несхиблення з єдиноправильного шляху національної революції, який, хоч тернистий та сповнений безчисленних жертв, але єдиний, що веде до реалізації нашої ідеї: Української Самостійної Соборної Держави. Сл. п. Степан Бандера вірив у перемогу Правди України і цю віру вмів зацепити авангардові революції».

Людина — символ

«... Мало є таких людей на світі, що ще за життя перетворюються в символ, — читаємо в місячнику «Вісті», ч. 10 (226) з 20. 10. 1959 р., органі Українського Допомогового Комітету в Бельгії, що був призначений для українських робітників, і в журналі для молоді «Авангард» (ч. 3 (53) з 1959), офіційному пресовому органі Центральної Управи Співки Української Молоді. — Степан Бандера за свого життя став таким символом для українського народу, бо все, що носило зв'язок з визвольною боротьбою останніх часів, було припечатане його іменем. Навіть ворог не міг закрити його імени, щоб відтак таврувати ним усе, що було пов'язане з визвольною боротьбою України. З ім'ям Бандери йшли в бій відділи УПА, велась ціла підпільно-революційна боротьба, йшли на шибениці в тюрми й заслання десятки тисяч найкращих синів і дочок України.

«Вже з часів своєї ранньої молодости, будучи ще на гімназійній лавці, підготовляв себе Степан Бандера до тієї ролі, яку йому відтак довелося сповнити... Не відстрашили його ні тортури, ні смертний присуд у Варшаві та Львові, ні кількالكітня важка тюрма. Він із ще більшою енергією і послідовністю організував боротьбу проти большевицького окупанта після свого звільнення з польської тюрми. Не помогли також погрози Гештапо з метою відкликання Акту Державности з 30 червня 1941 року. Степан Бандера був рішений заплатити за цей Акт своїм життям, а щоб лише справа української державности й інтереси українського народу були збережені. Не здійснилися також сподівання німецьких загарбників, коли вони, звільнивши Голову Проводу ОУН з концентраційного табору в Саксенгаузен, намагались його використати

для позискання підтримки з боку українців. Будувати на власних силах і говорити з іншими як рівний з рівним, було в нього життєвим принципом, від якого ніколи не відступав».

Тож «хоч як важко освоїтися з оцим невимовним фактом, що Степана Бандери вже більше немає в живих, хоч як болюче стискається і кров'ю обкипає серце кожного чесного українця-патріота, то трагічна дійність стає перед усіма нами і ми мусимо зустрінути її мужньо й гідно, — стверджував тижневик «Українська Думка» з Лондону, орган Союзу Українців у Великобританії (ч. 43 (656) з 22. 10. 1959). — І насамперед мусимо собі тепер, над свіжою могилою великого незламного борця за волю України, вповні й належно усвідомити нашу непоправну велику втрату та наші обов'язки перед його світлою пам'яттю, перед рідним нашим народом, перед Україною.

«Степана Бандери немає в живих, і перед маєстатом його трагічної смерти мусять зникнути всі великі чи малі анімозії, породжені ідеологічно-політичними анімозіями чи персональними ресантимаентами супроти особи того, кого лютий ворог так нагло й підступно та підло вирвав із наших рядів. І немає жадного сумніву, що вся наша велика національна спільнота відчула дуже гостро й болюче, що з-поміж неї — з передового й найбільш важливого та небезпечного посту — вибув той, чие ім'я впродовж минулих кільканадцяти років незмінно було символом визвольної-революційної боротьби українського народу — боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. Тепер, коли життя цієї небуденної людини так злочинно обірвав наш відвічний ворог Москва, мусить відійти набік і зникнути все те, що досі декому з українців перешкоджало бачити Степана Бандеру у властивому, об'єктивному світлі. З моментом смерті Степана Бандери прийшов час, коли всі без винятку українські патріоти мусять справедливо — без пристрасти й упереджень та тенденції — оцінити його як революціонера й політика, усвідомити собі його ролі в загальному процесі української визвольної революції, провести підсумки його тривалих заслуг у праці й боротьбі для добра української нації...

«... Ім'я, що чужою мовою означає прапор, стало справді бойовим прапором українського національно-визвольного революційного руху. Ім'я Степана Бандери мобілізувало мільйонові маси українського народу до боротьби на життя і смерть проти наших відвічних ворогів, воно було неначе отим палаючим смолоскипом у темній ночі національної неволі, воно зганяло сон із очей у держиморд потворної московської в'язниці народів — стоголової гидри московської імперії. Тож самозрозуміло, що отой ворог України і всього свободолюбного людства доклав усіх зусиль для того, щоб знищити оту велику Людину, чие ім'я було неначе бойовим визовом варварському московському імперіялізмові, було неначе тією сурмою, що закликала всі народи до останнього вирішального бою з царством Сатани...

«... Ім'я Степана Бандери було за його життя бойовим прапором для всього українського народу і таким же прапором залишиться воно і по смерті цього Провідника української національно-визвольної революції, аж поки Батьківщина наша не позбудеться остаточно — раз і назавжди — із своєї, кров'ю Героїв освяченої, землі всякого врага і супостата!»

«Бо ж він, — як каже Євген Алетіяно-Попівський у своїй статті «Під прапорами безсмертних» («журнал «Визвольний Шлях», кн. 10/94 (168), Лондон, жовтень 1961), — протягом усього життя свого:

«Був завжди твердий, мов скеля. Не зламали його ні польські тюрми, ні німецькі концтабори, ні московські провокації і переслідування. Так було на Варшавським процесі 1935 р., коли його оскаржували за вбивство польського міністра Перацького: він не боронив себе, навпаки, сам виступав як обвинувач польських окупантів і захисник свого поневоленого народу, чим здобув собі признання всіх чесних людей.

«Так було після відновлення Української державности Актом 30 червня 1941 року, коли він відверто заявив німецьким окупантам, що цей акт проголосили його люди і з його доручення, і рішуче відмовився відкликати його.

«Так було і тоді, коли на еміграції знайшлися люди з його близького оточення, що під впливом «прогресизму» і провокацій Москви намагалися затруїти ідеологію і ідеї націоналізму опортуністичними теоріями, від яких був

тільки один крок до політичної прірви, спілкування з ворогами-москвинами і зради Української Національно-визвольної Революції. Він відступив, і хоч намагалися знеславлювати його, підірвати його авторитет, він залишився до смерти несплямленим національно-революційним провідником, зберіг ідейну чистоту націоналізму і ясний шлях національно-визвольної боротьби.

«І коли ворогам України не вдалося зламати його духово ні тортурами, ні провокаціями, вони вирішили знищити його фізично. Це стало обов'язком агентів Москви, що 15 жовтня 1959 року виконали свій ганебний злочин...»

На удар відповімо протиударом

Таку відповідь дали ворогові України — Москві за її злочин скритовбивства тисячі українських націоналістів у Канаді, речником яких був тижневик «Гомін України» в Торонті. В 46 (547) числі цього часопису з 7. листопада 1959 р. редакція стверджувала:

«Натуга, спрямування і розмах, як і весь характер діяльності будь-якої організації мають майже завжди пряме відношення до особового складу організації, її керівництва і її членства в цілому. Умови, в яких діє організація, і зовнішня обставина — це чинники другорядного значення і ні в якому випадку не вирішні.

«Цю засадничу істину нагадуємо сьогодні, коли український визвольний рух і його організована формація — Організація Українських Націоналістів, а з ними ціла українська нація глибоко переживають вбивство Провідника ОУН Степана Бандери. Цю ж саму істину мав на увазі московський імперський центр, на доручення якого вбивство було виконане 15 жовтня ц. р.

«Про що ж ішлося? За відповіддю на це питання не треба далеко шукати. Консолідація російської імперії немислима так довго, доки триватиме спротив української нації, доки український визвольний рух і його організовані формації там в Україні і тут на чужині продовжуватимуть боротьбу під гаслом відокремлення України від російської імперії, за повернення незалежності і суверенності українській державі. Ідеться тут про спротив нації, що займає ключеву позицію в російській імперії, і тому московський імперський центр стосує і стосуватиме всі прийоми, щоб цієї ключової позиції не втратити...»

«Останнє чвертьстоліття в історії українського визвольного руху, а разом період безпосередньої протиросійської боротьби, починаючи з сорокових років, — це період, на якому поклав печать своєї духовости, свого характеру, свого таланту, ніхто інший, а власне Степан Бандера...»

«Вб'ємо пастиря і стадо розбіжиться — провідна думка ворога, що наказав убити Провідника. Що б не сталося, за всяку ціну український визвольний рух мусить бути спаралізований, мусить бути зламаний хребет українському революційному націоналізмові — такий плян нашого ворога...»

«Смерть Провідника поставила український визвольний рух перед важким іспитом. Чи зможе він перемогти кризу і, ще дужче зціпивши свої ряди, з таким же завзяттям, з такою ж натугою і енергією та посвятою продовжувати боротьбу за визволення нації? Відповіді на це питання чекає український народ і чекає з неменшою увагою Москва...»

«Організація Українських Націоналістів уже дала свою відповідь, заявляючи цілому українському народові, що зі шляху боротьби з Москвою вона не зійде, а далі стоятиме на передовому фронті визвольного змагу. Масові вияви солідарности з Організацією Українських Націоналістів усіх прошарків українського народу після вбивства Провідника засвідчують органічну єдність Організації з цілою нацією і рівночасно створюють справді надійну підставу для продовжування всенароднього спротиву Москві.

«Наша єдність і наша готовість продовжувати визвольну боротьбу і ступати шляхом, по якому в останні десятиріччя вели українську націю Симон Петлюра, Євген Коновалець, Роман Шухевич-Чупринка, Степан Бандера — і є нашою відповіддю на черговий московський визов...»

«Він щирий борець — державник»

«Хто не знав особисто Степана Бандери, або не чув цього прізвища, що так нерозривно пов'язане з визвольною боротьбою на ЗУЗ? — запитував схвильовано «орган української консервативної думки» в Торонті (Канада), часопис гетьманців-державників «Батьківщина» в своєму 27-28 (979-980) числі з 24-31 жовтня 1959, і продовжував: — Ледве чи в цей момент цього важкого удару може дати хтось оцінку тієї великої втрати. Але в цю хвилину всі в однакій мірі знаємо, що відсутність Бандери в назриваючих подіях буде відчуватися.

«Коли відмічаємо смерть Бандери, ще не знаємо докладно, при яких обставинах Він покинув цей світ. Вістки суперечні... Та хіба суть цієї болючої втрати у причині смерті? Хіба смерть Бандери була б потрясаючою тільки тоді, коли б він упав новою жертвою ворога? Ні. Понад 20 років активної боротьби як рядовика і провідника українського підпілля та коло 10 років ув'язнення ставлять Бандеру в ряди тих кращих Синів України, пам'ять яких народ міцно зберігає.

«... Це Бандера в червневий вечір 1934 року на вул. Пелчинській у Львові давав останні накази Гонті*) перед виїздом до Варшави. Це він з боєм стискав востаннє руку Гонти і поцілувався на прощання, бо... Гонта йшов на певну смерть.

«Це Бандера своєю поставою на варшавському процесі вперше ставить ОУН на найвищі верхи її політичного напрямку. Це Він на цьому ж процесі з повним спокоєм приймає смертний присуд...

«Тому навіть і «природня» смерть Бандери не зменшує Його заслуг перед Україною, а тільки маркує важкий шлях Його, повного посвяти, життя, яке перервалося дуже передчасно. Так напевно розуміють всі, особливо ми, гетьманці...

«... Він щирий борець-державник, а не звичайний амбітник, — сказав Гетьман Павло 1944 року.

«— Я бачу в Бандері щирого українського патріота і тому радо підтримую з ним контакт, — заявив Гетьманіч Данило під час свого останнього перебування в Торонті...»

Духовий Провідник

Один з найстарших українськомовних часописів у Канаді, організований з комерційною метою чужинцем для українських поселенців за океаном «Канадський Фармер» в 43. числі з 26 жовтня 1959 року підкреслив, що:

«Смерть Степана Бандери є ще одною болючою втратою для українського народу. Він був душею й духовим провідником сучасної визвольної боротьби, особливо від другої світової війни...

«Люди не-революційних поглядів висловлюються часом про революціонерів у визвольних змаганнях згідливо або глумливо, мовляв — даремні їх зусилля й жертви. Мабуть і так, але хто не оцінює тих зусиль і жертв, той не розуміє або не хоче розуміти духа, який рве молодих людей до революційної боротьби. В часі недавньої війни, коли Україна була під залізним чоботом нацистів і комуністів і на її території відбувались звірства, поповнювані обома окупантами, молодій людині з почуттям патріотизму до свого краю трудно було виключитися з революційної діяльності. Після війни остався лише один окупант і тоді український революційний рух спрямував свою боротьбу проти нього. Тут якраз грав важну роль Степан Бандера.

«Люди революційно настроєні часом не бачать виразно меж своєї діяльності і переступають їх до тої міри, що зводять боротьбу проти тих, які не є

* Гонта — псевдонім Гриця Мацейка, який з наказу ОУН застрілив у Варшаві міністра Перацкого, відповідального за жакливу «пацифікацію» українських сіл на Лемківщині й в Галичині. Як читаємо в акті оскарження варшавського процесу, Ст. Бандера зустрівся з Мацейком-Гонтою наприкінці травня 1934 р. на вул. Вулецькій у Львові, а не Пелчинській.

їх ворогами, а тільки різняться з ними щодо метод і тактики. Канадійські українці, роджені або довше в Канаді замешкалі, розуміють українців з таким настроєм, прибувши сюди після війни, дуже добре. В теперішньому часі між одними й другими є добре порозуміння і тому то всі канадійські українці відчувають болючу втрату одного з визначних наших сучасних борців за волю України.»

Великий націоналіст

«... Хто читав писання Леніна, знає, що для комуністів кожен засіб добрий. Обчернення противників, наклепи, брехня, обман, недотримання угод, фізичне насилля, не виключаючи вбивства, це засоби, яких комунізм уживає, коли зайде потреба зліквідувати противника, — читаємо в «Довіднику Голосу Спасителя» за листопад 1959 р., католицькому місячнику з Йорктону в Канаді (стаття-некролог «Смерть Великого Націоналіста»). — Тому Ленін, організатор московського комунізму, отверто заявив:

«Ми відкидаємо всяку позаклясову мораль... Ми твердимо, що мораль є підпорядкована інтересам воюючої кляси!.. Засоби нищення противника всі добрі для комуністів, зачинаючи від обчернення противників, до морду включно.»

«Саме проти такого жахливого противника, який не розбирає в засобах, — підкреслює далі цитований нами журнал, — змагався все життя пок. Степан Бандера. Був це нерівний змаг, бо червона Москва має в кожному краю тисячі прекрасно вишколених і фанатичних агентів і прислужників, для яких голос Москви — це голос «комуністичного божка»... Проти таких вислужників Москви борюся Ст. Бандера. Червоне московське радіо не раз атакувало його та щедро обсипало його прикметами, на які може здобутися тільки «найдемократичніша», на червоно перемальована імперіялістична Москва!..

«... Покійника можна сміло зачислити до наших листопадових Героїв і героїнь, які в 1918 р. вхопили за зброю, щоб скинути ярмо з нашого народу, і за цей ідеал склали свої буйні голови.

«За цей ідеал і Степан Бандера віддав своє життя!..»

Признання противників

Любили друзі, шанували політичні противники, ненавиділи вороги. І цим усі вони стверджували велич постаті того, що в жовтні 1959 року загинув з руки московського висланця.

«Хоч не всі українці годні в сумлінні погодитися з деякими методами Покійника, — писав цитований уже «Довідник Голосу Спасителя», не окреслюючи докладніше тих «методів», — все таки всі, навіть його політичні вороги, мусять признати, що це була дуже енергійна й віддана Батьківщині людина...»

Цю велич і відданість Батьківщині мусів признати теж один із найзавзятіших поборювачів визвольного-революційного руху, керованого Степаном Бандерою, д-р М. Шлемкевич (Іванейко), який в своєму журналі «Листи до приятелів» (Нью-Йорк, листопад 1959), надрукував статтю Р. Срібного з такими думками:

«Смерть Степана Бандери, провідника ОУН(р), була великою темою української преси за останній місяць. Також чужа преса присвятила багато місця і здогадів цій трагічній події. Таємниця смерти залишилась невиясненою остаточно, а аналогія смерти першого провідника ОУН, Євгена Коновальця, підказує суспільству підозріння, що і тут діяла та сама, большевицька рука...

«... Степан Бандера одна з дуже контроверсійних постатей останніх десятиліть української історії. Покійний мав за собою сильну й дисципліновану організацію, головню галичан, організацію людей, для яких він був великим героєм боротьби за визволення і для яких його накази були справді найвищим законом...»

«Вважаємо, що сьогодні над свіжою могилою не пора дискутувати ті різні погляди й оцінки життя і дії Покійного. Не тому, що мовляв — про мертвих не говоримо, або говоримо лише добре. Ця стара римська засада обов'язує тільки у відношенні до людей, що не намагаються формувати історії і не посягають по провідне місце в ній. Коли б те правило стосувати до історичних постатей (а такою став Степан Бандера), тоді історія не була б критичною наукою, але збіркою похоронних похвальних промов і споминів. Супроти тих, що входять в історію, обов'язує інше правило: нічого крім правди, правило шукати тільки правди і говорити тільки правду.

«Але саме те правило проказує мовчання над свіжою могилою. Занадто близький ще Степан Бандера до наших днів, щоб ми могли мати відповідну перспективу, потрібну для спокійної, безпристрасної думки й оцінки; для того, щоб приближатися до ідеалу нічого крім правди.

«І ще один мотив каже сьогодні спинити критичну аналізу життя й діяльності Степана Бандери. Частина суспільства стоїть у жалобі по втраті свого провідника. Тож і тим, які не носять жалоби, все таки личить шанувати жаль і смуток своїх братів, хай і політичних противників. Можемо з вдоволенням ствердити, що українське суспільство в цілому і виразник його думки — преса — зберігають пристойну поставу в обличчі маєстату таємничої смерті. Але мусимо зазначити, що це обов'язує не тільки політичних противників пок. Степана Бандери, навіть дуже більше зобов'язує його прихильників, його організацію. Вони проголосили двомісячну жалобу і це зрозуміле. Але не вільно одній партії накидати жалобу всьому суспільству і пробувати вимушувати її навіть погрозами насильства. Такі випадки були...»

Так, деякі випадки гострого непорозуміння поміж тими, хто дотримувався жалоби, й легкодушними любителями забав були. Про це писав теж український щоденник в США «Свобода», ч. 216 з 7. 11. 1959 р., в дуже пристойному коментарі «Смуток і непорозуміння». На жаль, д-р Шлемкевич у своєму журналі «Листи до приятелів» не доповнив своєї перестороги, що так само, як не вільно нікого примушувати до жалоби, так теж не вільно було своєвільно ранили почуття тих, що в жалобі, зайвими й подекуди згіршуючими забавами чи гульнями.

Об'єднані в смутку і жалобі

Найпочитніший і найбільший щоденник українців у США «Свобода», заснований 1893 року, який писав про мюнхенську трагедію в кільканадцятьох своїх числах, надрукував був у 202 ч. з 20. 10. 1959 глибокий коментар під наведеним вище наголовком, висловивши в ньому ті почування, що хвилювали десятки тисяч його читачів:

«Минулого четверга, 15 жовтня, в баварській столиці Мюнхені, перервалось життя одної з найяскравіших постатей української історії останніх трьох десятиків років, сл. п. Степана Бандери, колишнього крайового провідника Організації Українських Націоналістів-революціонерів та провідника Закордонних Частин тієї організації. З його іменем, подібно як з іменем покійного головного отамана Симона Петлюри після першої війни, найбільший комуно-московський ворог України зв'язував під час і після другої світової війни український визвольницький рух.

«Причина і обставини передчасної смерті Степана Бандери сьогодні ще у поважній мірі закутані таємницею і їх виясненням займаються покликані до цього власті. Тим не менше, вже сьогодні всі позначки вказують на те, що Степан Бандера, як провідний вояк української революції, впав жертвою тієї самої злочинної комуно-московської руки, яка згладила зі світу і головного отамана Симона Петлюру і організатора та провідника української націоналістичної революції полковника Євгена Коновальця. Історія і практика української революції більше ніж доказали, що вбивство чи смерть провідних чи рядових борців за ідею українського визволення тієї ідеї не тільки не послаблює, а ще скріплює.

«Степан Бандера як і кожний політичний та ще й революційний провідний діяч, мав серед своєї спільноти багато ентузіастичних однодумців і при-

хильників, як і завзятих противників. Таке є життя і так є серед усіх живих і творчих народів. Проте, усіх їх сьогодні єднає у великому смутку і жалобі ненадійна і передчасна смерть того без сумніву великого українського патріота та безкомпромісного провідного борця за волю і кращу долю свого народу. Усі ми, без уваги на наші погляди і відношення до Покійного, клонимо наші голови перед величністю його найбільшої жертви, жертви його життя. А наші найглибші людські співчуття скеровуються до всіх його ближчих і дальших друзів, однодумців і прихильників та в першу чергу до його найближчої родини, його дружини і дітей. Смерть Степана Бандери — це велика жертва і велика втрата для всіх українців, об'єднаних глибоким смутком над його свіжою, ще не спущеною в чужу землю домовиною.»

Найбільший мазепинець наших днів

«Минуло два тижні від похорону Провідника ОУН, Степана Бандери. Вже встигли вихолоннути кадильниці похоронних відправ; чуттєвість уступає поволі місця холодній аналізі. Прийшов час на рефлексії принайменше з перспективи останніх кільканадцяти днів,» — ствердив спокійно й розважно п. Кость Порохівський у своїй статті-передовиці «Посмертна перемога Степана Бандери», надрукованій в 210 ч. другого з черги найпочитнішого щоденника в вільному світі — «Америка» з 3 листопада 1959 року, урядового органу «Провідіння» Союзу Українців Католиків в Америці.

І ця холодна, глибока аналіза ствердила беззаперечно, що:

«Чим далі живий Степан Бандера віддаляється від нас часово, тим його постать стає більша, всесторонніша. На місце Бандери — провідника ЗЧ ОУН, виринає щораз маркантніше Бандера як загальноукраїнський політичний муж, як всеукраїнська проблема...

«... Українська реакція на смерть Степана Бандери одностайна і неподільна. Внутрішньо-український фронт оточує суцільним обручем пам'ять Степана Бандери, готовий боронити всякі спроби знеславити його та його спадщину. Українська опінія самоузгіднена в тому напрямі, що Москва зробила замах на життя найсильнішого і найнебезпечнішого для неї сучасного Українця, в особі Степана Бандери...

«... Над самим душогубцем — Москвою не будемо спинятися... Якщо в справі московського становища до смерті Степана Бандери є щось дуже багатомовне, то це — скаженість, із якою советська преса, а в тому числі й «Радянська Україна», копає Покійника у формі найгіршої сорти наклепів та гидких епітетів... Це, може, припадок, але припадок рідкий і знаменний, що Москва мимоволі відзначила Степана Бандеру як найбільшого, за її оцінкою, Мазепинця наших днів. Таке відзначення є великим привілеєм долі. За цей великий привілей заплатив Степан Бандера ціною власного жертвенного життя. Хай же пам'ять про шляхетне ім'я знатного Мазепинця Степана Бандеру йде з рода в род.»

«Знайти межу між Харковом і Курськом»

Болючи над великою втратою, українська спільнота на чужині майже одностайно висловлювала бажання об'єднання всеукраїнських сил та занехання політично-партійних спорів, не вникаючи, однак, в глибшу суть цього об'єднання. «Механічність» такого об'єднання підкреслив у своїй статті «Ворог шаліє — зміцнім змаг» (журнал «Вісник», ч. 11 (133), листопад 1959 р.), тодішній голова Організації Оборони Чотирьох Свобід України (ООЧСУ) в США, проф. Іван Вовчук, кажучи:

«... Воюючи з українським націоналізмом, через спротив і боротьбу якого Україна випростовує крила, зміцнює в нації почуття національної гордості, московська преса за останні роки багато уваги приділяла Покійному й Організації, яку Він очолював. Еміграція не надала цьому належного значення, не зуміла зробити політичної всеукраїнської синтези, над якою так наполегливо з притаманною йому творчою енергією працював Покійний. Десь кілька років тому, на одному неплідному засіданні, де так багато і патріотично говорилось, Він, слухаючи, зауважив ніби між іншим: «Та все діло в тому, чи

зуміє наша спільнота знайти межу між Харковом і Курськом». Коротко, але дуже промовисто. Якби її, оту межу, пізнали всі, тоді б не треба було бити в розбиті консолідаційні дзвони. Одностайна постава всіх до одвічного ворога нашої Батьківщини найкраще об'єднає нас...»

Об'єднання в такому дусі розуміли ширші кола не тільки т. зв. нової еміґрації, а й «старі» поселенці з України в державах вільного світу, головню в США, орган яких «Українське Народне Слово» (ч. 36 з 22. 10. 1959), що його видає Українська Народна Поміч в Америці, врочисто заявив:

«Московський кат замордував нам сл. п. Симона Петлюру в 1926 р. в Парижі; розірвав нам пекельною бомбою нашого першого Провідника славної і для московських сатрапів страшної Організації Українських Націоналістів у 1938 р. в Роттердамі; в затяжному бою з московським окупантом поляг на полі слави генерал Української Повстанської Армії Тарас Чупринка-Шухевич у 1950 році; а ось дня 15 жовтня, Р. Б., вдалося йому, по кількакратних намаганнях, отрутою вбити Голову Організації Українських Націоналістів сл. п. Степана Бандеру, оцього невгнутаго воїна і найславнішого Сина України наших днів; — але ворог не вб'є нашого духа, ані тієї великої ідеї, для якої жив, боровся і загинув її Провідник! Навпаки: ми об'єднані вірою і однією ідеєю всі, і як один муж стоїмо готові на поклик до остаточного змагу за краще завтра нашої нації, нашого народу й наших дітей!..»

Сумління поневоленого світу

«Героєві — слава!.. Що більше можна сказати про Людину, яка метою свого життя поставила безперервну боротьбу і самопожертву для Батьківщини? — стверджував орган українського Товариства «Просвіта» в Аргентині «Українське Слово» [ч. 39 (1.507) з 13. 12. 1959 р. стаття Г(ригорія) Г(оліяна) «Героєві слава!..»] — А ми знаємо, що хто жертвує себе для ближніх, той вінчає любов, хто ж складає жертву життя для власної ідеї, той коронує мудрість, — бо він пише кров'ю, тобто єдиним найтривкішим матеріалом, якого не змиє ні вода, ні не зітре час.

«Нас учили, що найглибше коріння героїства заховане в самовідреченні. Мотивом же самовідречення служить найчистіше людське почуття-любов...»

«Нам казали, що людину характеризує найвимовніше її поведінка в обличчі смерті. І ось тут ми при розв'язці проблеми популярності Степана Бандери. На Варшавському судовому процесі він сміливо сказав своїм суддям:

«...Наша ідея, в нашому розумінні, є така велична, що коли йде про її реалізацію, то не одиниці, не сотні, але й мільйони жертв треба посвятити, щоб її таки зреалізувати. Вам найкраще відомо, що я знав, що наложу головою, і відомо вам, що мені дали змогу своє життя рятувати. Живучи рік з тою певністю, що втрачу життя, я знаю, що переживає людина, яка має перед собою перспективу в найближчому часі втратити життя. Але впродовж усього того часу я не переживав того, що я переживу тоді, коли висилав на певну смерть Миколу Лемика і того, що вбив Перацкого.»

«Варто вслухатися в звучання цих простих і важких своїм змістом слів, — пише далі Г. Г. — Вони тепер, після смерті їх Автора, промовляють до нас особливо сильно. В них ствердження того, що найцінніше в людині: любов і віра. Любов'ю до Рідної Землі Бандера переміг — страх смерті. Твердою вірою у воскресіння Батьківщини до нового, самостійного державного життя відповів усім, що забрали Народові волю, честь і майно. Ба й надію хотіли відібрати...»

«...Протягом останнього півстоліття бачили ми численних титанів історії, обдарованих організаційними й політичними здібностями, але вони появились на нічному небі, наче метеор і зникли. До повної досконалости їм бракувало одного: великості душі. Історія дуже скупа на такий титул, як «великий». Вона в своїх аналах ставить на перше місце мучеників і героїв.

«Якими літерами впише вона ім'я нашого Мученика? Того, що став сумлінням поневоленого світу; що вірив у короткотривалість тріумфу зла і в перемогу ідеї Волі; що показував усім післанництво України — не поневолювати, а служити вродженими дарами й працею всьому людству.

«Бандера помер. Його смерть сколихнула всю нашу патріотичну еміграцію. І еміграцію поневолених Москвою народів. Але його підступне вбивство — це грізне «мементо» для всього вільного світу і водночас — це перемога духу над нечистою силою окупанта...»

«Наше найважливіше завдання на розсіянні — об'єднаними силами бити ворога. Це заповіт державного мужа — Степана Бандери, ім'я якого стало символом постійного змагання за українську державність. Втрата, яку завдав нам ворог, безумовно болюча, але національно-революційний рух не обезголовлений. Він у достатній мірі надхнений енергією, живучістю й саможертвенністю нашого Великого Покійника...»

*

«Степана Бандери не стало. Це є велика втрата для української визвольної боротьби. Та нема ніякого сумніву, що сотні й тисячі нових борців стануть до активних, пробоевих шерог, щоб невпинно змагатися за щастя й волю України, за щастя й волю українського народу. Хай червона Москва не тішиться тим, що не стало однієї з провідних Особистостей українського визвольного руху, бо той рух є незламний і непоборний. Він, зрештою, потягне червону Москву до суворої розплати за всі її незліченні криваві злочини в Україні. Сьогодні ми з сумом схиляємо свої голови над свіжою могилою видатного українського патріота-революціонера Степана Бандери» (з жалібної оповістки в тижневику «Хлібороб», ч. 43 (1399) з 1. 11. 1959 р., Куритиба-Парана, Бразилія, який заступає погляди членів ОУН під проводом полк. А. Мельника).

Бандерівці

«Смерть Степана Бандери завдала, без сумніву, болючого удару тому рухові, яким він кермував і який дістав від нього своє неофіційне ім'я, — писав Орп. (Орест Питляр) в 44 (535) числі українського тижневику в Австралії «Вільна Думка» з неділі 1. листопада 1959 року (стаття «Пам'яті Підпільника»). — Але, коли хтось думає, що смерть провідника доведе до занепаду самого руху (як цього, мабуть, побожно бажають собі різні зовнішні й внутрішні вороги його), то він основно помиляється. Український Революційний Націоналізм, що його зв'язано з ім'ям Бандери, ніколи не був і не міг бути авторитарним, вождівським рухом, який стоїть і паде з особою провідника. Спроби нав'язати цьому рухові провідницький «культ особовости» наприкінці тридцятих років не повелися — не тому, що український народ, мовляв, анархічний і бунтарський, а просто тому, що вождівський режим вимагає поліційного обмеження мислі й величезного галасу навколо особи вождя («фюрера», «дуче»), а всього цього в умовах недержавности й підпільної конспірації не могло бути...»

«Степан Бандера залишився підпільником і конспіратором до кінця свого життя. Його не спокусили ані міністерські пости, ані емігрантська дипломатія. На ці видні позиції висувалися колишні чи теперішні співробітники його, сам він залишився в тіні, «сірою еміненцією» підпільної організації.

«А проте якраз його прізвище, закутане конспіративною таємницею, було невідклично прив'язане до всієї української революційної дії. Про легендарного «генерала Бандеру» писали зле поінформовані західні кореспонденти. «Бандьорів» шукали МВД-исти, розриваючи підпільні криївки-«бункри». І навіть та частина колишніх співробітників, яка з тих чи інших причин відійшла від нього, не раз із ненавистю, так і залишилася в народній (еміграційній — ред.) термінології... «опозиційними бандерівцями».

«В історії України ми мали ще лиш два провідницькі імена, прив'язані до визвольного руху епохи: Мазепинців і Петлюрівців. Може, обидва ці рухи більше все-українські, державницькі, конструктивніші. Вони ж були збудовані, все таки, на базі усталеної чи революційної державности. «Бандерівство» постало без держави, виросло в підпіллі. Але над двома іншими рухами мало воно одну перевагу — воно перше об'єднало в собі стихійну революційність великої більшості українського народу, принаймні в одній частині України...»

11а. ЗРАЗКИ СТАТТЕЙ І ПРОМОВ

Степан Бандера — герой

Чи знайдуться бандури між українцями, розпорошеними по всьому світі — в Канаді, Сполучених Штатах Америки, в Аргентині, Бразилії, на передмістях Західньої Німеччини, — що гратимуть сьогодні нову думу про Степана Бандеру? В кращі часи козаків із Запоріжжя ці героїчні пісні лунали над текучою медом і молоком землею, оспівуючи відвагу і жертвовність гетьмана Мазепи і Пилипа Орлика. Як і вони, Бандера боровся за свою країну аж до загибуні. І як князь Байда з української балади Гната Хоткевича він волів смерть, ніж стати зрадником.

Помер у Мюнхені. Вже відомо, як це сталося: його знайдено вмираючим на сходах дому, в якому він проживав від кількох років під прізвиськом Попель. Хтось кинув вістку про самогубство від отрути. Але Степан Бандера був глибоко віруючим християнином, тому його друзі заперечують таку можливість. Відомо, натомість, що він жив у постійній небезпеці смерті, як керівник протикомуністичної боротьби українців. Попередній націоналіст, полковник Євген Коновалець, був убитий у Роттердамі в 1938 році кремлівським посіпакою. Три роки тому провідник словацьких вигнанців Чернак був також убитий в Мюнхені бомбою, захованою в поштовому пакеті. Донька Бандери, Наталка, заявила, що її батько останніми тижнями був дуже стурбований. Його вбили комуністи. Є герої, які знають про своє призначення вмерти у боротьбі. Бандера не був людиною, яка колинебудь відчувала б страх. В нашу епоху боягузів є ще герої, які воліють боротьбу ніж неволю, ніж м'які формули коєкзистенції, ніж тости з народобивниками.

До цієї категорії борців належали також українські в'язні в Мордовії, які не скорені, з селищ смерті вислали до західнього світу патетичний заклик, що його ніхто не хотів вислухати. І українські чоловіки та жінки з комуністичних таборів у Воркуті, з копальні число 29, що відважилися на спротив чекістам і були розстріляні з наказу Руденка, советського «прокурора» з Нюрнбергу. До них належали чоловіки та жінки, в'язні Кінгіру, розчавлені московськими танками. І єпископи Іван Лятишевський, Хомишин, митрополит Сліпий та 1.500 священників розстріляних, або засланих в Сибір. І комендант Петро Полтава, полеглий у війні з комуністами зимою 1951 року. І щоб лише зацитувати три прізвиська з героїчного легіону антикомуністів, тих незвичайних борців, до яких належали Михайло Камінський, Петро Гойсан і Богдан Лихолат, розстріляні 1954 року «за залізною заслоною», в якомусь анонімному закутку, де розгортається боротьба на життя і смерть. Всі три були людьми Бандери.

Керівник українських антикомуністів загинув — замордований — майже в річницю початку своєї збройної боротьби. 14-го жовтня 1942 року малі групи Організації Українських Націоналістів підняли прапор боротьби, створюючи Українську Повстанську Армію. Бандера, який уже в 1929 році брав участь у заснуванні цього руху, засуджений на смерть і визволений німцями з в'язниці в Польщі, очолив збройні відділи. Від весни 1943 року, передбачаючи поразку німців, українські борці підготовляються до ще завзятішої — ніж поміж 1917-1920 рр. — боротьби, яка ждала на них проти советських дивізій. Тим часом, коли західній світ святкував «визволення» і «перемогу» — чию? — бандерівці воювали проти червоних військ. Завзята і безоглядна боротьба тривала впродовж років. Українська Повстанська Армія не поступалася на заході і південному заході країни. Спеціальні формації комуністичних військ, цілі дивізії чекістів під командою Круглова, заступника Берії, провели три офензиви, весною 1945, весною 1946 і восени того ж самого року, намагаючись знищити людей Бандери, які укріплювалися і в лісах і в горах з допомогою цивільного населення. Ці села були вирізані чекістами — тактика, що її застосовували большевики до місцевостей, які допомагали антикомуністам на очах індіферентного буржуазного й трусливого світу, — а «бандерівці» вчинили ще одно зусилля, спромігшись пробити собі шлях через лави червоних, зводячи завзяті бої в Банській Бистриці і Зволени.

На Заході знайшли захист також українські письменники, поети, скульптори, політики і науковці: ці, що врятувалися від Вінницьких ровів, цього українського Паракуелльос (місцевість, в якій комуністи розстріляли багато тисяч еспанських націоналістів — ред.), де комуністи закопали тисячі живих людських істот. А, може, хтось забув, що це якраз система «коекзистенції» фаворизованої більшовиками?

Для Кремля Степан Бандера був людиною, яку треба було зліквідувати: як довго він жив, він являв собою кращий символ безстрашного борця, борця без плям, проти найбільшого лиха і небезпеки нашої цивілізації. Для трусливого західного світу, який віддається тостам коекзистенції, подія не була нічим іншим, як звичайною короткою вісткою. Але одного дня кобзарі землі Київської співатимуть про нього, як про легендарну істоту. Тоді настане час сорому для тих, хто мовчав в той час, коли віддавали себе в жертву люди, завдяки яким відвага і честь є чимсь більшим, ніж порожніми словами.

Хозе Люїз Гомез Телльо

(«Арріба», орган еспанської Фаланги
[урядової партії], Мадрид, 22. жовтня 1959 р.).

Ворог шаліє — зміцнім змаг!

*«Плоть нічтоже,
дух животворить».*

Г. Сковорода

15-го жовтня від підступно впорснutoї московської отрути впав Той, хто знав і вірив, що «Москві не вдасться вбити в українців, нескореного духа боротьби зі злом і насильством за правду і волю». Боротьбі за українську національну правду — проти зла і насильства окупантів України — посвятив усе своє життя Покійний. Хоч С. Бандера не жив поза боротьбою і змагом за національне добро, але в ньому гармонійно поєдналися прикмети Людини, Батька і Борця. Те, що звано особистими вигодами, існувало для Нього остільки, оскільки вони були необхідними для служіння високим ідеалам української державної волі.

На варшавському процесі, де Його засуджено на смерть, яку потім замінено доживотним ув'язненням, молодий тоді ще націоналіст, спростовуючи польського прокуратора, заявив, що обов'язком кожного українця є підпорядкувати свої особисті справи і ціле життя інтересам і добру нації. — Таке становище ОУН. І боротьба за те добро становила у Покійного весь зміст життя, була природною Його прикметою. В отій вродженій енергії Покійного, сполученій з великою вірою в Україну і в її національну правду, лежить таємниця Його многогранної політичної діяльності.

В своїх розважаннях проти матеріалістів Г. Сковорода писав: «Бомба не чугоном небезпечна, але порохом, або затаєним у поросі огнем». Люди такої життєвої енергії, з політичною спрямованістю, як мав Покійний, кладуть свій відбиток на цілі періоди в житті нації. Його печатя як Голови Проводу ОУН, що стоїть у безкомпромісовій боротьбі проти КПСС, з її московським імперіялізмом, витаврована виразно і чітко на останньому періоді нашої незакінченої національно-визвольної боротьби. Вже в роках голодової облоги Наддніпрянської України Москвою, Покійний з своїми побратимами стає на проу з московським більшовизмом по цей бік кордону. Переборюючи советську диверсію в Галичині, ОУН розгортає протибільшевицькі акції в час московсько-польського зближення. На московський голодовий терор в Наддніпрянській Україні Організація, під Його проводом, проголошує війну советському консулятові (атентат на московського консула у Львові).

Прийшло ув'язнення і згадуваний на початку гучний варшавський процес. Польська прокуратура обвинувачує Покійного в тому, що атентатом, мовляв, думалось зіпсути приязні польсько-советські відносини. Покійний, тоді головний підсудний, у своєму слові-відповіді на це обвинувачення дає засади політичної концепції ОУН, на якій оформилась її політична діяльність. В акції проти Москви, заявив Він, зовсім не бралось під увагу советсько-польську приязнь, бо ОУН в своїй політичній програмі відкидає орієнтацію на будь-

яку чужу силу. Взаємини двох держав ніяк не можуть впливати на нашу політичну дію. Нині, це, мов би, аксіоматичне, хоч далеко не для всіх. Розвиваючи свої думки, Покійний тоді кинув у вічі польській політичній думці і opinii таке: Коли йдеться про Україну, то Польща з Москвою завжди погодяться між собою. Якби оте знаття було на десяток років раніше, мабуть інший був би вислід нашої Визвольної війни. Це була чи не перша політична синтеза після нашої поразки у Визвольній війні, в якій не бракувало орієнтації то на Москву, то на Варшаву.

Відкинувши орієнтацію на чужі сили у визвольній боротьбі, ОУН, очолена Покійним на Другому Зборі, розгорнула широку політичну працю в підготовці нації до катаклізму, який вже тоді зарисовувався. У війні прийшов іспит ОУН, а з нею і цілої нації. Якби хто не ставився до цього періоду діяльності Організації, ніколи не вдасться заперечити того, що вона під керівництвом сл. п. С. Бандери стала всеукраїнською політичною силою, яка знає, чого хоче і як має те політичне «хочу» здійснити в найважчих умовах. Політичною практикою — концепції власних сил було проголошення Акту відновлення української державности і організація похідних груп, завданням яких було випереджувати німців і перед їхньою окупацією встановлювати українську владу на завойованих німцями землях. Такої постави німці не сподівалися на Україні, бо в цілій Європі панував тоді дух упокорення перед бундючним гітлерівським милітаризмом.

Прийшли арешти і намовлення Покійного відкликати Акт 31 червня 1941 року. На це Він гордо, як державний муж, відповів високому німецькому старшині, присланому з гітлерівського штабу, що ОУН не на те проголосила Акт відновлення державности, щоб його відкликати, знаючи, що за цим прийде. На горду відповідь прийшло трирічне ув'язнення в концентраційному таборі. Та воно не дало спокою, якого хотіли німці, навпаки, ОУН з посиленою енергією розгорнула боротьбу, а ім'я в'язня-Борця стало прапором боротьби за державну волю на всіх просторах України. В кінці війни гітлерівське командування, попикшись на окупації України, зазнавши нераз поразки від УПА, пропонує в'язневі спільну боротьбу проти большевиків. Та й цього разу окупант України одержав горду, гідну відповідь — Ні!

В роки так званого миру, а вірніше нескінченої війни, ОУН під керівництвом С. Бандери живе і діє, як велить стародавня мудрість, що остерігає від погуби тих, які безувагу говорять про мир любою ціною з ворогом людської свободи. ОУН під Його керівництвом не тільки не склала політичної зброї в замрячених часах облудного миру, а ще більше її усправнила, виточила. Організувавши спротив в Україні, проти імперської системи уніфікації, а у вільному світі переборюючи прояви політичної шатости, дефетизму і зміновіховства серед політичних течій на еміграції, і спираючись на підтримку національної спільноти, Організація протиставляє ворогам української волі національну правду.

Воюючи з українським націоналізмом, через спротив і боротьбу якого Україна випростовує крила, зміцнює в нації почуття національної гордості, московська преса за останні роки багато уваги приділяла Покійному і Організації, яку Він очолював. Еміграція не надала цьому належного значення, не зуміла зробити політичної всеукраїнської синтези, над якою так наполегливо з притаманною Йому творчою енергією працював Покійний. Десь кілька років тому, на одному неплідному засіданні, де так багато і патріотично говорилось, Він, слухаючи, зауважив ніби між іншим: «Та все діло в тому, чи зуміє наша спільнота найти межу між Харковим і Курськом». Коротко, але дуже промовисто. Якби її, оту межу, пізнали всі, тоді б не треба було бити в розбиті консолідаційні дзвони. Одностайна постава всіх до одвічного ворога нашої Батьківщини найкраще об'єднає нас.

Тепер після трагедії в Мюнхені можна сміло сказати, що разом з посиленою боротьбою в Україні проти українського націоналізму, поведено було наступ і тут на Того, хто очолив українську визвольну боротьбу, ставши її прапороносцем. Ціляючи в Провідника неугнутої та нескореної України, Москва мала кілька завдань. Ім'я Бандери стало прапором і символом неугнутої боротьби з завойовниками і окупантами. В усіх закутинах України Його зна-

ли і надіялись, що, в пригожий час, стяг Його об'єднає всі чесні і неспокушені москвофільством чи якимсь іншим -фільством національні сили. Це без сумніву добре розуміли в Кремлі і, ціляючи в Нього, думали обезголовити рух, щоб поширити малоросійську «шатость», прищепити пошесть зневіри і зміновіховства.

Не вийшло. Мюнхенська трагедія ще міцніше об'єднала національно чесні сили навколо прапору безкомпромісової боротьби з московізмом, що прикриваючись світовим комунізмом, накидає московсько-большевицьку тиранію світові, розтліваючи перед тим в холодній війні гордого духа свободи. Організація в скорбі визначила достойного Наступника, утвердивши міцний Провід, який постановив вести визвольну боротьбу, не сходячи з того тернистого, але вільного шляху, на якому впав революційний стратег, політик і державний муж — Степан Бандера. Змаг триває і диявольські сили не спинять перемоги національної правди над тиранією окупанта України.

Іван Вовчук

Перед маєстатом смерти св. пам. Степана Бандери

«Нашим природним середовищем стало вже змагання, змістом нашого життя — боротьба. Для нас політична діяльність, праця завжди була боротьбою, не тільки змістом, але й форми її завжди були такі. Ми стояли постійно на фронті, чолом проти ворога. Всі інші справи, зокрема внутрішньої політики, в нас завжди були трактовані і розв'язувані в світлі боротьби з ворогом. Хто боровся проти нього, той друг-брат, хто ставав на його сторону — того не було по цьому боці фронту... За кордоном немає властиво нам середовища безпосередньої боротьби, немає безпосередньої зустрічі з ворогом. Але той ворог є і тут, він діє проти нас. Тільки невидимий, укритий. І тут треба з ним боротися. Не тільки боротися, а треба знищити його дію, його щупальця, якими він намагається обплутати й задавити українське самостійницьке життя...»

Скільки величній і достойній правди в цих словах! А як мало звертали ми на них увагу за життя Того, що їх нам сказав і сьогодні, без перебільшення — залишив їх нам як свій великий заповіт. Змагання, боротьба, фронт, чолом до ворога... Щойно сьогодні, перед маєстатом його смерти, стають вони нам ясними, аж надто зрозумілими, переливаються в нашій душі, як великий тягар, як відповідальність за його неповинну смерть від злочинної руки. Здавалося йому, але це більше було для заспокоєння нас, що тут, на чужині не зустрічаємось з ворогом, що для нас немає ніякої небезпеки... Але це «здавалося» не відносилось до Того, над свіжою могилою якого стоїмо сьогодні, — закаменілі, остовпілі, здеревілі, без спроможности усвідомити собі, що Той, що повних 32 роки стояв на варті прав України — не живе! Той, що готов був кількакратно денно віддати своє життя для народу — дійсно віддав його й ми вже ніколи з ним не зустрінемося, ніколи він нас не загриє своєю глибокою вірою, погідним, мелянхолійним оптимізмом — ми переможемо! Відійшов від нас Той, з ім'ям якого боровся наш нарід за свої скрижалі, на яких виписані тільки чотири слова: Соборна Самостійна Українська Держава, які так палко не лиш проповідував, а за які віддав своє життя славної пам'яті Степан Бандера.

«Але той ворог є і тут, він діє проти нас!»

Невблаганна смерть постійно прислонювала його своїм чорним крилом і перервала нитку його, повного трудів, журби й боротьби — життя, так ненадійно, що дійсно потрясла українським сумлінням в цілому світі, викликаючи гострий біль і шляхетну реакцію серед тих чужинців, що мають духову силу оцінити геройство й жертвну боротьбу за людську свободу, але свободу не фізичну, а свободу людського духу!

Серед нас, дарма, що воно звучатиме абсурдально, але так було в нашому минулому, цей гріх тягнеться за нами й сьогодні: оцінюємо людей вже тоді, коли вони нашої оцінки цілком не потребують. І все повторюється серед нас одна й та сама помилка: наші вороги скорше оцінюють наші людські скарби,

наших діячів і провідників, знищують їх нам, сказати просто — перед нашим носом, залишаючи нам глибокий жаль, але ніколи той жаль не вибороздив у нас того змісту, що диктував би нам чуйно зберігати тих велетнів-дубів, у які б'ють чужі й злочинні громи.

Скільки разів у нашій довгій історії повторяється ця помилка! А ми, кожен раз, не можемо визбутися своїх егоїзмів; замість, щоб підтягати себе на духові вершини — вчитися жертви, наслідувати тих, що добровільно згорають на жертovníках Бога й України — ми нерозумно, стягаємо собі їх під ноги, виправдуючись, що стягаємо їх з незаслуженого п'єдесталу, з таким наслідком, що наші національні п'єдестали живих — залишаються порожніми. Це психологія товпи й анархії!

Чи визбудемося ми цього духового рабства? — напрошується нам сьогодні, перед маєстатом смерті славної пам'яті Степана Бандери.

Коли б хто з нас, сьогодні, дозволив собі на злорадівну посмішку, то це була б посмішка-регіт самого пекла, це була б посмішка прокляття Божого, посмішка, що бичуватиме наш нарід, може, навіть довгі десятки років, коли не цілі віки.

Вже достаточо, що регочеться зрадлива й злочинна Москва, з рук агентів якої передчасно згинув славної пам'яті Провідник Організації Українських Націоналістів Степан Бандера.

Ніколи не забудемо знаменитої лекції, яку в місяці квітні 1956 року дав нам молодий еспанець, вихований в московсько-комуністичній школі, в залах Національної Бібліотеки в Мадриді, в часі нашої книжкової виставки, який навіть не знав, що Покійний жив на чужині, але з якоюсь невимовною насолодою, з гордістю за наш нарід пояснив нам:

— Я вам кажу, що сьогоднішня Україна — це динаміт, на якому сидить Москва, який одного дня вибухне і її рознесе. Це було б вже сталося зараз в повоєнних роках, але інші сиділи тихо й не було кому дати якоїнебудь допомоги. Не треба було ані літаків, ані танків, ані навіть гармат і большевики вже були б програли війну з українцями, коли б тільки не було заскоро замкнулося коло війни з Німеччиною.

— Чи ви думаєте, що незначне число повстанців могло б дати собі раду з озброєною армією?

— Я бачу, що ви цілком не знаєте того числа повстанців! Це була ціла Україна. Зброї українські націоналісти мали стільки, що могли ще большевикам позичати. Ситуація, від 1944-1950 року, була така, що большевики навіть не пробували атакувати бандерівців малими силами. Стягали цілі дивізії, творили більші фронти, як проти німців, і нічого не могли зробити. А до лісів і до сіл навіть носа не показували. В околицях Києва мало було бандерівців, але була сатисфакція дивитися на большевицький страх, що в білий день волочилися великими валками по столиці з наїженими багнетами.

— Ви згадали українських націоналістів...

— Українські націоналісти — це всі українці, що ненавидять москалів. Ясне, що москалі без України не могли б вижити. Бо я знаю Україну, виховувався в Києві, але в часі війни їздив також і по московських землях. То жебраки, а до того дуже ліниві. Всі хочуть жити в Україні і нічого не робити. Але то скоро скінчиться. Війна напевно буде, а тоді бандерівці виб'ють москалів.

— А хто ж такі бандерівці?

— Таж це українські націоналісти. Від їх провідника москалі називають бандерівцями. Але вони самі себе також так називають. Різниця між націоналістами й бандерівцями ніякої немає. Та як вам це пояснити? Кожен українець — це бандерівець, включно до дівчат, старих дідів і малих дітей. Тому большевики не могли собі з ними дати ради. Ціла Україна — то самі бандерівці. Запевняю Вас, що при першій добрій нагоді вони зметуть з України большевиків і Україна буде самостійною державою.

Ясне, що при всій свідомості бандерівської України Москва не могла спокійно спати, знаючи, що Перший Бандерівець живе. Вона мусіла приготувати

плян його смерті й свій брудний злочин виконати. Але чи вона колись мала силу боротися у чесній відкритій боротьбі?

Тіло вона вбила, але бандерівський дух, безсмертна ідея залишилися живими й вони переможуть при першій добрій нагоді, як навчав нас молодий еспанець.

Наш біль всенародний дошкульний, втрата — ніколи не винагороджена, але славної пам'яті Степан Бандера чесно пройшов свій тяжкий життєвий шлях і чесно вмер.

Хай його геройська смерть буде для нас опам'ятанням і чудодійною силою, що скує нас одним ланцюгом, якого не зможе прорвати ворог і зупинити нас, у нашому тріумфальному поході, до тієї великої мети, до якої не дійшов славної пам'яті Степан Бандера — Соборної і Самостійної Держави.

Мадрид, у день похорону —
20. 10. 1959 Р. Б.

Д. Бучинський

Посмертна перемога Степана Бандери

Минуло два тижні від похорону Провідника ОУН, Степана Бандери. Вже вспіли вихолонуті кадильніці похоронних відправ; чуттєвість уступає поволі місця холодній аналізі. Прийшов час на рефлексії принайменше з перспективи останніх кільканадцяти днів.

Чим далі живий Степан Бандера віддаляється від нас часово, тим його постать стає більша, всесторонніша. На місце Бандери — провідника ЗЧ ОУН, виринає щораз маркантніше Бандера як загальноукраїнський політичний муж, як всеукраїнська проблема. Тому нам так прикро, коли читаємо в американських журналах, які претендують на повагу, заголовки некрологів по сл. п. Степані Бандері: «Переможений повстанець», «Партизан», який, мовляв, вкінці «втратив надію в успіх пропащого діла і поповнив самогубство». Усе життя Бандери — є власне найсильнішим запереченням наставлення до духового і політичного самогубства нашої, покищо поневоленої, нації. Без Бандер, їхньої віри та їхніх чинів, ми були б власне народом-самогубцем. А втім запереченням партизанських горизонтів Степана Бандери і взагалі вузькості його політичних горизонтів може служити факт, що він використав першу, зрештою нелегку нагоду, щоб замінити роллю революціонера проти чужої влади на ролю будівничого власної державної будівлі, в червні 1941 року.

Це прикро стверджувати, що не тільки советська, але й американська публіцистика намагаються зіпхати політичне українство до ролі якоїсь професійної і налогової партизанщини, яка бореться за згори втрачені політичні позиції. Ця, з ґрунту фальшива і неетична, форсована Москвою, теза про безвиглядність боротьби за українську незалежність повторюється, на жаль, надто часто в американських коментарях на українські теми і свариться з протилежними святково-оказійними заявами, що падають час від часу навіть з офіційних американських трибун.

Степан Бандера мав дуже багато прикмет, потрібних політичним провідникам у час гострої і важкої боротьби за політичне життя поневоленого народу. Надзвичайна чуйність і постійна готовість на конечну жертву навіть особистого життя, невгнута послідовність і твердота характеру впарі з сувою вірністю справі — були прикметні для цього сина Галицької Землі, духовий краєвид якої має в собі більше твердих дубів, ніж гнучких тополь. Риси і прикмети характеру, що їх мав Степан Бандера, попри організаційні здібності, є рідкою цінністю у людей взагалі, а в українських людей зокрема. Тому втрата їх власника така дуже важка. Вона важка й болюча, не зважаючи на свідомість, що борці за великі ідеї стрічаються на фронтівій лінії боротьби дуже часто зі смертю. А проте почуття втрати по цій особливій людині — особливо дошкульне. Тим більше, що такі люди, як Степан Бандера, дуже рідко появляються і дозрівають в новітньому українському підсонні.

Українська реакція на смерть Степана Бандери одностайна і неподільна. Внутрішньоукраїнський фронт оточує суцільним обручем пам'ять Степана Бандери, готовий відперти всі спроби знеславити його і його спадщину. Укра-

їнська опінія самоузгіднена в тому напрямі, що Москва зробила замах на життя найсильнішого і найнебезпечнішого для неї сучасного Українця, в особі Степана Бандери.

Найбільш зближеним до української реакції є становище, що його зайняли поневолені Москвою народи, зокрема ці їхні групи, що об'єднані в системі і під прапором АБН.

Коли рахувати голос найчільнішого польського щоденника на еміграції нью-йоркського «Нового Сьєнта» за вислів свободної польської опінії, то цей вислів є приличний і поважний, не зважаючи на закиди пронимецьких симпатій у бік зовнішньої політики Степана Бандери. Згаданий польський голос не бере до уваги факту, що українсько-німецькі в'язання того часу були вислідом конечности нашої оборони в обличчі фатальних внутрішньо-політичних помилок відновленої по першій світовій війні польської держави.

Західноєвропейська чужинецька опінія реагувала зразу на вбивство Степана Бандери різно, хоч треба сказати, що сугестії московських советських та еміграційних чинників у цій справі не мали надто великого впливу на формування тієї опінії. Таємничість і сенсаційність обставин смерти Степана Бандери та зв'язана з цим дезорієнтація західноєвропейської, зокрема німецької опінії, були тією згори запланованою димовою заслоною, за якою ця опінія не бачила зразу ані політичної інтенції душоубства, ані цілого комплексу першорядних політичних питань, зв'язаних із іменем Степана Бандери, зокрема питання української визвольної боротьби. Димову заслону сенсаційности усунув щойно похорон Провідника ЗЧ ОУН Степана Бандери і суворо-мовчазна демонстрація смутку, болю і тієї сили, що крилась у поставі українців різних походжень, віровизнань і політичних поглядів; тієї ідейної сили, яка промінювала від учасників похорону, а яка стоїть і стоятиме непохитно та вірно при воюючому українському національному прапорі, яким була сповита домовина Степана Бандери. Це відчули приявні на похороні численні чужинецькі кореспонденти, і від того часу про самого Бандеру і про його однодумців стали говорити й писати як про борців за свободу поневоленого Москвою українського народу.

Над самим душоубцем — Москвою не будемо зупинятися. Те, що вона вигадує, щоб відвернути від себе увагу й підозру, підсуваючи світовій опінії готовий акт обвинувачення за вбивство Степана Бандери, та ще й із особистих спонук, проти західнонімецького міністра Оберлендера — є клясично-варварським і типово московським брутальним знуцанням над правдою. Якщо в справі московського становища до смерти Степана Бандери є щось дуже багатомовне, то це — скаженість, з якою советська преса, а в тому числі й «Радянська Україна» копає Покійника у формі найгіршої сорти наклепів та гидких епітетів. Коли отже й по смерті Москва намагається лінчувати словами свого противника, то це знак, що дух Степана Бандери та ісповідувана ним ідея тривожать Москву не менше, як духи жертв московської різні в гетьманській Батуринській столиці 250 років тому.

Це може припадок, але припадок рідкий і знаменний, що Москва мимоволі відзначила Степана Бандеру як найбільшого, за її оцінкою, Мазепинця наших днів. Таке відзначення є великим привілеєм долі. За цей великий привілей заплатив Степан Бандера ціною власного жертвовного життя. Хай же пам'ять про шляхетне ім'я знатного Мазепинця Степана Бандеру йде з роду в род.

Кость Порохівський

Пам'яті підпільника

Смерть Степана Бандери завдала, без сумніву, болючого удару тому рухові, яким він кермував і який дістав від нього своє неофіційне ім'я. Але коли хтось думає, що смерть провідника доведе до занепаду самого руху (як цього, мабуть, побожно бажають собі різні зовнішні й внутрішні вороги його), то він основно помиляється. Український Революційний Націоналізм, що його

зв'язано з ім'ям Бандери, ніколи не був і не міг бути авторитарним, вождівським рухом, який стоїть і паде з особою провідника. Спроби нав'язати цьому рухові провідницький «культ особовости» наприкінці тридцятих років не повелися — не тому, що український народ, мовляв, анархічний і бунтарський, а просто тому, що вождівський режим вимагає поліційного обмеження мислі й величезного галасу навколо особи вождя («фюрера», «дуче»), а всього цього в умовах недержавности й підпільної конспірації не могло бути.

Легко було противникам Революційного Націоналізму в 1930–40 роках, заховавшись у легальних і півлегальних «вежах із слонової кости», ляяти революціонерів, називаючи їх «степовиками», «лопаточниками» й «анархо-націоналістами». Революції без бунту проти устійнених авторитетів не може бути. Заслуга ОУН Степана Бандери була в тому, що той масовий стихійний бунт, конечний для національного визволення України, було спрямовано, все таки, в організовані рамки, поведено за якимсь пляном, в межах визначеної політичної концепції. Лиш завдяки цьому ми мали, принаймні на Західніх Землях України, замість анархічного Гуляйпілля, добре зорганізовану «державу в державі», із власною, може, найміцнішою в історії світу підпільною Армією. І коли цьому рухові не вдалося уникнути деяких типічних для масової психології негативних відрухів — жорстокости й братовбивчої ненависти — то ці прояви зведено, все таки, до мінімуму в умовах того жахливого часу.

Степан Бандера понад чверть століття стояв у проводі цього революційного руху — як фактичний керівник, чи легендарний символ. Як сталося, що якраз він, фізично не замінний, особливо скромний чоловік, без демагогічних, промовницьких і акторських здібностей, так довго втримався на чолі цього, будь-що-будь, найміцнішого сучасного українського політичного руху?

Без сумніву заважили тут і особисті прикмети Покійного — непересічні інтелектуальні здібності, вперта воля, що її не зламали ні 5 років польської тюрми, ні 4 роки німецького концтабору. Але основна сила Бандери лежала в тому, що він був абсолютно вірним висловом руху, який він очолив — був ідеальним українським підпільником-революціонером.

Він став Крайовим Провідником ще молодим, 23-річним мужчиною. В його особі нова революційна хвиля на ЗУЗ — молода, бунтарська й масова — прийшла на зміну старій, дисциплінованій і елітарній організації, під проводом колишніх військовиків. Розподіл між цими двома відділами був зразу географічний: еміграція — край. Коли вони врешті стрінулися віч-на-віч у трагічних умовах війни й першої еміграції, їх конфлікт був неминучий, як і неминучим був тріумф «бандерівської» революційної концепції в українських масах на ЗУЗ. Чи вона змогла затріумфувати на Сході України без втручання божевільного гітлерівського терору — це питання для нас залишається отвертим. Може на нього дасть відповідь наше недалеке історичне майбутнє.

Степан Бандера залишився підпільником і конспіратором до кінця свого життя. Його не спокусили ані міністерські пости, ані емігрантська дипломатія. На ці видні позиції висувалися колишні чи теперішні співробітники його, сам він залишався в тіні, «сірою еміненцією» підпільної організації.

А проте, якраз його прізвище, закутане конспіраційною таємницею, було невідклично прив'язане до всієї української революційної дії. Про легендарного «генерала Бандеру» писали зле поінформовані західні кореспонденти. «Бандьорів» шукали МВД-исти, розриваючи підпільні криївки-«бункери». І навіть та частина колишніх співробітників, яка з тих чи інших причин відійшла від нього, не раз із ненавистю, так і залишилася в народній термінології... «опозиційними бандерівцями».

В історії України ми мали ще лише два провідницькі імена, прив'язані до визвольного руху епохи: Мазепинців і Петлюрівців. Може, обидва ці рухи більше всеукраїнські, державницькі, конструктивніші. Вони ж були збудовані, все таки, на базі устійненої чи революційної державности. «Бандерівство» постало без держави, виросло в підпіллі. Але над двома іншими мало воно одну перевагу — воно перше об'єднало в собі стихійну революційність більшости українського народу, принаймні в одній частині України.

Степан Бандера, як сучасний політичний діяч, мав багато ворогів, льояльних і ні, чесних і менше чесних. Але ми певні, що в історичній перспективі універсальна роля його буде оцінена всіма українцями. І ми певні, що цьому Великому Підпільникові буде збудовано колись пам'ятник у державній столиці України.

Орп.

*Бандера, — яким він залишився в пам'яті українців**

Два місяці тому, 15-го жовтня ц. р., сумна і трагічна вістка до глибини душі схвилювала всю українську громадськість. В Мюнхені згинув з рук нашого одвічного ворога — Москви, черговий Великий Син України — Степан Бандера. Згинув, та вже не від пострілів і не від бомби, як згинули його великі Попередники — Петлюра й Коновалець, а від отрути, найбільш ганебного засобу, що вжив ворог, щоб убити Людину, ім'я якої стало символом сучасної визвольної боротьби українського народу.

Після трагедій у Парижі й Роттердамі, після смерти генерала Тараса Чупринки-Шухевича, що згинув у бою з окупантами на Рідній Землі, у Мюнхені запечатано могилу ще одного Провідника українського визвольного руху.

Велика це й болюча втрата для нас, бо для українського народу Степан Бандера був не тільки провідником українських націоналістів-революціонерів, для нього Він був Прапорноносцем його визволення з-під московської неволі, величною небуденною Постаттю, оспіваною в піснях ще за Його життя.

Спонтанним відрухом відізвалася українська громадськість на смерть С. Бандери, на цей ганебний учинок-злочин Москви. Не зважаючи на наші внутрішньополітичні різниці, всі українці у вільному світі численними висловами співчуття й жалю, масовою участю в жалобних богослуженнях, панахидах і академіях — виявили свою солідарність з ідеями Великого Покійника, свою вдячність і пошану цьому Великому Синові України, який у боротьбі за волю народу виявив таку незламну, непохитну мужність і витривалість аж до останньої хвилини свого життя, коли перестало битись Його гаряче серце.

Зібрались і ми, українці Лондону та околиць, щоб жалобною Академією, хоч скромно, але щиро, від серця, вшанувати пам'ять Степана Бандери.

Героїчна постать сл. п. Степана Бандери для багатьох нас опозита нече б серпанком культу недосяжного. Ми майже ніколи не вітали Його між нами так, як інших наших визначних діячів, ми ніколи не могли віддати Йому належних почесей на масових зібраннях, бо Його доля була така, що Він не міг бувати разом з нами. Без почесей, без голосних признань, без зовнішнього блиску й похвал, відокремлений разом з родиною від усього, чим живе й радіє земна людина, Він проводив свої дні у важкій безупинній праці для визволення України. Проте хоч фізично Його не було між нами, Він був у серцях мільйонів, запалював їх до жертвовної, ідейної праці, передавав свою незламну віру в перемогу Божої і національної правди.

В чому велич постаті Степана Бандери? Перш за все в тому, що був це Муж-Провідник, що мав ясно окреслену мету і програму дії для визволення українського народу. У своїй революційній діяльності Він не знав жодного хитання, а тому й став символом твердості й непохитності супроти окупантів України.

Степан Бандера, пройнятий духом української визвольної революції, був постаттю великого масштабу і великих здібностей, організатор українських мас нашої доби. Починаючи визвольну боротьбу організованими кадрами борців, Він одночасно сягав до найглибших основ української спільноти, де безупинно бурлять народні сили. На цих основах Він розбудовував концепцію власних сил, уважаючи її єдино-реальною, та що тільки вона може бути змістом самостійницької політики і визвольної дії. Визволення України узалежнював насамперед від розбудови власних сил нації, знаючи, що тільки тим, що бо-

* Із промови на жалобній Академії в Лондоні.

рються, віддають своє життя за Волю Батьківщини — допомагає Бог і світ. Такими Він виховав покоління нових воїнів-революціонерів, що пішли на боротьбу з ворогом з Його Духа печаттю.

Міжнародну політику і ситуацію С. Бандера завжди трактував тверезо, без жодних ілюзій, а тому ставив і нам перед очі дійсність таку, якою вона є: наша доба, в якій живемо, це доба національних революцій і, якщо хочемо визволити Україну з-під московського ярма, мусимо в першу чергу боротися власними силами і революційними методами, розбудовувати й вдосконалювати їх, щоб загально-національною революцією побороти ворога й здобути перемогу. Так С. Бандера ступив на важкий, але єдиноправильний шлях, бо Україну можна визволити тільки мечем, а не проханням волі в чужих, плачем чи вислужництвом. Він не ходив у найми і не знав жодного змінювання, не узалежнював української визвольної політики від посторонніх сил.

І це не фрази, а основні принципи життя і дії сл. п. Степана Бандери. В польській тюрмі, засуджений на смерть, Він не падав духом, а далі вірив у своє призначення й готувався до нових боїв з ворогами. Німецька окупація поставила український народ у нове, особливо важке положення. Але С. Бандера не скорився ні ворогові, ні обставинам, не відкликав відновлення української державности Актом 30-го червня, і без вагання ступив на шлях двофронтної боротьби — проти гітлерівських і московських окупантів. В концтаборі Саксенгаузен він з вірою в українську справу, свідомий того, що Організація, яку Він очолював, ітима далі шляхом безкомпромісової боротьби проти всіх займанців України, з гідністю людини, якої ім'я стало прапором української визвольної боротьби, відкидає всі пропозиції німецьких нацистів іти на співпрацю з ними. Бандера був провідником без хитань, без змінювання, який вів за собою здисципліновані революційні когорти до визволення нашої Батьківщини. З непохитною вірою в народ, у визволення України, пройшов Він свій бурхливий життєвий шлях крізь польські тюрми, німецькі концтабори і розставлені сіті ворожі, де кожної хвилини чатувала на нього смерть з руки московських убивців.

Волючим ударом для української визвольної політики за кордоном є смерть Степана Бандери, але стократ важчим ударом є Його смерть для українського народу на Рідних Землях. Бо саме туди, на Рідні Землі, звертав свою головну увагу Степан Бандера. Він горів прагненням допомогти Воюючій Україні всіма можливими засобами, був готовий кожної хвилини стати поруч борців-революціонерів на землях України. Для тих, що стоять на полі бою на землях України слово Степана Бандери, не раз освячене кров'ю безіменних героїв-в'язківців, — було духовим кормом, ставало чином, гартувало їх витривалість і віру, було наказом — боротися аж до перемоги.

Чим був Степан Бандера для українського народу? Хай відповідь на це питання не українець, якого можна б посуджувати за т. зв. «партиїну суб'єктивність», а чужинець, довголітній в'язень московських концтаборів, німець Фурман, який три роки тому вийшов на волю. Там, у концтаборах далекої Півночі, він зустрічався з тисячами українців з усіх земель України, там він запізнався і з правдивими прагненнями українського народу. І ось він, з приводу смерті Степана Бандери, пише:

«Генерал Айзенгауер, генерал де Голь, канцлер Аденауер — безперечно великі мужі і безумовно вороги комунізму, але кожен український в'язень чи засланець не ждав від них визволення з московсько-комуністичної неволі. Цього визволення ждали тільки від одного, вплітаючи свою надію в кожную молитву: «Бандера». Бандера для них — це Україна. Коли хто говорив про Бандеру, той одночасно думав про Україну. Обидві ці назви злилися в одне й те саме. Бо Бандера втілював у собі всі найкращі й найбільші чесноти українського народу, був для сотень тисяч, ба — мільйонів — вимріяним символом волі й незалежності...»

Той же німець, Фурман, робить і ствердження, з якими, про що він і знає, не всі в нас на еміграції погоджувались. Він пише:

«Бандера не був провідником лише однієї організації, він був провідником усього народу, поневоленого, але воюючого українського народу. Я добре сві-

домий того, що це твердження натрапить на спротив деяких українських екзильних політиків. Але тверджу тільки те, що відчували й думали сотні тисяч українців поза залізною заслоною. Провідництво Бандери визнавали всі українці, бо понад партійними розходженнями височило одно-єдине, найбільше: Батьківщина... Велич Його особовости швидше збагнули ті, хто, без огляду на місце, стоїть у безперервних змаганнях за свободу... По таборах і селищах поселених запроторенців про Бандеру ходили численні легенди й епізоди...»

Оцей короткий виїмок із статті чужинця, є ще одним наочним свідченням про те, що сл. п. Степан Бандера ще за життя став символом визвольної боротьби українського народу.

Українська реакція на смерть Бандери однастайна й неподільна. Внутрішньоукраїнський фронт оточує суцільним перснем пам'ять Степана Бандери, готовий боронити всякі спроби знеславити Його та Його спадщину. Українська еміграція теж відчула, свідомо або й несвідомо, чим був для українського народу Степан Бандера; відчували це навіть ті, що з причин ідеологічних чи політичних розходилися з поглядами сл. п. Степана Бандери. Вістка про Його смерть схвилювала всіх, бо кожний зрозумів, що ворог націлюється в наше серце і намагається обезголовити визвольну боротьбу на землях України і наше політичне життя тут, на еміграції. Щойно сьогодні, по тій трагічній для нас втраті, добре видно, як багато надіялись ми від скромної в житті, але могутньої силою духу й віри постаті Степана Бандери. А це і є перші ознаки Його посмертної перемоги.

З жалем і болем прийняли вістку про смерть Степана Бандери і всі поневолені Москвою народи, бо ім'я Степана Бандери, як висловився представник Словацького Визвольного Фронту, д-р Чтібор Покорний, — «увійшло не лише в історію української нації, воно блискуче й непереможне в історії великої антикомуністичної визвольної боротьби поневолених народів».

Не одному з нас не дає спокою думка, чому по трагедіях у Парижі й Роттердамі прийшла ще одна. Чому ми втратили Степана Бандеру саме в той час, коли він нам найбільше потрібний? Чому не збережено Його життя, чому ми не захистили Його від ворожої руки?

Справді, може декому й тяжко знайти відповідь на наболілий голос серця, бо й не легко кожному зрозуміти долю людини-борця, революціонера-провідника такого формату, як був Степан Бандера. Його життя не належало йому, ні Його родині, яку Він так любив. Він бачив лише справу, якій служив. Люди смертні, але ідеї вічні: служити ідеям, за них умирати — це значить залишити по собі незатерті сліди, якими підуть інші аж до перемоги. Такий був погляд Степана Бандери на його життя. Смерть немов ішла за ним навздогін на цілому Його революційному шляху. Вона ждала Його на Варшавському процесі, коли йому було присуджено кару смерті, яку опісля замінено на досмертну в'язницю. Вона ждала Його в німецьких концтаборах, де він міг загинути, як загинули в Авшвіці його два брати. Вона переслідувала Його тоді, коли Він у лютому 1945 р. вирвався з-під опіки гештапо на волю. Але не на волю у затишний куток, щоб зберігати своє життя, а на волю до активної боротьби з московськими окупантами, що знову поневолили всі українські землі. І з того часу, на отій волі, що мала характер майже підпільного життя в чужій землі, Степан Бандера був у постійній небезпеці. Кровожадна Москва докладала всіх зусиль, щоб руками своїх агентів знищити Степана Бандеру. Майже кожного року були викривані спроби замаху на нього, і про це Він знав. Але Степан Бандера розумів своє завдання провідника визвольної революції, як завдання полководця на фронті, який має стояти в перших рядах і вести за собою інших. Він знав, що кожної хвилини ризикував своїм життям, але Він не рятував свого життя відступом з позицій, а з цілою організацією наступав на ворога і завдавав йому ударів. І Його смерть — це смерть вояка-полководця на фронті, на позиціях боротьби, на яких Він загинув, але не відступив.

Один поет сказав про героїв так: «Не плакати нам, що вони відійшли, а радіти, бути гордими, що вони в нас були». Український народ може дійсно бути гордий за Степана Бандеру. Вбиваючи Степана Бандеру, Москва хотіла

вбити ідею, знищити організовану силу революційно-визвольної боротьби українського народу. Але сподівання Москви даремні, бо вбити можна лише тіло людини, але не її ідеї, не її Духа!

Німецький студент, Дітер Рауг, у своєму вірші на смерть Бандери, висловлюється про Бандеру так:

«Ти не можеш уже вмерти,
Смерть уже не має сили над Тобою;
Ти живеш серед нас поза смертю!»

Степана Бандери вже нема між нами, Він уже в пантеоні наших великих національних героїв, провідників української нації, що життя своє віддали за визволення Батьківщини. А між нами залишився Його дух, Його ідеї, залишився символ — чистий, несплямлений і невмирущий, як невмирущою є українська нація. І хоч біль стискає нам серце, і хоч надто жорстокого удару завдала нам Москва, і хоч як боляче відчуваємо Його смерть — український народ піде далі вперед до мети, до якої йшов тернистим, але прямим шляхом Степан Бандера. Його пам'ять вшануємо не розпачем і плачем, а ще більшою наснагою, ще більшою жертовністю, ще більш здетермінованою рішучістю довести бій з Москвою до успішного переможного кінця, в розгарі якого впав Провідник-Полководець. Ми не сміємо розгубитися, зневіритися, заламатися духом, як цього сподівався ворог; в нашій пам'яті залишаться назавжди слова Степана Бандери: «... Не зіб'ється з дороги, той, хто кожний свій крок орієнтує на головну мету — на визволення України».

Великий Покійник, Степан Бандера, простелив і вказав нам шлях до волі. Він усе своє особисте життя віддав своїй нації і ніс важкий хрест за нас усіх... Цей хрест тепер у наших руках, несім його далі, без зневіри й розпачу, бо після Голготи — прийде воскресіння.

Довгі роки ім'я Степана Бандери буде світлим символом непримиренності борця за волю України, буде прапором української важкої, безперервної визвольної боротьби, а після перемоги Божої Правди й Справедливості, після визволення України, залишиться на віки в історії українського народу.

Трагічно загинув з руки ворога Степан Бандера, а це значить, що бій з ворогом у розгарі, що живе, вирує, розриває тенета окупанта національно-визвольна боротьба українського народу і час нашого визволення зближається.

Тож хай горить у наших серцях вогонь любови до України, отой «Серафимський вогонь», яким горів Симон Петлюра, Євген Коновалець, Тарас Чупринка, Степан Бандера.

Хай наш жаль і смуток по Степані Бандері перетвориться в гранітну віру й витривалість, дасть нам надхнення до жертовної праці для визволення нашої Батьківщини. Самостійна Соборна Українська Держава стане тривалим пам'ятником Степанові Бандері і всім поляглим Героям за волю України!

Вічна слава великому Борцеві за волю України — Степанові Бандері!

Григорій Драбат

Діло Бандери переможе!

Бандерівці!

Як часто чув я цю назву під час мого довголітнього перебування в неволі. Скільки гордості було в ній, коли її вимовляли вороги Москви й комунізму, скільки ненависти, коли цю назву викрикували чекісти! Бандерівці — це був для нас бойовий оклик, гасло. Бандерівці — звалося полум'я, якого не могла згасити ніяка найстрашніша буря терору.

Я — бандерівець!..

Хто міг таке твердити, цей був найхоробріший з хоробрих. Бути бандерівцем значило бути «упривілейованим». Але цього «привілею» не можна було дістати в подарунку, його треба було собі вибороти, витерпіти. Одне слово — для українця не було більшого відзначення, як це: бути бандерівцем.

Бандерівці на фронт!..

Де не лунав цей клич під час в'язничних повстань в ССРСР? Всюди! Там, де спалахнули вогні розрухів, бандерівці творили авангард. Так було на Далекому Сході, так було в Казахстані, в Сибіру, над Льодовим морем. Серцем і мізком наростаючої революції були бандерівці.

Бандера — наш визволитель!

Генерал Айзенгауер, генерал де Голь, німецький канцлер Аденауер безперечно великі мужі й безумовно вороги комунізму, але жадний в'язень чи засланець українець не ждав від них визволення з московсько-комуністичної неволі. Цього визволення очікувано тільки від одного, вплітаючи свою надію в кожную молитву: Бандера! Яке значення мало питання дипломатичної і військової потуги? Бандера мав для мільйонів українців, обабіч загорож з колючого дроту, вартість цілої армії, слава його революційних чинів, блиск його імени й творча динаміка його незвичайної особовости, які впливали на нас з велетенською незламною силою, не зважаючи на безмежну географічну віддасть, зрівноважували силу танків і літаків, що їх він не посідав, не міг ще мати.

Бандера наш провідник!

Бандера не був провідником тільки однієї організації, він був провідником всього народу, поневоленого, але воюючого українського народу. Я добре свідомий того, що це твердження натрапить на спротив деяких українських екзильних політиків. Але я тверджу тільки те, що відчували і думали сотні тисяч українців поза залізною заслоною. Провідництво Бандери визнали беззастережно всі українці, бо понад партійними розходженнями височіло одно-єдине, найбільше: Батьківщина. Сьогодні, коли пройшло якраз три роки після того, коли я вийшов на волю, я можу з усією рішучістю твердити, що Бандера мав більше друзів, послідовників та прихильників поза залізною заслоною (і далі посідає!), ніж на її західньому боці. Велич його особовости швидше збагнули ті, хто, без огляду на місце, стоїть в безперервних змаганнях за свою свободу.

Бандера — це Україна!..

Коли хто говорив про Бандеру, той водночас думав про Україну. Обидві назви злилися в одно й те саме. Бо Бандера уособлював в собі всі найкращі й найбільші чесноти українського народу, являвся для сотень тисяч, ба мільйонів вимріяним символом волі й незалежності.

Хто з них знав особливо Степана Бандеру? Скільки з них були на правду членами ОУН? Невелика кількість. І ця кількість, які його бачили, чули чи говорили з ним, називалися щасливцями, їм завидувано без ніякого приховування цієї зависти. В цьому якраз лежить велич Бандери. Ще за свого життя він став національною легендою, героєм, я навіть зважуся сказати: святим. Мабуть, не було ні одного бараку, заселеного в'язнями чи засланцями українцями, де не було б його образу. Цей портрет переховувано як найбільші скарби й він ніколи не дістався до рук чекістів. В концентраційних таборах і селищах примусово поселених запроторенців ходили про нього незліченні оповідання і епізоди. Були й такі, що знали напам'ять його писання, текст його промов і закликів. Кур'ери і вістки з закордону давали найдокладніші інформації про його революційні дії.

Але Бандера мав своїх послідовників і прихильників не тільки серед українців. Ні, інші немосковські національні групи теж уважали його своїм. Революційна сила, що її випромінювала його особовість, не знала ніяких національних меж. Його можна було або безмежно любити, або безмежно ненавидіти. І це останнє робили москалі. Сатанинську ненависть до Бандери можна було помітити не лише серед московських комуністів. Московські невільники в таборах примусової праці теж бачили в ньому свого смертельного ворога, знищувача московської імперії.

«Ненавиджу комуністів, — сказав до мене одного разу москаль-білогвардієць, — але і в некомуністичній Росії є для Бандери тільки одно місце: ешафот!»

Чи скритовбивчий замах на Степана Бандеру допоміг Кремлеві перемогти внутрішній і зовнішній визвольний фронт українського народу? Хто в цьому

переконалий, той не знає українського народу, а бандерівців тим менше! Так само, як московські замаху на Петлюру і Коновальця не змогли припинити української визвольної війни, так само вбивство Степана Бандери не поставить на коліна українських націоналістів. Боротьба продовжується аж до переможного кінця. Не можна заперечувати, що удар, який постиг нас усіх, є важкий, дуже важкий. Бо легше замінити керівника партії, ніж провідника народу. Але навіть мертвий Бандера є і залишається надалі найбільшим і найгрізнішим ворогом Москви. Його тіло загинуло, його дух, однак, живе і принесе стократні плоди.

Своїм скритовбивством над Бандерою москалі остаточно повністю зрадили себе. Не так званих капіталістів й імперіялістів бояться вони, але передусім націоналістів. Націоналізм є могутньою ідеєю нашого століття. Ніяка жертва, хоч як вона нас не боліла б, не може бути даремною для її здійснення. Карою ж для злочинців, які заподіяли смерть Степанові Бандері, може бути лише одно: повне, проведене всіма можливими засобами, знищення московської імперії.

А. Фурман

Степан Бандера — ім'я-символ

Ні одна тиранія не чулася такою непевною, як в наш час московська. На таких небезпечних для неї закрутах, як тепер, зморою вставала перед нею Україна. Тоді ця тиранія хапалася за свою превентивну зброю: вимордування мільйонів людности (голодоморство, ежовщина, хрущовщина!) і «ліквідація» тих, що могли воскресити на нашій землі дух Богдана, Мазепи чи Гонти, з метою знищення Москви. Як то було в 1926 р. (Париж!), чи в 1938 р. (Роттердам!). Тепер наспіла трагічна вістка про 15-те жовтня в Мюнхені.

Чому якраз тепер загинув (як і ті два) Степан Бандера і чому якраз він? Тому, що старанно готована московськими гучномовцями й західними (лівими) трубами ерихонськими подорож (до США — ред.) кремлівського «миротворця» скінчилася повним провалом. Тому, що сама поява на Заході того Великого Хама одразу знищила весь ефект реклямного «там-таму», — тому, що й найбільш тою реклямою замакітрені недотепи на Заході — на «дружескі» простягнутій долоні «миротворця» уздріли чортівські пазури, а над усміхненою пикою — роги Сатани. Брутальна сила, але не дописала славнозвісна ловецька підступна хитрість москаля. Сатана показався, хоч з породи злобних, але глупих хижаків. Обман не вдався, не вдалася психічна демобілізація, не вдався «апізмент»... Не вдалося за обіцяний «мир» виторгувати «припинення холодної війни» Заходом, і наложення ним намордника на всяку протисоветську акцію вигнанців. А далі — непевність майбутнього і страх тиранської кліки. А на таких закрутах — звичайно, як у травні 1926 і 1938 рр., треба ціляти в примару воюючої України.

Чому ж жертвою впав якраз він? Той, чиє серце в цей фатальний осінній день перестало битися. Чому не якийсь «демократ» або «прогресист»? Чому якраз отой, цькований «демократичними» й «прогресивними» гієнами «шовініст», «диктатор», «розбивач національної єдності» і «вузький націоналіст»?

Якраз тому! Якраз тому, що його ім'я, від часів війни, стало (навіть в очах ворога) символом боротьби, на життя і смерть, з захланним завойовником. Тому, що це ім'я (Бандера — стяг) могло, в рішальну для тиранії годину, стати прапором, під яким едналися б усі відважні, всі чесні на Україні, всі, що не піддавалися підшептам ворожої пропаганди; що не схилили чола перед москвофільськими міжнародними мафіями.

Яке ім'я з табору «прогресистів», або навернених на «прогресивну віру» перекинчиків з націоналістичного табору чи непередрішенців, могло б стати таким символом і таким стягом? Де знайдете потрібну до того індивідуальність? Кого з них боїться кат України?

За погорду до угодовства, за його революційно-націоналістичний чин, якраз за це ненавиділи й цькували його новітні «зміновіховці», за те опльовували його як «розбивача національної єдності», як перші «зміновіховці»,

з В. Винниченком на чолі, опльовували ім'я С. Петлюри. І ледве місяць перед його трагічною смертю, один часопис того табору глузував з нього як із «смертника і банкрота», запамороченого «фантастичними мріями», не бажуючого «погодитися з життям»... , вже з приємністю смакуючи хвилину, «як його не буде на світі (Бандера вже не молодий)» та як тоді українці, вибираючи собі уряд, «духів не будуть викликувати»... («Самостійна Україна», вересень 1959 р.).

Чи має, як думають гісни угодовського табору, схилитися додолу прапор неприєднаної боротьби з Московією? Чи ідеї цього прапору мають затертися, втратити свої барви в багні об'єднаного непередрішенства й капітулянтства?

Тепер менше ніж коли небудь! Треба виразно відповісти на питання: Чи маємо йти разом з тими, які пхають нас на шлях націонал-комунізму? Які вмовляють, що «не кожний комуніст є для нас конче ворогом»? Які захвалюють таких «великих патріотів», як В. Винниченко, або М. Скрипник; які в найкритичнішу годину України були прислужниками Москви? З тими, які підтримують на Заході цинічний обман Кремля, що Москва не окупувала Україну, а подарувала нам «нашу державу УССР», тільки трохи не з таким режимом, як би нам хотілося?

Чи маємо йти разом з тими, які не бачать руїни в сучасній підмосковській Україні, які сміються з реляцій, що в ній «зникли вже гаї, українські підмальовані хатки», що «люди на Україні ходять голодні й босі»; які гудять тих, що з Україною «асимілюють такі поняття, як «slave labour» (каторжна праця), «red killers» (червоні вбивники)». Бо це, на думку зміновіхівців, фальшива картина визискуваної вимордовуваної Москвою України, це... «самоопльовування!» («Українське Слово», 20. 7. 1958 р., ч. 871). Чи маємо йти з тими, які отакою оцінкою «сучасної України» разюче нагадують Валюха, який (за знаними статтями Є. Онацького у «Свободі») теж перечив, що нібито Україна — «це дикі поля», що там мільйони гинуть від голоду, бо все ж там іде українське будівництво, а «голодові історії переборщені»?

Чи можна йти з тими, які справжніми борцями за Україну визнають лише тих, які заключили «пакт з дияволом»? Іти з тими, які вмовляють в нас, що наші земляки в УССР «всі не вміють думати поза комунізмом»? Які радять з комуністичними комсомольцями (і з «революційно-демократичними» винниченками) «визволяти» Україну від Москви, а щойно «потім вести з ними теологічні розмови»? — Себто, в поході проти московського диявола сховати під кожух хрест, щоб не образити їх комуністичного «сумління»? («Українське Слово», ч. 934). Іти з тими, які твердять, що вважати «москаля за причинника всіх лих є згубне самовбивче гасло», — як повчають прометейці? Які «не бачать підстав для успішної революції проти большевицького режиму», коли нема війни, бо так «довела» нібито невдала угорська революція? Які не сподіваються, що «Україну визволиться крісом з лісу» («Прометей», 6. 8. 1959 р.)? Чи можна йти з тими, які захвалюють безплідну колябораційно-квіслінгівську політику московських наймитів «із малоросів»? Які намагаються «переконати» своїми меморіялами або «засоромити» Хрущова, а по упадку большевизму радять не дуже валити партійну сітку, щоб «не настав хаос»?

Не вільно «в рідну хату вносити роздор»? Роздор вносить та потопаюча в багні зміновіховська еміграція, яка офіційно молиться до хреста, а водночас переморгується з Пилатом, з фарисеями і садукееями; яка теревенить про «дастіженія» советського режиму в «нашій» УССР, про «еволюцію» того режиму та про «неактуальність національної революції» і про «патріотизм» наших яничарів. Вже готується «окрестрація» сліпих, кривих і горбатих. Уже готують корогви — «самостійна соборна» і т. д., щоб за ними повести обдурену масу на шлях «реальної політики», себто коляборації з «раєм» (з «нашою «ержавою» УССР), на шлях нової грущевщини і винниченківщини або «дружньої співпраці» з Марґолінами і Рейсами.

Вже одному представникові цієї «оркестри» в Монтреалі, гостеві з Європи, який захвалював «патріотизм» Скрипника, — ті, що знали ганебну роботу останнього в Україні, крикнули, що це брехня і що вони це ліпше знають. Ось цю брехню, цю брехливу пропаґанду «дастіженій» советських і ставки

на валюхівські «кадри» — треба припинити! Щоб поволі не затруїла вона остаточно душу емігрантського загалу.

Тій «оркестрі» треба протиставити когорту людей віри, ідеї, чести й характеру, яка хоче здвигнути не Україну Любченків, Кулішів, Сосюр, Скрипників, Винниченків, Драгоманових і Марголіних, не Україну тих «хамових синів», над якими кожний пройдисвіт із Сходу чи з Заходу «коверзував би», — а Україну традиційну, козацьку, християнську, якій би, як тому Яремі, «виросли крила», Україну Богдана, Мазепи і Гонти, з хрестом і мечем на «поганих».

Та когорта мала б згуртувати людей, що здібні служити ідеї, а не своїй крамничці, парадом і забавам. Людей не одної «програми», а одного духа. Людей, які не пактували б з антихристом, що його, в принадній масці малював на чолі большевицької шайки Блок (в поемі «Дванадцять»), а які б його здемаскували і знищили, звільнили б Україну від нього і від всієї його погани.

Ці гасла треба собі пригадати в час трагічної смерти того, хто за них борвся. Інакше багнюка об'єднаних «оркестрантів» засмокче нас.

Д. Донцов

*Степан Бандера — символ волі народу**

Сьогодні минає перший рік з дня смерти Степана Бандери — Провідника Організації Українських Націоналістів і великої постаті українського визвольного руху. Відвічний ворог України — Москва підступно знищила його в повнім розквіті духових і фізичних сил, вбиваючи в особі Бандери найнебезпечнішу собі людину. Небезпека, яку бачила Москва в діяльності Провідника, була подвійного характеру: ідейна і дієво-революційна. Вона загрожувала системі московського большевизму в самих її основах.

Вже в молодих літах Бандера оформив свій світогляд, в якому на перше місце прийняв ідею визнання духовости, як основну, протиставну ідею матеріялістичному світоглядові. Визнавана Провідником духовість виявлялася ним в трьох площинах: в ідеалістичному підході до питань буття, в релігійному віруванні практикуючого християнина і в пошануванні людської особистости, яка здібна творити вартості правди, добра, краси і святости.

Засади ідеалістичного світогляду Бандери, тотожні з ідеологією Організації Українських Націоналістів, стали основною ідейною зброєю проти матеріялістичного большевизму. Вони стали такою зброєю вже на початках революційної діяльності Бандери проти так званої Комуністичної Партії Західньої України, потім в часи освідомлювальної роботи, яку провадила Організація на Східніх Землях України в роки німецької окупації і, врешті, на цілій території Советського Союзу, всюди, де тільки доля розкинула членів українського визвольного руху. Ці засади ідеалістичного світогляду відіграли також головну роль при самому оформлюванні ідеології українського націоналізму і не допустили жадним відосереднім силам звести на манівці ідейні заложення визвольної організації.

Головною рисою ідеалістичної ідеології Організації Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери була її повна протиставність матеріялістичній філософії і ідеології большевизму та всім похідним науковим і суспільно-економічним теоріям, що з такої матеріялістичної ідеології випливали. Таким чином ідеологія стала духовою зброєю, в якій можна вирізнити п'ять головних ідей, що присвічували цілому визвольному рухові як дороговкази на шляху до кращого майбутнього. Цими ідеями є: ідея визнання духовости, ідея національної свободи, ідея соціальної справедливости, ідея визвольної української політики і ідея революційної боротьби.

Ідея визнання духовости підкреслює, що не виробничі відносини, тільки ідеї є рушійною силою історії, а психічно-духові властивості людини, особ-

* Промова виголошена 15-го жовтня 1960 р. в Мюнхені під час жалобної Академії в першу річницю смерти Провідника ОУН.

ливо інтелект і воля, є тими факторами, що дають людині спроможність вільних вирішень і вільної дії.

Ідея національної свободи підкреслює потребу побудови світу на принципі самовизначення націй, вважаючи, що нація, а не кляса — це найвища духово-органічна спільнота і, як така, є фактором міжнародного життя і основною силою, що відіграє головну роль у формуванні сучасного історичного процесу.

Ідея соціальної справедливості приймає національний принцип соціальної справедливості, справедливий захист громадян, демократичний лад і духову свободу, безплатну передачу землі селянам у власність, свободу слова, віри і світогляду та свободу політичних і громадських організацій.

Ідея української визвольної політики приймає потребу створення Української Самостійної Соборної Держави, як начального постулату для української нації в стані поневолення і стоїть за визволення всіх поневолених Москвою народів. Ця ідея приймає засаду, що створення держави можливе лише через перманентну боротьбу, при чому союзниками вважаються всі народи, що є проти Советського Союзу.

Вже ці чотири головні ідеї, проголошені Організацією Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери, є повним запереченням московсько-більшевицького марксизму в теорії і практиці. Та ще більшою небезпекою для советської системи є ідея революційної боротьби, яка говорить, що організування боротьби на Україні мусить бути за всяких умов. І справді, Степан Бандера зумів реалізувати ідею революційної боротьби протягом 30 років під різними окупаціями і в різних обставинах: в мирні часи в Галичині, виховуючи підпільну армію революціонерів, у воєнні роки другої світової війни, де досягнуто найвищий вияв волі народу у численних військово-партизанських боях, — і після війни, як організатор боротьби в нових умовах, до зубів озброєної, замкненої тоталітарної держави.

Існують три періоди визвольної боротьби України за останні 40 років, з чого майже 30 років брав керівну участь у цій боротьбі Степан Бандера. Перший період боротьби між двома війнами відзначався тим, що тоді проведено перехід від збройної боротьби до боротьби ідеологічної, політичної і програмової. В той час ішло формування ідеологічних заłoженнь визвольного руху, виховання широких мас народу в бойовому дусі, прищиплювалася бойова заправа в різних організаційних акціях.

Другий період боротьби під час другої світової війни характеристичний тим, що в ньому відбуваються формування більших військових з'єднань: Карпатська Січ, повстанські відділи під час розвалу Польщі у вересні 1939 р., зв'язкові групи між закордоном і Україною в роках 1940-41, Похідні Групи ОУН із закордону в Україну 1941, створення Української Повстанської Армії і Українських Самооборонних Відділів. Організовано старшинські і підстаршинські вишколи вояків, проваджено боротьбу на два фронти: проти німців і большевиків, та відбуто численні рейди УПА по сусідніх територіях. В роки 1947-48 прибула більша кількість вояків УПА з України на Захід для поширення визвольних ідей між чужими народами. З січня 1948 до червня 1949 року на Україні було проведено 1736 збройних акцій, які відбулися в десятих областях України, а крім того в Білорусі і Румунії.

При кінці сорокових років приходить новий період боротьби українського визвольного руху в Україні, запланований керівними чинниками підпілля ще в роках 1945-46. Відбувається перехід від масової збройної боротьби до підпільної, яка проявляється в саботажах, в пропаганді визвольних ідей і в організованому спротиві. В цьому новому періоді відбувається втримування постійного зв'язку Закордонних Частин ОУН з Україною, при чому зв'язкові групи рекрутуються і в Україні і за кордоном. Доказом того може бути варшавський процес з липня 1955 р., який відбувся 20 літ після процесу Степана Бандери і товаришів у Варшаві. В липневому процесі засуджено трьох людей на кару смерти, двох на довголітню в'язницю. Ці люди прийшли з-за кордону до Польщі для ведення підпільної роботи. Дальшим доказом про революційну діяльність в новому періоді може бути повстання в концтаборах

СССР в роках 1953-55, заклик в'язнів з Мордовії з жовтня 1955 р. і допомога українських вояків червоної армії мадярським повстанцям 1956 р.

Перераховані тут революційні акції були ведені під безпосереднім або духовим керівництвом Провідника Степана Бандери, чого Москва не могла не бачити і тому добре розуміла небезпеку, яку для неї несло саме ім'я — Бандера.

Проваджена Організацією Українських Націоналістів боротьба проти большевицького поневолення не перервалася. Хоч Організація зазнала величезних втрат, з яких найбільшою є смерть Степана Бандери, проте оформлені Організацією ідейні засади націоналістів і виховані Бандерою бойові кадри будуть до кінця продовжувати справу Великого Провідника.

Вже після смерти Провідника ворог старається підсувати нам сумніви і поширювати твердження, які мають на меті захитати ідейну настанову Організації, а вслід за тим послабити нашу дієву спроможність. Большевицька Москва каже, що ідеї і діяльність ОУН не відповідають українському народові; що підпілля під сучасну пору не має ґрунту в Україні, що Україна хоче залишитися колгоспною в союзі з Москвою; що націоналісти не знають про дійсний стан в Україні і своїми ідеями обманюють народ; і що програма ОУН була побудована на негативних твердженнях про большевицьку діяльність, на анахронізмі й ілюзіях.

Проти таких свідомо облудних тверджень ворога ми з цілою рішучістю протиставляємо наші твердження і нашу боротьбу. Ми підкреслюємо, що українці є другим щодо величини народом у Советському Союзі, народом зрілим до самостійного життя; що кожна людина — це індивід з вільною волею і завдяки тому в слухний момент може зробити інакше, ніж накаже Москва; що між мільйонами населення можуть навіть у тоталітарній державі проявлятися осередки ідейного і дієвого спротиву; що нарід піде за національними ідеями, а не за тими пропаґандивними твердженнями, що їх висувають ворог і самовільні чи безвільні зрадники; що Советський Союз більше тепер оточений у змислі воєнно-стратегічному, ніж будь-коли досі, і не зважаючи на своє сильне озброєння, проти вільного світу не встоїть; що Український Народ також озброєний і в пригожий час вживе ту зброю проти відвічного ворога Москви; що ми боремося і будемо боротися безперервно так, як боролися досі, аж до повної перемоги.

Очевидно, що здійснювання великих плянів вимагає гуртової організаційної праці. Вміти організувати і з'єднувати широкі кола народу, спрямовуючи їх діяльність в одному напрямі, корисному для визволення Батьківщини так, як це робив Степан Бандера, — можуть лише люди сильної волі, такі, яким був Він. Та життєва сила нашого народу спроможна видати з себе нових провідників, політиків і бойовиків визвольного руху, доказом чого є історичні факти. Організатор визвольної боротьби у першій світовій війні Головний Отаман Симон Петлюра згинув з руки Москви 1926 р. Три роки пізніше новостворена Організація Українських Націоналістів вибрала на голову Проводу співробітника Петлюри, Євгена Коновальця, який протягом дев'ятих років поставив основи нової боротьби проти чотирьох тоді окупантів. В 1938 році гине з рук Москви Євген Коновалець. І знову, по трьох роках, приходить до керми Степан Бандера, який спільно з своїми співробітниками, такими ж визначними революціонерами, як і він, керував визвольним рухом у найважчі, а одночасно найбільш надійні часи для України. Згадати б Дмитра Мирона-Орлика, Івана Климова-Легенду, Володимира Федака-Граба, Івана Равлика, Дмитра Маївського-Тараса, Дмитра Грищяя-Перебийноса, Ярослава Старуха-Стяга і, як першого з-поміж них — Романа Шухевича-Чупринку, який революційну діяльність на території Советського Союзу провадив аж до 1950 р., доводячи тим усьому світові про спроможність довгі роки встоятися в боротьбі всередині найбільш тоталітарної держави. Ті всі великі революціонери, що загинули за велику, святую справу, є доказом того, що український народ у всякий час спроможний дати щораз нових провідних людей.

Як прийдуть великі події, а вони не за горами, то український народ буде одним з перших, що керму своєю долею перебере у свої власні руки і остаточно покінчить з московським пануванням над Україною.

Організація Українських Націоналістів буде далі продовжувати справу Степана Бандери, спираючись, як і досі, на співпрацю цілого українського суспільства і, з повною силою віримо, що в час, коли, як знаємо, в одному тільки році постало багато незалежних національних держав з колоніальних народів, — недалека вже година, в якій і ми станемо «в народів вільних колі», хоч нас це буде коштувати ще багато боротьби і жертв.

Вшановуючи пам'ять Степана Бандери, ми підкреслили головніші діла великого мужа, які не зникли разом з його трагічною смертю, але, витворені ним, увійшли як спільне добро до національної скарбниці українського народу.

Смерть Степана Бандери — це найбільша сучасна національна втрата з огляду на його ім'я і пов'язані з ним прагнення народу, а також з огляду на волю до боротьби за визволення і його організаторський хист. Він займе особливе місце в історії нашої боротьби. Подібно як Шевченко, Бандера є правдивим пробудником душі народу. Шевченко розбудив національну свідомість українського народу, вказуючи на потребу мислення і дії під кутом національного інтересу, — Бандера став символом свідомої волі народу, діючи постійно, ціле своє життя для національного визволення України.

Також існує подібність долі Шевченка і Бандери. Поет-Революціонер Шевченко за свої твори карався 10 літ на засланні, Політик-Революціонер Бандера, що жив і діяв 100 літ пізніше, засуджений на кару смерти, понад вісім років карався по тюрмах Польщі і кацетах Німеччини. Знищив його остаточно, фізично, цей самий ворог, що замучив Шевченка. Проте ідеї великого Шевченка і великого Бандери стануть кристалізаційним осередком мільйонів людей, що завдяки національній свідомості і свідомій волі народу, супроводжені духом великих борців, спричиняться до остаточного воскресіння нашого народу.

Д-р Гр. Васькович

*Це був Провідник без хитань**

Вістка про трагічну смерть Провідника Українських Націоналістів-Революціонерів, Степана Бандери, потрясла весь український світ, дарма, що український народ зазнав чимало тяжких, болючих ударів і поніс багато жертв у наших людях і масовому нищенні, як у минулому, так і в сучасності.

В особі Степана Бандери загинув великий Провідник, якого так потребувала українська національно-визвольна боротьба в наші часи. Це був Провідник без хитань, без зміновіховства, який вів за собою дисципліновані революційні когорти до могутності й величі України.

Це був Вождь великого масштабу й великих здібностей організатор українських мас нашої доби. Він розумів, що боротьбу треба зачинати з найглибших основ української спільноти, де невпинно, безперерійно бурлять народні сили, бо кожний народ зберігає в собі дух спротиву до кожного окупанта й гнобителя, чого жодний ворог в народі викорчувати не в силі, бо це заложено Вищою Силою в свідомості чи, правильніше, в підсвідомості кожної людини.

Сл. п. Степан Бандера виховав не одно покоління молодих воїнів-революціонерів, що пішли в боротьбу з Його духа печаттю. Як син своєї доби, Степан Бандера обрав і способи боротьби своєї ж доби, спираючись на власні сили свого народу. Не ходив в найми і не прохав, щоб хтось підпоміг визволити Україну. Це відрadne явище наших днів, що народилася нова людина-воїтник, який Україну хоче визволити мечем, а не проханнями й плачем. І це правильно. Живемо в добу революцій, тож і треба орудувати революційними методами й засобами боротьби і мислити масштабами революційної свідомості, удосконалюючи та застосовуючи революційні принципи боротьби в реальній живій дійсності.

Організація Українських Націоналістів-Революціонерів мала і має в своїх лавах немало фанатично відданих, як і сам Провідник, ідеї визволення

* 3 листа до Проводу ЗЧ ОУН.

України, борців, які прагнуть до створення Соборної Української Держави в її етнографічних кордонах.

Слово український націоналізм найточніше висловлює остаточну нашу ціль — визволення України з одвічної неволі.

І так сприймаємо цей тяжкий удар! Проте знаємо, що смерть Степана Бандери для України болюча, дошкульна втрата, але вона, — ця болюча втрата, — є водночас мобілізуючою й організуючою національною силою нашою, показником і мірилом, які нестримні, невмирущі сили, — що їх так смертельно боїться Москва, — бурлять у глибинах українських народніх мас! І рано чи пізно ті сили видадуть із себе нового Богдана, але вже без Переяславської угоди, і таки розсадять ненависну нам Москву, бо живемо в епоху націоналізмів, а того, що несе в собі кожна епоха, жодна сила спинити і знищити не спроможна.

Трагічно загинув з руки ворога черговий український провідник — значить, живе, бурлить, розриває окупантові тенета національно-визвольна боротьба українського народу, бо й пощо ж було б ворогам усувати в нашу добу українських національних провідників?

На цей болючий, дошкульний удар відповідаємо гаслом: Гинуть наші Провідники-Вожді, зміцнюймо, побільшуймо, дисциплінуймо наші національні лави всіх життєздатних партій і організацій.

Здійснюймо ж усі, без винятку, українці і українки, в цей тяжкий момент українського буття, заклики наших національних духових провідників і пророків:

«Де общее добро в упадку,
Забудь отця, забудь і матку,
Лети повинність ісправлять!..»

І чи ж можна краще ще сказати, що саме треба робити в теперішню пору? І це стосується всіх українських політичних, громадських, культурних організацій, всіх видавництв, часописів — поспішаймо «ісправлять повинність» перед народом, тобто відповідаймо національною дисципліною, організованістю, однакоvim способом думання й реагування на всі ворожі удари.

До того пошли нам, о, Боже Великий, те, чого прохав у Тебе наш Пророк Тарас Шевченко, в дні нашого лихоліття:

«А всім нам вкупі на землі
Єдинодуміє подай
І братолюбіє пошли!»

Дорогі Побратими Націоналісти! Може ми, гетьманці державники, особливо відчуваємо й розуміємо, що то значить утратити в наші дні Провідника-Авторитет! Ми те вже двічі переживали. Навіть при династичному принципі перебрання прав і обов'язків попередника — авторитет відіграє велику ролю у всіх часах і в усіх народів.

Прийміть же, Дорогі Побратими Націоналісти в усьому світі, від дорученої мені Обласної Організації СГД Баварії і Південної Німеччини і від мене особисто, вислови глибокого співчуття з приводу трагічної смерті великого Сина України, Борця і Провідника сл. п. Степана Бандери, та наші найсердечніші побажання: витривалости, любови, братерської єдности й непорушности основ Організації Українських Націоналістів-Револуціонерів на добро й славу України!

*Сергій Сидоренко,
Обласний Начальник СГД Баварії і Південної Німеччини*

Героеві слава!

Героеві — слава!... Що більше можна сказати про Людину, яка метою свого життя поставила безперервну боротьбу й самопожертву для Батьківщини? А ми знаємо, що хто жертвує себе для ближніх, той вінчає любов, хто ж складає жертву життя для великої ідеї, той коронує мудрість, — бо він пише кров'ю, тобто єдиним найтревкішим матеріалом, якого не змиє ні вода, ні не зітре час.

Нас учили, що найглибше коріння героїства заховане в самовідреченні. Мотивом же самовідречення служить найчистіше людське почуття — любов, через те Христос став найбільшим героєм усіх часів й усіх народів. Його ж бо любов і самовідречення не має меж.

Нам казали, що людину характеризує найвимовніше її поведінка в обличчі смерті. І ось тут ми при розв'язці проблеми популярності Степана Бандери. На Варшавському судовому процесі він сміливо сказав своїм суддям:

«...Наша ідея, в нашому розумінні є така велична, що коли йде про її реалізацію, то не одиниці, не сотні, але й мільйони жертв треба посвятити, щоб її таки зреалізувати. Вам найкраще відомо, що я знав, що наложу головою і відомо вам, що мені дали змогу своє життя рятувати. Живучи рік з тою певністю, що втрачу життя, я знаю, що переживає людина, яка має перед собою перспективу в найближчому часі — втратити життя. Але впродовж усього того часу я не переживав того, що я переживав тоді, коли вислав на певну смерть Миколу Лемика і того, що вбив П'єрацкоґо».

Варто вслухатися в звучання цих простих і важких своїм змістом слів. Вони тепер, після смерті їх Автора промовляють до нас особливо сильно. В них ствердження того, що найцінніше в людині: любов і віра. Любов'ю до Рідної Землі Бандера переміг — страх смерті. Твердою вірою у воскресіння Батьківщини до нового, самостійного державного життя відповів усім, що забрали Народові волю, честь і майно. Ба й надію хотіли відібрати.

Степан Бандера добре знав, що самим лише ентузіазмом не можна мостити історичний шлях. Треба саможертви, без якої життя стає лірою без струн, каменем без звуку. Захоплення з пливом часу гасне, тому в осередку нашої уваги слід поставити почуття виконаного національного обов'язку.

Страждання?.. Так, народ наш страждає під кнутом тих, що мають душу кнехта й підлого раба. Наша прекрасна земля вкрита могилами, проте ті дорогі могили й біль невірності — вступ до святости й визволення.

Протягом останнього півстоліття бачили ми численних титанів історії, обдарованих організаційними й політичними здібностями, але вони появились на нічному небі, наче метеор, і зникли. До повної досконалости їм бракувало одного: великості душі. Історія дуже скупа на такий титул, як «великий». Вона в своїх аналах ставить на перше місце мучеників і героїв.

Якими літерами впише вона ім'я нашого Мученика? Того, що став сумлінням поневоленого світу; що вірив у короткотривалість тріумфу Зла і в перемогу ідеї Волі; що показував усім післанництво України — не поневолювати, а служити вродженими дарами й працею всьому людству.

Бандера помер. Його смерть сколихнула всю нашу патріотичну еміграцію. І еміграцію поневолених Москвою народів. Але його підступне вбивство — це грізне «мemento» для всього вільного світу і водночас — це перемога духу над нечистою силою окупанта. Ворог повинен знати, що Україна найдорожчими жертвами викуплює свою волю. Вона ще має мільйони борців, які знають, чого хочуть, і вміють розгорнути прапор безкомпромісової боротьби з ворогом кожний раз, коли настане слушний час.

Наше найважливіше завдання на розсіянні — об'єднаними силами проти ворога. Це заповіт державного мужа — Степана Бандери, ім'я якого стало символом постійного змагання за українську державність. Втрата, яку завдав нам ворог, безумовно болюча, але національно-революційний рух не обезголовлений. Він у достатній мірі надхнений енергією, живучістю й саможертвоністю нашого Великого Покійника.

Гр. Голіян, Аргентина.

12. ДРУГОВІ СПІЛЬНОЇ БОРОТЬБИ

Смерть сл. п. Степана Бандери була важким ударом не лише для українців у Краю і за кордоном, вона глибоко схвилювала теж патріотів інших поневолених Москвою націй, які борються за волю і незалежність своїх країн. Виразником щирих почуттів жалю і болю за героєм українського народу були слова грузинського патріота, князя Ніко Накашідзе, генерального секретаря

Центрального Комітету АВН, який перший поспішив з розрадою своїм українським друзям:

«Невмолима смерть вирвала з наших лав Степана Бандеру, — писав Н. Накашідзе в 43 (296) ч. «ШП» з 18. 10. 1959 р. — З жахом, пригноблені, розтерзані шептали ми: «Ні, це не може бути правдою!» Але жорстока вістка була таки правдивою!

«На протязі цілого свого життя Він проходив крізь вогонь і пекло безперервної боротьби, часто заглядаючи смерті в вічі, вириваючись з її холодних рук; аж тут, у мирному місті вона постигла Його. Дивними і незрозумілими є для нас дії Божого Провидіння і, хай Бог нам простить, що ми грішні, в своєму безмежному горі, обурено скаржимося з приводу цієї втрати. Але підлість ворога, який нікчемним, скритовбивчим способом, отрутою і ударом, сягнув по життю нашого Великого Друга, приневолює нас до цього обурення.

«Великий Син Українського Народу, провідник націоналістичної боротьби, Степан Бандера, відійшов від нас назавжди. В цю фатальну хвилину в житті Нації ця втрата безмежно велика. Бо ж Його ім'я було символом визвольно-революційної боротьби Народу й в кожній частині української землі люди носять Його ім'я в своєму серці, як найбільші святощі.

«Нагінка московсько-більшевицьких людоненависників в Україні та постійні наклепи більшевицької преси на Нього показують, як глибоко, як твердо закоренилося Його ім'я серед Українського Народу. Коли нація стверджує своє існування і її дух та воля є живучі, вона виловлює з себе мужів, що вказують їй шлях і ведуть до національного піднесення. Одним з цих мужів був Степан Бандера.

«З іншими своїми друзями Він ще юнаком перейняв провід національної боротьби своєї країни, поділеної тоді поміж чотирьох окупантів, і вони пірвали за собою націю, яка ще й сьогодні стоїть у важкій, безперервній боротьбі з московським сатаною. 1955 року писав більшевицький наймит Микола Шеремет:

«Знав ти Петлюру, служив Коновальцю, служиш Бандері, як відданий пес...»

«Ці слова вказують, як беззастережно вірно стоїть народ на боці своїх національних провідників, і як він готовий боротися і згинуть за свою національну свободу. Прийде колись той час, коли у відродженій, вільній і самостійній Україні бандуристи оспівуватимуть у піснях цих мужів, які здобули велич для своєї нації. Між цими мужами Степан Бандера займе своє почесне місце.

«Ми втратили Великого Приятеля і Великого Друга спільної боротьби, — писав наприкінці кн. Накашідзе. — Це не перший важкий удар долі в історії наших народів, що їх довелося витерпіти. Український народ Степана Бандера житиме вічно й вічно буде живим серед нього Його ім'я.

«Ми горді з того, що стояли разом з Ним в одних лавах спільної боротьби!»

*

«Правда, Союз Вільної Преси не мав ближчого контакту до Покійного, все таки всі його члени сумують за ним і беруть щире участь у важкій втраті українських товаришів долі. Степан Бандера згинув за свободу нас усіх. Пам'ять про нього житиме серед нас завжди!» — запевнив орган Союзу вільних журналістів у Німеччині «Freie Presse Korrespondenz» (жовтень 1959, ч. 10). Голова цього Союзу, складеного з еміграційних журналістів поневолених Москвою націй, д-р Франц Тісо, й члени управи взяли участь у похороні сл. пам. Степана Бандери.

«Ми в жалобі по хороброму співборцеві! — заявили члени Словацької Національної Ради за кордоном (інформаційний журнал «Slowakische Korrespondenz», Мюнхен, ч. 10/11, жовтень 1959). — Вістка про містерійну смерть легендарного українського борця за волю Степана Бандери глибоко нас зворушила. В названому не лише еміграція, а й увесь вільний світ втратили безстрашного борця проти світового більшевизму і за свободу свого народу, українців.

«Хоч ми, з Словацької Національної Ради за кордоном, не мали ближчих

відносин до Покійного і до керованої ним Організації Українських Націоналістів, усе таки нас єднали та сама доля вигнання, спільна боротьба проти большевицької тиранії і щира дружба наших народів.

«У глибокій пошані клонимо голови перед великим сином заприязненого українського народу й беремо щире участь у болю наших друзів спільної долі з приводу їхньої незамінимої втрати. Хай розрадить нас надія, що незліченні жертви наших мучеників, які впали в боротьбі проти найжахливішого ворога людства, спричиняться до відновлення свободи з поневолених большевизмом країнах!..»

Дуже знаменним є факт, що в той час, коли майже вся преса західного світу залюбки шукала за якимись «природними причинами» смерті сл. пам'яті Степана Бандери, то преса еміграцій поневолених Москвою народів зразу ствердила: український борець за волю впав жертвою московсько-большевицьких душоубів. У цьому відношенні характеристичною є стаття в пресовому органі Головного керівництва Болгарського Національного Фронту «Свобода» (ч. 1, листопад-грудень 1959, Бад Зальцшлірф, Зах. Німеччина), в якій, між ін., читаємо:

«...Подія (замордування Ст. Бандери — ред.) в багатьох відношеннях знаменна. Вона насамперед вказує, до якого степеня московська тиранія у своєму колоніальному пануванні відчуває страх перед національно-революційними рухами уярмлених народів у самій середині т. зв. «Советського Союзу». По-друге, вона доводить безсилля большевицької влади в її боротьбі й спротиві безсмертній ідеї національної свободи, й палаючому полум'ю боротьби за визволення... А потрете, нікчемний злочин московських мрякобісів, вчинений у вільному світі, вказує на... потенційну силу політичної еміграції і її роллю у визвольній боротьбі...»

«Даремними, однак, є намагання москалів придушити вбивствами, як ось у Мюнхені, хід визвольної революції, яка бурлить підпільно серед народів, насильно уярмлених у колоніальній большевицькій деспотії. Хто мав нагоду брати участь у похороні Степана Бандери на мюнхенському кладовищі «Вальд-фрідгоф», той не міг не бути схвилюваним, а одночасно сповненим надії, коли бачив величну маніфестацію незламного бойового духа і вірності для визвольної справи, що її засвідчили приблизно 2.000 українських патріотів і їхніх співдрузів з-поміж інших поневолених народів...»

Серед тих друзів, які прийшли віддати останню прислугу своєму українському співборцеві, були теж численні представники нескореного болгарського народу, які, як пише «Свобода», — склали на могилу лавровий вінок від Болгарського Національного Фронту.

З притаманним для синів малярських пушт темпераментом, що довів аж до деяких (на щастя, не злобних) перекирочень і вигадок, редактори малярського тижневика «Hídfo» (ч. 25. 10. 1959, Лондон) вшанували пам'ять Степана Бандери статтею п. з. «Боротьба світу проти большевизму. — Замордовано українського провідника визвольної боротьби».

«В Мюнхені, — читаємо в цій статті, — де кипить від советських, панславистичних і чехословацьких агентів, знайдено мертвим Степана Попеля на сходах дому, в якому він мешкав. Всі, однак, знали, що під німецькозвучним прізвищем Попель ховається провідник геройської національної і соціальної боротьби за волю — Степан Бандера. Його правдивого українського прізвища не знає ніхто.

«Після закінчення другої світової війни — залишілось, однак, при прізвищу Степан Бандера, — він був Європою забутий і маловідомим, але знаменитим керівником політичної і мілітарної боротьби за волю. 1944 року, після відступу німецьких військ, він узяв у свої руки влаштування долі українського народу. Приблизно з 10 дивізіями він чинив опір військам Сталіна...»

Коли ж, за дальшими словами малярського тижневика, большевики перемогли українських повстанців, Степан Бандера «з двома дивізіями партизанів пробився через Закарпаття, Словаччину й Чехію на Захід», де його нібито «довгий час скривали мадяри по своїх таборах», щоб його не видано большевикам. А тому «як вірний приятель, Бандера не забув даної йому допомоги, і в 1956 році, в час визвольної боротьби мадярів, цілу свою організацію ужив

на ведення в Мадярщині пропагандивної праці для зміцнення нашої (мадярської — ред.) боротьби, а опісля давав теж поміч нашим утікачам».

«Бандера керував величезною і знаменито зорганізованою організацією, величина й сила якої виявилася щойно на похороні провідника. Це старі борці, в найліпшій кондиції, 30-40 річні воїни, на обличчях яких відбивається фанатична самовпевненість. Вони проводили його на вічний спочинок тоді, коли мюнхенські пресові аси світу наклеїли його тавром „правого реакціонера“!»

*

Підкреслюючи, що «від Президента Білоруської Центральної Ради і від Головного Штабу Білоруського Визвольного Фронту та Делегатури БЦР у Німеччині вислано глибоке співчуття сім'ї покійного і організації, яку очолював Небіжчик, а теж і для всього Українського Народу», білоруський центральний орган БВФ «Барацьба» (ч. 5 (33), за грудень 1959) повідомив своїх читачів про смерть українського борця за волю короткою, але щирою згадкою:

«Дня 15 жовтня ц. р. трагічно й несподівано відійшов на вічний спочинок довгорічний керівник визвольної боротьби за незалежність України, великий Син України — Степан Бандера. Ворог, проти якого сл. п. Степан Бандера змагався усе своє життя, підло отруїв Його ціанкалієм».

*

Відпоручники Об'єднаних Хорватів у Німеччині поклали під час похорону сл. п. Степана Бандери вінок на його могилу з хорвацькими національними барвами і написом:

«Нашому дорогому співборцеві, великому борцеві за визволення України, Степанові Попелеві Бандері — Об'єднані Хорвати в Німеччині.»

«Редакція часопису «Грватска» приєднується з своїми висловами співчуття до глибокого смутку української еміграції з приводу важкої втрати покійного провідника. Слава Йому, який ще за життя з загинулим борцем Коновальцем були символами важкої української боротьби за свободу й державну незалежність» (часопис хорватів у Південній Америці «Hrvatska», ч. 21 (284) 17. листопада 1959 р., Буенос-Айрес).

Часопис «Kharthuli Asri» («Грузинська Думка»), орган грузинських демократів (ч. 35, листопад 1959 р., Нью-Йорк) закінчив свою статтю п. з. «Степан Бандера» таким словами:

«Покійний був щирим приятелем Грузії і жваво цікавився її історією і культурою. Він мав особисті дружні зв'язки з нашими приятелями і земляками. Російські большевики завзято його поборювали, а в советській пресі дуже часто була мова про «банди Бандери». У цій боротьбі він згинув. Висловлюємо наше щире співчуття нашим українським приятелям і співборцям.»

Президент понаднаціонального ІМКА/ІВКА-Союзу особисто з'явився в центральному бюро ОУН і Редакції часопису «Шлях Перемоги», щоб висловити своє співчуття; він теж склав вінок — нотує інформативний «УМСА/УВКА-Bulletin» ч. 12, грудень 1959, Штуттгарт-Бад Канштатт, в якому прихильна стаття-некролог на пошану Провідника починається таким ствердженням:

«Степан Бандера посвятив усе своє життя свободі й справедливості. Його життя було боротьбою проти поневолення і несправедливості, боротьбою за свободу й незалежність українського й інших східноєвропейських народів. Його родинний дім — він був сином українського католицького священика — розпалював у ньому велику любов до всього, що божеське, чисте й величне. Для себе самого він бажав якнайменше, а якнайбільше для свого важко знедоленого українського народу...»

«Stepano Banderos gyvenimas buvo kovos vyro gyvenimas — життя Степана Бандери було життям борця» — підкреслив д-р Б. Й. в своїй дуже прихильній статті, надрукованій в 21 (816) числі часопису «Laisvoji Lietuva» (Вільна Литва), з 30. 10. 1959, Чикаго.

«Його приклад довго світитиме не лише українцям, а й усім борцям уярмлених народів, вказуючи, як треба працювати, жертвувати й змагати до свободи.»

«Большевики дуже добре розуміли, яку роллю грав Бандера в цілому проти-большевицькому русі, тому Кремль вирішив реалізувати пляни своїх нацистських приятелів — усунути зі світу великого борця за свободу...»

Лотишський приятель українського народу, Т. Грасіс, глибоко відчув велику втрату й рядки його статті п. з. «Замордовано українського борця за свободу» в часописі «Latvija» (ч. 40 (903) з 31. 10. 1959, Вальгайм, Горішня Баварія) надихані дружньою теплотою і щирим смутком:

«... І ось Степана Бандери немає. Він приєднався до лав тих, що не хотіли продати свободи народу за миску сочевиці...»

«... В той час, коли хор співав (під час похорону Ст. Бандери — ред.) «Вічная пам'ять», прапори похилилися, але тільки на коротку хвилину, бо ж люди зібралися тут не для того, щоб поховати свої надії. Вони прийшли, щоб зачерпнути нових сил до боротьби за ідеали, за які віддав своє життя Степан Бандера.

«Коли ж пролунав український національний гімн і (присутні) почали помалу розходитися, я підійшов до могили і кинув три жмені землі на обвиту блакитно-жовтим прапором домовину. В ту хвилину я думав не лише про того, хто лежав у цій домовині, але згадав у пам'яті багатьох мучеників, також із мого народу, де б вони не спочивали.»

13. КОМЕНТАРІ СВІТОВОЇ ПРЕСИ

Прикладами статей, в яких малотямущість їх авторів чергується з вигадками й злобними наклепами, є стаття «Завжди страх» в 44 числі західнонімецького журналу «Der Spiegel» з 28. жовтня 1959 р., стаття Жана Демаре п. з. «Бандера і драма України» (Jean Demarais: Bandera et le drame de l'Ukraine) в бельгійській газеті «Vers l'Avenir» чч. 270 і 271 з 11. і 12. листопада 1959 р. Намюр, та врешті стаття «Бандера — темний провідник руху спротиву. Україна сценою зради та терору під час останньої війни», надрукована в голландському часописі «Algemeen Handelsblad» з 30 жовтня 1959 р., Амстердам, в якій невідомий автор Л. А., користуючись книжкою жида Александра Далліна п. з. «German Rule in Russia» («Німецька влада в Росії»), так, між ін., змальовує постать сл. п. Степана Бандери:

«... він так само, як його попередники (С. Петлюра і Є. Коновалець — ред.), не був непідозрілою особою. Його життя — це низка військових і політичних авантур, при чому мораль грала підрядну роллю. Може, можна б поставити його в ряд «борців за волю», однак він надто був замішаний в різні темні події, в компльоти й убійства, щоб можна його зарахувати до справжніх «лицарів» волі. Його властиве прізвище було Степан Попель та він сам називав себе Бандерою і був уже перед минулою війною одним із провідників українського незалежницького руху...» Провідною думкою статті-пашквілю є намагання переконати читачів, що С. Петлюра, Є. Коновалець і Ст. Бандера — це, мовляв, погромники жидів і вислужники німців, а боротьба українського народу була лише проти німців в обороні своїх «радянських здобутків».

Головна світова преса, одначе (хоч інформувала своїх читачів про мюнхенську трагедію стримано й сухо, не оминаючи недокладностей і перекручень), затримала пристойний тон:

«Хто був цей Степан Бандера, в домі якого при вулиці Цеппеліна в Мюнхені збігалися всі нитки його організації» — запитував Гервіг Вебер у своїй статті «Один розділ східної еміграції» («Frankfurter Allgemeine Zeitung», ч. 245 з 22. 10. 1959 р.). Давши дуже правильний опис життя, праці й боротьби Провідника ОУН, Г. Вебер продовжував:

«... Кілька днів перед його смертю радіовисильні Варшави й Києва повідомили про «знешкідливлення бандитів Бандери», між ними колишнього командира одного повстанського відділу. Ніхто в українській еміграції не оспорує того, що Бандеру в його батьківщині славлять як символ спротиву, а советські противники бояться його, як «ворога число 1». — На еміграції, одначе, Мельник далі вважається легальним головою «Організації Українських Націоналістів». Є поважні напруження, але Бандера йде зі своєю туго організованою групою далі своїм шляхом. Його не часто бачиться в публічному житті»

ті, а вже ні в якому разі без супроводу. Останній раз він появився був 20 вересня цього року під час інтронізації українського Екзарха, єпископа Платона в мюнхенській церкві Театинів. А все ж відчувалося його руку під час антисоветських демонстрацій на віденському фестивалі світової молоді і під час відвідин прем'єра Хрущова в Сполучених Штатах (Америци). Реакція останніх днів у різних столицях східного бльоку вказує, яке значення прикладано до Степана Бандери.»

Повідомляючи своїх читачів про те, що «шеф українських націоналістів Бандера згинув від отрути», паризький лівий щоденник «Le Monde» (ч. 4586 з 21. 10. 1959 р.) дав таке редакційне пояснення:

«Бандера командував свого часу армією, складеною з понад 200 тисяч вояків, званих «бандерівцями». Воюючи під час і після другої світової війни з польськими і советськими відділами, а перебуваючи переважно в укритті, Бандера керував операціями своїх військ у Росії з допомогою кур'єрів і агентів, які потаємно перекрадалися через залізну заслону.»

Англійський часопис «Daily Telegraph» з 16. 10. 1959 р. у короткій інформації про смерть сл. п. Ст. Бандери підкреслив: «Не зважаючи на те, що історія Бандери маловідома, кажуть, що він організував антикомуністичні сили з своїх українських прихильників і правих польських кіл до боротьби проти росіян і польського сателітного уряду...»

В іншій нотатці, з 20. 10. 59., цей самий часопис пояснив, що «Бандера був одним з противників, що їх найбільше ненавидів Советський Союз. Коли 1941 року Гітлер напав на Росію, Бандера проголосив незалежність України. Він відмовився від співпраці з німцями і був засланий до концентраційного табору. Після звільнення в 1944 році Бандера відновив боротьбу за незалежність України, яка (боротьба) продовжувалася до 1950 року, коли то його сили були розпорошені советськими військами.»

«Il Giornale d'Italia» (з 16/17 жовтня 1959 р.) у своїй інформації під заголовком «Містерійна смерть українського провідника» окреслив діяльність сл. п. Ст. Бандери між ін. так:

«... Бандера, який мав 50 років, він боротьбу під час і після другої світової війни за незалежність України і дійшов до того, що мав до своїх наказів 200.000 „бандерівців”. А далі: «... В перші роки після війни „бандерівці” немало загрожували комунікації поміж Польщею і Советським Союзом аж до часу, поки їх не оточили польські, російські і чеські війська. Тоді вони пробоем відчинили собі шлях на Захід і кілька їх сотень зуміло з'явитися в Західній Німеччині. Продіставшись до Німеччини, „бандерівці” переорганізувалися і, за їхніми твердженнями, поновили зв'язок з націоналістами в Україні, посилаючи туди зв'язкових, саботажників та пропагандивний матеріал.»

«Українці Монтреалю в жалобі» — писав канадійський часопис «La Presse», ч. 36 з середи 25. 11. 1959 р., друкуючи звіт з жалобних святкувань у 40-ий день смерті Провідника. — «Степан Бандера помер, але дух його ще живе... і вестиме нас» — такий заголовок дав своїй інформації Роберт Міллет, кореспондент цього часопису, кажучи між ін.: «... Усе своє життя він (Ст. Бандера) посвятив змаганням за волю. Бандера був втіленням українського руху спротиву, тож росіяни й німці називали повстанців „бандерівцями”...»

Щільно пов'язуючи, як майже всі інші газети того часу, боротьбу Української Повстанської Армії з безпосереднім керівництвом і діяльністю Провідника ОУН, американський журнал «Time» ч. 18 з 2. 11. 1959 р., який друкується майже двомільйоновим тиражем у Чикаго і в Парижі (Франція), назвав свою інформативну нотатку про українського героя «The Partisan», ілюструючи її світлиною з підписом: «Степан Бандера, професія: патріот».

«Майже все своє життя Степан Бандера був запаленим, фанатичним вигнанцем, відданим малонадійній справі, — писав «Тайм», гідний представник капітулянтського Заходу. — Цією справою була незалежність України, за яку він боровся так вперто, що советська пропаганда прозвала всіх членів українського підпілля «бандерівцями»...»

Це була «помства Хрущова», твердив Енріке Мартінез Кодо в своїй глибокій статті в аргентинському щоденнику «El Pueblo» (ч. 19.505 з 31. 10. 1959, Буенос-Айрес).

Американський і спеціально аргентинський читач — завважує на початку своєї статті Е. М. Кодо — може сприйняти повідомлення про смерть Степана Бандери як звичайну посмертну згадку, не замислюючись глибше над тим, хто була ця людина й чому її отруєно. А тимчасом трагічна смерть Степана Бандери є дуже важливою подією, яку можна вияснити тільки одним словом: помста. Помста Хрущова, помста Москви.

Ця помста прийшла, — інформує далі Енріке Мартінез Кодо, — як вислід бурхливих демонстрацій, що їх організувала українська патріотична спільнота з нагоди приїзду до США Нікити Хрущова. Демонстрації здемаскували цього московського «миротворця» як народовбивника й «різника України», відповідального за масовий морд у Вінниці та інші незліченні злочини. І хоч Хрущов намагався приховати свою лють, то немає жадного сумніву, що вже в США він придумав чергову помсту на багатострадальному українському народові. Він придумав «таку помсту, що мала вразити в саме серце його зненавиджених ворогів: усунення найвищого їхнього провідника, Степана Бандери».

Замордування Степана Бандери — підкреслює автор статті — не є несподіванкою, ані новиною для кожного, хто знає методи роботи ГПУ-НКВД-МВД, особливо ж хто знає терористичну діяльність т. зв. ДОТД (Дев'ятий Отдел по Терору і Діверсії), що підпорядкований КГБ. Згадавши про вбивство С. Петлюри і Є. Коновальця, Мартінез Кодо подає кілька інших конкретних прикладів кривавої роботи ДОТД, згідно з «старою вбивницькою традицією» Москви.

Кінцеву частину своєї статті, затитуловану «Особовість героя», автор присвятив життєписові і характеристиці Степана Бандери, та висвітленню загадки його трагічної смерті. Кодо пише про життєвий шлях Провідника ОУН із справжнім пієтизмом, а при цьому об'єктивно й правдиво. Він підкреслює теж між ін. фатальну політику гітлерівської Німеччини, що вирішальною мірою спричинила такий, а не інший вислід другої світової війни.

«Помста Хрущова була невблаганна — закінчує статтю Е. М. Кодо — і виявляє нам друге обличчя його особовости, оте забуте: те, яке разом із Серовим і Рясним проводило народовбивство в Україні в 1937 і 1943 рр., і те, яке допомогло йому добитися теперішньої високої посади по трупах його політичних противників. Але дуже помиляються ті, хто вірить, що смерть Степана Бандери покладе хрестик на визвольні прагнення багатострадального українського народу. Тепер, більш ніж колинебудь раніше, ім'я Степана Бандери стане справді визвольним прапором народів поневолених червоною комуністичною диктатурою.»

Італійський часопис «Il Nostro Tempo» (5 листопада 1959 р., Торіно) у статті Б. Бенейтіно п. з. «Зник провідник підпільної боротьби України» писав:

«Поліція говорить, що Бандера вчинив самовбивство, але мало є таких, щоб у це повірили... Він був провідником партизанського руху України; посвятився цій небезпечній боротьбі вже з своїх молодих літ, ще з часів науки в середніх і вищих школах...»

«Останнім часом всі поліції сателітних держав Советського Союзу... шукали за ним і боялися його...»

«Гітлер дав наказ звільнити його (з концентраційного табору — ред.), коли провалився східний фронт, а німецькі армії були у відвороті: німецький диктатор наглядно сподівався, що Бандера захопить до боротьби в його (Гітлера) користь. Справи розгорнулися цілком інакше: українці з наказу Бандери, кинулися у вир запеклої боротьби на два фронти і стріляли також німецьких ворогів...»

Коментуючи комунікат Проводу ЗЧ ОУН та повідомлення московського радіо про смерть сл. п. Степана Бандери, щоденник «La Libre Belgique» з 22. 10. 1959 р. ствердив: «Москва борониться наступом. Відомо є, що советів підозрюється в убивстві С. Бандери тому, що він був активною особистістю, яку вони ненавиділи.»

Навіть Москва висловила «посереднє признание Степанові Бандері, що він має вплив на рух українських націоналістів» — відмітив «The New York Times» з 17 жовтня 1959 р., кажучи:

«Советська преса часто нав'язує до українських націоналістів, називаючи їх «бандерівцями». У довшій нотатці американський часопис без ніяких злобних інтенцій насвітлив постать сл. п. Степана Бандери, закінчуючи знаменними словами, що покійний «...жив тільки для справи української самостійності».

«Для одних він був патріотом, для інших — убивцею, — схарактеризував українського борця за свободу часопис «The West Australian» з 17. 11. 1959 р. — Націоналістичний рух, до якого приєднався 18-річний Бандера, боровся за самостійність 40-мільйонного українського народу, розділеного поміж Росією, Польщею і Румунією та пригнічуваного всіма трьома...» Хоч як «усе переслідувана людина, яка уникнула кілька загрозливих для життя замахів, Бандера продовжав боротьбу, заклавши Український Рух Свободи, славно керував підпільним спротивом в Україні».

Справа замордування сл. п. Степана Бандери (в той час ще невідомим) висланцем Москви «не викликала більшого зацікавлення (в західньому світі — ред.) просто з тієї причини, що тут іде про противника комунізму, і тому, що в цьому німецькому місті (Мюнхені) не викрито стільки політичних мордів», — писав норвезький часопис «Folk og Land» (Нарід і край), ч. 35 з 14. 11. 1959 р., Осльо, гостро атакуючи тих, хто твердив про самовбивство Провідника ОУН, а не про злочин ворога:

«...Поліція офіційально повідомляє пресу ось як: «Після нещасливого випадку на сході помер у свосму помешканні п'ятдесятирічний письменник С. П.» — читаємо в згаданій газеті. — В це повідомлення не вірить багато людей, між ними навіть сама поліція. Бо той муж, який «нагло помер після нещасного випадку на сході», є у всьому світі відомий провідник українських протикомуністичних емігрантів — Степан Бандера.

«Під натиском публічної opinii поліція вирішує два дні після смерті Бандери видати інший офіційальний комунікат: «Правдоподібно, самовбивство отрутою...» А поліційний президент Мюнхену, Гайгль, заявляє пресі преспокійно: «Мене вся ця справа ані трохи не цікавить».

«Правду кажучи, ми віримо йому дуже радо, хоч усе таки він, як президент поліції, повинен виявляти певне зацікавлення вбивствами... Комуністичні вбивці напевно є дуже вдячні поліційному президентові за те, що він не цікавиться вбивствами...»

Даючи зворушливий опис мюнхенської трагедії і похоронів сл. п. Степана Бандери, шведський часопис «Fria Ord» (Вільне слово) (ч. 44 з 1. 11. 1959 р., Стокгольм) писав:

«...Мовчки дефілюють старшини й рядовики, приятелі й прихильники перед домовиною, в якій лежить та людина, що називається Бандера. Всі ці мужчини були з ним, коли він розпочав боротьбу проти Советського Союзу. Як же то було 1945 року, коли «вічний мир» мав ущасливити світ? Одним із тих, які не робили собі ілюзій з того миру і тому воліли далі боротися, був Степан Бандера. Німецькі, австрійські, чеські, польські, советські (себто, московські — ред.), румунські, болгарські і мадярські радіовисильні розголошували про нього та його «банду», називали його грабіжником і розписали були високу ціну за його голову. Схід і Захід цькували Бандеру і його людей. Кожний, хто б зустрів його, міг його без жадних докорів сумління забити і ще одержати за це досить високу суму грошей. Його друзі радили йому рятуватися втечею, однак він залишився при них, і смертний похід продовжувався. Вони мерзли й голодували, вони боролися і мали поранених, однак вони не мали даху над головою, але вони мали зате зброю і хоробрість... З запертим віддихом антикомуністи по цей і той бік залізної заслони слідкували за тим, єдиним у своїй самотності, боєм на життя і смерть проти всіх. «Бандерівці» — так називали його співборців — стали поняттям і символом для всього світу, якщо йде про вірність батьківщині і волю до сповидно безвиглядної боротьби. У Мюнхені припинилося нарешті те цькування, але не боротьба. Емігрантська група «бандерівців» уважалася й уважається найактивнішою групою проти комунізму...»

Досить відомий данський часопис «Dagens Nyheder» (Щоденні вісті) з 8 листопада 1959 р., реферуєчи прихильно про визвольну боротьбу українського

народу, підкреслив значення сл. п. Степана Бандери в цих змаганнях і ствердив, що «совети вже давно засудили були Бандеру in absentia (в його неприявності)», а тому його мусіла берегти особиста охорона. «Звідомлення українських націоналістів про смерть Бандери заявляє офіційно, що він згинув героїською смертю, замордований більшовиками», — цими словами кінчає статтю її автор, Ейгіл Штайнмец.

«Чи знайдуться бандури між українцями, розпорошеними по всьому світі, — в Канаді, Сполучених Штатах Америки, в Аргентині, Бразилії, на передмістях Західньої Німеччини, — що гратимуть сьогодні нову думу про Степана Бандеру? — хвилююче запитував політичний редактор еспанського щоденника «Argiba» (22. 10. 1959), органу урядової партії Еспанії, Хозе Люїз Телльо, у своїй статті «Stepan Bandera, un Heroe». — В кращі часи козаків із Запоріжжя ці героїчні пісні лунали над текучою медом і молоком землею, оспівуючи відвагу й жертвність гетьмана Мазепи й Пилипа Орлика. Як вони, Бандера боровся за свою країну аж до загибелі...

«Помер у Мюнхені... Його вбили комуністи. Є герої, що знають про своє призначення в смерті у боротьбі. Бандера не був людиною, яка колинебудь відчувала б страх. В нашу епоху боягузів є ще герої, що воліють боротьбу ніж неволю, ніж м'які формули коекзистенції, ніж тости з народовбивцями...

«Для Кремля Степан Бандера був людиною, яку треба було зліквідувати, — слушно стверджує Хозе Телльо, — як довго він жив, являв собою кращий символ безстрашного, без плям борця проти найбільшого лиха і небезпеки нашої цивілізації. Для трусливого західнього світу, який віддається тостам коекзистенції, подія не була нічим іншим, як звичайною короткою вісткою. Але одного дня кобзарі землі Київської співатимуть про нього, як про легендарну істоту. Тоді настане час сорому для тих, що мовчали тоді, коли віддавали себе в жертву люди, завдяки яким відвага і честь є чимсь більшим, ніж порожніми словами».

13а. ЗРАЗКИ ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ НА ПОШАНУ СТЕПАНА БАНДЕРИ

Степанові Бандері

Збулось.

І вістка страшна, як злочин,
Роздерла запону сонця.
Повисла на білім серці.
Тягар непосильний. Тьма.

Земля ж бо чужа — все кремень.
Земля бо чужа — все ніч.

Зранить ноги Діва біла,
Зранить серце, як нестиме
Серафимові на крила
Горстку сьайних свіч.

Лезо болю не всім зримає.

Так ось:

Трикутником скорбота —
Париж, Роттердам і Мюнхен.
З Бендер пролягла дорога,
З гетьманського порога.
Повзуть світом тіні потай

Петрових внуків.
Хоч плач, кричи,
Хоч вовком вий,
А світ мовчить
Глухий, німий.

Не викреше тепла для віч
На всі шляхи зловіща темінь.

Земля бо чужа — все терен.
Земля бо чужа — все ніч.

Зранить руки Діва біла,
Зранить серце, як нестиме
Дорогому на могилу
Із василечок кропило,
Землі грудку з чебрецями
Та зчервонену серцями
Жар-китайку козакові,
Щоб став вічним у обнові.

Лезо болю не всім зримає.

19. 10. 59

Ольга Лубська

Ти поляг, щоб не згоряючи, горіти

Не лист осінній наше слово.
Ми прапор на труну Твою
Схиляєм і підносим знову
У незакінченім бою.

Не подолає смерть розп'яте
Безсмертя нашої землі!
Ти все віддав, умів віддати —
Всю кров за кров Її.

Зів'януть і вінки, і квіти.
Нехай зів'януть! Ти поляг
Щоб, не згоряючи, горіти!
Ти — символ,
Стяг!

Не втихне біль. І ран Вітчизни
Не згоять туга, ні роки.
Ще ворог смертно кров'ю бризне
Від нашої руки!

Великий Друже!
Овид сірий
Розколеться — і полетить
Тобі назустріч рідний вирій —
Вітчизни нашої блакить.

Богдан Нижанківський

На смерть С. Бандери

В жалобі і смутку земля восени:
Не стало великого сина.
Йдемо до Його дорогої труни —
Востанне схилити коліна.

Але прапори, що квітчають Його,
Шумлять, як розбурхані води:
— Ніколи не можна забити того,
Хто прапором став для народу!

З-над Чорного моря, Карпат і Дніпра,
І з древнього Дону рівнини
Під прапор безсмертя йде брат і сестра —
Безсмертний народ України.

І клятва мільйонів гримить до небес
Мазепі, Петлюрі, Бандері:
— Ваш дух у мільйонах навіки воскрес,
Ваш дух перед нами, як сяючий хрест,
Як символ нової — державної ери!

17. X. 1959 р.

Леонід Полтава

15 жовтня 1959

Уже не кулі, не гранати,
Не поєдинок у бою, —
Впускає хижо кат до хати
Отруту і слизьку змію,

І злісним косооким зором
У щілину спостеріга,
Як скаче й в'ється чорним колом
Повзучий і живучий гад..

Кривава мить... У смертнім герці
До зброї припада рука,
Але зміюка жалить в серце,
У саме серце, — і зника...

Ще гострий погляд... Ще б дихнути!..
 Іще блукає спрагло зір
 Землею рути і отрути,
 У зворах предковічних гір.

І смерті непокірний зроду,
 Але в пориві до мети,
 Він долу падає на сходах,
 Щоб вгору до вершин зійти!..

Микола Щербак

Заповіт

Вмирає вечір в неоновій бурі,
 Трисів леза, як вугіль й залізо.
 Не час тепер на келих повний літа,
 Не прикладай настурції до губ,
 Клади її на свіжу ще могилу.

Ти думаєш: тут воїна ховали,
 Шолом на скронях і в правиці меч;
 Не прикладай настурції до уст,
 Бо ще не знаєш, що таке цикута,
 Ти молодий, і як рвучкий потік.

Як прийде осінь, не дивись на зорі.
 Як падають, хрестись заздалегідь,
 І слухай, слухай, як гребе копитом
 Вогненний кінь на воїна могилі.
 Ступай, юначе, мужньо в стремено!

Віра Вовк

Присвята

От знову й знов думки, мов хорівід,
 Уперто оббігають світ навколо,
 Парча і ризи. Мирра й вівтарі.
 Ніде Тебе немає. Тоскно догорить
 Остання хризантема, люблена до болю.
 І пізній місяць — мосяжна підкова —
 Не скотиться в спориш біля воріт.

А дні стрункі, як голубі тополі.
 Червоне золото на вітах никне.
 Ой, леле, серце вірити не звикне
 Цій божевільній істині ніколи.

26. 10. 1959.

Ольга Лубська

Осінь трагедія

І знов настала осінь,
 Вже зимно на дворі,
 І сонечко не гріє,
 Короткі стали дні.

Ця осінь як всі інші,
 Не різнилась вона,
 Та сталась в ній подія
 Тривожна та й страшна!

Гень там за океаном
В чужім для нас краю,
Ворог убив Бандеру,
Борця за свободу!

Ні, так воно не було,
І бути так не може,
Хранім ми Україну
Від всього, що вороже!

Чи труд його і працю
Забути маєм ми?
Чи мають панувати
В Вкраїні вороги?

Жовтень 1959.

Лідія А. Душенко
13-річна юначка

*Не ридай, Україно!**

Згас вогонь, що світив Україні,
Згас вогонь, що світив нам усім
В палкім серці Степана Бандери.
Згас вогонь, щоб в засвітах горіти
Блиском зір, шумом вітру в етері.
Згас вогонь, що мав Україну
Сонцем волі зогріти,
Ідеалом Мазепинця Бандери.
Не ридай, Україно-Рахиле,
За синами, що їх Ірод вбиває,
Як Христос Ти воскреснеш з могили,
Твоя правда, як сонце засяє.

Н. Н.

Над могилою Провідника

Дерева в снігу, наче свічі,
Сніжинки — мов сльози мої.
Та хрест твій, Провіднику, кличе
Наслідувать кроки твої:
В годину найбільшого болю
Усмішкою сльози пекти
І далі за волю і долю
Залізною суворими йти.
Твоїми слідами... Слідами
Яких не стирає і смерть,
Живими ділами й чинами,

Життям твоїм сповнені вщерть, —
Ми йтимем у хугу, завію,
У сонці мечів, прапорів.
Аж поки не визволим Київ
І кров'ю освячений Львів!
Дерева в снігу, наче свічі,
Сніжинки — мов сльози мої.
Та хрест твій, Провіднику, кличе
Наслідувать кроки твої.
12. 1. 1960.

Петро Кізко

На смерть Провідника

Великому Синові Українського Народу,
Провідникові сл. пам. Степанові Бандері
присвячую —

М. Верес

Осіній день... Вінки... І домовина,
А в далині шпилі готичних веж,
І знову ти в жалобі, Україно,
І смуток знов охоплює без меж.

* Цю пісню на чоловічий хор виконувано в жовтні 1963 року під час відзначування в українських осередках Англії 4-ої річниці з дня смерти сл. пам. Степана Бандери.

Бандера впав... Чому це все не сниться,
 Чому звучать жорстокістю слова,
 Що між могил баварської столиці
 Неждано так з'явилася нова...

І зводжу зір на обрії крижальні,
 І погляд гнів глибокий застеля,
 Так, чуть його — зловтішний, тріумфальний
 Катюги сміх за брамою Кремля.

Радіє він, що час підкрався смерти,
 Що згас в очах безудержний порив,
 Що низько ми схиляємо вчетверте
 З мільйонів щогл печалі прапори...

Ми хилим їх, ми клонимо в пошані
 І лиш на мить здригається рука,
 Остання честь Людині полум'яній,
 Палкий салют чинам Провідника!

А мить пройде й рука зміцніє знову
 І криця знов дзвенить у лезах лав,
 Трибуне наш, ми все напоготові
 Кінчити змаг, що Ти був розпочав!

І надарма з отрутою ампулки,
 Розриви бомб, і підступ й револьвер,
 У той під'їзд мюнхенського провулку
 Бандера впав та в ньому не умер.

І Мюнхен звівсь девізом поміж нами,
 В одному нас еднаючи звені,
 Як був Париж, як мури Роттердаму,
 Як ті ліси під Львовом наливні.

Тож не радій, тиране, передчасно
 І сліз гірких, ні розпачу не жди,
 Побачиш ти, як ще цвістимуть рясно,
 Де обрій наш, увільнені сади.

І затремтять простори злотопері,
 І вітер гимн свободи рознесе,
 За смуток наш, за Мюнхен, за Бандеру —
 Відповіси, убивнику, за все!..

Листопад, 1959 р.

Світлій пам'яті С. Бандери

Ой, Морозе, Морозенку...

(Українська історична пісня)

Букети повні рож і рдяної калини
 Покласти нам дозволь на свіжу домовину
 Твою: — творче УПА, надхненнику до чину,
 Що має за мету державність України.

Немов магнет сталений, як джерело життя,
 Саме Твоє ім'я — надхнення для мільйонів.
 Не вбила смерть Тебе, бо свіжих батальйонів
 Стаєш прапорonoсець і знам'я!

Чорнозем рідних скиб і чорноморську воду
Покладено в труні вогненного борця.
Його потужний дух окрилює серця,

Аж доки прах спічне в столичнім пантеоні.
Бандерине ім'я значитиме свободу
У вихорі сторіч, в незламних легіоні !

Ігор Калиненко

Безсмертному

Степане Бандеро, Сину України,
Багато ти горя в житті протерпів.
Тебе не зламали ні тюрми, кацети —
Ти націоналістів вперед сміло вів.

Твого Духа німці й поляки боялись,
І перед тобою теж москаль дрижав.
Степане Бандеро — Сину України,
Від них же проклятих ти на сходах впав.

Але твоя слава не вмере, не загине,
Ти будеш віками в серцях наших жить,
Бо ти був великим сином України,
Й учив нас, як нарід її боронить.

Не думай, Степане, що ми розгубились,
Що нас огорнула безсонячна тьма.
Ми будем боротись далі за Вкраїну,
Хоч тебе в живих вже між нами нема.

Думав ти, земляче, що тобі напише
Цей маленький віршик жінка з-над Дніпра?
Хоч Київ від Львова і є задалеко,
Але твоя слава і туди дійшла.

Клянемось востаннє на твоїй могилі,
Що з ворогом будем, як ти, воювать,
І будемо з честю стоять на сторожі,
Та для України волю здобувать.

Жінка з-над Дніпра

Степанові Бандері

Рознеслась вістка по цілому світі —
Страшна, болюча, що аж серце рве:
Не стало вже Провідника між нами !
Степан Бандера більш вже не живе !..

У час, коли найбільше його треба,
В жорстокий час важкої боротьби,
Загинув той, хто нас усіх провадив,
Щоб досягти найвищої Мети.

Твоє ім'я було страшне для ката,
І він Тебе підступно отруїв.
Хотів убивця в нас Вождя забрати,
Та Ти живеш між нами, як і жив.

Нехай проклята буде та хвилина,
Коли то ворог обірвав життя
Борця за волю, щастя України,
Провідника змагань великих і звитяг.

Та смерть Твоя ще дужче нас згуртує,
Щоб йти шляхом Твоїм і всіх борців,
Що за Країну рідну впали
І заслужили лаврових вінців.

Твоє ім'я світитиме во віки
В серцях борців, вестиме їх у бій,
І донесуть вінки лаврові в Київ,
Серед яких найпершим буде Твій.

20. 10. 1959 р.

Микола Попович, робітник

Пам'яті Степана Бандери

Могила свіжа лицаря чорніє...
Жалоба скрізь, і біль і смуток знов.
Московська, Богом проклята, повіє,
Як довго пити будеш нашу кров?

Як довго будеш ти борців народу
Тих, що ведуть, вбивати і труїть,
Без сорому ховаючись, як злодій,
Як кат кривавий, протягом століть?

О, буде ще смоктати, буде пити,
І мордувати, як цілі віки,
Поки, народе чварами розбитий,
Не встанеш ти, суворий і гнівний.

Поки у груди не налеться сталі,
Поки в серцях метал не задзвенить,
Поки не кинешся дев'ятим валом,
Не вдариш по Москві, як моноліт !

Ставай довкола свіжої могили,
На єдність нерозривну присягай !
До помсти й чину — будь у кожній хвилі,
Орлині крила д' лету розгортай !

Як вдарить дзвін, як поклик пролунає,
Встроми Москві у черево меча,
Хай пропаде, у ніг твоїх сконає,
Тоді дійдеш державної мети !

Семен Левченко

Незламному борцеві за волю України

Хоч тисячами армій воювали
І вже ракет їх повна стратосфера,
Перед одним ім'ям дрижали,
А це ім'я — Бандера.

Це не ім'я, це сила духа,
Незламна віра у майбутнє,
Вона брених тобі до вуха
І дзвоном в серці б'є могутнім!

Так підло, потайки і скрито
Як кровожадні пантери,
Напали вороги в Мюнхені,
Щоб знищити ім'я Бандери.

Та не вдалось! Вся Україна,
Гори, ліси, річки, озера,
Степи, поля й суха билина
Шепчуть ім'я: Бандера...

І не допоможуть тут гармати,
Ні скоростріли, револьвери,
Рідна земля встане на ката,
І ще помстить ім'я Бандери!

А ми, хоч поглядами різні,
Ідім назустріч новій ері,
І замість квітів на могилу,
Любов і згоду принесім Бандері!

Лідія Олексюк

*Дума про Степана**

Не вставай, тумане,
Не захмарюй синь.
Пісня про Степана
Лине в далечинь.

Гей, ворожа хмаро,
Шлях не заступай:
Українське Сонце
Світить на наш Край.

Мов орлині крила
В синій висоті —
То Бандери сила
В нашому житті.

Гей, розвійся, хмаро,
Світ не заступай:
Скоро воля ясна
Зійде на наш Край.

Дум запал безсмертний
В душах не погас —
Степанове серце
Б'ється серед нас.

Пощо ж, хмаро злая,
Линеш у блакить?
Степанове слово
Жило й буде жить!

Вкраїнці до зброї,
До славного чину:
Волі дорогої
Державі й людині!

Гей, розвійся, хмаро,
Не стелись туман,
Геть зникай, примаро —
З нами йде Степан!

А по тобі сину,
Слава не помре,
Правда України
На землі живе!

Гей, ворожа хмаро,
Шлях не заступай:
Скоро зійде воля
На наш рідний Край!

Михайло Мінський

Сонет

Ти був незрівняний як провідник і друг,
Тому зазнав і ворогів великих, —
Та ще й від «друзів» зависти, гірких наруг,
Часами гірших, як від орди диких.

Підступно вбитий; мучеників провідник,
Бо вів до волі гноблені народи, —
В ідейнім змагу Ти був лицар-бойовик,
За те дістав безсмертя в нагороду.

Твій дух незламний — символом усіх країн,
Які в ярмі безбожницького ката, —
Де цінності віків ганьблять до сліз, руїн,
Кривавими терорами розп'яті...

Твої ідеї вже створили гимни,
Летять по світу променем нестримним!

17-го жовтня 1964 р.

Павло Савчук, Америка

* Цю пісню автор вперше виконав 15 жовтня 1961 року на концерті в м. Ноттінггам, Англія; 13 листопада 1961 року вона була передана, в супроводі струнної оркестри, через Гамбурзьке радіо.

Gedanken an Stephan Bandera

Motto: *Wachet, denn ihr wißt
weder den Tag noch die
Stunde. (Matthäus, 23,13).*

wie warst du vertraut mit dem tod —: immer war er dein
unsichtbarer gefährte.
er traf dich hart. du sahst nicht in sein auge.
spätherbst, die ernte schien eingebracht...
jäh mähte die sichel dich an jenem farblosen mittag.
abwesend bist du für immer. dein name ist eine sage,
eine erinnerung später, geschwächt von den jahren.
sieh die wunden, die dein tod uns schlug. sieh, wie sie bluten.
trauer bedrückt uns. ein schmerzliches siegel ist unsern
stirnen nun eingebrannt — dein unwiderruflicher
tod.
einen herzschatz lang haben wir alle gezweifelt am WORT,
das dir dein wort aus dem mund nahm.
welch eine prüfung hat es uns auferlegt.
abwesend bist du für immer.
wir leben. es kann nicht der schmerz sein, die trauer,
die dich lebendig erhalten jenseits des todes; es
kann nicht erinnerung sein.
all dies ist fruchtlos.
es muß etwas über dem schmerz sein, über der trauer und
der erinnerung, etwas lebendiger als blut und fleisch,
lebendiger als stimme, lebendiger als das voll-
brachte, als das verfallne der zeit.
du hast uns allein gelassen mit diesem schwierigen leben,
dem heute und hier: kampf mit verworrenen
dingen, kampf um die ordnung der kreisenden
welten, kampf mit so viel nebensächlichem, kampf
gegen so viel ermüdung.
wir gehen dunkle wege; ohne dich.
wir werden nicht irregehn, wenn unsere sache gerecht ist.
abwesend bist du. du kehrst nicht zurück.
nicht mein ist die rache. ich lästere niemand. —
du kannst nicht mehr sterben: der tod hat über dich
keine gewalt mehr.
du lebst, unter uns, jenseits des todes:
du — unsre sache!
es kann dein tod nicht sinnlos sein.
nicht schmerz und nicht trauer, erinnerung nicht noch
dein schatten dürfen uns nun erschöpfen, blind
machen, schwach.
dein tod wäre sinnlos.
wir wollen deiner gedenken, dich ehren.
doch kehr nicht zurück. dein tod wäre sinnlos.
frei bist du von aller vergängnis: du lebst, kein
schatten und keine erinnerung — nein, unsre
sache! unsterblich, wenn sie gerecht ist.
es muß da ein weg sein im dunkel.
alles ist drohung. die stunde bedrängt uns. stürme
gehn um. niemand weiß, wer da fallen wird.
wir wollen wachen, vertrauen dem WORT, das
nicht irrt, und ihm folgen.

November 1959

Dieter Rauh

Пам'яті Степана Бандери

Мотто: «*Чувайте, бо не знаєте ні дня, ні години!*»

(Матвій 23, 13)

Як же зі смертю знайомий Ти був — : вона завжди була Твоїм
невидним побратимом.
Вона твердо влучила Тебе. Ти не глянув їй в вічі.
Пізна осінь, здавалось, вже зібране жниво...
Нагло зжав Тебе серп в той безбарвний полудень.
Ти назавжди пішов. Твоє ймення — легенда, спогад пізніше,
який послаблять роки.
Глянь на рани, які Твоя смерть завдала нам. Глянь, як кривавлять
вони.
Смуток пригнічує нас. На наших чолах тепер випалене болюче тавро —
Твоя невідклична смерть.
Одну мить ми усі сумнівались у СЛОВО, що взяло Тобі з уст
слово Твоє.
Яку пробу Воно наложило на нас.
Ти назавжди пішов.
Ми живем. Це не може біль бути, ні смуток, що вдержить живущим
Тебе поза смертю; це не може бути лиш спогад.
Це все безплідне.
Щось мусить бути над біль, понад смуток і спогад, щось живучіше
ніж тіло і кров, живучіше ніж голос, живучіше ніж
завершене, ніж часові підпадне.
Ти нас самих залишив серед цього важкого життя, із теперішністю
і місцем тутешнім: для змагу з безладдям, для змагу за лад
колобїжних світів, для змагу з дрібним,
для змагу з великою втомою.
Ми йдемо шляхом темним, без Тебе.
Манівцями не підемо ми, якщо справа у нас залишиться слухна.
Ти відійшов. Ти не вернешся знов.
Не моя буде помста. Не лихословлю нікому. —
Ти не можеш умерти; смерть не має вже сил над Тобою.
Ти живеш серед нас поза смертю:
Ти — наша справа!
Твоя смерть не може бути без значень.
Ні біль, ні смуток, ні спогад, ані тїнь Твоя навіть не сміють тепер
нас знесилить, сліпими зробити, слабими.
Твоя смерть безглуздою стала б.
Ми хочем Тебе пам'ятати, в шанобі тримати.
Але не вертайсь. Твоя смерть була би без значень.
Ти ввійшов у непроминальність: Ти живеш не як тїнь, ні як спогад,
ні — як справа! Безсмертний, якщо вона лишиться слухною.
Тут мусить бути шлях у темряві.
Все є погрози. Час скрутний для нас. Довкола бурі бушують. Ніхто
не зна, де поляже.
Чуваймо, до СЛОВА з довір'ям, що є непомильне, і йдімо за ним.

Листопад 1959.

Дітер Рауг. (Переклад Ростислава Єндика)

Waldfriedhof

The road is long,
It falters sanded through a naked world,
Under the beaten lead of the sullen sky,
It rustles stiff with frost in the midday grass,
Its ache is a grief-torn heart — the road is long.

The road is bare,
 Although we come, our bent arms bright with flowers,
 Colours and banners, candles, brocaded robes,
 Although gold leaves rain down last memories,
 The road is bare — it leads to an empty grave.

The road is white,
 It is trodden dust, the sand of dry-eyed grief,
 It is trampled ash beneath the feet of the lost,
 It is white as the lips of death, or a murdered hope,
 The road is white — but not the white of despair.

The road is toil,
 A struggle inch by inch over earth and blood,
 Of hammered days, and nights burned empty with hope,
 The summer a pulse of hurry, the snow a shroud,
 The road is toil, and sudden harsh at the end.

The road is long,
 And here in the wind-etched wood we make his home,
 The shelter of foreign earth and a dipping flag,
 Last praises, incense, flowers, earth and water,
 The road is long — and the exile waits in death.

The road is dark,
 For an early dusk has narrowed the greying world
 To a circle of grief, frail lanterns flicker the grave,
 But murdered blood scatters wild seeds of light,
 The road is dark — but not the dark of defeat.

The road is his,
 He has purchased it by words and weapons and blood,
 He has forged its stones from his soul, has beacons its dark
 With the flower of fire that tore a life from his death.
 Grieve for our aching loss — but the road is his.

Vera Rich

Вальдфрідгоф

Дорога довга,
 Вона пісково в'ється крізь незахищений світ,
 Під олив'яним наметом похмурого неба,
 Шарудить жорстоко заморозку у травах опівдні,
 Вона раниць-розриває серце — дорога довга.

Дорога спустіла,
 Хоч ми йдемо, з руками повними квітів,
 Хоч хоругви і прапори, свічки, вишивані одяги,
 Хоч золотом мерехтять потоки написів посмертних,
 Дорога спустіла — вона провадить до порожньої могили.

Дорога біла,
 Покрита порохом, піском невиплаканого горя,
 Витоптана на попіл під ногами загиблого,
 Вона біла як уста смерти, або як убита надія,
 Дорога біла — але це не білість відчаю.

Дорога трудна,
 Уперта боротьба за землю і за рід,
 Шлях кованих днів і ночей вигорілих від надії,
 Гарячкове пульсування літа, сніжне покривало смерти,
 Дорога трудна і раптом укінці жорстока.

Дорога довга,
 І тут, у шарпаному вітрами лісі, ми збудували йому дім,
 Притулок із чужої землі й опущеного в яму прапору,
 Останні величання, ладан, земля, вода і квіти,
 Дорога довга — і вигнання чекає в смерті.

Дорога темна,
 Через власний присмерк звузився сіріючий світ
 До кола горя, ліхтарі тьмаво освітлюють могилу,
 Але вбита кров розсіює буйні насіння світла,
 Дорога темна — але це не темінь поразки.

Дорога ця — його,
 Він купив її ціною слів, зброї і крові,
 Він вимостив її гранітом свого духа, розсвітлив її темінь
 Квітом вогню, що роз'єднав життя від його смерті.
 Горювати по нашій болючій втраті — але дорога є його.

Віра Річ. (Вільний прозовий переклад Дмитра Штикала)

Hero Stephen Bandera — of the Ukraine

by John R. Brown

There was born a GREAT MAN in the Homeland of mine.
 A Man of the people, a HERO sublime.
 In the fight for Freedom, he was often the quarry.
 The name of the Man, — was Stephen Bandera.

He fought for his people against Russian and Hun.
 He fought oppression by word, and with gun.
 He knew of the task that before him did lay.
 He knew of his duty, and turned not away.

Trough humiliation and trial he came out on top.
 He fought the great fight, and never did stop.
 The example he set has glories abound.
 Until his enemies sank him to the ground.

The life of this HERO did ebb fast away.
 When with poison — THEY — did him slay.
 He gave up his life, for FREEDOM (think this over)
 In Munich — That day — in October.

Raise up your hearts in Glorious Acclaim.
 Remember BANDERA — that exalted name.
 Follow his example, and fight the great fight.
 Until in Freedom, the Ukraine will unite.

Grasp at the Flag, he raises for you,
 The Flag of the Country he held so true.
 Hold on to it firmly, and proudly acclaim.
 We want INDEPENDENCE for the Glorious Ukraine.

Do not ever forget what BANDERA did do.
 In the fight for Freedom for all of you.
 His Name, His Actions, be in history recorded.
 Let Freedom be gained, let his death be rewarded.

In his long sleep, peace on him has descended.
 His fight for the people, by Murder was ended.
 Remember his name, be proud of Ukraine.
 When with a loud voice, INDEPENDENCE acclaim.

Герой України — Степан Бандера

В моїй батьківщині народилася ВЕЛИКА ЛЮДИНА, людина з народу, герой, який часто був жертвою у боротьбі за волю. Ім'я цієї людини — Степан Бандера.

Він боровся за свій народ з ордами москалів, словом і зброєю поборював неволю, свідомий своїх завдань та обов'язків, яких він не цурався.

Його шлях на вершини вів через наругу й терпіння, але Він не кидав боротьби і дав нам світлий приклад. Врешті вороги знищили його.

Отруєний одного жовтневого дня у Мюнхені, Він швидко закінчив життя, але пам'ятайте, що це життя Він віддав за свободу.

Підійміть вгору ваші серця і звеличайте славного героя, не забудьте про Бандеру, величне ім'я, ідіть його слідами й боріться, поки Україна не здобуде незалежність.

Беріть прапор, що його Він підніс до вас, прапор країни, якій Він залишився до останку вірним. Тримайте його міцно й голосно гукайте: Хочемо свободи для славної України!

Ніколи не забудьте, що вдіяв Бандера, який боровся за вашу волю. Його ім'я, Його чини ввійдуть в історію. Хай воля буде нагородою за Його смерть.

У сні, яким Він тепер спить, зійшов на нього спокій довгожданний. Його боротьбу закінчило вороже убивство. Не забудьте Його імені, гордіться Україною, коли будете славити незалежність.

*Джон Р. Бравн, секретар Англо-Українського Т-ва в Рочдейлі, Англія
(Свобідний прозовий переклад Дмитра Штикала)*

14. ЦИНІЗМ МОСКОВСЬКИХ СКРИТОВБИВЦІВ

Оргію наклепів і вигадок, з наказу московських злочинців, розпочали були, як згадано, радіовисильні й пресові агенції Східної Німеччини, Польщі й Чехо-Словаччини вже наступного дня після смерті сл. пам. Степана Бандери. Сама Москва мовчала аж до дня похоронів своєї жертви, себто до 20 жовтня 1959 р. У неділю, 18 жовтня, сигнал до посиленого наклепницького наступу дав орган комсомолу «Комсомольская правда», пишучи:

«В хвилину, коли Бандера пізнав криваву правду про Оберлендера, його знайдено мертвим. Це пахне політичними мотивами... Західнонімецькі газети не знають, на яку ступити, і говорять про містерійну третю особу. Хто є цією третьою особою, — це ясне кожній логічно мислячій людині. Сліди убійника ведуть до Оберлендера...»

Наступного дня, 19 жовтня, болгарський комуністичний часопис «Работніческо Дело» твердив безсоромно:

«Випадкова» смерть Бандери «випадково» збіглася з викриттям Оберлендера... Один із головних свідків проти боннського міністра є знищений. Людина, яка забагато знала, не може більше говорити... Чи панові Оберлендерозі допомогла добра фея, чи він сам собі?»

Після такої «підготовки» менших слуг Москви, 20 жовтня 1959 р. відізвався «центральный орган министерства обороны Союза ССР» — «Красная звезда» (червона зоря). У 247 числі надруковано «власну інформацію» В. Попова під заг. «Свідок усунений», переклад якої українською мовою приводимо повністю, як зразок московської моралі й етики:

«Сенсацією число 1 називає західнонімецька преса таємничу смерть ватажка українських націоналістів Степана Бандери, який останньо жив у Мюнхені. Зрадник начебто «так нещасливо впав із сходів багатопверхового житлового будинку», що зазнав важкого покалічення. Коли його привезено до лікарні, він був уже мертвий. В Бонні його смерть виразно називають політичним убивством.

«Справа в тому, що той бандит очолював загін відколенців, який був прилучений до батальйону «Соловій». Батальйон, що находився під «політичним керуванням» нинішнього боннського міністра Оберлендера, вліті 1941 року

влаштував криваву різню у Львові. Газета «Берлінер Цайтунг»* повідомляє, що частина дивізії «Бранденбург», в яку входив батальйон «Соловій», ще до початку війни прокралася на советську територію, переодягшись в уніформи советської армії.

«Після вступу фашистських військ, у районі Львова було вбито й замучено не менш 310 тисяч людей. Ось, що розповідається про звірства підопічних Оберлендера і бандерівських молодчиків у Львові в щоденнику воєнного злочинця Фелікса Ляндав (колишнього обершарфюрера СС): «Ми поїхали до цитаделі. Там ми побачили речі, що їх, без сумніву, навряд чи хто бачив. При вході стояли вояки з палицями, завгрубшки в руку, і по-звірячому били товпу. Вона дослівно випирала з воріт, а далі люди лежали один на одному».

«Бандера, який пішов на службу нацистської розвідки ще в 1936 році** під кличкою «Сірий», і якому дуже довіряв Гітлер, знав багато про діяльність Оберлендера. Тепер, коли все голосніше звучить голос громадськості, яка домагається суду над Оберлендером, Бандера міг би стати одним із важливіших свідків. Це денервувало боннського міністра й його опікунів. Вони вирішили спрятати Бандеру й сховати кінці в воду. Так шакал розправився з шакалом».

Того ж самого дня, о 12-ій годині в полудне, московське радіо передало свій «коментар», зміст якого був копією «інформації» газети «Красная звезда»; подібне повідомлення подали теж о год. 5-ій ранку радіо Братислава, о год. 4,30 східнонімецька радіостанція (коментар Горста Полльосека); чеський комуністичний часопис «Rudé Právo» (750.000 накладу) та польський «Głos Szczeciński» ч. 251 (4203).

За прикладом старших брехунів із «міністерства оборони ССР» пішли чергою менші. У середу 21 жовтня 1959 р. московський вислужник І. Бречак надрукував у Київській «Радянській Україні» ч. 245 просто несамовитий своїм стилем і змістом пасквіль під заголовком «Смерть на боннській псарні», ілюструючи його «малюнком» з газети «Ноес Дойчлянд»: біля труни з тілом сл. п. Ст. Бандери стоїть Оберлендер і каже: «Жаль Бандеру! Він був добрим нацистом, але знав надто багато про мене». Цього ж самого дня, 21 жовтня брехню московської «Красной звезды» передала Львівська радіовисильня.***

Цитована вже «Комсомольская правда» не обмежилася на своїй першій брехні з 18 жовтня 1959 р. У своєму 249 числі з 22 жовтня вона поширила наклеп, друкуючи статтю Б. Александрова під заголовком «Нещасний випадок чи вбивство? — Загадкова смерть свідка в «справі Оберлендера». Стаття теж ілюстрована рисунком-карикатурою Арндта з «Ноес Дойчлянд». Зручність, з якою Александров підхоплює повідомлення німецьких урядових чиновників про правдиву причину смерті сл. п. Степана Бандери — отруту, вказує, що КГБ мав до найменших деталей розпрацьований плян. Спершу большевицька преса твердила про «упадок на сходах», коли ж виявлено отруту, вона почала писати про «політичний морд», але з боку німців.

Атакуючи міністра Оберлендера, Б. Александров ехидно запитує:

«А де ж мітичні „свідки“ пана Оберлендера? (Для відтяження його — ред.). Їх немає. А, можливо, що оборонці Оберлендера тримають їх у таємниці, як тримають в тайні обставини несподіваної смерті Бандери? Преса не може зрозуміти, як на невисоких сходах могла розбитися на смерть доросла і, як кажуть, дуже обережна людина...»

Логічний висновок — Ст. Бандера не міг згинути в наслідок упадку на сходах, його отруєно, а отруїли «люди Оберлендера».

Про це Б. Александров пише ще раз у «Комсомольской правде» ч. 252 з 25 жовтня 1959 р., в статтейці п. з. «Сліди ведуть до Оберлендера». Він покликається на експертизу мюнхенських лікарів про отруєння Провідника

* Видання SED у Схід. Берліні (400.000 накладу).

** Гідна уваги брехня «органу міністерства оборони!» Ст. Бандера був арештований в червні 1934 р. поляками і з того часу сидів у в'язниці аж до 1939 р. безперервно. Де ж тут можливість «контактів» з нацистською розвідкою у 1936 році?

*** «Українське Слово», ч. 938 з 1. 11. 59, Париж.

ОУН ціянкалієм і «цитує» слова мюнхенської газети «Зюддойче Цайтунг», яка нібито твердила, що «з допомогою отрути Бандеру усунули з дороги підручні дуже впливових осіб». Цих слів нема в жадній інформації «Зюддойче Цайтунг», починаючи від 16-го аж до 21-го жовтня 1959 р. включно; опісля ця газета писала в справі отруєння сл. п. Степана Бандери щойно 28 жовтня 1959 р., отже брехливість «цитат» московської «Комсомольской правди» з 25 жовтня доведена.

Виникає питання, чому якраз «Комсомольская правда» друкувала аж три статті про смерть сл. п. Степана Бандери й брехнею та фальшуванням цитат, чи просто вигадками цитат з західнонімецької преси намагалася переконати своїх читачів-молодь про смерть Степана Бандери нібито з німецьких рук? Коли зважити, що Провід ЗЧ ОУН зразу переслав повідомлення про московське скритовбивство в Україну своїм зв'язком, і що українці, головню члени визвольно-революційного підпілля, в нашій Батьківщині теж довідалися про справжніх убивців, буде зрозумілим, що Москва намагалася всіма засобами вибілити себе, перекидаючи вину на німців. Цим вона хотіла перекинути гнів і обурення українського народу на фальшиві рейки. В першу чергу їй ішлося про обманення молоді.

Як Москві залежало на тому, щоб довести до якнайширшого відома вістку про смерть Провідника ОУН, свідчить той факт, що до цього розголосу залучено теж обласну й районну пресу в УССР, радіо і кіно. Наприклад, у 127 (1798) числі газетки «Нове життя», органі «Чортківського райкому Комуністичної партії України і районної Ради депутатів трудящих Тернопільської області», з неділі 25 жовтня 1959 р. надруковано довгу статтю п. з. «Запроданці», в якій автор А. Тополук, наклепуючи на українців з Чорткова: адвоката Михайла Росляка, Бабія, Балуха, Шмату й Шкварка, як на «буржуазних націоналістів», пише:

«... Друга їх частина (націоналістів — ред.) влилась у бандитські зграї так званої УПА, організовані одним з «провідників» ОУН Степаном Бандерою-Сірим, сином попа з Дрогобиччини... (днями він безславно загинув у Західній Німеччині)».

Дуже дбайливий розголос про смерть сл. п. Степана Бандери проведено теж у Польщі. В той час, коли варшавське «Наше слово» (ч. 43/167) з 25 жовтня 1959 р. намагалася інформувати без надто великих закидів у бік померлого, цитуючи лише наклепи американського жида А. Далліна, польська преса дала волю своїй ненависті до українського героя. Орган воевідського комітету польської комуністичної партії — PZPR у Штеттіні «Głos Szczeciński» надрукував у своїх 256 (4208) - 259 (4211) чч. з 26, 27, 28 і 29 жовтня 1959 р. велику фантастичну щодо вигадок і брехні статтю на тему «Куліси афери Оберлендера». Статтю написав Казімерж Благій під такими заголовками: «Ціянкалій убиває тихо», «Постріли на вулиці Фоксаль»*, «Людина, що її обкидують квітами» і «Останній свідок не живе». Перша частина статті ілюстрована світлиною сл. п. Степана Бандери після його виходу з польської тюрми в 1939 році.

Ілюстрований варшавський журнал «Kulisy» (ч. 44, 1. XI. 1959) надрукував статтю «Злочинна дорога Бандери», автором якої є Марек Садзевіч, а ілюстрований господарсько-суспільний тижневик «Gazeta spółdzielcza» з Штеттіна в своєму 38 (70) числі з 14 листопада 1959 р. сентиментально-фантастичні «спогади» Юліяша Мяновского п. з. «Львівські злочини Оберлендера. — Свідки-очевидці обвинувачують».

З інших польських публікацій можна ще відмітити ілюстрований тижневик — «Żołnierz polski» ч. 48 (601), який 26 листопада 1959 р. надрукував статтю Андржея Хойнацкого «Causus Bandera», ілюструючи її фотосвітлинами групи вояків УПА, сл. п. Ст. Бандери на катафальку й шкіцу місця смерті Провідника на плятформі сходів будинку при вулиці Крайтмайра в Мюнхені; «Рапогата» — шлесський ілюстрований тижневик з Катовиць, який друкувався в той час у кількості 355.000 примірників. У 49 (291) ч. по 52 (294) число цього журналу з 6-го, 13-го, 20-го і 27-го грудня 1959 р. Ян Гіль друкував у сти-

* На вулиці Фоксаль у Варшаві член ОУН Гр. Мацейко застрілив міністра внутрішніх справ Польщі Бронеслава Перацого.

лю дешевих «кримінальних оповідань» розповідь п. з. «Накази видавав Берлін», в якій зеренця правдивих фактів цілковито загубилися серед вигадок і злобної брехні автора.*

Не забув згадати східнонімецької версійки про смерть «в наслідок упадку на сходах» і варшавський «Русский голос» ч. 40-41 з 7. 11. 1959 р. так, що всі шари різnorodного населення в Польщі могли переконатися про замордування сл. п. Степана Бандери.

При цьому треба згадати, що в містах і містечках Польщі в той час висвітлювано (як і в Східному Берліні, що підтвердив опісля сам убійник Сташинський) в кінах фільм з похоронів сл. п. Степана Бандери.

Бруд очорнювання і паплюження світлої пам'яті Провідника Бандери й цілого українського визвольно-революційного руху вилили московські найманці теж поза межі ССРСР і сателітів, у вільний світ, користуючись при тому і безплатною допомогою деяких біломосковських, польських і, на жаль, українських пресових органів. Керівництво в закордонній акції наклепів перейняв кагебівський орган із Східного Берліну «За повернення на батьківщину», який у 80 (369) і 82 (371) числах за жовтень 1959 р. надрукував пасквіль І. Брежчака «Смерть на боннській псарні» і В. Беляєва «Приховане завжди стане явним». Слідом за цими брехнями появилася ще одна: летючка «ОЛСУС»-у п. з. «Ось як воно є» (грудень 1959 р.); за океаном ролю наклепника перейняло «Українське життя» в Торонті (Канада), легальний орган комуністичних запроданців Москви. Цинізм цієї ганчірки просто не мав меж. Намагаючись переконати читачів, що, мовляв, «Степан Бандера поповнив самогубство», вона не вагалася облудно вдавати святошу, пишучи: «... Відправляючи панахиди по самовбивцю С. Бандері, православна і католицька церкви зневажили власні канони, які, як відомо, забороняють самовбивців хоронити згідно з релігійними ритуалами...»

Добровільними й безкорисливими помічниками Москви, які з ненависти до українців ширили самохітно брехні й очорнювання, були москалі-емігранти й поляки. Серед їхніх пресових органів «почесне» місце треба б відвести таким: «Русская Жизнь» з 2. 1. 1960 р., «Воскресеніє», ч. 20-21 з березня-квітня 1960, Еслінген, «Наше общее дело» (видання Американського Комітету Визволення» в Мюнхені, ч. 21 (85) з 2. 11. 1959), «Россия» з 20. 10. 59, Нью-Йорк, «Вестник» («єдинственная в Канаде газета русской общественности»), «Правда» (орган «Общества Русскихъ Братствъ въ С.Ш.А.», ч. 40 з 11. 11. 1959 і ч. 2 з 20. 1. 1960 р., «Narodowies» з 23. 10. 1959 р., Лянс, Франція, «Przewodnik Polski» ч. 5 з 31. 1. 1960, Ліль, Франція та ін. До галерії цих ненависників українського народу й його визвольно-революційного руху та добровільних помічників Москви входять теж: чикагський місячник «Самостійна Україна», орган Центральної Управи Організації Державного Відродження України, з статтею Володимира Шемердяка п. з. «Зі смертю Бандери» в 12 (132) числі за грудень 1960, і «Український Голос» з Вінніпеґу в Канаді (ч. 48 з 2. 12. 1959) з своїм передруком (без відповідного коментаря) з мюнхенської «Абенд-цайтунґ» про «сенсаційну версію» — «самогубство Степана Бандери». Згадане число «Українського голосу» послужило опісля джерелом для ворожих газет, які відкликалися на нього.

«Справа Оберлендера»

Так звана «справа Оберлендера» — це поглиблення і поширення на «найвищій площині» (за згодою і вказівками членів ЦК компартії і уряду ССРСР) кагебівської акції «розкритих могил».

Вишколюючи майбутнього вбивцю сл. п. Степана Бандери, КГБ розпрацьовував рівночасно широкий і детальний плян психологічного підґрунтя для вбивства. Як виявилось пізніше з зізнань скритовбивника Сташинського, КГБ підготовляв т. зв. «досконалий морд», себто вбивство, яке не залишило б жадних слідів насильства, а вказувало б на природну, хоч невияснену причину

* Цю розповідь передрукувала в квітні-травні 1960 р. польська еміграційна газета «Gwiazda Polarna» з Стівенс Пойнт, Віск., США.

смерти, що потвердила «генеральна проба» — замордування д-ра Льва Ребета. Але московські душогуби рахувалися теж з різними «непередбаченими несподіванками» й невдачами і цю можливість вони вкалькульовували в свій плян. Уже той факт, що для замордування Провідника ОУН московський злочинець одержав двоцівковий отруйний пістоль, з двома «наboями», вказує на те, що КГБ був готовий на подвійне ризико: або жертва злочину буде мати при собі охоронця і тоді вбивця мусітиме застрілити теж його, або йому доведеться вбивати жертву «для певности» двома пострілами нараз.

У першому випадку рівночасна смерть двох людей — Провідника і його охоронця — на тому самому місці, в той сам час і в наслідок того самого «серцевого припадку», видавалася б кожному підозрілою; у другому випадку, невипробувана перед тим двоцівкова «зброя» могла залишити сліди злочину. (В цьому відношенні зрозумілішими стають пояснення, дані Сташинському в Москві, що «удосконалена» двоцівкова зброя має спеціальне ситко для стримання скляних скалок з ампулок отрути). В обидвох випадках смерть сл. п. Степана Бандери могла викликати небажані для Москви наслідки: гнів і обурення українського народу, а разом із тим посилення визвольно-революційної боротьби; у вільному світі передчасно викритий московський злочин міг теж зробити некорисне враження і демаскувати Хрущовську «відсталізацію».

Щоб зарадити цьому, кагебівські вбивці вирішили провести насамперед широку наклепницько-провокативну кампанію проти українського визвольно-революційного підпілля ОУН. Серед галасливої повені найжахливішої брехні проти ОУН «природна» смерть Степана Бандери в наслідок «досконалого морду» мала пройти майже непомітно, викликаючи лише тихий смуток серед його друзів і співборців; на випадок викриття московського злочину давала більшовикам в Україні і їхнім помічникам у вільному світі можливість твердити про «справедливу відплату», кару за «злочини ОУН супроти українського народу».

Свою провокацію московський Комітет Государственной Безопасности (КГБ) започаткував цинічною акцією перекидування вини за свої жахливі злочини на членів ОУН, розкриваючи в різних місцевостях Волині й Галичині старі, засипані криниці, в яких знайдено кістяки й останки тіл помордованих нібито бандерівцями людей. Акція почалася в травні-червні 1957 року, тривала протягом 1958-го й дійшла до своїх вершин весною 1959 року.

У березні 1959 р., отже в час, коли Москва підготовляла перший (травневий) замах на Провідника ОУН, сл. п. Степана Бандеру, газета «Молодь України» (ч. 51 з 11. 3. 1959) надрукувала брудну клевету п. з. «Таємниця Низівської криниці. — На Львівщині викрито новий злочин українських націоналістів», вираховуючи цілий ряд місцевостей, в яких знайдено тлінні останки московсько-більшевицьких жертв, та заповідаючи нові процеси проти членів ОУН.

«... На суді — писала газета «Молодь України» — заявив бандерівець Олекса Коваль, який діяв у районах Сокаля, Кам'янки Буської і Буська під кличкою «Монах», що такі доручення (вбивати невинних людей і кидати тіла в криниці — ред.) давав нам провід ОУН...»

Рівночасно з акцією криниць відбувся голосний процес проти членів ОУН у Червоноармійську (Радивиліві)*, а письменник Микола Бажан на IV-му З'їзді Спілки письменників України закликав до «непримиренної боротьби» проти українських націоналістів і до «викривання їх злочинів».

Статтями в «Молодь України», показовими процесами в провінційних містах і літературними вигадками-брехнями проти членів українського визвольно-революційного підпілля можна було відносно легко обдурити молодь в Україні, яка не пам'ятала кагебівських злочинів з 1941-44 років, бо була тоді ще дітьми. Але для московських душогубів неможливо було затерти сліди тих своїх злочинів, що їх вони вчинили по більших містах України напередодні своєї втечі перед німецькими військами в червні-липні 1941 року. Не можна було приховати несамовитої масакри численних тисяч в'язнів, головно українських націоналістів, по тюрмах Львова, Тернополя, Луцька, Бердичева,

* «Радянська Україна», Київ, 8. 3. 1959 і «Прикарпатська Правда», Станіслав, 11. 3. 1959.

Житомира й десятків інших міст, виконаної на виразний наказ (24. 6. 1941) ката України Хрущова. Про цей наказ пише Курт Цізель:

«У своєму заключному звіті прокуратура (боннська — ред.) уникає передати дослівно зізнання свідка, колишнього урядовця НКВД, ім'я якого я, з огляду на безпеку його особи, не називаю. В дійсності цей свідок зізнав під присягою, що ця радіограма (від Хрущова — ред.) з Києва, яку він сам бачив, мала такий зміст: «Перед опущенням міста знищити всю інтелігенцію. Н. Х.»* Цих страшних злочинів не можна було безпосередньо перекинути на ОУН, бо московсько-кагебівські морди були широко відомі не лише в межах СРСР, а й поза кордоном; ще жили очевидці і врятовані жертви тюремних масакр, ще були свідчення про ті жорстокості нейтральних і безсторонніх швейцарських і шведських журналістів** та делегатів. Одначе «пляновики» московського КГБ знайшли вихід і з цієї, трудної для них, ситуації, придумуючи нову провокацію. Яким хитрим плетивом брехні, наклепів, перфідії і перекручувань фактів та подій була ця провокація, показує т. зв. «справа Оберлендера», що її з наказу і за пляном Москви висунули кагебівські помічники з Східнього Берліну.

Справа почалася несподівано, коли 1 липня 1959 року центральний орган східнонімецької «Соціалістичної партії єдності» — SED «Ноес Дойчлянд» надрукував звіт своїх московських кореспондентів Вернера Гольдштайна і Віллі Поромбки під заголовком «Масовий убійник Оберлендер при праці». В цьому звіті згадані кореспонденти висували закид, мовляв, федеральний міністер Союзної Німецької Республіки для справ вигнанців, утікачів і воєнних інвалідів, професор д-р д-р Теодор Оберлендер був спричинником вимордування в червні-липні 1941 р. у Львові 3.000 польських, жидівських і «російських» в'язнів, головно інтелігенції. Поповнив він цей злочин, як «політичний керівник» (хоч таких керівників німецький вермахт не мав) батальйону «Нахтігаль»***, що складався з українських добровольців.

Цю брехню перейняв у головних зарисах комуністичний ідеологічний журнал «Новое время», який друкувався в Москві сімома мовами, і в своєму серпневому числі помістив простору, десятисторінкову статтю Безіменского, використовуючи в ній — крім вигадок статті в «Ноес Дойчлянд» — ще «сенсаційні відкриття» про проф. Оберлендера з гамбурзького журналу «Дер Шпігел» за 21 квітня 1954 р. А тому, що кореспонденти «Шпігеля» в липні-серпні 1959 р. робили розшуки за дальшими даними проти проф. Оберлендера, треба здогадуватися, що кампанія проти нього повинна була йти одночасно і з західнонімецького боку.

В той час, коли серпневе видання московського «Нового времени» щойно друкувалося, до судових чинників для координації викривань нацистських злочинів у західнонімецькому місті Людвігсбург прийшла скарга на Оберлендера, базована на закидах, висунених проти нього не лише газетою «Ноес Дойчлянд», а й ненадрукованим ще «Новим временем». Скаргу вислало «Об'єднання переслідуваних при нацистському режимі» — «Vereinigung der Verfolgten des Naziregimes (VVN), з Франкфурту над Майном, опанована комуністами організація, існування якої толерували деякі країни Німецької Союзної Республіки (наприклад Гессен). Не зважаючи на яскраво вороже й брехливе джерело поданої скарги, людвігсбургські судові чинники передали її до боннської головної прокуратури, яка наказала провести слідство проти проф. Оберлендера. Призначений для справи слідчий суддя звернувся 2 вересня 1959 р. до мін. Оберлендера з жаданням, щоб він висловив у справі закидів свою думку. 30 вересня міністер відбув у Бонні пресову конференцію, під час якої на підставі документів, пресових звідомлень з 1941 року й зізнань свідків опрокинув брехливі твердження скарги комуністів з ФФН. У скарзі було підкреслено, нібито підлеглі німецькій армії допоміжні відділи та відділи СС і СД вимор-

* Kurt Ziesel: «Der rote Rumford. — Eine Dokumentation zum kalten Krieg». Verlag F. Schlichtenmayer, Tübingen 1961, сторінка 97.

** Die Tat», Цюріх, з 8. 7. 1941; «Stockholms-Tidningen», Стокгольм, 7. 7. 1941.

*** Про цю військову організацію див. «Дружини Українських Націоналістів у 1941-1942 роках», В-во «Наша Книгозбірня», Мюнхен 1953.

дували вліті 1941 року на Сході 310.000 поляків, жидів і комуністів. В самому Львові батальйон «Нахтігаль» знищив за кілька днів свого перебування 3.000 польської і жидівської інтелігенції. В цих злочинах мав відіграти «певну роль і проф. Оберлендер».

Однак, повені московсько-большевицької брехні не могли зупинити жадні опрокинення і заперечення Оберлендера. Одержавши підтримку деякої безкритичної і прихованокмуністичної західньої преси, большевики повели посилену атаку на український військовий відділ, в якому зв'язковим старшиною був проф. Оберлендер. Московська газета в Києві «Радянська Україна» з 5. 9. 1959 р. цинічно твердила: 18 років тому, вніч з 29 на 30 червня 1941 року фашисти вчинили у Львові жахливий злочин. Сім годин перед початком наступу на місто першої дивізії гірських стрільців, до міста вдерся диверсантський батальйон «Соловій», який складався з проклятих катів, українських буржуазних націоналістичних злочинців. Ці гітлерівські «солов'ї» арештували на підставі задалегідь складених списків сотні комуністів, комсомольців і безпартійних та по-звірячому замордували їх на подвір'ї в'язниці при Замарстинівській вулиці.

Під час комедії «процесу проти Оберлендера» в Панкові, московські вислужники Ульбріхта висунули такі конкретні закиди неприсутньому обвинуваченому:

«Разом із ославленим фашистським ідеологом расизму проф. Гансом Кохом, Оберлендер організував насамперед з формацій українських терористів і шовіністів Бандери батальйон «Нахтігаль». Як військовий командир, він муштрував цей батальйон в дусі фашистської ідеології антикомунізму, антисемітизму й ненависти проти інтелектуальних прошарків східноєвропейських народів. Використовуючи свій довгорічний досвід офіцера абвери у відділі для саботажів при ОКВ*, він вишколював батальйон «Нахтігаль» для ведення саботажної і підривної праці, погромів і мордів. Необмежену владу командира мав у той час старший лейтенант Оберлендер, якого боялися всі інші німецькі офіцери.

«На чолі батальйону смерти «Нахтігаль» Оберлендер напав у ранні години 30 червня 1941 року на советське університетське місто Львів. Під його керівництвом члени батальйону «Нахтігаль» розпочали погром жидівського населення та систематичне винищування, за задалегідь складеними списками, видатних представників інтелігенції цього міста».**

Провокаційну акцію Москви слухняно підхопила преса сателітних країн і почала розгортати її до небувалих меж. Мадярські часописи «Uj Elet» і «Magyar Nemzet» пришили Оберлендерові справу замордування 7.000 жидів у Житомирі, 1.668 жидів у Радомишлі, а батальйонові «Нахтігаль» участь у вимордуванні 30.000 жидів у Києві. Мадярський «історик» Ене Левай твердив, що проф. Оберлендер винищив у Дніпропетрівському дальших 30.000 жидів. При цьому треба пригадати, що німці стягнули з фронту український відділ «Нахтігаль» 25 липня 1941 р. у Вінниці, отже він у таких містах, як Київ і Дніпропетрівське, взагалі не був.

Наступ московської провокативно-наклепницької пропаганди на міністра Оберлендера щойно 18 років після того, як він нібито вчинив закидувані йому в 1959 р. злочини, був незрозумілий для західнього світу. Адже ж ані в 1946 р. під час нюрнберзького процесу проти німецьких воєнних злочинців ніхто (не виключаючи й московсько-большевицького обвинувача Смірнова) не висував жадних закидів в бік проф. Оберлендера, ані в звіті «Надзвичайної державної комісії» (большевицької) про злочини німців у районі Львова*** немає згадки про те, що батальйон «Нахтігаль» робив у Львові відплатні погроми цивільного населення. Тому й у Західній Німеччині було загальне переконання, що своєю кампанією проти Оберлендера большевики намагаються лише дискредитувати уряд Аденауера.

* Oberkommando der Wehrmacht — німецьке головне командування.

** Протокол процесу проти Оберлендера перед Найвищим судом т. зв. «Німецької демократичної республіки» — (східньої зони), сторінка 12.

*** «Ізвестія», Москва, 23. 12. 1944.

«Бо в дійсності не обвинувачений, не Оберлендер як людина мав бути викритий у злочинах, що їх він нібито поповнив як старший лейтенант чи сотник дві десятки років тому, — пише західнонімецький знавець міжнародного права Герман Рашгофер.* — Як такий він ані тоді не був цікавий для Советського Союзу, ані не був би (пізніше) для — в засаді політично керованої — юстиції (східньої) зони. Предметом (східнонімецького процесу — ред.) була урядова особа, член західнонімецького федерального уряду, якому треба було накинути такі злочини. Міністер був відомий як знавець і як противник советського комунізму. В час советсько-зонального процесу він був членом того уряду, проти якого і його шефа, канцлера Аденауера, советський уряд і советська зона давним-давно ведуть безперервну наклепницьку війну. Якщо б пощастило поставити міністра цього уряду в світло такої потворної, злочинної минувшини, то можна б було сподіватися повалити не лише політичного противника. Попри це був би тяжко дискредитований уряд, членом якого є така людина...»

У цих поглядах д-ра Рашгофера є тільки частина правди. Безперечно, що для Москви моральне знищення якогось видатнішого західнонімецького політика чи державного мужа є корисне. Але у жовтні 1959 р. їй ніяк не йшло про особу мін. Оберлендера. Він мав тільки послужити до її важливішого плану: морального знищення неживого Провідника ОУН, сл. п. Степана Бандери, і дальшого нищення українського визвольного-революційного руху. Мав послужити якраз тим, що він випадково був зв'язковим старшиною в відділі українських націоналістів, які 29 червня 1941 року вступили до Львова.

Кілька годин після замордування кафебівським злочинцем сл. п. Степана Бандери східнонімецька «Радіостанція Свободи 904» з неприхованою радістю повідомила, що Бандеру замордовано, бо він мав виступити як свідок у процесі проти Оберлендера, якого то процесу «домагається німецька суспільність».** Цим неправдивим твердженням большевики почали реалізувати найважливішу точку свого плану. Протягом найближчих днів після злочину преса СРСР широко розгорнула тему сповідної спілки в львівських масах сл. п. Степана Бандери й Оберлендера, безсоромно заявляючи про «особисту участь» Провідника ОУН, як «шефа поліції», у вбивствах на Україні.

Два дні після похорону Бандери, 22 жовтня 1959 р., резидуючий в Східному Берліні під егідою Ульбріхта «Комітет для німецької єдності» влаштував пресову конференцію для підсоветських і закордонних журналістів. В обвинувальних виступах учасники конференції підкреслювали, що смерть сл. п. Степана Бандери спричинив Оберлендер із страху перед його евентуальними свідченнями. Тон цим виступам надавав голова комітету, проф. Альберт Норден, видатний член SED, відомий з своїх наклепів на генерала НАТО Шпайделя, проти якого він поширював був серед міжнародних журналістів зфальшовану документацію. На згаданій пресовій конференції проф. Альберт Норден заявив у своїй промові, між ін., таке:

«Найвищою вимогою політики мусить бути тепер у Німеччині, як і поза її кордонами, очищення від отрути національної і міжнародної атмосфери, закінчення холодної війни, усунення всіх перешкод, які стоять на шляху внутрішньонімецького й інтернаціонального відпруження...»

Як виглядало те «очищення атмосфери», видно з дальшої акції проти Степана Бандери, ОУН і мін. Оберлендера. Ще 12 листопада 1959 р. з новими нападами виступила «Советская Литва», а чеський орган компартії «Руде Право» і з ним східнонімецький «Sächsisches Tageblatt» з 9 грудня заявили, що «Оберлендер із своїм батальйоном ополченців мордував також у Празі». В цьому чеському місті Оберлендер, за твердженням згаданих газет, знищив у днях 5 і 6 травня 1945 р. 2 000 протинімецьких повстанців. В дійсності в цей час проф. Оберлендер перебував уже в американському полоні.

* Hermann Raschhofer: „Der Fall Oberländer. Eine vergleichende Rechtsanalyse der Verfahren in Pankow und Bonn“. Verlag Fritz Schlichtenmayer, Tübingen/Neckar, 1962. Сторінка 8.

** „Vertriebenen-Anzeiger“, Мюнхен, ч. 28 з 1 листопада 1959, стаття: «Чи вбивці самі зрадилися?»

Розкриваючи московську провокацію, Провід ЗЧ ОУН започаткував широку акцію свідчень про кагебівські злочини в тюрмах українських міст. На сторінках української преси у вільному світі появилися описи й спогади очевидців, жертв московського терору в 1941 році, які фактами й цифровими даними доводили злочинність Москви. Ці свідчення послужили теж матеріалом для міжнародньої комісії, яка зібралася була для свого уконституювання та започаткування праці 27-28 листопада 1959 року в Газі. «Міжнародня дослідна комісія Львів 1941» складалася з 5 видатних представників колишніх визвольних рухів різних європейських країн. Ці представники були теж колишніми довгорічними в'язнями німецьких концентраційних таборів. Члени цієї комісії: норвезький юрист д-р Ганс Каппелен, кол. міністер закордонних справ та діючий президент парламенту Данії Оле Берн Крафт, голландський соціаліст Карель ван Стааль, професор бельгійського університету Флор Петерс і швайцарський посол, д-р права, Курт Шох поставили собі завдання, у зв'язку з большевицькими закидами в бік проф. Оберлендера, вияснити події, що відбулися в червні-липні 1941 року у Львові. Досліджуючи історію цих подій, комісія опитала 232 свідків, між ними численних українців, та перевірила велику кількість зізнань судово записаних очевидців московських злочинів. У висліді своєї праці комісія прийшла до висновку, що всі большевицькі твердження про батальйон «Нахтігаль» і проф. Оберлендера є чистою брехнею, і що жахливі злочини вимордування тисяч невинних в'язнів у львівських тюрмах — це робота московського КГБ. Свої ствердження «Міжнародня дослідна комісія Львів 1941» зафіксувала в спеціальному німецькомовному виданні.*

Створення і праця Міжнародньої комісії викликала негайну реакцію Москви, яка з допомогою преси сателітних держав та прокомуністично настроєних журналістів Заходу зразу накинулася на членів комісії. Характеристичним у цьому відношенні є голос органу болгарської компартії «Работніческо Дело», який 14 грудня 1959 р. писав під заголовком «Шакали досліджуватимуть злочини вовка»:

«... Уряд (Німецької) Союзної Республіки був врешті примушений, хоч і неофіційно, вжити заходів у справі Оберлендера. Останніми днями він співав при творенні так званої Міжнародньої Комісії, яка повинна дослідити діяльність Оберлендера. Комісія якраз почала свою працю в Газі.

«Але чого можна сподіватися від цієї комісії, — насміхається „Работніческо Дело“, — це вже ясне. Одним з її співтворців є колишній гітлерівський майор Вольфганг Мюллер, сьогодні активний реваншист. Членами комісії є: бельгійський професор Флор Петерс, під час війни коляборант з німецькими окупантами; посол Оле Берн Крафт, під час війни активний фашист і співробітник Оберлендера в тій самій антисоветській організації; швайцарець Курт Шох, відомий активний коляборант з фашистськими організаціями у Шаффгаузен. Оберлендер може спокійно віддати свою долю в руки цієї так званої Міжнародньої комісії. Вона не допустить до того, щоб злочинцеві впав з голови бодай один-одніський волосок, бо його пов'язує з нею споріднення душ. Але боннський уряд нікого тим не обманить. Громадськість і жертви убійника з рангою міністра домагаються справедливої відплати».

Натрапивши на відсіч з боку українців та міжнародніх кіл, Москва ще більше посилила свій наступ морального знищення світлої пам'яті Степана Бандери в болоті дальших обвинувачень проти мін. Оберлендера. Не задовольнячись брудними наклепами, зібраними в «Брунатній книзі» SED, московські кагебісти влаштували 5 квітня 1960 року нову пресову конференцію, про яку того ж дня звітувала газета «Правда» в статті «Криваві злочини Оберлендера — Пресова конференція для советських і закордонних журналістів».

Ця конференція теж була на «найвищій площині» державного характеру, бо закордонним журналістам подано «неспростовані докази жахливих злочинів Оберлендера», про які говорив звіт з праці «Надзвичайного державного комітету для встановлення і розгляду жахливих злочинів німецько-фашист-

* „Lemberg 1941 und Oberländer. — Das Ergebnis einer Untersuchung“. Видав Joop Zwart, Amstelveen, Holland 1960.

ських розбійників», підписаний головою комітету Н. М. Шверніком* та членами комітету, приявними на пресовій конференції: героєм Советського Союзу В. С. Грізодубовою, членом Академії Наук Т. Д. Лисенком, митрополитом Крутицьким і Коломенським Ніколаєм і відповідальним секретарем комітету П. І. Богоявленским. Звіт підкреслював, що «бандити з „Нахтігалью” знищили численну групу польських учених (у Львові), між ними Бартля, Бой-Желеньського, Ломніцького», а далі, що «члени цього батальйону «Нахтігаль» і його спецгрупи чинили насильства над советськими громадянами в місцевостях: Золочів, Сатанів, Юзьвин і Михальпіль Української РСР і розстріляли».**

На підставі вигадок «Надзвичайного державного комітету» західнонімецькі комуністи з «Об'єднання переслідуваних при нацистському режимі» (ФФН) внесли 6 квітня 1960 р. другу скаргу проти мін. Оберлендера, цим разом за його «криваві злочини», як коменданта батальйону «Бергманн» (Гірник) на Кавказі восени 1941 року. У висліді цієї большевицької нагінки заіснував в історії права надзвичайно рідкий парадоксальний випадок, що протягом короткого часу проти однієї і тої самої особи відбулися два процеси в тій самій справі з двома різними присудами. Найвищий суд т. зв. Німецької демократичної республіки (східньої зони) засудив проф. Оберлендера «за постійно чинені морди, безперервні підбурювання до мордів, постійну участь у зв'язках, метою яких були злочини проти життя, і за безперервні закликування інших до вчинення злочинів — на кару досмертної важкої тюрми»***, а Крайовий суд (Landesgericht) у Бонні (Німецька Союзна Республіка) через свого прокурора припинив слідство проти мін. Оберлендера, не знайшовши підстав для судового процесу в справі ворожих закидів.****

Одначе московські наклепники таки добилися своєї мети. Коли до ворожої нагінки приєднався ще тиск західнонімецьких політичних противників проф. Оберлендера, соціалістів, він зрезигнував з посади міністра для справ вигнанців, утікачів і воєнних інвалідів.

* Швернік Николай Михайлович, член президії ЦК КПСС, голова Комітету для партійної контролі при ЦК КПСС, у 1946-53 рр. голова президії Верховного совета ССРСР, нагороджений чотирьома орденами Леніна, золотою медаллю «Серп і молот», званням «Герой соціалістичної праці» та іншими численними відзнаками.

** Цікаво, що в документах з Нюрнберзького процесу, які видав советський уряд, у 3-му томі, стор. 243-245, виразно стверджено: «Відділи Гештапо підготували вже перед здобуттям Львова, на наказ німецького уряду, списки з прізвищами видатних представників інтелігенції, призначених до ліквідації. Зараз після опановання Львова почалися масові арештування і розстріли. Гештапо арештувало (й розстріляло): проф. К. Бартеля, проф. Бой-Желеньського, проф. Ренцого, проф. Серадзкого...» Разом 34 особи. При цьому в документах, як теж у звіті Надзвичайної державної комісії з грудня 1944 р., ні словом не згадано про те, що в розстрілах брали участь вояки батальйону «Нахтігаль» чи Оберлендер. А згадана «Надзвичайна державна комісія для встановлення і вияснення жакіть в районі Львова», створена большевиками 1944 року, дуже реалістично змалювала львівські злочини катебістів, перекидаючи їх на німців:

«Людей знищено різним способом: масовими розстрілами, повішенням групами або поодинці, замороженням (у червні-липні? — ред.) у наповнених водою бочках, спалюванням на кострах і в ямах, зажива похороненням. Німці забивали їх киями і нацьковували на них дресованих вовкодавів, які роздирали їх...»

*** Присуд Найвищого суду ДДР, друкований як додаток до журналу «Neue Justiz», зошит 10, 1960.

**** Заява пресової станиці при Крайовому суді в Бонні з 26 вересня 1960 р.

15. ПРОТОКОЛІ МЕДИЧНОЇ КОМІСІЇ

Auszug aus dem Sektionsprotokoll betreffend Popel Stephan vom 16. 10. 1959

Schädelhöhle.

Bei Eröffnung des Schädeldaches entweicht ein deutlicher bittermandelölartiger Geruch.

Nach Abziehen der harten Hirnhaut erweist sich die knöcherne Schädelbasis mit Sicherheit als unverletzt.

Bauchorgane.

Der Magen enthält ca. 200 ccm einer graugelben, etwas schleimigen Flüssigkeit, die nach Bittermandelöl riecht.

Im mittleren Dünndarm etwas graubrauner Speisebrei, in dem Obstschalen zu erkennen sind (Weintrauben?).

Nachtrag zur äußeren Besichtigung.

Es finden sich im Bereich der Ober- und Unterlippe sowie in der Kinngegend zahlreiche umschriebene punktförmige dunkelblaurote Hautveränderungen. An der Innenseite der rechten Oberlippe findet sich eine umschriebene im Durchmesser etwas 2 mm messende dunkelblaurote Blutung unter die Schleimhaut, in deren Bereiche mit der Lupe deutlich ein schlitzförmiger Defekt erkennbar ist.

Die Leiche wird nun an der Körperoberfläche eingehend besichtigt. Es finden sich an keiner Stelle auch nur geringgradige Oberhautdefekte.

Zusammenfassung der Befunde.

Bittermandelölartiger Geruch des Mageninhaltes, bittermandelölartiger Geruch des Gehirnes. Glattrandiger Schleimhautdefekt an der Innenseite der Oberlippe mit spärlicher geronnener oberflächlicher Blutunterlaufung.

Auffindung von Obstschalenresten im mittleren Dünndarm.

Auszug aus dem Gutachten des ger. med. Instituts der Universität München vom 9. 12. 1959.

Nach dem Ergebnis der chemischen Untersuchung des Mageninhalts der Leiche des Stephan Popel steht zweifelsfrei fest, daß der Tod infolge einer Cyankalvergiftung auf gewaltsame Weise eingetreten ist.

Bei der mikroskopischen Untersuchung der Exzisionsstelle aus der Innenseite der Oberlippe fand sich ein sehr oberflächlicher Weichteildefekt, in dessen Umgebung frische Blutaustritte erkennbar waren. Dieser Befund spricht dafür, daß diese Verletzung erst kurze Zeit vor dem Tode erfolgt sein müßte. Diese Verletzung kann durch einen scharfrandigen Gegenstand hervorgerufen worden sein. Es läßt sich im vorliegenden Falle aber auch nicht ausschließen, daß diese Schleimhautverletzung bei dem Sturz des Popel auf das Gesicht durch ein Aufschlagender Oberlippe zustande gekommen ist.

Auszug aus dem Apotheker-Gutachten vom 14. 12. 1959.

Mit Sicherheit erkennbar waren: Teile von Weintrauben, Tomatenreste sind aller Wahrscheinlichkeit nach aus dem gleichen Zeitpunkt der Nahrungsaufnahme heraus ebenfalls noch erhalten... die Schnittflächen sind noch vorhanden. Dementsprechend also etwa ein herausgeschnittenes Stück und nicht ein abgebissenes Teil einer Tomate.

Die in erheblicher Menge vorhandenen Bestandteile einer dritten Fruchtart konnten annähernd genau bestimmt werden. Deren anatomische Merkmale sprechen sehr für eine Pflaumenart und zwar aller Wahrscheinlichkeit nach für Reineclauden.

Auszug aus dem chemischen Gutachten.

Im Mageninhalt des Popel wurden auf Grund einer Farbreaktion mit Mathämoglobin größere Mengen von Cyanidverbindungen nachgewiesen.

16. АГЕНТ КГБ І ЙОГО ЗВЕРХНИКИ

Костянтин Капустинський, з професії агроном, уродженець Крем'янецької області, розпочав був свою співпрацю з московським МГБ, а пізніше КГБ ще в 1944 році. Бувши членом ОУН полк. А. Мельника, Капустинський у 1943

році пов'язався через свого провідника з відділом УПА командира «Крука», де почав сповняти функції господарського референта. 22 березня 1944 року Капустинського, разом з двома його друзями, захопили большевики в селі Мала Білка й вислали до военкомату в Ланівцях, звідкіля під сильним конвоем перевезли до м. Борисоглебск у Балашівській області до 257-го стрілецького полку. Привезених рекрутів запряжено 1 травня, а за два дні розпочалися допити тих вояків, що походили з західноукраїнських земель. Слідство робили офіцери протирозвідувального відділу «Смерш». Цей відділ створили большевики під час другої світової війни для вишукання ворожих шпигунів («Смерш» — смерть шпигунам), опісля включили його в лави МГБ. Капітан «Смерш»-у Петро Кузнецов, який 10 травня 1944 року допитував Капустинського, зразу заявив, що йому відоме його минуле та праця і участь у відділі УПА. Капустинський не заперечив свого перебування в лавах УПА, сподіваючись, що добровільним признанням до всього виеднає для себе большевицьку ласку.

Несподівано слідчий запропонував Капустинському співпрацю з большевицькою розвідкою, підкреслюючи, що замість відбувати 25 років каторги, краще спокутувати свою «провину перед батьківщиною» на праці в МГБ. Капустинський погодився і підписав зобов'язання співпраці. Наступного дня Капустинського призначено писарем у штабі батальйону з завданням слідкувати за «протисовєтськими елементами» в полку.

У 1945 році полк, у якому служив Капустинський, вислано на західній фронт біля ріки Одри. Після зайняття большевицькими військами Берліну, полк перекинуто до містечка Кальверде для виконання прикордонної охорони. Тут Кузнецов доручив Капустинському працювати серед німецького населення, щоб довідатися, чи большевицькі старшини й вояки нав'язують з цим населенням небажані для Москви контакти.

Наступного року, 26 травня 1946, Капустинського здемобілізовано й він повернувся до Крем'янця та став на працю агронома в районному земельному відділі. Але вже в серпні того ж року до Капустинського зголосився лейтенант МГБ Корнілов і зобов'язав його до дальшої праці для МГБ. Від лютого 1950 р. Капустинського передано в розпорядження київського МГБ під зверхність майора Ковальчука, який постійно перебував у Львові. Наприкінці березня 1951 р. майор МГБ з Києва Вакуленко дав Капустинському доручення переїхати на працю до Берліну. Капустинський виїхав спершу до Москви, а звідтіля 12 травня 1951 року прибув літаком до большевицької бази МГБ Карльсгорст у Східньому Берліні.

Під час дальшого вишколу, в якому агент Капустинський мусів вивчати спосіб життя і побуту німецького оточення, він одержав фальшиві документи на прізвище «фольксдойча» Петра Льоренца і виїхав до Магдебургу, де мав знайомих з часів своєї фронтової служби.

На початку серпня 1951 року Капустинський-Льоренц одержав від МГБ доручення нелегально перейти західнонімецький кордон і побувати в містах: Ганновер, Гамбург і Бремен. Після цієї пробної подорожі, Капустинський одержав наказ від майора військ МГБ Александра Петровича поселитися в Західньому Берліні. Капустинський переїхав до Західнього Берліну в березні 1952 року, а згодом до Герфорду, звідтіля ж до Авґсбургу. Тут він одержав завдання познайомитися з одним діячем УНРади, що був відомий з своєї ненависти до націоналістів і до якого МГБ мало деякі контакти. Це завдання емґебівський агент виконав відносно легко й незабаром здобув собі таке довір'я в згаданого діяча, що одержав від нього уповноваження збирати серед українців гроші на позику для УНРади.

У травні 1952 р. Капустинський повернувся до Карльсгорсту, де одержав дальші доручення в справі своїх зв'язків із авґсбурзьким діячем УНРади.

Повернувшись до Авґсбургу, Капустинський одначе не виправдав надій своїх хлібодавців з МГБ, а тому в березні 1953 року його відкликано з Західньої Німеччини та відіслано до Крем'янця. Щойно через рік, у січні 1954 р., Капустинського знову викликано до Москви й дано наказ поїхати до Нюрнбергу в Західній Німеччині, щоб нав'язати контакт з давнім знайомим, який за даними МГБ працював в американській розвідці. Справою розшуку цієї людини

керував полковник Захаров, який поїхав разом з Капустинським із Москви до Східнього Берліну.

У Нюрнберзі Капустинський довго шукав за своїм знайомим, але протратив лише час і гроші. Невдоволений Захаров відіслав агента до Луцька, де Капустинський влаштувався на працю, сподіваючись, що врешті закінчилися його поїздки закордон. Однак в Москві про нього не забули й у грудні 1955 року Капустинський мусів виїхати до Львова в розпорядження майора КГБ Лозіцького Дмитра Даниловича. Після деякої підготовки Капустинський поїхав до Карльсгорсту й зустрівся з кагебістом О. А. Максименком, який дав йому документи на прізвище Маріян Гуня та гроші. В січні 1956 р. Капустинський одержав наказ від полковника КГБ О. П. Ткаченка виїхати до Мюнхену.

КГБ мав добрі інформації про диверсійну роботу «двійкарів» і хотів з допомогою Капустинського використати декого з них для своїх плянів. Капустинський мав завдання пов'язатися з названою йому особою, передати їй «привіт з Краю» і повернутися знову до Карльсгорсту. Виконавши це завдання, польовий агент приїхав 15 січня 1956 з Мюнхену до Східнього Берліну й склав звіт Ткаченкові в присутності полк. Антона Червоного з Києва. Після того вирішено, що Капустинський поїде до Львова, щоб основніше підготуватися до наміченого для нього завдання в Мюнхені.

У лютому 1956 року Капустинський виїхав зі Львова до Східнього Берліну, а в березні прибув до Мюнхену, щоб продовжати свою агентурну діяльність. Однак на його слід попала американська поліція з СІС і після 9-місячного слідства передала Капустинського німецькій поліції. Згодом суд у Мюнхені засудив його на 15 місяців тюрми за шпигунство на користь СРСР. Після виходу з тюрми Капустинський боявся повернутися до своїх хлібодавців, а тому попросив німецьку владу про політичний азиль. Впродовж деякого часу він жив у перехідному таборі Валька в Нюрнберзі, згодом переїхав до м. Есслінген, відтак до Штуттгарту, де влаштувався на працю, сподіваючись, що його, як виявленого агента, КГБ уже не потребуватиме.

Однак, 20 жовтня 1959 року, коли Капустинський повертався з праці додому, на автобусній зупинці до нього підійшов якийсь незнайомий і повідомив його, що з ним хоче бачитися давній знайомий з Києва. Капустинський повинен був зголоситися в готелі «Ганза», де мешкали тоді члени хору Віршовки з Києва. 24 жовтня Капустинський зголосився в керівника ансамблю, назвав своє прізвище й заявив, що хтось із членів ансамблю хоче з ним бачитися. Керівник ансамблю попросив Капустинського зайти наступного дня о 11-тій годині.

Коли Капустинський зайшов до готелю «Ганза» наступного дня, зустрів керівника ансамблю в товаристві свого колишнього шефа з КГБ з Києва, Львова і Карльсгорсту полковника Антона Федоровича Червоного. Червоний привітався з Капустинським, як з добре знайомим, та домовився з ним на зустріч для обговорення справ у готелі «Ганза» о год. 0,30 після півночі.

Під час нічної зустрічі Червоний зразу сказав до Капустинського: «Ви певно думали, що ми не маємо сили й можливості провести на Заході якесь діло? А бачите, як наші товариші змахнули Бандеру... Чиста робота так, що комар носа не підточить!»

— Це правда, що робота чиста, — притакнув Капустинський, — але всі знають, що це зробив КГБ, хоч довести цього не можуть.

Червоний ехидно посміхнувся і сказав: «Ви мусите поїхати до Мюнхену та прослідкувати, що про цю справу говорять бандерівці».

Коли ж Капустинський виявив страх і неохоту їхати до Мюнхену, бо, мовляв, може вже звідтіля не повернутися, кагебіст Червоний заспокоїв його словами: «Це правда, але ви їх не дуже бійтеся. Кашуба й Мудрик стоять у нас на черзі за Степаном. Однак нам треба знати, що вони думають про справу вбивства, а змахнути їх завжди є час».

Розмова Капустинського з Червоним тривала до 5-ої години ранку й кагебівський агент мусів оповісти своєму шефові про справу його арештування американською поліцією, слідство та перебування в тюрмі. Згодом Червоний

заявив, що для дальшої співпраці з КГБ він пов'яже Капустинського з їхнім уповноваженим на Західню Німеччину в Бонні.

Після того 30 грудня 1959 року до помешкання Капустинського в Штутт-гарті зайшов московський аташе Н. Є. Левінов і наказав йому виконати в Нюрнберзі одно категоричне доручення. При цьому він домовився з Капустинським про дальші зустрічі. 22 квітня 1960 Левінов удруге відвідав Капустинського в його помешканні і запропонував йому прибути 26 квітня до Боля біля Бонну. Капустинський повинен був полетіти з Кельну до Берліну, де при головному вході на летовище Темпельгоф чекатиме на нього хтось із знайомих з Карльсгорсту. З тією людиною Капустинський обговорить всі справи, зв'язані з дальшою його співпрацею з КГБ у Західній Німеччині.

Але, мабуть, прочуваючи, що дальша «співпраця» з КГБ закінчиться для нього погано, Капустинський зважився зірвати з своїми хлібодавцями. Він зголосився до німецької поліції і виявив усі свої таємниці. Довідавшись про це, Н. Є. Левінов негайно покинув свою посаду при московському посольстві в Бонні й утік до Східнього Берліну. Знаючи большевицькі методи, можна сподіватися, що «мистецький керівник» ансамблю Вірьовки «Петренко» — полковник КГБ Антон Федорович Червоний, який зрадив перед Капустинським таємницю московських скритовбивців — замордування Степана Бандери, був своїми панами з КГБ відповідно покараний.

17. ВІДПОВІДЬ БАВАРСЬКОГО ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРА Д-РА ГАНСА ЕГАРДА

Баварський прем'єр-міністр д-р Ганс Егард скерував свою відповідь на запит посла Герберта Прохазки до президента баварського парламенту, видимо вважаючи, що ця справа має бути доведена до відома всіх членів парламенту. Нижче повний текст тієї відповіді:

«Вельмишановний Пане Президенте Ляндтагу!

Баварський уряд зайняв таке становище до запиту п. посла Прохазки:

Уряд вже давно уважно стежить за діяльністю агентів советської державної служби безпеки, які не зупиняються перед жодним злочином, і поборює цю діяльність всіма засобами, що стоять до послуг держави, в якій панує право. Заходи для запобігання таким злочинам стало підсилюються. Зі зрозумілих причин уряд не може розповісти подробиць про це.

Німецький протест, який вимагав би покарання організаторів злочинів супроти Степана Бандери і д-ра Ребета, ми вважаємо потрібним. Питання про те, коли і в якій формі має бути зроблений такий протест, належить до компетенції федерального уряду. Баварський уряд вірить, що федеральний уряд (у Бонні — ред.) вживе заходів, які відповідатимуть тим злочинам і зовнішньополітичній ситуації.

Міністерство Закордонних Справ поінформовано про це становище уряду. З глибокою пошаною до Вас

д-р Ганс Егард
Баварський прем'єр-міністр.»

18. ПРОТЕСТАЦІЙНІ РЕЗОЛЮЦІЇ З'ЇЗДУ ОБ'ЄДНАННЯ БУВШИХ ВОЯКІВ УКРАЇНЦІВ У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Ми, бувші українські вояки, учасники цьогорічного З'їзду,* довідавшись про ув'язнення в Німеччині Богдана Сташинського, агента КГБ, убивці Провідника ОУН сл. пам. Степана Бандери і бл. пам. д-ра Льва Ребета, разом з українським громадянством, присутнім на З'їзді, заявляємо:

1. В боротьбі проти змагань українського народу Москва, протягом її історії, вживала і вживає найжорстокіших і найпідліших методів для збереження своїх панівних та імперіялістичних позицій.

* Присутніх на з'їзді було 1500 осіб.

2. Якраз у повищому пляні було ліквідовано багато відомих керівників українського народу, а останньо Провідника Українського Визвольного Руху сл. пам. Степана Бандеру, вживаючи для цього ганебного засобу, нечуваного в культурному світі.

3. Організатором убивства був Александр Шелепін, голова Комітету Державної Безпеки при Раді міністрів СРСР, що підлягає голові Ради міністрів Никиті Хрущову. Тому за цей ганебний злочин відповідає московський уряд і ЦК КПСС і вони повинні бути засуджені Трибуналом вільного світу та загальною публічною опінією.

4. Виконавець цього злочину, агент КГБ Богдан Сташинський мусить стати перед кримінальним судом і відповісти за морди, які були скеровані не лише супроти українських політичних діячів, але в головному проти цілого українського народу.

5. Доконання цих злочинів та нагородження вбивці орденом Червоного прапора доводить нам ще раз, що московською імперією керують кримінальні злочинці і цей факт мусить бути пересторогою для вільного світу.

6. Тому, що повищі злочини сталися на території Західньої Німецької Федеральної Республіки, вимагаємо від її уряду застосування відповідних дипломатичних санкцій супроти Москви та гарантування політичним еміграційним керівним діячам особистої безпеки на майбутнє.

7. Останнє розкриття вбивника консолідує нас усіх у прагненні — за вбивства московськими опричниками Симона Петлюри, Євгена Коновальця, Романа Шухевича і Степана Бандери посилити нашу діяльність і готуватись до чину, щоб здвинути на їх славу пам'ятник тривкий, величний пам'ятник — Самостійну Соборну Українську Державу.

Брадфорд, 18 листопада 1961 року.

Учасники З'їзду ОБВУ у Великобританії

19. ГАСЛА НА ТРАНСПАРЕНТАХ ПІД ЧАС ДЕМОНСТРАЦІЇ В ЛОНДОНІ 25 І 26 ЛИСТОПАДА 1961 РОКУ

1. Khrushchev murderer! 2. Russia give up your colonies! 3. The blood of Ukrainian Leaders is on Khrushchev's hands! 4. Ukraine's fight for freedom will go on! 5. Down with Russian murderers! 6. Khrushchev the poison killer! 7. Ukraine mourns the murder of Bandera! 8. We accuse Khrushchev of Bandera's murder! 9. Russian murders will not stop Ukraine's fight for freedom! 10. Condemn Moscow gangsters! 11. Today Khrushchev kills Ukrainians, tomorrow it may be YOU! 12. World peace is in danger as long as the Kremlin is inhabited by killers! 13. Your childrens future is threatened by oppressors of Ukraine! 14. Ukraine demans independence from Russia! 15. Ukraine wants to get rid of Russian murderers! 16. Khrushchev was Stalin's hand in Ukraine! 17. The murderer of Bandera confessed to receiving order from Russian Government! 18. Bandera died for Ukraine's freedom! 19. Russian Government is a gagng of killers! 20. Stalin you have a nice pupil in Khrushchev! 21. Khrushchev and Shelepin — murderers of Bandera! 22. Khrushchev the hangman of Ukraine! 23. Killer gets Order of Red Banner for the murder of Bandera! 24. BEWARE! Khrushchev is out to bury you! 25. Freedom for Ukraine! 26. Communism goes with murder! 27. Communism is another form of Russian imperialism! 28. Help us!

20. СПИСОК МІСЦЕВОСТЕЙ, В ЯКИХ ВІДБУЛИСЯ ПРОТЕСТАЦІЙНІ АКЦІЇ

*проти московсько-більшевицьких організаторів
замордування Степана Бандери*

Неділя, 18. 11. 1961:

Bradford W. R. (York's), Gr. Brit.

Неділя, 19. 11. 1961:

Edmonton (Alta), Kanada.

Derby (Derby's), Gr. Brit.

München (Bayern), BRD.

Port Arthur (Ont.), Kanada.

Port William (Ont.), Kanada.

- Rotterdam, Holland.
- Вівторок, 21. 11. 1961:*
Düsseldorf-Wersten (Nordrh.-Westf.), BRD.
Düsseldorf-Lohausen (Nordrh.-Westf.) BRD.
Wawa (Ont.), Kanada.
- Четвер, 23. 11. 1961:*
Sault Ste. Marie (Ont.), Kanada.
- Субота, 25. 11. 1961:*
Hohne, BRD.
Coventry (Warwik's), Gr. Brit.
London*, Gr. Brit.
Oldham (Lanc's), Gr. Brit.
Ottawa (Ont.), Kanada.
Scunthorpe (Linc's), Gr. Brit.
Waltham Cross (Essex), Gr. Brit.
- Неділя, 26. 11. 1961:*
Bedford (Bed's), Gr. Brit.
Bury (Lanc's), Gr. Brit.
Birmingham (Warwick), Gr. Brit.
Bolton (Lanc's), Gr. Brit.
Carlisle (Cumberl), Gr. Brit.
Gloucester (Gloucest.), Gr. Brit.
Glossop (Derby), Gr. Brit.
Halifax (W. R. York's), Gr. Brit.
Hannover (Niedersachsen), BRD.
Huddersfield (York's), Gr. Brit.
Ipswich (Suffolk), Gr. Brit.
Keighley (York's), Gr. Brit.
Leeds (W. R. York's), Gr. Brit.
Leigh (Lanc's), Gr. Brit.
London**, Gr. Brit.
Mansfield (Nott's), Gr. Brit.
Middleton (Lanc's), Gr. Brit.
Montreal (Quebec), Kanada.
Morage, Belgien.
Münster (Nordrh. Westf.), BRD.
Nottingham (Nott's), Gr. Brit.
Osnabrück (Niedersachsen), BRD.
Ottawa (Ont.), Kanada.
Preston (Lanc's), Gr. Brit.
Rochdale (Lanc's), Gr. Brit.
Rushden (Northant's), Gr. Brit.
Slough (Bruck's), Gr. Brit.
Stuttgart (Bad.-Wüttbg.), BRD.
Sudbury (Ont.), Kanada.
Wellingborough (Northant's), Gr. Brit.
Wolverhampton (Staff's), Gr. Brit.
- Вівторок, 28. 11. 1961:*
Leicester (Leicest.), Gr. Brit.
- Середа, 29. 11. 1961:*
Kapuskasing (Ont.), Kanada.
- Субота, 2. 12. 1961:*
Ashton under Lyne (Lanc's), Gr. Brit.
Bielefeld (Nordrh.-Westf.), BRD.
Bradford (Ont.), Kanada.
- Calgary (Alta), Kanada.
Detroit (Mich.), USA.
Glasgow (Lanark), Gr. Brit.
New-York* (N. Y.), USA.
Oakville (Ont.), Kanada.
Timmins (Ont.), Kanada.
- Неділя, 3. 12. 1961:*
Charleroi, Belgien.
Dundee (Angus), Gr. Brit.
Edinburgh (Scotl.), Gr. Brit.
Galashiels (Selkirk), Gr. Brit.
Hanley, Stoke-on-Trent (Staff's), Gr. Brit.
Ingolstadt (Bayern), BRD.
Kirkland Lake (Ont.), Kanada.
Kitchener (Ont.), Kanada.
La Louviere, Belgien.
Landshut (Bayern), BRD.
Liège, Belgien.
Lincoln (Linc's), Gr. Brit.
Luton (Bed's), Gr. Brit.
Manchester (Lanc's), Gr. Brit.
Nürnberg (Bay.), BRD.
Regensburg (Bay.), BRD.
Regina (Sask.), Kanada.
Rouyn-Noranda (Quebec), Kanada.
Socheaux (Doubs), France.
Stockport (Cheshire), Gr. Brit.
Swindon (Wilt.), Gr. Brit.
Todmorden (Lanc's), Gr. Brit.
Toronto (Ont.), Kanada.
Völkermark (Kärnten), Österreich.
- Вівторок, 5. 12. 1961:*
Guelph* (Ont.), Kanada.
- Четвер, 7. 12. 1961:*
Val d'Or (Quebec), Kanada.
- П'ятниця, 8. 12. 1961:*
Washington and Newhaven (Sussex), Gr. Brit.
- Субота, 9. 12. 1961:*
Washington* (D. C.), USA.
- Неділя, 10. 12. 1961:*
Brantford (Ont.), Kanada.
Doncaster (York's), Gr. Brit.
Rugby (Warwick's), Gr. Brit.
Saskatoon (Sask.), Kanada.
Welland (Ont.), Kanada.
Winnipeg (Man.), Kanada.
- Четвер, 14. 12. 1961:*
Kingston (Ont.), Kanada.
- П'ятниця, 15. 12. 1961:*
Moose Jaw (Sask.), Kanada.
- Субота, 16. 12. 1961:*
Sheffield (W. R. York's), Gr. Brit.
- Неділя, 17. 12. 1961:*
Blackburn (Lanc's), Gr. Brit.
Delhi (Ont.), Kanada.

* Місцевості, в яких відбулися демонстрації.

- Edmonton** (Alta), Kanada.
 Guelph** Ont.), Kanada.
 Hamilton (Ont.), Kanada.
 New Toronto (Ont.), Kanada.
 Oshawa (Ont.), Kanada.
 Paderborn (Westf.), BRD.
 Portage la Prairie (Man.), Kanada.
 Sudbury** (Ont.), Kanada.
 Vancouver (B. C.), Kanada.
 Waterford (Ont.), Kanada.
 Windsor (Ont.), Kanada.
- П'ятниця*, 22. 12. 1961:
 Ottawa** (Ont.), Kanada.
- Неділя*, 24. 12. 1961:
 Fricourt (Somme), France.
- Неділя*, 31. 12. 1961:
 Chicago (Ill.), USA.
- Неділя*, 14. 1. 1962:
 San Francisco-Solano, Argentina.
- Неділя*, 21. 1. 1962:
 Sydney (Stratfield), Australia.
- Неділя*, 4. 2. 1962:
 Jersey City (N. Y.), USA.
 Lyon (Rhône), France.
 Curitiba (Parana), Brasilia.
- Неділя*, 11. 2. 1962:
 Melbourne, Australia.
- Неділя*, 25. 2. 1962:
 Le Cateau (Nord), France.
- Неділя*, 4. 3. 1962:
 Binghamton (N. Y.), USA.
 Camberra (ACT), Australia.
- Неділя*, 18. 3. 1962:
 Bury** (Lanc's), Gr. Brit.
 Roubaix (Nord), France.
- Неділя*, 15. 4. 1962:
 Carteret (N. Y.), USA.
 New Bronswick (N. J.), USA.
 Passaic (N. J.), USA.
 Perth Amboy (N. J.), USA.
- Неділя*, 13. 5. 1962:
 Baltimore (Md), USA.
- Неділя*, 24. 6. 1962:
 Cleveland (Ohio), USA.
- Неділя*, 15. 7. 1962:
 Merlebach (Moselle), France.
 Farebersviller (Moselle), France.
- П'ятниця*, 27. 7. 1962:
 Buenos Aires, Argentina.

21. ЗАЯВИ СОЛІДАРНОСТІ ПРЕДСТАВНИКІВ ЗАПРИЯЗНЕНИХ З УКРАЇНОЮ НАРОДІВ

Редакція офіціозу Проводу ЗЧ ОУН «Шляху Перемоги» одержала була наприкінці 1961 року, після того, як виявлено вбивника сл. пам. Степана Бандери, ряд листів від представників заприязнених з Україною народів, які стоять на спільному з нами визвольно-революційному фронті протимосковської боротьби. В тих листах наші іншонаціональні друзі виявили своє обурення у зв'язку з московськими методами політичних скритовбивств та підкреслили свою солідарність з визвольною боротьбою українського народу.

Ось їхні заяви в абетковому порядку за національністю авторів:

«Вістка про те, що фізичний вбивця великого сина українського народу, Степана Бандери, зголосився до німецьких урядових чинників, спонукує нас ще раз заявити свою солідарність з українським народом, який бореться за свою свободу, та висловити наш подив з приводу хоробрости поляглого українського борця за волю і рівночасно наше обурення проти російсько-більшевицького народу.

«Ми ніколи не сумнівалися, що справжні вбивці Бандери сидять у Кремлі. Одначе, тепер доведено, що ці вбивці називаються: Нікіта Хрущов і Александр Шелепін, і що Сташинський був лише їхнім нікчемним знаряддям. Диявольське обличчя тих убивць виявляється ще і в тому, що вони замірялись на життя згаданого свого знаряддя і Сташинський зміг врятуватися від їхніх душолюбних лабет тільки втечею на Захід, де його жде заслужена кара.

«Сталін уже давно помер, але його дух ще й сьогодні живе в терористичному режимі його випробованих учнів і послідовників, які займаються своїм політичним бандитизмом не лише в Советському Союзі, а всюди у вільному світі.

«Апелюємо до всіх свободолюбних людей у всьому цивілізованому світі — якнайгостріше засудити теж методи сьогоднішніх можновладців Кремля. Апелюємо до всіх державних мужів світу пізнати врешті большевицьку небезпе-

** Місцевості, в яких протестаційні акції відбулися другий раз.

ку і вжити відповідних заходів проти комуністичного терору. Убивці з Кремля не сміють бути більше допущені до міжнародних зборів, де панує дух гуманності, свободи і людської гідності. Бо своїми кривавими злочинами вони вже давно себе виключили з товариства цивілізованих людей.

«Степана Бандеру замордовано, але його вбивці знають, що кожний новонароджений українець є антикомуністом. Лише нечисленні одиниці подаються перед червоним терором чи продають свою совість за гроші і привілеї. Боротьба проти большевицької тиранії триватиме так довго, поки не буде зламане большевицьке терористичне панування. У цій боротьбі ми, болгари, солідаризуємося з хоробрим українським народом і будемо боротися плече об плече, поки наші народи не будуть звільнені з-під комуністичного ярма.

З дружнім привітом

д-р Олександр Любенофф,
генеральний секретар Болгарського Національного Фронту.»

«Я прочитав про нікчемний, ганебний злочин проти Степана Бандери. Він — Степан Бандера — ще в хвилину своєї смерті боровся за свій народ, а тим самим за нас усіх. Його смерть ще раз виявила народам світу всю жорстокість і мерзенність російсько-большевицького імперіялізму. Вірю, що ви в новому році не зійдете зі шляху, який веде вас і нас усіх до спільної мети, і залишаюся з сердечним привітом

Енс Нільсен, голландський журналіст.»

«Тому, що недавно понад усякий сумнів стверджено, що українського національного героя Бандеру вбили комуністи, я хотів би від імени Мадярського Визвольного Руху ще раз висловити наше найглибше обурення і презирство до вбивців. Сподіваємося, що вільний світ не лише морально засудить ті большевицькі методи, але й знайде відповідні засоби проти вбивників і їхніх наказодавців. Вбивства національних провідників є знаками моральної слабости й підлости противника. Ці атентати зміцнять нашу спільну визвольну боротьбу.

Генерал Фаркаш Ференц де Кісбарнак.»

«Москва винищує своїх противників, які живуть у західних країнах, так само легко, як на своїй території. Цих противників вишукується, переслідуються і «ліквідується» з допомогою вишколених убивців найрафінованішими методами. Здається, немов би поміж Москвою, Бонном, Мюнхеном та іншими містами немає жадних кордонів. Найманці Хрущова і йому підлеглого Шелепіна без перешкод гуляють серед нас, маючи до того охорону своїх авторитетних шефів, що їх найняли. Доказом цього є зізнання вбивника Степана Бандери і Льва Ребета, які він склав перед німецькими урядовими чинниками.

«Ідеться не про звичайний політичний морд, вчинений фанатиком, ані про «боротьбу поміж організаціями емігрантів», як про це залюбки пише деяка мюнхенська преса, а йдеться про наперед продумані й заплановані в централі комунізму вбивства, виконані холоднокрівно спеціалістами від убивств. У зв'язку з такими методами, румуни, які втекли перед тиранією до Західньої Німеччини, теж не почувають себе безпечно, бо їм загрожує комуністичний терор.

«Степан Бандера згинув у боротьбі проти комунізму, що загрожує кожному з нас. Усіх нас, що боремося за визволення наших народів, зобов'язує жертва Бандери. Ми свідомі того, що наш порятунок можливий тільки через нашу єдність у спільному протибольшевицькому фронті. Одначе, ця єдність не може обмежуватися лише лавами тих борців, що походять з уярмлених країн. Вона повинна охопити весь західній світ. У зв'язку з цим ми звертаємо наш протест до всіх народів вільного світу. Домагаємося від них приєднатися до нашого протесту, засудити вбивства, виконувані з наказів Москви, і виключити московську кліку вбивць з усіх міжнародних організацій, що їх ця кліка використовує для поширення своєї потуги.

«Кожне залицяння до комунізму підсилює убивницькі пляни комуністів. Ті, хто сьогодні вислуговуються комунізму, повинні знати, що на випадок

російської перемоги їх зустріне така сама доля, як тепер поневолених, з тією лише різницею, що вони погинуть безчесно, з ганьбою братання з чортом.

«Ті в Москві і їхні „слуги” на Заході повинні знати, що смерть Бандери й інших, які згинули подібною смертю, не лякає нас, бо ми вирішили перемогти. Ми вестимемо нашу боротьбу з таким самим завзяттям, як досі, аж до того часу, доки не будуть знищені безбожницькі сили. Наша сила є не в атомових бомбах, ані в кількості ракет, а в „нашому власному попелі”, в нашій велетенській готовості до жертв, як сказав румунський герой Йон Мота. Наш попіл є найсильнішим вибуховим матеріалом, сильнішим за ракети Москви.

«Вбивці Хрущова і його ракети можуть знищити нас фізично, але цим вбивцям треба знати, що любови до науки Христа та до ідеї свободи вони не зможуть вбити. Одного дня реакція уярмлених народів буде така жахлива, що вона змете, немов дімок з карт, увесь апарат, на якому Москва розбудувала свою силу.

Базіль Майлят, Румунський Визвольний Фронт.»

«Керівництво і членство Словацького Визвольного Комітету, а теж усе словацьке громадянство у вільному світі, з найбільшим хвилюванням прийняло до відома вістку про те, що розкрито скритовбивство, вчинене на Провідникові Організації Українських Націоналістів, Степанові Бандері. Хоч із самого початку ми не мали жадного сумніву в тому, що цього видатного українського патріота і борця за волю замордовано підступно з наказу московської урядової кліки, все таки зізнання вбивці нас глибоко обурили.

«Російсько-більшевицька урядова кліка в Москві знову розкрита перед цілим світом, як брудна банда убивць! Хрущов і його спільники не зможуть заперечити своєї моральної і карної відповідальності за замордування Степана Бандери, про якого ми згадуємо не лише як про великого провідника української визвольної боротьби, але якого шанобливо і вдячно затримуємо в нашій пам'яті, як справжнього приятеля і вірного нашого союзника в боротьбі проти спільного ворога. Хрущов і його товариші дали наказ замордувати Степана Бандеру й опісля нагородили та відзначили вбивника, свого агента, який виконав мерзотний злочин.

«Словацьке суспільство є також обурене з того приводу, що уряди у вільному світі, після численних убивств та інших злочинів російсько-більшевицького уряду, ще досі не зірвали з ним дипломатичних взаємин і ще досі безчинно терплять brutальне поневолення і безоглядне визискування неросійських народів і країн у советсько-російській імперії, в тому також Словаччини.

«Словацький Визвольний Комітет, як вірний речник руху спротиву уярмленого словацького народу проти російського поневолення, проти безбожницької комуністичної диктатури та проти протиприродної чесько-словацької державної структури, повторно заявляє — в душі традиційної приязні поміж українською і словацькою націями, головно в душі спільної боротьби Української Повстанської Армії і словацьких борців за волю проти російсько-більшевицької тиранії — свою повну солідарність з героїчним визвольним змаганням українського народу за свободу й незалежність Української Держави.

«Хай славна пам'ять про Степана Бандеру заохочує український народ і всі уярмлені народи советсько-російської імперії до ще більших жертв у їхній боротьбі за національне визволення і державну незалежність!

«За Словацький Визвольний Комітет

д-р Чтібор Покорни, віцепрезидент Виконної Ради.»

«Дорогі наші українські Друзі! Розкриття вбивці Степана Бандери дуже глибоко схвилювало всіх патріотичних хорватів, а головно хорватських борців за волю, що живуть у вільному світі.

«Степан Бандера був героїчним прапороносцем боротьби проти московського імперіялізму, тому «товариш» Хрущов вирішив ліквідувати його. Він поділився пляном убивства з Шелепіном, а цей дав наказ виконати його вбивці Сташинському.

«Від імени хорватської делегації до АБН ми засуджуємо це жахливе вбивство, а теж трьох вбивців: Хрущова, Шелепіна і Сташинського. Вимагаємо, щоб убивцю Сташинського поставлено перед міжнародній трибунал, як теж і його наказодавців Шелепіна і Хрущова. На випадок, якщо ці два останні не появляться, треба їх засудити позаочно. А якщо цих убивців не поставиться перед міжнародній суд, то їх повинна судити українська організація власним судом та оголосити присуд перед усім вільним світом.

«Ми, хорвати, маємо таку саму долю, як українці, Югославія є маленьким «советським союзом» і служницею Москви. У 1957 р. београдські великосербські імперіялісти виконали атентат на голову хорватської держави д-ра Анте Павеліча, який в наслідок поранення помер два роки пізніше. Цікавим є те, що перед його смертю, себто у 1959 р., виконано на нього другий атентат, кілька місяців перед смертю Бандери. Це є доказ співпраці великоросійського і великосербського імперіялізмів.

«Апелюємо до всіх великопотуг вільного світу засудити божевільну вбивницьку діяльність московських і београдських імперіялістів і покарати злочинців!

«Смерть Степана Бандери ще більш зміцнила лави АБН. Наше життя у вільному світі є в небезпеці і ми мусимо вжити відповідних заходів, щоб боронити себе і право наших батьківщин. Єдність усіх поневолених народів є нерозривна. Кожний хорват буде боротися за Україну, як кожний українець боротиметься за Хорватію.

«Геть з фашистським червоним імперіялізмом Росії і Югославії!
Хай живуть Україна і Хорватія!

Д-р Андрія Іліч, президент Центрального Комітету Хорватських Об'єднань в Європі; Міле Рукавіна, секретар Центрального Комітету Хорватських Об'єднань в Європі».

«Я хотів би від свого власного імени і від імени своїх співробітників висловити обурення у зв'язку з скритовбивством великого українського борця за волю, Степана Бандери. Зізнання вбивника Сташинського, який з доручення Хрущова замордував українців Льва Ребета і Степана Бандеру, виявляють перед усім світом, що методи комуністів залишилися такими самими навіть після т. зв. відсталізації, і правдоподібно ці зізнання відкриють очі світовому суспільству. Вільний світ ще досі замало знає про мету й методи злочинних комуністів і протиставиться їм недостатніми засобами.

«Степан Бандера залишиться найбільшим українським мучеником і ми переконані, що тепер його земляки ще з більшою відданістю працюватимуть і боротимуться за волю свого народу та всіх інших уярмлених народів.

«З найкращими побажаннями для вас у вашій визвольній праці

Мільош Свобода, редактор і видавець часопису в Мюнхені «Ческе лісти».

22. ПОЖЕРТВИ І ВИТРАТИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПРОЦЕСОМ У КАРЛЬСРУГЕ

У лютому 1963 року Фінансова Референтура Проводу ЗЧ ОУН опублікувала в «Шляху Перемоги» (ч. 9 (472) з 3. 3. 1963) звіт про стан надходжень пожертв та витрати, зроблені у зв'язку з процесом проти Сташинського в Карльсруге. Широке коло українського громадянства на чужині склали протягом недовгого часу значну суму грошей в різній валюті, що дало у перерахуванні на німецькі гроші 197.997. 62 нім. марки.*

Складені пожертви дали змогу своєчасно видати і поширити інформативні матеріали чотирма світовими мовами про Україну і її визвольну боротьбу та належно підготували нашу участь у судовій розправі.

* У звіті Фін. Реф. не подано суми пожертв з Австралії, бо в той час ще не було списків. Щойно пізніше прислані дані про вислід збірки виявили суму 941:9:0 австр. фунтів, або приблизно 8.350 нім. марок. Заподана у звіті сума 3:6:0 австр. фунт. — це індивідуальні пожертви, надіслані окремими людьми.

Зіставлення пожертв за країнами

США (до 11. 12. 1962 р.)	дол. ам.	18.815,18	нм	74.941,37
Канада до (21. 11. 1962 р.)	дол. кан.	16.653,06	„	61.731,60
Англія (до 30. 11. 1962 р.)	ф. шт.	4.321:8:6	„	48.339,95
Франція (до 31. 12. 1962 р.)	н. фр.	2.493,90	„	1.995,—
Німеччина (до 31. 12. 1962 р.)	нм.	1.233,30	„	1.233,30
Бельгія (до 31. 12. 1962 р.)	б. фр.	9.980,—	„	802,—
Австрія (до 31. 12. 1962 р.)	ав. шіл.	3.390,—	„	537,—
Бразилія	круз.	10.000,—	„	37,—
Швеція	шв. к.	40,—	„	30,40
Австралія	австрал. ф.	3:6:0	„	28,60
разом:				189.676,22

Видання зв'язані з процесом

Для інформації чужинецького світу про рафіновані методи московських скритовбивств і про безприкладну в історії народів колоніальну експлуатацію та фізичне винищення українського народу Провід ЗЧ ОУН видав чужомовні й українські публікації. Більшу частину цих публікацій розіслано даром до і під час процесу в усі країни вільного світу на різні адреси наукових, політичних і громадських установ, церковним і судовим властям, редакціям всіх більших газет і журналів та визначним особистостям. Нижче подаємо список тих видань:

Німецькою мовою:

1. Russischer Kolonialismus in der Ukraine, 448 стор., формат 17 × 24 см, 85 ілюстрацій, одна кольорова мапа ССРСР. Наклад 3000 прим., з того 1000 прим. у твердій оправі і 2000 прим. з картоновими обкладинками;

2. Petlura-Konowalez-Bandera von Moskau ermordet, 80 стор., формат 17 × 24 см, 13 ілюстрацій. Наклад 3000 прим. з картоновими обкладинками;

3. Sowjetrussische Okkupation der Ukraine — Bericht der Kersten-Kommission. Звіт Комісії Керстена, 64 стор., формат 17 × 24 см, картонова оправка, наклад 1500 прим.;

4. Bildarchiv über die Ukraine — 28 стор., ілюстрації з історії України, формат 17 × 24, картонова оправка. Наклад 100 прим.

5. «Ukrainische Korrespondenz» — німецькою мовою, на цикльостилі, 8 випусків, разом 64 стор.

Англійською мовою:

1. Murdered by Moscow — Petlura, Konovalets, Bandera — стор. 76, формат 17 × 23 см, 13 ілюстрацій, наклад 5000 прим. в картоновій обкладинці;

2. Khruchchov's Crimes in Ukraine — 94 стор., формат 17 × 23 см, 6 ілюстрацій, наклад 3000 прим., картонова обкладинка;

3. The Shame of The Twentieth Century — стор. 80, формат 17 × 23 см, наклад 2000 прим., картонова обкладинка;

4. Concentration Camps in the USSR — стор. 108, формат 17 × 23 см, наклад 3000 прим., картонова обкладинка;

5. ABN-Correspondence, No. 6 — Nov.-Dec. 1962 — стор. 64, формат 17 × 24 см, наклад 5000 прим., картонова оправка;

6. Ukrainian Correspondence — англійською мовою на цикльостилі, 4 випуски, разом 30 стор.

Французькою мовою:

1. Assassinés par Moscou — Petlura-Konovaletz-Bandera — стор. 78, формат 17 × 24 см, 13 ілюстрацій, наклад 3000 прим.

2. Les problèmes actuels de l'Est Europeen — на цикльостилі, один випуск.

Еспанською мовою:

Petlura-Konovalets-Bandera — asesinados por Moscu — стор. 80, формат 17 × 24 см, 13 ілюстрацій, наклад 3000 прим.

1. «Шлях Перемоги» — надзв. числа: 451, 452 і 453.
2. «Українська Кореспонденція», на цикльостилі, 7 випусків, разом 36 стор.

Загальні кошти видань

1. Папір, друки і оправа		73.253,31	нм
2. Редакція, переклади і коректа		12.135,92	„
3. Адміністрація і банкові оплати		6.206,54	„
4. Кліші до видань		2.817,45	„
а) Три числа «Шляху Перемоги»	4.752,53	нм	
б) Українська Кореспонденція (укр., англ. і нім. мовами)	2.294,73	„	
в) АБН-Кореспонденц число 6	4.414,60	„	
г) Ест Европеен (фр.)	180,42	„	11.642,28
6. Експедиція видань		5.972,66	„
7. Оголошення видань у пресі		1.272,17	„
	разом:	113.300,33	нм

Кошти розправи в Карльсруге

У підготовці до процесу Провід ЗЧ ОУН постановив доручити оборону української національної справи на процесі трьом адвокатам: одному з Німеччини і двом з США. Крім того, вирішено поставити під час розправи в Карльсруге чотири редакції і технічну службу для щоденної інформації української спільноти і світової преси. Таким чином склад нашої групи на процесі нараховував 39 осіб, в тому 9 співробітників неукраїнської національності.

Видатки на процес

1. Правні заступники:			
Ч. Керстен, адвокат з США		12.751,10	нм
Проф. д-р Я. Падох, США		6.050,—	„
Д-р Г. Нойвірт, Німеччина		6.780,—	„
2. Німецькі стенографістки (чотири)		2.760,—	„
3. Три кореспонденти — з США, Англії і Німеччини		1.700,—	„
4. 30 осіб — керівного, редакційного, адміністративного й технічного складу з рамени ЗЧ ОУН:			
— нічліги		3.494,07	„
— прохарчування		4.057,74	„
— кошти доїзду		3.409,94	„
5. Пресконференції та інформативний матеріял (знімки, газетні вирізки та ін.)		4.722,74	„
6. Редакційні приміщення в Карльсруге, адміністративні видатки і переклади судових матеріялів		1.488,38	„
7. Телефони, телеграми і порто		415,63	„
	разом:	47.629,60	нм

Фінансове зіставлення

	Прибутки	Витрати
Загальна сума пожертв	189.676,22 нм	нм
Прибутки за видання	9.667,08 нм	нм
Кошти видань		113.300,33 нм
Кошти процесу		47.629,60 нм
	199.343,30 нм	160.929,93 нм
Сальдо на день 31. 1. 1963 р.		38.413,37 нм
разом:	199.343,30 нм	199.343,30 нм

Додаткові пояснення

Англійською мовою появилися перед процесом чотири вищеназвані видання (від чч.: 1-4), крім того, ще друкується одна книга під назвою «Московський колоніалізм в Україні». Вона матиме біля 500 стор. друку, формат 17 × 23 см, наклад 3000 прим., оправа тверда з кольоровою обгорткою, 85 ілюстрацій. На рахунок цієї книжки вплачено досі до друкарні тільки 500 англ. ф. на закуп паперу. Решту покриється з виказаного вгорі сальда.

Із запланованих Проводом ЗЧ ОУН видань чужими мовами повністю появилися досі видання англійською і німецькою мовами, французькою і еспанською перед процесом видано лише по одній публікації: «Петлюра-Коновалець-Бандера замордовані Москвою». На інші видання цими мовами не було до цього часу ні технічних спроможностей, ні фінансових засобів.

Провід ЗЧ ОУН має намір продовжувати видання чужомовних публікацій про Україну мірою того, як будуть надходити дальші впливи як зі збірки, так і з розпродажу розісланих книжок.

Крім видавничих справ, Провід ЗЧ ОУН для завершення вислідів процесу веде інформативну роботу серед міжнародних правничих і політичних кіл, з метою висунути справу вини кремлівських організаторів замордування сл. пам. Ст. Бандери та інших політичних протимосковських діячів. Ця акція пов'язана в свою чергу зі значними коштами, що будуть покриті зі засобів, які залишилися зі збірки.

В лютому 1963 р.

Фінансова Референтура Проводу ЗЧ ОУН
За згідність:
Контрольні органи ЗЧ ОУН

23. РЕЗОЛЮЦІЇ ПЕРШОГО ЗДВИГУ УКРАЇНЦІВ ЗАХІДНЬОЇ НІМЕЧЧИНИ

У днях 8-9 вересня 1962 року в західнонімецькому місті Штуттгарт відбувся Перший Здвиг українців Західньої Німеччини, який засудив московсько-большевицьку колоніальну систему в Україні. 1800 учасників Здвигу бурхливою аклямацією прийняли такі резолюції:

Закликаємо Об'єднані Нації і уряди демократичних держав західнього світу поставити до уряду ССРСР домагання:

1. Відкликати з території України советсько-російську окупаційну армію і настановлений комуністичною партією Советського Союзу державний апарат управління в Україні;

2. На кошт уряду ССРСР повернути до попередніх місць їх замешкання 10 мільйонів українських громадян, виселених советсько-російськими колонізаторами з України на землі: Росії, Сибіру, Казахстану, Алтаю, Далекого Сходу, Балтицьких і Кавказьких країн, — і виплатити їм відшкодування за втрату волі, пошкодження здоров'я та відібране майно;

3. За злочини народовбивства над українським народом поставити під міжнародній суд керівників і виконавців народовбивчих актів, в першу чергу перших секретарів комуністичної партії в Україні: Лазаря Кагановича, Нікіту Хрущова, Вячеслава Молотова, Леоніда Мельнікова і їхніх спільників у злочинах;

4. Під наглядом уповноваженої Об'єднаними Націями Міжнародньої Комісії і під охороною військ ОН провести на всій українській етнографічній території — включно з українськими землями, прилученими до РСФСР — вільні демократичні вибори до органів Українського Державного Правління.

24. РЕЗОЛЮЦІЇ ПРОТЕСТАЦІЙНОГО ВІЧА В ЛОНДОНІ

З почину Делегатури Антибольшевицького Бльоку Народів — АБН, 19 вересня 1962 року, в Какстон Голл, столиці Великобританії, відбулося протестаційне віче східноєвропейських вигнанців і їхніх британських приятелів, яке схвалило наступні резолюції:

1. Ми вільні речники у Великій Британії народів поневолених Москвою, як усередині ССРСР і в т. зв. «народних республіках» Середньої і Східньої Європи, що так само повністю позбавлені свободи цією ж самою потугою, звертаємося до сумління вільного світу і до Об'єднаних Націй, як найвищого втілення цього сумління, і рішуче вимагаємо:

а) щоб проблема советсько-московського колоніалізму була відверто і ґрунтовно обговорена на теперішній сесії Генеральної асамблеї Об'єднаних Націй, згідно з Деклярацією про надання незалежності колоніальним територіям і народам, ухваленою на 15-ій сесії Генеральної асамблеї ОН дня 14 грудня 1960 р.;

б) щоб Генеральна асамблея ОН ухвалила резолюцію з вимогою повернення незалежності всім народам, які під цю пору перебувають під московським колоніальним пануванням, так всередині ССРСР, як і в Середній та Східній Європі;

в) щоб у виконанні повищої резолюції зажадати від Москви виведення її окупаційних військ й адміністративного апарату з названих країн і що там мають відбутися вільні вибори під контролею ОН. Народи, що перебувають тепер під советсько-московським пануванням, повинні користуватися таким же самим правом на національну свободу, яке вже надано понад 700 мільйонам азійців і африканців.

г) щоб Генеральна асамблея застосувала принципи, з'ясовані у вступі та 1 і 2 параграфах Хартії ОН, до тих народів і визнала їхнє право свobodно вибрати собі форму уряду, під якою вони хочуть жити, як теж право створити власні вільні держави в етнографічних кордонах.

Ми хочемо підкреслити, що ми прагнемо встановлення лише справді демократичного режиму, який відповідає бажанням народу, висловленим у вільних парламентарних виборах.

ґ) Якщо б советський уряд знехтував цю постанову, то Генеральна асамблея ОН, згідно з 6-им параграфом Хартії, повинна виключити ССРСР і «народні демократії» з Організації за порушення її Хартії.

2. Ми апелюємо до урядів вільних країн світу, і спеціально до уряду Великобританії, висунути проблему московського колоніалізму на теперішній сесії Генеральної асамблеї ОН і підтримати справедливі вимоги поневолених під цю пору Москвою народів щодо їхньої повної свободи і незалежності.

3. Ми звертаємося до сумління колишніх колоніальних народів, яким дозволено досягнути незалежність, щоб вони, як члени ОН, підтримали резолюцію про колоніалізм, ухваленою на 15-ій сесії Генеральної асамблеї, тим більше, що вона стосується не тільки їх самих, але також немосковських народів у советському бльоці.

За і з доручення учасників протестаційного віча:

Президія віча:

Джон Джолліфф, голова
і національні представники: Албанії, Білорусі, Болгарії, Хорватії, Грузії,
В. Олеськів, секретар
Румунії, Словаччини, України.

25. СОВЕТСЬКО-РОСІЙСЬКІ МОРДИ ЗА КОРДОНОМ І СПРОБИ ЇХ МАСКУВАННЯ

Три провідники українського визвольного руху замордовані Москвою

Замордування Бандери не є відокремленою подією в українсько-російській боротьбі. Жертвою політичних мордів комуністичної Москви впали впродовж останніх чотирьох десятиріч три чолові провідники української національно-визвольної боротьби.

1926 р. Симон Петлюра, Голова Українського Уряду, був вбитий на вулиці Парижа сімома револьверовими кулями.

1938 р. Євген Коновалець, організатор і провідник визвольно-революційних організацій — Української Військової Організації (УВО) та Організації Українських Націоналістів (ОУН) — згинув на вулиці Роттердаму від розриву часової бомби.

1959 р. Степан Бандера, провідник Організації Українських Націоналістів (ОУН) згинув при вході до свого мешкання в Мюнхені від пострілу отруйного пістоля.

Інших незліченних жертв советсько-російського терору, що в національно-визвольній боротьбі українського народу, або в ділянках наукової, культурної і релігійної праці сповняли керівну роль і були Москвою знищені в відкритий чи скритовбивчий спосіб, ми на цьому місці не перераховуємо. Обмежуємося на тих найвизначніших політичних мужах національно-визвольної боротьби, імена яких мали найбільший авторитет на Україні в різних роках її окупації Росією.

Перечислені вище провідники українського визвольного руху — Петлюра, Коновалець і Бандера — були замордовані поза межами України, в західно-європейських країнах: Франції, Голляндії і Німеччині, з рук посланих до тих країн скритовбивців, агентів Москви.

Всі три вислані Москвою за кордон вбивники були виявлені. Два з них були заарештовані: один на місці злочину, другий по впливі двох років.

Вбивник Петлюри, кримінальний злочинець і лівий соціаліст Шварцбард (псевдо Вальсберг), був заарештований французькою поліцією на місці атентату і відданий в розпорядження органам справедливости. Паризький суд звільнив вбивника від вини і кари, а вбитого ним Петлюру морально засудив.

Вбивник Коновальця, агент НКВД Валюх, удавав кур'єра від національно-революційної протибольшевицької організації з советської України. Він особисто передав Коновальцеві нібито від тієї організації часову бомбу, замість пакунка з звітами і документами про її підпільну діяльність, втік з Роттердаму советським кораблем до ССРСР і там залишився.

Вбивник Бандери, агент КГБ Сташинський (псевда Леман, Будаїт, Крилов), втік по виконанні атентату літаком через Східній Берлін назад до ССРСР і перебував там два роки в укритті, а потім продістався з Москви до Західнього Берліну, де був заарештований німецькою поліцією.

Виглядає, що вибір реченців виконання політичних мордів на українських провідних політиках за кордоном був зумовлений також розвитком внутрішньо-політичних подій в Україні і міжнароднім положенням ССРСР, а не лише пригожою нагодою для технічного його переведення.

Атентат на Петлюру був виконаний після внутрішнього перевороту в Польщі в 1926 р., коли владу перебрав Пілсудський, з яким Петлюра робив у 1920 р. спільний військовий похід проти большевиків. Знаючи протиросійську політичну лінію Пілсудського, Москва мала підстави побоюватися, що за його підтримкою Петлюра заактивізує революційний рух на Україні. Внутрішня ситуація в Україні була в ці кінцеві роки «Нової Економічної Політики» (НЕП) і міцного росту патріотизму в зв'язку з т. зв. курсом «українізації» і непослухом тодішніх українських націонал-комуністів в компартії України (подібним до бунту інтелектуалістів і молоді у Польщі 1956 р.) і без того дуже непевна для Москви. Надії українських мас у цей критичний час були зосереджені на Петлюрі, як найвищому репрезентантові політики національного визволення. Відповідальним за ліквідації того періоду був шеф НКВД Дзержинський.

1938 — рік замордування Коновальця не залишав ніяких ілюзій, що західні демократичні держави не мають сили зупинити міжнародними умовами три держави антикомінтерн-пакту — Німеччину, Італію і Японію — перед творенням дальших доконаних фактів політики агресії. На Далекому Сході Японія перейняла керівну роль. Італія, завоювавши Абесинію, всупереч санкціям Союзу Народів, підкреслила неміч тої міжнародної фікції. Кінцеві місяці майже трирічної громадянської війни в Іспанії показали не лише слабкість світових комуністичних сил, але й технічну досконалість модерного німецького озброєння. Тріумфальний для Гітлера «аншлюс» Австрії створив для Німеччини вихідні позиції для ревізії кордонів з Чехо-Словаччиною і Польщею і прискішено наближав момент зудару ідеологічно протиставлених таборів: націонал-соціалізму, що хотів на Сході здійснити свою концепцію поширення «лебенсрауму», та комунізму з його незмінними плянами «світової революції пролетаріату». Перспектива воєнного зудару між тими таборами

виглядала неминучою. В Москві вирішили прискішено розбити внутрішні сили спротиву, які на випадок конфлікту могли б послабити советсько-російську імперію. Три місяці після «аншлюсу» Австрії, большевики замордували за кордоном 23 травня 1938 р. керівника українського визвольного руху Коновальця після того, коли перевели передусім в Україні, і також в СРСР, широкозакроену криваву ліквідацію серед інтелігенції, армії, адміністративного і партійного апарату, яка перейшла до історії під назвою «чистка Єжова».

Хвиля терору досягла також небезпечних для Сталіна противників за кордоном. У тому ж 1938 р. большевики провели у Франції ліквідації також серед прихильників Троцького, що відігравали провідну роль в IV Інтернаціоналі. В Парижі був замордований 16 лютого син Троцького Лев Седов, з Парижа був піваний 13 червня Рудольф Клемент, секретар IV Інтернаціоналу. Трохи пізніше, 21. 8. 1940 р., був замордований в Койокані (Мехіко) Лев Троцький. Відповідальними за ці політичні морди були в 1938 р. — Єжов, а в 1940 р. — Берія.

Рік 1959 — рік замордування Бандери, не загрожував большевикам зовнішніми міжнародними ускладненнями. Часи змінилися. Ініціативу в міжнародній політиці перебрала Москва, вона рішає, в якому місці світу і в якому часовому моменті мають мати місце несподівані акти агресії, інтриги і конфлікти малого або ширшого масштабу. Захід компромісами і уступками старається обороняти свій статус кво посідання, а коли не вдається, старається виконувати принаймні роль спізнених пожежників коштом свого престижу і концесій. Тому вибір часового моменту замордування Бандери не був запобіжним заходом перед неприємними хмарами, які в міжнародній політиці нагромадились над головою Москви, як це було в двох попередніх випадках, але був приготовчим кроком, щоб всередині своєї колонії України улегшити собі заздальгідь старт до агресивних несподіванок супроти вільного світу (Ляос, Берлін). Незадоволення поневолених Москвою націй, зокрема України, є внутрішньою завадою для кремлівських задумів завоювання світу і для підривної пропаганди серед колоніальних народів.

Як большевики коментують доконані ними політичні морди?

Большевики досконало розуміють, що політичний морд є двосічна зброя. Ліквідація небезпечного для них політичного діяча приносить їм тоді повну користь, коли доконаний злочин не викликає проти Москви обурення мас, для яких зліквідована особа була авторитетом. Ні в одному випадку вони офіційно не призналися до виконаних ними мордів. Для них незмінною є засада: Москва ніколи і ні в чому не є винна; завжди винними є інші. Переважно вороги большевизму, часто сама жертва та її однодумці. Коли сама логіка фактів об'єктивно обтяжує Москву, большевики препарують відповідну дезінформацію для баламучення мас. Для кожного свого злочинного акту вони повигадували відповідні, різного змісту, легенди й уперто, роками повторяють їх у своїй пропаганді, рахуючи, що правдиві інформації про викриття справжніх убивників і організаторів тих мордів не дійдуть через залізну заслону і через строгу цензуру і радіо до свідомости всіх підсоветських громадян, а коли щось і продістанеться, то після інфекції людської підсвідомости большевицькою дезінформацією правдива вістка може видаватися сумнівною і малоправдоподібною.

Хто є ті «інші», яких советсько-російська пропаганда підставляє, замість Москви, як здогадних організаторів і виконавців скритовбивчих мордів українських керівників національно-визвольної боротьби?

Жиди і німці.

За большевицькою дезінформацією, жиди є винні в замордуванні Петлюри. Німці винні в замордуванні Коновальця і Бандери. В останніх двох скритовбивствах помічниками німців мали б бути українські націоналісти. Так у скороченні виглядають большевицькі коментарі їхніх атентатів.

Як большевики в деталях підбудували ці свої дезінформації?

Підставою для творення брехливих легенд про атентати був підбір особи атентатника. Для виконання морду вони підшукували такі особи, до яких —

на випадок їх зловлення — можна б добудувати імовірні легенди про інші мотиви морду, ніж наказ Кремля, мотиви персонального чи іншого політичного характеру, і тими легендами замаскувати перед судом факт, що Москва посилала їх виконати морд.

У випадку замордування Петлюри большевики доручили його виконати жидові Шварцбардові. Вони дали доручення цьому своєму агенту — добровільно віддати себе в руки поліції, щоб довести до політичного процесу. Ціль атентату в цьому випадку була подвійна: знищити небезпечного для них Петлюру і повести політичний процес за цей морд так, щоб політично компромітувати репрезентований особою Петлюри український уряд і небезпечний для Москви національно-визвольний рух. Шварцбард на цьому процесі мав завдання затаїти ролі советсько-російського ГПУ в атентаті і виступити самому в ролі національного местника жидівського народу за дикунські напади на них різних анархічних банд, що оперували на Україні в роки революції 1919-21 р., і вину за організування жидівських погромів цими бандами приписати Петлюрі. Такою аранжовкою процесу большевики здобули для себе два успіхи. Поперше, їм вдалося залявірувати велику частину світового жидівства стати в оборону комуністичного агента Шварцбарда, і вдалося змобілізувати серед жидів довготривалі протиукраїнські настрої. Подруге, в наслідок несправедливого присуду паризького трибуналу, большевикам, а також іншим противникам самостійності України, вдалося дістати в свої руки для потреб антиукраїнської пропаганди «об'єктивне ствердження безстороннього суду незаінтересованої держави». Користуючися ним, вони довгі роки плямували перед світовою опінією особу замордованого Петлюри, українську державну владу, ним репрезентовану, і пізніше вияви визвольної боротьби українського народу, як рух антисемітський, який не є спосібний забезпечити національним меншостям демократичних свобод. Паризькі присяглі судді, які переважно склалися з прихильників тодішнього людового фронту і з соціал-лібералів, не повірили протилежним зізнанням свідків різних національностей про непричетність Петлюри в протижидівських ексцесах, зігнорували факт самого морду, і своїм звільненням вбивника допомогли большевицькій Москві в більшій мірі, ніж вона того сподівалася, здобути два великі успіхи. Третього успіху Москві не вдалося досягнути. Паризьким процесом вона не змігла послабити протиросійське наставлення українців і підмінити його на антижидівське, ані замаскувати перед ними свою вину за морд Петлюри.

В випадку замордування Коновальця большевики не змагали до викликання судового процесу. Також у першій невдалій спробі атентату в 1936 р., яка закінчилася заарештуванням швейцарською поліцією російського агента Нормана і товаришів, большевикам ішлося про замаскування виконавців. Закулісі морду в Роттердамі 1938 року, який був скритовбивчим, мали — як показує техніка його переведення — залишитися загадкою і таємницею, щоб якнайдовше викликати сумнів і непевність про те, котрі то ворожі Україні політичні сили були зацікавлені в знищенні Коновальця. Така неясність улегшувала б большевикам відповідними версіями викликати серед українців політичний ресантимент проти небажаних їм — раз таких, раз інших — політичних сил. Тими силами були передусім поляки, бо проти них на теренах Західної України була тоді ведена під керівництвом полк. Коновальця також загострена революційна боротьба. Для багатьох українців можливість, що поляки вбили Коновальця, виглядала декілька тижнів правдоподібною, заки не стало відомим, що пакунок «з документами», який експлюдував і розірвав Полковника, був йому особисто вручений провокатором, який з успіхом грав ролі кур'єра від національно-революційної організації з підсоветської України.

Вибір атентатника української національності був потрібний большевикам тому, що якраз такий провокатор міг мати шансу вкратися в довір'я жертви і добитися особистого доступу до неї з метою пізнішого скритовбивства. Само виявлення, що вбивником був українець-провокатор, який сповняв ролі кур'єра до дійсної або фіктивної підпільної організації, було фактом негативним для революційної організації і корисним для Москви, бо це викликало враження, наче ОУН не має належної контролі над післаними в її

ряди агентами і провокаторами. Такі закиди були теж ставлені по смерті Коновальця від деякої частини українських опортуністичних груп, які не погоджувалися з революційно-підпільною формою національно-визвольної боротьби.

Підозріння, що замість росіян поляки замордували Коновальця, не втрималось довго. Через деякий час більшовики пустили в різних варіантах нову чутку, що його вбили німці за посередництвом одного з його співробітників. Їх не турбувало, те, що ця чутка була суперечна з твердженням їхньої брехливої пропаганди про те, що Коновалець був раз нібито союзник, то знову слуга або агент Гітлера. Наводимо повну цитату одної такої версії з большевицької книжки* з 1956 р.:

«Першого нищівного удару зазнала ОУН в 1938 році; радянські органи безпеки розгромили всю її підпільну сітку на Україні. В тому ж році Гітлер і керівники гестапо вирішили, що ватажок ОУН — Коновалець — знає занадто багато таємниць німецького уряду і має такі міжнародні зв'язки, що в майбутньому тяжко буде тримати його в руках. Виходячи з цих міркувань, вони організували вручення Коновальцю, який знаходився в той час на з'їзді українських «націоналістів» у Роттердамі (Голляндія), особливого «подарунка».

Біля дверей до залі засідань один з помічників Коновальця, довірений агент гестапо, передав своєму шефу пакунок, кажучи, що це призначено особисто для нього. Коли Коновалець розгорнув пакунок, бомба, що знаходилась всередині, вибухнула, розірвала його на шматки. Таким чином Коновалець став «мучеником» українського «націоналістичного» руху. Високопоставлені нацисти після цього не раз говорили, очевидно, щиро, «що після своєї смерті полковник Коновалець став для них кориснішим, ніж за свого життя».

Смерть Коновальця від руки одного з його помічників не була винятковим випадком».

Большевики винятково мають тут рацію. Випадок такої большевицької брехні дійсно не був винятком. Він повторився в 1961 р. з нагоди невдалої провокації Ліппольца (vel Лібгольц), який «свідчив у східньому Берліні», що і Бандеру вбили німці за посередництвом його помічника. Цей подивугідний брак фантазії і тупу шабляновість в вигадуванні брехні обговоримо в іншому місці. Тут спростуємо дві неправди підрядного значення: перше — в Роттердамі не було ніякого з'їзду націоналістів. Коновалець прилетів літаком до Роттердаму сам один; друге — стрічу з Валюхом Полковник відбув в домовленій каварні сам-на-сам, без посередників і без участі свідків з конспіративних причин, щоб більшою групою осіб не стягати уваги ворожих агентур. Ніякий посередник йому пакунка не передавав. Після короткої розмови Валюх перший вийшов з каварні, залишаючи принесений пакунок, а після нього Полковник вийшов з переданим від нього пакунком і за декілька хвилин згинув на вулиці від розриву часової бомби.

В третьому випадку, в скритовбивстві Бандери, большевицька організація і інтерпретація морду та головні большевицькі інтриги стануть видні на судовому процесі. З дотеперішніх даних цілком ясно, що плян атентату на Бандеру був запланований як таємне скритовбивство без гуку бомб і пострілів чи зовнішніх слідів насильства і поранень, щоб атентат викликав враження природної наглої смерті від удару серця, як це вдалося було большевикам зробити в випадку Ребета. Большевикам ішлося передусім про усунення небезпечного для них провідника визвольного руху, а в другу чергу — про створення довкола його загадкової смерті нездорової атмосфери підозрівань проти всіх і ширення різnorodних дезорієнтуючих версій. Атентат на Бандеру большевики приготувляли багато разів у попередніх роках, але ці заходи були ударемнені націоналістами або поліцією. Один лише із їхніх плянів вказує на іншу концепцію атентату, на задум атентату типу Петлюри. Виконати мав його фанатик-поляк, який мав відіграти роль національного мстника за кривди, що їх мало потерпіти від бандерівців польське населення. Але з цього пляну большевики зрезигнували і рішилися на форму найбільш

* В. Беляев-М. Рудницький: Під чужими прапорами. Київ 1956, стор. 36.

непідозрілого скритовбивства, щоб не викликати проти себе обурення в Україні і не псувати собі марки чоловіколюбців серед колоніальних народів і гуманних антисталіністів серед західних снобів.

Викриття отрути медично-судовою секцією тіла дало початок ляміні різнородних здогадів і версій, які усі були корисні для Москви тим, що відвертали від неї увагу і обтяжували підозрою інших.

Найдовше утрималася версія, що Бандера поповнив самогубство з особистих або політичних причин. Один швейцарський журнал подає був навіть цілий ряд видуманих вісток про криваву масакру національно-революційного підпілля і про невдалі повстання на Україні, які мали Бандеру довести до зневіри і самогубства. Поширювана була версія, що одна секретарка з бюро Бандери, яка безпосередньо перед атентатом купувала разом з ним овочі в місті, підсунула йому отруту. Хоч поліційне слідство не ствердило підозрілих моментів, один український місячник у Чикаго оголосив, що проти неї ведеться прокураторське слідство, — каригідний закид, який прокуратура заперечила. Одночасно з нею ширено в США поголоску, що члени Проводу ЗЧ ОУН сидять в арешті. З боку большевицької агентури поширювано чутку, що Бандеру отруїли американці; з неясних джерел, що це саме зробили англійці. Також підозріння про участь німців в отруєнні Бандери виринали в деяких середовищах. Нова версія, імпортована з США, кружляла якийсь час між українцями в Європі, що з України повернувся до Німеччини висланий туди Бандерою член ОУН і що два тижні перед атентатом він був бачений в Мюнхені, таємно стрічався з Бандерою і виконав сам або підготував атентат на нього. Всі ці та різні дрібніші фантастичні версії, які склалися на витворення атмосфери холодної війни, мали на меті одну ціль: підкопати і поставити під сумнів тверде і від дня атентату незмінне становище однодумців Бандери, що атентат на нього виконали советсько-російські агенти. Зловлення Сташинського підтвердило це становище і поклато край усім дотеперішнім поголоскам і свідомій дезінформації.

Большевики, зорієнтувавшись, що вбивник Бандери висмикнувся з їхніх рук, зааранжували в Східньому Берліні після ціломісячного розгублення невдало провокацію Лібгольца («Ліппольца»), якою себе ще перед процесом додатково обтяжили і скомпромітували. Щоб упростити собі поспішну роботу, большевики взяли за основу нової провокації старий шаблон своєї старої версії, що атентат на українських провідників виконують німці за посередництвом українського націоналіста. Плян обидвох провокацій можна упростити до кількох ідентичних моментів і висловити його в одній скороченій схемі. Коли на місце Коновальця підставимо Бандеру, на місце бомби — отруту, то ця схема буде виглядати приблизно так:

Гестапо Оберлендер вирішає ліквідувати Коновальця Бандеру за те, що він знав багато про таємниці німецького уряду.

Гестапо Розвідка Гелена передає через помічника Коновальця, Бандери який був довіренним їхнім агентом, паунок особисто для нього.
обід

Коли Коновалець Бандера одержав паунок, бомба захована в ньому вбила його.
обід, отрута

Коли цю схему читати долішними рядками, ясно, що в випадку Бандери большевики мусіли підробити додаткові докази на підтвердження правдоподібності основи своїх брехливих вигадок, а головне:

1. що Оберлендер виконував взагалі якусь злочинну роботу і втаємничив у неї Бандеру;

2. що Бандера дістав затроєний обід від свого помічника-агента і його з'їв.

Як большевики підбудували імовірність цих своїх вигадок? Вони створили відповідні легенди й інтриги на більшу скалю.

Легенда про злочин Оберлендера, Шухевича і Українського Легіону

В справі злочинств Оберлендера большевики спрепарували закид, що масові морди в'язнів, заарештованих і знищених большевиками в львівських в'язницях перед їхньою втечею зі Львова в 1941 р., були dokonані українським військовим відділом добровольців «Нахтігаль» під командуванням Оберлендера і Шухевича, який вмаршував до міста разом з німецькою армією. Большевики домагалися усунення Оберлендера з посту міністра в боннському уряді як воєнного злочинця, що їм по деякому спротиві вдалося досягнути. Вони в своїй напасливій пропаганді довгий час наводили описи свідчень «свідків», які потверджували ці злочини. Політична ціль цієї брехливої кампанії була: перекинути злочини Москви на боннського міністра як на замаскованого нациста і воєнного злочинця, а також на Шухевича і український Легіон, як виступників Гітлера.

Для перевірення цих закидів у Газі уконституювалася 27 грудня 1959 р. «Інтернаціональна слідча Комісія Лемберґ 1941» в складі 5 членів з колишніх учасників протигітлерівського руху спротиву Норвегії, Данії, Голляндії, Бельгії і Швайцарії. Вона переслухала 232 заприсяжених свідків і перевірила обвинувальні матеріали та свідчення.

Комісія ствердила, що 22 червня 1941 органи советської безпеки (НКВД) провели арешти тисячів політично підозрілих людей різної національності. Коли провал советського транспорту унеможливив перевіз в'язнів на Схід, начальники участків НКВД дістали дня 24 червня 1941 радіотелеграмою наказ особисто від Никіти Сергійовича Хрущова зліквідувати політичних в'язнів, а кримінальних звільнити. Згідно з зізнаннями свідків, цей наказ був переведений відділами НКВД у в'язницях Львова та інших міст Західної і Центральної України в останні дні перед відступом советських військ. Перед приходом німецьких військ і українського Легіону під командуванням Шухевича та Оберлендера як зв'язкового старшини до німецької армії, родини і мешканці Львова відкрили в нестероженних в'язницях трупи замордованих в'язнів. Між ін. Шухевич віднайшов там також трупа свого заарештованого большевиками брата.

Легенда про злочини на в'язнях українського Легіону виявилася чистою брехнею. Оберлендер масакри не переводив, ані не мав потреби ні нагоди співпрацювати з Бандерою, який до українського Легіону не належав. Тим часом Бандера не міг бути втаємничений в таємничі «ліквідаційні пляни» Оберлендера. В часі, коли большевики вимордували в'язнів, Бандера не був у Львові, але по німецькому боці фронту, а в час вмаршу українського Легіону у Львів, Бандера був під поліційним наглядом гестапо у Кракові, звідки не мав можливості рушитися, ані бачити повбиваних у Львові в'язнів.

Цей, зігнорований чи недобачений большевиками, стан фактів валить їхню теорію про те, що Оберлендер мав причину ліквідувати Бандеру як єдиного на Заході, не вигідного йому носія таємниць його сповидних злочинів.

Афера Ліппольца про отруєння Бандери німцями при співпраці його помічника

Афера Ліппольца була продовженням попередньої легенди. Технічне виконання доручень Оберлендера замордувати Бандеру — за большевицькою дезінформацією — взяла на себе розвідка Гелена, яка мала мати свої окремі порахунки з Бандерою за те, що він нібито пов'язався з англійцями і не хотів співпрацювати з німцями. Вона нібито мала Ліппольцові пропонувати отруїти Бандеру, але коли він не міг ввійти в ближче оточення Бандери, німецька розвідка за порадою Ліппольца дала це завдання людині з найближчого оточення Бандери, Миськіву і він нібито його виконав, а п'ять місяців пізніше помер.

Політична ціль такої конструкції подібна як попередньої: підставити на місці Москви іншого винувника, порізнити українців з німцями, викликати підозру, що агенти чужих розвідок сидять у провідних колах ОУН.

Большевицьких агітаторів зовсім не бентежило те, що така версія стояла в суперечності до інших версій, ширених ще кілька місяців їхньою пропагандою, що ОУН перестала співпрацювати з англійцями і стала на агентурні послуги німецькій розвідці. Їм було потрібно підсунути німецькій розвідці окремі мотиви крім неправдоподібної ініціативи Оберлендера для поражунків з Бандерою, стійкість яких є для перевірення неможлива для невтаємничених читачів большевицької пропаганди.

Вся легенда базується на свідченнях одної особи, давнього большевицького агента Лібгольца, який був большевиками посланий до Мюнхену 1953-57, щоб дістатися в оточення Бандери і підсипати йому отруту та зібрати для большевиків відомості про інші українські політичні середовища. В будові цієї легенди большевики зробили три фатальні помилки:

1. злегковажили, що Лібгольц був здавна розпізнаний українськими націоналістами як большевицький агент і його діяльність була ними контролювана,

2. підсипання отрути до обіду Бандері приписали померлому Миськіву, який в той час перебував у Римі і переочили, що Бандера у день своєї смерти не їв обіду в бюрі, а поїхав на обід до свого мешкання.

3. закинути убивство большевицького агента Скоба, який був у 1956 відкликаний до СРСР, трьом поіменно названим українцям, не перевіривши, що один із названих був у час його втечі на відпустці в Італії, а два інші відсиджували кару в німецькій тюрмі.

Большевицька практика оклеветування

Большевицьке оклеветування українського визвольного руху та його керівників і учасників не є винаходом останніх років для пускання димної заслони, щоб прислонити свої власні доконані або заплановані злочини. Від часу російсько-української війни і першої окупації України большевиками майже кожний з'їзд комуністичної партії СС і КПУкраїни ухвалює постанови і вказівки для партійного і адміністративного апарату про поборювання українського націоналізму, як контрреволюційної сили, як «ворогів народу», які служать інтересам капіталістичних держав. Характеристичним для пропагандивного ставлення цієї довготривалої кампанії є безскрупульне уживання брехні, півправд і перекручування сучасних фактів і подій, свідками і учасниками яких є живуче покоління. Говорити явну неправду в очі про свіжо пережиті всіми слухачами і всім відомі події — для большевицьких агітаторів річ звичайна. Опозиції і спростовання вони не мають потреби боятися, бо опонент є свідомий, що своїм виступом стягне на себе підозру «ворога народу». «Бреше як москаль» — стародавня українська приповідка, яку учасники мітингів і читач советської преси повторяють собі в думці або між собою, після аплявзів, прийняття зобов'язань і похвал «мудрим» керівникам партії.

До типових і десятиріччями практикованих в Україні і поза нею, шаблонів большевицької брехливої пропаганди належать м. ін.:

1. перекидування вини за невдачі нерозумних і життєво нездійснених господарських плянів, вигаданих керівниками партії, на місцевих керівників найнижчого рангу і на недбальство, шкідництво або саботаж поневоленого ними пролетаріату;

2. примушування працюючих зобов'язуватися до накладання на себе вищих норм експлуатації власної праці і фінансових самооподаткувань (державні позички, капіталовкладення з доходів підприємств) в користь держави за брехливі обіцянки, що через 5 років, після закінчення п'ятирічки, прийде значна поправа життєвого стандарту;

3. ширення атеїзму і збезчещування церковних традицій і церков;

4. фальшування історії і організування масових ювілеїв для звеличання українських політичних і культурних діячів у викривленому і фальшивому зображенні їхньої діяльності (як приятелів Росії);

5. ширення постійних клевет і дезінформації про політику, соціально-економічні відносини, мілітарні пляни поодиноких західних і некомуністич-

них держав і пересадне перехвалювання сили і успіхів «соціалістичного» будівництва в Советському Союзі, в комуністичних країнах;

6. прислонювання власних плянів агресії воєн і переворотів у чужих країнах казками про оборону покривджених, визискуваних, нападених або загрожених капіталістами і колоніалістами;

7. систематичне очорнювання української національно-визвольної боротьби і його діячів та втовкмачування, що советська Україна з допомогою советської Росії вже є самостійною і суверенною державою.

На цьому місці зілюструємо кількома прикладами, як большевики очорнюють українську національно-визвольну боротьбу.

Ще в роках 1917/21 Ленін непокоївся, що українські самостійники хочуть розірвати «братні зв'язки» українського і російського народів. Большевицька пропаганда обвинувачувала тоді і тепер український національний уряд у Києві (Центральна Рада), нібито він стояв на службі австро-німецьких інтересів. Створення українського Легіону в Галичині (Українські Січові Стрільці) в 1914 р. і української військової частини в 1917 р. з добровольців-українців, що з російської армії попалися в австрійський полон (Сіра Дивізія) для боротьби за визволення України з-під царської Росії вважають за «доказ» агентурної служби тих українських патріотів. Разом з тим большевики замовчують, що німецька розвідка уможливила Ленінові поворот до Петербургу і з цього повороту не роблять висновків про агентурну залежність і співпрацю Леніна з німцями.

Головна атака большевиків про служіння німецькій агентурі була звернена проти гетьмана П. Скоропадського, який утримував політичну і військову співпрацю з Німеччиною, щоб оборонити Україну перед большевицько-російською анексією. Але подібні закиди про агентурне вислужництво німцям робили вони також тим політикам, які були противниками Скоропадського і шукали безуспішно союзників для України у Франції і Англії. Ввійшло у звичай, що кожного українського політика, який робив успішні або безуспішні заходи, щоб приєднати приятелів для України в її боротьбі за визволення від советської Росії, большевики називали агентом розвідки даної держави. З часом большевики почали ширити обвинувачення проти тих українських політиків, які боролися проти чужої окупаційної влади на українських теренах (поляків, гітлерівської Німеччини) і були нею переслідувані, що вони є агентами розвідки якраз тих окупаційних держав, всупереч вській логіці фактів.

Три морди виконані на чужині советськими агентами на провідниках українського визвольного руху це вистачальна серія жертв, щоб дати сигнал відповідальним мужам у вільних країнах світу застановитися над засобами успішної протидії проти червоного терору у власних країнах, хоч морди ці поповнені лише на чужинцях. Захід, розкошуючися вільним життям в добробуті, замало зробив для себе висновків з кривавого досвіду поневолених Росією народів.

Москва постійно проводить в окупованих нею країнах групі й індивідуальні чоловіковбивства в спосіб відкрито брутальний, або маскований ширмою правосуддя, творення умов повільної смерти для запроторених або переведення рафінованих скритовбивств своїх невігідних підданих. Захід знає про це здавна і мовчить, уважаючи, що притягнення Москви до міжнародної відповідальности за цинічне, і ноторичне порушення нею конвенції про права людини по тому боці залізної заслони було б втручанням у внутрішні справи Советського Союзу. Такого роду закидів з боку Заходу большевики не лякаються. Вони з приводу найдрібніших інцидентів чи страйків по західному боці залізної заслони підносять істеричні обвинувачення, не турбуючися зовсім вмішуванням у чужі справи.

Ми не маємо статистики зростання смертности советських громадян на несподівані «удари серця» від часу впровадження розрекламованого «соціалістичного правосуддя». Москва не спішиться їх оголошувати. Але чи можливим є, щоб випадково здемаскований на Заході винахід отрутного пістоля, діставшись раз до рук чекістів, не мав серійної продукції і не був стосований також і передусім у вигідніших для Москви підсоветських умовах?

Виявлення, що большевики посідають і вживають цю рафіновану скрито-вбивчу зброю, дає велику нагоду Заходові виступити вперше на захист життя неvigідних большевицькому режимові советських громадян, яких «соціалістичне правосуддя» не забезпечує перед скритовбивствами з боку державного апарату.

Виявлення зізнаннями Сташинського рафінованої форми червоного терору в вільній країні Заходу — це новий алярмовий сигнал для тих, що схочуть його почути і зрозуміти. Ліберальне законодавство в багатьох демократичних державах є неvistачальним засобом відстрашення для большевицьких терористів, диверсантів і шпигунів та їхніх помічників, що підгризають лад і викрадають таємниці сили вільних народів.

Певнішою зброєю для послаблення є демаскування ворога, наступ на систему колоніяльного гноблення народів Советського Союзу і притягання його керівників до відповідальності перед світом за кожне виявлене злочинство, ніж спростовування і виправдування перед закидами большевицьких клевет.

...Процес над убивником Степана Бандери, третього вже з черги визначного борця за свободу, повинен звернути увагу світу також і на те, що Москву не без причин довгі десятиріччя непокоїть визвольна боротьба українського народу, і поцікавитися уважніше, чим і чому Україна — цей недоцінений Заходом фактор сили — є небезпечна для неї.

Ст. Ленкавський

26. ОБВИНУВАЧУЄМО СОВЕТСЬКИЙ УРЯД

Напередодні процесу проти московського агента Сташинського в Карльсруге, у днях 6-го і 7-го жовтня 1962 року організації Українського Визвольного Фронту в США і Канаді провели ряд масових маніфестацій і віч, на яких схвалено резолюції із засудженням Москви. Зразком тих резолюцій є ухвали протестаційного віча в Нью-Йорку, що відбулося в неділю 7 жовтня 1962 р. під загальним гаслом — «Москва на суді за скритовбивства». Віче прийняло такі резолюції:

Ми, американські громадяни українського походження, присутні на протестаційному вічу дня 7 жовтня 1962 р. в м. Нью-Йорку, по вислуханні доповіді й інформації про викриття і поставлення перед німецьким судом московського агента Б. Сташинського за вбивство Провідника ОУН сл. пам. Степана Бандери, стверджуємо:

1. Вбивство Провідника ОУН Степана Бандери московським агентом КГБ, Б. Сташинським, є лише ланкою в цілому ряді політичних убивств українських провідників за волю, що їх виконав советський КГБ.

Першою жертвою советської поліційно-терористичної системи був Головний Отаман Симон Петлюра, Голова Української Народної Республіки 1918-21 років, якого в 1926 р. на вулиці Парижу застрелив агент Шварцбард.

Другою жертвою був полковник Євген Коновалець, основоположник і перший голова УВО, ОУН, якого в 1938 р. в Роттердамі розривною бомбою забив советський агент Валюх.

2. Фізична ліквідація большевицькою Москвою носіїв української національної ідеї, провідників і керівників української визвольної боротьби у вільному світі, є ще одним свідченням, що ідеї визволення України та інших поневолених Росією народів є для Москви настільки грізною небезпекою, що вона не вагається вести терористичні акції також на територіях вільних держав. Ці нелюдські і підлі методи большевицька Москва стосує проти всіх свободолюбних визначних провідників, які явно доказують загрозу московського большевизму для вільного ще світу.

3. Заангажованість офіційних советських чинників в організуванні політичних убивств мусить бути сигналом перестороги для західного вільного світу, що большевизм під керівництвом Хрущова не змінився і не перестав бути агресивно імперіялістичним. Він (Хрущов) із своїм «колективним керівництвом» і з усіма філіями московської компартії старається методами, які є недопустимі в цивілізованому світі: насильством, терором і підступом

здійснити свою остаточну мету — підкорити під свою владу весь вільний ще світ.

4. Перед вільним світом, а особливо на форумі Об'єднаних Націй більшовики намагаються виступати як оборонці визволення азійських і африканських народів від колоніалізму, а на окупованих ними територіях завели нечувану до цього часу колоніальну систему визиску та придушують найжорстокішими і найпідступнішими методами найменші вияви і змагання тих народів до національного визволення. Найновіші події на Кубі вказують, що Москва під різними видами висилання техніків в дійсності висилає військових агентів, хоче опанувати Південну Америку, як вихідну базу до знищення Америки. Кривава рука Москви простягається до США вже із сусіднього з американським континентом острова.

Тому ми, зібрані сьогодні на протестаційному вічу, —

1. Обвинувачуємо советський уряд за злочини, заподіяні в Україні і всьому світі, та закликаємо вільний світ засудити Хрущова, Шелепіна і цілий уряд СРСР за зорганізування і виконання вбивства Провідника ОУН сл. пам. Степана Бандери.

2. Вповні підтримуємо рішення Найвищого Суду США про визнання Американської комуністичної партії за нелегальну та поставлення всіх її організацій поза законом, бо вони виконують доручення Москви, спрямовані на шкідливу і підривному роботі проти США. Просимо це вирішення перевести в життя.

3. Просимо уряд США вплинути на уряд Західної Німеччини, на території якого стався повищий злочин, застосувати відповідні санкції супроти Москви та гарантувати політичним еміграційним діячам особисту безпеку на майбутнє.

4. Схвалюємо акцію масової висилки листів до Федерального Уряду Західної Німеччини з вимогою найгостріше покарати советського агента Б. Сташинського.

5. Закликаємо вільний світ з найбільшою увагою поставитися до одної з найболючіших проблем сучасності — проблеми поневолених червоною Москвою народів, а особливо українського народу, та дати їм свою можливу підтримку для здійснення їхнього визволення.

6. Закликаємо всіх українців мобілізувати всі духові й матеріальні сили для остаточної боротьби і перемоги. Посилювати нашу діяльність та бути готовими до здійснення того ідеалу, для якого жили, боролися і впали на полі слави найкращі сини українського народу: Симон Петлюра, Євген Коновалець, Роман Шухевич, Степан Бандера та сотні і тисячі іменних і безіменних героїв у боротьбі за здобуття Української Самостійної Соборної Держави.

27. «ДОСКОНАЛИЙ МОРД»

Д-ра Льва Ребета знайдено мертвим 12 жовтня 1957 року, приблизно о годині 10,40 ранку, в коридорі II поверху будинку при площі Карла число 8. Поліційне службове авто «Ізар 9» (старші поліціанти Мунцерт і Лянгер) одержало того ж дня о год. 11,11 такий радіовиклик: «Площа Карла 8. Якийсь чоловік упав у сходовій клітці». О год. 11,12 прийшло дальше повідомлення: «Він якраз помер».

Мешканці другого поверху почули крики та стогін і знайшли д-ра Ребета, що лежав на сходах. Вони повідомили про це поліцію і лікаря.

Два дні опісля відбувся огляд трупа. Вислід був такий: «Високого ступня атероматоза (запалення і розм'ягшення) коронарних артерій з далекойдучим звуженням правого розгалуження (артерії — ред.), яке обвиває серце, 5 сантиметрів від місця виходу (артерії з серця — ред.)». Ствердження лікаря, який робив розтин тіла: Жадних знаків насильницької смерті. Дуже правдоподібно, що Ребет помер на пошкодження серця в наслідок коронарної інсуфіцієнції (популярно «припадку серця»), природнім способом.

Отже, Сташинський виконав кагебівський наказ замордувати д-ра Ребета згідно з дорученням. Це був «досконалий морд». Постріл з газового пістоля не залишив жадних слідів. Було загальне переконання, що Ребет помер, хоч несподівано, але природною смертю.

28. МОСКОВСЬКИЙ АГЕНТ БИСАГА-«НАДІЙЧИН»

Під час судової справи проти агента КГБ Сташинського виявилось, що в Мюнхені він контактувався з іншим агентом, який в той час працював в адміністрації опанованого двійкарами часопису «Український Самостійник» — Іваном Бисагою. 22 листопада 1956 року большевицька агентура з доручення КГБ відкликала Бисагу з Західньої Німеччини і він виїхав до ССР.

Іван Бисага-Бард, у час свого виїзду 37-річна людина, народився на Закарпатті біля Мукачева. У Мукачеві він закінчив всенародню школу, опісля записався на далші студії до торговельної академії в Братиславі, де закінчив навчання у 1939 році. Після студій він переїхав до Кракова, а в 1941 р. став працювати кооператором на Грубешівщині й Холмщині, далі на Лемківщині. Як кооператор, Бисага часто їздив до Галичини, головно до Львова. У 1943 році він за чорну торгівлю попав у конфлікт з німецькою кримінальною поліцією, але від арештування його врятувало ґештапо, з яким Бисага увійшов у щільні контакти. За порадою ґештапо Бисага вступив до дивізії «Галичина» і пройшов вишкіл у Гайделяґрі-Дембіца. Під час вишколу він часто бував у роз'їздах по Німеччині й Чехії, де пов'язався з різними підозрілими типами, які працювали для большевицької розвідки.

Виїхавши з своїм відділом у 1944 р. на фронт під Бродами, Бисага попав біля Золочева в большевицький полон. Не будши в дивізії значкованим, бо якраз під час значкування вояків він був у роз'їздах, Бисага зумів втекти з полону. Одначе після короткого часу його спіймали органи «спецотдела» і передали до «Смершу» («Смерть шпигунам»). Для того, щоб рятувати свою шкуру, Бисага покликався на контакти з людьми, які працювали з большевицькою розвідкою. Рекомендації тих людей допомогли Бисазі стати співробітником «Смершу» для виявлювання і ліквідації «воєнних злочинців», головно українських націоналістів.

Як співробітник «Смершу», Бисага їздив з одного табору полонених до другого, від Уралу по Україну, де намагався виявити серед полонених українських націоналістів. За свою юдину працю Бисага одержав нагороду від «Смершу» і в 1950 році його передано до дальшого розпорядження КГБ. Бисага пройшов у Києві відповідний вишкіл для поборювання українського визвольного-революційного руху ОУН-УПА і після того включився в агентурну працю в Україні. Маючи офіціальні документи «Вуглетресту», Бисага деякий час прожив в Одесі й Кам'янці Подільському, у Львові і теж на Закарпатті. З своєї агентурної праці він вив'язувався добре, висилаючи на смерть чи ув'язнення багато українських патріотів.

З початком 1952 року Бисагу покликано на новий вишкіл з метою познайомити його з проблемами української еміграції та Заходу, куди його мали перекинути. Закінчивши вишкіл, Бисага почав приготовляти «легенди» для своєї майбутньої «втечі» на Захід. За його пізнішою розповіддю, він переїхав на Закарпаття, де задумав збудувати для себе хату. Не маючи достатньої кількості грошей, він нібито розпочав чорну торгівлю безрогами і при тому звернув на себе увагу МВД. Покинувши недобудовану хату, Бисага, за дальшим пляном «легенди», у жовтні 1952 року утік до ЧСР, а звідтіля, використовуючи «щастя», у березні 1953 року, зараз після смерти Сталіна, перейшов кордон до англійської зони Австрії.

Після переходу кордону Бисага попав у руки американської прикордонної сторожі, яка передала його іншим американським чинникам. Мабуть, що підготовані Бисагою і КГБ «легенди» та інформації, що їх він дав під час допитів, видалися американцям достовірні, бо його приміщено з особливими вигодами та доброю обслугою в одному з західньонімецьких міст. Згодом зацікавлення Бисагою зменшилося і він перейшов жити на приватну квартиру у Франкфурті. З того часу Бисага почав реалізувати завдання, одержане від КГБ, — він намагався ближче пов'язатися з колами української еміграції.

Уліті 1953 р. Іван Бисага приїхав до Мюнхену, де намагався увійти в контакти з людьми з «Українського Самостійника», який у той час ще належав до ЗЧ ОУН. Бисага зарекомендувався як «утікач з-поза залізної заслони, на прізвище Іван Бард». Одначе «щасливим утікачем» зацікавилися організаційні чинники ЗЧ ОУН і ствердили, що Іван Бард — це підозріла людина.

Бисага-Бард зорієнтувався, що в тому середовищі про яке йому найбільше йшло, він не зможе заакліматизуватися і не може бути безпечним, а тому зв'язався з людьми, які видавали з рамени т. зв. ЗП УГВР двотижневик «Сучасна Україна». Інформації большевицького агента про «життя і події в Краю» були безкритично надруковані в «Сучасній Україні» (ч. 22 (73) з 1. 11. 1953 р.), як розповідь «інженера Петра».

Іван Бисага надалі залишився жити у Франкфурті, але дуже часто приїжджав до Мюнхену, відчувши, що тут він уже знайшов пригожий для своєї гадючої праці ґрунт. Він нав'язав знайомства з низкою різних людей, відшукав знайомих із Закарпаття та почав їх «організовувати», проявляючи таку енергію й ініціативу, що викликав подив серед людей з середовища «Сучасної України».

У лютому 1954 року, коли виникла відома двійкарська авантюра, Бисага зразу включився в їхню працю і почав вербувати для двійкарської організації нових членів. Захоплені діяльністю свого прихильника, двійкарі допомагали Бисазі переїхати з Франкфурту до Мюнхену і примістили його на працю в забраному ними «Українському Самостійнику» для впорядкування картотеки. Мрія КГБ і його агента сповнилася. Бисага з запалом кинувся до праці, крім того почав активізуватися на політичному відтинку, влаштовуючи доповіді та відбуваючи розмови з різними людьми. Коли ж чинники організаційної безпеки звернули увагу двійкарам і членам ЗП на особу Бисаги, перестерігаючи їх, щоб були обережні з ним, то ця порада була сприйнята, як «провокація СБ», яка, мовляв, «хоче неутралізувати такого активного члена».

«Упорядкувавши» картотеку «Українського Самостійника», московський агент перейшов на працю до німецької фабрики, хоч у вільні хвилини завжди заходив до приміщення адміністрації, щоб, мовляв, «не запустити роботи». За якийсь час він знову на постійно повернувся до праці в «УС».

Короткий час перед своїм від'їздом до СРСР Іван Бисага-Бард виявив велику нервозність, почав нарікати на американців і на німців, які робили йому труднощі з видачею пашпорту, а навіть арештували були на протяг деякого часу. Причини того нервового напруження в московського агента вияснилися щойно під час процесу проти Богдана Сташинського в Карльсруге, який був зв'язковим до Бисаги з доручення КГБ.

Після виїзду Бисаги до своїх хлібодавців, офіціоз Проводу ЗЧ ОУН, тижневик «Шлях Перемоги» (ч. 146 з 9 грудня 1956 року) писав у статті «Будьмо чуйними, бо ворог діє!»:

«Наслідки провокативно-агентурної роботи Бисаги відчують українці не тільки за кордоном, але її відчують напевно наші земляки і в краю».

Ці слова сповнилися: наслідки юдиної роботи відчували українці дуже боляче; відчували й ті, хто заопікувався Бисагою на чужині і дав йому працю (бо ж своїми інформаціями Бисага допоміг Сташинському замордувати Льва Ребета); відчув і визвольно-революційний фронт, як на чужині, так і в Україні, через втрату свого Провідника.

29. ЧОМУ СТАШИНСЬКИЙ УТІК НА ЗАХІД І ПРИЗНАВСЯ ДО ЗЛОЧИНІВ?

Добровільне зголошення вбивника Ст. Бандери та викриття закуліс організування морду було несподіванкою, яка виходить поза категорії логічних передбачень. Практичних виглядів на його зловлення не було жодних. Виконання морду рафінованою й невідомою зброєю відбулося незамітно. Крім отрути, найденої в шлунку, маленької ранки на губі і загадкових скляних скалок на обличчі, вбивство не залишило по собі підозрілих слідів нападу чи боротьби, які могли б дати слідчим органам переконливі докази про ужиття насильства або підступу з-зовні. Вбивник затер за собою сліди, виїхавши незамітно кілька годин після замаху поспішним поїздом в західньому напрямі до Франкфурту над Майном, міста віддаленого 420 км від Мюнхену, а звідтам наступного дня свобідно відлетів до Берліну в КГБ-івське гніздо, до своїх наказодавців з Карльсгорсту. Звідти був переведений у ще безпеч-

ніше для нього місце в Москві, недсяжне для західньонімецької слідчої поліції. За всякими логічними міркуваннями, можливості віднайти вбивника й устійнити організаторів морду кримінально-поліційними методами, здавалося, пропали назавжди.

Безсумнівним був політичний характер морду. Бандера був провідником сучасного періоду визвольної боротьби українського народу проти большевицької Росії; в очах мас і Москви він був її символом і репрезентантом. З історичного досвіду українсько-московської боротьби принаймні українцям було добре відомо, що Москва фізично ліквідувала провідників нашої боротьби, коли не могла самого руху ні силою, ні підступом унешкідливити, ані грішми або обіцянками розкласти. Впродовж останніх чотирьох десятиріч кожному було відомо, що в чужих країнах загинули з рук підсланих московсько-большевицьких агентів: Головний Отаман і Голова Української Держави Симон Петлюра, забитий в 47 році життя сімома револьверовими пострілами в Парижі 1926 року, коли начальником НКВД був Дзержинський; 12 років пізніше, в 1938 р., один рік перед вибухом другої світової війни, згинув заходами кривавого ката Єжова в голландському місті Роттердамі від розриву большевицької часової бомби полк. Євген Коновалець, основник і провідник Української Військової Організації (УВО) та Організації Українських Націоналістів (ОУН), також на 47 році свого життя.

Не треба було бути політиком, чи советознавцем, щоб з самої аналогії терористичних методів і навіть з поверхового знайомства московської безоглядності в поборюванні небезпечних для большевизму українських самостійників не відчути московської злочинної руки в замордуванні Бандери. Коли додати ще попередні ударемнені спроби большевицької агентури перевести замах на нього і політично-пропагандивну нагінку на Бандеру й ОУН в пляні моральної підготовки мас до сприйняття вістки про його ліквідацію, то й без глибокої політичної аналізи і без зведення відомостей про дії большевицької агентури не залишалось ніяких сумнівів про те, що замордування Бандери було ділом московського КГБ, керованого в той час Шелепіном.

Не чекаючи на висліди поліційних доходжень, але на підставі знання большевицької дійсності й аналізи політичної ситуації, Провід ЗЧ видав на другий день після смерті Бандери відповідний комунікат, обвинувативши Москву в цьому убивстві. Через два роки викриття вбивника та реконструкція обставин замаху підтвердили правильність його ствердження.

Нерозгаданною загадкою осталася майже два роки сама техніка переведення морду, реконструкція обставин смерті та особи безпосередніх вбивників і помагачів. Це не міняло основної суті, але довкола цих невідомих даних вороги наснували цілу плутанину різних версій і вигадок, щоб відвернути підозру від Москви і спрямувати увагу на своїх ворогів.

Несподівана втеча Сташинського перемішала большевикам пляні задуманих розкладових інтриг та унеможливила їм снувати далі сіль баламутних версій. Вони втратили голову, з поспіху зробили помилковий маневр з метою перекинути вину за доконаний ними морд на німецьку розвідку і одного найближчого співробітника Бандери, і в цій брехні заплуталися і самих себе здемаскували.

Втеча Сташинського була не лише несподіваною поразкою для большевиків, яка скомпромітувала перед світом саме той московський уряд, що намагається удавати людяність і гуманність. Вона була сенсаційною, а то спершу навіть неймовірною несподіванкою для багатьох людей на Заході. Забагато ревелюційних несподіванок на один раз виявив зміст його зізнань. З-поміж важливіших ревелюційних несподіванок наведемо п'ять:

1. Сама втеча вбивника на Захід собі по кару, його добровільне зголошення до поліції і самообвинувачення в злочинах морду;
2. викриття невідомої на Заході нової зброї для неспостережного вбивання людей — отруйного пістоля;
3. виявлення невідомого факту, що Ребет був замордований большевицьким агентом, а не помер природною смертю;
4. постанова найвищих урядових чинників ССРСР замордувати Бандеру;

5. нагородження вбивника орденом бойового Червоного прапора за виконання мордів.

Забагато сенсаційних новин і несподіванок у признаннях Сташинського викликали насамперед недовір'я у слідчих органів, до яких він зголосився. Постає сумнів, чи цей давний советський втікач не є випадком якийсь психопат, що самообвинувачує себе в чужих провинах, чи не є він фантаст, що вигадує всякі історії, щоб створити сенсацію довкола себе і добитися для себе права азилю байками, які він опісля відкличе, чи, може, він большевицький грач, що має завдання підсунути якусь інтригу, аби в фальшивому напрямі спрямувати увагу та виграти для когось час або викликати заколот і компромітацію.

Насамперед американці, до яких він зголосився, не повірили йому — його зізнання не вміщалися в їхні шаблони мислення — і передали його німцям. Німецькі слідчі органи визнали його провинним спершу лише в шпигунській діяльності та за неї поставили його під арешт, а признання за подвійний морд стало насамперед предметом детальної перевірки, заки прокуратура обвинуватила його також і в злочинах мордів.

Вияснення мотивів втечі Сташинського з Москви на Захід виявилось цілком логічним кроком після того, коли він спостеріг, що недовір'я до нього і його дружини з боку московського начальства КГБ наявно зростало з кожним днем. Він зрозумів, що в очах свого начальства, від якого він був повністю узалежнений, він став непевним і непотрібним співучасником, що забагато знає про спільні небезпечні злочини високих партійних і державних достойників. Як довгорічний КГБіст, він знав, що ця установа довго не панькається з непевними своїми співробітниками і співниками, які забагато знають про спільні таємні злочини. Таємницю і дію отруйного пістоля він пізнав також із власної злочинної практики, тож добре знав, чого йому сподіватися. Задобре знав і своє начальство, щоб рахувати на поблажливість супроти «заслуженого» орденоносця. Він зайшов у безвихідний для нього тупик, який прокурор Кун характеризує такими словами:

«Він нарешті не бачив іншого виходу, як піти на Захід і зголоситися, хоч мусів з тим рахуватися, що буде покараний».

Мавши до вибору покарання в'язницею в «капіталістичній» країні, де за вбивство людей немає смертної кари, або несподіваний постріл отруйного пістоля у себе, в країні «соціалістичного правосуддя», він волів вибрати в'язницю. Може, в своїх міркуваннях цей орденоносець-математик обраховував, що за зраду советських державних таємниць і видачу свого начальства він і в капіталістів одержить також нагороду, якщо не в формі капіталістичного добробуту, якого прагне для себе кожний большевик, то принаймні в формі подарування кари. Згідно з засадами комуністичної «моралі», життя людини не має значення, коли це є на користь інтересам класу. З становища таких моральних засад і за категоріями класового мислення, Сташинський міг сподіватися, що в інтересі «капіталістичного класу» буде злегковажити такі дрібниці як вбивство двох людей за ціну виявлення правди про злочинства советських партійних і урядових осіб. У всякому разі, плянуючи втечу з КГБ-івського кубла в Москві з нагоди родинного нещастя (похорон сина), він не забув дбайливо позабирати з собою советські правдиві і пофальшовані паспорти та інші документи, які свідчать про вину та участь у злочинах його начальства.

Опинившись в Західньому Берліні, Сташинський міг крутити і не признаватися, що ніби й не було конечности признаватися йому до злочинів, за які тяжко карають, а про які його навіть не підозрівали б, якщо б він сам не попризнавався до них. Ніхто не знав, що Ребет був взагалі замордований, не здогадувалися теж, що якраз Сташинський був тим большевицьким агентом, що замордував Бандеру, про винахід смертоносного отруйного пістоля Захід нічого не знав. Питання про мотиви признання до речей невідомих і невіданих вбивникові були ставлені як нероз'яснена загадка в деяких органах західньої преси, частіше в приватних розмовах.

Судовий процес дав на ці сумніви і вагання повне вияснення.

Поперше, Сташинський не міг знати, ані вгадати, чи і що про його злочини

знала німецька або американська поліція. Як КГБіст «клясичного вишколу» (так він себе окреслив сам), він забобонно вірив у клясичний НКВДівський блеф, яким починається кожний допит ув'язненого: «ми всьо знаєм!», і не відважився перед очима західньої політичної поліції, яку він бачив окулярами цього блефу, замовчати щось, що могло бути їй відоме. Правда, він замовчав багато, але тільки такі справи, про які він знав, що їй були невідомі, або нецікаві, як напр., його дії в спецгрупі проти ОУН в Україні. Подруге, Сташинський не почувався на силах піти на ризиковну дорогу великої гри: принести товар на продаж для відкуплення себе — зраду злочинів свого начальства — і разом з тим робити себе маловинним, але втаємниченим в злочинну роботу найвищих чинників. Він, «людина убогої фантазії» — так засвідчили психологічні досліди — відчував, що міг би скоро заплутатися в суперечностях. Потрете, психологічна ситуація Сташинського, — який тількищо вдерся з пазурів КГБ і боявся в Західньому Берліні погоні за собою з боку КГБ-івських агентів-вбивників чи поривачів людей, — була така, що він мусів забезпечити для себе не лише невидачу советам, але й негайну охорону західніх державних чинників. Щоб цього досягти, він мусів переконати західню поліцію про потребу негайної охорони і зразу вивалив усю правду про свої злочини та цим добився сховання його у в'язницю перед погонею. Цю ситуацію прокурор Оберле описує так:

«... Для підсудного було конечно потрібним негайно піддати себе під ефективну охорону органів західньої влади, але таку охорону він міг дістати лише тоді, коли б особлива потреба такої охорони для тих органів стала наявною, тобто тоді, коли б стали відомими факти, які характеризували б підсудного, як небезпечного для Сходу співучасника, на якого варта зробити замах. З огляду на ці обставини є цілком ясним, що обвинувачений сказав у своїй тодішній ситуації всю правду».*

30. ІНГЕ ПОЛЬ ПРО СВОГО ЧОЛОВІКА

(З поліційних зізнань)

«Я пізнала свого чоловіка, здається, в квітні 1957 року в касині міського палацу Фрідріха. Він представився мені, як Йозеф Леман і в ході дальшого знайомства оповів, що працює перекладачем у ДІА (бюро східньонімецької внутрішньої і зовнішньої торгівлі — ред.). У Берліні IV, при вулиці Марії ч. 4 він піднаймав у вдови Странек умебльовану кімнату.

Вже в перші часи нашого знайомства я переконалася, що мій чоловік був комуністом з переконання. Правда, він заявляв, що урядові кола східньої зони йому не подобаються, бо вони на його думку, занадто плазують (перед Москвою — ред.), але він хвалив усе, що мало якенебудь пов'язання з Росією і комуністичним світосприйманням. Із-за цього ми часто попадали в суперечку, бо я не схилялася до його поглядів і захоплення Росією, та висувала йому аргументи, проти яких він мусів боронитися. Про свою діяльність він взагалі ніколи не обмовився ні словом і заявляв мені, коли часом виїжджав з Берліну, що мусить відбути службову поїздку для ДІА.

Особисто ми дуже добре розуміли одне одного і тому в квітні 1959 року заручилися. Восени того ж року він сказав мені, що мусить переїхати на однорічну працю до Польщі. Він не погодився на моє зрозуміле бажання поїхати разом із ним, але обіцяв мені подбати про те, щоб після деякого часу я одержала дозвіл поїхати до Польщі...»

Після народження сина, Сташинський просив у кагебіста Юрія Ніколаєвича Александрова дозволу поїхати до Східнього Берліну. Цього дозволу він не одержав. У цій справі Інге Поль зізнала так:

«Після цієї невдачі (з приїздом Сташинського з Москви — ред.), і коли листи мого чоловіка мали щораз сумніший зміст, в мене зміцніла постава таки повернутися з дитиною до Москви. Мої опікуни з Карльсгорсту, з якими я мусіла мати постійний контакт, дуже зраділи моєю постановою і ще того самого дня повідомили про це Москву. Мій поворот до Москви заплановано на

* Обвинувальна промова прокурора Оберле, дивись стор. 277.

початок серпня 1960 року. В той час, коли я в Карльсгорсті обговорювала докладний реченець мого виїзду, 6 серпня захворів мій син і помер на запалення легенів 8 серпня 1960 року в родильному будинку в Берліні-Штаакені. Цей несподіваний і для мене такий болючий удар повністю мене зламав. Я зажадала від Карльсгорсту, щоб мій чоловік негайно приїхав до Східнього Берліну».

31. БРАТ ІНГЕ ПОЛЬ ОПИСУЄ ВТЕЧУ

Про втечу подружжя Сташинських із Східнього Берліну цікавий опис дав 15-річний брат Інґе Поль, Фріц Поль, який склав зізнання перед німецькою поліцією в Західньому Берліні:

«У суботу 12 серпня 1961 року, коротко перед 16-ою годиною, я приніс від огорожника два вінки, що їх для Петра (померлого сінка — ред.) замовили Йоші (здрібніле ім'я «Йозефа Лемана»-Сташинського — ред.) й Інґе, і поклав їх у сінях нашого помешкання. Тоді в сінні зайшла Інґе й оглянула їх. Один вінок мав лише одну стяжку з написом «Спи спокійно». Вінок був сплетений з ялинових галузок і рож. Його замовили Йоші й Інґе. На стяжці другого вінка було написано: «Від Дідуса і Фріцуна». Моя сестра сказала: «Ти мусиш узяти наш вінок». З цього я зробив висновок, що вона разом з Йоші не братимуть участі в похороні Петра, а ще перед тим хочуть втекти. Ані Інґе, ані Йоші про це зі мною не говорили. Але я так подумав собі, бо втеча після похорону була б неможлива. Перед тим я самий бачив ясне авто «Вартбург», голубу «Волгу» і бурий «ФВ» (авто марки «Фольксваген» — ред.), які підозріло затрималися біля нас. У названих автах сиділи переважно дві або три особи, що були схожі на чужинців. Це впало в вічі навіть моєму приятелеві Бернгардові Фрікові і пані Ріріґ, яка живе біля нас. Одного разу під час розмови Йоші сказав, що його ті люди охороняють. З тону його голосу можна було збагнути, що ті люди вартують коло нього».

Коли Фріц Поль ішов до огорожника, один приятель сказав йому, що під час залізничної контролі в Штаакен багатьох подорожніх, які хотіли їхати до Західнього Берліну, завернено назад. Про це Фріц розповів своїй сестрі і шваґрові, коли вони повернулися з прогулянки. В дальшому Фріц зізнавав:

«Інґе забрала з хати ще якусь річ і казала мені йти з ними на прогулянку. Ще в нашому домі Йоші запитав мене, чи я не бачив на дворі якого авта. Я відповів, що спостеріг ясний «Вартбург», який їхав вулицею Ернст-Тельмана в напрямі залізничного моста — і то кілька хвилин тому. Коли Йоші обрахував, де в цей час авто може бути, і коли я пояснив йому, скільки осіб сиділо у возі, він наказав нам обом вийти з дому направо вздовж плота й не оглядатися. Поміж нами й вулицею був рів і ряд дерев. З найближчих роґів вулиці Ернст-Тельмана, а головно з того роґу, де я чимало разів спостерігав авто, не можна було нас бачити. Коли ми досягли вулиці, що веде до залізничної станції Дальґов, Йоші наказав мені піти наперед і переконатися, чи там немає авта. Коли я ствердив, що авта немає, ми перейшли через вулицю і подалися в напрямі вулиці Гайбеля. Незабаром ми зайшли до помешкання пані Нібур, до кімнати Інґе. Тут Йоші переодягнув сорочку і взяв перльоновий плащ. Можливо, що й Інґе переодяглася. Інґе ще запитала Йоші, чи вона могла б узяти з собою на пам'ятку принаймні ковдерку Петра, і Йоші погодився. До того часу обоє вони не сказали мені про свою майбутню втечу...»

Після того Сташинські з Фріцом Полем пішли в напрямі станції Фалькензее. Тому, що Сташинський боявся, що перебування на станції може бути небезпечне, в допомогу прийшов Фріц Поль. Дальша його розповідь така:

«Після цього Інґе сказала мені, щоб я обійшов станцію і взяв таксі. Я завважив, що це також може бути підозріле, і пригадав, що недалеко є постій авт. Ми пішли туди і я запитав одного шофера, чи він може завезти нас до Берліну. Він погодився і ми найняли таксі. Через Шільдов ми поїхали до Східнього Берліну на вулицю Фрідріха, ріг вулиці Райнгардта. Під час їзди до Берліну мені прийшла думка, що в кімнаті Йоші на вулиці Марії залишилася пара черевиків. Про це я сказав сестрі. Вона відповіла, що це є «пріма». Під час контролі можемо мати викрут. Але нас не контролювано і ми пішли до

станції при вулиці Фрідріха... Хоч ані Інґе, ані Йоші не сказали мені ні слова (про втечу — ред.), я докладно знав, що звідсіля вони хочуть поїхати залізницею до західного сектора Берліну».

Розпрощавшись із сестрою і її чоловіком, Фріц Поль поїхав додому, до Дальґов. Доїхавши, одначе, до зупинки Шпандав, Фріц Поль почав, як він пізніше зізнав, розмислювати.

«Там я призадумався, чи їхати мені додому, чи до свояків у Берлін-Любарсі (західній сектор). Я пригадав останнє бажання Інґе. Вона ж мала намір відвідати, разом із Йоші, деяких родичів. При цьому мені прийшла думка також відвідати свояків, які мешкали на станції Гезундбруннен. Тому я всів до поїзду «Нордрінг» і поїхав аж до станції Гезундбруннен. А тому, що я не застав тітки Грети Філлерок, я поїхав автобусом лінії 14, а пізніше лінії 20 до Берлін-Любарсу, до моєї тітки Лютте Кюгов. Там я зустрів дядька і тітку Філлерок. На моє бажання і за згодою дядька Рудольфа Поля, брата мого батька, я міг наступного дня зголоситися як утікач у тимчасовому приймальному таборі в Берліні-Марієнфельді».

Американська станиця в Західному Берліні, в якій зголосився Богдан Сташинський, пізніше передала його німецьким чинникам. 1 вересня 1961 року його посаджено до слідчого арешту під закидом зрадницьких зв'язків. Обидва вбивства, що до них Сташинський признався, виключено з-під слідства. Щойно 21 грудня 1961 року слідчий суддя федеральної судової палати в Карльсруге поширив наказ ув'язнення Сташинського за два злочини замордування Степана Бандери й Льва Ребета.

32. NOTE DER BUNDESREGIERUNG AN DIE SOWJETISCHE REGIERUNG

Der sowjetischen Botschaft ist vom Auswärtigen Amt am 23. April 1963 die nachstehende Verbalnote zur Verurteilung Staschynskij's zugeleitet worden.

Das Auswärtige Amt beehrt sich, der Botschaft der Union der Sozialistischen Sowjetrepubliken im Namen der Bundesregierung folgendes mitzuteilen:

Im Oktober 1962 fand von dem Bundesgerichtshof ein Strafverfahren gegen den sowjetischen Staatsbürger Bogdan Staschynskij statt. Staschynskij hat im Oktober 1957 Leo Rebet und im Oktober 1959 Stefan Bandera in München mittels Gaspistolen getötet, die ihm zu diesem Zweck von seinen Auftraggebern übergeben worden waren. Staschynskij wurde zu einer Zuchthausstrafe von 8 Jahren verurteilt.

Diese beiden Verbrechen sind nach Feststellung des Bundesgerichtshofs auf Veranlassung sowjetischer Dienststellen begangen worden. Die Bundesregierung sieht sich daher veranlaßt, die Regierung der Union der Sozialistischen Sowjetrepubliken darauf hinzuweisen, daß diese Handlungsweise in flagrantem Widerspruch zu den allgemein anerkannten Grundsätzen des Rechts, insbesondere des Völkerrechts, steht. Die Bundesregierung ersucht die Regierung der Union der Sozialistischen Sowjetrepubliken, die erforderlichen Maßnahmen zu ergreifen, um sicherzustellen, daß sich derartige Vorkommnisse nicht wiederholen.

Das Auswärtige Amt benutzt diesen Anlaß, die Botschaft der Union der Sozialistischen Sowjetrepubliken erneut seiner ausgezeichneten Hochachtung zu versichern.

33. СПІЛЬНА ЗАЯВА УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ УГРУПОВАНЬ З ПРИВОДУ РУСИФІКАЦІЇ УКРАЇНИ

Нинішня дійсність в Україні доводить, що московські окупанти, організовані в КПСС, під проводом Хрущова пляново розгортають свій наступ на українську націю. В обличчі легального і нелегального, пасивного й активного спротиву українського народу наступ колонізаторів набуває особливої напруги.

Наслідком політики московських імперіялістів-колонізаторів Україна, що визначалась колись великим відсотком приросту населення, має за останні двадцять років приріст лише 1,424.000 осіб, що означає — навіть у 14-х повоненних роках — наявність сталого геноциду — винищування українського на-

роду. Одним із засобів московського винищування українського народу є масове висилання українців і українок на цілині землі, замасковане штучними шатами добровільности, мета якого — розпорошити українську молодь у різномодному етнічному морі для полегшення процесу її денаціоналізації. Систематичне придушування спротиву української інтелігенції, зокрема письменників, культурних діячів та молоді, а також цьогорічний травневий розстріл українських патріотів у м. Червоноармійському свідчать, що колонізатори пробують ще раз безоглядним терором здушити змагання до свободи й державного усамостійнення України.

Поряд з фізичним ґеноцидом посилюється і ґеноцид духовий, зокрема мовно-культурний. Позиції для русифікації скріплюються через ряд заходів законспіровано-адміністративного характеру і через одверті постанови, сенс яких полягає у звуженні можливостей розвитку для національної культури.

Існують, між ін., заховані приписи, що не дають змоги українцям, які виїхали на цілину, передплачувати видання українською мовою; таким чином переселенці змушені читати літературу тільки російською мовою.

Нечуваним замахом на найелементарніше і самозрозуміле право нації є прийнятий з наказу Москви Верховним советом УССР закон з 17 квітня ц. р. у справі шкільництва, зокрема дев'ята його стаття, яка стосується мови навчання в школах України.

Голосні фрази про «велич» «ленінської національної політики», які рясно супроводять появу цього закону, не в силі заховати його реальної суті — русифікації шкільництва в Україні.

У кожній державі мова її народу є обов'язковою до вивчення у державних школах, і в жодній країні світу ніколи не може прийти під дискусію ця підставова засада життя. У поневоленіх Москвою неросійських республіках СССР, зокрема ж в Україні, цю самозрозумілу засаду перекреслено. Уряд УССР, замість стояти на сторожі прав української мови в Україні, обернув її в мову необов'язкову до вивчення в школах. Закон створює всі передумови до того, щоб фактично обов'язковою мовою в Україні стала лише мова російська.

Щойно перед цією ухвалою пройшло по всій Україні т. зв. всенародне обговорення проекту Хрущова, спрямованого на обмеження прав неросійських мов. Учасники обговорення скрізь підкреслювали конечність залишити українську мову в ролі обов'язкової в українських і неукраїнських школах УССР. Але, не зважаючи на одностайний голос громадської думки, Верховний совет усе таки одноголосно схвалив ганебний закон і тим самим протиставився найістотнішим інтересам українського народу та підкреслив свою невольничу залежність від Москви.

І раніше українські батьки мали змогу віддавати своїх дітей до російської школи, але ніколи дотепер влада УССР в особі своєї найвищої установи не спонукувала українців ставити під сумнів рацію вивчання рідної мови.

Закон, прийнятий Верховним советом УССР, є моральним тиском на українців у напрямку русифікації їхніх дітей, а моральний тиск, як правило, в тоталітарній державі супроводиться тиском поліційним. Своїм актом Верховний совет УССР накидає українському народові російську мову як основний засіб для контакту із скарбами світової культури. Тим самим знецінено вартість української мови, як культурного чинника, і визначено для неї ролю льокального чинника.

Українці у демократичному світі, уважно слідкуючи за подіями в Україні, з найбільшим признанням вшановують боротьбу українського народу, який за найважчих умов обороняє право української мови в школах України. Допомогти Батьківщині в цей скрутний і виїнятковий відповідальний час є святым обов'язком українців, що перебувають поза межами російсько-большевицького панування.

Об'єднані в спільній протидії, солідарно використовуючи всі свої можливості в країнах свого поселення, українці мають зорганізувати світову громадську думку і звернути її увагу на поневолення України, а зокрема на переслідування української мови і культури.

Спираючись на наші зв'язки в різних країнах, українські політичні чин-

ники повинні перенести протестаційну акцію на терен міжнародних політичних, гуманітарних, професійних організацій (Об'єднані Нації, ЮНЕСКО та інші).

Перед світовою громадською думкою слід вияснювати своєрідність т. зв. советської демократії, природу й небезпеку російського імперіялізму та сьогоднішній етап советської національної політики: приховані форми плянового й систематичного ґеноциду української нації, нове загострення большевицького поліційного терору та посилення переслідувань української мови і культури.

Широку акцію треба повести на сторінках чужинних видань зокрема для афро-азійських народів, загрожених московською експансією.

Спільна нарада українських політичних угруповань закликає всі українські чинники у вільному світі — церковні, громадські, наукові, професійні тощо — в кожній країні поселення якнайширше розгорнути акцію оборони національних прав українського народу.

Цю заяву схвалили дня 1 червня 1959 року представники українських політичних угруповань, до яких приєднався теж Український Християнський Рух, як неполітичне об'єднання:

Закордонне Представництво Української Головної Визвольної Ради, Закордонні Частини Організації Українських Націоналістів, Організація Українських Націоналістів, Організація Українських Націоналістів (за кордоном), Спілка Визволення України, Союз Гетьманців-Державників, Союз Земель Соборної України — Селянська Партія, Союз Конструктивно-Творчих Сил України, Українське Національно-Демократичне Об'єднання, Український Національно-Державний Союз, Українська Революційно-Демократична Партія, Українська Революційно-Демократична Партія («Вперед»), Український Християнський Рух.

34. ЛИСТ ЧЛЕНА ОУН ДО ПРОВІДНИКА БАНДЕРИ

Вирішення Степана Бандери уступити з посту голови Проводу всієї ОУН викликало глибокий відгук серед лав членства Організації, прикладом чого є лист колишнього шахтаря з Донбасу, члена ОУН Дуба з Австралії. Цього листа наводимо повністю без більших правописних змін і поправок:

«Дорогий Провідник!

Ваше уступлення з посту Голови Проводу ОУН настільки мене вразило, що я не міг без хвилювання прочитати скупі рядки офіційного повідомлення в пресі.

Рахую, що Ваше рішення прийняте на основі дуже важливих факторів для добра українського народу.

Ваша особиста жертва, безкорисливість, безмежна відданість великій Справі, шляхетність і лицарство заскочили цим разом усіх: ворогів і друзів, своїх і чужих. Глибоко переконаний, що це уступлення є тимчасове на короткий час, бо для українського народу Ви переросли звичайну людину і стали МІТОМ Воюючої Нації, СИМВОЛІЧНОЮ постаттю революціонера-вождя і що він (нарід) Ваше уступлення ніколи не прийме. Такі люди, як Ви, не родяться завжди, їх дарить Боже Провидіння раз на десятки літ.

Дозвольте ж мені з далекої Австралії передати Вам мої найщиріші побажання успіху, здоров'я і довгих років життя. Заразом як перший організатор ОУН в серці Донбасу — Юзівці в 1941-1942 рр. складаю Вам в імени шахтарів, металургів, будівельників і селян Донбасу, з якими я провів біля десятка років життя — слова признання і вірності.

Ідеї ОУН глибоко просякли в гущу робітництва, селянства і інтелігенції Донбасу в часах другої світової війни, а боротьба легендарної УПА ці ідеї зцементувала на довгі роки. Ваше ім'я живе в душі кожного донбасівця і з цим ім'ям на устах він приготований іти на останній бій з ворогами української державности за вільну і кращу долю.

Слава Україні!

Героям слава!
Дуб (літерат. псевдо Явір)

Австралія, 4. жовтня 1952 р.»

35. ПЕРСОНАЛЬНІ ДАНІ

а) Родина Сташинського

Богдан Миколайович Сташинський, нар. в Борщовичах 4. 11. 1931 р., Україна, агент КГБ — підсудний.

Інге Сташинська, з дому *Поль*, нар. в Берліні-Штаакені, фризерка — його дружина.

Петро Сташинський, нар. 31. 3. 1961 р. в Берліні-Штаакені, помер 8. 8. 1961 р. в Берліні-Штаакені — син.

б) Батьки й рідня Сташинського

Микола Васильович Сташинський, нар. приблизно 1900 р. в Борщовичах, столяр, живе в Борщовичах, — батько.

Павлина Михайлівна Сташинська, з дому *Качор*, нар. приблизно 1897 р. у Борщовичах, домашня господиня, живе у Борщовичах, — мати.

Ірина Миколаївна Крук, з дому *Сташинська*, нар. при бл. 1925 р. у Борщовичах, кол. учителька, живе у Львові, — сестра.

Марія Миколаївна Сташинська, нар. 1926 р. у Борщовичах, колгоспна робітниця, живе у Борщовичах, — сестра.

Іван Іванович Крук, нар. при бл. 1928 р., токар, живе у Львові, — дівер (швагер).

в) Начальники Сташинського

Александр Ніколаєвич Шелєпін, нар. 1895 р. — кол. шеф КГБ, член секретаріату ЦК КПСС, генерал КГБ у Москві.

Георгій Аксентєвич, нар. 1915 р. — вищий урядовець КГБ у Москві.

Ніколай Ніколаєвич — старшина штабу КГБ в Москві.

Алексей Алексєєвич, нар. 1910 р. — керівник відділу КГБ у Москві.

Аркадій Андрєєвич, нар. 1925 р. — старшина КГБ у Москві.

Костянтин Ситніковскій, нар. при бл. 1913 р., майор МГБ, живе у Львові — начальник Сташинського у Львові протягом 1951-1952 рр.

Сергей Александрович Демон, нар. при бл. 1910 р., старший лейтенант КГБ (Сергей I) — начальник Сташинського в Карльсгорсті впродовж 1954-1960 рр.

Александр Афанасєєвич, нар. при бл. 1930 р., старшина КГБ — начальник Сташинського в Карльсгорсті від 1960 р., наступник Сергея I.

Сергей Богданович Саркізов, нар. при бл. 1928 р. (Сергей II) — начальник Сташинського в Москві 1960-1961 рр.

Юрій Ніколаєвич Александров, нар. при бл. 1921 р. — останній начальник Сташинського в Москві, наступник Сергея II, 1961 р.

«Седой» (прізвище невідоме), урядовець КГБ — доглядач Інге Сташинської.

Ельвіра Міхайловна, нар. при бл. 1930 р. — учителька Сташинського у Москві 1960 р.

г) Прибрані прізвища Сташинського

Броніслав Качор, нар. 4. 11. 1931 р. у Польщі — документ для поїздки до Польщі в липні 1954 р.

Александр Антонович Крилов, нар. 4. 11. 1931 р. у Києві, живе в Києві — документ для поїздки з Східнього Берліну до ССРСР та під час перебування у військовій лікарні в Обершенвайде.

Йозеф Леман (Lehmann), нар. 4. 11. 1931 р. у місті Любувек, Польща — східньо-зональний документ для подорожі до Західньої Німеччини.

Зіґфрід Дреґер (Dräger), нар. 29. 8. 1930 р. у Ребрюке біля Потсдаму, живе в Ессені — західньонімецький паспорт для завдання замордувати Ребета.

Ганс Будаїт (Budeit), нар. 12. 4. 1927 р. у Касселі, живе в Дортмунді — західньонімецький паспорт для завдання замордувати Бандеру.

Ковальські — самовільно приbrane Сташинським прізвище для повороту з Франкфурту до Східнього Берліну після замордування Степана Бандери.

г) Псевда Сташинського під час праці для КГБ

«Олег» — на службі КГБ у Львові.
 «Мороз» — на службі КГБ у Києві.
 «Тарас» — на службі КГБ на Заході.

36. ПИСЬМОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ В ПРОЦЕСІ СТАШИНСЬКОГО
 В ФЕДЕРАЛЬНІЙ СУДОВІЙ ПАЛАТІ В КАРЛЬСРУТЕ

Довідник: так
 Урядова збірка: так

до Ц/І, II

Книга карних законів §§ 47, 49, 211

Хто виконує вбивство власними руками, той є, як правило, вбивцею; але за певних вузько означених обставин він може бути також потрактований лише як помічник.

ФСП, Вирок від 19-го жовтня 1962 р. — 9 St E4/62

Витяг

іменем народу

у карній справі проти

советського громадянина Богдана Сташинського, без сталого місця проживання, народженого 4 листопада 1931 року в Борщовичах коло Львова (Україна), з-за морду і зрадницьких зв'язків, побічні позивачі:

- а) пані Дарія Ребет
- б) пані Ярослава Бандера

Третій Карний Сенат Федеральної Судової Палати на головному процесі, що відбувся 8., 9., 11., 12., 15. і 19. жовтня 1962 року, в якому взяли участь:

президент сенату д-р Ягуш як голова,
 федеральний суддя К. Вебер,
 федеральний суддя д-р Віфельс,
 федеральний суддя д-р Генсбергер,
 федеральний суддя д-р Шумахер
 — як судді трибуналу;

федеральний прокурор д-р Кун і дорадник державного суду Оберле як представники прокуратури;

вищий секретар судівництва Гатц як службовець для документів суду, 19-го жовтня 1962 року виніс вирок:

I. Підсудний є винний в тому, що допомагав виконати вбивство у двох випадках і крім того підтримував зрадницькі зв'язки.

II. Його засуджено до

восьми років важкої в'язниці

III. Час слідчого ув'язнення має бути зарахований.

IV. Кошти процесу має покрити підсудний.

Причини:

A.

I. Тепер майже 31-річний підсудний походить з одного села коло Львова у Західній Україні. Він є третьою дитиною українських батьків, що ще живуть і є греко-католицького віровизнання. Він має дві сестри. Його батько мав раніше мале господарство і працював столярем.

У свої юнацькі роки підсудний пережив у своєму рідному селі, в якому також була поселена велика група людей польської національності, завзяті національні сучічки між українцями і поляками. Після першої світової війни

в цій частині країни австрійське панування було замінене пануванням польської держави.

Коли Сташинський у 1937 році пішов до народної школи, з чужих мов на першому місці стояв виклад польської мови. У кінці 1939 року, під час поділу Польщі між Гітлером і Сталіном, його батьківщина дісталася під російсько-советське панування. Для нього це означало зміну в викладанні і перехід до російської мови та відновлення нових насильств (у взаємовідносинах) між українцями, поляками і росіянами.

Два роки пізніше, у 1941 році, під час другої світової війни його батьківщина потрапила під німецьку окупацію. Російська мова у школі була замінена німецькою. Боротьба українців, які свою політичну мету — створення самостійної незалежної некоммуністичної держави — здійснили в 1941 році на короткий час під керівництвом прем'єр-міністра Стецька, скоро скерувалась також проти німецької окупації. Починаючи від 1943/44 років, коли німецькі війська відступили і совети повернулись, розпочався багаторічний, частково відкритий, частково за партизанськими методами, спротив українців проти советського режиму. Родичі підсудного цей спротив підтримували.

Починаючи з 1945 року, Сташинський відвідував середню школу у Львові, де він склав випускні іспити в 1948 році. Від осені 1948 року він студіював на математичному факультеті Педагогічного Інституту у Львові. Один-два рази на тиждень він їздив додому, щоб одержати від своїх батьків харчі і гроші для прожитку.

II. 1. В кінці літа 1950 року підсудного затримали на залізниці через відсутність залізничного квитка і привели до транспортної поліції у Львові. Транспортна поліція є відділом советсько-російської служби державної безпеки (тоді МГБ — Міністерство Государственной Безопасности, починаючи з 1954 року КГБ — Комітет Государственной Безопасности при Раді міністрів ССРСР). Його допитував капітан МГБ Ситніковський, не згадуючи про поїздку без квитка. Він розпитав його про особисті й родинні справи і про ситуацію в його рідному селі. Під час дальших допитів Ситніковський згадав український рух спротиву і його найголовнішу організацію ОУН (Організація Українських Націоналістів). Він говорив про «безглуздість» українського спротиву, про насильства ОУН, що заторкують також непричетних осіб, і про небезпеку для всіх, хто підтримує ОУН. «Арешт, кара і заслання їм гарантовані».

Ситніковський дав зрозуміти, що йому докладно відоме вороже до советів ставлення родини Сташинського. Сташинський може виконати для МГБ цінну державно-політичну роботу та в такий спосіб охоронити свою родину від тяжких наслідків. Тоді ще 19-літній підсудний, що як молода людина легко піддавався впливам і не був ознайомлений з лукавими методами советської служби державної безпеки, погодився співпрацювати. Це його рішення було спричинене небезпекою репресій проти його родини, заплутаними переживаннями кривавих сутичок і насильств поміж українцями, поляками і советськими росіянами, як також політичними викладами в середній та вищій школах. Там прихильників ОУН представляли як зрадників, а їхніх керівників як фінансованих американцями агентів. Сташинський думав врешті і про свої студії — він був тоді на п'ятому семестрі — і йому здавалося, що в випадку відмови він поставив би свої студії під загрозу.

Скоро після цього Сташинський дав письмове зобов'язання працювати для МГБ і зобов'язався зберігати безумовну мовчанку про цю співпрацю. Він одержав псевдонім «Олег». Протягом наступних місяців він, згідно з одержаним дорученням, інформував Ситніковського про всі важливі події в його рідному селі.

2. У січні 1951 року Ситніковський йому заявив, що він має вступити до одної

групи спротиву ОУН, щоб розвідати докладніше про обставини вбивства українського письменника Галана, виконаного на доручення ОУН. Сташинський зможе в такий спосіб змити з себе свої попередні «гріхи» і врятувати батьків і сестер від заслання. З огляду на цю загрозу Сташинський виконав і це доручення. Під приводом, ніби МГБ плянує його негайний арешт, — з боку МГБ були вжиті заходи з метою зробити це правдоподібним, — він одержав доступ до одної групи ОУН і довідався там також про ближчі обставини вбивства Галана. Через два місяці він таємно залишив групу і склав МГБ звіт. Оскільки його діяльність для МГБ стала тепер загально відомою і поворот до його батьків став неможливим, Сташинський погодився з пропозицією МГБ припинити студії й поступити цілком на службу МГБ. До 1952 року його використовували у Львівській області для боротьби проти підпільних груп ОУН.

3. У 1952 році Сташинського перевели до Києва і там вишколювали для праці в советському розвідувальному апараті. Він тепер одержав псевдонім «Мороз» і поруч політичного вишколу вивчав німецьку мову. З цього випливало, що він пізніше, мабуть, одержить доручення працювати у Німеччині. На початку 1954 року йому вдалось, завдяки ініціативі КГБ, помиритися зі своїми батьками. Він розповів їм лише, що він живе і працює в Києві.

4. В середині 1954 року його познайомили з життєписом німця Йозефа Лемана, що ніби народився 4 листопада 1931 року — у місті Луковек (Польща). У супроводі советських і польських офіцерів таємної служби він мусів під прізвиськом «Качор», дівочим прізвиськом своєї матері, відвідати і запам'ятати ті місця в Польщі, які були важливі для цієї легенди. Після цього його привезли до советської окупаційної зони Німеччини і передали коло Франкфурту над Одрою його майбутньому советському керівникові Сергєєві Александровічу (Сергєй), офіцерові КГБ.

Після кількатижневого перебування в советській забороненій зоні Карльсгорсті, де він впевнився, що його плянують використати як агента в Німецькій Союзній Республіці, він відвідав з Сергєєм Бауцен і Дрезден, які також мають значення для легенди про Лемана. У Дрездені він одержав від тамтешньої поліції документ для бездержавних осіб на ім'я «Йозеф Леман» і виказку на право їздити автом. Протягом наступних тижнів він, згідно з дорученням, вивчав німецькі умови життя та мовні звички. Він відвідав також колишній концентраційний табір Майданек. Він тримався осторонь від німецького населення через свої мовні труднощі і тому, що він в наслідок свого політичного вишколу вважав усіх німців за «старих нацистів».

На початку 1955 року він перебував три тижні під прізвиськом «Крилов» в одному советському військовому шпиталі, бо він страждав від сильних головних болів і сильного безсоння, що він пояснював падінням з гойдалки у 1944 році. Від квітня до серпня 1955 року він працював під прізвиськом «Йозеф Леман» як штампувальник у фабриці акційного товариства Вісмут у Цвікаві, щоб одержати справжні робочі папери, потрібні для легенди про Лемана.* Акційне Товариство Вісмут є під советським управлінням. В кінці 1955 року він зайняв мебльовану кімнату у Східньому Берліні під ім'ям Йозеф Леман і, згідно з одержаною вказівкою, починаючи з цього часу, видавав себе за перекладача при бюрі советської зони Німеччини для внутрішньої та зовнішньої торгівлі (ДІА).

* Праця Сташинського у цій фабриці була головним чином потрібна для того, щоб він мав змогу довший час вжитися в реальні німецькі життєві умови, познайомитися з живою німецькою мовою та з німецькими звичаями і, в разі перевірки, вміти назвати справжніх товаришів праці, розташування у фабриці та робочий режим. — Ред.

III. 1. У січні 1956 року він одержав доручення, з виставленим на ім'я Леман документом советської зони поїхати до Мюнхену і там відвідати екзильного українця Бисагу. Бисага був під псевдонімом Надійчин агентом КҐБ і діяв як шпигун при антисоветській газеті «Український самостійник», яку видавала в Мюнхені одна українська екзильна організація. Сташинський передавав йому гроші й одержав від нього інформативний матеріал. Він заховав його в подвійному дні своєї валізки і привіз Серґеєві до Карльсгорсту.

Після цього він мав ще принаймні чотири зустрічі з Бисагою в Мюнхені. Кожного разу він передавав йому гроші, інколи також одержані через Серґея листи від дружини Бисаги, що живе в Україні. Від Бисаги він одержував письмові нотатки для Серґея. При цих зустрічах Сташинський, згідно з дорученням, як він каже, «морально та ідеологічно озброював» Бисагу, який почував себе в Мюнхені непевно й наполягав на тому, щоб йому дали дозвіл повернутися до Советського Союзу до його родини. Сташинський вбачав тоді в керівниках екзильних українців, особливо в тих з ОУН, згідно з одержаним політичним вихованням, все ще «зрадників», що лише стримують своїх земляків повернутися до Советського Союзу. Згідно з дорученням він вивідував у Бисаги, чи той міг би співдіяти у викраденні українського екзильного політика й тодішнього головного редактора газети «Український самостійник» Льва Ребета, який проживав у Мюнхені. Але Бисага сказав йому, що відчуває, що за ним слідкують і його вже допитувала поліція. Пізньою осінню Сташинський передав Бисазі міжзональний паспорт і доручення від КҐБ повернутися назад.

2. Приблизно на початку квітня 1956 року Сташинський, згідно з дорученням, поїхав до Мюнхену, щоб продовжувати започатковану іншим агентом КҐБ спробу завербувати на службу КҐБ пана... (з причин засекречення званого далі «пан Х»), що тоді мешкав у Мюнхені. У Мюнхені Сташинський мешкав від 6-го до 9-го квітня 1956 року в готелі «Гельвеція» як «Йозеф Леман». Дня 7 квітня він зустрівся зі свідком «Х» перед театром принца-регента. Він намовляв пана «Х» працювати для КҐБ. Згідно з дорученням, він також пробував довідатися від пана «Х» про можливо заплановані демонстрації або замаху у зв'язку з майбутнім приїздом до Лондону Хрущова і Булганіна, як також про передбачене в зв'язку з цими відвідинами перебування в Лондоні видавця української газети «Українські Вісті» Віталія Бендера. Крім того він питав пана «Х», подібно як раніше Бисагу, про тертя поміж українськими еміграційними організаціями і про їхні взаємини, особливо ж ОУН, з німецькими й американськими розвідувальними службами. Для записування й виявлювання таємних інформацій, він передав панові «Х» контактний папір і хемікалії для таємних записів. Крім того він передав йому коло 300 нім. марок. «Х» поставив умову, щоб КҐБ передав йому фотознімку членів його родини з останнього часу.

Сташинський зустрівся з «Х» ще в серпні 1956 і 23-го лютого 1957 року. При цьому він передав йому пропозицію Серґея, згідно з якою КҐБ хотів дати панові «Х» можливість зустрітися зі своєю дружиною в Західньому Берліні. «Х» відповів, що він ще висловиться на цю тему в письмовій формі. У серпні 1956 року Сташинський з наказу Серґея зфотографував пана «Х» з допомогою захованого апарату. Зустріч з «Х» у лютому 1957 р., без відома Сташинського і КҐБ, відбувалась під доглядом західнонімецької поліції і була зфотографована. Пізніше Сташинський ще поклав у двох сховищах у Мюнхені пакетики для «Х» з грішми.

3. Під час своїх кількарізних подорожів до Бисаги і «Х», підсудний мав при собі кожного разу 40-50 листів, які він одержував від Серґея з дорученням кинути їх у Мюнхені до поштових скриньок. Всі ці листи були скеровані до українських емігрантів і мали політичний зміст.

Десь восени 1956 року Сташинський пізно ввечері поклав у сховищі на автостраді коло Франкфурту над Майном гроші і шифрові коди для іншого агента КГБ. В той час, як і під час всіх інших подорожів до Німецької Союзної Республіки, він, згідно з дорученням, завжди нотував собі числа американських військових, особливо вантажних, автомашин. Також у 1956 році він розвідував в одному південнонімецькому місті скупчення американських військ. Виконання передбаченого в 1957 році доручення, зібрати інформації про одну американську школу агентів у Горішній Баварії, не відбулось.

IV. 1. У лютому 1957 року Сергій наказав йому стежити за українським екзильним політиком Львом Ребетом у Мюнхені, за його помешканням і за його звичками в роботі та в житті. Сергій описав Ребета як впливового теоретика та ідеолога українських екзильних організацій; ніби що він та інші керівники ОУН, з допомогою ідеологічного впливу, погроз і насильств, стримували екзильних українців від повернення на батьківщину. Вони також мали б бути відповідальні за те, що їхніх прихильників все ще завербовують, передусім американська розвідувальна служба, як агентів проти Советського Союзу.

Для виконання цього доручення Сташинський мусів послуговуватися персональними даними Зіґфріда Д... з Ессен-Гаарцопфу, народженого 29-го серпня 1930 року в Ребрюке коло Потсдаму. Його послали до Ессену, з метою зорієнтуватись у частині міста Гаарцопф і в тодішньому помешканні Д... У квітні 1957 року Сергій дав йому фальшивий паспорт, виставлений на «Зіґфріда Дреґера», до якого Сташинський вніс підпис «Зіґфрід Дреґер». Тоді він поїхав до Мюнхену.

Під час першого перебування в Мюнхені йому вдалось, на основі зробленого Сергеем опису Ребета, пізнати його, коли він залишав будинок ч. 8 на площі Карла. Він послідував за ним у вагоні трамваю до зупинки «Мюнхнер Фрайгайт». Під час цієї поїздки Сташинський носив соняшні окуляри, згідно з одержаною вказівкою. Але він помітив, що був єдиним, хто носив соняшні окуляри. Занепокоєний цим він їх зняв. Його хвилювання зростало, бо він не знав, як далеко має їхати й тому не знав також, в якій ціні має купити собі квиток. Йому здавалось, що його неспокій повинен впасти в вічі і за ним можуть стежити. Після свого повернення до Східнього Берліну він розповів про свої спостереження, а також про свої побоювання, що на нього звернули увагу. Але його заспокоїли.

На початку травня й у липні 1957 року він їздив для слідкування за Ребетом знову до Мюнхену, кожного разу на один тиждень. Як і першого разу, він зупинився в готелі «Грюнвальд» і брав собі кімнату з видом на вулицю Дахау. Він ствердив, що Ребет звичайно в 9 годині входив до будинку ч. 9 на вулиці Дахау, в якому приміщувалось бюро газети «Український самостійник», і що він здебільшого за якийсь час ішов до будинку ч. 8 на площі Карла, де було бюро його екзильної групи. Сташинському також вдалося слідкувати за Ребетом до його помешкання з написом «Ребет».

Під час свого липневого перебування в Мюнхені Сташинський, згідно з дорученням, слідкував також за екзильним українцем Михайлом Борисом, який працював при газеті «Український самостійник», і дізнався, де знаходиться його приватне помешкання.

2. Сергій уже раніше часто висловлював погляд, що керівників ОУН слід ліквідувати, коли вони «не порозумнішають» і не перестануть стримувати екзильних українців від повернення на батьківщину. У вересні 1957 року Сташинський мусів з'явитись у Сергея в забороненій зоні Карльсгорсту. Коли він прибув до Сергея, той насамперед сказав лише: «Тепер прийшов час, з Москви приїхав один чоловік». У цю хвилину Сташинський зрозумів, — як він каже, це було для нього «ударом і шоком», — що його слідкування

за Ребетом служило підготовці до вбивства Ребета. З внутрішнім неспокоєм він дивився, як московський співробітник КҐБ демонстрував зброю, про яку Сергій запевнив, що вона вже застосовувалась багаторазово і завжди з успіхом. Це була металева рурка, товщиною в палець і довжиною приблизно 18 сантиметрів, що складалась з трьох заґвинчених одна в одну частин. У долішній частині знаходився ударник, який натягнутий, звільнявся шляхом тиснення на пружину, що її можна було забезпечити, і запалював заряд пороху (запалювальні листки). В такий спосіб приводився в рух металевий поршень у середній частині рурки, який роздавлював скляну ампулку в цівці. Ця скляна ампулка, величиною приблизно в п'ять см, містила в собі — так сказав чоловік, який демонстрував зброю — прозору як вода отруту, яка при роздавленні ампулки виприскувала в формі газу. Людина, якій вистрілили цей газ в обличчя з віддалі приблизно в 50 см, вдихає його і вмирає на місці. Знайти якісь сліди при цьому не можна, тому й не можна встановити насильницької смерті. Для того, хто виконав замах, отруйний газ є нешкідливий, якщо він перед тим проковтнув спеціальну таблетку і негайно після замаху роздавлив вшиту в марлю ампулку та вдихнув газ із неї.

Під час цього навчання з допомогою водяних ампулок Сташинському стало «моторошно», бо він зрозумів, що повинен був вбити людину. Він спершу не міг примусити себе взяти зброю в руки і мав, як він каже, «лише одне бажання: щоб це навчання швидко скінчилося». Але вже наступного дня відбулося в лісі випробування зброї. Сергій привіз малого собаку, якого прив'язали до дерева. Московський співробітник КҐБ дав Сташинському прийняти протиотруйну таблетку і дав йому готову до пострілу, заряджену ампулкою зброю. З-за внутрішнього хвилювання Сташинський не міг глянути на собаку, який для нього «був символічно людиною» і з довір'ям та цікавістю дивився на нього. Із зверненою вбік головою він натиснув на зброю на віддалі 30 см від морди собаки, ледве почув детонацію і побачив, що собака, здригаючись, негайно впав і скоро після того був мертвий.

Сташинський негайно понюхав роздавлену ампулку з протиотрутою. З-за його внутрішнього хвилювання він сьогодні вже собі не пригадує, чи він її сам роздавлив і чи Сергій та московський інструктор теж нюхали її. Мертвого собаку вони залишили в лісі; прив'язь і нашійник Сергій взяв з собою.

Прозорою рідиною є синільна кислота, протиотрутою — натріюмтіосульфат і амилнітрит.

3. Скоро після цього Сергій дав підсудному вказівки для замаху на Ребета. Сергій відмовився від свого початкового пляну привезти з допомогою екстериторіальної особи отруйну зброю до Мюнхену і тут передати її Сташинському, бо він боявся, що хтось може завважити момент передачі. Замість того він передав Сташинському заряджену і забезпечену зброю у замаскованій під консерву з ковбасками бляшанці. Він дав йому доручення виконати замах у будинку бюро на площі Карла ч. 8. Він наказав йому також викинути зброю негайно після замаху.

Сташинський переживав у ті дні тяжку внутрішню боротьбу. Він розповідає про це сьогодні так:

«Це пригнічувало мене наче кошмар, що я мав вбити людину, яка нічого не підозрівала. Я метався як у клітці. Я знав, що вбивати не можна, але ж я не міг виступити проти наказу моїх начальників. Я ж знав, до якої організації я належав. Коли я бачив на вулиці подружжя, я думав про те, що означає для жінки раптом втратити свого чоловіка. В таку хвилину мені здавалось, що я ніколи не зможу виконати такий наказ. Але тоді я пробував виправдати таке вбивство. Я пригадував насильницькі вчинки ОУН у моїй батьківщині. Я казав собі, що Ребет є ворогом Советського Союзу, бо й він стримує емігрантів від повороту на батьківщину і є співвідповідальний за те,

що вони стають чужими агентами. Я не бачив виходу з ситуації. У розмовах з самим собою я не вживав слова «вбити», а лише — «натиснути на зброю». Я переконував себе, що це є як на війні, де мета також освячує засоби і накази мусять бути безумовно виконані».

Безпорадно метаючись поміж такими почуттями та уявами, він пробував у такий спосіб заспокоїти своє сумління, але йому це не вдавалосьь.

4. 8-го жовтня 1957 року Сергей дав Сташинському наказ негайно поїхати до Мюнхену і виконати замах. Він передав йому зброю, протиотруйні засоби, а саме 10 запобіжних таблеток, — Сташинський мав у кожному випадку повернутися найпізніше на десятий день, — і зашиту в марлю ампулку та два пашпорти, а саме один фальшивий документ Союзної Республіки (Західньої Німеччини — ред.), виставлений на ім'я «Зігфрід Дрегер», і один документ советської зони Німеччини на ім'я «Йозеф Леман». Згідно з дорученням Сташинський мав користуватися пашпортом «Дрегер» у дорозі та для нічлігу в готелі, а пашпорт «Леман» він мав тримати при собі під час ходження по місті.

9-го жовтня 1957 року Сташинський вилетів літаком «Ер Франс» як «Зігфрід Дрегер» з Берліну до Мюнхену. Він зупинився в готелі «Штахус» і виповнив формуляр зголошення як «Зігфрід Дрегер». У наступні два дні він кожного ранку ковтав запобіжну таблетку, ховав заряджену і забезпечену зброю, що була загорнена в газетний папір і зовсім не впадала в вічі, у лівій внутрішній кишені піджака, ставав на площі Карла і чекав на Ребета.

Від хвилювання і докорів совісти він ледве міг спати. Сьогодні він каже: «Я сподівався і бажав, щоб Ребет не прийшов, тоді я не потребую виконати замах». Він говорив собі, ніби для самозаспокоєння, що він має вчинити замах лише тут, на площі Карла, як наказано, хоч на вулиці Окам це можливо легше було б зробити. «Коли він прийде, я мушу це зробити; коли не з'явиться, я свій обов'язок на сьогоднішній день виконав».

Він внутрішньо полегшено зідхав, коли в ці обидва дні бачив, що Ребет не приходить. Інших місць він не відвідував. Ті самі зовнішні та внутрішні події початково відбувалися також 12-го жовтня. Але скоро після 10 години він побачив Ребета, який вийшов з трамваю і йшов в напрямку до будинку ч. 8 на площі Карла. Починаючи від цієї хвилини, підсудний діяв «майже автоматично», що він — як він це негайно додає — вважає підставою для свого виправдання. «Я відчув електричний удар у тілі, моє серце билось так сильно, що, здавалося, ніби воно вдаряє у горло. Не будучи, звичайно, непритомним, я ввійшов до будинку наче у півсні і піднявся на перший поверх». Коли він почув, що Ребет увійшов до будинку, він вийняв загорнуту (у папір — ред.) зброю з кишені піджака, відкрутив запобіжний гвинт і пішов назустріч Ребетові. Він бачив, що той нічого не підозривав. Коли вони зустрілися на горішній третині долішніх сходів, — він ішов вниз ліворуч, Ребет підіймався з його правого боку — він підняв праву руку, скерував зброю в обличчя Ребета, натиснув (на спусковий механізм — ред.), помітив лише, що Ребет похитнувся наперед, і пішов поспішно по сходах вниз. Ще в будинку підсудний роздав протиотруйну ампулку і понюхав пари з неї. Подробиць його оточення він із-за хвилювання не помічав.

«Я бачив праворуч перед будинком щось біле. Щойно коли я минув один або два будинки, я усвідомив, що це мусіла бути жіноча блузка». Він поспішав через площу Ленбах, площу Одеон, вулицю Гофгартен до струмка Кегельмоль, що тече у задній частині королівського саду, і кинув до нього зброю. На цьому шляху його схвилювання повільно заспокоїлось.

«Я раптом помітив, що світило сонце і люди були радісні. Мені здавалось, що я бачу сон». Коли він потім знову минув площу Ленбах у напрямку до площі Карла, він побачив там багато людей і поліційне авто. В готелі він спалив, як це йому наказав Сергей, пашпорт на прізвище «Леман», заплатив

рахунок і поїхав першим найближчим поїздом, час відходу якого він не встановив раніше, до Франкфурту. Того вечора він не міг вилетіти до Берліну. Він замовив для себе місце в літаку ПАА під прізвиськом «Дреґер» для поворотного польоту на наступний день. Під цим прізвиськом він також переночував у готелі «Континенталь». 13. 10. він полетів літаком ПАА як «Дреґер» до Берліну.

Він склав Серґєєві усний і письмовий звіт у двох прийнятих в КГБ формах. У першому (письмовому — ред.) звіті він лише описав свою подорож туди й назад. У другому звіті замах був описаний в замаскованій формі: «У відомому мені місті я зустрівся з відомим мені об'єктом і привітав його. Я певен, що привітання добре вдалось».

Ребет був знайдений мертвим 12 жовтня 1957 року коло 10.40 год. на сходах будинку ч. 8 на вулиці Карла. Оскільки розтин трупа, що був зроблений шойно понад 48 годин пізніше, не дав підстав для припущення насильницької смерті, але виявив майже цілковите закриття одної великої серцевої судини через нашарування, то й не виникла підозра злочину.

V. 1. Приблизно тиждень пізніше Серґей дав зрозуміти, що тепер уже відомо, що замах відбувся успішно. Але Сташинський, мучений почуттям вини і докорами совісти, залишався внутрішньо схвильований. З одного боку він продовжував свої спроби виправдатися перед самим собою, а з другого боку перед його очима знову стояв мертвий, і він думав про його близьких. У безплідних борсаннях він пробував заспокоїти своє сумління.

Ці сумніви і внутрішня боротьба були підсилені знайомством з одною дівчиною. У квітні 1957 року він познайомився у східньо-берлінському палаці Фрідріхсштадт з тоді 20-літньою Інґою Поль. Він представився їй як німець з Польщі Йозеф Леман, перекладач при советсько-зональному бюро для німецької внутрішньої та зовнішньої торгівлі.

Інґе Поль мешкала тоді у Далльґові (окупована советами зона Німеччини), невеликому населеному пункті на захід від Берліну. Вона була за фахом перукаркою і працювала в Західньому Берліні. Хоч Сташинський скоро помітив, що вона засуджує комуністичну систему, він продовжував знайомство, яке, щоправда, часто переривалось із-за його «службових подорожей». Повільно і спочатку непомітно він в такий спосіб підпадав під її впливи.

2. Від 23 до 25 травня 1958 р. Сташинський перебував у Роттердамі, щоб тут з наказу Серґея слідкувати на кладовищі за поминками по засновнику ОУН полковникові Коновальцеві, який загинув у 1938 р. як жертва замаху. Серґей дав йому доручення зфотографувати учасників поминок. Він показав йому розташування кладовища.

У Роттердамі Сташинський слідкував за поминками і зробив також декілька фотографій. Поміж автами з закордонними розпізнавальними знаками йому впав у вічі темносиній «Опель-Капітен» з мюнхенськими знаками. Він пригадав собі, що вже бачив це авто в Мюнхені перед одною церквою, яку часто відвідують українці. Відходячи, він помітив, що головний доповідач виїхав з роттердамського кладовища в цьому авті. Про все це він склав звіт Серґєєві. Серґей доручив йому зробити шкіц могили і спитав, чи можна б було там під час поминок спричинити вибух бомби. Сташинський, перелякано і з почуттям огиди, вказав на те, що тоді загинули б також жінки і діти, на що Серґей відповів: «Вони також не звертають уваги на наших жінок і дітей». На цю тему пізніше розмов не було.

VI. 1. Восени 1958 року Сташинський одержав від Серґея доручення розшукати в одній західньо-берлінській книгарні всі публікації українського письменника Степана Попеля. Його розшуки залишились безрезультатними. Скоро після того Серґей сказав йому, що він для майбутнього застосування в Союзній Республіці (Західній Німеччині — ред.) одержить паспорт на ім'я

Ганса Йоахима Будаїта, який мешкає у Дортмунді, Кнаппенвеґ 69 і народився 12 квітня 1927 р. у Касселі. Щоб ознайомитися з його житловими умовами, Сташинський, згідно з дорученням, поїхав до Дортмунду та зорієнтувався там. Судові відомо, що громадяни Союзної Республіки при переході через деякі прикордонні контрольні пункти советської зони мусять віддавати свої пашпорти і одержують їх назад часом щойно після довшого часу; такі пашпорти часто фотографуються і ці фотографії використовуються державною службою безпеки советської зони Німеччини (MfS) для виготовлення фальшивих документів для агентів.

У січні 1959 р. Сташинський був посланий Сергеем до Мюнхену, щоб там розшукати помешкання і прослідити життєві звички вождя українських емігрантів і керівника ОУН Степана Бандери. Про Бандеру Сташинський знав, що він був визначним українським екзильним політиком, що він під час другої світової війни був заарештований німцями і тепер, живучи в Мюнхені, керував ОУН. Коли Сергей сказав, що Бандера, який у 1958 р. у Роттердамі виступав з промовою (присвяченою пам'яті полковника Коновальця — ред.), можливо живе як письменник під прізвищем Попель, Сташинський зрозумів значення даних йому в 1958 р. доручень. У Мюнхені він знайшов у телефонній книзі прізвище Попель з зазначенням адреси: вулиця Крайтмайра ч. 7. Наступного дня він побачив, як з того будинку виїхав чоловік в авті «Опель-Капітен». Він пізнав у ньому головного промовця на роттердамських поминках, пізнав також його авто і знав тепер, що «Попель» — це Бандера. Про це він склав звіт Сергееві.

2. У квітні 1959 р. Сташинський заручився з Інґою Поль. В кінці квітня його викликали до Москви.

Тут високий офіцер КГБ Георгій Аксентієвіч («Георгій») наказав йому докладно розповісти про висліди його розслідувань. Тоді він сказав Сташинському, що, згідно з постановою «найвищої інстанції», він має усунути Бандеру в такий самий спосіб, як Ребета. Сташинський, будучи ще внутрішньо розхитаним через замах на Ребета, злякався, проте не дав цього по собі надто помітити. Як співробітник КГБ він навчився, як він каже, тримати себе в руках. Він висловив спершу застереження, що Бандера озброєний і має охорону. Це застереження «Георгій» відкинув: тоді треба усунути також охоронця. Для цього Сташинський одержить поліпшену зброю з двома цівками, з яких можна стріляти одночасно і також по черзі. Ситко в цівці затримує скляні скалки ампулки, так що в жертви не можуть постати підозрілі поранення на обличчі. Як місце замаху було визначено гараж або будинок, в якому мешкав Бандера. Час замаху мав бути визначений окремим наказом.

Сташинський більше вже не заперечував. На його думку це було даремно, бо він, як співробітник КГБ, вважав, що це само собою зрозуміло, що «найвищою інстанцією» була група людей приналежних до уряду, наказ якої має бути беззастережно виконаний навіть при найтяжчих сумнівах совісти. Він сказав собі також, що, може, «ті там вгорі» мають якісь пляни, справжнього значення яких я не розумію. На закінчення цієї розмови «Георгій» замовив шампанське і випив з ним за успішне виконання (замаху). Сташинський одержав тоді квиток до трибуни на Червоній площі для огляду першотравневої паради. Перед від'їздом він ще одержав у Москві двоцівову зброю, запаковану в металевому циліндрі, як також вказівки для митної контролі на випадок, коли б подорожні папери з польовим поштовим числом КГБ виявились невивстачальними. 4 травня він передав зброю у Східньому Берліні Сергееві, який вже був поінформований про московську розмову.

3. Згідно з наказом Сташинський вилетів 10 травня 1959 р. до Мюнхену. Сергей передав йому напередодні зброю в незапакованому вигляді, пашпорт на ім'я «Ганс Будаїт», протиотруйні засоби і ключ з набором ключевих бо-

рідок для дверей будинку ч. 7 на вулиці Крайтмайра. Також і на цей раз Сташинському було дозволено бути відсутнім не більше 10 днів.

На другий або третій день його перебування в Мюнхені, Сташинському, який згідно з дорученням хотів після обіду лише стежити за будинком ч. 7 на вулиці Крайтмайра, несподівано трапилася нагода виконати замах. Бандера в'їхав без охорони автом до гаражу на подвір'ї будинку. Дуже схвилюваний Сташинський пішов в напрямку в'їзду на подвір'я і побачив Бандеру, що стояв у гаражі. Його голову прошибала думка: «Смерть уже йде до нього. Зараз він уже не житиме. Але ж він не зробив тобі нічого злого. Він же також є людиною. Я не можу цього зробити». Не думаючи про доручення «ліквідувати ворогів народу та зрадників» або про наслідки для себе самого, він під впливом цих думок повернувся і побіг геть в напрямку королівського саду «Гофгартен» до струмка Кегельмюльбах. Там він, тримаючи зброю над перилами містка, вистрілив і кинув її у воду. Короткий час він відчував тепер полегшення. Але потім ним знову оволоділа автоматика наказів. Він боявся наслідків для себе, коли він повернеться назад ні з чим.

З метою замаскувати те, що сталося, він пробував наступного дня відчинити двері будинку ч. 7 на вулиці Крайтмайра з допомогою ключа зі змінними борідками. Одна з борідок при цьому зламалася. Щоб мати можливість доказати, що він проявив ініціативу, він купив футляр з трьома пильниками. В готелі він підпиляв алюмінієвий ключ від свого східньо-берлінського помешкання до приблизних розмірів замка у дверях будинку Бандери, в наслідок чого ключ став дуже тонким. Коли він випробовував цей відповідно підпилений ключ у дверях будинку ч. 7 на вулиці Крайтмайра, знову відламалася борідка, як у випадку патентного ключа, і впала до просторої замкової скриньки.

У Східньому Берліні він розповів Сергєєві, всупереч правді, що на гаражному подвір'ї несподівано хтось з'явився, через що замах став неможливим. Знаючи методи КГБ, він боявся, що КГБ слідкував за ним у Мюнхені, але він сказав собі, що спостерігач міг, щоправда, не будучи поміченим стежити за вулицею, але не за тим, що відбувалося на подвір'ї. Отже його твердження не можна заперечити. Як дальший доказ він показав зламаний алюмінієвий ключ. На вимогу начальства він зробив на пам'ять рисунок борідки ключа, яка, на його думку, повинна була б підійти. За кілька днів він одержав чотири подібні один до одного ключі, зроблені згідно з його рисунком. Щоб випробувати ці ключі, він мусів знову поїхати до Мюнхену. На цей раз він при спробі відчинити двері мав успіх.

Під час цієї подорожі Сташинський ще мав доручення знайти мюнхенське помешкання українського екзильного політика «Данкова» і ствердити, який воно має дверний замок. Він знав, що «Данків» — це псевдонім колишнього українського прем'єр-міністра Стецька. Він догадувався, що ця розвідка мала служити підготовці замаху на Стецька. Згідно з наказом він виконав також і це доручення.

4. У серпні 1959 р. Сташинський провів, як щорічно, відпустку у своїх батьків. На початку жовтня 1959 р., коли він уже потай сподівався, що КГБ йому більше не доручатиме виконувати замахів, Сергєй сказав йому, що «від найвищої інстанції в Москві» щойно прийшов наказ, згідно з яким Сташинський має тепер усунути Бандеру. Він побачив, що його сподівання було даремним. Заперечувати і висувати протиаргументи у розмові з Сергєєм він вважав безцільним, бо цей лише передав далі одержаний наказ і був, без сумніву, як каже Сташинський, циніком, а також тому, що вже його спроби заперечувати вищому за рангою «Георгієві» в Москві в січні 1959 р. залишились безуспішними. До пронизуючих його сумнівів і самозакідів долучилися тепер ще болючі вагання із-за нового доручення. Він знав: «Ти не повинен

вбивати» і шукав знову для тимчасового заспокоєння таких аргументів, як «ворог Советського Союзу», наказ, комуністичне вчення. Він боявся, що він, як вбивник Ребета і втаємничений у справу нового, наказаного «вищою інстанцією» замаху на Бандеру, безвихідно завинив і заплутався. Він також припускав, що його зверхники вже можуть мати сумнів щодо його благонадійності, бо Сергій незадовго перед тим показав йому фотографію, начебто Бандери (з метою його перевірити — ред.), але це була фотографія іншої особи. В той час він навряд ще вірив в те, що даний йому наказ можна якось виправдати.

Одержавши виряд, що складався з двоцівкової зброї, протиотруйних засобів, відповідного ключа для будинку ч. 7 на вулиці Крайтмайра і виставленого на прізвище «Будайт» пашпорту, Сташинський вилетів 14 жовтня 1959 р. знову до Мюнхену. Він зупинився в готелі «Зальцбург» під прізвищем «Будайт». Місцем замаху мало бути в першу чергу, згідно з наказом Сергея, помешкання Бандери, а часом замаху — як у випадку Ребета — передобідня пора.

Перед полуднем 15 жовтня 1959 р. Сташинський прийняв протиотруйну таблетку і стежив за будинком ч. 67 на вулиці Цеппеліна, де містилось бюро Бандери. Там він помітив авто Бандери. Коло 12 години він побачив, як Бандера від'їхав з одною жінкою, і сподівався, що в цей день він уже зможе спокійно віддихнути. Згідно з дорученням, він все ж таки поїхав трамваем до вулиці Крайтмайра. Там він вирішив неначе на пробу, як «ворожба», чекати на Бандеру точно до 13 год. «Коли він до того часу прийде, я мушу це зробити, щераз відступити я не можу. За мною можуть стежити. Коли ж він не прийде, то я піду геть».

Сповнений хвилюванням і надією, він увесь час дивився на свій годинник. Незадовго перед 13 годиною, коли він уже хотів вільно зідхнути, він побачив, як Бандера без супровідників приїхав автом і в'їхав на подвір'я. Тепер, як він каже, він діяв «ніби свого роду цілеспрямований автомат». Надія уступила місце примусові («Тепер я мушу це зробити»).

Він відбезпечив свою загорнуту в газетний папір зброю, відчинив входові двері й увійшов до будинку. Він вже збирався піднятися по сходах, як почув, що вгорі якась жінка зі словами «до побачення» попрощалася з кимось і почала сходити вниз. Щоб не дати їй можливості побачити його обличчя, він підійшов до дверей ліфту в партері і натиснув на гудзик ліфту. Не зважаючи на свою прекрасну пам'ять, він тепер уже не пригадує, чи ліфт прийшов і чи він відчинив його двері. В кожному випадку він увесь час стояв так, що жінка вийшла з будинку, не маючи можливості побачити його обличчя. Його схвилювання тим часом дуже зросло. Він тепер уже не може пригадати, чи він піднявся на перший поверх з допомогою ліфту чи по сходах.

Стоячи на першому поверсі, він скоро почув, що двері будинку хтось відчинив. Тоді він пішов вниз і побачив, що Бандера щойно увійшов до будинку, тримаючи у правій руці кошичок з помідорами або з «чимось червоним», і пробував лівою рукою вийняти з дверей ключ, який, видимо, застряг у замку. Щоб вирівняти цю затримку, Сташинський нагнувся і вдавав, ніби він зав'язує шнурки своїх черевиків, хоч на ньому були черевики без шнурків. Негайно після того він пішов назустріч Бандері, що стояв коло дверей будинку, спитав, проходячи повз нього, приблизно: «щось не в порядку?», взяв лівою рукою зовнішню дверну ручку, скерував правою рукою прикриту газетою зброю в голову нічого не підозріваючого Бандери, натиснув одночасно на обидві спускові пружини, що було можливо без труднощів, і поспішно закрив двері знадвору. Відтак він роздав ампулку з протиотрутою, вдихнув пари з неї і побіг в напрямку до королівського садка. Ключ він кинув без особливих роздумувань до вуличного отвору, призначеного для відпливу дощу, а зброю знову до струмка Кегельмюль.

Ще того самого дня він виїхав першим найближчим поїздом до Франкфур-

ту. Там він зупинився в готелі «Вісбаден» під прізвиськом «Будайт». Того самого вечора він замовив для себе в літаку компанія БФА місце для польоту на наступний день до Берліну. Через хвилювання він мав під час замовлення польоту мовні труднощі і боявся, що міг впасти в вічі. Щоб його вважали за чужинця, він замовив польот не під прізвиськом «Будайт», а спонтанно як «Ковальський». У Східньому Берліні він склав Сергєєві звіт, так само як у випадку Ребета. Цей поздоровив його з замахом, про успіх якого він довідався ще напередодні вечора з радіопередач і ранком із щоденників. За вживання прізвиська «Ковальський» Сергєй висловив йому догану, бо у випадку контролі він не міг би виказатися відповідним пашпортом.

Вмираючого Бандеру знайдено в день замаху о 13.05 год. на площадці сходів першого поверху. Він помер скоро після цього. Під піджаком він мав з правого боку пістоль, що висів на ремені. З-за підозри злочину негайно було зроблено розтин його трупа. Розтин трупа виявив поранення обличчя малими скляними скалками і як причину смерти отруєння синильною кислотою.

VII. В листопаді 1959 р. Сергєй представив Сташинського в советській забороненій зоні Карльсгорсту одному советському генералові, який, за його припущенням, був начальником КГБ у Східньому Берліні. Стоячи і зі склянкою коньяку в руці, генерал сказав, що за «виконання важливого доручення уряду» Сташинського нагороджено бойовим орденом «Червоного прапора», який йому вручить у Москві начальник КГБ Шелєпін. За столом генерал вислухав подробиці про обидва замаху. Він сказав Сташинському, що той після отримання ордена мусить залишитися на якийсь час в Москві, доки справа Бандери, що «викликала деяку сенсацію», поросте травою. В Москві його далі вишколюватимуть для виконання пізніших доручень «на Заході». Сташинський боявся і соромився, був мовчазним і стриманим. Тим часом його внутрішня переміна осягнула поворотного пункту.

Незадовго перед цією розмовою в Карльсгорсті він побачив у Східньому Берліні в кінохроніці знімки, що показували Бандеру в відкритій труні на катафальку. Коли він побачив судорожно скривлене обличчя трупа, він відчув «ніби удар молотом, ні, ніби шок» і зрозумів, що він «має на своїй совісті». Схвильований і розгублений — головного фільму він не пригадає, бо він сидів глибоко скорчений на стільці — він залишив кіно і шукав заспокоєння в Сергєя, не звертаючи уваги на можливість втратити довір'я. Він сказав йому про «бідну вдову і бідних дітей». Сергєй залишився, як це Сташинському показалося, «байдужим і холодним» і відповів, що «діти Бандери будуть колись пізніше вдячні, коли вони повернуться до Советського Союзу». Сташинський жажнувся, коли це почув. «Я мусів би бути комуністом на сто двадцять відсотків, щоб з цим погодитися. В цю хвилину я втратив дальшу частину моїх комуністичних переконань».

Він присвятив себе ще більше своїй нареченій, хоча Сергєй багато разів наполегливо вимагав від нього, припинити цей перешкоджаючий співробітничові КГБ зв'язок з німкенєю. Він твердо вирішив, відтепер вже ніколи не виконувати доручень щодо вбивств. Для втечі на Захід, який йому, не зважаючи на його наречену, ще здавався чужим, лиховісним і духово далеким, на його думку «час ще не прийшов». Він також не хотів втратити пообіцяний йому московський мовний вишкіл.

В кінці листопада 1959 р. Сташинський одержав наказ приїхати до Москви, своїй нареченій він мав сказати, що це службова подорож з рамени ДІА до Польщі. В Москві його привели до керівника відділу КГБ Алєксєєвіча («Алєксєй»). Цей пояснив йому його вишкіл, про який вже була мова в Карльсгорсті, в такий спосіб, що Сташинський має в Москві насамперед удосконалити свою німецьку мову і вслід за тим вивчати англійську

мову. Пізніше його застосовуватимуть в Західній Європі. Тоді «Алексей» почав розмову про наречену Сташинського. Цей зв'язок і особливо шлюб з чужинкою не пасують до співробітника КГБ. Сташинський заперечував і сказав, що розлука була б для нього тяжкою, бо він свою наречену вже довго знає, він не хоче і не може її так просто покинути. Аджеж шлюб міг би полегшити його пізнішу «легалізацію» в Німеччині. «Алексей» відповів, що він може Сташинському лише порадити «ще раз ґрунтовно обміркувати цю справу». Сташинський знав, що на мові КГБ це означало, що він має в найкоротшому часі повідомити начальство про розрив між ним і його нареченою. Але він твердо вирішив залишитись їй вірним, бо вона може йому допомогти остаточно порвати зі злочиним, з загрозою зробити кар'єру «професійного убійника», і з КГБ.

4 або 5 грудня 1959 р. Сташинський мав зголоситись у Шелепіна. Шелепін є від 1952 року членом ЦК КПСС і Верховного Совету і став в кінці 1958 року начальником КГБ, хоча він як політик не походить з кіл КГБ. Крім Шелепіна були присутні ще керівник відділу «Алексей» і Георгій Аксентьєвіч, який у квітні 1959 р. передав Сташинському доручення вбити Бандеру. Шелепін прочитав грамоту, в якій було зазначено, що за виконання «важливого доручення уряду» Сташинського указом Президії Верховного Совету від 6 листопада 1959 року нагороджено бойовим орденом Червоного прапора. Відтак він показав Сташинському грамоту і вказав на підписи Ворошилова, тоді голови Президії, і Георгадзе, тоді секретаря Президії. Грамота про вручення ордена була, з-за її таємного характеру, покладена до персональних паперів Сташинського (в КГБ — ред.).

Тоді Шелепін зажадав від Сташинського докладно розповісти про замах на Бандеру, ставив запитання і наказав йому зробити шкід місця замаху. З цілком точно сформульованих питань Шелепіна Сташинському стало зрозуміло, що також і під час цього замаху за ним стежив КГБ. Пізніше Шелепін говорив про майбутнє Сташинського і про його особисті справи. Не зважаючи на відмову «Алексея», Сташинський наполегливо і рішуче прохав дозволу одружитись з Інгою Поль. Він змалював її як цінну, прихильну до Советського Союзу людину, і сказав, що вони добре розуміють один одного. Вона ставиться прихильно до комуністичної системи. Шелепін відповів на це, що в Советському Союзі теж є гарні дівчата. Але Сташинський не уступав. Його тодішню наполегливість і хитрість він пояснює так: «Йшлося про мою душу. Я ж уже ставився з презирством до моїх вчинків і стояв на роздоріжжі. Без одруження з моєю нареченою я, може, знову став би вірним генеральній лінії комуністом і стовідсотковим співробітником КГБ. Тому я обдурював Шелепіна, щоб досягнути мою мету». Шелепін дав врешті згоду на одруження, у випадку, коли наречена в Москві, де вона може познайомитися з советською дійсністю, виявиться політично надійною і пообіцяє підтримувати свого чоловіка в його пізнішій агентурній діяльності. Все таки вона є громадянкою комуністичної країни, з якою Советський Союз має дружні взаємини і до якої не слід ставитися з недовір'ям.

Кілька днів пізніше Сташинський одержав доручення обережно сказати своїй дружині, що він не є перекладачем при ДІА, а є співробітником служби безпеки советської зони Німеччини. Ця праця є з державно-політичного погляду цінною. Він мав її спитати, чи вона бажає підтримувати його в його роботі після одруження. Коли вона дасть на це згоду, тоді вони мають обидвое в січні 1960 р. приїхати до Москви; якщо вона відмовиться, він має повернутися до Москви сам один. Ні в якому разі він не сміє вже тепер сказати своїй нареченій, хто такий він є насправді. Це він може сказати лише після одруження, але не згадуючи про обидва замаху. Неправдивою інформацією про те, що Сташинський є агентом міністерства державної безпеки (совет-

ської зони Німеччини — ред.), КҐБ хотів, по змозі без шкоди для себе запобігти можливій невдачі, і при тому зі шкодою для советської зони Німеччини, а не для Советського Союзу.

На Різдво 1959 року Сташинський повернувся до Східнього Берліну. Сергей був вже поінформований. Не зважаючи на заборону відвідати тепер Західній Берлін, Сташинський ще в день свого прибуття забрав свою наречену з місця її праці в Західньому Берліні і поїхав з нею до Дальґова, щоб там провести з нею різдвяні свята. Всупереч виразним вказівкам КҐБ, він, після докладного обміркування, сказав своїй нареченій всю правду, крім обох замахів, про які він хотів розповісти їй пізніше. Він був переконаний, що лише після цілковитого відкриття він зможе знайти в неї справжню допомогу. Після подолання першого шоку його наречена сказала йому, що вона хоче бути з ним, але пропонує «негайно піти на Захід». З цим Сташинський тоді ще не міг погодитися. «В моїх політичних переконаннях я, щоправда, став хитким, але ще не був готовий до такого кроку. Це мусіло було прийти пізніше. При моєму вихованні Захід був мені ще чужий. Я також хотів використати майбутній московський вишкіл для того, щоб вдосконалити мою німецьку мову, аби мені пізніше легше було знайти заробіток на Заході».

Вони вирішили вдвох поїхати до Москви. Її батькам вони далі розповідали легенду про Лемана. Супроти КҐБ Інґе Поль мала поводитися так, ніби вона вважає Сташинського за агента міністерства державної безпеки (советської зони Німеччини — ред.). Вона мала старанно приховувати те, що знає правду, і тримати себе так, ніби вона ставиться приязно до Советського Союзу. І так сталось. Протягом двомісячного перебування в Москві, від початку січня до початку березня 1960 р., Сташинському вдалось переконати своїх начальників у просоветських настроях своєї нареченої та одержати дозвіл на одруження з нею. Перед батьками Інґи Поль вони мусіли змальовувати подорож до Москви як службову подорож у справах ДІА до Варшави. Тому листування з ними відбувалось заходами КҐБ через Варшаву, і КҐБ дав їм для поворотної подорожі також поштові картки з видами, списки цін і малі подарунки з Варшави.

Після повернення до Східнього Берліну, вони одружилися 23 квітня 1960 року в відділі запису актів громадянського стану центрального Берліну. Незадовго перед тим Сташинський одержав громадянство советської зони. На бажання нареченої і з уваги на його батьків, вони повінчалися також в євангеліцькій церкві, хоч КҐБ був проти цього. Але Сташинський для виправдання цього кроку висунув аргумент, що завдяки цьому він може краще приховати свій старт як агента КҐБ. Весілля відбулося в домі батьків нареченої. В ньому взяли участь родичі нареченої, між ними свідок Фільвок.

На початку 1960 р. вони обидвоє переїхали як подружжя «Крилови» до Москви. За вказівкою КҐБ вони мали перед батьками дружини маскувати також цю подорож як довшу поїздку в справах ДІА до Варшави.

В Москві вони жили в однокімнатному помешканні, що ніби належало одному співробітникові КҐБ, який виїхав. Одна співробітниця КҐБ викладала Сташинському німецьку мову. Він одержав багато німецьких книжок, німецькі та російські часописи і журнали, як також магнетофонні стрічки для вивчення вільної від акценту німецької мови. Їх обох вивели по вибраних музеях і підприємствах, щоб вони одержали добре враження від советської «дійсності». Але замість того, щоб пані Сташинська в наслідок цих заходів стала переконаною комуністкою, як того бажали і як те припускали начальники її чоловіка, вона все більше впливала на нього в антикомуністичному дусі, так що в нього нарешті повністю відкрилися очі і його сумніви та недовір'я цілком взяли гору. Про його політичний спосіб думання його дружина йому якось сказала: «Як можеш ти, зрештою не дурний, бути

властиво таким дурнем?» Його розчарували також умови життя в Москві, яких він раніше ще не знав ближче.

Все це залишилось в КГБ, здається, не цілком непоміченим. Взаємини з їхнім керівником Сергеем Богдановичем (Сергей II) погіршали. Вони також відкрили одного дня, під час розшуків за блощицями, захований апарат для підслухування. З допомогою експерименту зі своїм магнетофоном Сташинський встановив наявність захованих мікрофонів. Після того вони обговорювали важливі справи лише з допомогою записок і під час прогулянок.

Їхнє листування з родичами проходило цілком відкрито цензуру. Сташинський протестував проти цього: «ми не знаходимось у стані війни». Коли Сташинський у вересні 1960 року розповів «Сергееві II» про вагітність своєї дружини і про її радість, що вона матиме дитину, «Сергей II» зажадав зробити аборт, бо дитина тепер є «небажаною», в протилежному разі вони мусіли б віддати її до дитячих ясел і там виховувати. Вершину розбрату і остаточний внутрішній розрив принесла в кінці року несподівана відмова раніше дозволеної спільної подорожі до Східнього Берліну під прозорими причинами. Видимо їх вже не хотіли більше пускати в подорожі разом, а хотіли завжди тримати одного з них в Москві. Після того Сташинський розповів своїй дружині також про обидва замаху з усіма подробицями, так що вона тепер була повністю поінформована про його життя і його провину. Тепер він був остаточно готовий до втечі за всяку ціну і також до обдурювання КГБ з допомогою там вивчених методів. Коли вони одержали категоричну заборону їхати разом, він досягнув з допомогою довгих, упертих і хитрих переговорів, що принаймні його дружина одержала дозвіл в кінці січня 1961 року поїхати до Східнього Берліну, ніби з метою на короткий час відвідати її батьків. Він дав їй певні слова для непомітних письмових повідомлень, а також інструкції, як вона можливо могла б йому допомогти виїхати до Берліну з метою втечі. Коли б це було потрібно, вона б мала продовжити своє перебування в Берліні до часу родів, в разі потреби забезпечити відповідну допомогу для втечі і з Берліну листовно попросити Шелепіна дозволити її чоловікові на час родів приїхати до Берліну. Як підставу для затримки вона могла використати факт свого недавнього перебування в одній московській лікарні. Вона мала болі перед родами, бо підняла завеликий тягар.

Після від'їзду своєї дружини Сташинський продовжував вивчення німецької мови в «Першому Московському Державному Педагогічному Інституті для Чужих Мов». Для цього він одержав документи на своє справжнє прізвище. Керівництву інституту він був відомий як співробітник КГБ. «Директор Науково-дослідного Інституту, поштова скринька 946», замаскованої в такий спосіб установи КГБ, виставив для нього «службову характеристику». В ній було підтверджено, що його за «успішну діяльність при розробці одної важливої проблеми... згідно з указом президії Верховного Совету СРСР від 6. 11. 1959 р. нагороджено бойовим орденом Червоного прапора».

Його дружині, не зважаючи на «обслуговування» з боку східньо-берлінського КГБ, вдалося з допомогою захворіння продовжити своє перебування в батьків до родів. 31 березня вона телеграфічно повідомила його про народження сина Петра. Про це Сташинський поінформував наступного дня «Сергея II», який привів з собою свого наступника Георгія Ніколаєвіча. Прохання Сташинського дозволити йому відвідати дружину й дитину (щоб в такий спосіб здійснити свій плян втечі), було відхилено. Навпаки, КГБ енергійно вимагав, щоб пані Сташинська пододала свою потребу бути обережною, яка спочатку дійсно існувала, пізніше була симульована, але в яку КГБ ще вірив, і скоро повернулася до Москви. Оскільки листи її чоловіка все більше показували його зростаючу малодушність і далі обдурювання КГБ здавалося навряд можливим, пані Сташинська готувала своє повернення до Москви на

початок серпня 1961 року і вже одержала папери для виїзду і виїзні відмітки. В цей час несподівано захворіла дитина і померла 9 серпня 1961 року. Про смерть дитини Сташинського поінформували телефонічно його дружина і телеграфічно його тесть Поль. З допомогою цієї несподіваної події Сташинському вдалося переконати «Георгія», який й так мав доручення знову поліпшити відносини між Сташинським та КҐБ, з необхідності його негайної поїздки до Східнього Берліну. Ця подорож — так Сташинський наполегливо пояснив — є в добре зрозумілих інтересах КҐБ, в протилежному разі його дружина, в її послабленому і роздратованому стані, може зробити необережні вислови про працю Сташинського для КҐБ. До цього треба конче не допустити. Після того він негайно одержав дозвіл на короткий час виїхати під охороною до Східнього Берліну. Він одержав виїзні папери під прізвищем Крилов. Начальство розпорядилось, що його мав супроводити «Георгій» і вони мали вилетіти кур'єрським військовим літаком.

10 серпня 1961 року Сташинський вилетів у супроводі «Георгія» до Східнього Берліну. На летовищі його очікували місцеві службовці КҐБ, які його початково не хотіли пустити до його дружини в Дальгові. Вони сказали йому, що він мусить якийсь час жити зі своєю дружиною в советській забороненій зоні в Карльсгорсті (Східній Берлін — ред.), доки буде вияснено, чи дитина, як вони припускають, «була отруєна американцями», з метою зловити Сташинського, агентурну діяльність якого вони могли тим часом викрити. Так в кожному разі висловлювались люди з КҐБ і обґрунтовували в такий спосіб охорону подружжя Сташинських. Охорона буде припинена, коли виявиться, що дитина померла природною смертю.

Наступного дня виявилось, що дитина померла природною смертю. Тоді Сташинському і його дружині було дозволено, й далі під охороною, поїхати до Дальгова та зробити підготовчі заходи для призначеного на 12 серпня 1961 року похорону. Вони скоро встановили, що їх і там стерегли співробітники КҐБ. Вони бачили людей у двох чи трьох автомашинах, які знаходились коло будинку батьків дружини Сташинського. Місцеві умови там такі, що кожна сторожа впадає в вічі. Ніч вони повинні були знову провести в забороненій зоні в Карльсгорсті. 12 серпня вони поїхали до Дальгова в супроводі «Георгія», який сказав їм, що охорону після вияснення причини смерті дитини припинено. Але в Дальгові вони помітили, що за ними далі стежили.

Тепер вони зрозуміли, що дотеперішнє обґрунтування необхідности охорони було лише приводом, що насправді це стежено саме за ними і що після похорону сторожа буде без сумніву ще підсилена. Тоді втеча стане цілком неможливою. Тому вони вирішили тікати негайно, ще перед похороном їхньої дитини. Вони залишили мебльовану кімнату дружини Сташинського, яка взяла з собою свого 16-річного брата Фріца, і поспішно відправилися бічними дорогами почерез критий деревами терен до Фалькензее коло Шпандав. Там вони взяли таксі і поїхали до Східнього Берліну. На кордоні зони Сташинський показав свій східньо-берлінський пашпорт на прізвище Леман. У Східньому Берліні вони сіли в трамвай на станції Шенгавзер Аллее і поїхали, не будучи контрольовані, до станції Гезундбруннен у Західньому Берліні. Там вони сіли в таксі, поїхали до родини Фільвок і попрохали її негайно повезти їх «до американців». Їх повезли до поліційної президії Берліну, а звідти до одної американської установи. Тут Сташинський розповів усю правду. Скоро після того його передали німецьким органам. 1 вересня 1961 року він був заарештований і розпочалось слідство.

Б.

І. Твердження розділу А. базується на вірогідному, переконливому, вільному від пропусків та протиріч зізнанні підсудного; на підтверджених присягою

свідченнях свідків Фукс, Губер, Вангауер і Фільвок; на вірогідному свідченні свідка «Х», що згідно § 60 ч. 3 StPO був заприсяжений; на експертизі знавців проф. д-ра Мюллера, проф. д-ра Рауха, приватдоцента д-ра Шпанна і графолога Венцеля; на перекладах мовознавця Бальдермана; на експертизі та свідченні знавця і компетентного заприсяженого свідка фон Бутляра; на зачитаних або розглянутих під час процесу, в протоколі засідань докладно названих матеріялах, документах, фотографіях і предметах.

II. Вірогідність зізнання підсудного і його інших свідчень впливає з наступного:

1. Сенат під час багатоденного процесу прийшов до переконання, що Сташинський має здібність і бажання дати правдиві, ясні і повні свідчення і що він їх також дав.

Він має без сумніву прекрасну пам'ять для того, що він пережив, але жадної здібності або нахилу до розповідання байок або вигадок, чи до прикрашень. Це також підкреслив психіатр. Його поведінка під час свідчень була природною, справжньою і непримушеною. Хоч німецька мова є для нього чужою, проте він на несподівані питання відповідав скоро і до ладу. Також наполегливі закиди, все одно з якого боку, ніколи не вели до вартих уваги відхилень, протиріч або сумнівів. Вони радше завжди підкреслювали, що зізнання були в усіх частинах переконливими і вільними від протиріч. Під час слідства і процесу його зізнання завжди залишались тими самими, в усіх істотних пунктах, але також у далеких подробицях.

Була відсутня будь-яка тенденція до суперечних правді захисних тверджень. Навпаки, Сташинський ніколи не користувався можливістю висувати такі твердження з метою захистити себе. Його зізнання були завжди тверезими, точними до деталей і вільними від помітних фальшивих тонів. Просторий, наочний опис зовнішніх обставин замаху і внутрішніх переживань, який тривав цілими днями і годинами і який він дав зв'язною і надзвичайно влучною мовою, був послідовним, завжди зворушливим і переконливим для слухача, також психологічно вишколеного і критичного. Була також відсутня будь-яка театральність. Замкнений, вільний від протиріч опис зовнішнього і внутрішнього розвитку всієї події дав зізнанню повну переконливість, незалежно від численних інших доказів. Так докладно описати зовнішні події, що можна було багаторазово перевірити, могла лише людина, яка їх пережила або, теоретично беручи, довідалась про них від справжнього злочинця. Внутрішні події могли бути, за переконанням сенату, пережиті лише самим підсудним. Щодо особи підсудного, то психіатричний експерт проф. д-р Раух переконливо і в усіх пунктах згідно з попередньою оцінкою заявив, що ані з медичного ані з психологічного погляду нема підстав для припущення неправдивості зізнань Сташинського, а зате існують поважні підстави для припущення правдивості його зізнань.

2. Вже після цих загальних міркувань практично не було вартого згадки сумніву щодо правдивості зізнань Сташинського. Однак їх правдивість підтверджується крім цього ще й великою кількістю доказів:

а) Дані про своє рідне село Сташинський підтвердив перевіреним на мапі точним шкідом.

б) Виставлена народньою поліцією району Дрездену 9 серпня 1954 року на ім'я «Йозеф Леман, народжений 4. 11. 1930 в Польщі, мешканець Дрездену» з фотознімком Сташинського посвідка на право водити автомашину підтверджує його зізнання щодо початку легенди про Лемана, щодо перебування в Дрездені і одержання посвідки на право водити автомашину.

с) Принесений підсудним советсько-зональний паспорт «Йозеф Леман, народжений 4. 11. 1930», що має також його (тобто Сташинського — ред.) фото-

знімок, підтверджує легенду про Лемана і доводить на основі офіційних записів у зв'язку з советсько-зональним пашпортом його дружини, що він 23. 4. 1960 року одружився з Інґою Поль як Йозеф Леман, і що вона 31. 3. 1961 року народила сина Петра.

Народження і смерть сина Петра підтверджуються справжніми телеграмами (31. 3. 1961: «Петро народився», 9. 8. 1961: «Петро помер»), які підсудний одержав від московської пошти і під час втечі взяв з собою.

d) Надійний, у цьому карному процесі не зацікавлений свідок Фільвок вірогідно посвідчив під присягою, що він брав участь у весільному святкуванні підсудного, якого він тоді знав під ім'ям Йозеф Леман. Він також підтвердив, що показані йому, принесені підсудним фотографії були зроблені під час цього святкування. Він знає більшість осіб, що брали в ньому участь. Він знає на основі власних інформацій про народження і смерть сина Петра. Про обставини пізнішої втечі в Берліні він розповів переконливо й однозгідно з підсудним.

e) Обидва берлінські трамвайні квитки, які Сташинський передав американській установі, а ця далі, як доведено, свідкові кримінальному інспекторові Вангауерові, були видані в день втечі, як це видно з поставленої на них дати.

f) Зустріч Сташинського зі свідком «Х» 23 лютого 1957 року була обсервована і зфотографована. Сташинський тоді нічого не знав про цю фотографію. На знімку можна його й «Х» виразно розпізнати.

g) Зізнання Сташинського про його різні подорожі літаком протягом 5 років з Берліну й назад і про прізвища, якими він при цьому користувався, підтверджуються списками пасажирів трьох чужинецьких летунських компаній, які (списки — ред.) були отримані щойно протягом слідства:

aa) У випадку Ребета він подав, що він 9 жовтня 1957 року вилетів літаком компанії Ер Франс з Берліну до Мюнхену і 13 жовтня 1957 р. літаком компанії ПАА з Франкфурту до Берліну, кожного разу як «Дрегер».

Список пасажирів компанії Ер Франс для її польоту 9 жовтня 1957 року о 15.30 год. з Берліну до Мюнхену містить під числом 54 ім'я «Зіґфріда Дреґера» і список компанії ПАА для її польоту 13 жовтня 1957 року з Франкфурту до Берліну під числом 24 — також ім'я «Дреґера».

bb) У випадку Бандери Сташинський заявив, що він 16 жовтня 1959 року полетів машиною компанії БФА з Франкфурту до Берліну як «Ковальський».

Список пасажирів компанії БФА для зробленого нею польоту 16 жовтня 1959 року з Франкфурту до Берліну містить під числом 12 ім'я «Ковальський».

h) Так само підтвердилися його зізнання про його нічліги в готелях Мюнхену й Франкфурту протягом кількох років:

aa) Згідно з зізнаннями Сташинського, він для завербування свідка «Х» мешкав як Йозеф Леман від 6 до 9 квітня в мюнхенському готелі «Гельвеція».

Ще наявна книга гостей цього готелю свідчить, що там від 6. 4. до 9. 4. 1956 року мешкав «Йозеф Леман, народжений 4. 11. 1930 року в м. Луковек».

bb) У випадку Ребета Сташинський подає, що він 9 жовтня 1957 року зупинився як «Зіґфрід Дреґер» в мюнхенському готелі «Штахус».

На основі цього зізнання свідок кримінальний обермайстер Фукс перевіряв ще наявні мельдункові формуляри з тих років і при цьому знайшов формуляр готелю «Штахус», заповнений і підписаний 9 жовтня «Зіґфрідом Дреґером, народженим 29. 8. 1930 року». Як це підтверджено експертом для письмових записів Венцелем, але також ясно видно кожному освіченому нефахівцеві, почерк і підпис на цьому формулярі походять від руки Сташинського, а не від руки справжнього носія згаданого імени, як це виявило зроблене експертом порівняння з його підписом.

сс) Повертаючись назад після вчиненого замаху на Ребета, Сташинський, за його словами, провів ніч з 12 на 13 жовтня 1957 року як «Дрегер» у франкфуртському готелі «Континенталь».

Це підтверджує ще наявна книга гостей цього готелю.

dd) У випадку Бандери Сташинський, за його словами, 14 жовтня 1959 року зупинився в мюнхенському готелі «Зальцбург», на поворотному шляху 15 жовтня 1959 року у франкфуртському готелі «Вісбаден», кожного разу як «Будайт».

Ще наявні книги гостей цих готелів стверджують, що це також правда.

i) Правильність його інформацій про колір, тип і розпізнавальні знаки автомашини Бандери підтверджена свідченням свідка Фукса і фотографіями.

к) Зроблений Сташинським опис місць тодішніх помешкань осіб Будайта, Дрегера згоджується з вірогідними свідченнями свідків.

l) Названі підсудним місця сховку на автостраді коло Франкфурту над Майном і в Мюнхені були знайдені поліцією і були точно описані.

m) На показових йому, роздобутих німецькими органами, непідписаних фотографіях він бездоганно пізнав Бисагу та Шелепіна і назвав по імені.

n) Його інформації про перебування Бисаги в Мюнхені та його відхід згоджуються із заявами і ствердженнями розпочатого проти Бисаги в січні 1957 року і пізніше через його відсутність тимчасово припиненого слідства з боку генерального прокурора при Верховному Баварському Суді (Ob Js 19/57).

о) Час, місце і хід роттердамських поминок (по Коновальцеві — ред.) в 1958 році Сташинський описав докладно.

р) Докладним є також зроблений ним опис місць у Мюнхені, особливо це стосується містків через струмок Кегельмюльбах, які він на непідписаних фотографіях пізнав і назвав.

q) Його численні інформанції про третю непрохідну советську заборонену зону в Карльсгорсті виявилися після перевірки експертами як в усіх пунктах правдиві.

г) Розповідь Сташинського про те, що він коротко після замаху на Ребета бачив перед будинком ч. 8 на площі Карла поліційну автомашину і натовп людей, а в день замаху на Бандеру бачив, як він о 12 годині разом з одною жінкою вийшов з будинку і поїхав, підтверджується вірогідним складеним під присягою зізнанням свідка Фукса.

s) Його опис про те, що він, коли увійшов до будинку Бандери, почув, як вгорі одна жінка попрощалась і сходила по сходах, і що він став перед дверима ліфту, згоджується з вірогідними свідченнями під присягою прибиральниці Губер, яка в основному таке саме свідчення зробила ще в 1959 році, коли мюнхенська кримінальна поліція після смерті Бандери допитала всіх мешканців будинку і осіб, які там працювали, між ними прибиральницю Губер. Пані Губер бачила одного чоловіка у вузьких сінях. Другого там не могло бути. Коли б підсудний не вчинив замаху сам, він мусів би одержати ці інформації від справжнього вбивці. Сенат переконаний, що це припущення не відповідає дійсності.

t) Його розповідь про те, що в травні 1959 року він у дверях будинку Бандери зламав борідки двох ключів (одна борідка з твердого металю, друга, відповідно підпилена, з алюмінію), відповідає правді. Негайно після цього зізнання, 18 вересня 1961 року, свідок Фукс знайшов у просторій замковій скриньці цих дверей обидві відламані борідки ключів. Та обставина, що їх треба було виколупувати зі старого засмальцованого бруду, доводить, що вони там лежали вже багато місяців і цілком можливо могли лежати два роки. Вони не могли бути вкинуті туди пізніше. Борідка з алюмінію має ясні сліди пильника. Друга борідка є з твердого металю і походить від патентного ключа.

у) Правдивість його зізнання про його розвідку стосовно мюнхенського помешкання колишнього українського прем'єр-міністра Стецька підтверджується тим, що Сташинський щойно під час процесу зроблених непідписаних фотознімках точно показав місце, будинок і двері помешкання.

в) За свідченням Сташинського Бандера вийняв лівою рукою ключ, що був застряг у дверях, отже під час цієї трохи тяжкої маніпуляції тримав себе як лівак. Це спостереження підкріплюється тою обставиною, що Бандера, як було встановлено, носив також свій пістоль під піджаком з правого боку, отже звук брати його лівою рукою.

г) Зізнання Сташинського про те, що він кинув до струмка Кегельмюль три екземпляри зброї, не стає сумнівним від того, що ці предмети, не зважаючи на старанні розшуки, не були знайдені. За вірогідним, підкріпленим присягою зізнанням свідка Фукса, струмок Кегельмюль у дотичному місці є багатководний і бистротечний. Його щороку двічі грубо очищають лопатами і він має багато піску та сміття. Оскільки зброя уявляла собою лише непомітну металеву рурку, довжиною в долоню і товщиною в палець, то її віднайдення було б рідким випадком.

д) Погоду під час обох замахів (12. 10. 1957; 15. 10. 1959) Сташинський на слідстві назвав «ясною і соняшною». Цей опис погоди був підтверджений як правильний для 12 жовтня 1957 року офіційною довідкою бюро погоди і однозгідними свідченнями свідків, для 15 жовтня 1959 року вірогідними свідченнями свідків.

е) Особливо переконливими є принесені Сташинським російські документи, які, згідно з експертизою знавців, всі є правдивими. Вони зокрема доказують наступне:

аа) «Службова характеристика» виставлена 28 грудня 1960 року «директором науково-дослідного інституту, поштова скринька 946», який (інститут) є, як встановлено, замаскованою установою КГБ, стверджує, що «товариш Сташинський, Богдан Миколаєвич, рік народження 1931, від березня 1951 до грудня 1960 року» працював у цьому науково-дослідному інституті, «виявив себе чесним і добросовісним співробітником..., доручену йому працю... виконував своєчасно і успішно», а також що його «за успішну діяльність при розробці одної важливої проблеми, згідно з указом президії Верховного Совету СРСР від 6. 11. 1959 року, нагороджено орденом Червоного прапора».

Цим удокументовано поданий Сташинським загальний час його праці в КГБ (від 1951 року до розпочатих на початку 1961 року мовних студій), як теж і нагородження орденом. Названа підстава цього нагородження орденом («успішна діяльність при розробці одної важливої проблеми») згоджується в основі з обґрунтуванням, про яке нас поінформував Сташинський і яке йому подали советський генерал в листопаді 1959 року в Карльсгорсті та шеф КГБ Шелепін в грудні 1959 року в Москві («виконання важливого доручення уряду»).

бб) Факт початку мовних студій в 1961 році доказує справжня «студентська посвідка ч. 70004» «Першого Московського Державного Педагогічного Інституту для Чужих Мов». Ця посвідка має фотознімок підсудного і його справжнє прізвище, як факультет в ній зазначено «Німецька мова», як дата вступу рік «1961».

вв) Виставлений 26 січня 1961 року советський паспорт «УПІ — СА ч. 501142» має фотознімок підсудного, його справжнє ім'я, його справжній підпис, його справжнє місце народження і його справжню дату народження.

дд) Советсько-російська «посвідка для виїзду за кордон АВ ч. 071031» виставлена для «Крилова Александра Антоновича, народженого в 1930 році». Вона має фотознімок Сташинського, який, як встановлено, завжди під час поїздки з СРСР або до СРСР мусів вживати прізвище Крилов. На третій

сторінці цієї посвідки штеплем «військової установи 25500», одної установи КГБ, стверджено, що власник посвідки їде до «Німецької Демократичної Республіки», а саме через прикордонні пункти Берестя або московський аеродром, і що він мусить повернутися до СРСР до 20 серпня 1961 року. Крім того на цій сторінці знаходиться штампель для виїзду за кордон від 10 серпня 1961 року. Той самий штампель знаходиться на «наказі до маршу Крилову А. А.» з метою «службової подорожі від 10. 8. 1961 до 16. 8. 1961», що був виставлений 9 серпня 1961 року також військовою установою 25500. Позначення і число (АВ 071031) «посвідки для виїзду за кордон», як також дата виставлення (10. 8. 1961) і установа, яка виставила посвідку (25500) зазначені також на посвідці для в'їзду, виставленій для «Крилова Александра Антоновича, народженого в 1930 році».

Ці три документи підтверджують як розповідь Сташинського про легенду про Крилова, так і особливо також ту обставину, що він 10 серпня 1961 року вилетів літаком з Москви (московський аеродром) до Східнього Берліну («Німецька Демократична Республіка») і що йому було дозволено лише коротко перебувати в Берліні.

з) Нарешті свідчення Сташинського про вигляд, будову і застосування зброї, про її дію на звірів і людей, про вигляд застосованої отрути, як також про можливу протиотруту та її застосування бездоганно підтверджені частково науковим досвідом і частково доповнюючими експериментами проф. д-ра Мюллера.

Згідно з описом і рисунком Сташинського було реконструйовано одноцівкову зброю. Зроблені з нею проф. д-ром Мюллером експерименти доказали можливість застосування цього приладу в описаний Сташинським спосіб. Наукові експерименти з тваринами при застосуванні цієї зброї та відповідних отрут показали, що як застосована отрута за виглядом, точкою випаровування і дією може бути взята до уваги лише синильна кислота. Вона діє на людей і тварин у встановлений спосіб протягом кількох секунд смертельно тому, що вона відбирає у крові здібність передавати кисень. При застосуванні ампулки з синильною кислотою величиною в 5 кубічних сантиметрів, як в цьому випадку, жертва, яка дихає в цій хмарі отруйних газів, лише протягом одного вдиху вдихає десятикратну смертельну дозу отрути. Розмір газової хмари на віддалі одного метра був експериментально встановлений. При цій незначній віддалі він вистачає, також при зверненому трохи або сильно в інший бік обличчі, щоб дати людині багатократно смертельну для неї дозу отрути. При пострілі з двох цівок з найближчої віддалі можуть крім того краплини отрути потрапити до органів дихання та травлення. Згідно з описом підсудного застосовані ним як протиотрута натріюмтіосульфат і амилнітрит є відомі і при нещасних випадках з синильною кислотою вказані та загально вживані.

3. Також реакція окупованої советами зони Німеччини і СРСР після втечі Сташинського говорить про правдивість його зізнань, при чому слід взяти до уваги, що німецькі органи щойно в середині листопада 1961 року подали до відома про його арешт і зізнання.

а) Вже в кінці вересня 1961 року названий в А III 2 свідок «Х» одержав від КГБ таємного листа. В ньому його остерігали від зізнань людини, з якою він в 1956/57 роках мав зв'язок, отже Сташинського, і вимагали від нього знищити всі матеріяли, які він в свій час одержав, а також 8., 15. або 22. жовтня зголоситися в одному точніше вказаному місці, подаючи точніше вказану кличку, для одержання дальших інструкцій.

Ця поведінка КГБ показує його турботу і непевність у зв'язку з утечею Сташинського і можливим викриттям.

б) В окупованій советами зоні Німеччини була 15 жовтня 1961 року організована пропагандивна акція з неправдивим твердженням, ніби екзильний українець Миськів 15 жовтня 1959 року на доручення союзної розвідчої служби (Західньої Німеччини — ред.) замордував Бандеру і пізніше сам став жертвою морду. В кінці жовтня 1961 року союзна розвідувальна служба перехопила цілий ряд радіотелеграм советської таємної служби до одного діючого в Німеччині агента, в яких його прохали повідомити про ефект і можливо потребу продовження пропаганди про Миськіва.

Насправді ж Миськів 15 жовтня 1959 року, в день замаху, був в Італії, а 27 березня 1960 року, як стверджено, помер у Мюнхені природною смертю.

Отже, ця без сумніву за советським наказом зроблена пропагандивна акція з боку окупованої советами зони Німеччини пробувала обвинуватити союзну розвідувальну службу в замордуванні Бандери. Тут бачимо типову помилку комуністичної пропаганди, що часто повторюється. Широко відома метода цієї пропаганди полягає в тому, що за принципом «тримайте злодія!» незручні для неї події представляються у викривленому вигляді і Заходові робляться закиди, але при цьому одночасно, мимоволі, виявляються шляхи і методи власного думання і власної дії.

III. 1. У випадку Бандери причинний зв'язок між дією Сташинського і смертю Бандери є ясным вже на основі експертизи при розтині трупа, бо у шлунку Бандери було знайдено безсумнівні сліди синильної кислоти.

2. Також у випадку Ребета встановлено, що його смерть була спричинена підсудним. Експерт приватдоцент д-р Шпанн, який робив розтин трупа Ребета, заявляє, що тодішня відсутність ознак синильної кислоти переконливо пояснюється тим, що між смертю і розтином трупа минуло багато часу і сильний трупний запах переважав інші запахи. Оскільки крім того синильна кислота, щоправда, по різному скоро, але в більшості випадків дуже скоро зникає, то під час розтину трупа не було підстави для наукового висновку про наявність синильної кислоти. Зроблений ним тоді, з-за відсутности припущення, що смерть була спричинена насильством, висновок про спазматичне закриття одної, вже сильними нашаруваннями звуженої, серцевої судини, не суперечить зізнанням підсудного, як це він переконливо заявив на процесі. Експерт пояснив, що є багато людей, які також з таким звуженням серцевої судини можуть ще довго жити, доки особливо велике обтяження серця не спричинить спазматичного закриття артерії. Коли ж в людину з таким станом серця, яка підіймається, нічого не підозріваючи, по сходах, хтось в описаний спосіб «стріляє» і вона негайно після того вмирає, то причиною смерті є або шок, що спричинив спазматичне закриття судини, або синильна кислота, яку людина вдихнула, або одне й друге одночасно. За обидві причини є відповідальним підсудний, бо інші причини смерті виключені.

Додаткова пропозиція побічного обвинувача, пані Ребет, заслухати її як свідка про висловлене її чоловіком 11 жовтня 1957 року передчуття смерті, стає через те безпредметною.

В.

I. Ребет і Бандера були підступно вбиті, отже замордовані (§ 211 StGB). В цьому державна прокуратура має рацію.

Підступно вбиває той, хто вбиває жертву, свідомо використовуючи її довірливість і беззахисність (BGH LM Nr. 5 до § StGB; BGHSt 2, 60; 2, 251; 3, 183; 3, 330; 6, 120). Це також судові вирішення Великого Сенату для карних справ (BGHSt 9, 385, 387; 11, 139, 134). Злочинець не мусить цю довірливість і беззахисність сам свідомо спричинити або підсилити. Довірливим є той, хто принаймні в цей час не чекає нападу з боку цього злочинця (BGH LM Nr. 5 zu § 211 StGB; BGHSt 7, 218, 221; 8, 216, 219). Отже з правного боку не має зна-

чення, коли хтось, як Бандера, в загальному має підставу для обережності і тому носить при собі зброю та дає себе охороняти. Сумніватись у правильності такого тлумачення нема підстави в жадному з обох випадків вбивства.

Ребет і Бандера були в момент вчинення замаху довірливими. Ребет щойно увійшов до будинку бюро, розташованого в найбільш оживленому місці Мюнхену, Бандера увійшов до свого будинку, який звичайно, і також в день замаху, був замкнений. Обидва не мали жадної підозри до підсудного в час замаху. Обидва замаху були виконані чужою жертвам людиною в цілком простий, не викликаючий підозри спосіб, блискавично з малої віддалі. Вони практично виключали будь-яку оборону і вже після першого вдиху жертвою також будь-який вигляд на рятунок. Сташинський був свідомий цієї довірливості і беззахисності та всіх пов'язаних з ними обставин. Він їх використав для обох замахів. Його замовники від самого початку включили їх до своїх плянів.

II. 1. *Причетність до злочину.* Згідно з безсумнівним вислідом процесу виконання обох замахів було наказано підсудному «найвищим советським органом», принаймні складовою частиною уряду з участю Шелепіна, тодішнього голови Комітета Государственной Безопасности при Раді міністрів ССРСР. Це доводять встановлені обставини, особливо спосіб, в який було дано наказ, нагородження орденом і документ про це. Експерт фон Бутляр переконливо розповів про час після смерті Сталіна в 1953 році: до цього часу накази щодо виконання вбивств та інших свавільних вчинків проти советських громадян та інших осіб часто походили від голови КГБ (перед тим МГБ, НКВД, ГПУ). Починаючи з 1956 року (20. партійний з'їзд КПСС), такі накази могла вже давати лише колегія з кількох членів уряду, але не КГБ — це достовірно відомо установі п. фон Бутляра. Це твердження співпадає з докладними, вільними від протиріч, цілком неприкрашеними зізнаннями підсудного про те, в який спосіб йому дали доручення (виконати замаху — ред.). Ці зізнання підкреслюються тою обставиною, що Сташинський одержав бойовий орден Червоного прапора за виконання «важливого доручення уряду» (вислови советського генерала в Карльсгорсті і Шелепіна в Москві), або, як це сказано у виставленій Комітетом Государственной Безопасности «службовій характеристиці», за «розробку важливої проблеми». Замовники Сташинського, даючи наказ щодо виконання обох замахів, наперед встановили істотні риси замахів (жертви, зброя, протиотрута, спосіб застосування, час замахів, місце замахів, подорожі). Вони діяли продумано. Зроблений згідно з їхнім наказом — «вже багаторазово і завжди з успіхом застосований» — пістоль з отрутою, доручення виконати замаху та докладні інструкції в цій справі — все це доводить, що вони бажали вбивства при свідомому використанні довірливості і беззахисності жертв, що вони саме в такий спосіб уявляли собі виконання цих замахів, тобто мордів, і що вони цих мордів бажали.

Як ініціатори замахів і в справжньому розумінні цього слова закулісні керівники, вони (тобто члени уряду ССРСР — ред.) мали бажання, щоб такі вчинки були зроблені, і з правного боку не має значення, які саме особи мали це бажання. Ці справжні ініціатори є тому виконавцями мордів, і при цьому безпосередніми виконавцями.

2. *Допомога.* Всупереч становищу державної прокуратури, яка вбачає в підсудному виконавця мордів, але цього докладніше не обґрунтувала, Сташинський має бути в обох випадках засуджений лише як помічник виконавців мордів (§ 49 карного кодексу).

Помічником при морді, як при всіх інших карних вчинках, є той, хто виконує цей вчинок не як свій власний, а лише співдіє як інструмент або допоміжна особа при чужому вчинкові. Міродайним для цього є внутрішнє став-

лення до вчинку. Вже суд німецького району при винесенні вироків постійно відрізняв виконавців вчинків від помічників (RGSt 31, 82; 44, 71. 57, 274; 66, 240; 74, 84 з дальшими вказівками). При цьому виконавцем вчинку вважався також той, хто виконував його цілковито руками інших осіб, з другого боку лише помічником вважався також той, хто власними руками виконував увесь вчинок. До цього так званого суб'єктивного вчення про участь у вчинку в принципі від самого початку приєдналася також Федеральна Судова Палата у своїх судових výroках. (BGHSt 2, 150, 156; 2, 169, 170; 4, 20, 21; 6, 226, 228; 6, 248, 249; 8, 70, 73). Згідно з рішеннями Федеральної Судової Палати звичайним помічником може бути також той, хто сам виконав всі етапи вчинку (BGH NJW 1951, 120; NJW 1954, 1374, 1375; MDR 1951, 273 у Даллінґера; 5 StR 74/55 від 8 березня 1955 р., до цього BGHSt 8, 70, 73), хоч такий учасник вчинку здебільшого буде засуджений також як виконавець (порівняй з BGHSt 8, 70, 73).

Інакше не можна розуміти також ті вирокі Федеральної Судової Палати, в яких сказано, що виконавцем є той, хто має волю панування над вчинком (порівняй з BGH 1 StR 156/53 від 29 травня 1953 р.), або хто вважає себе співвідповідальним за успіх вчинку (так, напр., BGH 3 StR 757/53 від 29 квітня 1954 р.). Цим лише особливо підкреслено такі докази і обставини, наявність яких в більшості випадків вказуватиме на виконавця вчинку, і які тому в рамках цілої картини слід трактувати в такий спосіб, але не такі, наявність яких завжди примушує засудити обвинуваченого як виконавця вчинку. Коли б це не було так, тоді слід було б вже в попередніх випадках скликати Великий Сенат для карних справ, з метою розглянути винесені вирокі, або принаймні виразно відступити від теорії суб'єктивного учасництва, що панує у схвалених до того часу výroках Федеральної Судової Палати. Однак запитань з боку сенатів до інших сенатів з приводу правосильности досі оголошених присудів, оснований на теорії суб'єктивного учасництва, не було. Більше того, 1-ий Карний Сенат ще у своєму присуді 1 StR 179/61 від 13 червня 1961 р. (поскілки в BDGSt 16, 111 видимо, не було потрактовано як гідне передруку) скасував один вирок у справі власноручного виконання вбивства з наказу, бо з правного боку підсудного можна було також розглядати як помічника. 4-ий Сенат ще 7 вересня 1962 р. розглянув серію вбивств, виконаних злочинцями частково власноручно; краєвий суд трактував цих злочинців як помічників і сенат правно схвалив це трактування (BGH 4 StR 259/62). Також 5-ий Карний Сенат, який щоправда не хотів схвалити присуду RGSt 74, 84 (випадок з ванною), зайняв у випадку одного власноручного вбивства становище, що коли «насамперед розглядати, в якому напрямку були скеровані бажання кожного учасника зокрема», то «випадок співучасті (міттетершафт) має місце тоді, коли бажання учасника було такого роду, що його участь у злочині не виглядає лише як підтримка чужої дії» (BGHSt 8, 393, 396). Чи хтось хоче мати таке близьке відношення до вчинку — це слід обмірковувати на основі всіх обставин. Те, чого хотів учасник вчинку, «суд повинен встановити й оцінити на основі всіх обставин, які цей учасник охопив своєю свідомістю». Суттєвою вихідною точкою при цьому є встановлення того, якою мірою учасник впливав на хід подій, чи настільки, що переведення і вислід вчинку залежали в значній мірі також від його волі. Якщо «не має власного зацікавлення в успіху вчинку», тоді «не зважаючи на це, його ставлення до вчинку може бути з інших мотивів потрактоване як воля виконавця вчинку». Навпаки, власне зацікавлення ще не доводить наявности «волі виконавця вчинку», якщо учасник не має вистачального впливу на те, чи, коли і в який спосіб вчинок буде виконаний. П'ятий Сенат розглядає в цьому присуді чотири попередні присуди Федеральної Судової Палати, які заступають теорію суб'єктивного учасництва у випадках власноручного виконання вбивства, і заявляє,

що всі ці присуди згідні з його власним поглядом на справу. Він згоджується з засудженням як виконавця злочину в одному випадку власноручної участі у злочині, бо «волю виконавця злочину» за встановлених обставин не можна заперечити.

Зокрема у випадку, який має бути вирішений П'ятим Сенатом, «внутрішня настанова (причетного) до вчинку... не може бути порівняна з настановою вояка, який хоче виконати злочинний наказ свого начальника, як його звичайне знаряддя». Також і П'ятий Сенат дотримується в принципі судових рішень всіх інших сенатів Федеральної Судової Палати. Він не звертався до них з запитаннями і не бачив у свій час підстав для того, щоб поставити це принципове правне питання на розгляд Великого Сенату для Карних Справ. Він лише наполегливо підкреслив особливе значення побічних доказів власноручного виконання вчинку при оцінці загальної картини вчинку і участі в ньому. В цьому треба його наслідувати.

Цьому всьому зрештою не суперечить також і теза, яку П'ятий Сенат додав до свого присуду. В ній стисло сказано, що той, хто власною рукою вбиває людину, є — за там зазначеними передумовами — «засадничо» виконавцем вчинку. Отже це формулювання передбачає винятки, але з бажаною виразністю з'ясовує, що учасники, які виконують злочини цілком власноручно, повинні бути переважно засуджені як виконавці. В якому напрямі також і П'ятий Сенат вважає винятки правно можливими, на це вказує його посилення на приклад злочинного наказу.

Нема ніякої підстави відмовлятися від цього способу винесення вироків, що був П'ятим Карним Сенатом лише докладніше з'ясований і в науці про право навряд чи цілком влучно називається «суб'єктивною теорією з включенням об'єктивних елементів» (Schönle-Schröder, Strafgesetzbuch, 10. Auflage, Vorbem. VIII 2 vor § 47). Зокрема не дає для цього переконливої підстави матеріально-об'єктивне вчення науки про право, яка є в цьому відношенні цілковито не уніфікованою. Це вчення відкидає кожне розрізнення поміж причетністю до злочину і участю в ньому (допомога) за прикметою волі учасника. За цим вченням мірилом служить те, що в дійсності відбулося, «реальний розподіл сил поміж кількома учасниками» (Maurach, Deutsches Strafrecht, Allgemeiner Teil, 2. Aufl., 1958, S. 515, 516), при чому вирішальною ознакою має бути панування над вчинком у виконавця вчинку і відсутність панування у помічника. Воля до панування над вчинком не має значення. Також і без зацікавлення в успіху злочину співучасником є завжди той, хто сам здійснює якусь прикмету злочину. Безпосереднє виконання злочину є завжди дією головного злочинця.

Виникає питання, чи це вчення не розуміє розпізнавальну ознаку панування над вчинком надто вузько і ніби виключаючи кожную психологічну обставину і кожний душевний тиск на учасника або застосований супроти нього примус, беручи до уваги лише очевидну співучасть. Такий підхід до справи дає щоправда зручну розпізнавальну ознаку для розрізнення головного злочинця від помічника, але він є одночасно сумнівним спрощенням справи і містить в собі небезпеку, що не вдасться справедливо оцінити кожного причетного до злочину учасника. Однак це вчення є сумнівним насамперед тому, що воно особливо у випадках злочинів вбивства, але ні в якому разі тільки в цих випадках, виключає прийняття до уваги таких особливих стимулів, що спонукали людину вчинити злочин, які щоправда могутньо діють, але є чужими загальній кримінології. Надзвичайну силу таких особливих обставин в розгляданому нами випадку одностайно підкреслили на процесі, поруч з прокуратурою і обороною, в першу чергу також співпозивальниці, чоловіки яких є жертвами злочину, та їхні адвокати.

Матеріально-об'єктивне вчення було б, може, переконливішим, коли б доводилося схвалювати вироки лише в справі таких учасників злочину, які піддалися криміналогічно відомим стимулам, і при тому на фоні в основному єдиних поглядів суспільства на мораль і більш-менш стабільних політично-державних відносин. Воно не бере до уваги, що це без сумніву стосується лише до частини сучасних кримінальних випадків. Політичні вбивства, щоправда, завжди траплялися у світі, як також у Німеччині. Але останнім часом деякі сучасні держави під впливом радикальних політичних світоглядів, у Німеччині за часів панування націонал-соціалізму, перейшли до того, що почали плянувати політичні або масові вбивства і наказували виконання таких кримінальних злочинів. При здійсненні урядово наказаних злочинів такого роду виконавці цих наказів не мають криміналогічно досліджених стимулів для своїх вчинків або подібних персональних імпульсів. Вони (виконавці) скоріше знаходяться в морально заплутаній, часом безвихідній ситуації, одержуючи доручення виконувати найогидніші злочини від власної держави, яка вживає спритної масової пропаганди і завдяки ній здається багатьом людям незаперечним авторитетом. Вони виконують такі доручення під впливом політичної пропаганди, або авторитету, або під подібними впливами своєї власної держави, від якої вони, навпаки, мають право очікувати охорони права і порядку. Ці небезпечні стимули до злочинів походять не від осіб, які одержують накази, а від людей, які тримають у своїх руках владу в державі і в кричущий спосіб зловживають нею. Такі накази здійснювати злочини не обмежуються територією власної держави. Процес показав, що вони також поширені на територію інших країн.

Ці надзвичайні обставини злочинів, що відбулися на основі наказів держави, аж ніяк не звільняють причетних до них осіб від карної вини. Кожне суспільство може і повинно вимагати, щоб кожний громадянин беззастережно стримувався від виконання злочинів також тоді, коли відповідні вимоги походять від людей, які зловживають державними повноваженнями. В протилежному разі був би ліквідований всякий порядок і були б відчинені двері для злочинів.

Внутрішня підстава для обвинувачення когось в якійсь вині полягає в тому, що людина має можливість вільного, відповідального, морального самовизначення і тому здібна ставати по боці права і виступати проти несправедливості, скеровувати свою поведінку відповідно до норм права і оминати те, що заборонене правом, оскільки вона досягнула моральну зрілість і доки її здібність вільного морального самовизначення не паралізована тимчасово або не знищена повністю в наслідок хворобливих процесів, зазначених в § 51 кримінального кодексу (BGHSt 2, 194, 200). Цього слід також дотримуватися, коли справа стосується сфери панування злочинного режиму. За особливих обставин, щоправда, накази держави виконувати злочини можуть правити за зменшуючі вину підстави. Але той, хто охоче погоджується з політичним цькуванням та вбивствами, хто примушує свою совість мовчати і кладе в основу власних переконань і власної поведінки чужі злочинні цілі, або той, хто в себе на службі або у сфері своїх впливів турбується про беззастережне здійснення таких наказів, як також той, хто в інший спосіб виявляє запал, схвалюючи державний терор і вбивства і використовує цей терор для власних цілей, — той не може посылатися на те, що він був лише помічником своїх замовників. Його мислення і дії співпадають з мисленням і діями ініціаторів злочину. Його слід, як правило, розглядати як виконавця злочину.

Однак з правного боку справа може виглядати інакше у випадках осіб, які засуджують такі злочинні накази та чинять їм опір, але все ж виконують їх через людську слабкість, бо вони не в силі протиставитися переважаючій силі

державного авторитету і піддаються їй, бо їм бракує мужності для спротиву або інтелігентності для ефективних викрутів, також тоді, коли вони намагаються тимчасово заспокоїти свою совість з допомогою політичних гасел і виправдатися перед собою. Не існує достатньої правової підстави для того, щоб усіх таких людей без винятку неминуче вже відразу прирівняти до ініціатора злочину, до не думаючого злочинця з переконання і до переконаного прислужливого виконавця наказу, тим більше, що закон загрожує також помічникові головного злочинця повною карою останнього і передбачає лише можливість пом'якшення кари.

Всі ці міркування приводять до переконання, що матеріально-об'єктивне вчення є надто схематичним і вузьким. Воно потребує дальшого дослідження щодо меж, в яких його можна застосовувати. Ця обставина є також підставою того, чому дотеперішній спосіб схвалення вироків, якщо його правильно зрозуміли, має перевагу. (Порівняй також з Kohlraush-Lange, Strafgesetzbuch, 42. Auflage, Vorbem. I 5 A vor § 47: Einfluss «übermächtiger Faktoren»).

Застосування цих правових засад до доведеної внутрішньої постави підсудного під час обох замахів приводить, коли взяти до уваги всі обставини, до висновку, що він цих вчинків не хотів як своїх власних, що він не мав власного зацікавлення в них і не мав власної волі для їх здійснення, що він кінець-кінцем підкорився авторитетові свого тодішнього політичного керівництва всупереч своїй совісті і що він у жадному істотному пункті не встановив сам способу, яким мав бути здійснений злочин. Власного матеріального чи політичного інтересу, як побічного доказу наявності волі до вчинення злочину, не було. Йому не було обіцяно винагороди за замах і він її не одержав. Нагородження орденом його здивувало і відштовхнуло. Він не міг відмовитися від нього. Домагання розглядати Ребета і Бандеру як «ворогів Советського Союзу, яких слід знищити», не відповідало його власним політичним переконанням. Такого роду погляди прищеплювалися йому з юнацьких років без справжнього успіху, вони не стали для нього твердим принципом і не приспали його совісті. Він їм власне ніколи не вірив, а лише пробував під час замахів тимчасово заспокоїти себе такими міркуваннями. Йому це вдавалося лише на короткий час. Відчуття вини тоді ще більше підбурювало його совість.

Для нього не існувало необхідності примусово спокутувати свою вину, як це сталося з націонал-соціалістичними злочинцями відповідно до політичних обставин. Навпаки, під загрозою для свого життя він сам зголосився для спокутування вини; це стало для нього морально необхідним тоді, коли він усвідомив собі, що ним мали зловживати як «професійним убійником». Тому ознака власноручного вчинення злочину, яка нормально є ознакою волі головного злочинця, не має за цих обставин такого правового значення.

Замовники Сташинського в обох випадках панували над питанням, чи має вчинок відбутися і в який спосіб. Вони винесли рішення про здійснення замахів, встановили імена жертв, вибрали і випробували зброю та отруту, наказали підсудному виконувати ролю їхнього інструмента, вигадали для нього старанно заплановані легенди (тобто байки, які він мав розповідати у випадку викриття — ред.), докладно визначили подорожі до Мюнхену та їхню тривалість і дали точні вказівки, де і коли злочини мають бути здійснені.

Щоправда, Сташинський виконав обидва злочини поза сферою панування своїх замовників. Але й ця обставина не робить його убивцею. Той, хто вважає, що Сташинський лише мусів зголоситися в західні органи, не розуміє справжнього стану речей. Підсудному слід вірити, коли він твердить, що людина, яка ще будучи юнаком одинадцять років безперервно жила в сфері

советського панування, має великі труднощі, намагаючись зрозуміти умови західного життя і західній спосіб мислення та звикнути до них, покинути на завжди батьківщину, родичів і територію своєї рідної мови та взяти на себе небезпеку невідомих обставин і впливів, навіть тоді, коли вона тут вже має особистий контакт. Також слід взяти до уваги, що він досі не вивчив якогось фаху, з допомогою якого міг би заробляти собі гроші на прожиток. Через одержання «важливого доручення уряду» є правдоподібним, що він боявся, що КҐБ слідкує за ним на безтурботному Заході, як перед замахами, так і під час їхнього здійснення, і у випадку переходу на західний бік йому як «зрадникові» загрожує помста його замовників. Тому загальний образ обставин, за яких відбулися замахи, не говорить про те, що підсудний був убивцею. Тому його засуджено як помічника убивць (§ 49 карного кодексу).

III. 1. Підсудний не може посилатися на стан примусу для свого виправдання. На нього, щоправда, в найсильніший спосіб впливали, але все ж безпосередньої небезпеки для його життя і для життя його родичів, яка б могла примусити його виконати злочини, не було. Щоправда, суворі вимоги КҐБ щодо здійснення наказів роблять імовірним припущення, що за подібних обставин справа могла б дійти до безпосереднього примусу. Але це питання, як також питання щодо неминучості такого примусу, ми можемо тут не порушувати, бо не маємо прикладу такого випадку. Тому підсудний має за собою вину.

2. В жадному з обох випадків не мала місця цілковита або часткова неспроможність підсудного відповідати за свої вчинки.

Сташинський є душевно цілком здоровою людиною. Коли падіння з гойдалки в 1944 році спричинило струс мозку, то воно практично залишилося без наслідків і було вилікуване. Це переконливо ствердив психіатричний експерт. Цілком ясна, інтелігентна, опанована і впорядкована поведінка підсудного під час багатоденного процесу, особливо під час запитів з боку суду та учасників, підтвердила це без будь-якої тіні сумніву.

Також протиотруйні засоби, які підсудний вживав перед замахами, не могли вплинути на його здібність відповідати за свої вчинки. Ці засоби ніколи не виявили якоїсь помітної зовнішньої чи внутрішньої дії. Можливість такої дії від одної єдиної таблетки, яку підсудний вживав кожного разу, обґрунтовано виключена також експертами проф. д-ром Мюллером і проф. д-ром Раухом. Це згоджується з переконанням Сенату.

Описаний підсудним стан великого хвилювання не виходив поза межі природнього для майже кожної людини хвилювання при вчиненні злочину. Про явище нападу афекту, не безспірне у психіатрії та юридичній практиці, не може бути мови у випадку Сташинського і характеру обох вчинків.

Тому слід разом з експертами ствердити, що здібність підсудного відповідати за свої вчинки не була зменшеною при жадному з обох злочинів.

IV. Найпізніше з кінця 1954 року Сташинський усвідомив собі, що його праця в КҐБ служить тому, щоб роздобути державні таємниці Німецької Союзної Республіки і військової таємниці розташованих у Союзній Республіці військових сил. Тому він є винним у провинах, передбачених § 100 е розділ 1 карного кодексу і § 7 розділ 1 додатку А до військового договору. Ці провини є додатковими до провин за подвійну допомогу при вчиненні вбивств. (BGHSt 15, 230, 233).

V. При встановленні розміру кари взято особливо до уваги, що:

Підсудний вбив на чуже доручення в Німецькій Союзній Республіці двох людей, які мали право на захист з її боку. Ця обставина має надзвичайно велику вагу. Але він був при цьому лише інструментом в руках безсовісних політичних ініціаторів злочинів і виконував їхні накази з огидою. Ще будучи у сфері советського панування, він усвідомив собі негідність і злочинність

своєї поведінки і негайно після вдалої втечі склав про це відверте зізнання, нічого при цьому не прикрашуючи.

Замах на Ребета, як він знав, не викликав жадної підозри. І все ж він з власної ініціативи, без будь-яких підозрілих запитів з боку слідчих, розповів про це, з метою сказати всю правду. Він зголосився в карних органах сам, знаючи про безсумнівну можливість того, що його обвинуватять у двох убивствах і знаючи про наслідки, які це може для нього мати. Зі своїм минулим він порвав за найтяжчих обставин і в небезпечний для нього та його дружини спосіб. Це стосується як втечі, так і майбутнього.

Його провина зменшується також в наслідок тої обставини, що він у своїй ранній молодості, не зважаючи на християнську родину своїх батьків, все ж постійно мусів бути свідком кривавих політичних актів насильства.

Також було взято до уваги, в який нахабний спосіб КГБ схопив його у віці 19 років у свої лапи і муштрував його. Частину своєї великої вини він вже спокутував. Але він внутрішньо готовий нести далі потрібне спокутування.

Встановлені обставини злочинів показують, що вина його замовників значно більша. Без їхньої системи індивідуального політичного терору обидва замаху не відбулися б.

Советсько-російські замовники, не вагаючись, вважали доцільним наказати вчинення двох політичних убивств на території Німецької Союзної Республіки і при цьому брутально знехтували кожне інтернаціональне прийняте поняття моралі та міжнародні зобов'язання, що випливають з конкретних дипломатичних взаємин двох держав. Цю вину високопоставлених організаторів злочинів не можна зарахувати на conto підсудного. З другого боку, Сташинський своїм відвертим зізнанням спричинився до того, що такі злочинні методи політичної боротьби було публічно з'ясовано і викрито. Кара не повинна знищити існування підсудного як громадянина. Наскільки це можливо, вона повинна допомогти йому спокутувати свою провину.

Після всього сказаного є зрозумілим, чому не було потреби скористатися з можливості засудити підсудного до довічного ув'язнення. Згідно з § 49 розділ 2 карного кодексу Федеральна Судова Палата пом'якшила кару за обидва замаху. Кара шість років каторжної в'язниці за кожний випадок допомоги при вчиненні обох убивств становить достатнє спокутування провини. За зрадницькі зв'язки вистачає кара одного року і шість місяців в'язниці, яку було згідно з § 21 Карного кодексу замінено на один рік каторжної в'язниці. З цих окремих кар загалом 13 років каторжної в'язниці створено шляхом збільшення основної кари загальну кару вісім років каторжної в'язниці. За переконанням Федеральної Судової Палати вона вистачає для спокутування вини. Також співпозивачі дали зрозуміти, що вони не вважають обов'язково потрібною сувору кару.

Ув'язнення під час слідства має бути підсудному зараховане (§ 60 карного кодексу). Для позбавлення громадських прав, як виняток, не існувало достатніх підстав; це рішення зумовлене загальною картиною особистості підсудного, не зважаючи на характер і вагу вчинених ним злочинів. Сташинський повернув зі злочинної дороги завдяки власним моральним силам і при підтримці своєї дружини, що сталося за повних небезпек обставин. Його вчинки вже самі сильно обтяжують його честь. Вирок не повинен до цього обтяження щось додавати. Підсудний відмовився від повернення йому забраних у нього документів.

Рішення у справі видатків процесу: § 465 StPO.

Ягуш Вебер Д-р Вефельс
Д-р Генгсбергер Д-р Шумахер

37. СПИСОК ЧАСОПИСІВ, ЖУРНАЛІВ ТА ІНШИХ ПУБЛІКАЦІЙ,
ЯКІ ІНФОРМУВАЛИ ПРО СПРАВУ ЗАМОРДУВАННЯ СТЕПАНА
БАНДЕРИ, ВІЯВЛЕННЯ ЗЛОЧИНЦЯ І СУД НАД МОСКОВСЬКИМИ
ВБИВЦЯМИ

а) Чужомовні публікації:

АВСТРАЛІЯ

Age (The). Melbourne. 1962, 9, 20. X.
Courier-Mail (The). Brisbane. 1962, 10. X.
Daily Mirror (The). Sydney. 1962, 8, 20. X.
Herald (The). Melbourne. 1961, 18. XI.; 1962, 9, 20. X.
Newcastle Morning Herald. Newcastle. 1962, 9. X.
News Weekly. Melbourne. 1962, 17. X.
Sun (The). Sydney. 1962, 8, 9, 12. X.
Telegraph (The). Brisbane. 1962, 8, 9.* X.
Victoria Daily Times. Victoria. 1962, 16, 19. X.
West Australian (The). Perth. 1959, 17. XI.

АВСТРІЯ

Arbeiter-Zeitung. Wien. 1962, 20. X.
Bunte Woche. Wien. 1962, 28. X. (No 43).
Demokratisches Volksblatt. Linz-Salzburg. 1962, 11, 20. X.
Express. Wien. 1962, 9, 11, 20. X.
Heimat (Die). Linz 1959, 1. XI. (No 21); 1961, 2. XII.; 1962, 2. XII. (No 23).
Kleine Zeitung. Klagenfurt. 1961, 18. XI., 16. XII.; 1962, 6, 7, 9, 10, 27. X.
Kronen-Zeitung. Wien. 1962, 10, 11. X.
Kurier. Wien. 1959, 20. X.; 1962, 9,* 10, 11, 20. X.
Linzer Volksblatt. Linz. 1962, 20. X.
Neue Front. Wien. 1962, 27. X.
Neues Österreich. Wien. 1962, 10, 11, 20. X.
Neue Zeit (Die). Linz. (комун.). 1961, 18. XI.
Oberösterreichische Nachrichten. Linz. 1962, 9. X.
Osterreichische Neue Tageszeitung. Wien. 1962, 11, 20. X.
Presse (Die). Wien. 1959, 17. X.; 1961, 18, 19. XI.; 1962, 10, 20. X.
Salzburger Nachrichten. Salzburg. 1959, 17/18, 20, 24/25. X.; 1961, 18/19. XI.; 1962, 10, 20.* X.
Salzburger Volksblatt. Salzburg. 1961, 18. XI.; 1962, 9, 10, 11, 20. X.
Salzburger Volkszeitung. Salzburg. 1962, 9, 20. X.
Tiroler Tageszeitung. Innsbruck. 1962, 6, 9, 20.* X.
Volksblatt. Wien. 1962, 9, 11, 20. X.
Volkszeitung. Klagenfurt. 1959, 17. X. (No 238); 1961, 18. XI.; 1962, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 20. X.
Wiener Samstag. Wien. 1961, 16. XII. (No 50); 1962, 27. X.
Wiener Zeitung. Wien. 1962, 11, 20. X.

АЛЬЖИР

Dépêche de Constantine. Constantine. 1962, 20. X.
Dépêche de l'Est. Bone. 1962, 20. X.
Echo (L') d'Oran. Oran. 1962, 11, 20. X.

* Часописи, в яких були дві статті чи інформації;

** Часописи, в яких були три й більше інформацій, наприклад, одна стаття, коментар, коротка нотатка тощо.

АРГЕНТИНА

Buenos Aires Herald. Buenos Aires. 1961, 19. XI. (No 5892).
Correo de la Tarde. Buenos Aires. 1961, 15. XII.; 1962, 10. X.
Cruz del Sur. Buenos Aires. 1963, NNo 8, 9.
5-a La Razon. Buenos Aires. 1961, 18. XI. (No 18.998).
Manual de Informaciones. Buenos Aires. 1962, No 4/5.
Mundo (El). Buenos Aires. 1959, 18, 21. X.; 1962, 8. X.
Pueblo (El). Buenos Aires. 1959, 31. X. (No 19.505).

*

Argentinisches Tageblatt. Buenos Aires. 1961, 19. XI.
Freie Presse. Buenos Aires. 1959, 20. X.
Hrvatska. Buenos Aires 1959. 17. XI. (No. 21).

БЕЛЬГІЯ

Avenir (L') du Luxembourg. Arlon. 1959, 19, 20. X.
Avenir du Tournaisis (Le). Tournais. 1962, 11. X.
Belang van Limbourg (Het). Hasselt. 1959, 22. X.; 1962, 20. X.
Cité (La). Bruxelles. 1959, 19. X., 3. XII.; 1962, 10, 13/14, 21. X.
Courrier de l'Escaut (Le). Tournai. 1959, 20. X.; 1962, 13. X.
Derniere Heure (La). Bruxelles. 1959, 21. X.; 1962, 10. X.
Drapeau Rouge (Le). Bruxelles. 1962, 19. X.
Echo du Centre (Le). La Louvière. 1959, 19, 20, 22. X.
Europe Magazine. Bruxelles. 1962, 7-13. XI. (No 909).
Flandre Libérale (La). Gand. 1959, 22. X.
Gazette de Liège. Liège. 1961, 5. XII.
Gazet van Antwerpen. Antwerpen. 1959, 20. X.; 1962, 13. X.
Gentenaar (De). Gent. 1959, 19, 21. X.; 1961, 20, 21. XI.
Grenz-Echo. Eupen. 1959, 21. X.; 1962, 13. X.
Handelsblad (Het). Antwerpen. 1959, 19. X.; 1962, 7, 8, 10, 20. X.
Jour (Le). Viviers. 1962, 5, 10, 13, 16. X.
Journal de Charleroi. Charleroi. 1962, 9, 12, 13/14. X.
Journal de Mons (Le). Mons. 1959, 19, 20, 22. X., 4. XII.; 1962, 12. X.
Laatste Nieuws (Het). Bruxelles. 1961, 18/19. XI.; 1962, 9, 10, 11, 13/14, 16, 20/21. X.
Lanterne (La). Bruxelles. 1959, 19, 20. X.; 1962, 9, 12, 13/14, 21. X.
Liberté. Bruxelles. 1963, 8. XI.
Libre Belgique (La). Bruxelles. 1959, 20, 21, 22, 30. X.; 1961, 18/19. XI.; 1962, 9, 10, 13/14, 16, 20/21. X.
Limbourg. Hasselt. 1961, 18/19. XI.
Matin (Le). Anvers. 1959, 21. X.; 1962, 11, 12. X.
Métropol (La). Anvers. 1959, 20. X.; 1962, 13, 20. X.
Meuse (La). Liège. 1959, 18, 20, 26. X.; 1961, 18/19, 30. XI.; 1962, 7, 9, 11, 12, 13, 16, 17, 18, 20/21. X.
Mond de Travail (Le). Bruxelles. 1959, 20, 22. X.; 1962, 6/7, 20. X.
Nieuwe Gazet (De). Antwerpen. 1962, 12, 20. X.
Nieuwe Gids (De). Bruxelles. 1959, 18, 20. X.; 1960, 7. I.; 1962, 21. X.
Nieuwsblad (Het). Bruxelles. 1959, 21, 29. X.; 1962, 10, 20/21. X.
Nouvelle Gazette (La). Bruxelles. 1959, 19. X.
Nouvelle Gazette (La). Charleroi. 1959, 19. X.; 1961, 20. XI.; 1962, 10, 12, 13, 18. X.
Nouvelle Gazette (La). La Louvière. 1962, 13. X.
Ons Land. Antwerpen. 1959, 14. XI.
Pallierterke ('t). Antwerpen. 1964, 25. VI., 2. 9, 16, 23. VII.
Peuple (Le). Bruxelles. 1959, 20. X.; 1962, 21. X.
Province (La). Charleroi. 1961, 2. XII.
Rappel (Le). Charleroi. 1959, 19, 20, 22. X.; 1962, 9, 10, 12, 14. X.
Soir (Le). Bruxelles. 1962, 9, 10, 17, 20. X.
Standaard (De). Bruxelles. 1959, 18, 21. X.; 1962, 8, 10, 21. X.
Vers l'Avenir. Namur. 1959, 20. X., 11, 12. XI.; 1961, 18/19. XI.; 1962, 9, 14, 20. X.

Volk (Het). Gent. 1959, 20, 22, 23. X.; 1962, 9, 16, 21. X.
Volksgazet (La). Anwerpen. 1959, 16, 20. X.
Wallonie (La). Liège. 1962, 6/7, 17, 20/21. X.

БОЛГАРІЯ

Работническо Дело. Софія. 1959, 19. X.

БРАЗИЛІЯ

Diario da Noite. Sao Paulo. 1961, 20. XI.
Folha de S. Paulo. Sao Paulo. 1962, 6. X.
Gazeta (A) Esportiva. Rio de Janeiro. 1962, 16. X.
Globo (O). Rio de Janeiro. 1960, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22.
 VIII. (No 10.510 — 10.520).
Ultima Hora. Sao Paulo. 1959, 29. X. (No 2320).

*

Deutsche Nachrichten. Sao Paulo. 1959, 18, 28, 30, 31. X.; 1962, 10, 17, 18, 21. X.

ВЕЛИКОБРИТАНІЯ

Binghampton Press. Binghampton. 1962, 8. X.
Birmingham Post and Gazette. Birmingham. 1962, 8, 9. X.
Citizen (The). Gloucester. 1959, 23. X.
Coventry Evening Telegraph (The). Coventry. 1959, 16. X.; 1961, 3, 28. XI.; 1962, 19. X.
Coventry Standard (The). Coventry. 1962, 12. XII.
Cumberland Evening News. Carlisle. 1961, 27. XI.
Daily Express. London. 1959, 19, 20. X.; 1961, 18. XI.; 1962, 10, 20.* X.
Daily Herald (The). London. 1961, 18. XI.; 1962, 8, 9,* 20. X.
Daily Mail (The). London. 1961, 18. XI.; 1962, 8, 9,* 11, 20. X.
Daily Mail (The). Hull. 1962, 8. X.
Daily Mirror. London. 1962, 9,* 10.** X.
Daily Sketch. London. 1962, 8, 9,* 10, 11, 12. X.
Daily Telegraph (The) and Morning Post. London. 1959, 15, 16, 20, 23, 28. X.; 1961, 18. XI.; 1962, 9,** 10,* 11, 12, 13, 16,** 20.* X.
Derby Evening Telegraph. Derby. 1961, 21. XI.
Dundee Courier (The) & Advertiser. Dundee. 1962, 9, 18. X.
Edinburgh Evening News. Edinburgh. 1962, 8, 10, 11. X.
Evening Citizen. Glasgow. 1962, 8. X.
Evening Dispatch. Edinburgh. 1962, 8, 19. X.
Evening News. London. 1962, 8, 19. X.
Evening Sentinel. Stoke-on-Trent. 1962, 19. X.
Evening Standard. London. 1962, 8. X.
Evening Telegraph. Blackburn. 1961, 21. X.; 1962, 28. IX., 19. X.
Evening Telegraph and Post. Dundee. 1962, 19. X.
Evening Times. Glasgow. 1962, 8. X.
Express & Star. Wolverhampton. 1959, 20. X.
Glasgow Herald. Herald. 1962, 10, 11, 20. X.
Greenock Telegraph and Clyde Shipping Gazette. Greenock. 1962, 8. X.
Grimsby Evening Telegraph. Grimsby. 1962, 8, 18. X.
Guardian (The). London. 1959, 19, 20. X.; 1961, 18. XI.; 1962, 9, 10, 18, 20. X.
Guardian-Journal. Nottingham. 1962, 8, 9. X.
Halifax Daily Courier. Halifax. 1961, 27. XI.; 1962, 8. X.
Herald Express. Torquay. 1962, 19. X.
Huddersfield Daily Examiner. Huddersfield. 1962, 10, 20. X.
Keighley News and Bingley Chronicle. Keighley. 1961, 9. XII.
Leicester Mercury. Leicester. 1959, 17. X.
Lincolnshire Chronicle. Lincoln. 1961, 15. XII.
Lincolnshire Echo. Lincoln. 1959, 19. X.
Lynn News and Advertiser. King's Lynn. 1961, 8. XII.
Manchester Evening News. Manchester. 1962, 8, 18, 19. X.
Newcastle Journal. Newcastle-upon-Tyne. 1959, 20. XI.

- News Chronicle*. London. 1959, 20. X.
Nottingham Evening News. Nottingham. 1961, 27. XI.; 1962, 8, 22. X.
Nottingham Evening Post. Nottingham. 1962, 8, 10, 22. X.
Nottinghamshire Guardian Weekly. Nottingham. 1962, 27. X.
Oldham Evening Chronicle. Oldham. 1959, 17. X.; 1962, 19. X.
People (The). London. 1962, 11. XI. (No 4.223).
Rochdale Observer (The). Rochdale. 1959, 21. X.; 1962, 29. XII.; 1963, 12, 19. I.
Scotsman (The). Edinburgh. 1961, 18. XI.; 1962, 10, 20. X.
Scottish Catholic Herald. Glasgow. 1959, 27. XI.
Scottish Catholic Times. Glasgow. 1959, 23. X.
Spectator (The). London. 1962, 26. X.
Star (The). Sheffield. 1959, 16. X.
Sunday Citizen (The). London. 1962, 2. XII.
Sunday Telegraph (The). London. 1962, 7.* X.
Sunday Times (The). London. 1962, 7. X.
Telegraph (The) and Argus. Bradford. 1959, 22. X., 25. XI.; 1961, 24. XI.; 1962, 29. X.
Times (The). London. 1959, 20. X.; 1962, 9, 11, 20. X.
Todmorden Advertiser. Todmorden. 1959, 20. X.
Universe (The). London. 1961, 15. XI.
Western Morning News and Daily Gazette. Plymouth. 1962, 9, 16. X.
West Lancashire Evening Gazette. Blackpool. 1962, 8. X.
Windsor Slough and Eton Express (The). Slough. 1961, 1. XII.
Yorkshire Evening Post. Leeds. 1962, 3, 29. X.
Yorkshire Post (The). Leeds. 1959, 29. X.; 1961, 18. XI.; 1962, 10. V., 4, 10, 20, 29. X.

*

- Anglo-Ukrainian News*. Todmorden. 1962, No 10, 12; 1963, No 13.
Dziennik Polski. London. 1959, 20, 21, 22, 23, 24. X., 27. XI.; 1961, 20. XI., 8, 9. XII.; 1962, 17. II., 9, 11, 15, 20, 31. X., 6. XI.; 1963, 26. IV.
Hidjö. London. (Мадяр. тижневик). 1959, 25. X.; 1962, 25. X. 10. XI.
Jewish Observer. London. 1959, 30. X.

ВЕНЕСУЕЛЯ

- Mundo (El)*. Caracas. 1962, 8. X.
Ultima Noticia. Caracas. 1962, 19. X.
Venezuela Gráfica. Caracas. 1960, 24. VI.

ГОЛЛЯНДІЯ

- Aantreden*. Haarlem. 1962, No 2, 3, 5.
Algemeen Dagblad. Rotterdam. 1961, 18. XI.; 1962, 5, 19. IX., 9, 12, 16, 17, 20, 22. X.
Algemeen Handelsblad. Amsterdam. 1959, 30. X.; 1962, 9, 11, 12, 15, 19. X.
Alkmaarsche Courant (De). Alkmaar. 1962, 6, 9, 11, 15, 17. X.
Amersfoortsche Courant. Amersfoort. 1962, 10, 15, 19. X.
Arnhemsche Courant. Arnhem. 1962, 6, 9, 19. X.
Arnhemsch Dagblad. Arnhem. 1962, 8, 9, 10, 12, 13. X.
Beatrijs. Haarlem. 1962, No 47.
Binnenhof (Het). Den Haag. 1962, 11, 12, 13, 15, 19. X.
Brabants Dagblad. Den Bosch. 1962, 6, 9, 11, 16, 20. X.
Brabants Nieuwsblad. Roosendaal. 1962, 6, 9, 10, 11, 12, 16, 20. X.
Bredasche Courant. Breda. 1962, 10, 11, 16, 19. X.
Centrum (Het). Utrecht. 1962, 6, 11, 12. X.
Dagblad van Amersfoort. Amersfoort. 1962, 11, 13. X.
Dagblad van Coevorden. Coevorden. 1962, 6, 9, 12, 16, 19. X.
Dagblad van Noord-Limburg. Venlo. 1962, 6, 10, 11, 15, 16, 20. X.
Dagblad van het Oosten. Almelo. 1962, 6, 9, 12, 16, 17, 19. X.
Dagblad van Rijn en Gouwe. Alphen aan de Rijn. 1962, 6, 9. X.
Dagblad van West-Friesland. Hoorn. 1962, 6, 9, 17. X.
Dagblad van de Zaanstreek. Zaandam. 1962, 6. X.

- Delftsche Courant*. Delft. 1962, 8, 9, 10, 12, 13, 16, 19, 22. X.
Deventer Dagblad. Deventer. 1962, 9, 16, 20. X.
Dordtenaar (De). Dordrecht. 1962, 10, 11, 15. X.
Dordtsch Dagblad. Dordrecht. 1962, 10, 11, 12. X.
Echte Waarheid (De). s'Gravenhage. 1962, No. 113.
Eindhovensch Dagblad. Eindhoven. 1962, 9, 11, 12. X.
Elsevier's Weekblad. Amsterdam. 1959, 24. X.; 1962, 13. X., 17. XI.; 1963, 13, 20, 27. VII., 10, 24. VIII.
Enkhuizer Courant. Enkhuizen. 1962, 6, 11, 16, 17, 20. X.
Friesch Dagblad. Leeuwarden. 1962, 6, 10, 13. X.
Friese Koerier. Heerenveen. 1962, 6, 13, 16, 20. X.
Gelderlander (De). Nijmegen. 1962, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 19, 20. X.
Geldersch Dagblad. Nijmegen. 1962, 11. X.
Gereformeerd Gezinsblad. Groningen. 1962, 11. X.
Gooi en Eemlander. Hilversum. 1962, 10, 11, 12, 15. X.
Gooische Courant (De). Hilversum. 1962, 8, 9, 10, 11, 15. X.
Goudsche Courant. Gouda. 1962, 19. X.
Haagsche Courant. Den Haag. 1962, 11. X.
Haagsch Dagblad. Den Haag. 1962, 11, 12, 15, 19. X.
Haarlemsch Dagblad. Haarlem. 1962, 9, 15. X.
Heldersche Courant. Den Helder. 1962, 6, 16, 17, 20. X.
Helmondsche Courant. Helmond. 1962, 6, 9, 11, 13,* 16, 20. X.
Hengelosch Dagblad. Hengelo. 1962, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 19, 20. X.
IJmuider Courant (De). IJmuiden. 1962, 9. X.
Katholieke Illustratie. Haarlem. 1959, 26. XII.; 1962, 29. XII.; 1963, 5, 9. I.
Kennemerland. Beverwijk. 1962, 6, 9, 10, 11, 17, 19. X.
Leeuwarder Courant. Leeuwarden. 1962, 6. X.
Leidsche Courant. Leiden. 1962, 6, 11. X.
Leidsch Dagblad. Leiden. 1962, 10, 12, 13, 15, 19. X.
Limbursch Dagblad. Haarlem. 1962, 9, 11,* 13, 16. X.
Linie (De). Amsterdam. 1959, 24. X.
Maas en Roerbode. Roermond. 1962, 8, 10, 11, 12, 13, 16. X.
Nieuwe Apeldoornsche Courant. Apeldoorn. 1962, 9, 10, 11, 12, 15, 20. X.
Nieuwe Dag (De). Amsterdam. 1962, 8, 9, 10, 11. X.
Nieuws van de Dag. Amsterdam. 1962, 17. X.
Nieuwe Dagblad (Het). Rotterdam. 1962, 8, 11. X.
Nieuwe Dordtsche Courant. Dordrecht. 1962, 8, 9, 10, 11. X.
Nieuwe Drentsche Courant. Groningen. 1962, 6, 10. X.
Nieuwe Eindhovensche Courant. Eindhoven. 1962, 6, 11, 13. X.
Nieuwe Haagsche Courant. Den Haag. 1962, 11, 12, 19, 20. X., 19. XI.
Nieuwe Haarlemsche Courant. Haarlem. 1962, 9, 12. X.
Nieuw Kamper Dagblad. Kampen. 1962, 19. X.
Nieuwe Leidsche Courant. Leiden. 1962, 11. X.
Nieuwe Limburger. Maastricht. 1962, 6, 9, 12.* X.
Nieuwsblad van het Norden. Groningen. 1962, 6, 19. X.
Nieuwe Prov. Groninger Courant. Groningen. 1962, 6, 9, 10, 16, 20. X.
Nieuwe Rotterdamsche Courant. Rotterdam. 1962, 11, 13, 15, 19. X., 5. XII.
Nieuwe Schiedamsche Courant. Schiedam. 1962, 8. X.
Nieuwe Tilburgsche Courant. Tilburg. 1962, 6, 10, 11. X.
Nieuw Utrechtsch Dagblad. Utrecht. 1962, 9, 11. X.
Nieuwe Vlaardingsche Courant. Vlaardingen. 1962, 20. VII., 19. X.
Nieuwe Zuid-Hollander (De). Rotterdam. 1962, 8, 11. X.
Nieuwsblad van het Zuiden (Het). Tilburg. 1962, 6, 16, 20. X.
Nijmeegsch Dagblad. Nijmegen. 1962, 9, 19. X.
Oost-Brabant. Eindhoven. 1962, 6. X.
Parool (Het). Amsterdam. 1962, 11, 13, 15, 19. X.
Prov. Drentsche Asser Courant. Assen. 1962, 9, 10, 16, 17, 19, 22. X.
Prov. Overijsselse en Zwolse Courant. Zwolle. 1962, 12, 15, 19. X.
Prov. Zeeuwsche Courant. Vlissingen. 1962, 9, 16, 20. X.
Rotterdammer (De). Rotterdam. 1962, 8, 9, 11, 12, 13, 16. X., 5. XII.

Rotterdamsch Nieuwsblad. Rotterdam. 1959, 17. X.; 1962, 12, 19.* X.
Rotterdamsche Parool. Rotterdam. 1962, 9,* 10, 11, 12, 13, 15, 19. X.
Sirene (De). Oss. 1962, 6, 10, 11, 16, 20. X.
Schager Courant. Schagen. 1962, 6, 9, 11, 16, 17, 20. X.
Schiedammer (De). Schiedam. 1962, 9, 10, 11, 12, 13. X.
Stem (De). Breda. 1962, 9, 11, 16. X.
Telegraaf (De). Amsterdam. 1959, 17, 19. X.; 1962, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20. X.
Ter Waarheid. Zulte-aan-de Leie. 1963, No 9, 10.
Toekomst (De). Delft. 1962, 8, 9, 10, 11. X.
Trouw. Den Haag. 1962, 11, 12, 19. X.
Twentsche Courant. Enschede. 1962, 9, 10, 11,* 12, 13, 19, 22. X.
Twents Dagblad Tubantia. Enschede. 1962, 9, 10, 12, 13, 15, 19, 20. X.
Tijd — Maasbode. Amsterdam. 1962, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 20. X.; 1964, 16. V.
Utrechtsch Nieuwsblad. Utrecht. 1962, 10. X.
Vaderland (Het). Den Haag. 1959, 19. X.; 1962, 11, 12, 13, 15, 19. X.
Veluws Dagblad. Amersfoort. 1962, 10, 16, 19. X.
Volkskrant (De). Amsterdam. 1959, 19. X.; 1962, 6. I., 6, 10, 11, 20.* X.
Vrije Volk (Het). Haarlem. 1962, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 13. X.
Vrije Zeeuw (De). Ferneuzen. 1962, 10, 13. X.
Winschoter Courant. Winschoten. 1962, 6, 10, 17, 19. X.
Zaanlander (De). Zaandam. 1962, 6, 9, 17. X.
Zutphens Dagblad. Zutphen. 1962, 9, 20. X.

ДАНІЯ

Berlingske Tidende. Kopenhagen. 1962, 17, 19. X.
Land og Folk. Kopenhagen. 1959, 14. XI.

ЕСПАНІЯ

ABC. Madrid. 1959, 21. X.
Alerta. Santander. 1962, 7. X.
Arriba. Madrid. 1959, 22. X.; 1961, 2. XII.
Diario (El) Montañés. Santander. 1962, 7. X.
Informationes. Madrid. 1959, 28. X.
Región. Oviedo. 1962, 9. X.
7 Fechas. Madrid. 1962, 25. X.
Ya. Madrid. 1959, 19. X.

ІРЛЯНДІЯ

Cork Evening Echo. Cork. 1962, 19. X.
Irish Independent. Dublin. 1959, 20. X.
Irish Press. Dublin. 1962, 17. X.
Irish Weekly. Dublin. 1959, 14. XI.

ІТАЛІЯ

Alto Adige. Bolzano. 1962, 11, 20. X.
Arena (L'). Verona. 1962, 16, 20. X.
Avvenize d'Italia (L'). Bologna. 1962, 11, 16. X.
Avvenize Padano. Ferrara. 1962, 11. X.
Carlino Sera. Bologna. 1962, 15. X.
Corriere della Sera. Milano. 1959, 18. X.; 1961, 18. XI.; 1962, 9, 10, 11, 12, 16,
 20. X.
Corriere del Matino. Verona. 1962, 12. X.
Corriere di Napoli. Napoli. 1962, 20. X.
Corriere di Sicilia. Catania. 1962, 11, 16. X.
Corriere Informazioni. Milano. 1962, 10, 11, 16. X.
Corriere Lombardo. Milano. 1962, 10, 11, 12, 20. X.
Echo di Bergamo (L'). Bergamo. 1962, 10. X.
Espresso Sera (L'). Catania. 1962, 10. X.

Gazzetta de Mezzogiorno (La). Bari. 1962, 9. X.
Gazzetta del Popolo. Torino. 1962, 9, 10, 12, 16, 20. X.
Gazzetta del Sud. Messina. 1962, 9, 10, 11, 12, 13, 16. X.
Gazzetta del Veneto. Padova. 1962, 9, 16, 19. X.
Gazzetta di Parma. Parma. 1962, 10, 11, 12, 16, 20. X.
Gazzetta Padana. Ferrara. 1962, 9, 10, 12, 16. X.
Gazzettino (Il). Venezia. 1962, 9, 12. X.
Gente. Milano. 1962, 19. X.
Giornale del Mattino. Firenze. 1962, 20. X.
Giornale di Bergamo. Bergamo. 1962, 12, 16. X.
Giornale di Brescia. Brescia. 1962, 10, 11, 12, 16. X.
Giornale d'Italia. Roma. 1959, 16/17. X.; 1962, 9, 10, 12, 13, 17, 20. X.
Giornale di Sicilia. Palermo. 1962, 9, 11, 12, 17. X.
Giornale di Vicenza. Vicenza. 1962, 16, 20. X.
Giorno (Il). Milano. 1962, 7, 9, 10, 11, 12, 20. X.
Giustizia (La). Roma. 1962, 11, 16, 20. X.
Italia (L'). Milano. 1962, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 20. X.
Lavoro Nuovo (Il). Genova. 1962, 9, 10, 11, 12, 16. X.
Libertà. Piacenza. 1962, 10. X.
Mattino (Il). Napoli. 1962, 9, 10, 16. X.
Messaggero (Il). Roma. 1961, 18. XI.; 1962, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 20. X.
Momento Sera. Roma. 1962, 9, 12, 16. X.
Nazione Italiana (La). Firenze. 1962, 9, 11, 16, 20. X.
Nazione Sera. Firenze. 1962, 15. IX., 11, 19. X.
Nostro Tempo (Il). Torino. 1959, 5. XI.
Notte (La). Milano. 1962, 9, 20. X.
Nuova Sardegna (La). Sassari. 1962, 9, 11, 12, 20. X.
Nuovo Cittadino. Genova. 1962, 10, 11, 12, 16. X.
Ordine (L'). Como. 1962, 12, 16. X.
Osservatore Romano (L'). Roma. 1962, 10, 16. X.
Piccolo (Il). Trieste. 1962, 10, 11, 16, 20. X.
Popolo (Il). Roma. 1959, 17. X.; 1962, 9. X.
Prealpina. Varese. 1962, 9, 10. X.
Quotidiano (Il). Roma. 1959, 16, 18, 20, 22. X.; 1962, 9, 11, 12, 16, 20. X.
Resto del Carlino. Bologna. 1962, 10, 20. X.
Roma. Napoli. 1962, 9, 11, 12. X.
Rome Daily American. Roma. 1959, 29. X.; 1962, 17. X.
Secolo XIX (Il). Genova. 1962, 9, 16, 20. X.
Secolo d'Italia (Il). Roma. 1962, 9. X.
Settimo Incom. Illustr.. Milano. 1962, 21. X.
Sicilia (La). Catania. 1962, 8, 9, 10, 11, 16. X.
Telegrafo (Il). Livorno. 1962, 16. X.
Tempo (Il). Roma. 1962, 16, 20. X.
Tribuna del Mezzogiorno (La). Messina. 1962, 10, 11, 16. X.
Vita. Roma. 1962, 25. X.
Voce Adriatica. Ancona. 1962, 20. X.
Voce Republican (La). Roma. 1962, 10, 21. X.

КАНАДА

Albertan (The). Calgary. 1962, 10, 17, 20. X.
Calgary Herald (The). Calgary. 1962, 10, 11, 13. X.
Gazette (The). Montreal. 1961, 17. X., 18. XI.
Glob and Mail. Toronto. 1959, 20. X.
Montreal Matin. Montreal. 1962, 10, 20. X.
Montreal Star (The). Montreal. 1959, 19. X.; 1962, 9, 10, 13, 19. X.
Press (La). Montreal. 1959, 25. XI.; 1962, 6, 9, 17, 19. X.
Province (The). Alberta. 1959, 29. X.; 1962, 15. X.
Review (The). Toronto. 1962, No 1.
Saskatoon Star-Phoenix. Saskatoon. 1961, 22. XI.

Telegram (The). Toronto. 1959, 16, 21, 28. X.; 1961, 20. XI.; 1962, 5. X.
Toronto Daily Star (The). Toronto. 1959, 16, 19, 29. X.
Vancouver Sun (The). Vancouver. 1959, 29. X.; 1962, 11, 15, 16, 19. X.
Winnipeg Free Press. Winnipeg. 1961, 18. XI., 11. XII.
Winnipeg Tribune. Winnipeg. 1959, 19. X.

*

Беларускі Голас. Toronto. 1962, No 99.
Глас Канадских Срба. Windsor. 1959, 22. X. (No 1443).
Głos Polski. Toronto. 1960, 2. VI.
Tevirkės Ziburiai (литов.). Toronto. 1959, 22. X.
Torontor Zeitung. Toronto. 1959, 30. X. (No 315).
Українське життя (комун.). Toronto. 1960, 17. II., 23. XI., 14. XII.
Związkowies. Toronto. 1959, 21, 24. X.; 1960, 6. XII.

КОРЕЯ

Korean Republic (The). Seoul. 1959, 22, 23, 24. XII.

ЛИТОВСЬКА ССР

Советская Литва. Вильнюс. 1959, 12. XI.

МАРОККО

Vigil Marocaine. Casablanca. 1962, 11. X.

МЕХІКО

Nacional (El). Mexico. 1959, 20. X.; 1964, 23. II.

НІМЕЧЧИНА

Aachener Nachrichten. Aachen. 1962, 9, 10, 11, 16, 20. X.
Aachener Volkszeitung. Aachen. 1959, 20. X.; 1962, 5, 9, 10, 11, 16, 20. X.
Aalener Volkszeitung. Aalen/Wttbg. 1962, 13, 20. X.
Abend (Der). Berlin-West. 1959, 16, 20. X.; 1961, 18, 20. XI.; 1962, 5, 8, 9,* 10,
 11, 12, 13, 16, 19, 20, 21. X.
Abendpost. Frankfurt/M. 1959, 20, 22. X.; 1961, 18, 19. XI.; 1962, 5, 9, 10, 11,
 12,* 13, 16, 17, 20.* X., 22. XI.; 1963, 3. I.
Abendzeitung. München. 1959, 16, 17/18, 19, 20, 21. X., 6, 12. XI.; 1961, 17,
 18/19. XI.; 1962, 19. IX.; 8, 9, 10, 11, 12, 15,* 16,* 17, 19, 20.** X.
8-Uhr-Blatt. Nürnberg. 1959, 16, 17, 18/19, 20, 21, 24. X., 7, 10. XI., 24. XII.;
 1960, 30. IV.; 1961, 18. XI.; 1962, 19. IX., 9, 10, 11, 12, 13, 16, 19, 20. X.; 1963, 3. I.
Aktuell. Wochen-Magazin. München. 1961, 7. X. (No 13), 9. XII. (No 22).
Alb-Bote. Waldshut. 1962, 9, 11, 13,* 20. X.
Alfelder Zeitung. Alfeld. 1962, 10, 13, 15, 16. X.
Allgäuer (Der). Kempten. 1962, 9,* 10, 11, 13, 16,* 17. X.
Allgemeine Sonntagszeitung. Würzburg. 1964, 25. X. (No 43).
Allgemeine Zeitung. Bingen, Rhein. 1962, 5. IV.
Allgemeine Zeitung. Karlsruhe. 1962, 8, 9, 10, 12, 13, 16, 20. X.
Allgemeine Zeitung der Lüneburger Heide. Uelzen. 1962, 8, 9, 10, 11, 13, 20,
 23. X.
Allgemeine Zeitung. Mainz. 1962, 10. IX., 8, 10, 12, 13, 16, 20. X.
Amberger Zeitung. Amberg. 1959, 20. X.; 1962, 9, 10, 12, 16, 20. X.
Andere Zeitung (Die). Hamburg. 1959, No 45; 1962, 18. X., 1. XI.
Augsburger Allgemeine. Augsburg. 1962, 19. IX., 8, 9, 10, 11, 13,* 16, 17, 20*,
 22. X.
AZ Freiburger Rundschau. Freiburg. 1962, 11, 13. X.
AZ für Nordbaden. Mannheim. 1962, 6, 9, 12, 13, 20. X.
Backnanger Kreis-Zeitung. Backnang. 1962, 10, 11, 12, 13, 16, 20.* X.
Badische Neueste Nachrichten. Ettlingen. 1962, 6, 31. X.
Badische Neueste Nachrichten. Karlsruhe. 1959, 20, 22. X., 18. XI.; 1962, 6, 8,
 9,** 10,* 11, 12, 13,* 16,* 20,* 21. X.

- Badischer Landsmann*. Ettlingen. 1962, 13, 20. X.
Badisches Tagblatt. Baden-Baden. 1962, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 20. X.
Badische Volkszeitung. Karlsruhe. 1962, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 20. X.
Badische Zeitung. Freiburg. 1962, 6, 9, 10, 11, 13, 16, 17, 20,* X.; 1963, 3. I.
Bamberger Volksblatt. Bamberg. 1962, 8, 10, 16, 20. X.; 1963, 14. XII.
Bayerische Rundschau. Kulmbach. 1962, 9, 10, 13, 16, 20. X.
Bayerische Staatszeitung. München. 1962, 19. X.
Bayern Kurier. München. 1962, 13, 20, 27. X.
Benrather Tagblatt. Düsseldorf-Benrath. 1962, 9, 10, 11, 12, 16, 19, 20. X.
Bergedorfer Zeitung. Hamburg-Bergedorf. 1962, 6, 9, 11, 12, 13, 16, 17, 20, 22. X.
Berliner Morgenpost. Berlin-West. 1962, 5, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20,* X.
Berliner Zeitung. Berlin-West. 1962, 9, 10, 12, 13, 16. X.
Berliner Zeitung. Berlin-Ost. 1960, 25. X. (No 290); 1962, 8, 9, 10, 11, 13, 18, 20. X.
Bild am Sonntag. Hamburg. 1959, 18. XI.; 1962, 28. X.
Bild-Zeitung. Hamburg. 1959, 17, 18, 19, 20, 21. X., 13. XI., 22. XII.; 1961, 18. XI.; 1962, 8, 9, 10, 11, 12,* 13, 16, 17, 20,* 21, 29. X.
Böblinger Bote. Böblingen. 1962, 11, 12, 13, 16, 20,* X.
Bonner Rundschau. Bonn. 1962, 6, 8, 9,* 10, 11, 12, 13, 16, 17, 20,* X.
Braunschweiger Zeitung. Braunschweig. 1959, 20. X.; 1962, 5, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20,** X.
Bremer Nachrichten. Bremen. 1959, 20, 21. X.; 1962, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20. X.
Brücke (Die). Wochenblatt. München. 1963, 2. II.
Buersche-Zeitung. Gelsenkirchen-Buer. 1962, 5, 10, 11, 12, 13. X.
Bulletin des Presse- und Informationsamtes des Bundesregierung. Bonn. 1963, 25. IV., No 73.
Calwer Tagblatt. Calw. 1961, 18. XI. (No 267).
Cannstatter Zeitung. Stuttgart-Bad Cannstatt. 1959, 29. X. (No 250); 1962, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 20, 22. X.
Cellesche Zeitung. Celle. 1961, 23. XI. (No 273); 1962, 9, 11, 12, 13, 16. X., 1. XI.
Christ und Welt. Stuttgart. 1961, 24. XI. (No 47); 1962, 27. IV. (No 17), 19, 26. X.
Coburger Tageblatt. Coburg. 1959, 20, 21. X.; 1962, 9, 10, 11, 12, 16. X.; 1963, 3. I.
Darmstädter Echo. Darmstadt. 1962, 19. IX., 8, 9, 10, 11, 12, 13,* 15, 16, 20. X.; 1963, 3. I.
Deggendorfer Zeitung. Deggendorf. 1962, 9, 10, 11, 12, 16, 20. X.
Deister- und Weser-Zeitung. Hameln. 1962, 10, 11, 12, 16, 24. X.
Delmenhorster Kreisblatt. Delmenhorst. 1962, 8, 9, 10, 11, 13, 16, 20,* X.
Deutsche National Zeitung und Soldaten Zeitung. München. 1962, 29. VII., 26. X.; 1963 (No 2).
Deutsches Volksblatt. Stuttgart. 1962, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20. X.
Deutsche Wochen-Zeitung. Hannover. 1961, 25. XI. (No 47); 1962, 27. X.
Deutsche Zeitung. Köln-Stuttgart. 1961, 18/19. XI. (No 268); 1962, 5, 8, 9, 10,* 11, 12, 13, 15,** 16,* 17, 20,** 21,** 27. X.; 1963, 10. I.
Digest des Ostens (monatl.). Königstein/Taunus. 1963, No 12.
Dill-Zeitung. Dillenburg. 1962, 10, 13. X.
Donau-Kurier. Ingolstadt. 1959, 21. X. (No 242); 1961, 18/19. XI.; 1962, 1, 6, 10, 11, 12, 16, 17, 20. X.
Donau-Zeitung. Dillingen. 1962, 20. X.
Duisburger General-Anzeiger. Duisburg. 1962, 10, 13, 20, 23. X.
Durlacher Tagblatt. Durlach. 1962, 3, 8, 20. X.
Dürener Lokal-Anzeiger. Düren. 1962, 8, 9, 12, 13, 16, 20,* X.
Düsseldorfer Nachrichten. Düsseldorf. 1959, 20, 21. X.; 1962, 5, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20,* X.
Echo der Zeit. Recklinghausen. 1962, 21. X.
Elmshorner Nachrichten. Elmshorn. 1962, 6, 9, 12,* 20. X.
Elmshorner Rundschau. Elmshorn. 1962, 11, 20. X.
Enzbote. Vaihingen. 1962, 9, 10, 11, 12, 16. X.
Enztäler (Der). Neuenbürg. 1962, 10, 11, 16, 17, 20. X.
Erlanger Tageblatt. Erlangen. 1961, 18/19. XI. (No 269); 1962, 10, 11, 20. X.
Erlanger Volksblatt. Erlangen. 1962, 20. X.

- Esslinger Zeitung*. Esslingen. 1962, 9, 10,* 11, 12, 13, 16, 17, 20, 22. X., 2. XI.; 1963, 3. I., 25. IV.
- Filder-Zeitung*. Stuttgart-Vaihingen. 1962, 10, 12, 13, 16, 20.* X.
- Flensburger Tageblatt*. Flensburg. 1962, 8, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 20. X.
- Frankenpost*. Hof. 1959, 19, 20. X.; 1962, 6, 8, 9, 11, 13, 16, 20, 22. X., 22. XII.; 1963, 15. I.
- Frankenpost*. Kulmbach. 1962, 3. X.
- Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Frankfurt/M. 1959, 17, 19, 20, 22, 25. X., 10. XI.; 1960, 30. IV. (No 101); 1961, 18. XI.; 1962, 19. IX., 6, 8, 9, 10, 11, 12,* 13, 15, 16, 17, 18, 20,* 22, 26. X., 1, 12. XI.; 1963, 3. I., 25. IV.
- Frankfurter Nachtausgabe*. Frankfurt/M. 1959, 20. X. (No 243); 1962, 2, 9,* 10, 11, 12, 13, 16, 20. X.
- Frankfurter Neue Presse*. Frankfurt/M. 1962, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 16,* 20. X.; 1963, 3. I.
- Frankfurter Rundschau*. Frankfurt/M. 1961, 18. XI. (No 269); 1962, 9, 10, 11, 12, 13,* 16, 20,* 23. X.; 1963, 3. I.*
- Frakfurter Rundschau am Abend*. Frankfurt/M. 1962, 12, 13, 20,* 21/22. X.
- Fränkische Landeszeitung*. Ansbach. 1962, 9, 10, 16, 20. X.
- Fränkische Nachrichten*. Taubertbischofsheim. 1962, 9, 10,* 11, 12, 13, 15, 16, 17, 20,* 22. X.
- Fränkische Presse*. Bayreuth. 1962, 5, 7, 9, 11, 12, 14, 17, 20. X.; 1963, 3. I.
- Fränkischer Tag*. Bamberg. 1961, 18. XI. (No 266); 1962, 5, 9, 10, 11, 20. X.
- Fränkisches Volksblatt*. Würzburg. 1962, 20. X.; 1963, 24. IV.
- Fränkische Tagespost*. Nürnberg. 1962, 9, 11, 20. X.
- Freie Presse*. Bielefeld. 1959, 20. X.; 1961, 20. XII. (No 295); 1962, 6, 9, 11, 12, 16, 20,** 29. X.
- Freie Presse*. Herford. 1962, 9, 11. X.
- Freie Presse*. Osnabrück. 1962, 6, 9, 11, 12. X.
- Freiheit (Die)*. Mainz 1962, 10, 15, 17. X.
- Freisinger Tagblatt*. Freising. 1962, 8, 11, 15, 16, 20. X.
- Fuldaer Volkszeitung*. Fulda. 1962, 9, 10, 11, 13, 16, 20.** X.; 1963, 3. I.
- Fuldaer Zeitung*. Fulda. 1962, 9, 10, 11, 12, 16, 20.* X.
- 5 Uhr-Blatt*. Ludwigshaven. 1962, 9, 11, 16, 20. X.
- Fürstenfeldbrucker Tagblatt*. Fürstenfeldbruck. 1964, 9. X.
- Garmisch-Partenkirchner Tagblatt*. Garmisch-Partenkirchen. 1962, 20. X.
- Geislinger Zeitung*. Geislingen. 1962, 11, 12, 16. X.
- General-Anzeiger für Bonn und Umgebung*. Bonn. 1962, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20.** X.
- General-Anzeiger*. Ludwigshaven. 1962, 6, 10, 11, 12, 13, 16, 20.* X.
- General-Anzeiger*. Wuppertal. 1962, 8, 9, 10, 11, 12, 16,* 20. X.
- Gießener Anzeiger*. Gießen. 1962, 5, 9, 10, 13, 20, 24. X.
- Gießener Freie Presse*. Gießen. 1962, 10, 11, 16, 20. X.; 1963, 3. I.
- Glocke (Die)*. Oelde/Westf. 1962, 9, 10, 13, 16, 20, 27. X.
- Goslarsche Zeitung*. Goslar. 1959, 23. X., 20. XII.; 1962, 5, 9, 12, 13, 20. X.
- Göttinger Presse*. Göttingen. 1962, 13. X.; 1963, 3. I.
- Göttinger Tagblatt*. Göttingen. 1962, 5, 9, 11, 12, 16, 20.* X.
- Grüne Blatt (Das)*. Dortmund. 1959, 13. XI. (No 46).
- Haller Tagblatt*. Schwäb. Hall. 1962, 10, 11, 12, 13, 16, 20.* X.
- Hamburger Abendblatt*. Hamburg. 1961, 18. XI.; 1962, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16,* 17, 19, 20, 22. X.
- Hamburger Echo*. Hamburg. 1961, 18/19. XI.; 1962, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 19,* 20.* X.
- Hamburger Morgenpost*. Hamburg. 1961, 18. XI. (No 270); 1962, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20. X.
- Hanauer Anzeiger*. Hanau. 1962, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 19,* 20.* X.
- Hannoversche Allgemeine Zeitung*. Hannover. 1959, 20, 25. X.; 1961, 18. XI.; 1962, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 20. X.
- Hannoversche Presse*. Hannover. 1961, 18. XI.; 1962, 5, 9, 10, 11, 12, 13/14, 16, 17, 20.* X.
- Hannoversche Rundschau*. Hannover. 1962, 9, 10, 11, 12, 16, 20.* X.

- Harburger Anzeiger und Nachrichten.* Hamburg-Harburg. 1961, 18. XI. (No 42); 1962, 8, 10, 11, 12, 13, 20, 21. X.
- Harzburger Zeitung.* Bad Harzburg. 1959, 16, 20, 22. X.; 1961, 18. XI.; 1962, 9, 20. X.
- Haßfurter Tagblatt.* Haßfurt. 1962, 10, 12, 13, 16, 20. X.
- Hattinger Zeitung.* Hattingen. 1962, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 19, 20. X.
- Hausfreund (Der).* Speyer. 1962, 6, 27. X.
- Heidelberger Tagblatt.* Heidelberg. 1962, 20. IX., 8, 9,* 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 20,* 22, 27. X.
- Heidenheimer Zeitung.* Heidenheim. 1962, 8, 9, 10, 11, 12, 16, 20. X.
- Heilbronner Stimme.* Heilbronn. 1962, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20. X.
- Heimat am Mittag (Die).* Hattingen. 1962, 9, 11, 12, 13. X.
- Heimat-Rundschau.* Stuttgart-Zuffenhausen. 1962, 10, 11, 12, 13, 16, 20. X., 2. XI.
- Heimkehrer (Der).* Göppingen. 1962, 10. XI.
- Hellweger Anzeiger.* Unna. 1962, 9, 10, 12, 13, 20.* X.
- Herforder Kreisblatt.* Herford. 1962, 8, 9, 11, 16, 20. X.
- Hersbrucker Zeitung.* Hersbruck. 1962, 9, 10, 13, 16, 20. X.
- Hersfelder Zeitung.* Bad Hersfeld. 1962, 8, 11, 12, 16. X.
- Hessische Allgemeine.* Kassel. 1959, 17, 20, 22. X.; 1962, 5, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20.* X.; 1963, 3. I., 10. V.
- Hildesheimer Allgemeine Zeitung.* Hildesheim. 1959, 20. X. (No 244); 1963, 3. I.
- Höchster Kreisblatt.* Frankfurt-Höchst. 1962, 9, 10, 11, 16. X.
- Hofer Anzeiger.* Hof. 1962, 12. X.
- Hohenlohner Tagblatt.* Crailsheim. 1961, 29. XII. (No 299); 1962, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20.* X.
- Ibbenbürener Volkszeitung.* Ibbenbüren. 1962, 9, 10, 11, 13, 16. X.
- Ipf- und Jagst-Zeitung.* Ellwangen. 1962, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20. X.
- Iserlohner Kreisanzeiger.* Iserlohn. 1962, 8, 9, 11, 12, 13, 20. X.
- Junge Welt.* Berlin-Ost. 1962, 10. X.
- Kasseler Post.* Kassel. 1962, 9, 10, 11,* 13, 16, 20.* X.; 1963, 3. I.
- Kempter Tagblatt.* Kempten. 1959, 20. X.
- Kieler Nachrichten.* Kiel. 1962, 5, 9, 10, 12, 13, 16, 18, 20.** X.
- Kölner Stadtanzeiger.* Köln. 1961, 18/19. XI.; 1962, 4, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 20.* X.
- Kölnische Rundschau.* Köln. 1961, 18. XI. (No 269); 1962, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 20,* 28. X., 11. XI.; 1963, 3. I.
- Kornwestheimer Zeitung.* Kornwestheim. 1962, 11, 16, 20. X.
- Kreiszeitung für die Grafschaft Hoya.* Syke. 1962, 8, 10, 11, 15, 16, 20. X.
- Kurier (Der).* Berlin-West. 1962, 5, 9, 10, 11, 12, 16, 19, 20.* X.
- Lahrer Anzeiger.* Lahr. 1962, 6, 9, 10, 11, 13, 17, 20. X.
- Lahrer Zeitung.* Lahr. 1962, 9, 11, 12, 13, 20.** X.
- Landeszeitung.* Lüneburg. 1962, 13, 16. X.
- Landshuter Neue Presse.* Landshut. 1959, 20. X. (No 181).
- Landshuter Zeitung.* Landshut. 1961, 18. XI.; 1962, 8, 9, 10, 11,* 16, 20. X.
- Laufener Kreiszeitung.* Laufen/Obb. 1962, 12, 16,* X.
- Leonberger Kreiszeitung.* Leonberg. 1962, 11, 13, 16, 20. X.
- Lippische Landeszeitung.* Detmold. 1962, 12, 13, 16, 20. X.
- Lokal-Anzeiger.* Mannheim. 1962, 12. X.
- Ludwigsburger Kreiszeitung.* Ludwigsburg. 1962, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20.* X.
- Lübecker Morgen.* Lübeck. 1962, 9, 10, 11, 12. X.
- Lübecker Nachrichten.* Lübeck. 1961, 18. XI. (No 270); 1962, 7, 9, 10, 11, 16, 20.* X.
- Lüdenscheider Nachrichten.* Lüdenscheid. 1962, 8, 9, 10, 12, 13, 20.* X.
- Main-Echo.* Aschaffenburg. 1959, 20. X.; 1962, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20. X.
- Main-Post.* Würzburg. 1959, 19, 20. X.; 1962, 6, 9, 10, 11, 12, 13,* 16, 17, 20. X.
- Mannheimer Morgen.* Mannheim. 1959, 20. X.; 1962, 9,* 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 20.* 22. X.
- Marbacher Zeitung.* Marbach/Neckar. 1962, 10, 11, 13, 16, 20. X.
- Markgräfler Tagblatt.* Schopfheim. 1962, 11, 13, 16. X.

- Marktredwitzer Tagblatt*. Marktredwitz. 1962, 20, 22. X.
Metzinger und Uracher Volksblatt. Urach. 1962, 11, 13, 16, 17, 20. X.
Mindener Tageblatt. Minden. 1962, 9, 10, 11, 12,* 13, 16, 20, 23. X.; 1963, 3. I.
Mittag (Der). Düsseldorf. 1962, 6, 9,* 10,* 11,* 12, 13, 15, 16,* 20,** 22, 29. X.;
 1963, 3. I., 9. I. (No 47).
Mittelbayerische Zeitung. Regensburg. 1959, 19, 20. X.; 1962, 8, 9, 10, 11, 12,
 13, 14, 16, 17, 20,* 22. X., 5. XI.
Morgen. Berlin-Ost. 1962, 10, 13. X.
Mühldorfer Anzeiger. Mühldorf. 1962, 9, 10, 11, 12, 16, 20. X.
Münchner Illustrierte. München. 1959, 7. XI. (No 45).
Münchner Merkur. München. 1959, 16, 17/18, 19, 20, 21, 23. X., 7/8, 12, 14/15.
 XI., 12/13. XII.; 1961, 18/19. XI.; 1962, 19. IX., 8, 9, 10, 11, 12, 13, 16,* 19, 20.** X.
Münster'sche Zeitung. Münster. 1962, 9, 10, 11, 12, 16. X.
Nacht-Depesche. Berlin-West. 1962, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 16. X.
National-Zeitung. Berlin-Ost. 1962, 11, 18. X.
Neckarquelle (Die). Schwenningen. 1962, 6, 9, 10, 11, 13, 16, 17, 20. X.; 1963,
 25. IV.
Neue Blatt (Das). Hamburg. 1962, 29. IX.
Neue Bildpost. Bödefeld (Sauerland). 1962, 4. X.; 1963, 17. III.
Neue Deister Zeitung. Springe. 1962, 11, 16. X.
Neue Illustrierte. Köln. 1963, 14. IV. (No 15).
Neue Politik. Hamburg. 1962, 10, 27*. X. (No 43).
Neue Presse. Coburg. 1962, 9, 10, 11, 16, 21.* X.
Neue Presse. Frankfurt. 1959, 19, 20, 21, 23. X.; 1962, 9. X.
Neue Rhein-Zeitung. Bonn. 1962, 5, 9, 12, 13, 16,* 20,* X.
Neue Rhein-Zeitung. Essen-Düsseldorf-Köln. 1962, 5, 9,* 11, 12, 16,* 20.* X.
Neue Ruhr-Zeitung. Essen. 1962, 5, 9,* 10, 11, 12, 13, 16,* 20,** X.; 1963, 3. I.,
 24. IV.
Neues Deutschland. Berlin-Ost. 1961, 14, 17. X. (No 283); 1962, 3. IV. (No 93).
Neueste Zeitung. Recklinghausen. 1962, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20.* X.
Neue Tag (Der). Weiden. 1962, 9, 10, 12, 13, 16,* 20. X.
Neue Tagespost. Osnabrück. 1959, 20. X.; 1962, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20. X.
Neue Zeit. Berlin-Ost. 1962, 10. X.
Neunkirchner Zeitung. Neunkirch. 1962, 20.* X.
Norddeutsche Rundschau. Itzehoe. 1962, 9, 10, 16, 20. X.
Norddeutsche Volkszeitung. Bremen-Vegesack. 1962, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20.* X.
Nordschleswiger (Der). Apenrade. 1962, 8, 11, 12, 16, 17, 20. X.
Nordsee-Zeitung. Bremerhaven. 1962, 9, 16, 17. X.
Nordwest Zeitung. Oldenburg. 1962, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 20. X.
Nürnberger Nachrichten. Nürnberg. 1961, 18/19. XI.; 1962, 9, 10, 11, 12, 13, 16,
 20. X.; 1963, 24. IV.
Nürnberger Zeitung. Nürnberg. 1962, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 20.* X.; 1963, 3. I.
Nürtinger Zeitung. Nürtingen. 1962, 10, 11, 13, 16, 20.* X.
NWZ Geislinger Fünftäler Bote. Geislingen. 1962, 10, 11, 13, 16, 24. X.
NWZ Göppinger Kreisnachrichten. Göppingen. 1962, 6, 9, 10, 11, 13, 16, 20,
 24. X., 2. XI.
Oberbayerisches Volksblatt. Rosenheim. 1959, 19. X.; 1962, 8, 9, 10, 11, 12, 13,
 16, 17, 20, 29. X.
Oberfränkische Volkszeitung. Hof/Saale. 1962, 9, 11, 13, 16, 18, 20. X.
Oberhessische Zeitung. Alsfeld. 1962, 10, 13, 15, 16, 20. X.; 1963, 3. I.
Oberrheinische Zeitung. Rheinfelden. 1962, 20. X.
Offenbach-Post. Offenbach. 1962, 6, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 20. X.
Offenburger Tagblatt. Offenburg. 1962, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20.* X.
Oldenburgische Volkszeitung. Oldenburg. 1962, 9, 10, 12, 13, 16, 20. X.
Osnabrücker Tageblatt. Osnabrück. 1962, 5, 9, 11, 16, 20. X.
Osterholzer Kreisblatt. Osterholz-Scharmbeck. 1962, 9, 11, 12, 13, 16, 17, 20,
 23. X.
Osteroder Kreisanzeiger. Osterode. 1962, 5, 9, 10, 11, 13,* 16, 17, 20. X.
Ostfriesischer Kurier. Norden. 1962, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20.* X.

- Ost-West Kurier*. Frankfurt-Eschersheim. 1962, 1. V. (No 18).
Öttinger Anzeiger. Altöttingen. 1962, 8, 15, 16, 20. X.
Passauer Nachrichten. Passau. 1959, 20, 22. X.
Passauer Neue Presse. Passau. 1962, 5, 9, 10, 12, 13, 16, 17, 20. X.
Pfälzer Tagblatt. Landau. 1962, 9, 20. X.
Pfälzischer Merkur. Zweibrücken. 1962, 9, 10, 20. X.
Pfälzische Volkszeitung. Kaiserslautern. 1962, 9, 10, 11, 13, 16, 20. X.
Pforzheimer Kurier. Pforzheim. 1962, 9, 13. X.
Pforzheimer Zeitung. Pforzheim. 1962, 8, 9, 16, 20. X.
Plattlinger Zeitung. Plattling. 1962, 8, 9, 11, 16, 20. X.
Pirmasenser Zeitung. Pirmasens. 1959, 20. X.; 1962, 9, 10, 20. X.
Quick. München. 1963, 2. VII. (No 22); 1964, 27. IX. (No 39).
Recklinghäuser Zeitung. Recklinghausen. 1962, 5, 9, 10, 12, 13, 16, 20. X.
Reichenhaller Tagblatt. Bad Reichenhall. 1962, 15, 17, 20.* X.
Reichsruf. Hannover. 1961, 25. XI.; 1962, 29. IX., 10. XI.
Remscheider General-Anzeiger. Remscheid. 1962, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 19, 20. X.; 1963, 3. I., 24. IV.
Rems-Zeitung. Schwäbisch-Gmünd. 1962, 11, 13, 16, 14. X.
Reutlinger General-Anzeiger. Reutlingen. 1962, 6, 9, 10, 11, 12, 16, 20. X.
Reutlinger Nachrichten. Reutlingen. 1962, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 20. X.
Revue. München. 1964, 10. V. (No 19).
Rheiderland. Weener. 1962, 6, 9, 11, 12, 13, 16, 17, 20, 22. X.
Rhein Hessische Landeszeitung. Oppenheim. 1962, 9, 20. X.
Rheinische Post. Düsseldorf. 1959, 20. X. (No 246); 1961, 18. XI. (No 269); 1962, 5, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20.* X.; 1963, 3. I.
Rheinischer Merkur. Köln. 1962, 26. X., 2. XI.; 1963, 3. I.; 1964, 25. IX.
Rhein-Neckar-Zeitung. Heidelberg. 1959, 20. X.; 1962, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 20.* X., 2. XI.
Rheinpfalz (Die). Ludwigshafen am Rhein. 1961, 18. XI. (No 268); 1962, 6, 9,* 10, 11, 13,* 16, 18, 20. X.
Rheinpfalz-Frankenkentaler Nachrichten. Frankental. 1961, 18. XI. (No 263).
Rhein-Post. Oberlahnstein. 1962, 10, 11, 12, 13, 17, 20. X.
Rhein-Zeitung. Koblenz. 1962, 10, 11, 12, 20.* X.
Rhein-Zeitung. Neuwild. 1962, 10, 16. X.
Rosenheimer Anzeiger. Rosenheim. 1959, 22. X.
Ruhr-Nachrichten. Dortmund. 1959, 20. X.; 1962, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20.* X.; 1963, 3. I., 24. IV.
Ruhrwacht. Oberhausen. 1962, 9, 11, 12, 16, 17, 20. X.
Saarbrücker Landeszeitung. Saarbrücken. 1962, 9, 10, 11, 13, 16, 20.* X., 1. XI.
Saarbrücker Zeitung. Saarbrücken. 1961, 18 (No 267), 22/23. (No 270); 1962, 11, 12, 13,* 16, 20. X.
Schlesische Rundschau. Wangen, Allg. 1962, 4. XI.
Schleswig-Hollsteinische Landeszeitung. Rendsburg. 1962, 8, 9, 10, 11, 13, 16, 17, 20.* X.
Schmiecha-Zeitung. Tailfingen. 1962, 10, 11, 16, 17, 20. X.
Schwäbische Donauzeitung. Ulm. 1959, 20, 21. X.; 1962, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20. X.
Schwäbische Post. Aalen. 1962, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20. X.
Schwäbisches Tagblatt. Tübingen. 1959, 20. X.; 1961, 18. XI.; 1962, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 20. X.; 1963, 25. IV.
Schwäbische Zeitung. Friedrichshaven. 1962, 6, 9, 10, 12, 13, 20. X.
Schwäbische Zeitung. Leutkirch. 1962, 11, 12, 13, 16, 20. X.
Schwarzwälder Bote. Freudenstadt. 1962, 10, 11, 12. X.
Schwarzwälder Bote. Oberndorf. 1959, 20. X.; 1961, 2/3. XII.; 1962, 5, 9, 10, 11, 12, 16, 20.* X.; 1963, 3. I.
Schwarzwälder Tagblatt. Schramberg. 1962, 10, 11, 12, 13, 16, 20. X.
Schwarzwälder Volksfreund. Rottweil. 1962, 9, 10, 11, 12, 16, 20. X.
Schweinfurter Volkszeitung. Schweinfurt. 1959, 16, 20, 21. X.; 1962, 9, 10, 16, 20. X.
Schwetzingen Zeitung. Schwetzingen. 1962, 9*, 10, 12, 13, 15, 16, 20,* 22. X.

- Segeberger Zeitung*. Bad Segeberg. 1962, 11, 19. X.
Sieben Tage (Die). Speyer. 1962, 6, 27. X.
Siegburger Zeitung. Siegburg. 1962, 10, 12, 13, 15, 16. X.
Siegener Zeitung. Siegen. 1962, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 19, 23. X.
Sindelfinger Zeitung. Sindelfingen. 1962, 10, 11, 13, 16, 20. X.
Soester Anzeiger. Soest. 1962, 9, 10, 12, 13, 16, 20, 22. X.
Solinger Tageblatt. Solingen. 1962, 8, 9, 11, 12, 13, 16, 19, 20. X.; 1963, 3. I.
Sonntagsblatt. Hamburg. 1962, 28. X.
Spandauer Volksblatt. Spandau. 1962, 5, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20. X.; 1963, 3. I.
Spiegel (Der). Hamburg. 1959, 28. X. (No 44); 1961, 29. XI. (No 49); 1962, 1/2. I.
Stader Tagblatt. Stade. 1962, 9, 10, 11, 13, 17. X.
Stahlhelm (Der). Bad-Godesberg-Mehlem. 1959, No 11, No 12.
Stern. Hamburg. 1962, 14. X. (No 41).
Stimme der Freiheit. Saarbrücken. 1961, No 12.
Straubinger Tagblatt. Straubing. 1962, 13. X.
Strohgäu-Rundschau. Asperg. 1962, 12, 20. X., 2. XI.
Stuttgarter Nachrichten. Stuttgart. 1961, 20. X., 18. XI. (No 267); 1962, 19. IX, 4, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20,** 23, 27. X.
Stuttgarter Zeitung. Stuttgart. 1961, 21, 22. X., 18, 25. XI.; 1962, 19. IX., 8, 10, 11, 12, 15, 16, 17, 20,* 23, 27. X.; 1963, 3. I.*
Sudetendeutsche Zeitung. München. 1962, 26. X.
Süddeutsche Zeitung. München. 1959, 16, 17/18, 19, 20, 21, 28. X., 7/8. XI., 17. XII.; 1960, 3. III.; 1961, 18/19, 20. XI.; 1962, 19. IX., 2, 3, 5, 8, 9,* 10, 11, 12, 13, 16, 17, 20,** 23, 29. X., 3. XI.; 1963, 3. I.
Süderländer Tageblatt. Plettenberg. 1962, 8, 10, 11, 12, 13, 16, 20. X.
Südhessische Post. Heppenheim. 1962, 8, 10, 11, 12, 20. X.
Südkurier. Konstanz. 1962, 9, 10, 11, 13, 16, 20.* X.
Südwest Merkur. Stuttgart. 1962, 2. XI.
Südwest Chronik. Essen. 1962, 9, 16. X.
Tag (Der). Berlin-West. 1959, 20. X.; 1962, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20.** X.
Tages-Anzeiger. Regensburg. 1959, 19, 22. X. (No 248, 251); 1960, 23. X.
Tagesspiegel (Der). Berlin-West. 1959, 20. X.; 1962, 19. IX., 9,* 10, 11, 12, 13, 16, 20.* X.; 1963, 3. I.
Tat (Die). Frankfurt/M. 1959, 24. X. (No 43).
Tauberzeitung. Bad Mergentheim. 1962, 10, 11, 13, 16. X.
Taunus Anzeiger. Oberursel. 1962, 9, 13, 20. X.
Teckbote (Der). Kirchheim. 1962, 10, 11, 12, 13, 16, 20.* X.
Telegraf. Berlin-West. 1959, 18, 20, 21. X.; 1962, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20.* X.
Traunsteiner Wochenblatt. Traunstein. 1962, 13, 17. X.
Trierische Landeszeitung. Trier. 1962, 13, 16, 20.* X.
Trierische Volksfreund. Trier. 1962, 19. IX., 5, 9,* 10, 11, 12, 13,* 16, 20.* X.
Trostberger Tagblatt. Trostberg/Bay. 1962, 12, 19, 23. X.
Tribüne. Berlin-Ost. 1962, 10. X.
TV-Hören-Sehen. Hamburg. 1963, 6/12. X. Heft 40.
Untertürkheimer Volkszeitung. Neckarsulm. 1962, 10,* 12, 13, 16. X.
Untertürkheimer Zeitung. Stuttgart-Untertürkheim. 1962, 9, 10, 11, 13, 16, 17, 20. X.
Velberter Zeitung. Velbert. 1959, 31. X. (No 253); 1962, 19. IX., 9, 10, 11, 12, 13, 16, 19, 20. X.
Vertriebenen-Anzeiger. München. 1959, 15. X. (No 27); 1. XI. (No 28).
Volksblatt. Bamberg. 1959, 19, 20. X.; 1962, 9, 11, 12, 13, 16, 20. X.; 1963, 20. X.
Volksbote. München. 1959, 24, 31. X.; 1962, 6, 20, 27. X.
V-Z Schleswig-Holsteinische Volkszeitung. Kiel. 1962, 6, 10, 11, 12, 13, 16, 20.* X.
Waiblinger Kreiszeitung. Waiblingen. 1962, 10, 11, 12, 16, 20. X.
Wanne-Eickeler Zeitung. Wanne-Eickel. 1962, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20, 23. X.
Weilheimer Tagblatt. Weilheim. 1959, 17. X.
Welt (Die). Essen. 1959, 18. XI. (No 270); 1962, 5, 9,* 10,* 11, 12, 13, 16,** 17, 20,** 22. X.; 1963, 3. I.
Welt am Sonntag. Essen. 1962, 7. X.

- Welt der Arbeit*. Köln. 1962, 2. XI.
Werra-Rundschau. Eschwege. 1962, 9, 13, 15, 19. X.
Weser-Kurier. Bremen. 1959, 20. X.; 1962, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 20.* X.
Westdeutsche Allgemeine. Essen. 1962, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20. X.; 1963, 3. I.
Westdeutsche Allgemeine. Gelsenkirchen. 1962, 13, 20.* X.
Westdeutsche Allgemeine. Wattenscheid. 1962, 4, 13, 20.** X.
Westdeutsche Allgemeine Zeitung. Bochum. 1962, 20. X.
Westdeutsche Rundschau. Wuppertal-Elberfeld. 1962, 6, 9, 10, 11, 12, 13. X.
Westdeutsches Tageblatt. Dortmund. 1962, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20. X.; 1963, 3. I.*
Westdeutsche Zeitung. Krefeld. 1962, 5, 13, 20.* X.
Westdeutsche Zeitung. Mönchen-Gladbach. 1962, 5, 9, 13, 16, 20.* X.
Westfalen-Blatt. Bielefeld. 1961, 18. XI. (No 268); 1962, 8, 9,* 10, 11, 13,* 16,
 20. X.; 1963, 3. I.
Westfalenpost. Hagen. 1962, 6, 9, 10, 11, 13, 16, 17, 20. X.
Westfalen-Zeitung. Paderborn. 1961, 18. XI.
Westfälische Nachrichten. Münster. 1961, 5. XII.; 1962, 5, 9, 10, 11, 12, 13, 16,
 20. X.; 1963, 3. I.
Westfälischer Anzeiger und Kurier. Hamm. 1962, 8, 9, 10, 11, 12, 16, 20. X.;
 1963, 3. I.
Westfälische Rundschau. Dortmund. 1962, 5, 9, 10, 11, 12, 16, 20.* X.; 1963, 3. I.
Westfälisches Volksblatt. Paderborn. 1962, 8, 9. X.
Wetzlarer Neue Zeitung. Wetzlar. 1962, 20. IX., 5, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20. X.;
 1963, 3. I., 24. IV.
Wiesbadener Kurier. Wiesbaden. 1962, 9, 10, 11, 12, 16, 20.* X.
Wiesbadener Tagblatt. Wiesbaden. 1962, 8, 10, 11, 12, 13, 16, 20. X.
Wilhelmshavener Zeitung. Wilhelmshaven. 1962, 8, 9, 10, 11, 12, 13. X.; 1963,
 30. VII.
Wochenend. Nürnberg. 1959, 2. Novemberheft, No 46.
Wormser Zeitung. Worms. 1962, 5. IV.
Zeit (Die). Hamburg. 1959, 11. XI.; 1962, 19, 26. X.
 *
Бацькаўшчына. München. 1959, 25. X.; 1961, 19. XI.; 1962, 28. X.
Барацьба. Stuttgart. 1959, No 5 (33); 1961, No 8 (47).
České Listy. München. 1962, 20. I.
Europäische Forum (Das). Bonn. 1962, 30. VII.
Europäische Osten (Der). München. 1959, No 61.
Голос Родины. Ost-Berlin. 1961, No 27; 1962, No 78 (575), 80 (577).
Freie Presse-Korrespondenz. München. 1959, No 10; 1961, No 12; 1962, No
 8/9/10; 1963, No 1.
Inter Nationes. Bonn. 1962, Oktober, Sonderdienst, Edition Spéciale, Servicio
 Especial.
Latwija. Weilheim. 1959, 31. X. (No 40/903).
Наше общее дело. München. 1959, 2. XI. (No 21/85).
Nemzetör. München. 1962, No 2.
Ostatnie Wiadomości. Mannheim. 1962, 24, 28. X.
Посев. Frankfurt a/M. 1959, 25. X.; 1961, 26. XI.; 1962, 26. X.
Равногорски Борач. Hannover. 1959, No 131/32.
Свобода (болг.). Bad Salzschiefer. 1959, Nov.-Dez.
Slobodné Slovensko. München. 1959, No 11/12.
Slowakische Korrespondenz. München. 1959, No 10/11; 1961, No 10.
Stindardul (рум.). Eichenau/Obb. 1961, No 56/57.
Ukraine in Vergangenheit und Gegenwart. München. 1962, No 21.
Воскресение. Esslingen a. N. 1960, No 20-21.
YMCA/YWCA-Bulletin. Stuttgart. 1959, No 12.
За повернення на батьківщину. Ost-Berlin. 1959, No 80 (369), 82 (371), 91 (380).

НОРВЕГІЯ

- Aftenposten*. Oslo. 1961, 18. XI.
Allers. Oslo. 1963, No 13, 14, 15.
Ostlands-Posten. Larvik. 1962, 9. X.

ПОЛЬЩА

Gazeta Spółdzielcza. Szczecin. 1959, 14. XI. (No 38/70).
Głos Szczeciński. Szczecin. 1959, 20, 26, 27, 29. X.
Kulisy. Warszawa. 1959, 1. XI. (No 44).
Panorama. Katowice. 1959, 6, 13, 20, 25/27. XII. (No 49/291-52/294).
Trybuna Ludu. Warszawa. 1962, 3. IV.
Tygodnik Demokratyczny. Warszawa. 1959, No 50.
Wolność i Lud. Warszawa. 1959, 12-19. IV. (No 4/133).
Żołnierz Polski. Warszawa. 1959, 26. XI. - 2. XII. (No 48/601).

*

Наше Слово. Warszawa. 1959, 25. X. (No 43/167).
Русский Голос. Warszawa. 1959, 7. XI. (No 40/41).

СССР

Комсомольская Правда. Москва. 1959, 18, 22, 25. X.
Красная Звезда. Москва. 1959, 20. X. (№ 247/10.934).

США

American Mercury (The). New York, N. Y. 1960, No 433.
Buffalo Courier-Express. Buffalo, N. Y. 1961, 19. I.; 1962, 9. X.
Buffalo Evening News. Buffalo, N. Y. 1961, 17. XI.
Chicago Daily News. Chicago, Ill. 1959, 16, 17, 18, 19. X.; 1962, 8, 10.* 11, 12, 19. X.
Chicago Daily Tribune. Chicago, Ill. 1959, 20. X.; 1961, 18. XI.; 1962, 8, 10, 12, 16, 20. X.
Chicago's American. Chicago, Ill. 1961, 17. I., 17. XI.
Chicago Sun Times. Chicago, Ill. 1959, 20. X.; 1960, 3. I.; 1962, 20.* X., 5. XII.
Christian Science Monitor. Boston, Mass. 1960, 11. I.
Cleveland Press (The). Cleveland, Ohio. 1959, 16, 19. X.; 1962, 8, 11, 19. X.
Courier Journal (The). Louisville, Ky. 1962, 20. X.
Daily News. New York, N. Y. 1962, 16, 17, X., 6. XII.
Democrat and Chronicle. Rochester, N. Y. 1959, 20. X.; 1962, 20. X.
Denver Post (The). Denver, Col. 1961, 17. XI.
Detroit Free Press. Detroit, Mich. 1962, 8, 17, 20. X.
Detroit News (The). Detroit, Mich. 1962, 3. XII.
Evansville Courier (The). Evansville, Ind. 1962, 17. X.
Evening Bulletin (The). Philadelphia, Pa. 1961, 17. XI.; 1962, 9, 19. X.
Herald-News (The). Passaic, N. Y. 1959, 17. X.
Herald Statesman (The). Yonkers, N. Y. 1962, 28. II.
Indianapolis Star (The). Indianapolis, Ind. 1962, 8, 20. X.
Jersey Journal (The). Jersey City, N. Y. 1962, 8, 9. X.
Life. New York, N. Y. 1962, 7. IX.
Long Island Star-Journal. New York, N. Y. 1962, 19. X.
Long Island Press. New York, N. Y. 1959, 15. XI. (No 315).
Newark Evening. Newark, N. J. 1962, 20. X.
Newark Star-Ledger (The). Newark, N. J. 1962, 11. X.
New Haven Register. New Haven, Conn. 1962, 11. XI.
Newsweek. New York, N. Y. 1959, 2. XI.; 1961, 4. XI.; 1962, 4. XII.
New York Herald Tribune (The). New York, N. Y. 1959, 17. X.; 1961, 17, 18/19. XI.; 1962, 8, 9, 11, 12, 16,* 20. X.
New York Journal-American. New York, N. Y. 1959, 17. X.; 1962, 9. X.
New York Mirror. New York, N. Y. 1961, 20. XII.; 1962, 10. X.
New York News. New York, N. Y. 1962, 15. X.
New York Post. New York, N. Y. 1959, 16. X.
New York Times (The). New York, N. Y. 1959, 17, 20. X.; 1961, 18. XI.; 1962, 9, 10, 16, 20. X.
New York World-Telegram and Sun. New York, N. Y. 1961, 17. XI.; 1962, 8. X.
Philadelphia Inquirer (The). Phil., Pa. 1959, 17, 18, 19. XI.; 1962, 9, 10, 11, 12, 19, 20.* X.

Pittsburgh Press (The). Pittsburgh, Pa. 1962, 8. X.
Post-Standard (The). Syracuse, N. Y. 1959, 20. X.
Rochester Democrat and Chronicle. Rochester, N. Y. 1961, 18. XI.; 1962, 17, 20. X.
Rochester Times-Union (The). Rochester, N. Y. 1959, 16. X.
Stars and Stripes (The). European Edit. 1962, 10, 12, 17, 20. X.
Sun (The). Baltimore, Md. 1959, 20. X.
Sunday Star-Ledger (The). Newark, N. J. 1959, 15. XI.; 1962, 2. XII.; 1963, 6. I.
Syracuse Herald-Journal. Syracuse, N. Y. 1960, 3. I.
Terre Haute Star (The). Terre Haute, Ind. 1962, 20. X.
Time. New York, N. Y. (europ. Edit.). 1959, 2. XI., 1. XII.; 1962, 26. X.
Time. New York, N. Y. (South Pacific Edit.). 1962, 26. X.
Times. Los Angeles, Calif. 1962, 11. X.
Truth-Forum. Pasadena, Calif. 1964, No 11, May-June.
U. S. News and World Report. Washington, D. C. 1959, 26. X.
Washington Post (The). Washington, D. C. 1961, 10. XII.; 1962, 8, 16, 20. X.
Youngstown Vindicator. Youngstown, Ohio. 1959, 19. X. (No 49).

*

Amerika-Echo. Chicago, Ill. 1959, 8. XI., 6. XII.; 1961, 26. XI., 24. XII.; 1962, 9. X.
Dziennik Chicagoski. Chicago, Ill. 1959, 16, 24, 26, 27. X.; 1961, 21. XI., 12. XII.;
 1962, 8, 9, 19. X.
Dziennik Związkowy. Chicago, Ill. 1959, 16, 19, 22. X.; 1961, 4. XII.; 1962, 10. X.
Gwiazda Polarna. Stevens Point, Wisc. 1960, 22, 30. IV., 7, 14, 21. V.
Карпатская Русь. Yonkers, N. Y. 1959, 30. X.; 1962, 19, 26. X.
Kharthuli Asri (груз.). New York, N. Y. 1959, No 35.
Laisvoji Lietuva. Chicago, Ill. 1959, 30. X. (No 21/816).
Midstream. (жид.). New York, N. Y. 1960, No 2, April.
N. Y. Staats-Zeitung und Herold. New York, N. Y. 1961, 21. XI.; 1962, 18. VII.,
 8, 9, 11, 16, 20. X.
Новое Русское Слово. New York, N. Y. 1961, 18. XI.; 1962, 9, 10, 17, 21. X.
Nowy Świat. New York, N. Y. 1959, 17, 19, 20, 22. X.; 1961, 21. XI.; 1962, 19. X.
Правда (кацап.). Philadelphia, Pa. 1959, 11. XI.; 1960, 20. I.; 1962, 19. IX, 12,
 19. XII.
Prensa (La). New York, N. Y. 1962, 9. X.
Progresso (Il). *Italo-Americano*. New York, N. Y. 1962, 17, 20. X.
Россия. New York, N. Y. 1959, 20. X.
Українські вісті (комун.). New York, N. Y. 1961, 28, 31. XII.; 1962, 27. IX.
Weekly Intelligence Summary (цикл. в.). Chicago, Ill. 1962, 1, 15. XI.
Wiadomości Codzienne. Cleveland, Ohio. 1959, 20. X.; 1962, 8, 9, 12, 19. X., 6. XII.

ТАЙВАН (ФОРМОЗА)

Free World (The). Taipei. 1963, No 5.
Mainland Today. Taipei. 1962, 16. II. (No 154).

ТУРЕЧЧИНА

Hürriyet. Istanbul. 1962, 9. X.
Journal d'Orient (Le). Istanbul. 1962, 12. X.; 1963, 31. V.
Yeni Sabah. Istanbul-Ankara. 1962, 17. X.

УКРАЇНСЬКА ССР

Наше Життя. Чортків. 1959, 25. X. (№ 127/1.798).
Перець. Київ. 1960, № 1.
Радянська Україна. Київ. 1959, 21. X. (№ 245).
Україна (журн.). Київ. 1962, № 1.

ФРАНЦІЯ

Alsace (L'). Mulhouse. 1962, 9, 11, 20. X.
Aurore (L'). Paris. 1962, 10, 11, 20/21. X.
Carrefour. Paris. 1962, 17. X.

- Courrier Picard (Le)*. Amien. 1961, 18/19. XI.
Croix (La). Paris. 1962, 28. II., 10, 17, 20. X.
Dauphine Libere. Grenoble. 1962, 20. X.
Depêche (La) du Midi. Toulouse. 1962, 9. X.
Depêches (Les). Besançon. 1962, 16/17. XII.
Depêches (Les). Dijon. 1962, 20. X.
Derniere Heure Lyonnaise. Grenoble. 1962, 20. X.
Derniere Heure. Lyon. 1959, 18. X.
Dernieres Nouvelles. Strasbourg. 1962, 9, 20. X.
Express (L'). Neuchâtel. 1962, 12. X.
Espoir (L'). St. Etienne. 1962, 20. X.
Est (L') Republicain. Nancy. 1962, 6. X.
Figaro (Le). Paris. 1959, 21. X.; 1962, 27. II., 11. III., 6, 9, 10, 11,* 12, 13, 16, 20. X.
France Sair. Paris. 1959, 21. X.; 1961, 19/20. XI.; 1962, 6, 10, 11,* 12. X.
Histoire (L') pour tous. Paris. 1962, No 44.
Humanite (L'). Paris. 1962, 4. IV., 13. X.
Independance (L'). Paris. 1959, 20. X.
Lectures pour tous. Paris. 1962, No 108.
Liberation (La). Paris. 1962, 18, 20. X.
Liberte (La). Clermont Ferrand. 1962, 9. X.
Liberte de l'Est. Epinal. 1962, 20. X.
Liser. Champagne. Troyes. 1962, 20. X.
Lundi-Matin. Nancy. 1962, 22. X.
Meridional. Marseille. 1962, 9. X.
Midi Libre. Montpellier. 1961, 18. XI.; 1962, 9, 11, 12, 20. X.
Monde (Le). Paris. 1959, 21. X.; 1961, 19/20. XI.; 1962, 10, 11, 17, 20. X.; 1963,
 25. IV.
Nice-Matin. Nice. 1962, 6, 20. X.
Nimes Soir. Nimes. 1962, 9, 11, 12. X.
Noir et Blanc. Paris. 1962, 9. XI. (No 923).
Nord Eclair. Roubaix. 1961, 18. XI.; 1962, 6. X.
Nord Eclair. Tourcoing. 1962, 6. X.
Nouveau Candide. Paris. 1962, 17. X.
Nouveau Rhin Français (Le). Colmar. 1960, 16/17. X.; 1961, 18. XI.
Nouvelle Republique des Pyrenées. Tarbet. 1962, 10. X.
Nouvelle Republique du Centre Ouest. Tours. 1962, 9. X.
Ouest France. Rennes. 1962, 11, 20. X.
Parisien Libéré (Le). Paris. 1961, 18/19. XI.; 1962, 9. X.
Paris-Presse. Paris. 1961, 19/20. XI.; 1962, 10, 12. X.
Presse de la Manche. Cherbourg. 1962, 9. X.
Progres (Le). Lyon. 1962, 9, 20. X.
Provencal. Marseille. 1962, 9, 20. X.
Reflets du Monde. Paris. 1962, 9. X.
Republicain Lorrain (Le). Metz. 1959, 17. X., 15. XI.; 1961, 18. XI.; 1962, 9, 20, 22. X.
Republique des Pyrenées (La). Pau. 1962, 9. X.
Republique du Var (La). Var. 1962, 9. X.
Rivarol. Paris. 1962, 25. X.
Soir (Le). Marseilles. 1962, 19. X.
Sud-Ouest. Bordeaux. 1962, 9. X.
Union (L'). Reims. 1962, 9, 20/21. X.
Voix du Nord (La). Lille. 1961, 22. XI. (No 5410).
Voix du Nord (La). Roubaix. 1961, 22. XI.; 1962, 10. X.
- *
- Казак*. Neuilly sur Seine. 1959, 15. X.; 1961, No 65; 1962, 17. XII.
Narodowiec. Lens. 1959, 21, 23. X.; 1961, 19/20, 28, 29. XI.; 1962, 10, 11, 12, 14,
 17. X.
Nation Géorgienne (La). Issy-le-Moulineaux. 1959, No 37; 1962, No 59.
Przewodnik Polski. Lille. 1960, 31. I. (No 5).
Русская Мысль. Paris. 1962, 4. I. (No 1782), 30. X. (No 1910).

ЧСР

Historie a současnost. Praha. 1961, No 3.
Rudé Právo. Praha. 1959, 20. X., 9. XII.

ШВАЙЦАРІЯ

Aargauer Tagblatt. Aargau. 1962, 10, 12, 24. X.
Basler Nachrichten. Basel. 1962, 3. IV., 16, 20/21. X.
Berner Tagblatt. Bern. 1962, 17. X.
Bieler Tagblatt. Biel. 1962, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 20. X.
Feuille d'Avis de Lausanne. Lausanne. 1962, 9, 10, 11, 12. X.
Feuille d'Avis de Valais. Sion. 1962, 10, 16. X.
Gazette (La) de Lausanne. Lausanne. 1962, 6, 10, 11, 16, 20. X.
Illustré (L'). Lausanne. 1960, 7, 14, 21, 28. I., 4. II. (No 2-6).
Journal de Montreux. Montreux. 1962, 9. X.
Neue Zürcher Zeitung. Zürich. 1959, 17, 21. X.; 1961, 20. XI. (No 319); 1962, 7, 11, 12, 14, 17, 20, 21. X., 3. XII.
Nouvelliste (Le) du Rhône. Martigny. 1962, 7, 9, 12, 14, 16. X.
Schweizer Illustrierte Zeitung. Zofingen. 1964, 7, 14, 21, 28. IX. (NNo 37, 38, 39, 40).
Tat (Die). Zürich. 1962, 6, 10, 15, 17, 20. X.
Tribune de Genève. Genève. 1962, 9, 10, 11, 14. X.
Tribune de Lausanne. Lausanne. 1962, 6, 7, 9, 10, 11, 18, 20. X.
Weltwoche (Die). Zürich. 1962, 19, 26. X., 16. XI.

ШВЕЦІЯ

Allers. Stockholm. 1963, 20. 27. I., 3. II.
Dagens Nyheter. Stockholm. 1959, 16. X., 8. XI.; 1962, 20. X.
Fria Ord. Stockholm. 1959, 1. XI.
Göteborgs-Posten. Göteborg. 1962, 20. X.
Göteborgs-Tidningen. Göteborg. 1962, 19. X.
Hallandsposten. Halmstad. 1962, 9. X.
Ny Tid. Göteborg. 1962, 20. X.
Stockholms-Tidningen. Stockholm. 1959, 21. X.; 1962, 9, 20. X.
Svenska Dagbladet. Stockholm. 1959, 20. X.; 1962, 14. XII.
Vägen Framåt. Osby. 1963, 15. I.

ЯПОНІЯ

Japan Times. Tokio. 1959, 20. X.

б) Українські

Авангард (м. ж.). Брюссель, Бельгія. 1959, чч. 3/53, 4/54.
Америка (кат. щ.). Філадельфія, США. 1959, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 28, 29, 30, 31. X., 3, 14, 18, 21. XI., 1, 5. XII.; 1961, 21, 22, 24, 25, 28, 29, 30. XI., 2, 5, 6, 14. XII.; 1962, 9. III., 19, 21. IV., 27. VI., 9, 10, 11,* 12, 13, 16, 18,* 20, 23, 24, 25, 26, 27, 30, 31. X., 6, 7, 9, 13, 15, 16. XI.; 1963, 9. IV.; 1964, 27. II.
Батьківщина. Торонто, Канада. 1959, чч. 979/980, 981/982.
Біблос (м. ж.). Нью-Йорк, США. 1959, ч. 11.
Бюлетень УНДС. Нью-Йорк, США. 1959, IX-X.
Вільна Думка (т.). Сідней, Австралія. 1959, 1, 8, 15. XI.; 1961, 3, 10, 17/24. XII.; 1962, 28. I., 30. IX., 7, 21,* 28. X., 4, 11. XI.
Вільна Україна (м. ж.). Нью-Йорк, США. 1960, ч. 26.
Вільне Слово (т.). Торонто, Канада. 1959, 24. X.; 1961, 25. XI.; 1962, 6, 20, 27. X., 3, 10. XI.
Визвольний Шлях (м. ж.). Лондон, Великобританія. 1959, кн. чч. 11(71)145, 12(72)146; 1960, кн. ч. 10(82)156; 1961, кн. ч. 10(94)168; 1962, кн. чч. 10(104)178, 11(105)179, 12(106)180.
Вісник (двот.). Вінніпег, Канада. 1959, 15. XI.; 1962, 1. I., 1. XI.

- Вісник* (м. ж.). Нью-Йорк, США. 1959, ч. 11-133; 1961, ч. 12-158; 1962, чч. 2-160, 10-168; 1963, чч. 2-171, 3-172, 6-175, 10-179; 1964, ч. 4-184.
- Вісті* (м. ж.). Мюнхен, Німеччина. 1959, чч. 96, 97; 1961, ч. 104; 1964, ч. 113.
- Вісті* (м.). Брюссель, Бельгія. 1959, 20. X.; 1961, 20. XI.; 1962, 20. X.
- Вісті* ООЧСУ (ж.). Клівленд, США. 1962-1963, чч. 5, 10-12.
- Голос Молоді* (м.). Лондон, Великобританія. 1963, ч. 10/98.
- Голос Спасителя* (м.). Йорктон, Канада. 1959, XI.
- Гомін України* (т.). Торонто, Канада. 1959, 24, 31. X., 7, 14, 21, 28. XI.; 1960, 7, 16, 30. I., 13, 20. II., 26. III., 30. IV., 21. V., 11, 26. VI., 2, 9. VII., 17. IX., 8, 15, 22. X.; 1961, 25. XI., 16, 23. XII.; 1962, 7, 13. I., 29. IV., 6, 13, 14, 19, 20, 27. X., 3, 10, 17. XI.; 1963, 7. I.
- Запорожець* (інф. бюл.). Мюнхен, Німеччина. 1962, ч. 2.
- Життя* (м.). Апостолес Місіонес, Аргентина. 1961, ч. 12; 1962, ч. 12/179.
- Канадійський Ранок*. 1959, жовтень, грудень.
- Канадійський Фармер* (т.). Вінніпег, Канада. 1959, 26. X., 2, 9, 30. XI., 1961, 27. XI.; 1962, 25. VI., 17. IX., 15, 22, 27, 29. X., 5, 12. XI.
- Лемківські Вісті* (м.). Йонкерс, США. 1959, ч. 11 (17); 1961, ч. 12 (42).
- Листи до приятелів* (м.). Нью-Йорк, США. 1959, ч. 11; 1961, ч. 11-12; 1962, чч. 9-10, 11.
- Місія України*. Торонто, Канада. 1961, ч. 1 (10); 1963, ч. 1 (15).
- Мігла* (м.). Буенос-Айрес, Аргентина. 1962, чч. 11/12.
- Народня Воля* (т.). Скрентон, США. 1959, 22, 29. X., 5, 12. XI.; 1960, 15. XII.; 1961, 23, 30. XI., 7. XII.; 1962, 11. I., 21, 28. VI., 27. IX., 18, 25. X., 1. XI.
- Наша Мета* (т.). Торонто, Канада. 1961, 25. XI., 2. XII.; 1962, 12. V., 20, 27. X., 3. XI.
- Наш Клич* (т.). Буенос-Айрес, Аргентина. 1959, 29. X.; 1961, 7, 21. XII.; 1962, 31. V., 1, 8, 15. XI.
- Новий Літопис* (ж.). Вінніпег, Канада. 1962, ч. 4 (5).
- Новий Шлях* (т.). Вінніпег, Канада. 1959, 19, 23, 30. X., 6, 13. XI.; 1961, 25. XI., 2, 9. XII.; 1962, 15, 22, 29. IX., 6, 13, 20, 27. X., 3. XI.; 1963, 7. I., 11. V.
- Овид* (кв.). Чікаго, США. 1960, січень.
- Поступ* (т.). Вінніпег, Канада. 1959, 25. X., 1, 8. XI.; 1961, 26. XI., 17. XII.; 1962, 23, 30. IX., 7,* 21, 28. X., 4, 18. XI.
- Праця* (т.). Прудентопіль, Бразилія. 1959, 28. X.; 1961, 5, 19. XII.; 1962, 30. V., 25. X., 1. XI.
- Рада*. Буенос-Айрес, Аргентина. 1960, 31. III. (ч. 6).
- Самостійна Україна* (м.). Чікаго, США. 1960, чч. 7, 8, 12 (132); 1961, ч. 7-8 (149-150); 1962, ч. 2.
- Світло* (м.). Торонто, Канада. 1959, чч. 11 (443), 12 (444).
- Свобода* (щод.). Джерзі Ситі — Нью-Йорк, США. 1959, 17, 20, 21, 22, 24,* 27, 30, 31.* X., 7. XI., 1, 5. XII.; 1960, 3. VI., 18. X.; 1961, 18, 21, 22, 24, 25, 28,* 30. XI.; 1, 2,* 6, 9,* XII.; 1962, 3. I., 14, 30. IX., 2, 9, 10, 11, 13,* 16, 17, 18, 19, 20,* 23, 25, 27, 31. X., 1, 2, 20. XI., 7. XII.; 1964, 14. I.
- Сумівець*. Нью-Йорк, США. 1960, ч. 8/34; 1961, ч. 3/37.
- Сучасна Україна* (двот.). Мюнхен, Німеччина. 1960, 7. I. (ч. 1/232).
- Сучасність* (м.). Мюнхен, Німеччина. 1962, чч. 11 (23), 12 (24).
- Українець* (т.). Париж, Франція. 1959, 25. X., 1, 8, 15, 22. XI., 6, 13, 20, 27. XII.; 1960, 17. I., 13, 20, 27. III., 3, 10, 17. IV.
- Українець в Австралії* (двот.). Кобург, Вікторія. 1959, 25. X.; 1962, 11. II., 1. VII., 2. XII.; 1963, 21, 28. VII., 11, 25. VIII., 8, 29. IX., 6, 20. X.
- Українська Газета* (двот.). Дітройт, США. 1962, 1. XI.; 1963, 1. I.
- Українська Думка* (т.). Лондон, Великобританія. 1959, 22, 29. X., 5, 12, 19, 26. XI., 3, 10, 17, 24. XII.; 1960, 13. X.; 1961, 23. XI., 21, 28. XII.; 1962, 24. V., 30. VIII., 11, 18, 25. X., 1, 8, 15. XI.
- Українське Життя* (т.). Чікаго, США. 1959, 28. XI.; 1961, 25. XI.; 1962, 13, 20. X.
- Українське Народне Слово* (т.). Пітсбург, США. 1959, 22, 29. X., 5, 19. XI.; 1961, 23, 30. XI., 7, 14, 21. XII.; 1962, 4, 11, 18, 25. X.; 1963, 24. X.
- Українське Православне Слово* (м.). Баунд Брук, США. 1962, ч. 1.

Українське Слово (т.). Буенос-Айрес, Аргентина. 1959, 25. X., 5. XI., 13. XII.; 1961, 29. X., 3, 10, 24. XII.; 1962, 27, V., 14, 21, 28. X., 4. XI.; 1963, 4. VIII., 27. X.

Українське Слово (т.). Париж, Франція. 1959, 25, 30. X., 1. XI.; 1962, 14, 21, 28. X., 4. XI.; 1963, 5. V.

Український Голос (т.). Вінніпег, Канада. 1959, 21, 28. X., 18. XI., 2. XII.; 1960, 13. I.; 1961, 29. XI.; 1962, 10, 17, 24, 31. X., 7, 14, 21, 28. XI.; 1963, 18. IX.

Український Місіонар (м.). Прудентопіль, Бразилія. 1962, ч. 11.

Український Самостійник (м.). Мюнхен, Німеччина. 1959, ч. 27 (листопад); 1961, ч. 51 (листопад); 1962, квітень, жовтень* (спеціальний випуск, і ч. 62); 1963, чч. 65, 69, 70.

Український Селянин. Мюнхен, Німеччина. 1959, чч. 7-8 (71-72); 1961, ч. 4 (81).

Українські Вісті (т.). Едмонтон, Канада. 1959, 26. X.; 1961, 27. XI., 4, 25. XII.; 1962, 26. III., 13, 20, 27. IX., 11, 18. X., 29. XI.

Українські Вісті (т.). Новий Ульм, Німеччина. 1959, 18, 22, 25, 29. X., 1. XI.; 1960, 7. I. (ч. 1-2/1375-76); 1961, 10. XII.; 1962, 30. IX., 14, 21, 28. X.

Хлібороб (т.). Куритиба, Бразилія. 1959, 1. XI.; 1961, 10. XII.; 1962, 10. VI., 14, 21, 28. X., 4, 11. XI.

Християнський Голос (т.). Мюнхен, Німеччина. 1959, 25. X., 1. XI.; 1961, 26. XI.; 1962, 17. VI., 30. IX., 21, 28. X., 4, 18. XI.

Шлях (т.). Філядельфія, США. 1959, 28. X., 4. XI.; 1961, 29. XI.; 1962, 4. XI.

Шлях Перемоги (т.). Мюнхен, Німеччина. 1959, 18, 25. X., 1, 8, 15, 22, 29. XI., 6, 13, 20, 27. XII.; 1960, 7, 17, 24, 31. I., 14, 21, 28. II., 6, 13, 20, 27. III., 17. IV., 5, 12, 26. VI., 28. VIII., 25. IX., 9, 16, 23, 30. X., 6, 13, 20, 27. XI., 4, 8, 25. XII.; 1961, 7. I., 5. III., 9. IV., 28. V., 11, 25. VI., 15, 29. X., 5, 12, 19, 26. XI., 3, 10, 17, 24. XII.; 1962, 7, 21, 28. I.; 4, 11, 18, 25. II., 4, 11, 18, 25. III., 1, 8, 15, 22. IV., 13, 20, 27. VI., 1, 15. VII., 26. VIII., 9, 16, 23, 30. IX., 7, 10, 12, 14, 16, 21, 28. X., 4, 11, 18, 25. XI., 2, 9, 23. XII.; 1963, 7, 20, 27. I., 3, 10, 24. II., 3, 10, 17, 24, 31. III., 7, 21. IV., 5, 19, 26. V., 2, 16. VI., 7, 14, 28. VII., 8, 22. IX., 6, 27. X., 17. XI., 22. XII.; 1964, 7. I., 2. II., 1, 15. III., 31. V., 11, 18, 25. X., 1, 8, 15, 29. XI., 20. XII.

Статті у книжкових виданнях

Альманах «Гомону України» на рік 1960. Торонто, Канада. В-во «Гомін України».

Календар «Просвіта» на рік 1960. Буенос-Айрес, Аргентина. В-во Українського Т-ва «Просвіта».

Статті й інформації в українських виданнях чужими мовами

ABN-Correspondence (м.). München. BRD. 1959, NNo 9-10, 12; 1960, NNo 1, 2, 3, 4; 1961, NNo 3, 6; 1962, 1, 2, 3, 5, 6; 1963, NNo 1, 2, 3, 4; 1964, NNo 1, 2, 4, 5.

Bulletin Franco-Ukrainien. Paris, France. 1962, NNo 10, 12.

Our Viewpoint (брош.). Publ. by Executive Com. of ABN. Toronto, Canada. 1959, No 3 (November).

Problemes Actuels (Les) de l'Est Européen (L'Est Européen). Paris, France. 1962, NNo 1, 2, 10, 11, 12; 1963, NNo 13, 14, 19, 22; 1964, 25, 26, 30.

Ukrainian Bulletin (The). New York, USA. 1961, 1-15. XI.; 1963, 1-15. I.

Ukrainian Quarterly (The). New York City, USA. 1961, No 3; 1963, No 1.

Ukrainian Review (The). London, Gr. Brit. 1959, No 4; 1962, NNo 3, 4; 1963, No 3.

Пояснення скорочень: м. ж. — місячний журнал; щ. — щоденник; кн. — книжка (том); м. — місячник; інф. бюл. — інформативний бюлетень; т. — тижневик; кв. — кварталник; двот. — двотижневик.

Циклоstileві видання

Радио Свобода, українська програма, Мюнхен, Німеччина. 1961, 21. XI., ч. 2634, скрипт ч. 6860.

Українська Кореспонденція. Мюнхен, Німеччина. 1962, 4, 8, 9, 10, 11, 12, 15. X.; 1964, 1. X.

Ukrainische Korrespondenz. München, BRD. 1962, 3, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15. X.; 1964, 1. X.

Ukrainian Correspondence. München, BRD. 1962, 8, 10, 13, 15. X.; 1964, 9. X.

Urteilsbegründung und die Anklagereden im Staschynskij-Prozess. München, BRD. Ukrainischer Verlag, 1962, S. 56.

ІНШІ ПУБЛІКАЦІЇ

а) книжки:

Aerde, Rogier van: „Iets beters dan de dood“. De Spaarnestad, Haarlem. 1963, pp. 277.

Anders, Karl: „Mord auf Befehl. Der Fall Staschynskij“. Verlag F. Schlichtenmayer, Tübingen, 1963; pp. 112.

Edgar, dr., Armin, dr.: „Spionage in Deutschland“. Ernst Gerdes Verlag, Preetz (Holstein), 1962; pp. 328.

Мірчук, Петро: «Степан Бандера — символ революційної безкомпромісовості». Вид. Організація Оборони Чотирьох Свобід України, Нью-Йорк-Торонто, 1961; стор. 160.

Paschner, Günther: „Im Teufelskreis des Terrors. — Bolschewistische Gewalt-herrschaft unter Lenin, Stalin, Chruschtschow“. Harald Boldt Verlag, Boppard am Rhein, 1964; pp. 280.

Raschhofer, Hermann: „Der Fall Oberländer. Eine vergleichende Rechtsanalyse der Verfahren in Pankow und Bonn“. Verlag F. Schlichtenmayer, Tübingen, 1962; pp. 279.

Raschhofer, Hermann: „Political Assassination. The legal background of the Oberländer and Stashinski cases“. Published by F. Schlichtenmayer, Tübingen, 1964; pp. 231.

*** „Russian Oppression in Ukraine. — Reports and Documents“. Ukrainian Publishers Ltd., London 1962; pp. 576.

*** „Russischer Kolonialismus in der Ukraine. — Berichte und Dokumente. Ukrainischer Verlag in München, 1962; S. 447.

Yaouanc, Alain: „Visa pour Iakoutsk“. Collection „Espionage“, Presses de la Cite, Paris, 1962; pp. 182.

Ziesel, Kurt: „Der rote Rufmord. Eine Dokumentation zum kalten Krieg“. Verlag F. Schlichtenmayer, 1961; pp. 276.

б) брошури:

*** „Assassines par Moscou Petlura - Konovaletz - Bandera“. Editions Ukrainiennes a Munich 1962; pp. 77.

*** „The Bang-Jensen Case“. Report to the Subcommittee to investigate the Administration of the Internal Security Act and other Internal Security Laws. 87th Congress 1st Session, Washington, 1961; pp. 120.

*** „Bildarchiv über die Ukraine“ (Aus dem Buch „Russischer Kolonialismus in der Ukraine“). Ukrainischer Verlag in München, 1962.

Bruyne, Arthur de: „Stefaan Bandera“ Oranje-Uitgaven-Zulte, 1963; pp. 10.

*** „Los Crimenes de Munich 1957-1959“. Instituto Informativo Editorial Ucraino, Buenos Aires, 1964; pp. 29.

*** „Murdered by Moscow Petlura - Konovalets - Bandera. — The leaders of the Ukrainian National Liberation Movement assassinated at the orders of Stalin and Khrushchov“. Ukrainian Publishers Ltd., London, 1962; pp. 73.

*** „Petlura - Konovalets - Bandera asesinados por Moscu“. Organizacion de los Nacionalistas Ukrainianos en el extranjero (ZCH OUN), Madrid, 1962; pp. 30.

*** „Petlura - Konovaletz - Bandera von Moskau ermordet“. Ukrainischer Verlag München, 1962; S. 80.

РАДІО- І ТЕЛЕВІЗІЙНІ ПЕРЕДАЧІ ПРО СМЕРТЬ СТЕПАНА БАНДЕРИ І ЗЛОЧИН БОГДАНА СТАШИНСЬКОГО

а) радіоінформації:

Першу вістку про несподівану смерть Провідника ОУН, сл. пам. Степана Бандери подала Баварська радіостанція — Der Bayerische Rundfunk у четвер 15 жовтня 1959 року, о годині 22-й вечора. Тому, що поліційні повідомлення були баламутні, спікер обмежився тільки на короткій інформації, стверджуючи, «нещасливий упадок на сходах».

Того ж самого дня короткі інформації подали інші радіостанції Європи, як австрійська, голландська, англійська та ін.

Наступного дня, у п'ятницю 16 жовтня, радіостанції передали інформацію «Юнайтід Пресс Інформейшн» — UPI. Зміст повідомлення був неприхильний українцям, баламутний, із зазначенням, що інформація є «зроблена на підставі даних речника поміркованого крила східних утікачів». Прихильнішими були вістки, що їх того ж дня вечером оголосили радіостанції центральної Бразилії та український відділ «Голосу Канади». Текст повідомлення цього відділу звучав:

«Учора в західнонімецькому місті Мюнхен несподівано помер видатний лідер українського націоналістичного руху — Степан Андрійович Бандера, проживши 51 рік. Організація, очолювана Степаном Бандерою, поставила перед собою мету: боротися за повну незалежність України. Здійснюючи цю мету, українські націоналісти Степана Бандери боролися під час другої світової війни на двох фронтах: проти німецького гітлеризму й проти російського комунізму».

Цю саму інформацію український відділ «Голосу Канади» передав у суботу 17 жовтня 1959 року.

У п'ятницю 16 жовтня коротку інформацію про смерть Провідника надала теж радіостанція СКПС у канадському місті Brentford.

Після того, коли мюнхенська поліція, з допомогою медичної експертизи ствердила, що сл. пам. Степан Бандера помер від отрути синильної кислоти, у понеділок 19 жовтня інформацію про це надали різні західні радіостанції, користуючись вістками пресових агенцій: Ройтера, ЮПІ, ДПА, АФН та ін. Агенція Ройтера інформувала, що причиною смерти Провідника ОУН був ціянкалій, американська агенція ЮПІ подала довший, знову ж таки баламутний, текст, уживаючи в ньому перекрученої назви «Бендера»; агенція АФН надала такий текст: «У Мюнхені помер відомий антикомуністичний російський провідник правого угруповання, Степан Бандера». Канадійська СБС — Canadian Broadcasting Corporation у своїй програмі, переданій о 22-ій годині ночі, поінформувала слухачів про те, що в Мюнхені «виконано атентат на керівника українських націоналістів і провідника протимосковського визвольного руху».

Після похорону Ст. Бандери, у середу 21 жовтня 1959 року центральна пресова агенція вільного Китаю (на Формозі) подала інформацію про мюнхенську трагедію для всієї вільної китайської преси. Цю інформацію використали майже всі щоденники китайської вільної преси на Далекому Сході. Повідомлення китайської агенції стверджувало, що провідника українських націоналістів і керівника визвольно-революційної боротьби в Україні вбила Москва, правдоподібно, з підсти за українські протимосковські й протикомуністичні демонстрації в США під час візиту Хрущова.

У вівторок 27 жовтня, о годині 22 вечором, радіостанція CHML в Гамільтоні, Онтаріо, надала окремий коментар свого спікера, пані Едіт Гайдер, прихильно й тепло вшановуючи смерть українського борця за волю батьківщини.

Крім чужинецьких радіостанцій і пресових агенцій, які інформували широкі кола слухачів у вільному світі про несподівану й таємничу смерть великого сина України, українську спільноту на чужині повідомляли про болючу й велику втрату різні льокальні радіостанції, які є в заряді українців чи надають українські програми.

У п'ятницю 16. X. 1959 р. радіостанція «Colonia del Uruguay» надала в своїй українській авдиції таке повідомлення:

«Увага, українці Аргентини, Уругваю, Парагваю і Бразилії! Годину тому наспіла до нас радіотелеграма від Проводу Організації Українських Націоналістів, яка сповістила трагічну вістку, що вчора, дня 15 жовтня 1959 року, о годині 13-ій у Мюнхені перестало битись серце великого борця за волю України, Провідника Організації Українських Націоналістів сл. пам. Степана Бандери...»

Згадавши коротко про значення Степана Бандери для визвольної боротьби українського народу, та повідомивши про жалобні богослуження в церквах Буенос-Айресу, спікер закінчив повідомлення такими словами:

«Все членство ОУН у глибокому жалю клонить голову перед світлою по-статтю Провідника Степана Бандери і заявляє, що смерть Його ще більше об'єднає всіх її членів у боротьбі за ідеали, для яких Він жив і боровся все своє життя. ОУН піде визначеним Ним шляхом боротьби за відновлення Української Самостійної й Соборної Держави».

Українська радіограма Василя Шарвана — WHLD з Боффало в США, яка передає свої авдиції з чотирьох висилень Америки й Канади, 17-го жовтня 1959 року транслювала спеціальну програму, присвячену вшануванню світлої пам'яті Степана Бандери. Глибоку промову п. з. «Гідно віддаймо Йому пошану» виголосив проф. З. Саган*.

18-го жовтня 1959 року французька радіовисильня у Вінніпезі надала, заходами місцевих українців, спеціальну авдицію, на зміст якої склалися: промови о. Семена Їжика, мгра І. Іванчука, рецитації пп. Галини Полікши-Коваль і М. Петришина, пісні хору СУМ-у, награні на платівках.

Того ж самого дня радіостанція WPAT у Пітсбурзі (США), в програмі п. Михайла Камічака надала комунікат про смерть Провідника ОУН.

У день похорону в Мюнхені, 20. 10., радіовисильня WHLD у Боффало (США) в українській радіограмі Василя Шарвана присвятила спеціальну авдицію, яка мала символізувати похоронні обряди для тих, хто не мав змоги взяти участі в похоронах Провідника.**

У середу 21 жовтня, в рамцях українських радіопересилань п. Євгена Орищука, з Монтреалю в Канаді, надано 20-хвилинну жалобну авдицію, присвячену сл. пам. Степанові Бандері. Промову виголосив проф. О. Кушнір.

Наступного дня, 22 жовтня 1959 р., Еспанське Національне Радіо в Мадриді передало промову п. Володимира Пастущука, призначену для українців на Батьківщині й на чужині. Промовець підкреслив, що «вбивство Степана Бандери продовжує нитку кривавих московських злочинів, якими Москва намагається гальмувати гін до волі української нації»***

24 жовтня 1959 р. радіограма Української радіогодини в Куритибі (Бразилія) розпочалася, замість звичайної пригравки, жалобним маршем, після чого спікер поінформував:

«Дорогі слухачі й слухачки! Дорогі земляки й землячки! З великим болем серця і душі подаємо вам нині найсумнішу за останні роки вістку: між живими не стало Великого Сина Українського Народу, провідника української визвольної боротьби, Голови Проводу Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, сл. пам. Степана Бандери. В четвер 15 жовтня, о годині 1 в полудне загинув він від ворожої руки в місті Мюнхен, Західня Німеччина, серед незнаних покищо обставин...»

У дальшій програмі радіоавдиції подано інформації про смерть і похорони Провідника, Звернення Проводу ЗЧ ОУН, повідомлення Централі Товариства Прихильників Української Культури (в Бразилії) про панахиду в католицькій церкві Куритиби, та відчитано окреме розпорядження ТПУК про відкриття товариської забави.

Ця сама Українська радіогодина надала в своїй ранній програмі дня 25 жовтня коротке повідомлення про смерть Провідника ОУН та про те, що то-

* Текст див. «Гомін України», Торонто, ч. 545 з 24. 10. 1959.

** Дивись сторінки 475-481.

*** Текст цієї промови див. «Українець», Париж, ч. 699 з 15 11. 1959.

го ж дня відслужиться панахида в українській православній церкві Куритиби.

30-го жовтня 1959 року в радіовисильні «Колонія дель Уругвай» присвячено одногодинну передачу українською й еспанською мовами світлій пам'яті великого сина українського народу Степана Бандери.

*

Інформації про замордування сл. пам. Степана Бандери подали також, зараз у перших днях мюнхенської трагедії, ворожі для української справи радіостанції і пресові агенції.

У п'ятницю 16. 10. 1959 р. східнонімецька агенція ADN надала о годині 13,52 коротку, наклепницьку інформацію про смерть Провідника, за нею відгукнулися: радіостанція Прага, повідомляючи про «сенсацію у зв'язку з смертю Степана Бандери, довгорічного провідника українських терористів», і радіостанція Варшава I, повторюючи о годині 20-ій празьку версію, з додатком, що помер «колишній шеф поліції на окупованій гітлерівцями Україні, Степан Бандера».

Наступного дня, 17. 10., радіостанція Прага, згадуючи про справу мін. Оберлендера, натякнула, не подаючи прізвище, про смерть «важливого свідка».

18. 10. радіостанція Варшава II надала о годині 7-ій рано новини, згадуючи про «сенсацію» в Мюнхені. При цьому варшавське радіо ствердило, що Провідник ОУН «був замордований».

19. 10. східнонімецька радіостанція повторила комунікат комуністичної агенції АДН у своїй програмі о годині 13,54.

У день похоронів Провідника, 20. 10., східнонімецька радіостанція — Rundfunk-DDR у своїй програмі під заголовком «Наш погляд», наданій о год. 4.30, передала коротку інформацію Горста Полльосека, а о годині 20-ій брехливу інформацію про Степана Бандеру й мін. Оберлендера. Того ж дня радіостанція Братислава на Словаччині згадала о годині 5-ій про смерть «провідника українських фашистів».

20-го жовтня 1959 року, о годині 10-ій середньо-європейського часу відізналася Московська радіостанція, подаючи в огляді інформацій газети «Красная звезда» вістку про загадкову смерть провідника українських націоналістів.

Заохочена прикладом Москви, Львівська радіостанція надала в середу 21 жовтня вигадку про те, що, мовляв, Степана Бандеру убив західнонімецький міністер Теодор Оберлендер.

*

У листопаді 1961 року, коли стало відомим, що московський агент Богдан Сташинський, який замордував Провідника ОУН сл. пам. Степана Бандеру, сидить у західнонімецькій слідчій в'язниці, всі пресові агенції і радіостанції вільного світу подали просторі інформації. Не було жодних вісток, ані коментарів з боку держав большевицького бльоку. Перед процесом і в час його перебігу, в жовтні 1962 року, повторилося це саме. Тільки 2 квітня 1962 року радіостанція Варшава II надала о годині 21,38 звідомлення свого кореспондента з Східного Берліну, Олександра Войдта про пресову конференцію, що її влаштував для журналістів КГБ. На цій конференції виступив московський агент, який втік з Мюнхену, Осип Вергун, намагаючись довести, що Степана Бандеру вбила «розвідка генерала Гелена».

З інших замітніших радіопередач у вільному світі варто згадати довшу авдицію австрійського радіо з Кляґенфурту, надану в четвер 11 липня 1963 року під заголовком «Подвійний вбивник Богдан Сташинський», що змальовувала хід процесу в Карльсруге, і 10-хвилинну передачу радіостанції в Оренджі (Австралія) з дня 15 жовтня 1963 р., присвяченеу 3-ій річниці з дня смерті Провідника. Ця передача відбулася завдяки старанням п. В. Мороза.

б) телевізійні передачі:

Підступне замордування Провідника ОУН сл. пам. Степана Бандери, вчинене кагебівським агентом з наказу московсько-большевицької партії й уряду, знайшло свій відгомін також в ділянці телевізії. Використовуючи москов-

ський злочин для своєї нікчемної пропаганди, найскорше покористувалася цією темою східнонімецька телевізійна станція. У вівторок 5 січня 1960 року вона транслювала фільм про обставини смерті Степана Бандери, злобно й брехливо перекручуючи факти й мотиви злочину. Фільм зробив Фріц Робель, назвавши його «Соловей або вбивці Кандери» (дослівно «Кандери», а не Бандери).

26 листопада 1961 року, коли вже виявлено катєбівського злочинця Сташинського, західнонімецька телевізія в Берліні висвітлила матеріяли про вбивство, що їх зібрав співробітник RIAS — Rundfunk im Amerikanischen Sektor — Петер Герц.

Третьою з черги телевізійною передачею було висвітлення одногодинної драми, сценарій якої зладив — головню на підставі статті Джона Стіла в журналі «Лайф» — Гарольд Гаст. А саме, у середу 5 грудня 1962 року під час програми театру Армстронга (Armstrong Circle Theater) в американській телевізії «Columbia Broadcasting System» показано в драматизованій формі злочини Сташинського під заголовком «Убивник» — «The Assassin». У загальному фільм був позитивний і правильно насвітлював життя і постать Провідника, підкреслюючи велич його особи та небезпеку, що її він становив для Москви. До недоліків передачі можна зачислити перекручення прізвища Сташинського на «Собеский», проти чого протестувала польська преса на чужині, та твердження, що полк. Євген Коновалець згинув «кілька днів тому (себто, в 1959 році)» і що Степан Бандера їздив до Роттердаму «на його похорон». В драмі показано, в хронологічному порядку, такі події: підготовку в Москві Сташинського до злочину, з підкресленням, що головними злочинцями є скритовбивці з Москви: члени партії й уряду, очолені Хрущовом і Шелепіном. Ролю Сташинського у телевізійній драмі виконував видатний актор канадійської телевізії Йон Бержер, ролю Інґе Поль — Ольга Беллін (названа в телевізійній передачі «Ільзою»), ролі московських катів з КГБ — Карл Льов і Фредерік Рольф.

Українські часописи в Америці підкреслювали, що передача була виведена стисло з відомими фактами, без переборщень.

Рівночасно того ж дня, 5. 12. 1962, канадійська телевізійна станція CBS (4) теж передала цю драматизовану програму.

13 травня 1963 року, о годині 19,45 бельгійська французькомовна телевізійна станція висвітлила фільм про замордування московським агентом Степана Бандери і Льва Ребета. Коментар до фільму був прихильним до України і правдиво змальовував московські скритовбивства. Після закінчення передачі показано виступ балету Мойсеєва, при чому диктор заявив, що між членами цього балету є багато агентів КГБ.

У суботу 18 травня 1963 року, о год. 16-ій, в першій програмі західнонімецької телевізії баварська телевізійна станція висвітлила фільм під заголовком «Der rote Eisberg» — «Червоний льодовик». Реклямуючи передачу у своєму журналі «TV — Hören und Sehen», автори телевізійної передачі писали:

«Ця документація про підпільні комуністичні організації в Німецькій Союзній Республіці намагається виявити пов'язання поміж низкою політичних злочинів й офіційальною советською політикою. Хоч у Леніна можна читати, що «все є добре, що служить поступові комунізму», то одначе урядова советська політика на міжнародньому паркеті старається не впадати в вічі своєю грубою поведінкою. Але при цьому видно лише маленьку частину комуністичної активності, подібно, як бачиться тільки верх льодовика. Під поверхнею совети користуються цілком іншими методами, щоб дійти до своєї наміченої мети. Минулими роками в Німецькій Союзній Республіці були численні випадки вбивств і терористичних актів, які — як доведено — були виконані членами советської таємної розвідки. Отож немає жодного сумніву, що в комуністичному таборі не цураються терористичних засобів, якщо виникне переконання, що такі брутальні методи є корисні для „великої справи”».

Рекляма була ілюстрована фотосвітлиною з похорону Провідника, з підписом: «Жертвою підступного замордування восени 1959 року став українсь-

кий екзильний політик Степан Попель, званий Бандера. Понад 2000 українців з чужини взяли участь у жалобних урочистостях на мюнхенському Вальдфрідгофі. Друзі Бандери несли труну».

У п'ятницю 13 грудня 1963 року, о год. 10,40 вечором британська телевізійна станція «I.T.V.» передавала на протязі кільканадцяти хвилин відображення злочину, що його вчинила Москва руками свого агента Богдана Сташинського, вбиваючи Степана Бандеру й Льва Ребета. Передача подала опис жертв, їхню працю в українському політичному житті, спосіб і місце виконання вбивств, зокрема виразно підкреслила, що Сташинський мордував з наказу ЦК КПСС.

З днем першого вересня 1964 року австрійська телевізійна станція започаткувала була на каналі 7 серію передач з сцени «Міжнародного Театру», темою яких були правдиві події з нелегальної торгівлі наркотиками й отрутою. Прем'єрою цієї серії передач став скрипт Гарольда Гаста під заголовком «The Assassin» — «Вбивник». Ця передача, що її вже висвітлювали телевізії США і Канади, була віддзеркаленням московського злочину, вчиненого кагебістом Сташинським.

У п'ятницю 2 квітня 1965 року, о год. 20,30 австралійська телевізійна станція «ATV-7» повторила одногоднинний фільм, зроблений на підставі сценарія Гарольда Гаста під заголовком «Вбивник» про підступне замордування Степана Бандери й Льва Ребета.

*

Для документації годиться згадати західнонімецькі радіопередачі, зроблені на підставі 26-сторінкового машинопису Гендріка ван Берга п. з. «Убий! — Свідки й свідчення про політичні атентати». Німецький сценарій цієї радіопередачі з 1962 року звучить так:

Hendrik van Bergh: „DU SOLLST TÖTEN! Zeugen und Zeugnisse politischer Attentate“.

Macbeth
1. Mörder
2. Mörder
Sprecher: Autor
Berichter
Chronist
1. Sprecher
2. Sprecher
3. Sprecher

Originalstimme: Bogdan Staschynskij. Band Nr. A — 4192/62.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

а) книжки:

Беляев, В.-Рудницький, М.: «Під чужими прапорами». В-во «Радянський письменник», Київ, 1956.

*** «Дружини Українських Націоналістів у 1941-1942 роках». В-во «Наша книгозбірня», Мюнхен, 1953.

*** „Lemberg 1941 und Oberländer. — Das Ergebnis einer Untersuchung“. Herausgeber: Joop Zwart, Amstelveen, Holland, 1960; pp. 110.

Lewytzkuj, Borys: „Vom roten Terror zur sozialistischen Gesetzlichkeit. Der sowjetische Sicherheitsdienst“. Nymphenburger Verlagsbuchhandlung, München, 1961.

Терещук, Петро: «Історія одного зрадника». В-во Ліги Визволення України, Торонто, 1962.

Федюнинский, И. И., ген. армии: «Подняты по тревоге». Военное Издат. Министерства Обороны СССР, Москва.

б) часописи й журнали:

- Авангард. Брюссель, Бельгія. 1955, ч. 1-2.
 Boston Daily Record. Boston, USA. 1959, 8. VII.
 Buffalo Courier Express. Buffalo, USA. 1959, 7. VIII.
 Wehrpolitische Information. Köln, BRD. 1962, 28. II.
 Вільна Україна. Львів, УССР. 1959, 21., 23. VII.
 Вільне Слово. Торонто, Канада. 1963, 27. VII. - 3. VIII.
 Гомін України. Торонто, Канада. 1961, 11. XI.
 Daily Telegraph. London, Gr. Brit. 1962, 7. VIII.
 Діло. Львів. 1936, 25. VI.
 Salzburger Nachrichten. Salzburg, Österr. 1959, 8. VII.
 Известия. Москва, ССРСР. 1944, 23. XII.; 1961, 8., 14. XII.
 Kleine Zeitung. Klagenfurt, Österr. 1962, 8. VIII.
 Колгоспне село. Київ, УССР. 1961, 8. X.; 1962, 14. II., 1. VII.
 Комсомольська правда. Москва, ССРСР. 1961, 18. VIII.; 1962, 20. I.
 Літературна Україна. Київ, УССР. 1962, 13. VII.
 Львовська правда. Львів, УССР. 1961, ч. 18.
 Молодь України. Київ, УССР. 1959, 11. III.
 Новое время. Москва, ССРСР. 1959, серпень.
 Neues Deutschland. Berlin-Ost. 1959, 1. VII.
 Neue Zürcher Zeitung. Zürich, Schweiz. 1959, 9. VII.
 Neue Justiz. Berlin-Ost. 1960, Nr. 10.
 Nouvelle Gazette (La). Charleroi, Belgique. 1962, 30. X.
 New York Herald Tribune. New York, USA. 1959, 8. VII.; 1962, 1. XI.
 New York Mirror. New York, USA. 1959, 8. VII.
 Östgöta Correspondenten. Lidköping, Sveden. 1959, 8. VII.
 Paris Presse. Paris, France. 1962, 25. VII.
 Правда. Москва, ССРСР. 1960, 5. IV.; 1961, 22. IX.
 Прикарпатська правда. Станиславів, УССР. 1959, 11. III.; 24. VII.
 Радянське Діло. Софія, Болгарія. 1959, 14. XII.
 Радянська Волинь. Луцьк, УССР. 1951, 3. XI. ч. 219.
 Радянська Україна. Київ, УССР. 1959, 8. III., 29. VII., 5. IX.; 1961, 12. VII.,
 26. XI., 22. XII.; 1962, 24. I.
 Робітнича газета. Київ, УССР. 1961, ч. 198.
 Sunday Star-Ledger. Newark, USA. 1959, 8. VII., 9., 16. VIII.
 Свобода. Джерзі Ситі, США. 1936, 14., 16. VII., чч. 162, 164.
 Scottish Daily Express. Glasgow, Gr. Brit. 1959, 8. VII.
 Советская Белоруссия. Минск, БССР. 1961, 14. X.
 Советская Литва. Вильнюс, ЛССР. 1959, 12. XI.
 Stockholms-Tidningen. Stockholm, Sveden. 1941, 7. VII.
 Сучасна Україна. Мюнхен, Нім. 1953, 1. XI., ч. 22 (73).
 Tat (Die). Fulda, BRD. 1959, 19., 26. IX.
 Tat (Die). Zürich, Schweiz. 1941, 8. VII.
 Труд. Москва, ССРСР. 1961, 29. IX., 2. XII.
 Україна. Київ, УССР. 1961, ч. 22.
 Український Самостійник. Мюнхен, Нім. 1950, 23. IV.
 Figaro (Le). Paris, France. 1959, 8. VII.; 1960, 6. I.; 1962, 5. II.
 Philadelphia Inquirer (The). Philadelphia, USA. 1959, 8. VII.
 Frankfurter Allgemeine Zeitung. Frankfurt, BRD. 1959, 8. VII.
 Хлібороб. Куритиба, Бразилія. 1961, 17. XII., ч. 49 (1507).
 Шлях Перемоги. Мюнхен, Нім. 1956, 9. XII.; 1959, 26. VII., 2., 9., 16. VIII.
 Spiegel (Der). Hamburg, BRD. 1954, 21. IV.
 Юність, Москва, ССРСР. 1959, ч. 6.

ЗМІСТ РОЗДІЛІВ КНИЖКИ

ПЕРЕДМОВА	III
ЗАГАЛЬНИЙ ПЕРЕГЛЯД ЗМІСТУ	VII
I. ЧАСТИНА: МОТИВИ І ПІДГОТОВА ЗАМОРДУВАННЯ	1
ЗАМАХИ	3
Варшавський процес в 1935 р. зацікавлює большевиків Бандерою (3). — Зловлення Плянка в Женеві, атентатника на Коновальця в 1936 р. (3) — Большевицький консул у Львівському суді 1936 р. (4) — Архів НКВД в Луцьку (6) — Обманна амнестія Хрущова в 1944 р. (7) — Домагання Бажана видати Бандеру 1946 р. (7) — Американські розшуки за Бандерою (7) — Підготовка атентатів агентами: Я. Мороз 1947 (8) — В. Стельмащук 1948 (8) — празькою базою НКВД 1950 р. (9) — Г. Легуда і Леман 1952 (9) — С. Лібгольц 1953-57 (9) — Недискретність «двійкарів» з друком фотографії 1955 і втечою Скоба 1956 р. (10) — Інформації Горбанюка 1958 р. (10) — Вінцік організує викрадення дітей Бандери 1959 (11) — Сташинський завербований до КГБ 1950 р., в Східньому Берліні 1954 р. (11) — Сташинський вбиває Ребета в Мюнхені 1957 р. і знаходить адресу Бандери 1959 р. (11) — Травнева спроба замаху Сташинського на Бандеру 1959 р. (12) — Повторне доручення з Москви (12).	
ВОРОЖИЙ НАСТУП І ПРОТИУДАРИ	13
Суд над о. Зиновієм Карасем в Кустанаї (13) — 300-річчя перемоги під Конотопом і 250-річчя повстання Мазепи проти Москви (14 і 449) — Уневажнення анатема на гетьмана Мазепу Єпископатою Української Православної Церкви 1959 (15 і 450) — Бльокада Східньої Словаччини, листівки в 20-річчя Карпатської України, поліційна акція і військова прочіска Карпатських лісів і гір (15) — Проголошення «Тижня Поневолених Народів» в США 1959 р. (16 і 451) — Суд над членами ОУН з відділу «Підкови» в Олеську (17) — Суд над членами ОУН М. Розгуком і І. Гаврищуком в Станиславові (18) — Невдача Шелепіна на фестивалі молоді у Відні (18-20 і 452) — Інспекція Хрущова в повстанських районах України (21) — Смертний присуд для 30 повстанців в Києві (21) — Хрущов в Америці (21) — Повстання політичних в'язнів у концтаборах (21 і 455).	
15 ЖОВТНЯ 1959	22
Вістка про ліквідаційні доручення ЦК КПСС (22) — Останній від'їзд Бандери додому (22) — Бандера на сходах в крові (23) — Лікарські припущення про зламання підстави черепа (24) — Медична комісія зволікає з ореченням (25) — Перше повідомлення Проводу ЗЧ ОУН про смерть Бандери (25) і текст звернення (460-461) — Сприйняття в українському світі вістки про смерть Бандери (456).	
ПОСМЕРТНА ПЕРЕМОГА	26
Отрута причиною смерти (26) — Перші вістки світової преси і радіостанцій про смерть Бандери і баламутні здогади та ворожі підшепти про їх причину (26 і 464) — Опис похоронів (27 і 471) і тексти прощальних промов (481, 550, 557) — Відгомін атентату між українцями (492, 543-550, 555-561), поневоленими народами (562) і чужинцями (501) — Вислови співчуття (504) і вірші (570) — Жалоба (503) — Поминки (512), академії і віча (521) — Голоси української (531) і чужинської преси (542, 553 і 566) — Причини різnorodних здогадів про закуліси смерти (28).	

ЦИНІЗМ МОСКОВСЬКИХ СКРИТОВБИВЦІВ	29
Коментарі комуністичної преси і радіостанцій (30, 582, 589, 590) — Перекидування вини за жертви большевицького терору на бандерівців (584-586) — Приписування вбивства Бандери Оберлендерові (30, 58, 585, 590, 591) — Друга інспекція Хрущова Західної України і нові переселення (31) — Інсценізування антисемітизму в 1960 р. відвертає світову увагу від атентату (32).	
СЛІДСТВО	33
Спізнене знайдення слідів отрути (33) — Дві лінії слідства: морд або самогубство (34).	
СУДОВО-МЕДИЧНА ЕКСПЕРТИЗА	34
Експертиза Судово-медичного Інституту (34, 592) — Отрута введена без насильства (35) — Дві можливості отруєння: самогубство або підступ (36).	
ШУКАННЯ В ТЕМРЯВІ	36
Реконструкція подробиць з останніх двох днів життя Бандери — Допити його співробітників.	
СЛІДСТВО КОМІСІЇ, ПОКЛИКАНОЇ ПРОВОДОМ ЗЧ ОУН	37
Дворічна праця Комісії (37) — Висліди праць: вбивство на сходах з ворожої руки (40).	
СЛІДСТВО АНГЛІЙСЬКИХ ДЕТЕКТИВІВ	40
Припущення, що помідор був затруєний і насильно запханий вбивниками в уста жертві в ліфті.	
ПОВІДОМЛЕННЯ СЕКРЕТАРІАТУ ПРОВОДУ ЗЧ ОУН ПРО ВИСЛІДИ ПРАЦЬ КОМІСІЇ (вересень 1960)	43
КІЇ ПРИЗНАЄТЬСЯ ДО ЗЛОЧИНУ	44
Дискусія про шпигунські мережі 1960 р. (44) — Шпигунська діяльність Левінова і полк. Червоного (45) — Червоний в ролі «мистецького керівника» хору Вірйовки в час атентату в Мюнхені (45) — Признання Червоного Капустинському про замордування Москвою Бандери (46 і 592).	
ПРОВОКАЦІЇ БОЛЬШЕВИЦЬКОЇ АГЕНТУРИ	46
Провокативні версії про вину Оберлендера (46, 586, 611), про отруєння німецькою розвідкою, про самогубство через невдачі в Краю (46), через родинні ускладнення (47), про братовбивство зв'язковим з України (48), про отруєння секретаркою (48), про ліквідацію Бандери його Проводом (49), про занехання терористичних метод за Хрущовського правосуддя (49), про ліквідацію Бандери американцями (50).	
ПРОВАЛ БОЛЬШЕВИЦЬКОЇ ПРОВОКАЦІЇ	50
Афера Лібгольца з обвинуваченням Оберлендера і Миськова 1961 р. (51, 607) — Перевірка відгуку провокації через Фельфе (54) — Афера Фрайтага про тихі ліквідації німецькою розвідкою невігідних людей (54).	

«ЧОРНА П'ЯТНИЦЯ» КІЇ	55
Оприлюднення слідчих зізнань Сташинського (55) — Пресо́ва Конференція Я. Бенцала (56).	
ВБИВНИК БАНДЕРИ ВИКРИТИЙ	57
Признання Сташинського (57) до вбивства Ребета і Бандери з наказу (58), до провокаційної ролі в українському підпіллі і зрадження атентату на Галана (58) — Агента́рний вишкіл (59) — Відзначення орденом (60) — Втеча на Захід (57 і 61).	
ОРГАНІЗАТОР ВБИВСТВ МОСКВА	61
Обвинувальні коментарі в німецькій (61-63 і 68), англійській (63), італійській (64), еспанській (64) та іншій західній пресі і радіо в 1961 р. (64) — Дві інтерпеляції у баварському парла́менті (66 і 595) — Прокурорське підтвердження про правдивість зізнань канадійському послові (67).	
ДНІ ГНІВУ І ПРОТЕСТІВ В 1961 РОЦІ	68
Українські протестаційні збори і маніфестації в Канаді (69, 71), Англії (69, 595, 596), США (70 і 71) та інших країнах (72, 596) — Ухвали ЦК АБН (72), Спілки Вільних Журналістів (73), Антикомуністичної Ліги Народів Азії (74) — Листи від східноєвропейських політиків (74 і 598) — Ініціатива акції пожертв на судовий процес з Франції (496), Англії (496), Німеччини (75) — Збіркова акція (76 і 601) — Видання чужомовних брошур (76).	
УКРАЇНЬСЬКА ПРЕСА ПРО ВИКРИТТЯ ВБИВНИКА В 1961 РОЦІ .	77
Приклади з газет у США (77, 78), Німеччині і Франції (78), Англії (79), Бразилії (79), Австралії (80).	
МОСКВА ВИКРУЧУЄТЬСЯ	90
Спроба Лібгольца перекинути вину за вбивство на Д. Миськова і німецьку розвідку (80-82, 610).	
ЧЕРГОВИЙ УДАР ПО МОСКВІ В 1961-62 РОКАХ	82
Канадійський прем'єр домагається в ОН самостійности поневоленим народам 1961 (82) — Канадійський посол Мартін вимагає негайної ліквідації російського колоніялізму (83) — Англійські діячі домагаються в ОН волі для поневолених народів (83) — Меморіал УККА до американських сенаторів і конгресменів (84) — Реакція большевицької преси (84) — Суди над українськими націоналістами (85) — Франсуа Понсе в обороні України 1962 (86) — Репліка М. Бажана (87) — Звернення Проводу ЗЧ ОУН в справі протиколоніальної акції (87, 497, 622) — Протестні акції в Німеччині (89, 90 і 604), Канаді (89, 90), США (89, 90), Бразилії (86), Англії (90 і 604) — Кількість протестаційних зібрань в 1962 р. (90).	
ДАЛЬШІ ПРОВОКАЦІЇ КІЇ	91
Арештування агента Фельфе (91) — Большевицькі пропагандивні брошури (91) — «Свідчення» О. Вергуна (92) і А. Войдта (93) ніби Сташинський є членом ОУН і передчасне зрадження його КІЇвських псевд (93) — О. Фрайтаг і М. Давидяк у час процесу «свідчать» нібито вбивство організувала німецька розвідка та Сташинський був підставленим членом ОУН (94).	

ПЕРЕД ПРОЦЕСОМ	95
Відкладення терміну суду (95) — Відзиви преси французької, англійської, голландської (96) — Большевицькі арешти під закидом шпигунства, зради і воєнних злочинів у 1961-62 р. (96) — Писана і шептана большевицька пропаганда (98) — Розкриття невдалих крутих дій (99 і 605) — Підтримка збірки на кошти процесу і відповідних акцій громадськими центрами в США (99), Канаді (100) Австралії (100) й Аргентині (100).	
МОСКВА ЗНОВУ В ДЕФЕНЗИВІ	101
Робітничі страйки і заворушення на Україні в 1962 р. (101) — Невдача Міжнародного фестивалю молоді в Фінляндії (102) — Нагірка на письменників (103) — Визначення терміну суду на жовтень (103) — Ще одна провокативна брошура (104).	
ВБИВНИК БАНДЕРИ СТАЄ ПЕРЕД СУДОМ	104
Повідомлення Проводу ЗЧ ОУН про предмет судового процесу з жовтня 1962 р. (104).	
«ПРОЦЕС ПРОЦЕСІВ»	106
Охорона судового будинку і в'язня (106) — Зацікавлення журналістів (108).	
У КАРЛЬСРУГЕ	109
Описи публіки на процесі (109) — Українські інформативні брошури (109) — Щоденні пресові бюлетені чотирьома мовами (110) і їх кошти (601) — Пресова конференція (112) і радіоінтерв'ю (111 і 113).	
ЗАСУДЖУЮТЬ МОСКВУ	114
23 українські демонстраційні віча в американських містах 6 і 7 жовтня 1962 (114, 614).	
ДЕНЬ 8 ЖОВТНЯ 1962 РОКУ	115
Описи вбивника (115) і голови Суду (116) — Незвичайність доказового поступування (116).	
II. ЧАСТИНА: ПРОЦЕС У КАРЛЬСРУГЕ	117
СУДОВИЙ ПРОЦЕС ПРОТИ БОГДАНА СТАШИНСЬКОГО ПЕРЕД ФЕДЕРАЛЬНОЮ СУДОВОЮ ПАЛАТОЮ В КАРЛЬСРУГЕ В ДНЯХ 8-13, 15, ТА 19 ЖОВТНЯ 1962	119
Склад суду, прокуратури, оборони, співобвинувачів, експертів, та приєднаних членів родин замордованих (119).	
ПЕРШИЙ ДЕНЬ ПРОЦЕСУ 8. 10. 1962	120
<i>(Життєпис обвинуваченого, співпраця з НКВД проти підпілля ОУН, КГБівські вишколи, агентурні поїздки до Західної Німеччини).</i>	
Опис ситуації в судовій залі (120) — Заява президента суду (122) — Постанова про відкриття головного процесу (124). Життєпис підсудного про дитячі і шкільні часи (125) — Переслухання КГБістом Ситніковським в 1950 р. (126) — Український рух спротиву за німецької окупації (127) і проти большевиків (129) — Завербування Сташинського на інформатора НКВД (131) — Підпільні дії проти колективізації (132) — Суперечності між родинним і шкіль-	

ним вихованням (133) — Дальші розмови з Ситніковським і підписання зобов'язання (134) — НКВДівське псевдо «Олег» — Інформатор про дії підпільної групи в селі і дії молодшої сестри в 1950-51 (134).

Завдання ввійти в ряди українського підпілля, щоб відшукати виконавців атентату на Я. Галана (135) — Три місяці 1951 р. в підпіллі і віднайдення Стахура (136) — Зголошення в КГБ відомостей про обставини атентату на Галана (136) — Розрив з родиною (136), перерва студій, платна служба в «стрибках» НКВД (137) — Загин Стахура і студента (137).

Покликання до Києва в 1952 і приділення до таємної служби (138) — Дворічний агентурний вишкіл «Мороза» (138) — Перенесення до Східної Німеччини 1954 р. з хвиловим перебуванням у Польщі (138) — Легенда «Лемана» (138) — Мотиви розчарування підпіллям і співпраці з КГБ (140) — Техніка перевезення агента через кордони (141) — Приділення до бази КГБ у Карльсгорсті під зверхність Сергея і вивчення побуту і мови в містах Східної Німеччини до серпня 1955 р. (141) — Лікування, відпустка (142), насильне примирювання з родиною (143) — Загибель провідника підпільної групи (144).

Вислання до Мюнхену в 1956 р. для зв'язку з агентом Надійчином-Бисагою (144, 616), і висилки адресованих листів (145) — Плян викрадення Ребета (146) — Вербування в Мюнхені нового агента в квітні 1956 (147) — Стеження за Борисом в літі 1957 (149) — В Роттердамі 1958 (149) — Стеження за автом Бандери в Мюнхені 1957 (149) — Перевірка адреси Стецька (Данкова) в 1959 р. (150) — «Загублення» печаток «Українського Самостійника» (150) — Обслуговування «мертвих пунктів» на автостраді 1956 р. (150) — Шпигунські завдання щодо американських військ (151) — Знайомство з нареченою і одруження в квітні 1960 (151) — Державна приналежність (152).

ДРУГИЙ ДЕНЬ ПРОЦЕСУ 9. 10. 1962 (Замордування Л. Ребета) . . . 153

Встановлювання назви баварського міста (153) — Встановлення адреси Ребета (154) — Характеристика Ребета і українських емігрантів КГБістами (155) — Документи на прізвище Дрегер і поїздка до Ессену для уточнення легенди (156) — Стеження за мешканням Ребета в квітні 1957 (157) — Продовження стеження за Ребетом в червні 1957 (158) — Фотографування візитівок мешканців і слідкування в українській церкві (160) — Третє стеження за Ребетом і за Борисом в липні 1957 (160) — Доручення ліквідації Ребета від «чоловіка з Москви» (161) і об'яснювання ужиття отруйного пістоля (162) — Показ моделю зброї і її дії (163) — Практична проба на собаці (166) — Спосіб перевозу зброї до Мюнхену, легенда викруту на випадок арештування (168) — Плян виконання замаху (170) — Прибуття до мюнхенського готелю в жовтні 1957 (170), приготова зброї і очікування на прихід Ребета (171) — Опис замордування Ребета (172) — Втеча з місця злочину (173) і відлет до Берліну (174) — Відчитання протоколу лікарського огляду тіла (174, 615) — Аналіза мотивів скритовбивства у вбивника (176) — Запити адвоката Міра (179).

ТРЕТІЙ ДЕНЬ ПРОЦЕСУ 10. 10. 1962 (Замордування Ст. Бандери) . . . 181

Продовження запитань адвоката Міра (181) — Подорож до Роттердаму вліті 1958 під прізвищем Будайт (183) — Шукання в каталогах Західного Берліну писань Попеля (183) — Встановлення мешкання Бандери в січні 1959 (183) і його авто (184) — Перебування у Москві в квітні 1959 (184) і доручення ліквідувати Бандеру (185) — Плян ування атентату уліпшеною зброєю з Георгієм Аксентевичем (186) — Шампанське за успіх і участь в 1-травневій параді (187) — Перевіз зброї з Москви до Берліну (188) — Відлет до Мюнхену в травні 1959

зі зброєю, ампулками і ключами (189) — Стеження за Бандерою (190) — Занехання замаху біля гаражу (191) — Випробовування ключів (192) — Перевірка судом зламаных борідок ключа (193) — Подорож до Мюнхену для випробування нових ключів (193) — Новий наказ з Москви виконати атентат (193) — Приїзд до Мюнхену і підготовка до замаху (194) — Опис замордування Бандери (195) — Втеча з місця злочину і від'їзд поїздом до Франкфурту (198) — Відлет до Східного Берліну і повідомлення начальства (199) — Ствердження Сташинського, що його зізнання складені без стороннього натиску (200).

Зізнання свідка Кресценції Губер (200) — Прийняття у шефа КГБ в Карльсгорсті (202) — Переїзд до Москви (203) — Урочисте вручення грамоти Шелепіном про відзначення вбивника бойовим орденом Червоного прапора (205) — Розповідь перебігу атентату Шелепінові (206) — Зачитання перекладів советських документів Сташинського (206) — Пляни Шелепіна щодо дальшого затруднення Сташинського в КГБ і мотиви його слухняности (207) — Дозвіл Шелепіна на одруження Сташинського з німкою (208) і передумови (209) — Підзорливе ставлення до нареченої і пропозиції підслухів (212) — Домовлення з нареченою, що вона буде удавати прихильність до советського режиму (213) — Задуми про втечу на Захід (213 і 617) — Перебування в Москві з дружиною і обсервація їх КГБістами (215) — Вивчання німецької мови (218).

ЧЕТВЕРТИЙ ДЕНЬ ПРОЦЕСУ 11. 10. 1962 219

(Назрівання внутрішніх перемін у вбивника, його перебування в Москві і втеча до Західного Берліну).

Ставлення Сташинського до роботи в КГБ і до атентатів (219) — Психічний стан: після випробування зброї на собаці (221) перед і після виконання замаху на Ребета (221), тиск наказу (222), почуття полегші після невиконання травневого замаху на Бандеру (224), враження від конфлікту з похоронів Бандери: унаочнення наслідків морду (225) — Бажання не виконувати замаху (226), часткове заломання віри в комунізм, обдурювання КГБ, колізії з ментальністю дружини (226), усвідомлення аналогій між Гестапом і КГБ і невірности критики капіталістичної системи (227) — Основний мотив плянування втечі: бажання не виконувати замаху (228) — Приспіншення внутрішнього переродження: політичною проблематикою (228), викриття тайних підслухів у мешканні (229), одержування цензурованих листів (230) — Поїздка з дружиною до Борщович в 1960 році (231) — Дораджування аборту вагітній жінці (231) — Припинення вишколів Сташинського (231) — Задуми втечі на Захід в ролі утікачів зі Сходу (232) — Затаювання перед родиною дружини місця перебування (232) — Заборона Сташинському відвідати разом з жінкою її родину під Берліном (233) — Невдала спроба розмови з Шелепіном і відкинення ним письмового прохання жінки про дозвіл виїзду разом із Сташинським (234) — Від'їзд самої жінки до родини (234) — Новий звержник (235).

Смерть дитини і дозвіл Сташинському виїхати до Берліну на похорон (235) — Підозріння КГБ про замордування дитини американськими агентами або матір'ю (236) та «охорона» Сташинського (237) — Втеча пішки з дому перед похороном (237) — Автом до Східного Берліну і поїздом до Західного і відшукування тітки (239, 620, 621).

Запитання оборонця і адвокатів д-ра Нойвірта (239, 244) і д-ра Міра (241) — Місячні заробітки Сташинського в КГБ (242) — Незнання фактів з історії української визвольної боротьби (243) — Вияснення обставин видачі Сташинському службової посвідки (244) — Відчитання життєпису Бандери з актів його переслухання в 1956 (244 і 439)

— Ствердження графологом автентичности почерку Сташинського на готелевих мельдунках (244) — Переслухання свідка Фільвока про відпровадження Сташинських до американської поліції в Берліні (145).

Зізнання експерта хемії д-ра Мюллера про діяння отруйних речовин (246), доцента судової медицини д-ра Шпанна про смертні процеси в організмах і розтин тіла (249 і 592), проф. Рауха про діяння таблеток, що стимулюють психічні реакції (250).

П'ЯТИЙ ДЕНЬ ПРОЦЕСУ 12. 10. 1962 251
(Переслухання поліційних свідків про ведення і результати слідства, зізнання експертів про дії КГБ і про психічний стан підсудного).

Закрите переслухання свідків (251).

Зізнання інспектора Вангауера про списки пасажирів летунських агенцій з днів подорожей Сташинського (252), про готелі (252), про допити під час льокальної візії (253), документи Сташинських і квитки з подорожей (254), про перевірку осіб Дегера і Будайта, (255), про відкрите признание Сташинського під час допитів (256), про ведення кримінального слідства без сторонніх вмішувань (256), про брак раніших підозрінь, що Ребета замордовано (257).

Зізнання кримінального надмайстра Фукса про Бисагу (257), про помешкання Данкова (257), про підтвердження стану погоди в день замаху на Ребета (258), про поліційну машину під бюро Ребета (258), про розшуки на дні струмка отруйних пістолів (258), про готель (259), про знайдення відламків ключів (259), про переслухання пані Мак (259), про шкіц дороги останньої їзди Бандери (260).

Зізнання експерта Інформативної Служби Бутлера про оригінальність 5 советських документів Сташинського (260), про структуру КГБ і колегіяльне вирішування актів терору найвищим керівництвом, поінформованість Ворошилова про замах на Бандеру і про закордонну діяльність КГБ (261). — Вияснення характеру «Науково-дослідного Інституту» в Москві (262) — Оцінка деяких українських еміграційних груп (262) — Оцінка легенд КГБ (262) — Додаткові підтвердження про місце походження Сташинського (263) — Невизначення службової ранги Сташинського в апараті КГБ (263) — Наслідки невиконання доручень для агентів КГБ (264) — Роля Ребета й інтепретація революційности ОУН (264).

Друге закрите переслухування свідків (265).

Радіошифрові запити КГБ до свого агента Фельфе, чи доцільно продовжувати дезінформацію Лібгольца (266 і 394) — Помилка КГБ з обвинувачуванням Миськіва (266).

Експерт психіатрії проф. Раух на основі обслідувань стверджує нормальний стан у Сташинського (267).

ШОСТИЙ ДЕНЬ ПРОЦЕСУ 15. 10. 1962 271
(Заява Сташинського. Обвинувальні промови двох прокурорів. Промови адвокатів родин).

Кінцева заява Сташинського про мотиви його злочинних вчинків і про теперішні засудження їх (271).

Обвинувальна промова прокурора д-ра Оберле про перебіг діяльності Сташинського і підтвердження їх правдивости доказами слідства (272).

Обвинувальна промова головного прокурора д-ра Куна про відповідальність КГБ за організування злочинів і підрядну ролю Ста-

шинського, як «нелегального ката» (281) — За юридичною оцінкою обидва душоубства були роблені Сташинським намірено і підступно (286) — Вбивник був свідомий, що одержані накази вимагають вчинків злочинних, каральних і неморальних (288), він не був у безвихідній ситуації примусу, але і не робив спроб не виконати злочинів (289) — Шпигунська діяльність (289) — Причини втягнення в роботу КГБ, щирість зізнань і пізніші зміни поглядів не є злагіднюючими обставинами (290). Внесок виміру кари (281).

Промова адвоката родини Бандери, д-ра Нойвірта (291) — Вістка про телеграму УККА до канцлера Аденауера (297) — Промова адвоката родини Ребета д-ра Міра (297) — Слово Дарії Ребет (303) — Слово Наталки Бандери (305) — Промова адвокатів родини Бандери: Ч. Керстена (308) і д-ра Падоха (312).

Промова оборонця Сташинського д-ра Зайделя (316).

Заява прокурора д-ра Куна (326) — Останнє слово Сташинського (326).

СЬОМИЙ ДЕНЬ ПРОЦЕСУ 19. 10. 1962*	326
Вирок (326) — Усне обґрунтування вироку (327).	
ПІСЛЯ ПРОЦЕСУ	340
ПРЕСОВІ КОНФЕРЕНЦІЇ В ЧАС СУДОВОГО ПРОЦЕСУ	340
Перед початком розправи (112) — В третій день процесу (340) — В день проголошення вироку (341).	
СУД СТВЕРДЖУЄ: ВБИВЦІ СИДЯТЬ У МОСКВІ	343
Невдоволення з низького виміру кари в німецькій пресі (343) — Домогання поставити московський уряд перед міжнародній трибунал від українців з Ноттінґаму (344), від англійської молоді в Манчестері (345), від німецької преси (346, 655) — Засудження злочинних методів московського уряду міжнародньою протикомуністичною Конференцією на Мальті (345).	
ІНТЕРПЕЛЯЦІЇ НІМЕЦЬКИХ ПАРЛЯМЕНТАРИСТІВ	346
Внесок посла Фріденсбурґа на засіданні Бундестаґу 7. 12. 1962 і відповідь на нього (346) — Внесок посла Р. Гаккенберґа в Гессенському Крайовому парламенті 16. 1. 1963 р. (347) — Внесок посла Брентана в Бундестаґу 7. 2. 1963 р. (347) — Повторний внесок посла Фріденсбурґа в Бундестаґу 14. 2. 1963 р. (347) — Інтерпеляції в баварському крайовому парламенті посла Прохазки з 28. 11. 1961 та посла Гакша з 30. 11. 1961 (див. стор. 66) і відповідь баварського прем'єра (див. стор. 595).	
ПРОТЕСТАЦІЙНА НОТА НІМЕЦЬКОГО УРЯДУ 23. 4. 1963	348
Німецький текст ноти на стор. 622.	
ПІЗНІШІ ВИСТУПИ НІМЕЦЬКИХ ПАРЛЯМЕНТАРИСТІВ	348
Згадки про атентат на Бандеру міністра Гехерля в жовтні 1963, посла Барцеля 9. 1. 1964 р. у Бундестаґу (349), посла Гаккенберґа в гессенському уряді в березні 1964 р. (349).	

* В тексті пропущено заголовок «Сьомий день процесу» на стор. 326 і заголовок «Після процесу» на стор. 340.

СПРОБИ ПРИТЯГТИ МОСКВУ НА МІЖНАРОДНІЙ СУД	350
В Міжнародній Комісії юристів при Економічній і соціальній Раді ОН (350) — В Комісії 24-ох при ОН (351) — В Комісії прав людини при ОН (351) — Українські демонстрації під советськими амбасадрами в 1964 р. (352).	
ІІІ. ЧАСТИНА: ГОЛОСИ СВІТОВОЇ ПРЕСИ	353
ЧУЖОМОВНА ПРЕСА (з жовтня 1962 р.)	355
Уривки статей з німецької, американської, англійської, французької, італійської, бельгійської, швейцарської і шведської преси з жовтня 1962 р.	
ХВИЛЮВАННЯ З ПРИВОДУ ВИРОКУ У СПРАВІ СТАШИНСЬКОГО	393
Опінія читачів німецької газети про вирок (393) — Вибрані статті німецької преси про роллю агента Фельфе (394), про затримку доставки західнонімецьких газет до Москви в час процесу (395), рефлексії про небезпеку підваження почуття правості лагідним вирокком (395) — про небезпеку підступу Москви в існуючій ситуації міжнародних напружень (397).	
УКРАЇНСЬКА ПРЕСА НА ЧУЖИНІ	400
Уривки статей: з української преси з 1962 р. в Канаді (400, 405), Бразилії (401), США (403/4, 406/7, Німеччині (403, 407) і Франції (404, 407); з преси закордонних поляків (408); росіян (411, 412).	
ІНШІ ПУБЛІКАЦІЇ	412
Розділи з книжки Едгара і Арміна: Советське шпигунство в Німеччині (412) — КГБ організатор мордів (429).	
МОСКВА ВИПРАВДУЄТЬСЯ	434
Стаття газети з Східнього Берліну п. н. «Вину Гелена доведено», як зразок спроби комуністичних викрутів.	
ІV. ЧАСТИНА: МАТЕРІЯЛИ І ДОКУМЕНТИ	436
Ст. Бандера: <i>Мої життєписні дані</i> (автобіографічний нарис до половини січня 1940 року)	439
Д-р Г. Васькович: <i>Життя і діяльність Ст. Бандери</i> (уривок із статті про роки 1940-59)	445
1. <i>Резолюції схвалені на X-ій зустрічі-здвизі українців Канади і США</i> дня 5. 7. 1959 р. в Торонті в 300-річчя перемоги під Конотопом і 250-річчя гетьмана І. Мазепи	449
2. <i>Єпископат УГПЦ в Канаді про анатему на гетьмана І. Мазепу</i> з 6. 7. 1959 р. та підтримка цього становища Митрополитом УАПЦ Ніканором	450
3. <i>Резолюція Конгресу США в справі «Тижня поневолених націй»</i>	451
4. <i>Листівка ОУН з приводу «VII Міжнароднього фестивалю молоді» у Відні з липня 1959 р.</i>	452

5. Повстання і страйки в більшовицьких концентраційних таборах і на засланні в 1946-1958 роках (хронологічний перегляд з заповіданням джерел)	455
6. Провідник загинув від ворожої руки (перші повідомлення про смерть від українських установ, радіостанцій і щоденників в різних країнах світу). Продовження на стор. 492	456
6а. Комунікат Проводу ЗЧ ОУН після смерти Ст. Бандери з жовтня 1959	460
Звернення Проводу ЗЧ ОУН до членів ОУН та всього українського народу з приводу смерти Ст. Бандери з жовтня 1959 р.	461
Звернення Проводу ЗЧ ОУН в справі створення Фонду Визвольної Боротьби ім. Ст. Бандери з листопада 1959 р.	463
7. Перші вістки про атентат у пресі й радіо в 1959 р.	464
8. Похорони Провідника (описи 471, 569)	471
8а. Тексти промов над могилою в Мюнхені	481
Нагробне слово о. прел. П. Голинського (481) і о. митр. протоєр. П. Дубицького (481) — Прощальне слово: Я. Стецька від ОУН (482) інж. М. Кравціва від друзів УВО з Канади (485), князя Н. Накашідзе від ЦК АБН (486), д-ра Д. Вальчева від Центрального Представництва болгарів (487); В. Каюм Хана від Національного Туркестанського Комітету Єдності (487); ген.-полк. Ф. Фаркаша від Мадярського Визвольного Руху (487); д-ра Чтібора Покорного від Словацького Визвольного Комітету (488); К. Біліча від Спілки Об'єднаних Хорватів (488); д-ра Й. Еміліяна від румунів (488); Віри Річ від Англо-Українського Товариства (489); І. Вовчука від Організації Оборони Чотирьох Свобід України в США (489); д-ра Р. Малацука від Ліги Визволення України в Канаді (490); інж. Т. Кудлика від Союзу Українців у Великобританії (490); д-ра О. Кушпети від Об'єднання Українців у Голляндії (490); І. Поповича від Об'єднання Українських Робітників у Франції (491); проф. Ю. Студинського від Центрального Представництва Української Еміграції в Німеччині (491); М. Фриза-Вернигори від Братства кол. вояків УПА ім. св. Юрія-Переможця (491).	
9. «Ти — наша справа» (перша реакція на смерть Бандери з боку українських церковних, політичних і громадських діячів, установ та організацій)	492
Заклики до жертвенности від українців з Англії і Франції в 1959 р.	496
Спільні виступи українських політичних партій в минулих роках (1952, 1959, 1961)	497
10. Борець за волю всіх уярмлених (перший відгомін на смерть Бандери серед чужинців: з Англії, Німеччини, Голляндії, Канади, Аргентини, Японії, Туреччини, Мехіка, Формози, Італії та представників поневолених народів: судетських німців, чехів, козаків, словаків, грузинів, білорусів, румунів, естонців, лотишів (продовження на стор. 562 і 598)	501-503
Національна жалоба	503
Засідання УККА 6. 11. 1959	503
Поазбучний список осіб, що склали вислови співчуття в жовтні 1959 р.	504
Поазбучний список установ, що надіслали співчуття в жовтні 1959 р.	508

- Поминальні Богослуження після смерті Ст. Бандери* (хронологічний список місцевостей від жовтня до грудня 1959 р.) 512
- Жалобні сходи, академії, політичні зібрання, маніфестації* (хронологічний список місцевостей від жовтня до грудня 1959 р.) 521
11. *Голоси української преси на чужині* (уривки політичних коментарів з жовтня і листопада 1959 р.) 531
- 11а. *Зразки статей і промов* (жовтень 1959) 542
- Хозе Льюїз Гомез Телльо: Степан Бандера-герой (542) — І. Вовчук: Ворог шаліє — зміцнім змаг! (543) — Д. Бучинський: Перед маєстатом смерті сл. пам. Ст. Бандери (545) — Кость Порохівський: Посмертна перемога Ст. Бандери (547) — Орп.: Пам'яті підпільника (548) — Григорій Драбат: Бандера, — яким він залишився в пам'яті українців (550) — А. Фурман: Діло Бандери переможе! (553) — Д. Донцов: Степан Бандера — ім'я символ (555) — Г. Васькович: Степан Бандера — символ волі народу (557) — С. Сидоренко: Це був провідник без хитань (560) — Гр. Голянян: Героеві слава! (561).
12. *Другові спільної боротьби* 562
- Дальший відгомін в пресі поневолених народів в 1959 р. на смерть Бандери: грузини (562, 566), вільні журналісти (563), словаки (563), болгари (564), мадяри (564), білоруси (565), хорвати (565), організація ІМКА (565), литовці (565), лотиші (566).
13. *Коментарі світової преси* (в 1959 р.) 565
- Критичні коментарі про Бандеру: в голляндській (566), німецькій (566), французькій (567) пресі. — Об'єктивні коментарі: в англійській (567), італійській (567), канадійській (567), американській (567-568), аргентинській (567), бельгійській (567), австралійській (569), норвезькій (569), шведській (569), данській (569) та еспанській (570) пресі.
- 13а. *Зразки поетичної творчості на пашану Ст. Бандери* 570
- Вірші: О. Лубської (570, 572), В. Нижанківського (571), Л. Полтави (571), М. Щербака (572), В. Вовк (572), Л. Душенко (573), НН (573), П. Кізка (573), М. Вереса (573), І. Калиненка (574), Жінки з-над Дніпра (575), М. Поповича (575), С. Левченка (576), В. Олексюка (577), М. Мінського (577), П. Савчука (577), Дітера Рауга німецький оригінал (578) і переклад Р. Єндика (579), Віри Річ англійський оригінал (579) і переклад Д. Штикала (579), Джона Бравна англійський оригінал (581) і переклад Д. Штикала (582).
14. *Цинізм московських скритовбивців* 582
- Комуністична пропаганда з осені 1959 р. в радіо, пресі, листівках і брошурах.
- «Комсомольская Правда» (582-583), болгарське «Роботніческо Дело» (582), «Красная Звезда», радіостанції, чеське «Руде Право», і польський «Глос Щецінські» (583-584), «Радянська Україна» (583), чортківське «Нове життя», варшавське «Наше Слово», варшавські «Куліси», щецінська «Газета спулдзельча», «Жолнеж польські», католицька «Панорама» (584), варшавський «Русский Голос», кіно-хроніка з похоронів, «За повернення на батьківщину», торонтське «Українське життя», листівки і пашквілі (585).
- Паралельні відгуки в еміграційних газетах російських, польських, українських і жидівських (585).
- «Справа Оберлендера» 585

15. <i>Протокол медичної Комісії</i>	592
Протокол з розтину тіла Ст. Бандери — Витяг з мікроскопічного обслідування поранення губи — Витяг з аналізу шлункових речовин — Висновок з хемічної аналізи ціянистих сполук.	
16. <i>Агент КГБ і його зверхники</i>	592
Співпраця К. Капустинського з МГБ 1944-1951 р. (592) — Агентурна діяльність у Західній Німеччині 1951-1953 р. (593) — Висилка до Нюрнбергу в 1954 р. — Висилка до Мюнхену 1956 і ув'язнення — Стріча з шефом КГБ полк. Антоном Ф. Червоним в жовтні 1959 р. в Штуттгарті (594) — Підтвердження Червоним, що замах на Бандеру виконав КГБ (594) і безуспішні пропозиції дальшої співпраці (595).	
17. <i>Відповідь баварського прем'єр-міністра д-ра Г. Ергарда</i>	595
Відповідь баварського крайового уряду на інтерпеляцію посла Г. Прохазки в справі покарання організаторів мордів на Ребета і Бандеру.	
18. <i>Протестаційні резолюції З'їзду Об'єднання б. Вояків Українців у Великобританії 18. 11. 1961 р.</i>	595
19. <i>Гасла на транспарентах під час демонстрації в Лондоні 25 і 26 листопада 1961 р.</i>	596
20. <i>Список місцевостей, в яких відбулися протестаційні акції або демонстрації від 18. 11. 1961 р. до 27. 7. 1962 р.</i>	596
21. <i>Заяви солідарности представників заприязнених з Україною народів (після оприлюднення зізнань вбивника в 1961 р.). Продовження з стор. 501 і 562.</i>	598
22. <i>Пожертви і витрати, пов'язані з процесом у Карльсруге</i>	601
23. <i>Резолюції I. Здвигу українців Західньої Німеччини в вересні 1962 р.</i>	604
24. <i>Резолюції протестаційного віча в Лондоні в вересні 1962 р.</i>	604
25. <i>Ст. Ленкавський: Советсько-російські морди за кордоном і спроби їх маскування</i>	605
Три провідники українського визвольного руху замордовані Москвою (605) — Як большевики коментують dokonані ними політичні морди (607) — Афера Ліппольца про отруєння Бандери німцями при співпраці його помічника (611) — Большевицька практика оклеветування (612).	
26. <i>Обвинувачуємо советський уряд</i>	614
Протестаційне віче в Нью-Йорку в жовтні 1962 р.	
27. <i>«Досконалий морд».</i> (Замордування Ребета не викликало підозріння)	615
28. <i>Московський агент Бисага-Надійчин</i>	616
29. <i>Чому Сташинський утік на Захід і признався до злочинів?</i>	617
30. <i>Інге Поль про свого чоловіка (з поліційних зізнань)</i>	620
31. <i>Брат Інге Поль описує втечу (з поліційних зізнань)</i>	621

32. Нота Західньо-німецького уряду до советського уряду 23. 4. 1963 р. в справі засудження Сташинського	622
33. Спільна заява українських політичних угруповань з приводу русифікації України 1. 6. 1959 р.	622
34. Лист члена ОУН з Австралії до Провідника Бандери з жовтня 1952 р.	624
35. Персональні дані про Сташинського Родина — батьки й рідня — його начальники з КГБ — прибрання прізвища — КГБівські псевда.	625
36. Письмове обґрунтування вироку у процесі Сташинського в Федеральній Судовій Палаті в Карльсруге	626
37. Список часописів, журналів та інших публікацій, які інформували про замордування Ст. Бандери, виявлення злочинця і суд	655
а) Чужомовні публікації: Австралія, Австрія, Альжир (655), Аргентина, Бельгія (656), Болгарія, Бразилія, Великобританія (657), Венесуеля, Голляндія (658), Данія, Еспанія (660), європейська еміграційна преса (660), Ірляндія (660), Італія (660), Канада (661), Корея, Литовська ССР, Марокко, Мехіко, Німеччина (662), Норвегія (669), Польща, СРСР, США (670), американська чужомовна преса, Тайван, Туреччина, Українська ССР, Франція (671), французька еміграційна преса (672), ЧСР, Швейцарія, Швеція, Японія (673).	
б) Українські публікації і газети (673), статті у книжкових виданнях (675). Цикльостилові видання (676).	
Інші публікації	676
а) Книжки, — б) брошури.	
Радіо- і телевізійні передачі про смерть С. Бандери і злочин Б. Сташинського	677
Радіоінформації (677) — Телевізійні передачі (679).	
Використані джерела	681
ДОДАТОК: ІЛЮСТРАЦІЇ.	

Андрей Францев

Церква в селі Угринів Старий, повіту Калуш

Родинний дім Степана Бандери в Угринові Старому

Степан Бандера в різні часи свого життя

У лісі з родиною

Під час мандрівки в Альпах

Рідкі хвилини дозвілля

Серед сумівської молоді в таборі Шонґав над р. Лех (Баварія)

В розмові з голландськими журналістами (1958 рік)

Під час зустрічі з членами канадійської парламентарної делегації в західно-німецькому міст Сост (27. 11. 1958). Перший зліва — голова делегації посол Джон Пеллет, справа — посол д-р Іван Кучерепа

Степан Бандера промовляє біля могили полк. Є. Коновальця

На кладовищі Кросвік у Роттердамі. В першому ряді: Степан Ленкавський, Степан Бандера, полк. Андрій Мельник, ген. Микола Капустянський

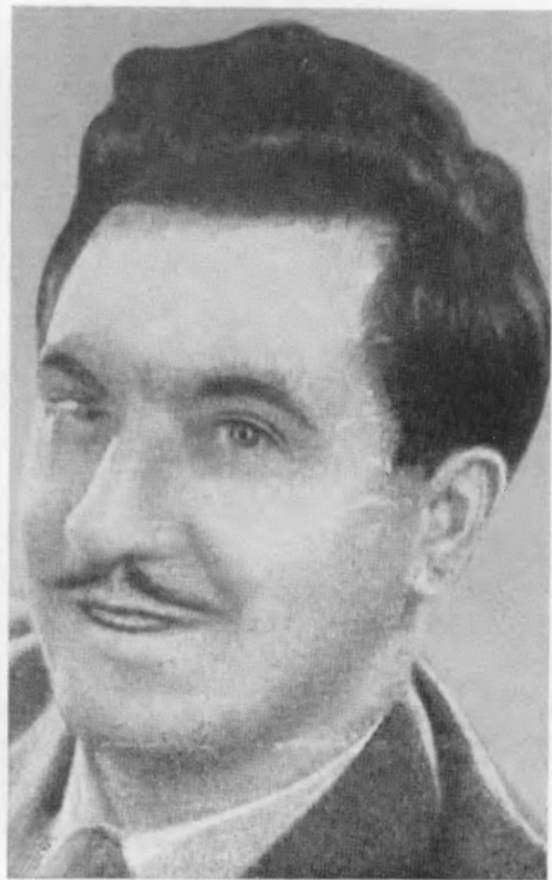
Агент Леман

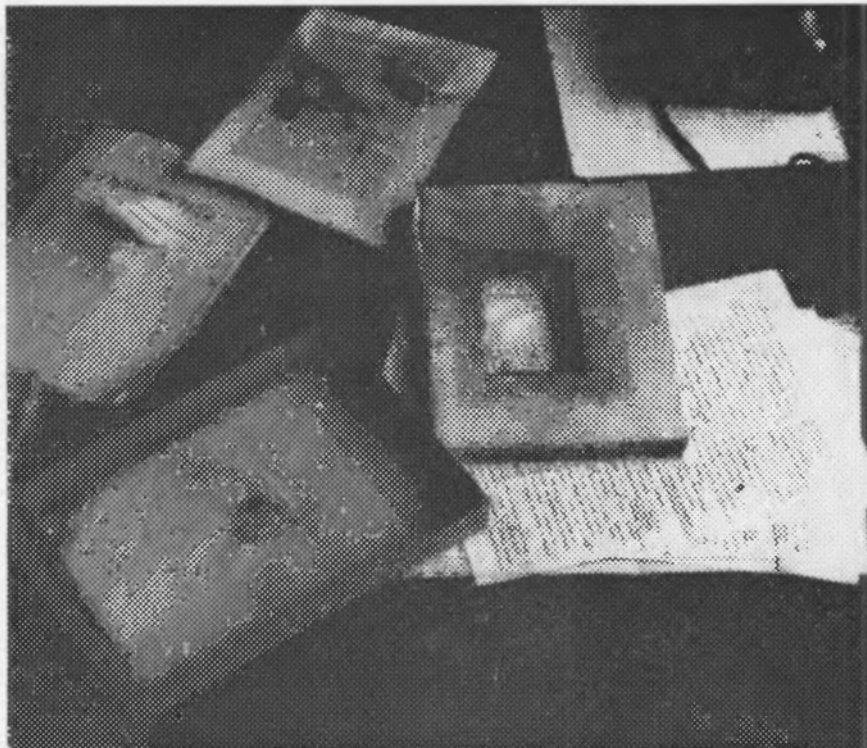
Агент Горст Лєгуда

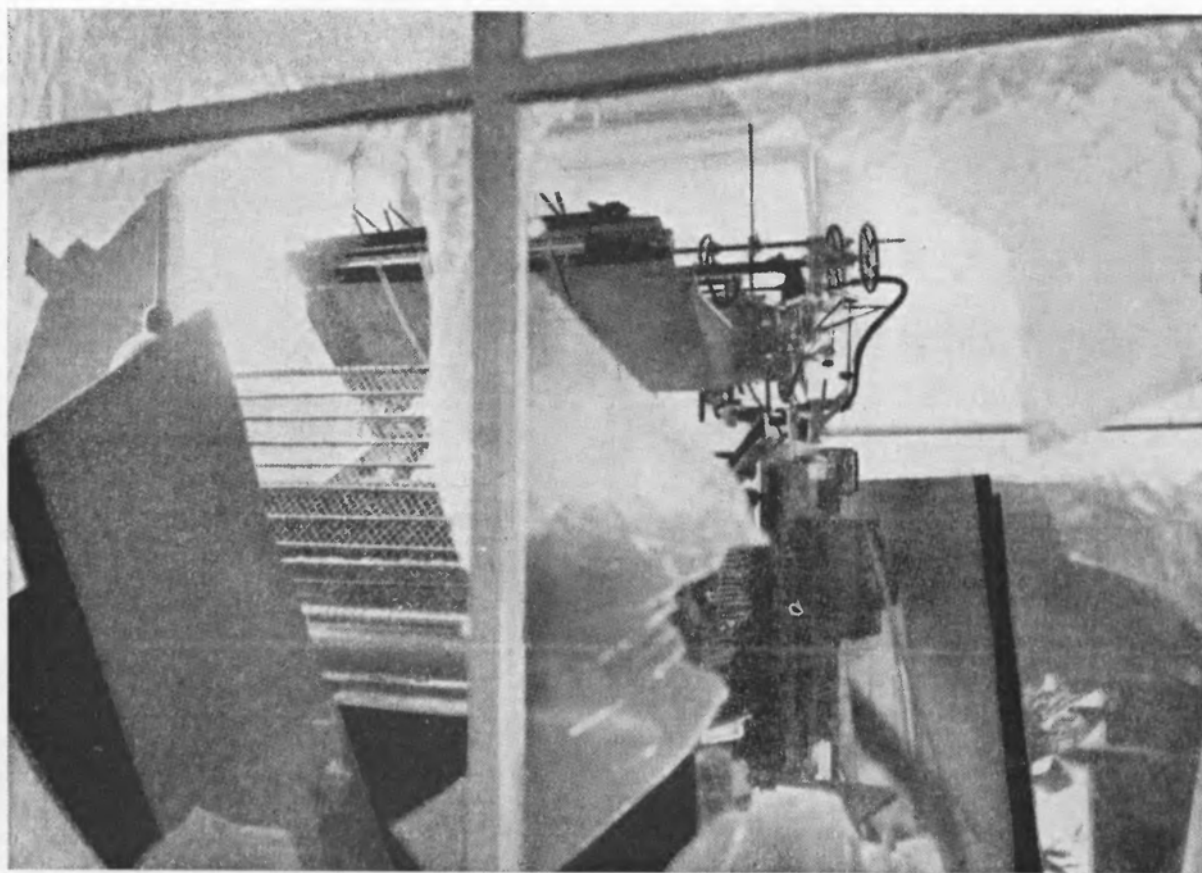
Агент Лібгольц, згл. Ліппольц

Агент Іван Бисага-Бард-Надійчин

У вирізі книжки була захована бомба, що її переслано до редактора «Шляху Перемоги» Данила Чайковського (квітень 1958 року)

Після вибуху бомби в друкарні «Ціцero»

Дім установ Визвольного Руху
в Мюнхені

Дім при вул. Кройтмайра ч. 7, де на
3-му поверсі (позначені хрестиками
вікна) жив Степан Бандера

Вхідні двері до будинку ч. 7
при вул. Кройтмайра

Місце на долівці першого поверха,
де впав затруений Ст. Бандера

На катафалку

Посмертна гіпсова маска

З похоронів на мюнхенському «Вальдфрідгоф»-і

Staatsanwaltschaft
dem Landgericht München I

Herrn
Jaroslav Bencal

München 8
Zeppelinstr. 67

Betrifft: Ihr Schreiben vom 8.9.1960.

Sehr geehrter Herr Bencal!

Zu Ihrem Schreiben vom 8.9.1960 teile ich mit,
daß im Zusammenhang mit dem Tode des Herrn Stefan
Bandera am 15.10.1959 ein Ermittlungsverfahren gegen
Unbekannt eingeleitet wurde. Da sich kein gegen eine
bestimmte Person gerichteter Verdacht ergab, wurde
dieses Ermittlungsverfahren eingestellt.

Mit vorzüglicher Hochachtung

F. Meyer
Staatsanwalt

Дмитро Миськів
член Проводу ЗЧ ОУН

Фотокопія документа від німецької прокуратури

Termine del soggiorno
Sichtvermerk
Visa

Der Name des Ausweihnabers ist in jedem Sichtvermerk zu wiederholen.
The name of the holder of the document must be repeated in every visa.

**CONSOLATO GENERALE D'ITALIA
in MONACO DI BAVIERA**

VISTO **3818** **Eintritt**
PASSAPORTO N° **0020321**

DA ESSERE VITIZZATO ENTRO **11. dicembre 1959**

Durata e località di soggiorno (giorno o mesi)
quindici giorni

con scadenza dei giorni di entrata in Italia.

PASSAPORTO N° **0020321**

MONACO DI BAVIERA, il **12. ottobre 1959**

IL CONSOLE GENERALE

Art. 87 T.C.
Proc. Nr. **N433**
Fatto L.O. **12.10.59**

ITALIA
MONACO DI BAVIERA

Ein Sichtvermerk
Visa **12 Okt 59**

Der Name des Ausweihnabers ist in jedem Sichtvermerk zu wiederholen.
The name of the holder of the document must be repeated in every visa.

Die Durchreise ist ohne Aufenthalt zu e... GEN

REINBERG OSTERREICH Nr. **14318**

Stat. Verordnungsstelle
in München

Durchreis-Sichtvermerk
MYSKIV Dmytro

Dem Pashhaber:
und seiner Gattin:
und deren Kinder:

wird die einmalige Durchreise durch Osterreich
von **DEUTSCHLAND**
zu **ITALIEN** und weiter
mit Zulassung der Stat. Grenzübergangsstelle
in **Reinberg**
am **12. Okt. 1959**

30 OKT 1959

Nr. 0020321

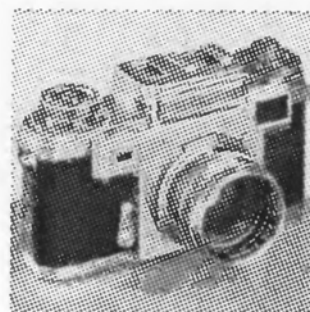
Фотокопії пашпорту Д. Миськіва, де зазначено, що в час замордування
Степана Бандери Миськів перебував в Італії

Клим Ворошилов, голова президії
Верховної ради СРСР

Никіта Хрущов

Александр Шелепін, голова КГБ

Нагороди для Б. Сташинського:
фотоапарат «Контакт» і орден
«Червоного прапора»

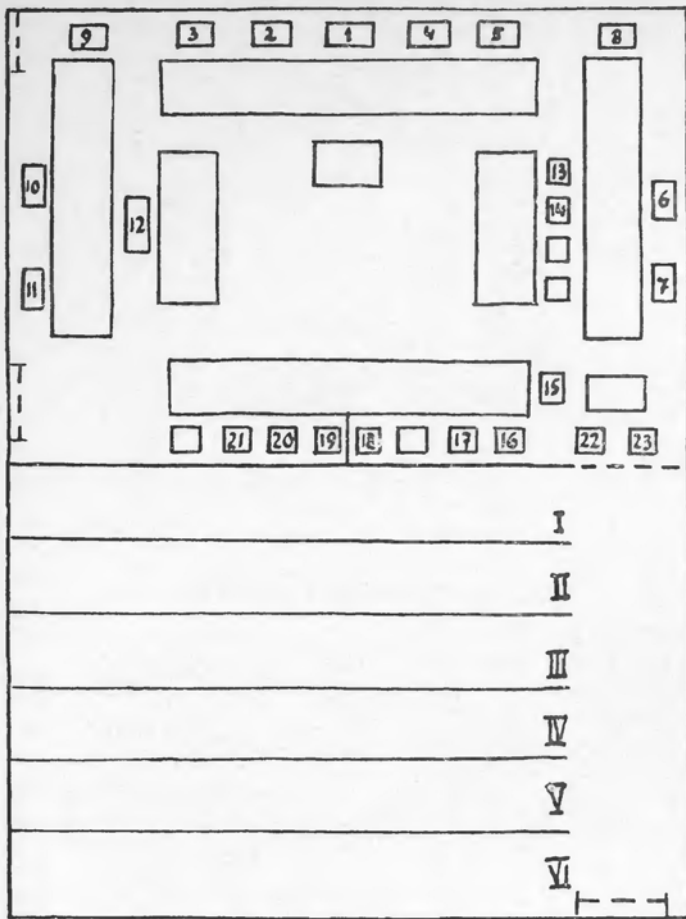
Агент Богдан Сташинський

Інге Поль-Сташинська

Сестри вбивці: Марія і Ірина Сташинські

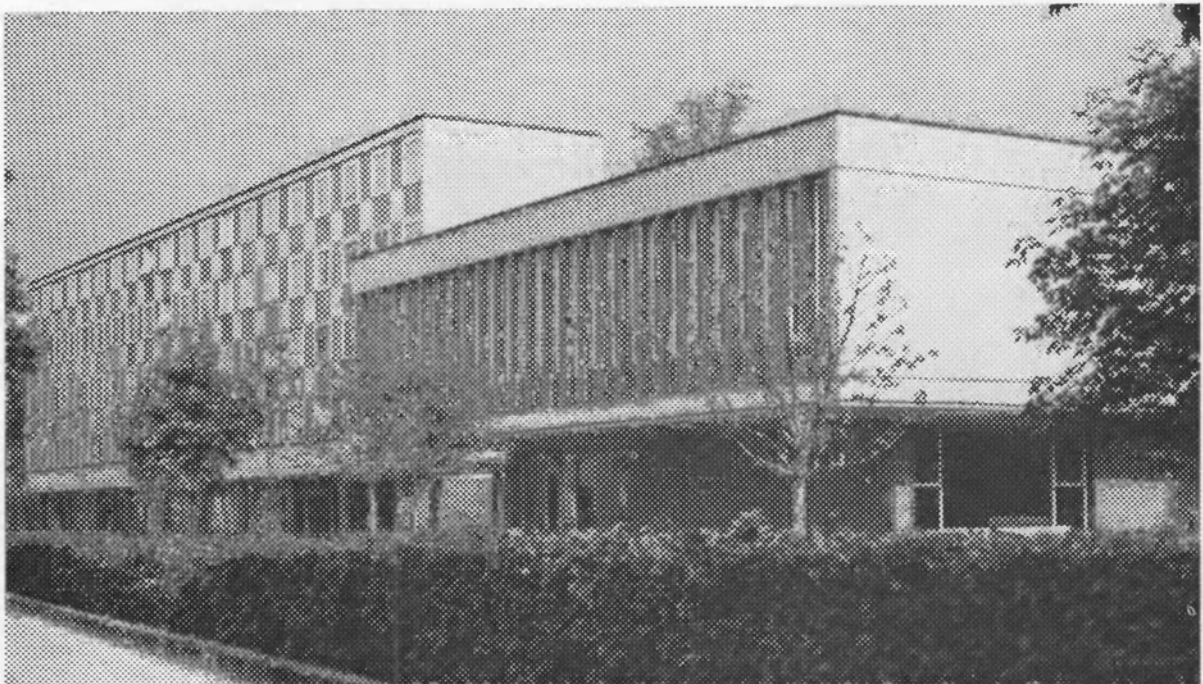

Проф. д-р Лев Ребет

Схема судової зали:

1. Голова 3-го Карного Сенату, який судив Сташинського, д-р Гайнріх Ягуш, 2. д-р Шумахер, 3. д-р Віфельс, 4. д-р Вебер, 5. д-р Генсбергер — судді, 6. союзний прокурор д-р Альбін Кун, 7. д-р Оберле, радник крайового суду, 8. резервний суддя д-р Фаллер, 9. протоколянт, 10. Б. Сташинський, 11. поліціант, 12. оборонець Сташинського д-р Гельмут Зайдель, 13. і 14. судові експерти, 15. співобвинувач д-р Г. Нойвирт, 16. д-р Я. Падох, 17. Наталка Бандера, 18. конгресмен Ч. Керстен, 19. Дарія Ребет, 20. Андрій Ребет, 21. д-р А. Мір, 22. і 23. стенографістки.

I-VI — стільці для журналістів і публіки; перериваними рисками позначені двері судової зали.

Будинок суду в Карльсруге, де відбувся процес проти Б. Сташинського

Голова суду в Карльсруге
д-р Гайнріх Ягуш

Член Проводу ЗЧ ОУН, бл. пам.
Ярослав Бенцаль, що займався підго-
товкою процесу з українського боку.

Адвокати-співобвинувачі, які заступали інтереси родини Степана Бандери
(зліва направо): д-р Ганс Нойвірт з Мюнхену, конгресмен Чарльз Керстен
і д-р Ярослав Падох із США

 <p>Im Besitz der Fahrerlaubnis seit <u>1954</u></p> <p>Listen-Nr. <u>3315/54</u> <u>Dresden</u>, den <u>9.8</u> 19<u>54</u></p> <p>Der Vorsitzende der Prüfungskommission bei der Kfz.-Insp. der Polizeibehörde</p> <p><i>[Signature]</i> (Unterschrift)</p> <p>Eigenhändige Unterschrift des Inhabers <u>Lehmann Josef</u></p>	<h2 style="text-align: center;">FAHRERLAUBNIS</h2> <p>Herr <u>Lehmann Josef</u> geb. <u>4.11.30</u> in <u>Polen</u></p> <p>wohaft in <u>Dresden A2</u> <u>Koitzer</u> Straße Nr. <u>23</u></p> <p>erhält die Erlaubnis, ein Kraftfahrzeug mit Antrieb durch Verbrennungsmaschine Elektromotor Dampfmaschine der Klasse <u>-3-</u> zu führen.</p> <p style="text-align: right;">C431585</p>
--	--

Шоферська довідка Сташинського, видана в Дрездені на прізвище Йозефа Лемана

 <p>Gültig für 10 Jahre vom Tage der Ausstellung gerechnet</p> <p>Unterschrift des Inhabers: <u>Josef Lehmann</u></p> <p>Größe: <u>groß</u> Augen- farbe: <u>grün</u></p> <p>Bes. Kennz.: <u>keine</u></p> <p>Gültig bis <u>13. April</u> <u>1961</u></p>	<p>Geburts- name: <u>Lehmann</u></p> <p>verheh.</p> <p>Vornamen: <u>Josef</u></p> <p>Geburts- tag: <u>4. November 1930</u></p> <p>Geburts- ort: <u>Lübnow</u></p> <p>Geburts- kreis: <u>Lübliner</u></p> <p>Nationalität: <u>Deutsch</u></p> <p>Erlernter Beruf: <u>Kraftfahrer</u></p> <p>Familienstand: <u>ledig</u> S14</p> <p>Dieser Personalausweis wurde in <u>Dresden</u> am <u>14. 11. 1960</u> ausgestellt</p> <p><i>[Signature]</i> Unterschrift</p> <p style="text-align: right;">XV 1431159</p>
--	---

Урядова виказка Сташинського, видана у Східньому Берліні також на прізвище Йозефа Лемана

СОЮЗ СОВЕТСКИХ
СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК

УДОСТОВЕРЕНИЕ

(на выезд за границу)

ГРАЖДАНИН СОЮЗА
СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК

Фамилия, имя, отчество Крылов
Александр Антонович

Год рождения 1930

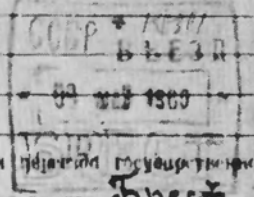

М. П. 42501
АВ № 071031

Следует в СССР (страна)

Цель поездки к месту работы

С ним (ней) следует ✓

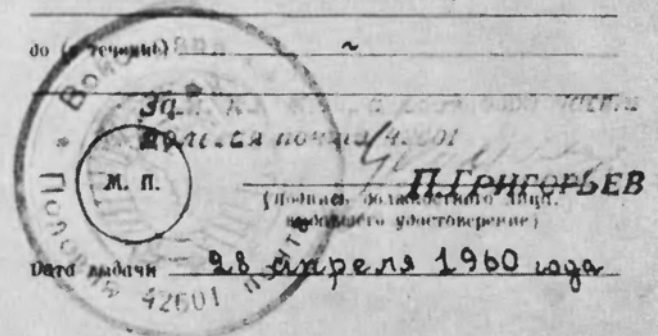

Удостоверение действительно для преодоления государственной
границы СССР через пограничные пункты Брест

до пятнадцатого мая 1960
(дата прописью и цифрами)

и обратного возвращения в ✓ (страна)

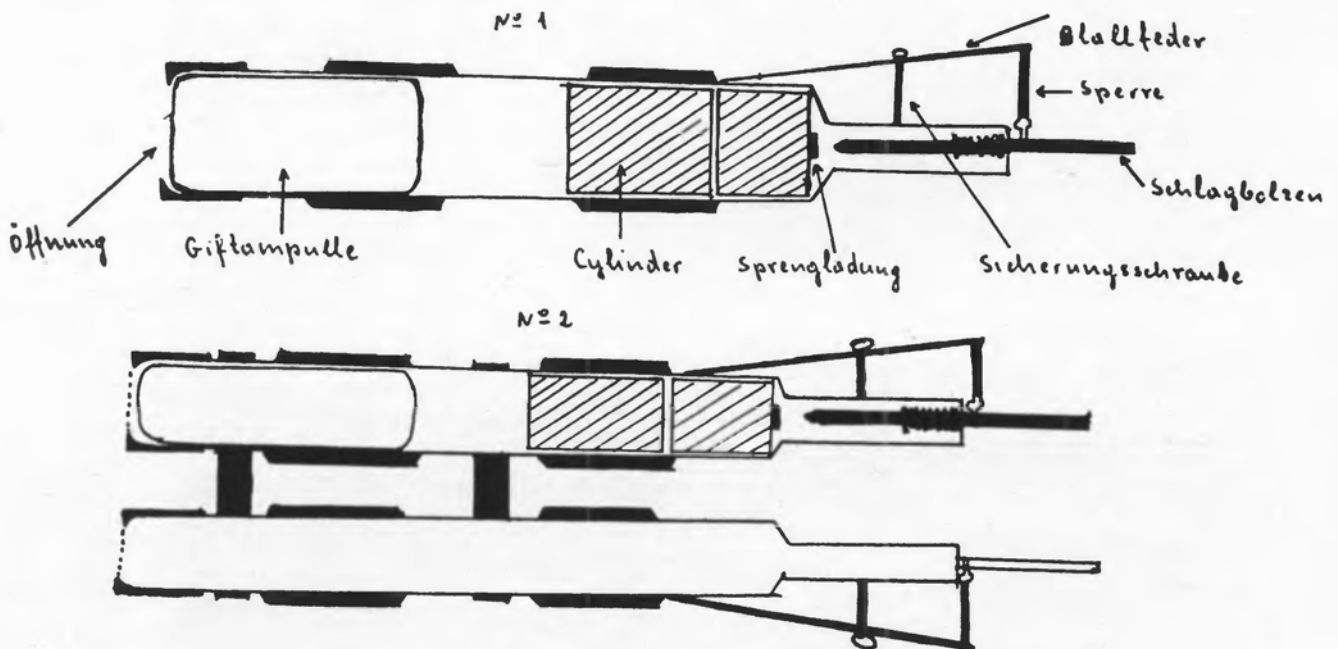
до (срочное) ✓

Дата выдачи 28 апреля 1960 года

АВ № 071031

Пашпорт Сташинського, виданий у квітні 1960 р. на прізвище — Александр Крылов, для поїздки із Східного Берліну до Москви

Gerät zum Zerstäuben von Gift. Größenverhältnis 1:1
Material - Aluminium, zwei Schlagbolzen, Blaufeder, Sicherung und Sperre
N:1 bei Rebet
N:2 bei Bandera

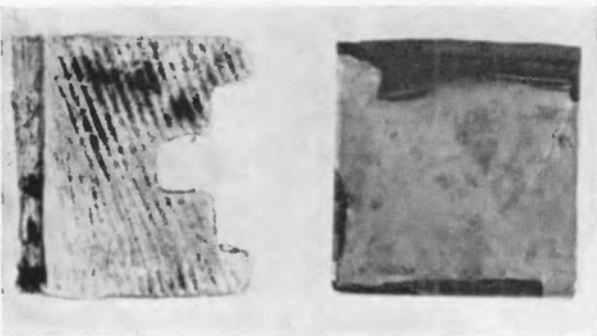
Рисунки газових пістолів, виготовлені Сташинським.
Одноцівковим убито Л. Ребета; двоцівковим — Ст. Бандеру

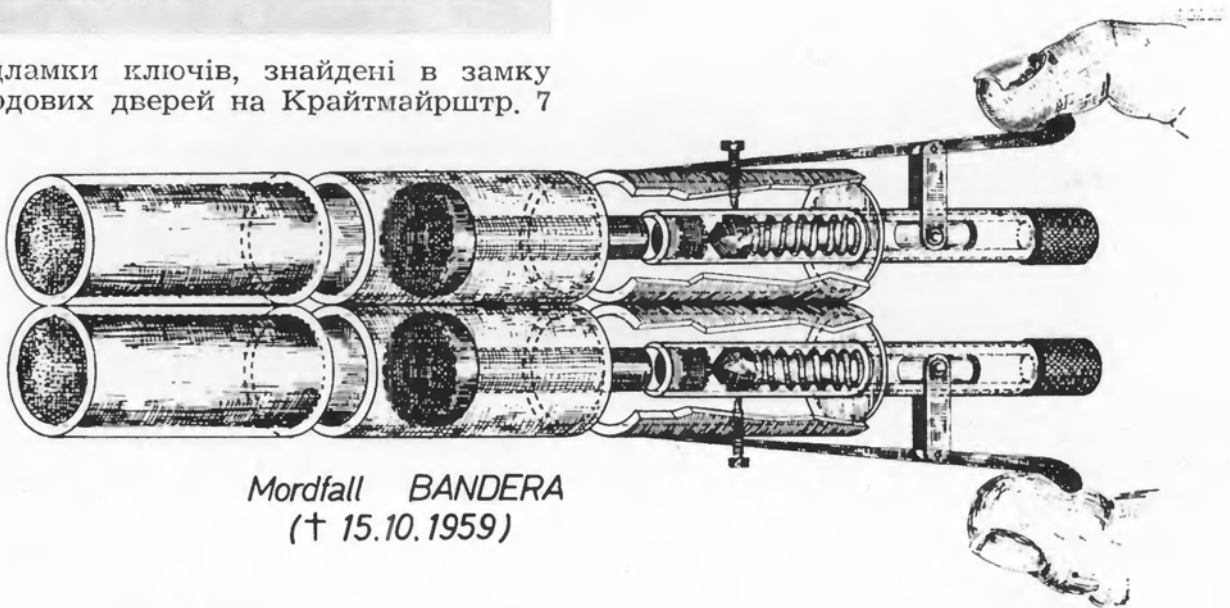
Після вбивства Л. Ребета
Сташинський ховає зброю
(поліційна реконструкція)

Чекаючи сприятливої хвилини для ви-
конання атентату на Ст. Бандеру на схо-
дах дому при Крайтмайрштрассе 7, Ста-
шинський вдавано поправляє неіснуючу
шнурівку черевика
(поліційна реконструкція)

Відламки ключів, знайдені в замку
входних дверей на Крайтмайрштр. 7

Mordfall BANDERA
(† 15.10.1959)

Реконструкція двоцівкового пістоля, з якого вбито Ст. Бандеру

ПАСПОРТ

Действителен

по 26 января 1971 года

1. Фамилия, имя, отчество Сташинский
Богдан Николаевич

2. Время и место рождения 4 ноября 1931 года
с. Борщовицы, Новоар-
хевского р-на, Львовской области

3. Национальность украинец

УПСА № 501142

4. Подпись Богдан

а. Социальное положение служащий
б. Отношение к военной службе военно-
обязанный
в. кем выдан паспорт Управлением
милиции МВД РСФСР

г. На основании каких документов выдан паспорт свид.
о рождении УНС № 457473 выдан
Навуста 1945г. Новоархеевским
Райбюро ЗАГС Львовской области

начальник милиции Иванов

подпись Самойлова

26 января 1961 г.

УПСА № 501142

Пашпорт Сташинського, виданий у січні 1961 р. в Москві на його справжнє прізвище

16^ш Моск. Гос. Педагогич.
Институт иностр. Яз.
СТУДЕНЧЕСКИЙ БИЛЕТ № 70004

Фамилия Сташинский
Имя Богдан
Отчество Николаевич
Время поступления 1961г.
Факультет русского яз.
Дата выдачи билета 24/III-61г.
Директор (Вектор) Иванов

В 1960/61 уч. г. является студентом II курса
'Декан ф-та' Иванов
В 19 / уч. г. является студентом II курса
Декан ф-та
В 19 / уч. г. является студентом II курса
Декан ф-та
В 19 / уч. г. является студентом II курса
Декан ф-та
В 19 / уч. г. является студентом II курса
Декан ф-та
В 19 / уч. г. является студентом II курса
Декан ф-та

Студентська виказка Сташинського, видана в березні 1961 року Московським педагогічним інститутом чужих мов

СЛУЖЕБНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

на т. СТАШИНСКОГО Б.Н.

Тов. СТАШИНСКИЙ Богдан Николаевич, 1931 года рождения, работал в НИИ п/я 946 с марта 1951 по декабрь 1960 года. За время работы т. СТАШИНСКИЙ проявил себя как честный и добросовестный работник. С порученной работой справлялся в срок и успешно. За хорошую работу, а также за проявленную при этом инициативу и настойчивость имел от руководства института поощрения.

Одновременно с успешной работой т. СТАШИНСКИЙ самостоятельно работал над повышением своей служебной квалификации, в результате чего добился хороших навыков в переводческой работе и был повышен в должности до старшего переводчика.

За успешную работу в разработке важной проблемы Указом Президиума Верховного Совета СССР от 6 ноября 1959 года награжден орденом Красного Знамени.

НИИ п/я 946

Макаров
/МАКАРОВ/

28 декабря 1960 года

Переклад:

СЛУЖБОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СТАШИНСЬКОГО Б. Н.

Тов. Сташинський Богдан Миколайович, народжений 1931 року, працював у НІІ п/я 946 від березня до грудня 1960 року. За час праці тов. Сташинський виявив себе чесним і сумлінним працівником. З дорученою йому працею він справлявся вчасно й успішно. За добру працю, а також за виявлену при цьому ініціативу й наполегливість він мав від керівництва інституту заохочення (нагороду).

Одночасно з успішною працею тов. Сташинський самостійно працював над підвищенням своєї службової кваліфікації, в наслідок чого він добився гарних навичок у перекладницькій праці та був підвищений на посаді до ступеня старшого перекладача.

За успіхи в розпрацюванні важливої проблеми Указом Президії Верховного Совету СРСР від 6 листопада 1959 року нагороджений орденом Червоного Прапора.

Директор НІІ п/я 946 Макаров.

(Печатка)

28. грудня 1960 року.

ТЕЛЕГРАММА

*) Цифры, указанные после наименования пункта, откуда послана телеграмма, означают: 1) № телеграммы, 2) количество слов, 3) число, когда телеграмма отправлена и 4) время отправления телеграммы (первые две цифры — часы и следующие две цифры — минуты).

ПРИЕМ: 21 1949 го ч. м.	ПЕРЕДАЧА: го ч. м.	JOSEPH LEHMANN
Бл. № 82	№ связи	LENINSKI PROSPEKT 87
Принял:	Передал:	WOHNUNG 178 MOSKAU =
STAAKEN BEI BERLIN 0624		
15/14 31 1010 =	ч. м.	
ОТМЕТКИ.		

AM 31.3. PETER ANGEKOMMEN BEIDE WOHLAUF INGE +

7-я тип. Мосгорсовнархоза. Зак. 11.

Телеграма жінки Сташинського з Берліну до Москви про народження сина:
«Петро прийшов на світ. Обое здорові. Інґе»

ТЕЛЕГРАММА

*) Цифры, указанные после наименования пункта, откуда послана телеграмма, означают: 1) № телеграммы, 2) количество слов, 3) число, когда телеграмма отправлена и 4) время отправления телеграммы (первые две цифры — часы и следующие две цифры — минуты).

Лехманн

40 55 90

ПРИЕМ: 9 08 го ч. м.	ПЕРЕДАЧА: го ч. м.	JOSEF LEHMANN LENINSKI
Бл. № 18	№ связи	PROSPEKT 87 WOHNUNG 178
Принял:	Передал:	MOSKAU =
NAUENBZPOTSDAM F DE		
FALKENSEE 574 13 8 1500 =		
ОТМЕТКИ.		

PETER TOT BITTE KOMMEN = POHL +

7-я тип. Мосгорсовнархоза. Зак. 1825

Телеграма про смерть сина, надана тестем Сташинського до Москви:
«Петро умер. Прошу приїхати. Поль»

Войсковая часть

== 25500 ==

9 августа 1961 г.

№ 171

Г.о. Москва

Командировочное предписание

Кому Крилову А.А.
(воинское звание, фамилия и инициалы)

С получением сего предлагаю Вам отправиться

в в/часть 42601
(пункт командировки)

для в командировку
(цель командировки)

Срок командировки 7 дней, с 10 августа 1961 г.

по 16 августа 1961 г.

Основание: Распоряжение Начальника
в/части 25500

Для проезда выданы воинские перевозочные документы-требования

за №№ _____

Действительно по предъявлении удостоверения личности (служебной книжки).

Начальник войсковой части
25500

Васильев
(Васильев)

М. П.

Г:13556. Зак. 425.

Посвідка про відрядження Сташинського в подорож із Москви до Східнього Берліну 10 серпня 1961 р., виставлена на прізвище — Крилов А. А.